

+
MXXV. 43

1

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

Félv. m.

A MAGYAR TUD. AKAD. MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

MÁSODIK KÖTET.

1891. ÉVFOLYAM.

13—24. FÜZET.

BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

50024

TÁRGYMUTATÓ.

Ácsády Ignác tagja választása a Történelmi bizottságba 249.
 Adóügy: az illeték-egyenérték kiutalványozása 568.
 „Ákáczfák pruzstetvéről“. Horváth Gézától 166, 185.
 Az Akadémia képesterme. I. II. közl. 32, 663.
 Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák s folyóiratok 1890-ben 277.
 „munkásságáról 1890-ben jelentés 257—280.
 „Az Akadémia 1890-ik évi munkásságáról“ (közülésen tartott felolvasás) Szily Kálmántól 385.
 Akadémia palotájában igazítási s átalakítási munkálatok 183.
 „vagyommérlege 1890. decz. 31. 110.
 Alapítványok, hagyományok s adományok 122, 180, 184, 265, 365, 734.
 „Alakmagyarazatok“ ifj. Szinyei Józseftől 361, 469.
 Áldásy Antal utazási ösztöndíja 370.
 Apáthy István. (Nekrológ) 144.
 „r. tagról emlékiratát tart Matlekovics Sándor 185.
 Andorffy Károly hagyománya 184.
 Andrassy Gyula ig. és t. tag. (Nekrológ) 79.
 „Andrassy Gyula gr. emlékezete“ Kállay Benitől 326.
 Andrassy Gyula gr. arczképe 365.
 Andrassy Munó gr. elhunytáról jelentés 245.
 „(Nekrológ) 551.
 „Antipyrin kristálytani és optikai ismeretéhez adatok“ Zimányi Károlytól 444.
 Archaeologiai bizottság javaslatai 61.
 „bizottságba tagválasztások 61.
 „bizottságnak miniszteri engedély mftemléki rajzlapok lemásolására 295.
 „Archaeologiai Értesítő“ 1890. decz. 15-iki számának ismertetése 45, 1891. I. sz. 169; II. 350. III. 502; IV. 668.
 „Aristoteles és a British Museum papyrusa“ Schvarcz Gyulától 227, 247.
 Arneht Alfréd k. t. jubileuma 60, 179.
 Az „Árpád honfoglalása“ kép tárgyában az Akadémiához intézett kérdésekre válasz 123.
 Asbóth Oszkár „A hangsúly a szláv nyelvekben“ cz. értekezése Sámuel-díjat nyer 293.
 Asbóth Sándor „A keményítő oxidatiótermékei“ 294, 467.

„Asplachna-fajok revisiója és hazai képviselőik“ Daday Jenőtől 368, 476.
 „Ásványtani közlemények“ Krenner Józseftől 178.
 „Athenei állam alkotmánytörténelmestb“ Schvarcz Gyulától 247.
 Athenei (A legújabbban felfedezett) alkotmánytörténeti munkáról. II. közl. Schvarcz Gyulától 644, 686.
 Atka-faunáról Magyarországon. Karpelles Lajostól 169, 185.
 Atkinson E. T. külső tag elhunytáról jelentés 60.

Balassa József „A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése“ 40, 59.
 „Hangsúly a magyar nyelvben“ cz. értekezése a Sámuel-díj-pályázaton dícséretet nyer 299.
 Ballagi Aladár „Colbert“ 18.
 „Házasság-kötések a XVII. században Magyarországon“ 182.
 „tagga választása a Történelmi Bizottságba 249.
 Ballagi Mór elhunytáról jelentés 682.
 „Nekrológ 741.
 Balogh Péter „A mondat definitiója“ cz. értekezése a Sámuel-díj-pályázaton dícséretet nyer 299.
 Barlanghy László alapítványa 365.
 „Békák (magyarországi, barna-)“ Méhely Lajostól 363, 477.
 Bende Imre adománya a díszterem fal-freskóira 184.
 Beöthy Zsolt indítványa az osztályok költségvetési előterjesztései tárgyában 180.
 Berczik Árpád „Jelentés az 1890-iki Teleki-pályázatról“ 200, 248.
 „A magyar politikai és irányvígjátékok a 40-es években“ Székf. 638, 686.
 Berger Albert dr. jelentése a beszercei levéltárban talált régi latin-magyar szótárról 688.
 Bérházon s palotán eszközöndő kijavítási munkálatok költsége 568.
 Bertha Sándor tudósítása XIV. századi magyar dallamokról 187, 190.
 Berzsenyi-szobor bizottság jelentése 733.
 A Bézsán-jutalom 129.
 Binding Károly k. tagga választása 303.
 Birk Ernő elhunytáról jelentés 368.
 Bizottságok (állandó) munkássága 1890-ben 265.

Biztosító-Társaság pályázataról (Olasz valuta-kérdés) jelentés 301.
 „ U. a. bírálatok 378.
 „ jutalmára beérkezett pályaművek 685.
 „ pályaművek bírálói 687.
 Borbás Vincze „Közép-Európa, különösen Magyarország kakukfiúveinek ismertetése“ 462.
 „Borszéki ásványvíz és lápföld chemiai elemzése“ Hankó Vilmostól 294.
 Bródy Zsigmond alapítványa 60, 184, 249, 253.
 Brnsina Spiridion lev. taggá választása 303.
 Bubits Zsigmond választása az Archaeol. Bizottság tagjává 61.
 Budapesti Szemle nemzetgazdasági rovatának segélye tárgyában Keleti K. indítványa 183.
 A Budapesti Szemle jan.—nov. füzetekinek ismertetése 46, 101, 352, 435, 503, 555, 670, 723.
 Buddha-bálványok Budapestre szállításáról miniszteri értesítés 178.
 Budenz József „A szomójéd névragozás“ 729.
 „ „bemutatja a Nyelvstud. Közlemények XXII. kötetét 730.
 Bulyovszky-pályázatról jelentés 300.
 „Burus Róbert“ Lévy Józseftől (Székf. ért.) 443, 479.
 Gr. Du Buysson Róbert zoologiai munkája a Moccsary Sándor Chrysididái 734.
 „A Carbonsav megveresedéséről“ Hankó Vilmostól 294, 468.
 „Cato distichonai“ Némethy Gézától 177.
 „A Cato-féle distichonok új kiadása“ dr Némethy Gézától 91.
 Chyzer Kor. let számadásai 184.
 „Colber“ Balagi Aladártól 18.
 „Két Corvin-codex története“ Csontos Jánostól 443.
 Csáky Albin gr. igazgató-taggá választása 303, 365.
 Csánki Dezső „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. k.“ 67.
 „ lev. taggá választása 303.
 „Csapadékvízszonyai a magyar Alföldnek“ Hegyföky Kabostól 248, 291.
 Császka György adománya a díszterem falfestményeire 365.
 Cserszky Antal munkái ügyvéd munkadíja 366.
 Csiky Gergely az 1890-ki Teleki-pályázatnál jutalmat nyer 248.
 „ „Örök törvény“ cz. színművével Hertelendy-pályadíjat nyer 638, 682.
 „ „Jelentés az 1891-ik Kócán-pályázatról“ 733.
 „ elhunytáról jelentés 732.

Csiky Gergely mellszobra költségeire a Kisfaludy-Társaság gyűjtő íve 733.
 Csillagvizsgáló intézet (országos) felállítása tárgyában miniszteri átirat 187.
 „ Két bizottsági tag kijelölése iránt miniszteri átirat 682.
 „ a kijelölt bizottsági tagok 688.
 Csontos János „Két Corvin-codex története“ 443.
 Czartoryski-pályázatra beérkezett pályamű 685.
 „ pályázathoz bírálók 687.

Dácsi bányászatról. Téglás Gábortól 177.
 Daday Jenő „Az asplanchna-fajok revisiója és hazai képviselőik“ 368, 476.
 Dalton Hooker Sir Jos. külső taggá választása 303.
 Dán kir. Akadémiától küldött okiratokról jelentés (Hell-féle expedíció) 568.
 Danielik János t. tagról emlékbeszéd Szvorényi Józseftől 178.
 Dankó József taggá választása az Irodalomtörténeti Bizottságba 687.
 „Dante és VIII. Bonifáz pápa“ Lánczy Gyulától 247.
 Dante-mausoleum bizottság nemzetközi gyűjtőíve 733.
 Dedek Crescens L. a Pór Antal-pályázatnál „A Szt. Domokos szerzet története“ megírásával megbíztatik 300.
 Denkó Kálmán „A szepesi jog stb.“ 701, 729.
 Díszterem falfestményei folytatása tárgyában főtitkári jelentés 184, 187.
 „ falfestményei ügyében kiküldött bizottság véleménye Lotz Károly kép-cartonjairól 682.
 „ falfestményeire adakozások 184, 365, 445, 734.
 „ falfestményei bizottságának jelentése Lotz Károly második falfestménye elkészültéről 734.
 Díszterem második falfestménye tiszteletdíjának utalványozása 732.
 Divald Adolf elhunytáról jelentés 732.
 Dobsina város alapítványa 180, 184.
 Domanovszky Endre „A renaissance története“ cz. munkája Marczibányi-méltajutalmat nyer 298.
 Dóra-pályázatra beérkezett pályamű 685.
 „ pályázathoz bírálók 687.
 „Dűczhelyek fejlődéséről“ Lenhossék Mihálytól 444.
 Duka Tivadar Buddha-bálvány-ajándéka 184.
 Dulánszky Nándor adománya a díszterem falfreskóira 184.

Entz Géza „A Vorticellinák rugalmas és összehúzódó elemei.“ (Székf.) 165, 185.

Eötvös Loránd b. „Simor János hercegegrímás ig. t. elhunytáról“ 178.

„Széchenyi István születése századik évfordulójának megünnepléséről“ 186.

„Elnöki megnyitó beszéd 321.

„Elnöki megnyitó beszéd s Széchenyiszületésnapjának évenkénti megünneplésére indítvány 680.

„Jelentés Hunfalvy Pál elhunytáról“ 731.

Építési bizottság a bérházban s palotában aszközleendő kijavítási munkálatokról 568.

„Erdély és az északkeleti háború 1655-ig“ Silágyi Sándortól 59, 133.

„Erdélyi mentecze harmadkori képződményei I. rész. Paleogén csoport“ Koch Antalról 248.

„Az Esztről“ Hegyföky Kabostól 248. Esztergom város a magyar országgyűlésekre vonatkozó okiratai jegyzékét küldi be 187.

Fabinyi Rezső lov. taggá választása 303. Farkas-Raskó-pályázatról (1890.) jelentés 211, 249.

„pályázatra beérkezett pályaművek 684.

„pályázathoz bírálok 687.

Fáy-jutalomra (Pesti házai első takarékpénztár-egyesületi) beérkezett pályaművek 684.

„pályaművek bírálok 687.

Fejérfutak László „Jelentés a Zsigmondkori oklevéltár előmunkálatairól“ 294.

Fekesházy-alapítvány új alapító levele 178, 187.

Dr. Fekete Gyula „Az iszákosság és befolyása a társadalmi életrendjére s az ellene való védelem irányelvei“ (Jutalmazott pályamű) 604.

Fekete-tengerben végzett mélységmérésről consuli jelentés 249, 255.

Fényi Gyula „A Haynald-observatoriumon 1887-ben tett protuberantia-észlelések általános eredményei“ 730.

Ferdinándy Béla az 1891-ik Kőczán-pályázaton jutalmat nyer 733.

Fittler Kamill választása az Archaeol. Bizottságba 61.

Fodor József a baktérium-colonia kiszedéséhez való készüléket mutat be 687.

Folyóiratok (akadémiai) szemléje 45, 101, 189, 237, 350, 435, 502, 555, 613, 668, 723.

Forgách István gr. alapítványa kanathatálékának törlése 366.

Forster Gyula dr. választása az Archaeologiai Bizottságba 61.

„A Földbirtokos osztály hitelszükséglete s ennek kielégítése“ Ráth Zoltántól 647, 686.

Földhitelintézet számadásai megvizsgálása 182.

Fraknoi Vilmos „Mátyás király élet-rajza“ 541.

„négy akad. főtitkár arczképét aján-dékozza 688.

Frivaldszky Balánkai utazása leírásának megküldését kéri a bolgár közökt. miniszter 682.

Fröhlich Izidor „Az elméleti physika kézikönyve“ 27.

„Együttessen lengő mágnesek kölcsönös vonzásai és taszításai“ 248, 396.

„rendes taggá választása 303.

„Gazdasági válság“ Pólya Jakabtól (Fáy-díjjal jutalmazott pályamű) 597.

Garay János s más jelesek sirjai ügyében a fővároshoz intézett elnöki előterjesztésre válasz 369.

„Gázok oldhatósága vízben“ Winkler Lajostól 248, 309, 368, 656, 687.

„Gégekiserleti tanulmányok“ Onody Adolftól 185.

Geographusok bécsi gyűlésére meghívó 187.

„Gerinczvelő összehasonlító rostozattanához adatok“ Schaffter Károlytól 444.

Gondol Dániel elhunytáról jelentés 368.

Gorove-díj pályakérdésére (Az aesthetika története stb.) kiegészítve beküldött pályamű 179.

Gorove-pályázatokról jelentés 299, 301.

Gorove-pályázatról (A görögök műbölcsélete) bírálatok 375.

Gothard Jenő „Spectral-photografiai tanulmányok“. Székf. ért. 294, 465.

A Görög Anthologia. P. Thewrewk Emiltől 219, 247.

Görög (új) kiejtés kérdésében véleményadás végett miniszteri átirat 60.

„tanítása tárgyában intézett kérdésre az I. oszt. jelentése 369.

„tanítása tárgyában az I. osztály újabb jelentése 445.

„tárgyában különvélemény Télyfi Ivántól (Jegyzők. melléklet) 570.

Grünwald Béla elhunytáról jelentés 368.

„Gyomor nyál-hártyájában véghezmenő chemiai folyamatokról“ Lieberman Leótol 294, 466.

„Gyűköl (A primitív) viszonyzáma“ Szily Kálmántól 368, 478.

Győry István „Egy új nitrogén tartalmi vegyület“ 490.

„Gyulafehérvár sz. kir. város története“ cz. mű I. kötetét beküldi a város közönsége 688.

Haan Lajos elhunytáról jelentés 682.

„Haditörténelmi Közlemények“ 1890. deczemberi füzetének ismertetése 47.

Haan Lajos 1891. 1—4. füzetének ismeretése, 173, 353, 505, 672.
 „ 100 példányát megrendeli a honvédelmi miniszt. 179.
 Hagyományok 1890-ben I. *Alapítványok*.
 Halász Ignác „Jelentés harmadik lapföldi utamról” 704, 730.
 Hampel József „Emlékbeszéd Rómer F. Flóris r. tagról” 248.
 Hankó Vilmos „A Carbolsav megvörösödéséről” 468.
 „a) A borszéki ásványvizek és a borszéki lápföld kémiai elemzése; b) A carbolsav megveresedéséről” 294.
 Haynald Lajos elhunytáról elnöki gyászjelentés 681.
 „ig. és tiszt. tagról nekrológ 656.
 „Házasságkötések a XVII. században Magyarországon” Ballagi Aladártól 182.
 Hazslinszky Frigyes „A magyar honi lemezgombok (Agaricini) elterjedése” 461.
 Hegyfokly Kabos „A magyar Alföld csapadék-viszonyairól” 248, 291.
 Hell Miksa expedíciójára vonatkozó adatok; értesítés a dán tud. Akadémiától 179.
 „vonatkozó oklevelek tárgyában újabb átirat 187.
 „vonatkozó okiratokról jelentés 369. 568.
 Hellebrant Árpád jelentése a „Régi Magyar Könyvtár” III. kötetének sajtó alá rendezéséről 688.
 Heller Ágost „A physika története a XIX. században” 589.
 „Emlékbeszéd Schenzl Guidó r. tagról” 732.
 „Helyesírás kérdéséről” Simonyi Zsigmondtól 285, 293.
 „Helyesírás (magyar) elvei és szabályai” cz. akadémiai kiadvány új kiadása iránt Szabó József indítványa 688.
 „Hertelendy-pályázatról jelentés” Szigeti Józseftől 633, 682.
 Hidasi Kornél adománya a díszterem falfestményeire 365.
 Hirschler Ignác elhunytáról jelentés 732.
 Hofmann Károly elhunytáról jelentés 186.
 Hofmann A. W. kt. jubileumára üdvözlő-irat 682, 733.
 Holczér Miklós-féle ösztöndíj-pályázat 683.
 Hornig Károly báró adománya a díszterem falfriskóira 184.
 Horváth Géza „Az akáczlák paizstetvérről” 166, 185.
 Hunfalvy Pál jelentése Miklosich Ferencz kt. elhunytáról 249, 254.
 „jubileumára üdvözlő levél 609.
 „üdvözlő irat Finnországból 611.
 „félszázados akadémiai tagságának megünneplése 681.
 „elhunytáról jelentés B. Eötvös Lorándtól 731.
 „gyászünnepekre vonatkozó intézkedések 731, 732.

Hunfalvy Pál halála alkalmából részvénynyilatkozatok 733.
 „Hunyady Jenő emlékezete” Emlékbeszéd König Gyulától 1, 60.
 Hunyady Jenő irodalmi működése 7.
 Hygieieni és demographiai congressusra Londonban meghívó 249

Idégen szók használási módja. Szabó Józseftől 651, 686.
 „Idő (egységes) behozatala” tárgyában miniszteri átirat 733.
 Igazgató Tanács ülései I. *Ülések*.
 „Igeidők használatához” Simonyi Zsigmondtól 695, 729.
 Ilosvay Lajos lev. taggá választása 303.
 Illinyi birtok eladása 184.
 Inkei Imre örökösének befizetett alapítványa 365.
 Ipar (hazai-) történetét ismertető munka iratása tárgyában miniszteri átirat 733.
 Ipolyi Arnold hagyományának állásáról ügyész jelentése 184.
 „Irodalomtörténeti Közlemények” cz. folyóirat megindításáról előterjesztés 62, 179.
 „I. II. III. füzetekének ismertetése 438, 505, 673.
 „Iszákosság elleni védelem irányelvei” dr. Fekete Gyulától 604.
 „Izomrágás lefolyásainak módosulatairól vizsgálatok stb” Regéczi Nagy Imrétől 185.

Jalava Antal kt. üdvözlője gr. Széchenyi emlékünnepe 682.
 Jánosy Béla a Gorove-pályázatnál (Az aesthetikának ó- és középkori története) jutalmat nyer 299.
 Jászay Pál-féle alapítvány 184.
 Jászay Sámuel hagyományának befizetése 180.
 Jegyzőkönyvek 1890. deczemberi akadémiai ülésekről 59.
 „ 1891. jan—decz. akad. ülésekről 293, 316, 443, 568, 680, 729.
 Jegyzőkönyvi mellékletek 62, 109, 188, 250, 295, 370, 445, 568, 608, 735.
 Jekelfalussy József „A vasutak szerepe állami háztartásunkban” 148, 177.
 Jendrassik Ernő dr. lepecsételt levelet nyújt be az irattárhoz helyezés végett 368.
 Jendrassik Jenő elhunytáról jelentés 249.
 „ r. tagról nekrológ 213.
 Joannovics György „A végtelen kérdés” 35, 59.
 „Jodoform antituberkulotikus hatásáról stb” Tangl Ferencz és Troje G.-tól 294.
 „Jodoformmal gyöngített gimn.-bacillusok hatásáról” Troje G. és Tangl F.-től 468.

Jutalomtételek az I. II. és III. osztályból 304—313.

„Semsey Andor tt. adományából 314.

Kakukflívek (Közép-európai s különösen magyarországi) ismertetése.“ Dr. Borbás Vinczétől 462.

Kállay Béni „Andrássy Gyula gr. emlékezete“ 326.

Kalocsai főegyházi káptalan köszönő levele 682.

Kanizsai Károly alapítványa történelmi pályakérdésre 61, 191.

Karátsonyi-pályázatra beérkezett pályaművek 683.

„pályázathoz bírálók 687.

Karpelles Lajos dr. „Adalékok Magyarországról a faunájához“ 169, 185.

Kautz Gyula lemondása a Nemzetgazdasági és Statisztikai biz. elnökségéről 734.

Kazinczy-emlékünnepek a sárospataki főiskolában megtartására engedély 295.

„Kazinczy Ferencz levelezése.“ 1783—1802. Váczy Jánostól 471.

„levelezéseinek II. kötetét“ bemutatja s Váczy Jánosnak ehhez írt tanulmányát ismerteti Zichy Antal 361.

Kazinczy-jutalom pályázati szabályai 187.

Kégl Sándor dr. „Tanulmányok az újabbkori persa-irodalom történetéből“ 224, 247.

Keleti Károly „Az 1890-iki népszámlálás előleges eredményeiről“ 156, 182.

„indítványa a Budapesti Szemlének a Nemzetgazdasági-bizottság számájában élvezett segélye áthelyezése iránt 183.

„A Keményítő oxidatio termékei“ Asbóth Sándortól 294, 467.

A Képesterem (akadémiai). Első közlemény 32.

„második közlemény 663.

Keresztnevek (nem magyar ajkú lakosoktól használt) betűrendes kimutatása véleményadásra kiadatik az I. osztálynak 179.

Khernál Antal „A vonólánczos ívtartók elmélete“ 444, 489.

Kiadványok (akadémiai, 1891.) megrendelői 62, 109, 255.

Kisfaludy K. „Mohács“ a görögül. Télyi Ivántól 152, 181.

Kisfaludy-Társaság közszünete az akad. palotában átengedett hivatalos helyiségért 733.

„gyűjtő-íve Csiky Gergely mellszobrára költségeire 733.

„Tóth Lőrincz jubileumára meghívó 733.

Klein Gyula „Vizsgálatok a növénylevelek rendellenességeiről“ 444.

Knauz Nándor „Garam melletti Sz.-Benedeki apátság“ cz. díszmunkájának bemutatása 61.

„tisztelési taggá választása 303.

Koch Antal „Az erdélyi medencze harmadkori képződményei I. rész. Paleogén csoport“ 248.

Özv. Kóczán Józsefné végrendeleti hagyománya 734.

Kóczán-pályázat (1891-iki) tört. tárgy-körének újra kitűzése 733.

Kóczán-pályázatra beérkezett pályamunkák 445.

„bírálok kiküldése 445.

„jelentés. (1891.) Csiky Gergelytől 689, 733.

Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen „A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye“ (Corpus Statutorum Hung. municipalium) 449.

Konkoly T. Miklós taggá választása a Math. és Term.-tudományi bizottságba 370.

„bemutatja a meteorológiai m. k. központi intézet időjárásai jelentését 1891. jún. 15-ől 444.

Költségvetés 1891-re 117, 121, 180, 183, 186, 249.

Költségvetésbe „előre nem látható kiadásokra“ felveendő nagyobb összeg 568.

Költségvetésről (1890-ki) főtitkári átnézetes jelentés 182.

König Gyula „Humyady Jenő emlékezete“ (Emlékbeszéd.) 1, 60.

Könyvkiadások jegyzéke 1890. 280.

Könyvkiadó-Vállalat ismertetése 530.

„I—V. ciklusában (1875—1890) megjelent munkák jegyzéke 536, 540

„pártoló tagjai 622.

„pártoló tagjaihoz felhívás Szily Kálmántól 65.

Könyvtár állása 1890-ben 278.

„számára beérkezett nevezetesebb ajándékok 187, 249, 445, 734, 685 734.

Közoktatás (magyarországi) állapotáról XIX. jelentése a vallás- és közokt. minisztériumnak 180.

Közülés programja 361.

Krenner József „Két új magyar ásvány“ 96.

„Ásványtani közlemények“ 178.

Kunos Ignác „A kisázsiai török nyelvről“ 361.

Láncey Gyula „Dante és VIII. Bonifác pápa“ 247.

„Lappföldi (harmadik) utamról“ Halász Ignácztól 704, 730.

Latin-magyar szótárról (hesztercezi régi levéltárhán talált) Berger Albert tr. jelentése 688.

Laufenauer Károly lev. taggá választása 303.

- „A „Lebegő szívek“ jelenségének elő-
idézésére új módszer“ dr. Szili
Adolfól 96.
- „magyarozatához“ dr. Szili Adolfól
178.
- Legrand Emil ajándéka a könyvtár-
nak 180.
- „Leletek a lengyeli őskori telepről“
Wosinszky Mórtól 9, 59.
- „Lendl-féle új szerkezetű mikroszkop tár-
gyában előterjesztés“ Szily Kálmán
tól 730.
- Lenhossék Mihály „A dűczhelyek fejlődé-
séről“ 444.
- Lengyel Béla „a) Egy új nitrogéntar-
talmú vegyület; b) Mohai Ágnesfor-
rás kémiai elemzése“ 444, 489.
- „Lemezgombák (Agaricini) — magyar-
honi — elterjedése“ Hazslinszky Fri-
gyestől 461.
- Lévay József „Burns Röbertről“ (Székf.
ért.) 443, 479
- Lévay-jutalomra kitűzött pályázatról 685.
- Liagre Jean-Baptiste-Joseph elhunytáról
gyászjelentést küld a belga kir. tud.
Akadémia 180.
- Liebermann Leo „A gyomor nyálhártyá-
jában véghez menő kémiai folyama-
tokról“ 294, 466.
- Lipthay Sándor lev. taggá választása
303.
- Lotz Károly második falfestményének
tisztelőtűje 732.
- Lubhardt Ferencz adománya a diszterem
falfreskóra 184.
- Lubrich Ágost lemondása 369.
- A Lukács Krisztina-jutalom 131.
- „(math. vagy math.-physikai mono-
graphia) beérkezett pályaművek
179.
- „(1831-ig magyar nyelven megjelent
term.-tud. munkák és értekezé-
sek megismertetése) pályázatról
jelentés 179.
- A Lukács term.-tud. pályázatról jelentés
301.
- „mathematikai pályázatról jelentés
302.
- Lukács Krisztina-pályadíjról (mathema-
tikai) részletes jelentés 381.
- Mágnesek kölcsönös vonzásai és taszítá-
sai“ Fröhlich Izidortól 248, 396.
- „Magyar dallamgyűjteményről (XIV. szá-
zadi) Parisban“ Bertli Sándortól 187,
190.
- „Magyar fauna egy új béka- s egy új
Triton-faja“ Méhely Lajostól 165, 185.
- „Magyar-ország szótár“ kéziratát küldi be
Mitrák Sándor 683.
- „Magyarország történelmi földrajza a
Hunyadiak korában“ Csánki Dezső-
tól 67.
- Magyar pogánykori sírok. Pulszky Fe-
rencztől 153, 182.
- Majláth Béla taggá választása a Törté-
nelmi Bizottságha 249.
- „„Zrinyi Miklós a költő könyvtára-
ról“ 293, 400.
- Mandello Gyula „A valuta-változtatás
jogi jelentősége“ 42.
- Marczibányi mellékjuttalomról jelentés
298.
- Marczibányi-pályázatra (Magyar-német
phrascologia) beérkezett pályamű
685.
- „„bíráói 734.
- Margó Tivadar tiszt. taggá választása 303.
- Mária Terézia-rend története III. szá-
szának (1850—1890. évekről) meg-
küldése 180.
- Math. és Természettudományi Bizottság
határozata: tudományos célú utazá-
sok s vizsgálatok segélyezése, és a
physika s phys. geographia körébe
vágó tudományos munkálatok elő-
mozdítása iránt 64.
- Matlekovits Sándor „Emlébeszéd Apa-
thy István r. tagról“ 185.
- „Mátyás király életrajza“ Fraknoi Vil-
mostól 541.
- Méhely Lajos „A magyar fauna egy új
béka- s egy új Triton-faja“ 165,
185.
- „„Magyarország barna békái“ 368,
477.
- „„A palaearctikus állatöv gőtéinek
két vérokonáról“ 687.
- Miklosich Ferencz k. t. elhunytáról Hun-
falvy Pál jelentése 249, 254.
- Mikroszkóp (Egy új szerkezetű). Lendl
Adolfól 653, 687.
- Millenium-bizottság javaslatai 734.
- „Missale glagoliticum Hervoine“ cz. dísz-
munkát küld be a közös pénzügy-
miniszter 369.
- Mitrák Sándor „Magyar-ország szótárá-
nak“ kézírata 683.
- „Mohai Ágnes-forrás kémiai elemzése“
Lengyel Bélától 441, 489.
- Mocsáry Sándor „Chrysididai“-ról Du-
Buysson Róbert elismerő nyilatkozata
734.
- Müller István választása az Archaeol.
Bizottság tagjává 61.
- Munkácsy Mihály „Árpád honfoglalása“
cz. képe tárgyában a M. T. Akadé-
miához intézett kérdésekre válasz 123.
- Nádasdy-pályázatra beérkezett pálya-
művek 684.
- „pályázathoz bírálok 687.
- Nágyi Károly külső taggá választása 303.
- „elhunytáról jelentés 368.
- Nagy Imre (Regéczi) „Vizsgálatok az
izomrángás lefolyásának módosulatai-
ról“ 185.

- Nagygyűlés napirendje 249, 256, 361.
 Nagyjuttalomról (1884—90) jelentés 298.
 Nagyjuttalom- és Marczibányi-mellékjuttalomról részletes jelentés 370.
 Nekrologok a M. T. Akadémia elhunyt tagjairól. I. Gr. Andrássy Gyula ig. és t. tag 79.
 „ II. Apáthy István 144
 „ III. Jendrassik Jenő. 213.
 „ IV. Pesty Frigyes. V. Szabó Károly 491.
 „ VI. Orbán Balázs br. 548.
 „ VII. Andrássy Manó gr. 551.
 „ VIII. Haynald Lajos ig. és tiszt. tag 656.
 „ IX. Ballagi Mór 711.
 Némethy Géza „A Cato-féle distichonok új kiadása“ 91.
 „ „Cato distichonai“ 177.
 Nemzetgazdasági Szemle segélyezéséről miniszteri átirat 682.
 „ 1890. decemberi számának ismertetése 49.
 „ 1891. I—VIII. füzetének ism. 103, 174, 239, 354, 507, 558, 675, 725.
 Népszámlálás (1890-iki) előleges eredményei Keleti Károlytól 156, 182.
 „Nikander-Scholionok“ dr. Vári Rezsőtől 247.
 „A Nitrogen-monoxid hatása a kálium-hidroxidra“ Szelenyi Jenőtol 178.
 „Nitrogéntartalmú vegyület (Egy új)“ Győry Istvántól 444, 490.
 „Növénylevelek rendellenességeiről“ Klein Gyulától 444.
 Nyelvjárások (A magyar-) osztályozása és jellemzése. Balassa Józseftől 40, 59.
 „Nyelvőr“ 1890. decz. füzetének (XII.) ismertetése 53.
 „ 1891. jan.—nov. füzetének ismertetése 106, 175, 241, 356, 357, 511, 563, 677, 726.
 „Nyelvtörténeti szótár és a kritika“ Szarvas Gábertől 443, 486.
 Nyelvtörténeti-Szótár kivonatos kiadására Seemann Gábor indítványa 734.
 Nyelvtudományi Közlemények XXII. köt. ismertetése 710.
 „A Nyelvújítás és az idegenszerfuségek“ Simonyi Zsigmondtól 88, 177.
 „(O)láhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században“ Szentkláray Jenőtől 699, 729.
 Onody Adolf „Gégekísérleti tanulmányok“ 185.
 Orbán Balázs báró (Nekrolog) 548.
 Orientalista congressusra Londonban meghívó 249.
 Ornithologiai congressusra meghívó 249.
 Országközi kép (Árpád honfoglalása) tárgyában véleményes jelentés 179.
 „Az Orthogonalis helyettesítések elméletéhez“ Rados Gusztávtól 730.
 Ortway Tivadar Temesmegye és Temesvár város monographiájának megírását elvállalta 61.
 „ „Emlékbeszéd Pesty Frigyes r. tagról 687.
 Összeállítások I. Ülések.
 „Az Öskornak zsugorított helyzetű temetkezése“ Wosinszky Mórto 59.
 Osztályok (Al-) és tagválasztás tárgyában bizottsági javaslat 125.
 „ „jelentései az „alosztályok és a tagválasztás tárgyában előterjesztett bizottsági javaslatról“ 127.
 Osztályok számadásainak lezárási határideje 183.
 Osztályokat illető ügyrendi módosítások 193, 194, 249.
 II. Osztály (márcz. 6.) értekezlete az alosztályok tudományosajkai megállapítása tárgyában. s a beosztott tagok névsora 191.
 Pacséri birtok úri-lakának eladása 366
 Pályakérdések I. *Juttalomtítelek*.
 Pályamunkák bemutatása 683.
 „ bírálatának az Akad. Értesítőben közlése 370.
 Pályázatok 1890-ben 275.
 „ eldöntéséről jelentés 298.
 Pályázatokról s jutalmazásokról az osztályok jelentései 361, 363.
 Pályázatra (lejáró) figyelmeztetés 64.
 Párizsi középídnök törvényes időül megállapításáról miniszteri értesítés 445.
 Paszlavszky József „Tizenöt nap a Dunán. Rudolf trónörökös főhercegtől“ 29.
 Péch Antal „Emlékbeszéd Zsigmondy Vilmos I. tagról“ 295.
 Pénztár állása 1890-ben 279.
 Pénztári kimutatás 1890-ről 110—116.
 Pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött igazg. bizottság jelentése 364.
 Persa-irodalom (az újabbkori) történetéből tanulmányok dr. Kégl Sándortól 224, 247.
 Pesty Frigyes. Nekrolog. 491.
 „ r. tagról emlékbészéd Ortway Tivadartól 687.
 Petzval József kt. elhunytáról jelentés 682.
 „Philologiai Közöny“ 1890. X. füzetének ismertetése 54.
 „ 1891. I—IX. füz. ismertetése 107, 242, 244, 358, 565, 678, 726.
 Philosophiai Szemle 1890. 5—6 füzetének ismertetése 57.
 „ 1891. X. évf. 1—2 füz. ismertetése 246, 360.
 A Physika (elméleti) kézikönyve. Fröhlich Izidortól 27.
 „ története a XIX. században. Heller Ágosttól 589.

- A Piroxen csoport egyes ásványainak pontosabb ismeretéhez adatok. Székf. Schmidt Sándortól 730.
- Podhorszky Lajos elhunytáról jelentés 682.
- Pólya Jakab „A gazdasági válság” (Fájdíjjal jutalmazott pályamű.) 597.
- Pór Antal-pályázatról jelentés 300.
- Pór Antal „Emlékbeszéd Rónay János Jácint r. tagról” 444.
- Prágai cseh tud. Akadémia megnyitására meghívó s válasz 369.
- „köszönő levele 445.
- Prónay József alapítványa 184.
- „Protuberantia-észlelések eredményei a Haynald observatóriumon” Fényi Gyulától 780.
- Pulszky Ferencz „A magyar pogány sírleletekről” 153, 182.
- „ jubileumára üdvözlő levél 609.
- „ felszázados akadémiai tagságának megünnepélése 681.
- Rados Gusztáv „Az orthogonális helyettesítések elméletéhez” 730.
- Radvánszky Béla báró igazgató-tagga választása 303.
- Rainprecht E. kérény 185.
- Raja Rajendrolala Mitra kt. elhunytáról jelentés 682.
- „II. Rákóczy György Lengyelországban” Szilágyi Sándortól 367, 474.
- Ráth György tagga választása az Irodalomtörténeti Bizottságba 687.
- Ráth Zoltán „A földbirtokos osztály hitelszükséglete s ennek kielégítése” 647, 686.
- Rauscher Lajos választása az Archaeol. Bizottság tagjává 61.
- Regéczy Nagy Imre „Vizsgálatok az izomrágás lefolyásának módosulatairól stb” 185.
- Révai-testvérek kérélmé a könyvkiadó-vállalat ügyében 365.
- „A Rómaiak dáciai aranybányászatának ethnographiai viszonyai és adminisztratív szervezete” Téglás Gábortól 92.
- Román Ferencz-hagyaték kötelezvényeinek előtervezetése 366.
- „Rómer F. Flóris r. tagról emlékbeszéd” Hampel Józseftől 248.
- „Rónay J. Jácint r. tagról emlékbeszéd” Pór Antaltól 444.
- Rudics-hagyatékknak Gromon Dezső elleni követelése 366.
- Rudolf trónörökös főherceg könyve „Tizenöt nap a Dunán” Ford. Paszlavszky József 29.
- „ trónörökös arczképe 186.
- Schäffer Károly „Adatok a gerinczvelő összehasonlító rostozattanához 444.
- Schiff Ernő „Ujabb adatok az újszülöttek haematológiájához” 687.
- Schmidt Sándor lev. tagga választása 303.
- „ „Adatok a piroxencsoport egyes ásványainak pontosabb ismeretéhez” Székf. 730.
- „Scholia in Nicandri Alexipharmaca” Vári Rezsőtől 394.
- Schulek Frigyes tagga választása az Archaeol. Bizottságba 61.
- Schuller Alajos r. tagga választása 303.
- Schuster Konstantin adománya a díszterem falfreskóira 184.
- Schvarcz Gyula „Az athenei állam alkotmánytörténelme stb.” 247.
- „ „A legújabbban felfedezett athenei alkotmánytörténeti munkáról” II. közl. 641, 686.
- Seemann Gábor indítványa a Nyelvtörténeti-Szótár kivonatos kiadására 734.
- Segélyezett munkák s folyóiratok 1890-ben 277.
- „Selmecz környékének geológiai leírása” Szabó Józseftől 178, 577.
- Semsey-féle jutalomtételek 314.
- Semsey-pályázat szabályai 319.
- Semsey Andor adományának 2-ik részlete 685.
- Simonkai Lajos „Hazánk tölgyfajai és tölgyerdei” 459.
- Simonyi Zsigmond „A nyelvújítás és az idegenszerkesztések” 88, 177.
- „ „A helyesírás kérdéséről” 285, 293.
- „ „A magyar igeidőkről” 695, 729.
- Simor János hercegprimás ig. t. elhunytáról jelentés 178, 182.
- „ adománya a díszterem falfreskóira 184.
- „Spectral-photographiai tanulmányok” Gotthard Jenőtől. Székf. ért. 294, 465.
- Steindl Imre tagga választása az Archaeol. Bizottságba 61.
- Stoczek József arczképének a képes terebben kifüggesztése 364.
- „Szabadságvesztés-büntetések és a feltételes elítélés” Tóth Lőrincztől 293, 416.
- Szabó József „Selmecz környékének geológiai leírása” 178, 577.
- „ „Az idegen szók használási módja” 651, 686.
- „ indítványa „A magyar helyesírás elvei és szabályai” átnézetes új kiadása iránt 688.
- Szabó Károly. Nekrológ 493.
- Számadások (évi) lezárásának határideje 732.
- Szarvas Gábor „A nyelvtörténeti szótár és a kritika” 443, 486.
- Széchenyi-emléktábla ügye 183.
- Samuel-díjról jelentés 298.
- „Schenzl Guido r. tagról emlékbeszéd” Heller Ágosttól 732.

Széchenyi-emléktábla ügyében kiküldött bizottság tagjai 184, 186.

„ emléktábla ügyében érkezett válszok 365, 369.

„ emléktábla leleplezési ünnepének elhalasztása 568.

Széchenyi emlékünnepe iránt indítvány b. Eötvös Lorándtól 680.

„Széchenyi István gr. összes művei“ Zichy Antaltól 708, 730.

„Széchenyi István gróf külföldi útirajzai és följegyzései“ 72.

„ levele Udvardy Cserna János l. taghoz (1832. máj. 30.) 181.

„ születésének évszázados fordulója 184.

„Széchenyi István gr. mint író“ Zichy Antaltól 443, 485.

„ életrajzának megírására pályadíj 681.

„Gr. Széchenyi Istvánhoz intézett megtisztelő levelekről“ 1827—1835. Zichy Antaltól 151, 181.

Szelényi Jenő „A nitrogén-monoxid hatása a káliumhidroxidra“ 178.

„A szepesi jog“ Demkó Kálmántól 701, 729.

Széphalmi erdő eladása 184.

Széphalomra vonatkozó számadások 184.

Szentkláray Jenő „Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században“ 699, 729.

Szigeti József „Jelentés a Hertelendypályázatról“ 633, 682.

Szilágyi Dániel-féle gyűjtemény rendezéséről Kunoss Ignác jelentése 688.

Szilágyi Sándor „Erdély és az északeleti háború 1655-ig“ 59, 133.

„ II. Rákóczy György Lengyelországból“ 367, 474.

Szili Adolf „Új módszer a lebegő szivek jelenségének előidézésére“ 96.

„ „A lebegő szivek magyarázatához“ 178.

Szily Kálmán „Az Akadémia Könyvkiadóvállalata pártoló tagjaihoz“ 65.

„ „A primitív gyökök viszonyzáma“ 368, 478.

„ „Jelentés a M. T. Akadémia 1890-ik évi munkásságáról“ 385.

„ előterjesztése a Lendl-féle új szerkezetű mikroszkop tárgyában 730.

ifj. Szinyei József „Alakmagyarázatok“ 361, 469.

Szolgák folyamodványai 185.

Szvorényi József „Emlékbeszéd Danie-lik János t. tagról“ 178.

Tagajánlások határideje 192.

Tagajánlások az osztályoktól 363.

Tagok névsora 1891. márcz. 31. 196.

„ jubileuma 444.

Tagsági kijelölések 295.

Tagválasztás és az alosztályok tárgyában bizottsági javaslat 125.

Tagválasztások 303, 366.

„ a történelmi bizottságba 249.

„ az irodalomtörténeti bizottságba 687.

Tagválasztási ügyrend módosítására vonatkozó jelentések 179.

„ tárgyában előterjesztett javaslat tárgyalása s határozatok 186.

„ ügyrendi módosítások 194.

Tangl Ferenc és Troje G. „A jodoform antituberkulotikus hatásáról stb.“ 294.

Teleki-pályázatról 1890. jelentés. Berczik Árpádtól 200, 248.

„ Csiky Gergely „Két szerelem“ cz. drámája jutalmat nyer 248.

„ pályázatra beérkezett művek 683.

„ pályázathoz bírálók 687, 733.

Télly Iván „Kisfaludy K. „Mohács“ a görögül“ 152, 181.

„ „Különvélemény az új-görög kiejtés tanítás tárgyában“ 445, 570.

Téglás Gábor „A rómaiak daciai aranybányászatának ethnographiai viszonyai stb.“ 92, 177.

Temes megye és Temesvár szab. kir. város monographiájának megírását Ortvy Tivadar elvállalta 61.

„ költségének első részlete 733.

Természettudományi Könyvkiadó-Vállalatról jelentés 735.

Than Sándor hagyománya 180, 184.

Thanhoffer Lajos r. tagja választása 303.

Thanhoffer Pál hagyománya 685.

P. Thewrewk Emil „A magyar zene tudományos tárgyalása“ 216.

„ „A Görög Anthologia“ 219.

Tóth Lőrincz „A rövidtartamú szabadságvesztésekről és a feltételes ítéletekről“ 293, 416.

„ jubileumára meghívó 733.

„Tölgyfajai s tölgyerdei hazánknak“ Simonkai Lajostól 459.

Török kéziratokat küld be Krassó-Szörénymegye alispánja 60.

„A török nyelvről“ (kiszásiai) Kúnos Ignácztól 361.

„Törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I. II. k. Dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemenről 449.

Troje G. és Tangl F. „A Jodoformmal győngyített gümö-bacillusok hatása“ 468.

Üdvözlő levelek akad. tagok 50 éves évfordulóján 608.

Ügyész évi jelentése 366.

„ számadásairól jelentés 365.

Ügyrenden módosítások 193, 249.

Ülések (akadémiai) I. II. III. Öszt. 59,

177, 181, 182, 185, 247, 293, 294,

361, 367, 368, 443, 444, 686, 729,

730.

Ülések Összes: 1890. (decz. 15.) 60, 1891. 178, 185, (rendkívüli márcz. 19, 248, nov. 30. 730.) 248, 294, 368, 444, 680, 687 732.
 „ Igazgatósági: 1891. (febr. 15.) 182, (május 7.) 364, (jún. 24.) 568, (decz. 1.) 732.
 „ LI. Nagygyűlés (programja 256.) 361, 366. Közlés: (máj. 10.) 311, 326, 385.
 Ülésekről (akadémiai bizottsági) 1890-ben jelentés 257—275.
 Ülőssor (1892-ki) előterjesztése 734.

Váczy János „Kazinczy Ferencz levelezése. 1783—1802.“ 471.
 Vagyommérleg 1890. decz. 31. 110.
 Vajda Ödön adománya a díszterem második falfestménye költségeire 734.
 „A Valuta-változtatás jogi jelentősége“ Mandello Gyulától 42, 59.
 Vályi Gyula lev. taggá választása 303.
 „A harmadrendű görbék elméletéhez“ 686.
 Van't Hoff J. H. k. taggá választása 303.
 Vari Rezső dr. „Nikander Scholionok“ 247. részére utazási ösztöndíj 179, 249.
 „segéd taggá választása a Classica-philologiai bizottságba 734.
 „Scholia in Nicandri 394.
 Vasutak szerepe állami háztartásunkban. Jekelfalussy Józseftől 148, 177.
 Vaszary Kolozs adománya a díszterem falfestményeire 365.
 Vay Miklós báró jubileumára üdvözlő levél 608.
 „félszázados akadémiai tagságának megünneplése 681.
 „A Végtelen kérdés“ Joannovics Györgytől 35, 59.
 „Vígjátékok a 40-es években“ Berczik Árpádtól. Székf. 638, 686.
 „Villámáramok megbírásiának optikai módszere“ Wittmann Ferencztől 294.
 Vonólánczos ivartartók elmélete“ Kherndl Antaltól 444, 489.
 „A Vorticellinák rugalmas és összehúzódó elemei“ Entz Gézától. 165, 185.
 Vukovics-Milassin Ilkának a Szucsits-hagyatékra vonatkozó kérelme 366.

Warttha Vincze r. taggá választása 303.
 Washingtoni congressusra meghívó 369.
 Wenzel Gusztáv elhunytáról jelentés 732.
 Winkler Lajos „A gázok oldhatósága vízben“ 248, 309, 368, 656, 687.
 Wittmann Ferencz „Periodikus villámáramok kísérleti megbírásiának optikai módszere 294.
 Wosinszky Mór „Leletek a lengyeli őskori telepről“ 9, 59.
 „Az őskorszak zsugorított helyzetű temetkezése“ 59.

Zalka János adománya a falfestményre 184.
 Zöne (A magyar) tudományos tárgyalása. P. Thewrewk Emiltől 216.
 Zérusmeridian kérdésében miniszteri átirat 60.
 „kérdésekre válasz 187, 188.
 Zichy Antal „A gr. Széchenyi Istvánhoz intézett megtisztelő levelekről 1827—1835.“ 151, 181.
 „Jelentés az 1890-ki Farkas-Raskó pályázatról“ 211, 249.
 „Kazinczy Ferencz levelezéseinek II. kötetéről“ 361.
 „„Széchenyi mint író“ 443, 485
 „„Széchenyi összes művei“ 708, 730.
 Zimányi Károly „Adatok az Antipyrin kristálytani és optikai ismeretéhez 444.
 Zolnai Gyula „A Mátyusfüld nyelvjárása“ cz. értekezése a Sámuel-díj-pályázatnál dícséretet nyer 299.
 Zoologiai kiadványok 1832-től 1890-ig. 513.
 „Zrínyi Miklós könyvtáráról“ Majláth Bélától 293, 400.

„Zsigmondkori oklevéltár előmunkálatairól“ Fejérfataky Lászlótól 294, 421.
 Zsigmondy Vilmos l. tagról emlékbeszéd Péch Antaltól.
 „Zsivora György alapítói“ czímen a Kisbirtokosok földhitelintézeténél a M. T. Akadémia az alapítók sorába lép 184
 Zsivora-hagyatéknak Varga Emilt terhelő követelése 184.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. január 15.

I. FÜZET.

Hunyady Jenő emlékezete.

1838—1889.

(Előadta *König Gyula* r. t. a december 15-diki összes ülésen.)

1889. december 28-dikán tettük örök nyugalomra Hunyady Jenőnek földi maradványait. Rövid életű virágokból fontunk akkor koszorút a jó barátunk, a szeretett kartársnak. Ma — midőn halálának immár évfordulója közelget — újból emlékének szenteljük e kegyeletes órát.

A halotti tisztességek ősi alakja e kétszeres eltakarítás. Először néma gyászszal, vigasz nélkül állunk szemben a mulandóság kegyetlen törvényével; de a mint az idő tovább száll és megoszlik az első fájdalom köde, szabad lesz újra tekintünk, keresni és találni bírjuk mindazt, a mit az elhunyt tervezett és tett; ott fénylik végre előttünk maradó alkotásainak maradandó emléke, útmutatóul ama nehéz lejtőn, melyen új nemzedékek munkája fölfelé tör.

A végtelenig változatos módon róhatja le az egyén azt az adót, melylyel az emberek közösségének tartozik, de ha a külső elismerés jeleit összemérjük a munka belső értékével, hálátlanabb bizonyára egy sem találkozik a tudós elvont kutatásánál. Az oly működésnél, melybe beleszővődnek anyagi életünk érdekszálai, vagy a mely a társadalom és állam gépezetének napi működésébe nyúl, — bármily csekély legyen is — van néha egy idő, melyben ezrek figyelmét lehet megragadni; de a szaktudomány körében, melyet a mai kor szükséges munkaosztása száz meg száz apró czellára osztott, a tudós csak néhány hivatottnak szólhat; a nagy többség nem érzi fáradozásainak érdekét és értékét, sőt gyakran a tudományos lelkesedés és a sportszerű kedvtelés határvonalát sem látja.

Pedig a czéhbeli tudós, bármily apró részletre terjedjen is ki, ha csak következetes a működése, a művelődés nagy menetének egyik halkán ugyan és rejtekben működő, de nélkülözhetetlen

rugója. Hogy oly nemzet, mely a tudományt nem míveli önönmagáért mint önczért, menten minden mellékérdek- és minden melléktekintettől, hogy az nem tartozhatik a cultura előharczosai közé, az bizonyára Akadémiánk körében nem szorul indokolásra. De nemcsak az Archimedések és Newtonok viszik előbbre a tudományt. Következtesen kijelölt nagy czélokat csak következetesen kiosztott munkával lehet elérni, oly munkával, melynek folytonossága soha sem szakad meg. Az anyag gyűjtése, a módszerek tisztázása, az eredmények összefoglalása, új kérdések fogalmazása, új ösvények kitűzése és szélesbitése — egész munkásereget foglalkoztat. Becsülést érdemel e seregnek minden közembere, de mennyivel többet az, a ki, mint Hunyady Jenő, nagy nemzetközi téren kiválót teremtett, sőt az első volt tudományának egyik fejezetében.

Nem teljesíteném azonban híven kötelességemet, sem az elhunyt, sem Akadémiánk iránt, ha kartársunknak csak azon érdemeiről beszélnék, melyeket a tudomány nagy közösségében szerzett. A magyar tudományos társaság, melyet mostoha viszonyok közt nemzetünk legjobbjainak hazafisága teremtett meg, már ez eredeténél fogva sem feledkezhetett meg soha a tudományos és a nemzeti élet kölcsönhatásáról. Én úgy érzem, mintha e helyen csak drága halottunk helyett számolnék be jól betöltött pályájáról és az ő nevében büszkén kérdezhetem, hogy összehasonlítva a matematikai tudományok állapotát Magyarországon 1865 és 1890-ben, ki tagadhatná működésének üdvös befolyását a nemzeti culturára?

Természetes dolog, hogy a matematikus munkássága nem számíthat közvetlen hatásra a nemzet széles rétegeiben; de az emberi szervezetnek is vannak alkatrészei, melyek minimális mennyiségben fordulnak csak elő és mégis az életnek nélkülözhetetlen fontartói. Ép így kell, hogy a közművelődés széles medrébe bejusson az iskolából és szakirodalomból a matematikai gondolkodás némi zamatja, mert ezzel szokott járni mindenha a műveltségnek egyik fontos tényezője, a tudományban való hit, a tudomány értékének fölismerése vagy legalább sejtelme.

A nemzeti tudomány életkérdés reánk nézve; de annál bűnösebb, a ki e drága jelszóval rosszul sáfárkodik; pedig hányszor tapasztaljuk, hogy a nemzeti tudomány büszke oszlopát reklámhirdetésekre használják! Hunyady Jenő soha sem engedte, hogy dolgozata más bírálat alá essék, azért, mert nem Párisban, hanem néhány hosszasági fokkal odább látott napvilágot; nem sértette meg soha a nemzet önértetét azzal, hogy szellemi erejét keveselve, saját munkáját könnyítse és olcsó dicsőséget keressen! A ki azt mondja, hogy leszáll, igen sokszor maga is lent foglal helyet; a szellemi erőnek is az a próbája, hogy emelni tud.

Midőn immár Hunyady életrajza kapcsán tudományos működésének részletes méltatására térek át, nagyon is érzem földatatom súlyát. Ha nem is matematikáról kellene beszélnem, ha nem is takarnák a műnyelv rejtelmes hieroglyphái a szám és tér csodás vonatkozásait, még mindig maradna elég nehézség, melylyel hogy megküzdhessek, alig remélhetem.

Az igaz tudósról is bizvást mondhatni, hogy életének csak ritkán van története. Hiányzik benne a külső befolyások és küzdelmek változatos sora; belső fejlődés sima tükre tárul csak elénk és ennek a képnek szavak nem igen tudnak színt kölcsönözni, csak a rokon szellemek elismerése vonja be a kegyelet halvány aranyával. Szálljon ebből valami arra a rövid, gyöngye vázlatra is, melyben megemlékezünk az elhunyt kartárs életéről.

Hunyady Jenő született 1838. április 28-dikán Pesten, hol atyja dr. Hunyady János, városi főorvos volt. Széles műveltségű atya, gyöngéd, szerető anya, ki késő aggkoráig életét fiának áldozta, vezették a gyermek első lépteit. Kedvező anyagi körülmények közt nevelkedett a szülői házban, mely a pesti polgári köröknek, különösen a főváros zene-életének egyik középpontja vala. Kedvező ellentétben számos pályatársával, kik nálunk súlyos anyagi nélkülözések közt küzdenek a tudományos elismerésért, az ifjú szabadon engedhetett hajlamainak, melyek a tudományos pálya felé vonzották. És midőn kedve és tehetsége a matematikára, mely már a középiskolában feltűnt, a József-műegyetem hallgatójánál még inkább izmosult, 1857-ben előbb Bécsbe, onnét Német- és Franciaországba ment tanulmányait folytatandó. Tanult Münchenben, Carlsruheban, Berlinben, Párisban és Göttingában, míg végre 1864-ben az utóbbi egyetemen a doctori oklevelet megszerezte.

Clebsch és Hesse voltak azon tanárok, kik későbbi önálló működésére is a legtöbb befolyást gyakorolták, de ezeknél többet köszönt szeretve tisztelt kartársunknak, Kruspér Istvánnak, ki, bár saját tudományos törekvései másfelé irányultak, azon szűk időkben matematikát is tanított és széles ismereteivel, éles tudományos fejtegetéseivel először tanította az ifjút igaz matematikai tanulmányra.

Egynehány kisebb dolgozata még tanulmányai idejében jelent meg Akadémiánk kiadásában és a Schlömilch-féle Zeitschriftban. A részletes czímeket itt mellőzhetem, minthogy e sorok természetszerű kiegészítése az a toldalék, melyben Hunyady teljes irodalmi működését állítom össze. A doctori czím elnyerésére készített értekezése 1864-ben jelent meg Göttingában; számbaveendő, nyomós értekezés, melyben már a kész szakember szólal föl. Az algebrai görbék általános elméletét, mely ma már a tankönyvirodalomban szerepel, forrás-tanulmányok

alapján önállóan rendszerezési, számos kisebb részlettel gazdagítja és végre a harmad- és negyedrendű görbéknek asymptotáik viselkedése alapján új beosztását adja.

Az ifjú tudós 1865-ben tért vissza Budapestre. Friss és údüdítő volt akkor hazánk szellemi légköre; sokan voltak, kik az új Magyarországon az exact tudományok ujjaébredésén dolgoztak és ezek szívesen fogadták a fiatal matematikust, az elsőt, ki a reproductión fölül emelkedve, tudományszakát önállóan művelte. Nemsokára a József-műegyetem magántanárnak kényszerítette; 1867-ben a magyar tudományos Akadémia levelező tagjai közé fogadta, míg végre 1869-ben a József-műegyetemnek Komnenovich halálával megüresedett tanszékét ny. r. tanári minőségben foglalta el.

Tudjuk, hogy mily gyors és mélyreható átalakuláson mentek át akkori tudományos viszonyaink; tudjuk, hogy Hunyady Jenőnek mily előkelő szerepe volt e mozgalomban. De akkori működésének megítélésében hozzá kell tennünk azt is, hogy sehol sem volt az elmaradás oly nagy, mint a matematikában. A két Bolyai már rég elnémult; különben is a tudománytörténet e fényes neve még ismeretlen volt és legismeretlenebb Magyarországon. Bizonyára semmi szükség arra, hogy Hunyady tudományos érdemeit nagyítva, a másokét kisebbítsük. De a történeti kép nem lehetne hű, ha ki nem emelném, hogy, midőn Hunyady működését megkezdte, matematikai szaktudomány Magyarországon nem létezett. Egy század munkája volt itt pótlandó, e század alatt a matematika a tudományok történetében példátlan sikerrel gazdagítja tartalmát, terjeszti határait, új ismerettani szempontokat szerez és a matematikai physika új korszakának alapjait teremti meg. Mind ebből nálunk semmi; csak néhány elavult, gyöngé tankönyv még inkább elgyöngült átdolgozása, melyeknek nyelvezete se nem nemzetközi, se nem magyar.

Nem is a matematika hivatalos képviselői, hanem csak a rokon szakok művelői támogatták Hunyady föllépését. De az erős tudományos egyéniségek súlya győzött és aránylag gazdag élet váltotta föl az elmaradást.

Ekkor tette közzé Hunyady a párisi Akadémia „Comptes rendus“-iben az algebrai fölületek elméletére vonatkozó vizsgálatait; ekkor kezdé először több kisebb közleményében a geometriai problémákban föllépő bonyolódottabb determináns-alakok vizsgálatát.

1873-ban új tanszék föllállításával végre lehetséges lett — legalább részben — a matematikai tanítás újjászervezése a műegyetemen, úgy a mint azt Hunyady már régebben sürgette. Az évenként ismétlődő előadásokból neki a geometria jutott osztályrészül; ez az előadás százakra menő hallgatóságra hatván

és számtalan jegyzetben föntartva, működésének mintegy közép-pontja volt, melyben gondos rendszerezésével, jól választott részleteivel jelentékeny tanítói tehetségének fényes bizonyítékát adta. A kristály átlátszó volta egyesült benne a tudományos fel-fogás mélységével. Hallgatói már ösztönszerűleg is érezték az előadó szellemi erejét, mely számukra nem referál, hanem ön-állón alakítja újból tudományát; majdnem észrevétlenül, könnyű móddal jutottak a tudáshoz és a tudományos gondolkodáshoz. Fényes évek voltak ezek műegyetemünk történetében, melyekben az elméleti tudományok és a szorosan vett technikai szaktár-gyak képviselőinek vállvetett fáradozásából az intézet mind gyorsabban emelkedett. Vajha e fejlődés tanulságát leolvasnák azok is, kik ma ismét érezhető áramlatoknak engedve, a főiskolai tanítás végső gyakorlati céljaival ellenmondásba helyezik a tudományos elméletet; mintha az, kit az elmélet nem tett a gyakorlat urává, több lehetne valaha a gyakorlat szolgájánál!

Mint a legtöbb embernek, úgy Hunyadynak sem volt meg-adva, hogy pályáját megelégedve, viszontagság nélkül fussa végig. Az 1873-diki év pénzügyi válsága megfosztotta vagyonától; a rendezkedés kísérlete még tovább vitte a lejtőn és úri gondol-kodású, de éppen nem előre látó szegény barátunk, ki eddig gondatlanul vette ki osztályrészét az élet örömeiből, rövid idő alatt a legszűkebb anyagi viszonyok közé került. De megmen-tette őt kedélyének igazán görög derűtsége, mely csakhamar leszámolt a kényszer kemény parancsával. Hű maradt tudomá-nyához, bár ebből hivatalán kívül anyagi hasznot soha sem hú-zott, sőt éppen akkor, midőn elbénult volna végleg másnak munkakedve, kettős szorgalommal, kettős lelkesedéssel folytatta tevékenységét.

Speciális előadásaiban és a tanárképző-intézet gyakorlatai-ban a matematikának új híveket nevelt és ily módon jelenté-keny része volt középiskolai viszonyaink emelésében. 1876-ban több tanártársával együtt a „Műegyetemi Lapok“-at indította meg, a matematikai tudományok szakközlönyét, hogy tudomá-nyos életünknek e téren is legyen állandó középpontja és hogy — különösen a középiskolai tanári karból — minél több erőt vonjon be a tudományos működésbe. A kísérlet egy kissé korai volt és az anyagi pártfogás elégtelen volta következtében a „Műegyetemi Lapok“ három év után befejezték rövid pálya-futásukat. De didaktikailag és tudományosan egyaránt becses czikkeivel itt is hiven szolgálta Hunyady a magyar tanügyet.

Nem szólhatok itt egyenként számos, különböző folyóíra-tokban megjelent irodalmi dolgozatairól, de részletesen meg kell emlékeznem azon munkálatokról, melyek 1876-tól kezdve a M. T. Akadémia értekezéseiben és a Crelle-féle Journal-

ban megjelentek; mert ezek Hunyady Jenő tudományos működésének tetőpontját jelzik. Már fejlődésének első korszakában tűzte ki magának e kérdések részletes programját, melyekkel végre is sajátos matematikai tehetsége szerencsésen megküzdött. A miket a tiszta geometria szemléletű úton derít föl, azokat a rokonságokat és kapcsolatokat ép oly tisztán akarta látni azon algebrai alakokon, melyekkel az analitikai geometria módszerei dolgoznak. Poincaré szavaival fejezi ki e problémát első idevágó értekezésének mottójában: „Mais en géométrie, comme en algèbre, la plupart des idées différentes ne sont que des transformations.“ Eljlesztően bonyolódott kifejezések azok, melyeket játszi könnyűséggel visz át egymásba és melylyel az analitikai geometriának egy régi hézagát betöltve, ennek új fejezetét teremti meg. Alig lett volna más, ki e munkára vállalkozhatott volna, mert külön és ritka adománya volt ama virtuozitás, melylyel a determinánsok legcomplicáltabb alakjait kezelni, a kutatásnak hozzáférhetővé tenni, mondhatnám bonczolni tudta.

„A kúpszeleten fekvő hat pont föltételi egyenletének különböző alakjairól“ az első ezen értekezések közül, de a mely már mintegy tipikus az egész sorozatra nézve; ez volt, a melynek a magyar tudományos Akadémia 1883-ban, ugyanakkor, midőn rendes taggá választott, odaitélte az 1876—82. ciklusra szóló matematikai nagy díjat. A kiváló tagtárs a kikutatásának Akadémiánk történetében is több mint egyéni jelentősége maradandó; első ízben nyerte meg ekkor önálló matematikai vizsgálatok eredménye az akadémiai babért.

A 45 éves férfiú ekkor még pályája elején látszott lenni és bizonyára senki sem sejtette, hogy romboló betegségnek mindinkább gyorsuló rohama oly hamar véget vet e munkás és hasznos életnek. Már a következő évben léptek föl — mindinkább fenyegetően — szívbajának tünetei, mely ellen az orvosi tudomány gyógyszer nem ismert. Csak a legnagyobb kímélet és nyugalom hosszabbíthatta meg napjait és azért leplezetlenül közzölni kellett vele állapotát. E csapás sem birta megrontani munkakedvét és munkabírását. Nagy tervével, az analitikai geometria rendszerének megírásával sem hagyott föl, mint azt a hagyatékában maradt terjedelmes, bár kiadásra nem kész töredékek bizonyítják.

Valóban utolsó pillanataig a csatatéren maradt. Bár fáradtsággal, de megtartotta előadásait, folytatta vizsgálatait, részt vett a matematikai társulat ülésein, melyet az egyleti élet salangjai nélkül, kis körben még ez években alapított, hogy az egykor majd megerősödve számot tegyen a matematikai tudományok irodalmában is.

1888. végén újabb súlyos betegség végleg megtörte testét,

de még ezután is 1889. áprilisban és októberben előadta itt nekünk az orthogonális substitúció együtthatóira vonatkozó vizsgálatainak két részét. Nemsokára rá, mert megromcsolt szervezete különben egészen jelentéktelen meghülés következményeinek sem tudott ellentállni, 1889. decz. 26-dikán kiszenvedett; a sors megkímélte őt attól a kínos és hosszú haláltusától, melylyel már a közel jövő fenyegette.

Ismertük régen a veszélyt, de sokkal nagyobb volt a veszteség, mintsem hogy e tudat bármit elvonhatott volna fájdalomkiből. Szabad-e magamról szólanom? A legigazabb, a legodaadóbb barátot vesztettem benne, kivel vígságban és komoly munkában együtt töltöttem életem egy java részét. De hisz ismertük mindannyian, ismertük szerénységét, jó szívét, szeretetre-méltó jellemét; gyászoljuk az embert és a tudóst egyaránt.

Hunyady Jenő nem jutott el az emberi kor természetes határáig; de élete mégis egész élet, pályafutása egész férfimunka volt tudományának új hazát, hazájának új tudományt szerzett. És azért a magyar tudományos Akadémia évkönyveiben, a magyar tudomány történetében emléke áldott leand mindörökké.

* * *

Hunyady Jenő irodalmi működése.

«Über die fundamentalen Eigenschaften der algebraischen Curven und eine Eintheilung der Linien III. und IV. Ordnung.» Inaugural-Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde. — Göttingen. 1864.

A M. T. Akadémia «Értesítő»-jében:

- «A harmadrendű vonalakról.» 1864—1865.
- «Jelentés a bordeauxi Akadémia kiadványaiban megjelent, Bólyai Farkast és Jánost illető értekezésekről.» 1868.
- «A trigonometriai sor állandóinak meghatározása.» 1871.

«Értekezések a matematikai tudományok köréből»:

- «A pólus és a polárok. A viszonyos polárok elve.» I. köt. 2. sz.
- «A kúpszeleten fekvő hat pont feltételi egyenletének különböző alakjairól.» IV. köt. 6. sz.
- Ugyanennek folytatása. V. köt. 4. sz.
- «Apollonius feladata a gömbfelületen.» V. köt. 5. sz.
- «A Möbius-féle criteriumokról a kúpszeletek elméletében.» VII. köt. 6. sz.
- «Másodfokú görbék és felületek meghatározásáról.» VII. köt. 18. sz.
- «Tételek azon determinánsokról, melyek elemei adjungált rendszerek elemeiből vannak componálva.» VII. köt. 19. sz.
- «Tételek a componált determinánsok egy különös neméről.» VII. köt. 21. sz.
- «A Steiner-féle criteriumról a kúpszeletek elméletében.» VII. k. 24. sz.

«A pontokból vagy érintőkből és a conjugált háromszögből meghatározott kúpszelet nemének eldöntésére szolgáló criteriumok.» VII. köt. 25. sz.

«Egy negyedrendű felületről.» VIII. köt. 12. sz.

«Néhány determináns-egyenletről.» IX. köt. 10. sz.

«Az orthogonális substitutio együlthatóinak paraméteres értékei.» XIV. köt. 2. sz. Ugyanennek folytatása. XIV. köt. 3. sz.

«Emlékbeszédek a M. T. Akadémia elhunyt tagjairól.»

«Poncelet J. V. külső tag emlékezete » 1877.

A «*Mathematikai és Természettudományi Értesítő*»-ben :

«A kúpszeletsereg középpontjainak geometriai helye.» I. k. 205. l.

A «*Műegyetemi Lapok*»-ban :

«Desargues tétele a perspectiv háromszögekről.» I. köt. 81. l.

«A determinánsok elméletéhez.» I. köt. 179. l.

«A determinánsok alkalmazása a geometriában.» I. 232. és 257.

«Toldalék Scholtz Ágoston értekezéséhez.» II. köt. 82. l.

«Apollonius feladatának megoldásához.» II. köt. 97. l.

«A kúpszeleten fekvő hat pont föltételi egyenletének egy különös alakjáról.» II. köt. 225. l.

«A conjugált átmérők négyzetes egyenlete.» II. köt. 305. l.

«A kúpszeletek előállításá projectiv sugársorok által.» III. k. 115. l. Ugyane folyóiratban számos ismertetés, kitűzött és megoldott feladat.

«*Mathematische und naturwiss. Berichte aus Ungarn*» :

«Der geometrische Ort der Mittelpunkte des Kegelschnittbüschels.» I. köt. 283. l.

«Über die Parameterdarstellung der orthogonalen Substitutions-Coefficienten.» VII. 233. l.

«*Ungarische Revue*» :

«Zum Gedächtniss an J. V. Poncelet.» 1877. évf.

«*Zeitschrift für Mathematik und Physik*» :

«Über einen geometrischen Satz von Mac-Laurin.» VII. 268.

«Note über zwei geometrische Probleme.» XI. 64.

«Note über einen Satz der algebraischen Curven.» XI. 77.

«Über Volumina von Tetraëdern.» XI. 163.

«Über tetraëdral symmetrische Flächen.» XI. 356.

«Über ein Product zweier Determinanten.» XI. 359.

«Über einige Identitäten.» XII. 89.

«Über die Auflösung des sphaerischen Dreiecks, wenn die Höhen desselben gegeben sind.» XII. 91.

«*Journal für die reine und angewandte Mathematik*» :

«Über die verschiedenen Formen der Bedingungsgleichung, welche ausdrückt, das sechs Punkte auf einem Kegelschnitte liegen.» LXXXIII. 76.

«Beitrag zur Theorie der Flächen 2-ten Grades.» LXXXIX. 47.

«Über die von Möbius gegebenen Kriterien in der Theorie der Kegelschnitte.» LXXXIX. 70.

«Der Satz von Desargues über perspectivische Dreiecke.» LXXXIX. 79.

«Über ein Kriterium von Steiner in der Theorie der Kegelschnitte.» XCI. 248.

«Über den geometrischen Ort der Kegelspitzen der durch sechs Punkte gehenden Kegelflächen zweiten Grades.» XCII. 304.

«Zusatz zur Abhandlung: Über die verschiedenen Formen der Bedingungsgleichung etc.» XCII. 307.

«Über einige Determinantengleichungen.» XCIV.

«Comptes rendus hebdomadaires de l'Académie des sciences» :

«Sur une espèce particulière des surfaces et des courbes algébriques, et sur de propriétés générales des courbes du quatrième ordre.» LXIV. 218.

«Sur les courbes du quatrième ordre.» LXV. 497.

«Nouvelles Annales des mathématiques» :

«Solution de la question 979.» 1872. 39. (Trigonometrikus sor.)

«Remarques sur un théorème de M. Pelissier.» 1872. 216.

«Sur la détermination du cercle osculateur d'une courbe à double courbure.» 1881. 53.

«Question 1416.» 1882. 384. (Determináns-egyenlet.)

Hunyady Jenő életrajza és arcképe a «Magyarország és a Nagyvilág» cz. folyóirat 1875-iki évfolyamának 21. számában.

Leletek a lengyeli őskori telepről.*

Hazai régészetünk egyik leggazdagabb s legfontosabb telepe: Lengyel. E terület Tolna vármegyében gróf Apponyi Sándor birtokán fekszik s az ő áldozatkészségének köszönhetők az onnét előkerült leletek. A szakszerű ásátások már 1882-ben kezdődtek meg s 1888-ban fejeztettek be. E leletekről eddig két kötet jelent meg a M. T. Akadémia Archaeologiai bizottságának kiadásában, az első rész 1885-ben s a második 1890-ben. E két részben csak a szorosan vett leleteleírások foglaltatnak, chronologicus naplószerű egymásutánban.

Az összes leletek egy erdőterületen fekvő, körülbelül 26 kataszteri holdat tevő s emberi kéz művétől alakított földvárról kerültek elő. Eredetileg magas löszhegy volt e terület, melyet meredek lejtőkkel és sánczárkokkal öveztek körül. Az erősítményen át vezető utat a fensík szélén két-két mesterségesen hányt magas dombbal védték, s e szűk bejáratokat még manap is vas-

*) «Leletek a lengyeli őskori telepről». Számos ábrával. I. rész. 1885. II. rész. 1890. Irta Wosinsky Mór. (Kiadta a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága. A két rész együtt 5 frt.)

kapunak nevezi a nép. Az erősítménynek fensíkját, különböző időkben, egy kőkorszaki s később egy bronzkori nép lakta hosszabb időn át. Mind a két nép gazdag leletekben hagyta reánk itt culturájának nyomát. Az erősítmények majd minden pontján kerültek elő leletek, de legbővebben a lakásokban és a sírokban.

Az itt legelőször megtelepedett kőkorszaki népnek lakásrendszere nagyon tanulságos és jellemző. A praehistoricus telepek leletei azt bizonyítják, hogy a történelmi korszak előtti népek európai területre érvén, legnagyobbbrészt már foglalkoztak földműveléssel s állattenyésztéssel. A művelődésnek eme fokára eljutott népnek már állandó tanyára volt szüksége. Mialatt Kisázsia praehistoricus népei a szentírás s a homéri költemények szerint már rég használtak köveket erős épületek emelésére, — mit az ottani ásatások eléggé bizonyítanak is, — addig Európa praehistoricus népei előtt a kőműves-munka ismeretlen volt, vagy legalább nem alkalmazták sehol sem. A topographicus viszonyok uralkodtak a népeken, a melyeknek culturfejlettsége még nem szabadíthatta fel magát a természet kényszerítő békói alól. Első sorban a természet alkotta kényelmes és biztos sziklabarlangokat foglalták el; közet-nélküli, magasabban fekvő szárazföldön mesterségesen alkottak barlangot földbe ásott üregekből, s így itt is csak troglodita életmódot folytattak. Vízmentén czölöp-építményeket találunk; az építkezésnek e módját nemcsak a topographicus viszonyok kényszere, de bizonyára a biztonság, egészségi szempont, élelem s sok egyéb körülmény tanácsolta. A sziklabarlangok épségben maradtak reánk; a czölöp-építmények fundamentumait a víz kövesítő hatása megóvta az enyészettől; ellenben a földbe ásott barlanglakások legkevésbé állottak ellen az idő pusztító erejének. Mindamellet százával kerültek ilyen lakások Lengyelen napfényre.

E lakások itt a fehéres-sárga színű lösz-rétegbe vannak beásva és sötétbarna színű humus-réteggel beiszapolva. Erről könnyen megismerhetők, s kihányván a beiszapolt földet, az ősi lakott üregnek alapja megmarad. Egészen épnek természetesen csak a lakás alsó részét lehet mondani, mert a felső rész, nagyon kevés kivétellel, beszakadt. E lakások alól kerekalakúak s piczinyek, mert átlag csak 2—3 méter átmérőjűek. Oldalfalaik s tetejük boltívezeteket alkotnak, de csak a kivált ősi földrétegből. A méhkas-ívezetű lakásüreg tetején egy kerek nyílás szolgált lejárattul a lakásba. Tulajdonképeni tetőzet nem volt a lakásokon s csak a közepén levő lejáratnak szolgáló kis üreget borították be facsapda-ajtóval. Hogy azonban még jobban védekezzenek az eső ellen, valószínű, hogy az üregből kihányt földből kerek s alacsony földtöltést emeltek s erre védő ernyőt készítettek. Ezt látszik legalább bizonyítani az a körülmény, hogy közvetlenül a

lakások melletti területen gyakrabban találtattak égetett föld-rögök. Hogy a ki- s bejárást nem oldalt ásták le a lakásokhoz, annak nagyon jó oka volt, mert így valóságos vízvezető csatornát csináltak volna a rézsútán kívájt lejáratok.

A lengyeli méhkas alakú troglodita-lakások mindig csoportokban találtattak az erősítménynek különböző pontjain. A tulajdonképeni lakóhely sok esetben el van választva a konyhahelyiségtől. A kizárólagosan lakásra használt üregekben agyag-, kő- és csonteszközök találtattak, de hamu, konyhai csonthulladék s nagyobb használati edények töredékei hiányoznak. A konyhai célokra szolgált üregek tele vannak hamuval, égetett tűzpad-darabokkal, edénytöredékekkel s állati hulladék-csontokkal. Ez utóbbi üregek rendszeren a lakóhely közelében vannak, de különálló üreget alkotnak. Csak egy-két eset fordult elő, hogy a közvetlenül egymás mellett levő lakóhely és konyhahelyiség összeköttetésben volt s egyik a másikba nyílt.

A lakóhelyek közelében ismét kerek, mély üregek vannak, melyek kizárólagosan éléskamrák vagy magtárak voltak. E magtár-üregek oldalfalai besározott s keményre égetett vesszőfonásból állanak, melyek a terjedelmes nagy edényekbe rejtett gabonaneműeket óvták a nedvesség ellen. Ily magtárakból búza, köles, búkköny és árpa került elő megszenesedett állapotban.

A lengyeli kőkorszaki népek nemcsak lakásrendszere, hanem temetkezési módja is ritka, jellemző.

Az erősítménynek fensíkján két különálló sírmező táratott fel. Mind a kettőben, kivétel nélkül, zsugorított helyzetben vannak a csontvázak eltemetve. Tulajdonképeni sírgödört még nem ástak. A zsugorított helyzetben erősen összekötött tetemeiket a föld felszínére fektették, köréje rakták összes vagyonát, kőből, csont- és agancsból készült fegyvereit, eszközeit, ékszereit, edényeket és ételneműeket s csak azután hányták mindezekre a földet s legnagyobb valószínűség szerint tumulust.

A legelőször feltalált sírmezőről 80 halott került elő. Ezek fekvő helyzetében s irányításában a legszigorúbb szabályosság volt észlelhető. Valamennyinél, kivétel nélkül, a kezek, a könyöknél visszahajlítva, a szendén alvó helyzetéhez hasonlóan, a fej alá helyeztetettek; a lábszárak is a térdnél erősen visszahajlítottak, úgy hogy sok esetben a lábsark a medencze csontját érinti. Ez az erősen összezsugorított helyzet egészen természetellenes s csakis a visszahajlított kezeknek és lábszáraknak erőszakos összekötözésével volt elérhető. A halottakat kötélékekbe szorító szokásról Herodot is tesz említést az ősi trogloditák leírásában, s Diodorus Siculus (III. 33.) egy Megabareis nevű törzsről azt említi, hogy halottaik nyakát és térdét paliurus-vesszőkkel fonták össze. A lengyeli sírmezőben volt reá eset,

hogy a halottak tagjait összeszorító kötéléket fossil kagylóbélből faragott gyöngyökkel ékítették s így e gyöngyfűzérnek fekvő helyzetéből következtetni lehetett az egész testet körülfont kötélek irányára. Az ily módon erősen zsugorított helyzetbe szorított tetemeket mindig a jobb oldalra fektették, arcczal keletnek fordították, úgy hogy az összehúzott lábszár északi, a fej pedig déli irányban feküdt.

E zsugorított helyzet különben természetes helyzete az anyaméhben az embriónak, s így ez a temetkezés is a túlvilági második életre való születés gondolatát látszik kifejezni, a születésnek megfelelő természetes helyzetbe fektetvén a halottat a föld, e közös anya méhébe.¹

A halottak keleti irányítása is nagyon érthető. Ez ősi nép, melynek egész élete a legszorosabb kapcsolatban volt a természettel s főképen annak legelső éltető erejével — a nappal — különös ragaszkodással becsülte nagyra a tőle nyújtott előnyöket. A nap irányával hozta összeköttetésbe vándorlását, sokszor tanyáját és telepeit; s a földön túli élet megkezdésekor is a kelő nap irányába fektették a vándort, hogy irányt nem tévesztve, jusson a túlvilágra, melynek ha nem is tudatával, de sejtelmével bizonyára birtak.

E legelőször fölfedezett temetőben a zsugorított halottak mellett előfordul a kőkorszaki cultura eszközeinek egész repertoriuma. Legtöbb ezek között a hasogatott kőeszköz s a disztési tárgyak között a kagylóbélből faragott ékszer. Nagyon fontos az a körülmény, hogy e kőkori culturában az ércművesség már nem volt egészen ismeretlen fogalom, mert a kőeszközök ezrei mellett a zsugorított halottak ékszerei között nagyon apró ércgyöngyöcskék is találtattak, melyek a chemiai elemzés útján tiszta réznek bizonyultak.

A halotti mellékletek között legfeltűnőbb egy állványhoz hasonló nagy talpcsöves edény, melyet sohasem felejtettek el a zsugorított halott mellé állítani. Nagyon fontosak ez edények, mert Kisázsia-, Görögország- s Magyarországon kívül ez alakban még sehol sem találtattak. E ritka edények 40—50 cm. magas és széles talpcsövet alkotnak, melynek felső végéből egy 30—40 cm. átmérőjű lapos tál nyúlik ki. Ez edények majdnem kivétel nélkül apró s vékonyan átlukasztott bütykökkel disztáltak s élénkzörös vagy ritkábban sárga színű festésűek. Dr. Schliemann a trójai fensikon talált ugyanilyen példányokat, gyantás fa égetésére szánt világító állványoknak tartja őket, annál is inkább, mert a Homértól leírt λαμπτήρ-ek is magas talpon álló tálak voltak,

¹ E föltevést szerző azóta hővebben tárgyalta a december 8-iki ülésen tartott felolvasásában.

melyeken gyantás fahasábokat fáklyaként égettek. Szerző is osztóztott eleinte Schliemann e nézetében, de későbbi leletei ezt megdönteni lászanak. Később ugyanis olyan példányok is kerültek elő, melyeknél nemcsak mint rendesen a talpcső, hanem a tálnak belső fele is csinos festést mutatott. Ha faégetés lett volna a tálnak rendeltetése, úgy teljesen felesleges munka a belső részét is kifesteni, minthogy a tűz amúgy is megrongálná vagy megsemmisítené. Egy másik ellenokot egy később talált szép példány szolgáltatott, melynek tála véletlenül egészen épen maradt s a tálnak az égésnek legcsekélyebb nyoma nélkül, állati csontok találtattak. Megjegyzendő, hogy e különös alakú, magas edények felső része, vagyis a tál, a reá nehezedett föld súlya alatt a legtöbb esetben apró darabokra törött, s így érthető, hogy a tálnak tartalmát nem lehetett rendesen, kétséget kizáró módon constatálni. Szerző később Egyiptomban számtalan esetben fel találta a talpcsőves állványnak ábráját a legtöbb ősegyiptomi emléken, a hol csakis az istenséget ábrázoló alakok körül állottak, mindenkor virágot, gyümölcsöt, szóval terméket tartalmaztak s sohasem volt jelezve, hogy ez áldozati tárgyak égtek volna. Mindezek alapján szerző azon véleményen van, hogy ezek a Lengyelen kizárólagosan csak a zsugorított halottak mellett talált talpcsőves állványok a halotti szertartásnál az istenség kiengesztelésére szánt áldozatokat tartalmazták s így áldozati edényeknek tartandók.

Az ásatások későbbi folyamában, ugyanezen földerősítménynek egészen más helyén, t. i. a kettős dombbal védett délkeleti kapunak közelében egy új sírmezőre akadtak. Itt is közel egymáshoz feküdtek a halottak, s így e hely is különálló temetőt alkotott. Ép úgy, mint az első sírmezőben, itt is több izben constatáltatott a hozzá-temetkezési szokás s itt is több esetben felnőtt csontvázán picziny gyermeknek csontváza volt keresztbe fektetve, a mi együtt-temetkezésre enged következtetni. A temetkezési helyzet lényegében ugyanaz volt, mint az első sírmezőben s csak az irányítás változott. Itt is a halott keze, könyökén meghajlítva, arcza alá nyúl s lábszárai is visszahajlítva erősen összekötöttettek, úgy hogy az alsó és felső lábszár majdnem egymást érinti. Az irányítás annyiban tér el, hogy itt baloldalon fekszenek a halottak, arczczal pedig a déli kapunak vannak fordítva s így összehuzott lábuk nyugot felé, fejük pedig keletnek fekszik. Az előbbeni sírmezőtől eltérő irányítást azonban itt is mindegyiknél szigorú következetességgel alkalmazták.

E második temetőben a sírmellékletek néha csakis a szokásos edényekből állanak, néha pedig igen gazdagon vannak felszerelve, különösen csiszolt kőeszközökkel. Ilyenkor nemcsak

átfúrt kőbaltát, hanem csiszolt kővésőt és átfúrt gömbölyű kőbuzogányt is találtak mellettök, többnyire egy rakáson. Az első sírmező különösen gazdag volt fossil-kagylókból készült ékszerekben s dentalium-csigákból összeállított füzérekben. E második sírmezőben a kagyló-ékszerek igen gyérek s a dentalium-csigák és a picziny rézgöngyök teljesen hiányoznak. A halottak mellé tett edények mutatnak ugyan némi eltérést az első sírmező edényeitől, de azon typicus talpcsöves tál, mely amott egy halottnál sem hiányzott, itt is minden csontváz mellett fel volt található.

A kőkorszaki néptől részint a lakásokból, részint pedig a sírmellékletekből reánk maradt leletek kő-, csont- és agancseszközökből, ékszerekből és agyagtárgyakból állanak.

A köeszközök között ezrivel találtattak hasogatott köeszközök. Ezek többnyire silex, jaspis, s obsidian kőnek szilánkjai, melyek vagy egyszerű késpengék, vagy pedig ügyes csorbítással átalakított vakarók, furók s nyílhegyek. Ez utóbbiak alatt azonban nem azon ritka ügyességgel hasogatott háromszög- vagy mandola-alakú, szorosan vett nyílhegyek értendők, melyek az európai kőkori telepekről általánosan ismeretesek; ez utóbbiak Lengyelen egészen hiányoznak, de vannak pengék, melyek célzatos változtatással szintén a nyíl számára készültek; általában a ritkaságok közé tartoznak s ezek: a keresztelű nyílhegyek, a rhombus alakú silexek, s a felső végén rézsútos csúcsra hasogatott pengék.

A csiszolt köeszközök között nagyon különböző alakú balták, kalapácsok, vésők s buzogányok szerepelnek. Nagy mennyiségben találtattak azon kívül még magkövek (nucleusok), pengehasogatók, csiszoló kövek, őrlőkövek s egyéb dolgozó kövek.

Csont és agancs igen előnyösen feldolgozható s könnyen megszerezhető anyag lévén — érthető, hogy a lengyeli telep ősnépe nagy mennyiségben használta s tekintélyes számmal hagyta reánk ez anyagból készült eszközeit is. Ezek között vannak: egyik végén hegyesre csiszolt csontárák, simító eszközök, vésők, koresolyák, agancsból készült különféle nyelek, lándzsacsúcsok, sípok, a szarvasnak szemagancsából készült s hegyesre csiszolt szűrő eszközök, melyek néha igen hosszúak, úgy hogy igen alkalmas fegyver gyanánt is használtathattak. Találtattak picziny lyukkal átfúrt agancseszközök, melyeken a lyuk nem nyél, hanem fonál számára készült. Vannak ismét a nyél befogadására nagy lyukkal átfúrt agancsok, melyek alakjuk, nagyságuk s a használati nyomok után következtetve, nagyon különböző célokra használtattak, így vannak ezek között: kalapácsok, vagy a kőbalta befogadására szánt tokok, vagy ismét földművelési eszközök.

A hiúság gyarlósága s a szép iránt való érzék elég találékony volt ez ősnépénél is változatos ékszereknek előállítására. Az agyag, csont és kagyló volt az ékszerekre leggyakrabban felhasznált anyag. Agyagból készült gyöngyök ezrivel találtattak. Ezek nemcsak alakra igen változatosak és csinosak, hanem kivételesen izlésteljes karczolatokkal is díszítették. Csontból készült gyöngyök csak ritkábban fordultak elő. A agyag után legnagyobb mennyiségben vastag ősi kagylóbélből faragtak még gyöngyöket. Feltűnő, hogy gömbölyű gyöngyök, melyeknek faragása vagy csiszolása már több időt kívánt, teljesen hiányoznak. Legtöbbször kerek, s csak kivételesen szögletes csövek vagdaltattak hosszabb s rövidebb tagokra. Kerek és egészen lapos gyöngöcskék édesvizi kagylóknak zománczából vágattak. A kagylóbélből faragott gyöngyöket füzérekben hordozták és pedig a nyak körül, a felső karon közvetlenül a könyök fölött s a lábakon a lábfej fölött. A füzérekben nem egyenlően nagyok a gyöngyök, hanem néha egy-egy feltűnő nagy szem vegyül az apróbbak közé. A zsugorítva fekvő halottaknak egyik kedvelt ékszere a vékony s hosszú dentalium-csigákból összeállított szalagok voltak, melyek csakis a nyak táján találtattak. Kagylóból készített ékszerek között találtattak még: karpereczek, amulettek, s subcutan fúrású gombok. Használták még ékszer gyanánt a tövénél átfúrt édesvizi kagylókat s a vadkan-agyarak szilánkjait.

A lengyeli kőkorszaki nép keramikáját jellemzi: a durva szemcsékkel kevert iszapolatlan agyag, a nagyon tökéletlen égetés, a többször újjbenyomásokból s körömkarczolatokból vagy apró bütykökből álló díszítés, valamint az edények eredeti alakja s az edényfestés. Vörös vasoxyd festék nagyobb mennyiségben találtatott a sánczon, részint simára koptatott felületű darabokban, részint pedig a festék őrlésére használt kölapokra tapadó lemezekben. A sárga okker festék ritkábban fordult elő s még ritkábban lehetett az edényfestésen tisztán észlelni, mert a legcsekélyebb dörzsölésnél lemállott. Sokkal jobban tartja magát az edényeken a vörös szín, habár ezt is nem az edény égetése előtt alkalmazták, hanem csak a kész edényekre mázolták s ez okozta azt, hogy az összes festés oly könnyen ledörzsölhető. A festésnek motívumai concentricus körökből, félkörökből, valamint fekvő s egymásba kapaszkodó S alakokból és széles szalagokból állanak.

E telepet jóval később egy bronzkori nép foglalta el. Ez utóbbinak culturfoka már lényegesen különbözik a telepnek első, kőkorszaki népétől. Lakásaik már nagyjából csak félig vannak a földbe ásva. E kerek üregek csak alig egy méternyire terjednek a földbe, a sárral kitapasztott s keményre égetett vessző-

fonásos falak pedig nagyobbbrészt a föld felszine fölé emelkednek. Sok a szabad ég alatti tűzhely s vannak széles, mély árkok, melyek valószínűleg istállók gyanánt szolgáltak. A zsugorított helyzetű temetkezési szokást már nem ismerik. A sáncznak különböző pontján volt néhány hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű csontváz bronzok mellékletével, de a tulajdonképeni temetőjükre, mely valószínűleg urnatemető lesz, még nem akadtak, s a sánczon kívül lesz keresendő. A két nép közötti culturkülönbözetet leginkább a keramika s az érczművesség tünteti fel.

E második népcsoport keramikájának általános jellege a következőkben foglalható össze: az agyag többnyire szemcse nélküli, iszapolt, külseje fényesre simított, elég jól égett, alakra nézve nem oly chablonszerűen egyöntetű, mint a zsugorított halottaknál, hanem ellenkezően igen változatos. A disztítés ezeknél soha sem festett, hanem vagy bekarcolt, vagy kidombródó; teljesen hiányoznak az első nép edényeit oly annyira jellemző, igen picziny fenekű edények s az apró bűtykökből álló disztítés. Ez edények nagyon változatos alakját és disztítési motívumait ábrák nélkül nagyon bajos volna ismertetni, azért csak azoknak egyik neméről, a mészbetétes edényekről akarok röviden megemlékezni.

A lengyeli krétabetétes edények kétfélék: vannak ugyanis igen ügyes technikára valló, izlésesen disztített, általában csekély térfogatú diszedények s vannak ismét durva készítésű, kezdetlegesen disztített, konyhai használatra szánt nagyobb edények. Az első finoman iszapolt agyagból készültek, vékony falazattal, melynek törésrésze szürke, s külső felülete mindig fényes fekete színű. Disztítésök fő típusa a következő: széles fehér, vízszintesen fekvő szalagok, melyekből egy-egy vastag, vagy több igen vékony, egymáshoz közel fekvő, szintén vízszintesen párhuzamos fekete vonal emelkedik ki. Néha e főszalagokból vékonyabb szalagok ágaznak ki függélyes irányban, a fenék felé terjedve. Az egész disztítést zezzug vonalú, ugynevezett fésűdisz szegélyezi. Néha pontokat, leggyakrabban *V* vagy *W* alakokat találunk ez edényeken, s e két betű alakja néha a vonalakat megszakítja, de többnyire különállóan alkalmaztatott, meglehetősen változatosságban. A mésszel kitöltendő alakok igen vékony mintával nyomattak be; a széles szalagokban még jobban benyomott, sűrűn megszakított mélyedéseket találunk, melyek arra valók, hogy e széles övekben jobban tapadjon a mész. A fehér szalagokból kiemelkedő vonalak igen vékonyak, s mindig kifogástalanul szabályosak. Az egész disztítés nagy ügyességet s igen jó izlést árul el. Az alak mindig ugyanaz. Alsó részök gömbölyű, s hogy biztosabban megállhassanak, némelyiknek fenekén csekély homorodás van; a gömbnek felső része szűkebb, rövid

nyakban folytatódik s ismét kiszélesedő öbölben végződik. Csak egy fülök van, mely az edény pereméből indul ki s az alsó gömbölyű részre van erősítve. Egyenlő alakjuk mellett térfogatuk is csak csekély mértékben tér el egymástól.

A mészbetétes edények második neme már az anyagban is nagy változatosságot mutat, mely az előbbenieknél sokkal durvább, rendszeren iszapolatlan s vastag falazatú. Színök nem mindig fekete, hanem barna és néha vörös, vagyis megtartották a vasoxyddal természetesen festett s az égetés által többé-kevésbé élénkített agyagnak színét. Diszítésök, ha karczolatokból áll, mélyebben nyomul az edénybe, a vonalak szabad kézzel húztak, a miért egyenetlenek. E durva karczolatok egyenlő mintát soha sem mutatnak, hanem ellenkezőleg nagy változatosságot.

Az edényeken kívül a lengyeli bronzkori népnek egyéb jellemző agyagtárgyai közé tartoznak: a körte- és madár-alakú gyermekcsörgők, az agyagkerekek, lábak, állati alakok, a harang alakú s szűrő módjára sűrűen átlukasztott borítók és az ugynevezett holdsarlók. Ez utóbbiak lapos, biztos talpon álló, tömör, nagy agyagtuskók, melyek félhold alakú, felfelé kanyarult szarvakban végződnek. Agyagjok a legdurvább és darabos, de külső felületek mindig jól iszapolt agyaggal van bevonva s kivétel nélkül fényesre simítva. Diszítésök legtöbbször concentricus körökből és hullámvonalakból áll, melyek újjakkal mélyítették, talpát kivéve, minden oldalára. E tárgyak az európai praehistoricus telepeken a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak s eddig csakis a svájci czölöp-építményekből voltak ismereteseek. Rendeltetésök még nincs megállapítva. Nyakpárnáknak tartották eddig a régészek ezeket, mivel a jelenleg élő vad törzsek némelyike is fából készült hasonló tárgyakat használ a fekvésnél hajdiszítésük védelmére. A lengyeli példányok azonban határozottan megdöntik ezen eddigi véleményyt. Találtattak ugyanis alig 5 ctm. magas példányok, melyek a nyak támasztására teljesen alkalmatlanok, mert a fekvő testnek nyaka alá helyezve, alig érintenék a nyakszírtet. Találtattak ismét más példányok, melyek egész hosszaságukban szinte élesek, s így teljesen kizárják annak lehetőségét, hogy nyakpárnáknak használtathattak volna. A kevésbé jellemző agyagtárgyak közül ezrivel találtattak agyagpyramisok, hengeralaku nehezékek, korongok, edénytartó karikák s gyöngyök.

Az ércművesség mutatja leginkább e második népcsoportnak culturfejlettségét. A Lengyelen talált bronzok a bronzculturának nagyon előre haladott szakából valók. Az ércművességet itt helyben gyakorolták. Ércöntő műhelyek is kerültek itt napfényre, a hol nagy tűzhelyek mellett, néhány száz agyag-

pyramis között érc-salakot, valamint ékszerek, fegyverek s egyéb használati tárgyak előállítására készült öntőmintákat is találtak.

A bronzból készült fegyverek csak tör, kard és tokos balta töredékeiből állanak. Sokkal változatosabb az eszközök különfélesége, habár ezek is többnyire csak egy-két példányban vannak képviselve. Ezek között vannak: vésők, késpengék, sarló töredékek, horgok, árák, tűk, karpereczek, fibulák, gyöngyök, gyöngyfűzértartók, fésűk, gyűrűk, korongos tekercsek, drótok, pitykék, csüngő diszítványok, kapcsok, lemezek, karikák s az öntésből fenmaradt rögök.

Vastárgy összesen csak 12 darab találtatott s van e között 1 ár, 1 kampós s csavart drót, 1 tű, a hallstatti typushoz tartozó 2 kereszt alakú lapos balta, 3 kés (az egyik La Tène-periodusból való), 1 félhold alakú borotva, 1 kard-hüvely vége s 2 római pilum.

Ezek volnának a legrövidebb foglalatban a lengyeli telep leletei, melyek a lelethely üregei szerint a munka eddig megjelent két részében leírtak. Hátra van még a munka legfontosabb része, az eddigi leletek összegezése, az együvé tartozandók csoportosítása, a fontosabb részletek behatóbb tárgyalása, a leleteknek hazai s külföldi hasonló telepekkel történendő összehasonlítása, a kormeghatározás, szóval a leletekből levonandó összes következtetések, miket szerző előszavában a munka III-ik részére ígér.

Colbert.¹

Colbert kormánya merő fény és szemkápráztató ragyogvány; mert aegise alatt csupán a *kitűnőség* tarthatott számot előmenetelre. XIV. Lajos e nagy ministere, ki előszobáiból elriasztja az odaözönlő magas és kevésbbé magas uraságokat és úrhölgyeket: elfogadás végével bezárkózik cabinetjébe s rakásra írja sajátkezüleg a leveleket holmi kalmárokhoz, földmérőkhöz, építőmesterekhez, csődörösökhöz, tengerészekhez, piktorokhoz, könyvmolyokhoz, mesteremberekhez s több efféle nem előkelő ember szülöttéhez, gondosan és tapintatosan tühegyre válogatva a szót, hogy egyéniségökhöz alkalmazkodva, behízelegje magát nálok s magához csatolja őket bármi áron. Mert ugyanaz a

¹ Irta *Ballagi Aladár* lev. tag. Két rész egy kötetben; a II. osztály külön kiadványa. Ára 3 frt 20 kr.

minister, ki még a legbefolyásosabb udvarhölgyeket sem ereszti előszobájába — elvből; a tehetségeket, kikre, mint valódi államférfinak. neki van szüksége, szintén nem ereszti oda, — megint elvből. Azoknak szabad bejárásuk van hozzá *bármikor*, s rendszeren ő keresi fel őket levelével, ő jár utánok minden módon.

Látszik, hogy ismeri a nagyrahivatottak lélektanának alap-törvényét. Azért nem éri be azzal, hogy szolgálatába szegődötti valamennyit; mert ez még csak az első lépés megnyerésükre. Így csak hétköznapi ember vágyait lehet kielégíteni. Mig a talentumra semmi sem hat annyira hervasztólag, mint ha érzi, hogy oly hivatalos, chablon-szerű eljárás tárgya, mintha csak egy cseléd bérbefogadásáról lenne szó. Mint a mimosa pudica a legcsekélyebb hidegséget: úgy érzi meg a tehetséges ember a lelketlen kormányzat fagyos érintését. S bárha ki is elégíttetnék anyagilag, lelke mégis egyre lázong az ellen. Az istenség újja korán kijelöli az igazi tehetséget neki való munkára, s ha ahhoz későn, vagy éppen sohasem jut, méltán támad benne a gondolat, hogy sorsa intézői nem respectálják magát a Mindenhatót.

Colbert tisztában van az itt vázolt sajátságos lelki szerkezet minden rugójával. S ép ezért a legkiválóbb tehetségeket oly módon hívja föl *munkástársaiúl*, melylyel főlemeli lelköket, s önbizalmukat fokozva, erejük teljes kifejtésére sarkalja. Minél megférhetlenebb természettel kell bajlódnia, annál inkább simúl ő maga s annál inkább javasolja az illetők környezetének, hogy hűnyjanak szemet a modorbéli hibákra, — mert így kívánja a király érdeke. A mit száz év múlva egy Colbert-féle államférfi a haza érdekének, kétszáz év múlva az állam érdekének nevezett volna, s a mit egykor, egy jobb jövőben, az *emberiség* érdekének minősítenek.

Nagy szándékokkal eltelt s a legmagasabb eszmekörben élő államférfiak nemes ismertető-bélyege, hogy a modort bagatelle-nek veszik. Törpe nagyságoké, csupán állásuknál fogva magas polczon regnáló államférfiaké a modor túlbecsülése.

Am a „*vir marmoreus*“ önnön magáról bizvást megítélhette, hogy az állami szolgálatban mily alárendelt fontosságú a külszín és a modor, s mily megbecsülhetetlen érték az igazi, benső derekasság.

A francia forradalomig négy időszak van az emberiség történelmében, midőn a korszakalkotó tehetségek egymást érik s gygási erővel siettetik koruk s nemzetük fejlődését. Az első Pericles kora, a második Caesaré és Augusztusé, a harmadik az olasz renaissance, a negyedik XIV. Lajos korának első fele. Colbert személyi kormányzata teljesen egybeesik a francia irodalom és művészet fénykorával. Az ő halálával hirtelen, mondhatni minden átmenet nélkül áll be a hanyatlás időszaka.

Ha e jelenség okát kérdjük, a genius támadásának örökre megfejthetetlen és végére járhatatlan rejtélyére bukkanunk. De a mennyiben megfeythető, sok részleges okon kívül egyetemes oka a gyámkodó személyi kormányzat, melynek keretében Colbert helyébe Louvois-k következtek.

Régi művelődésű államokban. mesterségére nézve író és művész mindig akad elegendő, a ki ki tudja járni előmenetelét s a nagy szellemeknek fentartott positiókba furakodik. Louvois alatt gyöngyéletük lesz.

Colbert alatt más volt a világ sora. Miután állami érdeknek minősíté az irodalom és művészet fölvirágzását, a mint láttuk, nem várva kopogtatásra, maga szemelte ki, maga kereste föl, s maga istápolta a fölthalált tehetségeket, egyéniségükhöz mért gyöngédséggel. Mert megdönthetlen alapelve, mit egy félhivatalos iratában kormányra léptekor így fejez ki: „semmi sincs, mi annyira nyilvánvalóvá tenné a király erényeit s nagy képességeit, mint az, hogy mekkora örömmel foglalkozik minden érdemes emberrel, kiket nemcsak jól fogad, hanem még nagy gonddal kerestet is.“

Miként az irodalmat és művészetet, ugyanoly módon emelte elsőrangúvá a nagy minister a francia ipart. Látjuk a mint világszerte keresi, kutatja a szakmájokban legkitünőbb mestereket, s a mint beállítja azokat néptanítókul nem a kathedrákba, hanem a műhelyekbe, gyárakba, üzletekbe, laboratoriumokba, bányákba, műtermekbe stb. Iskolába fogja egész nemzetét, hogy ez a nemzet majdan tanítójává lehessen az egész világnak.

Kikeresi, egy-egy iparágban mely nemzet vitte legtöbbre, hogy annak köréből hozassa a mestereket, kik megtanítsák a melléjük segédekül rendelt francziákat mesterségökre. Hollandiából hozat hajóácsokat, posztógyártókat, dohánygyártókat, mert akkoriban ezen mesterségekben a hollandusok a legkiválóbbak. Ugyanez okból telepít Francziaországba műasztalos, csatorna- és zsilipkésztítő hollandokat és olaszokat, belga szőnyegtakácsokat, flamand és velencei csipkeverőket, velencei tükörgyártókat, svéd erdészeket, kátrányégetőket, vasgyárosokat, bányászokat, szászországi bádogosokat és pörölyös kovácsokat, lübecki horgonygyártókat, német kalaposokat, svájci cserzővargákat és ágyúöntőket, spanyol abaposztógyártókat stb.

Az egyetlen Magyarország kivételével, melynek még neve sem fordul elő e polgárosító munkálatoknál, — nincsen közép-európai ország, mely legalább egy porszemmel ne járult volna a Colbert-emelte civilisatio épületéhez. Nincs is arra példa, sem az ó-, sem az új világban, hogy valamely cultura önnönmagából, idegen elemek hozzájárulta nélkül sarjadt volna. Idegen nép-

ségek részvétele minden nemzeti cultura megalapításának ép oly mulhatatlan föltétele, mint az a másik eszme, mely szintén benne van Colbert művei szellemében: ha valamely nemzet valamire akarja vinni, ha számot akar tenni a világban, arra az az első lépés, hogy ne csak egy népet másoljon.

Colbert nagyszabású telepítései rendkívüli erőfeszítéssel jártak. Oly korban, midőn a nantes-i edictum visszavonása már mintegy a levegőben volt: Colbert seregestől telepíté be az úgynevezett „eretnekeket“. Mert hiszen a hollandok kálvinisták és anabaptisták, a svédek és németek evangélikusok, a geneviaiak kálvinisták, az angolok anglikánok s kálvinisták, a zsidók, az örmények stb. mind legalább is, akkori szóval élve: akatholikusok. Madame de Maintenon tehát méltán mondta róla, hogy „mindig csak a pénzügyeken jártatja eszét, s nem törődik a vallással.“ Annyiban ugyanis igaza volt, hogy Colbert az emberekben nem azt nézte s nem azt kereste: milyen vallásiak, hanem hogy mennyire hasznosak. Midőn a marseilleiek a szentségek állítólagos meggyalázása czimén ki akarják túrni a városból a zsidókat: Colbert fulminans levelet intéz hozzájuk: Ne beszéljenek önök — úgymond — a vallásról, mikor itt kereskedelemről van szó. Elhiszem, hogy a zsidók jelenléte kényelmetlen az odavaló kereskedőkre, de üdvös az államra nézve. Itt az a kérdés: „si ces gens-là sont utiles ou non à Marseille?“ És mert meggyőződése hasznosaknak találta a zsidókat, a mig csak módjában állott, megvédelmezte őket ellenfeleiktől.

Colbert politikájának ép az a lényege, hogy minden mellettekintet nélkül birtokba vegye és irányozza mindazon anyagi s szellemi potenciákat, melyeknek egységes, összhangzatos kifejtése a francia államot s társadalmat Európa vezetésére képesíti. Politikája egyenesen közművelődési politika, mely az államszervezésnek csak eszközüül használja a mercantilismust: „*Főlöslégesse tenni az idegent*“, ez az ő jelszava, mely mellett a védvám, prohibitív rendszabályaival; a pénzgazdaság, kereskedelmi mérlegével; a czéh-szerű ipar, szabadalmaival és tilalmaival: egyaránt csak szükségből alkalmazott, ideiglenes jellegű alárendelt tényezők. Rideg önczél egyik sem volt sohasem, s Colbertismus neve alatt csak utólag esztergályoztak belőlük külön közgazdasági rendszert.

Innen van, hogy az emberiség sorsára maradandó befolyást gyakorolt államférfiak között egy sincs, kinek helye az egyetemes történelemben annyira fonákul lenne kijelölve s oly ferdén ment volna át a köztudatba, mint Colbert. Egyoldalú kormányfőfinak tüntetik föl, mintha soha egyéb se lett volna, mint csupán pénzügyminister, tormába esett férge a pénzügyeknek. Holott a valóságban Colbert a lehető legsokoldalúbb, s a leegyetemesebb tevékenységű államférfi volt. Tehetségei s az állam-

tanácsban elfoglalt helyzeténél fogva nem is lehetett más. Ő az összes békeművek ministere: ministre de la paix, a mint kortársai nevezték. Kezében van az ipar, a kereskedelem és pénzügy, a belügy minden ága a vallásüggyel együtt, a közmunka és építkezések, az irodalom és művészet ügye, a hadi és kereskedelmi tengerészet, a földmivelés, a gyarmatok ügye stb.

Már alapeszméje is kiválóan egyetemes volt, a mennyiben az államélet egyes szakainak nem részleges ápolását, hanem az államszervezet minden nevezetesebb tényezőjének harmonicus kifejtését tűzte ki ministeri működése végcéljául. Vezéreszméje e részben abban állott, hogy mindenfajta hasznos emberi tevékenység mozgásba hozatalával s classicus tökélyre fejlesztésével Franciaországot főhatalommá tegye a föld kerektségén, szárazon és vizen egyaránt. Előtte Ó-Görögország magas műveltsége római uralommal, vagy Róma hatalma a görögök szellemi suprematiájával, egyformán csekélynek tűnt föl. Ő azt akarta, s még életében ténynyé tudta varázsolni, hogy az új világban Franciaország Róma és Hellász hatalmát s művelődését egyesítse magában. Az anyagi túlsúly mellett, egyúttal a szellemi hegemóniát is biztosítani törekedett hona számára, még pedig a kormány közvetlen intézkedései útján.

A Prince-Caniche szellemes szerzője *Monsieur Touche-à-Tout*-ban személyesíté a franczia állami közigazgatást, mely beleavatkozik mindenbe, mindenről tudomást szerez s mindenről intézkedik. Ezt a munkát soha senki nem vitte nagyobb bravourral, mint Colbert. Központosító rendszere abból az előfeltevésből indult ki, hogy a király mindent tud s e czímen intézkedhetik mindenről. Államművészetének alphája és alapja: az általa kormányzott ország és nép minden viszonyainak beható ismerete, mit kiegészít a szomszéd államok felől való teljes tájékozottság. Ennélfogva elkészítetteti Franciaország egyetemes statisztikáját, tabellákra veszi az államélet minden ízét, hogy áttekinthesse, s ahhoz képest állapítsa meg a munkatervet, a teendők sorrendjét és mikéntjét. Alkotásaiban egyszerű alapelvek adnak irányt munkásságának. Számbaveszi a múltat, meghatározza a jelen állapotokat s számot vet a jövővel. Minden téren első dolga megállapítani a teendők sorozatát. Ez a *tervszerűség* jellemzi összes, valóban csodaszerű tevékenységét. A férfi, ki egész életén át, naponta 15 órát dolgozik, korán alkotott magának theoriát a kormányzásról, úgy hogy mikor miniszterré lesz, képzeletében már kész szerkezet mindaz, a mit később életre hív. Államférfiúi módszeréhez tartozik a tervcsinálás szakszerű emlékiratok alakjában; mintha csak mondaná: „az államkormányzás művészet, s lehetséges-e művészi munka tervrajz nélkül?”

A francia állam épülete, a mint annak Colbert — természetesen az előbbi nemzedékek s kortársai által felhalmozott kitűnő minőségű anyagból¹ formát adott: roppant monumentumnak látszik, mely felséges arányainál, egyszerű és nemes izlésénél fogva, minden ízében logikus alkotmány, melyen minden architektónikus részlet indokolt, minden épülettag a maga helyén, és a melyen nincs egy fölösleges vagy oktalan ékítmény. Harmonikus az egész s egyes részei is mind bevégezettek; merész eredetiség mellett, egység és symmetria bélyegét hordja homlokán.

Ez nem lehet véletlen rendezkedés műve; ez tervszerű alkotás, melynek alaptörvénye mindent oda állítani, a hova való.

Nemzeteknek is vannak építőmesterei. Jean-Baptiste Colbert a francziáké, miként I. Frigyes Vilmos a poroszoké. Mindkettőnek célja: a nép boldogítása, annak akarata ellenére, vagy helyesebben: tout pour le peuple, rien par le peuple, mely meghaladott s ennél fogva létjogát vesztett álláspont ugyan; de van egy bizonyos kor a nemzetek életében, mikor ez a feladat, ez van helyén, csak ez a hasznos és szükséges. Rendre és rendszeres munkára szoktatni kell és pedig gyermekkorukban kell szoktatni egyeseket és nemzeteket egyaránt.

Colbert mindennek előtt a rend helyreállításához látott. Kormányának s általában az újkori monarchiák despotismusának az a legfőbb jogczime, hogy rendet hoz be a fejtelenség helyére, mi csak akkép lehetséges, ha minden téren érvényesül, s magával együtt érvényesíti a törvényt. De az államon elősködő „harpyák körmeinek“ levagdosása, a helyi apró zsarnokok nyakaszegése, a rombolás és visszaélések megtorlása nem meríti ki Colbert céljainak összeségét. Mindez csak szükségképi előkészület amaz alkotásokra, melyek valódi próbakövei kormányzói képességének. E téren aztán, végbevitt munkáiból teljes pompájában bontakozik ki előttünk a nagy szándékok egyetlen törvénye: a bizalom és merészség, mely nem tartja lehetetlennek, a mi addig annak látszott. Colbertben mindig egyidejűleg jelentkezik az a felségesen naiv és számító, prófétai és tapasztalatra támaszkodó érzet és tudás, mely egész pályáján ádáz ellenévé tette minden megszokott routine-nak, s lelkesült hívévé a soha ki nem próbált nagy terveknek. Egy alkalommal így nyilatkozik a gályák intenzitása előtt: „Vesse ki fejéből azt a gondolatot, hogy a mit kívánok lehetetlenség volna. Hanem inkább oltsa be lelkébe, hogy le kell győznie minden nehézséget, még magát a lehetetlenséget is. S legyen róla meggyőződve, hogy végrehajtott vállá-

¹ Ballagi szerint, igazmondás-számba, ennél többet nem jelenthet a Cousin-féle sententia: *Dans un grand siècle tout est grand.*

lataim közben számtalanszor tapasztaltam, miszerint semmi sem lehetetlen. Sőt a nagy és nehéz szándékok megvalósításában bizonyos könnyűsége találunk, ha szilárdan felteszszük magunkban, hogy *meg kell lenni!*“

Hibásan ítélték meg a ministert kortársai, kik túske-nyalábnak (fagot d'épines), *vir marmoreus*-nak, meg „le Nord“-nak nevezték. A ki olvasni tud ez ember műveiben, s ismeri munkásságát, melyet értők kifejtett, márvány és jég helyett csupa izzó lávát fog látni bensejében.

Egy eszmének élve, minden egyébire meghalt életében. De azt az egyet rajongással cultiválta. Szívének van egy drága oltára, melyre a lelke előtt kedves symbolumokat állította. Szerelmes az örülésig, nem leányba, nem élvezetekbe, nem világi hiábavalóságba; hazudik, a ki azzal meri rágalmazni, hogy a pénzbe, mikor pénzzel megfizethetetlen javait áldozza nap nap mellett lelke bálványának. Colbert szerelmes volt egy mindazoknál különb teremtménybe: saját művébe, mely megigézte őt magát, a szobrászt. Szerelmes volt belé, mielőtt megtestesíté eszményképét, s imádja, midőn magáévá tette a kész alakot. Saját lényénél is többre becsülte azt, a mibe csak belevitte lényét, mert Pygmalionként alkotott,

... operisque sui concepit amorem.

„Azt akarnám — így szólt egykor — hogy szerencsésen hajtsam végre terveimet, t. i. hogy *bőségben ússzék az ország. hogy mindenki megelégedett legyen abban*, — bárha azon az áron, hogy hivatal és méltóság nélkül maradjak, eltávolíttassam az udvartól s az államügyektől s fő verje föl udvaromat!“

A hazaszeretetet illetén enormis mértéke, nagy sikerei s a még nagyobbak előérzete által indítatva, Colbert szünetlenül azon van, hogy saját lelki állapotát mintegy átadja nemzetének. Hogy közölje vele a bagatelle-ek iránti ellenszenvét, s a nagy dolgok művelésének szeretetét. Hogy belevigye vérébe a kötelességekről alkotott magas fogalmait. Munkára, és pedig erejéhez mért legkiválóbb munkára buzdít mindenkit. Korunk, mely a munka századának vallja magát, mennyi szép panegyrisét teremté a munkásságnak. De mindeniknél többet mond Colbert, ki különbséget tett munka és munka között. ki megvetette az ímmel-ámmal végzett munkát, ki csak a verejtékes, súlyos munkát tartotta igazi dolognak. „Kicsapongás a munkában“, ez kell neki: maga gyakorolja, mástól megkivánja. „Mert egyedül az excès du travail“-on vagy on az Isten áldása és embereké.“ „Érdem, megelégedés s dicsőség — szerinte — csak akkor lehet osztályrészünk e világon, ha nehéz dolgokkal foglalkozunk s azokat végre tudjuk hajtani.“ „Higye el Eminentiád — írja Mazarinnek — mint szent igazságot, hogy természeti hajlamom

annyira vonz a munkához, mikép belsőmet vizsgálva, minden nap meggyőződöm róla, hogy nem állanám ki a tétlenséget vagy a mérsékelt munkát, annyira, hogy éltem folyamában a mely nap e csapás érne, megcsináltathatnám koporsómat.“

Minő szokatlan hangok ezek abban az időben, s azon a helyen a hol megeseendültek. Mintha csak egy yankee tévedt volna a XVII. századi hatalmasok pitvarába. — Colbert által a messze jövőendő kor s az udvartól távol álló java polgárság eszejárása s cselekvés-módja tört útat magának a trón körüli magas régiókba. S Colbert, a roueni posztós fia, oly helyzetet teremt magának, hogy eszejárását 22 éven át országszerte, s minden téren érvényesítheti. Segédeit úgy ösztönzé, mint Gladstone, ki az iskolás gyerekeket arra intette, hogy ha szaladnak, teljes erejükből szaladjanak, ha ugranak, akkorát ugorjanak, a mekkorát csak bírnak. S ő is, mint Gladstone, saját példájával világosíthatta meg intelmeit. Isten és önmaga iránti első kötelességének azt tartván, hogy valamennyi tehetségét kifejtse, hogy Istentől nyert adományait minél busásabban kamatoztassa a közjó érdekében: összes erejét kicsiny és nagy dolgokban mindenkor azon ügynek szentelte, melylyel foglalkozott, s mindig megfeszítette a legvégsőig.

Államférfiúi legfőbb feladataul is azt tekinté, hogy az általános munkakötelezettség eszméjét, melyet már Morus is pedzett, az Utopia kódvilágából lehozza a földre, s minél szélesebb körben tegye valósággá. Azzal foglalkozik egész életében, hogy minden improductiv helyzetet letiporjon, lehetetlenné tegyen és lejárjon. Nem csupán a főúri léhasággal szemben foglal ellenséges állást, hanem általán minden here-existentia irányában. Morus még ábrándjaiban sem tudott oly formát adni a munka állami szervezetének, mint a minőt Colbert meg tudott valósítani. Az Utopia alapelve: *otiosi pellendi e republica*. Colbertnek azonban a kiirtás politikája semmiben sem volt inyére. A szegényügy rendezésében is nem a koldusok, rabok és csavargók kiirtása, hanem inkább az foglalkoztatta, hogy miként alakítsa át e népséget olyan a milyen hasznos tagjaivá a társadalomnak. Ő e szemét-népet dologházba, gályákra és a gyarmatokba küldi, hogy ezentúl azok, a kik eddig csak a közönség rovására éltek, haszonhajtó munkával keressék kenyerőket. Szóval minden ember munkaképességét követeli s le is foglalja a közjó javára. A nemzeti munkából osztályrészt juttat nemcsak a férfiaknak és nőknek, de még — a mint addig csak a „Civitas Solis“-ban tervezték — a gyermekeknek, sőt a nyomorékoknak is. Franciaország az ő keze alatt, mondhatni rengeteg kaptárrá változik, melyben mindenki a királynénak szolgál, melyben jól megy dolga annak, a ki dolgozik, s megsemmisül a

here. S már ő alatta megtestesül a modern állam, melyben kereskedő (t. i. polgár), katona és földművelő viszi a főszeret. Maga Colbert így fejezte ki az új államszervezet alapeszméjét: „elő kell segíteni, *tiszteletre méltóvá* és előnyössé kell tenni, a mennyire csak lehet, a közjóra irányuló minden emberi helyzetet, t. i. a katona, a kereskedő, a szántóvető és a napszámos állapotát.”

Eszményei szerint alakúl a társadalom. A kora-középkorban az emberek ideálja a *szent*; a lovagok korában a *hős*; XIV. Lajos idején a *gavallér*. E gavallér-világ közepette Colbert állítja helyre a munka becsületét, útját egyengetve annak, hogy a közel jövőben egy új világrend alakuljon, melyben a *munkás* az eszmény. Mert rendíthetetlen dogmája az, hogy *semmi sem becsebb az államban, mint az emberek munkája*.

„Maga a jóllét mindig csak a munkásság eredménye, mikép a nyomor a henyélésé.” „A nép nyomora — mondja ismét más alkalommal — nem a királynak fizetett adó miatt támad, hanem a különbségből, a mi egyik és a másik tartomány munkakifejtése között van. mert az a nép, a mely dolgozni akar, meg is tud élni a maga emberségéből.”

Szóval emancipálni kívánja a tömeget a munka árán. Ebből az alapelvől indul ki, s ebből vezethető le Colbert államférfiúi működése, mindenestől. Munka, rend és jóllét kölcsönösen támogatják egymást, de a munka a tengely. Mert a rend csak lehetővé teszi a munkát, s annak gyümölcsét biztosítja a munkásnak; a jóllét csak a közrend palladiuma alatt működő munkásság eredménye; ellenben a munka, mint a társadalmi rend törvénye, egymagában leghatalmasabb őre a rendnek, s eredeti oka, alapja és biztos záloga a vagyonosodásnak.

Ezzel a gazdasági áttekintés körét egyszerre kiterjesztette addig a határig, melyen túl emberi szem soha nem láthatott. Föltárta, minő roppant vagyoniösségi forrás van az előbb megvetett polgári foglalkozásban. S a munka becsületével előkészíti a munkás megbecsültetését, hogy majdan ne a *születés*, hanem a munka legyen a legfőbb jogcím a tiszteletre. Az államgazdaság vadonat új, hatalmas szervezetével új munkakörök álltak elő, melyek betöltésére a nemzeti élet piacznán új emberekre van szükség, kik kezdettől fogva erős versenytársai az amúgy is hervatag hűbéri társaságnak. S a földszabadulás csirái rejlenek abban, hogy ezentúl Franciaország minden fiának mód van nyujtva arra, hogy munkássága és tehetsége révén fölvergődjék.

A „bourgeois-ministre“, kiről meg van írva, hogy „az ő helyén soha senki sem volt munkásabb és szorgalmasabb“:

negyed század alatt nemzetét és hazáját a maga képéhez tette hasonlóvá. Hatása a francia nép lélektanában nemcsak azért hagyott kitoröhlhetetlen nyomokat, mert úgy hozzászoktatta az állami gyámkodáshoz, hogy a francia, mikép a chinai, mindent az államtól vár, s legfőbb érdekeit az államra bízta; hanem még inkább azért, mert mindenre kiterjedő absolutismusa, az erőszak és jogtapadás mellett, egyszersmind hűséges gyámolítója volt az anyagi és szellemi kiskorúságra kárhoztatott népnek, izmos védelmezője minden tevékenységnek. Mialatt pórázra fűzte, egyszersmind fölnevelte a népet. A legbékésebb socialis forradalom által, átalakította Franciaországot úgy, hogy a hűbéri szellem csakhamar tarthatatlannak bizonyúl, s e miatt előbb-utóbb azzá kell lenni a korlátlan monarchiának is. A munka szellemének fölébresztése s útba indításával akkora lökést adott Colbert a francia középosztálynak, hogy az egy század múlva fölibe került az absolutismusnak; leverte a hűbéres államot úgy a gazdasági, mint a politikai téren s egy nagy forradalom felforgatásait túlélve, megmenté a hajótörésből Franciaországot; mert az egyenlőség és szabadság eszményi alapján új fejlődést tett lehetővé.

Igazi nagyság, mint valamely villany-batteria, egész a végtelenig terjeszti vagy terjesztheti önnön lényének szikráit. Colbert szelleme, milliárd részre osztva, csakugyan közöltetett nemzetével s a népbe átvitt, abban tovább élő, nemzedékről nemzedékre feltámadó lelke: a tömegnél a hétköznapi, a kiválasztottaknál a lehetetlenig csapongó rendkívüli munka szerete, — maig él Franciaországban, s maig az tartja fenn a polgárosult világ élén.

Az elméleti physika kézikönyve.¹

A M. Tud. Akadémia III. osztályának 1888. december 10-én tartott értekezletén Fröhlich Izidor lt. ajánlatot tett egy nagyobb terjedelmű elméleti physika kidolgozására, ha őt az Akadémia ezzel megbízná és a munka kiadását magára vállalná. Terve szerint az egész munka, a Bevezető részen kívül, hat kötetből állana. A bevezető rész Matematikai repertorium lenne, t. i. a physika elméleti tárgyalására nézve legfontosabb *elemi* matematikai segédeszközök gyűjteménye. Az I. kötet tartalma:

¹ Irta *dr. Fröhlich Izidor* lt., a budapesti tud. egyetemen az elméleti physika ny. r. tanára. Kiadja a m. tud. Akadémia. Bevezető rész: Matematikai repertorium physikusok számára. (8° 212 l.) A szöveg közé nyomott 28 ábrával. Budapest 1890. Ára kötve 2 ft 30 kr.

Kinematika (a pont és a merev rendszerek kinematikája). A II. kötet: *Dynamika* (a pont és a merev rendszerek dynamikája; statika; a mozgás tárgyalása általános koordinátákkal); a dynamika általános elvei. *Potentiál-elmélet* (a poláros közegek elméletének kivételével). A III. kötet: *A rugalmasság elmélete* (a rugalmas deformációk és a rugalmasság erőinek tana; a rugalmasság jelenségei.) *Hydromechanika* (a folyékony rendszerek deformációinak tana; hydrodynamica). *Hangtan* (a szilárd és folyékony testek akustikája). A IV. kötet: *Fényelmélet*. (Általános optikai bevezetés, diffractio; törés, visszaverődés és színszóródás; kettős törés elmélete; természetes és polározott fény interferenciája egyszerűen és kettősen törő közegekben; chromatikus polározás; rendhagyó színszóródás. Az V. kötet: *Elektromosság és mágnesség*. (A polározott közegek általános elmélete; elektrostatika: elektrokinetika; magneto-statika. indukált mágnesség, földmágnesség, elektrodynamika. indukált áramok, elektromágnesség, az elektromos és mágnesi jelenségek magyarázatára szolgáló hypothesisek és elméletek. A VI. kötet: *Hőelmélet* (a hővezetés elmélete, mechanikai hőelmélet, a gázok dinamikai elmélete, hősugárzás).

Az osztály Fröhlich lt. ajánlatát örömmel fogadta, a megbízást elhatározta és mind az 1889, mind az 1890-ik évi költségvetésében a szükséges összegek fölvételéről gondoskodott.

A nagy műből a Bevezető rész „Mathematikai repertorium physikusok számára“ czímmel ez év elején elhagyta a sajtót. A szerző e kis terjedelmű matematikai repertorium kiadását az Elméleti physika szempontjából, mint segédeszközt és bevezetőt elkerülhetetlennek tartotta. Egyrészt matematikai irodalmunk hézagossága, de főleg az elméletileg kutató és számító physikus szükséglete indította oly gyűjtemény egybeállítására, a mely a physika elméleti tárgyalásában leggyakrabban szükséges elemi matematikai segédeszközöket tartalmazza. Kiemeli, hogy e repertorium nem tankönyv; matematikai tekintetben sem tökéletességre, sem teljességre nem tart számot. Ez a bevezető rész magával az Elméleti physikával csak annyiban áll kapcsolatban, hogy a matematikai eljárások rövidítése végett sokszor lesz majd rá hivatkozás. Fejtegetések és bizonyítások a repertoriumban csak a koordináták transformatióinál, a görbék és a felületek elméleténél fordulnak elő. Tartalma a főbb fejezetek terjedelme szerint a következő:

Goniometria és trigonometria 8 lap. Algebra 17 l. Stereometria 4 l. Differentiál-számítás 5 l. Koordináta-rendszerek és transformatióik 19 l. Síkgörbék 22 l. Térgörbék 16 l. Görbe felületek elmélete 30 l. Alap-integrálok, részletes integrál-táblák 17. l. Reductio-formulák, határozott integrálok, mechanikai quadra-

tura 19 l. Elliptikus integrálok 11 l. Mértékek, arithmetikai, goniometria és kosmikus állandók, a számok közönséges és természetes logaritmusai 11 l. Gyakrabban előforduló függvények számtáblái (sinus, cosinus, tangens, cotangens közönséges logaritmusai, a hyperbolikus függvények számértékei, a binomiális együtthatók, a Bernoulli-féle számok, a gammafüggvények logaritmusai, a Laplace-féle integrál, az exponens-integrál, a cosinus-integrál, a sinus-integrál, az integrál-logarithmus, az elliptikus integrálok számértéke) 20 l.

Az elrendezés igen gazdaságos és mindamellett könnyen áttekinthető. Csak is így volt lehetséges a bő tartalmat tizenhárom ívre összeszorítani.

Tizenöt nap a Dunán.¹

Kevés nemzet van, a melynek természettudományi irodalma királyfit tisztelhetne munkásai között; kivált olyan munkásokat, a kik lelkek egész nagyságával csüngnek a természetben és jelenségein s hazájok földjének megismerésére, kincseinek kikutatására szentelik életök javát. Ilyen munkása volt a természettudományoknak, kivált az ornithológiának a korán elhunyt főherczeg, a ki számos apró értekezésével becses adatokat szolgáltatott az ornithológiának s szabatos megfigyeléseivel nem egy kérdést vezetett megoldáshoz. Ezek a szempontok vezérelték őt annak az expedíciónak létesítésében is, a melyet 1878. április végén olyan ornithologusok társaságában rendezett, mint *Brehm* és *Homeyer*, a Duna mentén terülő berkekbe, azokba a „sötét erdőkbe, a hol a sasok meg a nagy keselyűk fészkelnek“. „A tudományos társulatok, klubbok, gyűlekezetek és tudom is én mi néven nevezett egyesületek — úgy mond — ha pénzre tesznek szert, nagy expedíciókat rendeznek más világrészekbe, a legközelebb eső vidékek pedig, saját hazánk vidékei, bizonyos tekintetben valóban titokzatos lepelbe maradnak burkolva.“ Ezt a titokzatos lepert akarta ő kutatásaival, megfigyeléseivel eloszlatni; és a ki figyelemmel olvassa művét, a mely ez expedíció eredménye, sok érdekes följegyzést talál részletes tájleírásaiban, a sasok és keselyűk s más orvmadarak fészkelésének, szokásainak, életmódjának megfigyelésében, vázolásában.

¹ Irtta *Rudolf* trónörökös főherczeg. Fordította *Paszlavszyk József* tanár, a M. T. Akadémia levelező tagja. (Természettudományi könyvkiadó vállalat. A M. T. Akadémia segédkezésével kiadja a k. m. Természettudományi Társulat. 40-dik kötet.) Kis 8r. Budapest, 1890. Ára a 12 kötetből álló 1887—89-diki VI-dik cyklusnak 18 frl.

A mű általában naplószerű, hűsége senki leírásánál sem a tizenöt nap munkáját, eseményeit, vadászati és ornithologiai eredményeit reggeltől, olykor hajnaltól az éjjeli nyugalomra való térésig. Leírja a tájakat, a melyeken jár, igazi, hamisítatlan lelkesedéssel; gyönyörűsége van a nap keltében és leáldozásában, a zivatarban és a nyugalom bájában; elmerül a százas tölgyek, óriás nyárfák, görbe fűzek alkotta erdők szemlélésében, a holt erek zürzavarában, a nádasok életében és a síma tótükör rengésében; nem kerüli ki figyelmét a nép élete, szokása és ethnografiai sajátossága sem; szóval hazánknak nagy, sajátos darab földjéről ad részletes leírást. Leírásai egyszerűek, keresetlenek, olykor mesteriek; sohasem hiányzik belőlük bizonyos báj, a mely az író egyéniségének becses zománcza. Önérzetesen mondja el sikereit s leplezetlenül balszerencsét; panasz nélkül, férfias kitartással fáradságait, az idő viszontagságait csak épen a nap történetének hűsége kedvéért. Fáradhatatlan a munkában, a kutatásban, sőt épen abban találja örömét, hogy az eredményeket kemény küzdelem árán szerzi meg (263. l.). Mikor a nap fáradságai után hazatér, nem siet nyugalomra, hanem minden áldott este neki áll a zsákmánynak s lelkiismeretesen megméri őket, följegyzi az adatokat, rendbe hozza a naplót, és jegyzeteket cserél tudós kísérőivel. Vadászati szenvedélyével mindig párosul a tudományos kíváncsiság, a melynek eredményét be is szövi mindenütt, a hol a vadász-zsákmány a tudományos kérdéseket mintegy kiszólítja.

Magát a könyv tartalmát következőkben foglalhatjuk össze:

Az első nap az expedíció eszméjének keletkezését, megvalósulásának körülményeit, célját, a készülődést és a Bécsből való elindulást foglalja magában. Második nap megérkeznek Pestre, a kikötőbe, a melynek „köpartja a maga élénk életével, a sok mindenféle hajóval — — — az egésznek bizonyos friss, vidám jellemvonást kölcsönöz s az ember mindig örül, valahányszor ezt a szép várost újra látja“. Leírja azután a hajót, a hajó berendezését, népét, ki nem felejtve Blak és Castor vadászatait s uhu-baglyát sem. Következik a dunai út; az első vadászat az adonyi szigeten, a hol a gém- és kormorán-tanyát írja le. Tovább haladva, eléri a dunai nagyobb berkeket, melyek sajátosságát élénk vonásokkal vázolja. Mohács alatt elhajózva, elmondja, hogy „nevéhez a magyar történetben szomorú emlékek fűződnek“ s hogy „minden magyar, a ki a Dunán erre utazik, bánatosan tekint Mohács véráztatott mocsaraira.“ Beköszönt az alkony, az est, a melynek leírása egyike a legszebbeknek (32. l.). Az éjszakát Vörösmart tájékán töltik. — Harmadik nap reggel Apatin kikötőjébe érkeznek, a hol egy nagyobb és több kisebb csónakot, révész legényeket, famászókat véve ma-

gukhoz, azonnal kirándulást rendeznek az apatini berkekbe, a melyek jellemét, vizeinek, sűrűségeinek életét élénk képekben tárja elénk; itt van az első réti sasfészek, melynek lakója zsákmányúl is esik. — Negyedik nap ugyancsak Apatin vidékén, őserdőkben vadászik; az uhu-fészeknél balszerencse üldözi; itt találja a törpe sast s adatot kap annak megállapítására, hogy az *Aquila minuta Brehm* és az *Aquila pennata Gm.* nem két külön faj. — Ötödik nap a keskendi erdőben a *kégyász-sas* bukkan s nagy odaadással szemléli testalkatát, repülését, hogy helyzetét a rendszerben megállapítsa s a véleménye az, hogy „ne helyezzük olyan elhamarkodva az ölyvek csoportjába, mint Brehm cselekedte“. Talál itt fekete gólyákat fészkelve, halászsast, őzet, szarvast egész falkában, nagy hollót, a mely nem messze az úttól kisebb erdőben fészkel. Visszatérőben egy sokácz falun mennek keresztül; leírja a sokáczokat, különösen a sokácz nők sajátzerű öltözetét. — A hatodik napon csak délelőtt vadásznak egy szigeten Mohács alatt, délután pedig tovább hajóznak a Drávafok felé, a mely „egyike a legszebb és legnagyobb pontoknak.“ „A berkeknek és a két hatalmas folyónak itt olyanforma karakterük van, mint a Mississippinek; Amerika óriás vizeit nem gondolhatja az ember hatalmasabbaknak, meglepőbbeknek, szebbeknek.“ Az éjet Gombos falunál töltik. Hetedik napon érnek Csereviczbe, hogy innen a Fruska-Gora magaslataira tegyenek kirándulásokat, különösen a keselyűket tanulmányozandók. Rettenetes rossz, meredek utakon jutnak el a kitűzött helyek közelébe; a királyfi csodálja a szlaviniai lovakat, a melyek ilyen úton járni, terhet húzni bírnak; a kőcsmadzaggal összekötött szekér nem egyszer törik össze alatta s ő gyalog teszi meg a nehéz utakat. E hetedik, a nyolczadik, kilencedik és tizedik napot a Fruska-Gorának szenteli. Különösen érdekes a főherczeg egy megfigyelése, a mint a kőszáli sas egy barát-keselyűt egész a fészkébe üldöz s ott viaskodik vele, még pedig a fészken ülő tojó hátán. „Ha nem magam láttam volna. — úgy mond az elbeszélő — vadásznak soha sem hittem volna el.“ Brehm pedig ennek hallatára azt jegyezte meg, hogy „lám, mennyire kevésbé ismerjük ezeket a ritka, vadon vidékekre szorított ragadozókat, — — — melyek hatalmas erejük tudatában valami préda vagy fészkelő hely miatt gyakran törnek egymásra bős haraggal.“ A tizenegyedik napon Futtk vidékén, a tizenkettediken Kovil környékén vadásznak, a hol egész orvmadár-kolóniát találnak. A tizenharmadik napon a koviliak farkasvadászatot rendeznek tiszteletökre, a mely azonban igen balul ütött ki a rossz rendezés miatt. Tizennegyedik nap visszafelé indulnak; a Drávafokon azonban megállanak, hogy a Hulló mocsárnak szenteljenek néhány órát. Tizenötödik nap megérkez-

nek Pestre s innen egyenesen Bécsbe. Az expeditió eredménye 211 drb vad volt, melyeket a szerző név szerint is összeállít. A Függelékben a fordító a magyar madárneveket szedi betűrendbe, utánuk tevén a megfelelő természetrajzi s a szerzőtől használt német neveket, hogy megjelölje, hogy ez vagy az a magyar név melyik fajra vonatkozik.

A M. Tud. Akadémia Képesterme.

Első közlemény.

A M. Tud. Akadémia Ügyrendjében a 11. §. az elhunyt tagok emlékeztetésének megtiszteléséről szól. Legnagyobb megtisztelés, a mit az Akadémia adhat, az, hogy *az iránta és a tudomány körül kiválóan érdemesült elhunyt tagok arcképét saját palotája termeiben elhelyezi*. Ezt csak a nagygyűlés döntheti el titkos szavazás útján.

A míg az Akadémia bérházakban volt elszállásolva, az ülésterem egyszersmind képterm is volt; saját palotájába költözése óta a kis ülésterme mellett levő előterem szolgál képesterméül. Itt függnek most Deák Ferencz, Gr. Dessewffy Emil, B. Eötvös József, Gr. Széchenyi István életnagyságú képei, Arany János, Csengery Antal, Gr. Dessewffy Aurél, Horváth Mihály, Gr. Lónyay Menyhért, Pauler Tivadar, Szalay László, Toldy Ferencz térdképei, Bene Ferencz, Berzsényi Dániel, Bolyai Farkas, Czuczor Gergely, Gr. Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Fáy András, Feszler Ignác, Ipolyi Arnold, Kazinczy Ferencz, Kisfaludy Károly, Kölcsey Ferencz, Gr. Mikó Imre, Id. Szász Károly, Szontagh Gusztáv, Gr. Teleki József, Vörösmarty Mihály, B. Wesselényi Miklós mellképei és a M. Tud. Akadémia címerét ábrázoló nagy festmény. Itt több kép számára már a szó szoros értelmében nincs hely; Gr. Károlyi György életnagyságú képe is már a másodelnöki szobában van ideiglenesen felfüggesztve, és el is van határozva, hogy Trefort Ágoston, Rudolf trónörökös főherczeg és Gr. Andrássy Gyula arcképei szintén el fognak helyeztetni. Az 1890. február 2-án tartott Igazgatósági ülés már bizottságot küldött ki, hogy az akadémiai tagok arcképeinek mikénti elhelyezéséről és esetleg a képesterem mellett levő sarokteremnek, az ú. n. physikai teremnek e czélra leendő felhasználásáról jelentést tegyen.

Azt hiszszük, nemcsak ez alkalomból fogja érdekelni a tagokat és az Akadémia üléstermét látogató közönséget, megtudni, hogy kiktől és mikor kerültek e becses arcképek az

Akadémia birtokába, s mely határozatok alapján rendeltetett el a felfüggesztésök?

Az alábbiakban közlendő adatokat az akadémiai jegyzőkönyvekből szedtük ki, megtartván mindenütt a szó szerinti szöveget.

*

Az 1833-dik évi nagygyűlés november 15-én tartott estvei ülésén a M. Elölülő úr (Gr. Teleki József) jelenti, hogy Schedel Ferencz r. tag kedveskedvén a Társaságnak *Kisfaludy Károly* elhunyt r. tag olajban festett képével: másfelől pedig megszereztetvén *Kazinczy Ferencz* elhunyt tag képe, hogy az évkönyvek mellé kimetszethessék: s így a Társaság jelenűen két elhunyt tagja képével bírván, kíván-e felfüggeszthetők iránt végezni, határozatott: hogy *a)* általában csak holtak képei függeszthetnek fel a Társaság termében; *b)* minden egyes esetben a dolog titkos szavazás útján döntsék el. Ekkor a jelen két képre voksolván az ülés. *Kazinczy Ferencz* 23, *Kisfaludy Károly* pedig 22 szavazattal a teremben felfüggesztetni határozatott.

Utóbb, az 1859. november 1-én tartott ülésén a titkoknok jelenté, hogy *Csorba Sándor* főtörvényszéki tanácsos úr *Kazinczy Ferencz*-nek egy 1791-ben Stundertől készített s egykor *Kulcsár István* birtokában volt legjobbban talált ifjúkori képével ajándékozta meg a M. Tud. Akadémiát. Hazafiúi köszönettel fogadtatott. (Ez utóbbi kép jelenleg a főtitkár dolgozó szobájában van fölfüggesztve.)

*

Az 1834. június 4-dikén tartott heti ülésén Gr. Széchenyi István jelenti, hogy a társaság terme számára *Ender János* bécsi képiró legújabb festvényével kedveskedik, mely a *társaság címmerét tevő allegorikai ábrázolatot* mutatja. Ezt a társaság háladatossága buzgó kijelentése mellett a teremben felfüggesztetni, és a nagygyűlést ezen nagybecsű ajándékról tudósítani rendeli.

A 1834. évi nagygyűlésen az ajándék bejelentetvén, a hálaérzés gróf Széchenyi Istvánnak kimondatott s megírása, minthogy az ülések alatt, a Dunai munkákban Orsova körül munkálódott, a titkokokra lőn bízva.

*

Az 1836. évi nagygyűlés szeptember 2-án tartott ülésén egy kedves tárgy lepte meg a társaság tagjait. Gróf Széchenyi Lajos és Pál, idősb testvérei a másod előülőnek, e köztiszteletű hazafinak *Ammerling* bécsi cs. kir. academiái képirótól életnagyságban festett remek képét tétették le a titkoknoki hivatalban, illy levelet intézvén a mélt. elnökhöz (Gróf Teleki Józsefhez), melyet ez az ülésben felolvastatott:

„Méltóságos Gróf s Elnök úr! Tíz század (mint hisszük) tűnt el már ama szép hon felett, melyben letelepedve dicső eleink a magyar nemzet a fegyverek dicsőségének, a polgári jó vagy kellemetlen életnek változása közt létez. Minden korban találkoznak jelesb férfiak, kik a nemzet valódi hasznát, a haza virágzását eszközölni minden áldozattal készek valának; mert a honszeretétben s igaz hazafiságban a magyart még eddig meg nem előzte senki. — Mindazáltal a jelen századnak vala fenn tartva, egy olly tudományos egyesület alkotása, mely jötevé napként sugározván az értelem világában, minden homályt felderíteni, a komor fellegeket oszlatni képes lenne. Ezen tudományos egyesület, a m. tud. academia felséges céljának, nem különben az azt alkotó s kegyesen ápoló hazafiságnak méltánylásából eltökélénk mi magunkban azon férfiúnak, kit hozzánk valamint a testvéri, úgy az édes honnak szeretete legszorosbban csatol. Sárvári, Felső-vidéki gróf Széchenyi István öcsénknek mesteri kézzel rajzolt képét teljes alakban az utókornak átadni, s az átvevésre a m. tud. academiát teljes bizodalommal megkérni: mert ki is adhatná azt igazabban, hívebben mint mi, azon egy édes anyai kebelnek sarjadéki, az atyai s anyai szívnek azon egy részei!? S ki fogadhatná azt tőlünk sajátabb joggal, mint az értelmi magyar világnak halhatatlan képviselőji!? — A midőn magyar nemzetünk s nemzeti kifejlődésünk iránt vonzó indulatunknak ezen parányi zalogával a magyar tud. academiának kedvezünk, azon legforróbb óhajtásunkat egyszersmind nyilvánítani bátorkodunk: Vajha legkésőbb unokáink is, e képek arcvonal-mára pillantván, a legnemesebb szívnek érzelmire fakadjanak! hazájokat s nemzetjüket boldogító legszebb tettekre serkenjenek! Melly igaz szívből eredett kívánságunk után, hazafiúi hajlandóságába ajánlottak maradunk a mélt. gróf s elnök úrnak. Gyöngyös-apáti, aug. 15-én 1836. alázatos szolgálja Gróf Széchenyi Lajos m. k. Széchenyi Pál m. k.“

A gyűlés mind azon módon, melylyel a kedves ajándék nyújtatik. mind ezen magán, élénk örömét s köszönetét kifejezvé, számos tagok azt kívánták, hogy, noha van határozat, melly-nél fogva csak holtak képei függhetnek az Academia termében, mégis ez úttal s ez esetre kivételképen a M. Gr. Másodelnök képe a teremben függesztessék fel, nemcsak mint buzgó részvételű társé, hanem mint legelső alapítóé is. Azonban a tisztelt Másodelnök ismételve is arra kérvén a társaságot, hogy soha egyesek miatt törvényeiben és határozatiban kivételeket ne tegyen, bizonyossá teszi a gyűlést, hogy leginkább az által fogja magát megtiszteltetve érezni, ha e kérését teljesíti: rendeltetett, hogy a kép függjön addig is, míg neki illőbb és fényesebb hely juthat az academiában, péld. könyvtár felállítatásai a titoknoki hivatalban.

Az 1860. április 10-én tartott rendkívüli összes ülésen, gróf Széchenyi István halála hírére hozott határozatok 8. pontja így hangzik: „Végül gróf Széchenyi István nagy álló képe, mely a nemes gróf életében a titoknoki teremben őriztetett, az utasító szabályok szerint, titkos szavazat útján egyértelműleg felfüggesztetni határozottatott az Akadémia üléstermében“.

*

Az 1843-dik évi nagygyűlés október 7-én tartott délutáni ülésén Jászay Pál rt. indítványozta, hogy Kölcsey Ferencz és Berzsényi Dániel arcképei szereztessenek meg és a társaság termében függesztessenek fel.

A szabályok értelmében előbb titkos szavazat útján döntött el igenlőleg a kép felfüggesztésre érdemesítés kérdése, Kölcseyre nézve 23 szavazattal 3 ellen, Berzsényire nézve pedig 21 szavazattal 5 ellen. Az arcképfestési költségek a társaság alapítókéjének s jövedelmeinek rendeltetésével ellenkezvén, azoknak fedezésére a Nm. Elnök (Gr. Teleki József) által aláírás nyitott; a pénz kezelésével pedig a pénztárnok bizatott meg. — (E határozatnak azonban nem lett foganatja).

A végtelen kérdés.

(Kivonat Joannovics György t. t. december 1-jén tartott előadásából).

Ennek nevezi értekező az új szók alkotásának szűnni nem akaró kérdését. Ballagi Mór e helyen felolvasott két dolgozatával foglalkozik. „A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr“ cz. értekezésről ezeket mondja: B. a maga szempontjából következetesen jár el, midőn a neologiót, a melynek védelmére kél, szembe állítja az orthológiával, vagyis a helyes beszéd tanával. De midőn a nyelvbővítéssel, vagyis az elég hibásan ú. n. nyelvújítással azonosítja, az utóbbinak nem tesz jó szolgálatot, mert e szerint a neologismusk közé sorozza azt a számtalan jó szót is, a melyet a nyelvgazdagítás alkotott.

A neologia nem „forradalom“ — a minék B. minősíti — hanem egyszerű rendbontás; a nyelv törvényein elkövetett erőszak. Ilyesminek nincs jogcíme. A „forradalom utáni restauráció“, úgy a mikép B. értelmezi, üres szó, mert a használatban levő törvénytelen alkotásokat egytől-egyig szentesítvén, semmit se restaurál. És ezt nevezi B. józan restauratióknak!

A szók rostálása már a phraseologia javítása tekintetében is elkerülhetetlen; mert az egyes szóból lesz a szófordulat, nem

megfordítva. Találóa mondja P. Thewrewk E. 'A helyes magyarság elvei' cz. pályaművében, hogy: ha nem faragták volna az *önkivület* szót, nem mondanák most: *önkivületbe esett*, e. h. *elájult* stb. Ha Helmezy nem csinálja a *mérleg*-et, nem támadhat ez a kifejezés: *mérlegbe vetni*, a régi *latba vetni* helyébe stb.

B. szerint: a korcs szók. ha már egyszer forgalomban vannak, 'szükségparancsolta' alkotások, a melyeket a nemzet magáévá tévén, szentesített'. Ez azt jelenti, hogy az ilyen új szókat el kell 'en bloc' fogadni. A nemzet e szerint a korcs szólasokat is szentesítette, mert ezek is forgalomban vannak. Épen az választja el az orthologusokat Ballagítól, hogy ők a rossz szókat — egy csoport kivételével, a melyet most már bajos kiirtani — nem tartják szükség-parancsolta alkotásoknak.

Mely nap kellett valamely rossz szónak teremnie, hogy szabad legyen kiküszöbölését javasolni? Ezt kérdezte J. 1881-ben ('Értsük meg egymást' cz. értekezés). Erre ma sem válaszolt B. Nehéz is felelni rá. Az ilyen esetekben az anyakönyv döntene és így a nyelvészet terén is támadnának anyakönyv-kérdések és viták. Azután: mind közkeletűek-e az újabb szótárakban mint ilyenek szereplő szók? Ez a kérdés is kutatások és viták tárgya lenne ez esetben. Van-e ennek értelme? Látni való, hogy a neologia védelme végre nem hajtható dolgokat követel.

B. jókora bekanyarodást lát abban, hogy Szarvas Gábor egy 'Értsük meg egymást' cz. cikksorban 'a neologismusok egy részének — mint mondja — megkegyelmezett'. Kérdi azután: 'miért nem tudott Szarvas G. egyúttal tudományos álláspontra helyezkedni s miért nem mondta ki egyenesen, hogy a nyelvfejlődés continuitása történelmi szükségesség stb.? Ez azt jelenti, hogy: ha Szarvas megnyugszik az ilyen szókban: *gyár, terr, szerv, lényeg, talaj* stb., miért üldözi a következőket: *festész, tollnok, árúda, szellemdús, gyűhely, mozideg, jüggér, toldfenék, zengfenék* stb.? Felelet: Ilyesminék a jóváhagyása nem a nyelvfejlésztés, hanem a nyelvrontás, a 'szócsintan' continuitását szentesítené.

Az orthologia figyelmeztető szava annyit mégis kieszközölt, hogy a neologismusok lassan-lassan gyérülnek és hogy számos korcs szó nem bír az újabb szótárak bátyái mögül a használat mezejére kivergődni. Maga B. is kerül nem egy ilyen szót: nem mond se *gazdászat*, se *gazdászatot*, se *bizottmányt*, se más efféjét. A nyelvtisztítás munkája alig észrevehetőleg foly; úgy hogy legkisebb zökkenést sem okoz. 'A nemzeti élet megújhdásának több mint ötvenéves szellemi munkáját' nem kell egypár száz rossz szó miatt, a melynek elvetéséről van szó 'ismét elől kezdeni.'

Ballaginak legújabb értekezése: 'Szókészletünk ortholog

szabályozása és az iskola.' Ebben B. a saját szótára 1857. évi kiadásának előszavából a t. k. ezt idézi: 'Én ismerve szótárirói tisztemet, fölvettem mindazt, a mit a közönség jónak látott felkarolni és így még az utálatos *tanoncz* szónak a becsületes *tanuló* vagy *tanítvány* mellett is helyet kellett adnom, mert a szó már széltire használtatik.'

J. kimutatandó, hogy minő szokat iktatott B. az élők közé, mutatóványokat sorol fel: *adagy*: donax; *alor*: handlungsdienner; *bátör*: polizeimann; *üzöncz*: praktikant; *dedség*: form; *fénypiper*: ceremonie; *pill*: blick; *pip*: putz stb. Kérli ezután az értekező: A közönség ezeket is jónak látta-e felkarolni? Visszatérve az 1890. évi értekezésre, fölemlíti, hogy B. saját kijelentése szerint 'Nyelvujítás és nyelvrontás' cz. dolgozatában (olv. 1857. jul. 6-ikán), megállapította szorosan a határvonalat, a meddig az ujítás jogosult és a melyen túl a nyelvrontás kezdődik.' Meg is mondja B. félre nem érthető szavakkal, hol kezdődik a nyelvrontás; azt mondja, hogy 'a földet. a melybe vetni akarunk, meg kell előbb a gáztól tisztítaniunk; mert hasztalan vetünk jó magot, ha stb. . . . soha a gyomlálgatás műtételére nagyobb szükség nem volt. mint irodalmunk jelen szakában, midőn stb. . . . határozzuk meg, mi van abban, a mit hamarjában felkaptunk, megtartani. és mi kivetni való?' Ennek nem kell magyarázat, mondja Joannovics.

Következik a könyörületlen gyomlálás. B. a kores szók használatáért megrója a legjelesb írókat. A *gemüth*, *gemüthlichkeit* jelölésére faragott *kedély*, *kedélyesség* szokat szükségtelen alkotásoknak mondja, megjegyezvén, hogy 'senki sem áll távolabb a német *gemüthlichkeit*-től a magyarnál stb.' — és ime 1881. óta a *kedély*-t és családját 'ujabbkori jeles íróink' védő paizsával fedi. Minthogy most szükséges alkotásnak tartja, azt kell következtetnünk, hogy a magyar ember időközben '*gemüthlich*'-re változott.

'Az *incselkedés* szót hosszallották szókurtítóink' — mondta B. 1857-ben — 'és lett belőle *incs*, a mi semmit se jelent stb.' Mégis ott áll az *incs* B. szótáraiban, mint *élő főnév*. B. tehát életet lehelt beléje; valamint az *ind*-be is (der *beweggrund*): Teljes Szótárában a. m. *indító ok*. Ne csodáljuk e szerint, ha a következő összetételek is ott állnak: *berzerő*, *dúvad*, *dúvággy*, *gyűnév* stb. Bugát Pálnak *szócsintan*-ját Ballagi 1857-ben *szócsinálástan*-ra igazította ki. De Bugát az értekezővel szemben ma teljes joggal visszaigazíthatná *szócsintan*-ra és kérdezhetné: mivel rosszabb a *csin* az *incs*-nél, *ind*-nál, a *dú*, *gyú*, *gyű* stb. szótőredékeknél?

Egykor így szólt Ballagi: 'Kik legmesterebben kezelik a

nyelvet, kik leghűbben tanulmányozzák törvényeit, azok legkevesebbet újítanak. 'És most? Azt hirdeti, hogy 'az igazi nyelv-mívelők, . . . a nagy nyelv-művészek egyáltalában újítók.' (Nyelvünk újabb fejlődése.' 5. l.) Kölcsey, Kossuth, Eötvös, Vörösmarty és mások, szerinte 'czégéres neologok'. Korábban így szólt B.: 'Principiis obsta!'; különben (oda jutunk majd, hogy) 'többé a nyelv génusza ellen idomított szókban, felfordult, kificzamodott szófüzetben senki meg nem ütközik.'

És most? Elnémult a 'principiis obsta!'; a korcs szó soha sem szül kificzamodott szólást; az egykor elítélt szók ma büszkélkednek az ismeretes jegyzékben, mint 'a nyelv génuszának megfelelő alkotások'. A nyelv génusza tehát észére tért. Most már ő is telivér neologus és opportunist, tehát tractabilis egyén. Csak az újabb orthologia alkalmatlankodik még 'tudá-kosságával'. B. mindazt a nyelanyagot, a mely a nyelvet (saját szavai szerint) 'materia vilis'-sé teszi, csak azért állította pel-lengérre, hogy később diadalszekérben hordoztassa körül.

'Nyelvünk újabb fejlődése' cz. értekezésében B. úgy mutatta volt be a jegyzékbe foglalt új szókat, mint 'a tényleg érvényben volt nyelvtörvények felforgatásával' alkotottakat. Ez megfosztja Kazinczy művét kétségtelen érdemétől, mert azt a számtalan jó új alkotást is, e szerint, nem a nyelvtörvények figyelembe vételének, hanem a pusztá véletlennek köszönhetni. Ennek kapcsán J. az új szótárakról is megemlékezik, példákkal iparkodván kimutatni, hogy a Cz. F. szótár és B. szótárai nem úgy ismertetik a magyar nyelvet, a mikép a valóságban élünk vele, hanem a mikép a neologia át akarta idomítani. 'És az orthologia ez ellen ne folytassa a harczot?'

Az értekező különféle barbarismusokat sorol föl, a melyek az orthologiának minden figyelmeztetése mellett is közkeletűek. Soha se tartson attól B., hogy az orthologia működése 'habozó állapotba sülyeszthetné nyelvünket', — mondja J. — A hibás beszédnek soha sem volt oly nagy a stabilitása, mint a mostani időszakban, a melyet B. annyira magasztal. B. 1881. óta már nem rója meg az írókat rossz szók használatáért, sőt ellenkezőleg, folyvást rájuk hivatkozik a rossz szók védelmében. 'Vörösmarty *látkör*-t irt', igen is; de a Ballagitól most védett *nok nők*-ös képzésről azt írta a t. k., hogy 'nem volna disztelen vállalkozás egy *nok nők*-írtó társaságot szerkeszteni stb.' Kölcsey, a kit B. a czégéres újítók közé soroz, a szócsinálók egyik osztályáról azt írta, hogy '(új szavaival) 'publikumunkat a szükséges és helyes újaktól is rettegni kényszerítette.' Berzsényi azt panaszoja Kazinczynak, hogy 'verseit ismét bepiszkolta Helmecky az ő nevelés szavaival.' Ez azt jelenti, hogy a szókurtító Helmecky neologismusokat csempészett a

Berzsenyi verseibe. „Az írókra hivatkozás tehát kétélű fegyver — mondja az értekező.

Az egy törvényjavaslatban számtalanszor előforduló *férhely* szót a képviselőház, az értekező indítványára, *férőhely*-re igazította ki. A magyar Akadémiának a helyesírásról szóló művecskéjében hasztalan keresne B. *kötjel kötszó*-féle vagy más-nemű csonka összetételt, m. *durrlég, indok, menház* vagy olyan szógermanismust, m. *szellemdús, alkotmányhű, jelentőségteljesen* stb. E szerint az orthologia is hivatkozhatik, nem ugyan a nemzetre. — a melyet a neologia védelme már rég lefoglalt a maga részére, — hanem kitűnő írókra, az Akadémiára és a törvényhozó testületre.

Az értekező több neologismusnak szabályos egyértékesét tárgyalja, u. m. *látó erő, l. ideg, l. érzék; látáskör, látás határa*; az utóbbiak rövidebben (a *szempont* hasonlatára): *szemkör, szemhatár. Indok h. indító ok. A motiviren* fogalmát eléggé kifejzi: *megokolni*. A németben is *beweggrund* mellett csak *begründen, begründung* szók használatosak. *Szellemdús* h. *szellemes*-t mondjunk. A német kénytelen itt, alkalmas rag hiányában összetételt alkotni, mert *geistig* a. m. *szellemi*; ezért vannak *geistreich, geistvoll, salbungsvoll* stb. összetételek a németben.

A nyelvújítás bírálatának az iskolába átviteléről. — a melyet B. szóba hozott, — J. az idő rövidege miatt nem nyilatkozott. Szintúgy csak fölemlítette, hogy mostani értekezésében dióhéjba szorítvák azok a szóalkotásmódok, a melyeket a nyelvrontás felbátorítása nélkül fentartani nem lehet. Az ily módon faragott szók. egy nem nagy csoport kivételével, legkisebb hézagot sem töltenek be; tehát elvetendők. A ki nyelvünk ügyét a maga komor valójában látja, ejtse el az olyan új szót, a melyet „szükségtelen rossz”-nak tart. A közönség majd követi az írók jó példáját. Ekkor a szóalkotás ügye nem lesz többé végtelen kérdés. Beszédünk magyaros lesz és ez lesz a nyelvbővítésnek valódi és teljes diadala. De ha az eddigi nyomon haladunk, az esetre megmarad az idegenhez csiszolt magyar nyelv, mely a nem-magyar észjárást betű szerint fordítja és ezen a módon valóban „mindent” kifejez; csakhogy ekkor, saját törvényeivel nem törődve, olyan tényezőnek hódol, a mely egy időtől fogva bitorolja a hatalmat és arra törekszik, hogy a nyelvnek elismert urává legyen. J. bizik a nemzet géniuszában, a mely nem fogja engedni, hogy a magyar nyelv birodalmában elismert és bálványozott kényúrkép parancsoljon a más téren mindent járma alá hajtó di v a t.

A magyar nyelvírások osztályozása és jellemzése.

(Kivonat Balassa József december 1-én bemutatott értekezéséből.)

A magyar nyelvírások osztályozásával a szerző előtt már mások is foglalkoztak; a század elején Gáti István és Palóczy Horváth Ádám főleg két csoportra osztották nyelvírásainkat: dunai és tiszai nyelvírásokra. Azóta csak Simonyi Zsigmond próbálkozott meg nyelvírásaink rendszeres osztályozásával, s nyelvírást különböztetve meg (I. Magyar nyelv, I. k. IV. fejezet), s az osztályozás alapjául az *é* hang használatát s a két-féle *é* (*é és *é) ejtését veszi.

Ma már azonban nem szabad megelégednünk nyelvírásaink felszínes osztályozásával — folytatja a szerző — hanem olyanra kell törekednünk, a mely valóban elválasztsa egymástól a különböző területeket s viszont egybekapcsolja, a mi összetartozik. Ezt csakis úgy érhetjük el, ha nem csupán egyes sajátságokra leszünk tekintettel, hanem számba vesszünk minden számba veendő körülményt. Azok a körülmények, melyek a nyelvírások osztályozására nézve döntők lehetnek, a következők: 1. a lakosságnak törzsekre, népfajokra oszlása, 2. az egész nyelvterületnek és egyes részeinek földrajzi helyzete, és főleg 3. az egyes vidékeket jellemző sajátságok elterjedése. S hogy az osztályozás minden tekintetben megfeleljen nyelvírásaink természetes fejlődésének, tekintettel kellett lennie a szerzőnek az egész magyar nyelvterületre, és a nyelvírási különbségeket létrehozó minden fontosabb sajátságra.

Az osztályozásnak ezt a módját csak az a körülmény nehezíti meg, hogy a nyelvírásokat jellemző sajátságok nem keletkeznek s nem tűnnek el egyszerre, hanem csak lassanként mosódnak el. Ha figyelemmel kísérjük az egyes nyelvírási sajátságok elterjedését az egész nyelvterületen, vagy azt látjuk, hogy e sajátságnak egy gócpontja van, a hol legáltalánosabban és legkövetkezetesebben használják, és minél messzebb távozzunk ettől a középponttól, használata is annál kevésbé általános és következetes. Vagy pedig azt tapasztaljuk, hogy az illető nyelvírási sajátság használata kezdődik a nyelvterület egyik szélén és fokozatosan emelkedik vagy fogy, a mint rajta tovább haladunk keletről nyugatra vagy nyugatról keletre. Ugyanezt tapasztaljuk magukra a nyelvírásokra nézve is. Mindig van egy olyan terület, a hol megvannak az illető nyelvírásnak összes jellemző sajátságai teljes számban és a legkövetkezetesebben használva;

ez az illető nyelvjárás góczpontja. Innen különböző irányokban tovább haladva, ugyanazt a nyelvjárást találjuk még, csak hogy jellemző sajátságai közül némelyek elvesznek, mások ritkábban fordulnak elő, s minél jobban közeledünk más nyelvjárás területére felé, annál inkább tűnik föl az első nyelvjárásban egy-egy a másinak sajátságai közül. És ezért nem is oszthatjuk a magyar nyelvterületet mindjárt egyes nyelvjárásokra, hanem össze kell foglalnunk előbb egyes nagyobb területeket, melyeknek nyelve a legfontosabb sajátságokra nézve egyező s így közös eredetre s együttes fejlődésre vallanak; ezek a nyelvjárás-területek. E területeken belől viszont tekintetbe kell vennünk a bármi ok folytán keletkezett különbségeket, melyek létrehozzák az egyes nyelvjárásokat.

A szerző, tekintetbe véve nyelvjárásainknak minden jellemző sajátságát, az egész magyar nyelvterületet nyolcz nyelvjárás-területre osztja föl:

Első sorban különválasztja a *székely nyelvjárás-területet*, melynek külön fejlődéséről történeti bizonyítékok is tanúskodnak s földrajzi helyzete, valamint nem egy jellemző sajátsága különválasztja a többi magyarságtól. A mellett érdekes jelenség az is, hogy egyes fontosabb nyelvjárási sajátságok keletkezése és lassú elterjedése ismétlődik a székely nyelvjárás-területen; itt is van *ö-ző* és *ë-ző* vidék, továbbá a székelység egy részében szintén elvész a szóvégző *l*, míg a másik felében megmarad.

Ezután különválasztja azokat a nyelvjárás-területeket, melyek az eredeti *ë* hangot bizonyos irányban megváltoztatták. Így válik ki a magyarság köréből az a terület, mely az *ë* helyén majdnem kivétel nélkül *ö-t* ejt: *alföldi nyelvjárás-terület*. Magába foglalja a Kis-Kunságot, Szegedet és vidékét, a Duna melletti Sárközt, Baranyát és Somogy déli részét. Nyelvterületünk egy más része az *ë-t* nyiltabbá változtatta s *e* lett belőle. E vidék egy része, az *északkeleti nyelvjárás-terület*, úgy állapodott meg, hogy az *ë* nyiltabbá vált, de a többi középső nyelvallású rövid hangzó (*o, ö*) megmaradt változatlanul. Kiterjed ez a nyelvjárás-terület a Felső-Tisza mindkét partjára; ide tartozik a Hajdú- és Bihar-megyétől, s a Tiszán innen Zemplén-, Abaujmegyétől keletre az erdélyi hegyekig terjedő egész magyar vidék. Az *e-ző* vidék másik része, a *királyhágóntúli nyelvjárás-terület*, nemcsak az *ë-t* változtatta nyiltabbá, hanem nagyrészt az *o-ból* is *a* lett, sőt Küküllő-megyében az *ö* is nyiltabbá vált.

A magyar nyelvterületnek többi része változatlanul őrizte meg az *ë-t*, ezt azonban magában véve nem tekinthetjük oly jellemző sajátságnak, mely egybefűzné ezt a területet. Különválik első sorban a palócz s a vele szomszédos vidék nyelve, az *észak-*

*nyugati nyelvjárás*terület, mely Zemplénmegyétől nyugatra terül el a Tisza és a Duna fölött egész a nyugati határszélig. Jellemző vonásai az *a*, *á* és a kétféle *é* hangnak a köznyelvitől eltérő ejtése, az *ě*, *o* gyakori használata *e*, *a* helyén, a palatális más-salhangzók kedvelése és hogy az *ly* hangot is ejti. A Duna mindkét partján elterülő többi *ě*-ző vidék közt némileg választó fal a Duna, s a jobb és bal parton lakó magyarság nyelve sokban eltér egymástól. A Dunán inneni rész, melyhez a Tiszántúl egy kis része is tartozik, a hosszú magánhangzókát kedveli, *ly* helyén mindig *j*-t ejt, s egyéb sajátásaiban is gyakran a vele érintkező *ő*-ző vidékkel egyezik. Ez a *duna-tiszai nyelvjárás*terület.

A dunántúli rész is két nyelvjárás területre oszlik. A *nyugati nyelvjárás*terület (Sopron-, Vas- és Zalamegye déli fele) igen kedveli a rövid magánhangzókát, az *ly* helyén *l*-t ejt, a szóvégi *l* mindig elmarad, s *a*, *e* helyett szó végén mindig zár-tabb hangot (*o*, *ě*, *ő*) ejt. A Dunántúl keleti fele, a *dunántúli nyelvjárás*terület, egyezik ugyan némi tekintetben a nyugattal, de az *l* kiesésekor már hosszú hangzót ejt, a szóvégző *l* néha megmarad és *ě*, *ő*-t nem ejt szó végén.

Ezek szerint az egész magyar nyelvterület nyugatról keletre s onnan északra menve, de a székelyt külön utolsónak hagyva, a következő nyolcz nyelvjárás területre oszlik: 1. nyugati, 2. dunántúli, 3. alföldi, 4. duna-tiszai, 5. északkeleti, 6. királyhágóntúli, 7. északnyugati és 8. székely nyelvjárás terület. Ezek a nyelvjárás területek a szerint, hogy különböző részeik egyes sajátóságukat jobban megőrizték, vagy tovább fejlesztették, több külön nyelvjárásra oszlanak. Dolgozatában, melynek csak bevezetése a fölölvasott rész, részletesen jellemzi a szerző a magyar nyelvterületnek minden egyes nyelvjárását.

A valuta-változtatás jogi jelentősége.

(Kivonat dr. Mandello Gyula december hó 9-én bemutatott művéből.)

A valuta rendezésével, melyre monarchiánk két állama készül, elválaszthatlan kapcsolatban áll egy érdekes jogi problema. Értjük azt, mely a valuta megváltoztatásának a magánosok pénz-kötelezettségeire gyakorolt hatása körül forog.

E hatás megítélésére egy előzetes kérdésből kell kiindulnunk; t. i. abból, hogy a pénz funkciói közül melyik vagy melyek a jogilag relevánsok? Csak egy funkciója van a pénznek, melyről általánosságban elismerik, hogy az a pénz. jogi fogalmának nélkülözhetetlen részét alkotja. És ez a pénznek törvényes fizetési

eszközként való szereplése. Míg azonban csak kevesen tartják azt, hogy ezzel a pénz jogi értelme ki van merítve, addig a többség szerint a pénz nemcsak mint törvényes fizetési eszköz, hanem mint értékmérő csereeszköz és mint az értékállandóság viselője is jelentkezik. Szerző bővebben kifejti, hogy miért tartja azok felfogását helyesnek, a kik a pénzben csakis törvényes fizetési eszközt látnak.

Ezek után három csoportot különböztet meg, a melyekben a pénz mint törvényes fizetési eszköz szerepel. A pénz mint valuta először is végső, kényszerbeili kielégítési és teljesítési eszköz. Másodszor a pénzkötelmek tárgyát képezi a valuta; úgy a valutára szóló, mint minden pénzre szóló kötelem benne teljesítettik. Harmadszor minden az államot megillető vagy tőle eredő fizetés valutában eszközöltetik. E három csoportra más-más hatással van a valuta megváltoztatása.

Egyáltalában nincs hatással a valuta megváltoztatása az első csoportra nézve azért, mert az értékmérést, a becslést nem az állam, hanem maga a forgalom végzi (ehhez számítandó a bíró, illetőleg a szakértők is). Másként áll azonban a dolog a második és harmadik csoportra nézve, ha a második csoportból a nem-valuta pénzre szóló pénzkötelmeket kiveszszük. Az igazi valuta-pénztartozásoknál, úgy mint az összes állami fizetéseknél mindig határozott tételekről van szó; pénztartozások úgy, mint adók, birságok, illetékek stb. mindig határozott összegekre szólnak. Ebből már magában véve következik az, hogy a valuta megváltoztatása okvetlenül szükségessé teszi e tételek átszámítását, illetőleg a régi és új valuta közti viszonyoknak megállapítását. Hogy e viszonyt, legalább saját fizetési számára, az állam maga állapítsa meg, soha kétségbe nem vonatott. De a magánosok pénztartozásairól is bizonyos, hogy azokat nem a régi, hanem az új valutában kell teljesíteni. Csak e tétel megokolásában mutatkozik eltérés, a mi azonban fontos következtetésekre vezet. Egy téves magánjogi és egy helyes közjogi értelmezéssel van dolgunk.

Az első így szól: a valuta-változtatás előtt keletkezett és csak utána lejáró kötelmek teljesítése lehetetlenné vált. Ennélfogva a kötelem tárgyának, az ezüstnek *aequivalente* szolgáltatandó az új valutában; az arany tehát *datur in solutum*. Ellenben a közjogi értelmezés szerint a valuta *obligatio* teljesítése nem vált lehetetlenné; nem pedig azért, mert valutára szólt a kötelem és valutában történik a teljesítés. Hogy mi a valuta, a törvényes fizetési eszköz, azt az állam mondja meg és épen úgy az állam mondja meg azt is, hogy mily viszonyban kell a régi valuta helyébe az újnak lépnie. E szerint az arany nem az ezüst helyett *datur in solutum*, hanem az arany átadásában valóságos *solutio* rejlik.

E helyes közjogi értelmezésből már magában véve folyik a két valuta közti viszony állami megállapításának szükséges volta. És így meglehetősen meddőnek látszik az a vita, mely az irodalomban keletkezett és a körül folyik, vajjon az állam állapítsa-e meg e viszonyt, avagy a felek megegyezésére, illetőleg a bíró belátására bízandó-e a megállapítás. Mindazáltal e vita érdekes fejtegetéseket eredményezett. Ha az állam nem állapítja meg az átszámítási kulcsot, úgy négy pont mondható döntőnek a két valuta közti viszony megállapítására nézve:

1. A kötelelem keletkezésének időpontja (1811. a finanspatens: Goldschmidt, ki azonban később elállott e nézetétől).
2. A valuta megváltoztatásának időpontja (Knies, Behrendstb.)
3. A fizetés időpontja.
4. A lejárat időpontja (Becker, Menger).

Az első nézet tarthatatlan azért, mert az arany a kötelelem keletkezésekor ép olyan áru volt, mint bármilyen más czikk és így az ezüstnek átszámítását azon időpont szerint nemcsak aranyra, hanem ép olyan jogosan bármely más cikkre is lehetne követelni. A második nézet az uralkodó; azonban megokolása nem egészen világos. E megokolásban van egy fogalom, mely különösen nagy szerepet játszik és ez az érték-állandóság fogalma. Szerző e fogalmat vizsgálat tárgyává teszi és az értékállandósági elméletet kibővítve, kimutatja, hogy a gazdaság folytonos érték-változtatások képét tünteti fel; hogy az értékváltoztatásokat a pénzben juttatják kifejezésre és hogy maga a pénz is érték-változtatásoknak van alávetve. A pénznek ez érték-változtatásaitól a jog teljesen eltekint és minden egyéb érték-változásnál azt az elvet látjuk uralkodni, hogy az értékváltozásokért semmiféle kárpótlási igény nem támasztható. Így különösen a pénz érték-változásainál a kötelmi viszony keletkezésétől egészen megszűnéseig a hitelező az, a ki azokat elviseli. Ez elv döntő argumentum már az első módozat ellen, azonban fegyvert alkot a második módozattal szemben is.

És tényleg consequens magánjogi felfogásnak okvetlenül arra kell vezetnie, hogy döntőnek a teljesítés időpontját mondjuk. A magánjogi felfogás a pénzben árut lát és ennél fogva a teljesítés lehetetlenné válása folytán, az árúnak a teljesítés idejében való *aequivalence* szolgáltatandó. Különbség tehető a fizetés és lejárat között, a mi egy mellékkérdésre való kitérést kíván (*conversionalis problema*); azonban bizonyos, hogy csak a lejárat időpont és nem a fizetési időpont jöhet szóba.

Ezek után szerző azon eredményre jut, hogy minden magánjogi érvelés csak magánjogi analogiák kifejtésére vezethet, nem pedig materialis jogszabály fölfedezésére. Ily materialis jogszabály — hogy mit kell ezüsttartozás fejében aranyban szolgáltatni — nem létezik; ezt csak az állam, törvénnyel állapíthatja meg.

Szemügyre kell azonban ez állami megállapítás tartalmát venni. Mit állapítson meg az állam? mily relatiót kell választania? Mindenek előtt a relatio gazdasági jelentősége jön szóba. A relatiót akkép kell megállapítani, hogy az sem árfelszöktemetést sem árl hanyatlást ne okozzon. E szerint azt a relatiót kellene választani, mely a tényleges viszonyoknak megfelel. E felfogás rávisz annak vizsgálatára, hogy miként történik az áralakulás a valuta-ingadozások szempontjából. És kitűnik, hogy az árak, bérek, fizetések különböző mértékben és tökéletlenül, és nem is azonnal juttatják kifejezésre a valuta változásait. E szerint az összes tényleges viszonyoknak megfelelő relatio nem is létezhetik és így a kérdésnek teljesen igazságos megoldása sem képzelhető. Mind az átlagszámítás, mind a napi árfolyam szerint való megállapítás igen viszonylagos, mert mindkettő az önkényesség momentumát rejtí magában. De bizonyos, hogy egy, noha nem tulságosan, visszanyuló számítás legalkalmasabbnak látszik arra, hogy a gazdaságilag legmegfelelőbb relatiót juttassa kifejezésre.

Szerző végül még a valuta megváltoztatásának a külföld szempontjából való jelentőségét fejtegeti, (osztrák vasutak szelvény-perei) és annak a reménynek ad kifejezést, hogy a valuta-rendezés közjogunk szegényes intézkedései helyébe egy a modern felfogást kifejezésre juttató érték- és vertpénz-jogot fog léptetni.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ deczember 15-iki (5-ik) számában Ballagi Aladár «Brassai ötvösök és ötvösművek 1526—1540.» című tanulmányában hazai művelődéstörténetünket számos adalékkal gazdagítja. Az erdélyi ötvös-műipar főfészkei negyedfél századon át Szeben, Kolozsvár, Segesvár és Brassó városok voltak s mind a négyben külön pénzverő intézet is állott fenn. Ballagi mintegy tizenhat kiváló brassai ötvöst sorol föl, kiknek emlékét a városi számadáskönyv megőrizte; de e szám korántsem foglalja magában Brassó valamennyi ötvösét 1526-tól 1540-ig. A kisebb rendű ötvösök neve nem maradt reánk, de a közlött adatok már magok is elegendők annak igazolására, hogy a XVI. század első felében az ötvös műipar nagy virágzást ért el a századok földén. — Nagy Géza «A magyar középkori fegyverzetéről» értekezik. E második közleményben a zúzó és ütő fegyverek (minők a buzogány, csákány, fokos, balta, bárd stb.) csoportját ismerteti s mindegyik fegyvernemet külön-külön tárgyalja. A támadó fegyverek során végigmenve, a védelemre szolgáló fegyverzetet írja le; erre nézve megjegyzi, hogy ez a lebediai magyarságnál csak mellékes volt, minélfogva e téren a középkor folyamán a nyu-

goti hatás sokkal erősebben jelentkezik, mint a támadó fegyvereknél; mindamellet az onban, ha mellékes volt is, teljesen nem hiányzott s úgy a sisaknak, mint a vértnek, sőt a paizsnek is bizonyos nemét ismerték és használták őseink, különösen az előkelőbbek. — Ma j l á t h Béla «Az orosházi sírmező» területén fölászott leleteket írja le. E sírmező halottai koporsókba voltak eltemetve s jellemző vonását képezi a csontvázaknak az úgynevezett halántékgyűrűk (Schläfenringe), melyek szláv népségre engednek következtetést. — Dr. Z i e h e n Gyula «Két pannoniai emlék» cím alatt ismerteti a Tinnyén talált s tánczosnőt ábrázoló domborművet, valamint a M. Nemz. Múzeumnak egy Oedipus-émlékét. — Sz á r a z A n t a l «Hazai archaeológiánk a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésén 1840—1888.» cím alatt vázolja azon eredményeket, melyeket régészeti irodalmunk e vándorgyűléseknek köszön. E vázlatból kitűnik, hogy a régiségtudomány népszerűsítésére nem csekély hatással voltak a gyűlések helyein rendeztetni szokott régészeti kiállítások, minők a pécsi gyűlés óta (1846.) több helyen voltak. Áltatában e vándorgyűlések nagyban hozzájárultak a műkincsek megóvásához is. — A «Levelezés» rovatban V á s á r helyi Géza a tinnyi urnatemetőről és egyéb ottani leletről tudósít. — W o s i n s z k y M ó r a nagy-mányoki népvándorláskori sírleletet ismerteti. — Reizner János pedig a szeged-városi múzeumról nyújt vázlatos áttekintést. — Az «Irodalom» rovatban könyvismertetések vannak; u. m. Gömőri Havas Sándor «Budapest régiségei II-dik kötetéről» és Csergheő s Csoma «Alte Grabdenkmäler aus Ungarn» című munkájáról. — A «Különfélék» során: A M. T. Akadémia archaeologiai bizottságának nov. 25-iki ülése; a N. Múzeum ügye az országgyűlésen; a hunyadmegyei régészettörténelmi társulat; az ősi földvárak, árkok és töltések; őskori aranyékszer Várhelyről (Sarmisegutusa) Téglás Gábortól; somogy megyei leletek; Hesiofe, Fröhlich Róberttől; a zsolnai plébániatemplom; Mátyás billikoma Wasserburgban. — A füzetet négy képes tábla s 13 ábra ékesíti. Végre kimerítő tartalomjegyzék s tárgymutató van hozzá mellékelve az egész évfolyamról; amaz először a szerzők betűrendes sora szerint, másodszor archaeologiai sorrend szerint s harmadszor a cikkek sorrendje szerint van csoportosítva; emez betűrendben sorolja fel az 1890-iki folyamban előforduló hely- és tulajdonneveket. A tartalommutatót kiegészíti az év folytán az Archaeol. Értesítőben közzétett ábrák magyarázata.

2. A BUDAPESTI SZEMLE 1891. januári füzetének tartalma következő: Csiky Gergely *Az Atyafiak* regényét kezdi meg. — Egy névtelen író *a katolikus országos autonomiáról* tanulmányt írt. Szilárd meggyőződése, hogy az országos autonómiát abban az alakban, a mint azt az 1871. évi kongresszusi munkálat tervezi, létesíteni semmi esetre sem lehet, s a magyar állam bizonyára nem fogja azt, a mi eddig erejének egyik forrása volt, gyöngeségének egyik kút-

fejévé tenni. De kérdés, vajjon nem lehet-e az országos autonómiát oly alakban megalkotni, hogy ez alkotás az állami és nemzeti érdeken kisebb csorbát üssön? Erre igennel válaszol. — **Reményi Antal** *A hadi tengerészet*ről szóló történelmi vázlatból, melyet az Akadémiában felolvasott. az első közleményt adja. Ebben a tengeri hadviselést és a hadi tengerészet fejlődését ismerteti, az ókortól kezdve a középkorig. — **Görgey István** *Kossuth és Görgey* című tanulmányában Kossuth 1888. és 1890. évi levelében foglalt állításával szemben adatok egybevetésével és Kossuth leveleiből bizonyítja, hogy az aradvári utolsó találkozásuk alkalmával a temesvári csata s az esetleges fegyverletétel is szóba jött. — **Telkes Simon** *Bőriparunk s a börtárlat*-ról irt tanulmányt. Az általános helyzet, a jelenlegi állapot, munkás bérvizsnyok, külforgalmunk ismertetésének előrebocsátása után szól a mult évi börtárlatról, melyben kiváló ügyességgel és helyes tapintattal voltak az egyes iparágak elrendezve és csoportosítva. Végül szól börgyártásunk hátramaradásának okairól, melynek egyik kiválójaként tökeszegénységünket említi. — A költemények közt van **Szász Károly** *Dal a madárról* cz. eredetije és **Burns**-nek *«Mohlepte hegyek»* című költeménye **Lévay József** fordításában. — **Pasteiner Gyula** *A képzőművészeti társulat téli tárlatát* ismerteti. — **Daday Jenő** *Észrevételek a magyarországi myriopodák magánrajza munkám bírálatára* címmel felel **Silex** bírálatára, mely a Budapesti Szemle 167. számában megjelent. Az Értesítőben az akad. könyvkiadó vállalatában megjelent **Barthelémy-St. Hilaire** *A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz*, a közlekedési minister jelentése 1889-ik évi működéséről, **Jellinek Arthur** és **Daruváry Géza** a mentelmi jog, **Lubbock J.** *the pleasures of life* és **Migerka F** *Skizze der Entwicklung der Industrie und des Verkehrs in Oesterreich* című munkák vannak ismertelve.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK deczemberi füzetében dr. **Márki Sándor** folytatólag ismerteti «Arad középkori hadtörténetét». E harmadik és befejező közleményben a zarándi várak jelentőségét vázolja; részletesebben szól Világos váráról, mely különösen a vegyes házbeli királyok korában fontos szerepet játszott; azután sorba veszi Pankota, Kerek, Zaránd, Boros-Jenő és Deznye várakat s végre Arad mezei katonaságának szentel néhány lapot. — **Gömöry Gusztáv** a császári és királyi hadi levéltár okiratainak felhasználásával «Eger ostroma 1552-ben» cím alatt ismerteti a XVI. század e nagyjelentőségű eseményét. Eger várának védelme gazdag lélekemelő jelenetekben, s katonailag is fölötte tanulságos; csak az a kár, hogy megfelelő részletes adatok hiányában ez emlékezetes védelem behatőbb katonai tanulmányozás tárgyává nem tehető — úgymond befejező soraiiban az értekezés szerzője. Azonban — így végzi sorait — Eger védelméből mindenesetre megtanulhatjuk, hogy

helyes, erélyes vezetés mellett. hazafias, önfeláldozó bátorsággal és szigorú kötelességérzettel párosulva. még nehéz körülmények közt is győzedelmeskedni lehet. — Dr. K o m á r o m y A n d r á s «Thököly erdélyi vállalata 1686-ban» cím alatt e fejedelem életének egy kevésbé ismert epizódját írja le. A «magyarországi király» — a mint ebben az időben Thökölyt a törökök nevezték — hatalmának hanyatló korszakában is makacsul ragaszkodott régi tervéhez s esztelen reményeket táplált, hogy Apaffyt könnyű szerrel kiforgathatja fejedelemségéből. Ez volt tulajdonképeni célja erdélyi hadjáratának. Azonban a török segítséggel támogatott vállalat csúf kudarczczal végződött s Apaffy ügyes politikája elhárította Erdélyről a porta nebeztelő haragját. Különben is ekkor már a félhold uralma erősen hanyatlóban volt; a keresztény tábor keményen vívta Buda várát s az erdélyieket a török tehetetlen haragja meg nem rémítette. Thökölyre e vállalat után a szerencse még visszamosolygott néha; még egyszer győztes hadsereg élén diadallal nyomult Erdélybe, halálos ellensége a vén Teleki Mihály testén keresztül, elnyerte a fejedelmi süveget, de pünkösdi királysága után rövid idő múlva hazátlan bujdosóvá lett megint, s idegen országban keserű kenyéren búsán gondolt vissza letűnt dicsőséges napjaira. — B a r b á s S a m u «Báthory István lengyel király hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára» cím alatt hű másolatban közli e nagybecsű XVI. századi katonai emléket. Tudva van, hogy Báthory István uralkodása alatt visszatértek Lengyelország dicsőségének szép napjai. E jeles uralkodó újjászervezte a lengyel hadsereget, kiegészítette számos magyar, német és más idegen csapatokkal. A közlött «Hadi rendtartás» tanúbizonyosága annak, hogy a szigorú fegyelmet idegen csapataitól is ép úgy megkövetelte, mint rendes hadseregétől; de egyszersmind — minthogy Báthory minden csapat nemzeti szokásait s régi hagyományait tiszteletben tartotta — világot vet az emlék a XVI. századi magyar hadügy állapotára s kiválóan emeli értékét, hogy azt Báthory magyar lovassága számára magyar nyelven adta ki. — R ó n a i H o r v á t h J e n ő «Lothringeni Károly herczeg sziléziai hadjárata 1757-ben» cím alatt folytatja adalékait a sziléziai háborúk történetéhez, a gróf Nádasdy család nádasd-ladányi levéltárának eredeti kiadatlan okiratai alapján. E második és befejező közlemény Schweidnitz ostromát és bevételét, valamint a boroszlói csatát írja le nagy részletességgel; e két fényes hadműveletet nem sokára követte a leutheni nagy vereség, mely úgy Lothringeni Károly herczegre, mint Nádasdyra nézve az udvar elhídegülését vonta maga után; mindkettő kegyvesztett lón s egyik sem jelent meg többé a csatatéren. Nádasdy távozása pótolhatatlan veszteség volt a császári hadseregére; nagy tehetségű lovas vezérek ritkán születnek, s míg a poroszoknál Ziethen után Seydlitz következett, nálunk Nádasdy után nem következett senki. Daun pótolhatta Lothringent, szerencséje nagyobb volt; de a magyar huszárok, a lovas vezé-

rek ez eszményképét, gróf Nádasdy Ferenczet nem pótolhatta s nem is pótolta senki. — A «Tárcza» rovatban a M. T. Akadémia hadtudományi bizottságának működése van ismertetve; ezt a következő «Hadtörténelmi apróságok» követik: «Egykorú tudósítások Zrinyi Miklós a költő és hadvezér haláláról»; «A székelyhidi várőfelszerelés, lőszer és hadi anyag elszállítása»; «Egykorú levél a lengyel örökösödési háborúról 1734-ből»; «Mennyibe került a katonatartás az erdélyi fejedelemnek a XVII. század végével»; «A 16-ik huszárezred történetéből. Sück kapitány rohama 1800. június 19-én»; «A Mollináry-ezred utolsó ütközte Boszniában». — A «Hadtörténelmi Irodalom» rovatban a következő könyvismertetések vannak: «A cs. és kir. 38. számú báró Mollináry magyar gyalog-ezred történetének rövid vázlata» és «Emléklapok a gróf Clam-Gallas 16. huszár-ezred történetéből». — Az «Irodalmi Szemle» tájékoztatást igyekszik nyújtani a legújabbban megjelent munkákról; ugyane rovatban találjuk felsorolva a magyar folyóiratok hadtörténelmi vonatkozással bíró cikkeit, valamint a hazánkat érdeklő külföldi hadtörténelmi irodalom repertoriumát; végre a magyar hadtörténelmi irodalom repertoriuma a szent László király korára vonatkozó kútfők jegyzékét tartalmazza. — A «Hadtörténelmi okmánytár» lapjain dr. Szendrői János «Zsigmond király pozsonyi várban levő hadi sátrainak 1429. és 1430-iki jegyzékét» teszi közzé. — A füzethez van mellékelve az 1757. november 22-én vívott boroszlói csata térképe.

4. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE decemberi számában első helyen Tisza István értekezése áll «az 1891-iki költségvetésről». Pénzügyi helyzetünk ma nem képezi a közérdeklődés tárgyát, mint képezte azelőtt. Ennek oka a helyzet gyökeres javulásában fekszik. A megjavult helyzet feleslegessé tette az aggodalmakat. Ámde a közöny, melylyel költségvetésünk ma találkozok, magában rejtja a veszélyt, hogy a szigorú takarékosági elv, melynek épen a javulás köszönhető, feledésbe megy. A takarékosagra azonban ép oly szükség van jövőre, mikor is a tervben levő reformok új kiadásokat tesznek majd elkerülhetetlenekké, mint a hogy szükség volt arra az egyensúly helyreállításánál. Az 1891. évben bevételeink összesen 13·7 millió forint emelkedést mutatnak ugyan, de kiadásaink egyidejű növekedése majd teljesen felemésztí az óriás emelkedést. A honvédség és közös hadsereg rendkívüli szükséglete 1891-re 11·7 millióval van előirányozva, míg 1887-ben 4·3 millió állott a költségvetésben. E tekintetben könnyebbülést a jövőre sem várhatunk, miután ismétlő fegyverekre és füst nélküli lőporra még legalább 10 millió forintot kell az országnak áldoznia. tehát több mint kétannyt, mint a mennyit az 1891. évi költségvetés e czímen felmutat. Az államadósságok csoportjánál több ellenkező irányú változás végeredményeül, 1,132.000 frt javulás mutatkozik, szemben az előző évi költségvetéssel, eltekintve az állam tulajdonában levő, gyümölcsöző vagy legalább gyümölcsöztetésre alkalmas tőkék

hozadékától, melyek a költségvetésbe nincsenek beállítva s a mérleget még javítani fogják. A katonai rendes kiadások közel egy millióval emelkednek s e téren a közel jövőben gyökeres fordulatot nem szabad várunk. Az állami üzemek mérlege javul; de e javulás oroszlán-része az államvasutaknak számlájára esik, mely az előirányzat szerint 30 millió forint kiadás mellett 48,660.000 frt bevételt mutat fel s így — az északkeleti vasút államosítása által előidézett változástól eltekintve — 1,171.010 forinttal javul. Az eddigi évek tapasztalatai azonban, remélni engedik, hogy az államvasutak mérlege jóval kedvezőbb lesz az előirányzatnál. E remény annyival jogosultabb, mert az 1889. évi eredmény bizonyítja, hogy államvasutaink jövedelmezősége emancipálva van a gabnatermés esélyei alól, melyektől az eladdig függött. A szorosan állami functiókkal járó kiadások állami szervezetünk természetes fejlődésével emelkednek s az 1891. évi előirányzat e tekintetben nem lépi túl a rendes keretet. Mindent összevéve azonban költségvetésünk 1891-re kisebb javulást mutat, mint az előző évi költségvetések, mi aggodalmakra adhatna okot, ha zárszámadásaink nagyon kedvező eredményei azt a reményt nem nyújtánák, hogy az 1891. évi tényleges kezelés — hacsak egészen rendkívüli körülmények nem idéznek elő zavart — legalább 8—10 millióval lesz kedvezőbb az előirányzatnál. — Dr. V a r g h a G y u l a «Monarchiánk és Németország gabonával való ellátása, a kötendő kereskedelmi és vámszerződés szempontjából» cím alatt vizsgálja a monarchia és Németország gabonaszükségletét és gabonatermelését. Az orosz pénzügyminiszter egy tanulmánya, melyet más szakértői nézetek is támogatnak, arra az eredményre jut, hogy a gabonavámak nagy része nem az idegen termelőket, hanem a belföldi fogyasztókat terheli. Ebből következik, hogy Németország a saját érdeke szempontjából is nagy hibát követett el, hogy az agrárvámokkal, melyekkel az olcsón termelő gabonaóriások versenye ellen védekezni akart, nemcsak ezeket zárta ki piaczaíró, hanem azokat az országokat is, melyek termelőségüknek sem tömegével, sem olcsóságával nem voltak félelmes versenytársai a német mezőgazdáknak. A német termelőknek életkérdés a védekezés Oroszország ellen, de, ha a birodalom egyetemes érdekeit feláldozni nem akarják, okvetlenül oly országokkal kell vámszövetésre lépniök, melyek gabonafölösleggel rendelkeznek ugyan, de a melyekben a termelési viszonyok nem térnek el nagyon a németországi viszonyoktól. Ebből a szempontból első sorban az Osztrák-Magyar monarchia jó tekintetbe. A közös vámterület áruforgalmának adatai igazolják, hogy árumérlegünk — a rozs és kukoriczától eltekintve — gabnaneműekben állandóan aktiv s kiviteli képességünk nem apad. E körülmény hazai gabnatermelésünk erős emelkedésének tulajdonítható. Magyarország átlagos termése kenyérterményekből az 1869—73. évek átlagában még nem érte el a 32 millió hektolitert, míg az 1884—88. évtödhen túllépte a 60 milliót. E mennyiségekből

hiányzik még Horvát-Szlavonország termése. Magyarország netto gabna-kivitelének túlnyomó részét Ausztria fogyasztása köti ugyan le, de azért marad elég jelentékeny felesleg a vámhatáron való kivitelre. E felesleget egybevetve Németország szükségletével, kiderül, hogy vámegyesülés esetén monarchiánk s a Németbirodalom határozottan a gabonabevitelre szoruló országok közé tartoznának. Még inkább állna ez azon esetre, ha Olaszország is belevonatik a vámszövetségbe. A hiány csak más országokkal kötendő kereskedelmi egység útján lesz czélszerűen fedezhető. Ily országokul kínálkozik a Balkán államok közül Románia és Bulgárország. Ez országok belevonása a vámszövetségbe hazánkra is nagy előnyökkel járna, mivel egyrészt a nemzetközi forgalom útja hazánkon vezetne keresztül, másrészt a a keleti piacok közelében jó helye lenne fellendülő iparunknak. — Dr. Pólya Jakab második és befejező közleményt ad «Egyenes adóink fejlődéséről». Az alkotmány visszaállítása után a magyar kormány egyelőre nem is gondolhatott arra, hogy az abszolút hatalamtól megállapított adórendszeren gyökeres változásokat eszközöljön. főfeladatának csak azt tekinthette, hogy kiegészítse, pótlásokkal ellátva törvényesítse a fennálló adórendszert. A reform csak 1875-ben indult meg és pedig a földadóval. De ennek eredményét az állambáztartás szomorú helyzete nem engedte bevárni. Egyidejűleg egész sorozata készült el az adótörvényeknek, melyek azonban nem annyira reformokat, mint inkább adóemelést czéloztak. A földadókataszter évek hosszú során tartó, milliókba kerülő munkálatot kívánt s az annak alapján kivetett adó még sem hozza hű kifejezésre a földbirtok s annál kevésbbé a gazda tiszta jövedelmét. A házbér-, valamint a házosztályadó tételei határozottan magasak. A IV. osztályú kereseti adó progressiv adó, míg a II. osztályú kereseti adó fictio, nevezetesen a lakbér alapján vettetvén ki: a kevésbbé módosak aránytalanul súlyosabban vannak az adóval terhelve, mint a vagyonosabbak. Adóink pusztán toldozás-foldozása nem ér sokat; szakítani kell a hozadéki rendszerrel s áttérni a jövedelmi vagy személyes adórendszerre. — Dr. Mandello Károly a «Közgazdasági havi krónikában» az 1890. évi november hó eseményeiről számol be s ahhoz fűzött magyarázó megjegyzésekben érinti a világpiacz izgalmas helyzetét, s aztán tüzetesen foglalkozik az államvasutak új teherszállítási díjszabásával s a munkásbiztosításra vonatkozó törvényjavaslatokkal. — Az «Irodalmi Szemlé»-ben először dr. Jekelfalussy József tárgyalja «A kereskedelemügyi miniszternek 1889. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentését». Ezúttal a harmadik kötet kerül nyilvánosságra e nagyszabású jelentésekből. A két első még a régi hatáskörben, a harmadik már a tetemesen kitágult tevékenységi körben tünteti fel a miniszter munkásságát. A kereskedelemügyi miniszterium budgetje ma már 128-42 millió forintba rúg. Jelenleg a mezőgazdaság és bányászat kivételével közgazdaságunk összes ágainak legfőbb veze-

tését a kereskedelemügyi miniszter tartja kezében. E tág ügykörrel a jelentés nyolcz főfejezetben számol be; ezek: út-, híd- és középíté-
 szet; posta, telegráf és telefon; m. kir. postatakarékpénztár; ipar
 és belkereskedelem; külkereskedelem, vám és tengerészet; vasuti
 ügyek és hajózás, országos statisztika és tisztképző intézetek. Leg-
 mozgalmasabb képet vasutaink fejlődése tüntet fel. Az 1889. évben
 újból megindított az államosítási actió s az első magyar-gács-
 országi, a magyar nyugati s a budapest-pécsi vasút befejezett államo-
 sításán kívül előkészített a magyar északkeleti vasút államosítása
 is. Fontos továbbá a bród-újgradiskai vonal, mely Szlavoniát, sőt
 Szerbiát is Fiume érdekkörébe vonja. Nagy a mozgalom a helyi
 érdekű vasutak építése körül is. Legnagyobb jelentőségű esemény
 azonban a zónatarifa életbeléptetése a személyszállításnál, a melyet
 a közel jövőben követni fog a helyi díjszabás reformja a teher-
 forgalomban. — Következik —r ismertetése «A vallás- és közoktatás-
 ügyi m. kir. miniszternek XIX-ik jelentéséről». A jelentés szerkeszté-
 sében nagy a haladás. A 70-es években jóformán csak külsőleg cso-
 portosított adathalmazt kaptunk, a múlt évtizedben a statisztikai rész
 rendszeresebb lett; jelenleg pedig már a leíró és bevezető rész is
 tanulságos és lehető teljes. Vannak kedvezőtlen jelenségek népoktatás-
 ügyünkben, melyeket a jelentés — az öröndetes haladás mellett,
 mely egészben mutatkozik — nagyon jól feltár. Nagy baj, hogy az
 iskola nélkül maradt községek száma szaporodott s az állami iskolák
 számát nem lehetett szaporítani, holott pl. a görög-keleti egyház tan-
 ügyi helyzetét véve, a gyors segély szüksége tagadhatatlan. Az iskola-
 mulasztásokat még mindig könnyen veszik. Nagy baj továbbá, hogy
 4407 iskolában még most is alig tanítanak magyarul, hogy a tanulók
 15%-ka csak télen jár iskolába s egy tanfelügyelőre még átlag 391
 tanító jut. Szól a jelentés a felsőbb oktatásról, a szakiskolákról s az
 emberbaráti és közmívelődési egyletekről is. — Dr. Acsády Ignác
 ismerteti s egyúttal bírálja Szederkényi Nándornak «Heves vármegye
 története» című művét, mely az 1526—1596. évek közti korszakot
 öleli fel s nemcsak a politikai és katonai eseményeket tárgyalja,
 hanem kiváló figyelemre méltatja a kor gazdasági életét is. — «Válasz
 és viszonzválasz» cím alatt Békésy Károly felel dr. Acsády
 Ignácznak a folyóirat októberi számában «Kolozsvár közgazdasági
 multja és jelene» című művéről adott bírálatára s viszont a bíráló nyi-
 latkozik e feleletre. — Végül a «Közgazdasági folyóiratok szemléje»-
 ben dr. Ráth Zoltán a «Journal des economistes» novemberi szá-
 mának a párisi nemzetközi szegényügyi congressusról szóló jelenté-
 sével foglalkozik; Kovács Aladár pedig a «Revue des deux
 mondes»-nak egyik, Decrais J. tollából eredő s az angol trades-unions
 legutóbbi kongresszusára vonatkozó cikkét ismerteti. — A «Statisz-
 tikai Értesítőben» Franges Simon «A mezőgazdasági viszonyok
 Horvát-Szlavonországban» cím alatt a horvát mezőgazdasági statisztika

tika 1885—89. évi ötödéves eredményei és saját közvetlen tapasztalatai alapján ismerteti a mezőgazdaság helyzetét Horvát-Szlavonországban, tüzetesen szólva a bajokról, melyek a különben kedvező égalj és a föld termékenysége daczára hátráltatják a horvát mezőgazdaság fejlődését. — Végül dr. — ír «A takarékbetétek növekedésének okairól». Evertnek a porosz kir. statisztikai hivatal folyóiratában megjelent értekezése alapján vázolja a tényezőket, melyek a takarékbetétek állandékára behatnak és statisztikai adatokat hoz fel a betevők szociális tagozatának feltüntetésére, kimutatva, hogy az alsóbb osztályok által megtakarított összegek nagyon jelentékenyek s az egy főre eső betét sok esetben jóval túlhaladja a betétek általános átlagát. — A «Könyvszemle» 4 lapra terjed. Az egész füzet az évi tárgymutatóval 104 lapot tartalmaz.

5. A MAGYAR NYELVŐR XII. füzete első helyén Katona Lajos «*Szívjátra*» című értekezésének befejező részét hozza. A *szívjátra* szó mythikus jelentésével kapcsolatban összeállítja és fejtegeti a néphit azon vonásait, melyek egy természetes, élettani jelenségnek természetfölötti okokkal való magyarázatából erednek. Gyakori eset, hogy ember alvás közben majd hirtelen beálló, majd csak lassanként fokozódó lélegzési nehézséget érez az alvó, míg hosszabb vagy rövidebb kínos küzdelem után egy erős rándulással sikerül fölébrednie s ezzel a reá nehezedő nyomást magáról leráznia. Az alvónak ez érzése rendszeren olyan álomlátást idéz elő, mintha valami mellére nehezedő undok szörnyeteg gátolná őt a rendes lélegzésben. E tüneményt a primitív ember saját képzetvilágának megfelelő okokból igyekszik megmagyarázni. A társadalmi fejlődés legalacsonyabb fokán álló népeknél ez az «éjjeli megnyomás» a legszokottabb vadállatok és az alvó vérét szomjazó emberi ellenség képét ébreszti föl. A valamivel magasabb fokra emelkedett, de a primitív korszak szülte képzetekben még mindig ott honos ember már már egy lépéssel tovább haladva az összes külső és belső természeti tünemények mögött, emberi akarattal működő lényeket lát. s így a boszorkány- vagy lidércz-nyomás nevezetű jelenség is az illetőnek álmában nem csupán emlékezeti csalókép, de valódi személyiséggel bíró lény alakjában tűnik föl. Így a görögök és rómaiak az alvó mellére nehezedő szörnyetegekben buja Satyrokat és Faunokat látnak, s a kereszténység ezen a primitív filozófián csak annyit változtatott, hogy saját dogmái tanításával szerves kapcsolatba hozta, a pogányság képzetvilágából fakadó lényeket ördögökké, a régi fogalmak halványultával az ördög okozta káprázatokká változtatta. A néphit szerint ezek az éjjeli zaklató, kínzó lények vagy kísértetek nem egyebek, mint a ki nem engesztelt holtak sirjokból följáró lelkei, s ha valamely bozontos fenevad képében jelenik is meg, akkor is bolygató lélek, az elköltözött nagyobb hatalommal rendelkező lelkének tettség szerint fölvetett és változtatható alakja. E fölfogásból eredő mythost megtaláljuk valamennyi népnél. A magyarban a «*lidércz*» szó foglalja

magába valamennyi oldalát e néphitnek, a mely a *denevér* és *vampir* szóval együtt a görög νυκτοπτερος-ra vívódik vissza. Más eredetű a *szívmátra* vagy *színmátra*, a mely csak egyik vonását jelöli a néphitnek, t. i. az «*éjjeli megnyomást*». (alprücken) s megfelelője a német *mahr* (*mar*): incubus: e szó és mythikus jelentése megvan a szláv nyelvekben is, a hol szorosan érintkezik a halál személyesített alakjainak nevével. A *mare*, *mar*- s a szláv *smrt* (*sü-mrű-ti*) a latin *mors*-szal egy közös árja gyökérből eredt; *smrt* a neve a cseheknél ama szalmabábnak, melynek képében a *halállal* egynek gondolt *telet* Laetare-vasárnapján a falu végére ki szokták hordani s ott elégetni. E szokás analógiái s a majd vampirként, majd ijesztő lidércnyomás gyanánt zaklatni följáró siri szellem mythosa megvan hazánk szlávok lakta vidékein is, s ezek révén jutott nyelvünkre. A *smrt*-et a magyar más szláv szók analógiájára **szímdárta* alakban vehette át s ebből hangátvétellel: *szívmátra*. Mert a szónak kétségkívül ez az eredeti alakja, — a *szív-mátra* újabb keletű és a népetimologia alakítása. — B a l o g h P é t e r válaszol Brassainak a «mondat definitiójáról» szóló megjegyzéseire. Kimutatja Brassai okoskodásának fogyatékoságát, személyeskedésének jogosulatlanságát, s föntartja a mondatról adott definitióját minden részében. — B é l t e k y K á l m á n a *csinál. tesz. cselekszik. mivel; hív, szólít* rokonértelmű szók jelentésbeli árnyalatait állapítja meg a mai nyelvhasználatból. — Z o l n a i G y u l a folytatja «Mátyusföld nyelvjárása» tüzetes leírását. E részben a hangtani sajátságokat vizsgálja mennyiség és időmérték tekintetében. — Albert János Simonyi ellenében azt bizonyítja, hogy mégis inkább *ugrógyó* olvasandó a Jordánszki codexben, mint *ugrógy*, a fölhozott adatok az olvasás helyessége mellett tanúskodnak; — a *házagol* analogikus képzés a *kutyagol. lovagol, szamaragol* mintájára s nem többes alakból képzett szó, mint a hogy Nagyszigethi Kálmán magyarázta. — S i m o n y i Z s i g m o n d kimutatja, hogy tévedésből került a NyTörtSzótárba a *növetény* szó mint Gyöngyösi szava, mert az Dugonics alkotása és interpolatiója, az eredetiben az illető helyen *plánta* van. — S z a r v a s G á b o r egyalakos szókul sorolja fel a NyTörtSzótárból: 1. «*bot-sajt*», mely nem magyarázható a «*bot*: baculus» szóval, hanem — ném. *botte, butte*: labrum, cupa, dolium; *bot-sajt* = *bödön-sajt*; 2. *rekken*: rekesz, gát. Semmi köze a *rekken* igéhez, hanem — ném. *rechen, teichrechen*. — Népnyelv-hagyományok: Szólamódok Paksról. Párbeszédek Gömörből. Gyermekek Szatmár-Németiből, Tájszók Veszprém és Zalamegyéből s a Nagykúnságból. — Végül a füzethez a «Nyelvőr» ez évfolyamának kimerítő «Tartalommutatója» van csatolva.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az 1890-iki évfolyam utolsó, X. füzetének első cikke: «Eredeti cigánylevelek» J ó z s e f főherczeg gyűjteményéből. E levelek mindegyike valódi cigánytól ered s ép azért hitelességénél fogva a nyelvészetnek rendkívül becses

szöveganyagot nyújt. Az egész gyűjtemény 51 levélből áll, melyek, 6 Fenséégének négy válaszát leszámítva, mind cigányoktól származnak és részben cigány, részben magyar nyelven írvák. Ez utóbbiak kettős szempontból érdekesek, a mennyiben egy oldalról egy cigány irodalmi munkának kiadására vonatkoznak, más oldalról pedig azért, mivel úgy vannak írva, a hogy a cigányok a mi nyelvünkön beszélnek. Ez utóbbi szempontból annál tanulságosabbak, mivel különböző vidékekről valók s így a magyar, tót, oláh, szerb és német cigány szójárásra szolgáltatnak hiteles mutatóványt. Az utolsó szám alatt cigány sürgöny áll, bizonyára a legelső, melyet a táviró továbbított. — A második cikk ifj. Matirko Bertalanak «Eurialus és Lucretiáról» írt tanulmányának második, befejező cikke, melyben a szerző ifj. Cserkeszfai Poócs Andrásnak 1780-ban írott művét tárgyalja. Poócs a múlt század negyvenes éveiben született Edelényben Borsodmegyében, 1772-ben végezte be theologiai tanulmányait Sárospatakon, két évet töltött külföldön s 1776-ban kezdte papi pályáját. Még ugyanezen évben nőt vett egy csodaszép miskolci leányt, Miskolczy Zsuzsánnát, ki családi boldogságát földúlta, lelkében, akaraterejében és jellemében megtörte és szánandó emberré tette a szerencsétlen költőt. Valószínűen 1812-ben halt meg, miután élte utolsó éveiben némelyek szerint katolikussá lett s magányosan élt Ungváron, míg mások azt állítják, hogy orosz pappá lett s nőt vett egy kitért zsidó leányt. Élete valószínű regény, melyben szomorúan behizonyúl «Eurialus és Lucretia» jelmondata: «Amor omnia vincit et nos cedamus amori.» Poócs 1791-ben «Ifjú verseket», 1799-ben Szilveszter-esti prédikációját és «Eurialus és Lucretia» verses feldolgozását adta ki, mely utóbbi sokkal terjedelmesebb és nagyobb «versírói szabadsággal» van dolgozva, mint a XVI. századi azonos tárgyú «szép história». — Harmadik helyen Háhn Adolfa «Fősvény» első magyar átdolgozását tárgyalja, t. i. Simai Kristófnak «Zsugori, telhetetlen fősvény ember» című vígjátékát, mely 1792-ben jelent meg. A lelkes piarista nem fordította, hanem szabadon átdolgozta, adaptálta, magyar színbe öltöztette Molière darabját, eshetőleg egy hasonló jellegű német átdolgozás közvetítésével. Simai nem javította ugyan módosításaival a franczia eredetit, ezenfelül stílje sok helyütt vonatott, nyelve pedig gazdag mindenféle nyersségben és banális fordulatokban; mégis elvitáztatlan nagy érdeme, hogy ő szólaltatta meg először a magyar színpadon Molièret s molièrei nagyobb vígjátékot ő kísérlett meg először irodalmunkba átültetni. — A következő cikkben Némethy Géza pontosan egybeveti Cato distichonjait a Publilius Syrus-féle sentenciákkal és úgy találja, hogy e két gyűjtemény közt csak oly általános tartalmi, nem egyszersmind alaki megegyezés található, a minőt Catóra nézve más gnomikus írókkal is ki lehet mutatni. Tanulmányának eredménye, hogy Cato a Publilius Syrus sentenciáit, ha ismerte is, tudva és akarva nem utánozta. — Utána Heinrich Gusztáv az ófel-

német bölcsődalról szól, melyet Zappert György ó budai származású hazánkfiá (szül. 1806., megh. 1859. Bécsben) 1859-ben a bécsi tudom. Akadémia irataiban közzétett. A nagy feltűnést keltett emlék valódisága fölött sokáig folyt a vita, melyben elsőrangú szakértők, mint Grimm Jakab, Uhland, Pfeiffer Ferencz, Jaffé és mások vettek részt, míg végre, különösen a kéziratnak alapos vizsgálata alapján, hamisításnak bizonyult a rendkívüli érdeklődéssel fogadott és nagy izgatottságot keltett lelet. Heinrich pontosan tárgyalja ez érdekes és tanulmányos vita lefolyását és áttekinthetően foglalja össze a «bölcsődal» valódisága ellen felhozott és felhozható indokokat, de a maga részéről nem csalónak, hanem megcsaltnak tekinti az emlék «felfedezőjét». — A hatodik cikkben Baróti Szabó Dávid mult századi költőnk leszármazását tárgyalja N é g y e s y L á s z l ó, a ki az eddigi véleményeket alapos bírálat alá veszi s végleges megoldásra juttatja a kérdést, melynek különben ő maga sem tulajdonít nagyobb irodalomtörténeti jelentőséget. — A következő cikkben V á r i R e z s ő kritikai megjegyzéseket tesz Kisfaludy Károly «Mohács» című elegiájának Kassai Gusztáv eszközölte görög fordítására, mely ellen úgy nyelvi, mint verselési szempontból sok kifogást emel. — Az utolsó cikkben K i s s A n t a l terjedelmesen ismerteti Kazinczy Ferencz levelezésének imént megjelent első kötetét, melyet ügyesen csoportosított kivonatokban és összefoglalásokban úgy irodalom-, mint kortörténeti szempontból rendkívül érdekesnek és tanulságosnak mutat be. Különösen kiemeli, hogy a katonatisztek és legénység magán- és tábori életére nincsen a mult század utolsó két tizedéből érdekesebb, hívebb, megbízhatóbb forrásunk, mint Kazinczy László levelei, melyek e kötetben közölt összes leveleknek majdnem egy harmadát teszik és iszonyú németséggel vagy magyarsággal vannak ugyan írva, de egyúttal oly elevenséggel és élethűséggel, hogy az olvasó a legnagyobb érdeklődéssel veszi e mulatós, érzelő, szeretetreméltó ifjúnak hevenyében papírra dobott gondolatait és élményeit. A bíráló, ki a kötet kiadásáról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik, végül kíváncsúnak tartja, hogy minden kötethez bevezetés járuljon, mely annak rendkívül tarka tartalmáról némi tájékoztatást adjon. Úgy tudjuk, hogy az Irodalomtörténeti Bizottság már is határozott ez értelemben.

A hazai irodalom rovatában Pozder Károly behatóan bírálja Giesswein Sándor két könyvét: «Az ó-egyptomi halottak könyvéről», melyet szerzője az Akadémiában is bemutatott, és: «Az összehasonlító nyelvészet főproblemáiról». Az első könyvről igen kedvezően nyilatkozik a bíráló, a másodikra nézve elismeri ugyan a szerző nagy olvasottságát, de hibáztatja azon törekvését, melylyel a hit igazságait és a tudomány eredményeit összeegyeztetni akarja, a mi a tudás és hívés különösen különböző természete, tárgyai és céljai miatt hiábavaló fáradság. A philologiai program-értekezések közül L e h r V i l m o s terjedelmesen ismerteti Pál Antal szorgalmas tanulmányát a Döbrentei-

codex nyelvi sajátságairól, melyet önálló kutatás alapján lényeges pontokban helyreigazít és kiegészít, úgy hogy ismertetése maga is beható tanulmányná vált. Kedvezően nyilatkoznak Fináczy Ernő Brassai Sámuel cikkéről, melyben az ősz tudós Horatius öt ódájának tősgyökeres, minden ízében eredeti iskolai magyarázatát adja. — Vári Rezső Bournáz Ernőnek az olympiai játékokat ismertető népszerű felolvasásáról, — Steuer János Zimányi Józsefnek Báróczy Sándor «Védelmettetett magyar nyelvével» foglalkozó értekezéséről, — Fröhlich Róbert Czövek Frigyesnek «A Labdakidák Sophoklesnél» című népszerű ismertető cikkéről, — míg Háhn Adolf elhibázottnak mutatja ki Kapás Aurélnak Simai «Zsugori»-járól írt tanulmányát, mely telve van tárgyi hibákkal, — és Kelemen Béla a sok dicsőítő jelzőt és phrasist hibáztatja Hornyik Józsefnek «Egy lap irodalmunk történetéből» című tanulmányában, melyben a szerző a kecskeméti születésű írókat tárgyalja, de inkább magasztalja, mint jellemzi. Kedvezően vannak még ismertelve Grósz Jakab és Schultz A. didaktikai cikkei a nyelvtanítás módszeréről és észképző tényezőiről. Kassai Lajos tanulmánya báró Orczy Lőrinczről és Ényi László értekezése a Toldi-trilógia nőalakjairól. — Szilasi Mórnak a «Latin praeparatiók» célját és módszerét fejtegető s részben félreértésekkel szemben védelmező nyilatkozata, könyvészet, tárgymutató, az egész kötet tartalom-jegyzéke zárják be a füzetet.

5. A MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE 1890. évi V—VI. együttes, utolsó számában Kuncz Ignác: «Önkormányzás» czímen veszi tárgyalás alá a közigazgatási reform actualis kérdését. A közigazgatási reformhoz nem elegendő a modern európai közigazgatási rendszerek ismerete, hanem világtörténeti és philosophiai látó kör is szükséges. A világtörténeti látó kör arra utal bennünket, hogy az államban a népeletet és a szakszerűséget egyesítsük. A középkori állam népies volt szakszerűség nélkül. A renaissance-kor állama szakszerű volt népelet nélkül. A mai világtörténeti helyzet ennél fogva mind a szakszerűségnek, mind a népeletnek állami érvényesülését követeli. Philosophiai szempontból szigorúan meg kell különböztetnünk a *társasági* és a *nemzetállamot*. A társasági állam elve szerint az önkormányzat abban áll, hogy a polgárok a maguk helyileg közös érdekű ügyeiket intézik, míg nemzetállamban az önkormányzat nem a polgároknak saját ügye, hanem a nemzeté, mint államé. Jól megkülönböztetendő a *nemzeti állam* és *nemzetállam* is. A nemzeti állam lehet absolut kormányrendszer is, ha nemzeti politikát követ. Ellenben a nemzetállam a nemzeti politikát mindig a nemzetnek állami szabadsága alakjában valósítja meg, tehát követendő. Nagy tévedés a kormány és önkormányzat viszonyára a hatalom elkülönítésének elavult tanát alkalmazni és ezzel az önkormányzatot államigazgatási jellegétől megfosztani, mint ezt az uralkodó nézetáramlatban, s különösen Sprinzer János könyvében («Az önkormányzat összeegyeztetve az állami

közigazgatással) látjuk. — Böhm Károly «A lélektan ismeretelméleti alapjai» cím alatt folytatja 1889-ben kezdett cikksorozatát. még pedig a jelen cikkben «A második problema. Az öntudat» kerül tárgyalás alá. A cikk három részre oszlik. Az elsőben közli az öntudat kérdésének történelmét, a mint azt először az ismeréssel, érzéssel, akarással azonosították vagy pedig ezek egyikéből levezetni iparkodtak. Forduló pontul ezen metaphysikai felfogások után fellép Kant és Fichte tana, melyek az öntudatot az ember szellemi életének középpontjául s ismeretelméleti előfeltételül hirdetik. A cikk 2-dik részében a történelmileg fellépett tanok dialektikájával találkozunk, melynek folyamán kiderül, hogy az öntudat egy *actio sui generis*, melyet sem a többi lelki tevékenységekkel azonosítani, sem azokból módosulásuként levezetni nem lehet (minthogy az ilyen tanok az öntudatot eleve felteszik s így *petitio principii*t követnek el, mit szerző kivált Herbart s az újabb sensualismus tanain igyekszik kimutatni). Ezen dialektikai fejtegetésen belül érintve találjuk a figyelem viszonyát az öntudattal, fejtegetve a tudat fokozatosságát s az emlékezet szerepét a személyi azonosság előállításában. A 3-dik rész a szellem fogalmának megállapításával foglalkozik. A dialektikai fejtegetésből ugyanis kiderült, hogy az öntudat a tudat priusa, hogy tiszta mérő tevékenység, mely magával örökké azonos. Minthogy azonban a szellem nemcsak magáról tud, hanem egyebet is tesz (érez, akar, lát, hall), — azért az önmagáról tudó én másról is tud s így azonossága megbolygatva látszik. E nehézséget Böhm, előbbi művének («Az ember és világa» I. rész) fejtegetéseiből kiindulva úgy fejtí meg, hogy az emberi szellem nem egyszerű, hanem *organismus*, melynek különböző természetű tényezői között az öntudat is önálló tényezőül lép fel; csakhogy a szellem ezen alkotó tényezői közti lényegszerű viszonyt az emberi tudás el nem érheti, egész ismeretünk a szellemi tevékenység tüneményes törvényeire vonatkozik. Ezen törvények alapját a szerző az *a priori* synthetikus ítéletekben találja, a mivel mintegy lélektani kimutatását adta azon felfogásának, melyet «Az ember és világa» című művében már 1883-ban hirdetett ezen ítéletekről s azok fontos szerepéről. — Píkle r Gyula bevégzi az Akadémiában felolvasott: «Az objectív létben való hit lélektana» című értekezésének közlését. — Az Értesítőben Sebesztha Károly tüzetes bírálat alá veszi Felméri Lajos könyvét, a «Neveléstudomány kézikönyvét», melyet napilapjaink annyi magasztalással árasztottak el. Sebesztha kritikája más eredményekre jut. Azt az inductiót, melyet a könyv írója műve legbecsesebb tulajdonának mondott, a bíráló épen nem találja meg a könyvben. Talál e helyett mindenünnen összeszedett paedagogiai s egyéb bölcs mondásoknak, anekdotáknak minden vezérlő gondolat híján való egybefűzését, gyakran olyan stílusban, mely a jó ízlést bántja. Legnagyobb hibának bíráló még is azt tartja, hogy e nagy terjedelmű könyv szembe száll a természettudományi ismeretekkel s a kor demokratikus irányával.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály kilenczedik ülése.

1890. december 1-én.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György, Zichy Antal t. tt. — Budenz József, Szász Károly r. tt. — Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Szász Béla, Simonyi Zsigmond, Szigeti József l. tt. — Patterson Arthur k. t. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd, Fraknói Vilmos, Keleti r. tt. — Károly, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás. Czobor Béla, Horvát Árpád l. tt. — Gyulai Pál, osztálytitkár.

269. JOANNOVICS GYÖRGY t. t. felolvassa «A végtelen kérdés» című értekezését. — Birálatra adatik.

270. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. bemutatja Balassa Józsefnek, mint vendégnek «A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése» című értekezését. — Birálatra adatik.

271. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek JOANNOVICS GYÖRGY és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagok.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1890. december 9-én.

TÓTH LŐRINCZ r. tag elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fraknói Vilmos, Jakab Elek, Kautz Gyula, Keleti Károly, Nagy Iván, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Csaplár Benedek, Csontos János, Domanovszky Endre, Hampel József, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Körösi József, Lubrich Ágost, Mailáth Béla, Thallóczy Lajos l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — B. Eötvös Loránd, Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Rónai Horváth Jenő l. t. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

272. SZILÁGYI SÁNDOR r. t. fölolvassa: «Erdély és az észak-keleti háború 1655-ig» című értekezését.

273. JEKELFALUSSY JÓZSEF l. t. bemutatja Mandello Gyula vendég dolgozatát: «A valuta-változás jogi jelentőségéről».

274. WOSINSZKY MÓR vendég: «Az őskorszak zsugorított helyzetű temetkezése» czímen értekezik.

275. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS és JAKAB ELEK r. tagokat kéri föl.

HARMINCZKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1890. december 15-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos másodelnök; — Hollán Ernő, Zichy Antal t. tt.; — Budenz József, Entz Géza, Gyulai Pál, Hőgyes Endre, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, König Gyula, Krenner József, Pauer Imre, Szabó József, Szász Károly, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt.; Bedő Albert, Csontos János, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horvát Árpád, Horváth Géza, Kherndl Antal, Klein Gyula, Réthy Mór, Thanoffer Lajos l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

276. KÖNIG GYULA r. t. emlékbeszédet tart **Hunyady Jenő** rendes tagról.

277. A főtítkár jelenti, hogy **Atkinson E. T.**, az Asiatic Society of Bengal elnöke, Akademiánk külső tagja, az indiai császárság volt pénzügyminisztere, utóbb a főszámszék elnöke, India történetének és utóbb rovarvilágának nagyérdemű buvára **elhunyt** Calcuttában, szeptember 15-én. — Közöltetik a III. osztálylyal.

278. A főtítkár jelenti, hogy **dr. Arneth Alfréd**, az Akadémia külső tagja tiszteletére e hó 27-én Bécsben ünnepet rendeznek, a cs. és kir. udvari és állami levéltár kötelekében töltött 50 éves szolgálati **jubilaeumára**. Az ünnepelt nagy historikusnak kiváló érdemei vannak a m. történetírás fejlesztésében is; mert az ő kezdeményezésére nyíltak meg az udv. és áll. levéltár kincsei a mi buváraink előtt is, kiket mindenkor a legnagyobb előzékenységgel és liberalitással támogattott kutatásaikban. Indítványozza, hogy dr. Arneth ő exciájához ez alkalomból üdvözlő irat intéztessék. — Helyesléssel elfogadtatik.

279. Olvassatik a Vallás- és közokt. minister úr átirata, melyben véleményt kér az olasz kir. kormánytól tervezett **egységes zerusmeridián és egységes időszámítás** megállapítása kérdésében. — Kiadatik a III. osztálylyal.

280. Ugyancsak a Vallás- és közokt. minister úr áttesszi véleményadásra **Haris Pál** görög kir. főconsul azon kérelmét, hogy a középiskolákon az **új görög kiejtés** használata rendeltessék el. — Kiadatik az I. osztálylyal.

281. **Krassó-Szörény** megye alispánja **3 török kéziratot** küld be az irattárnak meghatározás és átvétel végett. Ez iratok egy zsitini polgárembertől valók, kire apáról fira szálltak. A főtítkár jelenti, hogy dr. Kunoss Ignác egyetemi magántanár meghatározása szerint ez iratok a XVII. század utolsó előtti tizedében keltek és egy úpalánkai birtokrészre vonatkoznak. — Az iratok köszönettel elfogadtatnak az irattár számára, és tartalmukról **Krassó-Szörény** megye alispánja értesítendő.

282. Az I. osztály ajánlja, hogy **dr. Némethy Géza** nem akadémiai tag **«Cato distichonai»** című értekezését az osztályülésem személyesen olvashassa fel. — Az engedély megadatik.

283. A **Bródy alapítvány** szabályzatának szövegezésére az I. osz-

tály Zichy Antal t. és Gyulai Pál. r. t., a II. osztály Matlekovits Sándor és Pulszky Ágost l. tagokat küldötte ki. — Az ekként megállapított bizottság ulasztatik, hogy a szövegezést, az alapítványtevőtől jóváhagyva, legkésőbb a febr. összes ülésig mutassa be.

284. A II. osztály ajánlólag terjeszti elő az **Archaeologiai Bizottság** következő javaslatait:

a) A törvényhozásilag archaeol. kiadványokra szánt 5000 frtnyi összeget az Akadémia fele részben hazai építészeti műemlékek, fele részben egyéb arch. kiadványok közzétételére fordítsa.

b) Emelje föl az Akadémia az' Archaeol. bizottság javadalmát, beleértve az orsz. segélyt, 6000 frtról 7000 frtra.

c) Intéztessék a nm. Vallás- és közokt. ministeriumhoz fölterjesztés, hogy az Archaeol. Bizottság a műemléki orsz. bizottság rajzkészítésnek minden köztulajdont képező lapját, térítvény mellett, fölhasználás végett megkaphassa. — Az első és harmadik javaslat elfogadtatik, a második a költségvetés megállapításakor fog tárgyalatni.

285. A II. osztály az Archaeologiai Bizottság ajánlatára kéri, hogy **Bubics Zsigmond** kassai püspök, **dr. Forster Gyula**, a műemlékek orsz. bizottságának alelnöke, **Fittler Kamill** az orsz. iparművészeti múzeum öre, **Möller István**, a műemlékek orsz. bizottságának segéd-építész, **Rauscher Lajos** műegyetemi tanár, **Schulek Frigyes** tanár, a műemlékek orsz. bizottságának építész és **Steindl Imre** műegyetemi tanár uraknak a bizottságba való beválasztása helybenhagyassék. — Helybenhagyatik.

286. A II. osztály jelenti, hogy **Ortvay Tivadar lt. Temesmegye és Temesvár sz. kir. város monographiájának** megírását elvállalta, s kijelentette, hogy az egész kézirat 1894. folyamán sajtó alá fog adathatni. — E jelentés az érdekelt két törvényhatóságnak tudomására hozandó.

287. Olvastatik az Akadémia ügyészenek jelentése, mely szerint **Kanizsay Károly** tiszta-eörsi apátplebános alapítványa — a hazai történelemből merített tárgyú korrajzok jutalmazására — f. évi december 4-én az Akadémia pénztárába befizettetett. — A II. osztály felhivatik, hogy a Kanizsay-jutalom szabályzatára nézve a februári összes ülésen javaslatot tegyen.

288. Az akadémiai könyvtár részére ajándékban küldött művek közül a főtktár bemutatja a **Knauz Nándor** rt.-tól írt **«Garam melletti Szent-Benedeki apátság»** című diszmunkája I. kötetét, melyet az esztergomi főkáptalan a restaurált templom fölszentelése emlékére ez évben adott ki. Mind tartalma, mind gyönyörű kiállítása kiváló díszére válik irodalmunknak. — Az Akadémia köszönettel veszi a főkáptalan eme nagybecsű ajándékát.

289. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **ZICHY ANTAL** t. és **KÖNIG GYULA** r. tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I. A Nyelv- és Széptudományi Osztály m. évi december 29-én tartott értekezlete a megindítandó irodalom-történeti folyóirat tárgyában következő előterjesztést tesz az összes ülésnek. A folyóirat címe: **«Irodalomtörténeti Közlemények»**. Egy évi folyamra 32 ívben állapítatik meg és évnegyedenként 5—10 íves füzetekben adatik ki. Tartalma két főreszből áll, ú. m. feldolgozott cikkekből és adattárból. A feldolgozott cikkek nem annyira aesthetikai, mint a tárgy történeti oldalát tekintő szempontból irandók. A hazai irodalomtörténet egyes szakaszainak tárgyalása és illusztrálása czéljából a külföldi irodalmak története is érinthető, sőt közös forrásból eredt irodalmi tárgyak feldolgozásának összehasonlítása, valamint magyar tárgyú idegen művek ismertetése végett, az ezek körül külföldi irodalmak történetében képződött felfogások érintése és fejtegetése kívánatos is. A két fő részen kívül állandó rovat a könyvészet, mely negyedévenként az egész magyar irodalomtörténet repertoriumát magában foglalja; és a kritikai rovat. — A folyóiratot az Akadémia adja ugyan ki, de a szerkesztését a szerkesztő felelős. A folyóirat kezelését az Akadémia könyvkiadó hivatala teljesíti. A folyóirat szerkesztésével Ballagi Aladár lt. bizatik meg. Az évi előfizetési ár 5 ft.

II. Az 1891-iki Akadémiai kiadványokat

általány-összeg fejében eddig a következő iskolák és könyvtárak kérték:

Arad: Kir. főgymnasium. — Állami főreáliskola. — Kereskedelmi akadémia. — Kölcsey-egyesület. — **Baja:** Cist. rend főgymnasiuma. — **Bánffy-Hunyad:** Polgári iskola. — **Békés-Csaba:** Evang. gymnasium. — **Belényes:** Gör. kath. főgymnasium. — **Besztercebánya:** Ág. h. ev. gymnasium. — Állami felsőbb leányiskola. — **Bonyhád:** Ev. algymnasium. — **Brád:** Görög-keleti román algymnasium. — **Brassó:** Evang. gymnasium. — R. kath. főgymnasium. — M. kir. állami főreáliskola. — Állami kereskedelmi iskola. — **Budapest:** Kir. m. tud. egyetem könyvtára. — Kir. egyetem modern philologiai seminariuma. (Az I. és II. oszt. kiadványai). — Kir. egyetem történelmi seminariuma. (Az I. és II. oszt. kiadványai). — Műegyetemi könyvtár. — M. kir. honv. Ludovica-akadémia. — M. kir. állatorvosi akadémia. — II. ker. kir. egyetemi kath. főgymnasium. — Kegyesrendi főgymnasium. — VII. ker. főgymnasium. — Tanárképző intézet gyakorló gymnasiuma. — Ref. főgymnasium. — II. ker. állami főreáliskola. — IV. ker. községi főreáliskola. — V. ker. állami főreáliskola. — VIII. ker. főreáliskola. — Állami közép-ipariskola. — Orsz. m. kir. mintarajziskola és rajztanító-képző. — Kereskedelmi akadémia. — M. kir. állami felsőbb-leányiskola. — **Csik-Somlyó:** R. kath. főgymnasium. — **Csurgó:** Ref. főgymnasium. — **Debreczen:** Ev. ref. főiskolai anyakönyvtár. — R. kath. gymnasium. — Városi főreáliskola. — Kereskedelmi akadémia. — **Déva:** Állami főreáliskola. — **Eger:** Érseki joglyceum. — Egeri érsekmegyei könyvtár. — Kath. főgymnasium. — **Eperjes:** Ág. hitv. ev. collegium. — Kir. kath. főgymnasium. — **Erzsébetváros:** R. kath. gymnasium. — **Esztergom:** Szt. Benedek-rendi főgymnasium. — **Fehértemplom:** Főgymnasium. — **Félegyháza:** Kath. gymnasium. — **Felső-Lövő:** Ev. tanintézetek igazgatósága. — **Fiume:** M. kir. állami főgymnasium. — M. kir. állami kereskedelmi akadémia. — **Gyöngyös:**

Ev. ref. gymnasium. — *Győr*: Kir. jogakadémia. — Kath. főgymnasium. — Állami főreáliskola. — *Gyula-Fehérvár*: R. kath. főgymnasium. — *Hajdú-Böszörmény*: Ev. ref. gymnasium. — *Hajdú-Nánds*: Gymnasium. — *Hódmező-Vásárhely*: Ev. ref. főgymnasium. — *Igló*: Ág. hitv. ev. főgymnasium. — *Jászberény*: Községi kath. főgymnasium. — *Kalocsa*: Eszaki főgymnasium. — *Kaposvár*: M. kir. állami főgymnasium. — *Karczag*: Ev. ref. gymnasium. — *Kassa*: Kir. jogakadémia. — Kath. főgymnasium. — M. kir. gazdasági tanintézet. — Állami főreáliskola. — *Kecskemét*: Ref. jogakadémia. — Ref. főgymnasium. — Állami főreáliskola. — *Késmárk*: Ág. hitv. evang. lyceum. — *Keszthely*: M. kir. gazdasági tanintézet. — Kir. kath. gymnasium. — *Kisújszállás*: Ev. ref. gymnasium. — *Kolozs-Monostor*: M. kir. gazdasági tanintézet. — *Kolozsvár*: Ev. ref. kollégium. — Unitárius gymnasium. — Kereskedelmi akadémia. — *Komárom*: Szt. Benedekrendi kath. gymnasium. — *Körmöcbánya*: Állami főreáliskola. — *Kőszeg*: Gymnasium tanári könyvtára. — *Kún-Szentmiklós*: Ev. ref. gymnasium. — *Losoncz*: M. kir. állami főgymnasium. — *Lőcse*: M. kir. állami főreáliskola. — *Magyar-Ovár*: M. kir. gazdasági akadémia. — Kath. gymnasium. — *Máramaros-Sziget*: Helv. hitv. lyceum. — R. kath. gymnasium. — *Maros-Vásárhely*: R. kath. gymnasium. — *Medgyes*: Ev. gymnasium. — *Mező-Túr*: Ev. ref. gymnasium. — *Miskolc*: Ev. ref. főgymnasium. — Kir. kath. gymnasium. — Közép kereskedelmi-iskola. — *Munkács*: Állami főgymnasium. — *Nagy-Bánya*: Áll. főgymnasium. — *Nagy-Becskerek*: Községi főgymnasium. — *Nagy-Enyed*: Bethlen-főiskola. — *Nagy-Kálló*: Állami főreáliskola. — *Nagy-Kanizsa*: R. kath. főgymnasium. — *Nagy-Károly*: R. kath. főgymnasium. — *Nagy-Szalonta*: Algymnasium. — *Nagy-Szeben*: Ág. hitv. ev. gymnasium. — Áll. főgymnasium. — *Nagy-Várad*: Kir. jogakadémia. — Kath. főgymnasium. — M. kir. állami főreáliskola. — *Nyíregyháza*: Ág. h. ev. főgymnasium. — *Nyitra*: Főgymnasium. — *Pancsova*: Áll. főgymnasium tanári könyvtára. — *Pannonhalma*: Főapátsági lyceum. — *Pécs*: Püspöki joglyceum. — Kath. főgymnasium. — Állami főreáliskola. — *Pozsony*: Kir. akadémia. — Ág. h. ev. egyetemes egyház theologiai akadémiaja. — Ág. h. ev. lyceum. — Kir. kath. főgymnasium. — Állami főreáliskola. — Kereskedelmi akadémia. — *Rimaszombat*: Egyesült prot. gymnasium. — *Rozsnyó*: Kath. főgymnasium. — *Sárospatak*: Ev. ref. akadémia. — *Selmeczbánya*: Ev. kerületi lyceum. — Kir. kath. gymnasium. — *Sepsi-Szt.-György*: Ev. ref. Székely-Mikó-kollégium. — *Siklós*: Polgári iskola. — *Sopron*: Ág. h. ev. lyceum. — Szt. Benedek-r. főgymnasium. — M. kir. állami kereskedelmi akadémia. — Állami felsőbb-leányiskola. — *Sümeg*: Reáliskola. — *Szabadka*: Községi főgymnasium. — *Szabolcs*: Kir. kath. gymnasium. — *Szamos-Ujvár*: Örmény kath. gymnasium. — *Szarvas*: Ágost. ev. főgymnasium. — *Szász-Régen*: Gymnasium. — *Szatmár*: Királyi kath. főgymnasium. — *Szeged*: Kegyes-r. városi főgymnasium. — Kereskedelmi középiskola. — *Székely-Keresztúr*: Állami tanítóképezde. — *Székely-Udvarhely*: Ev. ref. collegium. — R. kath. főgymnasium. — M. kir. áll. főreáliskola. — *Székesfehérvár*: Kath. főgymnasium. — Kereskedelmi akadémia. — *Szentes*: Városi főgymnasium. — *Szilágyssomlyó*: R. kath. algymnasium. — *Tata*: Kegyes-r. algymnasium. — *Temesvár*: M. kir. állami reáliskola. — Nyilv. elsőfokú ipariskola. (III. oszt. kiadványai). — *Trencsén*: Kir. kath. főgymnasium. — *Új-Verbász*: Algymnasium. — *Vác*: Kegyesrendi főgymnasium. — *Veszprém*: Kath. főgymnasium. — *Zala-Egerszeg*: Polgári és közép-kereskedelmi iskola. — *Zenta*: Községi gymnasium. — *Zilah*: Ev. ref. főgymnasium. (Össz. 163.)

III. A Matematikai és Természettudományi Bizottság 1890. decz. 15-én tartott ülésében elhatározta, 1. hogy az 1891-ik évben *ezer* forintot tudományos czéllal egybekötött utazások és kisebb terjedelmű tudományos vizsgálatok segélyezésére fordít, s ezennel fölkéri az érdekelteket, hogy a bizottsághoz intézendő előterjesztéseket, melyben a kért segély mi czélra leendő felhasználását fejtsék ki, a Bizottság előadóhoz f. é. márczius 31-ig küldjék be; 2. hogy az 1891-iki évben *kétezer* frtot olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a physika és physikai geographia körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki céljokul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főttebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel fölhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén s kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak mily részére tartanak számot. A megszavazott összeg rend szerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajítása költséggel járna, részben már a megbízás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magy. Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja. — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak f. é. márczius hó 31-éig a Bizottság előadóhoz (dr. Lengyel Bélához) küldendők be.

Lejáró pályázat

1891. évi január 31-én.

Az 1890-dik évi akadémiai **nagyjuttalom** (200 arany) és **Marczibányi mellékjuttalom** (50 arany) az 1884—1890. évkörben megjelent, a philosophiai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaitéleendő: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1891. január végéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. följegyeztvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomások van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

Budapest, 1891. január 10-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. február 15.

2. FÜZET.

A M. T. Akadémia Könyvkiadó Vállalata pártoló tagjaihoz.

A M. T. Akadémia feladata a tudomány- és irodalomnak nemcsak művelése, hanem *terjesztése* is. (Alapsz. I. §.).

E célra alapította Könyvkiadó Vállalatát és e célra adja ki az Akadémiai Értesítőt.

Amabban oly eredeti és fordított műveket bocsát közre, melyeknek megválasztásában irodalmunk legszembetűnőbb hézagainak betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése a főszempontok; emebben hónapról hónapra tájékoztatni igyekszik a közönséget működéséről.

A jelen évtől kezdve a pártoló tagok, évdíjak fejében, megkapják az Akadémiai Értesítőt is, melynek révén folytonos érintkezés jön létre az Akadémia és a pártoló tagok között.

Nyilvánvaló, hogy a midőn az Akadémia az (5 frnyi) évdíj fejében évenként négy kötetet és havonként egy-egy füzetet nyújt a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjainak, tetemes áldozatot hoz a tudomány és irodalom terjesztése érdekében. Azt az áldozatot, a mit a tökében hozott és hoz a nemzet, részben legalább visszadja kamatokban.

De mindezen törekvése sikertelen, mindezen áldozata meddő marad, ha nem bírja fölkelteni és ébren tartani a művelt közönség érdeklődését.

Ez kettőn függ. Első sorban magán az Akadémián. Kell, hogy a munkák jól legyenek megválasztva, a fordítottak jól legyenek fordítva, és az Értesítő jól legyen szerkesztve.

Vállalatunk pártoló tagjai e tekintetben ma már, midőn az 1890-i illetmény négy kötete és az Értesítő két füzete kezökben van, ítéletet mondhatnak.

Második sorban függ a siker a közönség előkészültségén és fogékonyságán.

Vállalatunknak, midőn e sorokat írom, 1389 pártoló tagja van. Nem hiszem, nem hihetem, hogy e számmal már elértük volna a maximumot. Vannak tudományos társulataink, melyeknél a pártolók száma több ezerre megy. Miért kellene hazánk első tudományos társaságának másfél ezer körül megállapodnia?

És e kérdés fölhevésével eljutottam kérelmem tárgyára.

Bizalommal kérem Vállalatunk pártoló tagjait, támogassanak bennünket nem könnyű feladatunkban. Ha úgy találják, hogy Vállalatunkkal és Értesítőnkkel meg birtunk felelni jogos várakozásaiknak, legyenek a pártoló tagok a tekintetben is pártolóink, hogy új meg új híveket gyűjtsenek ügyünknek. Ha nem is mindenikök, de legalább többségök, szíves lesz egy-egy ismerősüket törekvéseinkre figyelmeztetni, és ha majd így több ezer főnyi törzsközönség csoportosul Akadémiánk köré, állandóan buzdítva és sarkalva bennünket a megkezdett úton való tovább haladásra, akkor lesz a tudomány és irodalom terjesztése valóban gyümölcsöző, — és én, e szent ügy jelenlegi szolgája, áldani fogom azt a pillanatot, a melyben nehéz feladatomra vállalkozni mertem.

Budapest, 1891. január 27.

Szily Kálmán,

a Könyvkiadó Bizottság előadója.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.¹

Mikor gróf Teleki József nagy műve VI-dik kötete gyanánt a Hunyadiak korabeli Magyarország politikai földrajzát tervezte, nem törekedett statisztikai eredményekre, tehát az *összes* lakott helyek *teljes* felkutatására sem. S mikor Szabó Károly a boldogult gróf tervének kiviteléül 1863-ban egy 20 ívnyi kötetet (mely aztán mindenkorra csonka maradt) közrebocsátott, szintén csak válogatott, különösen a helységek és birtokok között. De nem is lehetett akkor máskép. A hűbéri vagyis nemesi Magyarország, a melyben gróf Teleki élte javát tölté, épen azokra az oklevelekre rakta a legnehezebb lakatokat, a melyekből a történelmi földrajz adatait meríteni szokta. Az 1850—67. közti időszak pedig, melyben a boldogult Szabó Károly kidolgozta az említett csonka kötetet, még sokkal bátor-talanabb, semhogy a féltékeny levéltárak ajtáin kopogtatni merészelt volna. Összes számottevő kútfüi a három kötetes diplomatariumon kívül: *Fejér*, s az országos (akkor kamarai) levéltár u. n. anspachi fasciculusainak *elenchusa*, melyek aránylag sekély tartalmuk mellett, a helynevek írása módjában (főleg Fejér) legtöbbször megbízhatatlanok.

Ma már oszlik az elfogultság, mely a levéltárakat vasajtóknál makacsabbul őrzé. Nagyobb köz- és magán levéltáraink legtöbbje hozzáférhető. Lehet tehát reményünk Magyarország régi topographiájának rekonstruálására.

E feladat azonban korántsem könnyű és egyszerű. Mert a megnyílt levéltárak az írótól az alkalom felkutatását, felhasználását és a teljességre való törekvést követelik. A kombinációkon alapuló monographiák korának vége.

S hogy mily nehéz e feladat más — anyagi — okok miatt is, a folyvást keletkező megyei történelmi társulatok s az újabban is csak lassacskán emelkedő monographia-irodalom mutatják. Haan Lajoson (Békésmegye tört.) és Lehoczky Tivadaron (Beregmege tört.) kívül csak olyan fáradságtalan kutatók foghattak munkához, minők Pesty Frigyes vagy Nagy Imre, kik egy egész életet szenteltek két három megye történetének.

Annál szükségesebbnek látszott oly könyv, mely az *egész*

¹ *Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában.* (A «Hunyadiak kora Magyarországon» VI. kötete.) A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottságának megbízásából írta *Dr. Csinski Dezső*. I. kötet. Budapest. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 1890. (XVI. és 790. l.) Ára 7 frt.

ország benépesedését, megtelepedésének formáját. habár csak *vázlatosan* s egy időszakból is, de *hiteles* történelmi alapon feltüntesse. E szükség megfelelni látszott annak a kegyeletnek, melyet az Akadémia egykori nagynevű elnöke iránt érez, ki műve kész példányait az Akadémiának adta, s a tervben maradt kötetek pótlására irányuló óhajtságának csak ismert szerénysége miatt nem adott kifejezést.

A körülmények e találkozása szülte — a „Hunyadiak kora“ VI. kötete gyanánt is — a jelen kötetet. Szerző megtartá a boldogult gróf, illetve Szabó Károly által alkotott keretet, azonban az ebbe foglalt anyagot, a levéltári kutatások mai állásához képest, az illető vidékek történelmére vonatkozó összes jelentékenyebb levéltárak felhasználásával kibővíteni s egyszersmind rendszeresen kifejezteni igyekezett.

Ily alapon a Hunyadiak korabeli váraknak, városoknak, helységeknek és birtokosoknak némileg *teljes* sorozata állt elő.

A terjedelmes feladat és bő anyag miatt szerző a feldolgozásban a szabatos rövidséget s csak a leglényegesebb adatok közlését — a genealogia mellőzésével — tartá első sorban szükségesnek. S még így is három vastag, sűrű szedestű kötetre fog terjedni történelmi-földrajzi munkálata, nem számítva a szintén terjedelmesnek ígérkező IV-dik kötetet, mely a hely és családnevek óriási tömegének betűsoros mutatóját s a szükséges térképeket fogja tartalmazni.

A mű a tudományos segéd-könyv szerény formájában lép tehát fel. De az általa használt, több tizezerre terjedő, eddig ismeretlen oklevéltömeg ily formában is mintegy telekkönyvét adja annak a kornak, melyben a telekkönyv ismeretlen lévén, ennek hitel és érvényesség dolgában nagyjából épen amaz oklevelek felelnek meg. Ugyanazért egyelőre több kötetnyi kútfő-publicatiót is pótol.

A műnek, hogy úgy mondjuk: külső szerencséje és jogosultsága a korszak, melyet tárgyal, mely a legszélesebb körű kutatásokra érdemes. A független, saját erejéből élő, egységes Magyarország, élén oly kiváló alakokkal, mint Zsigmond király és a Hunyadiak, a belső fejlődés minden akkor lehető feltételeit egyesíté s oly korszak (a középkor) végén lép elénk, a mikor az uralkodó eszmék és intézmények teljesen érvényre jutottak, s a melyre aztán nálunk szerencsétlen invasióknak, a fejlődést megzavaró, az önállóságot meggyöngítő s az áttekintésre már nem oly egységes — szomorú korszaka következett.

Megtudhatjuk majd belőle, ha teljesen kész lesz, — mit veszítettünk a török és német uralom alatt.

E kötet 26 megye leírását foglalja magában, az ország fővárosából: Budáról kiindulva északkelet felé s innen a Tisza és Erdély közt le délkeletnek a Maros-vidékeig.

Minden megyében *bevezetés* jár elől, mely az illető megye határait állapítja meg, s képét igyekszik adni a birtokok eloszlásának: nagyobb és kisebb, világi és egyházi birtokok szerint. Aztán következik a *várak, városok, helységek és birtokosok* s végül a *főispánok* sora, előbbie a Zsigmond korától a Jagellók koráig (XIV. század vége és a XV. század) terjedő időből, utóbbiak, azaz a főispánok — mint a kik kor szerint elkülöníthetők — egyedül a Hunyadiak korából. Ezenkívül azonban a lényegesebb Árpád- és Anjoukori oklevelek révén a régibb korba is visszanyúl a szerző, különösen a várak és városok tárgyalásánál. Mindig számat igyekszik adni az illető vár, város és helység nevének régi írásmódjáról: pontos idézetekkel látja el minden s a mai térkép szerinti rövid magyarázatokkal topographiai közleményeit. Váraknál és városoknál ezek birtokosát is megemlíti, rövid történetüket, tartozékukat sat. leírja: a városok kiváltságait — a középkor legféltékenyebben őrzött kincseit — mindig jelezvén. A birtokosoknál pedig név szerint elsorolja az illető család avagy testület birtokait is.

E helyütt, hogy némi képet adjunk, csak a legvázlatosabb rajzra szorítkozhatunk.

1. *Pilismegye*nek — mely a mai Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye dunántúli részének felel meg — főjellemvonását a régi és az új főváros (Visegrád és Buda) s az ország egyházi középpontjának, Esztergomnak közelsége adja meg. E megye a király, főurak, kis-nemesség és főleg egyházi testületek közt aprózódik föl.

2. *Pestmegye* a kis-nemességé, csak a Rozgonyiaknak van terjedelmesebb — de az sem régi — birtokuk. Tulajdonképi vára egy sincs, városa azonban 6.

3. *Hevesmegye* hajdan jóval nagyobb volt, mint korunkban, a mai Szolnokmegye rovására. S területének nagy részét egyházi és világi nagy-uradalmak foglalják el: az egri püspökség és káptalan, s nem kisebb dinaszták, mint a Szécsényiek, Pálócziak, Rozgonyiak, a Rátold-nembeli Tariak és Pásztóiak s főleg az Aba-nembeli nánai Kompoltiak latifundiumai.

4. *Nógrádmegye* első sorban világi nagy-uraké. A Zsigmond király idejében virágozott lévai Cseh, továbbá a Bátor, Tari, Lorántfi, Perényi, de főleg a Losonczy és Szécsényi családoké. Ez állapotnak jellemző kifejezése a megye területén fennállt nem kevesebb mint 22 vár is.

5. *Gömörmegye* szintén hatalmas családok fészke s nagy uradalmak hazája. A Perényieket itt is megtaláljuk, hasonlóké a Pálóczi és Szécsényi családokat is. De e megye leghatalmasabb bennszülött birtokosai a Balog-nembeli gazdag Derencsényiek és Szécsiek, a Rátold-nembeli Kaplaiak, Lorántfiak és Felediek s végül a rokon Csetnekiek és pelsőczy Bebekek. 16 igazi vár jelzi uralmukat.

6. *Borsodmegyében* a sík vidéket inkább a kis-, a hegyvidéket a nagy uradalmak foglalják el. Utóbbiakat a Perényiek, Rozgonyiak, Lorántfiak, kazai Kakasok, Pálócziak, olnodi Czudarok és Bebek s végül a király (Diós-Győr és Miskolcz) tartják kezükön.

7. *Abaujmegyében* már igazi várost is találunk (Kassa). Különben az egész megyének mintegy gerinczét két hatalmas középkori dinasztíának: a Rozgonyiaknak és Perényieknek uradalmai alkotják, melyekhez még a Bebek kisebb birtoka csatlakozik.

8. A kicsiny *Tornamegye* jóformán a Bebek (általok a Szapolyai), továbbá a Tornai újabb és a Széni-Szalonnai-Tekes régi törzssőkös családok közt oszlik fel.

9. *Szepesmegye* a városok hazája. 36 kisebb-nagyobb kiváltságos hely — köztük több igazi ipari, kereskedelmi központ és bányatelep — adja meg e terület jellemét. Ezek közül azonban tizenhárom 1412 óta a lengyel királynál volt már zálogban. E városok közé ékelődik a kiváltságos lándzsások u. n. kismegyéje s a Perényieknek, Berzeviczieknek, Gorgeieknek és főleg a Szapolyaiaknak, „a szepesi föld urai“-nak hatalmas uradalmaik.

10. *Sárosmegyét* első rangú városok (Eperjes, Szeben, Bártfa). főúri (Perényi, olnodi Czudar, Rozgonyi, Berzeviczi, Tarkói) és törzssőkös kis-nemesi családok nagyobb és kisebb birtokai teszik változatossá.

11. *Zemplénmegye* terjedelmes határai közt nem kevesebb mint 23 vár és 18 város jelzi az előkelőbb pontokat. Uraik a leghíresebb középkori családok: a Pálócziak, Perényiek, Szapolyaiak, Hunyadiak. Rozgonyiak és homonnai Drugethek s kívülök egész csoport más kisebb nevű, de szintén gazdag és törzssőkös nemesek.

12. *Ungmegye* jóformán 3 nagyobb család: a Nagymihályiak, a Drugethek s a rokon Pálócziak és Dobók kezén oszlik szét. Kívülök még a leleszi prépostságnak van számottevő uradalma.

13. *Beregmegyében* a munkácsi uradalmon kívül — mely a Hunyadiaké — nagyobb birtokuk csak a Perényieknek volt. Ezekhez, főleg a megye déli felében, a közép-nemesi birtoktestek díszes sora csatlakozik.

14. *Ugocsa megyében* a Perényiek uralkodnak. A többi terület a közép- s főleg a kis-nemesi családok közt oszlik meg.

15. *Máramarosmegye* birtokosságának legnagyobb része oláh eredetű, de már Zsigmond korában mint magyar nemesség csoportosul előttünk, élén a békési Drágfiakkal és a Dolhaiakkal,

16. *Szatmármegye* gazdag arany- és ezüst-bányászatának székhelyei: Asszonyputaka (Nagybánya) és Felső-Bánya. Régi

városai: Szatmár és Németi. Leghatalmasabb családai: az oláh eredetű bélteki Drágfiak, a Gut-Keled nemből eredő Meggyesaljaiak vagy Moróczok és a Bátoriak, a Káta-nembeli Csaholyiak s a Kaplyon-nembeli Károlyiak és rokonaik, végül még a Csákiak és a rozsályi Kunok is.

17. *Szabolcsmegye* sokkal nagyobb volt, mint manapság. Legelső birtokosai a Hunyadiak, kik után a Bátori, Kállai, Czudar, Várdai, Szokolyi és Parlagi családok következnek s számos közép- és kis nemes.

18. *Közép-Szolnokmegye* (a mai Szilágymegye északi kétharmada) zöme a bélteki Drágfi és kusalyi Jakcsi családokat uralja. A többi területet a Csaholyiak és Csákiak, az erdélyi püspök és nagyszámú köznemesei család birtokában találjuk.

19. *Krasznamegye* (a mai Szilágymegye délnyugoti egyharmadrésze) nagyobb része a Bátori és losonczy Bánfi családoké, a kisebb a köznemességé.

20. *Biharmegye* hajdan a mainál is nagyobb volt, mert Debreczen vidéke is hozzá tartozott. Hatalmas területén óriási uradalmak mellé jelentékeny közép-birtoktestek sűrű csoportja sorakozik. Amazok a váradai püspökség és káptalan, a Csákiak és Hunyadiak, utóbbiak a Laczkfi, losonczy Bánfi, kusalyi Jakcsi, bélteki Drágfi, Telegdi, Zólyomi, álmosdi Csire, Upori sat. családok birtokában.

21. *Békésmegye* főleg a Maróti, gerlai Ábrahámfi, Nadányi és a Hunyadi családok közt oszlott föl. De sűrű kis-nemessége is volt.

22. *Külső-Szolnokmegyében* nagyobbacska birtokosok a Vezsenyi (Kinizsi), Hunyadi, Kállai, Parlagi és Pálóczi családok. A többi terület a kis-nemességé.

23. *Csongrádmegyének* a már akkor első rangú város: Szeged a központja. Nagyobb uradalmuk a szeri Pósafiaknak és Zelemériknek volt itt.

24. *Csanádmegye* hajdan szélesen és hosszan terült el a Maros két oldalán. Délre e folyótól az ősrégi Csanád-nemből eredő Telegdiek, északra új földesurak: a Hunyadiak uralkodtak. Különben szép számú kis-nemesség s némi kún enclave-kevék változatossá.

25. A régi *Zarándmegye* a mai Aradmegye északi kétharmadának felel meg. Hegy- és sík-vidékre oszlott. Amazon az oláhság Világos, Desznye, Egregy, Meszt és Pankota várak, emitt a magyarság Gyula vár tartományában és a köznemesei birtokokon települt meg. Legkiválóbb birtokosai: a Marótiak, Losonczyak, Bátoriak, Brankovics György, a lendvai Bánfiak és a Hunyadiak.

26. Végül *Aradmegye*. a Marosnak mindkét oldalán, jórészt

oláhboktól lakott — nagyobb uradalmakra oszlott föl, melyeket a szeri Pósa-fiak, gúti Országh-ok, Hunyadiak, Giskra János. a gerlai Ábrahámfiak, Telegdiak s főleg a lendvai Bánfiak és Garaiak birtokában találunk. Közép- és kisebb nemesi családok inkább csak délnyugoti vidékén földesurak.

Összesen 197 vár, 253 város, 6426 helység és 4370 birtokos oszlik meg a felsorolt 26 megye egész területén. A tárgyalt helyek és birtokosok száma tehát meghaladja a tizenegyzet (11,240).

A legtöbb várat Zemplén (23), Nógrád (22), Sáros (20), Gömör (16), Borsod (13), Heves és Bihar (11) megyékben; a legkevesebbet (azaz egyet sem) Külső-Szolnokmegyében; a legtöbb várost Szepes (36), Bihar, Zemplén (18) és Heves (17) megyékben; a legkevesebbet (1—1) Torna- és Ugocsa- (tehát jóformán a két legkisebb) megyében; a legtöbb helységet (518) Bihar, a legkevesebbet (60) Külső-Szolnokmegyében, s a legtöbb birtokost Abauj (275) s utána Zemplén (268), Bihar (266) és Pest (260) megyékben; a legkevesebbet (58) Csongrádmegyében találjuk.

Gróf Széchenyi István külföldi úti rajzai és följegyzései.¹

Széchenyi nem legutolsó érdeme, hogy a külföldi utazások divatját meghonosította nálunk. Egy lépéssel több volt ez arra, mihez különben még sok idő kívántatott, hogy az európai nemzetek nagy családjába mi magyarok is beléphessünk s számot tegyünk ottan. Közelebb hozta a „művelt“ külföldet a „félvad“ Magyarországhoz, s a korlátoltságában boldog „hun“ ivadékot a Nyugot küzdő, messzelátó fiaihoz. Sok előítéletnek kelle e közben romba dőlnie; sok rég ápolt csalódásnak szétfoszlania; sok, mélyen szunnyadt vágnak fölébrednie.

Az ősapáinktól öröklött híres mondásnak: „Extra Hungariam non est vita“, melylyel az újkor sugáiraival eltelt ifjú Széchenyi merészen és határozottan szembeszállott, ma már kevés híve van közöttünk. Akkor is már sokan a kétértelmű: „si est vita, non est ita“, toldással egészítették ki.

Mekkora fordult azóta a koczka! Még Ő se merte volna megálmódni. Az, a kit nemzetünk újjászülőjének szeretünk nevez-

¹ Naplói nyomán a M. Tud. Akadémia megbízásából összeállította Zichy Antal. 8° 440 l. Budapest, 1890. Ára 4 frt.

getni; ha ugyan egy nemzetnek egyes embertől újjászületnie lehetne.

Más viszonyok közt élünk. Megkönnyítették a mi sorsunkat derék úttörőink. Ne legyünk hálátlan nevető örökösök; emlegessük meg legalább egyes alkalmakkor azokat, a kiknek ha nem is mindent, de bizonynyal oly sokat köszönhetünk.

Széchenyi is, mint nálánál csak kevéssel idősb híres kortársa, lord Byron, bizonyos gyűlölettel volt elteelve saját hazája iránt, mikor hosszas vándorútját megkezdte; de ez a gyűlölet a szeretet gyűlölete volt. Fájlalta, hogy Magyarország még nem számít a világban, hogy nem kél versenyre a gyorsabban haladókkal, hogy sem saját erejét, sem az élet nemesb czéljait eléggé még nem ismeri. S hogy ez elmaradásunknak két okozója van. Egyik a kormány bűnös tétlensége s gyanakvó magatartása; másik a nemzet, illetőleg kiváltságos osztályának elfogultsága, önzése, léhasága. Mind a kettő ellen irányul nemes haragja, felháborodása; mind a kettőt sújtja lenézése, megvetése.

Széchenyi úti jegyzetei, ötven — illetőleg hetvenöt évvel ezelőtt íratnak.

Első vándorlásaiban még nem ismerjük fel a nagy hazafit, a korszakalkotó reformert; ámbár egyes vonásokból már sejtethetjük. Főleg ama hangos elégtétlenségből a dolgoknak a Sainte alliance fénykorában fennálló rendjével és rendetlenségével. Ez az elégtétlenség, ez a félig titkolt vágyódás valami jobb után, a műveltek zárt körében, még tán az osztrák császári hadsereg soraiban is, nem volt valami nagy ritkaság ugyan; de az intéző körökben s azok annyiféle függelékeinél merő forradalmi láznak vétetett, melyet első mozzanatában elfojtani üdvösebb, mint bevárni hevesebb kitöréseit. Szabadelvűnek lenni, annyi volt mint carbonarinak, pallos, várfogság, ólomkamarák jelöltjének: alkotmányt kívánni, külön választani a fejedelem személyét az ő tanácsosaitól, sőt kikelni egyes bármily durva visszaélések ellen is, annyi volt, mint vagy számandó álmodozónak lenni, enyhébb; vagy veszélyes felforgatónak, lázadónak, szigorúbb bírálat szerint.

Akkor minden ember legelőször is Olaszországot óhajtotta meglátni. Mindenki el volt ragadtatva bájos éghajlata s művészeti kincsei által; de mindenki lenézte, esetleg megsajnálta a szép ország nyomorult lakóit, az elsatnyúlt, harcztéren gyávának ismert, nemesb részében üldözve s elnyomva levő szegény olaszokat. Sokáig, hogy ne mondjam, a legújabb időkhöz tartott ez előítélet, s Széchenyi is, mint ifjú katonatiszt, annak benyomása alatt állott, bár kor- és kartársait sokban megelőző elfogulatlansággal s előrelátással.

Ha méltó felháborodással látja az utolsó háború nyomorultjait, kik csonka tagjaikkal, mankóikkal, alamizsnára

kinyújtott kezökkel ijesztő rémekként lepik el az olasz utczákat és útszéleket, miután „pro libertate Europae“ segítettek kivívni a diadalt, s könnyes szemmel vallja be egyelőre csak önmagának, hogy ezt a rabszolgaságot nem fogja már soká kiállhatni; hozzávetve úgy a stratégiáról, mint egy hadsereg vezérletéről, fegyelmezéséről, s főleg jó szelleme fentartásáról közbeszúrt, bizonyynyal még el nem avult észrevételeit és elmékedéseit: lehet-e kétségünk az iránt, hogy e „nagyraeremtt férjfiúnak“ e „nagy lelkek áldott gyermekének“, mikép az öreg Dessewffy őt elnevezé, a cs. k. hadseregnél nem lesz maradása; hanem más téren fogja föllelni magasb és üdvösebb hivatását.

Mikor első francia-angolországi útjáról hazatért, (1815.) többi közt magára vonta Windischgrätz herczegnek is akkor még ezredesnek jóakaró figyelmét, a ki azzal biztatta, hogy kitűnő ember válhatik belőle, ha sokat lesz az ő társaságában; mert csak is ő lenne képes sokfelé ágazó eszméinek helyes irányt adni; s hogy a maga részéről nem is kímélne semmi fáradságot nevelése befejezésére.

Hogy ily különben csak négy évvel idősb mentor befolyása sok tekintetben üdvös leendett, s tán hasznosabb is, mint akár az ifjú Eszterházy herczegé, kivél ez időtől kezdődik szorosb barátsága vagy akár az angol regens herczegé, a későbbi IV. György királyé, ki annyira megszerette, hogy egyenesen szolgálatába akarta fogadni: az iránt kétségünk nem lehet. De vajjon a mi számunkra nevelte volna-e őt a későbbi osztrák-magyar fővezér, s nem lett volna-e ránk nézve még inkább elveszve, mint akár az angol udvarnál? az más kérdés.

Első francia-angolországi útja két olaszországi közé esett. Francia élményeivel sehogy sem lehetett megelégedve; gondolom szabadelvű nézetei kevés rokonszenvet gerjesztettek. Itt találkoztunk először azzal a megjegyzésével, melyet később a közéletben annyiszor ismételt, miszerint az emberi méltóságot semmi sem alázza le annyira, mint a nagyok előszobáiban való ólálkodás, az antichambrirozás. Tudjuk, hogy e nemű időtöltéseit tartotta mindig a haza oltárára tett legnagyobb áldozatainak.

Angliában úgy találta, leginkább három dolgot kell tanulmányozni: Alkotmányt. Gépeket. Lótenyésztést.

S hozzá is látott mind a három irányban.

Szívesen látott vendége volt. az udvaron kívül, a legelőkelőbb s legexclusivabb köröknek; de ez őt nem akadályozta, hogy fölválta az istállóknak és a gyáraknak is legszorgalmasabb látogatója ne legyen.

Az angolok világába úgy beleélte magát, mint az olaszokéba, fogadásokra adott alkalmat, vajjon született englishman-e,

büszkén vallva be mindenütt magyar létét, s a számot tevő három nemzetet így osztályozva:

a német sokat ír, —
a francia sokat beszél, —
az angol — tesz!

Mondanom fölösleges, hogy első percztől fogva mindvégig az utóbbinak adta az elsőbbséget.

Második olasz útját, (1817.) mely Milánón át Genuáig terjedt, gyorsan követte a harmadik, mely már expedíció számba mehet; bár gyakori félbeszakításokkal. P. o. Nápolyból, melynek zajától Capri szigetre próbált menekülni, a Ferencz császár úti kasszáját kelle teljes uniformisban Rómáig kísérnie. Különben nem is annyira olasz, mint inkább keleti út volt ez. Kiterjedt a dalmát partoktól kezdve a jóniai szigetekre, Siciliára, Görögországra, Konstantinápolyra, Kisázsziára, s a balkáni tartományokra. Elindult szivreható atyai áldással, 1818 júliusban s csak 1819. júliusa vetette haza Czenkre, hova Bécsből gyalog sétált le. — Magával vitt szolgaszemélyzetén kívül egy tudóst, az archaeolog Landschützot, kitől folyvást görögül tanult, s egy festőt, Endert, ki mindig készen volt úti benyomásaiknak vázlatokban s rögtönzött táj- és arczkép-festményekben való megörökítésére.

Il principe d' Ungheria néven ismerték s respectálták a benszülőttek.

Nagy podgyászán, a ló- vagy öszvérhátára rakott ágyneműeken, vadász- és főző-készüléken kívül, egy kis kézi könyvtárt is hordott magával, melynek fődíszét a keresztyénség 2-dik századában élt Pausanias görög ethno- és geografusnak maig sem elavult s új meg új kiadásokat ért útleírása képezte. A görög nyelvben is annyira vitte, hogy Homért és Platót eredetiben olvashatta. Irataiban, beszédeiben, számos pongyola jegyzeteiben latin idézetet egy hibásat sem találni. Szolgáljon mindez felvilágosításul azoknak, a kik egy szavára nagyon hamar elhitték, hogy oly igen tudatlan és iskolázatlan ifju volt; habár igaz is, hogy úgynevezett neveltetését az 1809-ki insurrectió miatt, tehát 18 éves korában, félbe kellett szakítania.

Hosszas és fáradságos vándorlásaiból haza érve, itt egy keserű meglepetés várt reá. Kosarat kapott M. Szelinától, kit megkérített. E csalódás után, úgymond, „ötven évvel vénebbnek“ érezte magát; s föltette magában, hogy ezentúl csak „elveknek“ szenteli életét.

Ekkor ébred fel szívében a búsongás „haldokló hazája“ felett s homályos sejtelve annak, hogy tán ő lesz egyik életre ébresztője . . .

Egy félév múlva teszi ismert körutját a másodházában, a szép Erdélyben. A lánglelkű Wesselényivel megköti azt az ideális

barátságot, mely később meghűlt ugyan, de utoljára ismét összehozta őket. Fogadást tettek egymásnak, hogy soha sem lesznek elnézők egyik a másiknak hibái és gyengeségei iránt: e fogadást mindvégig meg is tartották.

Széchenyi újabb, második francia-angolországi útja ily jó barát társaságában történt. (1822—3.) Együtt nézték meg a francia trappisták zárdáját l'Aigle mellett Normandiában, s e felette érdekes zárandok utjokat külön le is írták. Angliában a lóvásárokon és versenytéren találtak ismét. Mind a két mág-nás, saját gazdaságán és ménésén kívül, magasb hazafias czélokat tartott szeme előtt.

Széchenyinek Eszterházyval már korábban kötött barátsága ez alkalommal még szorosabbra fűződött.

E hosszas tanulmányútban többi közt alkalma volt a bortermelés két legvirágzóbb telepét megnézni s egybehasonlítani. Menet Épernayben a Moët és veje Chandon urak nagyszerű pezsgőüzletét, hol a vigan elköltött bő áldomás kissé a fejébe is szállott s arra a bölcs elmélkedésre vezette, hogy a világon nincs egészségesebb ital a tiszta víznél; visszajövet pedig a Metternich herceg híres johannesbergi szőlőjét nézi meg s teszi a hercegnőnél tiszteletét. Végre Bordeaux-t sem kerülte el s bortermő hegyeit. Mind e helyekről már korábban is tisztességes megrendelések mentek Czenkre, az oda várt bel- és külföldi előkelő vendégek számára. Még nagyobb összegeket vettek igénybe a lószállítmányok. E téren már akkor tekintély volt.

A 25-diki országgyűlést megelőzőleg még egy, harmadik párisi útja volt; (1824—5.) Eszterházy herceg oldala mellett jelenvén meg az utolsó Bourbon, X. Károly koronázásán. Az ünnepélyek untatták: ellenben a Canal du midi látása elragadta, mely alkalommal lelkesülve emlékezik vissza József császárra, mint jóakarátú, bár meggondolatlan reformátorra. Ez útja átalában a legérdekesebb, legtanulmányosabbak egyikévé vált. Bejárta Bordeaux-t, Marseillet, Toulont, a Pyrenaeeket s átlépve Piemontba és Lombardiába, a selyemtenyésztsérről gyűjtött adatokat, s tett reánk alkalmazva kissé bizonytalan alapú számításokat.

Összegezve nagyon sokoldalú benyomásait, ily felkiáltásra fakad: „Boldog jövőendő nemzedékek! A ti nagyobb és kiterjedtebb tudástok türelmesebbé, erényesebbé s így boldogabbá is fog tenni titeket, mint mi vagyunk. Fogadjátok jó szívvel egyik előfutótok ez üdvözlését“ . . .

1825. szept. 12-én Pozsonyban van az országgyűlésen.

Hogy mi történt ezen az országgyűlésen, azt mindenki tudja. Széchenyi egy csapással a haza első embere, legünnepeltebb férfja lett. Ezentúl minden ideje, minden lépése, minden töprenkedése s lelki ereje a közügyeknek volt szentelve.

Négy évig itthon volt elfoglalva. Csak 1829-ben kíséri legjobb barátjainak egyikét, gróf Károlyi Györgyöt Prágán, Drezdán, Berlinen át Doberanba, a Keleti tenger partjának ez egyik legérdekesebb pontjához, mely a tengeri fürdő és a lóverseny élveit egyesíti magában.

Figyelmök a sport mellett a mezőgazdaság és gyáripár vívmányai közt oszlik meg: értelmes választással gyűjtve az adatokat saját virágzó uradalmaik s a már célba vett hazai vállalatok javára. Visszafelé Széchenyi Hamburgon, Hollandián át Frankfurtnak, Stuttgartnak, Münchennek veszi ismét útját. Nem feledkezik meg, hogy Danäcker szobrászt, kit régebben barátságával tüntetett ki, meg ne látogassa. Egyébiránt a mi költőiség, extasis és platonismus van benne, az mind a Crescence eszményített alakja körül összpontosul. Reá gondol szünetlen, a míg a Hitelt írja. Reá gondol, mikor halálos láz győtri Desdemona nevű saját kezdetleges hajója földézetén, az alsó Duna eliszaposodott hideg-lelős partjainál. Sokat szenvedett, lelkileg testileg, e legeredetibb, legsajátságosabb útjában, melyre Beszédes mérnökkel s Waldstein gróffal 1830. június 24-én indult, és sok viszontagság után a Fekete tengeren, Konstantinápolyon, Törökországon, Szerbián át október közepén érkezett haza. Betegsége alatt ez volt mindennapi imája! „Végy magadhoz Uram! ha ezentúl hazámnak s az emberiségnek haszontalan tagja lennék; de add vissza egészséget, ha valami jót még tehetek.“

Látva a többi közt Mahmud szultán reformjait s a passzív ellentállást, melybe népe közérzületében ütköztek: gondolkodóba esik, vajjon Magyarország is bir-e fogékonysággal az újkor eszméinek befogadására, illetőleg békés átalakulásának keresztülvitelére?!

Ez útban kötött barátságot a paraszt egyszerűségében bizonyos nagyság jellegét (*caractère d'un souverain*) viselő Milos szerb fejedelemmel is, ki később a dunaszabályozási munkálatokat oly jóakaró figyelemmel kísérte.

Széchenyi e nagy munkába igen gyenge erővel fogott bele; de nagy eszméjét, utat nyitni egyfelől a Fekete tengerre, másfelől összekötni a Dunát a Rajnával, a késő kor igazolta s valósítani fogja.

Harmadik angolországi útja (1832), mely gr. Andrássy György társaságában, a Rajnán s Belgiumon át vitt, egy a gyáripár többféle ágainak ugyan, de első sorban hajó- és hidépítési technikának szentelt tanulmány-út volt. Érdekelte őt a magyarbarát Bowring; de még sokkal inkább Clark, s a hidraulika sok más adepta.

Negyedik, illetőleg ötödik német, francia- s angolországi útjára, melyet azonban egy aldunai kirándulás még megelőzött,

(1834.) már Vásárhelyit is magával vitte. Megzaklatta ezt is, úgy mint korábban szegény Beszédest, az ügy érdekében; saját nyugtalan lelkét, extasisait akarván erővel beléjük önteni e bigdatabb, magyar lassuságú, különben derék szakférfiaiba.

Útitársainak amúgyis nem mindig legirigylenőbb sorsuk lehetett. Sokszor megrója magát, hogy kiállhatatlan, igazságtalan volt s hogy „modorával“ mindenkit elidegenít magától. P. o. nyolcz-tíz órai lovaglás, hegyes, köves vidéken, rövid hálás nyirkos földön, hajnalban tovább utazás, aztán éhség, szomszúság, fáradságos beszerzése a legelső szükségleteknek, éhes szűnyogok, legyek milliói, bolhák és poloskák, egerek és patkányok éjjeli társasága, betegség esetén orvosi segítség hiánya, közel érintkezés pestises vagy gyanús utasokkal stb., ez neki nem nagy dolog volt, s csak érdekes ellentéte az angolok megszokott comfortjának, a nyugoti népek okos fényűzésének.

De kísérei is csontból és húsból valának; s belefáradhatnak olykor úgy a jóba, mint a rosszba.

Aldunai útjai országunk határszélein túl, a szomszéd tartományokra is kiterjedtek. Így 1834-ben is ellátogatott az oláhok kis Párisába, Bukarestbe, s pár nap alatt egészen otthonos lett a gazdag bojárok és szép bojárnök társaságában.

Mulatságos olvasni az ő barátkozásait, diplomatikus cselfogásait a török pasákkal, kik, a mennyire a túlnyomó muszka befolyástól lehetett, a nagyúr nevében elég érdeklődést tanúsítottak a Duna szabályozása s a szulinai torkolat felszabadítása iránt.

Utoljára nem tagadható meg magától azt az egyéni elégtételt, hogy több évi működése színhelyére nejét, Crescencia grófnőt is elvezesse s családjával együtt Hussein pasának bemutassa. (1842.)

Mint magyar ember mindenütt talált valami irigylésre méltót. Mikor Prágába ment el teljes díszben a Ferencz császár emlékszobrának alapkövetéti ünnepére (1845), megbámulja a cseh uraknak izmos testalkatát, piros pozsgás arcaikat, némely vézna mágasaink mellett, de főleg azt az élelmességet, mely a birodalmi kormányzatban túlsúlyba helyezte őket ellenünkben.

A forradalom előtti évben megfordult az akkor sokaktól látogatott Gräfenbergben. Neje, leánya, ott volt; neki is ajánlották a sok idővesztéssel járó kúra használatát. Nem volt arra béketűrése; bár, sajátos mystikus kifejezése szerint, már a Gonosznak horgán érzi függni magát.

Ah! nem sokára egy nagyot villámlott, s kápráztató fény kezdett derengni hazánk egén. Utána befellegzett, látszólag örökre...

Széchenyi, be nem várva a végét, elment. Nem karthausi kolostorba, mint egykor óhajta, — a dőblingi kórház szűk czel-

láiba zárkózott el; megvonva magától még a szabad levegő éltető érintkezéseit is, meg az áldott nap melegítő sugarát, melyekre „mint a haza megrontóját“ érdemetlennek ítélte magát.

Végre a „Sárga könyvben“ örökítve meg nagy elméjének utolsó felvillanását, bezárkozott egy még szűkebb helyre, a kegyelet őrizte czenki sirboltba.

Mi pedig áldjuk emlékezetét!

Nekrologok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.¹

I.

Gróf Andrassy Gyula ig. és t. tag.

(1823—1890.)

Csik-szentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy Gyula 1823-ban márczius 8-dikán Oláhpatakon Gömörmegyében született az Andrassy-családnak idősebb ágából, gróf Andrassy Károlynak Szapáry Etelka grófnővel kötött házasságából. Elvégezvén középiskolai tanulmányait Sátoralja-Ujhelyen és Tatán s az egyetemet Pesten, bejárta Német-, Franczia-, Spanyolországot és Angliát. Haza térve, élénken foglalkozott a közügyekkel, s noha még nagyon fiatal volt, elméje érettségénél fogva csakhamar az első sorában állott. Mint 23 éves fiatal ember 1846 tavaszán czikket irt a Pesti Hirlapba, a melyben a főispáni helyetteseknek, az úgynevezett administratoroknak, az országban lázas izgatottságot keltett rendszerét rosszalotta, a conservatívek ellen állást foglalt s támadásaik ellen megvédelmezte Deák Ferencz-

¹ A nekrologok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól 1889. végeig az Almanachban adattak ki. Ugyanazon év végén az összes ülés elhatározta, hogy ezentúl az Emlékbeszédek — a mennyiben terjedelmök engedi és jelentőségök követeli — az újjáalakított Akadémiai Értesítőben jelenjenek meg.

E határozat után a czélszerűség követelte, hogy a nekrologok is, a melyek bizonyos tekintetben kiegészítői az emlékbeszédeknek, ugyan e helyt közöltesse.

A jelen füzetben kezdjük meg az 1889. október óta elhunyt akadémiai tagok nekrologjának közlését, és folytatni fogjuk időnként, nem betű-, nem is időrendben, hanem azon sorrendben, a mint a föl-kért munkatársak feladatukkal elkészülnek.

Gr. Andrassy Gyula itt közölt nekrologját egy kiválóan beavatott kéz szivességének köszönjük.

nek a sérelmek kérdésében Zalamegye közgyűlésén indítványozott fölíratát. A czikk föltűnést keltett és Desseffy Emil gr. heteken át vitatkozott vele a Budapesti Híradóban. Andrásy e dolgozatával vonta magára Deák Ferencz figyelmét, s ahhoz fűződik első számai a köztük támadt viszonynak, a mely később korszakot alkotó jelentőségűvé vált Magyarországra és a monarchiára nézve. Széchenyi István gr. Andrásyt már gyermekkorától ismerte, nagyon megszerette és szíve egész melegével csüngött rajta, a mint erről hátrahagyott naplói megható tanúságot tesznek. A jövő emberét látta benne. rátermettnek, hogy a nagy munkát, a melybe ő belefogott, szerencsés befejezésre juttassa. A Tisza szabályozására megalakult első társaság 1845. december 1-én Széchenyi ajánlatára elnökének választotta a 22 éves Andrásyt, s a következőket ígtatta jegyzőkönyvébe: „Rendes elnöknek közegyetértéssel elválasztott gróf Andrásy Gyula ő méltósága, kiben a társulat eddig is boldog emlékü őseinek méltó utódját s hazánknak ragyogó fényvel kelő új csillagát volt szerencsés megismerni“. S ekkor mondta Széchenyi Eröss Lajosnak, Szabolcs megye alispánjának: „Nem én fogom e művet végrehajtani, hanem a ma még gyermek Andrásy Gyula!“

Az 1847/48-diki országgyűlésen mint Zemplén megye egyik követé vett részt Andrásy. 1848. február 2-dikán ezeket írta róla naplójába Széchenyi: „Andrásy talán az egyetlen, a ki ügyeinket magasabb szempontból tekinti“. Andrásy nem vetette magát alá föltétlenül Széchenyi nézeteinek, s e zavaros időkben támadt fervei egyikét-másikát ellenezte is, de ép úgy ellenezte a radikális tábor túlhajtásait. E nevezetes országgyűlés eseményeiről Andrásy megyéjének rendes követjelentéseket küldött. Ezek egyikéből, mely 1848. május 9-én kelt, idézzük a következőket, a melyek világosan föltűntetik a monarchia későbbi külügyminiszterének irányát:

„Mi, hajdan védőfala a kereszténységnek, legközelebbi szomszédai vagyunk az északi óriásnak, tán azon rendeltetéssel, hogy valamint hajdan a Kelet hatalma hazánk határai között megtörött, úgy megtörjék jövőben az Észak hatalma is. Ha a végzet határozata reánk nézve ez, fogadjuk el az isteni gondviselésbe vetett megnyugvással; nemcsak azért mert egyszerű, hanem azért is, mert Európa civilizált és szabad népeinek rokonérzetére ama nagy harcban, mely talán reánk várakozik, számot tarthatunk. Ámde emlékezzünk meg arról is, hogy győznünk csak akkor lehet, hogy áldozatul esni csak akkor nem fogunk, ha nem elszigetelve állunk a viadalban. Magyarország a legközelebbi események által Európa civilizált és szabad népei között fontos helyet foglalt el. Hogy ezen helyet kellően betöltse, egyetértésre van szüksége és egységre, mely által erős

legyen és rokonszenvre, mely által támogattassék. E rokonszenvet felgerjeszti a szabadság érzete, táplálni és megerősíteni az érdekesség fogja, legközelebb azon népekkel, melyekkel a pragmatica sanctio által a historia és törvény összekötött; távolabb pedig, nemzetiségünk és önállásunk épségben tartása mellett, azon népfajjal, mely a civilizációnak bölcsője, s mely a lőporban és a könyvnyomtatásban a szellem leghatalmasabb fegyvereit számítja találmányai közé.“

Az első felelős miniszterium Andrássyt Zemplénmegye főispánjának nevezte ki. Időközben kiütött a polgárháború s Andrássy a horvátok és szerbek szervezett fölkelésének első hírére fegyvert ragadott. Július havában a nemzetőrség őrnagyává, szeptemberben Móga tábornok segédtisztjévé kinevezetvén, résztvett a Jellasics vereségével végződött pákozdi ütközetben; a nap sikerének létrehozásában része volt egy ágyúüteg hatásos működésének, a melynek Andrássy saját felelősségére jelölte meg a helyet, s a melynek ő adta az utasításokat. Azon tisztek között, a kiket a fővezér különös kitüntetésre méltóknak tartott, s kiknek az országgyűlés képviselőháza október 1-jén tartott ülésében a haza nevében hálát mondott, ott találni Andrássy nevét is.

A schwechati szerencsétlen ütközetben, a melyben a hirtelenében összetoborzott, fegyelmetlen magyar csapatok az ellenség elől meghátráltak, Andrássy szintén résztvett s itt ismételtan tanújelét adta személyes nagy bátorságának. A hatvani, tápióbicskei és isaszegi győzelmes csatákban mint Görgey segédtisztje küzdött. Katonai pályája itt megszakadt, mert Batthyány Kázmér gróf külügyminiszter őt, ki ekkor már honvédezredes volt, 1849 június havában Konstantinápolyba küldötte, a hol csakhamar alkalmat nyílt diplomatiái ügyességének kifejtésére. Elérte, hogy a határon átlépő magyar harczosokat a törökök többé nem fegyverezték le. Annál nehezebb volt az állása a háború befejezte után Törökországba menekült magyarok ügyében. Részen az ő érdeme a portának azon elhatározottsága, a melylyel visszautasította Ausztriának a magyar menekültek kiszolgáltatása iránt támasztott követelését. Konstantinápolyból Londonba ment s itt két évig időzött, innen pedig Párisba tette át lakását. Időközben 1851 szeptember 21-dikén a pesti hadi törvényszék Andrássyt 35 társával mint főlétséértőt in contumaciam elítélte s a reá következett napon az Új-épület mögött levő téren in effigie felakasztatta. Az ítéletet így okolták meg:

„Andrássy Gyula gróf, zempléni születésű. körülbelül 26 éves, katolikus, nőtlen, Zemplénmegye volt főispánja és a főrendiház tagja, ki 1850. január elsején, hazaárulással vádoltatván, ediktaliter megidézett, de nem jelent meg, rábizonyítottat-

ván, hogy daczára az 1848. október 3-diki legfelsőbb manifesztumnak, mint a zemplénmegyei nemzetőrség őrnagya 1848 október 30-ikán részt vett a schwechati ütközetben; hogy a főispáni állást, melyet már azelőtt viselt, az 1849-diki forradalmi irányban betöltötte; azután a forradalmi kormány megbízásában mint ügynök Konstantinápolyba ment; ütközben 1849. júniusában a szerb fejedelemség kormányát Ausztriával ellenséges magatartásra és Knicsanin tábornok s a szerbek visszahívására birni iparkodott; a szerbek és horvátok leigázására irányuló tervének sikerét biztosítandó, a legmerészebb és legravasabb javaslatokat tette a kormánynak: Konstantinápolyban egész a forradalom legyőzéséig mindent elkövetett, hogy az ottomán kormány által magát hivatalosan elismertesse és hogy annak közegeit, ha másként nem, hát a maguk kompromittálása által, minek elérésére a forradalmi kormány előtt a legalávalóbb eszközöket javasolta, az Ausztria ellen való fellépésre bírja“.

Száműzetésében élesen megfigyelte a dolgokat és becses tapasztalatokat gyűjtött a jövőre számára. Helyesen ítélte meg III. Napoleon császár tündöklő hatalmának benső rothadtságát, s mentül tovább haladt az idő, annál inkább tartózkodott az emigránsok mozgalmaitól. Párisban mind erősebbé vált benne a meggyőződés, hogy Magyarország üdve nem várható a dynastia ellen vivandó harcztól, akár saját erejével, akár idegen segítséggel küzdje azt a nemzet, hanem az országnak és uralkodójának becsületes kibékülésétől. El is fogadta 1858-ban az anyja közbenjárására neki adott útlevelet és visszatért hazájába. Még Párisban egybekelt Magyarországnak egyik ünnepelt szépségével, a kiválóan művelt és nemes lelkű Kendeffy Katinka grófnővel, s e házasságban, melyből két fiú és egy leány származott, zavartalan boldogságot talált élete végeig.

A száműzetésből hazatérte után kezdődik tulajdonképen politikai és államférfiúi működése, melyet monarchiánk újabb történetében példa nélkül való sikerek koronáztak.

Az olasz hadjárat után a magyar kérdés akúttá lett. Bécsben mindinkább derengett annak belátása, hogy a magyar nemzettel ki kell békülni; de visszariadtak a magyar alkotmánynak és különösen az 1848-diki törvényeknek visszaállításától, s úgy vélekedtek, hogy Magyarország belenyugszik abba, ha egyik része lesz az alkotmányossá válandó összmonarchiának.

Az alkotmányért folytatott békés küzdelmekben, valamint azon politikai alakulásokban, melyek a dualismust megalapították, Deák Ferencz mellett Andrássynak volt a legnagyobb része. Az emigrationalis politikával, a melynek itthon nagy pártja volt, egész határozottsággal szállt szembe; ő ki akart békülni a fejedelemséggel, de történeti és alkotmányos alapokon, a mint ezeket

a *pragmatica sanctio* megszabta és az 1848-diki törvényhozás fejlesztette, a nélkül azonban, hogy a monarchia hatalmi állásának föltételeit szeme elől tévesztette volna. Ezen szellemben fáradozott az 1861-diki országgyűlésen, a melyen a képviselőház első alelnöki állására ő volt Deák Ferencznek a jelöltje, de Tisza Kálmán, a „határozati párt“ vezére ellenében megbukott. Az országgyűlést már néhány hónappal egybegyűlte után feloszlatták s Magyarországon katonai provisoriumot léptettek életbe. Schmerling államminiszter Magyarországnak a bécsi birodalmi tanácsba terelésére irányuló hiába való kísérletekben merítette ki államférfiúi bölcsességét 1865-ig. Ezen év ápril 16-dikán jelent meg Deák Ferencznek emlékezetes husvétii cikke, a melynek szellemi előkészületében Andrásynak szintén része volt. A cikk, mely Magyarország királyába vetette reményét és rendületlen bizodalommal tőle várta a jövőendő üdvét és áldásait, a többek között azt fejtegette, hogy Magyarország kész saját törvényeit törvényszabta úton a monarchia szilárd főnnállhatásának biztonságával összhangzásba hozni, s hogy a lajtántúli országok szabadságának és alkotmányos kifejlődésének sohasem fog útjában állani. A cikk közvetetlen következése az volt, hogy Schmerling megbukott. A konservatív Mailáth György kineveztetett kancellárnak. Sennyey Pál b. főtárnokmesternek, s összehívatott a magyar országgyűlés. A képviselőház Andrásyt alelnökének, a választólirati bizottság elnökének választotta meg. Az országgyűlés föladata volt, hogy a kiegyezési eszméket concret alakba foglalja. Andrassy úgy látta, hogy az 1848-diki törvényeknek békés uton való visszaállítását mindaddig nem lehet reményleni, a míg nem sikerül gyakorlatilag megoldani azon nehéz kérdést, hogy a közös ügyeket, a melyeknek létezését az 1848-diki törvények is elismerték, a két állam törvényhozása alkotmányosan miképen tárgyalja? Véleménye az volt hogy ha ezen megoldásban az államjogi önállóság és a dualismus elve nincs keresztülvive egészen a közös uralkodó személyeig, hol az természetesen megszűnik, a történeti dualismushoz ragaszkodó Magyarország nem fogja azt elfogadni. Ha az alkotmányos elintézés nincs keresztül vive, nem fogja elfogadni a monarchiának másik fele. Ha pedig nem nyújt elég garantiát a monarchia nagyhatalmi állásának kifelé való föntartása iránt, akkor nem fogja elfogadni ő felsége. Még pedig mind a három tényező különböző, de egyaránt jogosult okoknál fogva. Andrassy meg volt győződve, hogy az ország állami önállósága történeti jogosultságának kimutatására és ezen jog érvényre juttatására senki sem volt annyira hivatva, mint Deák Ferencz. De másrésről meg volt győződve arról is, hogy az ország történeti jogainak legfényesebb hebizonyítása sem elegendő magában a kiegyenlítés létrehozására mindaddig, míg a közös ügyek tár-

gyalásának olyan módját nem sikerül találni, mely mellett a dualismus és az alkotmányosság megférjenek. Mindazon nehézségek közt, a melyek az állandó békés megoldás útjában állottak, ezt tartotta a legnagyobbnak. Ezért főleg ezen kérdés megoldásával foglalkozott. A mód, a melyet Deákkal megállapítottak, a következő: A két állam közös érdekeit csak a teljes paritas elvére fektetett két külön delegationalis testület képviselheti. Ezen elvhez képest válaszszon a magyar országgyűlés saját kebeléből határozott számú delegatusokat. Ezek küldöiktől kötelező utasítást ne fogad hassanak el. A két delegatio mindegyike magában egy tökéletesen kiegészített testületet képezzen, külön székeljen és tanácskozzék. Ez a keletkezése a közös ügyek tárgyalása módjának, a mely ma is érvényben van és az évek folyamában mind jobban bevált. A kiegyezési javaslat kidolgozására 1866. márczius 3-án kiküldött 67-es bizottságban és az ettől választott albizottságban, a melyeknek Andrássy volt az elnöke, Deák Ferencz mellett neki jutott a vezető szerep. Az albizottság elkészítette javaslatát, de kiűtött a porosz-osztrák háború, s az országgyűlést 1866. június 26-án ő felsége elnapolta. A béke megkötése után újra megindultak a kiegyezési alkudozások, a magyar kérdés megoldása égető szükséggé vált, Andrássy hónapokon át folytatott Bécsben tárgyalásokat ő felsége megbízottai-val, s itt jellemző, hogy sem Deák Ferencz, sem ő nem zsákmányolták ki a helyzetet, a melyet az Ausztriára nézve szerencsétlenül végződött háború teremtett, hanem Königrätz után is csak annyit követeltek, mint Königrätz előtt. A 15-ös albizottság javaslatát Bécsben végre elfogadták a kiegyezés alapjául, s Andrássy 1867. február 17-én kineveztetett miniszterelnöknek s megbízott a felelős miniszterium megalakításával. E nevezetes napon pártja jelenlétében köszönetet mondott Deák Ferencz a kiegyezés létrehozásában kifejtett buzgalmaért és a párt óhaj-tásainak sikeres tolmácsolásáért és képviselétéért „Andrássy barátjának, kit igazán az isteni kegyelemtől nekünk adott providentialis embernek” mondott.

A helyzet, melyben Andrássy a kormányt átvette, rendkívül nehéz volt. A magyar államból csak maga az eszme volt még meg. A kiegyezést magát egy nagyszámú közjogi ellenzék erősen ostromolta. A nemzetiségi viszonyok igen rosszak voltak. Horvátországgal a kiegyezést még létre kellett hozni.

De rövid idő alatt sikerült a magyar államot szervezni, a kiegyezést támadó elemeket visszaszorítani, a magyar önállóságot rossz szemmel néző osztrák katonai pártnak hatalmas befolyását ellensúlyozni, a katonai határőrvidékét polgárosítani, a szerbek és románok mozgolódásait csillapítani, a horvát kérdést megoldani. Az ő szerencsés keze alatt a közös intézmények sikerrel ki-

állották az első próbát. A közös hadsereg az általános védkötelezettség alapján szerveztetett s a magyar honvédség teljesen nemzeti alapon visszaállítatott. Széchenyi programját föllevenítve, Andrásy megalkotta az egyesült fővárost és szilárd alapját vetette meg Budapest jövődő nagyságának.

Nagy fontosságú az európai általános politikának és a monarchia sorsának szempontjából, hogy miként gyakorolta Andrásy Magyarországnak törvényes befolyását a külügyek vezetésére. A válsággal terhes 1870-diki esztendőben Beust külügyminiszternek kalandos tervei ellen kiküzdötte a monarchia semlegességének elhatározását. A magatartás, a melyet az Oroszországtól fölvetett Pontus-kérdésben tanusított, s a kétszínűség, a melyet Hohenwart osztrák miniszterelnökönek szintén Andrásytól megbuktatott foederalistikus kísérleteivel szemben mutatott, tarthatatlanná tették Beust állását, s Andrásy 1871. november 13-dikán a külügyek közös miniszterének neveztetett ki. Ezen állás elfoglalásakor is rendkívül nehéz helyzettel állott szemben. A monarchia teljesen el volt szigetelve, részben gyanakodó, részben ellenséges hatalmaktól körülvéve; Olaszországban és Németországban elfoglalt történeti állásából kidobva, mintha fennállásának alapjait és céljait az új hatalmi viszonyok közepette elvesztette volna. Andrásyban megvolt a bátorság, hogy ne csak ne kételkedjék Ausztria-Magyarország létének jogosultságában, hanem bizzék szebb jövőjében is. A legelső pillanattól fogva tisztában volt magával, hogy nem az elvesztett állás visszahódításán kell igyekezni, hanem hogy e keleti hatalmasságnak, természetes súlypontja, a Kelet felé kell fordulnia. Andrásy érdeme, hogy a monarchia 1872-től fogva minden német és olasz vágyairól végkép lemondott, s hogy világos és határozott keleti politikát indított meg a nélkül, hogy összeköszött volna Oroszországgal, a melynek pedig nyílt versenytársaként lépett föl sikerrel a Keleten. Andrásy volt az, ki a monarchia keleti politikájának egészen új medreket ásott, midőn mint magyar embernek bátorsága volt lemondani a dogmáról, hogy Törökországot minden áron fenn kell tartani. Oroszországgal együtt és vele versenyezve nyílt védnökeként lépett fel a Balkán keresztény népei felszabadításának, a melyek addig megszokták volt, hogy Ausztriában legigazságosabb követeléseik elvi ellenségét látták; de ugyanazon az úton föltartóztatni igyekezett Törökországnak fölbomlását is, oly reformokat ajánlván neki, a melyek alkalmasak voltak arra, hogy azon népeket az orosz befolyás hatalmi körétől elvonják. Ebben foglalható össze a politika, a melyet Andrásy külügyministersége kezdetétől fogva végig a Keleten követett.

Második nagy eszméje, a melyhez politikai élete minden

szakában rendíthetetlenül ragaszkodott, a Németországgal kötendő szövetség volt. „A világos és őszinte béke-politika,” melyet a külügyek átvételekor kibocsátott körjegyzékében hangoztatott. csakhamar hódításokat tett. A monarchia mindinkább kilépett elszigetelt állapotából. Minthogy a német birodalom hagyományos benső viszonyban volt Oroszországgal. Ausztria-Magyarországnak le kellett küzdeni a közte és Oroszország között lévő elidegenedést, ha közeledni akart Németországhoz. 1872-ben létre is jött a három császár entente-ja, a melynek az a színe volt ugyan, hogy javára válik Oroszország keleti terveinek; ámde az Oroszországhoz való közeledéssel meg volt téve az első lépés arra, hogy barátságos viszonyba jussunk Németországgal. 1875-ben sikerült rávenni Ferencz József ő felségét, a kinek hősiességét kötelességei teljesítésében miniszterei közül Andrásynál senki jobban föl nem ismerte, hogy meglátogassa Victor Emanuelt Velenczében. Ez az út vetette meg annak alapját, hogy a német-osztrák-magyar szövetség később Olaszországra is kiterjesztethetett. Oroszországot illetőleg Andrassy nemcsak általános magatartásával, hanem a legváltáságosabb természetű concret kérdésekben elfoglalt álláspontjával meghazudtolta azon osztrákok és külföldiek jóslatásait, hogy külügyminiszterré kineveztetvén. bosszút fog állani Világosért. Andrassy minden cselekedetében egyes-egyedül a monarchia érdekeit tekintette. Ez vezette, midőn az 1876-dik évi szerb háborúval szemben semleges állást foglalt el. sőt Oroszországot sem akadályoztatta abban, hogy Törökország ellen háborút indítson. Téves azonban az a sok helyt elterjedt föltevés, hogy Reichstadtban a három császár találkozásakor Törökországnak fölosztását is megbeszélték. Oroszország a berlini congressuson semmiesetre sem engedte volna magától elragadtatni a tőle meghódított Balkán-országokat, ha erre nézve Ausztria-Magyarországnak Németországtól is helyeselt ígéretét birta volna. Sumarakoff küldetése (1877), a melynek az volt a czélja, hogy rávegye Ausztria-Magyarországot a Törökország ellen való együttes működésre, Andrassy ellenállásán szenvedett hajótörést, a ki ez alkalmat nem mulasztotta el, hogy Oroszországot óva intse a háborútól, a mi szintén annak bizonyítéka, hogy Reichstadtban semmit sem határoztak Törökország ellen.

Úgy látszik, Andrassy egész politikáját arra irányozta, hogy ne reánk szakadjon a keleti háború, de hogy monarchiánknak keleti érdekeit politikai úton juttassa érvényre. E politikának, a melynek Andrassy fölfogása szerint minden körülmények között érvényesülnie kellett, akár győz Oroszország, akár megverik, ellene volt Magyarországnak majdnem egész közvéleménye, de mellette volt a siker. Plevna eleste után Oroszország San-

Stefanonál Törökországra föltételeket erőszakolt, a melyeket Ausztria-Magyarország visszautasíthatott, mert a megtizedelt orosz seregek, a mint Konstantinápolyt elfoglalják, az angol hajórajt találták volna maguk előtt, mögöttük pedig monarchiánk hadseregét. Andrássy ellentállott a kísértésnek, hogy ezen helyzetet háborúra használja ki, a melynek sikere kétségtelen volt; beérte a kevésbbé fényes, de kevésbbé veszedelmes sikerrel, hogy Oroszországot az európai forum elé idézze. A győzedelmes Oroszország kénytelen volt engedni a fölhívásnak a berlini congressusra, a hol Andrássy, látszólag Németország patronatusa alatt, a vezető szerepet vitte. Itt sikerült neki Európától a föltét nélkül való fölhatalmazást Bosznia elfoglalására kieszközölni, mialatt Oroszország kénytelen volt magát arra kötelezni, hogy az általa elfoglalt török területekről egy esztendő leforgása alatt el fog távozni: oly eredmény, a melyet mindenütt jobban méltányoltak, mint Ausztria-Magyarországban. Itt a közvélemény a felhivatalos sajtónak azon ismételt nyilatkozatai után, hogy Bosznia elfoglalása az osztrák-magyar politikának nem végső célja, tájékozatlan volt, a foglalás nehézségei és sokszorosan túlbecsült áldozatai elkeserítették a lelkeket, s azon hit, hogy szláv területeknek a monarchiához való csatolása fenyegető a dualismusra, a magyar és német elem uralmára nézve, nyugtalanságot keltett mind Bécsben, mind Magyarországon. Andrássynak kemény parlamenti harczokat kellett vívni, a melyekből egykori, majdnem megmérhetetlen népszerűségének fölládozásával győzedelmesen kelt ugyan ki, de azon elhatározással, hogy ily viaskodásnak többé nem teszi ki magát. 1879-ben benyújtotta lemondását, s fejedelmének ellenállása daczára tántoríthatatlanul ragaszkodott hozzá. De még mint lemondott miniszter hajtotta végre tettei legjelentősebbjét: Bismarck herczeggel, a ki Andrássy lemondásának hírére Gasteinba sietett, megkötötte az osztrák-magyar-német szövetséget. Tetelesen megnövekedett tekintélyű, egészen megváltozott állásban hagyta hátra a monarchiát, a melynek még fönmaradását is sok helyütt kétségesnek tartották kormányra lépte idején.

Visszaléptekor már benne volt a betegségnek csírája, a mely tíz évvel később, 1890. február 18-dikán, Voloscában életét kioltotta. De azért mint magánember és a főrendiház tagja, élénk részt vett a közügyekben. Nem egy dolog, a mi azóta a kül- és belügyek terén történt, s talán még több, a mi nem történt, az ő befolyásának tulajdonítandó. Visszalépésével semmit sem veszített jelentőségéből, s visszaszerezte a közkedveltséget. Megmaradt az ország és a király tanácsadójának, s válságos pillanatokban az ő szava mutatta meg az irányt, a melyet követtek. A két évvel ezelőtt lezajlott véderővita idején is ő világosította föl a koronát a nemzet követelésének jogosságáról; de ugyanakkor megvédte

a főrendiházban a közös hadsereg rendszerét. E mellett a társadalmi, közgazdasági, művészeti, közművelődési mozgalmaink iránt is élénk érdeklődéssel viseltetett, s különösen a M. Tud. Akadémia ügyeit mindvégig szíven hordta. Az ő miniszterelnöksége alatt rendszeresítette a törvényhozás az Akadémia országos segélyét. Igazgatótaggá választatását (1876. június 10.) örömmel fogadta s Budapestre visszaköltözése után sokszor hallatta döntő szavát az akadémiai tanácskozásokban. Majd 1888-ban a II. osztályba tiszteleti taggá választatván, szorgalmas látogatója lett az üléseknek, s Trefort halála után 1889-ben az elnökségre is kijelöltetett, de egészségi állapota miatt a jelöltséget el nem fogadta.

Halálakor az Akadémia azzal is kifejezte tiszteletét és részvétét, hogy följánlotta ravatalának oszlopcsarnokát. Innen temettetett el 1890. február 21-én. Deák Ferencz halála óta nem volt párja a részvétnek, mely elveszte fölött nyilvánult.

A nyelvújítás és az idegenszerűségek.

(Kivonat *Simonyi Zsigmond* lt. január 5-kén olvasott értekezéséből.)

A fölolvásó azon kezdi, hogy ismétli három évvel ezelőtt kifejezett nézetét, mely szerint „a neologia és orthologia közti küzdelem jóformán megszűnt, a két párt hallgatag megegyezésre jutott a követendő eljárásra nézve.“ Ezt a megegyezést úgy értette, hogy „a neologia ragaszkodik a megállapodott szókhoz, de másrészt meggyőződött róla, hogy a szabálytalan képzéseket ezentúl kerülni kell, továbbá, hogy a szófűzési idegenszerűségeket üldöznünk kell; viszont az orthologia — bár tiltakozik a szók önkényes gyártása ellen — megalkuszik azzal a ténnyel, hogy a pótolhatatlan szók ellen hiába küzdenénk s azért főfigyelmét a szófűzési hibák kimutatására irányozza.“ Ma is megmarad kifejezett nézete mellett, ámbár az azóta történt fölszólalásokból úgy látszhatnék, hogy nem volt igaza.

Először is Szarvas Gábor szólalt föl az ellen, hogy pótolhatatlan szókról beszélünk és erre nézve így nyilatkozott: „Hogy, ha szép szálas erdőm van, egy-két korhadt gerenda helyét újjal, jobbal pótolni ne tudnám, annak befogadására kemény a fejem, sehogy se bírom megérteni.“ Ezzel szemben a fölolvásó az olyan szókat, minők *erény, tény, anyag, szellem*, azért hogy hibásan voltak képezve, nem korhadt gerendáknak, hanem vasgerendáknak tartja irodalmi nyelvünkben. A gerendák beszerzésekor a háztulajdonos és az anyagszállító akár hibásan jártak el, akár nem. akár megcsalták egymást,

akár nem: a gerendáknak minősége nem ettől függ, hanem csakis és kizárólag attól, hogy milyen az ellentálló képességük. Már pedig, hogy az olyan szóknak, a minők említve voltak, nagyobb az ellentálló erejük, mintsem holmi korhadt gerendáké: az hallgatólag el van ismerve az által is, hogy a Magyar Nyelvőr, mely immár áldásos működésének huszadik évébe lépett s mely megtett minden tőle telhetőt — sem maga nem kerülte az ilyen szókat, sem másoknak nem ajánlott más szókat helyökbe. Hiszen lehetne talán az *erény* és *szellem* helyett *erkölcsöt* és *elmét* ajánlani, vagy *tény* és *anyag* helyett *faktumot* és *matériát*; de amazok már annyira meggyökerezett elemei a magyar műveltségnek, hogy ilyen szócsereék által nem tehetjük többé kétértelművé beszédünket s itt minden kísérlet hasztalan volna s a Nyelvőr — ha eddig nem tette — bizonyára ezentúl sem fogja ilyen meddő kísérletekre tékozolni erejét.

Nem azt akarja mondani az értekező, hogy mikor megalkották azokat a szókat, nem lehetett volna jobbakkal pótolni őket. Megvan pl. győződve, hogy annak idején az *erény* fogalmára legjobb lett volna az *erkölcs* szót lefoglalni (a mint hogy akarta is Kulcsár, l. Szemere P. Munkái III. 137.); így a *szurony* helyett jobb volna a harminczas években előkerülő *puskatőr*, a *tűzér* helyett a régi *pattantyús* stb. De ma már nincsen annak ideje, hogy ily hiú küzdelemben vívódjunk. ma már késő ez általánosan használt szók helyett jobbakat ajánlani. Késő, ám bár a mai korszellem, ha ma alkotnak hasonló szókat, be nem veszi őket, be nem veszi a *lélekidomárt*, még ha Jókai mondja is, be nem veszi a *távbeszélőt*, még ha országos törvény van is róla. Jól jövendőlt Szemere Pál, mikor azt írta egy Kazinczyhoz intézett levelében 1815-ben (Szemere Munkái III. 120.): „Nem addig kell-e sietni az újításokkal, míg a nyelv megállapodásának kora el nem érkezik? Lesz idő, hogy a sietésnek sem ideje, sem alkalma, sem sikere nem leend.” — Ime, ma elérte irodalmi nyelvünk a megállapodás korát (már a mennyire szó lehet megállapodásról a nyelv életében): ma már a hibás képzések sikere nem áll arányban a rájuk fordított fáradsággal, de sikertelen volna a pótlás kísérlete is a beveteknek egy részére nézve. Egyébiránt Szarvas maga is szóról-szóra így nyilatkozik: „Bizonyos szók annyira meggyökereztek a nyelvben, annyira megszokottá lettek, hogy ellenük való küzdelmünk, ha megkísérlenők is, előreláthatólag sikertelen maradna.” (Nyelvőr XVIII. 61.). Ugyanezt értette a fölolvás is a pótolhatatlanságon s ma is azt hiszi, hogy e szókat joggal nevezte pótolhatatlanoknak.

A második föl szólás mostanában Ballagi Mór é volt (l. a Budapesti Szemlében 1890.) Fölolvásának két czélja volt.

Az egyik, hogy megint egyszer meg próbálja menteni a nyelvújítás „alkotásainak“ becsületét s ezáltal elejét vegye annak a szemrehányásnak, hogy magyar-német szótárának 1890-ki kiadásában benne vannak majdnem kivétel nélkül az előbbi kiadásoknak nemcsak elfogadott szavai, hanem összes csodabogarai is. Ő azzal menti magát, hogy a szótárírónak kötelessége mindent lajstromozni, a mit a nyelv használ: pedig ő azokat a szókat is lajstromozta, a melyeket a nyelv egyáltalán nem vett használatba, minők *fürkut* (artesischer brunnen). *fötebelne* (firstenlauf) és száz meg száz efféle kifejezés (a mint meg is vallja — lepezve és sajnálkozva — magyar-német szótára 1890-ki kiadásának előszavában). Ballaginak nem fog sikerülni soha, hogy az elfogulatlanul ítélőket meggyőzze ez eljárásnak helyességéről, s bizvást állíthatni, hogy fölszólalásának ezt a célját nem érte el.

Azonban föltétlenül igazat ad neki az értekező fölszólalásának másik céljára nézve: a mennyiben t. i. föl akarta tüntetni azon eljárás tapintatlan és káros voltát, mely az iskolát teszi orthologiai viták színhelyévé, mely a nyelv és stílus tanítására szánt időt meddő szórostálgatásra pazarolja, mely a magyar klasszikusok nyelvét nem követendő mintául, hanem elretentő példa gyanánt tünteti föl!

Az utolsó fölszólalás Joannovics Györgyé volt s mindenesetre hozzájárult a kérdés tisztázásához, a mennyiben kimutatta Ballagi Mórnak következetlenségeit és túlzásait.

Azonban mind ezek a fölszólalások részint csak az elvek föntartását czélozzák, részint *pro domo*-félék voltak s az értekező szerint nem változtatták meg azt a helyzetet, melyet föl-olvasása elején jellemzett. A nyelvújítás jogosultságáról való vitának — ha tudna is még valami újat produkálni — ma már alig van valami gyakorlati célja. Azért e téren két teendőnk van. Egyik abban áll, hogy azokat a hibás kifejezéseket üldözzük, melyek még nem gyökereztek meg s így még kiirthatók. Másik teendőnk pedig, hogy most, midőn a régi nyelv szótára befejezéséhez közeledik, foglalkozzunk immár tüzetesebben a nyelvújítás történetével, melynek mai irodalmi nyelvünkre való nagy fontosságát senki se tagadja. E célra igen jó szolgálatot fognak tenni Szemere Pál Munkái, melyekkel csak az imént ajándékozta meg irodalmunkat a Kisfaludy-Társaság, továbbá Kazinczy Ferencz Levelezése (az Akadémia megbízásából Váczy J. szerkesztésében), melynek már első kötete nem egy értékes fölvilágosítást ad (v. ö. Philol. Közl. XIV. 825.). E célnak kívánt szolgálni a fölolvasó „A Nyelvújítás Történetéhez“ cz. értekezésével s ugyanezen irányban vél szolgálatot tenni nyelvtörténetünk ügyének azzal, hogy most egy Kazinczy-szótáron dolgozik, mely fölkarolja Kazinczynak egész

szókészletét és földolgozza a Nyelvtörténeti Szótár módja szerint.

Kazinczyval való foglalkozása eredményeül egyelőre a jelen tanulmányt terjeszti elő, mely Kazinczynak idegenszerűségeivel foglalkozik. Részletesen, pontos idézetekkel, még pedig nem csak a fordítást, hanem mindig az eredeti német (francia, latin) szöveget is idézve, állapítja meg, minő idegenszerűségeket honosított meg Kazinczy a szóhasználatban s a mondatszerkesztésben. Főlemlíti azonban mindig azokat a magyar fordulatokat is, a melyekre Kazinczy egyes szólások alkalmazásakor támaszkodhatott, a mik aztán annyira tetszetőssé s elfogadhatóvá tették újításainak egy részét. Közben gondosan tárgyalja azokat az eseteket, a melyekben alaptalan az idegenség vádjá, továbbá azokat, a melyekben Kazinczy nem engedett a kísértésnek és az idegen fordulatokat magyarosokkal adja vissza.

A Cato-féle distichonok új kiadása.

(Kivonat dr. Némethy Géza január 5-én tartott előadásából.)

E munka a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadásában mint a „Görög és latin remekírók“ című fordításgyűjtemény egyik kötete fog még ez év folyamán megjelenni. A szerző azonban nem csupán fordítását kívánta adni Cato bölcs mondásainak, hanem az eredeti szöveg kritikai revisiója mellett arra is törekedett, hogy e sok tekintetben érdekes tanító költemény keletkezésére és a hagyomány viszontagságos történetére világot vessen s hogy magyarországi fordításait és kiadásait lehető teljességgel ismertesse.

A jelzett célhoz képest a bevezetés első részében összeállította mindazt, a mit a mű keletkezésének idejéről (Kr. u. III—IV. század), eredeti alakjáról, századok folyamán szenvedett változásairól több-kevesebb valószínűséggel gyaníthatunk s megkísértette általános jellemzését adni. A második részt, melyben a magyarországi nagyszámú kiadásokat és fordításokat kiemertően tárgyalja s érdekes adalékokkal járul a Cato-féle distichonok mint tankönyv európai elterjedésének és a magunk régibb irodalmának ismeretéhez, csekély változtatással az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1889-diki évfolyamában (96—110. és 203—217. l.) megjelent cikkéből vette át.

A fordításban többször felhasználta a *Kis János* Cato-jának (Kisfaludy-társaság évlapjai, VI. kötet, 1846.) sikerültebb részeit.

A magyarázó jegyzetekben a classica-philologiai bizottság kiadványainak tervéhez ragaszkodva, csak a legszükségesebbre szorítkozott, a mit annál könnyebben tehetett, mivel a költeményben tárgyi nehézségek csak elvétve fordulnak elő s legfőlebb az egyes distichonokban nyilvánuló, a mi erkölcsi felfogásunktól eltérő pogány nézetek szorulnak magyarázatra.

A latin szöveg megállapítása — mert e könyvben a fordítás mellett az eredeti is közölve lesz — szintén a Némethy munkája. Ugy általános kritikai elveit, mint az eddigi kiadásoktól való igen számos eltéréseit röviden megokolja a függelékül szolgáló szövegkritikai jegyzetekben, melyek egy részét különben már közzétette *Spicilegium criticum in distichis Catonianis* (Egy. Phil. Közl. 1889-iki pótkötetében 128—144. l.) és *Ad vs. 4. l. III. distichorum Catonianorum* (Egy. Phil. Közl. 1889. 769. l.) című értekezéseiben. Rendelkezésre állván a legrégebb és legjobb kéziratnak, a veronai codexnek (cod. Veronensis bibliothecae capitularis n. 163 saec. IX) Vári Rezsőtől készített, az eddigieknél megbízhatóbb collatiója, sikerült oly szöveget adnia, a mely a vulgata romlott helyeinek nagyobb részét emendált alakban tünteti föl.

A rómaiak daciai aranybányászatának ethnographiai viszonyai és adminisztrationalis szervezete.

(Kivonat Téglás Gábor lt. január 12-én bemutatott értekezéséből.)

Szerző az 1889. márczius 11-iki osztályülésen „Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról“ cím alatt felolvasott értekezésében kimutatta volt, hogy Dacia meghódításának tulajdonképi célját és indító okát épen az erdélyrészi Ércz-hegységben mind e mai napig szép eredménnyel aknázott aranyérczek, valamint a tartomány egyéb ásványkincsei képeztek; jelen értekezésében a rómaiak daciai bányászatának telepítési rendszerét, az ide összpontosított különféle népelemek származását s az aranybányászat akkori szervezetét mutatja be.

Eme kérdések kedvéért azonban a római birodalom különböző phasisaiban kialakult bányászati jogelvek fejtegetésére is ki kelle terjeszkednie s érinteni kelle ama nemzetgazdasági szerepet is, melyet a bányászat az imperium legrégebb idejétől az államháztartás és állampolitika szempontjából betöltött. Ily módon jelen dolgozat természetsszerűleg három fejezetet egyesít

magában, u. m. 1. Visszapillantás a bányászat nemzetgazdasági és jogtörténelmi alakulására. 2. A daciai aranybányászat érdekében eszközölt telepítés ethnographiai viszonyainak méltatására. 3. A daciai aranybányászat adminisztrációja, tekintettel különösen a *procurator aurariorum* hivatali állásának más bányakerületekben és tartományokban kimutatható analógiáira.

A bányaadminisztráció rendszerében, valamint az ásványtermékek jogi természetét illetőleg a IV. században bekövetkezett Diocletian Constantin-féle államtisztviselői hierarchia megalkotásaiig folytonos ingadozás mutatkozik. Trajan idejében a korábbi idők kapzsi bérlőtől gyakorolt rablóbányászat rombolásait észrevehetőleg sínlette épen a fémbányászat. Mind sürgősebb feladat vala tehát a birodalom s legkivált a császári kincstár eme tekintélyes erőforrásainak biztosítása. Minthogy pedig az akkori bányászat igazgatása és jövedelmezősége úgyszólván kizárólag az egyes császárok személyes érdeklődésén alapult: kétszeres szerencse vala a birodalomra, hogy ebben a válságos időszakban ajándékozá meg a gondviselés Trajan személyében a császári trónt egy olyan egyéniséggel, a ki államférfiúi és hadvezéri talentumán felül a bányászat rendezéséhez is különös előismeretekkel rendelkezett. Ő és utóda Hadrian a rézben. aranyban annyira jeleskedő *Baetica* tartomány szülöttei s ifjúkoruk első benyomásait a legvirágzóbb, legjobban kezelt bányavidéken nyerték. És mindkettőről felíratilag kimutathatjuk nemcsak a rendkívüli meleg érdeklődést, hanem a bányászati üdvös alkotásokat is Pannoniában. Noricumban és Dalmatiában.

Trajan a nagy vér- és pénzáldozattal meghódított Daciának egész berendezését, katonai szervezését a bányászat céljai szerint intézte. A tartomány stratégiai megszállása is azt mutatja, hogy az aranytermő hegyek szoros körülzárólása és védelmi biztosítása vala a Kr. u. 105-ben szerencsésen befejezett második foglalást követő legsürgősebb teendője.

Trajanra nézve Dacia katonai biztosításával egyenlő értékű és fontosságú feladat volt a dákoktól folytatott bányászat jövedelmezővé tétele. Éleslátása az akkori idők legjelesebb bányásznapént azonnal felismeré s szokott erélyével a mai Dalmatia és Epirus tájékairól s az akkor császári tartományt képező Dalmatiából nagy rajokban és gyors egymásutánban átrendeli azon új colonusokat, a kik itt félig szabad, félig jobbágy helyzetben hivatva valának nagyszabású bányászati üzleteket létesíteni.

Az éjszakibb fekvésű dalmát partok szolgáltatták a már teljesen latinosult delmatákat, kiknek központjául a mai Zalatna helyén állott *Ampelum* bányaváros jelöltetett ki. (Ez az egyetlen római elnevezés maradt ránk e vidékről az *Ompoly* = Ampoly folyó nevében). Egy Salona vidékéről iderendelt törzsfőnök sír-

kövét máig szemlélheti Zalatnán a látogató (T. Aurelius Afer delmata princeps adsignatus ex municipio Splono Corpus Inscr. Lat. III. 1322.). Sarmisegetusa polgármestere, duum vir.) (M. Opellius Adiutor II. vir. coloniae Dacicae) egyúttal a zalatnai delmata telep előjárója (decurio coloniae Delmatiae. Corp. Inscr. Latin III. 1323.). A szomszédos Apulumban is találkozunk delmatákkal, de *Verespatakon* a népesség jellegét teljesen a pirusták adják meg, kiket a mai Albania területéről toborzottak ide s kik Verespatak környékén, a mai Offenbánya, valamint Bucsum-Zalatna közt emelkedő *Korabia*-hegy nagyszerű bányászatainál is tulsúlyban lehettek. Ennek daczára a pirusták még is elenyésző százalékát képezheték a daciai lakosság egyetemének és-távolról sem tulajdoníthatunk oly átalakító hatást ittlettüknek, mint péld. Tomaschek gráci tanár, ki hajlandó volt az Oesterr. Gymnasial-Zeitschrift 1872. évfolyamában nekik tulajdonítani az erdélyi oláh nyelvben mutakozó alban elemeket.

De az élelmes görög telepesek is feles számban vonzódtak a könnyű vagyonszerzés számos alkalmával kecsgetető bánya-vidékhez. Annnyira közkeletű vala a görög beszéd épen üzleti körökben, hogy a IV. számú viasztáblán fenmaradt adóslevél tanúsága szerint még közokiratokra is használhatták. Alburnus maiort görögül is elnevezhették (*Ἀλβουρνος μεγάλη*). A VII. számú viasztábla egy görög rabszolgagyermek (natione Graecum) a XXV. egy krétai eredetű görög nő (Theodotas) vásárlevele. Az Apulumban keletkezett kereskedelmi szövetkezet (negotiatores) a birodalom többi részeiben folytatott üzleti vállalataival első sorban az aranyhegyek lakosságát hálózta be. A 25 viasztábla közül 21 üzleti vonatkozású s a tanúk, szerződő felek egész görög lajstromot adnának. Még a bányaigazgatósági személyzetben is képviseli a görögséget Zmaragdus Augusti libertus et tabularius (Corp. Inscr. Latin III. 1286) és T. Aurelius Diocles beneficiarius procuratoris (Corp. Inscr. Latin III. 1295.).

Ámbár ez a görögség már nem az ősi Hellasból telt, hanem Afrika, Kis-Ázsia partjairól és a szigetekről áramlott Dacia felé. Szomszédaságukból a bithyniaiak (C. I. L. III. 1324 cives Bithynum) majd a galaták, de legtömegesebben Syria két hatalmas városának: *Kamagene* és *Doliche*-nek polgársága kelt versenyre a görög üzérekkal.

És a soktól teljesen kiirtottnak vélt dákok nevei is meg-megcsendülnek, sőt az Érczhegység éjszaki őrvonalán Sebes-váralja *Resculum* vel *Vicus Anartorum* nevet viselt a hasonnevű dák törzs után (Torma K. Inschriften aus Dacien etc. Wien, Archaeol. epigr. Mittheil. VI.) s az Érczhegység egyik őrállomásán a mai Algyógy helyén állott Germirarában Acuinus

dák Istent tisztelték. Magában Ampelumban T. Julius *Bubalus*-sal találkozunk. (C. I. L. III. 1043.).

A császári patrimonium számlájára berendezett aranybányászat vezetése a procurator aurariarum kezében összpontosult Ampelumban. Kisebb, kevésbé jövedelmező bányák magánosoknak valának átengedve, nyilván valamely a haszonbért helyettesítő adó fejében.

A procurator illetéknép nem pusztán ellenőriző vagy pénzügyi közeg volt, hanem ténylegesen vezette a bányaművek egész üzemét s mint ilyen kétségtelenül rendelkezett a biztonsági szolgálat érdekében kirendelt katonasággal is.

Daciából feliratilag hét procurator ismeretes. A procuratorok sorát szerző saját kutatásaiból Aelius Sostias procurator mint hatodik egészíti ki. Két más procurator működését a házi titkáruł szolgált beneficiariusokról ismerjük. Így Kr. u. 161. T. Aurelius Diocles beneficiarius procuratoris áldoz Jupiternek és az ismeretlen korbeli Satrius Felix beneficiarius Damno et Damnae (Jupiter és Juno) hozott áldozatot. Ilyenformán 9-re egészül ki az idáig ismert procuratorok száma s e szám a 105 től 255-ig épen másfélszázadot tevő uralom idejéhez mérten elég tekintélyesnek mondható.

A távolabb fekvő s jobban elzárt bányavidék, így Kőrös-bánya környéke még egy subprocuratort is igényelt, a ki a hely színén szükséges technikai vezetést eszközölheté s az ampelumi procurator alárendeltje lehetett. (Arianus subprocurator Jovi optimo maximo Tavianus).

Mint egyebütt, úgy itt is eleinte császári rabszolgák teljesíthették a szolgálatot; majd a műveletek terjedésével libertusok jöttek alkalmazásba s végre oly tekintélyre tettek szert az állás, hogy lovagi renden levőkkel töltötték be. A procuratorok további hatásköréről kevés felvilágosítást nyújtanak a feliratok s a szerzőtől a a Korábia-hegy római bányászmetőjében eszközölt ásatások se bővíték ez irányban ismereteinket. A daciai procurator oldalán működtek még a tabularius aurariarum, t. i. a könyvvezető. Idejárultak a segédkönyvvezetők adiutor tabularii s majd a fizető mester vagy tán helyesebben számfejtő: dispensator, egy-egy császári rabszolga.

A bányamunkások közül itt az aurarii és leguli aurariarum feliratilag ismeretesek. Utóbbiakat Ampelumon kívül Alburnus maiorból szintén feliratilag sikerült kinyomozni. Ezek félig szabad, félig jobbágyi helyzetben élhettek, mert egy Lucilla császárnénak (Verus neje) Kr. u. 161-ben Ampelumban bemutatott hódolati nyilatkozatban a libertusoktól, rabszolgáktól (familia) a leguli aurariarum gondosan megkülönböztetik magukat (C. I. L. III. 1307.). A kényszer-bányamunkások alkalma-

zását — legalább idáig — teljes alapossággal kideríteni nem sikerült s minden ellenkező állítás, minők például Neugebauer és Ackner Mihály értesülései, mintha az offenbányai bányaüregekben D(amnali = ad metallum damnali) betűk, sőt VALE, és más hasonló üdvözetek állanának, a hely színén szerzőtől ismételt meg tartott vizsgálatok után alaptalan értesüléseknek minősítendőek.

Hogy minő évi jövedelmekkel gazdagodott a császári kincstár s minő mértékben haladtak az évi vágatok előre, arról természetesen megfelelő feliratos emlékek hiányában még hozzávetőleges számításokat se tehetni. A bányavidék társadalmi életét, műveltségi állapotát tanulmánya hátralevő fejezetében szándékozik bemutatni.

Két új magyar ásvány.

(Kivonat *Krenner J. S.* rt. január 19-én tartott előadásából.)

Értekező a szomolnoki pyrittömszben két új ásványt talált és határozott meg. Az elsőt *rhomboklas*-nak, a másodikat *szomolnokit*-nek nevezte el.

Amaz átlátszó, víztiszta, fehér pikkelyekből áll, melyek a véglap szerint kitűnően hasadnak: kristálytani és optikai vizsgálatai rhombosnak bizonyítják. Loczka József elemzése szerint: kénsavas vasoxyd 4 molekula kénsavval és 9 molekula vízzel.

Emez apró, sárga vagy barna, egyhajlású pyramisokból áll. Loczka úr azt találta, hogy ez kénsavas vasoxydul egy molekula vízzel.

Új módszer a „lebegő szivek” jelen-ségének előidézésére.

(Kivonat *dr. Szili Adolf* január 19-én bemutatott értekezéséből.)

„Lebegő szivek”-nek nevezik azt a jelenséget, melyet 45 évvel ezelőtt *Wheatstone* ismerttetett meg először és mely abban áll, hogy bizonyos körülmények közt a színes alapra helyezett más színű rajzok lebegni látszanak. Sajátságos nevét annak köszöni, hogy *Wheatstone* első észlelését olyan kárpiton tett, a melyre szivek voltak festve. A jelenség előidézésére első sorban a világítás minősége fontos. Voltaképen a mérsékelt mesterséges

világítás (gyertya vagy távoli lámpa lángja) legalkalmasabb hozzá; bizonyos színárnyalatoknál azonban a szűk nyíláson beható, szét-szóródott nappali fény is kedvező (Brewster). Ép ily fontos az alap színe és az alakok színe közti viszony. A jelenség észlelése azért volt eddig kétséges, mert épen ez utóbbira nézve biztos tájékoztatónk még nem volt. Du Bois-Reymond, ki minden évben egy külön e célra tartott esteli felolvasáson mutatja be hallgatóinak e jelenséget, bevallja, hogy mióta első jól etalált táblái, melyeket családjának hölgyei hímeztek, tűzvész áldozatánál estek, hasonlókra többé nem tud szert tenni.

Wheatstone állítása, hogy a jelenség elérésére legalkalmasabb a piros és kék összetétele, volt valószínűleg az oka annak, hogy a magyarázó kísérletekben más színekre nem is voltak figyelemmel. Így Dove a jelenséget egy képzelt parallaxisra vezeti vissza, melyre a kék és piros fénysugarak különböző fénytörése kényszerít. Helmholtz pedig azt véli, hogy a kék alakok a piros alapon ez utóbbinak saját síkjában véghezvitt mozgásához képest azért maradnak látszólag valamivel hátra, mert a kék színnek reczehártya-ingerülete később jó létre és később múlik el, mint a pirosé. Különösen kiemeli, hogy a két színnek élénknek és telítettnek kell lennie.

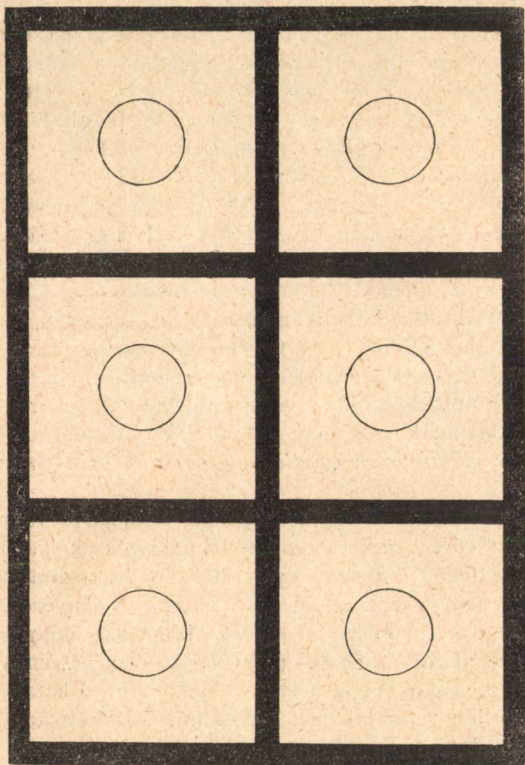
Szerző kísérleteinél azonban, melyeket e *jelenség feltételei*-nek tanulmányozása véget tett, elannyira más eredményre jutott, hogy már a magyarázatot is teljesen más irányban kell keresnünk. Azon tapasztalatának tulajdonít főképen kiváló fontosságot, hogy a jelenség előidőzésére *egyetlenegy objectív szín már teljesen elegendő*.

Meglepő jó hatást lehet elérni az alapnak élénk piros vagy narancs-színével. Reászórt szürke alakok a lapnak legcsekélyebb mozgásakor megrezzennek, csaknem olyan magaviseletet mutatnak, mint a kénese-cseppecskék az ide-oda mozgatott tányéron. E hatás elérésére nézve azonban jelentőséggel bír az, hogy a színes alap és szürke alakok világosságra nézve kellően legyenek egymáshoz viszonyítva. Ez okból igen bajos lenne e féle jó hatású táblákat nyomtatás útján reprodukálni; valószínű, hogy a szürke alakokat úgy lehetne legjobban előállítani, ha előbb fekete festékkel és erre ugyanezeket az alakokat egyszerűen vagy többszörösen fehér festékkel reányomtatnák. A ki azonban a tárggyal foglalkozni óhajt, nem szorul erre, mert e féle táblákat igen könnyen s mindig biztos hatással lehet sajátkezüleg is szerkeszteni. Erre szerző a következő eljárást ajánlja.

Nem fényes, piros vagy narancsszínű 4-ed vagy 8-adrétű kemény papírlapra néhány vékony, fehér írópapírból tetszés szerint kimetszett, körülbelül 0.5—2.0 cm.-nyi széles alakokat ragasztunk. Ha rászáradtak, puha czeruzával és törővel lassan

eljárva, lehetőleg egyenletesen árnyékoljuk mindaddig, a míg újra meg újra próbálgatva, rajtok (mesterséges világításnál) a lebegés tünetényét észre nem vesszük. Telített piros színű alapon a szürke alakoknak sokkal sötétebbeknek kell lenniök, mint narancsszínű alapon. Az alakok álmozgása természetesen annál jobban szembe ötlük, minél feltűnőbb magának, az alapnak mozgása. Azért jó a szürke alakokon kívül még olyanokat is alkalmazni a táblára, melyeknek mozgásában nem csalódhatunk. Piros és narancsszínű alapon tussal festett *fekete* alakok legjobban megfelelnek a cél-
nak. Csinosabb eredményt nem lehet kívánni, mint a minőt a következő eljárásokkal érünk el.

1. ábra.

1. Az alapra fekete vonásokból szerkesztett ablakráma-t festünk, melynek tábláiba a szürke alakokat helyezzzük (1. ábra). A fekete vonások 3—4 mm.-nyi szélesek; a tölük befoglalt nyílások körülbelől 3 cm.-nyi átmérőjűek legyenek. A köröcskék helyére 0.5—1.0 cm. átmérőjű szürke alakok alkalmazandók.

2. Kimetszett és felragasztott, 2—3 mm. széles, fehér papírszalagokból szerkesztünk egy rácsot körülbelől 3 cm.-nyi négyzetes nyílásokkal, ezt a fent jelzett módon (czeruzával és törölővel) megszürtjük; erre azután (a 2. ábra mintája szerint) fél eltolással egy épen oly nagy fekete rácsot festünk.

3. Festünk 6 cm. radiussal egy fekete, körülbelől 1 cm.-nyi

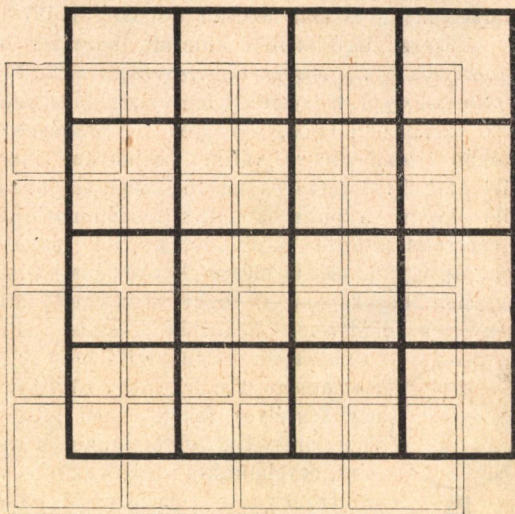
széles körgyűrűt; a középpont helyére egy szintén körülbelől 1 cm.-nyi átmérőjű fekete korongot. A kettő közé helyezzük azután a körülbelől épen oly széles, 3 cm. sugarú, szürke gyűrűt (a 3. ábra kisebbített mintájára).

Az a tény, hogy a lebegés jelensége egyetlenegy objectiv színsegélyével is elérhető, mind Dove, mind Helmholtz magyarázatát is megczáfolja. Egyébként a jelenség többi sajátosságai is

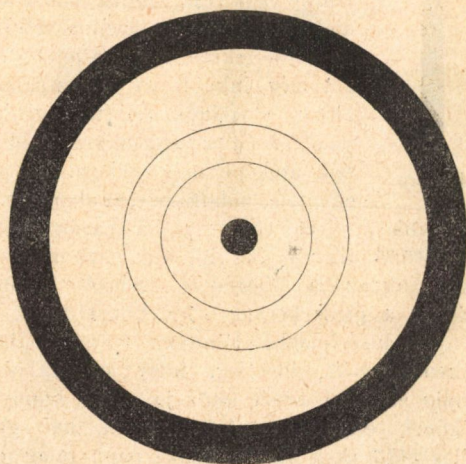
ugyanazt teszik. Ha figyelemmel kísérjük a fenn jelzett módon szerkesztett táblákon a lebegő alakok álmozgását, könnyen észrevehetjük, hogy az alakok, az alapnak saját síkjában végzett mozgásához képest, látszólag hátramaradnak.

Ha kísérleteinket színes alakokkal is teszszük, nevezetesen zöld és kék alakokkal piros alapon, és a mi még fontosabb, *piros* alakokkal *zöld* és *kék* alapon, akkor könnyen meggyőződhetünk arról, hogy a lebegés mindenütt egy-

értelmű, azaz hogy csakugyan mindenütt, tehát ott is, a hol a régi kísérletet megfordítjuk, illetőleg az alap és az alakok színét egymással felcseréljük, az alakok az alap mozgásához képest lát-

2. ábra.

3. ábra.

szólag hátra maradnak. Piros színű alakoknál zöld vagy kék alapon a 3. alatti szerkezet használata ajánlható; zöld alapon a külső kör és a középpont fekete, kék alapon fehér legyen. Mindkettőn a középső gyűrű szintén fehér papírból legyen kimetszve és odaragasztva, és csak azután festessék kellő árnyalatig pirosra.

Szerző kísérleteiből kiderült, hogy az így elérhető lebegés voltaképpen egy a mérsékelt mesterséges világítástól módosított utóképtünemény. E magyarázat legegyszerűbb igazolását adja a következő szerkezetű tábla, a melyen a családásnak alapjául szolgáló utókép szembetűnővé válik. Legjobban sikerül ez szürke és zöld alakokkal piros és narancsszínű alapon, és piros alakokkal zöld alapon. A piros és kék szín combinációjánál az utókép csak a centralis látástól távoldadon érezteti magát nagyobb mértékben, és így a megfigyelésre kevésbé alkalmas. Ez egyúttal a legközelebbi oka annak, hogy ez a combináció a lebegés tünényének előidézésére kevésbé alkalmas. Piros vagy narancsszínű alapon (a fent leírt mód szerint készített) 1,5 cm. átmérőjű szürke vagy zöld korongot alkalmazunk egy függélyes fekete vonal felső végére (a 4. ábra mintájára). Ha tekintetünket a vonal ezen felső végére, figyelmünket pedig a szürke vagy zöld korongra irányítjuk, míg a lapot rövid lassú kitérésekkel saját síkjában ide-oda mozgatjuk, csakhamar látjuk a szürke vagy zöld korong szélén annak világosabb irradáló utóképét mindig ellenkező irányban kiemelkedni; de ha a fekete vonalon lejjebb nézünk, azaz a korongot még inkább az excentrumos látásba tereljük, akkor a világos utókép egyenletes álmozgásai jutnak csupán tudomásunkra. Zöld alapon piros korongnak utóképe más jellegű. Itt a mozgás irányával ellentétes oldalra egy, az alapnál sötétebb utókép-szegély

4. ábra.

emelkedik ki; vele együtt pedig magán a korongon egy nagyon szembetűnő árnyék fut ide-oda. Azonnal meggyőződünk, hogy csak ez okozza a lebegés tünényét. Távolabb az excentrumos látásban a piros korong sötétebbnek tűnik fel és nem lebeg.

E kísérletekből könnyen meggyőződhetünk arról, hogy az utókép *negatív*, illetőleg, hogy az alakból kiemelkedő szegély mindig az alap színét mutatja. Még könnyebben meg lehet az utóképek ellentétes voltát ismerni, ha egy körülbelül 10 cm. széles zöld (kék vagy szürke) papírszalag mellé szorosan ragasztunk egy épen oly nagy piros szalagot. Ilyen táblán a legcsekélyebb mozgásra a saját síkjában, a mozgás irányával ellenkező oldalon a közös határon majd a zöld (kék vagy szürke) telítetebb, sötétebb lesz, mintha zsírpecsét támadna rajta, majd a piros szín felvilágosodik, fényesebbé válik. Tevőleges utóképnek (Mayer-

hausen G.) mind a két színes alapon okvetlenül egyenlő színlegyületet kellene létre hoznia. A lebegés, melyet e kísérleteknél vegszebben mérsékelt tempóval lehet előidézni, egész lényegében távol áll attól a látszólagos kettőzéstől, melyet minden tárggyal, minden körülmény között, gyors ide-odamozgatás által pozitív utóképp jelenségeként lehet észlelni. Kísérleteinkben a negatív utóképp rendkívüli hatását csupán *fénykülönbség*-ével hozza létre, s ez — elég sajátságos — annál nagyobb, minél közelebb hozzuk egymáshoz az alakot és alapot árnyalatra nézve (objectív színezés és kellő világítás által).

Kétségtelen, hogy e tények szolgáltatják a „lebegő szívek” jelenségének magyarázatát. De új kérdések merülnek fel azon eltérés lényegére nézve, melyet színlátásunk a különböző fokú és minőségű világosságánál szenved.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE februáriusi füzetének tartalma a következő. Kónyi Manó *Deák Ferencz Erdély uniójáról* címmel azon eddig lappangott cikket közli, melyet Deák a Pesti Naplóban e tárgyban közzétenni akart. Ugyanis a magyar viszonyok rendezésének első föltétele volt az országgyűlés összehívása. Már e kérdésben nagy nehézséget támasztott Bécsben az erdélyi unió ügye. Deák májusi programjában így szólott: «A magyar szabadelvű párt soraiban a jogfolytonosságnak nem csak elvi és szóbeli, hanem tetteges elismerését, most épen úgy, mint előbb, *conditio sine qua non*nak tekintik, minek következtében 1. egy magyar ministerium kinevezését és 2. a magyar országgyűlés kiegészítését elengedhetetlenül követelik.» A «magyar országgyűlés kiegészítése» alatt csak azon kívánságot értik, hogy a korona szólítsa föl a horvát és az erdélyi országgyűléseket a magyar országgyűlésen való képviseltetésükre. E nyilatkozat az erdélyi magyarok véleménye szerint nem elég határozott, de meg Bécsben azon felfogás támogatására szolgált, hogy Magyarországon belenyugosznak abba, ha nem is lesz meg az unio. Deák Ferencz ekkor czikk írására határozta el magát, melyben mint egyszerű honpolgár szól a dologhoz. A *sanctio pragmatica* főnnállván, ennek egyik föltétele az, hogy a magyar korona országait egymástól elválasztani vagy fölosztani nem lehet. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy Erdély a magyar korona országai közé tartozik. A *sanctio pragmatica* másik föltétele, mely az öröklési jognak elfogadásához köttetett, határozottan azt rendeli, hogy az országnak alkotott és alkotandó törvényei mindenkor szorosan megtartassanak. Ennélfogva e törvényeket egyik fél sem változtathatja meg

önhatalmával. Ha tehát létezik oly szentesített s mindeddig a törvényhozás rendes útján meg nem változtatott törvény, mely Erdélynek Magyarországgal való egyesülését elhatározta: Erdélynek oly különállása, mely e törvénnyel ellenkezik, fönnt nem maradhat, hanem a törvény szorosan megtartandó mindaddig, míg azt az összes törvényhozás rendes úton újabban meg nem változtatja. — I. Lipót kora óta mind Magyarország, mind Erdély ismételve sürgették e két országnak szorosabb egyesülését. Számos nehézségek gátolták ezt az újabb korig, míg végre Magyarország részéről az 1847—8. évi V. és VII. törvényczikkek, Erdélyország részéről az 1848. évi erdélyi országgyűlésnek I. II. és következő cikkei a teljes egyesülést elhatározták. Magyarországnak és Erdélynek első közös országgyűlése, mely 1848-ban Pestre hivatott össze s melynek főadata lett volna az egyesülés kivitelének mindazon részei fölött, mik mind a magyarországi, mind az erdélyi törvények által e közös és egyesült országgyűléséhez tartozóknak nyilvánítottak, intézkedni, a közbejött események miatt nem végezhetette be teendőit. Az alkotmány felfüggesztetett, abszolút kormányforma lépett életbe. 1861-ben a magyar országgyűlés összehívott, de Erdély nem. 1863-ban Erdélyben hivatott össze egy országgyűlés, melytől azonban a magyar és székely visszavonult. Határozatai tehát nem lehetek alkotmányosak. Csak alkotmányos alapon lehet építeni. A románok azon kívánsága, hogy ismerlessenek el ünnepélyesen Erdélyország negyedik nemzetének, nem teljesíthető. Erdélyország közjogának századok óta egy alapeszméje volt, melyhez hasonló Magyarország közjogában teljesen ismeretlen s ez azon eszme, hogy Erdélyben az államot egymástól elkülönözött territoriummal s külön politikai állással bíró három nemzetnek, a magyarnak, székelynek és szásznak uniója képezi. Magyarország 1848-ban elhatározta s Erdély az I. törvényczikkben ünnepélyesen elfogadta minden lakosok jogegyenlőségét, nemzet-, nyelv- és valláskülönbség nélkül, mint örök és változhatatlan elvet s az ezzel ellenkező eddigi törvényeket eltöröltéknek nyilvánította. Eltöröltetett tehát azon törvény is, mely a magyar, székely és szász nemzetnek több jogot adott, mint a román nemzetnek s ettől visszalépni többé nem lehet. — Reményi Antal *A hadi tengerészetről* szóló történelmi vázlatát befejezi. Kúnos Ignác *a kis-ázsiai török néprégenyekről* ír tanulmányt. Jakabffy Ferencz *Emlékszoobrainkról* szól. Szerinte szobrászati műveket egyáltalán nem célszerű tér közepére vagy épületek közepe elé állítani. Emlékszerű épületek pedig vesztenek hatásukból, hogy ha tér közepére vannak építve. E szempontból ismereti emlékműveinket. Majd áttér az Andrássy szobrára. Veszélyesnek tartja már most dönteni a felett, hogy hova kerüljön. A fő dolog egyelőre az, hogy olyan művet kapjunk, melyben Andrássy egyénisége fölismerhető legyen. Csiky Gergely *Az atyafiak* című regényét folytatja. Gr. Zichy Géza *Fiam emléke* címmel 4 költeményt ad.

Egy névtelen cikkíró *«Az 1847/48. évi országgyűlésnek a vallás dolgaiban alkotott (XX.) törvénycízikke»* címmel az országgyűlési naplók alapján ismerteti a vallásügyi törvénycikk országgyűlési tárgyalását. A Szemle januári füzetében megjelent kath. orsz. autonomiáról szóló cikk szerzője azt állítja, hogy az 1848. évi XX. t.-cz. 2. §-a nem mondja ki a katolikusoknak egyházi iskolai vagy bármilyen más ügyekben önkormányzatát. A törvény tárgyalása mutatja, hogy a 2. §. a kath. egyházra is vonatkozik. — Mudrony Pál *A gazdák szövetsége az Egyesült-Államokban* című cikkében a londoni Economist alapján ismerteti a gazdák szövetségének történetét, célját. A szövetség két nagy associatióból áll és mindenkinek többi állami osztálya s nagyszámú localis ágazata van. Célja előmozdítani a gazdák jóllétét a gazdasági, pénzügyi és társadalmi téren. Az *Értesítőben* Ballagi A. Colbert-je, Dollinger orvosi jelentése az ifjuság testi neveléséről (Imre I.-től). Bánfi Zs. Alceste és a misantropia (Haraszti Gy.-től), Nemzetgazdasági írók tára vannak ismertetve. Továbbá Silex válaszol Daday megjegyzéseire. Végül Spectator nyílt levelet intéz a szerkesztőhöz, melyben Jászai M. Elektrájára tesz kifogásokat.

2. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE ez idei első füzetét, melylyel a folyóirat XV. évfolyamába lép. dr. Matlekovits Sándornak *«Az észak-amerikai Egyesült-Államok legújabb vám- és kereskedelmi politikája»* című értekezése nyitja meg. — A védvamos irány, mely a nagy köztársaság egyik politikai pártjának, a republikánus pártnak programjában a főpontot teszi. Harrison elnökké választásával 1888-ban határozott diadalt aratott. A republikánus párt lelke, Blaine foglalta el az államtitkári állást s azonnal hozzáfogott nagyratörő tervei megvalósításához. A panamerikai kongresszus célját, Amerikát Amerikának biztosítani, nem érte ugyan el, a mennyiben a vámuniot nem létesítette, de a republikánus párt eszménye, Európa gazdasági befolyását Amerikára megtörni, legalább az Unió területén kivihetőnek mutatkozott a vámrendszer újabb szabályozása által. — E célra három, összességében jól kigondolt egészet képező törvény jött létre az 1890. év folyamán, melyek közül a két legfontosabb előadója és javaslójától, Mac Kinley-től veszi nevét. Az első az úgynevezett Administrative Bill, mely drákói szigorral szabályozza az árúk bevallását s a bevallások ellenőrzését, kegyetlen büntetéseket szabva a hamis bevallókra. A bill mind Amerikában, mind Európában nagy visszatasztulást szült, de az üzletvilág végre is megtanult hozzá alkalmazkodni. Az Egyesült-Államok vámtarifájának története után, melyet értekező egészen 1789-ig követ visszafelé, összeállítva kapjuk az Unió nemzetközi kereskedésének eredményét 1850-től a legújabb évig, a vámbevételeket az árúk szerint részletezve 1875-től, s azután tér csak át cikkíró a Mac Kinley-tarifabill tárgyalására, jelezve annak céljait, az egyes áruk vámtételeit a módosítás irányára és nagyságára való utalással;

azután foglalkozik a bill hatásával Amerikára, majd az európai államokra egyenként, kitérve a monarchia s hazánk szerepére a tengerentúli köztársaság forgalmában, s az új vámtörvénnyel megváltozott helyzetet jellemezve. Végül azon reményének ad kifejezést Matlekovits, hogy az amerikai törvény által teremtett nehéz helyzet Európa államférfiait a védvámokba vetett remény csalárd voltáról meg fogja győzni s az elzárkózás uralma után a szabadság s a szövetkezés elvét fogja diadalra segíteni. — Következik dr. Halász Sándor értekezése «Az állami sorsjátékvállalatokról». Az államnak a lottóból eredő bevételei folyton támadás tárgyai, azon kóros hatás miatt, melyet az állam játékvállalata a polgárok gazdasági és erkölcsi életére gyakorol. E mellett, elég sajtáságos, a játékot a magánvállalatok kezében megengedhetőnek tartják. Pedig a játékszenvedély élesztésére a magánvállalkozás még inkább közrehat, mint az állami, s az utóbbi a szigorúbb ellenőrzés s az olcsóbb kezelés tekintetében föltötte áll a magánvállalkozásnak. A hiba nem a játékvállalat állami jellegében, hanem a játérendszerben fekszik. Az állami sorsjátéknak két faja van: a számsorsjáték és az osztálysorsjáték. Az utóbbi régibb keletű az elsőnél, de sokkal életerősebb, mint emez. Alig is képzelhető visszaszább és veszedelmesebb rendszer a genuai számsorsjátéknál, hol az állam is beáll a játékosok közé s épen a legszegényebb osztályok filléreit vonja magához, csökkentve ez által adózó-képességeket. A kis lutri a játékszenvedélyt csak a legalsó társadalmi rétegekben elégíti ki, a műveltebbek találnak más, kedvezőbbnek ígérkező módot a játékra. Tényleg látjuk, hogy a lottóbetétek összege stagnál. Az osztálysorsjáték méltányosabb ugyan a játszókkal szemben, de itt is jelentkezik az állami sorsjátékvállalatok azon irányzata, mely szerint a résztvevők nagy tömege a szegényebb sorsúakra esik, s hogy az esetek legtöbbjében aránytalan csekély a recompensatio. Ha tehát az állami sorsjáték egyszerű megszüntetését, mint célhoz nem vezetőt, nem is lehet kívánni: annyi bizonyos, hogy a játékrendszereket, melyek eddig divatban voltak, el kell hagyni. Értekező ezután ismertet néhány idevágó reformeszmét és bírálatuk után az államsorsjátékok helyébe az állami nyereménkölcsonök intézményét kívánja tenni, melynek játékrendszere nem veszélyezteti a betett tőkét és ingert gerjeszt a takarékosagra. — Dr. Ráth Zoltán-tól ered a harmadik értekezés, s «A munkásbiztosítás hazánkban» címet visel. Az «ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről» szóló törvényjavaslat, mely a magyar képviselőház előtt fekszik, nem egyebet céloz, mint a németországi eredetű munkásbiztosítás egyik ágának meghonosítását. A munkásbiztosítás a szó modern értelmében jelenti a munkások kötelező, vagyis kényszerű biztosítását a munkaképtelenség esetére az életfentartási szükséglet fokáig. A munkásbiztosítás tehát kényszerbiztosítás, mely a munkás háztartását a munkaerő kiapadása esetén fenyegető veszély ellen irányul. A munkásbiztosítás azok javára szolgál, kiknek egyet-

len számbavehető jövedelmi forrása a munkában áll. s kik ennél fogva, előregondoskodás hiányában, mindannyiszor a szükség, az inség előtt állanak, valahányszor e forrás bedugul. E körülmény határozza meg egyúttal a biztosítandók körét; a biztosításra való utaltság, az önszegély hiánya s a biztosítás kikényszeríthetősége a döntő szempontok. A munkásbiztosítás keresztülvitelét, a biztosítói szerepet átveheti az állam is, de szociálpolitikai indokok szólnak a mellett, hogy a biztosítás vívói az érdekeltek kényszersértársulatai legyenek. Kizárólag a magánvállalkozásnak adni át a biztosítás ez ágát azért nem lehet, mert az intézmény kényszerjellegénél fogva a biztosítandók ki volnának téve a magántársaságok önkényének s az esetleges kizsákmányolásnak. — A munkásbiztosítás viszonyát a mai gazdasági jogrendszerhez s a szociálista tanokhoz tekintve: a fogalmak tisztázására van szükség. Szociálizmus névvel sok mindent illetnek, de mint a közgazdaságtan egyik külön iskolájának tana, a tudomány terminológiájában oly jogrendet jelent az, mely nem ismer magántulajdont föld és tőke felett, hanem csak köztulajdont és melyben ennél fogva az egyes jövedelmének kizárólagos forrásául csak a munka maradna fenn. Világos azonban, hogy a munkásbiztosítás nem állam-szociálizmus a szónak ezen értelmében, hanem inkább óvórendszabály a szociálista igazgatások ellen. De igenis beszélhetünk állam-szociálizmusról a munkásbiztosítás behozatalakor az esetben, ha szociálistikusnak nevezzük mindazon intézkedéseket, melyeket az állam az alsóbb osztályok emelésére tesz, mely utóbbi értelme a szociálizmusnak visszaélés ugyan a szóval, de már gyökeret vert a közhasználatban. — Van a munkásbiztosításban communistikus vonás is, a mint hogy ily vonás az állam gazdaságában is föllelhető. A munkásbiztosítás communista előnyösen különbözik ugyan a szegénységélyezéstől, de azért nem szűnik meg részleges, a javak egy kis részére s a biztosító pénztárban egyesültekre szorítkozó communismus lenni. — Ezek után áttér értekező a magyar javaslat tárgyalására; alkalmoszerűnek tekinti annak beterjesztését, elemzi a biztosítási kötelezettség alá esők körét és a biztosító pénztárak szervezetére tesz néhány megjegyzést. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly az 1890. év december havára tekint vissza. — Az «Irodalmi Szemlében» — e — Dr. Matlekovits Sándornak «Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie und des deutschen Reiches seit 1868 und deren nächste Zukunft» cím alatt Lipcsében megjelent művét ismerteti. — Azután Dr. Mandello Gyula ismerteti Haupt O. «La hausse de l'argent et l'emprunt indien $4\frac{1}{2}\%$ en roupis» című tanulmányát. bírálva azt és hibásaknak tarlva Hauptnak az ezüst-kérdés jövője iránt táplált nézeteit. — Végül a «Külföldi folyóiratok szemléjében» dr. — ír Schoenlank-nak egy, a kartellekről szóló s az Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik című folyóiratban közzétett nagyérdékű tanulmányáról. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. Vizneker Antal «A magyar és a külföldi dohányjövedék» cím alatt először is futó tekintetet vet a

dohány élvezetének megadóztatásával az egyes nagyobb államokban elért bevételekre. azután zárszámadásaink egyöntetű átdolgozása útján összehasonlításra alkalmas adatokat közöl a hazai dohánymonopolium pénzügyi eredményeiről az 1868. évtől 1889-ig terjedőleg. E számok a jövedék tiszta hozadékának folytonos s elég nagyfokú emelkedéséről tesznek tanúságot. Közölve az osztrák, olasz és francia egyedárúság jövedelmezőségi adatai, azután táblákba foglalván a dohánygyártmányokból 1868 óta eladott mennyiségek és ezek értéke. Az eredmények összefoglalásával a cikk írója az osztrák gyártmányok nagy elterjedtségének azzal kívánna gátat vetni s a jövedék bevételeit emelni, hogy a hazai gyártmány minősége javíttassék, a gyártás tökéletesebbé tételése s az elárusítás is nagyobb ellenőrzés alá vétessék, nehogy a jó gyártmány is megromlásnak legyen kitéve. Nagyobb készletek tartása szintén kívánatos. — A füzet a «Könyvszemlével» 112 lapra terjed.

3. A «MAGYAR NYELVÖR» I. füzetében Kulcsár Endre folytatja a *magyar nyelv képes beszédéről* szóló tanulmányát. E részben tárgyalja a metaphorák köréből a *több színű képeket*, midőn az író nem elégszik meg avval, hogy a személyt, eszközt vagy állapotot egy színű képbe foglalja, hanem képzelete csapongását követve, dús színváltozatot önt el rajtuk (pl. *„Szőke gyermek. kék szemű kékénnya, drága gyöngyöm mit csinálsz te most?»* Petőfi). A többszínű kép azonban, jóllehet ellene a költői beszédben semmi kifogást sem tehetünk, a magyar észjárás egyenességével nem fér meg, mert soha sem tudhatjuk, az egyező felek közül melyik a főbbik. — Albert János a szófejtésnek Simonyi alkalmazta új módszerét, a *„kombináló szóalkotást»* bírálja. Rámutat a módszer gyöngéjére, hogy t. i. nincsenek kifejtve még az alapelvek sem, a melyek megszabnák a határt, az eseteket, a hol e módszert sikerrel lehet alkalmazni; figyelmeztet veszélyes voltára, hogy t. i. látszólag könnyű lévén a vele bánás, a hozzá nem értőket szerte kalandozásra indíthatja, mi által a módszer tudományos hitele keverődik rossz hirbe s végül a Simonyi ez úton magyarázta szók közül többet más alapon igyekszik megfejteni. Ugyan csak e szófejtő módszert egy névtelen Barczafalvi Szabó Dávid álarcza alatt gúnyolja ki, úgy adván elé a dolgot, hogy ez az egész elmélet nem új, s nem német találmány, hanem már ezelőtt száz évvel alkotott Szabó Dávid ily elvek szerint szavakat „Szigvárti fordításában (pl. *királyodalom. császárodalom, erevit, lovanc* stb.). — Békely Kálmán a *kinál. ajánl; teher, súly; szük, keskeny, szoros* rokonértelmű szavak jelentésbeli árnyalatait állapítja meg a mai nyelvhasználatból. — Zolnai Gyula folytatja „Mátyusföld nyelvjárása” leírását. E részben a *hangok minőségében* való eltéréseket állítja össze a lehető legnagyobb részletességgel. — Körösi Sándor a *mordály-mordány* szót nyelvtörténeti adatok alapján a német *mörder* (kfném. *morder, murder*) szóból származtatja; a *marcona* eredetijeül pedig a velencei olasz *marzóna* mu-

tatja be, érdekesen magyarázván azt a föltűnő jelentésfejlődést, hogy a szó jelentése *ellenkező* értelmet vett fel (olasz *marcio* = 'hitvány, semmit sem érő'). — Simonyi Zsigmond egy újabb adatot közöl a *bol*t, *bojt*: emanere jelentésű régi szavunkhoz a Weszprémi codexből. — Nagyszigethy Kálmán a *bot*, oenophorum, kanna, putton' jelentésű szóra vonatkozólag megjegyzi, hogy az megvan Szikszai Fabricius Nomenclaturájában, sőt a Pápai Páriz szótárának 1762-diki kiadásában is; ugyancsak a Szikszai Fabricius Szótárából említ szavakat, melyek a Nyelvtörténeti Szótárból kimaradtak. — Szarvas Gábor a *búz*: 'hőség' jelentésű szót ugyanazon alapszó kopott végű igenevének tartja, a melynek származékai: *buzog*, *buzdít*, *buzdul*, szemben Munkácsival, a ki azt török kölcsönszónak állítja; ugyanő a *hat* képzőre idéz Heltai bibliájából egy olyan példát, a hol a képző még nem illeszkedő alakkal fordul elő. — A szerkesztő megrója a pozsonyi új hid magyartalan feliratát: *Léttesítettett* . . . Baross Gábor kereskedelemügyi minister *álta*t; továbbá a népszámláló iver éktelen magyarságát ('Mi czímen lakik a lakásban: cseléd, *áponc* ?'). Népnyelvhagyományok: Szólamódok Hevesmegyéből, Hasonlatok Szatmárról, Népbabonák Nagy-Kátáról, Székely adomák, Kiolvásó versek Fehérmegyéből. Tájézók a Nagykunságból. Baranya. Csikmegyéből. Népballadák ('Csáti bíró lánya') Ungvárról.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A f. évi I. füzet első cikkében Hittrich Ödön Kyreai Synesius hymnusait tárgyalja és jellemzi. Synesius az V. század elején halt meg. Régi dór családból származott s boldog ifjúságot élt, egyedül a vadászattal és philosophiával foglalkozva. Utóbb áttért a keresztyén vallásra és püspök lett s e hivatala sok aggodalmat és benső túsát okozott nemes, őszinte lelkének. Hymnusai erős hiten alapúlnak, magasztos röptűek és a kifejezések szokatlan merészsége által kitűnőek, de egyúttal művelődéstörténeti szempontból is igen érdekesek, mert tanulságosan mutatják az antik és keresztyén, a nyugati és keleti vallási és művelődési elemek vegyületét, mint ezt a szerző bővebben kifejti. — A második cikkben Szamota István összeállítja és megmagyarázza a germán és román nyelvekben található szláv kölcsönszavakat. A németek és szlávok kölcsönös érintkezése még a történelem előtti időkre vezethető vissza, tehát mindkét nép vett át a másiktól szavakat; de szerző csak az írott emlékekből kimutatható kölcsönzéseket tárgyalja. A német dialectusokban néhány százra rúg a szláv eredetű szavak száma, melyből mintegy 70 az irodalmi nyelvbe is átment. A román nyelvekben található szláv kölcsönszók túlnyomólag német közvetítés útján jutottak beléjük; de elvétve akad az olasz, valamint a svéd és angol nyelvben néhány oly szláv eredetű szó is, mely a német nyelvbe nem került be. — A harmadik cikkben Haraszti Gyula (Brunetiére legújabb könyve alapján) bő áttekintésben tárgyalja a kritika evolúcióját Franciaországban, a XVI. század közepétől egészen a jelenkorig, ismertetve és jelle-

mezve a francia kritikának legkiválóbb képviselőit, és sok helyütt helyreigazítva Brunetiére ítéleteit, melyek egyes irányokkal és egyénekek szemben nem mindig mentek az elfogultságtól. — Egy következő kis cikkben Binder Jenő újr és utoljára szól hozzá a Bessenyei Ágis-tragédiájának eredetéhez. Szerinte nem bizonyítható be, hogy Bessenyei Plutarchus Ágisát olvasta, ellenben magából a magyar költő darabjából, egyéb szempontok mellőzésével is, kimutatható, hogy Gottsched drámáját ismerte. — Utána Danielovics Kálmán, részben Némethy Géának egy bírálata ellen védekezve, kifejti, hogy Vergilius-magyarázatával mit célzott és miért hiszi, hogy az ő eljárása inkább felel meg gymnasiumi ifjúságunk kívánalmainak, mint a hasonló irányú és célú «Latin praeparatiók».

A hazai irodalom rovatában Nég y e s y L á s z l ó nagy elismeréssel bírálja Riedl Frigyes költészettanát, melyet a Gregussé mellett legjobb poetikáknak mond, sőt iskolai használhatóság szempontjából még a Gregussénál is sikerültebbnek és gyakorlatibbnak talál. Legtöbb kifogása a verstani rész ellen van, melyben a szerző a magyar verstan legújabb, főkép a bírálótól megállapított elméletét nem vette föl egészen következetesen könyvébe. — Némethy Géza kedvezőtlen ítéletet mond Richter Aladárnak Lucanus életét és műveit tárgyaló doktori értekezéséről, mely szerint meglehetősen gondatlan compilatio és a tudori értekezéseknek még minimális értékét sem üti meg. — Szabó Dávid terjedelmesen bírálja Badics Ferencnek, Endrődi Sándornak és Jancsó Benedeknek az 1890: XXX. t.-cz. értelmében a görög nyelv pótlásául a gymnasium V. osztálya számára készült magyar olvasókönyveit, melyek közül a Badicsét mondja legsikerültebbnek, a Jancsóét kellő szakismerettel és helyes paedagogiai tapintattal készültnek, ellenben az Endrődiét teljesen elhibázottnak, a mennyiben ez utóbbi valóban meglepő módon bővelkedik az irodalmi tájékozatlanság mindenféle jeleiben és telve van tárgyi hibákkal. A bíráló különben az országos közoktatási tanács munkálata alapján a kormánytól megállapított pótló tantervet sem helyeselheti, mivel ez jórészen oly anyagot vett föl, mely az V. osztálybeli tanulók ismereteit és fölfogását nagyon túlhaladja. — Kiss Antal nagy elismeréssel ismerteti Csaplár Benedeknek Révai Miklós életéről írt nagy munkáját, melyből eddig négy nagy kötet jelent meg. E munka rendkívül gazdag, értékes és egészen új, eddig ismeretlen anyagban, mely nemcsak Révai életének különböző szakait tünteti föl egészen új világításban, hanem korának helyesebb felfogásához is számos tanulságos adalékkal járul. De a szerző nem volt kellőleg ura roppant anyag-készletének, miért is művének szerkezete igen kifogásos, az adatok csoportosítása sokszor épen nem átlátszó, szerző nyelve és előadása is sok helyütt nehézkes. De tisztán tudományos szempontból e munka irodalomtörténeti monographiánk sorában kiváló helyet foglal el. — Váczy János bemutatja Badics Ferencnek és Erdélyi Pálnak Fáy András életéről és

műveiről irt könyveit, melyek közül Badicsnak a M. T. Akadémiától jutalmazott pályaművét mondja úgy a földolgozott anyag gazdagságát és értékét, mint a földolgozás egyenletességét és művészi szerkesztését illetőleg kiválóbbnak; de elismeri egyúttal, hogy Erdélyi Pál műve, melynek tősgyökeres és egyéni nyelvét is dicséri, egyes részletekben igen figyelemre méltó dolgozat. — Tóth Kálmán ismerteti Sárffy Aladárnak a classicusok retorikáját tárgyaló művét, mely az első ily tárgyú szakmunka irodalmunkban, s melyet hasznos könyvnek mond, bár a szerzőnek némely értelmezései, valamint az anyagnak némely helyütt nem elég ügyes csoportosítása ellen többé-kevésbé lényeges kifogásokat emel. Meglátszik a könyvön mindenütt a lelkiismeretes igyekezet és szorgalom, sőt foglalkozásainak egy része, pl. az anyagnak túlságos földarabolása is épen innen származik. Kiváló előnye, hogy mindenütt nagyszámú példákkal világosítja föl az elvont elméletet.

A mult évi philologiai programmok közül Pintér Kálmán értekezését: «A bölcselő elem Vörösmarty lyrájában» ismerteti Szigetvári Iván, ki egyes, főkép a fölkarolt vagy mellőzött darabok bölcselő jellegét illető kifogásai mellett is, kedvező ítéletet mond a dolgozatról.

Gazdag Vegyes rovat, könyvészet és nyílt tér, melyben Katona Lajos és Barabás Ferencz ellenbírálatai olvashatók, zárják be a hét ívre terjedő füzetet.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Az 1891-iki Akadémiai kiadványokat általány-összeg fejében február 1-ig a következő iskolák és könyvtárak kérték:*

Besztercze (Erdély): Főgymnasium. — *Budapest*: A Tud. Egyetem Földrajzi seminariuma. — *K.-K.-Halas*: Ref. főgymnasium. — *Maros-Vásárhely*: Ev. ref. collegium. — *Nagy-Kikinda*: Gymnasium. — *Nagy-Kőrös*: Ref. főgymnasium. — *Nagy-Szombat*: Érseki gymnasium. — *Pápa*: Szt.-Benedekrendi székház. — *Rozsnyó*: Ág. hitv. főgymnasium. — *Sopron*: M. kir. áll. Főreáliskola. — *Székely-Keresztúr*: Unitarius gymnasium. — *Székes-Fehérvár*: Főreáliskola. — *Újvidék*: Kir. kath. főgymnasium. — *Ungvár*: Kir. kath. főgymnasium. — *Zombor*: Kir. kath. főgymnasium. Összesen: 177.

* Az I. közleményt l. a 62. lapon.

2. A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyó sz.	A c t i v u m	Osztrák értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti zálog- levelek 412,100 frt 5%-os, 185,500 frt 4½%-os. 10,000 ft 4%-os, al pari és kamatok 1890. december 31-ig	613,187	70		
	b) 110,000 frt 4%-os magyar aranyjáradék al pari és ka- matok 1890. december 31-ig	112,496	94		
	c) 342,700 frt 5%-os p. é. ma- gyar járadék al pari és kama- tok 1890. december 31-ig..	344,127	81		
	d) Sorsjegyek értéke.....	600	—	1,070,412	45
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete és egyéb felszere- lései értéke.....			1,000,000	—
3	Kivülfekvő alapítványok:				
	a) 6%-os alapítványok	89,651	—		
	b) 5%-os alapítványok	72,790	—		
	c) 4%-os alapítványok	84	—		
	d) kamatnélküli alapítványok: frt 47,772.33				
	e) ingatlanok:				
	aa) Kazinczy-ala- pítv. széphalmi és felsőregmeczi in- gatlanai ..... » 24,000.—				
	bb) Román Fe- renczalapítványa. munkácsi és be- regmegyei ingat- lanai ..... » 1,268.91				
	cc) pacséri birtok » 41,800.—				
	dd) illinyi birtok » 14,000.—	128,841	24	291,366	24
4	Hátrálékos kamatok a fentebbi alapítványok után.....			5,105	01
5	Követelések :				
	a) Magyar földhitelintézet.....	6,161	06		
	b) többi követelések.....	68,205	43	74,366	49
6	Előre kifizetett, 1891. évre eső illet- mények.....			1,517	13
7	Künnlevő előlegek			1,477	33
8	Házbér-hátrálék.....			3,637	66
				2,447,882	31

3. A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyó sz.	K i a d á s	Osztrák értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	a) Rendes tagok fizetése	2,500	—		
	b) Főbb tisztviselő fizetése	7,299	88		
	c) Többi tisztviselők fizetése	9,866	54		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	4,701	40		
	e) Nyugdíjak	1,553	50		
	f) Segélyezések	474	20	26,395	52
2	Almanach és Értesítő kiadása			5,026	29
3	Az I. osztály és bizottságai részére:				
	a) Osztályi kiadások	3,950	16		
	b) Nyelvtudományi bizottság	6,756	24		
	c) Irodalomtörténeti bizottság	2,425	40		
	d) Philologiai bizottság	2,532	99		
	Valóságos kiadás 1890. évben	15,664	79		
	Ebből lejár az 1889. évről fennmaradt összeg:				
	a) Osztályi kiadások	35.05			
	b) Nyelvtudom. bizottság	1.—			
	c) Irodalomtört. bizottság	2157.82			
	d) Philologiai bizottság	230.02			
		2423.89			
	Nyelvtudományi bizottság részére befolyt összeg	200.—			
		2,623	89		
		13,040	90		
	Előírányzott összeg 1890. évre	16,500	—	16,500	—
	Marad az I. osztálynak 1891. évre	3,459	10		
4	A II. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadásokra	8,923	23		
	b) Történelmi bizottság	11,968	33		
	c) Archaeologiai bizottság	5,267	64		
	d) Nemzetgazdasági bizottság	4,218	16		
	Valóságos kiadás 1890. évben	30,377	36		
	Ebből lejár a tavallról fennmaradt összeg:				
	a) Osztályi kiadások	2442.65			
	b) Történelmi bizottság	2399.95			
	c) Archaeologiai bizottság	74.33			
		4916.93			
	Archaeologiai bizottság részére befolyt összeg	675.—			
		5,591	93		
		24,785	43		
	Előírányzott összeg 1890. évre	29,500	—	29,500	—
	Marad a II. osztálynak 1891. évre	4,714	57		
5	A III. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadásokra	7,176	02		
	b) Természettudományi bizottság	4,700	96		
	c) Hadtudományi bizottság	2,213	—		
	Valóságos kiadás 1890. évben	14,089	98		
	Átvitel	14,089	98	77,421	81

4. A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyó sz.	K i a d á s	Osztrák értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
	Áthozat . . .	14,089	98	77,421	21
	Ebből lejár az 1889-ről maradt összeg:				
	a) Természettud. bizottság . 517.10				
	b) Hadtudományi bizottság 340.—	857	10		
		13,232	88		
	Előirányzott összeg 1890. évre . . .	16,500	—	16,500	—
	Marad a III. osztálynak 1891. évre .	3,267	12		
6	Könyvkiadó bizottság. az akadémiai, természet- és orvosi könyvkiadó vállalatok segélye . . .	5,000	—	5,000	—
	A könyvk. vállalatra befolyt a f. évben	13,654	33		
		18,654	33		
	Könyvkiadó bizottság ez évi kiadása marad a múlt évekből fedezetlen 15,774.88 törlesztésére . . .	3,569	84		
	ehhez hozzáadva a 18. tételben e célra felvett . . .	2,000	—		
	együttesen e célra fordítatik . .	5,569	84		
	tehát abból még törlesztetlenül fenáll 1891. évre . . .	10,205	04		
		15,774	88		
7	Gr. Széchenyi I. munkái kiadására .			144	—
8	Jutalmakra . . .			6,708	—
9	Budapesti Szemle segélyezésére . .			2,800	—
10	Előfizetés az Ungarische Revue-re .			1,500	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichte-re			1,500	—
12	A könyv- és kéziratokra . . .			6,886	27
13	Az Akadémia épületeire . . .			11,999	24
14	Ügyvédi. irodai és vegyes kiadásokra			4,898	54
15	Adó . . .			11,178	99
16	Kamatok alapítványok és alapok után			2,878	60
17	Akadémiai nagyterem díszítésére . .			388	76
18	Könyvkiadó váll. deficitjének törleszt.			2,000	—
19	Magyar műszótár tartozásának leírására fordított (régiiilletékek törlesztésére előirányzott összeg)			808	41
				152,612	62
20	Nyugdíjalapra hozzájárulás . . .	164	—		
21	Régi alapítványok leírása . . .	1,907	50	2,071	50
				154,684	12
22	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja . . .			29,215	94
				183,900	06

5. Magyar Tudományos Akadémia.

Bevételek állása 1890. december 31-én.

Költségvetés száma		Mérleg tétel száma	Bevételek 1890. évben	Költségvetés 1890. évre	Költségvetés 1891. évre
1	Alapítványi kamat	I. a	9.309 42	9.000	
2	Követelések utáni kamat	I. b.	3.115 32	3.000	—
3	Ertékpapírok	2	49.390 40	49.500	—
4	Egyéb ingatlanok	3	1.065 32	1.000	—
5	Házbér	3	38.692 38	39.500	—
6	Könyvek eladásából	4	4.527 22	4.000	—
7	Országos dotatio	5 a. f.	40.000 —	40.000	—
	Az 1890. évre készített előirányzat főösszege			146.000	—
	Bevételezések		146.100 06		
	e szerint 100 frt 06 krral több vételeztetett be, mint az előirányzat.				
	Hagyományok 1890. évben		5.800 —		
	Új alapítványok 1890. évben		32.000 —		
	Összes bevétel 1890. évben, illetőleg a veszteség-és nyeresemény számlának főösszege		183.900 06		
	Több vétetett be			37.900 06	
			183.900 06	183.900 06	

Budapest, 1890. december hó 31-én.

A Magyar Földhitelintézet,

miut a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője

Lukács.

Trebitsch.

6. Az Osztályok és Bizottságok költségvetési előterjesztése 1891-re:

A) I. osztály.

I. Az osztály munkálataira:

1. Az osztály Értekezéseire	1,000	frt — kr.
2. Simonyi Zsigmond Magyar Ha- tározók III. füzetére	300	> — >
3. A Nyelvtörténeti Szótárra	2,180	> — >
4. A Magyar Nyelvemléktárra	400	> — >
5. Szász Károly Dante Purgato- riuma fordítására	300	> — >
6. Rényi Rezső Itália költészete II. köt. segélyezése	300	> — >
	<hr/>	4.480
		frt — kr.

II. A Nyelvtudományi Bizottság munkálataira:

1. A Nyelvtudom. Közleményekre	1,010	frt — kr.
2. Balassa József munkája a magyar nyelvjárásokról	654	> — >
3. Svéd-lapp szöveg és Szótár	678	> — >
4. Nyelvészeti tanulmányútra	500	> — >
5. Votják szótár	680	> — >
6. Magyar Tájszótár	500	> — >
7. Vogul szövegek	1,670	> — >
8. Nyelvőr és Philologiai Közöny segélye	2,500	> — >
9. Előadó tiszteletdíja	400	> — >
10. Ügyviteli apró költség	30	> — >
11. Visszatérítés a Mester - szótár alapnak	200	> — >
	<hr/>	8822
		frt — kr.

III. Az Irodalomtörténeti Bizottság munkálataira:

1. Szabó Károly bibliographiája	600	frt — kr.
2. Pécsy Simon Psalteriuma	480	> — >
3. A bécsi egyetemen tanult ma- gyarok névsora	150	> — >
4. Régi Magyar Költők Tára VI. és VII. köt. bevezgetésére	799	> — >
5. Sermones Dominicales	171	> — >
6. Előadó tiszteletdíja	400	> — >
7. Irodalomtört. Közlemények	2,208	> — >
8. Szinnyei. M. Írók Névtárára	1,200	> — >
	<hr/>	6.008
		frt — kr.

IV. A Classica-philologiai Bizottság munkálataira:

1. Herodotos I. kötetére	1.190	frt	—	kr.
2. Némethy Géza Magyar Catojára	389	»	71	»
3. A Pindarscholionok kiadásának maradéka	238	»	35	»
4. Pecz. A Görög tragoedia cz. mun- kájára	920	»	—	»
5. Bírálatok díjazására	150	»	—	»
6. Előadói tiszteletdíj	400	»	—	»
				3.288
				frt 06 kr

Az I. osztály és bizottságai költségvetésének összege 22.598 frt 06 kr. Ennek fedezetül szolgál a maradék 1890-ről 3.459 frt 10 kr.; tehát az előirányzat 1891-re összesen: 19.138 frt 96 kr. A megállapított költségvetés 1890-ben volt: 16.500 frt.

B) II. osztály.

I. Az osztály munkálataira:

1. Értekezésekre és Emlékeszéderekre	4.000	frt	—	kr.
2. Medveczky Fr. «Társ. Ethika»	900	»	—	»
3. A Hunyadiak kora szerkesztése és kiadása	2.085	»	86	»
4. Később meghatározandó kiad- ványokra	1.200	»	—	»
5. A M. Philosophiai Szemlének	600	»	—	»
6. A Könyvszemlének segélyül ...	300	»	—	»
				9.085
				frt 86 kr.

II. A Történettudományi Bizottság munkálataira:

1. Magyar országgy. Emlékek XI. köt.	2.000	frt	—	kr.
2. Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború II. köt.	1.600	»	—	»
3. Anjoukori okmánytár VI. köt.	1.500	»	—	»
4. Hunfalvi Pál: A rumének álta- lános történetei I.	2.000	»	—	»
5. Mátyás király levelezése kiadá- sának munkálataira	300	»	—	»
6. Corpus Statutorum III. köt.	380	»	—	»
7. Karácsonyi J. Oklevelek Szt. István korából	660	»	—	»
8. Pesty Frigyes kéziratgyűjteménye vételára fejében	1.200	»	—	»
9. Thaly Kálmán: A Bercsényi-csa- lád története III. köt.	2.300	»	—	»
10. Történelmi Tár segélyezése	1.000	»	—	»
11. Történelmi Életrajzok segélyezése	500	»	—	»
12. Zsigmondkori Oklt. munkálataira	400	»	—	»
13. Másolásokra	700	»	—	»
14. A Rákóczi-családi oklevéltár munkálataira	300	»	—	»
15. A bizottság kéziratgyűjteménye lajstromozása	350	»	—	»
16. Előadói tiszteletdíj	400	»	—	»
17. Bizottsági apróbb kiadásokra ..	41	»	62	»
				15.631
				frt 62 kr.

III. Az Archaeologiai Bizottság munkálataira:

1. Magyarországi Régészeti Emlékek	2,500	frt — kr.
2. Archaeologiai Értesítő.....	3,700	> — >
3. Archaeologiai Közlemények....	755	—
4. Előadó és szerkesztő tiszteletdíja	600	> — >
5. A dúcok kezelőjének.....	120	—
6. Corpus nummorum Hungariae megindítására.....	800	> — >
		8,475

8,475 frt — kr.

IV. A Nemzetgazdasági Bizottság munkálataira:

1. A Nemzetgazdasági Szemle se- gélye.....	2,000	frt — kr.
2. A Budapesti Szemle segélye...	1,200	> — >
3. Nemzetgazdasági Írók Tárára..	1,283	> 75 >
4. A Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyvre	500	— >
5. Megyei monographiákra.....	400	> — >
6. Az előadó tiszteletdíja	400	> — >
7. Apró kiadások	60	> — >
		5,843

5,843 frt 75 kr.

A II. osztály és bizottságai költségvetésének összege 39,036 frt 23 kr. Ennek fedezetül szolgál a maradék 1890-ről 4,714 frt 57 kr.; az Embertani és Régészeti társulat előfizetése az Archaeol. Értesítőre 675 frt, tehát az előirányzat 1891-re összesen: 33,646 frt 66 kr. A megállapított költségvetés 1890-ben volt 29,500 frt.

C) III. osztály.

I. Az osztály munkálataira:

1. Matematikai és Természettudo- mányi Értesítő.....	2,000	frt — kr.
2. Természettudományi Értekezések	2,600	> — >
3. Matematikai Értekezések.....	200	> — >
4. Emlékbeszédek és apró nyom- tatványok	500	> — >
5. Heller Ágost I. t. «A physika története»	400	> — >
6. Később meghatározandó kiadvá- nyokra	1,700	> — >
7. Fröhlich Izidor I. t. «Elméleti physika»	1,300	> — >
8. Bolyai Farkas Tentamenjének új kiadására.....	500	> — >
9. A nemzetközi anatomia termino- logiája kidolgozására.....	300	> — >
10. Mult évről maradt munkálatokra	1,823	> 98 >
		11,323

11,323 frt 98 kr.

II. A Math. és természettudományi Bizottság munkálataira :

1. Tudományos buvárlatok segélyezésére.....	1,000	frt	—	kr.
2. Nyílt pályázati megbízásokra ..	2,000	»	—	»
3. Math. és Természettud. Közlemények kiadására.....	2,416	»	14	»
4. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
	<hr/>			
	5,816 frt 14 kr.			

III. A Hadtudományi Bizottság munkálataira :

1. Hadtörténelmi Közleményekre..	1,600	frt	—	kr.
2. Zrinyi M. hadtudom. munkáira	600	»	—	»
3. Az 1866. osztrák-olasz háború..	900	»	—	»
4. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
5. A múlt évről maradt munkálatokra.....	627	»	—	»
	<hr/>			
	4,127 frt — kr.			

A III. osztály és bizottságai költségvetésének összege 21,267 frt 12 kr. Ennek fedezetéül szolgál a múlt évi maradék 3,267 frt 12 kr.; tehát az előirányzat 1891-re összesen: 18,000 frt. A megállapított költségvetés 1890-ben volt 16,500 frt.

Maradékok részletezése :

I. osztály.....	111	frt	47	kr.	
Nyelvtudományi Bizottság ..	1,091	»	32	»	
Irodalomtörténeti Bizottság ..	2,176	»	60	»	
Class. Philologiai Bizottság ..	79	»	71	»	
	<hr/>				3,459 frt 10 kr.
II. osztály	—	frt	—	kr.	
Történelmi Bizottság	2,431	»	62	»	
Archaeologiai Bizottság	1,407	»	36	»	
Nemzetgazdasági Bizottság ..	875	»	59	»	
	<hr/>				4,714 frt 57 kr.
III. osztály.....	1,823	frt	98	kr.	
Math. és Term. tud. Bizottság	816	»	14	»	
Hadtudományi Bizottság	627	»	—	»	
	<hr/>				3,267 frt 12 kr.
	<hr/>				Összesen : 11,440 frt 79 kr.

7. Előirányzat 1891-re:

Bevétel:

	1890-re:	1891-re:
I. Alapítványok kamatai	9,000...	9,000 frt
II. Követelések	3,000...	3,000 >
III. Értékpapírok	49,500...	51,000 >
IV. Egyéb ingatlanokból	1,000...	3,500 >
V. Házbér	39,500...	39,000 >
VI. Könyvek eladásából	4,000...	6,000
VII. Visszatérülő előlegekből		1,000
VIII. Országos dotatio:		
a) Történelmi és irodalomtörténeti czélokra	15,000...	15,000
b) Műemlékek közzétételére	5,000...	5,000
c) Természettud. kutatásokra	5,000...	5,000
d) Classica-philologiai czélokra	1,500...	1,500
e) Könyvtára	5,000...	5,000
f) Az Akadémia szabad rendelkezésére	8,500...	8,500
	146,000...	152,500 frt

Kiadás:

I. Személyes járandóságok	25,750	28,650 frt
II. Általános kiadások:		
Ertesítő	4,000...	5,000 frt
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke		
Helyesírási szabályok		
III. I. Osztály és bizottságai	16,500...	16,500
IV. II. „ „ „	29,500...	29,500
V. III. „ „ „	16,500...	16,500
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:		
a) Az Akadémia vállalata részére	2,000...	—
b) A Természettudományi Társulat részére	2,000...	2,000
c) Az orvosi vállalat részére	1,000...	1,000 >
VII. Gróf Széchenyi István munkáinak kiadására	500...	1,500 >
VIIa. Kazinczy Levelezése kiadására	—	2,000
VIII. Jutalmakra	4,000...	5,000
IX. Budapesti Szemle segélye	2,800...	2,800
X. Előfizetés az Ungar. Revue példányaira	1,500...	1,500
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichte-re	1,500...	1,500 >
XII. Könyvtára:		
a) Vásárlásokra	3,510	7,000 >
b) Könyvkötésre	1,300	
c) Szekrények készítésére	—	
d) Cédula-catalogus készítésére	1,000	
e) Kisebb kiadások	150	
f) A kéziratár rendezéseért tiszteletdíj	400	

XIII Akadémia épületeire, rendes kiadások :	1890-re :	1891-re :
a) Fűtés		
b) Világítás		
c) Vízfogyasztás		
d) Kéménysöpprés, bádogosmunkák, mes- teremberek	8,500	9,500
e) Tisztítás és apróbb kiadások		
f) Rendkívüli kiadásokra		
XIV. Vegyes kiadásokra :		
a) Akad. kiadványok expedíciója	900	
b) A F. H. I. főkönyvvivőjének tiszteletdíja	600	
c) Ügyvédi költségek	600	4,500
d) Kisebb nyomtatványok	500	
e) Irodai kiadások	850	
f) Biztosítási díj	350	
XV. Adó	12,000	12,000
XVI. Kamat az Akadémia kezelte alapok után	3,000	3,000
XVII. A nagyterem díszítésére tett túlkiadásokra	988.76	7,000
XVIII. Könyvkiadó váll. deficitjének törlesztésére	2,000	—
XIX. Illeték-egyenlérlek	1,000	—
	<u>144.198.76</u>	<u>150.150</u>

8. A M. T. Akadémia részére 1890-ben befolyt:

a) Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:

Néhai Bergh Károly	1000	frt	
Kanizsai Károly	400	»	
Kovács Kálmán	200	»	
Razgha Elek és Holczér Róza	200	»	
Szeless László	2500	»	
Than Sándor	500	»	
		4800	frt.

b) Hagyományok határozott rendeltetéssel:

Néhai Kanizsai Károly	1000	frt.
---------------------------------	------	------

c) Új alapítványok:

Bródy Zsigmond	20000	frt.
Tornyai Schossberger Zsigmond	10000	»
Semsey Andor	20000	»
Összesen	55800	frt.

9. Válasz az *Árpád honfoglalása tárgyában a M. Tud. Akadémiához intézett kérdésekre*. Az épülő országház képviselőházi nagy terme számára Munkácsy Mihálytól festendő nagyjobbszerű kép (Árpád honfoglalása) megalkotásához szükséges historiai adatokra vonatkozólag, a Végrehajtó Bizottság elnökétől az Akadémiához intézett kérdések véleményadás végett a Történelmi Bizottsággal közöltetvén: a nevezett bizottság f. évi január hó 7-én tartott ülése a feltett öt kérdés közül négyre, mint a melyekre a vélemény-adás a Történelmi Bizottság tudomány-körébe vág, a vélemény-nyilvánításra felkért Pauler Gyula biz. tag írásban beadott jelentésének egész teljességében történt elfogadása után, a következő egyetértőleg mondott véleményének adott kifejezést:

A nevezett bizottság azon véleményben van, hogy a kérdésekre oly módon, a mint tétettek, tulajdonképen felelni nem lehet, mert hazánkat a IX. század végén nem *egy* nép lakta: az nem képezett *egy* államot; s ha itt is, ott is történt önkéntes meghódolás, *általános* meghódolásról beszélni nem lehet.

Igy tehát a bizottság a kérdésekre csakis hozzátvetőleg válaszolhat, még pedig a kérdések sorrendjét követve, következőképen:

I. *A benszüllött népfajoknak a győztes Árpád színe előtt való meghódolása az ország mely vidékére helyezhető?*

Anonymus többféle meghódolást említ. A köztudatban azonban leginkább az a jelenet él, midőn Szalán (a képes krónika Szvatoplugja) követei füvet és vizet hoznak, jöllehet e cselekmény tulajdonképen nem volt meghódolás, hanem csak ajándékadás, melyből a magyarok a meghódolást, a föld átadását csak következtették. E jelenet *színhelye*, mint Anonymus 16. és 17. fejezeteinek összevetéséből kitűnik, *Ungvár* volt. A képes krónika adata, hogy az Erdélyben történt, figyelembe nem vehető.

II. *Mely népfajok azok, melyek a hódolás tényénél feltűntetendők vagy feltűntethetők?*

A honfoglalás idejében mai hazánkat, a dunántúli német telepet kivéve, szlávok lakták. E szlávok — az legalább a legáltalánosabban elfogadott vélemény — a szlovén törzshöz tartoztak. Szlovének lakták a Balkán félszigetet is, a hol az ural-altájai bolgárokat magukba olvasztván, a *mai* bolgár népet alapították meg. Ez összeolvadás ép a honfoglalás idejében ment véghez; abból az időből tehát még a *mai bolgár tyipust* nem igen lehet felléptetni, még ha meg is engedjük, hogy mai hazánkban akkor a bolgárok is uralkodtak. Leghelyesebb volna tehát, a bizottság véleménye szerint, a tiszta szlovén tyipust feltüntetni, mely népfajnak Ausztria déli tartományain kívül hazánkban is, a dunántúli vindusokban és a *mai* Horvátország dráva-szávaközi, varasd-, körös-, zágrábmegyei lakosságában számos képviselője van.

III. *Mely formákban, mely jelvények átadása által történt ezen meghódolás?*

A közludatban élő, lehet mondani conventionálisan elfogadott meghódolási jel a *jelen esetben* a föld és víz átadása.

IV. *Az e tárggyal foglalkozó történeti irodalomnak melyek azon részletei, melyeknek ismerete esetleg a művészre nézve tájékozásul szolgálhat?*

A művésznek eselleges tájékozás végett, hogy a hazai felfogást ismerje, Anonymus és a képes krónika 13-dik fejezete volna ajánlható olvasmányúl. Mindkettőnek igen jó fordítását birjuk. Anonymusét Szabó Károly tollából, a Ráth Mór által kiadott: Magyarország Történelmének Forrásai, első füzetében; a képes krónikáét a Toldy Ferencz által közzétett Chronicon Marci függelékében, mely 1867-ben jelent meg Emich Gusztáv kiadásában. Pszichologiai, jellemfestő szempontból haszonnal fogná a művész olvashatni Ekkehard «Casus Sancti Galli»-jának ama fejezetét, mely a magyarok 926-diki látogatását beszéli el, s a mely a Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit című gyűjteményben németül is megjelent. Szabó Károly «Vezérek korá»-ban pedig — mely mű általában véve is olvasmányúl ajánlható — a 181. és köv. lapokon magyarul is olvasható.

* * *

V. *Mily támpontok nyújthatók úgy a magyarok, mint a meghódoló népfajok korhű öltözködés és fegyverzetét illetőleg, és melyek a nemzeti múzeumban, avagy esetleg más gyűjteményekben az e célra felhasználható tárgyak?*

E kérdésre az Archeologiai állandó Bizottság, elnökének, Pulszky Ferencz t. tagnak véleménye alapján, a következő választ adja:

«Hogyha azt kérdezzük, mit tanulunk a magyar pogány sírleletekből, a vezérkori vitézek ruházatáról és fegyverzetéről, a következőkben összesíthetjük tapasztalatainkat:

A sírok, melyeket eddig felástak, mind lovas sírok, melyekbe a vitézt lovával együtt temették el. A ló mindig rajta fekszik a lovag tetemén, minek következtében az elporlott lószerszám ezüst-díszei a vitéz ruházatának díszítéseivel gyakran összevegyültek. A vas-zabla a galgóczi leletnél ezüst-gombokkal ékes, a kengyelvasak többnyire karika-alakúak, a lószerszám fődíszé szívalakú ezüst-lemez, közepén aranyozott mélyedéssel; ilyet találtak Pilinben és Nagy-Teremián. ez a ló szügyére volt alkalmazva. Hasonló alakú, de kisebb ily lemezek Gödöllőn fordultak elő. Egyszerű gombalakú pitykék ékesítették a lószerszámot különböző változatokban.

A lovagnak nem volt sisakja, mit a koponyán látható sebhelyek is bizonyítanak.

A főveg, a szolvai lelet tanúsága szerint nemezből készült prém-mel díszített kucsma lehetett, melyhez elől paizsforma ezüst-lemezt alkalmaztak, melyre növénydísz, geometrikus hosszúkás, keskeny négyszögekben való elrendezéssel hol trébelve (galgóczy lelet), hol vésve volt. A ruhára ezüst-pikkelyeket vagy külföldi pénzeket varrtak fel, pánczélnak nincs nyoma. Az öv keskeny volt, a kard szintén keskeny, nem erősen görbült, tokját veresre festett elefántcsont-lemez darabokkal díszítették, s ezek mind simák.

Vajjon a sírban talált nyak- és karpereczek a férfi vagy a nő ékszeréhez tartoztak-e, ez eddig bizonytalan; de valószínűbb, hogy a nő tetemét díszítették, mert az eddig felásott sírokban mindig a nő csontváza a vitéz csontváza mellett fekszik, hol arany, hol ezüst, díszes, hólyagos fülbevalóval. Az ezüst- vagy bronz-nyakperezcz vastagabb drótnak hol három, hol négy szálából össze van fonva, néha még két finom fonott ezüst-szál is be van vezetve azon közökbe, melyek a vastagabb drót fonásából erednek. Üveg- és ezüst-kláris szintén a női ékszerekhez tartozik.

A fegyverzethez tartozik még a lándzsa és a nyíl, mind a kettőnek vasa többnyire levélalakú, de az utóbbi néha szárnyas. A puzdrának, íjnak és paizsoknak semmi nyomát nem találták az eddig felásott sírokban, ezek valószínűleg fából és bőrből készültek, melyeket a föld sava fölemésztett. Teremián találtak finomabb és durvább lenszövet-darabokat, valószínűleg a nő ruhamaradékát. A korbelt írók tanúsága szerint a főemberek ruházatára sok arany-ékszer volt függesztve, mely csengetyűhanggal kísérte lépteiket.

10. Bizottsági javaslat az alosztályok és a tagválasztás tárgyában. 1. §. Az Akadémia három tudomány-osztályból áll; a melyeknek köre, két-két alosztályba csoportosítva, következőképen állapított meg:

I. NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

A) Nyelvtudományi alosztály:

Általános és különös nyelv- és írástörténet. — Általános és különös nyelvtudomány. — Főleg a magyar s vele rokon nyelvtudomány egész terjedelmében; tehát a magyar nyelvtörténet, hasonlítás, nyelvtan és szótárírás, a nyelvjárások megismertetése, s a nép- és köznyelv emlékeinek gyűjtése, magyarázata és kiadása. — A nevezetesebb magyar munkák bírálata, nyelv tekintetében.

B) Széptudományi osztály :

Irodalom-történet ; könyvészet általában, s különösen a hazai és nemzeti ; régi magyar jeles írók kiadásai. — Általános és különös szépműtan, hangzó és mímező művészetek elmélete. — Műtörténet, műbírálat. — Nyelvbeli előadás tudománya : szép próza, különösen szónoklat. — Költészet. — Régi és új nemzetek remekíróinak fordítása.

II. PHILOSOPHIAI, TÁRSADALMI ÉS TÖRTÉNELMI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA.

A) Philosophiai és társadalmi tudományok osztálya :

Elméleti és gyakorlati philosophia ; a philosophia történelme ; nevelés- és oktatás-philosophia. — Jog- és államtudományok s történelmők. — Közgazdaság és statisztika. — Ethnographia.

B) Történelmi tudományok osztálya :

Einberiség és művelődés története. — Egyetemes és különös történetírás, főkép hazai. — A történelem segédtudományai. — A hazai történelem felvilágosítására szolgáló közirományok, oklevelek s egyéb történeti emlékek nyomozása, kútfők gyűjtése, kiadása, bármely nyelven legyenek írva. — Régiségtan.

III. MATEMATIKAI ÉS TERMÉSZETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA.

A) Matematikai és physikai tudományok osztálya :

Tiszta mathesis ; mechanika, elméleti természettan és elméleti csillagászat, mathematica földrajz ; kísérleti természettan, physikai csillagászat, meteorologia, chemia ; és az alkalmazott mathem. tudományok közül : politikai számtan, geodaesia, technikai tudományok, hajózási és hadtudományok.

B) Természettudományok osztálya :

Ásványtan, földtan, természeti földrajz, növénytan, állattan, anthropologia. — Boncz- és élettan - - Orvosi tudományok. — Gazdasági tudományok.

2. §. Minden osztály az alapszabályok 22. §-ában meghatározott számú tiszteleti, rendes és levelező tagokból áll. A rendes és levelező tagok fele részben az *A)*, fele részben a *B)* osztályhoz tartozó tudományok művelői közül választatnak. A tiszteleti tagságra nézve az alapszabályok 14. §-a az irányadó.

12. §. A tagválasztás ajánlat alapján történik. Minden akadémiai tagnak joga van a saját osztályába, a saját tudományszakával foglalkozó szakférfiak közül jelölteket ajánlani tagokul ; azonban egy-egy tag csak annyit ajánlhat, a hány hely az illető osztályban üresedésben van.

Az írásbeli ajánlatot márczius 31-éig a főtitkári hivatalhoz kell beküldeni. E határidőn túl azon évre ajánlatok el nem fogadtatnak.

A beérkezett tagajánlatok, az alosztályok szerint csoportosítva, legkésőbb április 3-dikáig, áttétetnek az illető osztályhoz, mely legott rendkívüli értekezletet tart, s a választások előkészítése, illetőleg az összes Akadémia tájékozása, nevezetesen az ajánlottak tudományos érdemeinek mérlegelése és a legérdemesebbnek, vagy ha szükséges, többeknek is, és pedig első, második és harmadik helyen való kijelölése végett, az illető alosztályból titkos szavazattal, öt vagy hét tagból álló bizottságot küld ki, hármat, illetőleg négyet a tiszteleti és rendes, kettőt, illetőleg hármat a levelező tagok sorából.

A bizottság részéről a kijelölések abszolút szótöbbséggel tétetnek s külön vélemények el nem fogadtatnak.

A bizottságok kijelölései legkésőbb április 20-áig az illető osztály titkári hivatalához küldendőek be, mely azokat haladéktalanul átteszi a főtitkári hivatalhoz kinyomatás s a belső tagoknak leendő megküldés végett.

A nagygyűlés első napján mindegyik osztály, kötelező tekintet nélkül a szakbizottságok kijelöléseire, titkosan szavaz, első sorban a szakbizottságok ajánlottaira, és azután — ha ezek a kétharmad szótöbbséget meg nem nyerték — a többi ajánlottakra. Az osztály azokat, a kik legalább kétharmad szótöbbséget kaptak, mint az osztály ajánlottait, okadatolt jelentésben az összes Akadémia elé terjeszti.

Az osztályoknak e jelentései a nagygyűlés második napján felolvasatnak.

A nagygyűlés harmadik napján az összes Akadémia tiszteleti és rendes tagjai, titkos szavazattal és kétharmad szótöbbséggel választják meg a tagokat.

E javaslatokra vonatkozólag az osztályok a január 26-iki Összes ülésen következő jelentéseket terjesztettek elő:

Az I. osztály jelentése.

A bizottsági javaslat minden pontjában elfogadtatik, kivéve a tagválasztás ügyrendje 12. szakaszának a következő pontját: «Minden akadémiai tagnak joga van a saját alosztályába a saját tudomány-szakával foglalkozó szakférfiak közül jelölteket ajánlani tagokul.» E helyett a következő módosítás ajánltatik: «Minden akadémiai tagnak joga van saját alosztályába a szakférfiak közül jelölteket ajánlani tagokul. Igaz ugyan, hogy a módosítandó rész nem az új javaslat indítványa, hanem a régi ügyrend rendelkezése, de az osztály elégnék tartja az alosztályok megállapításával járó megszorítást, ha még a saját tudományszak megszorítása is megtartatnék, könnyen megeshetnék az, hogy némely tudományszaknak csak egyetlen képviselője levén valamely alosztályban, egy tag önkényétől függene az illető szakférfiak ajánlása vagy nem ajánlása.

A II. osztály jelentése.

Osztálytitkár felolvassa az elnökök és titkárok bizottságának indítványát 1. az akadémiai osztályok és 2. a tagválasztási ügyrend tárgyában.

Hosszasabb eszmecsere után az értekezlet 9 szavazattal 8 ellen abban állapodott meg, hogy az ügyrend kérdéses pontjait nem óhajtja módosítani, s a bizottsági javaslatot nem fogadja el.

A III. osztály jelentése.

A bizottsági javaslat minden pontjában elfogadtatik, mégis a következő szövegezési módosításokkal:

1. A matematikai és physikai tudományok alosztályához tartozó tudományok következőkép csoportosítandók:

Tiszta mathesis. mechanika, elméleti természettan, elméleti csillagászat és matematikai földrajz. — Kísérleti természettan. physikai csillagászat. meteorologia. chemia. — Technikai és bányászati tudományok, hajózási és hadtudományok.

2. A természetrajzi tudományok alosztályához tartozó tudományok így csoportosítandók:

Ásványtan. földtan. természeti földrajz. növénytan, állattan. földművelési tudományok. — Anthropológia, boncz-, élet- és kórtan: orvosi tudományok.

3. A Tagválasztás Ügyrendjének 3-ik bekezdésében e helyett:

«a legérdemesebbnek, vagy ha szükséges, többnek is, és pedig első, második és harmadik helyen való kijelölése végett» — tétessék:

«az érdeemeseknek, ha szükséges, első, második és harmadik helyen való kijelölése végett».

4. A 4-ik bekezdésben: nemcsak «a bizottságok kijelölései», hanem a tagajánlások is kinyomatandók és a belső tagoknak megküldendők.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. márczius 15.

3. FÜZET.

A Bézsán-jutalom.

Báró Bézsán József 1873. február 3-ikán alkotott végrendeletében 40,000 frt alapítványt tett az Akadémia részére, azon kívánat kifejezésével, hogy ez összeg kamataiból időnként legalább 1000 frt jutalom tűzessék ki a természettudományok köréből feladott kérdés legjobb megoldására. és egy másik. szintén annyi összegű jutalom a történelmi. philosophiai s ezekkel rokon tudományokból vett kérdés legjobb megoldására. Az alapítvány az 1874. év folyamán befizettetett s a pályázat formulázott szabályzata az 1875. ápril 26-án tartott összes ülésen az Ügyrendbe igttatott.

E jutalmat eleinte csak a II. és III. osztály tűzte ki; azonban az 1878. július 1-jén tartott összes ülés elhatározta, hogy ezentúl a Bézsán-jutalom előnyeiben a három osztály egyformán fog részesülni. Ehhez képest az egyes tudományzakok sorrendje az Ügyrendben következőleg állapított meg:

1875. Természettudományok.

1878. Történelmi vagy philosophiai tudományok.

1881. Irodalomtörténet vagy aesthetika.

1884. Természettudományok.

1887. Történelmi vagy philosophiai tudományok.

1890. Irodalomtörténet vagy aesthetika stb.

A jutalom tehát 3 évenként tűzetik ki s 1200 arany frtból áll.

1875. Természettudományok. — Az 1875. május 25-én tartott nagygyűlésen a III. osztály a következő pályakérdést hirdette ki: „Határozottassék meg a víz fajmelegének változása a mérséklettel; a vízgőz rejtett melege lehetőleg széles határok között; a víznek elemeiből való keletkezések származó meleg-mennyiség (égési meleg); az összefüggés a víz fagy-pontja és a nyomás között“. Határnap 1877. decz. 31. E határnapig egyetlen pályamunka sem érkezvén be, a jutalom nem volt kiadható s a pályakérdés többé nem tűzetett ki.

1878. Történelmi tudományok. — Az 1878. június 19-án tartott nagygyűlésen a II. osztály hirdette a következő pályakérdést: „Adassék elő a magyarországi állami és jogi institúciók állapota az Árpád-ház kihaltakor és ismertessenek meg a Róbert Károly és Nagy Lajos által életbe léptetett reformok“. A határnap 1880. decz. 31-én járt le s a kitűzött kérdésre egy pályamunka sem érkezett.

1881. Természettudományok.¹ — Az 1881. május 18-án tartott nagygyűlésen a III. osztály a következő pályakérdést hirdette: „A másodrendű és két független változót tartalmazó partialis differential-egyenletek körében eddig csak néhány kevés, különösen Monge és Ampère által vizsgált alak integratioja ismeretes. Az eddig elért eredményekhez csatlakozva, tárgyalassék valamely új, ide tartozó egyenlet-osztály, oly módon, hogy az integratio vagy teljesen eszközöltetik vagy legalább is néhány lényeges pontban egyszerűsítettik“. Határnap 1883. decz. 31. Beérkezett két pályamunka s az 1884. június 4-én tartott nagygyűlésen a jutalom az I. számú, „J'ai posé les principes stb.“ jeligéjű pályamunkának ítéltetett oda, mint olyannak, mely „egy új egyenletosztálynak az integratioját vitte keresztül, egyúttal pedig az általa tárgyalt egyenletosztály integratiojára nézve maradandó becsű lépést tett“. Felbontatván a jeligés levél. abból *dr. König Gyula* 1.-tag neve tűnt elő.

1884. Természettudományok. — Az 1884. június 4-én tartott nagygyűlésen megint a III. osztály hirdetett pályázatot; a feladat a következő volt: „Az elektrodynamometer mechanikája mindeddig nincsen szigorúan megállapítva, minek oka az, hogy a lineár vezetőkben indukált elektromos áramnak simultan differential-egyenletei eddigelé csak néhány egyszerű esetben nyertek megoldást. Kiváncsítik ezen egyenletek oly általánosabb alakjainak integrálása, melyek a dynamometer szigorú elméletét adják. Az elméleti eredmények igazolására szolgáló netáni kísérleti összehasonlítások és mérések kívánatosak ugyan, de a díj tisztán elméleti pályamunkáknak is oda ítélhető“. Határnap volt 1886. decz. 31. Beérkezett egy pályamunka „... το γάρ γράμμα stb.“ jeligével, melynek az 1887. május 12-ikén tartott nagygyűlés a jutalmat oda ítélte; minthogy „szerzője okoszerű alaposággal és kiváló szorgalommal tárgyalja a kérdés s egy az elméleti tárgyalásból kifejthető s eddig észre nem vett jelenségre utal, t. i. az elektrodynamikus resonantiára“. A felbontott jeligés levél *dr. Fröhlich Izidor* levelező-tagot vallotta szerzőül.

¹ Irodalomtörténet- vagy aesthetikának kellett volna következnie.

1887. Philosophiai tudományok. — Az 1887. május 22-én tartott nagygyűlésen a II. osztály hirdette a következő pályakérdést: „Kivántatik a physiologiai lélektan rendszere a legújabb kutatások alapján“. A kitűzött 1889. szept. 30-iki határrnapig beérkezett egy pályamunka, de az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés ennek a jutalmat nem adta ki.

1890. Irodalom-történet. — Az 1890. május 7-én tartott nagygyűlésen az I. osztály hirdette a következő pályakérdést: „Kivántatik a magyar dráma-irodalom története, a legrégibb nyomokon kezdve 1867-ig“. Határrnap 1893. szeptember 30. Jutalma 1200 frt aranyban.

A Lukács Krisztina-jutalom.

Lukács Móricz 1881. november 5-én elhunyt akadémiai tiszteleti tag végrendeletében 20,000 frt névértékű záloglevelet hagyományozott az Akadémiának, mint alapítványi tőkét, melyből „Lukács Krisztina-jutalom“ czímen évenként 1000 frt jutalom hirdettetik valamely tudományos kérdés megoldására, és pedig felváltva minden esztendőben más tudomány köréből. A tudományok egymásután következő sora ügyrendileg van megállapítva.

1882. Nyelvtudomány.¹ — Az 1882. május 31-én tartott nagygyűlésen a következő pályafeladat hirdettetett: „Kifejtendő a magyar nyelv egész életében (a régi s új irodalomban és a nép nyelvében) hogyan szerepelnek a mondatnak határozó részei. Tekintetbe veendőek egyéb nyelveknek analog szerkezetei, s különös figyelem fordítandó e részben a rokon nyelvekre s azon nyelvekre is, melyek a miénknek fejlődésére befolytak“. Határrnap 1884. december 31. Beérkezett egy pályamunka „Törvényes szabadság“ jeligével, melynek az 1885. május 27-én tartott nagygyűlés a jutalmat oda ítélte, mint olyan műnek, mely „nagy grammatikai képzettségről, mind az ismertebb, mind a rokon nyelvek elég tág körű ismeretéről, az összes magyar, de kivált a régi irodalomban teljes tájékozottságról tanúskodik“. A jeligés levél felbontatván, abból *Simonyi Zsigmond* l. t. neve tűnt elő. (L. Ért. I. 577.)

¹ Széptudománynak kellett volna szabály szerint a sort megnyitni: de ez az I. osztály határozatából helyet cserélt az 1883-ra kitűzött nyelvtudománynyal.

1883. Széptudomány. — Az 1883. május 16-án tartott nagygyűlésen nyilvános pályázat hirdtetett a következő feladatra: „Kazinczy Ferencz élete és munkái”; ajánlatok beküldésére határnap 1884. márczius 31. Nem érkezvén be ajánlat, az 1884. június 4-én tartott nagygyűlésen új beküldési határidő tűzetett ki: 1885. szept. 30-ika. A pályázat újra eredménytelen maradt s az 1886. január 25-iki összes ülés az I. osztály javaslatára elhatározta, hogy az 1000 frtos jutalom az 1889-ben ismét kitűzhető 1000 forintos jutalommal egyesítve, a nyílt pályázat 2000 frt jutalommal még egyszer kihirdetendő 1886. szept. 30. határidővel. E határidőre dr. Babics Kálmán budapesti tanár küldött be tervrajzot, melyet azonban — szerzője időközben elhalálozván — az I. osztály nem fogadhatott el kidolgozásra.

1884. Történettudomány. — Az 1884. június 4-én tartott nagygyűlésen a II. osztály hirdette a következő feladatot: „Magyarország egyes területei megszerzésének, elvesztésének és visszakapcsolásának története.“ Határnap 1886. szept. 30. Nem érkezvén be pályamunka, a jutalom az 1887. május 9-iki nagygyűlésből 1889. szept. 30-iki határnappal újra kihirdetett. Azonban a pályázat, pályamunkák hiányában, ez alkalommal is meddő maradt.

1885. Társadalomtudomány. — Az 1885. május 27-én tartott nagygyűlésen a következő pályakérdés hirdtetett ki: „Az állami vállalkozás méltatása. szemben a magán-, de különösen a részvénytársulati vállalkozással. A munka ne szorítkozzék kizárólag a pénzügyi eredményekre, hanem méltassa a különböző vállalkozási módok közgazdasági, forgalmi és humanitárius előnyeit is, a hazai tapasztalatok mellett a külföldieket is felkarolván“. Határnap 1887. szept. 30. A pályázat meddő maradt, pályamunka nem érkezvén.

1886. Bölcsészettudomány. — Az 1886. május 5-ikén tartott nagygyűlés a következő feladatot hirdette ki: „Kivánnatik a nevezetesebb lélektani elméletek történelmi kifejlődésének kritikai ismertetése“. Határidő 1888. szept. 30. Egyetlen pályamunka sem érkezvén, a pályakérdés levétetett a napirendről.

1887. Természettudomány. — Az 1887. május 12-én tartott nagygyűlésen a következő pályakérdés hirdtetett: „Kivánnatik az 1831-ig, a Magyar Tudományos Akadémia tényleges megalapításáig, magyar nyelven megjelent természettudományi munkák és értekezések beható tárgyi és nyelvi megismertetése és önálló becsű irodalomtörténeti méltatása, különös tekintettel a műnyelv fokozatos fejlődésére“. Határnap 1890. szept. 30. Egy pályamű sem érkezett be.

1888. Matematikai tudomány. — Az 1888. május 3-án tartott nagygyűlésen a következő feladat tűzetett ki: „Kivántatik a matematika vagy a matematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek tudományos haladásában fontosabb szerep jutott. Az Akadémia az új eredmények bemutatását nem kívánja, hanem súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból, kimerítő és önálló becsű előadására“. Határnap 1890. decz. 31-ike. Öt pályamű érkezett be. (I. Ért. II. 179. l.)

1889. Széptudomány. — Az 1889. május 2-án tartott nagygyűlés nyílt pályázatot hirdetett Zrínyi Miklós a költő életének és munkáinak megírására. Tervrajz beküldésére határnapúl 1890. január 31-ike állapított meg. Beérkezett két tervrajz; az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés a munka megírásával *Kanyaró Ferencz* kolozsvári gymnasiumi tanárt bízta meg s a benyújtás határnapjául 1892. decz. 31-ikét állapította meg.

1890. Nyelvtudomány. — Az 1889. május 2-án tartott nagygyűlés 1892. szept. 30. határidővel előre kitűzte a következő feladatot: „Kivántatik egy tüzetes magyar hang- és alaktan nyelvtörténeti alapon. Részletesen tárgyalandók a hang- és alaktan történeti változásai, a legrégibb nyelvemlékektől egész a mai korig, mindig az eredeti források felhasználásával; kitüntetendő végül, hogyan fejlődött s állapotodott meg a mai nyelvnek hang- és alaktana“.

Erdély és az északkeleti háború.¹⁾

A harmincz éves háború két kisebb protestáns állam között hozott létre ha nem is szövetséget, de mint magok nevezték, bensőbb ismeretséget. Mind a kettő felhasználta a kedvező alkalmat, hogy terjeszkedjék, emelkedjék s a hosszú küzdelemből erőben, súlyban növekedve kelt ki mind a kettő. De a mit elértek, az a jövő emelkedésnek csak csíráját rejté magában — s az ott és akkor elvetett magból az egyiknek jövőendő nagysága, a másiknak bukása kelt ki.

Ez a két állam: Brandenburg és Erdély.

¹⁾ Levelek és okiratok. A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából bevezetésekkel s jegyzetekkel ellátva közvázta *Szilágyi Sándor*. Első kötet 636 lap, Budapest, 1890. Ára 5 forint.

Közel egy századig egyforma úton haladtak. Csaknem abban az időben, midőn Brandenburgi Albert, mint a német lovagrend nagymestere, a lengyel király főnhatóságát elismerte, lett a szövetséges török szultán Zápolyai János fiának hűbérurává. De Brandenburg részét tette Németországnak, mint Erdély részét tette Magyarországnak. A választó birodalmának egy része függött, akármilyen lazán, de mégis függött a német császártól s Erdélynek egy része, a Partium, épen úgy függött a magyar királytól — s mint tudva van, a magyar királyi és német császári koronák egy főt díszítettek. Tehát a választó és a fejedelem is birtokterületeikre nézve két-két különböző hűbérúrnak voltak alávetve, kik közül egyik sem osztotta az ő vallását. S a harmincz éves háborúban való részvétel az egyiknek Pomeránia egy részét és négy püspökséget szerzett meg, míg a másiknak Partiumját két vármegyével szaporította, úgy hogy e két megye örökölhető is volt.

Ilyen sajátságos viszony, mint e két államé, csak olyan átmeneti korban fejlődhetett ki, mint a milyennek a westphaleni béke határt szabott. De ha a választó birodalmának egyik fele nem tartozott a német birodalom kötelékébe — s ha maga a tulajdonképeni Erdély fejedelme is rég kivonta magát a magyar király főnhatósága alól: érdek-összeütközés idején nem volt-e joga egyiknek úgy, mint másiknak harcolni hűbérura ellen? S ha egyfelől a lengyel király és a császár, másfelől a szultán és a magyar király összeütközésbe jöttek egymással, nem volt-e természetes, ha a választó épen úgy, mint a fejedelem arra az útra léptek, mely saját és országuk érdekeinek legjobban megfelelt?

S ezek az érdek-összeütközések nem sokára bekövetkeznek, s midőn néhány év múlva a nagy északi háború kitört — nem is vonhatta ki magát e két állam közül egyik sem belőle. Csak hogy míg a harmincz éves háborúban közös célért harcoltak: most ellentétes érdekekért küzdöttek.

Itt vált el a két állam útja egymástól. Itt dőlt el az ő sorsuk. Hogyan lett az egyik, két század kitartó és következetes munkája által az új idők egyik leghatalmasabb államává, kiváló történetírók kitartó munkával gyűjtik ennek anyagiát össze. Mi okozta a másiknak bukását, erre megfelelni a magyar történetírók feladata. De bár mennyire távol állónak látszik is e két ügy lefolyása egymástól, annyi összefüggés, összetartozás volt az események közt, hogy azoknak együttes áttekintése adja meg csak a kulcsot helyes elbírálásukhoz.

Az okirattár, melynek első kötete most hagyta el a sajtót s melynek címe „Erdély és az északkeleti háború“ az akkori történetek némely vitás kérdését eldönti, néhány homályos pont-

ját tisztázza, — mindenekfölött pedig kétségen kívülé teszi azt, hogy a nyugoti államok történetírói a keleti események tanulmányozását nem kerülhetik ki. Bármily jelentékteleneknek látszottak is külön-külön; Erdély, a két Oláhország s a zaporogi kozákok területe, együtt fontos politikai tényezőkké válhattak volna. S az a meghíúsult terv: ezekből egy foederatív államot hozni létre, ha sikerül, nem kis fontosságú átalakulásokat vont volna maga után. Látszhatik ez ma chimaerának, de a maga idejében nem volt az s már nem is volt messze a megvalósulás stádiumától.

1.

1648. nov. 17-én kiállított ünnepélyes okirattal Chmielniczki Bogdán kozák hetmán a zaporogi haddal egyetértve meghívja I. Rákóczy Györgyöt, hogy összes hadaival támadja meg Lengyelországot, mert ők azt akarják, hogy Rákóczy legyen védurokká s hazájok Lengyelország királyává: „hiszen Báthory István is, kinek ők kiváltságait köszönhetik, ebből az országból származott,” mondja a meghívóban.

Hogyan jött Rákóczy a meghíváshoz — hiszen Erdélytől messze feküdt a kozák föld. Köztük volt Moldva s egy darab tatárterület, főntebb északra pedig Lengyelország, melynek a zaporogi terület kiegészítő részét alkotta.

Úgy, hogy a dolog már pár évvel előbb elő volt készítve, még Ulászló lengyel király életében. Herczeg Radzivill 1646 nyarán látogatást tett Munkácsen Rákóczynál s ott jöttek bizonyos megállapodások létre. Radzivill maga protestáns volt, ipa Lupul a moldvai vajda óhitű, óhitű maga Chmielniczki is. A kozák és a lithván, elnyomott vallásuk megvédésére, egyetlen utat láttak, ha protestáns fejedelmet ültetnek a lengyel trónra s Lupullal is jött bizonyos megállapodás létre, mert akkor kezdték tárgyalni, hogy a fejedelemnek ifjabbik fia, Zsigmond, vegye nőül a vajdának leányát. S a mint Ulászló meghalt, hozzá is fogtak a munkához, hogy a fejedelemnek Nagy-Lengyelországban pártot teremtsenek. Talán sikerülhetett volna is a dolog; annyi bizonyos, hogy nem csak a protestáns lithvánok, hanem több kath. főúr s egy pár pap is megvoltak nyerve. A királyválasztó országgyűlés erdélyi és kozák had közé szorulva, aligha meg nem választja Rákóczyt. De mire a kozák követség a meghívóval Gyula-Fejérvárra ért, már Rákóczy meg volt halva. S a gyászoló család a merész terv megvalósítására semmit sem mert tenni az elhunyt fejedelem fia érdekében. De tagadó választ sem adtak a kozák követeknek s még azután is, hogy Lengyelországban a királyi szék betöltetett s János Kázmér megkoronáztatott, folytatták a megkezdett tárgyalásokat Chmielniczkiel.

Sőt kilátásaik sem csökkentek, mert a kozák lázadás nem szűnt meg élő seb lenni Lengyelország testén. A respublicának nem volt elegendő ereje megfékezni föllázadt alattvalóit s még kevésbé tudta elhatározni magát arra, hogy méltányos követeléseiket kielégítse. Chmielniczki ezzel tisztában volt, s ahhoz mérte minden actióját. A háború folytatásában volt egy jó szövetségese: a tatár. A mikor csak hívta a khánt a hetmán, mindig küldött egy csapatot segélyére. A horda készségesen fölült, ellátva pár napi élelemmel s áthaladva a sivatagon bőséges kárpótlást talált a kirablandó lengyel területen, honnan győzve vagy verve, jókora zsákmánnyal tért haza.

De arra, hogy tatár segélyvel kivívja függetlenségét, a hetmán nem számíthatott. Rendezett viszonyok megteremtéséhez másutt kelle keresnie segélyt. Urat, királyt vagy fejedelmet, valamelyik nyugoti államból állíthatott, a megszilárdulás reményével, hazája élére.

Ha az öreg György meg is halt — miért ne lehetne ez a más valamelyik fia, a kisebbik Zsigmond például? Hiszen a Rákóczyak kincsét csak készpénzben s aranyértékben tíz milliónál többre becsülték, kész hadjok is volt, jelentékeny erő, mozgósítható minden perczen. Mindezt jól tudták Keleten is s a hetmán 1649. február 20-án azt az utasítást adta követeknek, hogy birják rá Zsigmondot Lengyelország megtámadására, ők, Radzivil, a lithvánok s a dissidensek vele egyszerre beütnek Lengyelországba, „aggódva várják, hogy térdet hajtsanak előtte.”

Hanem a Rákóczyak szövetségét a lengyelek is keresték; Wielopolszki a nyár elején fényes követtség élén s még fényesebb ajánlatokkal megjelent Fejérvárott.

A család a gyógyi fürdőbe hívta meg a tanácsurakat s a ház barátait bizalmas tanácskozássra, hogy e két ellentétes ajánlatot vegyék fontolóra, s ezek úgy találták, hogy a beavatkozásnak még nem jött el az ideje. A császár sejt valamit: gyanakvó szemekkel kíséri a fejleményeket s a porta sincs a tervnek megnyerve. Az alatt pedig, míg a Rákóczyak így haboztak, Sbarashnál a kozák és tatár hadak egy döntő ütközetben teljes diadalt arattak a lengyeleken s békére kényszerítették őket.

S Chmielnicki e diadal után még inkább eljöttnek látta az időt, hogy kivívja Kozákország függetlenségét s egyiket a Rákóczyak közül a zaporogi hadak élére állítsa, de egyúttal arra is kezdett gondolni, hogy a töröknek meghódoljon. Küldött őszszel a szultánhoz is, de sokkal fényesebb követtséget küldött Erdélybe, melynek élére azt állítá, ki utána első volt: Teterát, azzal a megbízással, hogy a két Rákóczy közül akármelyiket birja rá, hogy a mozgalom élére álljon.

De egy fellázadt, megbizhatatlan néppel szövetkezni kockázatos vállalat lett volna s különben is a felszabadítandó Kozákország még mindig csak egy nagy „vadon” volt. A kozák területnek Lengyelország nélkül nem volt értéke; igazuk volt a Rákóczyaknak, hogy a kettőt együtt akarták megszerezni. S ez volt az oka, hogy Teterát is csak biztatásokkal bocsátották el, mert részökről még nagyobb lett volna a kockázat, akkor menni bele e vállalatba, mikor még nem tudták, hogy Lupul vajda minő szint fog vallani?

Mindenesetre vele szemben táplálta a gyanút az a körülmény, hogy ő folytonosan halasztotta a saját leánya és Zsigmond herceg közt tervezett házasság létrejöttét s hogy végre talált is ürügyet az eljegyzés felbontására; mert egy oldaltámadás az ő részéről beláthatatlan bonyodalmakat vont volna maga után. Az veszély lett volna a Rákóczyakra nézve, ha egy ilyen intervenció esetére egész Lengyelországot magukkal szemben találják. S ennek az esélye nem volt kizárva. Mert volt ugyan sok barátjuk Lengyelországban, de nem volt erős pártjuk. Folytonosan kapta ugyan a tudósításokat, hogy a királyt senki sem szereti, hogy ez halálán van — de üres biztatásnál egyebet soha egy követjök sem hozott haza. Végre is sok bölcsesség volt abban, a mit Bisterfeld mondott: képtelenség „Lengyelországot megszerezni akarni s a lengyeleket haddal támadni meg”.

Ennyi bizonytalansággal szemben leghelyesebbnek látszott várni az időtől s teljesen egyik féllel sem szakítani, de végleg egyik féllel sem szerződni.

De Chmielnickinek drága volt az idő. Jól tudta, hogy a lengyelek az első kedvező alkalmat fel fogják használni a sborowi béke meghusítására — s azt akarta, hogy ezek készen találják. Pereslawába országgyűlést hirdetett, — hasonlíthatott ez a régi rákosi gyűlésekhez, — melyen új seregbeosztást határozott el. Elkezdett fegyverkezni, segélyre hívta a tatárhordákat, kereste Rákóczy barátságát s fennem hirdette, hogy meg fog hódolni a töröknek, szemébe mondta a lengyel király követeknek, hogy: „vigyázzatok, meghalt Koniecpolski, meglesz a Koniec polski”, (finis Poloniae) s mikor mindenki várta, hogy Lengyelország ellen megy — 1650. szept. elején elborította hadaival Moldvát, kipusztította, megsarcolta s rákényszerítette Lupult, hogy leányát jegyezze el az ő fiával, Timuszszal. Híjában kért halasztást a vajda, hogy erre a porta engedélyét nyerve meg; Chmielnicki azt eleve megszerezte s Lupul nem tehetett mást, minthogy megadta beleegyezését az eljegyzésbe. S a mint ez megtörtént, a hetmán irt Rákóczyaknak, küldje hozzá követeit; most már biztos az út Moldván át. A vajda pedig azzal a szándékkal, hogy e kötelezettség alul kibújjon, Lengyelország vé-

delme alá adta magát s jutalmúl megkapta a lengyel indigenatust.

A mitől Chmielniczki tartott, nemsokára bekövetkezett. A lengyelek 1651-ben már a tavasz beállta előtt megkezdték a háborút. A szorongatott hetmán, bár eleinte némi sikereket mutatott is fel, nem hitte, hogy egymaga megfelelhesen a lengyeleknek, segílyt kért a tatártól s követeket küldött Rákóczy Györgyhöz „adva vocatiót arra, hogy készek királyuknak elismerni őtet, minden obedienciát usque ad mortem praestalni“ s megbékélni a respublicával.

Fejérvárt ez a kozák követség sok aggodalmat okozott; a fejedelem összehívta bizalmas embereit s hosszas tanácskozás után megígérte a segílyadást, de csaknem lehetetlen föltételekhez kötve azt; egyúttal azonban mintegy enyhíteni akarván, követeléseit szigorán, arra ajánlkozott, hogy köztük s a respublica közt a béke létrejöttét közvetíteni fogja. Meg is kezdte a közbenjárást, követeket küldött a lengyelekhez, tatárokhoz, de mire ezek elindulhattak volna, a lengyelek megverték a hetmánt s egy új, bjela-zerkowi békével (1651. szept. 28.) megsemmisítették mindazt az előnyt, mit a sborowi béke nyújtott a kozákoknak.

Hanem egy csatavesztés, bármily nagy, s egy béke bármily szigorú volt is az, még nem csüggeszté el Chmielnickit. Eddigi tapasztalatai meggyőzték, hogy a Rákóczyakat kockáztatott vállalatokra nem bírhatja: tervei keresztülvitelére egészen új combinatiókról gondoskodott. Utoljára is Moldva közelebb esett hozzá, főszomszédja volt. S mikor már azt hitte, hogy Lupul érdekei az övéhez vannak kötve, a vajda lengyel indigenatusa arról győzte meg, hogy célja elérésétől messzebb áll, mint valaha. Elhatározta tehát, hogy fegyverrel fogja a vajdát adott szava beváltására kényszeríteni. (1652.).

Készülődései hírére Lupul a respublicához fordúlt; s ez a Bug déli részén Batow mellett egy lengyel hadtestet állított fel az új indigena védelmére. Hanem a hetmán tuljárt eszükön; fiát Timuszt kozák és tatár hadakkal Batow alá küldé, maga pedig egyenesen Jassynak tartott. A meglepetés sikerült, Timusz Batownál (1652. jun. 1.) megverte a lengyeleket s a hetmánnak nyitva állott az út Jassyba, ki csakugyan kezében fegyverrel kényszerítette a vajdát, hogy leányát Timuszhoz nőül adja.

Lupul mint practikus ember, beletörődött a változott viszonyokba. S most már egészen új combinatio állott elő: Timusznak Bessaraba Máté elűzésével megszerezni a havasalföldi vajdaságot, rávenni az orosz czárt, Alexis Michailovicsot, hogy Kis-Oroszországot vegye pártfogásába s ilyen módon érdekközösséget hozni létre ez államok közt, mely aztán képessé tegye őket megküzdeni a lengyel királlysággal.

Már ennyi is elegendő volt nyugtalanítani Erdélyt — hát még az, a mi valójában e tervek mögött lappangott? 1653 elején Rákóczy György nagy fontosságú leleplezéseket kapott a portáról. Kapitihái s megvesztegetett török főurak megküldék neki Lupul leveleit, melyeket a portára irt: „ha a havasalföldi vajdaságot neki vagy vejének (Timusznak) adják, a szultán hadait Lengyelországba vezetni muszka és kozák hadakkal; Erdély ellen ő Moldvából s Havasalföldből vezet hadat, segélyükre lesz a temesvári basa. Erdély egy harmada oláhokból áll, ezek, ha szabadságot ígérnek nekik, felkelnek ellene, s könnyű szerrel el fogják foglalni.“

Épen mint Mihály vajda idejében. De hát volt-e a portának érdeke abban, hogy ezekből az apróbb államokból egy hatalmas és erős államot alakítson, mely még versenytársává nőhetné ki magát? Bizonyynal nem. De Rákóczynak annyival inkább érdekében állott minden ilyen törekvést csírájában elfojtani. S annyival inkább sietnie kelle, mert Lupul ugyanakkor, midőn a portán alkudozott, Felső-Magyarországon Wesselényi Ferenczcel s a budai basával szövöttek Rákóczy megbuktatására. Rákóczy megelőzte a vajdát: cancellárját Stefan Girgiczét pártjára nyerte. Ez otthon egy palota-forradalmat készített elő, s ugyanakkor Rákóczy, Boros és Kemény vezérlete alatt hadakat küldött Moldvába. Lupul családját kincseivel Kameniczbbe küldte, maga menekült, a moldvaiak pedig Stefan Girgiczét vajdává választották.

Lupul nem adta meg magát egy könnyen. A kozákok segélyére siettek; a mi Lupult előreláthatólag ellentétbe hozta a lengyelekkel. Ez a körülmény viszont a lengyelek és Erdély közt kibékülést eredményezett — sőt közös operatiót is vont maga után. Lupul hadain az erdélyi hadak diadalokat arattak, a menekülő Lupul tatár fogságba esett. Veje Timusz Kameniczbban elesett, kincsei az új vajda Stefan Girgicze kezébe kerültek — s az új erdélyi lengyel barátság azzal pecsételtetett meg, hogy a következő 1654-ben Rákóczy fia, Ferencz s három erdélyi nemes, lengyel indigenákká választattak.

II.

Az új moldvai vajda Stefan Girgicze egyenesen és kizárólag Rákóczynak köszönhette vajdai székét. E naptól fogva sorsa az övéhez volt kötve s nemcsak szövetségese, hanem bizonyos tekintetben hűbérese is volt; hadi kárpótlás címén adót s ajándékot adott neki. Erre az országra többé Chmielnicki nem számíthatott. De még válságosabbá tette a hetmán helyzetét az, hogy leghívebb és kitartóbb szövetségese, a tatár, a lengyelekkel kezdett alkudozni szövetség létrehozása céljából.

Már csakugyan nem volt más mit tennie, minthogy az orosz czár karjaiba vesse magát. Nem most először gondolt rá. Hiszen az oroszoknak is megvoltak a maga kozákjai, a Don-mellékiek, hiszen a vallás egysége is arra utalta őket — de a hetmán azzal tisztában volt, hogy ez a meghódolás függetlensége árán történhetik meg. Most már e meghódolás politikai kényszerűséggé vált s 1654. jan. 8-án otthon Czeherinben letette a hűségesküt a czár Alexis Mihailovics követei kezébe. Fontos mozzanat ez Oroszország történetében, — mert e naptól fogva Kis-Oroszország orosz tartománynya lett.

Fontos volt ez magára Lengyelországra nézve is, mert ez által a háború Oroszországgal elkerülhetetlenné vált. A czár azonnal hozzá is fogott a legnagyobb mérvű készülődésekhez, s nem is titkolta, hogy Szmolenszk ellen fog menni, — de azért a háború lehetőségében még sem hitt senki, legkevésbé maga Lengyelország. Maga Chmielniczki bármennyire gyűlölte is Timusz halála óta Rákóczyt, ismét megszerezte az összeköttetést vele, s csak úgy járatta hozzá követeit mint elebb. Rákóczy pedig komolyabban, mint valaha, kezdett arra gondolni, hogy a lengyelek és kozákok közt közvetítse a békét s e célból ő is követeket küldött Lengyelországba, kik még azzal is meg voltak bizva, hogy panaszt emeljenek azért, mert a respublica a tatárokkal kötött békébe őtet, a fegyvertársat nem iktatta be, s Radzivillel a Lupul megbuktatása miatt meglazult szívélyes viszonyt igyekezzenek helyreállítani.

A teljesen készületlen Lengyelországra keserű ébredés várt — a czár hadizenete.

Már idő sem volt a mulasztás kipótlására s mire kinevezték a hadparancsnokokat s fölkelést hirdettek, a czár már utban volt. Egymást érték Erdélylyel a követváltások. Abból indulva ki, hogy a mult évben a lengyel és erdélyi hadak együtt operáltak, reményt merítettek, hogy Rákóczy segélyükre hadat fog küldeni. A fejedelem azonban másként gondolkodott; ez nem volt állandó véd és dacszövetség alapja s jövőre sem involvált semmi kötelezettséget. Annyit azonban megtett Rákóczy, hogy Breganowskit a lengyelek portai követét támogatta azon törekvésében, hogy fermánt eszközöljön ki, mely a tatár khánt Oroszország megtámadására utasítsa. Az események folyamára már ennek is volt befolyása, mert Chmielniczki tatár támadástól tartva, nem támogatta a czár hadműveleteit s ennek lehet köszönni, hogy a fényes kezdetnek — Szmolenszk szept. 23-án capitulált — a hadjárat vége nem felett meg. A pestistől megtizedelt orosz hadak nemsokára visszatértek, Chmielniczki pedig ismét pactált a tatárokkal. November derekán kozák-tatár követek jöttek Erdélybe rábirni Rákóczyt, hogy szövetkezzék a

lengyelekkel, a nélkül azonban, hogy ezt határozott pártállásra bírhatták volna.

Nagy oka volt rá Rákócynak. Hú szövetségese Máté vajda 1654 tavaszán meghalt. Igaz, hogy az új vajdát Sorbán Konstantint Boros, Rákóczy követe megnyerte az erdélyi barátság-nak, de Rákóczy még sem bízott benne föltétlenül. Egy véletlen esemény azonban alig egy év lefolyása alatt odakényszeríté Konstantint, hogy olyan hú szövetségesevé legyen Rákócynak, mint Stefán a moldvai vajda volt. Ez volt a szeimének — havasalföldi állandó katonák — lázadása, kik Sorbán helyett új vajdát akartak választani, s kik már Chmielniczki-vel is kezdtek tárgyalni. A fellázadt Havasalföldét egyfelől Rákóczy, más oldalról a moldvai vajda megtámadták, leverték a lázadást s Konstantint visszaültették vajdai székébe. Rákócynak gondja volt rá, hogy az új vajda kezét is úgy megkösse, mint a Stefánét — s most már mindkét vajda nemcsak szövetségesevé, hanem bizonyos tekintetben vazallusává is vált.

E terjeszkedéssel Rákócynak messzeható tervei voltak. Egész politikájának, minden törekvéseinek, erőfeszítéseinek egy volt a végcélja: megszerezni magának a lengyel koronát. Minden tetteiben, szövetkezésében ez lebegett szemei előtt. S épen abban az időben, midőn 1654-en az orosz hadak Szmolenszk ellen mentek, mondott le Krisztina, a svéd királyné trónjáról, s foglalta el helyét X. Károly Gusztáv. S ugyan akkor, midőn az új svéd király követet küldött a csárhoz, azzal az ajánlással, hogy lépjen vele szövetségre, a lengyel király pedig a tatárokkal kötött frigyet, s részint saját követei, részint a khán által nógatta Rákóczyt, hogy küldjön neki segélyt: a fejedelem egy megbízottja, Schaum Konstantin szertejárt az európai protestáns udvarokban, azzal a megbízással, hogy ha a protestáns államok közt szövetkezés jön létre, ebbe is fogadják be.

Schaum márczius elején volt Stockholmban, X. Károly leereszkedőleg szívélyesen fogadta. Tudakozódott Bakosról, Keményről, kiket még a harmincz éves háború idejéből ismert, Erdély haderejéről, a fejedelem összeköttetéseiről — s elbocsátotta magától, hadd folytassa útját Dániába, Angliába. És Schaum el is indult, a nélkül, hogy csak sejtette volna is, hogy a svéd király épen ezekben a napokban, mikor vele a protestáns államok érdekközösségéről beszélt, készítette elő a hadizenetet Lengyelországnak. És Schaum tovább ment a többi udvarokba, mindenütt keresve összeköttetést fejedelme számára s mindenütt hangsúlyozva a protestáns államok szövetkezésének szükségét, s épen Angliában fogadtatott a protectortól s épen ezt a zord embert bírta könyekre előadásával, midőn a protestáns fejedelmek közül ugyan az, kinek a leendő szövetkezésben

a legnagyobb szerepet szánta, X. Károly kezdett a maga kezére külön háborút, mely már eleve is úgy indult meg, hogy ez által a közös megegyezésen alapuló actiónak a lehetősége is ki volt zárva.

Ez volt a svéd-lengyel háború.

János Kázmér, ki még Lengyelországot sem tudta kormányozni, Krisztina lemondása után nem ismerte el X. Károlyt, hanem a maga számára követelte Svédországot. Károly gyorsan felelt, jun. 14-én elindította seregét, egy hónap múlva maga is útra kelt s attól számítva öt hét alatt Varsó már kezében volt.

Károly mielőtt elindult volna, követet küldött Rákóczyhoz (1655. május 8.) Welling Gothárdot, azzal a gondolattal, hogy ha a császár segínyt adna Lengyelországnak, ő Rákóczyval szövetezzék ellene, de azzal az utasítással, hogy puhatolja ki, hogy minő indulattal viseltetik iránta Rákóczy, lengyelhez, oroszhoz hajlik-e, milyen viszonya van törökkel, tatárral, oláhval stb. — szóval nem összeköttetés eszközlése, hanem puhatolózás céljából.

Wellingnek tíz hét kellett, míg Gyula-Fejérvárra érkezett. Rákóczy már várta, s bármennyire sürgették is a lengyelek a beavatkozását s bármily fényes ajánlatokat is tettek azért, mindig csak kitérő, halasztó válaszokat adott. Egészen szabadon akarta hagyni jobbját, hogy azzal szíve szerint őszintén szoríthassa meg Károly kezét. De csalódott várakozásában, reményében. Arra számított, hogy szorosabb összeköttetésbe fog lépni a svéd királlyal s a mit ez tőle követelt, az nem volt egyéb jóakarató semlegességnél. Egy hónapig tárgyaltak együtt, de midőn Welling világosan kijelentette, hogy a király nem akarja a külhatalmakat (első sorban természetesen a császárt) belevonni a háborúba, ő is kiadta válaszát: örül a svéd király előmenetelének, de a mint a lengyelnek, úgy neki sem engedheti meg a hadfogadást tartományaiban.

Ez alatt pedig Lengyelország sorsa csaknem eldőlt. Nagy Lengyelország Károly kezében volt, Chmielniczki és Buturlin Lemberg felé, Potemkin és Wyhowski Wolhiniába nyomultak s a czár Lithvániát tartá megszállva. Igaz, hogy mindenik, svéd és muszka, külön operált, maga kezére dolgozott, s nem volt kizárva, hogy a zsákmányon még össze is veszhetnek, de Lengyelországnak gyors rögtöni segílyre volt szüksége.

S a gyors segílyt a császár vagy Erdély adhatta. Legkivált ez utóbbitól várták. Szeptember elején két követ jött Rákóczyhoz: Kozakowszki Potockitól, a generalissimustól s Szumowszki a királtyól. Ez alatt míg ők Erdélyben jártak, a lengyelek elvesztették a strashowaja-wolgai csatát, mely a királyt földönfutóvá tette, el a grodeki csatát, mely megnyitotta az utat a

kozákoknak Lembergbe. Felajánlották a kétségbeesés első perczében a lengyel koronát Rákóczynak. S Rákóczy most Kozakowszki-val Sebesit küldte a tábornagyhoz, kivel a kiegyezés hamar létrejött. Okt. 12-én adtak kezét a tábornagy és Sebesi: küldjön Rákóczy pénzt és hadakat s ennek fejében megvásztják lengyel királyltyá.

A mit Sebesi ígért, az még nem kötötte Rákóczyt. Ő elébb még meg akarta tudni, mit várhat a svédttől s okt. derekán visszaindítá Sebesit a marsalhoz, s Jakabfalvyt a svéd királyhoz küldé, oly megbizással, hogy a lengyelek ajánlatait közölje vele, s puhatolja ki, ha tart-e ő számot a lengyel koronára?

Ez év végén Lengyelország már csak geographiai fogalom volt; alig pár mértföld maradt belőle. A hazafiakat ez mély fájdalommal töltötte el s módokról kezdtek gondolkodni, hogy megmentsek a hazát. Megragadták a Potocki kezdette tárgyalások fonalát s tapogatódzás végett Lubienickit Rákóczy legbizalmasabb emberét Erdélybe küldték. Aztán a marsalt s Wielopolskit bizták meg, hogy tegyék magukat érintkezésbe Rákóczyval, s birják rá, hogy a megkezdett tárgyalások folytatására küldjön követet hozzájuk. E felhívásnak engedett Rákóczy s Mikes Mihályt, egy katolikus székely főurat, nevezte ki meghatalmazott követévé.

Mikes decz. 16-án érkezett Lublinba, hol a marsal, Wielopolski s a többi főurak szívesen és kitüntetéssel fogadták. A tárgyalások decz. 17-én kezdődtek meg. Eleinte csak a két főúrral tárgyalt s ezek a koronát felajánlották Rákóczynak, de úgy, hogy a király életében a koronázás ügyeibe ne elegyedjék; hanem, elegendő segélyt s költséget adjon. Decz. 18-án már együtt tárgyalt a többi főurakkal is. Most a vallás kérdése is szóba került — ha vajjon hajlandó volna-e Rákóczy katolikussá lenni? felhozták a sociale regiment s még a dictaturát s a kormányformán teendő módosításokat is. A marsal még az nap külön látogatást is tett Mikesnél s ez alkalommal a fejedelem fiának, Ferencznek, János Kázmér által leendő örökbe fogadása is szőnyegre jött. De mindenek fölött pénzt és hadat kívántak. S ez ajánlatokkal Mikes még az nap visszaindult Erdélybe, azzal az ígérettel, hogy a tárgyalások folytatására követet fog-nak urához küldeni.

Mi lett a tárgyalások vége s mi idézte elő azt a változást, hogy Rákóczy egy év eltelte után haddal támadta meg Lengyelországot, erre a második kötetben fogjuk a feleletet megkapni.

Nekrologok

a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.¹⁾

II.

Apáthy István.

Apáthy István, a M. T. Akadémia rendes tagja, jogtudor, köz- és váltó ügyvéd, a budapesti kir. egyetemen a váltó- s kereskedelmi, nemzetközi és tengeri jog nyilvános rendes s a törvénykezési rendtartás jogosított tanára, országgyűlési képviselő s mint ilyen, a képviselőházi jogügyi bizottság elnöke, egyike a legkitűnőbb s legtermékenyebb magyar törvényszerkesztőknek, 1889. december 4-dikén végezte be hasznos, munkás életpályáját.

Akadémiánknak s ennek kebelében a második osztálynak e kiváló tagja, született 1829-dik évi augusztus hó 19-dikén. Hidján, Tolnamegyében, hol atyja a Bezerédj-család birtokán volt gazdatiszt. A tehetséges, komoly irányú fiú a középiskolai osztályokat Nagy-Kanizsán végezvén, a piarista-rendbe lépett, s a két éves noviciátust a kecskeméti szerzetházban töltötte. Ott érte a kitört szabadságharcz talprahívó szava, mely vele együtt oly sok lelkesült szerzetes újonczot ragadott a zárdák csöndes falai közül a honvédő zászló alá, a küzdelem s dicsőség mezejére. Apáthy mint honvédtüzér hadnagy vett részt az 1848—49-diki csatákban. vitézül viselte magát s az 1849. júl. 2-diki monostori nagy ütközetben Görgey Arthúr tábornok az ő ágyúinak kartácslövéseivel állította helyre a megzavart hadi-rendet.

Eleget téve, az akkori viszonyok közt is, hazafiúi kötelességének s ifjú lelkesülése nemes ösztönének, a világosi fegyverletétel után visszatért a szelid múzsák menedékhelyére, de már nem a zárda zajtalan fedele alá, melyet felszabadult szelleme szűknek talált, hanem beiratta magát a pesti tud. egyetem polgárai közé s dicséretesen bevégezvén a bölcsészeti és jogi tanfolyamokat, 1857-ben jogtudor címet szerzett s 1859-ben letette az ügyvédi vizsgákat. Tíz év folytán gyakorló s keresett ügyvéd volt Pesten, s e mellett különösen a váltójog tudományos művelésével s magyarázatával foglalkozott s a már akkor jó hírnek örvendő s máig virágzó „Jogtudományi Közlöny“

¹ Az I. közlemény Ért. 79. l.

egyik munkatársa volt. Dolgozatai e szakban annyira feltűntek, hogy már 1870-ben a kir. egyetemen a váltó s kereskedelmi jog, és tételes nemzetközi jog nyilvános rendes tanárává nevezetett ki s húsz éven át e hasznos téren, a tanuló ifjúságtól tisztelve, szeretve működött, mint a legjobbak egyike. Ez állásában az egyetem rektorának s a jogi kar dékánjának díszes hivatalait viselte. Tanársága első négy évében, az igazságügyi miniszterium s annak élére állított hírneves tanártársa, Pauler Tivadar által, mint egyik legilletékesebb szaktudós, a díszes munkára felhivatva s azt fáradhatlan és egészségét lassanként alá-
 ásó szorgalommal folytatva, roppant codificátori munkásságot fejtett ki kedvencz szaka körében, mint műveinek alább felmutatandó nagy sorozata bizonyítja. A M. Tud. Akadémia már 1873. május 21-én levelező, 1884. június 5-én pedig rendes tagjává választotta, hol székét 1885-ben a „Szerzői jogról szóló törvény“ alaposan bíráló ismertetésével foglalta el: 1876-ban megjelent „Kereskedelmi jog“ című jeles tankönyvével az akadémia nagy jutalmát nyerte el, s előkelő részt vett a Ballagi Móról szerkesztett „Kereskedelmi szótár“ előmunkálatait vizsgáló vegyes bizottság, úgy szinte a „Szerzői törvényjavaslat“ elkészítésének munkálataiban s az anyag tisztasága, rendezése a jogi értelmezések szabatos meghatározása s a nyelv correctnessége tekintetében lényeges szolgálatot tett e vállalatoknak.

A zalamegyei letenyei választókerület 1878-tól fogva haláláig, négy cikluson keresztül, országgyűlési képviselőjévé választotta, a képviselőház jogügyi bizottsága pedig, mint tapasztalt és tekintélyes jogtudóst, elnöki székébe ültette. E közben több fontos, nevezetesen a „Szerzői jogról“ alkotott törvénynél mint előadó is szerepelt. Tagja volt az ügyvédvizsgáló, s a jogtudományi államvizsgálati bizottságnak, a fővárosi képviselőbizottságnak, levelező tagja a budapesti kereskedelmi s iparkamarának, elnöke az első m. iparbanknak, igazgatósági tagja a kisbirtokosok országos földhitelintézetének, — a magyar jogászgyűlés, legutóbbi alkalommal, elnöki székére emelte; e díszes hivatásának azonban betegsége miatt már nem felelt meg s kénytelen volt magát helyettesíteni.

A sok munka azonban megtörte az erős és szép férfi életerejét s 1889. decz. 4-én, hosszabb betegeskedés után, nagyon is korán, csak 60 éves korában, elköltözött az örök nyugalom házába. az országgyűlési s tudományos körök mély sajnálatától kísérve s maradandó emléket állított magának jeles műveiben, melyeknek sorozata a következő:

1. „Váltójogtan“, Pest, 1869—70.
2. „A magyar váltójog kézikönyve“, 1871. Második kiadás 1875.

3. „A polgári törvénykezési rendtartás“, 1871.
  4. „A magyar váltóeljárás, tekintettel az új bírósági szervezetre“, 1872.
  5. „A magy. kereskedelmi törvénykönyv tervezete, indokolással“. Két kötet 1872—1873. Német fordításban dr. Sigmund Vilmostól 1873.
  6. „A magyar váltótörvény, indokolással“. Budapest, 1873.
  7. „A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről s vétésegekről“. Törvényjavaslat. 1874.
  8. „A magyar csődtörvény tervezete, indokolással“. Két kötet, 1874.
  9. „A kereskedelmi jog. a magyar kereskedelmi jog alapján“, 1876. Az akadémiai nagy jutalommal kitüntetett mű. Második átdolgozott kiadás, tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre, 1884.
  10. „Tételes európai nemzetközi jog“, 1878. Teljesen átdolgozott s bővített kiadás, 1888.
  11. „Anyagi és alaki váltójog“. Két kötet 1877—78. Második átdolgozott kiadás, 1884.
  12. „A magyar kötelmi jog tervezete, indokolással“. A m. igazságügyminiszterium megbízásából. Három kötet, 1882—85.
  13. „A magyar csődjog rendszere“. Két kötet, 1888.
- Az Akadémia második osztályában felolvasott s a társadalmi kör értekezései során megjelent kisebb művei: 1. „A kényszer-egység a csődeljárásban“, 1875. Székfoglaló értekezés. (Ért. társ. kör III. 1.) 2. „A szerzői jogról szóló törvény“ (1884. XVI. t.-cz.) méltatása jogi és gazdasági szempontból. Székfoglaló értekezés, 1885. (Ért. társ. kör VIII. 3.) 3. „Emlékbeszéd, Baintner János lev. tag, egyetemi tanártársa felett“. (Emlékbeszédek. III. 4.).
- Munkái közé sorozandó még: „Jelentése a magyarországi kath. vallási és tanulmányi alapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálásáról, 1884“, melyet gr. Apponyi Alberttel együtt szerkesztett s mely a „Házi könyvtár“ XLIII-ik füzetében jelent meg. 1869-től fogva a „Jogtudományi Közöny“-nek s 1888—89-ben a „Budapesti Szemlé“-nek munkatársa volt. A „Váltójogtan alapelvei“ című nagyobb dolgozata a budapesti Ügyvédegylet évkönyveiben adatott ki. Életrások s jellemrajzok jelentek meg felőle Sturm „Országgyűlési Almanach“-jában. halála alkalmával a jogi szaklapokban, különösen a „Jogtudományi Közöny“-ben, s a politikai nagy lapokban; arcképpel kísérvé a „Vasárnapi Ujság“ 1889-diki 50-dik, s az „Országvilág“ 1889-diki 51-diki számában.

Apáthy, mint codificátor, nem tartozott ama túlzó, chauvinista nemzeti iskolához, mely a nemzeti megrögzött szokásokat és sajátságokat akarja fentartani ott is, hol azok az általánosan elismert jogi elvekkel s a tudomány újabb, fejlettebb vívmányai-val össze nem egyeztethetők, hanem a mit jónak s helyesnek talált, onnét vett, a hol azt találta; azonban igyekezett a jónak talált elveket, a mennyire csak lehetséges volt, hazai viszonyainkhoz alkalmazni. Törvényalkotásainak másik nagy érdeme s dicséretes jellege törvényjavaslatainak, melyek kidolgozásával megbízott, világos, szabatos, könnyen érthető nyelvezete, mely számos újabb, e részről igen tökéletlen, homályos, nyelvrontó alkotások fölé emeli az övéit. Nagyszámú tankönyvet is irt, melyeket ugyanazon szabatosság s világosság jellemez, mely törvényalkotásaiban kitűnő, ezért egyetemi előadásai igen kedveltek s keresettek voltak. Tankönyveiben felhasználta a codifikálás s tanácskozások alkalmával egybegyűlt bő anyagot s e nemű könyvei, nagyban s egészben kellő tájékozást s felvilágosítást nyújtanak, ha a tudomány legmagasb feladatainak nem felelnek is meg teljesen. Mint előadó tanár is hasonló irányban dolgozott; a jogi anyagot világosan megértette hallgatóival; élénk, könnyű, minden álpáthoszt kerülő s a gyakorlati életre és annak változó jelenségeire folyton utaló előadási modora lekötötte tanítványai figyelmét. Alig lehetne megmagyarázni a lehetőséget, hogy egymagában is egész embert igénylő tanári teendőin kívül, annyi egyebet is végezhetett, ha kitartó szorgalmától s óriási munkaerejétől eltekintve, összes működése a codificatio, az irodalom s a tanárság terén, az országgyűlésen, az Akadémián s a kathedrán tartalmilag össze nem olvad s egymást kölcsönösen nem segítette volna. Csak így lehetett egyszerre a m. codificatio egyik alapvető munkása, a jogirodalom első rendű művelője s kedvelt és hasznos jogtanár, — kinek részére sokoldalú, de összhangzatosan működő tevékenysége szép és dicséretes emléket biztosít a hazai jogtudomány s törvényhozás történetében.

A vasutak szerepe állami háztartásunkban.

(Kivonat *Jekelfulussy József* január 12-én felolvasott értekezéséből.)

A chronikus deficitek korszaka végre bezárult s államháztartásunk egyensúlya helyreállott. Huszonegy évre terjedt az a kor, mely pénzügyeink terén a kishitű csüggedésnek és a nagyszabású erőfeszítésnek, a tapasztalatlanság szülte balfogásoknak s a céltudatos éleslátásnak oly változatos képeit tárja eléünk. A szakirodalom ez időszak pénzügyi történetére még eddig nem vetett kellő világot. Ismereteseek ugyan az egyes okok, melyek államháztartásunk zavarát előidézték, de azok súlya még nincs szabatosan mérlegelve. A hazai vasutügy érdekében hozott áldozatoknak nagy részök volt a deficitek előidézésében; e részt tüzetes vizsgálat tárgyává tenni, feladata a jelen értekezésnek.

A vasuti hálózat kiépítésével és forgalmi képességének a jelenleg elért fokra emelésével járó költségek pontos kiszámítása nem könnyű. E költségek nem jutnak tiszta kifejezésre az államvasutak beruházási tőkéjében, ideértve a biztosított vasutaknak adott előlegek összegét. A vasutak tiszta jövedelme korántsem fedezte a beruházási tőke kamatjáraadékát, a biztosítási előlegek gyümölcsözése pedig csak fictiv volt. Azon felül számba kell venni azt a körülményt, hogy a magyar állam nem tudta rendes bevételeiből kiadásait fedezni s így a vasutakra áldozott összegek kölcsönökből kerültek ki. A vasutakra fordított netto kiadások összegét azon állami kölcsönök terhére kell írunk, a melyekből az illető évek pénztári hiánya fedeztetett. Mindazáltal megközelítő eredménynél többet elérni már zárszámadásaink változó szerkezeténél fogva sem lehet.

A zárszámadási hiány a tárgyalt időszak alatt az állami számvevőszék kimutatása szerint, mely hiánynak veszi azt az egész különbözetet, mely a kiadások s az állam saját jövedelmi forrásaiból eredő bevételei közt van, összesen 815 millió forintra ment. E 21 év alatt két korszakot kell megkülönböztetnünk. Az első 1874-ig tartott, midőn a régi Deákpárti kormány tartotta kezében a hatalom gyeplőjét, a másik a pénzügyi kibontakozás korszaka, mely a boszniai occupatio eseménye által ugyan megzavartatott, de sem rendszerében, sem a vezető egyének személyében változást nem mutat. Az évi átlagos hiány e két időszakban alig mutat ugyan eltérést, de a vasutak szerepe e hiány előidézésében más az egyik és más a másik korszakban. A magyar állam kettős irányban igyekezett a vasúthálózat fejlődését előmozdítani; részint közvetlenül állami vonalak építése által, részint közvetve az által, hogy elfogadva a jövede-

lembiztosítás elvét, állami garantiával csalogatta a magántőkét a vasuti vállalatokba. Az utóbbi volt a szabály, az előbbi csak kivétel. Ma már, midőn az akkori intézkedések gazdasági hatását a kész eredményekből ítélhetjük meg, minden habozás nélkül pálczát törhetünk a kamatbiztosítási rendszer felett. Ámde akkor nem látták, nem láthatták a dolgokat úgy, mint mi. A kamatbiztosítási rendszer uralkodó volt a monarchiában régtől fogva s a tett tapasztalatok szerint, pénzügyi szempontból sem látszott veszélyesnek. Az akkor üzletben állott biztosított vasutak: az osztrák államvasút, a déli és a tiszavidéki vasút, az állam háztartását legalább tartósan, nem terhelték meg. Ugyanezt remélték az újabban engedélyezett biztosított vasutaktól is. Ámde egy lényeges különbség volt a régi és az új vasutak között s ez az, hogy az előbbieket az ország legnépesebb és leggazdagabb részeit szelték át, míg az új vasutaknak a kedvezőtlenebb formalmú vidékek maradtak. Így történt, hogy a kamatbiztosítási előlegek csakhamar annyira igénybe vették az államkincstárt, hogy a pénzügyi egyensúly megzavarását magokban is képesek lettek volna tán előidézni.

Ezután sorra veszi értekező a 21 év mindegyikében a vasutakra áldozott összegeket a fent leirt számítási mód szerint. E számítások eredménye mutatja, hogy az 1869-től 1889-ig bezárólag a vasutakra fordított összegek s azok kamatos kamatai 961,747.480 forintot képviseltek s így 146.55 millió frrtal haladták felül az ugyanazon időszak alatt jelentkezett államháztartási hiányt. E számok tüntetik fel legjobban, hogy mily óriási áldozatot hozott a magyar állam vasúthálózatunk fejlesztésének érdekében. Ez áldozatok nélkül, ha minden kiadás akkora lett volna, mint a mekkora tényleg volt, úgy, daczára a boszniai occupationak s a hadi budget nagy terhének, nemcsak fedezni birtuk volna összes kiadásainkat saját jövedelmünkből, hanem még jelentékeny feleslegünk maradt volna. Ha azonban az említett két pénzügyi korszakot külön tekintjük, úgy azt látjuk, hogy az 1875. előtti időben a deficit évenként átlagosan 14 millió forinttal haladta meg a vasutakra fordított összeget, míg az 1875—1889. közti másfél évtized alatt az államháztartási hiány évenként 15 millió forinttal tett kevesebbet ezen összegeknél. A miből kitűnik, hogy 1875 előtt vasutépítés, kamatbiztosítás stb. nélkül is lett volna deficit, míg ez időpont után a hiány főforrása a vasútiügy volt. Köztudomású tény, hogy a vasúti terhekért a felelősség nem a jelent, hanem a multat illeti. Az állami vasutépítések legnagyobb része és az egész kamatbiztosítási rendszer megállapítása az alkotmányos korszak első éveire, vagy az azt megelőző időre esik. A lefolyt másfél évtized alatt, bár ez idő folytán vasúthálózatunk 6.422 kilométerről 10.870

kilométerre emelkedett, egyetlen vasút sem engedélyezettett kamatbiztosítás mellett. Állami vasútvonalak ez idő alatt is épültek ugyan, de azok kiegészítő lánczszemeit képezték a régi szakadozott hálózatnak és pénzügyi szempontból is előnyösek voltak. az egész hálózat jövedelmezőbbé tétele következtében. Mindaz, ami a vasutakba fektetett összegek vagy soha meg nem térülő előlegek által elnyelt kölcsönök kamatos kamatai alakjában a magyar államháztartásra nehezedett, öröklött teher vala. Hogy e teher mily óriási nagy volt, azt mutatják a fentebbi számok. Volt év, midőn a teher 73 millió forintra rúgott s valóban csak e számok tekintetbe vételével tudjuk kellőleg méltányolni, hogy mily nagy feladat volt államháztartásunk rendezése s mily erőfeszítésre, mily heroizmusra volt szükség, hogy megállítsassék haladásában az a lavinaként növekvő kamatteher, mely egész államiségünk épületét már-már összezúzással fenyegette.

Öröndetes jelenség, hogy a közvetlen és közvetett vasúti netto kiadások 1884-ig szakadatlanul tartott erős irányú növekedése 1885-ben véget ér, s azóta fokozatos csökkenésnek ad helyet. A felületes szemlélő talán megelégednék azzal a magyarázattal, hogy ez évvel a nagyobb államvasúti építkezések befejeztetvén, a vasúti kiadások ez okból csökkentek. Ez azonban nem áll. Az 1884. év eredményeinek összehasonlítása a későbbi évekkel igazolja, hogy a kedvező fordulatot csakis az államosításoknak, az államvasúti hálózat kiegészítésének s azon öntudatos vasúti politikának tulajdoníthatjuk, mely egyszerre szolgálja az ország közgazdasági javát s az államkincstár érdekeit. Az állam megterhelhetése az államosított vasutak után átvállalt adósságok és a kamatbiztosítási előlegek czímén 1888-ban nem volt nagyobb, mint 1884-ben, mégis az államvasutak tiszta jövedelme 8'51 millió forintról 18'69 millió frtra emelkedett. Oly fényes siker ez, melyről egy évtőddel előbb még nem is álmodhattunk s a mely a jövőre nézve, zálogul szolgál az iránt, hogy a vasutak érdekében tett óriási áldozatok terhéből maga az államvasutak fejlődése évről-évre többet levesz az adófizetők válláról.

E teher még mindig óriási marad. De a vasutakért hozott áldozatokat nem lehet kizárólag a fiskalitás szempontjából megítélni. A nagy erőfeszítések, melyeket vasutaink érdekében hoztunk, nemcsak indokoltak. hanem feltétlenül szükségesek is voltak, ha csak a modern nemzetek nagy gazdasági versenyében végkép elmaradni nem akartunk. Ezért méltányosoknak kell lennünk a mult iránt. A legnagyobb hiba, mi elkövetettett, talán az volt. hogy összes beruházásainkat kölcsönpénzből eszközöltük, s nem feszítettük meg a nemzet erejét idejekorán, hanem áthárítottuk a terhet a jövőre. Ma már, hála

a gondviselésnek és vezérő államférfiaink erélyvel párosult bölcsességének, államháztartásunkból eltűnt a deficit. A nagy erőfeszítés, melylyel ezt elértük, mint örök fényes próbája, bizalommal tölthet el bennünket, de az örvényeket is megvilágítja, melyeket kerülnünk kell, ha kockára nem akarjuk tenni hazánk jövő nagyságát és önálló államiségét.

A gróf Széchenyi Istvánhoz intézett megtisztelő levelekről 1827—1835.

(Kivonat *Zichy Antal* tt. február 3-án olvasott dolgozatából.)

Széchenyi, mikor a haza szolgálatának szentelt ideje már becsesebbé vált, kénytelen volt a hozzá érkező levelek legnagyobb részét válasz nélkül hagyni, sőt olvasatlanul is megsemmisíteni. Nem vehetjük tehát kevésbe azon egynehány darabot, összesen 40-et, melyet méltónak tartott megőrizni s külön borítékokban „Megtisztelő v. Megbecsülő levelek“ jelzéssel ellátni. Három gyengéd női kézből eredett, u. m.: L. hercegnőtől, E. grófnőtől, melyek lélektanilag érdekesek, és Petróczy né Doleviczeny asszonytól. Átérve a férfiakra, ért. bővebben ismerteti Kis János superintendens levelét, mely az Edinburgh Reviewnak a katolikusok emancipációjáról szóló s részben általa le is fordított számainra vonatkozik, s szép tanúságot tesz írójának felvilágosodott, szabadelvű nézeteiről. Következik Édes Gergely ref. pap és költő levele, ki 70 éves korában örömmel látja saját eszméit a Hitelben visszatükröztetve. De katolikus papok is siettek hódolatuknak kifejezést adni, Tatay János, Somogyi Ferencz és egy egri kath. pap. A legérdekesbek egyike azonban gr. Dessewffy József, még mielőtt a Taglalatot megírta volna; Széchenyinek a F. M. O. Minerva külalakja ellen voltak kifogásai, s ezek töltik be a hosszú epistola nagyobb részét. Érdekes, mit az akkori titkos kémrendszerről, az úgynevezett spiclikről mond. Ezekről rettegett gr. Fáy István is, ki égre földre esküszik, hogy Széchenyi válaszát, ha ilyenre méltatja, soha senkinek megmutatni nem fogja. Ez a gróf különben az úrbéri örökváltságban, Széchenyi egyik alapeszméjében, ha az valósulna, hazánk pusztulását látja. Bertha Sándor a Stádium első megjelenéséről s nagy hatásáról értesíti a grófot. Voltak, a kik ajándékküldéssel is ügyekeztek hódolatuknak nagyobb nyomatékot adni. Chernel György kerti földet, Németh János verpeléthy dohányt, Nagy-Enyedről Farkas Sándor

hat butella „kövérszölő“ bort, a madeiraival vetélkedőt küldött. Zeyk János költeményeivel kedveskedett stb. Legszebb a Wesselényi Miklós levele, melyet ért. már a Naplóról irt I. kötetében közzétett, s néhány helyét most csak röviden ismétli. Ruzits főstrázsamester, mellesleg mint Tacitus-fordítót mutatja be magát. Bezárja a sort az egykori országgyűlési ifjúság két tagja. Baksay István tiltakozik a reá véletlenül háramlott tiszteletlenség vádjá ellen; Noszlopy Antal pedig utána küldi azt a verselményét, melylyel a külföldről hazaérkezett Széchenyit Pozsonyban az ifjúság nevében üdvözölte. Ennek utolsó hexametera zárja be az ismertetést:

Mint Te hazádért élsz, szintűgy él a haza érted.

Kisfaludy Mohácsa görögül.

(Kivonat *Télfy Iván* lt. február 3-án tartott előadásából.)

Az Egyetemes Philologiai Közlöny 1890-dik évi 9. füzetében Kassai Gusztáv hellén nyelvre fordította Kisfaludy Károlynak *Mohács* című elegiáját az eredeti versmértékben, hexameterekben és pentameterekben.

E fordításra dr. Váry Rezső rövid észrevételeket irt az említett Közlöny 10. füzetében, melyek azonban ingatag alapon nyugosznak, mert ő mindig csak a homéri név- és igealakok szerint itéli meg a fordító nyelvét, megfeledezvén arról, hogy Kassai nem fordított magyar époszt hellénre, hanem alagyát. Már pedig dr. Váry Rezső is mondja, hogy Kassainak a hellén epikusok és alagyások nyelvén kellett volna írnia. Ő tehát egyoldalúlag jár el, midőn a töle fölállított szabály ellenére a fordítást csak a homéri nyelv szempontjából bírálgatja.

Arról is megfeledezett dr. Váry, hogy a homéri nyelv nem egyöntetű. Előfordúlnak benne a nevek és igék nyílt és összevont alakokban. Ha tehát Kassai némelykor az ilyen szokat összevontan használja, helytelenül gáncsolja őt ezért a bírálója. Azután sok szóalak megvolt már a homéri költeményekben, melyet később attikainak neveztek. Gondoljunk csak az *ἀνὴρ*, *ἄσπερ*, *εἴς* szókra, melyek majd ó-ióni, majd attikai alakban szerepelnek a homéri költeményekben.

De még tovább is mehetünk. Valamint az époszból és lyrai költészetből a dráma fejlődött ki, úgy e két költészetből alakult a drámai nyelv is. Nem jogosult tehát dr. Váry gáncsolása, ha Kassai némelykor drámai kifejezéseket is használ az ő fordításában.

Én úgy fogom föl a dolgot, hogy, ha a fordító nem talál megfelelő szót sem az epikusoknál, sem az alagyásoknál, bizvást használhat drámai szókat is.

Én ezt a rendet követem az értekezésemben. Előbb közlöm Kisfaludynak egy distichonját, utána Kassai fordítását, s erre ezt visszafordítom magyarra. Ebből leginkább tűnik ki, vajjon hű-e tartalmilag a fordítás. E visszafordításra következnek az alakra vonatkozó észrevételeim. Így végig tárgyalom az egész fordítást.

De nem elég csak bírálni, hanem jobbat is kell előállítani. Azért saját magam fordítását is közlöm hellén nyelven, szintén az eredetinek versmértékében. Mindegyik distichonom után hasonlóul közlöm a visszafordítást magyarra, mely megmutatja, hogy az eredetinek majdnem minden szava megvan az én hellén fordításomban.

Hogy pedig fordításomat minden alaptalan gáncsoskodás ellen megvédjem, minden kifejezésemet hellén epikusok, alagyások s ritkán drámairókból merített idézetekkel igazolom.

A magyar pogánykori sírok.

(Kivonat *Pulszky Ferencz* tt. február 9-én tartott előadásából.)

Azon korban, melyben a magyarok vezérek alatt Magyarországon mint a népvándorlás áradatának utolsó hulláma megjelentek, nemcsak a régi klasszikus idők művészetének még a hagyományai is már teljes feledésbe mentek volt a nyugaton, de a germán törzsohknél kifejlett ornamentika is a karolingok uralkodása alatt elhalt, mert a császárok számára készült művek csak régibb bizanczi előképek gyarló utánzásai, melyeknek sem beteges finomságával, sem hatalmas technikájával nem versenyezhetnek. A legnemesebb germán törzsek a góthok, longobardok és frankok már régen hol kipusztultak, hol más elemekkel annyira összeolvadtak, hogy még nyelvök germánységát sem tartották meg. Spanyol-, Francia- és Olaszországban tökéletesen latinizáltattak s mindenütt külön új nemzetekké váltak. Ily átmeneti kor, melyben csak az egyház tartja fenn a kapcsolatot a multnak művelődési hagyományával. a művészet kifejlésére nem lehet előnyös, midőn még Bizanczban is a képostromló császárok egy egész századig megszakítják 716—810-ig a művészet folytonosságát. Azon emlékekre nézve tehát, melyeket a magyar pogány sírokban találunk, alig találunk analógiákat, de azért mégis hibás volna ezekben a magyar genius első eredeti művészi felfogását felismerni. A honfoglalók hódítók voltak, nem

iparosok, ékszereiket szolgálák, hadi foglyaik vagy a hazánkban talált lakók készítették oly korban, melyben a művészet mindenütt hanyatlott. Ezen igénytelen ékszerek és durva szerszámok azonban reánk nézve a legnagyobb fontossággal bírnak.

Miután a IX. és X. század írói és krónikásai a magyarok ruházatáról és fegyverzetéről minél kevesebbet szólnak, a magyar pogány sírok mellékletei csaknem az egyedüli emlékek, melyekből őseink kulturálapotáról némi, habár töredékes tudósítást meríthetünk. Csak újabb időkben fordult a figyelem legrégibb történelmünk ezen tanúi felé, melyekről a mult századokban nem tudtak semmit. Ugyanazért nagy volt az érdeklődés tudományos köreinkben, midőn 1834 nyarán a jászszági Bene-pusztá homokjában a legelső magyar pogánykori sirt fedezték fel. A nagy szárazságban a sivány homok annyira futóvá lett, hogy a szél egy férfi és ló csontvázát feltakarta; a pásztorok kiásták. kiktől Szentkirályi Móricz az ott talált ezüst és aranyozott ékszereket s Berengár olasz király érmeit megvette és a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Jankovits Miklós tt. magyarázta e leletet a Magyar Akadémiában. (Évk. II. köt.) Ez a lelet azonban tizenkilencz évig az egyedüli maradt, mely a vezérek korára emlékeztetett, tehát nem is szerepelt irodalmunkban, mert csak 1853-ban jött ismét egy ősmagyar sirlelet napfényre Vereben, Fehérmegyében. Az esőzivataroktól megrongált utak javításakor a munkások az út árkában sirgödröt találtak. melyben egy lovag volt paripástól eltemetve. Végh János nagy vigyázattal kiásatta s a mellékleteket: ezüst pitykéket, zablát, kengyelvasat, érmeket a X. századból, s a lovag mesterségesen trepanált koponyáját a N. Múzeumnak ajándékozta. (Évk. IX.) 1869-ben Galgóczon szántottak ki egy lovagsirt Nazr ben Ahmet Szamanida szultán ezüst érmével, ki 942-ben halt meg, s kinek pénzei Észak-Európában nem ritkák. Ezen szép lelethez tartozik egy paizsforma ezüst-lemez is trébelt díszítésekkel, mely a kucsmát ékesíthette. (Arch. Ért. I. III. IV.) Lehoczky Tivadar 1870-ben a Latorcza-völgyében, Szolyván egy halomból lovagsirt ásott fel, hasonlóan paizsforma, de vésett díszítésű lemezzel, nyilvasakkal, lándzsahegygyel, karddal, zablával és kengyelvassal együtt. (Arch. Ért. III.) Ezután mind gyakrabban, ú. m. Pörösön 1871-ben (Arch. Ért. VI.); Pilinyen 1872-ben báró Nyáry Jenő azon a magaslaton, honnan már sok régiséget ásatott ki. a Sashegy nevű meredek fokon öt sirra akadt. melyek közül három már ki volt fosztva, de kettőben egy férfi és egy nő csontváza feküdt, mind a kettő lovával eltemetve, a nő mellett kutyája csontváza, s gazdag ezüst, részben aranyozott mellékletekkel és Berengár király érmével. (Arch. Ért. III.) Érd-Baltán 1873-ban. Nagy-Teremián 1876-ban. Gerendáson és Nemes-Ócsán 1879-ben,

Szeged-Öthalmon 1878-ban, Csornán 1888-ban. Ezeken kívül Anaracson, Gödöllőn, Neszmélyben, Balkányban, Hugyajon és más közelebbiről meg nem határozható helyen, melyek régiség-árusok útján jutottak a Nemzeti Múzeumba, hol most összesen tizenhat ily sírlelet őriztetik. Minthogy többekben ezek közt a ló is el volt temetve urával s a kengyelvas eredetének kérdése még sem nálunk, sem a külföldön nem volt felderítve, sokan minden sírleletet, melynél a kengyelvas nem hiányzott, magyarnak tartottak, innét magyarázható, hogy az Archeologiai Értesítő (a) jegy alatti tudósítója még a keszthelyi, letenyei, pusztá-fóthi, szeged-sóvényházi és szent-endrei mind sokkal régibb sírleleteket is a magyar vezér-korba helyezte. A mint legújabb időkben is a monaji lelet magyarnak kereszteltetett csak azért, mert abban is kengyelvasat találtak. Az eddig ismert ősmagyar sírok azonban többnyire egyes előkelő vitézek és nejeik sírjai, magyar sírmezőt csak Gerendáson, újabban Orosházán ástak fel, de ezek már az Árpád-kori első királyok korából valók, szegényes mellékletekkel. Remélnünk kell azonban, hogy még sok ily sírlelet fog nevezetes felvilágosítással szolgálni történelmünk ezen eddig oly kevésbé ismert koráról. Most csak azokról szólhatunk, melyek eddigelé tudomásra jöttek. Az eddig ismert magyar sírleletek közül a balkányi és hugyaji a szabolcsi múzeumba Nagy-Kállóba kerültek, egy lelet a váczai múzeumba, a csornai lelet eddig az apát gyűjteményében, mind a többi a M. N. Múzeumban őriztetik, hol különös súlyt fektetnek minden ily darabra, mely történelmünk ezen sötét korára némi világot vethetne. Ezen sírleletek közt leggazdagabbak a pilinyi, a bene-pusztai, a nagyteremjai, a szolyvai, galgóczi, verebi, csakhogy mindezek együttvéve nem mérközhetnek a népvándorlási bármelyik nagyobb sírlelettel. Összesen csak három kardról szólhatunk, egy lándzsáról, néhány nyilhegyről, kengyelvasról, zabláról, szíjvégről és csatrról, két fejdíszről, egy üvegkláris nyaklánczról, néhány pár fülhevalóról, karpereczről, gyűrűről, csüggőről, de számos bogláróról és pitykéről, melyek valószínűleg a lószerszám díszéül szolgáltak. Az ékszerek mind ezüstből valók s aranyozással díszítvék, csak egy leletnél fordulnak elő bronzpitykéék. Teremián pedig néhány arany boglár. A mi az ornamentikát illeti ez nem mutat nagy változatosságot, csaknem ugyanazon nyolcz-tíz motívum ismétlését találjuk a legkülönbözőbb helyeken. A rokonság a leletek valamennyiénél félreismerhetetlen.

Az 1890-diki népszámlálás előleges eredményei.

(Kivonat *Keleti Károly* február 11-én felolvasott értekezéséből.)

Magyarországon ezúttal harmadizben ment végbe a népszámlálás a független magyar kormány visszaállítása óta. A számlálás alapjául az 1890. év december 31-diki éjféltkor létezett állapot szolgált. A népszámlálás előleges eredményét az országos statisztikai hivatal összeállította s immár örvendhetünk azon a tényen, hogy a magyar nemzet erősen gyarapodott a lefolyt évtizedben. A szaporodás a 10 százalékot meghaladja, a mi azt jelenti, hogy a magyar korona országainak polgári népessége több mint 17 millió.

Ha pedig hozzávesszük a tényleges szolgálatban volt cs. és kir. katonaságot	91.396
a m. kir. honvédséget	16.074
és a m. kir. csendőrséget	6.306

összesen . . . 113.776 fővel. a

tényleg jelenlevők száma 17,449,705-re emelkedik, vagyis ke-rekszámban tizennyolczadfélmilliót tesz.

Nagy, óriási jelentősége van e számnak, mert abban, hogy több mint másfél millióval emelkedett hazánk népessége, a lefolyt évtized összes politikai, közgazdasági és közegészség-ügyi vívmányai tükröződnek.

Csak hasonlítsuk össze a közelmúltat a jelennek és legott meg fogunk győződni állításaim igaz voltáról.

Mily nyomasztó, majdnem lesújtó érzelmek közt voltam kénytelen tiz évvel ezelőtt, ugyan e helyről bevallani tisztelt hallgatóimnak, hogy Magyarország népessége az 1870—80-diki évtizedben, sőt helyesebben 1869 óta, tehát tizenegy év alatt 15.417,000-ről csak 15.610,000-re, vagyis csak 193,400 lélekkel emelkedett, a mi alig tesz ki egy s egynegyed százalékot, évi átlagul pedig alig 0,11 % -nak felel meg.

Igaz, hogy ama szomorúan felejtethetetlen 70-es évekbe esnek a kereskedelmi válságon kívül a kolera, a terméketlen évek, a vízaradások stb. és a közgazdasági restructio összes küzdelmei és áldozatai.

Oh a népességi leltárban hiven könyveltetnek a népek viszontagságai és a közgazdasági állapotot semmi sem illusztrálja jobban, mint a népességi számok. Az 1860-as évekből rövid szabadság hajnalpirja, az évtized közepén túl kivívott politikai önállóság verőfénye túlségitett a kezdet bajain; de a 70-es

évek csapásai, az elmúlt esztendőök játszi fényének elhomályosodása után, teljes gazdasági erőtlenségben találtak; ily viszonyok között a nemzet összeszedni magát s új küzdelmekre készülni igen, de gyarapodni nem tudott

A ki nem ismerte e nemzetet, az 1880-diki számlálás szomorú eredményei után csakugyan kétségbeeshetett föllendülése iránt. Kárörvendő szomszédaink nem is késtek kiolvasni ama számokból népünk pusztulását.

Ámde ki mondhatja, hogy 1880-tól az utóbbi évforduló napjáig terjedő évtized alatt meg lettünk volna kimélve a sors csapásaitól? Nem voltak-e ezen decennium alatt is rossz terméseink? Nem épen ezen évtized közepére esik-e az a gazdasági depressio, mely Európaszerte az agrármozgalmat szülte? Nem áradtak-e ki vizeink? Nem vertek-e lánczba ipart, kereskedést és forgalmat az összes európai államokban a túlhajtott védvámok és vámtilalmak? Könnyebbült-e velünk szemben Észak-Amerika meg Oroszország versenye? És ha a kolerától meg is voltunk kimélve, nem pusztított-e himlő, vörheny, diphtheritis és milliárdnyi egyéb bacillus, mely épen gyermekvilágunknak halálsarlója?

És ha mégis, mind e nagy és súlyos bajok daczára, nem csak meg nem fogytunk, de számban is, anyagilag is gyarapodtunk. úgy azt azon öntudatos és áldozatkész közgazdasági politikának köszönhetjük, melyben a nemzet és kormánya karöltve haladva, elhintette már a 80-nal lezáródó évtizedben a magokat, melyeknek a lefolyt évtizedben, fokozott ápolás és gondozásmellett, immár gyümölcseit is látjuk.

Talán már is tovább időztem oly általánosságoknál, melyeknek számainkhoz. látszólag, semmi közük. De valamint a szó magyarázza meg a számot, úgy a szám van hivatva igazolni a szóbeli állítást, számaink pedig e tekintetben nem fognak elmaradni földadatuk mögött s nem fognak cserben hagyni.

Találtatott ugyanis jelenlevő polgári népesség:

	1890-ben	1880-ban	1890-ben több
Magyarországhon . . .	15.122,514	13.728,622	1.393,892 = 10. ¹⁵ %
Fiumében és területén .	29,001	20,981	8,020 = 38. ²² %
Horvát-Szlavonországhon	2.184.414	1.892.499	291.915 = 15. ⁴² %
Összesen a magyar birodalomban.	17.335,929	15.642.102	1.693,827 = 10. ⁸² %

Természetes, hogy oly nagy. földrajzilag és gazdaságilag oly különböző és 322,000 □ kilométernél nagyobb kiterjedésű államban, minő Magyarország, a népességi viszonyok sem egyforma állapotot, sem egyenlő szaporodást nem mutathatnak fel. Jobban tájékoztathatjuk tehát magunkat, ha a magyar anya-

országot, melyről első sorban akarok szólni, ha nem is meg-
yénként, melyek utóvégre csak politikai, vagy közigazgatási
fogalmak, hanem inkább természetszerűen alakított országcsop-
portok szerint tekintjük meg s úgy vizsgáljuk a népességet.
Ugyanazon felosztás ez, melyet már több ízben volt szerencsém
a tisztelt Akadémiának bemutatni s mely a közönséges föld-
rajzi használatban is mindinkább tért hódít.

E szerint volt a jelenlevő polgári népesség

	1890.	1880.	tehát 1890-ben több %
a Duna balpartján	1.875.140	1.752.049	123,091 = 7. ⁰⁹
a Duna jobbpartján	2.751.357	2.566.946	184.411 = 7. ¹⁵
a Duna-Tisza közén	2.757.635	2.343.384	414.251 = 17. ⁶⁷
a Tisza jobbpartján	1.516.991	1.440.028	76.963 = 5. ⁸⁴
a Tisza balpartján	2.068.027	1.820.855	247.172 = 13. ⁵⁷
a Tisza-Maros szögében . .	1.906.315	1.721.312	185.003 = 10. ⁷⁴
az erdélyi megyékben . . .	2.247.049	2.084.048	163.001 = 7. ⁸⁹
Összesen	15.122.514	13.728.622	1.393.892 = 10. ¹⁵

Legerősebben tehát, mint látni való, a Duna-Tisza köze
szaporodott 17.⁶⁷ %-kal, utána a Tisza balpartján elterülő
megyék 13.⁵⁷ %-kal. Mindkettő egyuttal a magyarság főfészke.
De a Tisza jobbpartján, a mintegy 90 % magyarsággal bíró
Borsod is 12.⁰³ %-kal, a Tisza-Maros szögében a közel 70 %-nyi
magyar lakosságú Csanád épen 19.⁸⁷, vagyis majdnem 20 %-kal
szaporodtak.

Stagnatio csak az egy Abauj-Tornamegyében fordul elő.
hol a népesség majdnem ugyanaz volt 1890-ben, mint 80-ban,
hanyatlás pedig épen csak három törvényhatóság területén volt
észlelhető. Ezek a túl a dunai Mosony 715 lélekkel, a Tisza
jobbparti Sáros 494 és Szepesvármegye 8.793 lélekkel. Mind a
négy megyében constatálva volt az amerikai kivándorlás; na-
gyobb arányokat azonban csak Szepesben öltött, hol valószínűleg
a bányáipar hanyatlásának róható fel a népesség apadása, nem
találván az többé kellő keresetet szülőföldjén.

Ha még a vármegyéken belől is kisebb területeket ve-
szünk szemügyre és a járásokat is tekintjük, úgy több helyen
is találhatnók a népesség csökkenését, mit azonban az egész-
ségesebb viszonyú szomszéd és környező járások népszaporodása
megint kiegyenlít.

Egy kis példa erre, melyben egyszersmind némely feltűnő
jelenség magyarázata is foglaltatik: Sárosmegye. Ennek népes-
sége, mint láttuk, 494 lélekkel megfogyott, mely körülmény —
mint a vármegye alispánja kísértő jelentésében megjegyzi —
„kizárólag a folyton tartó amerikai kivándorlásnak tulajdonít-
ható; kitetszik ez — így folytatja — különösen abból, hogy
az apadás kizárólag az alsó- és felső-tarczai két járásra esik,

hol a kivándorlás későbbben vette kezdetét, míg a vármegye többi járásában eltűnő csekély szaporodás mutatkozik, mi annak tulajdonítható, hogy ezen járásokban a kivándorlás már 1879-ben kezdődvén, ennek eredménye már az 1880-ban végrehajtott népszámlálásra gyakorolta káros befolyását.

A phylloxera pusztításait nagyon is országos bajnak tekintem. Sőt alig fogok tévedni, ha azt állítom, hogy a Dunántúl, Magyarország e kiváló vidéke, mely 1880-ban, mikor négy ország rész tetemesen megapadt volt népességében, mégis 6 %-kal szaporodott, jelen csak 7,18 %-nyi aránylag csekély szaporodását szintén ez országos csapásnak tulajdonítom. A beérkezett népszámlálási adatok nincsenek még feldolgozva s így nem kutathatom, mily népesség az, mely például Szlavonia népszámát felfoikkan-tette, de később erre is rátérek. Tudva azonban, hogy a Balatonmelléki szőlők is pusztulásnak indultak és látva, hogy Veszprémmegye lakossága alig 3 %-kal, Somogyé sem egészen 6 %-kal emelkedett lélekszámban, nagyon közel áll a következőt, hogy számosan elpusztult szőlőleikről vonultak más vidékre. Ha ugyanis a jól situált alföldi megyék, melyek 1880-ban közel 100,000 lélekkel megapadtak volt, ezuttal 10—15 százaléknyi, sőt azon is felüli szaporodást mutatnak, szinte lehetetlennek látszik, hogy a gazdag dunántuli megyék ne ugyan-ezen arányban szaporodtak legyen. Van ugyan egy fertelmes ok, mely nevezetesen Somogyban és csodálatosan éppen a református vallásúak között szomorúan megakasztja a természetszerű népszaporodást, de ezt itt a t. Akadémia előtt bővebben kifejteni tartózkodom, ügyelni fogok azonban, hogy a számlálási anyag részletes feldolgozásánál adatokat szerezzek ez irányban is s azután a társadalomnak válik földadatává, e baj orvoslásáról gondoskodni.

Elég volt azonban a számlálás eredményeinek sötétebb oldalaival való foglalkozás. Úgyszólván kimerítettem mindazt, a mi a számlálás eredményeiben hátrányosnak is mutatkozik s így annál tisztább örömmel fordulhatunk előnyös oldalaihoz.

Ezek első sorába tartozik a városok, népünk értelmisége gócpontjainak erős gyarapodása. Már az 1880-diki számlálás eredményeinek bemutatásakor jeleztem külön 143 városunk népességi viszonyait. Azóta némely rendezett tanácsú kisebb város nagyközséggé alakult s így nem szerepel többé lajstromunkban. A fennmaradt 136 város 1880-dik évi 2.130,294 főnyi összes lakossága 2.451,136 főre szaporodott az utóbbi évtized alatt, mi 320,842 léleknyi, vagyis 15,06 %-nyi szaporodásnak felel meg s így az ország általános 10,15 %-nyi szaporodásával szemben közel 5 %-nyi magasabb számbeli gyarapodást tüntet fel. Hogy itt első sorban Budapest, hazánk viruló fővárosa áll

37.₁₉ %-nyi szaporodással, azt tisztelt hallgatóim a hírlapilag közzétett eredményekből máris tudják. Kevésbé lesz tudva és aligha lesz országszerte hasonló fogadtatással a tény, hogy Budapest után a legnagyobb százalékkal Mármaros-Sziget szerepel, melynek lakossága ez évtized alatt 10 ezerről közel 15 ezerre, vagyis 36.₃₄ %-kal felszaporodott. Örömmel fogadhatnók ugyanis, ha az eredményt a város természetes szaporodásának tulajdoníthatnák, de tartok tőle, hogy e csodálatos létszámemelkedés inkább Oroszország lelketlen s erőszakos intézkedéseinek tudandó be s a politikusokra bízom annak megítélését, vajjon a más államból kiszorított vagyon- és keresetnélküli néprétegek hazánkba özönlése ránk nézve előnyösnek jelezhető-e?

Nagyobb városaink közül több magasabb népszámbeli kategóriába lépett.

Volt pedig:

	1890-ben	1880-ban
5,000 lakón felüli város	30	34
10,000 „ „ „	30	33
20,000 „ „ „	19	20
30,000 „ „ „	8	3
40,000 „ „ „	4	2
50,000 „ „ „	3	2
60,000 „ „ „	—	1
70,000 „ „ „	1	1
80,000 „ „ „	1	—
100,000 „ „ „	1	1

Felszökött pedig a 30,000-ből a 40,000-be Arad, az 50 ezerbe Pozsony és Debreczen, a 70 ezerbe Szabadka, a 80 ezerbe Szeged.

Budapestről már szólottam; de habár politikailag külön országos területet képez, mégis csak itt említem meg, hazai városaink között. Fiumét, Adriánk gyöngyét, mely az utóbbi 10 év alatt aránylag kicsi, 1880-ban még a 20,000-et is alig megűtő népességében több mint 8000 fővel szaporodott, mi, mint láttuk, 38.₂₂ %-nyi emelkedésnek felel meg. Hogy mit jelent e szép szaporodás épen tengeri kikötővárosban, azt fennem hirdetik más téren hazánknek ez empóriumára révén közvetített és egyre emelkedő kereskedelem-áruforgalmi adatai.

A városok gyarapodásában Horvát-Szlavonország se igen maradt el a magyar anyaország mögött. Itt is két város: Zágráb meg Mitrovicza 30 %-on felüli szaporodást mutatnak; fővárosuk 31.₆₃ %-kal emelkedett.

Aránylag a társországok népessége erősebben szaporodott, mint az anyaországé, mert az ott 1880-ban constatált 1.892,499 léleknyi polgári népesség 1890-re, mint láttuk 2.184,414 lélekre emelkedett, mi 15.₄₂ %-nak felel meg, a szűkebb Magyarországnek csak 10.₁₅ %-nyi szaporodásával szemben. Csak-

hogy ezen szám sem az ottani népnek csupán születési többletéből ered. A zágrábi statisztikai hivatal lelkes és gondos vezetője, dr. Zoričić, a tényleg végrehajtott számlálás előtt a népesedési mozgalom adataival kombinálva iparkodott az ottani megyék megközelítő népszámát kideríteni. Ez elég jól sikerült is. Csak négy megyében, nevezetesen: Pozsega, Belovár, Kőrös, Verőcze és Szerémmegyékben haladta meg a tényleg kiderített népesség a kiszámítottat körülbelül 55,000 lélekkel. És éppen ez az a négy megye — ő maga mondja — melyekben a bevándorlás Magyarországból, Cseh- és Morvaországból, meg Horvát-Szlavonországból egyéb megyéiből részben hosszabb időtől fogva megkezdődött, részben most is állandóan és nagy mértékben tart.

Vajjon ki ne látná a szomszéd társországok e népességi tényeiben a mi dunántúli megyéink csekélyebb szaporodásának kútforrását? Ismeretes lévén a körülmény, melyet már a társadalom is szemügyre vett, hogy eme tájaink népessége erős arányokban telepszik le nevezetesen Szlavóniában, ezen még nem is oly rég magyar vármegyékbeli complexumban.

Vajjon fognak-e oda át — mit különben ép mai politikai viszonyaink között erősebben hiszek, mint még kevéssel ezelőtt remélhattuk volna — oly lelkiismeretesen eljárni az anyanyelvi adatok gyűjtésében, mint a hogy az minálunk történt? Ha igen, úgy a részletek feldolgozása után nem lesz éppen túlnehéz dolog szűkebb hazánk népét a Dráván túl is feltalálni.

Mert hiába, egyéb eszköz nem áll hatahunkban a magyar nemzetiség megállapítására a nyelvnél, de ha ez eszközt, menten minden chauvinista célzatosságtól, helyesen használjuk, nagyon közel jutunk annak kiderítésére: hányan vagyunk magyarok?

Jól tudom, hogy ezen kérdés érdeklí tiszteit hallgatóimat leginkább. Nem tagadom, magam is első sorban ezt kívántam kutatni. De mert a nyelvi viszonyok csak a 17 milliót meghaladó összes számláló lapok többszörös kivetése és combinált összeolvasása után deríthetők ki, némi conjecturális számításba bocsátkoztam, melynek ártatlanságáról egyébiránt legott számot fogok adni, eleve meg lévén győződve, hogy részrehajló színezéssel nem fog vádolni senki.

Mielőtt azonban értekezésem e legérdekesebb, egyszersmind utolsó részére térnék, kötelességem rámutatni még egy előnyös, szintén ez alkalommal kiderített tényre, melyből népünk számbeli szaporodásán túl, vagyonbeli gyarapodására is következtethetni. Ez pedig a házak száma, mely az utóbbi számlálás alkalmával szintén gyűjtetett.

Tudvalevő, hogy elszegényedő vagy éppen kivándorolni készülő népség nem építkezik. Ellakik kunyhójában, még ha

az dűledezik is és csak a gyarapodó népesség terjeszkedik lakásában.

Áll ez pedig kiválóan a szegény nép lakásaira nézve, mert a nagy számot csak ez adja ki. ennek milliónyi lakházai mellett még a főváros ezernyi palotái is keveset nyomnak.

Tekintsünk tehát közelebb e viszonyra is és nézzük, mi volt a házak száma :

	1890.	1880.	több 1890-ben
Magyarország	2.543,086	2.299,366	243,720
Fiume s területe.	1.831	1.503	328
Horvát-Szlavonország.	344,565	276,554	68,011
Összesen :	2.889,482	2.577,423	312,059

Ez absolut számok kevésbé igazítanak útba. Szükséges, hogy összehasonlíthatás kedvéért itt is a százalékokhoz folyamodjunk s a nyert eredményeket egyszersmind a népszaporulati százalékokkal összevevessük. Ekkor azt találjuk, hogy :

	a házak szaporodása volt	a népesség
Magyarországban	10. ₅₉ %	10. ₁₅ %
Fiume és területén	21. ₈₂ »	38. ₂₂ »
Horvát-Szlavonországban	24. ₅₉ »	15. ₄₃ »
Átlag	12. ₁₈ %	10. ₈₂ %

S mily ékesszólóan beszélnek e számok ! Látszólag az anyaország mutatja be magát legszegényebbül, a mennyiben itt a népesség szaporodása s a házak számának emelkedése közt alig van félszázalék különbözet. De mellőzve Fiumét, hol a házak szaporodása 16.₄₀ %-kal marad a népé mögött ; mi onnan magyarázható, hogy Fiumében, kikötő városi jellegéből folyóan, szűk téren magas, csupa több emeletes házakat építenek, Horvát-Szlavonország nagyobb százaléka, mely a népességét szintén 9.₁₇ %-kal meghaladja, épen nem ejt tévedésbe. Ott a korábban jelzett betelepítés és bevándorlás jut kifejezésre, új jövevénynek legelőbb is lakházról kellvén gondoskodni.

Vannak nálunk is megyék, például Hont, Nyitra, Baranya, Fehér, Tolna, Bács, Csongrád, Békés, sőt egész or zágrészek. mint a Tisza-Maros szöge és az erdélyi megyék, melyekben a házszaporodási százalék a népességét túlhaladja. Ha pedig elgondoljuk, hogy az egész országban csupán Mosonban csökkentek meg az épületek 0.₈₃ %-kal, míg a stagnáló népességű Abauj-Tornában mégis 0.₉₄ %-kal, az épen megfigyelt Szécsényben és Szepesben is 6.₂₃, illetőleg 6.₃₃ %-kal emelkedett az épületek száma, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy a kivándorlás nem harapózott el túlságos mély rétegekbe s hogy a nép inkább kereseti forrásnak tekinti a kivándorlást, semhogy kitelepedési szándékkal hagyná el hazáját.

Ugyan e nézetünket látszik igazolni egy másik körülmény is.

Magyarországban átlag 1.031 nő esik 1.000 férfira. Régebbi kutatásaim alapján kiderítettem, hogy a nyugateurópai nemi arány épen Magyarország közepét metszi, hazánk nyugati felében egészen a többi európai államokhoz hasonló viszony létezik, míg keleti felében, nevezetesen a kétféle görög felekezetűek között, megfordított viszony kap mind erősebben lábra. Itt ugyanis a nők száma nemhogy meghaladná, de el sem éri a férfiak számát, elannyira, hogy némely megyében, például Krassó-Szörényben, Besztercze-Naszód, Csik, Hunyad- és Udvarhelymegyékben 1.000 férfira alig 950—980 nő esik.

Ha már most azt tapasztaljuk, hogy a stagnálónak jelzett Abaúj-Tornában 1,147, a csökkenő népességű Szepes és Sáros-megyékben 1.136 és 1.163 nő jut ezer-ezer férfira, azt kell következtetnünk — és ezt a tapasztalatot már 1880-ban is tettem, mikor a kivándorlás még nem dívott oly erősen — hogy a férfinépesség csak ideiglen vonul más megyébe vagy országba, vagy vándorol épen az Océánon is túl, de hogy szülőföldjét, csekély kivétellel talán, nem szándékszik végkép itt hagyni, hanem visszatér szereteteihez, kik iránt a daróc-z-posztó alatt is melegen lüktet a szív és otthonhagyott családjá sorsán akar enyhíteni, az egy időre magára vállalt önkéntes számkivétel által.

Nincs tehát ok nagyobb aggodalomra népünk pusztulása fölött; de igen is van okunk örvendeni a magyarság emelkedésén.

Hogy honnan tudom ezt? már megvallottam: nem a számláló lapok megolvasásából, nem azon törvény tiz évi hatásából ítélve, mely a magyar nyelvet behozta a népiskolába s a melylyel városokban és vegyes nép lakta vidékeken igen, de ott, hol tömören laknak az idegen ajkú nemzetiségek, hódítani különben sem fogunk.

De nem is volt szükséges holmi mesterkélt fogáshoz nyulnom. Az ország nyelvi vagy nemzetiségi viszonyai ismeretesek. Százalékszámra tudjuk már 1880-ból, mennyi minden egyes megyében és városban a magyar és másajkú nemzetiségi lakos.

Ha tehát absolute számon kívül hagyom a magyarnak, mint uralkodó nemzetiségnek netaláni gyarapodási előnyeit, melyek bármely népnél és államban mindig és mindenkor léteztek; hanem épen csak az 1880-ban kiderített magyarsági százalék-számmal szorzom az illető megyében kiderített népszaporulatot. ki kell kapnom azon — ismétlem: minden mellékkörülmény távolmaradásával — minimális számot, melylyel a magyarok az utóbbi évtizedben szaporodtak.

Keresztülvive e műveletet az egész országra nézve, azt tapasztalom, hogy:

a magyarság szaporodott:

a Duna balpartján	36,123	lélekkel
a „ jobbpartján	119,862	„
a Duna-Tisza közén	286,925	„
a Tisza jobbpartján	47,159	„
a „ balpartján	128,142	„
a Maros Tisza szögében	34,913	„
az erdélyi megyékben	42,740	„
Összesen	695,864	lélekkel

vagyis az anyaország lakosságának összes szaporodásából több mint fele a magyarokra esik.

Az 1880-diki számlálás kiderített volt 6.165,088 magyart; hozzászámítva az országból ideiglenesen távollevőket az általános országos százalék szerint; továbbá a tényleges katonai és honvéd-szolgalatban levőket és a kiderített 817,668 magyarul tudót: már akkor megállapítottam volt 7.342,800 magyart. Csak egy conjecturális szám alkalmazását engedjenek meg, hogy t. i. a magyarul is tudó más ajkúak múlt évtizedbeli számához 20 % -ot hozzáűthessek. Tudom, hogy ez önkényes szám; de körültekintve hazánkban s csak a legifjabb nemzedéket tekintve, alapszámul pedig az 1880-ban tényleg már kiderített nyelvi viszonyokat véve, azt hiszem mindenki be fogja látni, hogy e 163,000 lélekkel innen maradtam a feltehető számon, mit végleges adataink remélem, be is fognak igazolni, sőt ennél nagyobb eredményt is constatalni.

Kapunk tehát kerekszámban 8.200,000 magyarul beszélő honfitársat. Vajjon ez mind testestül-lelkestül magyar-e, ki kértelkednék rajta? De, hogy itt se csalódjam, elejtettem a malcontentsek s a magyarul tudó idegen nemzetiségű agitátorok javára, a szám kikerekítése végett 2,200 lelket s akkor a mai tényleges népszámot tekintve, a magyar az anyaországban 54.22 % -ot képvisel, vagyis az ország lakosságának erős abszolut többségét képezi.

Ezentúl többé senki nem vetheti szemünkre, hogy a nemzetiségi minoritás uralkodik ez országban, mert a legszámosabb nemzetiség is alig haladja meg országunkban a 15 % -ot, az abszolut többség pedig mindenha a magyar nemzeté.

A Vorticellinák rugalmas és összehúzódó elemei.

(Kivonat *Entz Géza* rt. február 16-án tartott székfoglaló értekezéséből.)

A csillangós ázalék-állatkák között, összehúzódásaik bámulatos erélyével és gyorsaságával, különösen kitűnnek a Vorticellinák, a csinos harangállatocskák — vagy, mint a régiek nevezték, a harang-alakú polypok (*Polypi campaniformes*) — a melyek *Leeuwenhoek*-tól a mai napig kedvelt tárgyai a búvárkodásnak. Testöknek hirtelen, mintegy görcsös összehúzódását, a haragnak gömbbé váló összepattanását, valamint egy részök kocsányának villámgyors összeperdülését sokat és méltán bámulták már azok a legelső búvárok, a kik elé először varázssolt a mikroszkop mintegy semmiből egy új, ismeretlen világot. Egyesek ezen régi búvárok közül megfigyeléseiket igen találó szavakba foglalták. *Wrisberg*, göttingai tanár például egy ilyen harang-alakú polypról (valószínűleg a *Vorticella nebuliferáról*) 1765-ben a következőket mondja: „Habent exacte figuram campaniformam, osculo aperto, ubi integerrime expansi sunt. Subito autem convelluntur, et in punctum sphaericum, sive hoc fiat ab impulsu peregrini corporis, aut ab affusa aqua forti, contrahuntur. Aliis pedunculus longior, aliis brevior, alii recta in linea illum expandunt, alii spiraliter lenteque elongantur, semper fere elastice contrahuntur.“

Már *Ehrenberg* följegyezte, hogy az összeperdülő kocsányú Vorticellinák kocsányának tengelyében végigvonuló fonál izomtermészetű s hogy némely Vorticellina testében hossz- és harántirányú izomrostokat lehet megkülönböztetni. Újabb időben a búvárok egész sorozata foglalkozott a Vorticellinák összehúzódó elemeinek tanulmányozásával, s abban valamennyien megegyeznek, hogy az összehúzódásokat finom szálak, fonalak, rostok végézik, a melyeket *Haeckel* myophan-rostoknak, *Bütschli* pedig újabban *myonemák*-nak, azaz izomszálacskáknak nevez.

Az előadó több nembe és több fajhoz tartozó Vorticellinán végzett tanulmányai alapján az eddiginél sokkal pontosabban és részletesebben ismerteti a myonema-rendszert, a mely szerkezetének finomságával s berendezésének bonyolódott részletei mellett is oly remek egyszerűségével méltán bámulatra ragad s ismét és ismét ajkainkra idézi *Seneca* régi ismert mondását: *Natura in minimis maxima!*

A myonemák, valamint a Vorticellinák testfelületét burkoló finom hártya, az u. n. *pellicula* szerkezetének pontos ismeretése után arra a végeredményre jut az előadó, hogy a myonemák, a melyeket eddig általában active összehúzódóknak tar-

tottak, voltaképen rugalmas rostok, a melyek nyugalmi helyzetekben megrövidülnek vagy csavarulatosan összeperdülnek; az active összehúzóóó elemek ellenben a rugalmas myonemákat lefutásukban mindenütt kísérő protoplasma-szalagok, a melyek eddig nem is sejtett finom szerkezettel tűnnek ki. Az összehúzóóóások alatt elsőben ezek a protoplasma-szalagok húzóóódnak lassan össze; ezt követi azután a feszülés alul mintegy feloldozott rugalmas rostoknak megrövidülése, illetőleg az úgynevezett kocvány-izomnak csavarulatos összeperdülése. — „Semper fere elastice contrahuntur“, mint már az öreg *Wrisberg* helyesen jegyezte meg. — De a testnek meg a kocványnak megnyúlása alatt is első sorban szintén a protoplasma-szalag az, a mi gyengén megnyúlik, a mire azután a pellicula rugóóóága, feszülése alul mintegy feloldozva, a test harangját kifeszíti, a kocvány pedig egyenesre nyújtja, mintegy egyenesre rúgja.

Az előadó a részleteket colossalis dimenziókban rajzolt ábrákon magyarázta meg.

A magyar fauna egy új béka- s egy új Triton-faja.

(Kivonat *Méhely Lajos* február 16-án bemutatott dolgozatából.)

A két értekezés beküldője, ki hosszabb idő óta igen behatóan és sikeresen foglalkozik hazánk Amphibiáinak és Reptiliáinak tanulmányozásával, első értekezésében kimutatja, hogy a tűzhasú békának két faja tenyészik hazánkban: a *Bombinator igneus* Laur. és a *B. pachypus* Bonap.; az előbbi a rónaságnak, az utóbbi ellenben a hegyes vidéknek lakója. Mind a két fajt pontosan leírja s gyönyörű rajzokban mutatja be. Másik értekezésében a *Triton Montandoni* Boul. nevű götefajt ismer-teti, a melyet ezelőtt néhány évvel *Boulenger* fedezett fel Moldovában s a mely *Méhely* vizsgálatai szerint hazánkban Bereg-, Háromszék- és Brassó megyékben is él.

Az akáczfák paizstetvéről.

(Kivonat *Horváth Géza* lt. február 16-án tartott előadásából.)

Csak néhány év óta vették észre, hogy hazánkban egy paizstetű-faj kezdi az akácfát tömegesen meglepni és rajta kártékony mennyiségben felszaporodni. A rovar rohamos szaporodása s az akácfák sínlődése az Alföldön, kivált a Duna-Tisza közé-

nek homokos vidékein meglehetősen nyugtalanságot keltett. Azért az értekező már kezdettől fogva figyelemmel kísérte e rovarfajt, annál inkább, minthogy annak természetrajza még egészen ismeretlen volt. Nyomról-nyomra megfigyelte életmódját, fejlődését és kikutatta összes biológiai viszonyait, a melyeket dolgozatában részletesen ismertet

Az akácfák paizstetvének (*Lecanium robiniarum* Dougl.) évenként csak egy nemzedéke van, a melynek élete június elejétől a következő év május végéig tart.

A petékből kikelő apró sárga álcák, kibújván az elhalt anya-rovarnak paizsa alól, az akácza ágairól annak üde zöld részeire, nevezetesen a levelekre vándorolnak, de részben a levélnyelekre, sőt a fiatal zöld hajtásokra is. Ott maradnak aztán őszig és csak akkor vonulnak ismét vissza az ágakra és a törzsre, a mikor az akácza levelei fonnyadni és hullani kezdenek. Az ágakon és törzseken meglapulva s a hidegtől megdermedve töltik a telet.

A téli álmukból felocsúdó rovarok kora tavasszal, márczius közepe táján megint fölfelé húzódnak a fák tavalyi hajtásaira és legott megkezdik életműködésüket. Finom szipókájokat a kéregbe szúrva, állandóan megtelepednek s ismét táplálkozni és nőni kezdenek. Növekedésök azontúl mindig gyorsabban halad.

A párzó hímek és nőtények április végén jelennek meg. A hímek mozgékony, fűrgő szárnyas kis rovarok, melyeknek szájszervei teljesen hiányzanak, és melyek e miatt nem is táplálkoznak, hanem kizárólag csak a párosodásra vannak utalva. A kifejlett nőtények átlag 4—5 mm. átmérőjű, sima felületű barna félgömböket képeznek, melyek mozdulatlanul vannak az akácza egy-éves hajtásaira tapadva, részben a két-éves hajtásokra is.

A párosodás május első napjaiban történik. Ennek megtörténte után a hím elpusztul, a nőtény pedig elkezd több ezerre rúgó petéit maga alá lerakni. Mikorra ezt elvégezte, úgy május vége felé kimúlik ő maga is és teteme védőpaizs gyanánt borítja petéinek roppant halmazát.

Mint az imént vázolt fejlődési viszonyokból kitűnik, e rovar kártékonyasága voltaképen csak életének két utolsó hónapjára, t. i. április- és májusra szorítkozik, a midőn a rohamosan fejlődő álcák és nőtények a meglepett ágakból nagymennyiségű tápláló anyagot szívnak el. A meglepett ágak csúcsa ennek következtében elszárad s a nagyobb mértékben megtámadott fák a szokottnál jóval később, csak júniusban lombosodnak meg.

E kártételek megvizsgálására a földművelésügyi m. k. miniszterium 1890-ben egy szakbizottságot küldött ki, a melyben az értekező is részt vett. A kiküldött bizottság tüzetesen megvizsgált sok akáczaerdőt és ültetvényt az Alföldön és arra az

eredményre jutott, hogy e paizstetű-faj mégsem oly végzetes az akáczfára nézve, mint azt eleinte hitték. Sehol sem lehetett tapasztalni, hogy a paizstetvek, habár csak egyes fákat is tönkretettek volna. Még az oly helyeken is, a hol az akáczfák silánysága s a paizstetvek tömeges jelenléte egymással összeesett, a fák satnya növekedését nem ezeknek, hanem mindig más körülményeknek (alkalmatlan talajnak, rossz ültető anyagnak stb.) kellett felróni.

Az akáczfa általában oly szívós természetű növény, hogy buja tenyészetével mihamar kiheveri azt a két havi szipolyozást, melyet a paizstetvektől kell elszenvednie. Csakis ebből magyarázható, hogy az említett szakbizottság számos pontos mérés daczára sem birta megállapítani, hogy a paizstetvek a fátömeg normális növekedéseiben valahol észrevehető és számadatokkal kimutatható elmaradást okoztak volna. Nem lehet azonban kétségbe vonni, hogy az óriási tömegben jelentkező rovarok az illető fákra mindamellett mégis káros befolyással vannak, és hogy ez a káros befolyás kivált akkor tűnik fel, ha a megtámadott fák másféle okok miatt már különben is gyengék és betegesek voltak.

A mi a paizstetvek ellen való védekezést illeti, mindenekelőtt arra kell ügyelni, hogy az akáczfát mindig csak a természetének megfelelő talajba ültessük, és hogy az ültetéshez magcsemetéket, ne pedig sarjakat vagy dugványokat használjunk. Különösen óvakodni kell oly sarjak és dugványok ültetésétől, a melyek paizstetves akáczokról származnak.

Maguknak a rovaroknak irtására erdőkben és nagyobb fasorokban csak a szakszerű ritkítást, illetőleg az elnyomott fák eltakarítását s a nagyobb mértékben megtámadott ágak lenyesését és eltávolítását lehet ajánlani. E munkálatokat azonban okvetetlenül tavaszkor abban az időszakban kell végezni, a mikor a paizstetvek az ágakon már állandóan és mozdulatlanul le vannak telepedve, de tojni még nem kezdtek. Ez az időszak április második fele.

Egyes fáknál vagy pedig csemetekertekben sikeresen lehet a paizstetvek irtására ugyanez időszakban a petroleum-emulsióval való permetezést alkalmazni. Irtásukról egyébiránt maga a természet is gondoskodik. Vannak ugyanis bizonyos rovarok, melyek szorgalmasan pusztítják a paizstetveket. Az értekező több ilyen hasznos rovarfajt fedezett fel, melyek közül különösen három érdemel említést, u. m.: két bogár (*Anthrribus varius* Fabr. és *Exochomus quadripustulatus* L.) és egy élőzsi darázs (*Coccophagus scutellaris* Nees).

Adalékok Magyarország atka-faunájához.

(Kivonat dr. Karpelles Lajos február 16-án bemutatott értekezéséből.)

Az atkákat általában véve még mindig igen kevésbé tanulmányozták; földrajzi elterjedésükre vonatkozólag pedig alig jelent még meg mindössze valami három vagy négy dolgozat. A mi Magyarország atka-faunáját illeti, az meg — egy pár elszórt és többnyire megbízhatatlan adatot leszámítva — mind eddig az ideig úgyszólván teljesen ismeretlen volt. Azért szerző e dolgozatával, melyben 124 magyarországi atka-faj rendszeres jegyzékét 2 új nem (*Scyphiodes* és *Nodipalpus*), 20 új faj és sok, kevésbé ismert faj leírásával és részben rajzával együtt közli, egyaránt szolgálatot tesz mind az általános tudományosságnak, mind Magyarország faunistikájának.

A feldolgozott anyagot, mely az ország különböző vidékeiről származik, Horváth Géza lt. bocsátotta a szerző rendelkezésére.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi első (február 15 diki) száma Graf T. gyűjteményének ismertetésével kezdi meg közleményeinek sorát; «Antik arcképek a budapesti művészházban» című alatt méltatja az Egyiptom El Fajum tartományának fővárosában, Kerkében előkerült s görög művészekről eredő arcképeket. E nagybecsű arcképeket arab sírrablók mint értéktelen lomot elhántták s csak a legújabb időben sikerült belőlök nagyobb gyűjteményt összeszerelni. A bemutatott antik képtárban túlsúlyban vannak a női arcképek, szám szerint 46; ezek mellett a 13 fiatalember, 25 férfikorában álló alak s 2 vén ember arcképe jelentékeny kisebbségben marad. A képek kora a Kr. előtti harmadik század végétől a Kr. utáni második század közepéig, tehát több mint négyszáz évre terjed. Technikájok kétféle, u. m. viaszzsal való festés (*ars encaustica*) és temperafestés. E képek alapján fogalmat alkothatunk magunknak a görög festészetről, melynek emlékeit eddig nem ismertük; látjuk belőlök, hogy mestereiknek egyedüli ideálja a valóság hű eltalálása volt. — Kövér Béla «Középkori építészetünk chronológiájához» című közleményében helyreigazítja néhai tudósnk, Henszlmann Imre egy tévedését; Henszlmann ugyanis a garam-szent-benedeki templomot a XIV. századi csúcsíves építészet «mintapéldájának» hirdette, holott az újabb kutatások kiderítették, hogy e templom s vele együtt a klostrom is a XV. század legelején épült föl. — Fraknói Vilmos Mátyás királynak egy Boroszlóban található arcképét mutatja be. E medallion-szerű dombormű

Saur Szaniszló 1535-ben elhunyt boroszlói kanonoknak a boroszlói szentkereszt-templomban lévő síremlékét díszíti. Ez arcképhez a Mátyás életében vert két emlékérem szolgált mintául. Hogy mi összefüggés lehetett az arckép és a síremlék, a magyar király és a boroszlói kanonok között, arra nézve az eszményi tekinteten kívül egyéb magyarázatra alig találunk. A síremléken Mátyás arcképe nem egyedül áll, hanem a Nagy Sándoré és Augustusé mellett; úgy látszik az egyházi férfiu az ó-kori történelem két nagy alakja mellett saját korának legnagyobb alakját kívánta síremlékének díszül alkalmazni. — M ü n n i c h S á n d o r «Őskori cserepek a Szepességen» cím alatt méltatja e praehistorikus jellemző tárgy jelentőségét a poprádi medenczére és a Tátraaljára nézve. A cserépleletek alapján kimutatja az őskori utak vonalait s egyszersmind osztályozza az őskori edényeken előfordulni szokott díszítményeket; ezek a következők: 1. vesszős díszítmény, 2. homorműves dísz, 3. domborműves dísz, 4. lánczdíszítés, 5. pontdíszítmény, 6. kördisz, 7. vonaldísz s végre 8. pontozott vonaldísz. — S z á r a z A n t a l «Ágnes királyné antipendiumáról» értekezik. Ágnes III. Endre király neje, özvegy korában visszavonult a svájci Königsfelden nevű kolostorba, hova magával vitte Magyarországból gazdag kincstárát is. E kincstár egyik-másik darabja túlélte az idők viharait s ilyen az a díszes oltárelő (antipendium) is, melyről egészen 1889-ig nem lehetett tudni, honnan került a Königsfeldeni zárdába. A mondott évben a selymes himzésű alakokat a bársony alapról lefejtették s az egyik alak feje alól pergamenből kimetszett szelvény került elő, melyen XIV. századbéli német irodai írásban hajor Lajos császárnak Ágnes magyar özvegy királynéhez intézett levelét lehetett kibetűzni. Ekként kétségtelenné vált, hogy az oltárelőt Ágnes királyné a XIV. század közepe táján maga készítette. — C s e r g h e ő G é z a «Csáktornyai Ernst Zsigmond címeréről» értekezik. Ez emlék eredetileg a zágrábi dómban állott, a honnan a dóm helyreállítása alkalmával mostani helyére, a zágrábi muzeumba jutott. Maga a címeres dombormű a hazai olasz-izlésű renaissance valóságos remeke. Rajta capitell-betűkkel a következő felirat van: Arma Sigismundi ep(isco)pi qui(n)que ecclesiensis anno do(min)i 1488. — Dr. M a y e r J ó z s e f «A német-újhelyi Mátyás billikom» részletes leírását adván, kideríti, hogy ezen ötvösművet III. Frigyes császár rendeletéből Zulinger Wolfgang bécs-újhelyi ötvös készítette, azon alkalmából, hogy a császár Mátyás királylál kibékült. Ez esemény 1462-ben ment végbe s csakugyan ezt az évszámot viseli a billikom is. — R a d i s i c s J e n ő «Régi egyházi ötvösművek» című közleményében ismerteti a következő emlékeket: 1. a szepes-bélai kelyhet, mely 1515-ben készült, de a magyar eredetű kelyheknek csak második osztályába sorozható; 2. a Pethe László-féle szentelt viztartót, mely a pozsonyi káptalan kincstárában található s csinos kivitelű, nem izlés nélkül való XVI. századbéli munka. — M y s k o v s z k y V i k t o r «A fricsi vár-

kastély sgrafittói»-nak szentel néhány lapot. E sárosmegyei várkastélyt Berthóty Bálint 1630. évben Sorger Mihály építész tervei szerint késő német renaissance-stilben építtette. A sgrafitto-diszítés Olaszországból került hozzánk s technikája igen egyszerű; ugyanis a sgrafittokkal diszítendő felület először fekete vagy sötétbarna színű vakolatréteget kap s ha ez kissé megszáradt, reá jön a felső, világosabb színű második vakolatréteg. Ebbe addig, míg a vakolat még nedves, hegyes eszközzel az alak meg az ornament körrajzát karczolják bele, egyúttal lapos eszközzel a háttérrel befedő világos réteget távolítják el, minek következtében az alatta levő sötétebb alap jön felszínre. Az alakok és diszitmények árnyékolása bekarczott keresztvonalakkal történik. A frisci sgrafittók legérdekesebb részletei azok, melyek magyar alakokat (köztük egy kardot viselő lantost, valószínűleg Tinódy Sebestyént) ábrázolnak. Művészek Axmann Márton eperjesi mester volt. — Dr. Réthy László «Kiadatlan Árpád- és vegyeskori magyar érmek» egész seregét mutatja be. A legrégebb ezek közt egy szent István királynak tulajdonított, sajátságos veretű s jó ezüsttartalmú denár, mely minden valószínűség szerint valamely Balt-tenger vidéki vend fejedelem országában készült, magyar denár mintára s mint ilyen a «wenden pfennige» nevű éremcsoporthoz sorozandó. Az összes ismertetett érmek különben Szuk Lipót gazdag éremgyűjteményében vannak meg. — A *Levelezés* rovatban Reizner János a rábái (Torontálm.) leletekről tudósít. E helyen már gyakran találtak cserépedényeket és másféle régiségeket; a tudósító ajánlja, hogy Rábén rendszeres kutatást kellene foganatosítani. — Vancsó Gyula a forrai-nagyiratosi (Aradm.) urnatemetőről értesít. E temetőt ő maga ásatta fel s néhány ép edényt és urnát sikerült megmentenie; ez urnákban elégetett apró csontdarabok s helyi-vel-közzel némi tárgyak is kerültek elő. — Wosinszky Mór a rácz-egresi leletekről ír. A rácz-egresi pusztán a Sió partján fekszik s a régészet nemeslelkű pártolójának, Apponyi Sándor grófnak van birtokában. E leletekben ruhadiszításra használt tövises korongok, karvédek, tűk, karpereczek, továbbá edények is kerültek elő. — Mihalik József a sonkádi bronz kardról értekezik, mely a csészés markolatú gombos kardok közé tartozik s különösen szép markolattal van ellátva. — Bella Lajos néhány soproni leletet ismertet, különösen pedig azon edényeket, melyek a Bécsi dombon napfényre kerültek. — Téglás Gábor a Szemenik hegység római bányászlemlékeiről ad számot. — Darnay Kálmán a sümegvidéki leletekkel foglalkozik. — Téglás István a csutai és maguliczai (Hunyadm.) őstelepekről értesít. — Fénichel Samu a gyertyánosi és bedelői halomsírokról (Torda-Aranym.) ad hirt. — Az *Irodalom* rovatban a következő művek vannak ismertetve: Wiener Vorlegeblätter für archaeologische Übungen; Knauz Nándor: A Garam melletti szent-benedeki apátság; Némethy Lajos: A pesti főtemplom története; Az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat harmadik évkönyve;

Forster Gyula. Az ingó műemlékek. — Új szakasz az Értesítőben a *Múzeumok és Társulatok* rovata, melyben a szerkesztőség különösen a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának gyarapodásáról, továbbá az országos régészeti és embertani társulat havi üléseiről, valamint a vidéki hasonnemű társulatok működéséről ad számot. — A *Különfelek* között találjuk Schliemann Henrik és Simor János hercegprímás nekrológját, az Akadémia archaeologiai bizottságáról rövid jelentést, továbbá a tudományegyetemen hirdetett műtörténeti előadások lajsztrómát. Ezeken kívül a következő kisebb archaeologiai közlemények foglalnak itt helyet: Népvándorlaskori kincs Szabolcsmegyében. Antik érmek üveg utánzatai. A selmeczbányai ötvösök és festők pecsétje 1630-ból, Bagdadi érem, Szegedi lelet. Római kocsi, Németországi limes-értekezlet, Centum Putei. A borostyánkő előfordulása, Orczi lelet. A füzetet négy képes tábla és 35 ábra ékesíti.

2. «A BUDAPESTI SZEMLE» márcziusi füzetének tartalma a következő: Ligeti Antal *Munkácsy Mihály ifjúsága* címmel vázlatot ad világhírű festőnk életéből; különösen az időtől kezdve, midőn Munkácsy 1863-ban mint kezdő művész be mutatta magát nála. E följegyzések 1870-ig terjednek, a mely évben «Siralombház» című képét elkészítette, melylyel hírnevét megalapította. — Kúnos Ignác *Kisázsiai török népregények* című közleményét befejezi. — Marczali Henrik *A középkori elmélet a királyságról* szóló tanulmányában szent Ágoston, Alcuinus, Salisbury János, Saint Fleury Hugó, Aquinói sz. Tamás és Dantenak a királyságra vonatkozó eszméit adja elő. — Horváth Cyrill *Pelbárt és codexeinek* tanulmányából az első közleményt adja. (Kivonata Ért. I. 426. l.) — Csiky Gergely *Az utyafiak* című regényének harmadik közleményét adja. A költemények közt van *A vén diófa* I. é v a y J ó z s e f től, melyet a Kisfaludy társaság ez idei közgyűlésén olvastak fel, s Vikár Bélától három finn népdal. — Haraszti Gyula *Faguet Emilnek*, az újabb francia kritika egyik legkiválóbb alakjának működéséről ad néhány tájékoztató ismertetést. — Bernát Isván *Gazdasági szövetkezés hazánkban* című tanulmányában a kisipar és a kisbirtok érdekében nagyfontosságú intézetről szól. Szövetkezeteink nagy eredményeket nem tudnak elérni, mert nem állnak egymás között semmiféle kapcsolatban. Az orsz. gazdasági egyesület a 80-as évek elején sokat foglalkozott a szövetkezetek kérdésével, sőt agitációt is indított meg alakításuk iránt, az eredmény azonban negatív volt. Pest vármegye urai, élükön gróf Károlyi Sándorral s Hajós Józseffel kezökbe vették a dolgot. Egyelőre a vármegyére szorítkozva, megalakíták a megyei központi szövetkezetet, melynek szárnyai alatt még 1886-ban megalakult az első községi szövetkezet Mácsán. Azután alakult egyik a másik után, s számuk máig mintegy 70-re emelkedett föl. Pénzöket három forrásból merítik. Az elsőt az üzleti részek alkotják, melyeknek értéke az utolsó kimutatás szerint közel 700 ezer forintba rúgott. A másodikat képezik a betétek,

melyeknek összege biztatóan emelkedik, végül vannak a központi szövetkezetenél leszámított váltók útján nyert kölcsönök. A központ vezeti az agitációt, kiadja a «Szövetkezés» című folyóiratot. Mig Pest-megyében e szervezet igen szép sikerrel működik, más vármegyében. Aradot kivéve, kísérletet sem tesznek ily intézmény életbeléptetésére. Pedig a közel jövő ezt a feladatot s vele a hitelszövetkezeti szervezet országossá tételét tűzi elének. — Egy névtelen cikkíró *«Egy új könyv a porosz állam keletkezése koráról»* címmel ismerteti Zwiedinek Südenhorst. Deutsche Geschichte im Zeitraum der Gründung des preussischen Königtums című munkáját, mely a különböző szerzőktől irt monographiákat magában foglaló Bibliothek Deutscher Geschichte című vállalatban jelent meg. Az *Értesítő*ben Kazinczy levelezése. Kollányi Fer.: a magyar kath. alapság végrendelkezési joga, Pólya Jakab a gazdasági válság, Vlcek: A tót irodalom története című munkák vannak ismertetve.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez idei első (februári) számában a közlemények sorát «Egy lap a Mária Terézia-rend történetéből» című mutatóvázlat nyitja meg, a mely báró Fejérváry Géza m. kir. honvédelmi miniszter életrajzát tartalmazza. Fejérváry a solferinói csatában, 1859. jun. 24-én tanúsított vitézségeért a Mária Terézia-rend kis keresztjének adományozása által vétetett föl e rend kötelékébe s ennek következtében emeltetett a rend alapszabályai értelmében 1862-ben bárói méltóságra. — Thaly Kálmán «Tényleges létszámok és hadi felszerelés Rákóczi hadseregének ezredeiben» című tanulmányának első közleményét kezdi meg, melyben részletesen elősorolja a fejedelem lovas- és gyalogezeredeinek állományát. Az ezredlétszámokra nézve érdekes kimutatásokat ismertet: ezek egyike 1706-ból, másika 1707-ből, harmadika pedig 1708-ból való. — Kiss Lajos «Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen» című dolgozatában (első közlemény), ismert adatok alapján, a német császár erőlködését rajzolja, melylyel Magyarországot hűbér-állammá akarta tenni. A terjedelmes tanulmány különösen a hadi történelem szempontjából veszi e kérdést vizsgálat alá s három fejezetben ismerteti az első hadjáratokat Aba Sámuel alatt, a ménfői ütközetet és következményeit s végre az 1046-iki pogánylázadást, valamint Endre uralkodásának első éveit. — Thury József török források nyomán «Szigetvár elfoglalása 1566-ban» című értekezésének első közleményét adja. A történetíróktól eddig használt források egyike sem mondható közvetlennek, mert mindnyája csak másodkézből vette adatait; az egyetlen közvetlen forrás az 1566-iki hadjáratra és Szigetvár ostromára vonatkozólag Szelániki Musztafa efendi munkája, mely az 1563-iki évtől 1599. évig terjedő időszak eseményeit foglalja magában s mely nyomtatásban is megjelent Konstantinápolyban 1864-ben. Ebben az említett hadjáratról mint szemtanú ír s ennél fogva méltán lehet őt elsőrangú kútfőnek tekinteni. Az ő elbeszélése alapján Thury különösen azon részleteket

domborítja ki, melyeket eddig vagy kevésbé, vagy egyáltalában nem ismertünk. — Rónai Horváth Jenő «Zrinyi Miklós a költő, mint hadvezér» cím alatt azon tanulmányát mutatja be, mely Zrinyi munkáinak bevezetése gyanánt nem régen megjelent. — Dr. Szendrei János «A sárospataki és gyulafehérvári ágyúöntőházak a XVI. században I. Rákóczi György idejében» cím alatt két hadtörténelmi okiratot közöl, melyek egyike 1645-ből való, másika pedig 1646. szept. 14-én kelt. — A *Tárcza* rovatban a M. T. Akadémia hadtudományi bizottságának működése van ismertetve. — A *Hadtörténelmi Apróságok* a következő kisebb közléseket tartalmazzák: Az ősmagyar ruházatról és fegyverzetről, A kard-, kézi lőfegyver- és töltegygyártás történetéhez hazánkban (Thaly Kálmántól), Francia-lengyel hadak laktáborozása Erdélyben 1678-ban (Konecz Józseftől), Erdélyi hadak menetrendje a XVII. századból (ugyanattól). Adalék a kolini csata történetéhez. Egy magyar gyalogezred szereplése Lothringeni Károly sziléziai hadjáratában (Kozics Lászlótól). — A *Hadtörténelmi Irodalom* rovatban a következő könyvismertetéseket találjuk: Fraknoi Vilmos, Hunyady Mátyás király 1440—1490.; Lukeš I., A katonai Mária Terézia-rend; dr. Király János, A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története. Ezeket követi a magyar hadtörténelmi irodalom repertoriuma, mely az 1095—1196-ig terjedő időszakot öleli föl. Végre külön rovatot nyitott a szerkesztő a magyar hadi szabályzatok gyűjteményének, melynek címe alatt Gömör y O s z k á r közöl hadi szabályokat a magyar lovasság és a hajdúk számára a harminczéves háború előtti időszakból.

A füzetet báró Fejérváry Géza arczképe s ezenkívül két helyrajz ékesíti. u. m. III. Henrik támadó hadjáratai Magyarország ellen s Szigetvár a XVII. században.

4. A «NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE» februári száma hozza Keleti Károlynak a m. tud. Akadémia II. osztályának f. é. február 11-én tartott rendkívüli ülésén felolvasott értekezését: «Az 1890-iki népszámlálás előleges eredményeiről» (l. 156. l.). Következik ezután dr. Jekelfalussy József értekezése: «A vasutak szerepe állami háztartásunkban», melyet szerző a m. tud. Akadémia II. osztályának f. é. január 12-én tartott ülésén olvasott fel (l. kivonatban 148. lap.). A közgazdasági havi krónikában dr. Mandello Károly az 1891. év január havának eseményeit adja elő, a hozzájuk fűzött magyarázatban kiemeli a legfontosabbakat, s a tarifapolitika nagy port vert kérdéséről is tájékoztat. Ugyancsak dr. Mandello Károly állította össze a «Szemle a külföldi közgazdasági eseményekről» című rovatot, mely a lefolyt 1890. év utolsó harmadáról számol be. Külön fejezetet szentel az «Állami pénzügyeknek», a «Törvényhozásnak», a «Közlekedésnek», a «Pénzverés és valuta ügyének» és a «Munkáskérdésnek». E szemle csak a jövő számban nyer befejezést. Az «Irodalmi Szemlében» dr.— megemlékezik Smith Ádám alapvető munkájának

a m. tud. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága kiadásában magyar fordításban történt megjelenéséről, hangsúlyozza a «Nemzetgazdasági írók tárának» hézagpótló jelentőségét s utal azon szempontokra, melyek a vállalatnak a Smith művével való megkezdését szerencsésnek tüntetik fel. Azután —r. ismerteti Zobrist Tivárnak «Svájcz nemzetgazdasági viszonyai» című művét, mely felvilágosítást nyújt a hegyes talaja miatt sajátos viszonyok között élő nép anyagi helyzetéről. A közönséges felfogás szerint Svájcz állattenyésztésének s az idegenek forgalmának köszöni jólétét. Pedig az állattenyésztés ott sokkal alantabb fokon áll, mint Hollandiában vagy Dániában. Még a juhtenyésztés is nagyon hátra van s a svájci paraszt makacsul ragaszkodik kecskéihez, melyek nem nyújtanak annyi hasznot mint a juhok, s az erdőségekben nagy károkat is okoznak. Svájcz jólétének alapja az ipar, és pedig nemcsak az órákészítés, melynek legnagyobb híre van, hanem a selyemipar s a gyapot és himzőipar is. A hivatalos adatok szerint csupán a himzőipar $60\frac{1}{2}$ millió frank tisztá hasznot hajt. Az ipar terén újabban tett haladás adja annak magyarázatát, hogy a kivándorlás helyett, mely Svájcz népét azelőtt fogyasztotta, most iparos munkások bevándorlása észlelhető. A «Külföldi folyóiratok szemléjében» — *th* foglalkozik Herknernek az «ir agrárkérdésről» a Conrad-féle «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik» egyik legújabb füzetében közzétett értekezésével, mely történelmi alapon áll, visszamegy az angol hódítás előtti időkbe, adja a confiscatiók befolyását s aztán ismerteti a reformtörvényhozás főbb eredményeit. Czikke végén reményét fejezi ki értekező, hogy az ir agrárkérdés jelenlegi úton, a bérlők jogállásának biztosítása útján, s a földnek a bérlők tulajdonába való átmenetelét, államkölsönök segélyével, megkönnyítő intézkedések révén békés megoldást fog nyerni. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. V a r g h a G y u l a «Az iparstatistika egyik elhanyagolt ágáról» szól, s az ipari viszonyaink megismerésére nagyon heces támpontot ígérő tanonc-z-statisztikát érti alatta, mely felvilágosítást adhatna arról, hogy mely társadalmi osztályokból, minő foglalkozású és vagyoni állapotú szülők gyermekeiből ujonczozza az ipar a maga embereit. A statisztikai adatok gyűjtése semmi nehézséggel és zaklatással nem járna, miután az ipartörvény ugys elöirja a tanoncok felvételének és felszabadításának nyilvántartását az iparhatóságok által. Az adatok feldolgozása az iparpolitikai és sociálstatistikai szempontokból fontos combinációk szerint az országos statisztikai hivatalban történnék. — Végül dr. M a n d e l l o G y u l a állítja össze «Kartellstatistika a legújabb évekből» cím alatt az utolsó három évben fennállott nemzetközi és egyes államokon belüli kartelleket, felsorolva azokat név szerint s kimutatva, hogy ez ipari egyesületek folyton szaporodóban vannak. A füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

5. A «MAGYAR NYELVŐR» II. füzetében J o a n n o v i c s G y ö r g y «A végtelen kérdés» címmel a nyelvújítás vitájába szól

bele. Értekezésének bő kivonata közölve van az *Értesítő* januáriusi számában. — Simonyi Zsigmond szintén a nyelvújításról szóltaiban kifejti azon nézeteit, melyeket e kérdésben magáénak vall és követendőeknek ítél. Szerinte nyelvünk ma már elérte e tekintetben a megállapodás korát; ma már a hibás képzések sikere nem áll arányban a rájuk fordított fáradsággal, a mai korszellem, ha ma alkotnak hasonló szokat, be nem veszi őket. — de sikertelen volna a pótlás kísérlete is a bevetteknek egy részére nézve. Teendők e téren csupán az, hogy azokat a hibás kifejezéseket üldözzük, melyek még nem gyökerestek meg s így még kiirthatók; másrészről pedig itt az ideje, hogy a nyelvújítás történetével tüzetesebben foglalkozzunk, melynek mai irodalmi nyelvünkre való hatását senki sem tagadhatja; felszólítja a Nyelvőr dolgozó társait, hogy egy-egy ujabbkori íróknak műveit dolgozzák fel e célból, s fősorolja az ebben követendő mintákat. — Mócs Szaniszló Gyula a magyar gerundium-alakok történeti fejlődését vizsgálja; meghatározza használatuknak módzatait, idegen hatásnak tartja a gerundium-alakok személyragos használatát (*advák, advájok*), a mennyiben ezek nagy része az eredeti (latin) szöveg összevont mondatainak visszaadása, vagy pedig a latin accusativus cum inf. szerkezetnek tömöttebb fordítása. Fősorolja régibb grammatikusaink nézeteit a gerundium-alakokról, s eredetét illetőleg a Budenzét fogadja el, hogy t. i. -va = val (vog. -mel): rakva-rakval: -ván = valon. Kezdetben mind a két alak egyformán használatos volt, s egyik a másikkal fölcserélődhett, s csak Pázmány korában állott be megállapodottság: mód és állapotjelzésre -va, idő-s okhatározásra -ván használtatott, mint ma is. Kulcsár Endre folytatja a magyar nyelv képes beszédéről szóló tanulmányát. E részben a számoknak a népköltészetben való szerepét s jelentőségét ismerteti. Leggyakoribb a hármas és hetes szám (három a táncz; hetedhét ország stb.), a melynek bizonyára ősi mythologiai eredete van, noha ma már egyszerű eszköze a költői nyelvnek a nagyság, a szokatlan erő kifejtés föltüntetésére. Zolnai Gyula 'Mátyusföld nyelvjárása' hangtani sajátosságait ismerteti. — Sándor Benő bírálja Ferenczy Józsefnek Carrière 'Rousseau'-ról írt esszéje fordítását, mely az Egyetemes Könyvtárban jelent meg. Ferenczynek e fordítása párját ritkító botrányos magyarságú, s a legtöbb helyen a német szöveget sem értette meg. — Az apróbb közlemények sorából megemlítjük, hogy Alexics György a magyar konty szót az oláh konc-ból származtatja; Simonyi Zsigmond népnyelvi adattal igazolja, hogy az indokol helyett ajánlott megyokol szót a nép is okadó értelemmel használja: megyokolni = megfelelni róla okadólagnak; — Albert János kimutatja, hogy a kárhoztatott kivesz szolást ismeri Baróti Szabó Dávid is a magyarság virágai között, s használják ujabb írók is; — Steuer János magyartalan szerkezetnek tartja ezt: túl a dunán, helyesen: dunántúli stb. Népnyelvhagyományok. Szólamódok Szatmárból, Gyermekjátékok Tisza-Dobról. Tájszók Csikmegyéből. Népdalok Váczról.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály első ülése.

1891. január 5-én.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Zichy Antal tt. — Budenz József, Beöthy Zsolt r. tt. — Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát l. tt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd elnök, Fraknói Vilmos másod-elnök, Szily Kálmán főtitkár, Keleti Károly, Pauer Imre, Szabó József, Vécsey Tamás r. tt. — Gyulai Pál osztálytitkár.

1. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. bemutatja **Simonyi Zsigmond** l. tagnak **«A nyelvújítás és az idegenszerűségek»** című értekezését.

Birálatra adatik.

2. NÉMETHY GÉZA mint vendég felolvassa **«Cato distichonai»** című értekezését.

3. Az osztályelnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére ZICHY ANTAL t. és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1891. január 12-én.

KELETI KÁROLY r. t. elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: B. Nyáry Jenő tt. — Fraknói Vilmos, Jakab Elek, Kautz Gyula, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Lubrich Ágost, Mailáth Béla, Mattekovits Sándor. Téglás Gábor l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

4. JEKELFALUSSY JÓZSEF l. t.: **«A vasutak szerepe állami háztartásunkban»** címen értekezik.

5. TÉGLÁS GÁBOR l. t.: **«A rómaiak dáciai bányászatának ethnographiai viszonyai és administrationális szervezete»** című értekezését olvassa fel.

6. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JAKAB ELEK r. és JEKELFALUSSY JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1891. január 19-én.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: B. Eötvös Loránd, Entz Géza, Hőgyes Endre, Konkoly T. Miklós, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán r. tt. —

Bedő Albert, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Klein Gyula, Lengyel Béla, Réthy Mór, Schuller Alajos, Thanhoffer Lajos l. tt. — Egyéb osztályokból: Fraknói Vilmos. Hunfalvy Pál. Pauer Imre r. tt. — Szabó József osztálytitkár.

7. SZABÓ JÓZSEF r. t. bemutatja megjelent munkáját: **«Selmece környékének geológiai leírása, atlaszszal».**

8. SZELÉNYI JENŐ részéről: **«A nitrogen-monoxid hatása a káliumhidroxidra».** közli LENGYEL BÉLA.

9. KRENNER JÓZSEF r. t.: **«Ásványtani közlemények».**

10. THANHOFFER LAJOS l. t. bemutatja dr. Szili Adolf dolgozatát **«a lebegő szivek magyarázatához»** czímen.

11. REGÉCZI NAGY IMRE bejelentett dolgozata: **«Vizsgálatok az izomrágás lefolyásának... stb.»** közbejött akadály miatt elmaradt.

12. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri KRENNER JÓZSEF és THANHOFFER LAJOS l. tagokat.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első ö s s z e s ü l é s.

1891. január 26-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklete alatt jelen voltak: Fraknói Vilmos másodelnök. — Pulszky Ferencz, Zichy Antal l. tagok. — Beöthy Zsolt, Budenz József, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Kautz Gyula, Keleti Károly, König Gyula, Mihalkovics Géza, Pauer Imre, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Szabó József, Szász Károly, Tóth Lőrincz, Wenzel Gusztáv r. tt. — Acsády Ignác, Csontos János, Czobor Béla, Daday Jenő, Dománovszky Endre, Fejérfarkas László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, R. Horváth Jenő, Jekelfalussy József, Majláth Béla, Matlekovits Sándor, Pulszky Károly, Simonyi Zsigmond l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtktár.

13. PAUER JÁNOS rt. felolvassa **Szvorényi József tt. emlékbeszédét** Danielik János ttagról.

Az Emlékbeszédek során közrebocsátatik.

14. Az ülés a folyó ügyek tárgyalására térvén át. Elnök úr ekképen szólott:

«Az Akadémiánk épületén lengő gyászlobogó **Simor János hercegprímás** halálát jelenti. Simor hercegprímás 1867 óta volt az Akadémia igazgatósági tagja s magas méltóságának tekintélyével, bíborának fényével Akadémiánk tekintélyét, nagylelkűségével vagyonát gyarapítá. Élete legutolsó szakában is meleg érdeklődést tanúsított Akadémiánk és a művészet iránt, midőn Fraknói tagtársunknak az Akadémia nagy terme második falfestményeire most megindított gyűjtésén mint első adakozó jegyezte föl nevét».

Az ülés általános helyesléssel fogadta Elnök úr jelentését, hogy az esztergomi főkáptalannak már kifejezte az Akadémia részvétét.

15. A Vallás- és Közoktatási Miniszterium értesíti, az Akadémiát, hogy a Duka Tivadartól az Akadémiának ajándékozott **két Buddha-bálgány** Calcuttában m. évi november 13-án hajóra adatott, s Triestbe érkezésök után Budapestre fognak szállíttatni. — Tudomásul van.

16. A Vall. és Közokt. Miniszter úr a **Fekesházy-alapítvány** új alapító levelének tervezetét átküldi, netáni észrevételek tétele végett. — Kiadatik véleményadásra az I. osztálynak.

17. A Vall. és Közokt. Miniszterium megküldi az ország **nem magyarajkú** lakosaitól leginkább használt **keresztnevek** betűrendes kimutatását. felülbírlás végett. — Kiadatik véleményadásra az I. osztálynak.

18. A Honvédelmi Miniszter úr értesíti az Akadémiát, hogy a **Hadtörténelmi Közleményekből** a honvédsapatok és parancsnokságok számára **100 példányt** ez idén is megrendelt. — Tudomásúl van.

19. A királyi dán tudományos Akadémia értesíti az Akadémiát, hogy szívesen összegyűjti a dán levéltárakban levő adatokat **Hell expedíciójára** vonatkozólag, és az állami levéltárban talált iratok regestáit lekötőlemez szíveséggel már át is küldi. — Kiadatik a III. osztálynak.

20. **Arneth Alfréd** kt. meleg köszönetét fejezi ki a **jubilaeuma** alkalmából küldött üdvözlő iratért. — Tudomásúl van.

21. A II. osztály előterjeszti az Árpád honfoglalásáról készülő **országházi kép** tárgyában hozzá intézett kérdő pontokra a Történelmi és Archaeologiai állandó Bizottságok véleményes jelentését. — Közölte-tik az országházépítési végrehajtó bizottsággal.

22. A II. osztály pártolólág terjeszti elő a Történelmi Bizottság azon kérélmét, hogy **dr. Vári Rezső**, a legrégebb magyar történelem elsőrangú kútforrásainak (Leo császár és Constantinus Porphyrogeneta munkáinak) kritikai kiadása érdekében a nápolyi, florenczi, milánói, római, párisi stb. régi kéziratokat összehasonlíthassa. — A Vallás- és Közokt. Miniszter úrhoz kérelem intéztetik, kegyeskedjék dr. Vári Rezsőt e végből külföldi utazási ösztöndíjban részesíteni.

23. Az I. osztály előterjeszti az **«Irodalomtörténeti Közlemé-nyek»** című évnegyedes folyóirat megindítására vonatkozó javaslatát (Lásd Akad. Ért. II. 62.). — Helybenhagyólag tudomásúl vétetik.

24. Az osztályok előterjesztik jelentéseket a **Tagválasztási Ügy-rend** módosítására vonatkozólag. — A jelentések kinyomatandók s tárgyalásuk a legközelebbi összes ülés napirendjére tűztetik.

25. A főtitkár jelenti, hogy a **Lukács Krisztina-jutalomra** (mathematikai vagy mathematicai-physikai monographia) 1890. decz. 31-ig a következő öt pályamunka érkezett be:

I. A két független változót tartalmazó másodrendű partialis differentialis egyenletek elmélete és alkalmazása. Jelige: Par l'Algèbre on vient partout.

II. Az erővonalak elmélete. Jelige: Natura non facit saltus.

III. A láncztörtek. Jelige: Valamennyien, kik szomjuhoztok, jő-jetek a forráshoz.

IV. A determinansok elmélete. Jelige: Jobb későn, mint soha.

V. Általános számelmélet, Dedekind ideal-elmélete alapján. Jel-ige: Questiones ex arithmetica sublimiori etc.

Ugyancsak a **Lukács Krisztina jutalomra** (1831-ig magyar nyel-ven megjelent természettudományi munkák és értekezések megismertetése) a kitűzött 1890. decz. 31-iki határidőig egy pályamunka sem érkezett, hanem beküldetett egy névtelen levél, melyben határidő-meghosszabbítás kéretik.

A pályaművek, valamint a névtelen levél áttétetnek a III. osztályhoz.

26. Az aesthetika története az ó- és középkorban című pályá-kérdésre (**Gorove-díj**) töredékként benyújtott munka szerzője művét időközben bevégezte és a főtitkári hivatalnak beküldötte. — Áttétetik az I. osztályhoz, véleményes jelentésének a nagygyűlésen leendő elő-terjesztése végett.

27. Jelenti, hogy Jászay Sámuel (2000 frt), Than Sándor (500 frt) **hagyománya** és Dobsina város **alapítványa** (1050 frt) a pénztárnál befizetett. — Tudomásul van.

28. A belga kir. tudományos Akadémia gyászjelentésben tudatja örökös titkárának, **Jean-Baptiste-Joseph Liagre**, volt hadügyminiszternek 1891. január 13-án bekövetkezett elhunytát. — Szomorú tudomásul szolgál.

29. A katonai Mária Terézia-rend kincstárnoka megküldi a rend történetének most megjelent III-ik szakaszát (1850—1890. évekről). — Köszönettel vétetik és a könyvtárnak adatik át.

30. **Legrand Emil**, Párisban az École nationale-on a keleti nyelvek tanára, a könyvtárnak ajándékozza Bibliographie Hellénique (Paris, 1885.), továbbá Deux Vies de Jaques Basilicos (Paris, 1889.) című munkáit. — Köszönettel vétetnek.

31. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium beküldi a könyvtár számára XIX. jelentését a magyarországi **közoktatás állapotáról**, mellékleteivel együtt. — Köszönettel vétetik.

32. A főtitkár bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványokat**. — Tudomásul szolgál.

33. A nyilvános ülést követő zárt ülésen tárgyalott az Akadémia pénztári kimutatása 1890-ről és az **1891-ik évi költségvetés** tervezete, a mint az egyik részében az Igazgató Tanács pénzügyi bizottsága, a másik részében az Akadémia elnökeinek és titkárainak érkeztetésében megállapított. — A bemutatott tervezet, változtatás nélkül, egyhangúlag elfogadtatott.

34. E tárgyalás folyamán a **Költségvetést előkészítő bizottság** részéről a főtitkár a következő javaslatot terjeszti elő:

a) A törvényhozástól az Akadémia részére «Történelmi és irodalomtörténeti célokra» megszavazott 15.000 frtnyi dotatióból a jelen 1891-ik évben az I. osztálynak, tekintettel az Irodalomtörténeti Közlemények megindítására, 4000 frtot, a II. osztálynak pedig 11.000 frtot adjon, amannak irodalomtörténeti, emennek történelmi célokra.

d) A törvényhozástól az Akadémia részére «Műemlékek és archaeologiai kiadványok» címén megszavazott 5000 frtnyi dotatiót a jelen 1891-ik évben adja a II. osztálynak, azzal az utasítással, hogy felelő részben hazai építészeti műemlékek, felerészben egyéb archaeologiai kiadványok közzétételére fordítsa.

c) A törvényhozástól az Akadémia részére «Természettudományi kutatások» címén megszavazott 5000 frtnyi országos dotatiót a jelen 1891-ik évben adja a III. osztálynak, azzal az utasítással, hogy ez összeget matematikai és természettudományi buvárlatokra, és pedig első sorban hazai érdekű természettudományi kutatásokra fordítsa.

d) A törvényhozástól az Akadémia részére Classica-philologia célokra megszavazott 1500 frtnyi országos dotatiót a jelen 1891-ik évben adja az I. osztálynak, azzal az utasítással, hogy ez összeget a görög és latin classicusok kétnyelvű kiadására fordítsa.

Mind a négy javaslat egyhangúlag elfogadtatik.

35. Beöthy Zsolt rt. indítványára az Akadémia elhatározta, hogy az **osztályok** költségvetési előterjesztéseiből nemcsak a címek és szám-tételek, hanem a **munkatervek** részletezése és okadatolása is ki fognak nyomtatni, a jövő évtől fogva, az Akad. Értesítő januári füzetében.

36. A jegyzőkönyv hitelesítésére **PULSZKY FERENCZ** és **PAUER IMRE** rt. kéretnek föl.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1891. február 3-án.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Zichy Antal t. t., Budenz József r. t., Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Szigeti József l. tt. — Más osztályokból: Fraknoi Vilmos akad. másodelnök, Széchenyi Béla gróf t. t., Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán, Vécsey Tamás, r. tt. — Czobor Béla l. tt. — Gyulai Pál. osztálytitkár.

37. TÉLFY IVÁN l. t. előadja Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül» című értekezését. — Birálatra adatik.

38. ZICHY ANTAL t. t. «Gróf Széchenyi Istvánhoz intézett levelekről» értekezik. — Birálatra adatik.

39. Zichy Antal értekezésével kapcsolatban SZILY KÁLMÁN főtitkár fölolvassa gróf Széchenyi István 1832. május 30-án Udvardy Cserna János l. taghoz intézett levelét, mely Udvardy hagyatékából küldetett be a Akadémia irattárába. — Az Értesítőbe adatik.

A levél így hangzik:

Erdemes Hazánkfia!

Jóllehet most különösen sok dolgaim vannak, nem mulasztatom mindazáltal el, legalább is néhány sorokkal. Május 16-án irt leveléért háladásomat kijelentnem. Igen jól esett! s köszönöm, ha tiszta óhajítású vágyimat engedékeny rokon érzéssel bírálja. De csak, Istenért, ne emeljen superlativus Gradusra, mert ott valóban fentartani magamat nem vagyok képes! Szándékom becsületes, tehetségem tűrhető, hazafiai kötelesség érzésem ébredt . . . im ez rajzom. Se több se kevesebb. Annyit teszek, mennyit tehetek; — s Udvardy is annyi teszen, mennyit ő bír; úgy hogy az érdemben egy lépcsőn állunk. . . s még koránt sincs eldöntve: kettőnk közt ki hajt több, ki kevésb hasznót, mert Önnek (én mindig ezen szóval élek a német Sie helyett) némi írásai már felette sok jó magot hintének el, midőn az enyimek eddig szinte csak bosszontottak.

Hazánk mindenben hátra van . . . . . nagy sikert nem várok legbuzgóbb fáradozásim után is; — de azon szikra, mely cselekedetimre buzdít, soha egészen el nem enyészhet!

Örülök, hogy társaságunk tagja, 's reméllem sokat fog annak előmenetelére tenni. A' Tárgy azonban, természete szerint, lassu növéssé, minthogy századokra terjed . . . ha terjed . . . . .

Isten tartsa és erősítse

Széchenyi István s. k.

40. Az osztályelnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére fölkéri ZICHY ANTAL t. és TÉLFY l. tagokat.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1891. február 9-én.

PULSZKY FERENCZ t. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Fraknoi Vilmos, Jakab Elek, Kautz Gyula, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wenzel Gusztáv

r. tagok. — Ballagi Aladár, Csaplár Benedek, Csontos János, Czobor Béla, Hampel József, Matlekovits Sándor, Szádeczky Lajos, I. tt. — Más osztályokból: Hunfalvy Pál, Szabó József, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

41. PULSZKY FERENCZ t. t.: **«A magyar pogány sirleletekről»** értekezik.

42. BALLAGI ALADÁR I. t.: **«Házasság-kötések a XVII. században Magyarországon»** című dolgozatát olvassa fel.

43. PAUER IMRE osztálytitkár jelenti, hogy a II. osztály e hó 11-én. szerdán d. u. 5 óraker rendkívüli osztályülést tart, melynek egyetlen tárgya **Keleti Károly** r. tag felolvasása: Az 1890-ik évi népszámlálás előleges eredményeiről.

44. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek: HUNFALVY PÁL r. és BALLAGI ALADÁR I. t.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik (rendkívüli) ülése.

1891. február 11-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag, osztályelnök elnökle alatt jelen voltak a II. osztályból: Kautz Gyula, Keleti Károly, Pauer Gyula, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Czobor Béla, Csontos János, Fejérfataky László, Hampel József, Jekelfalussy József, Matlekovics Sándor I. tt. — Más osztályokból: Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán, Than Károly r. tt. — Fröhlich Izidor I. t. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

45. KELETI KÁROLY r. t.: **«Az 1890-iki népszámlálás előleges eredményeiről»** értekezik.

46. A jegyzőkönyv hitelesítésére HUNFALVY PÁL és KELETI KÁROLY r. tagok kéretnek fel.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1891. február 15-én.

BARÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnökle alatt jelen voltak: Fraknói Vilmos másodelnök, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Kautz Gyula, Keleti Károly, Pulszky Ferencz, Szabó József, Szász Károly, Gr. Széchenyi Béla, Than Károly, Tisza Kálmán, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, megemlékezik **Simor János** herceggprimás elhunytáról és indítványozza, hogy a mai ülés jegyzőkönyvében fejeztessék ki a Tanács fájdalma kitűnő tagjának elvesztése fölött. — Helyesléssel elfogadtatik.

2. A főtitkár bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézetől 1890. december 31-én lezárt **vagyonmérlegét, veszteség- és nyereségszámláját értékpapírok kimutatását, hagyományok és új alapítványok kimutatását, alapok és kamataik kimutatását, bevételezések állását, költség-számla állását, követelések részletezését, a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemzését.** — A számadások megvizsgálására gróf Széchenyi Béla elnökle alatt Kautz Gyula és Keleti Károly igazgató tagok kéretnek föl.

3. A főtitkár átnézetes jelentést mutat be az Akadémia 1890. évi

bevételeiről, kiadásairól és vagyona állásáról. E szerint az 1890. évre készített bevételi előirányzat főösszege 146,000 frt volt; tényleg befolyt 146,100 frt 06 kr. Kamatokból és ingatlanokból 490 frt 06 krral, eladott könyvekből 527 frt 22 krral többet vettünk be, mint a mennyi elő volt irányozva; kevesebbet vettünk be értékpapírok és házber után 807 frt 62 krral. — A mire nem volt előirányzat: hagyományokból 5,800 frt, új alapítványokból 32,000 frt folyt be.

Az 1890. évre készített kiadási előirányzat főösszege 145,198 frt 76 kr. volt; tényleg kiadott 152,612 frt 62 kr., tehát 7,413 frt 86 krral több, mint a mennyi elő volt irányozva. Jelentékenyebb túllépések az ú. n. Általános kiadásoknál (Almanach és Értesítő stb.), a jutalmak tételénél, az Akadémia épületeinél és a Vegyes kiadásoknál történtek. miként ezt már a mélyen tisztelt Igazgató-Tanáctól az év folyamán kért póthitelek igazolásakor kifejtettük. E hiányt a következő évek bevételi fölszégéből kell majdan törleszteniünk.

Mindamellett az 1890. évi vagyonszaporodás 29,215 frt 94 krt tesz. úgy hogy december 31-én az Akadémia vagyona 2,299,194 frt 60 krra rúgott, a miből 1,000,000 az Akadémia épületeiben, könyvtárában és egyéb felszerelésében, 1,070,000 értékpapírokban, a többi pedig kívül fekvő alapítványokban és ingatlanokban fekszik. — Tudomásul vétetik.

4. A pénzügyi bizottságtól javasolt és az Akadémia januári összes ülésében előterjesztett **Költségvetési előirányzat 1891-re** minden változtatás nélkül elfogadtatik, azon megjegyzéssel, hogy az Akadémia épületeinek fentartására szükséges munkálatokról a legközelebbi ülésen részletes előterjesztés teendő.

5. Ennek kapcsán Keleti Károly ig. tag indítványozza, hogy a **Budapesti Szemle** fölmentetvén azon kötelezettség alól, hogy egy-egy évfolyamban meghatározott ívszámnyi **nemzetgazdasági** cikkeket tartozzék közrebocsátani, a Nemzetgazdasági Bizottság számláján élvezett **segélye** helyezzessék át az Akadémia kiadási számlájának megfelelő tételéhez. — Az Igazgató-Tanács bevárja, míg ez iránt maga a Nemzetgazdasági Bizottság, a II. osztály útján az Akadémiának az 1892. évi előirányzatkor jelentést tesz.

6. Pulszky Ferencz ig. tag, mint a II. osztály elnöke indítványozza, hogy az osztályoknak már a költségvetési javaslatuk elkészítésekor, legyen tudomásuk arról, hogy körülbelül mekkora összeg fog részökre megszavaztatni. — Az Igazgató-Tanács az indítvány intencióját helyeselvén, elrendeli, hogy minden évben már december 15-én lezárássanak a **számadások**, s a rendelkezésre álló összeg hozzávetőlegesen már január első napjaiban állapíttassék meg.

7. A **képes-terem** és az ú. n. **physikai terem** ajtóval való egybekapcsolása, valamint a használatlanul álló **Kisfaludy-teremnek** könyvraktárrá alakítása, az előterjesztett indokolás alapján, helybenhagyatik.

8. Az elnök úr előadja, hogy az 1890. évi költségvetés tárgyalásakor bizottság küldetett ki, hogy az Akadémia falába beerősített nagy kőnek emléktáblául leendő felhasználása iránt javaslatot tegyen. Azon meggyőződésből indulva ki, hogy az emléktáblára méltóbb tárgyat találni sem lehet, mint az 1825-iki országgyűlés azon jelenetének domborműben való megörökítését, melyen gróf Széchenyi István a M. Tud. Akadémiát megalapította, elnök úr meghízta Strobl Alajos szobrászunk tanítványát, Holló Barnabás urat, készítené a jelenetről vázlatot. A vázlat elkészült, s azt elnök úr ezennel bemutatja. Bronzba öntve a dombormű mintegy 12.000 forintba, kőbe vésvé körülbelül 3000 frtba kerülne. Az intézkedés sürgős, mert ez év szeptember 21-én

lesz gróf Széchenyi István születésének évszázados fordulója, s e napot az Akadémia úgyis meg fogja ünnepelni, a mikor a dombormű leleplezése is végbe mehetne. A szükséges összeget gyűjtés útján bizonyára könnyen össze lehetne hozni. Kéri az Igazgató-Tanács elhatározását. Az Igazgató-Tanács, az eddig tett intézkedéseket helyeslőleg tudomásul véve, elhatározza, hogy

a) a dombormű bronzba öntve készíttessék s a szobrászati munkával. Strobl úr felügyelete alatt, Holló Barnabás úr bizassék meg.

b) Bizottságot küld ki kebeléből, a mely az Akadémia, a főváros és az érdekllett közintézetek képviselőivel kiegészítve, a gyűjtések megindítása, a minta megbirálása és az ünnepély tartása tárgyában teljhatalmúlag intézkedjék. Maga részéről a bizottságba az akadémiai elnök úr elnöke alatt Fraknoi Vilmos másodelnököt, Szily Kálmán főtitkárt, gróf Desseffy Aurél, Pulszky Ferencz, gróf Széchenyi Béla, Tisza Kálmán és Zichy Antal igazgató tagokat kéri föl.

9. A diszterem falfrescainak folytatása tárgyában a főtitkár jelenti, hogy a kiegészített bizottsághoz Lotz Károly úr a vázlatot benyújtotta s hogy a bizottság legközelebb megkezdí működését. Fraknoi Vilmos másodelnök úr a gyűjtést már meg is kezdette s ekkoráig e célra a következő összegek folytak be:

B. e. Simor János hercegprimás részéről	700	frt.
Bende Imre, besztercebányai püspök	100	»
Dulánszky Nándor, pécsi püspök	100	»
Báró Hornig Károly, veszprémi püspök	500	»
Lönhardt Ferencz, erdélyi püspök	200	»
Schusztér Konstantin, váci püspök	200	»
Zalka János, győri püspök	100	»

— A hazafias adományok köszönettel vétetnek.

10. Duka Tivadar l. t. két Buddha-bálványt ajándékozott az Akadémiának, a melyek Calcuttából egész ép állapotban meg is érkeztek. — Köszönettel vétetnek és az ú. n. physikai teremben helyeztetnek el.

11. Az Akadémia ügyészenek az illinyi birtok és a széphalmi erdő eladására vonatkozó előterjesztései helyben hagyatnak és a szerződések megkötésére az elnökség fölhatalmaztatik.

12. Chyzer Kornél l. tagnak Széphalomra vonatkozó számadásai, jelentéstétel végett, Zichy Antal ig. tagnak adatnak ki.

13. Az ügyész jelentést tesz Ipolyi Arnold r. tag hagyományának jelen állásáról. — A jelentés tudomásul vétetik s határoztatik, hogy ez ügyből kifolyólag, a kormányhoz kegyelmi kérvény fog intéztetni.

14. A Zsivora hagyatékból néhai Varga Emil cs. és kir. altábornagyot terhelő követelés törlesztése tárgyában az ügyész előterjesztése, mely szerint az évenkénti részletfizetés 600 frtot fog tenni 3 százalék utólagos kamattal, helybenhagyatik.

15. Néhai Zsivora György a Kisbirtokosok földhitelintézeténél 5000 frttal az alapítók sorába lépett, mely összegből 500 frtot készpénzben befizetett, 4500 frt pedig máig is függőben levén, az 1890. május 8-án hozott határozat megváltoztatásával, az Igazgató-Tanács elrendeli, hogy a 4500 frt befizetendő, s az alapítók sorába a M. Tud. Akadémia bejegyzendő, az alapítói jogok gyakorlatával az elnökség bizatván meg.

16. Az Igazgató-Tanács legutóbbi ülése óta a pénztárnál a következő alapítványok és hagyományok folytak be:

Andorffy Károly hagyománya	100	frt.
Bródy Zsigmond alapítványa	20,000	»
Dobsina város	1,050	»
Jászay Pál nevére	2,000	»
Prónay József	1,500	»
Than Sándor hagyománya	500	»

17. **Rainprecht E.** kegyelmi kérvényére egyszer és mindenkorra 50 frt szavaztatik meg.

18. Több szolga segélyére benyújtott **folyamodványának** elintézésére az Elnök úr kéri föl.

19. A jegyzőkönyv hitelesítésére gr. **SZÉCHENYI BÉLA** és **KELETI KÁROLY** ig. tagok kéretnek föl.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1891. február 16.

THAN KÁROLY r. t., osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: **Hollán Ernő**, **Konkoly T. Miklós** t. tt. — **Entz Géza**, **Frivaldszky János**, **Högyes Endre**, **Jendrassik Jenő**, **König Gyula**, **Krenner József**, **Szily Kálmán** r. tt. — **Daday Jenő**, **Fröhlich Izidor**, **Gothard Jenő**, **Heller Ágost**, **Horváth Jenő**, **Kherndl Antal**, **Klein Gyula**, **Lengyel Béla**, **Mocsáry Lajos**, **Paszlavszky József**, **Réthy Mór**, **Thanhoffer Lajos** l. tt. — Más osztályokból: **Zichy Antal** t., **Hunfalvy Pál**, **Pauer Imre** r. tt.

47. **Entz Géza** r. t. «A Vorticellinák rugalmas és összehúzódó elemei», székfoglaló értekezés.

48. Ugyanő heterjeszti **Méhely Lajos** tanár részéről «A magyar fauna új Bombinator és új Triton faja» című értekezést.

49. **Horváth Géza** l. t. «Az akácfák paizstetvéréről».

50. Ugyanő megismerteti **Karpeles Lajos** bécsi tanár részéről «Adalékok Magyarország atka-faunájához» című értekezést.

51. **Regézy Nagy Imre** részéről «Vizsgálatok az izomrángás lefolyásának módosulatairól különböző behatások alatt, Jendrassik összehúzóási elmélete alapján», heterjeszti **JENDRASSIK JENŐ** r. t.

52. **Onody Adolf** részéről «gégekisérleti tanulmányok», bemutatja **THANHOFFER LAJOS** l. t.

53. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri **JENDRASSIK** és **ENTZ** r. tagokat.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

II. összes ülés.

1891. február 23-án.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök elnöklete alatt jelen voltak: **Fraknoi Vilmos** másodelnök. — **B Radvánszky Béla**, **Zichy Antal** t. tt. — **Beöthy Zsolt**, **Budenz József**, **Entz Géza**, **Gyulai Pál**, **Högyes Endre**, **Hunfalvy Pál**, **Kautz Gyula**, **Keleti Károly**, **König Gyula**, **Krenner József**, **Pauer Imre**, **Pauler Gyula**, **Schvarcz Gyula**, **Szabó József**, **Thaly Kálmán**, **Than Károly**, **Tóth Lőrincz**, **Vécsey Tamás**, **Wenzel Gusztáv** r. t. — **Acsády Ignác**, **Batizfalvy Sámuel**, **Csaplár Benedek**, **Csontos János**, **Czobor Béla**, **Domanovszky Endre**, **Fejérpataky László**, **Heinrich Gusztáv**, **Heller Ágost**, **Horvát Árpád**, **Láng Lajos**, **Matlekovics Sándor**, **Pulszky Károly**, **Rónai Horváth Jenő**, **Simonyi Zsigmond**, **Télly Iván**, **Wlassics Gyula** l. tt. — Jegyző: **Szily Kálmán** főtitkár.

54. **MATLEKOVICS SÁNDOR** l. t. felolvassa emlékbeszédét **Apáthy István** r. tagról. — Az emlékbeszédek során közrebocsátatik.

55. Az ülés a folyó ügyek tárgyalására térvén át, elnök úr következőleg szólott:

«A jelen év szeptember 21-dike Gr. Széchenyi István születésének 100-dik évfordulója lesz. E napon emlékezzék meg róla minden magyar. tartson ünnepet minden testület, mely alapítását, fölvirágzását neki köszönheti, s mindezek között — nem, mindezek élén — rója le a kegyelet adóját a M. Tud. Akadémia, mert a magasztos feladatok között, melyeket nemzetének a legnagyobb magyar örökségül hagyott, bizonyára a legszentebb az, mely nekünk jutott. Azon alkotásainak befejezését, melyeket a nemzet anyagi jóllétének gyarapítására megkezdett, másokra hagyta; számunkra azt a feladatot tűzte ki mely neki a legfőbb volt, az örökösét, hogy nemzetünk — ha művelt és gazdag lesz is — magyar maradjon. A M. Tud. Akadémia sohasem mulasztotta el az alkalmat, hogy nagy alapítója iránti kegyeletét ne nyilvánítsa, s ezért mindnyájunk határozataképen merem kimondani, hogy a M. Tud. Akadémia folyó évi szeptember 21-dikét, mint nagy alapítója születésének századik évfordulóját meg fogja ünnepelni». (Általános helyeslés).

Ezután elnök úr részletesen előadja azon határozatokat, a melyeket az emlékűnnep előkészítésére az Igazgató Tanács február 15-diki ülése hozott. (L. e. füzet 184. lapján). — Az (összes Ülés mind eme határozatokat közhelyesléssel magáévé teszi és az emlékűnnepi bizottságba a maga részéről Hollán Ernő t. t., Beöthy Zsolt r. t., Czobor Béla, Keleti Gusztáv, Pasteiner Gyula és Pulszky Károly l. tagokat küldi ki.

56. A főtitkár bejelenti **Hofmann Károly** l. tagnak, a m. kir. Földtani intézet első főgeológusának, e kiváló szaktudósnak és páratlan lelkiismeretességű buvárnak február 21-én bekövetkezett **elhunyatát**. — Az Akadémia fájdalommal részvétellel veszi tudomásul nagyérdemű tagjának elhunytát és fölhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásán iránt határozzon.

57. Felolvassa ő cs. és apost. kir. Felseje főkamrásának leiratát, melyben az Akadémia elnökét értesíti, hogy b. **Rudolf trónörökös arczképét** a M. Tud. Akadémia számára **BENCZUR GYULA** tanár fogja elkészíteni. — Hódoló köszönettel tudomásul vétetik.

58. Előterjeszti a bizottsági javaslatot a **Tagválasztás Ügyrendje** tárgyában. — Beható megvitalás után a javaslat első része (az alosztályokat illetőleg) nagy többséggel, a második része pedig (a kijelölő bizottságokat illetőleg) 17 szavazattal 6 ellenében általánosságban elfogadtatik, az elnök nem szavazván. A részletes vitában határoztatik:

a) A II. osztályba csoportosított tudományokra vonatkozó szakasz az A) és B) alosztályok keretének megtartása mellett, mielőbbi szövegezés végett a II. osztályhoz áttétetik.

b) A III. osztályba tartozó tudományok csoportosítására és elnevezésére vonatkozólag az osztály indítványa (l. Ért. 128. l.) elfogadtatik.

c) A 12. §. első bekezdésében, báró **RADVÁNSZKY BÉLA** l. t. indítványára, a tudományszak helyett tudománykör tétetik.

d) A 12. §. harmadik bekezdésére nézve a III. osztály módosítványa (l. Ért. 128. l.) elfogadtatik.

e) A 12. §. negyedik bekezdésében: nemcsak a «bizottságok kijelölései», hanem a tagajánlások is kinyomatandók és a belső tagoknak megküldendők.

59. E tárggyal kapcsolatban az Összes Ülés felhívja az osztályokat, hogy a jelenlegi r. és l. tagoknak az alosztályok szerinti csoportosítását még márczius első felében nyújtsák be a főtitkári hivatalnak.

60. A főtitkár jelenti, hogy az Igazgató Tanács a **költségvetési előirányzatot** jóváhagyta. — Tudomásul vétetik, s az osztályok föl-

hivatnak, hogy költségvetésüket a megszavazott összegeknek megfelelően alakítsák át.

61. A díszterem falfestményei tárgyában kiküldött bizottság jelenti, hogy a második falfestmény elkészítésére is Lotz Károly urat kérte föl, a ki a megbízatást elvállalta, az első képéhez hasonló szerény tiszteletdíj mellett, s a színvázlatot már el is készítette. Mint-hogy az első kép költségeit — báró Sina adományán kívül — kizárólag a magyar főpapság áldozatkészsége fődözte, másodelnök úr, mint a bizottság elnöke, indokoltnak vélte a második kép költségeire is főpapságunkat nyerni meg maecenásul. Eddigél 1900 frt újabb adomány folyt be (l. Ért. 184. l.), s alapos kilátás van rá, hogy a 6000 frtnyi tiszteletdíj még ez év folyamán együtt lesz. Jelenti továbbá a bizottság, hogy a színvázlatot megtekintette, s Benczur Gyula, Keleti Gusztáv bizottsági tagok nyilatkozata alapján — a ki a legnagyobb elismeréssel szólnak a kép sikerült conceptionjáról, csoportosítása eleve-nségéről és a mesteri szín-elosztásról — a kivitelre ajánlja. A kép középpontját I. Mátyás udvara, körülvéve tudósaitól és művészeitől, alkotja, háttérben híres könyvtárával, a Corvinával. E csoporttól jobbra Pázmány Péter kora, a reformatió kimagasló alakjaival; balra pedig Zrínyi, a költő, az irodalom jelesei-vel foglalnak helyet. — Az Akadémia a bizottság jelentését örvendetes tudomásul veszi.

62. Az I. osztály jelenti, hogy a **Fekésházy-alapítvány** új alapító levelére semmi észrevétele sincs. — Tudomásul szolgál s a Vallás- és Közoktatási Ministeriumhoz ez értelemben fölterjesztés intézendő.

63. Ugyancsak az I. osztály kéri, hogy **Dr. Kégl Sándor** úr mint vendég az osztályülésen felolvashasson. — Az engedélyt az Akadémia megadja.

64. A II. osztály előterjeszti a **Kanizsay-jutalom** pályázati szabályait. (L. Ért. 191. l.). — Elfogadtatik.

65. Ugyancsak a II. osztály kéri, hogy **dr. Láncezy Gyula** úr mint vendég az osztályülésen felolvashasson. — Az engedélyt az Akadémia megadja.

66. A III. osztály benyújtja válaszáat «a zérus-meridián és egy-séges idő» tárgyában az Akadémiához intézett kérdésekre. — Tudomásul szolgál és a Vallás- és Közoktatási Ministeriumhoz fölterjesztendő.

67. Ugyancsak a III. osztály kéri, hogy a **Hell-expeditióra** vonatkozó oklevelek tárgyában a dán akadémiához újabb átirat intéztes-sék. — Elfogadtatik.

68. Esztergom sz. kir. város beküldi a levéltárában található s a magyar országgyűlésekre vonatkozó okiratok jegyzékét. — Kiadatik ZICHY ANTAL t. tagnak.

69. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése elnö-kének átirata az országos csillagvizsgáló intézet felállítása tárgyában áttétetik a III. osztályhoz.

70. A német geographusok április első napjaiban Bécsben tar-tandó gyűlésére szóló meghívó tudomásul vétetik.

71. **Bertha Sándor** úr szíves tudósítása (Ért. II. 190. l.) a Bib-liothèque nationaleban állítólag őrzött XIV. századi magyar dallamok tárgyában köszönettel vétetik.

72. A főtítkár a könyvtár számára beérkezett ajándékok közül kiemeli a francia kormány küldeményét: Rambaud, Recueil des Instructions etc. (Russie 1749—1789.) és Matteo Camera ajándékát: Elucubrazioni storico-diplomatiche su Giovanna I. Regina di Napoli e Carlo III. di Durazzo. — Köszönettel vétetnek.

73. Bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent akad. kiadványokat.

74. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HUNFALVY PÁL és HÜGYES ENDRE r. tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Válasz a «zérus-meridián és egységes időszámítás» tárgyában a M. Tud. Akadémiához intézett kérdésekre. A vallás- és közoktatásügyi ministerium az Akadémiától véleményt kért az általános használatra szánt zérusmeridián és egységes időszámítás kérdésében, megjegyezvén, hogy az olasz kormány a Rómában egybehivandó nemzetközi congressuson kiindulásul a jeruzsálemi délkört akarja javaslatba hozni.

A III. osztály, melyhez e kérdés áttétetett, Konkoly Miklós t. tag elnöke alatt Kondor Gusztáv, Fröhlich Izidor és Heller Ágost l. tagokból bizottságot küldött ki, melynek Heller Ágost bizottsági előadótól szerkesztett véleményét mind az osztály, mind az összes ülés egyhangúlag elfogadta és fölterjesztését elrendelte. A vélemény így hangzik:

Az első kérdésre (a zérus meridiánra) nézve a bizottság egyhangúlag azon véleményben van, hogy a Greenwich-től való számítás ma már annyira általánossá vált, hogy más délkörnek elfogadása csakis zavart okozhatna. A tengerészeti „abroszok legnagyobb része greenwichi hosszúság szerint van beosztva, a «Nautical Almanac» általános elterjedése, a tengerészeti chronometerek greenwichi idő szerinti járása, mind oly körülmények, melyek a mellett szólnak, hogy a greenwichi délkör legyen ezentúl is a zérusmeridián; annál is inkább, mert Európa államainak tekintélyes része már is ebben az értelemben nyilatkozott, és hogy az Éjszakamerikai vasúti időszámítás, mely polgári időszámításul is mindinkább elfogadtatik, szintén ebből a zérusmeridiánból indul ki.

Az egységes időszámítási rendszer eszméje Dowd. saratogai tanártól származik, huzgó terjesztője Peirce, a newyorki «American Meteorological Society» tagja. A gyakorlat terére Sandford Fleming, az «Intercolonial Railway» építője és a canadai «Pacific vasút» főmérnöke vitte át, ki azt 1878/79 telén a torontoi «Canadian Institution»-ban előterjesztett két értekezésében javasolta. Fleming a Földet 24 órázónára osztja, azaz 24 gerezdre, melyek mindegyike 15 hosszúsági fok széles. Mindegyik zóna egységes ideje a gerezdet felező délkörnek ideje. Ezen előzmény után Amerikában több tudományos testület foglalkozott a kérdéssel, valamint a Rómában 1883-ban egybegyűlt európai fokmérési tanácskozlát is, mely a hamburgi senatus kezdeményezésére bocsátkozott e tárgyalásokba. A tanácskozlát az összes tengerészet 90 százalékától már hosszú idő óta használt greenwichi délkört fogadta el kiindulásul az egységes időszámítás részére. Tisztán tudományos czélokra a greenwichi helyi időnek *világidőül* való elfogadását javasolták, melynek órái 0-tól 24-ig olvastatnának. Az 1884-ben Washingtonban az Egyesült államok meghívására egybegyűlt «special-conferentia» egészben elfogadta a római határozatokat, de itt is a világidő használatát azokra a czélokra akarták szorítani, hol okvetetlenül szükség van rá.

Ezen akadémiai discussiókat megelőzőleg az amerikai vasutak igazgatóságai, W. F. Allen, a «Secretary Railway Time Conventions» és az «Official Railway Guide» kiadójának javaslatára, 1883. október 18-ikán elhatározták, hogy november 18-ikától kezdve a vasúti menet-tervek 5 időöv szerint rendeztetnek be: Intercolonial-, Eastern-, Central-, Mountains- és Pacific-Time, mely a greenwichi időtől 4, 5, 6, 7 és 8 órával különbözik. Ezen egységes időrendszer szerint közlekedik azóta az Egyesült államok és Canada majdnem valamennyi vasútja, sőt a hasznos újítást azóta a legtöbb város is elfogadta, úgy hogy Észak-amerika összes órái azóta csakis az egész órákban mutatnak különbözetet, holott a perczek és másodperczek megegyeznek.

Amerikán kívül először Japán fogadta el az újítást. Európában mint első, Oppolzer, bécsi csillagász. akadémiánknak volt külső tagja emelt szót a világidő behozatala mellett. Tanítványa dr. Schram Róbert 1886-ban az amerikai zóna-időt hozta javaslatba. Schram az első időövet felező délkörül a greenwichi meridiánt fogadja el, és az öveket akként jelöli betűkkel, hogy az első övet *U*-val (Universal idő), a többieket a latin ábéczé 23 betűjével jelöli. E szerint hazánk és az egész monarchia legnagyobb része az *A*-val jelölt (Adria idő) a greenwichi övvel határos zónába esnek. Ezután következik a *B* vagy balkán-idő stb. Ezen eljárás nagy előnye, hogy a zónaidő szerint helyesen járó órák az egész föld kerekiségén ugyanazt a perczet és másodperczet mutatnák és csakis a teljes órák számában különböznének. Ezen bizonyára nagyon helyes időszámítási rendszer azonban gyakorlati kivite-
lésben nehézségekbe ütközik, minthogy az országok határai az időövek határmeridiánjait sokféleképp szeldelik. Ekként az elv máris meg van sérítve, a mennyiben valamely birodalom keleti vagy nyugati szélein fekvő helyekre gyakran nem a hely geographiai fekvése, hanem a politikai viszonyok határozzák meg az ott érvényes időt.

Az 1888 őszén egybehívott közös vasúti igazgatói tanácskozásban az osztrák-magyar vasúti hálózat számára Ludvig Gyula, a magyar államvasutak igazgatósági elnöke a 15 fokkal Greenwich-től kelet felé elvonuló délkör idejét javasolta egységes vasúti időnek. Ugyanebbe az időzónába esik még Németország, Dán-, Svéd- és Norvég-ország, Svájc, Olaszország, Szerbia és Montenegro.

A Greenwichől számított 15-dik délkör vonulása az európai részekben a következő: Svédországon, annak egész hosszában keresztül vonulva, érinti a Wettern tó keleti partját, átmetszi Bornholm szigetét, közel elvonul Stargard és Görlitz mellett, érinti Reichenberget Csehországban, Ips és Grein között átlépi a Dunát, aztán megy Vordernbergnek Stájerországban, érinti Köllachot és Karinthyán és Krajnán keresztül, a Velebit hegységet átmetszve az Adriai tengerbe lép; az olasz szárazföldet Cataniában metszi, Sicilia szigetén az Aetnán megy keresztül és végül Malta szigetét néhány perczcel nyugat felé hagyva, Tripolisban éri az afrikai szárazföldet.

Minthogy a Greenwich-től kelet felé számított 19-dik délkör Budapest nyugati határán — körülbelül a csiki hegyek táján — vonul el, az új egységes idő a budapesti helyi időhöz képest 16 percz és körülbelül 15 másodperczcel késnek. Ez lenne tehát a különbség az új és a jelenlegi vasúti idő között. Az osztrák vonalak, a mennyiben jelenleg prágai idő szerint járnak, mindössze 2 percz és 20 másodperczcel később fognának indulni, hogy az új vasúti időt megtartsák.

A bizottság az egységes idő kérdését megvitatta, a Fleming-féle időzóna szerinti számítást elvben czélszerűnek tartja, gyakorlati kivethetőségében azonban a fönt kifejtett okoknál fogva nehézségeket lát. Arra nézve, hogy mikor kezdődjék a nap, és hogy 24 vagy kétszer 12 órára osztassék-e, minthogy a kérdések tudományos jelentőséggel nem bírnak, véleményt nem nyilvánít.

2. A XIV. századi magyar dallam-gyűjteményről(?). Podhorszky Lajos lt. a «Revue de l'Orient» 1889. júl. 28-iki számában megemlítette, hogy a párisi Bibliothèque Nationale egy XIV. századbeli kéziratot őriz: «une riche collection d'airs nationaux magyars dont la date est antérieure à l'arrivée des Bohémiens en Hongrie». A m. t. Akadémia főttkára a dolog mibenlétét kipuhatolandó, levelet intézett Párisban lakó hazánkfiához, Bertha Sándor urhoz, kérve őt, járna a dolog végére s az eredményt írná meg.

Bertha úr, ki mint a magyar zene egyik legalaposabb ismerője, szintén érdeklődött az ügy iránt, szívesen elvállalta a megbízást és február hó 3-án kelt levelében ezt írja:

«A mitől tartottam, megtörtént. Tudós hazánkfia kissé elhamarkodva állította a magyar *zenekincs* létezését. A Bibliothèque nationale-ban, hová igen meleg ajánlatot vittem, beszéltem mind a kéziratok, mind a zenei letétemények főőrével: magyar dallamokat tartalmazó XIV. századbeli kéziratról egyiköknek sincs tudomásuk. — Ezután magához Podhorszky úrhoz fordultam, ki azt a választ adta, hogy ő e kéziratról 30 évvel ezelőtt hallott beszélni egy Del Sarte nevű zene-mesternél, ki azt Liszt Ferencznek, a magyar zene nem létezésére vonatkozó hamis állításainak megczáfolásában akarta fölhasználni. Del Sarte e czáfolatot nem írta meg s azóta meg is halt. Podhorszky úr azt hiszi, hogy e kézirat valahol eltévedt. — Erre nézve megjegyzendő, hogy kéziratok eltévedését a Bibliothèque nationale-ról nem igen lehet föltenni; a mi pedig magát Del Sarte urat illeti, ez «igen eredeti egy ember» hírében állott, s ennél fogva nem vehető komolyan. A Bibliothèque nationale említett őrei elvileg sem engedik meg ily munka létezését, mert a XIV. században a nép ajkáról nem igen szedtek föl valamit. Legföljebb az egyház alkalmazott itt-ott egy-egy népies dallamot, hogy a latin szöveg könnyebben vésődjék a hívők emlékébe.»

3. **Kanizsay Károly alapítványa.** Kanizsay Károly t.-eörsi apátplébános végrendeletében 1000 forintot hagyott a M. T. Akadémiának oly czélból, hogy e tőke-összegnek *legalább* 300 forintra menő kamatai egy, a hazai történelemből merített tárgyú korrajz jutalmazására pályadíjúl szolgáljanak.

A pályakérdést az Akadémia nyolcz évenként. első ízben az 1897. évben. két évi pályázati határidővel és 400 forintnyi jutalommal a II. osztály javaslatára tűzi ki, úgy hogy a pályadíj első ízben az 1899. évi nagygyűlésen lesz kiadható. Ugyanannak javaslatára nyílt pályázat is hirdethető, mely esetben a legjobbnak talált tervezet szerzője, tárgya kidolgozására megbízást nyer.

Ha a pályázat eredménytelen lenne. a díj a következő jutalomhoz csatolható.

A jutalom csak abszolút becsű munkának adható ki. A kiadás joga egy évig a szerzőé; azontúl az Akadémiára száll.

4. A II. osztály, márczius 6-ikán tartott értekezletén, az alosztályok tudományszakait következőleg állapította meg:

A) *Philos. és társadalmi tudományok alosztálya.*

Elméleti és gyakorlati philosophia. A philosophia történelme. Nevelés- és oktatásphilosophia. Jog- és államtudományok és történelmök. Közgazdaság és statistika.

B) *Történelmi tudományok alosztálya.*

Egyetemes és különös történelem, főkép a hazai. A történelem segéd tudományai.

A rendes és levelező tagokat a két alosztályba következőleg osztotta be:

A) *Philos. és társ. tud. alosztályába.*

Rendes tagok:

Tóth Lőrincz.	Pauer Imre.
Kautz Gyula.	8. Hoffmann Pál.
Keleti Károly.	— — —
Hajnik Imre.	— — —
Schvarcz Gyula.	— — —
6. Vécsey Tamás.	12. — — —

Levelező tagok:

Karvasy Ágost.	Kőrösi József.
Szücs István.	Kozma Ferencz.
Gr. Andrásy Manó.	Láng Lajos.
Kerka-poly Károly.	Plósz Sándor.
Falk Miksa.	Kováts Gyula.
Barsi József.	Hegedűs Sándor.
Lubrich Ágost.	Concha Győző.
Domanovszky Endre.	Wlassits Gyula.
Matlekovits Sándor.	Pulszky Ágost.
10. György Endre.	20. Medveczky Frigyes.

Grünwald Béla.	26.	—	—	—
Jekelfalussy József.	—	—	—	—
Ballagi Géza.	—	—	—	—
— — —	—	—	—	—
25. — — —	30.	—	—	—

B) Történelmi tud. alosztálya.

Rendes tagok:

Wenzel Gusztáv.	Pauler Gyula.
Salamon Ferencz.	Thaly Kálmán.
Szilágyi Sándor.	Torma Károly.
Knauz Nándor.	Nagy Imre.
Fraknoi Vilmos.	Jakab Elek.
6. Nagy Iván.	12. Károlyi Árpád.

Levelező tagok:

Mátyás Flórián.	Pulszky Károly.
Finály Henrik.	Kőváry László.
Kerekgyártó Árpád.	Ballagi Aladár.
Balássy Ferencz.	Bunyitay Vincze.
Pór Antal.	Horvát Árpád.
Ortvay Tivadar.	Fejérpataky László.
Haan Lajos	Hampel József
Zsilinszky Mihály.	Csaplár Benedek.
Myskovszky Viktor.	Téglás Gábor.
Mailáth Béla.	Acsády Ignác.
Czobor Béla.	Szádeczky Lajos.
Dankó József.	— — —
Szentkláray Jenő.	— — —
Csontos János.	— — —
15. Thallóczy Lajos.	30. — — —

E szerint az *A)* osztályban 4 rendes és 7 levelező, a *B)* alosztályban 4 levelező tagsági hely van jelenleg üresedésben.

5. **Tag-ajánlások határideje.** Hivatkozva az Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia t. tagjait, hogy az 1891-iki választásra a tagajánlások 1891. márczius 31-ig küldendők be a főtitkári hivatalhoz.

A II. osztályban (I. főntebb) egy tiszteleti, négy rendes és tizenegy levelező tag, a III. osztályban egy tiszteleti, hat rendes és hét levelező tag helye van üresedésben. Az I. osztályban ez idő szerint minden hely be van töltve.

Hiba-igazítás. Gróf Andrássy Gyula nem 1823. márczius 8-ikán. *Óláhpatakon Gömörmegyében* (Ért. 79. l.), hanem 1823. márczius 3-án *Kassán* született. — A 108. l. 20-ik sorában Richter *Aladár* helyett Richter *László* olvasandó.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. április 15.

4. FÜZET.

Módosítások a M. T. Akadémia ügyrendjén.

A M. T. Akadémia 1891. februárius 23-án tartott összes ülése, az 1889. október 28-án kiküldött bizottság jelentésének és az osztályok véleményeinek (Ért. II. 125–128. l.) meghallgatása után, az Ügyrend 1., 2. és 12. §§-ait következőleg módosította :

OSZTÁLYOK.

1. §. Az Akadémia három tudomány-osztályból áll, a melyeknek köre, két-két alosztályba csoportosítva, következőleg állapítatott meg

I. Nyelv- és széptudományi osztály.

A) Nyelvtudományi alosztály :

Általános és különös nyelv- és írástörténet. — Általános és különös nyelvtudomány. — Főleg a magyar s vele rokon nyelvtudomány egész terjedelmében ; tehát a magyar nyelvtörténet, hasonlítás, nyelvtan és szótárírás, a nyelvjárások megismertetése, s a nép- és köznyelv emlékeinek gyűjtése, magyarázata és kiadása. — A nevezetesebb magyar munkák bírálata, nyelv tekintetében.

B) Széptudományi alosztály :

Irodalom-történet ; könyvészet általában, s különösen a hazai és nemzeti ; régi magyar jeles írók kiadásai. — Általános és különös szépműtan, hangzó, képző és mímező művészetek elmélete. — Műtörténet, műbírálata. — Nyelvbeli előadás tudománya : szép próza, különösen szónoklat. — Költészet. — Régi és új nemzetek remekíróinak fordítása.

II. Philosophiai, társadalmi és történelmi tudományok osztálya.

A) Philosophiai és társadalmi tudományok alosztálya :

Elméleti és gyakorlati philosophia. — A philosophia történelme. — Nevelés- és oktatás-philosophia. — Jog- és államtudományok és történelmök. — Közgazdaság és statisztika.

B) Történelmi tudományok alosztálya :

Egyetemes és különös történelem. főkép a hazai. — A történelem segédtudományai.

III. Mathematikai és természeti tudományok osztálya.*A) Mathematikai és physikai tudományok alosztálya :*

Tiszta mathesis, mechanika, elméleti természettan, elméleti csillagászat és matematikai földrajz. — Kísérleti természettan, physikai csillagászat, meteorologia, chemia. — Technikai és bányászati tudományok, hajózási és hadtudományok.

B) Természettajzi tudományok alosztálya :

Ásványtan, földtan, természeti földrajz, növénytan, állattan, földművelési tudományok. — Anthropologia. boncz-, élet- és kórtan; orvosi tudományok.

TAGOK.

2. §. Minden osztály az alapszabályok 22. §-ában meghatározott számú tiszteleti, rendes és levelező tagokból áll; a rendes és levelező tagok fele részben az *A)* fele részben a *B)* alosztályhoz tartozó tudományok művelői közül választatnak. A tiszteleti tagságra nézve az alapszabályok 14. §-a az irányadó.

TAGVÁLASZTÁS.

12. §. A tagválasztás ajánlat alapján történik. Minden akadémiai tagnak joga van a saját alosztályába, a saját tudománykörével foglalkozó szakferfiak közül jelölteket ajánlani tagokúl; azonban egy-egy tag csak annyit ajánlhat, a hány hely az illető alosztályban üresedésben van.

Az írásbeli ajánlatot márczius 31-éig a főtitkári hivatalhoz kell beküldeni. E határidőn túl azon évre ajánlatok el nem fogadtatnak.

A beérkezett tagajánlatok, az alosztályok szerint csoportosítva, legkésőbb április 3-dikáig, áttétetnek az illető osztályhoz, mely legott rendkívüli értekezletet tart, s a választások előkészítése, illetőleg az összes Akadémia tájékozása, nevezetesen az ajánlottak tudományos érdemeinek mérlegelése és az érdemeseknek, ha szükséges első, második és harmadik helyen való kijelölése végett, az illető alosztályból titkos szavazattal, öt vagy hét tagból álló bizottságot küld ki, hármat, illetőleg négyet a tiszteleti és rendes, kettőt, illetőleg hármat a levelező tagok sorából.

A bizottság részéről a kijelölések abszolút szótöbbséggel tétetnek s külön vélemények el nem fogadtatnak.

A bizottságok kijelölései legkésőbb április 20-áig az illető osztály titkári hivatalához küldendők be, mely azokat haladéktalanul átteszi a főtitkári hivatalhoz kinyomatás s a belső tagoknak leendő megküldés végett. A tagajánlatok szintén kinyomtatandók s a belső tagoknak megküldendők.

A nagygyűlés első napján mindegyik osztály, kötelező tekintet nélkül a bizottságok kijelöléseire, titkosan szavaz, első sorban a bizottságok ajánlottaira, és azután — ha ezek a kétharmad szótöbbséget meg nem nyerték — a többi ajánlottakra. Az osztály azokat, a kik legalább kétharmad szótöbbséget kaptak, mint az osztály ajánlottait, okadatolt jelentésben az összes Akadémia elé terjeszti.

Az osztályoknak e jelentései a nagygyűlés második napján felolvastatnak.

A nagygyűlés harmadik napján az összes Akadémia tiszteleti és rendes tagjai, titkos szavazattal és kétharmad szótöbbséggel, választják meg a tagokat.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai 1891. márczius 31-én.

Elnökség :

Elnök : B. Eötvös Loránd, rt.

Másodelnök : Fraknói Vilmos, rt.

*Főtítká*r : Szily Kálmán, rt.

Igazgató tanács :

B. Vay Miklós.	Hunfalvy Pál, rt.
Szögyény-Marich László.	Gyulai Pál, rt.
Gr. Apponyi György.	Zichy Antal, tt.
Gr. Szécsen Antal.	Gr. Dessewffy Aurél.
Haynald Lajos, tt.	Szlávy József.
Pulszky Ferencz, tt.	Kautz Gyula, rt.
Than Károly, rt.	Gr. Apponyi Sándor.
Szász Károly, rt.	Szabó József, rt.
József főherczeg.	Semsey Andor.
Tisza Kálmán.	22. Keleti Károly, rt.
Gr. Károlyi Sándor.	. . . . .
12. Gr. Széchenyi Béla, tt.	24. . . . .

I. Nyelv- és széptudományi osztály.

Osztályelnök : Hunfalvy Pál, ig. és rt.

*Osztálytitká*r : Gyulai Pál, ig. és rt.

Tiszteleti tagok :

Zichy Antal, ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	Szvorényi József.
3. Jókai Mór.	6. József főherczeg, ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály.

Rendes tagok :

- Ballagi Mór.
Hunfalvy Pál.
Budenz József.
Vámbéry Ármin.
Szarvas Gábor.
6. Ponori Thewrewk Emil.

B) Széptudományi alosztály.

Rendes tagok :

- Gyulai Pál.
Szász Károly.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beöthy Zsolt.

Levelező tagok:

Szabó István.
 Gondol Dániel.
 Szilágyi István.
 Podhorszky Lajos.
 Télfy Iván.
 Barna Ferdinánd.
 Bartal Antal.
 Barna Ignác.
 Goldziher Ignác.
 Volf György.
 Simonyi Zsigmond.
 Bánóczi József.
 Heinrich Gusztáv.
 Szinnyei József.
 Pecz Vilmos.
 Halász Ignác.
 Lehr Albert.
 18. Munkácsi Bernát.

Levelező tagok:

Barabás Miklós.
 B. Podmaniczky Frigyes.
 Ormós Zsigmond.
 Vadnai Károly.
 Arany László.
 Keleti Gusztáv.
 Bartalus István.
 Csiky Gergely.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Szász Béla.
 Baksay Sándor.
 Pálffy Albert.
 Bereczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Vajkay Károly.
 18. Pasteiner Gyula.

II. A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.*Osztályelnök:* Pulszky Ferencz, ig. és tt.*Osztálytitkár:* Pauer Imre, rt.*Tiszteleti tagok:*

Pulszky Ferencz, ig. t.	Tisza Kálmán, ig. t.
Horvát Boldizsár.	B. Nyáry Jenő.
Gr. Szécsen Antal, ig. t.	8. Kállay Béni.
Brassai Sámuel.	9. . . . .
5. B. Radvánszky Béla.	

A) Bölcs. és társad. alosztály.*Rendes tagok:*

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula, ig. t.
 Keleti Károly, ig. t.
 Hajnik Imre.
 Schvarcz Gyula.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 8. Hoffmann Pál.

B) Történettudományi alosztály.*Rendes tagok:*

Wenzel Gusztáv.
 Salamon Ferencz.
 Szilágyi Sándor.
 Knauz Nándor.
 Fraknói Vilmos, m.-elnök.
 Nagy Iván.
 Pauler Gyula.
 Thalý Kálmán.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 12. . . . .

Torma Károly.
 Nagy Imre.
 Jakab Elek.
 12. Károlyi Árpád.

Levelező tagok :

Karvasy Ágost.
 Szűcs István.
 Gróf Andrássy Manó.
 Kerkapoly Károly.
 Falk Miksa.
 Barsi József.
 Lubrich Ágost.
 Domanovszki Endre.
 Matlekovits Sándor.
 György Endre.
 Kőrösi József.
 Kozma Ferencz.
 Láng Lajos.
 Plósz Sándor.
 Kovács Gyula.
 Hegedűs Sándor.
 Concha Győző.
 Wlassics Gyula.
 Pulszky Ágoston.
 Medveczky Frigyes.
 Grünwald Béla.
 Jekelfalussy József.
 23. Ballagi Géza.
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 30. . . . .

Levelező tagok :

Mátyás Flórián.
 Finály Henrik Lajos.
 Kerékgyártó Árpád.
 Balássy Ferencz.
 Pór Antal.
 Ortway Tivadar.
 Haan Lajos.
 Zsilinszky Mihály.
 Myskovszky Viktor.
 Majláth Béla.
 Czobor Béla.
 Dankó József.
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Thallóczy Lajos.
 Pulszky Károly.
 Kőváry László.
 Ballagi Aladár.
 Bunyitay Vincze.
 Horvát Árpád.
 Fejérpataky László.
 Hampel József.
 Csaplár Benedek.
 Téglás Gábor.
 Acsády Ignác.
 26. Szádeczky Lajos.
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 30. . . . .

III. Matematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök :* Than Károly, ig. és rt.*Osztálytitkár :* Szabó József, ig. és rt.*Tiszteleti tagok :*

Haynald Lajos, igt.	Konkoly-Thege Miklós.
Hollán Ernő.	B. Podmaniczky Géza.
Jedlik Ányos István.	8. Markusovszky Lajos.
Gr. Széchenyi Béla, igt.	9. . . . .
5. Semsey Andor, igt.	

A) *Math. és phys. alosztály.**Rendes tagok :*

Török József.
 Nendtvich Károly.
 Kruspér István.
 Than Károly.
 Szily Kálmán, főtitkár.
 B. Eötvös Loránd, elnök.

7. König Gyula.

. . . . .

. . . . .

. . . . .

. . . . .

12. . . . .

Levelező tagok :

Arenstein József.
 Tomori Anasztáz.
 Berde Áron.
 Lutter Nándor.
 Kondor Gusztáv.
 Martin Lajos.
 Hollósy Jusztinián
 Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Akin Károly.
 Wartha Vincze.
 Lengyel Béla.
 Kerpely Antal.

14. Réthi Mór.

Schulhof Lipót.

Pech Antal.

Fröhlich Izidor.

Balló Mátyás.

Schuller Alajos.

Plósz Pál.

Kápolnai Pauer István.

Heller Ágost.

Rónai Horváth Jenő.

Kherndl Antal.

Schenek István.

26. Gothard Jenő.

. . . . .

. . . . .

. . . . .

30. . . . .

B) *Természettudományi alosztály.**Rendes tagok :*

Szabó József.
 Margó Tivadar.
 Hazslinszky Frigyes.
 Frivaldszky János.
 Hantken Miksa.
 Jurányi Lajos.
 Fodor József.
 Mihalkovics Géza.
 Krenner József.
 Hőgyes Endre.

11. Entz Géza.

12. . . . .

Levelező tagok :

Kacskovics Lajos.
 Galgóczy Károly.
 Gönczy Pál.
 Nagy József.
 Xantus János.
 Chyzer Kornél.
 Duka Tivadar.
 Divald Adolf.
 Poór Imre.
 Batizfalvy Sámuel.
 Hirschler Ignác.
 Koch Antal.
 Böckh János.

14. Horváth Géza.

Thanhoffer Lajos.

Bedő Albert.

Kanitz Ágost.

Klein Gyula.

Korányi Frigyes.

Mocsáry Sándor.

Inkey Béla.

Daday Jenő.

Bielz Albert.

Lóczy Lajos.

Paszlavszky József.

Schulek Vilmos.

27. Klug Nándor.

. . . . .

. . . . .

30. . . . .

Jelentés az 1890. évi Teleki-pályázatról.

(Előadta *Berczik Árpád* lt. 1891. márczius 19-én.)

Ha végig nézünk az 1890. évi gróf Teleki-díjra beérkezett huszonhat pályaművön, nem kerülheti el figyelmünket az a jelenség, a melyet egyáltalán komoly drámai pályázatainkon tapasztalni lehet, hogy a pályázók nagyobb része történeti vagy mesebeli tárgyakat választ s a közönség mai izlés-áramlatának megfelelő modern tárgyú darabokkal ritkábban találkozunk. Korántsem akarnám az író tárgya választásában korlátozni, nem is kívánok neki irányt jelölni, keressen mindenki ott, a hová lelkesedése vonja, írja meg azt, a mi izgatja, hevíti.

De mikor azt látjuk, hogy a választott tárgy s az illetőnek ereje közt nincs meg a kellő arány, mikor látjuk, hogy egy-egy kétségtelen tehetség hiú erőlködésében emészti fel önmagát, mert nem magához való tárgyat választott, ne jöjjünk-e arra a gondolatra, hogy a pályázatok tán több eredményt mutatnának fel, ha a pályázók több önismerettel és önbírálattal választanák meg tárgyaikat. A történet multjáról föllebenteni a fátyolt vagy megeleveníteni a képzelet világát, szép feladat, — de nehéz! Költőt kíván az és drámaíró egy személyben s azonfelül még valamit, a mi mai napság veszendőben van Európaszerte, minden irodalomban és művészetben — ennél fogva a közönségben is — érzéket a történeti nagy stíl iránt. Általános a panasz úgy Francia- mint Németországban, tehát a művészi téren irányadó országokban, hogy nincsenek nagy tragikusok sem a színészek, sem az írók közt, s a mi akadémiai pályázatainkon mégis oly játszi gondtalansággal próbálkoznak meg sokan nagy történeti tárgyakkal, mintha a tragédia fénykorában élnénk. Mit tegyen velők a bíráló, mit később a nemzeti színház igazgatósága, a mely elé rendesen kerülni szoktak, ha az Akadémia pályázatán egyik-másik tulajdonságukért elismerést arattak? A bíráló kénytelen elismerni azt, ha valaki egy bár nem sikerült műnek némely részleteiben bizonyos tehetséget mutat fel, de egyik-másik jó tulajdonság az egésznek tökéletlensége mellett még nem elég jogczím arra, hogy a munka színre hozassék.

Remélem, senki sem fog félreérteni és nem fogja szavaimból azt kimagyarázni, mintha az Akadémiában egy jelentéstevő, drámaíróinkat a multtól s legkivált hazai történetünktől el akarná terelni. Annál kevésbbé tehető fel e szándék, mert hiszen az Akadémiánál történeti, s épen a magyar történeti drámai művekre külön pályadíj is létezik, a Kóczán Ferencz-féle, a mely bőséges tért nyit azoknak, a kik hivatást éreznek arra, hogy Shakespeare, Schiller vagy Katona nyomdokaiba lépjenek.

A mit mondani, a mire drámairóinkat figyelmeztetni akartam, csakis annyi, hogy történeti tragédiát csak az írjon, ki ismeri a feladat nagyságát és rátermettnek érzi magát; de a ki meg történeti tragédiával nem tud felvergődni, még semmiképp se veszítse el bátorságát, hanem próbáljon szerencsét a modern drámában.

Ennek alapját, a jelen társadalmat, jobban ismerheti, mint a multnak világát, ennek érzés-eszmekörét könnyebben éri fel, hangját jobban találja el, a jelennek mozgalmaiban mélyebben tekinthet bele, mint a multnak homályába s azért a mit ezen az alapon megteremt, igazabb, természetesebb lehet. Igazabbak az emberek, a kiket megszólaltat, igazabb a nyelv is, a melyen megszólaltatja, mert nem mindenkit száll meg az ihlettség anynyira, hogy a nagy szenvedélyek fenkölt pathosának nyelvéen beszélni tudjon! Vagy kövesse azt a példát, a melyet a jelen pályázatnak egyetlen kimagasló műve nyújt: írjon családi darabot történeti háttérrel. A történeti darabok különbözök. Vannak a történetnek olyan mozzanatai, midőn a történeti személyeknek történeti tetteik olyan drámaiak, hogy kész drámát alkotnak (Coriolan stb.); vannak továbbá olyan darabok, a hol költött személyek költött tettei valamely kiemelkedő történeti események körül csoportosulnak és ha ezekben megvan a korfestés, ép oly joggal nevezhetők történeti drámáknak, mint amazok. De az a hiba legtöbb pályázónál s az a ferde felfogás, hogy nem drámai eseményeket s összeütközéseket, hanem politikai eseményeket visznek színre, melyekbe nem tudnak életet önteni.

Legtöbb pályázó helyesen tenné, ha a második kategóriában próbálkoznék meg. Ez könnyebb genre és jobban meg is felel a mai közönség ízlésének. A ki egy nagy történeti alakot nem is tud megteremteni, vagy nagy történeti eseményeket érdekesen bemutatni, egy ilyen középajjú történeti drámában esetleg sikert érhetne el.

Mindössze — mint már említve volt — huszonhat darab érkezett be. Ezek bírálatára az Akadémia részéről Jókai Mór tiszteleti tag, Szász Károly rendes tag és Berczik Árpád levelező tag, a Nemzeti színház részéről pedig Gabányi Árpád és Nagy Imre urak küldettek ki, a mely bizottság Jókai Mór tiszteleti tag elnöklete alatt megalakulván, az egyes műveket bírálat alá vette. Pályázatra csak 24 bocsáttatott, kettőt ki kellett rekeszteni. Ugyanis egyik a XVI. számú: „A kísérletezők“ vígjáték lévén, elesik a pályázattól, mivel az ezuttal tragédiára volt kítűzve; a VI. számú pedig „Egy királynő szerelme“ nem pályázhatik, mert „Sophonisbe“ címmel már színre került a kolozsvári nemzeti színházban 1880. évi január 17-én. A fennmaradt pályaművek közül a jelen korban kilencz

játszik, tizenkettő a magyar történetben vagy előidőkben, egy a régi Rómában s végül egy Babylonnak hajdankorából dolgoz fel mesebeli tárgyat.

Az eredmény, ha a pályanyertes művet tekintjük, kielégítő, de a pályaművek összeségét tekintve nem mondható annak. Van ugyan a pályanyertes után egy másik, a mely több tulajdonságánál fogva elismerést érdemel: „A vadonban” című tragédia; van több olyan is, mely fölemlítésre méltó, mint a „Két királyné”, „Martinuzzi”, „A gladiator”, „Kéryné”, „IV. László”, „A kunok királya”, „A megtorlás”, de nincs köztök egy sem, a mely tetemes, néha gyökeres átdolgozást ne igényelne s még akkor is kérdés, megtudnának-e állani a színpadon.

Vegyük azonban sorra, legalább röviden. VIII. számmal jelölt „Két királynő” tragédia 5 felvonásban, a mese világában játszódik, bár egy történeti nagy név is előfordul benne, a Semiramisé. Ez a babyloni királyné, szerelmes Arielbe, Kartul királyába, kit személyileg nem is ismer. Szerelmes belé, mert a legvitézebb, legboldogabb, legdélcezebb férfiúnak mondják — a feleségét Tamérát meg gyűlöli, mert ilyen férj oldalán élvezheti a boldogságot — holott ő, Semiramis nem boldog — őt csak rettegik. Ez a tragédia alapja. Semiramis haddal megy Arielre, megveri, elfogja és felajánlja neki szívét, kezét. Ariel ingadozik s hogy hűségét megmentsse — megöli magát. Felesége Taméra aztán, hogy férjeért bosszút álljon, harczra kél Semiramissal, megveri s a két vetélytárs szembe kerül egymással jó későn — az 5. felvonásban. Taméra csak itt tudja meg, hogy férje voltaképen hű volt hozzá s megöli magát. Gyakorlott kéz műve, vannak is szép lyrikus helyei, de nagy hibája az, hogy Ariel, kinek szerelméért a két királynő küzd, már a III. felvonásban eltűnik. Nagyon sok kifogást lehetne e mű ellen emelni, melynek legnagyobb szerencsétlensége a tárgyválasztás! A Semiramis-féle mesevilág csak igen erőteljes, költői kidolgozásban kelthetne érdeklődést. De egy bíráló megjegyzése szerint, itt a szenvedélyek pokoli lángtengere helyett csak a házi tűzhely pislogó paraszát látjuk.

A XV. számú „Kunok királya” s a III. számú „IV. László”-nak egy a hőse, az a Kun László, a kit Dobsa Lajos sok szerencsével hozott színpadra. Mindkét műben van egymásik írói jó tulajdonság, de ugyan miért választanak oly tárgyat, a mely már hatásosan fel van dolgozva, ha nem képesek azt jobban feldolgozni? A XV. számúra kiváltképen illik, a mit jelentésem bevezetésében azokról a történeti darabokról irtam, melyek politikai eseményeket tárgyalnak. Száraz darab, mely nem tud megadni. Legérdekesebb benne az, hogy gondolkodó főre mutat László jellemének fölfogása. De könnyebb vala-

mit jól kigondolni, mint megtestesíteni. A „IV. László“ címűben itt-ott botrányos nyerseségek fordulnak elő. Például László király koczkázik Kemenczével; összevesznek, László elrántja a pénzes erszényt.

László.

Mind loptad ezt?

Kemencze (visszarántja.)

Nem — megnyertem.

László.

Egy kutya!

Te loptad mástól s most én loptam el.

Bucsuzz el hát pénzedtől jó fiu!

Kemencze.

Majd koczka dönt, végy pénzt elő te is!

László.

De nekem nincsen egy vedlett fityingem!

Kemencze (pénzét eltéve).

Az baj! — Mert ekként nem koczkázhatunk!

László (mohón ragadja el a pénzt).

Hagyd ott zsvány! Miért ne? Én «hozom!»

Törtel (szintén elteszi a pénzt).

Hozomra nem koczkázom senkivel!...

Ki meri erre ráfogni, hogy ez magas történeti stíl?

Végre valahára egy modern dráma! Ez a XXI. számú „Kéryné“. Házasságtörő darab, házasságtörés nélkül. A magyar író nem mehet odáig, mint a francia, ő csak üvegen át mutathatja a pikáns ételt, a melyet közönségünk tiltakozás nélkül csupán francia szakácsok kezéből fogad el. Kéryné tehát nem áll viszonyban Kőváry Zoltánnal, ki különben sem szereti, de azért az asszony fut utána és végre Zoltán lakodalmán megöli magát. Olyan ember munkája, ki tud a színpadnak dolgozni, tisztán, világosan concipiál, de darabja el van nagyolva, a dialogja lapos s a verselése hanyag. Azután sem nem eléggé szellemes, sem nem találni benne újat. A hűtlen asszony annyi s oly szellemes variánsban van már bemutatva, hogy nem könnyű e tárggyal boldogulni, ha az író jobban össze nem szedi magát és csak régi kitaposott nyomon halad. Egyik bíráló hysteriának jellemezte Kéryné szereplését.

A XXII. számú „Megtorlás“ „Levente“ címmel már be volt nyújtva a Kőczán-pályázatra s ott kellő méltatásban részesült. A jelen mű, némi stilisztikai változtatást leszámítva, a régi munka.

A XXVI. számú „A gladiátor című tragédia római történet Commodus császár idejéből. A zsarnokot, megunt kedvese, Martia meg akarja öletni a nubiai Nigerrel s hogy ezt czéljainak megnyerje, megszerzi neki a szép utcza énekesnőt, Gloriát, ki után a császár is bomlik. Niger elveszi a leányt, de Martia Gloriát a császár lakába csalja, hol az, az imperator kéjeinek áldozatul esik. Niger erre megöli a zsarnokot, de a cselszövő Martiát is. Vázlatos munka, szerkezete ugyan eléggé világos, jól jelenetezett és színpad-ismerő író tollára vall, de a jellemfestés gyarló s aztán nem folyik itt semmi azzal a kérlelhetetlen logikával és szükségszerűséggel, melyet a színpad megkíván — minden csak úgy csinálva van. A személyeket szinte dróton rángatják. Legjobb alakja Niger s ennek nászi jelenete a III. felvonásban megható. Ki ilyet írhat, hogy telhetik ki attól az a sok naivitás és dagály, a mely a darabban előfordul?

Értelmes fő munkája, sok szeretettel írva a XXIII. számú „Martinuzzi“. A hires barát úgy van feltüntetve, mint ki hazáját szereti és rajongó tisztelettel vegyes szerelmet érez Izabella iránt, addig, míg benne csak a koronás királyi nőt látja. A mint észreveszi, hogy Izabella Castaldoba szerelmes, vége a nimbusnak és ezzel vége Martinuzzi önérzetes nagyságának is. Izabella iránt elveszít minden tiszteletet, mint asszonyt szereti csak, a kit bírni akar minden áron. A nagy ember martalékaúl esik szenvedélyének. Így van ez kigondolva, de nincs így előadva. A tragikum magva szépen fejlődik az I. és II. felvonásban, de aztán elcsenevészedik. Mellékcelekvények leszorítják a hőst a szintérről s az átalakulás nem történik meg szemünk láttára. Résztvünk elvészti s mert érthetetlen, nem is érdekel. Ez a tragédia főhibája s ez rontja meg a hatást. Izabella sincs jól festve. Királynő, a ki fiáért és a trónért feláldozza szerelmét s nyugalmit. Korona-e vagy szív? Hatalom-e vagy szerelem? Ez az összeütközés. De a jól kigondolt nyomon nem halad szerző itt sem tovább. Izabella üres báb lesz, a ki elhagyja magát. Hibái mellett is mindenesetre tehetség munkája.

Drámaírónak kedves, mert hálás témája a szerelmi vetély, kivált testvérek közt. Sokszor felhasznált motívum, a mely azonban mindig hatással használható új viszonyok közt, új keretben. A régi tárgynak ilyen változata a XX. szám alatti „A vadonban“ című három felvonásos szomorújáték, a mely egy ilyen testvéri vetélkedést komplikál egy anyának bűnhődésével.

Egy leányt évekkal ezelőtt a szülők arra kényszerítették, hogy Keresztury Dénes nejévé legyen. A leány nem szerette a férfit, bár az rajongott érte. A leány szülei elhaltak s ekkor felszabadulván a nő a kényszerítő nyűg alól, elhagyja férjét és

fiát s azé lesz, kit régen szeret: Radványi Györgyé. Keresztury közben meghalt és gyűlöletét fiára, Miklósrá hagyta, ki édes anyját nem is ismeri. De meghal az anyának második férje, Radványi is s marad utána egy fú: Radványi György.

Itt kezdődik a színmű.

Radványiné meg akarja nyerni elsőszülött fiát, Miklóst, és a fiúkat meg akarja ismertetni egymással. Ezért s vagyoni érdekből is — mert György fia szegény — jött ide, a vadonba, vagyis egy őserdőben fekvő kastélyba, a mely a Kereszturyak régi birtokát képezi. Velük hozta Szalánczy Ellát is. De a leány szerencsétlenség okozója lesz. Keresztury Miklós meglátja, belé szeret, pedig Ella már Györgynek menyasszonya.

Az I. felvonás azzal végződik, hogy a két testvér szembe kerül egymással, először az életben s megtudják egymásról, hogy vetélytársak.

A békét a két testvér közt nem lehet helyreállítani, mert Miklós csak oly feltétel alatt hajlandó anyjával és öccsével kibékülni, ha Ella az övé lesz. Ez a kegyetlen föltétel megtöri az anya szívét. György is el van keseredve bátyja ellen. Miklós így mindenkitől elhagyatva látván magát, — mérget iszik. Ella szereti Miklóst s meg akarja őt védeni egy ember bosszúja ellen s midőn ez fegyvert fog rá, közbe lép s a lövés őt — Ellát teríti le. Miklós megbocsát anyjának s a szeretett leánynyal együtt hal meg.

Sok, nagyon sok kérdést lehetne tenni, miért van ez, meg ez így s vajjon érthető-e úgy, a hogy van? Szóval az indokolás igen gyöngye úgy az előzményekben, mint a történet lefolyásában. De ez még nem volna a legnagyobb baj. Kivált az előzményeknél az indokoltságot és valószínűséget nem veszi a közönség nagyon szigorúan, sőt el is néz sokat az expositióban, csak a szerző érdekesen bonyolítson és hatásos, meglepő helyzeteket tudjon teremteni. S ebben a tekintetben hibázik legtöbb szerző. Lépten-nyomon találunk oly darabokat, melyek jól indulnak, de aztán nincsenek tovább fejlesztve. „A vadonban“ szerzője is elejti a fonalat az I. felvonás végével és a két testvér vetélyéből nem hoz ki hatásosabb consequentiát, mint az I. felvonásbeli szembeállítás volt. Színpadi fogásokkal viszi előbbre a cselekvényt, a fölvetett összeütközés nem folyik tovább, nem fokozódik, csak épen megoldódik a végén. Nem költőiség nélküli, de sötét darab, melynek betegesen melancholikus komorságát nem enyhíti egy derült mozzanat, egy kedélyesebb személy sem. Ha mindezek daczára elismeréssel kell e műről megemlékeznünk, úgy az sikerült expositióján kívül annak köszönheti, hogy kivált nyelvi tekintetben hangzatos, sőt néhol erőteljes verselésével irodalmi színvonalon áll.

Minden tekintetben kimagaslik pályatársai közt a IV. számú pályamű, a melynek címe „Két szerelem“. Három felvonásos szomorújáték a XVII-ik századnak kurucz-labancz korszakából. Alapja szintén szerelmi vetélykedés úgy, mint „A vadonban“ címűnek. Csakhogy itt nem két férfi küzd egy nőért, hanem két nő harczol egy férfi bírásaért s míg az előbb említett darabban az I. felvonáson túl a felvetett viszony nem fejlődik, a „Két szerelem“ szerzője gyakorlott kézzel viszi tovább a cselekvényt.

Mindjárt az I. felvonás élénken, mozgalmasan kezdődik. Ruber Mihály kassai polgár házában vagyunk, a labanczok fő-tanyáján, a kik remegve várják a titkos jeladást az ostromló császári vezértől, Caprarától, hogy a várost neki átadják. De másképp történt, a kurucz vezér elverte a vár alól Caprarát, a labancz összeesküvés fölfedeztetett és kuruczok élén beront a házba Ruber Mihály esküdt ellensége, Donáth István, a polgármester.

Esküdt ellenségek ők réges régóta. Minden elválasztja egymástól, vallás, politika és más egyéb.

Amit Ruber uram Donáth Istvánhoz fordúlva, így fejez ki:

Te fosztottál meg engem vagyonomtól,
Én nyertem el a nőt, a kit szeretél.
Más a hitünk. más a királyunk,
Eretnek vagy s káromlod azt, mi szent
Előttem, pártütő vagy és királyom
Ellen czudar pogánynyal kötsz frigyet.

Most végre boszút állhat Donáth uram régi ellenségén. De ő csak a többi összeesküdteket fogatja el, a házi úrnak azonban megkegyelmez. Ruber uram csudálkozik e fordulaton. Meg is kérdezi Donáthtól, hogy mit jelentsen ez a váratlan nagylelkűség.

Ruber.

Megölnélek, ha én volnék erősebb,
Miért hazudsz nekem hát kegyelemről?

Donáth.

Mert úgy kívánja kedvem. Életed
Enyém lett s én azt most éléd dohom,
Mint alamizsnát. Gyűlölj csak tovább!
Háládat nem kívánom. Az eh is
Megmarhatná a jótevő kezét,
Ha a botot nem látná. E botot
Kezemben tartom, a fejed fölött.
Elj hát s tudd, addig élsz, míg engedem.

Voltakép azért kegyelmez meg neki, mert szüksége van rá, hogy saját fiát, Miklóst, egy végzetes szerelemből kimentse.

Donáth fia, Miklós ugyanis, ki jelenleg Wittenbergában tanul, titkon szerelmes Ruber leányába, Terézbe, és viszont szerettetik. Ezt a fiú szülei megtudták és kétségbe vannak esve fiok választása felett, részint azért, mert a gyűlölt családdal összeköttetésbe lépni irtóznak, részint, mert Donáth gyámleányát, az igen gazdag Vajda Juditot szánták neki. Donáth felesége tehát elmegy Ruberékhoz és Teréztől követeli, mondjon le szerelméről, különben apjának feje reggel le fog hullani a verpadon. Sőt többet kíván tőle még ennél is, férjhez kell mennie azonnal egy Gál nevű régi imádójához, hogy mire Miklós Wittenbergából hazatér, a kiegyezésnek még lehetősége is ki legyen zárva.

És Teréz feláldozza magát édesapjáért, kinek fogalma sincs arról, hogy egyetlen, szeretett leánya nem szerelemből lett a Gál felesége.

Teréz csakhamar búsan érkezik haza. S most következik az I. felvonás nagy jelenete, mely kitűnően van előkészítve és pompásan megírva.

Teréz egyedül marad szobájában. Bucsúzni akar otthonától, emlékeitől, szakítani végképen a múlttal, eltörli még Miklós képét is, hogy semmi se emlékeztesse rá. Elképzei, hogy mi lesz, ha majd Miklós visszajön.

Nem mondja néki senki, hol vagyok,
Nem mondja senki, mennyit szenvedek.
S ő nyugtalan bolyong a ház előtt.
A szellőt kérdi rólam s nem felel.
A fákat kérdi s néma lesz a lomb.....
És ő keres, s azt véli, feltalál,
A kertben fogja lesni ablakom,
És várja, várja míg magam vagyok.....
Majd halkán, titkosan, mint egykoron,
Ajtóm felé oson s lélekzetét
Elfojtva, dobogó szívvel megadja
A jelt, a boldog hármas kopogást.

(A kis sarki ajtón három halk kopogás hallatszik. Teréz rémülten felszökik.)

Nagy ég! Mi ez? A hármas kopogás.
Fülem zug? A gonosz játszik velem?

(Az ajtón újra, erősebben hallatszik a három kopogás.)

Nem, nem káprázat!...Isten el ne hagyj!...

(Az ajtó lassan megnyílik és Miklós megjelen küszöbén.
Teréz hangos sikoltással feléje rohan.)

Ah! ő az!...

Teréz sikoltozására apja, anyja, férje belépnek, Gál Sándor elrántja Terézt Miklóstól s kijelenti előtte, hogy joga van hozzá — mert neje. Miklós nem akarja Teréz hűtlenségét elhinni, de nagy lelki küzdelem után ez is kénytelen őt megtagadni.

Kimondom a

Valót: ez férjem, ennek esküvém

Hűséget.....

(Miklóstra mutat.)

Azt ott, — azt nem ismerem.

S összergy.

Dramai erővel, mesteri kézzel írott jelenetek gyors egymásutánja ez az I. felvonás.

Meg vagyunk kapva az első jelenetben és nem térünk magunkhoz az utolsóig, úgy kergeti egyik összeütközés a másikat s mindez természetesen, könnyedén, mesterkedés nélkül.

Felvonás közben sok minden megváltozott. Donáth polgármester uram a város védelme közben meghalt, de meghalt a Ruber felesége is, Miklós pedig elvette Juditot, kivel eddig csak egyszer találkoztunk, midőn szilajon berontott a Ruber-házba és szemrehányásokat tett Teréznek, a miért Miklóst bűbajos szerekkel elcsábította tőle. Most már a magáénak mondhatná Miklóst, de ez még sem az övé. A lelke másé. Hogy akkor tulajdonképen miért vette el Juditot, azt Miklós így indokolja: „Örült voltam, eszemet vesztettem, annak a másiknak a hit-szegése miatt.... Boszút akartam állni.... Szüleim kértek, nógattak.... azt mondták, vőlegénye vagyok, kötelességem beváltani jegyesi fogadásomat... és én arra a másikra gondoltam s azt hittem, én is ütök egy tőrt az ő szívébe... Bolondot tettem... becstelenséget követtem el... Megcsalni egy nőt, a ki semmit sem vétett...“

A hol egy erős, érthető indok hiányzik, sok apró indokkal kénytelen a szerző személyének e tettét magyarázgatni s érthetővé tenni. De azt hisszük, egyszerűbben elintézhetné ezt a szerző, ha még jobban hangsúlyozná, a mit úgys említ, hogy Miklós Juditnak vőlegénye volt, így szerelmi csalódása után nemcsak természetes, hogy Juditot elveszi, de ugyszólván kötelessége ez, a leány hirneve miatt is.

Az első felvonásnak tárgyát Teréz önfeláldozása képezte, a másodikét természetesen nem képezheti más, mint hogy Miklós a titkot, a nagy titkot megtudja. Ő hűtlennek tartja Terézt, de ha egyszer értesülni fog ártatlanságáról, ha meg fogja tudni, hogy kedvese kénytelen volt magát feláldozni, mert atyját kellett megmentenie, de őt még mindig szereti, akkor ez a két szerető sziv minden közöttük álló akadályt el fog söpörni.

De hogy tudhassa meg és kitől?

Meg fogja tudni magától Teréztől, a ki édes anyja temetésére Kassára jött vidékről, a hol férjével lakik. Itt időközben megváltoztak a viszonyok, a törököt megverték Bécs alatt, fut a nagyvezir, Thökölyt a nagyváradí pasa elfogatja s ennek következtében országszerte a labanczság kerül felül, Kassán is, hol Rubert választják meg polgármesternek Donáth Miklós ellenében.

Ilyenek a viszonyok, mikor Miklóst és Terézt a véletlen ismét összehozza Kassa egyik piacán. Boldogtalan mind a kettő, csakhogy Teréz a teljesített kötelesség öntudatával nemesen tűri azt, a mi Miklósból túlárado szenvedélyvel kitör, sőt még korhelylyé is aljasítja.

A cselekvényt Judit viszi e felvonásban. Látja, tapasztalja, hogy férje nem tudja szeretni s folyton retteg az egykor bekövetkezhető találkozástól Miklós és Teréz között. A találkozás megtörténik. Miklós elátkozza hűtlen kedvesét s ez fel-sikolt:

Nem! Nem! Ne folytasd! Nem bírom tovább!
Történjék bármi, nem hallgathatok.
Vond vissza Miklós szörnyű átkodat,
Én nem tehettem másképp, Isten a tanúm.
Atyám számára készen állt a vérpad,
A te atyád hozzám jött és követelé:
Mondjak le rólad... Aztán jött anyád,
Parancsolá, hogy Gál neje legyek,
Atyámnak élte volt ezért a díj...

Miklós erre karjaiba ragadja s el akarja vinni, de közbe jön Judit, Miklós eltaszítja magától, mire ez tört emel Terézre. Miklós kicsavarja a tört Judit kezéből és feléje szúr.

Judit (sikoltva):

Ah! Gyilkos!

Miklós pedig elviszi az alélt Terézt. A zajra összecsozdulnek a polgárok, élükön Ruber polgármesterrel és Gál Sándorral, Ruber üldözöbe véteti a szöktetőt, Gálnak pedig Judit a tört kezébe adja:

Ezt üsd szívébe...nődek...Ne feledd!

S a függöny legördül.

Hatásos felvonás, melyet azonban némi csekély változtatással még hatásosabbá lehetne tenni. Most úgyszólván egyenest, simán, minden fokozatosság és fordulat nélkül halad a cselekvény a felvonás elejétől fogva a főjelenet, a találkozás felé. Ha a felvonás közepén egy fordulat volna, sokat nyerne a főjelenet, mert jobban volna előkészítve. A felvonás első fele pedig érde-

kesebbé válnék. S ezt szerző minden nagyobb változtatás nélkül eszközölhetné, ha Miklóst kissé másképp rajzolná a II. felvonásban. Mondjon le Miklós minden reményről, hogy Terézzel valaha kibékülhessen s iparkodjék. bár fájó szívvel és nehezen mégis belenyugodni sorsába, legalább Juditért, a ki annyira szereti. Igyekezzék szerelmét viszonzni, akarja őt szeretni, úgy hogy Judit már magát az elért boldogsággal kecsegtethesse. Mihelyt a szerző a második felvonás elején a Judit és Miklós közti kiegyezésnek lehetőségét feltünteti s ekkor lépteti fel Terézt, a ki meg azoknak boldogságát nem tudja nézni s titkát valami célzással elárulja, oly állapotot teremtett, a mely fordulattal végződhetik. Mert Miklóst az a célzás nem hagyja nyugodni; gyanúja felébredt, meg akarja tudni a valóságot, összetűz Judittal, a ki légvárait romba látja dőlni, minden áron meg akarja a végtetes találkozást akadályozni.

Ezeknek a módosításoknak meg volna az a következménye is, hogy úgy Judit, mint Teréz alakjai más szint ölténének, Judit vesztene szilajságából s ez által rokonszenvesebbé válnék, Teréz pedig nem volna mindig szenvedő, hanem erőlesebbé lenne néhány momentumban.

A darab derekára értünk. Mi az, a mit az előzmények után még várhatunk? Miklós meg lévén győződve Teréz ártatlanságáról, igyekezete csak abból állhat, hogy vele egyesüljön. De kettős az akadály, ott Gál Sándor, itt Vajda Judit, a ki Teréz ellen tör.

Miklós nem tudta kedvesét megszöktetni, utolérték, elfogták, bezárták és most, éjnek idején, a városház termében fog Ruber Mihály polgármester fölötte itélni; mint a ki más nejét el akarta rabolni és saját nejét megsebezte. Tanúnak Judit ajánlkozik, de ő nem férje, csak Teréz ellen vall, mindamellett Miklóst halálra itélik.

De Judit nem hagyja el, megvesztegeti a porkolábot, ki is szabadítaná, csakhogy férjének nem kell a szabadság, nincs az életben többé mit keresnie, hiszen Teréz nem lehet az övé.

Hátha mégis?

Az utcán harci zaj hallatszik, a kurucz pártiak feltámadtak, megverték a császárpártiakat, Ruber, Gál az utczai harcban elesnek és Miklós barátja, Justi azzal a hírrel tör be a kuruczok élén:

Miklós! örülj!

Teréz él és szabad!.....

Judit (magán kívül).

Hazudsz!

Miklós azonban el akar rohanni Terézhez.

Ezt Judit nem engedheti meg, megöli férjét s utána magát.

Megtettem néhány észrevételemet a cselekvény elmondása közben s most legfőlebb még arra lehetne figyelemztetni szerzőt, hogy a III-ik felvonásban egy szép jelenetet vagy legalább momentumot szalasztott el: midőn Ruber meghal, a nélkül, hogy leányának önfeláldozásáról értesülne. Ez nem kifogás, csak megjegyzés, ép úgy, mint többi észrevételem; mert a darab úgyis, a mint van, megállja helyét nemcsak versenytársai közt, hanem megállaná a közönség előtt a színpadon is. Azonban egyik-másik megjegyzésnek figyelembe vételével valószínűleg fokoztatnék a darab hatása, a mely kifogástalan compositiójával, nyelvének lendületességével, erőteljes szenvedélyével, megrendítő tragikumával és színszerűségével a megjutalmazásra tökéletesen érdemesnek találtatott.

Ennélfogva a bírálók egyhangúlag azt határozták, hogy a jutalmat a IV. számú „Két szerelem“ 3 felvonásos tragédiának, melynek jeligéje: „A balga ember nem okul a példán, ismét szeret, ismét boldogtalan“, — javasolják kiadatni.

Bizottsági jelentés az 1890-iki Farkas-Raskó-pályázatról.

Kazinczy ismeretes mondását: „tűzre felét, újra felét, harmadikát még“ — alkalmazva a pályázatra, az nem mondható eredménytelennek.

A 33 db. „hazafias költemény közt“, melyek nagyobb része vagy csak jóakarató kísérletszámba megy, vagy engedve a cím csábjának, valódi melegség nélkül áradoz a nagy szavaktól s közhelyektől, találkozik mégis vagy négy, mely figyelmet, sőt buzditást érdemel.

A bíráló bizottság, mely Léway József r. t., Lehr Albert l. t. és az előadóból (Zichy Antal t. t.) állott, a pályadíjra ajánlott vagy ajánlható mű iránt nehezen tudott egyetértésre jutni, s így a fentidézett distichon befejezését: „most jer, vár az olympusi kar“ — sem birtuk ezúttal alkalmazásba hozni.

Egyik a 30. sz. *Három csillag* cz. költeményt, mely három költőnk, Tompa, Arany és Petőfi dicsőítését foglalja magában, forma és tartalom tekintetében sikerültnek s pályadíjra érdemesnek, másik csak a többi közt legtöbbet érőnek, de jutalomra nem elég méltónak ítélte; míg a harmadik, egészen figyelmen kívül hagyva azt, első helyre a 2. sz. *Toldi szerelme* címűt tette. Az első külön-külön veszi tárgyalás alá a három dicsőül-

tet, kiknek nagyzás nélkül mégis csak kettejét ismerhetnők el korszak-alkotó, vagy jelképileg szólva, első nagyságú csillagoknak. Tizenkét sűrűn beírt lapon ismerteti és magasztalja őket, sok helyen erőteljes, emelkedett, költői nyelven, bár itt-ott némi dagálylaly, nálunk már szinte stereotíppé váló modorban ismételve saját szavait, egyes műveik címeinek felsorolgatásával. Csökkenti e mű hatását a szerfelett hosszú bevezetés, mely az egészszel csak lazán függ össze, s az a beosztás, mely szerint Aranyt, kiért leginkább lelkesül, középre tette, s az utoljára hagyott Petőfinél szárnyalása, mintha kimerülne, kissé alább hagyott, ártalmára az összbenyomásnak,

A vele rokontárgyú *Toldi szerelmének*, mely a Toldi trilogia dicsőítésének van szentelve, számos szépségei vannak, versei könnyen folynak, rímei gondosak s általában külső nyomait viseli azon mű hatásának, melyről énekel; de a mely sokkal megragadóbban beszél önmagáért, mint ily belőle készült kivonat vagy paraphrasis. Egy sorban áll ez, hogy párvonalt használjak, a zene-művészetben egykor divatos variációkkal, fantáziákkal, melyek egyes úgynevezett virtuózokat pillanatnyi hírességre segítettek ugyan, de, mint műalkotások, számot nem tesznek.

Mind a kettő ellen az a kétely is támasztható, vajjon a pályázat föltételének, mely „hazafias költeményt“ kíván, megfelelnek-e? Alkalmazkodásnak s mintegy szükségből előrántott kapocsnak vehetők az ily befejező versek:

És áldom az Istent, . . . s rá oly büszke vagyok :
Hogy e három csillag magyar égen ragyog.

Vagy :

Mégis magyarokkal velünk rokonabb a,
Első ajándékul ez a nemzet kapta.

E tekintetben közelebb állnak a *Kurucz* verselmények, a 25. sz. a., s a vele pessimista érületben megegyező 16., 26., 29., 32. stb. Versben és prózában százszor elmondott dolgok és pathetikus ömlengések az elnyomott és süllyedő nemzetről, leplezetlen vonatkozásokkal a jelen állapotokra, sőt nyílt izgatással is ellenők.

Kiválik a 23. sz. a. *Hunyadi halála*, nemes érülete, élénk ecsetelése és szép verselése által. Minden sora mintha szárnyas volna, könnyű röptű s visz magával.

De ennek ellenében a dicsérettel kiemelendők közt nagyobb figyelmet gerjesztett, korszerűsége szempontjából is, a 17. sz., *Ezredik év előtt cz.* költemény, rímetlen jambusokban, de a mely, Deáknak és Széchenyinek közbeszótt dicsőítésével együtt, inkább jó alkalmi szónoklatnak válik be, semmint költeménynek, arány-

talánúl sok levén benne a retorika és kevés a poézis. Tagadhatatlan azonban, hogy maga a feladat, mely „hazafias“-ságra fekteti a súlyt, a pathosszal együtt a dagályt s a költői lelkesedés mellett a szónoki áradozást csakis nehezen teszi elkerülhetővé.

Ez a nehézség tévesztette némelyik pályázót a száraz értekezés, mást a műbírálat vagy essay — studium sine divite vena — terére, mint többi közt a komoly törekvésre valló 27. sz. a. hazafias elbeszélések egész gyűjteményének benyújtóját is, mely távol eső persa, méd s scytha történeteskéket vett tárgyául, s rossz rímekben bővelkedik; míg mások, a mennyiben iskolai gyakorlatokon fölül állanak, pártlapokba illő vezér- vagy tárczacikkeket irtak, jó próza helyett gyarló versekben.

A mint szétágaztak a versenyzők, úgy szétágaztak a bírák is. Eredmény: a czélt egyik sem érte el; s habár a 100 forint, mint írói tiszteletdíj, a kiemelt művek egyikének se volna sokalható, de magát a pálmát, az akadémiai kitüntetést, magasabbra kelle tartanunk, s így a pályadíj kiadását ezúttal indítványba nem hozhatjuk.

Nekrologok

a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

III.

Jendrássik Jenő.

Dr. Jendrássik András Jenő a M. Tud. Akadémia rendes tagja, az élettan és felsőbb boncztan ny. r. tanára, a budapesti egyetemen az élettani intézet igazgatója, az egyetem volt rectora és az orvosi kar volt dékánja 1891. márczius hó 3-án végezte be munkás életét.

Akadémiánk, nevezetesen pedig a harmadik osztálynak e kiváló tagja 1824. november hó 15-én Kapnikbányán született, a hol atyja főbányanagy volt. A középiskolákat a VII. osztályig Nagybányán végezte, onnan Pestre ment, hol az akkor philosophiának nevezett VII. és VIII. osztályt befejezván, az egyetemen a jogi tanfolyamot hallgatta és bölcsészetdoctorrá avatattott. 1847/8-ik tanévben a bécsi egyetemen orvoshallgató lett és 1852/3-ban az orvosi tanfolyamot ott be is végezte. Ugyanott nyert orvosdoctori és szülésmesteri oklevelet 1853-ban. Az 1854/5. tanévben operatio-növendék volt és a tanév végeztével a sebészdoctori és operateur oklevelet is megszerezte. Mint operatio-

növendék erdélyi ösztöndíjat birt, melynek élvezete ahhoz a feltételhez volt kötve, hogy a cursus végeztével Erdélyben telepedjék meg mint orvos. Innen van, hogy 1855-ben kolera-orvosnak küldték Erdélybe, a hol azonban a kolera, megérkeztekor már szünőfélben volt, úgy hogy bejárta küldetését a nélkül, hogy kolerabeteget látott volna. Innen Bécsbe visszatért, a hol Ludwig C. és Brücke E. élettani intézeteiben dolgozván, ezt a szakmát úgy megkedvelte, hogy ezentúl egészen az élettannak szentelte életét. Bécsben 1857-ig dolgozott, mígnem ugyanazon évi július hava 11-én az akkori kolozsvári orvos-sebészeti tanintézethez az élettan, kór- és gyógyszer-tan tanárává neveztetett ki. Ugyanitt, Lenhosséknak a pesti egyetemi boncztnai tanszékre történt kinevezése után, 1859/60. tanévben a leíró boncztan, törvényszéki orvostan és tetszhaláltan helyettesítésével is megbízott, mely utóbbi két tantárgyat 1860. márczius 27-én kelt rendelettel, véglegesen az élettani tanszékhez kapcsoltak. Szerencsére ez emberi erőt valóban meghaladó kötelességek teljesítése nem sokáig bénította bűvárlati munkásságában az ennél magasabb hivatottságot és arra való képességet is magában érző fiatal tetterős férfit. Ugyanis a pesti egyetemi élettanár, dr. Czermak N. János, 1860. évi július havában váratlanul lemondván, az üresedésbe jött élettani és felsőbb boncztnai tanszékre ugyanazon évi szeptember hó 28-án Jendrássik Jenő neveztetett ki.

A budapesti egyetemen az orvosi karnak 1864—1867-ig jegyzője, 1867/8. és 1868/9-ben dékánja, az egyetemnek pedig 1884/5-ben rector magnificusa volt. Akadémiánk 1863-ban levelező és 1880-ban rendes tagjává választotta. Mint budapesti egyetemi tanár neveztetett ki 1868-ban az országos közegészségügyi tanács rendes tagjává és 1873-ban tudományos működése elismerésül a vaskoronarenddel lőn kitüntette.

Az 1873—1875. terjedő időközben épült az élettan jelenlegi modern berendezésű díszes intézete, melyben úgy a tanítás, mint a bűvárlat számára helyiségek és berendezés tekintetében minden megkívántatóról a lehetőségig gondoskodva volt.

Tudományos művei közül a nevezetesebbek a következők:

1. Anatomische Untersuchungen über die Thymusdrüse. Sitzungsab. d. k. Akademie. Wien. 1856.

2. Aeroskop. Orvosi Hetilap. 1861.

3. A bordaközi izmok működése, a mellkas gépezeti viszonyaiból értelmezve. Természett. társulat Közlönye. 1862.

4. Két megnyitó előadás 1860/61. és 1862/3. tanévek elején.

5. Emlékezés néhai Schordann Zsigmond felett. Buda. 1862.

6. Két új szemmérészeti mód. 10 ábra. A M. T. Akadémia kiadásában. 1867. Székfoglaló értekezés.

7. Atwood'sches Fallmyographium. Carl Repertoriumában 1873. Ugyanaz magyarul külön kiadásban.

8. Schematischer Apparat der Klanganalyse durch das Ohr. Ugyanott.

9. Erster Beitrag zur Analyse der Zuckungswelle der quergestreiften Muskelfasern. Du Bois-Reymond-féle Archiv f. Physiologie 1875. évfolyamában.

10. Helmholtz II. népszerű előadásainak fordítása br. Eötvös L. tanárral együttesen. A természettud. társulat kiadványa.

11. A kir. magy. tud.-egyetem élettani intézetének leírása. Magyarul és németül. Az első a M. Tud. Akadémia Évkönyvei XV. kötetében, 1876-ban.

12. A villámáram által az izomban előidézett áramlatok okairól. 1878.

13. Értekezések a myomechanika köréből 1881.

14. A magától sorakoztató esőmyographium és alkalmazásának vázlata. 1882.

15. Az exact vizsgálati módszer jelentőségéről. 1883. Rectori székfoglaló értekezés.

Ezekon kívül számos törvényszéki orvosi felülvéleményt közzelt az Orvosi Hetilap „Törvényszéki orvostan“ melléklapjában. Kéziratban maradt: egy psycho-physikai dolgozat, bevezetés az élettani előadásokhoz és egy nagyobb szabású, az izom-physiológiát illető be nem fejezett munkának számos részei, melyek feldolgozására maga is még két esztendő tartott szükségesnek, s ezt elérni, munkáját befejezni, volt egyik legfőbb vágya. De a kérelhetetlen sors nem engedte meg, hogy az izom mechanikáját illető nézeteit tovább kifejthesse, hogy törekvéseit méltatva, elméletét általánosan elfogadva lássa, a mint annak bekövetkeztéről meg volt győződve; megfosztotta őt a bűvár legnagyobb örömétől, attól, hogy hosszas fáradozása elismert sikerének részese legyen.

Jendrassik volt az első, a ki a physiológiát magyarul tanította, ki azt a nemzeti gondolkodásba átültette.

Szigorú kötelesség- és igazságérzete, szakmája iránti lángoló szeretete vezették a tanítás és búvárlat terén. Előadásai nagy gondnal, mondhatni classicusan ki voltak dolgozva, s ezekkel nem ritkán a lelkesedésig tudta elragadni, különösen felsőbb évi hallgatóit. Saját és tanítványai dolgozataival szemben a lelkiismeretes önbírálatot a lehetőségig gyakorolta; azért munkái közzétételében, a jelenleg általánosan uralkodó modortól eltérőleg, felette óvatos volt, és ha e miatt aránytalanul kevesebbet közölt, mint a mennyi tudományos kérdést önállóan feldolgozott, úgy az onnan van, hogy sohasem jött önmagával ellentétbe, sohasem

kellett tévedéseket helyreigazítania. Hogy mint tanár mennyire állott feladatának teljes magaslatán, annak legfényesebb tanújele, hogy nemcsak fáradhatatlan tanító és bűvár volt, a ki csatládján kívül minden idejét szaktudománya művelésére fordította, hanem hogy valóságos physiologiai iskolát alapított, melyből nem egy hazai tanerő került ki. Így tanársegéde volt Balogh Kálmán és a kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet fiatal tanára. Láng Gusztáv, a kik, fájdalom, előtte még a kora sírba szálltak. Az ő tanársegédei voltak Török Aurél, jelenleg az anthropologia s Thanhoffer Lajos a boncztan egyik tanára Budapesten, Klug Nándor a kolozsvári egyetemen az élettan tanára, valamint Regéczi N. Imre, a ki mesterét maga is csakhamar követte a halálba.

A magyar zene tudományos tárgyalása.¹

Ezen értekezés célja kimutatni, hogy a zene a tudományos vizsgálódások méltó tárgya, s e vizsgálódásokban ugyancsak tudományos módszert kell követni.

Külföldi egyetemeken külön arra való tanárok tanítják a zene történetét, s hogy nálunk sem ismerik félre e művészetnek tudományos fontosságát, látni való abból, hogy a budapesti egyetem már kétizben habilitált magánoktatót e disciplinára, s hogy a M. T. Akadémia ugyancsak zenetudományi qualificatiójuknál fogva választotta meg Mátrayt, Bartalust és Bogisichot tagjainak. A mi azonban külföldön tisztán tudományos érdek, nálunk nemzeti érdek is egyúttal.

A magyar nemzetnek anyanyelvén kívül még egy másik anyanyelve is van: a magyar zene. Valamint amaz, úgy ez is a magyar genius jellemző alkotása. A zene, nem tekintve nemzetközi voltát, magában is, mint hatalmas művészet, a tudományos kutatásnak rendkívül érdekes és fontos tárgya; hát még a mi zenénk, mely reánk nézve valóságos nemzeti kincs.

Mennyire jogos ez ügyben való felszólalás, bizonyítja eddigi zeneirodalmunk elégtelensége. Van Zenelexikonunk, de a magyar dolgok külföldi művekben alaposabban vannak ismertetve, mint itt. Tinódiról meg sem emlékezik; megismerteti a zenevilágban egészen értéktelen okarinát, de hogy a tárogató mi, arról egészen hallgat, stb. stb.

¹ Irta Ponori Thewrewk Emil. (Nyelv- és Széptud. Értekezések XV. köt. 7. sz.). 24 lap. Budapest, 1890. Ára 20 kr.

Liszt a legnagyobb lelkesedéssel nyilatkozik Csermákról; de Csermák művei még ma sincsenek összegyűjtve és közrebocsátva. A ki e hálás munkára vállalkozik, annak ez értekezés bőséges adatokkal szolgál. Ismerteti mindazokat a kéziratokat, melyek Csermák-féle compositiókat tartalmaznak.

„A fenyegető veszély“ című zenekölteménynél alkalom volt szóba hozni a Rákóczi-t is. Szerző szerint a Rákóczi-motivumban aligha nem a régi magyar lovassági szignál rejlik. A Rákóczi-nótában a mult csatáknak emlékét idézi fel; mert a magyar harczos világ riadója volt, s ép azért válhatott később valóságos indulóvá.

Ha ma fölveti valaki azt a kérdést: melyik a legrégebb zene-emlékünk? nincs irodalmunkban munka, mely erre megfelelné.

Az értekezés 13—17. lapja megállapítja a rendelkezésünkre álló kútfők alapján zene-emlékeink chronologiai sorrendjét.

A mit szerző a párisi Bibliothèque Nationale-nak XIV. századbeli codexéről Podhorszky Lajos tudósítása szerint mondott, fájdalom, nem bizonyult valónak, a mint azt Bertha Sándor levele mutatja, mely az Akadémiai Értesítő II. 190. lapján olvasható.

Minthogy erről a XIV. századbeli gyűjteményről le kell mondanunk, az 1451-ből való Hunyadi-nóta valamennyire kétséges, a Mátray-kiadta XVI. századbeli compositiók pedig nem *népies* eredetűek, legrégebb *nemzeti* zene-emlékeinknek azt a két XVI. századbeli tánczdallamot kell elismernünk, melyekre ez értekezés teszi szakembereinket legelőször figyelmesekké, s jelentős voltuknál fogva ezennel ide is iktatjuk úgy, hogy Böhme Geschichte des Tanzes in Deutschland című munkájában közölve vannak. (L. a köv. lapon.)

Az értekezés 17. lapja a „Prinz Eugen der edle Ritter“ kezdetű híres német dal magyar voltáról szól. A 18. lap áttér a magyar zene történetének korszakaira. Megemlíti a templomokban vagy temetőkhöz való tánczot, mit a budai zsinat megtiltott. E szokás meghonosítása a mysteriumokkal kapcsolatos, a mit szerző irodalmunk történetíróinak különös figyelmébe ajánl.

Valamint a nyelvészetre nézve a népnyelv s a legrégebb nyelvemlékek, úgy a zene eredetét és nemzeti sajátosságait kutató tudományra nézve a népdal és a nemzetinek bizonyuló legrégebb zene-emlékek a legbecsesebbek.

A minő visszás volna az a nyelvészkedés, mely a népnyelvet figyelmen kívül hagyván, ép olyan visszás a magyar zenének tudományos búvárlata, mely a magyar népzene, népdal tekintetbevétele nélkül jár el. A tősgyökeres sajáttságot egyesegyedül a népdal fogja nekünk megmutatni s bebizonyítani.

A nemzeti zene a nemzeti nyelvnek rhythmusi típusát mutatja. E tudományos meggyőződés, mondhatni, napjainkban már

Ungarescha.

F. Paix, Orgeltab. 1583.

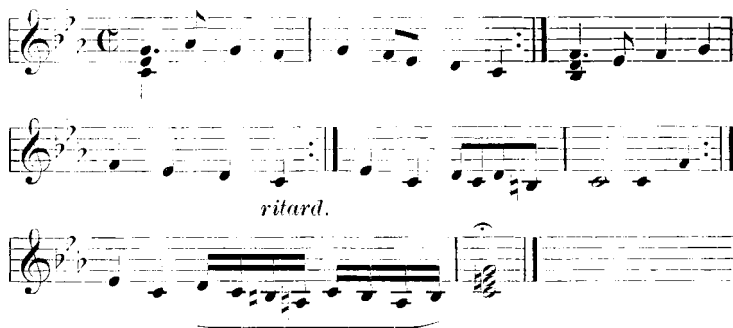
Begleitung fortwährend.

Következik mint „Saltarello“ ugyanezen dallam $\frac{3}{2}$ taktusban.

Ein Vngerischer tantz.

Rasch.

Heckels Lautenb. 1562. S. 159.

ritard.

általános. A germán versben és zenében uralkodó Auftaktot, felütést, oly sajátásnak nézik, mely az első szótag gyakori hangsúlytalanságán alapszik. Ugyancsak a magyar nyelv hangsúlybeli törvényében találta meg szerző annak az okát: miért nincs népdalainkban felütés, és nyelvünk meg zenénk rhythmusbeli meg egyezésében döntő bizonyítékát annak, hogy zenénk nem cigány, hanem törzsökös magyar eredetű. A zene nemzetiségének megítélésében a legeslegfőbb kritérium a rhythmus. A XVI. századbeli Saltarello ongaro-ról bebizonyítja, hogy nem magyar. A palotászene fáradhatatlan kutatójának érdemeit maga szerző is hirdeti; de azt a conclusióját, hogy kutatásai, melyek voltaképp csak azt

bizonyítják, hogy a palotás-zene idegen eredetű, hogy az olaszoktól indult ki s európai útjában hozzánk is eljutott s a magyar műzene stylusának kifejlődésére közreműködött, hogy e kutatások, mondjuk, a cigánykérdés megoldását fölslegessé teszik: semmi szín alatt el nem fogadhatja. A palotás-zene kérdésének semmi köze a magyar zene *eredetének* kérdéséhez. Bartalus kutatásainak eredménye megáll, akár Lisztnek van igaza, akár szerzőnek, ki a magyar zene tősgyökeres voltát vitatja, s József főherczeg cigány nyelvtanának függelékében be is bizonyította.

A Görög Anthologia.

(Kivonat *Ponori Thewrenk Emil* márczius 2-án tartott előadásából.)

Szerző bemutatta a Classica philologiai bizottság fordítási gyűjteményének legközelebb megjelenendő VIII. kötetét, mely tartalmazza a Görög Anthologia történetét, különös tekintettel az irodalmunkban való szerepére, 427 epigrammának a fordítását a szükséges jegyzetekkel s végül az Anthologia-beli magyar fordítások bibliographiai jegyzékét.

Az eredeti szövegre nézve szerző az editiókon kívül a Codex Palatinus Párisban őrzött felének photographiai mását is használta. Egészben véve Jacobs szövegéhez ragaszkodik; de itt-ott javítást tett rajta, a miről jegyzeteiben számot is ad.

Mikor a Görög Anthológiáról van szó, nem magunk gyűjtötte szemelvényeket értünk, hanem értjük a görög epigrammának azt a gyűjteményét, mely a középkorban régebb gyűjteményekből készült s toldalékokkal gyarapodva szerencsésen reánk maradt.

A görög epigramma természetesen történeti úton keletkezett s a mint az élet és műveltség kívánta, korszakról korszakra tovább fejlődött, nem úgy mint a római epigramma, mely mesterségesen készült, a reflexiónak s kritikus hangulatnak célzatos műve. Amaz közkincs, ez kevés szellemes embernek a tulajdona.

Eredetileg az epigramma csak az volt, a mit a neve mond, t. i. felirat: sírkövön vagy fogadalmi ajándékon, tárgyának szorosán megfelelő rövid tudósítás, rendszerint elegiai versmértékben, leggyakrabban csak egy distichon. Két legrégebbi faja tehát a sírvers és az ajánló felirat.

Feladatának eme határain belül már jó korán műalkotással fejlődött. Simonides volt az, ki módszeres művészetével a poli-

tikai és családi élet minden költői mozzanatának elmés kifejezőjévé tette s tökéletességre emelte.

Később az epigramma bármilyen tárgyú alkalmi költeménnyé vált, a mennyiben mindent epigrammának szabtak.

A görög költészetnek e sarjadéka, mely még a byzantin korszakban is jó soká tovább tenyészik, legtöbb eredetiséget s legmelegebb érzést az alexandrin-korszak elején fejt ki.

Az idő folytával roppantul felfezaporodott epigrammák száma azt a gondolatot ébresztette, hogy jó lesz ezen elmés enyelgéseket összegyűjteni és az enyészettől megóvni.

Az első ilyen gyűjtemény a Kr. e. utolsó században készült. Szerzője Meleagros, ki maga is kedvelt szerelmi költő volt. A tavaszról szóló idyllje ezen évszaknak egyik legszebb leírása. Anthológiájának címe: Stephanos, azaz: Koszorú.

A Kr. u. I. század vége felé Meleagrosnak követője akadt, ki is a Meleagros óta előállott költők műveiből és sajátjaiból új gyűjteményt szerkesztett. E követője: Thessalonikai Philippos. Az ő gyűjteményének is „Koszorú“ a neve.

Nemsokára Philippos után új gyűjtemény szerkesztésére vállalkozott Herakleai Diogenianos („Epigrammaton anthologion“ cím alatt).

Diogenianossal körülbelül egy időbe tartozik Sardesi Straton, ki „Fiú-Múza“ cím alatt összeválogatta Meleagros és Philippos gyűjteményeiből és a maga szerzeményeiből azon epigrammákat, melyek a hím-szerelemre vonatkoznak.

A valószínűleg Hadrianus korabeli Laertei Diogenestől is volt egy gyűjtemény, melynek címe: Pammetros, azaz: Mindenféle mértékű versekből álló könyv.

E gyűjtemények után hosszabb szünet következett, míg Byzanczban a verselés általános virágzásnak nem indult, a mikor azután az epigrammát is újra felkapták.

Ide tartozik nemcsak mint epigrammatikus, hanem mint epigramma-gyűjtő is Justinianus császár későbbi korának legszellemesebb embere, az ismeretes történetíró: Myrinai Agathias. Gyűjteményét Kyklosnak, azaz Körnek nevezte.

A X. században készült a híres codex Palatinusban reánk maradt Anthologia, melynek szerkesztője Konstantinos Kephalas. Gyűjteményének kútforrásaiul Meleagrost, Philipposzt és Agathiaszt említi. Úgy de az Anthologia Palatina XV könyvre terjed: már pedig ezek közül csakis a IV—VII. és IX—XI. könyvek erednek ama három forrásból. Látni való tehát, hogy Kephalas gyűjteményéhez utóbb más gyűjteményekbeli alkatrészek is verődtek.

Konstantinos Kephalas után még egy gyűjtemény készült, melynek szerzője: Maximos Planudes. Címe: Különféle

epigrammák anthológiája. Voltakép nem egyéb, mint a Kephalas-féle gyűjteménynek hét könyvre szabott kivonata. Minthogy azonban itt 334 olyan epigramma is olvasható, mely a codex Palatinusból hiányzik, s több helyütt hibátlanabb szöveget találunk, Planudes anthológiája a később felfedezett Anthologia Palatina közzététele után sem vált egészen értéktelenné.

A mi az Anthologia-kiadásokat illeti, az editio princeps 1494-ben jelent meg. Ez a Planudes-féle gyűjtemény. Anthologia Graeca név alatt lett közkeletűvé. Sok kiadást ért, sok magyarázója akadt.

A codex Palatinus fölfedezése után készült korszakalkotó kiadás Jacobstól való. Töméredek új anyaggal jeleskedik a Dübner-Cougnny-féle párisi kiadás; de kritikai szempontból korántsem oly megbízható, mint Jacobsé.

Valamint az első anakreoni dalt, úgy az első görög epigrammát is Rájnis fordította magyarra. Ő előtte Janus Pannonius foglalkodott a görög epigrammákkal, a mennyiben közülök több darabot latinra fordított vagy latinul utánzott, és Kunich Rajmond, a ki Anthologiabeli szemelvényeket latin fordítással és jegyzetekkel közrebocsátott.

Egyébiránt az epigramma név oly régóta ismeretes nálunk, hogy már Molnár Albertnél megmagyarosodott alakjában mutatkozik. Ezen alakra vonatkozólag mondja Csokonai:

Purgoma nem jó szó: mért? mert görög. Ugy de magyar lett:

A görög is bár így lenne hazánkba magyar.

Az irodalmi izlés mindamellett elejtette.

Maga a Görög Anthologia csak Kazinczy Ferencz által lett nálunk ismeretessé. Herder remek utánzatai figyelmeztették volt e kiapadhatatlan kincsre, úgy hogy Kis Jánosnak egyenesen ezt írja: Félre jó ideig minden dibdáság! Herdernek kell tennem magamat tanítványává.

Fordítani összesen csak öt epigrammát fordított a Görög Anthológiából. „Ámor az oroszlánon“ című epigrammája nem a görög eredeti, hanem a Herder-féle utánzat alapján készült. Kazinczy így tünteti fel a dolgot: „Egy recensens engem plagiariusnak néz, mert Ámor az oroszlánon című epigrammám megvan a Görög Anthológiában. Azt én valóban nem tudtam s kedvesebb compliment engem nem érhet, mint az, hogy azt mondtam *magamtól*, a mit már egy görög monda.“ Mikor Kazinczy ezt írta, megfélemedezett arról a nagy befolyásról, melyet Herderre gyakorolt.

Eredeti epigrammaínak mind belső, mind külső technikáját, ha nem is közvetlenül, de Herder utánzatai révén a Görög Anthológiából tanulta meg s mint követésre méltó példát másoknak is ajánlgatta.

Mennyire becsülte ezt a gyűjteményt, mutatják a többi közt br. Wesselényi Miklósnéhoz és Ponori Thewrewk Józsefhez intézett levelei.

Ismertetőleg szól a Görög Anthologiáról: Bajza József, Székács József, dr. Reményi Ede, dr. Radó Antal. P. Thewrewk Emil egy ízben az egyetemen is tárgyalta s ugyancsak az Anthologia ismertetésével s belőle vett epigrammák fordításával foglalt székelt a Kisfaludy-társaságban.

A kik nálunk görög epigrammákat fordítottak, azoknak száma körülbelül 40-re rúg. Sok van ezek közt, a ki nem tudott görögül, a ki csak német vagy latin fordításból ismerte az illető epigrammákat, legnagyobb részük pedig sohasem foglalkodott magával az Anthológiával, hanem igenis egyes írókkal s mennyiben ezeknek egyes darabjai az Anthologiában helyet foglalnak, annyiban ezeknek fordítói is az Anthologia fordítóihoz sorakoznak.

Tüzetes fordítója az Anthologianak összesen öt van. Szabó István, Székács József, Pécsi István, dr. Reményi Ede és P. Thewrewk Emil.

Szabó István az Anthologia magyar fordításának szerencsés úttörője. Összesen 396 epigrammát ültetett át a magyarba. Már 1830-ban közölt egy csomót a Koszorúban, 1834-ben pedig önálló füzetten is fellépett, melynek címe: Görög Virágok az Anthológiából, szedegette Sz. I. Kassa, 1834. (Másodszor már saját neve alatt.) Azóta folyton kedvelt tárgya volt az Anthologia. Hol régibb fordításait átdolgozta, hol újakat szerzett, melyek a régi Athenaeumban, Arany Szépirodalmi Figyelőjében s az Egyet. Philol. Közönyben láttak napvilágot. Utoljára fordításainak java a Kisfaludy-Társaság Évlapjai (1881/2.) XVII. kötetében jelent meg.

Székács Józseftől, ki egész életén át, valahányszor ideje engedte, különös vonzódással fordult az Anthológiához s nagy kedvvel és izléssel idomította a maga fordításait, mindössze csak 90 darab jelent meg elszórva a következő folyóiratokban: az Aurorában, a régi Athenaeumban, a Nemzeti Almanachban, a Divatcsarnokban, az Uj Magyar Múzeumban, a Fővárosi Lapokban, a Vasárnapi Ujságban, a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban és a Losonczy Phoenix című alkalmi kiadványban.

Hogy az Aurora 1833. évfolyamában „Budapesti Sz. J.” névjegy alatt megjelent fordítások ő tőle valók, onnan derül, hogy közülök az V. 74. és VII. 62. számút az Uj Magyar Múzeumban változatlanul saját neve alatt újra közli.

Hogy a Divatcsarnokban Sz. J. névjegy alatti epigrammáknak szintén ő a fordítója, bizonyítják az Uj Magyar Múzeumban

újra megjelent XI. 370., 381., 391., 396. és 401. számú epigrammák.

Székácsnak egyik hátrahagyott kéziratában összesen 322 epigramma fordítása maradt. Így vannak osztályozva:

I. Istenek és Herosok s azoknak képei és szobrai. (58 db.)
 II. Nevezetes emberek s azoknak képei és szobrai. (42 db.)
 III. Szerelem. IV. Gúny. V. Sírhalom. VI. Vegyesek. Ezek közül 232 darab még kiadatlan. (Lásd Győry Vilmosnak Székácsról mondott emlékbeszédét a Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1879/80. XV. kötetében.)

Pécsi István (= Péchy János), kinek érdekes önéletrajzát az Egyet. Philol. Közl. 1881. V. 817—818. lapján közöltük, az itt elmondott saját szavai szerint „az anthologia fordításához még n.-kőrösi diák korában fogott, miután Székács József és Szabó István fordításait olvasta volna, a görög epigrammák annyira megnyerték tetszését, hogy az Anthologia Tauchnitz-kiadását 1829. három kötetben megvette és 1839-ben fordítani kezdte s belőle annyit fordított, hogy 30 ívnél több van letisztázva.”

Epigramma-fordításaiból összesen csak 32 darab jelent meg: az Uj Magy. Múzeumban és az Egyet. Philol. Közlönyben. Az Uj Magy. Múzeum 1857. évfolyamában megjelent fordításokhoz irt jegyzet azt mondja, hogy több mint ezer darabot fordított az Anthologiából. Ujabb időben rimes fordításra szánta magát s vagy 600 epigrammát ilyen alakban fordított. E gyűjtemény címe, mely szerzőnél kéziratban van: Virágok a Görög Anthológiából. Rimes versekbe foglalta Pécsi István. 1881. Megjelent fordításaival méltóan sorakozik elődeihez.

Dr. Reményi Ede, kinek idevágó munkáját már fönt említettük, összesen 98 epigrammát fordított, ezek közül 6 a Budapesti Szemle 1885. évfolyamában jelent meg.

Szerző ezennel 427 epigrammának fordítását nyújtja a t. olvasónak. A mi ezek közül eddigelé már ismeretes, részint Anakreonjában, részint az Egyet. Philol. Közlönyben, részint a Kisfaludy-Társ. Évlapjaiban, részint a Beöthy-féle Athenaeumban, a Riedl-féle Kalauzban, Arany Aristophanese I. kötetében s a Fővárosi Lapokban látott napvilágot.

Az Anthologiabeli összes fordításoknak részletes kimutatását a könyve végén olvasható jegyzék közli.

A Görög Anthológiáról ezt mondja Bernhardy: Dieser letzte Nachwuchs der Poesie gewährt einen treuen Spiegel des Hellenischen Denkart und bleibt ein Schatz der edelsten Humanität; Goethe pedig a görög epigrammák becsét s roppant változatosságát látva, ezt írja Herdernek: Der grosse Verstand, die weise Übersicht der Welt, die reizende Mannichfaltigkeit der Erfindung.

der Ernst und die Lieblichkeit finden sich nicht leicht zusammen (mint t. i. itt). Auch die, welche geringer scheinen, heben die übrigen, wie gelinde Schatten ein zartes Licht.

E competens ítélettel igazolja szerző abbeli óhaját, vajha sikerülne könyvének annyira hatnia, hogy a Görög Anthologia nálunk ismeretesebbé váljék s vele ezentúl többen foglalkodjanak.

Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből.

(Kivonat *Kégl Sándor* márczius 2-án tartott értekezéséből.)

A felolvasó először előadja azokat az okokat, melyek az irodalmi nyelv változatlanságára befolyással voltak. Rövid átnézetét adva azután a művelődési állapotoknak, elmondja, hogy most két irány észlelhető az iráni irodalomban, annak nyelvét illetőleg. Az egyik az ósdiaké, mely nem számolva a kor követelményeivel, makacsul ragaszkodik a régihez; a másik, melyet Mirza Dsa'far és a mostani persa király, Naszreddin inaurál, a néphez fordulva, tőle akarja eltanulni az általánosan érthető írásmódot és nyelvet. Az újítók tábora még kevés harczost számlál, de azért ezeké a jövő. Megemlékezik itt az analog törekvésekről, melyekkel más, az iszlámot követő népeknél, nevezetesen a törökök és az egyiptomi araboknál a népnyelv és az irodalmi nyelv közt tátongó űrt kitölteni igyekeznek. Végezve a nyelvkérdéssel, jellemezi a modern persa költészetet, mely alig tud valami újat, eredetit felmutatni. Szól a vallásos költészet elfajulásáról, a szolgai utánzásról, az ihlet hiányabeli utánézésről. Számot ad forrásairól, a tezkerehékről és más irodalomtörténeti persa művekről, melyekből adatait merítette. Mintegy harmincz persa író és költő tárgyal eredeti műveik alapján. Hosszasan szól a legjelesebb XIX-ik századbeli persa költőről, Ka'aniról, kit nyelvtökély és verselési könnyedség dolgában a híres moralista Sza'adival tesz egy vonalba. Ka'ani jelességét kiemelve, nem hallgatja el annak árnyoldalait sem, a túldagályos irályt és a plagiummal határos szolgai utánzást, melylyel egyes verseiben találkozunk. Ka'ani után Jaghmá-ról, a persa Zoláról, a mocsokos szájú költőről és a jeles satyrikusról emlékszik meg, a költő összes műveiből véve adatait. Jaghmá erkölcstelen, aljas szenvedélyeket felizgató irányát elítélve, elismeréssel nyilatkozik nagy nyelvjártasságáról, mely lyrai költeményeiben és leveleiben úgy meglepi az olvasót. Ezután Szerúsnak, a nagy panegyrikus-

nak szentel egy fejezetet. Dicséri remek irányát, de rosszalja azt a csúszó-mászó, hizelgő modort, mely émélygőssé teszi legsikerültebb verseit. Azt véli, hogy az udvari élet volt a különben lángeszű költő izlésének a megrontója. A három előbbi Európában is névszerint ismert költő után egy nálunk egészen ismeretlen iráni nagyságról, Szebái Kasaniról közöl életrajzi adatokat. Szebái a modern persa parnassus legjelesebb epikusa. Terjedelmes hőskölteményeit bámulói a halhatatlan Firdauszi remeke mellé helyezik. Sokan az ő kettős versét sikerültebbnek tartják a „Királyok könyvé”-ben találhatóknál. A felolvasó nem tagadva meg elismerését a remek nyelvezete- és a szabatos verselésétől, valódi értékére szállítja le magas polczáról, hova őt tisztelőinek kegyelete helyezte. Kasani után Nesát-nak, Feth'ali sah külügyministerének költeményeit méltányolja. Nesat törölmetszett szufi, ki az érzékiséget vallásos rajongás köpenye alatt árulja ghazeljeiben. Rovott élete már kortársai előtt kétes színben tűntette fel azokat a mystikus tanokat, melyeket vallni állított. Homályos versei meg sem közelítik a régi igazi szufikat. Őt-hat vallásos irányú költőt felsorolva, Viszál, a modern Nizámi költői működését ismerteti. Viszál Ferhád és Sirin-jében szokatlan szép nyelven énekli meg a persák kedvencz szerelmi regéjét, mely már annyi költőt lelkesített. Menten a túlságig menő szóvirágos iránytól, nemes egyszerűséggel irt kaszide-jei és ghazeljei kiállják a versenyt az aranykor remekeivel. Egyedüli hibája az önállóság hiánya, mely utánzattá alacsonyítja legjobban sikerült költeményeit. Viszál tagadhatatlan írói érdemeit méltányolva, Riza Kuli Khánt, a sokoldalú persa tudóst és költőt ismerteti. Riza Kuli Khán, kinek Khivába tett követi útja Schefer kiadása útján Európában is eléggé ismeretes, kiváló helyet tölt be a XIX. század persa irodalmában. Mint diplomata, költő, nyelvész és történetíró egyaránt jeles. Nagyobb költeményei az Irem Rózsás kertje és néhány vallásos tárgyú mesznevi bizonyosságot tesznek írójuk jó izléséről: ha nélkülözik is az eredetiséget, legalább szépen utánozzák a nagy mystikusokat és a műeposz szerző Nizámit. Legfontosabb reánk nézve is igen becses munkája, a két kötetes „Ékesszólók Gyülekezete”, melyben betűrendben tárgyalja a régibb és újabb persa írókat, jól választott terjedelmes mutatóanyagot adva műveikből. Egy másik irodalomtörténeti műve, a Rijáz el'arifin, kisebb terjedelmű, de azért igen hasznos kézikönyv, melynek értékét neveli a pontos tárgymutató. Mint történész a Rauzet esz-Szefá Nasziri-nak megírásával szerzett érdemeket. Leggyengébb oldala Riza Kuli Khánnak a történetírás, mert megfélekezve a történetíró feladatáról, folyton csak bókol, hizeleg a sahnak. Dagályos irányán és vad rigmusain, melyekkel prózáját fűszerezi, még maguk a persák is nevetnek. A nyelv-

szet terén szerencsésebb és Endsumen Ara című persául irt persa szótára sok érdekeset nyújt, különösen az újabbkori persa nyelv-járás ismeretére nézve. Riza Kuli Khánra több modern persa költő élete és műveinek bemutatása következett. Ezek közül egy pár némi kis önállóságot is mutat; így például Vekár Sirázi, ki néha az életből és nem olvasmányaiából meríti költeményeihez a tárgyat. Így a sirázi földrengésről irt verse meglepően friss és eredeti. Ilyen újító költő továbbá Viszál második fia, Tauhid Sirázi, ki a fogfájásról és a zsebóráról irt sikerült igazi benyomás-szülte költeményeket. Tauhid és Vekárról s még néhány kevésbbé jelentékeny költőről számot adva, egy termékeny vallásos íróról, Szípihr Kasaniról beszél. Szípihr, kit tisztelői a nagy mystikus Szenái-hoz szeretnek hasonlítani, Nászikh et-Tevárikh cím alatt egy százötvenezer verssorból álló óriási költeményt szerzett, melyről büszkén jegyzik meg kedvelői, hogy az majd háromszor akkora, mint a hatvenezer verssort tartalmazó Sah Náme. Szípihr az éposz mellett a munázeret művelte különös sikerrel. Szép nyelvezete és verselése előkelő állást biztosítanak neki a modern persa költők sorában, de azért ő sem lángeszű költő. Szípihr Kasani kapcsán még két nevesebb Kasani költőről emlékezünk meg a felolvasó, Khudsiszte-ről, ki Menucsehri és Khakáni követője, és egy kevésbbé jelentékeny panegyrista poétáról. Erre a legújabb, e század utóbbi évtizedében élő költők következnek. Ilyenek a híres Szám Mirza, ki rendkívül nagy könnyedséggel versel és mindenre tud rögtönzetet mondani. Ka'anit meg sem közelíti, de azért tisztességes helyek egyikét tölti be az új persa költők közt. Ide számítható a költő-orvos, az európai műveltségű Hekim el Memálik, ki a prózai irodalomban is nagy érdemeket szerzett rationalis írásmódjával. A Kadsar, azaz uralkodó családból származó nevesebb költőkről is szólt. Mindenek előtt Ihtisám el Mulkról, ki érdekes önéletrajzot irt az egyik újabbkori tezkerekében. Autobiographiájában elmondja szellemi fejlődését és élettörténetét elég híven, s csak a vallásossággal kaczerkodik egy kicsit. Versei igen középszerűek és nem épen eredetiek; egyikben Dselál ed-Dintől vesz át „egy új, soha még nem hallott hasonlatot a szél és a gyenge szunyogról“. Utána a sah nagyatyjáról, Fethali sahról, a nőkedvelő uralkodóról mond el egyet-mást, egykorú forrásokkal megezáfolva a mondát, mely ezer gyermeket tulajdonít neki. Több költeményt hoz fel a sah divánjából, köztük néhány olyant, melyet a philogyne király egyes kedvencz nejeihez intézett. Fethali költői működésének ismertetését befejezve, a mostani persa királyról, Naszreddinről szól, mint költőről. Egy kivételével valamennyi kiadott költeményét közli magyar fordításban. Költeményei nem emelkednek a középszerűsége felül és egy pár humoros verset leszámítva, semmi

újat sem mondanak. A fejedelmi szerzők után egy furcsa kis műéposzt ismertet, melyet egy indiai mohammedán, Aziz ed-Din irt. A Császár Könyvében, ez az éposz címe az 1877-iki orosz-török háborút énekli meg ékes hősköltemény modorban a szerző, ki meglepő nyelvjártasságot mutat. Az előszóban egekig magasztalja az igazságos Viktoriát és a hívek uralkodóját, a török szultánt. Költői ékes hasonlatokkal terhes irányban leírja a plevnai csatát és más nevezetesebb mozzanatait az orosz-török háborúnak. A mű költői becsre nem tarthat igényt, s csak mint curiosum érdemel említést. Végül a költőnőkről szól, köztük a híres Tausz Khanum-ról, (Páva úrnő) ki Fethali uralkodása alatt, mint egy persa Pompadour, óriási összegeket fecsért el az állam jövedelméből.

Aristoteles és a British Museum papyrusa.

(Kivonat *Schvarcz Gyula* r. t. márcz. 9-én olvasott értekezéséből.)

A British Museum tulajdonában levő s Kenyon által kiadott görög szöveg fölfedezésének híre korántsem okozott volna oly nagy zajt Európaszerte, ha nem tulajdonították volna ezen szöveget némelyek azonnal magának Aristotelesnek, azt állítván, hogy ezen 'Αθηναίων πολιτεία részét tette azon alkotmánygyűjteménynek, melyben a Πολιτεία világhírű szerzője 158 görög s bárbar állam alkotmányának ismertetését állította volt össze, e cím alatt Πολιτείαὶ πόλεις stb. Schvarcz Gyula nem lát semmi különös kényszerítő okot arra, hogy ezen csonka szöveget Aristotelesnek tulajdonítsuk. Maga Kenyon is beismeri, hogy írhatta azt Aristotelesnek egyik vagy másik tanítványa is, de azért mégis az Aristoteles szerzőségét tartja a legvalószínűbbnek. Értekező ezt határozottan tagadja, még pedig a következő alapon. A szöveg eleje hiányzik, nincs meg rajta sem a szerző neve, sem a munka címe, csak a tartalomról vonhatjuk azon következtetést, hogy annak címe ez lehetett: 'Αθηναίων πολιτεία, minthogy az athenei alkotmányt ismerteti, még pedig történelmileg az Epimenides-féle kifüstöléstől (596. Kr. e.) le egész 322-ig; és nem 307 ig, mint Kenyon mondja; mert a szöveg úgy írja le az Eukleides-féle új korszak elején visszaállított athenei demokrátiát, mint tényleg még fennállót; pedig Antipatros 322-ben véget vetett ezen demokrátiának, behozván a 2000 drachmás censusra alapított állampolgárságot, és nem kevesebb mint 12,000 régi (kevésbé vagy nos) állampolgárt fosztván meg politikai jogaitól; és ha 318-ban Polysperchon visszaállította is a hagyományos tömeguralmat a

maga teljességében, már 317-ben Demetrios Phalereus került Kassandros helytartójakép, a Munychiában elhelyezett makedon helyőrség védelme alatt, mint ἐπιστάτης az athenei állam élére; és ekkor ismét lényegesen megváltozott az alkotmány. A szöveg nem ismeri sem Antipatros, sem Demetrios Phalereus alkotmányhozását, tehát a szövegnek 322 előtt kellett iratnia. Úgyde ha többé-kevésbbé mégis egyez vagy 55 töredék azon Ὁθηναίων πολιτεία című munkából, melyet Plutarch, Pollux, Harpokration és Sopatros idéznek, a British Museum szövegének illető helyeivel: azt, hogy ama, Plutarch, Pollux, Harpokration és Sopatrostól idézett Ὁθηναίων πολιτεία-t csakugyan maga Aristoteles írta volna, ezt még senki sem volt képes bebizonyítani. De ha nem maga Aristoteles írta, hát ugyan melyik tanítványa írhatta?

Értekező szerint Theophrastosra is lehetne gondolni, a ki köztudomás szerint rendkívül termékeny író volt és Cicero tanúságtétele szerint nagyban földolgozta különböző államok törvényeit és különösen két munkájában tárgyalta a British Museum szövegével rokon anyagot, u. m.: a Νόμων κατὰ στοιχεῖον és a Νομοθετῶν című munkájában. Theophrastos évek során át Athenében lakott és tartott előadásokat, mint Aristoteles után a peripatetikusok feje, és akkor húzódott el csak Athenéből, midőn őt is Περὶ ἀσσεύσεως perrel fenyegették, mint Aristotelest; de jóval valószínűbb, hogy a British Museum szövege ugyanazon Demetrios Phalereusnak a munkája, a ki 317-től 307-ig mint ἐπιστάτης állott az athenei állam élén és 350 körül születvén, már 322 előtt kimagaslott az athenei állampolgárok közül, nemcsak mint Cicero és Quintiliantól magasztalt szónok, de mint peripatetikus philosophus és politikai író. Demetrios Phalereusnak egyik munkája, Περὶ νόμων címmel, az athenei törvényekről szólt; a másik Περὶ πολιτικῶν, Cobet emend. szerint (Περὶ πολιτικῆς) címmel, valószínűleg a politikai tudományról értekezett és magában foglalhatta az előtte élt politikai írók elméleteinek bírálatát vagy legalább áttekintését; egy harmadik műve, a melynek az volt a címe, hogy: Ὑπὲρ τῆς πολιτείας, valószínűleg az athenei állam alkotmányjogi helyzetét és a szükségelt reformokat fejtegethette, mielőtt még a legfőbb hatalom birtokába jutott, avagy pedig a saját alkotmányreformjának védelmére írta ezt, a minthogy Περὶ δεκασετίας címmel később egy történelmi munkát tett közzé, a melyben mintegy számot adott mindazon kormányzati actusokról, a melyekkel ő tíz évi epistasiája folyamában az athenei állam és társadalom színvonalát oly buzgó eréllyel emelni igyekezett, és Strabon tanúságtétele szerint a legfényesebb eredménynyel emelte is. Írt azonban Demetrios Phalereus egyéb politikai tartalmú műveket is, így a Περὶ δημαγωγίας cím alatt és az Ὁθηναίων κατὰδρομή cím alatt megjelentekben az

athenei tömeguralom kinövéseit, ballépéseit és megrontóit vette bonczkés alá; de mindezeknél fontosabb ránk nézve jelen alkalmából az, melyet a *Περὶ τῆς Ἀθῆνῃσι νομοθεσίας* cím alatt, a legfontosabb pedig az, melyet *Περὶ τῶν Ἀθῆνῃσι πολιτειῶν* cím alatt tett közzé e nevezetes philosophus-államférfi. Hogy mit tartalmazott a *Περὶ τῆς Ἀθῆνῃσι νομοθεσίας*, megérthetjük a fönmaradt töredékekből, a melyek magánjogi, büntetőjogi és kiváit perjogi természetűek; de ezekhez bevezetéskép nagyon is oda-illett volna egy államjogi szakasz Athen alkotmánytörténelmének vázlatával. Ily államjogi természetűek a Lexic. Rhetor. ad calc. Photii, továbbá a Harpokrationnál található töredékek, valamint Plutarchosnál a Solon törvényhozására vonatkozó idézet. Ezen adatok végén azt mondhatja Plutarchos Demetrios Phalereus idézett munkájával, hogy Solon idejében 5 drachma volt egy ökör ára, 1 drachma pedig egy darab birkáé. Már ebből is láthatni, hogy Demetrios csakugyan jobban hozzáférhetett az athenei állam és társadalom történetére vonatkozó hivatalosan őrzött forrásokhoz, mint Aristoteles, a kit μέτοικος létére Athenében a μητρώον-ba talán be sem eresztettek. Cicero, valamint Pollux is, több ízben idézik Demetriosnak ezen munkáját, kivált a törvénykezési mozzanatokra vonatkozólag. Szóval, a ki mindezeket oly részletezéssel írta meg, az bizonyára inkább megírhatta a British Museum görög szövegét is, mint a Πολιτικά szerzője, Aristoteles; megírhatta pedig nem Ἀθηναίων πολιτεία cím alatt, de ezen cím alatt, hogy *Περὶ τῶν Ἀθῆνῃσι πολιτειῶν*. Demetrios Phalereus épen ezen cím alatt írt és bocsátott közre egy nevezetes munkát. Demetrios ezen elveszett munkája, már a címe után ítélve is, valóságos alkotmánytörténelmi munka lehetett, a mely mindazon alkotmányokat ismertette, a melyek az athenei államban különböző időkben fönállottak. Ugyanilyesmit tartalmaz a British Museum szövege is, még ha nagyobb belemélyedéssel vannak is részletezve benne az Antipatros előtt fönállott (Eukleides új korszakával visszaállított Tisamenos-féle) demokratia kormányzati, bírósági s egyéb intézményei is annak második részében. Demetrios 350 körül született, tehát körülbelől 28 éves volt, midőn 322-ben Antipatros Athen haderejét megsemmisítette és alkotmányát fölforgatta. Demetrios 322-ben már hírneves szónok és philosophus volt. Mint államférfi bizonyára inkább hozzáférhetett az atheni alkotmánytörténelem régibb korszakainak forrásaihoz az athenei nép állami levéltárában, mint Aristoteles, a ki csak mint *zsellér* lakott Athenében és makedonpárti összeköttetései miatt állandólag gyanúban állott, sőt utóbb περὶ ἀσεβείας perrel támadtatván meg, Athenből végleg elmenekülni volt kénytelen. Hisz Aristotelest még philosophiai előadásainak megtarthatása végett sem eresztették be az atheneiek az ő középületeikbe:

hogy ereszgették volna be hát őt az állami levéltárba, hogy ott az alkotmánytörténelem forrásait közvetlen betekintés által tanulmányozhassa? Nem is árulja el ily kútfőtanulmányon alapuló részletekbe belemélyedő alapos ismeretét az athenei alkotmánytörténelemnek Aristoteles a maga Πολιτικά-jában. Csak általánosságokban mozog ő ott, midőn athenei intézményekről van szó. Szóval nincs rá semminemű külső ok, mely bennünket arra kényszeríthetne, hogy inkább Aristotelestől származtassuk a British Museum görög szövegét és ne inkább Demetrios Phalereustól. Azután nem telepedett-e meg Demetrios később Egyiptomban? Nem működött-e ő mint könyvtárnok azon a vidéken, a honnét ez a szöveg előkerült? De ha összehasonlítjuk a British Museum görög szövegét alkotmánytörténelmi adatok dolgában Aristoteles Πολιτικά-jával: úgy azt kell mondanunk, hogy a *belső okok* sem harcznak valami nagyon sok ponton azon hypothesis mellett, hogy Aristoteles a szöveg szerzője; habár nem is állíthatjuk, hogy ellentétes értesülései voltak a két mű szerzőjének alkotmánytörténelmi mozzanatokra nézve az egész vonalon: tagadhatatlan, hogy nagyon nevezetes kérdésekben a legkirivóbb, sőt homlokegyenest ellentétes módon vázolja a két mű szerzője úgy az intézmények keletkezését, fejlődését, mint az egyes történeti alakok államférfúi jelentőségét. Hogy példát hozzak föl, ott van mindjárt Drakon és Solon törvényhozása. Drakonról Aristoteles Πολιτικά-ja csak annyit tud, hogy „Drakonnak is vannak törvényei; ő egy, már létező alkotmány alapján alkotta ezen törvényeket; semmi különös nem foglaltatik ezen törvényekben, a mi említést érdemelne, hacsak nem az az iszonytató szigorúság, a melylyel Drakon törvényei a büntetéseket oly keményen rendelik megfenyíttetni“. Így olvassuk ezt Aristoteles Πολιτικά-jában: és íme, most előttünk fekszik az egyiptomi papyrus görög szövege, ebben meg Drakon úgy szerepel, mint nagyfotosságú alkotmányhozó, mint oly államférfi, a ki a saját kezdeményezéséből létrehozta nemcsak azon *timokratikus* szervezetet, a melyet eddig kizárólag Solonnak tulajdonítottak, de a ki oly mélyreható részletezéssel is rendelkezett az államintézmények fölépítésében, mint a hogy Solonról egyetlenegy kútfő sem állítja. Vajjon hogy magyarázzuk ki ezen kirivó ellenmondásokat? Ha a τρίτον τέλος szókat zárjel közé teszi is Susemihl a Πολιτικά szövegében mint gyanúsakat, ezzel még nincs helyreállítva az összhang a két szöveg közt, tekintettel a *hippeusok* és *zeugiták* vagyonfoki sorrendjére; de még ha így lenne is, a minthogy nincs, még ebben az esetben is megmaradna a megdöbbenő ellentét Drakon államférfúi működését illetőleg a két szövegben. Tehát azt higgyük-e, hogy Aristoteles akkor, midőn a Πολιτικά-t írta, még nem volt kellőleg tájékozva Athén alkotmánytörténetének fenforgó mozza-

natai felől, és csak később, midőn ezen Ὁ Αθηναίων πολιτεία-t írta, szerzett magának kellő tudomást a Solon-féle timokratia szervezete felől? Avagy azt tartjuk-e, hogy a Πολιτικά II. könyvének illető helye interpolatio? Avagy azt gondoljuk-e, hogy nem Aristoteles saját maga, hanem valamelyik tanítványa írta az előttünk fekvő szöveget, pl. épen Demetrios Phalereus...? Mind a három eset lehetséges; sőt lehetséges még egy negyedik is, az t. i., hogy ez az egész papyrus-kézirat jóval későbbi, ha nem merőben modern koholmány. Legyen bárhogy, annyi tény, hogy ha mindezek ellenére mégis Aristotelestől, saját magától származnék ez az elmetermék, hát akkor épen nincs igazok a legtekintélyesebb német philologusoknak, a kik az Ἡθικά egy ki-fejezésébe, a συνηγμέναι πολιτείαi-ba kapaszkodnak; mert akkor nem is írhatta Aristoteles a Πολιτικά előtt az ő 158 államalkotmányról szóló gyűjteményes munkáját, a melynek állítólag részét tenné ez az Ὁ Αθηναίων πολιτεία, hanem csakis a Πολιτικά után írhatta ez utóbbit; és ugyan nemcsak azért, mert ezen szövegben lejön Aristoteles, illetőleg a szöveg szerzője egész Kr. e. 329-ig, holott a Πολιτικά ily késő korbeli eseményekre már nem terjeszkedik ki, de leginkább azért, mert nem lehetetlen, hogy Aristoteles, ha már előzetesen ismerte volna is mindazt az athenei alkotmánytörténelemből, a mit ezen szövegben földolgoz, mégis akként írta volna meg a maga Πολιτικά-jának Athenére vonatkozó helyeit, mint a hogy ő azokat tényleg megírta. Ott van azután az Areiopag is. Sem a Hermann és Schömann, sem a Philippi és Lange elméletei az Areiopag tanácsának keletkezéséről nem tűntették föl eddigelé a Solon előtti Areiopagot oly nevezetes hatalomkörben, mint a hogy ezt a British Museum görög szövege cselekszi; nem sejtette senki, hogy az állambirósági alkotmányjogi magas tisztét erre az ősrégi testületre nem Solon ruházta rá, hanem már évtizedekkel azelőtt Drakon. Aristoteles erről még mitsem tud a Πολιτικά-ban, hanem csak olyasmit mond, a minek az értelme az, hogy Solon nem törölte el az Areiopag tanácsát, melyet már készen talált.

De térjünk már most át a szöveg alkotmánytörténelmi tartalmára. Maga a szöveg első részében az athenei állam fejlődésének történetével foglalkozik. Tizenegy alkotmánytörténelmi phasist különböztet meg egy visszapillantásban (41. fejezet Kenyon szerint), a mely közvetlenül megelőzi a szöveg második nagy szakaszát. „Az első nagy átalakulás — μεταβολή — Jon uralkodásával következett be, a midőn is* az ő emberei létrehozták a synoikismost. Ekkor sorakoztak bele ugyanis az athéneiek a négy phylébe, és ekkor állították föl a törzsfőnököket — φυλοβασίλεις. A második államrend Theseussal következett be, a midőn már az alkotmány kezdett egy kissé elhajlani a királyságtól. Ezután

a Drakon-féle átalakulás következett; ekkor irták össze első ízben a törvényeket; a harmadik átalakulás a zendülés idejében történt, Solon idejében és ezzel *kezdődik a demokratia*. Negyedik átalakulás volt a Peisistratos tyrannisa. Az ötödik átalakulás a tyrannusok elűzése után Kleisthenessel következett be, még pedig a Solonénál népesebb irányzattal. A hatodik átalakulást az Areiopag tanácsának főnhatósága jelzi a *persa* háborúk után. A hetedik átalakulásnak Aristeides tört útát és Ephialtes fejezte be, megdöntvén az Areiopag tanácsának hatalomkörét, tehát oly időben, midőn a demagogok a tengeri uralom folytán nagyon sok bajt okoztak az államnak. A nyolczadik átalakulás a négyszázak uralmának létrejötte volt; ezután ismét demokratia következett; ez volt a kilenczedik átalakulás. A tizedik átalakulást a 30 tyrannosnak és a 10-nek a tyrannisa jelzi. A tizenegyedik átalakulás pedig végre akkor következett be, midőn a menekültek Phyléből és a Peiraeusból bevonultak a városba; s ez tart még mindig, a jelen pillanatig. folyton szaporítván azon szabadságot, a melyet a tömeg (πληθός) élvez. A nép ugyanis úrrá tette saját magát minden tekintetben, souverain hatalmat (ζώριον) gyakorolván az összes államügyek fölött, néphatározatokkal (ψήφισμα) igazgatván az államot és esküdtszékek által gyakorolván nyomást a kormányzatra, esküdtszékek által, a melyekben csak az történhetik, a mit a nép akar. Még azon ítélkezést is, melyet eddig a tanács gyakorolt, már most a nép — δῆμος — gyakorolja“. Nem ment ezen 11 phasisra osztás és annak keresztülvitele benső ellenmondásoktól. Különösen az a fordulat lephet meg, mely olybá tünteti föl a dolgot, mintha a Drakon létrehozta reformok nem is jeleznének önmagukban külön átalakulási korszakot, hanem ily korszakos jelleggel csakis a Theseus és a Solon reformjai birtak volna. Nagyon emlékeztet ez azon előszámlálási következtetésekre, melyek a Πολιτεία-ban (a δημοκρατία árnyalatainak alkalmából) előfordulnak. Értekező végig menve már most a a 11 alkotmánytörténelmi phasison, úgy találja, hogy lehetetlen föl nem ismernünk mindjárt első pillanatra egyfelől az új adatok fontosságát, másfelől meg az ellentétet, mely a British Museum szövegének előadása és eddigi kútfőink előadása közt mutatkozik. Drakon, kit eddig csak mint büntetőjogi törvényhozót ismertünk, most úgy jelenik meg előttünk, mint a timokratiai gondolatnak, valamint a később Theramenestől keresztülvitt hoplita-censusnak ősrégi életbeléptetője, Solon pedig, kit mint a timokratia megteremtőjét és az Areiopag állambirósági szerepkörének föl-avatóját bámultunk, veszít mindkét téren hagyományos jelentőségéből. Az Areiopag tanácsa felől azt olvassuk, hogy a Theseus utáni időkben évek hosszú során át már mintegy magát a kilépő archonokból kiegészítő és viszont az összes tisztviselőket kinevező

legfőbb hatóság kormányzott, s hogy az ő állambirósági szerepe is régibb, mint Drakon. Nyer azonban jelentőségében Solon, mint az esküdtbiróságok szellemes megszervezője és szerzője a törvény azon rendelkezésének, hogy a hivatalnokok eljárása ellen is lehessen az esküdtbiróságokhoz fölebbezni — ἔφεσις. — Nagyon nevezetes adat, hogy már Solon hozta ugyan be az archonok állomásainak sorshúzás utján való betöltését, de kapcsolatba hozta ezt a prokritosok intézményével; csakis azon jelöltek sorából sorsoltathattak ki az archonok, a mely jelölteket előbb e célra az egyes phylék forma szerint megválasztottak. Fontos azon adat is, hogy az előttünk ismeretlen Damasiának megghiúsult államcsinyi kísérlete után, de még a Peisistratos tyrannisát megelőzőleg, rövid időre ismét felülkerekedett az eupatrida-reactio. Keresztülvitték, hogy tíz archon választatott és ezek közül öt csak eupatrida lehetett. Ez teszi azután érthetővé a Peisistratos fényes politikai sikereit. Azért lett oly népszerű a Peisistratos tyrannisa Athenében, mert ez a tyrannis emberszerető — φιλόανθρωπος — uralom volt, a mely vaskövetkezetességgel vitte keresztül a törvényelőtti egyenlőség eszméjét az államéletben és jogszolgáltatásban egyiránt. Peisistratos tyrannisához csatlakozni annyit tett, mint sikerrel küzdeni az eupatridák hagyományos befolyásának túlkapásai ellen. Hogy Peisistratos az apósától kapott 1000 argosi katonával győzött az athenei csapatok fölött Pallenénél: ez tanulságosabb új adat mi ránk nézve, mint hogy nem Hipparchos volt a Harmodios szeretője, hanem a Peisistratos negyedik fia, Thettalos. Peisistratos nem kaczerkodott az eupatridákkal a politikában, de politikai célból mozdította elő a földművelést Attikában. A Peisistratidák elűzése után, a mi csakis a jóshelyektől fölbujtogatott spártai nyers haderő segítségével volt lehetséges, újból felülkerekedik az eupatrida-reactio. Mutatja ezt az a bordal is, melyet a szöveg közöl. Kedon, a zendülő, szintén ennek az eupatrida-reactionnak állhatott szolgálatában. Kleisthenes azonban, a ki leverte az eupatridákat, határozottan a nép barátja volt. Az összes állampolgárság egységsülését akarta előmozdítani Kleisthenes, midőn a 4 hagyományos phyle helyett 10 új phylét állított föl és ezekbe az összes szabad embereket egymással teljesen egyenjogú és egyenrangú állampolgárokkul osztotta be, tekintet nélkül úgy a családfára, mint a vagyonfokra; sőt távol tartotta az új szervezettől még az előbbi időből származó trititsóket is. Kleisthenes új trititsyei nem nemzetségi, hanem tisztán topographiai alapon állottak, a községeknek — δήμοι — levén kapcsolatai. Kleisthenes rendelkezésére az atheneiek magukat hivatalosan csakis azon község után nevezték el, a melyben laktak, nehogy az új állampolgárok — νεοπολίται — feszélyezve érezzék magukat homályos vagy alantas

eredetők miatt a régi állampolgárokkal szemben, a kik már azáltal is, hogy az atyjok nevét tették oda a saját nevök mellé, a saját családjuk ősi fényére emlékeztettek. Kleisthenes megtett athenei állampolgárrá minden szabad embert, a ki az athenei állam valamely közösségében lakott. A demarchokat is ő állította és ugyanazon jogkörrel ruházta föl, a melylyel azelőtt a naukarok birtak. Egészen új az is, hogy Kleisthenes a 10 strategot a polemarch alá rendelte. A Peisistratidák befolyásos párthiveinek eltávolítása végett hozta be az *ostrakismos*t is. Vagy *atimiába* esni, vagy pedig Euboia déli csúcsára menni lakni: e között kellett választania az ostrakizáltnak. A szöveg szerint Telesinos archonsága előtt az archonokat még úgy választották, habár akkor már néhány év óta életbe voltak léptetve a Kleisthenes reformjai. Ezért nevezheti Plutarchos még aristokrátiának a Kleisthenes korát. De Telesinos archonsága alatt behozzák a babszemekkel való sorshúzást — *κωάμωσις*. — Maroneiában fölfedezik Nikodemos archon korában a bányákat és Themistokles 100 hajót épített a bányák jövedelmén (100 talentom), a helyett, hogy e 100 talentomot a nép közt osztották volna ki, a mint némelyek követelték. Egészen új adat, hogy az Areiopag tanácsa a salamisi csata után 17 évig vezérlő szerepet gyakorolhatott az athenei államéletre, és csak azért, mert közvetlenül a salamisi csata előtt mindenki el volt már csüggedve; maguk a strategok hívták föl menekülésre a népet: de az Areiopag megemberelte magát, beteretle az összes fegyverfoghatókat a hajókra és minden egyes állampolgárnak 8 drachmát nyomott a markába. A szöveg szerint Aristeides csábította arra az atheneieket, hogy a hegemoniát olyasmire használják föl, a mi egyértelmű volt a szövetséges társak delosi pénztárának megrablásával, csakhogy a különféle közszolgálatokért fizetendő zsolddal kenyérhez juttathassanak vagy 20,000 állampolgárt, s ezek közt 6000 esküdtbíró Athénében. Azáltal is nagyban előmozdította a demokrátiát Aristeides, hogy behívta állandó megtelepülésre a városba a vidékieket.

Ephialtes úgy mutatja be a szöveg, mint a nép megvesztegethetetlen barátját, a ki azzal kezdte a maga politikai pályáját, hogy számos areiopagitát tett tehetetlenné, sikkasztási pert akasztván a nyakukba. Az Areiopag állambírósági s egyéb politikai jogkörét Ephialtes a medismossal vádolt Themistokles csel-szövényének segélyével dönti meg; ezen jogkör részint az 500-as államtanácsra — *βουλή* —, részint az *ἐκκλησία*-ra, részint pedig az esküdtbíróságokra ruházván. Része volt azonban ezen reformban Archestratosnak is.

Ephialtes ledőfetése után már bekövetkezik a hanyatlás a szöveg szerint: részint a dúsgazdag Kimon lélekvásárlásai, részint meg a miatt, hogy az atheneiek ebben az időben hadvezérekké

rendszerint nem szakképzett, tapasztalt kitünőségeket, hanem oly tehetségtelen egyéneket választottak, a kiknek minden érdemök abból állott, hogy ősrégi nagy családoknak voltak ivadécai. Meg is adták az árát, mert az ily strategok járatlansága azután az athenei államnak minden egyes hadjárat alkalmával 2000—3000 hoplita életébe került. Az orthodox philologusok tehát nagyon tévesen nevezik a Kimon korát az egészséges atheniség — „*gesundes Athenenthum*“ — fénykorának.

Egészen új, hogy Ephialtes halála után 6 évvel bocsátották csak archonságra a zeugitákat. Mnesitheides lett először archon a zeugiták vagyonfok-osztályából. Ha ez áll: akkor reactionnak kellett bekövetkeznie 477 után, mert 477-ben Aristeidés már keresztülvitte, hogy bármely vagyonfok-osztálybeli állampolgár is lehessen archon. Nem valószínűtlen, hogy Kimon idézte elő ezen reactiont az ő örökös etetéseivel, itatásaival. Kimon az archonságot valószínűleg a két első vagyonfok-osztályra szorította vissza úgy, hogy Perikles korában újból népies vívmány számba mehetett, hogy az archonságra zeugiták is föl bocsáttattak. Lysikrates archonsága alatt állítják föl a 30 községenkénti bírót; Perikles 3 évvel később alkotja meg ismeretes állampolgársági törvényét. A szöveg szerint a bírói zsoldot — *ῥησιδικόν* — Perikles hozta be, még pedig azért, hogy ezáltal ellensúlyozhassa a conservatív párt dúsgazdag vezérének, Kimonnak fertelmes lélekvásárlásait.

Perikles alakja egyáltalán nagyon szerény talapzaton jelenik meg a szövegben. Dicséri őt, de nem magasztalja föl óriási alakká. Damonides tanácsára hozta be Perikles a bírói zsoldot; Damonides tanácsára kezdte meg a peloponnesosi háborút. Valószínűleg a *prokritosokat* ebben az időben már szintén úgy sorolták ki és nem választották. A bírák tömeges megvesztegetése szintén ekkor jött volna divatba Anytos kezdeményezésére.

A Periklesre következőzött időkből még rútabb hanyatlás korát látja a szöveg. Tudatlan emberek voltak ez időt a demagogok, Kleon meg műveletlen is volt szörnyen. A szöveg Nikiaszt dicséri, meg Thukydidest, Melesias fiát; Kleophon lantcsinálót részeges embernek mondja; ő hozta be először a diobeliát. (A 41. fejezetben meg azt mondja, hogy Agyrrhios és Herakleides hozták be az *ἐκκλησιαστικόν*-t először). Lehetséges, hogy nem Kleon, de Kallikrates emelte a zsoldot 3 obolosra még ebben a korszakban. A szöveg Theramenest mentegeti: nem önérdékből szolgált végig valamennyi kormányt, de csak azért, hogy minden kormány alatt küzdhessen a rossz ellen.

A 400-as uralom behelyezését a szöveg nagy részletességgel ugyan, de egészen másként írja le mint Thukydides. Azt mondja, hogy a 400-as oligarchiát, *Peisandros*, *Antiphon* és *Theramenes* éleselmű államférfiak ezen művét, a nép csak azért

szavazta meg, mert elhitették vele, hogy a perzsa király pénzt fog adni a háború folytatására, sőt szövetségese lesz Athennek, ha ledöntik a demokrátiát. Új adat, hogy *Pythodoros* indítványára a már meglevő 10 probulos mellé még más 20-at választottak a 40 éven fölüli állampolgárok közül és hogy e 30 férfiú készítette el az alkotmányjavaslatot, melyről semmit sem látszik tudni *Thukydides*. Ezen 30 tett indítványt a γραφή παρανόμων stb. fölfüggesztésére. A hivatalokkal járó zsoldot eltörölték ugyan, de az archon és a jelenlevő prytanok zsoldját meghagyták. Új az is, hogy az „5000“ vagyoni census alapján csak a háború tartamára ruháztatott föl a legfőbb hatalommal; és hogy 10—10 férfiút választattak minden phylével az 5000 kiszemelésére. Új az is, hogy az 5000 választott 100 férfiút az alkotmányterv kidolgozására és hogy ez a 100 férfiú két alkotmánytervet terjesztett be, egyiket a későbbi idők számára, egy másikat pedig azonnal életbeléptetés végett. A 30-dik éven fölüli életkor az egyedüli qualificatio, a melyre e 2 javaslat építve van. A hivatalnokok a 400-as államtanács — βουλή — jelöltjegyzéke alapján választatnak. Az alkotandó állampolgári (politikai) törvényeket meg kell tartani: nem szabad azokat megváltoztatni. A surategokat az 5000 választja; az államkormány hatalmát tulajdonkép 10 autokrator kezeli, a kiknek van egy jegyzőjük — γραφεύς — is. Az Eretriánál szenvedett vereség, illetőleg a 400 megdöntése után *Aristokrates* és *Theramenes* a hoplita-census alapján szervezik újra a tömeguralmat.

A 30 tyrannos behelyezését illetőleg új azon adat, hogy 1000 állampolgár szemelt ki az 500-as államtanács és a hivatalok számára jelölteket. A 30 zsarnok a szöveg szerint is eleinte bölcsen kormányozott; folszabadította a végrendelkezést azon föltételek, megszorítások alól, a melyekkel az örökséglesők sykophanta ügynökei oly gyakran visszaéltek. Később azonban a 30 autokratorrá tette magát és leöldöstette nemcsak a gazdagokat és előkelő származásúakat, de mindazokat, a kiknek személyes tekintélyük volt, csakhogy elrabolhassa vagyonukat. 1500-ra teszi a szöveg a leölt áldozatok számát. *Theramenes* nem érte be azon 2000 állampolgárral, a kiket a 30 politikai jogokban akart részesíteni. *Theramenes* 3000 állampolgárt követelt, azt állítván, hogy épenséggel 3000 ember képes megfelelni Athenében úgy értelmileg, mint vagyoniilag a politikai jogokat gyakorló állampolgárság fogalma követelményeinek. *Theramenes* azon az alapon végeztették ki, hogy előbb törvényt hoztak, mely kizárta őt mint a 400-as oligarchia ellenzékét a 3000-ból, és ugyanakkor egy másik törvényt is alkottak, a mely fölhatalmazá a 30-at szabadon leöletni bárkit is, a kinek a neve nincs fölvéve a 3000 közé. Különben ezt a 3000-es névjegyzéket egyébként is többszörösen meghamisították.

A 30 zsarnok bukása után a szöveg még előbb a 10 uralmát említi, azután ismét más 10-es kormányt. Ez az utóbbi 10 hozza létre azután a kibékülést a győztes phylei menekültek és a városiak oligarchikus pártja között. *Kritias*t a szöveg nem is említi. A főalak nála *Rhinon*. Ez még az oligarchiától kapta ugyan hivatalát, de önként számolt le a nép előtt. Szintűgy társai — köztök *Phayllos* is. *Archinos*t is dicséri a szöveg. Ez az *Archinos* szilárdította meg végleg az egyetértést az *amnestia* alapján, ítélet nélkül végeztetvén ki a tanács által egy nyugtalankodó pártembert, a ki újból régi pártüzelmek czímén akarta egykori ellenfelét perbe fogatni.

A 30 zsarnok vagyonát a nép közt osztották szét. A nép pedig megszívlelte a keserű mult tanulságait és derekasan kormányozta már ezentúl az állam ügyeit. Igen, a helyreállított demokratia annyira józan és becsületes volt, hogy visszafizette a spartaiaknak még azon kölcsönt is, a melyet az ő kincsoi, — a 30 zsarnok — a spartaiaktól *népellenes* czélokra vettek vala föl.

A második részről, mely az állami közegekről szól, értekező más alkalommal fog szólani.

Folyóiratok szemléje.

1. A «BUDAPESTI SZEMLE» áprilisi füzetének tartalma: 1. V a d n a y K á r o l y *Hymen* című beszélyét közli. — 2. H o r v á t h C y r i l l *Pelbárt és codexeink* című tanulmányát befejezi. (Ismertetését l. Ak. Ért. I. 426.) — 3. T h a n K á r o l y *A chemia gyakorlati tanításának módjáról* szóló cikkében a tanítás ez ágának átváltozását egyetemünkön és annak a vezetése alatt álló chemiai intézetben létesített szervezetét vázolja, kimutatva, hogy a külföldi egyetemeken e tekintetben követett szokások az ügyre nézve kevésbbé előnyösök, a tanulóra nézve pedig sokkal terhesebbek. — 4. G o l d z i h e r I g n á c z *Arábia régi történetéről* írt tanulmányában ismerteti a tudomány e téren való haladásának egyes tényezőit. Az arab pogányság emlékei már az iszlám első idejében eltűntek s csak úgy regélhettek már rólok, mint valami évezredes multról. Ép így áll a dolog Arábiának régiségeivel. Még csak három évtizeddel ezelőtt e kutatásokkal jóformán alig jutottak régebbre a Krisztus utáni ötödik századnál s a mi ez időszakról konstruálható volt, azt legnagyobb részt csakis muhamedán kútforrásokból merítették. Positívabb történelmi világosság legelőször a déli arabság (Jemen) régi történeteire kezdett derengeni e század negyvenes éveiben. A dél-arab philologia és történettudomány első nevezetes úttörője a nagy bátorságú Arnaud József Tamás volt, ki pályáját az egyiptomi hadseregben mint gyógyszerész kezdte meg. 1843-ban a régi arab

birodalom székvárosába megy, majd Jemen észak-nyugati partvidékét (Tiháma) kutatja át, fő czélül tűzvén ki a fölíratokat. Rövid idő alatt 56-ot gyűjtött össze halálos veszedelem közt. A fölíratokat az arab írók eljárása szerint, kik Dél-Arábia népét a himjár néven nevezik, sokáig himjarita fölíratoknak nevezték Európában. Ujabbban a helyesebb sabaeus-sal cserélték föl. 30 évvel később Halévny József volt az, ki Arnaud vállalatát nem annyira folytatta, mint inkább új alapon újra megkezdte és a legtágasabb téren végrehajtotta. Ő Jement jeruzsálemi zsidó szerepében utazta be. Fölötte gazdag volt a zsákmány, melynek birtokába jutott. Nem említve a sok fölfedezett régi romot, Jemen hajdani fényének tanúit, kiemelendő az, hogy Dél-Arábia 37 különféle helységéből 686 új fölíratot hozott magával, köztök olyanokat, melyek hivatta voltak Arábia régi történetére új fényt deríteni. Halévny fölíratjai derítették ki azt, hogy régebben himjarita, majd később sabeusnak nevezett nyelv és emlékek nem egy és ugyanazon, hanem különféle dialektust mutatnak föl s így különféle népcsoportok hagyományát képviselik. Halévny fedezte föl a Jemen keleti részén levő El-Dsóf tartományban Me'in városát. Ezt ő azonosnak találta az ókori írók Minaei-jével. A minaeusok régi fészkének fölfedezése ismét új korszakot nyitott a dél-arab kutatások terén. Ez egyrészt új irányba terelte az arab philologia e fejezetének tárgyalását; másrészt a minaeus hatalom terjedelmének és historiai jelentőségének kimutatására vezetett. E kutatások terén különösen Müller Dávid Henrik, a bécsi egyetem tanára szerzett érdemeket, ki a fölíratok megfejtését és magyarázatát az arab írókból meríthető tényekkel világítja meg. Ő buzdított két osztrák tudóst, Langer Szigfridet és Glaser Eduárdot arra, hogy Halévny nyomdokaiba lépjenek. Langer 17 új fölíratot fedezett föl, melyeket még meggyilkoltatása előtt tanárához, Müllerhez, juttatott. Langer három utazást tett Dél-Arábia legkülönbélebb részeiben, melyekből nagyfontosságú gyűjteményeket hozott haza. Egy tekintélyes arab kézirati gyűjteményt, melyet a berlini könyvtár szerzett meg s 1052 fölíratú másolatot, tehát körülbelől annyit, mint összes elődei együttvéve. E fölíratok számos keltezéssel ellátott és királyneveket tartalmazó nagy terjedelmű okiratot foglalnak magokban, melyek nagybecsű adalékot fognak nyújtani Sába régi történetéhez. Czikkiró ezután ismerteti Glasernek új szempontjait és hypothesiseit, melyeket az e tárgyra vonatkozó eddigi műveiben közzétett. — 5. Csiky Gergely *Az atyafiak* című regényének negyedik közleményét adja. — 6. János Gusztáv lefordította *Tankréd és Klorinda* címmel Tasso Megszabadított Jeruzsálemének XII. ének. 46—96. verseit. — 7. Vadnay Andor *A porosz járási önkormányzat* szervezetét ismerteti s annak utánzását ajánlja a mi közigazgatásunk rendezésében is. A cikkhez függesztett észrevételben a szerkesztő figyelmeztet az utánzás veszélyes következményeire. — Az Értesítőben Szilágyi S. Erdély és az északkeleti háború című munkáját Kvacsala J. Funk Entwurf zur Regulierung der Valuta in Oesterreich munkáját Mandello

Gy., Kúnos anatóliai képek művét Vámbéri Á. ismertetik; továbbá gr. Széchenyi J. külföldi útirajzai és «Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe» vannak röviden ismertetve.

2. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE márcziusi számában első helyen dr. Neumann Károly ír «A magyar kir. államvasutak új árúdíjszabásáról», mely a legközelebbi multban, mint a szerkesztői megjegyzés tudatja — a cikk megírása után — tudvalevőleg valódi politikai eseménynyé nőtte ki magát. Értekező az új árúdíjszabást célzataiban mutatja be: és elemzés alá veti azon szempontok szerint, melyeket a vasúti díjszabások belső értékének megítélésére általában fontosaknak tart. Ezek: 1. Megfelel-e a díjszabás a kezelés és tájékoztatás szempontjából támasztható követelményeknek? 2. Összhangban áll-e a tényleges közgazdasági viszonyokkal s alkalmas-e azok előnyös fejlesztésére? 3. Mint államtulajdonban levő vasútnál megkívánható: előmozdítja-e általában az állam céljait? És végre 4. megállja-e az összehasonlítást más államok hasonló intézményeivel? Az új árúdíjszabás technikájának ismertetését előrehocsátva, értekező a régi árúdíjszabás hiányait s az újnak előnyeit az említett szempontok szerint vizsgálja. Egyszerűsítések a díjszabás minden terén, a belforgalom olcsóbb közvetítése, a különösen ápolásra szoruló termelési ágak messzebbmenő kedvezményekben részesítése, a forgalomra eddig kevésbé alkalmas árúk szállításának megkönnyítése s ez által a vasúti hálózat bevételeinek emelése, oly intézkedések, melyek az új árúdíjszabást előnyösen jellemzik, nemcsak elődjével, hanem a külföld államvasutainak díjszabásaival szemben is. Nagy sikert várhatni a szállítás díjának a kis és a nagy távolságoknál eszközölt nagyfokú mérséklésétől; míg a középtávolságok díjtételei a pénzügyi érdek megóvása érdekében nem igen szállítottak le. Általánosságban olcsóbbá vált a gyorsárúk és a kocsirakományokban feladott árúk szállítása. A gyorsárúk közül különösen mérsékelt díjért szállítatnak a friss élelmi cikkek: tej, vaj, tojás, leölt állatok stb., mi a mezőgazdaságnak s a városok élelmezésének egyenként javára válik. A gabna és liszt, építő és tűzifa, a darabárúk, a kocsirakományok díjtételei jelentékenyen alacsonyabbak, mint akár a porosz, akár az osztrák államvasutak díjszabása szerint. Különösen feltűnő a különbség a nagy távolságnál. Az új árúdíjszabásnak közgazdaságunk szempontjából legfontosabb reformjai azonban az úgynevezett kivételes díjszabások körül mozognak. Sem a német, sem az osztrák vagy francia kivételes díjszabások nem hasonlíthatók össze e részben az új magyar államvasúti díjszabással. Csak ez utóbbi áll a belföldi termelés céljainak tudatos szolgálatában. Daczára annak, hogy a kivételes díjszabások száma rendkívül leszállított; az új árúdíjszabás talált módot arra, hogy úgy a mezőgazdaságot, mint az ipart rendkívüli kedvezményekben részesítse s ezáltal a hazai termelés diadalát a külföld versenyé ellenében elősegítse. — Azután dr. Berényi Pál értekezik «Keres-

kedelmi szakoktatásunk reformálásáról. A kereskedelmi iskolák története hazánkban ezelőtt harminczhárom évvel kezdődött meg, mikor is a közoktatásügyi kormány a budapesti kereskedők két testületének meghallgatásával a létesítendő kereskedelmi akadémiák szervezeti szabályait megállapította. A budapesti kereskedelmi akadémia, mely ez időben jött létre, jó ideig egyetlen szakintézete volt az országnak. Nagyobb változás e téren akkor állott be, mikor boldogult Trefort Ágost kiadta a jelszót, hogy «kereskedelmi iskolákat kell alapítani». A törekvés célja az volt: elterelni a magyar ifjúságot a tudományos pályától. Egymásután jöttek létre kereskedelmi szakiskoláink, úgy, hogy azok száma néhány rövid év alatt túlhaladta Ausztria, sőt Franciaország hasonló intézeteinek számát, holott ez országok kereskedelme sokkal több erőt és pedig a viszonyokhoz mérten műveltebb erőket szükségel. De szakiskoláink állapota nem volt kielégítő s az jelenleg reform előtt áll. Úgy a közoktatásügyi, mint a kereskedelemügyi miniszter megindították a reform előmunkálatait, kikérték a szaktestületek véleményét. A kereskedelemügyi miniszter egészen kész tervezetett küldött szét a kereskedelmi és iparkamrákhoz. A miniszter óhajta, hogy csakis önálló kereskedelmi szakiskolák legyenek a kereskedelmi központokon; az akadémia elnevezést törölni, illetőleg oly — egyetlen — felsőbb szakiskola részére kívánja fentartani, melynek feladata volna magasabb szakképzettséget nyújtani s esetleg a kereskedelmi középiskolák tanárait kiképezni. Ez utóbbi iskolák 4 évfolyamból állanak, az utolsó osztály munkakörének legnagyobb részét a minta-iroda foglalná el. Értekező aztán feltárja azt, hogy hogyan képzei ezen minta-irodát és hangsúlyozza a gyakorlati képzés, a kereskedőnevelés fontosságát, szemben a jelenlegi rendszerrel. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly a jelen év február havának eseményeit sorolja fel és kíséri megjegyzésekkel. — Ugyanő folytatja a «Szemle a külföldi közgazdasági események felett» című rovatot, külön fejezetekben szólva az «Adók és vámok», «Az üzletvilág», nevezetesen a «kereskedelem és gyarmatosítás», a «bankok, részvénytársaságok, pénzügyek», az «ipar és strike-ok», s végül a «Mezőgazdaság» körében a lefolyt 1890. év utolsó harmadában felmerült jelenségek- és történetekről. A jelen közlemény egyuttal befejezi ez időszak rajzát. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. Víznekér Antal ismerteti dr. Gerlóczy Gyulának a magyar orvosok és természetvizsgálók tavalyi vándorgyűlésén felolvasott és legújabban közzétett értekezését «A közegészségügy szerepéről a nemzetgazdaságban». A füzet magasra csigázza a várakozásokat, a nélkül, hogy kielégítené azokat. Félrevezetők szerző statisztikai adatai hazánk népesedési viszonyairól. — Aztán dr.— foglalkozik Beckmann J. D. «Capital und Arbeit. Ein Beitrag zur Kritik der Weltwirtschaft» című füzetével, mely sok zavaros gondolatot, ellentmondást és következetlenséget rejt magában s a jelen gazdasági rend átalakítására irányuló reform-

javaslaiban nagyon is messze marad a céltól, melyet a munka teljes megjutalmazásának biztosításában maga elé tűzött. — A «Külöldi közgazdasági folyóiratok szemléjében» th — a «Bulletin de l'Institut international de statistique» legutóbbi számában Bodiótól «Communication sur l'organisation de la statistique pénale en Italie etc.» cím alatt megjelent tanulmányt ismerteti; dr. Mandello Gyula pedig a «Le Monde économique» név alatt megjelent új közgazdasági folyóiratot mutatja be. — A «Statisztikai Értesítőben» először is dr. Vargha Gyula értekezik «Az 1890. évi népszámlálás főbb eredménye törvényhatóságok szerint» cím alatt, nem elégedve meg a népszámlálás előleges adatainak összeállításával, hanem országrészről országrészre, megyéről megyére, városról városra, sőt sokszor járásról járásra keresve és méltatva az észlelt változásokat. Különös figyelemmel kíséri a cikks írója a magyar nemzetiségű részek szaporodási viszonyait, szemben a többi nemzetiség lakta területek viszonyaival. Kiemeli a Duna-Tisza közének nagyfokú gyarapodását népesség dolgában, a felvidéki kivándorlás következményeit, az alföldi városok népszámának nagyon is lassú emelkedését, az erdélyi magyarság kedvezőtlen szaporodási viszonyait s végül a szlapon megyékbe irányuló kivándorlást, mely a Dunántúl csekély emelkedést mutató népességét fogyasztja. — Aztán dr. Ráth Zoltán «A vastermelés multjából és jövőjéből» cím alatt Atkinson nyomán közli a nevezetesebb vastermelő országok termelési adatait, vázolja a haladást, melyet az egyes államok e téren tettek, utal az északamerikai Egyesült-Államok nyersvas-előállításának rohamos emelkedésére, melynél fogva ez állam a legutolsó évben már elérte, sőt meghaladta Nagy-Britannia productióját, holott három évtizeddel elebb alig egy ötödét, még csak tíz éve is nem egészen felét állította elő annak, mit a britt sziget produkált. Szól aztán a vastermelés szükségessé válандó további emelésének esélyeiről, melyben hazánk vasiparára is nagy szerep vár. — A füzet a «Könyvszemlével» 108 lapra terjed.

3. A MAGYAR NYELVŐR III. füzetében Joannovics György folytatja a nyelvújítási vitában Ballagi ellen tartott akadémiai fölolvasása közlését. — Kulcsár Endre a magyar nyelv képes beszédének azt az oldalát vizsgálja, milyen szerepet játszanak a számviszonyokból alkotott tropusok népköltészetünkben, s hogy alkalmazzák azt költőink. Leggyakoribbak műköltőknél is a *hármás* és *hetes* számok, mely utóbbinak használatát a héber költészetből vettnek magyarázza. Használatos továbbá a *kilenczes*, *tizenkettes*, *ötös*, *hatos*, s a tíz többszöröse: *száz*, *ezer*, *százezer*. A műköltészetben a határozatlan számok minden változatát megtaláljuk, azonban tévednek, a kik azt hiszik, hogy tetszés szerint bármely számot előkaphatnak, mert a számok mindig bizonyos állapotoknak határait jelzik a népköltészetben, s e tulajdonság nélkül a számképek értéke semmis. — Mócs Szaniszló Gyula történeti alapon nyomozza a magyar

gerundium-alakok fejlődését. A codexekben gyakori *-tta*, *-tte* alakot, melynek határozottan adverbialis jelentése van (pl. BécsiC., Vg Judit latuan Olofernez *ülette*: videns J. Holofernem sedentem', *ülette* ő lábainál' = lábainál ültében) egy nomen actiből nomen actionis értékkel (*-at*, *-et*) származtatja, melyhez járult a *vel* casusrag állapothatározó jelentéssel, úgy hogy a Bécsi codex példája: 'Es mikor latta volna ő rokonat *elmulatta*' ebből lett volna: *elmulat-val*, assimilálódás után: *elmulattal*, s az *-l* könnyen történhető kopása után *elmulatta*. — Zolnai Gyula folytatja *Mátyusföld nyelvjárása* leírását; e részben az érdekesebb, föltünőbb szóösszetételeket, szóképzéseket sorolja föl. — Négysesy László védelmébe fogja a Steuer megróttá: *túl a dunai*' kifejezést. Hasonló kifejezések szélűben használtak Szentesen (*túl a tiszai* dohány', *túl a tiszai* ember', *túl a Tiszára*'), mely szerkezetek alapjául ez szolgált: *túl a Tiszán*', s ezt azután a nyelvérzék egységes szónak vette, s úgy bánt el tovább vele. — Simonyi Zsigmond meg bizonyítja, hogy az *áldani* igének codexekbeli *átkoz'* jelentése csupán a biblia szövegének szó szerinti fordításából keletkezett, a mely viszont a héber szövegen alapul, a hol megvan ez igének e kettős jelentése. — Nagyszigethi Kálmán fölemlíti Molnár Albert szótárából e két különös határozót: *váltigen*, *választigen*, mely kimaradt a NyTörtSzótárból. Jelentésök a mai *váltig*, *választig*-gal azonos, etimológiájuk azonban nincs fölfejtve. A *váltigen* magyarázható: *vált+igen* összetételből (vö. *föltre-igen*), a másik keletkezése azonban ismeretlen. — Alexics György a magyar *pereputty*-ot az oláh: *porobok*-ból eredezteti; — Körösi Sándor pedig a magyar *kocsonyát* az olasz *cotagnata*-val veti egybe. — A szerkesztő egy kérdezőnek azt feleli, hogy ebben a mondatban: *a gyermeknek könyve van*, az alany: *könyve*, s nem: a *gyermek*, s az semmit sem bizonyít, hogy más nyelvekben: *gyermek* az alany (*puer habet librum*', *das kind hat ein buch*'); — egy másik kérdésre: 'hogyan lehet szabatosan mondani magyarul ezt a német szöveget: *er hat sich eine blösse gegeben* (durch eine that oder beim fechten)', azt válaszolja, hogy a következő magyar kitételekkel: *gyengéjét védtelenül hagyni. Bibéjét elárulni. Sérhető oldalát kimutatni, föltárni*'. — Népnyelvhagyományok. Szólamódok Tokajból, Babonák Háromszékmegyéből, Népmesék Gömörből, Gyermeversikék Barsmegyéből, Tájszók Csikmegyéből.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. II. füzet. Az első cikkben Mócs Szaniszló Gyula kézirati Pálos iskoladrámákat imertet. A M. Tud. Akadémia kézirattárában van ugyanis egy gyűjtemény, mely öt, illetőleg négy Pálos iskoladrámát tartalmaz, melyeket eddig alig méltattak figyelemre s melyekről téves nézetek is voltak elterjedve. E négy darab: I. Pál, szomorújáték; II. Omnia vincit amor. Polydorus et Cassandra. E darabba III. egy közjáték van bele-szőve; IV. Bakchus. V. József testvéreitől izmaelitáknak eladatik. E

kéziratot Tán cz Menyhért írta 1766—67-ben, de csupán az utolsó darabnak ő egyúttal a szerzője. A többi darabnak szerzői ismeretlenek, semmi esetre sem írta őket Bors Dániel, mint némelyek állítják. Tán cz Menyhért 1743-ban született, 18 éves korában lépett a pálos-rendbe s Pécsen végezte theologiai tanulmányait 1766/67-ben. Egyebet nem tudunk róla. A fennmaradt darabok közül a II. számú latinul van írva; tárgya: egy főúri nő kiszabadítja török fogságba került férjét. A többi négy színmű magyar. «Pál» és «József» gyenge darabok, de «Bakchus» és a «Közjáték» népies irányú, jeles termékek, melyeket szerző behatóan fejteget és érdekes kivonatokban is ismertet. — A második czikkben Vári Rezső teljesen közli a homerosi hymnuszok Aurispa-codexéhez legközelebb álló párisi kéziratnak olvasásait. E kézirat a benedekrendi szerzeteseknek S. Pierre de Perousi kolostorából került 1889 őszén a nemzeti könyvtárba. Tartalmát Homeros Iliása és több hymnusa teszi. Szerző szerint e kézirat, melyet ő használt föl legelőször, a hymnuszok kiadásainál kiváló figyelmet érdemel. — Utána Csengeri János értekezik a főbb költői fajok kifejlődéséről a görög irodalomban. Kimutatja, hogy a görög irodalom belső, természetszerű szükségességből fejlődött, a mennyiben az egyes költői műfajok egyrészt actualis viszonyok termékei, másrészt egymásra való hatásukat is világosan elárulják. Belső rokonság van tehát köztük, részint mint a szülők és gyermekek, részint mint a testvérek közt. Egyiket a másik nélkül meg sem érthetni. E természeti fejlődéssel ép ellentétes történetet mutat föl pl. a római költészet, mely a görög műfajoknak a költő tetszése szerint való utánzásából származik. — Szamota István fölveti e kérdést: Oláh, bolgár vagy magyar eredetű volt-e Ronsard Péter, a XVI. századi francia irodalomnak ez egyik kimagasló, nagy hatású alakja? Ronsard családjának származásáról eddigelé a legeltérőbb vélemények voltak elterjedve. Szerző, az eddigi nézeteknek beható bírálata után, a forrásoknak pontos egybevetése alapján kifejti, hogy Ronsard Trnovo városából, illetőleg tartományából, azaz Bolgárországból, melyet «trnovo-i tartománynak, országnak» is neveztek, származott. Neve, Ronsard, maga nem egyéb, mint Trnovo francia fordítása, mert trn vagy tern annyi mint tövis, túske, Ronsard pedig annyi mint Tövísi, azaz Trnovói. — Az irodalmi rovatban Bódis Jusztn, csekélyebb jelentőségű kifogások mellett, igen kedvezően bírálja Cserny Károly és Dávid Istvánnak a gymnasiumok VII. és VIII. osztályai számára szerkesztett latin stílusgyakorlatait. Hasonló értelemben ismerteti Némethy Géza Tély Iván akadémiai értekezését: «Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás», melynek értékét készséggel elismeri. Csak azon kívánságának ad a bíráló kifejezést, hogy Tély legalább a fontosabb művekről bővebben szólhatna s általában nagy vonásokban jellemezhetné a görög irodalomban uralkodó viszonyokat. Végül azonban nagyon kifogásolja és a maga részéről egyenesen visszautasítja Tély azon vádját, hogy az ő tanítványai «becsületszavuk megszégésé-

vel» az erasmusi kiejtés szerint tanítanak, mert tőle pl. nem kívánta volt Télyf, hogy becsületszavával kötelezze magát az úgjörög kiejtésre. — A következő bírálathban D a n i e l o v i c s K á l m á n kizárólag csupán magyarság szempontjából bírálja Szerелеmbegyi Tivadar «Görög régiségeit» s e tekintetben igen kifogásosnak mondja e tankönyvet. — Végül B a y e r J ó z s e f igen terjedelmesen bírálja Koltai Virgil Győr színészetéről irt könyvének II. kötetét, mely az 1849—1885-iki korzakot tárgyalja. Bayer kimutatja, hogy a Koltai könyve igen gazdag értékes anyagban, de hogy ez az anyag sem egészen megbízható, sem. és ez a főbaj, földolgozva s rendezve nincsen. Fejtegetéseinek igazolására maga állítja össze az 1840—67-iki időszakra nézve Szigligeti Ede s néhány kiválóbb drámairónk szereplését a győri színpadon. E réper-toire-ok ép oly érdekesek, mint tanulságosak, míg a Koltai rendezetlen anyagát át nem tekinthetni s irodalom- vagy színügy-történeti következtetésekre föl nem használhatni. Végül kimutatja Bayer, hogy a munkának ez a kötete is igen gazdag tárgyi hibákban és tévedésekben, minél fogva e munka nyers anyagát sem szabad óvatos kritika nélkül fölhasználni. — A külföldi irodalom köréből G ä r t n e r H e n r i k Flaischlen Cäsarnak Gemmingenről irt monographiáját ismerteti. Gemmingen Ottó Henrik (szül. 1755-ben Heilbronnban, legtöbbit Mannheimban és Bécsben tartózkodott, hol több folyóiratot is adott ki, meghalt 1836-ban). Diderot tanítványa, de sok önállósággal. «Der deutsche Hausvater» cz. polgári drámája sokáig igen kedvelt darabja volt a német réper-toire-nak s még ma is történeti szempontból tanulságos munka. — A második cikkben bemutatja K e l e m e n B é l a Methner J. «Poesie und Prosa, ihre Arten und Formen» cz. könyvét, melynek átlátszó és szabatos fejtegetéseit igen dicséri s csupán a műfajok osztályozásában mutatkozó szörszálhasogatásait nem tartja indokoltaknak. Az irodalmi termékek iránt érdeklődő olvasóknak ajánlja az élvezetesen tájékoztató, a középiskolai tanároknak pedig, mint a tanítás közben nyert tapasztalatokon és benyomásokon épült, tanulságos kézikönyvet. — Végül bemutatja P e t z G e d e o n Braun Ferencnek «Die letzten Schicksale der Krimgothen» cz. könyvét, mely főleg orosz forrásokon, de önálló tanulmányokon is nyugszik és új világításban tünteti föl a krimi góthok viszontagságos történetét Procopius idejétől egész a XVII. századig, melynek folyamán a góthok elaltárosodtak. Érdekes szerzőnek az az alapos fejtegetése, hogy az 1778-ban Oroszországba, az azovi tenger mellékeire kivándorolt keresztyének ép ama krimi góthoknak egyenes utódai. — Vegyesek, könyvészet, az 1890-ki philologiai tárgyú programmértekezések lajstroma zárják be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat III. (vagyis márczius havi) füzete első cikkében: «Matthisson hatása irodalmunkra», D e m e k G y ő z ő nagy olvasottság alapján kutatja, hogy Matthisson Frigyes, kiről eddig is általánosságban tudva volt, hogy hazánkban is rendkívüli népszerűségnek örvendett, mennyiben volt hatással a magyar költőkre. Az első hazai

író, kiről biztos tudomásunk van, hogy Matthissonnal foglalkozott és egy ideig ennek befolyása alatt állott, Kis János, a múlt század utolsó tizedében. Utána Kazinczy Ferencz, Bacsányi János, Csokonai Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferencz, Szemere Pál, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Sárosy Gyula, sőt még Petőfi Sándor nyilatkozataiból vagy költeményeiből mutat ki többé-kevésbbé világos nyomokat, melyek Matthisson egész irányának vagy egyes költeményeinek hatására vezethetők vissza. A dolgozat egy terjedelmesebb munkának második része; az első nagyobbik rész Matthisson életét és munkáit tárgyalja, de még nem jelent meg nyomtatásban. — A második cikkben Bayer József behatóan ismerteti Kelemen Lászlónak 1793-ban készült, de nyomtatásban soha meg nem jelent Zaide-fordítását. Kelemen László 1801-ig, a meddig a saját följegyzései terjednek, tizenhét drámát fordított vagy dolgozott át a magyar színpad számára. «Zaide», melynek eredetijét Henszler K. Fr. († 1828.) írta, 1794. február 14-én fordul elő első ízben a magyar műsoron. E darab Bécsben is és nálunk is igen kedvelt volt, bár még Henszlernek sem legjobb darabjai közül való. Tárgya az a többször földolgozott mese: hogyan őrzi meg a jó feleség férje iránti hűségét minden kísértések közepette és hogyan áll bosszút szemérmetlen udvarlóján. A darab teljesen a helyzet komikumára van építve, de, a cselekvénynek számos kényes részlete daczára, mindig a tisztesség határai között mozog. Kelemen hűségesen ragaszkodott fordításában az eredeti szöveghez s a vígjátéknak egyetlen jelenetét sem mellőzte s egyetlen jelenetén sem tett lényeges módosítást. Kihagyásai csupán egyes, valószínűen egészen meg nem értett szavakra vagy mondatokra szorítkoznak. Föltűnőbb hozzászólás csak a darab végén található, hol a cselekvény erkölcsös irányát jobban kiemelte. A fordítás maga elég gyöngye, mint a közlött mutatványokból is láthatni. Kelemen több helyütt félreértette, másutt egyáltalában nem értette meg az eredeti szöveget. Magyarsága elég jó, de saját maga alkotta szavai és kifejezései nem a legsikerültebbek. Látszik, hogy küzd a nyelvvél, a mi irodalmunk akkori szakában épen nem föltűnő. A kéziratnak fennmaradt példányán olvasható Müller Jakab nagyváradi censor sajátkezű előadatási engedélye, mely 1800. április 3. kelt. A censor vörös írónja több helyütt kitörölt egyes kifejezéseket, melyeken erkölcsi szempontból fönnakadt, pedig a darabnak inkább helyzetei sikamlóságak, mint szavai. — A harmadik cikkben Haraszi Gyula a legújabb kutatások, első sorban Rigal aixi egyetemi tanárnak Alexandre Hardyról 1889-ben kiadott nagy munkája alapján, kimerítő rajzát adja a Rennaissance-kori francia színpadnak, behatóan tárgyalva a színpad berendezését, a színészek viszonyait, a közönség magatartását, az előadott darabok jellemző vonásait stb. — Utána Kassai Gusztáv felel Vári Rezső azon megjegyzéseire, melyekben ez Kassai görög «Mohács»-fordítását kedvezőtlen bírálat tárgyává tette volt. — Az utolsó cikkben Fodor Gyula Martialis egyik költeményének

(Epp. l. I. ep. 117.) többektől kifogásolt szövegével foglalkozik s kimutatni törekszik, hogy a legjobb codexek olvasása (nec roges) helyes s ennél fogva sem erőszakos magyarázatra, sem conjecturára nem szorul.

A hazai irodalom rovatában Bódiss Jusztin James Gow és Szerelemhegyi Tivadar görög állami régiségeit bírálja és sem az egyik, sem a másik könyvet nem találja olyannak, mely akár tartalmával, akár előadása módjával hazai iskoláink igényeinek megfelelne. — Pecz Vilmos, csekély számú és jelentőségű hiányokat nem tekintve, igen kedvezően nyilatkozik Csiky Gergely Kyklops-fordításáról és igen kíváncsnak tartja, hogy a minden tekintetben hivatott fordító minél előbb gazdagítsa irodalmunkat a teljes magyar Aeschylussal és Euripidessal. — Kedvezően nyilatkozik Erdélyi Pál Gonda Samu Horváth Ádám-életrajzáról is, bár szerkezet dolgában vannak kifogásai a munka ellen, mely különben egy érdemes magyar író emlékezetét dicséretesen megújítja. — A philologiai programmok sorában Leher Vilmos ismerteti Négyesy László derék értekezését, melyben ez Verseghy Ferenczet mint versújítót mutatja be. — Gazdag vegyesek. könyvészet és a philologiai társaságnak 1891. január 25-én tartott közgyűlésén fölolvastott dolgozatok (P. Thewrewk Emil elnöki beszéde. Fináczy Ernő titkári jelentése, a pénztárvizsgáló bizottság jelentése, a jegyzőkönyv) zárják be a füzetet.

5. MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE 1891. X. évf. I. füzet tartalma: Jeszenszky Dezső a középiskolai reform alapkérdéseit fejtegeti. Azt követeli, hogy az iskola, mint a modern társadalom nevelésének főeszköze, korunk ideálját törekedjék megvalósítani. Ez meglesz, ha nevelése alsó fokán növendékét fogalmak megértésére és képzésére megtanítja, objectiv rendhez való alkalmazkodásra készsége teszi, benne a fogékonyságot nem érzéki javak iránt fejleszti; ha középfokán a szakképzettség megszerzésének munkáját végeztetvén vele, az igazság megismerésére képesíti, közvetlenül tapasztaltatja általa, hogy a fegyelmezetség magasabb célok elérésének eszköze, és az erkölcsi értékű törekvés által elérhető sikerek boldogító hatását vele megizlelteti; végre ha betetőző fokán mindazzal megismerteti, mit az ember intellectualis és aesthetikai, jogi és polgári, vallási és erkölcsi tevékenysége által elért, ha ezen eredmények összefüggését, kölcsönös föltételezettségét és értékét elébe tárja, és ha megmutatja neki, miként alkotható meg oly világnézet, melynek világánál a révparthoz vezető életút megtalálható és veszélyei felismerhetők. — Belják B. Pál: A következtetés lélektana címén Binet Alfred francia bölcsész munkálkodását ismerteti. Az értesítőben a British Museum őrei által fölfedezett s nemrég kiadott állítólagos Aristoteles-féle iratot ismertetik, s ugyanekkor bemutatják Schvarcz Gyula munkáját: Kritik der Staatsformen des Aristoteles. Eisenach 1890. — Simon I. Sándor Heller Ágostnak az Akadémiában felolvasott értekezésével: «Adalékok az anyag problémájához» foglalkozik. Végül bölcsészeti folyóiratok szemláját közölnek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály harmadik ülése.

1891. márczius 2-án.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Zichy Antal t. t. Budenz József, P. Thewrewk Emil r. t. Goldziher Ignác, Pecz Vilmos l. tt. — Más osztályokból: Fraknói Vilmos, Pauer Imre, Szabó József, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. Czobor Béla l. t. — Gyulai Pál. osztálytitkár.

75. PONORI THEWREWK EMIL r. t. «A görög anthológiáról» értekezik. — Ugyanő bemutatja dr. Vári Rezsőnek mint vendégnek, a «Nikander-Scholionok» készülő kiadását.

76. DR. KÉGL SÁNDOR mint vendég «Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből» című értekezése. — Bírálatra adatik.

77. Az osztályelnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére P. THEWREWK EMIL r. és GOLDZIHNER IGNÁC l. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1891. márczius 9-én.

TÓTH LŐRINCZ r. tag elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Fraknói Vilmos, Hoffmann Pál, Jakab Elek, Kautz Gyula, Keleti Károly, Pauler Gyula, Vécsey Tamás r. tt. Acsády Ignác, Csaplár Benedek, Czobor Béla, Csontos János, Domanovszky Endre, Fejérpataky László, György Endre, Horvát Árpád, Lubrich Ágost, Majláth Béla, Szádeczky Lajos, Wlassics Gyula l. tt. — Más osztályokból: Jókai Mór, Zichy Antal t. tt. Beöthy Zsolt, Hunfalvy Pál, Szabó József, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Goldziher Ignác, Pecz Vilmos l. tt. — Jegyző: Pauer Imre, oszt. titkár.

78. SCHVARCZ GYULA r. t. «Az athenei állam alkotmánytörténelme azon csak imént felfedezett munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonítanak» című értekezését olvassa fel.

79. LÁNCZY GYULA mint vendég: «Dante és VIII. Bonifác pápa» című tanulmányából olvas fel egy részletet.

80. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek PAULER GYULA és JAKAB ELEK r. tagok.

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1891. márczius 16-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő, Konkoly T. Miklós, B. Podmaniczky Géza t. tt. Entz Géza, Báró Eötvös Loránd, König Gyula, Krenner

József, Szily Kálmán r. tt. Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Daday Jenő, Fröhlich Izidor, Galgóczy Károly, Heller Ágost, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Kondor Gusztáv, Lengyel Béla, Réthy Mór, Thanhoffer Lajos l. tt. — Egyéb osztályokból: Zichy Antal t. t. Hunfalvy Pál, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Szabó József, oszt. titkár.

81. KOCH ANTAL l. t. **«Az erdélyi medencze harmadkori képződményei, I. rész. Paleogen csoport.»**

82. FRÖHLICH IZIDOR l. t. **«Együttesen lengő mágnesek kölcsönös vonzásai és taszításai.»**

83. Hegyfokj Kabos részéről: **«Az esőről»**, bemutatja HELLER Á. l. t.

84. Winkler Lajos részéről: **«A gázok oldhatósága vízben»** című dolgozatot röviden ismerteti THAN KÁROLY r. t.

85. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök fölkéri FRÖHLICH IZIDOR és HELLER Á. l. tagokat.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1891. márczius 19-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Jókai Mór t. t. Fraknoi Vilmos, Hunfalvy Pál, Keleti Károly, Pauer Imre, Szabó József, Szász Károly, Than Károly r. tt. Berczik Árpád, Csiky Gergely, Csontos János, Czobor Béla, Klein Gyula, Lubrich Ágost, Ortvy Tivadar l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, h. főtitkár.

86. BERCZIK ÁRPÁD l. t. mint a gróf Teleki József drámai pályázat bíráló bizottságának előadója, fölolvassa jelentését az 1890. évi pályázatról, a mely szerint a IV. számú: **«A balga ember nem okul a példán stb.»** jeligéjű, **«Két szerelem»** című háromfelvonásos szomorújátéknak javasolják a jutalom kiadása. — A bíráló bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélkéből Csiky Gergely l. t. neve tüntet elő, kinek is a jutalom kiadatni határoztatott.

87. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére SZABÓ JÓZSEF r. és CSONTOSI JÁNOS l. tagokat kéri föl. kik még az ülés folyamán jelenték, hogy megbízatásukban eljárak.

88. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére JÓKAI MÓR t. és BERCZIK ÁRPÁD l. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1891. márczius 23-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök elnöklete alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos másodelnök, Markusovszky Lajos, Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. Beöthy Zsolt, Budenz József, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, König Gyula, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Than Károly r. tt. Batizfalvy Sámuel, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Majláth Béla, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Thallóczy Lajos l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

89. HAMPEL JÓZSEF l. t. felolvassa emlékbeszédét RÓMER F. FLÓRIS r. tagról. — Az emlékbeszédek során közrebocsátatik.

90. ZICHY ANTAL t. t. felolvassa az 1890-iki **Farkas Raskó-jutalom** ügyében kiküldött bizottság jelentését, mely szerint a jutalom ki nem adása hozatik javaslatba. — A javaslat elfogadtatván, a jelígis levelek elégetésére König Gyula r. és Czobor Béla l. tagok kéretnek föl, kik is az ülés folyamán jelentették, hogy bizatásukban eljárak.

91. A főtitkár bejelenti **Jendrassik Jenő** r. tagnak, a kiváló élethuzának márczus 3-án történt elhunytát. — Az Akadémia fájdnak részvétell veszi tudomásul nagyérdemű tagjának elhunytát és fölhívja a III. osztályt, hogy emléksbeszéd tartásáról gondoskodjék.

92. HUNFALVY PÁL, az I. oszt. elnöke bejelenti **Miklosich Ferencz** kultagnak, a bécsi egyetemen a szláv nyelvészet és irodalom tanárának elhunytát. — Az Akadémia megilletődéssel értesül a nagy tudós elhunytáról és az I. osztályt felhívja emléksbeszéd tartása iránti határozatra.

93. A vallás- és közoktatási miniszterium értesíti az Akadémiát, hogy dr. Vári Rezső részére **Leo császár és Constantinus Porphyrogeneta munkái kritikai kiadásának előkészítése** céljából 1000 frtot utazási ösztöndíjjul engedélyezett. Köszönettel vétetik.

94. A vallás- és közoktatási miniszterium kivonatosan közli az **odessai cs. és kir. consul jelentését a Fekete-tengerben az orosz cs. tengerészeti miniszterium megbizásából mult évi junius 27. és julius 27-ike között véghezvitt mélységmérésekről.** — Áttétetik a III. osztályhoz.

95. A nm. Földművelésügyi miniszter, mint a II-ik nemzetközi **ornithologiai congressus** m. bizottságának elnöke, meghívja az Akadémiát a f. évi május 17-én Budapesten összeülő congressusra. — Kiadatik a III. osztálynak.

96. Az Akadémia meghivatik a VII. nemzetközi **hygienei és demographiai congressusra**, mely f. évi augusztus 10—17-ike között Londonban ülésez. — Kiadatik a II. osztálynak.

97. Az Akadémia meghivatik a IX. **nemzetközi orientalista congressusra**, mely f. évi szeptember hónapban akar Londonban ülésezni. — Kiadatik az I. osztálynak.

98. A főtitkár bemutatja az osztályok és bizottságok ez évre véglegesen megállapított **költség-előirányzatát.** — Tudomásul vétetik.

99. Bemutatja az Akadémia jelenlegi rendes és levelező tagjainak **alosztályok szerinti csoportosítását**, valamint a II. osztályba tartozó tudományok ügyrendi czímének az osztálytól megállapított szövegezését. — Tudomásul vétetik.

100. A **Bródy-alapítvány** ügyében kiküldött bizottság előterjeszti az alapítótól jóváhagyott szövegezését az Ügyrend számára. — Elfogadtatik.

101. Az I. osztály ajánlja, hogy **Kunos Ignác**z «A kis-ázsiai töröknyelv» című értekezését mint vendég személyesen adhassa elő. — Helybenhagyatik.

102. A II. osztály ajánlja, hogy a Történelmi Bizottságba **Acsády Ignác**z, **Ballagi Aladár** és **Mailáth Béla** l. tagok rendes tagokul, **Csánky Dezső** úr pedig segédtagul beválasztassanak. — Az ajánlat elfogadtatik.

103. A főtitkár bemutatja az 1891-ik évi (LI) **naggyűlés napirendjét.** — A belső tagokkal körlevélben is közlendő.

104. A **könyvtár számára** beérkezett ajándékok közül kiemeli a Kereskedelemügyi m. kir. miniszter küldeményét: «Az Al-Dunán Baziás és Sibb közt a Széchenyi-út mentén végrehajtott lejtmerésről készített összeállítást», továbbá D'Olivecrona K. külső tag és Báró Baye. francia archaeologus ajándékait. — Köszönettel vétetnek.

105. Bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványokat.

106. A jegyzőkönyv hitelesítésére **ZICHY ANTAL** t. és **CZOBOR BÉLA** l. tagok kéretnek föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Az osztályok és bizottságok költségvetése
1891-re.

A) I. osztály.

I. Az osztály munkálataira:

1. Az osztály Értekezéseire.....	1,000	frt — kr.
2. Simonyi Zsigmond Magyar Határozók III. füzetére	300	» — »
3. A Nyelvtörténeti Szótárra.....	2,180	» — »
4. Szász Károly Dante Purgatoriuma fordítására	300	» — »
	<hr/>	3,780
		frt — kr.

II. A Nyelvtudományi Bizottság munkálataira:

1. A Nyelvtudom. Közleményekre.	1,010	frt — kr.
2. Balassa József munkája a magyar nyelvjárásokról	544	» — »
3. Svéd-lapp szöveg és Szótár....	578	» — »
4. Nyelvészeti tanulmányútra	500	» — »
5. Votják szótár	90	» — »
6. Magyar Tájszótár.....	500	» — »
7. Vogul szöveg	1,670	» — »
8. Nyelvőr és Philologiai Közlöny segélye.	2,500	» — »
9. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
10. Ügyviteli apró költség.....	30	» — »
11. Visszatérítés a Mester - szótár alapnak.....	200	» — »
	<hr/>	8,022
		frt — kr.

III. Az Irodalomtörténeti Bizottság munkálataira:

1. Szabó Károly bibliographiája ..	200	frt — kr.
2. Pécsy Simon Psalteriuma.....	480	» — »
3. A bécsi egyetemen tanult magyarok névsora	150	» — »
4. Régi Magyar Költők Tára VI. és VII. köt. bevezgetésére....	799	» — »
5. Sermones Dominicales	171	» — »
6. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
7. Irodalomtört. Közlemények	2,208	» — »
8. Szinnyei, M. Írók Névtárára ...	800	» — »
	<hr/>	5,208
		frt — kr.

IV. A Classica-philologiai Bizottság munkálataira:

1. Herodotos I. kötetére.....	1,190	frt —	kr.
2. Némethy Géza, Magyar Catojára	389	> 71	>
3. A Pindarscholionok kiadásának maradéka.....	238	> 35	>
4. Pecz, A Görög tragoedia cz. mun- kájára	650	> —	>
5. Bírálatok díjazására	81	> 04	>
6. Előadói tiszteletdíj.....	400	> —	>
		<hr/> 2,949	
		frt 10 kr.	
Az I. osztálynak összesen.....	19,959	frt 10 kr.	

B) II. osztály.

I. Az osztály munkálataira:

1. Ertekezésekre és Emlékbeszédre	4,526	frt 67	kr.
2. Medveczky Fr. «Társ. Ethika»...	900	> —	>
3. A Hunyadiak kora szerkesztése és kiadása.....	2,085	> 86	>
4. A M. Philosophiai Szemlének...	600	> —	>
5. A Könyvszemlének segélyül ...	300	> —	>
		<hr/> 8,412	
		frt 53 kr.	

II. A Történettudományi Bizottság munkálataira:

1. Magyar országgy. Emlékek XI. köt.	2,000	frt —	kr.
2. Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború II. köt.	1,600	> —	>
3. Anjoukori okmánytár VI. köt....	1,500	> —	>
4. Mátyás király levelezése kiadá- sának munkálataira	300	> —	>
5. Corpus Statutorum III. köt.....	380	> —	>
6. Karácsonyi J., Oklevelek Szt. István korából	660	> —	>
7. Pesty Frigyes kéziratgyűjteménye vételára fejében	1,200	> —	>
8. Thaly Kálmán: A Bercsényi-csa- lád története III. köt.....	2,300	> —	>
9. Történelmi Tár segélyezése	1,000	> —	>
10. Történelmi Életrajzok segélyezése	500	> —	>
11. Zsigmondkori Oklt munkálataira	400	> —	>
12. Másolásokra	700	> —	>
13. A Rákóczi-családi oklevéltár munkálataira.....	300	> —	>
14. A bizottság kéziratgyűjteménye lajstromozása	350	> —	>
15. Előadói tiszteletdíj.....	400	> —	>
16. Bizottsági apróbb kiadásokra ..	41	> 62	>
		<hr/> 13,631	
		frt 62 kr.	

III. Az Archaeologiai Bizottság munkálataira:

1. Magyarországi Régészeti Emlékek	2,500	frt — kr.
2. Archaeologiai Értesítő.....	3,700	» — »
3. Archaeologiai Közlemények....	755	» — »
4. Előadó és szerkesztő tiszteletdíja	600	» — »
5. A dűczok kezelőjének	120	» — »
		<hr/>
	7675	frt — kr.

IV. A Nemzetgazdasági Bizottság munkálataira:

1. A Nemzetgazdasági Szemle segélye	2,000	frt — kr.
2. A Budapesti Szemle segélye ...	1,200	» — »
3. Nemzetgazdasági Írók Tárára ..	710	» 42 »
4. A Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyvre	500	» — »
5. Megyei monographiákra	300	» — »
6. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
7. Apró kiadások	60	» — »
		<hr/>
	5170	frt 42 kr.
A II. osztálynak összesen	34,889	frt 57 kr.

C) III. osztály.

I. Az osztály munkálataira:

1. Matematikai és Természettudományi Értesítő ..	2,000	frt — kr.
2. Természettudományi Értekezések	2,600	» — »
3. Matematikai Értekezések	200	» — »
4. Emlékbeszédek és apró nyomtatványok	500	» — »
5. Heller Ágost I. t. «A physika története»	400	» — »
6. Chyzer Kornél lt. «Magyarország pók-faunája»	1,700	» — »
7. Fröhlich Izidor I. t. «Elméleti physika»	1,300	» — »
8. Bolyai Farkas Tentamenjének új kiadására	500	» — »
9. A nemzetközi anatomia terminológiája kidolgozására	300	» — »
10. Mult évről maradt munkálatokra	1,323	» 98 »
		<hr/>
	10,823	frt 98 kr.

II. A Math. és természettudományi Bizottság munkálataira:

1. Tudományos buvárlatok segélyezésére	1,000	frt — kr.
2. Nyílt pályázati megbízásokra ..	2,000	» — »
3. Math. és Természettud. Közlemények kiadására	2,416	» 14 »
4. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
		<hr/>
	5,816	frt 14 kr.

III. A Hadtudományi Bizottság munkálataira :

1. Hadtörténelmi Közleményekre..	1,500	frt	—	kr.			
2. Hadtörténelmi Könyvtár.....	600	»	—	»			
3. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»			
4. A múlt évről maradt munkála- tokra	627	»	—	»			
				<hr/>			
				3127	frt	—	kr.
A III. osztálynak összesen	19.767	frt	12	kr.			

2. **Bródy Zsigmond alapítványa.** Bródy Zsigmond 1890. november 14-én kelt alapító levelében 20.000 frtnyi 5%-os magyar papírrajadékot bocsátott az Akadémia rendelkezésére oly czélból, hogy ez összeg kamatai három évenként publicistikai díjúl tüzessenek ki.

E díj alapításánál azon fontos szolgálatokat tartotta az alapító szem előtt, melyeket a magyar publicistika válságos időkben a nemzeti érdekeknek tett, valamint tekintettel volt azon nagy nemzeti és kulturális érdekekre is, a melyeknek hű teljesítése a publicistika jelen és jövő hivatása.

Ehhez képest az Akadémia három évenként 3000 frtnyi díjat tűz ki, a mely első ízben az 1894-diki ünnepélyes közülés alkalmával kiadandó. A jutalmazás feltételei a következőkben állapíttatnak meg:

1. A publicistikai díj 1894-től kezdve három évenként okvetlenül kiadandó.

2. A pályázati díj a társadalmi tudományok azon ágait illeti, melyek az «Államtudományok és történelmök», «Nemzetek joga» és «Közjog» körébe tartoznak, a statisztika, ethnographia, törvények elmélete és története, magánjog, egyházi jog, jogtudomány történelme, összehasonlító jogtudomány kizárásával.

3. A díj első sorban:

a) oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására fordítandó, mely az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent. E czélból az Akadémia a díj kiadását megelőző évi nagygyűlésen felszólítja mindazokat, a kiknek az utolsó három év folyamán e körbe eső munkájok nyomtatásban megjelent, hogy azt az év végéig az Akadémia főtítkárához küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson.

A díj névtelenül megjelent munkának is odaítélhető s ez esetben a szerző, ha a díjat fel kívánja venni, szerzőségét igazolni tartozik.

b) Ilyen munka hiányában oly publicista általános hírlapírói működésének jutalmazására fordítandó a díj, kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

Ugyanegy író általános hírlapírói működéseért 10 év alatt kétszer meg nem jutalmazható; egyes művek azonban megjutalmazhatók tekintet nélkül arra, hogy szerzőjük a díjat előzetesen már megnyerte-e vagy sem.

A megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad.

A publicistikai díjat egy az Akadémia II. és I. osztályából küldött bizottság előterjesztése alapján a nagygyűlés ítéli oda. E bizottság elnöke a II. osztály elnöke vagy akadályoztatása esetén valamely ilyenül megválasztott tiszteletbeli tagja; tagjai közül kettőt a II., kettőt az I. osztály választ.

3. Miklosich Ferencz kt. halálát Hunfalvy Pál a márczius 23-iki összes ülésen a következő szavakkal jelentette be:

«Engedjék meg nekem, mint az akadémiai első osztály elnökének, hogy én is akadémiai veszteséget hozzak elő, mely leginkább az első osztályt érte. Folyó hó 9-kén temették el Bécsben Miklosich Ferencz Xaver, akadémiai külső tagunkat.

A mi Bopp Ferencz az úgynevezett indogermán nyelvtudományra. Grimm Jakab a szorosabb németére, az lett Miklosich a szláv nyelvtudományra nézve. Neve az európai nyelvtudományban a leghangzatosabbak egyike.

Nem akarom igen számos munkáit megnevezni, annál kevésbbé azokat most e helyen csak némileg is jellemezni — mert az lesz az emlékbeszédnek tárgya: — csak azt említem meg, hogy munkái a mi saját tudományunkat is nagyon érdeklik. Jelesen a magyar nyelvben előforduló szláv elemekről, meg a rumén nyelvben előforduló szláv elemekről való jeles értekezései; továbbá a rumének és cigányok költőzéseinek tárgyalásai stb. azok, melyeket alig-alig nélkülözhetünk. Az «Acta et Diplomata Graeca medii aevi», melyeket Müller Józseffel együtt adott ki, s melyekből az «Acta patriarchatus Constantipolitani» három kötetet, az «Acta et Diplomata monasteriorum et ecclesiarum Orientis» 1887-ig két kötetet tesznek, a magyar történetíró, ki a Magyarországgal kapcsolatban volt kelet-déli tartományokra kénytelen ügyet vetni, soha sem mellőzheti el.

Miklosich a bécsi egyetemen a slavistikának 1850 óta rendes tanára, s ugyan az óta a bécsi tudományos Akadémiának r. tagja volt. A tanárságtól 1885-ben vált meg. De 1862-ben élethosszáiglan tagja lón a bécsi «Reichsrathnak». Mint annak delegatusa kétszer vett részt a delegatio tanácskozásában Budapesten, a midőn nyájas társalgásában többen gyönyörködheténk. A mi Akadémiánk 1872-ben választá meg kultagjává. Elhunytá tehát Akadémiánkat még közelebbről érdekli, mint más számos európai Akadémiát, melyek tagja volt.

4. A Fekete-tengerben végzett mélységmérések. Az odessai cs. és kir. consul, a cs. és kir. külügyminisztériumhoz intézett s onnét a vall. és közoktatási m. kir. miniszteriumhoz is megküldött fölterjesztésében jelenti, hogy az Odessában megjelenő *Revue commerciale* című lapnak egy közleménye szerint, az orosz földrajzi társaságnak mult évi okt. 15-én Szent-Péterváron tartott nagygyűlésén egy előadás tartatott azokról a mérésekről, a melyek mult évi június 27. és július 27-ike között, a tengerészeti minisztérium megbízásából, a Fekete-tengerben eszközöltettek.

A nevezett consul ennek az előadásnak adatait a következőkben ismerteti:

•A legnagyobb mélységet (1000—1200 szazsén; 1 szazsén = 6 láb) a tenger mindenütt a part mentén mutatta — ennek északnyugoti része kivételével — Várnától Eupatoriáig. A vízszintől 5 szazsén mélységig, a víz hőfoka 20° Celsius maradt; itt azonban hirtelen 6—7°-ra szállt le, s így maradt 25—30 szazsén mélységig; innét kezdve emelkedett és 100 szazsén mélységben 8°-at ért el helyenként s még mélyebben 8—9½°-ot. 200 szazsénál nagyobb mélységben állati életnek semmi nyomát, ellenben nagy mennyiségű kénhidrogént találtak. a mi oly jelenség, a mit eddig egy tengerben sem tapasztaltak. 200 és 100 szazsén között, ennek a nevezett gáznak a mennyisége megcsökkent, 75 sz. mélységben pedig egészen megszűnt. A legmélyebb helyeken a tengerfenék egy halszákkal kevert, kénes iszapból álló, sűrű réteggel volt fedve. •

Mind ezeket az említett jelentés nyomán, a vall. és közokt. m. kir. miniszterium tudomás végett közli a M. T. Akadémiával.

5. Az 1891-iki Akadémiai kiadványokat általány-összeg fejében április 2-ig a következő iskolák és könyvtárak kérték: *

Beregszász: Alreáliskola. — *Budapest*: Ág. hitv. ev. főgymnasium. — VI. ker. középkereskedelmi iskola. — *Debreczen*: Főiskolai nyilvános olvasó-terem. — *Kolozsvár*: Erdélyrészi technológiai iparmúzeum. — Városi polgári fiúiskola. — *Lócse*: Kir. főgymnasium. — *Szeged*: Állami főreáliskola. — *Temesvár*: Főgymnasium. — M. kir. állami felsőbb leányiskola. Összesen: 187.

* Az I. közlemény a 62. lapon, a II. a 109 lapon.

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1891. évi (LI.) **nagygyűlés** napjait következően tűzte ki:

I.

Május 5-én, kedden délután 5 órakor az **osztályok ülései**.

Tárgyak:

- a) A pályázatok eldöntése.
- b) Új pályázatok kihirdetése.
- c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.

A II. osztály javaslatot tesz a nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom odaitétele iránt.

II.

Május 6-án, szerdán délután 5 órakor **nagygyűlés**.

Tárgyai:

- a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása.
- b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról.
- c) A jutalmat nyert pályamunkák jelígis leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.
- d) Szavazás azon indítvány fölött, hogy Stoczek József m.-elnök és rendes tag arczképe a képes-teremben elhelyeztessék.

III.

Május 7-én, csütörtökön déli 12 órakor az **Igazgató Tanács ülése**.

IV.

Május 8-án, pénteken délután 5 órakor **tagválasztó nagygyűlés**.

Tárgyai:

- a) Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.
- b) Az Igazgató Tanácsba egy tag választása.

V.

Május 10-én, vasárnap délelőtt 10 órakor **ünnepélyes közülés**.

Budapest, 1891. márczius 23.

Elnöki megbízásból:
Szily Kálmán
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. T. Akadémia munkásságáról 1890-ben.

I. Ülések.

A Magyar Tudományos Akadémiának 1890. január 7-ikétől 1890. december 15-ikéig bezárólag 26 osztályülése, 1 elegyes ülése, 12 összes ülése és 3 igazgató-tanácsi ülése, tehát összesen: 42 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály kilencz osztályülést és tíz osztályértekezletet tartott.

Az osztályülésekben 11 akadémiai tag és 6 vendég olvasott föl 17 értekezést, melyekből az irodalom és művészet körébe esik 8, a nyelvtudományéba 9.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek: február 3-án HEINRICH GUSZTÁV l. t. bemutatta KÚNOS IGNÁCZ-nak mint vendégnek *Török nép-regények* című értekezését (megjelent a Budapesti Szemlében); márczius 3-ikán TÉLFY IVÁN l. t. *Ujabb hellen munkák és a hellen nyelvtanítás* cím alatt tartott előadást (megjelent az I-ső osztály értekezései közt XIV. k. 6. sz.); márczius 24-én SZÁSZ KÁROLY r. t. bemutatta Dante *Purgatoriumának* fordítását; ugyanakkor ZICHY ANTAL t. t. felolvasta *Psychiatria és politika* című értekezését, tekintettel GRÜNWALD Béla legújabb munkájára (megjelent az I-ső osztály értekezései közt XV. k. 5. sz.); május 5-én VOLF GYÖRGY l. t. bemutatta KATONA LAJOS-nak, mint vendégnek *A holdevő morkolábról* írt fejtegetéseit (megjelent a Magyar Nyelvőrben); június 2-án SZÁSZ KÁROLY r. t. magyarázatok kíséretében folytatólag mutatványokat olvasott fel Dante *Purgatoriumának* fordításából (V—VI. ének), ugyanakkor LEHR ALBERT l. t. bemutatta HORVÁTH CYRILL-nek mint vendégnek *Pelbárt és codexeink* című értekezését (megjelent a Budapesti Szemlében). November 3-án HUNFALVY PÁL r. t. bírálatos jelentést tett gróf KUUN GÉZA t. tagnak *Relationum Hungariae cum Oriente gentibusque orientalis historia usque ad annum 1301* című kézirati munkájáról; jelentése az Akad. Értesítőben jelent meg.

A nyelvtudomány köréből: január 7-én BALLAGI MÓR r. t. felolvasta *Szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola* című értekezését (megjelent a Budapesti Szemlében); február 3-án HUNFALVY PÁL r. t. *A mohácsi nyelvmélekről* értekezett (megjelent az I-ső osztály értekezései közt XV. k. 4. sz.); márczius 3-án BUDENZ JÓZSEF r. t. bemutatta és ismertette a Nyelvtudományi Közlemények legújabbkötetét; május 5-én SIMONYI ZSIGMOND l. t. *A főnévi igenévéről* értekezett (megjelent a Magyar Nyelvőrben). ASBÓTH OSZKÁR mint vendég felolvasta *A hangsúly a szláv nyelvekben* című értekezését (megjelent az I-ső osztály értekezései közt XV. k. 9. sz.); október 6-án BUDENZ JÓZSEF r. t. felolvasta *Adalék a jurák-szamojed nyelv ismeretéhez* című értekezését (megjelent a Nyelvtudományi Közlemények-XXII. kötetében); november 3-án SIMONYI ZSIGMOND l. t. felolvasta KATONA LAJOSNAK, mint vendégnek *Szívamátra* című értekezését (megjelent a M. Nyelvőr 1890-i kötetében); december 1-én JOANNOVICS GYÖRGY t. t. felolvasta *A végtelen kérdés* című értekezését (megjelent a M. Nyelvőr ez idei kötetében); ugyanekkor MUNKÁCSI BERNÁT l. t. bemutatta BALASSA JÓZSEFNEK, mint vendégnek *A magyar nyelvjáráások osztályozása és jellemzése* című kézirati munkáját.

Az osztály részéről mint bíráló-bizottsági előadók jelentést tettek az összes ülésen márcz. 19-én a gróf Teleki József drámai pályázatról CSIKY GERGELY l. t. (a más négy bíráló az Akadémia részéről: ZICHY ANTAL tt. és MIKSZÁTH KÁLMÁN l. t., a nemzeti színház részéről EGRESSY ÁKOS és NAGY IMRE); márczius 31-én a gróf Karátszonyi drámai pályázatról VADNAI KÁROLY l. t. (a másik négy bíráló Szász KÁROLY r., BÁNÓCZI JÓZSEF, HEINRICH GUSZTÁV és SZIGETI JÓZSEF l. tt.); ugyanakkor a Farkas-Raskó-pályázatról LEHR ALBERT l. t. (a másik két bíráló Szász KÁROLY és BAKSAY SÁNDOR l. t.); október 6-án a Péczy-regénypályázatról VADNAI KÁROLY l. t. (a másik két bíráló BEÖTHY ZSOLT r. és BERCZIK ÁRPÁD l. t.); végre november 24-én a Kóczán-pályázatról CSIKY GERGELY l. t. (a másik két bíráló Szász KÁROLY r. és PÁLFFY ALBERT l. t.)

Az osztályértekezleteken a rendes folyó ügyek és bírálatok tárgyalásán kívül megállapított az 1891. évi költségvetés; elfogadtatott kiadásra Szász KÁROLY r. t. Dante *Purgatoriumának* fordítása, SIMONYI ZSIGMOND l. t. *A magyar határozók* című munkájának III. kötete és BALASSA JÓZSEFNEK *A magyar nyelvjárássokról* szóló munkája; pályabírákúl választottak az osztály körébe tartozó pályaművek megbírlására: a) a gróf Teleki-pályázathoz JÓKAI MÓR t. t. elnöklete alatt Szász KÁROLY r. és BERCZIK ÁRPÁD l. tagok; a nemzeti színház részéről: NAGY IMRE és GABÁNYI ÁRPÁD; b) a Farkas-Raskó-pályázathoz ZICHY ANTAL t., LÉVAY JÓZSEF r. és LEHR ALBERT l. tt.; c) a Buljovszky-pályázathoz GYULAI PÁL r., VADNAI KÁROLY és CSIKY GERGELY l. t.

*

*

*

A II. azaz Bölcelet-, Társadalom- és Történettudományi Osztály az 1890-ik évben 9 osztályülést, ugyanannyi rendes és 2 rendkívüli osztályértekezletet, összesen 20 ülést tartott.

Az osztályüléseken 11 akad. tag és 3 vendég olvasott fel, összesen 19 értekezést, melyekből

a) A philos. tudományok körére esik : 2.

b) A társadalmi tud. körére : 7.

c) A történeti tud. körére : 10.

Felolvastak : a) a *philos. tud. köréből*: február 10-én LUBRICH ÁGOST l. tag: «Aquinói szent Tamás bölceletének jelentőségéről». Nov. 10-én pedig ugyanő «Természbölcelet» című művéből mutatott be egy fejezetet ily czímen: «Kitérés Isten elől a vilásképződés útján».

b) A *társadalmi tud. köréből*: febr. 10-én SCHVARCZ GYULA rendes tag: «Taras, Syracusa, Akragas és egyéb görög államok demokrátiája». (Megjelent Társ. Ért. X. köt. 9. sz.) Márcz. 10-én JEKELFALUSSY JÓZSEF l. tag: «A jövő népszámlálásról» (Megjelent Nemzetgazd. Szemle 1890. márcz. sz.). Április 14-én HOFFMANN PÁL l. tag: «A specificatio» (Megjelent Társ. Ért. X. köt. 10. sz.). Máj. 12-én VÉCSEY TAMÁS r. tag: «Justinianusnak: Omnem reipublicae sibi. kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában». (Megjelent Társ. Ért. XI. köt. 1. sz.) Jún. 9-én MATLEKOVITS SÁNDOR l. tag: «A német birodalom és az osztrák-magyar monarchia vámpolitikája 1868 óta és legközelebbi jövője» cz. sajtó alá rendezett műve tartalmát ismertette. Okt. 13-án SCHVARCZ GYULA r. tag: «A tudományos kitünőségek az európai felső házakban, különös tekintettel a spanyol alaptörvényhozásra 1806—1876». (Megj. Társ. Ért. XI. köt. 2. sz.) Decz. 9-én JEKELFALUSSY JÓZSEF l. tag MANDELLO GYULA vendég dolgozatát mutatta be: «A valuta-változás jogi jelentőségéről». (Megj. külön füzetben.)

c) A *történeti tud. köréből*: Jan. 13-án: ACSÁDY IGNÁ CZ l. tag: «A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után» (Megj. Tört. Ért. XIV. köt. 9. sz.). ORTVAY TIVADAR l. tag: «A XIV. századbeli pápai tizedjegyzékek egyházgeografiai fontossága». Márcz. 10-én CSONTOSSY JÁNOS l. tag: «A Corvina-kérdés az 1843/4-iki országgyűlésen». Ápr. 14-én FRANKÓI VILMOS r. tag: «Mátyás király első kíséretei a császári német birodalom trónjának elnyeréséért 1468—70». Máj. 12-én ACSÁDY IGNÁ CZ l. tag: «Ipartörténetünk feladatáról» (Megj. Nemzetgazd. Szemle 1890. évfolyam). Jún. 9-én SZILÁGYI SÁNDOR r. tag: «Skytte Benedek svéd kormánytanácsos jelentései erdélyi útjáról 1651—52-ben.» (Megj. Századok 1890. évfolyam). Okt. 13-án SZÁDECZKY LAJOS l. tag: FEST ALADÁR vendég «Fiume és az uszkókok» cz. dolgozatát mutatta be. Nov. 10-én SZÁDECZKY LAJOS l. tag: «Kovacsóczy Farkas a Báthoryak kancellárja 1576—1594» (Megj. a Tört. Életrajzokban). Decz. 9-én SZILÁGYI SÁNDOR r. tag: Erdély és az északkeleti háború 1655-ig. WOSINSZKY MÓR vendég: «Az őskorszak zsugorított helyzetű temetkezése».

Az osztályértekezletekben a rendes folyó ügyek tárgyalásán kívül intézkedés történt a) az osztályüléseken fölolvastott és kiadás végett az osztályokhoz benyújtott *értekezések* és más, részint közvetlenül, részint a főtitkári hivatal útján beküldött *tudományos munkák* megbírálása iránt; b) megállapítottatt az osztály 1890-iki *költségvetése* és az 1891-iki *költség-előirányzat*; c) javaslat terjesztetett az összes ülés elé a Schossberger- és Kanizsay-féle alapítványok tárgyában, a Bródy-féle jutalom alapítvány-tervezetének megállapítása végett kiküldött bizottságba pedig az osztály részéről MATLEKOVITS SÁNDOR és PULSZKY ÁGOST I. tagok választattak meg; d) a Semsey-bizottságba az osztály kebeléből HAJNIK IMRE r. és JEKELFALUSSY JÓZSEF I. tagok küldettek ki; e) Az I. M. Ált. Bizt. Társ. pályázatára beérkezett pályamű megbírálására KAUTZ GYULA és KELETI KÁROLY rendes tagok kérettek föl; f) végre gondoskodott az osztály, hogy elhunyt tagjainak: gr. Andrássy Gyula tiszteleti, Apáthy István és Szabó Károly rendes, br. Orbán Balázs I. tagoknak emléke értekezleti jegyzőkönyveiben megörökíttessék és rólok az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E szomorú tisztteljesítésére: KÁLLAY BÉNI t. tag (gr. Andrássy Gyuláról), MATLEKOVITS SÁNDOR I. tag (Apáthy Istvánról), SZILÁGYI SÁNDOR rendes tag (Szabó Károlyról) és THALY KÁLMÁN rendes tag (br. Orbán Balázsról) kérettek föl.

* * *

A III. azaz Természettudományi és Matematikai Osztály 8 szakülést tartott, melyekben 36 tárgy adatott elő 32 szerzőtől, kikből 14 akadémikus, 18 nem-akadémikus, de legnagyobbreszt olyanok, kik valami tudományos intézetben végezték munkáikat, melynek élén akadémiai tagok állanak. Ezen 36 tárgyból az Értekezések során adatott ki 4, kettő a Math. s Természettudományi Közleményekben. A többi az Osztály-Értesítőben jelent meg. Az osztályülések tárgyai a következők:

1890. január 20-án báró EÖTVÖS LORÁND r. t. értekezett «A föld vonzásáról különböző anyagú testekre», KRENNER JÓZSEF r. t. pedig előterjesztette LOCZKA JÓZSEF «Magyarországi ásványok elemzése» című értekezését. Febr. 17-én REMÉNYI ANTAL mint vendég felolvasta «A tengeri hadviselés az ókortól az újkorig» című értekezést, LIEBERMANN LEÓ «A metaphosphorsav kimutatása az élesztő nucleinjában» című dolgozatát bemutatta THAN KÁROLY r. t.; RADOS GUSZTÁV tanulmányát «A térbeli görbék elméletéhez» előterjesztette SZILY KÁLMÁN r. t.; ugyanő nyújtotta be KÜRSCHÁK JÓZSEFnek «A variáció-számítás partialis differenciál-egyenleteinek egy különös osztályáról» szóló értekezését. Márczius 17-én SCHENK ISTVÁN ujonnan megválasztott I. tag foglalt székelt «Az akkumulátorokról» szóló értekezésével; KONKOLY MIKLÓS t. t. bemutatta következő közleményeit a) Jupiter-megfigyelések 1885—1888-ban, b) Az 1888-iki nagy üstökös megfigyelése, c) Egy nevezetes napfolt 1887. ápril 30.; FABINY RUDOLF kolozsvári egyetemi tanár értekezését: «Az elektromosság befolyása a fémek oldhatóságára»

megismertette LENGYEL BÉLA lt.; ugyanő terjesztette elő HANKÓ VILMOS tanárnak: «A gyertyánligeti (kabola-polyánai) vasas savanyúvíz-forrás kémiai elemzése» című dolgozatát. FODOR JÓZSEF r. t. Nékám Lajos közegészségtani gyakornok részéről: «A sacharin befolyása a hűsemésztésre» című tanulmányt mutatott be. Dr. LIEBERMANN LEÓ lepecsételt levele, egy tudományos kérdésben való prioritás megóvása céljából, levéltári őrizet alá adatni rendeltetett. Április 21-én báró EÖTVÖS LORÁND r. t. értekezett a «Nagy lengés-idők méréséről»; LENGYEL BÉLA l. t. «A salétromossav meghatározása térfogati úton» című értekezését adta elő; THAN KÁROLY r. t. bemutatta LIEBERMANN LEÓnak «A szénsav bontó hatása az alkali-fémek sóira» című dolgozatát; végre HÖGYES ENDRE r. t. tett «Jelentést a Pasteur-féle antirabikus védő oltások megkezdéséről». Május 19-én az osztályelnök megemlékezett azon nagy veszteségről, mely az osztályt STOCZEK JÓZSEF ig. és r. tag halálával érte. Azután HELLER ÁGOST l. t. olvasta fel «Adalékok az anyag problémájához» című értekezését; WARTHA VINCZE l. t. pedig benyújtotta az Értésítő számára «Az anyatejek vizsgálata» című közleményét. Június 16-án THANHOFFER LAJOS l. t. előleges jelentésül felolvasta következő tanulmányait: a) A test savós üregeinek közlekedése egymással, anatómiai tanulmány. (Ugyanezen tárgyat illetőleg az elnökségnek egy lepecsételt levelet adott át megőrzés végett.) b) Újabb és módosított módszerek az izom, idegvégek és végződések tanulmányozására. RÉTHY MÓR l. t. «A végszerűen egyenlő területekről» értekezett. THAN KÁROLY r. t. LIEBERMANN LEÓ részéről «Apróbb közleményeket» terjesztett elő, két lepecsételt levéllel együtt. Ugyanez ülésen HÖGYES ENDRE r. t. tett «Jelentést a budapesti Pasteur-intézet első két havi antirabikus oltásáról»; előterjesztette továbbá SCHAFFER KÁROLY «Adatait a másodlagos és foltos elfajulás tanához». Azután LENGYEL BÉLA l. t. ismertette meg ASBÓTH SÁNDOR keresk. akadémiai tanár dolgozatát: «A mesterséges kryolith és a fluoraluminium dissziatója». KÖNIG GYULA r. t. két dolgozatot mutatott be: VÁLYI GYULA részéről «A másodrendű felületek osztályozásáról» és SZÜTS MIKLÓS részéről «A köbös determinansok elméletéhez». Október 20-án KLUG NÁNDOR ujonnan választatott l. tag foglalt székét «Az enyv mint tápanyag» című értekezésével; THAN KÁROLY r. t.: «Az ásványvizek kémiai szerkezetéről és összehasonlításáról» értekezett; ugyanő mutatta be WINKLER LAJOS dolgozatát «A gázok oldhatóságáról vízben. I.»; NENDTVICH KÁROLY r. t. «Algir állat- és növényországát» ismertette; KÖNIG GYULA r. t. bemutatta VÁLYI GYULA ily című dolgozatát: «A harmadrendű görbe vonalak elméletéhez». Nov. 17-én KHERNDL ANTAL l. t. foglalt székét; székfoglalója: «A lánczhidak merevítő tartóinak mértani elméletéről» szökött. THAN KÁROLY r. t. több rendbeli dolgozatot terjesztett elő, u. m. a) BAUMANN és UDRÁNSZKY részéről: «A zsírsavhoz tartozó némely diaminnak physiologiai hatásáról»; b) BUGÁRSZKY ISTVÁN részéről: «A bázisok affinitási coefficientseiről»; c) NURICSÁN JÓZSEF részéről:

«A carbonylsulfidnak egy új képződési módja: HÖGYES ENDRE r. t. TANGL FERENCZ (Tübingából) értekezését ismertette: «Amputatio neuro-roma és idegregeneratio»; ugyanő újabb jelentést tett a budapesti Pasteur-intézettről. Végre ENTZ GÉZA r. t. terjesztette elő LENDL ADOLF «Tanulmányát néhány Epeira-fajról».

A külön kiadványokból he van fejezve az 1883-ban megindult «Selmecz környékének geologiai leírása» SZARÓ JÓZSEFTŐL. IV°, 59 ív szöveg s külön atlasz 9 lappal; a többi folyamathban van.

Az osztály számos tanácskozási ügyei 10 értekezleten intézettek el. Ezek között méltán fölemlíthetjük, hogy a Németországban megindult mozgalomhoz, hogy az anatómiai terminologia nemzetközileg rendeztessék, Akadémiánk is fölkérte a szellemi és anyagi hozzájárulásra, mit az osztály, számos más akadémia példáját követve, mindkét irányban teljesíteni határozott.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: 1890. január 27-én HOLLÁN ERNŐ t. t. *Tóth Ágoston* l. tagról, február 24-én HAMPEL JÓZSEF l. t. *Paur Iván* l. tagról, április 28-án CZOBOR BÉLA l. t. *Pauer János* l. tagról, május 19-én KLEIN GYULA l. t. *Heer Oswald* k. tagról, október 27-én HÖGYES ENDRE r. t. *Balogh Kálmán* r. tagról, november 24-én PECZ VILMOS l. t. *Pott Ágoston* k. tagról, december 15-én KÖNIG GYULA r. t. *Hunyady Jenő* l. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők:

1890. január 27-én elhatározatott, hogy a magyar szent koronáról kiadott díszmű egy-egy példánya küldessék meg ajándéku a vármegyék és törvényhatósági hatalommal fölrüházott városok könyv-, illetőleg levéltárának. — A millennium megünneplésére külön bizottság alakított. — Tárgyaltatt az 1890. évi akadémiai költségvetés.

1890. február 19-én elegyes ülés tartatott, melyen gróf Andrássy Gyula igazgató és tiszt. tag elhunyt alkalmából az Akadémia fájdalomának és kegyeletének kifejezésére több rendbeli határozatok hozattak.

1890. február 24-én bemutatattak az osztályok és bizottságaik 1890-re szóló költségvetései. — Bejelentetett az üresedésben levő akad. tagsági helyek száma.

1890. márczius 17-én rendkívüli összes ülés tartatott, melyen megállapított a Semsey-pályázat szabályzata.

1890. márczius 19-én CSIKY GERGELY l. t. fölolvasta jelentését a gróf Teleki drámai pályázatról.

1890. márczius 31-én VADNAI KÁROLY l. t. fölolvasta jelentését a gróf Karátszonyi drámai pályázatról. — LEHR ALBERT l. t. az 1889. évi Farkas-Raskó-pályázat eredményéről tett jelentést. — Ugyanez ülésen bemutatott özv. gróf ANDRÁSSY GYULÁNÉ részvétet köszönő levele; megengedtetett, hogy Kazinczy Ferencz utolsó fia, Emil a széphalmi kertben helyeztessék örök nyugalomra. — Fölolvastatt az Magyar

Kereskedelmi Csarnok levele, melyben beleegyezését adja, hogy 1891-re szóló 1000 frankos Széchenyi-adománya a Kereskedelmi Szótár nyomtatási hiánylatának fedezésére fordíttassék. — Temesvármegye és Temesvár város monographiájának kiadására a szükséges pénzösszeg megszavaztatott. — A meteorologiai és földmágnességi m. kir. központi intézetben megüresedett igazgatói állásra kinevezettek az Akadémia jelöltjei. — Bemutattatott a nagygyűlés programja.

1890. április 28-án bejelentetett, hogy az évenként tartatni szokott Kazinczy-ünnepély Széphalmon május 18-án lesz. — Megállapított a Hunyadiak Kora mű jövedelmeiből tett alapítvány mibenléte.

1890. május 19-én bejelentetett STOCZEK JÓZSEF ig. és r. t. volt másodelnök halála, s a végtisztesség-tételre vonatkozólag némely intézkedések hozattak. — Tárgyaltatott Békésvármegye és Temesvármegye monographiájának ügye.

1890. június 23-án CSONTOSI JÁNOS l. t. fölolvasta «Jelentését varsói könyvbuvárlatai eredményéről». — Elhatároztatott, hogy BALLAGI MÓR r. t. félszázados akadémiai jubileuma alkalmából szeptember 5-én üdvözlötsessék. — A Fekesházy-alapítvány alapító-levelének módosítása elfogadtatott. — Temesvármegye bejelentette hozzájárulását a monographia költségeihez. — Kihirdettetett az 1891-re szóló gr. Nádasdy-pályázat. — Bemutattattak a Kóczán drámai pályázatra és Péczely-regénypályázatra beérkezett pályaművek. — Az országos csillagda fölépítése és modern berendezése tárgyában bizottság küldetett ki. — Bejelentetett, hogy a Ganz és társa gépgyár-részvénytársaság a mesterszótárra 200 forintot adományozott.

1890. október 6-án BERCZIK ÁRPÁD l. t. fölolvasta VADNAI KÁROLY l. t. jelentését a Péczely-regénypályázatról. — Bejelentetett, hogy KONKOLY MIKLÓS t. t. a meteorologiai és földmágnességi m. kir. központi intézet igazgatójává kineveztetett. — Bemutattattak a gróf Teleki drámai jutalomra, Farkas-Raskó-jutalomra, Bulyovszky-jutalomra és az első magyar ált. biztosító-társaság jutalmára szept. 30-ikáig beérkezett pályamunkák. — KELETI KÁROLY r. t. indítványt tett, hogy Fényes Elek első hazai statistikuskunk szülőházára adakozás útján készített, emléktábla leleplezésén az Akadémia magát képviseltesse. A küldötség kijelölése a Nemzetgazdasági Bizottságra bízott.

1890. október 27-én bejelentetett, hogy a kereskedelmi miniszter úr az akadémiai kiadványokat tartalmazó és a tagokhoz, intézetekhez küldött csomagok portomentes küldését megengedte. — Bejelentettek az egyes pályázatokra fölkért bírálók. — Megállapított a Schossberger-alapítvány szabályzata. — Elhatároztatott, hogy a dán akadémiahoz átirat intéztessék a Hell-Sajnovics-expeditióra vonatkozó iratok másolatainak megszerzése érdekében. — A díszterem falfestményei ügyében kiküldött bizottság néhány taggal kiegészítettett. — Az Évkönyvek kiadása, ideiglenesen, felfüggesztetett. — Elhatároztatott a könyvkiadó-hivatal visszaállítása, és a hazai iskoláknak adott kedvezmények szabályoztatottak.

1890. november 24-én CSIKY GERGELY l. t. fölolvasta jelentését a Kóczán-féle drámai pályázatról. — Bejelentetett ő cs. és kir. apost. felségének azon legkegyelmesebb elhatározása, hogy dicső emlékü Rudolf trónörökös ő fenségének életnagyságú arcképét az Akadémiának ajándékozza. — Az állandó országház építési bizottságának elnöke a Munkácsy Mihálytól az épülő országház képviselőházi nagyerme számára festendő nagyjobb szerű kép (Árpád honfoglalása) megalkotásához szükséges historiai adatokra nézve felvilágosításokat kért, melyeknek megadására a II. osztály kéretett föl. — Bemutatott az akadémiai alosztályok és a tagválasztási ügyrend tárgyában kidolgozott indítvány. — Bejelentetett, hogy Bródy Zsigmond publicistikai jutalmakra 20,000 frt alapítványt tett; Jászay Sámuel abauj-szántói lakos pedig „Jászay Pál volt akad. rendes tag emlékére” 2000 frttal gyarapította az Akadémia vagyonát.

1890. decz. 15-én elhatározott, hogy dr. ARNETH ALFRÉD k. t. ötvenéves jubileuma alkalmából üdvözöltessék. — A vallás- és közoktatási m. kir. miniszter úr véleményt kért a zérusmeridián és az egyenes időszámítás, valamint az új görög kiejtés tárgyában. — Az archaeologiai bizottság dotatiója tárgyában némely javaslatokat terjesztett elő s néhány taggal való kiegészítése helybenhagyott. — Bejelentetett, hogy Kanizsay Károly tisz-eörsi apátplébános alapítványt tett a hazai történelemből, merített tárgyú korrajzok jutalmazására.

Az Akadémia a következő ünnepélyekre kapott meghívást: a) A gróf Andrássy Gyula lelki üdvéért tartott requiemre, melyen az elnök vezetése alatt küldöttség vett részt. b) A lengyel történetírók egyesületének július havában Lembergben tartott második nagygyűlésére. c) A május 18-án Széphalmon rendezett Kazinczy-ünnepélyre, melyen az Akadémiát Chyzer Kornél l. t. képviselte. d) A m. orvosok és természetvizsgálók aug. 16—20-án Nagyváradon tartott XXV. vándorgyűlésére. Az Akadémiát e gyűlésen SZABÓ JÓZSEF osztálytitkár vezetése alatt FRIVALDSZKY JÁNOS és TÖRÖK JÓZSEF r. tagok képviselték. e) Báró Eötvös József mellszobrának a Svábhegyen júl. 6-án végbe ment leleplezési ünnepére, melyen az elnök és főtitkár képviselték az Akadémiát. f) Kölcsey Ferencz születése százados évfordulati napján, aug. 8-án N.-Károlyban és folytatólag Szatmárban rendezett emlék-ünnepre, melyen GYULAI PÁL r. t. vett részt az Akadémia nevében s Szatmárban Kölcsey mellszobra előtt emlékbeszédet tartott. g) Az aradi vértanúk szobrának leleplezési ünnepén október 6-án PULSZKY FERENCZ t. t. osztályelnök jelent meg az Akadémia képviselőjében. h) A congrès international des Americanistes meghívót küldött okt. 14-én Párisban tartott összejövetelére. i) Az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület szept. 7-én tartott dévai közgyűlésén KÖVÁR V. LÁSZLÓ l. t. vett részt az Akadémia megbízásából. k) Az országos állatvédő-egyesület szept. 25-én Röck Szilárd emlékére rendezett ünnepén a másodelnök és főtitkár voltak az Akadémia képviselői.

l) A Madách Imre arcképének október havában tartott leleplezési ünnepén NAGY IVÁN r. és KACSKOVICS LAJOS l. t. kérték fel az Akadémia képviselőit. m) A Sopronban nov. 5-én tartott Kis János emlék-ünnepen DOMANOVSKI ENDRE l. t. jelent meg mint az Akadémia képviselője.

* * *

Az Igazgató Tanács 1890-ben három ülést tartott. Jelentéke-nyebb határozatai a következők voltak :

1890. február 2-án az Akadémia folyamatos kiadványainak nyomtatására nézve 1890-re a Franklin-társulattal szerződés kötött. Tárgyaltattott az Akadémia vagyonának állásáról szóló jelentés, vala-mint az 1890. évi előirányzat. Elhatározatott, hogy a díszterem második falfestményére az adakozások megindíttassanak ; továbbá, hogy a palota akadémia-utczai oldalfalán alkalmazott emléktábla, eredeti rendeltetésének, megfelelőleg befejeztessék.

1890. május 8-án a M. Földhitelintézetnek a megvizsgált 1889-ik évi számadásokra fölmentmény adatott ; tárgyaltattott az akadémiai ügyésznek az akadémiai jogügyek állásáról bemutatott jelentése.

1890. október 19-én a díszterem falfestményei ügyében kiküldött bizottság több taggal való kiegészítése elhatározatott s az 1890-iki költségvetés némely tételénél póthitel engedélyeztetett.

Ezen üléseken a következő új adományok, hagyományok és alapítványok jelentettek be :

SEMSEY ANDOR	ig. és t. t. alapítványa	20,000	frt.
SCHLOSSBERGER ZSIGMOND		10,000	»
BRÓDY ZSIGMOND		20,000	»
MARTON JÁNOS	hagyománya	1150	frt.
KAZINCZY ANDRÁS		1000	»
THAN SÁNDOR		500	»
KOVÁCS KÁLMÁN		200	»
RAZGHA ELEK és neje		200	»
DOMJÁN ANTAL		50	»
SOMOGYI LÁSZLÓ		50	»

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság folyamatban levő kiadásai közül a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*-ból megjelent hat (10 íves) füzet.

Továbbá megjelent a *Nyelvtudományi Közlemények*-ből három (5 íves) füzet: XXI. 6., XXII. 1. és 2. füzet. Tartalmáról meg lehet jegyezni, hogy Dr. MUNKÁCSI B. folytatta a vogul nyelvjárásokat (II. közép-lozvai, III. alsó-lozvai nyelvjárás); hogy először került számojed közlemény is (jurák-szamojed), s hogy végre szintén újságul jelentek meg kisázsiai török nyelvmutatványok (népdalok).

Megindult tavaly DR. MUNKÁCSI B. *vogul szövegeinek* kiadása, egyelőre a világteremtési mondák és énekek szedetvén ki, a melyeket közvetlenül magyarázó jegyzetek követnek. — Ugyancsak DR. MUNKÁCSI-tól megjelent a *Votják Szótár* I. füzet (1—10 ív).

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadásából megjelent:

1. *Magyarországi tanulók külföldön.* I. A jenai egyetemen. Szerkeszti DR. ÁBEL JENŐ. Összeállította MOKOS GYULA. Budapest, 1890. XXXII. 207 l. — 2. *Kazinczy Ferencz összes művei. Kazinczy F. levelezése.* Közzéteszi DR. VÁCZY JÁNOS. I. kötet 1763—1789. Budapest, 1890. XVI. 618 l. — 3. *Magyar írók élete és munkái.* Irta id. SZINNYEI JÓZSEF. Budapest, 1890. 1—6. füzet. 1—960 l.

3. A Classica-philologiai Bizottság. A „Görög és latin remek-írók» című fordítási gyűjteményből megjelent kétféle kiadásban, t. i. az eredeti szöveggel együtt és a nélkül:

Platon Theaitetos. Fordította és jegyzetekkel ellátta SIMON JÓZSEF SÁNDOR.

Görög Anthologiabeli epigrammák. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta PONORI THEWREWK EMIL.

Az *«Editiones criticae scriptorum Graecorum et Romanorum»*-ből megjelent:

Scholia recentia in Pindari Epinicia. Edidit EUGENIUS ÁBEL.

A megjelent munkákon kívül teljesen elkészült s kiadásra végleg elfogadtatott DR. GERÉB JÓZSEF magyar Herodotosa, DR. NÉMETHY GÉZA magyar Cató-ja és Kis SÁNDOR Terentiusa.

4. A Történelmi Bizottság a lefolyt évben 12 ülést tartott (jan. 4., febr. 1., márcz. 1., márcz. 7., márcz. 13., márcz. 26., ápr. 7., május 3., május 31., okt. 4., okt. 31., nov. 29.). Ez üléseken működése körébe vonta a magyar történelem minden korszakát.

Kiadásában a következő munkák jelentek meg:

1. A *Magyar országgyűlési emlékek* KÁROLYI ÁRPÁD r. tagtól szerkesztett X. kötete, mely az 1602—1604. éveket öleli föl, 42 nyomtatott ívnyi terjedelmen.

2. A KOLOSVÁRI SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN-től szerkesztett *Corpus statutorum* II. kötetének első és második fele, melyek összesen 67 ívnyi terjedelemben a tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályait foglalják magukban az 1370—1800. évekből.

3. A KAMMERER ERNŐ és VÉLICS ANTAL-tól közölt *Magyarországi török kincstári defterek* II. kötete, mely 50 nyomtatott ívnyi terjedelmen az 1540—1639. évek közti anyagot foglalja magában. E kötettel a Magyarország XVI—XVII. századi közgazdasági állapotaira nagybecsű anyagot tartalmazó kútfő-gyűjtemény befejezést nyert.

4. GINDELY ANTAL, a harminczéves háború nagynevű történetírójának *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez* című kiadványa nagyrészt külföldi levéltárak anyagát tette közzé 34 nyomt. ívnyi terjedelmen.

5. SZILÁGYI SÁNDOR *Erdély és az éjszakkéleti hadjárat* című kiadványának első kötete II. Rákóczy György éjszakkéleti háborújának 1648—1655. évek közti actáit foglalja magában, nagy részben a svéd állami levéltár adatai alapján, 40 ívnyi terjedelmen.

6. A bizottság által külföldi levéltárakból évtizedek óta összegyűjtött, Magyarország történetére vonatkozó adatok ismertetését és rövid kivonatait foglalja magában *A M. Tud. Akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai* című kiadvány, melynek a bizottság meghagyásából ÓVÁRY LIPÓT-tól közzétett első füzet 20 ívnyi terjedelmen az 1526. évig terjedő anyagot öleli föl.

7. A bizottságnak a Történelmi Társulat közvetítésével megjelenő folyóirata, a *Történelmi Tár*-nak 1890. évi folyama 51 ívnyi terjedelmen a hazai történelem minden korszakából sok érdekes és becses történelmi anyagot tett közkincsé.

Mindezeket összegezve, a Történelmi Bizottság a lefolyt évben 7 művet, 8 kötetben, összesen 304 nyomtatott ívnyi terjedelemben tett közzé.

E kiadott műveken kívül a bizottság sajtó alá adatta a NAGY IMRE szerkesztésében megjelenő *Anjoukori Okmánytár* VI. kötetét. Folytatta a *Zsigmondkori Oklevéltár*ra vonatkozó anyag összegyűjtését és előkészítette több új kiadvány megjelenését.

Igy *Mátyás király levelezésének* kiadása tárgyában másolatokat készítettett a weimári, berlini, dresdai, wittingauai, raudnitzai, bambergi és prágai levéltárakban. Megállapította a kiadvány tervezetét és annak szerkesztésével FRANKÓI VILMOS biz. elnököt bízta meg.

A Rákóczi-család és ezzel kapcsolatban a Bogát-Radván nemzetség oklevéltára tárgyában érintkezésbe lépett gr. Erdődy Istvánnal, ki a vörösvári levéltárban őrzött gazdag anyagkészletet hazafias készséggel bocsátotta a bizottság rendelkezésére. A kiadvány szerkesztésével NAGY GYULA biz. tag bízott meg.

A Történelmi Társulatnak nagybecsű vállalatát a *Történelmi Életrajzokat*, miként a megelőző évben is, segélyben részesítette.

Másolatgyűjteménye számára a simancasi spanyol kir. állami levéltárból megszerezte az 1601—1608. éveknek Magyarországot illető anyagát; CSONTOSI JÁNOS biz. tagot pedig Varsóba, a gr. Krasinsky-könyvtár magyar vonatkozású két kéziratának lemásolására küldötte ki. Megszerezte néhai Pesty Frigyesnek nagybecsű kézirati hagyatékát és ezzel kapcsolatban Temesvármegye és Temesvár sz. kir. városa törvényhatóságával a megyei és városi monographia létesítése végett az Akadémia útján érintkezésbe lépett; és miután mindkettő hozzájárulását a kiadási költségekben biztosította, megállapította a monographia tervezetét és annak megírására ORTVAY TIVADAR lev. tagot nyerte meg.

A hazai történelem érdekében közben járt, hogy a Pesty-féle hagyaték egy része, valamint Schmidt Vilmosnak Moldva történetéhez évtizedeken keresztül összegyűjtött nagybecsű kéziratai a M. Nemz. Múzeum által megszereztesse.

A bizottság az Akadémiától nyert felhatalmazás alapján VÁMBÉRY ÁRMIN rendes tag által intézkedett a Konstantinápolyban megindított levéltári kutatások folytatásáról, valamint arról is, hogy ott a M. T. Akadémia részére a török állami levéltárnak Magyarországot illető actáiból kivonatok és másolatok készüljenek.

Az osztály megbízásából a Történelmi Bizottság intézkedett a «Hunyadiak korának» a Teleki-alaphól leendő folytatásáról, és közvetítette e nagy vállalat a VI-dik, vagyis a topographiai rész első kötetének CSÁNKI DEZSŐ szerkesztésében történt megjelenését, mely 50 nyomtatott íven a tiszamenti részek és 26 vármegyéjének pontos és kimerítő topographiai adatait tartalmazza. A bizottság a szerkesztővel egyetemben megállapította a további kötetek tervrajzát és az elkészülés programját is.

Az osztály felhívására a bizottság tett javaslatot a Péczely-, Lévy- és Bükk László-féle jutalmak tárgyában.

A bizottságnak az Archaeologiai és Irodalomtörténeti Bizottságokkal kapcsolatosan fölkarolt terve azonban, a Mátyás királyra vonatkozó emlékeket írásban és képekben ismertető fényes munkát bocsátani közre, fölmerült akadályok következtében egyelőre valószínűtlennek bizonyult.

5. Az Archaeologiai Bizottság a folyó évben négy ülésen végezte ügyeit. Márczius 7-ikén költségvetésének végleges megállapításával foglalkozott, intézkedett a tervbe vett «Mátyás király emléktár» dolgában, határozott MYRSKOVSKY-nak a kassai dómról készített rajzainak megbíráltatása ügyében és bírálat alá adta SZELLE ZSIGMOND monographiáját a dunaföldvári régiségekről.

Április 29-ikén tartott ülésében megállapította a bizottság a Semsey-pályázat számára az archaeologiai kérdés szövegét, hozzájárulván a Semsey-bizottság azon óhajához, mely az archeologiai munkában tárgyalandó korszaknak a múlt század közepéig terjesztését kívánta. Ugyanezen ülésnek fontos tárgya volt a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium leirata, mely a törvényhozásilag archaeologiai kiadványokra megszavazott és az Akadémiának juttatni szokott 5000 frtnyi összeg fölhasználása tekintetében a M. Tud. Akadémia és a műemlékek országos bizottságának közös megegyezését és ezen cél elérésére négytagú albizottság kiküldését kívánja. Az Arch. Bizottság ez óhajnak megfelelően, négy tagját küldte ki kebeléből.

Az akadémiai kiküldöttek a műemlékek országos bizottsága képviselőivel folytatott tárgyalásukról és megállapodásaikról az Arch. Bizottság november 25-ikén tartott ülésén számot adtak. Ez ügy befejezéséről s a hozott határozatokról a tek. Akadémia külön, kimerítő jelentés útján értesült, mely az Akadémia deczemberi összes ülésén fölolvastatott és helybenhagyott.

Ezen megállapodás értelmében az arch. bizottság ezentúl a törvényhozásilag engedélyezett 5000 frtnyi összeg felét kizárólag hazai

műemlékek közzétételére szánja és legközelebbi 1891. évi kiadványai-ban a kassai dóm közzétételét szándékozik tervbe venni.

A novemberi ülés más fontos tárgya volt az 1891. évi költségvetés megállapítása, melynek összegét a bizottság, hogy az elvállalt új kötelezettségnek megfelelhessen és egyúttal eddigi irodalmi vállala-tait a mostani színvonalon fönttarthassa, a tek. Akadémiától az eddigi 1000 frtnyi járuléknak 2000 frtra való emelését kérte.

Három rendbeli kiadványainak mindegyike igénybe vette az idén az Arch. Bizottság javadalmát.

Legjelentékenyebb volt az *Arch. Értesítő*-re fordított költsége. A folyóirat úgy, mint a közvetlenül megelőző években, évi 5 füzetben jelent meg, összesen 30 ívnyi terjedelemben. A folyóirathoz összesen 36 belföldi és három külföldi (egy német, egy norvég és egy lengyel) író működött közre és benne egyenlő arányban érvényesültek az ősz-kori, az ókori, a közép- és újkori archaeologiai szakok, egészben száz-nál több kisebb-nagyobb közleményben. A közlemények kellő illustra-tiójára szolgált hat képes melléklet, 45 képes tábla és a szöveg közé iktatott 151 ábra.

A bizottság másik kiadványából, az *«Archaeologiai Közlemények»*-ból az idén megjelent a XVI. kötet, 26 negyedréti ív 16 képes táblával és a szöveg közé iktatott 41 rajzzal.

A kötet tartalmát két monographia képezi; egyik TÉGLÁS GÁBOR-é, melynek czíme: *«A Korábia bányászata és kettős sírmezeje Zalatna közelében»*, a másik WOSINSZKY MÓR dolgozata: *«Leletek a lengyeli őskori telepről»*, mely az Arch. Közlemények korábbi XIV. kötetében megkezdett nagyobb mű folytatása.

Mindkét dolgozat eddig ismeretlen emlékek gazdag sorával gya-rapítja őskori, illetőleg antik archaeológiánkat.

A bizottság harmadik rendbeli kiadványai a *«Magyarországi régészeti műemlékek»* sorát ugyan az idén nem folytatta, de folytatá-sát előkészítette azáltal, hogy boldogult előadója, DR. HENSZLMANN IMRÉ-től a kassai dóm műtörténeti leírásához MYSKOVSKY VIKTOR l. tagnál megrendelt 13 nagy rajzlapot bírálat alá adott és bírálat után azokat megvette.

Az idei évre tervbe vett *«Mátyáskori emléktár»*, melyet az Arch. Bizottság más két akadémiai bizottsággal Mátyás király halálá-nak négyszáz éves fordulója alkalmából tervbe vett, közbejött akadá-lyok miatt nem létesülvén, a bizottság elhatározta, hogy az évek hosszú során át előkészített más vállalatát, a *«Corpus nummorum Hunga-riæ»*-t indítja meg, mely hú rajzok kíséretében a fönmaradt hazai érme-ket kimerítően fogja leírni. Ezzel a bizottság egy régi megállá-podását kívánja végrehajtani, mely költség hiánya miatt és mert az anyag összehordása még nem volt teljesen befejezve, eddig lehetet-len volt.

A nagy munka nemcsak a hazai szakirodalomnak RUPP epochális művének elavulása óta jelentékeny hiányát lesz hivatva pótolni, de bizonyára jelentékeny hasznót fog hajtani az összes hazai históriának.

A bizottság ez évben utolsó ülését december 23-ikán tartotta; ennek legfontosabb tárgya volt azon átirat, melyet az országházépítő bizottság az országházban festendő históriai kép érdekében az Akadémiához intézett. A fölvetett kérdésre — hogy minő volt a honfoglalás idején az új honfoglalók s az új hazában lakó népek öltözete és minő emlékek adnak erre nézve közvetlen fölvilágosítást — a bizottság úgy vélt leghelyesebben válaszolni, hogy föl kérte elnökét, PULSZKY FERENCZ-et. a fönmaradt emlékek tüzetes és teljes összefoglalására, mit az elnök készséggel elvállalt.

Az archaeologiai tudomány előmozdítása érdekében a bizottság a lefolyt évben is szoros kapcsolatot tartott fön a hazai és külföldi rokonzcélú intézetekkel és szaktársakkal.

Ily viszonyban volt a bizottság a Nemzeti Múzeummal, mely eredeti rajzokkal és kész képes dúcokkal istápolta a bizottság kiadványait és ezek fejében 40 példány «Arch. Értesítő»-t kapott cserébe. Képdúcaiból az arch. bizottság jelentékeny számmal hozzájárult a bécsi «Centralcommission für die Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler» nagy képes atlaszához és e szívességet a jelzett bécsi intézet nemcsak hálásan megköszönte, de díszes kiadványát meg is küldte a M. Tud. Akadémia számára.

A bizottság elvei közé tartozik, hogy bel- és külföldi tudományos vállalatoknak és szaktársaknak az archaeologiai ismeretek népszerűsítése érdekében lehető liberalitással rendelkezésre engedi gazdag képes-dúctárának használatát és a folyóirataiban megjelent czikkek lefordítását és egyéb irodalmi fölhasználását.

E kedvezményeket az elmúlt évben igénybe vették: az Ungarische Revue, a Vasárnapi Ujság, az «Erdélyi Múzeum», egy lipcsei képes lap, a «Budapest régiségei» czímű vállalat, a krakkói Akadémia. a kassai múzeumegyesület és több más egyesület és író.

Igy a bizottság szűkebb keretén túl is előmozdítja a tudomány gyarapodását és népszerűsítését.

A bizottság tagjai közül a mult évben elvesztette br. ORBÁN BALÁZS-t, a Székelyföld nagyérdemű monographusát; másrészt gyarapodott a bizottság kültagokkal, egészben nyolcz kültaggal növelvén tagjainak számát.

6. A Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság elnöke KAUTZ GYULA r. t.; KÖRÖSI JÓZSEF lt. betegség miatt távollevő előadót JEKEL-FALUSSY JÓZSEF l. t. helyettesítette; az 1890. október hónapja óta azonban ismét a rendes előadó működött.

A bizottság ez évben is a szokott irányban folytatta munkásságát és tevékenységének súlypontja ezúttal is az irodalmi működésre esett.

Ezenkívül nyilvános felolvasásokkal igyekezett ébren tartani a közönség érdeklődését és szakvéleményével támogatta a II. osztály működését.

1. *Irodalmi működés.* a) A *nemzetgazdasági írók tára* ez évben a «Pallas» irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadásában füzetes vállalat alakjában jelent meg és ezentúl 3 heti időközökben rendes 5—5 íves füzetekben fog folytattni. Ezen vállalat a következő munkákat karolja föl: SMITH ÁDÁM: «*Vizsgáldások a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól*», fordítják ENYEDY LUKÁCS és PÓLYA JAKAB. bevezetéssel ellátva KAUTZ GYULA r. tagtól; RICARDO DÁVID: «*A közgazdaság alapelvei*», ford. LÁNG LAJOS l. t.; SISMONDI JEAN: «*A politikai gazdaságtan új elvei*», ford. ENYEDY LUKÁCS; HUME DÁVID: «*Közgazdasági tanulmányok*», ford. KÖRÖSI JÓZSEF l. t., előszóval KAUTZ GYULA r. tagtól; QUESNAY és TURGOT egyes értekezései, fordította FENYVESSY ADOLF.

b) A *Közgazdasági és statisztikai Évkönyv*-ből, melyet a bizottság megbízásából és az országos statisztikai hivatal támogatása mellett JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA szerkesztenek, megjelent a III. kötet, mely a 3. és 4. évfolyamot együttesen foglalja magában. A 47 ívre terjedő kötet nemcsak a hazai állapotoknak rendszeres feldolgozását tartalmazza, hanem a külföldre vonatkozó adatokat is folyton figyelemmel kísérvén, ez által igen hasznos tájékozást nyújt az olvasónak. Köszönöttel kell megemlékeznünk BAROSS GÁBOR keresk. miniszter úrnak ezen vállalat iránt tanúsított azon jóindulatáról, hogy az 1891. (V.) évfolyam kiadását 800 frttal támogatta.

c) A «*Nemzetgazdasági Szemle*» JEKELFALUSSY JÓZSEF szerkesztése alatt a folyó évben az előírt 60 ívnyi terjedelem helyett mintegy 74 ívnyi terjedelemben jelent meg. A szerkesztő, a nélkül, hogy e célra az Akadémia segélyét igénybe vette volna, két pályadíjat tűzött ki, és pedig 100 frttal a valuta rendezéséről, melyet SZÉKELY FERENCZ nyert el, és 250 frtot a malomipar közgazdasági befolyásáról, mely utóbbi pályadíj határideje február havában jár le. Itt ismét hálásan föl kell említenünk azon körülményt, hogy BAROSS GÁBOR keresk. miniszter úr ezen vállalat 1890-iki évfolyamát is 500 frttal segélyezte.

d) A «*Budapesti Szemle*», mely ezúttal is a bizottság 1200 frtnyi segélyében részesült, a kikötött 20 ív helyett 23 $\frac{1}{2}$ ívre terjedő nemzetgazdasági és statisztikai anyagot közölt.

e) A bizottságnak azon régebben táplált eszméje, hogy az ország különféle részeit egyes, lehetőleg törvényhatósági *monografiákban* és pedig oly férfiak által ismertesse, kiknek ítélete az illető országrész állapotainak közvetlen szemlélésében gyökerezik, a folyó évben nagyobb lendületet vett. Eddigelé a következő törvényhatóságokról készült el ilyen rövid közgazdasági és közművelődési leírás: 1. Zólyommegye GRÜNWALD BÉLA l. t. és orsz. képviselőtől. 2. Szepesmegye SVÁBY FRIGYES megyei levéltárnoktól. 3. Pozsony városa DR. PISZTORY MÓR jogakad. tanártól. 4. Liptómmegye SZMRECSÁNYI ARISZTID-

tól és 5. Árva megye KUBINYI MIKLÓS-tól, az árvai uradalom levéltárnokától. Ezen felül azonban birjuk még a következő férfiak határozott ígéretét: 6. BALÁZS ÁRPÁD gazdasági akadémiai igazgató Moson megyére nézve; 7. BERNÁT ISTVÁN orsz. ipariskolai felügyelő Gömör megyére; 8. GAAL JENŐ orsz. képviselő Arad megyére és városára, később pedig Hunyad-, valamint Békés- és Csanád megyékre nézve; 9. GALGÓCZY KÁROLY l. t. Pest megyére; 10. GÁMÁN ZSIGMOND keresk. kamrai titkár Kolozs megyére és Kolozsvár városára nézve; 11. DR. KIRÁLY FERENCZ orsz. képviselő Hajdú megyére és Debreczen városára; 12. DR. KOVÁCS GYULA miniszt. titkár Borsod megyére; 13. KÖRÖSI JÓZSEF l. t. a fővárosi részvénytársaságokra; 14. MELTZL OSZKÁR orsz. képviselő Brassó-, Szeben- és Nagy-Küküllő megyékre; 15. DR. PISZTORY MÓR jogakad. tanár Pozsony megyére; 16. RUDNAY BÉLA megyei főjegyző Nyitra megyére; 17. DR. SMIALOVSKY VALÉR Trencsén megyére; 18. SZEDERKÉNYI NÁNDOR orsz. képviselő Heves megyére; és 19. GRÓF SZÉCHENYI IMRE Somogy megyére nézve.

II. *Nyilvános felolvasó ülés* kettő tartott, u. m.: márczius 3-án EGAN EDE tejjgazdasági felügyelő «Kárpataink gazdasági hivatásáról» és október 25-én KAUTZ GYULA elnök r. t. «Emlékezés Smith Ádámról».

III. *Folyó ügyek.* A bizottság a múlt évben 9 ülést tartott, t. i. január 29-én, márcz. 3., 8., április 12., május 31., október 7., 25., november 6. és december 5-én, azonkívül egy albizottsági ülést november 29-én a megyei monographiák érdekében. A kereskedelmi miniszter felhívására a bizottság a maga kebeléből KAUTZ GYULA és GYÖRGY ENDRE urakat jelölte ki az országos statisztikai tanács tagjaül. Továbbá a nyert megbízások alapján szövegezte a hozzá utasított pályakérdéseket. úgyszintén véleményt adott a Schossherger-féle alapítvány szabályzatáról, valamint a hozzá utasított fordítások és kéziratok kiadhatásáról. A magy. biztosító társulatnak alapítványából rendelkezésére álló 500 frtra nézve pedig javaslatot terjesztett az osztály elé, hogy 200 frttal gr. WICKENBURG MÁRK munkáját a «német valutakérdésről», 300 frttal pedig a «Közgazdasági és statisztikai Évkönyv» segélyeztessék, mit a nagy-gyűlés az osztály ajánlatára el is fogadott.

7. A *Mathematikai és Természettudományi Bizottság* kiadásában megjelentek:

1. DR. BRANCSIK KÁROLY: Trencsén vármegyében található Mol-luscák rendszeres összeállítása.

2. BORBÁS VINCZE: Közép-Európa, különösen Magyarország kakuk-füveinek ismertetése.

3. HAZSLINSZKY FRIGYES: A magyarhoni lemezgombák elterjedése.

4. TESCHLER GYÖRGY: Körmöczbánya és éjszaknyugoti vidékének kőzetei.

5. SIMONKAI LAJOS: Hazánk tölgyfajai és tölgyerdői.

Tudományos kutatásokra segélyt kaptak :

1. MÉHELY LAJOS herpetologiai kutatásokra.
2. SIMONKAI LAJOS növényteni kutatásokra.
3. SZÁDECKY LAJOS a tokaj-eperjesi hegységben végzendő kőzet-tani vizsgálatokra.
4. DADAY JENŐ a crustaceák tanulmányozására.
5. TÉGLÁS GÁBOR barlangkutatásokra.
6. LENDL ADOLF aranaeologiai kutatásokra.
7. RICHTER ALADÁR az alacsony Tátra flórájának tanulmányo-zására.
8. KONKOLY MIKLÓS az ó-gyallai csillagvizsgáló évkönyvének IX. kötetéhez szükséges nyomatok előállítására.
9. KLUPATHY JENŐ a mágnesi hatás elterjedésének tanulmányo-zására.
10. BORBÁS VINCZE a Kárpátokban végzendő növényteni kuta-tásokra.

11. HANKÓ VILMOS a phenol festőanyagának vizsgálására.

A bizottság elhatározta, hogy :

a) jövőben — úgy mint eddig is — kisebb terjedelmű tudomá-nyos buvárlatokra és utazásokra 1000 frtot fog fordítani ; ezenkívül

b) hogy rendszerint évenként 2000 frtot fordít olyan nagyobb terjedelmű tudományos buvárlatokra, melyek a physika-physikai geographia, zoologia-physiologia, botanika, mineralogia-geologia, föld-művelés és technikai tudományok, végre a chemia körébe vágnak.

8. A **Hadtudományi Bizottság** 1890-ik évi működése a követ-kezőkben foglalható össze :

Bárha a bizottság — eszközei szerény voltánál fogva — nagy-szabású működést ki nem fejtethet, mégis azon kedvező helyzetben van, hogy kitűzött céljait minden évben egy-egy lépéssel jobban meg-közelíti s így jelentései évről évre kedvezőbbekké válhatnak.

1. *Irodalmi működése* a bizottságnak ez évben is kiváltképen a magyar hadi történetírás fejlesztésére irányult, de a bizottság e mellett más irányban is buzgólkodott.

«*Hadtörténelmi Közlemények*» című folyóirata a lefolyt évben a III. évfolyamot is befejezte, még pedig jelentékenyen megerősödve. A nagy és alig remélt pártolás ugyanis a bizottságot arra indította, hogy a folyóiratot évnegyedesből két havonként megjelenővé alakította át, minek folytán az már az elmúlt évben is nem négy, hanem öt füzetben jelent meg.

Miután e füzetek terjedelme 8—10 iv között váltakozott, a folyóirat összes terjedelme 46 nyomtatott ivre emelkedett, melyhez mellékletkép hat arczkép és kilencz térkép és csatavázlat járult.

A munkálkodásban a bizottság tagjai is tevékeny részt vettek s a folyóirat általában eddigi irodalmi színvonalán megtartatott.

Fölemlítendőnek tartjuk, hogy a «Hadtörténelmi Közlemények» *Corvin Mátyás* dicső királyunk halálának négyszázados évfordulóját egy külön ez alkalomra szerkesztett *emlékfüzettel* ünnepelte meg, mely kizárólag e nagy király és nagy hadvezér emlékének volt szentelve.

A folyóirat anyagi sikere szintén teljes volt, a mennyiben az előfizetők száma a lefolyt évben ismét 100-zal emelkedett. minek folytán nemcsak a folyóirat nyomtatási és kiadási költségei ebből kerültek ki, de még egy nagyobb, 500 frankos pályadíj kitűzésére is födözet maradt.

Nagy köszönet illeti a honvédelmi miniszter úr ő nagyméltóságát, ki a vállalatot ez évben is nagylelkűleg támogatta, mint minden évben ezúttal is 100 példányt rendelve meg, s elismerés a honvéd tisztikart, mely a vállalatnak szintén hű és meleg pártolója volt.

A *folyóirat pályázata* ez évben is sikeres volt. A pályadíj ugyan nem volt kiadható, de a beérkezett két pályamű egyike, a «*Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen*» című, a bírálók által dicséretre érdemesnek ítéltetett, s a folyóirat 1891-ik évi IV. évfolyamában annak közzététele meg is kezdetelt.

Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér, hadtudományi munkáinak kinyomatása immár szintén megtörtént, s az 25 $\frac{1}{2}$ nyomtatott ívnyi terjedelemben, Zrinyi arczképével díszítve a karácsonyi könyvpiacz egyik újdonságát képezte. RÓNAI HORVÁTH JENŐ százados a műhöz egy Zrinyi kalonai pályáját és hadtudományi elveit megismertető bevezetést, több mint ezer magyarázó észrevételt s minden részhez commentárokat csatolt.

Végre Szécsi Mór százados befejezte az *1866-ik évi osztrák-olasz háború* katonai történetét, melyet a bizottság megbízásából annak új vállalata az «Egyetemes magyar hadtörténelmi könyvtár» számára írt.

A munka most van bírálat alatt s kiadásra az 1891-ik évfolyamán kerül.

2. A «*Hadtörténelmi Múzeum*» ügye, mely a bizottságtól indult ki, örvendetesen halad. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr DR. SZENDREI JÁNOS urat, a hadtudományi bizottság külső tagját, hosszabb külföldi útra küldötte azon célból, hogy a magyar eredetű tárgyakat tanulmányozza s ezekről, valamint a külföldi hadi múzeumok berendezéséről stb. jelentést tegyen; hasonló megbízást nyert dr. Szendrei a belföld némely részeire is. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága ezenkívül a jövő évtől kezdve egy múzeumi segédőri helyet rendszeresített, kinek feladata a magyar hadtörténelmi múzeum előkészítése lesz.

3. A bizottság tagjai részt vettek az irodalmi művek bírálatában. néhányan — mint az állandó múzeumi bizottság tagjai — a had-

történelmi múzeum létesítésén fáradoztak, ismét mások tagjai a folyóirat szerkesztő bizottságának.

4. Különféle ügyeinek elintézésére a bizottság a lefolyt évben öt ülést tartott.

9. A Könyvkiadó Bizottság a múlt évben indította meg a Könyvkiadó Vállalat új (1890/2-re szóló) ciklusát, az előbbi három sorozatot egybe foglalván össze. Eváltoztatást és a Vállalat új programját a közönség kedvezően fogadta. A pártoló tagok száma, az 1887/9-i ciklussal szemben, 767-ről 1451-re emelkedett. A megjelent munkák a következők:

Az 1887/9-iki ciklus utolsó kötetéül: TAINÉ HIPPOLIT-ADOLF: «A jelenkori Franciaország alakulása». Fordította CSIKY GERGELY. V. kötet.

Az 1890/2-iki ciklus első évi illetményeül: BARTHÉLEMY-SAINT HILAIRE: A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Fordította PÉTERFY JENŐ; a fordítást felülvizsgálta Pauer Imre rt. Egy kötet. (VIII, 196 l.) — RAMBAUD ALFRÉD: Oroszország története, eredetétől kezdve 1884-ig. (A francia Akadémiától megkoszorúzott munka). Fordította LAUKÓ ALBERT; a fordítást felülvizsgálta Csiky Kálmán, az orosz nevek és szavak helyesírását pedig Asbóth Oszkár. Két kötet. Négy térképpel. (VIII, 432 és IV, 448). — BADICS FERENCZ: Fáy András életrajza. (A M. Tud. Akadémiától Léway-díjjal jutalmazott pályamű). Egy kötet. Fáy András arcképével. (VIII, 672). — Összesen 111 fv.

III. Az 1890. évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki drámai pályázat* (szomorújáték), 100 arany.

Az 1889. szept. 30. határnapig 18 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1890. márcz. 19-én tartott összes ülésen VARSÁNYI GYULA «Uria» című öt felvonásos tragédiájának íteltetett oda.

2. *Gróf Karátszonyi drámai pályázat* (vígjáték), 200 arany.

Az 1889. szept. 30. határnapig beérkezett 8 pályamunka; a jutalom az 1890. márcz. 31-én tartott összes ülésen CSIKY GERGELY «A nagytermett» című három felvonásos vígjátékának íteltetett oda.

3. *Farkas-Raskó-pályázat* (házafras költemény), 100 forint.

Az 1889. szept. 30. határnapig beérkezett 28 pályamunka; a jutalom az 1890. márcz. 31-én tartott összes ülésen KOZMA ANDOR «A magyar paraszt» című költeményének íteltetett oda.

4. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (az 1883—1889. évkörben megjelent matematikai munkák) 200 arany és 50 arany.

Az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés a nagyjutalmat KÖNIG GYULA rt. «Analízis. Bevezetés a matematika rendszerébe (I. köt. Budapest, 1885—1888.)» című munkájának ítélte oda; a Marczibányi-

mellékjuttalommal pedig SCHENEK ISTVÁN és FARBAKY ISTVÁN «Az elektromos akkumulátorokról (Selmeczbánya 1885.)» című munkáját tüntette ki.

5. *Sámuel-díj* (1889. évben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés számára), 15 arany.

Az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés e díjjal BINDER JENŐ-nek «A magyar hasonlítás» (M. Nyelvőr 1889.) című tanulmányát jutalmazta meg.

6. *Gróf Nádasdy-pályázat* (költői elbeszélés), 100 arany.

Az 1889. szept. 30. határnapi 14 pályamű érkezett be; az 1890. május 7-én tartott nagygyűlésen a jutalom ki nem adása határozottatott és a jeligés levélkéek felbontatlanul elhamvasztattak.

7. *Lukács-pályázat* (tervrajz gróf Zrinyi Miklós a költő életrajzára; nyílt pályázat) 1000 ft.

Az 1890. január 31-diki határnapi két tervrájz küldetett be; a május 7-én tartott nagygyűlés a feladat kidolgozásával KANYARÓ FERENCZ kolozsvári gymnasiumi tanárt bízta meg. A munka benyújtásának határnapija 1892. decz. 31.

8. *Gorove-pályázat* (az aesthetika ó- és középkori története) 100 arany.

Az 1889. szept. 30. határnapi egy pályamű érkezett; az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés e munkának, jöllehet kiváló tulajdonságait elismerte, csonka volta miatt a jutalmat oda nem ítélhette, minélfogva elhatározta, hogy ha az ismeretlen szerző egy év alatt (1891. szept. 30-ig) munkáját befejezve benyújtja s az bírálatra adatván, elfogadtatik: jeligés levele fel fog bontatni s a jutalom neki ki fog adatni.

9. *Bézsán-pályázat* (physiologiai lélektan) 1200 arany forint.

Az 1889. szept. 30. határnapi egy pályamunka küldetett be; az 1890. május 7-én tartott nagygyűlésen a jutalom ki nem adása határozottatott s a jeligés levélke felbontatlanul elhamvasztott.

10. *Az első magyar áll. biztosító társaság* jutalma (az észak-amerikai valutakérdés) 500 ft.

Az 1889. szept. 30. határnapi két pályamunka érkezett be; az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés a jutalomnak a két munka közti megosztását határozta el. A felbontott jeligés levelekből DR. BAMBERGER BÉLA és DR. PÓLYA JAKAB ügyvédek neve tűnt elő.

11. *Dóra-pályázat* (gabona-határidőüzlet) 50 arany.

Az 1889. szept. 30. határnapi három pályamunka érkezett; az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés a jutalmat a III. számúnak ítélte oda. A felbontott jeligés levélből KOHN DÁVID joghallgató neve tűnt elő.

12. *Fáy-pályázat* (a gazdasági válság nyílt pályázat útján) 2000 forint.

A II. osztály e feladat kidolgozásával nyílt pályázat útján DR. PÓLYA JAKAB-ot bízta meg, kinek az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés a jutalmat oda ítélte.

13. *a) Sztrókay-pályázat* (alkoholizmus) 100 arany.

Az 1889. szept. 30. határnapi egy pályamunka érkezett be, melynek az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés a jutalmat oda ítélte; a felbontott jeligés levélből DR. FEKETE GYULA kir. törvényszéki bíró neve tűnt elő.

14. *b) Sztrókay-pályázat* (örökösödési eljárás) 100 arany.

Az 1880. szept. 30. határnapi két pályamunka küldetett be, de az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés a jutalom ki nem adását és a jeligés levelek elégetését határozta el.

15. *Bükk-féle nyílt pályázat* (Magyarország három részre osztásának története) 1000 frt.

Az 1889. decz. 31. határnapi ajánlat nem érkezvén be, az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés a feladat kidolgozásával DR. ACSÁDY IGNÁCZ I. tagot bízta meg. Határnapi 1892. szept. 30.

16. *Rózsay-féle nyílt pályázat* (orvostudományi kérdés) 500 frt.

Az 1890. márcz. 31. határnapi beérkezett három ajánlat; ezek közül az 1890. május 7-én tartott nagygyűlés DR. UDRÁNSZKY LÁSZLÓ budapesti tanársegédet bízta meg a következő feladat kidolgozásával: «Az idegrendszernek a veszettséggel és az ellen való immunitással járó kémiai változásai». Határnapi 1892. február 20. A pályázat eredménye az 1892. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

17. *Péczy regénypályázat* 1000 frt aranyban.

Az 1890. jun. 15. határidőig megjelent regények közül az okt. 6-án tartott összes ülés JÓKAI MÓR «A tengerszemű hölgy» című három kötetes regényét jutalmazta meg.

18. *Kóczán-pályázat* (dráma a Szt Istvántól I. Béláig terjedő korból) 100 arany.

Az 1890. május 31. határidőig beérkezett hat pályamű; a november 24-én tartott összes ülés a jutalmat a II. sz. «Pogány magyarok» című öt felvonásos szomorújátéknak ítélte oda. A felbontott jeligés levélkéből GABÁNYI ÁRPÁD neve tűnt elő.

IV. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

a) *Munkák*: SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. b) *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr. Irodalomtörténeti Közlemények, Nemzetgazdasági Szemle, Hadtörténelmi Közlemények.

B) Segélyezés :

a) *Folyóiratok* : Egyetemes Philologiai Közlöny, Magyar Könyvszemle. Philosophiai Szemle, Történelmi Tár, Nemzetgazdasági és Statistikai Évkönyv, Ungarische Revue, Mathem. und Naturwissenschaftliche Berichte. b) *Könyvkiadó Vállalatok* : Nemzetgazdasági Írók Tára, a Természettudományi Társulat könyvkiadó vállalata, az Orvosi Egyesület könyvkiadó vállalata. c) *Munkák* : Gróf Széchenyi István Levelei II., Magyar Történelmi Életrajzok, Magyar Írók Névtára.

V. A M. T. Akadémia könyvtára.

A rendezett tudománysszakok száma : 51 ; a bennök foglalt munkák száma összesen 45,515 ; az egyes szakok munkáinak száma a következő kimutatásból látható :

Nyelvtudomány 1,509, Magyar nyelvtudomány 355, Magyar irodalom 2,030, Régi magyar irodalom 631, Keleti irodalom 718, Görög irodalom 693, Latin irodalom 825, Classica philologia 530, Új latin irodalom 556, Olasz irodalom 200, Francia irodalom 612, Germán irodalmak 1,254, Szláv irodalmak 406, Incunabulák 355, Bibliographia 662, Széptudomány 447, Philosophia 1,119, Theologia 892, Paedagogia 1,249, Politika 2,212, Magyar Politika 1,262, Jogtudomány 1,050, Magyar jogtudomány 1,321, Magy. Országgyűlések 95, Statisztika 499, Történelem 5,354, Magy. történelem 2,650, Életrás 2,115, Régészet 972, Éremtudomány 175, Hadtudomány 582, Matematika 872, Természettudomány 135, Természetan 758, Vegytan 405, Természetrész 94, Földrajz 1,017, Magy. földrajz 396, Térképek 925, Utazás 1,076, Ásványtan 503, Növénytan 355, Állattan 465. Anthropologia 245, Orvostudomány 2,293, Gazdászati 1,331, Encyclopaedia 139, Akadémiák és társulatok kiadványai 268, M. T. Akadémia kiadványai 347, Külf. folyóiratok 189, Magy. folyóiratok 372, összesen 45,515.

A betűrendes címjegyzék ez évben is folytatott. Eddig 25 szakban levő könyvekről készült teljesen czímmásolat. Három szak befejezéshez közeledik. Ez évben 16,000 czédula készült, melyhez hozzáadva a múlt évi eredményt, a czédulák száma 33,800-ra megy.

Ezenkívül a rendes folyó munka és a szakkatalogusok készítése is tovább haladt.

A szak-katalogusok köteteinek száma 91.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint, a következő :

166 külf. akadémiaival, külf. és hazai tud. társulattal folytatott csere útján, valamint testületektől : 506 mű 415 kötet 300 füzet.			
Magánosok ajándékából	130	» 53	» 88

29 nyomda köteles példányaiból....	865 mű	354 kötet	779 füzet.
Az Akadémia saját kiadványaiból ..	57 >	64 >	76 >
Vétel útján.....	293 >	403 >	56 >

Az összes gyarapodás: 1851 mű, 1289 kötet, 1299 füzet. Ehhez járúl 139 külföldi és hazai folyóirat és ujság.

A könyvtár olvasótermében 1890-ben 7938 egyén 10.831 művet használt. Házon kívül 142 egyén 612 művet kölcsönzött ki. Összesen tehát 8550 egyén 11,443 művet használt.

A kézirattár rendezése ez évben is folyt. A rendezett szakok a következők:

Régi és újabb írók kéziratai című szakban az ívrétű kötetek szaporodása 18-tól 22-ig, szaporodás 4 kötet; 4rétűeké 121-től 124-ig, szaporodás 4 kötet. *Magyar nyelvtan* ívrétűekben egy szaporodás; 4rétűeké —; 16rét egy szaporodás. *Vegyes* ívrét szaporodása egy szám 59; 4rétben 93-tól 96-ig, a 95. szám alatt I—XVII kötet, együtt 20. *Történelem* ívrét 231-től 236-ig, szaporodás 6; 4rétű 182-től 198-ig, szaporodás 17. *Történelem segédtudományai: Diplomatica* 4rét szaporodás egy szám. *Statistika* 4rét szaporodás egy szám; 8rét szaporodás egy szám. *Időtan* (Chronologia) 4rét egy szám. *Jogtan* című szakban gyarapodás ívrét 96—99 szám, szaporodás 4; 4rét 81. számból 4 kötet, szaporodás 4. *Magyar Codex* című szakban gyarapodás 4rét 17. és 30. szám, szaporodás 2. *Latin codex* című szakban gyarapodás ívrét egy szám, szaporodás 1. Most van rendezés alatt az *Egyház és Bölcelet* című szak. Van belőle rendezve 39 kötet, 4rétben 86 kötet, nagy 8rétben 11 kötet, kis 8rétben 14 kötet, 12rétben 1 kötet. A kézirattár gyarapodása összesen: 220 kötet. *Ajándékozás útján*: Ősírásunk olvasásterve, *Németi Kálmán* magyar nevelő adománya; ABÉCZÉ, oktatástér ugyanattól. *Graf von Hadik*, Feldmarschall-Lieutenant stb. Regiments-Correspondenz-Protocol vom J. 1819. *Somogyi László* munkái, I—II. köt. Elbeszélések. *Vásárlás útján*: Kilencz darab keleti könyv. 3 török levél. Szemere Bertalan egy levele 1837. évi augusztus 30-áról Aachenből szülőihez.

A kézirattár használása. Az Akadémián kívül kéziratoskat használt 38 tudós, benn 75 tudós, író, egyetemi ifjú és más tudománykedvelők. A kik az Akadémia kézirattárából rendeznek kiadványokat, sűrűn látogatták a kézirattárt s nagy számú kéziratos sokszor vettek ki és használtak. Idegen látogatók is kielégítő számban voltak.

VI. A M. T. Akadémia pénztárának állása 1890-ben.

Az Akadémia vagyona az év elején 2.269,978 frt 66 krt tett; az év végén: 2.447,882 frt 31 kr. E szerint az évi vagyonszaporulat volt: 177,903 frt 65 kr. Ezen kívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok: a) Kazinczy-alap (ingat-

lanokban és készpénzben) 24,010 frt 98 kr.; b) székely kivándorlási alap 8,433 frt 29 kr.; c) az akad. tiszttviselők nyugdíjalapja 2,937 frt 21 kr.; d) herczeg Czartoryski-alap 984 frt 73 kr.; e) Reguly-alap 345 frt 36 kr.; f) Udvardy Cserna János l. t. jubiláris alapítványa 282 frt 74 kr.; g) Semsey-alapítvány 20,000 frt. Végre az Akadémia kezeli az Arany János-emlékszobor alapot is, mely ez idő szerint 65,647 frt 43 krt tesz.

Bevétele volt az Akadémiának 183,900 frt 06 kr. (ebből 40,000 frt államsegély), kiadása pedig 154,684 frt 12 kr. Tisztán tudományos czélokra kiadott 85,864 frt 97 krt vagyis 55%-ot; administratív és dologi költségekre pedig (bele értve az adót, házjavítási költségeket is) 68,819 frt 15 krt vagyis 45%-ot. Hagyományokból és alapítványokból befolyt 1890-ben: 37.800 frt. Jutalmazásokra fordított: 6.708 frt.

Az 1891-ik évi előirányzat 152,500 frt bevételt és 150.150 frt kiadást tüntet fel.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1890-ben.

Magyar tud. akadémiai Almanach, polgári és csillagászati naptárral. 1890-re 406 l. Ára 1 frt.

Magyar tud. akadémiai Almanach, polgári és csillagászati naptárral 1891-re 200 l. Ára 1 frt.

Akadémiai Értesítő, 1—12 füzet. Az egész évfolyam ára 3 frt.

A m. tud. Akadémia kiadásában megjelent munkák és folyóiratok betűrendes Czim- és Tartalomjegyzéke. (1830—1888/9.) 502 l. Ára 1 frt 10 kr.

Archaeologiai Értesítő. A m. tud. Akadémia arch. bizottságának közlönye. Szerkeszti Hampel József. Új folyam. X. köt. öt füzetben, számos képes táblával és szövegközi ábrával, az egész évfolyam ára 6 frt.

Archaeologiai Közlemények XVI. k. 212 l. Tizennyolcz képes táblával és 40 szövegközi ábrával. Ára 4 frt 50 kr.

Hadtörténelmi Közlemények. III. k. 5 füzetben. (Egy arczképpel és három térképpel). Évnegyedes folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Kiadja a M. Tud. Akadémia hadtud. bizottsága. Szerk. Rónai Horváth Jenő. Ára 4 frt.

A magyar helyesírás elvei és szabályai. Újabbán átvizsgálva kiadta a M. Tud. Akadémia. Ötödik változatlan kiadás. (30 l.) Ára 10 kr.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő. Kiadja a M. T. Akadémia. Szerkeszti König Gyula. VIII. k. 3—5 füz. IX. köt. 1—2 füzet. Az egész évfolyam ára 3 frt.

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik Budenz J., Szarvas G., Szilády Á. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtud. Bizottsága XIV. k.: Lobkovitz Codex. — Batthyányi Codex. — Czech Codex. Közzéteszi Volf György. XLVIII. 352 l. Ára 2 frt.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia nyelvtud. bizottsága. Szerkeszti Budenz József. XXI. k. 5. füz. és XXII. k. I. füz. Ára 50 kr. Ugyanennek 6-ik füzeté, mely a 21. kötetet befejezi, (401—480 l.) a kötet címlapjával és tartalomjegyzékével.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat, a M. Tört. Társ. közvettítése mellett kiadja a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága. 1890-iki évfolyam. 1. 2. 3. 4. füzet. Ára 4 frt 80 kr.

Ábel Jenő lt. Olaszországi XV. századbeli íróknak (Aurelius, Brandolinus, Lodovicus, Carbo, Galeottus Martius, Naldus Naldius, T. Alexander Cortesius, Ugolinus Verinus, Jo. Franc. Marlianus) Mátyás királyt dicsőítő művei. (Irodalomtört. emlékek. II. k.) XVI. 384 l. kiadja a M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága. Ára 3 frt 50 kr.

Ábel Eugenius. Scholia recentia in Pindari Epinicia. (Editio scriptorum graecorum et romanorum a collegio philologico classico Academiae Litterarum Hungaricae publici juris factae.) Pars prior. Budapestini MDCCCXC. (480 l.) Ára 5 frt.

Dr. Ábel Jenő és Mokos Gyula. Magyarországi tanulók külföldön. 1. Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Szerkesztette dr. Ábel Jenő, összeállította Mokos Gyula. Kiadja a M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága. 207 l. Ára 2 frt. 20 kr.

Acsády Ignác lt. A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. (Tört. Tud. Érték. XIV. k. 9. sz.) 84 l. Ára 80 kr.

Antolik Károly. A hangáttétellel előidézett hangidomokról, kifejlesztett rezgő hártványon és üveglemezeken. (Term. tud. Ért. XX. k. 4. sz.) 32 l. 58 ábrával. Ára 30 kr.

Asbóth Oszkár. A hangsúly a szláv nyelvekben. (Nyelv. Tud. Ért. XV. 8. sz.) Ára 80 kr.

Badics Ferencz. Fáy András Életrajza. (A M. T. Akadémiától Lévay-díjjal jutalmazott pályamű.) Egy kötet. Fáy András arczképével. (VIII, 672 l.) A M. T. Akadémia Könyvkiadó Vállalata 1890/2. ciklusának IV. kötete.

Ballagi Aladár lt. Colbert. Második rész. 271 l. Ára 1 frt 50 kr. Ára a két résznek együttvéve 3 frt 20 kr.

Ballagi Géza lt. Az 1839/40-iki országgyűlés visszhangja az irodalomban. (Ért. a Társad. tud. köréből X. k. 8. sz.) 104 l. Ára 90 kr.

Barthélemy Saint Hilaire. A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Fordította Péterfy Jenő, a fordítást fölülvizsgálta Pauer Imre rt. Egy kötet. (VIII. 196 l.) A M. Tud. Akad. könyvkiadó vállalata 1890/2. ciklusának I. kötete.

Borbás Vincze. Közép-Európa, különösen Magyarország kakukfüveinek ismertetése. (Symbolae ad thymos Europae mediae, praecipue Hungariae cognoscendos.) Math. és Term. tud. Közlemények XXIV. k. 2. sz. (116 l.) Ára 70 kr.

Brancsik Károly. Trencsén vármegyében található molluscaák rendszeres összeállítása. Egy képtáblával. Math. és Term. tud. Közlemények. XXIV. k. 1. sz. (36 l.) Ára 40 kr.

Csánki Dezső. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. (Hunyadiak kora Magyarországon. VI.) A M. T. Akadémia Tört. Bizottságának megbízásából. I. k. 790 l. Ára 7 frt.

Czobor Béla lt. Emlékbeszéd Pauer János lt.-ről. (Emlékbeszéddek, VI. k. 7. sz.) 62 lap. Egy arczképpel. Ára 60 kr.

Daday Jenő lt. A nápolyi öböl rotatoriái. (Ért. a Term. tud. köréből XIX. k. 7. sz.) 52 l. két tábla rajzzal. Ára 50 kr.

Demkő Kálmán. A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVI. században. VIII. és 290 l. Ára 2 frt 70 kr.

Fraknoi Vilmos és Károlyi Árpád rt. Magyar Országgyűlési Emlékek, történeti bevezetésekkel. X. k. 1602—1604. 666 l. Ára 3 frt.

Fröhlich Izidor lt. Mathematikai repertorium physikusok számára. (Bevezető rész az elméleti physika kézikönyvéhez.) 212 l. A szöveg közé nyomott 28 ábrával. Ára kötve 2 frt 30 kr.

Gindely Antal. Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. (Acta et documenta historiam Gabrielis Bethlen Transsilvaniae principis illustrantia.) A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából közlésezi G. A. (VIII és 544 l.) Ára 5 frt.

Hampel József l. t. Emlékbeszéd Paur Iván lev. tagról. (Emlékbeszéddek VI. k. 6. sz.) 27 lap. Ára 25 kr.

Haraszti Gyula. André Chenier költészete. (Ért. a Nyelv- és Széptud. köréből. XV. k. 2. sz.) 162 l. Ára 1 frt 50 kr.

Hazslinszky Frigyes r. t. A magyarhoni lemezgombok (agarcini) elterjedése. Math. és Term. tud. Közlemények. XXIV. k. 3. sz. (118—206 l.) Ára 80 kr.

Hoffmann Pál l. t. A Specificatio. Magánjogi értekezés. (Társad. tud. Ért. X. k. 10. sz.) 44 l. Ára 40 kr.

Hollán Ernő tt. Tóth Ágoston emlékezete. (Emlékbeszéddek VI. k. 4. sz.) 24 l. Ára 20 kr.

Högyes Endre r. t. Emlékbeszéd Balogh Kálmán rendes tagról. (Emlékbeszéddek 24. k. 9. sz.) 67 l. Egy arczképpel. Ára 60 kr.

Hunfalvy Pál r. t. Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. (Nyelv- és Széptud. Ért. XV. k. 4. sz.) 18 l. Ára 15 kr.

Kazinczy Ferencz levelezése. A M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közlésezi dr. Váczy János. I. k. 1763—1789. (XVI és 620 l.) Ára 5 frt.

Keleti Károly rt. Hunfalvy János emlékezete. (Emlékbeszéddek VI. k. 3. sz.) 40 l. Ára 30 kr.

Klein Gyula l. t. Emlékbeszéd Heer Osvald külső tagról. Emlékbeszéddek. VI. k. 8. sz. (36 l.) Ára 40 kr.

Klug Nándor l. t. Az enyv mint tápanyag. (Term. tud. Ért. XX. k. 3. sz.) 45 l. Két ábrával. Ára 40 kr.

Dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. A m. törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye a XVI—XVIII. századból. (Corpus Statutorum). Felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátva. II. k. 1. fele. A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. 522 és LII lap. Ára 4 frt 50 kr.

Dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. A m. törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye a XVI—XVIII. századból. (Corpus Statutorum). Felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátva. II. k. II. fele. A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. (LXXX és 422 l.) Ára 4 frt 50 kr. A két kötet ára 13 frt.

Konkoly Miklós tt. Oppolzer Tivadar külső tag emlékezete. (Emlékbeszédek VI. k. 5. sz.) 15 l. Ára 15 kr.

Mattekovics Sándor l. t. Bárá Wüllerstorff és a szabad kereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. (Ért. a Társ. tud. köréből.) 56 l. Ára 50 kr.

Munkácsi Bernát l. t. Votják szótár. Első füzet. (1—10 iv) Ára 1 frt 50 kr.

Ónodi Adolf. Kísérleti adatok a gége hűdéseinek tanához. (Ért. a Term. tud. köréből. XIX. k. 10. sz.) 61 l. Ára 50 kr.

Ortvay Tivadar lt. A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. Történet-topografiai tanulmány. (Ért. a Tört. tud. köréből. XIV. k. 8. sz.) 84 l. Egy térképpel. Ára 80 kr.

Óváry Lipót. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. Első füzet. IV és 312 l. Ára 3 frt.

Pecz Vilmos l. t. Emlékbeszéd Pott Frigyes Ágoston külső tagról. (Emlékbeszédek. VI. k. 10. sz.) 21 l. Ára 20 kr.

Preisz Hugó. Adatok a veseüzletet szívhajók tanához. Tizenhét eset kapcsán. (Ért. a Term. tud. köréből XIX. k. 9. sz.) 60 l. Két tábla rajzzal. Ára 50 kr.

Ramnaud Alfréd. Oroszország története, eredetétől kezdve 1884-ig. (A francia Akadémiától megkoszorúzott munka). Ford. Laukó Albert; a fordítást fölülvizsgálta Csiky Kálmán, az orosz nevek és szavak helyesírását pedig Ásbóth Oszkár. Két kötet. Négy térképpel. (VIII., 432 és IV., 448 l. A M. T. Akadémia könyvkiadó vállalata 1890/2. cyklusának II. és III. kötete.)

Schaffer Károly. Az idegrendszer szöveti elváltozásai a vesztettségben. (Ért. a Term. tud. köréből) 46 l. Egy nyomtatott rajzzal. Ára 50 kr.

Schenek István l. t. Kísérleti adatok az akkumulátorok működéséhez. Öt táblázattal. Érték. a Term. tud. köréből. XX. k. 1. sz. (30 l.) Ára 30 kr.

Schvarcz Gyula rt. A tudományos és irodalmi kitűnőségek jogcíme a felsőházi tagságra az európai államok alkotmánytörténelmében, különös tekintettel a spanyol alaptörvényhozásra. 1808—1876. (Ért. a Társ. tud. köréből. XI, k. 2. sz.) 76 l. Ára 70 kr.

Schvarcz Gyula rt. Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokratiája. (Társad. Érték. X. k. 9. sz.) 78 l. Ára 50 kr.

Simonkay Lajos. Hazánk tölgyfajai és tölgyerdei. (Quercus et querceta Hungariae.) Tíz táblával. A math. és term. tud. bizottság külön kiadványa. (40 negyedrétfű lap.) Ára 1 frt 20 kr.

Simonyi Zsigmond lt. Kombináló szóalkotás. (Ért. a Nyelv- és Széptud. köréből. XV. k. 3. sz.) 44 l. Ára 40 kr.

Simonyi Zsigmond lt. A magyar határozók. (A M. Tud. Akadémiától Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka) I. k. 2. fele. 277—456 l. Ára 1 frt 60 kr. Az egész köteté 3 frt 20 kr.

Szádeczky Lajos lt. A czéhek történetéről Magyarországon. Székfoglaló ért. (Ért. a Tört. tud. köréből. XIV. k. 7. sz.) 152 l. Ára 1 frt 40 kr.

Gróf Széchenyi István külföldi útirajzai és följegyzései. (Munkái V. kötete.) Naplói nyomán a M. Tud. Akadémia megbízásából összeállította Zichy Antal tt. 440 l. Ára 4 frt.

Szilágyi Sándor rt. Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottságának megbízásából bevezetésekkel és jegyzetekkel. Első kötet. 636 l. Ára 5 frt.

Tuine Hippolit Adolf. A jelenkori Francziaország alakulása. Ford. Csiky Gergely. Ötödik kötet. 304 l. A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata 1887—1889-iki cyklusának utolsó kötete. Az öt kötet ára 7 frt 50 kr.

Telley Iván lt. Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. (Nyelv- és Széptud. Érték. XV. k. 6. sz.) 74 l. Ára 60 kr.

Teschler György. Körmöczbánya és északnyugoti vidékének kőzetei. A Ferdinand-altárna zöldkő-trachitja. (Math. és Term. tud. Közl. XXIV. k. 4. sz.) Egy földtani térképpel és két táblán rajzolt 25 ábrával. 92 l. Ára 1 frt.

Than Károly rt. Az ásványvizeknek chemiai constitúciójáról és összehasonlításáról. (Term. tud. Ért. XX. k. 2. sz.) 47 l. Ára 40 kr.

Ponori Thewrenk Emil rt. A magyar zene tudományos tárgyalása. (Nyelv- és Széptud. Érték. XV. k. 7. sz.) 24 l. Ára 20 kr.

Vécsey Tamás rt. Justinianus «Omnem reipublicae» kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában. (Társ. tud. Érték. XI. k. 1. sz.) 72 l. Ára 60 kr.

Velics Antal és Kammerer Ernő. Magyarországi török kincstári defterek. Törökből fordítva és bevezetéssel ellátva. II. k. 1540—1639. (XX és 770 l.) Ára 5 frt.

Zichy Antal tt. Psychiatria és politika. (Nyelv- és Széptud. Ért. XV. k. 5. sz.) 12 l. Ára 10 kr.

Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Zrinyi Miklós arcképével. A M. Tud. Akadémia Hadtudományi Bizottságának megbízásából sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Rónai Horváth Jenő lt. 403 l. Ára 2 frt.

A helyesírás kérdéséről.

— *Simonyi Zsigmond* április 6-án tartott felolvasása. —

Egy szellemes ember azt szokta mondani: Isten a szívet nézi, nem pedig a helyesírást. Mindazáltal nem tagadhatni, hogy az embernek helyesírását műveltsége fokmérőjének tekintik általában. S ennek bizonyos tekintetben meg is van a jogosultsága. Mert — ámbár vannak kivételek, úgy, hogy köztünk élő jeles írókat tudnánk megnevezni, kiknek kézírata a corrector javításai nélkül nem kerülhetne a nyilvánosság elé — mégis szabályul állapíthatjuk meg azt a tapasztalatot, hogy *helyesírásunk pontossága egyenes arányban áll olvasottságunkkal*. Mennél többet olvasunk, annál jobban bevéssődik az egyes szóknek képe emlékezetünkbe. A ki tehát a szók képét írás közben hibásan jelelni meg, ezzel maga állítja ki a bizonyítványt arról, hogy nem elég gyakran látja a szókat leírva vagy nyomtatva, tehát: hogy nem eleget olvas. És csakis ilyen szempontból vagyunk feljogosítva helyesírásáról megítélni az embert, nem pedig olyan szempontból, hogy vajjon ismeri-e apróra a hivatalos szabályokat. Ha pl. egy-egy harmincz évesnél idősebb kortársunk még most is *rosszat* ír egyszerű *sz-szel*, holott mai akadémiai s iskolai szabályaink kettős *sz-szel rosszat* követelnek: ebből nem szabad az illetőknek csekély olvasottságára következtetnünk. Ez a szabály ugyanis csak tizenkét év óta érvényes, ők ellenben iskolai és nagyrészt egyéb olvasmányaikban is még az egy *sz-es rossz* írásmódot látták. Az ilyenek megeshetnek a legműveltebb emberen is, és ezek az esetek azt mutatják, hogy az egyénnek olvasottságát csak bizonyos föntartásokkal ítéelhetjük meg írása módjából.

Az akadémiai időről időre tüzetesen foglalkoznak a helyesírás szabályozásával és czélszerű fejlesztésével; de a hivatalos helyesírás irányában bizonyos méltányos követeléseket támaszthatunk. Ilyen teljesen jogosult követelés nézetem szerint a következő kettő:

1. *A hivatalos helyesírásnak lehetőleg egyszerűnek és egyöntetűnek kell lennie*, hogy a művelt embert ne kényszerítsük tudákos szörszálhasogatásokra olyasmi érdekében, a mi elvégre is nem öncél, hanem csak eszköz arra, hogy gondolatainknak még szemmel látható öltözete is kifogástalan legyen.

2. *A hivatalos helyesírást időről időre fejleszteni kell*, ha nem is gyökeres újításokkal, mint pl. a spanyol akadémia tette 1830-ban, legalább az egyes mesterkelt és következtelen szabályok átalakításával, mint tíz évvel ezelőtt a német kormányok

tették, s mint egy-két évvel ezelőtt tette az angol *Philological Society*. A német helyesírásnak egyik legjelesebb történetírója, Wilmanns, így állapítja meg történeti tanulmányai eredményét: „A merész újítások, még ha tárgyilag teljesen megokoltak voltak is, mindig sikertelen maradtak, *csakis azok vihették egy-két lépéssel előre a helyesírást, a kik követték azt az irányt, melyet az irodalmi szokás mutatott.*“ A fejlesztésre nézve elvül ezt fogadhatjuk el: A helyesírást legkönnyebben s legczélszerűbben oly irányban javíthatjuk, egyszerűsíthetjük, a milyen irányt úgysis önként követ az irodalmi szokás.

Az imént kifejezett két követelménynek fog nézetem szerint eleget tenni a M. T. Akadémia, ha érvényre emeli a módosítványokat, melyeket ezennel szerencsém van előterjeszteni a tizenkét évvel ezelőtt megállapított helyesírási szabályokhoz.

*

Első és azt hiszem most már legkevesebb ellenmondásba ütköző indítványom az *egyszerű c* jegynek szabálylyá emelését czélozza a kétjegyű *cz* helyett.

Mióta Adámi Mihály 1760-ban a *zs* hangra a keresztülhúzott *z* jegyet ajánlotta, igen sokat foglalkoztak nyelvészeink a kettős betűk egyszerűsítése kérdésével; Révai, Vörösmarty és mások igen sokat bajlódtak a czélszerű betűalakok kiszélesítésével. De, ámbár az utolsó ily irányú mozgalom (a *M. Nyelvőr* II. s III. évfolyamában) már egészen tetszetős betűket eredményezett: minden ily törekvés meghíúsult azon emberi gyarlóságunk miatt, hogy csekély haszon kedvéért nem áldozzuk föl szokásaink kényelmes követését.

Azonban kivételes szerencsében részesült az egyszerű *c* s ennek legbuzgóbb harczosai Kazinczy Ferencz és Toldy Ferencz voltak, kiket már saját nevök is ösztönzött a fölösleges és boszantó *z* elleni harcra. Hogy az egyszerű *c* már a negyvenes évek óta annyira tartja magát, sőt folyton hódít, azt nyilván e jegynek megszokottsága okozta. Annyira hozzá volt szokva a magyar olvasó e betűhöz a latin s a hazai szláv nyelvek írásában, hogy nagyon könnyű volt hozzászoknia a magyar írásban is.

Akadémiánk helyesírási szabályai két okot emlegetnek az egyjegyű *c* ellen. Egyik az, hogy a latin szók változó hangzású *c*-je a magyar *c*-nek egyforma hangzásával szemben zavarba ejtené a magyar olvasót, úgy, hogy a *cammog*, *cakó*, *cók* szokat így olvasná hirtelenében: *kakó*, *kammog*, *kók*. — Azt hiszem, ezt ma többé nem vethetni a latba. Először is olyan ritka esetekben lehet idegen orthographia hatással a magyar szók olvasására, hogy ilyesmire hivatkozni legalább is furcsa. Hallottam én már a *locs-pocs* szót is így olvasni: *loksz-poksz*, azért még-

sem indítványozok a *cs* hangra új jegyet. — Másodszor a helyzet ma egészen más, mint tizenkét évvel ezelőtt. Ma sokkal jobban el van terjedve az egyszerű *c* s annyira megszokott betű, hogy senki sem fogja többé a *cukrot* *kukor*-nak vagy a *cók-mók*-ot *kók-mók*-nak olvasni, senki sem fogja *A JÓ PALÓCOK* díszkiadásán a címet *Jó Palókok*-nak ejteni. Egyes kiadók, pl. Aigner Lajos, Légrády testvérek, már tíz-tizenöt év óta mindent egyszerű *c*-vel nyomtatnak, ezt alkalmazza a *M. Nyelvőr* is már évek óta, s ezt terjesztették tizenöt éven át az én iskolai nyelvtanaim is, azonfelül Ballagi összes szótárai. De legnagyobb hatással e tekintetben az volt, hogy éppen a három legolvasottabb napilap egyszerű *c*-t ír. Kétségtelen, hogy mai napság legtöbb ember olvasmányát első sorban a napilapok teszik, sőt a közönségnek nagy része nem is olvas egyebet. Kétségtelen ennél fogva az is, hogy a mai magyar olvasó már teljesen megszokta az egyszerű *c*-t, sőt igen sok olvasó év számra alig látja a *cz* jegyet.

A másik ok, melyet az egyszerű *c* ellen említenek az Akadémia szabályai, az, hogy „ez egy betűnek egyszerűsítése mindaddig, míg a többi kettősjegyű betű épségben marad, csekély hasznót hajtana írásunknak.“ Ezzel szembe állíthatjuk a régi igaz mondást: Ki a krajczárt nem becsüli, az a garast nem érdemli. Megelégedhetünk a csekély haszonnal is, kivált ha oly könnyen s oly csekély kockázattal elérhetjük e hasznocskát.

*

Második indítványom a *kétjegyű mássalhangzó kettőztetését* kívánja következetesebbé tenni. Akadémiánk szabályai szerint ugyanis a kettős *ssz*, *nyny* stb. betűket némely szókban csonkítani kell, így: *ssz*, *nny*; más szókban ellenben teljesen ki kell írni, azokban t. i., a melyekben a kettőztetés ragozás által keletkezik. Például: *hosszú*, *annyi*, másfél *sz* és *ny* betűvel, ellenben *oszszuk* *el*, *aranynyal*, két egész *sz* és *ny* betűvel!

Fölöslegesnek tartom annak a kifejtését, hogy ez a meszterkélts szabály hibás hangtani alapon épült, t. i. azon a hiedelmen, hogy az *aranynyal* alakban a ragnak *v*-je változott *ny*-re, vagy az *oszszuk* szóban a *j* *sz*-re.

Nézzük e szabálynak csak a *következetességét*, mert ez már fontos dolog a helyesírásban. Az *oszszuk*, *veszszen*-féle igealakok, igaz, hogy hajdan *j*-vel hangzottak: *oszjuk*, *veszjen*; de ugyanazokban a régi nyelvmélekekben a *hosszú* és *asszú* szók is *j*-vel vannak még: *hoszjú*, *aszjú*! Igaz továbbá, hogy *aranynyal*, *asszonynyal* valaha így hangzott: *aranyval*, *asszonyval*; csak-hogy azonfelül az *annyi*, *cnnyi* is ebből lett: *aznyi*, *eznyi*, az *asszony* régenté *ahszoney* volt és így tovább! Mért kell tehát ezeket ma kétféleképp írunk? hol van itt a következetesség? Sőt tovább megyek. Ha ez az igealak *oszszuk* másképp irandó,

mint a *hosszú* szó, akkor ezt az igét *bizzad* szintén meg kellene valahogy különböztetni ettől *izzad*, *kalappal* más *pp*-vel volna irandó, mint *szappan* stb. Micsoda szórszálhasogatásra jutnánk az ilyen pedáns következetességgel? De a mai szabályok szórszálhasogatása még csak nem is következetes s azért valóságos gyötrelem az iskolai tanításban, az életben pedig vajmi kevesen törődnek ezzel az agyafűrt szabálylyal, csak a szegény correctoroknak kell vele bajlódni minden cél és haszon nélkül. De még azok sem tudják e csoda-szabályt pontosan alkalmazni, s én vállalkozom rá, hogy ellene való vétségeket kimutatok még az Akadémia s a Kisfaludy-társaság kiadványaiban is.

Hogy nyelvtani szempontból e mesterkéltségeknek semmi jelentősége nincs, arra bizonyítékul elég lesz egy tényre hivatkoznom. Az Akadémia állandó Nyelvtudományi Bizottsága már *tíz évvel* ezelőtt egyhangúlag elhatározta, hogy mihelyt ismét revisio alá kerül a helyesírás, el fogja ejteni ama céltalan megkülönböztetést és helyébe az úgynevezett *csonkítást* teszi általános *szabállyá*. Reméllem, hogy e határozatot a teljes Akadémia is magáévá fogja tenni s ezzel ismét előreviszi egy lépéssel írásunknak egyszerűsítését. — A M. Nyelvőr már eddig is e határozat értelmében járt el.

*

Harmadik indítványom az *idegen szók* írását illeti. Íróink nagyobb részének s kivált természettudósaink és hírlapíróinknak tolmácsolom óhaját, midőn azt kívánom, hogy az idegen szók magyaros írását terjeszszük ki messze az eddigi akadémiai gyakorlat határain túl.

E tekintetben az Akadémia szabálya azt mondja, hogy a meghonosult idegen szókat írjuk magyarul, a többit pedig változatlan hagyjuk. Itt először is a *meghonosult* fogalmát sokkal szabadabban kell magyaráznunk, mintsem az akadémiai gyakorlat szokta. Ha szabályzatunk példái közt ott látjuk a *finánczot* és a *taksát*, ezek mellé teljes joggal odatehetjük meghonosult szókul az *egzekválást* és az *egzekúciót*. Ha magyarosan írhatjuk a *prózát*, *poézist*, *kritikát*, ép úgy írhatjuk magyarosan a *filozofát*, *fizikát*, *fiziológiát*, *filológiát*, *pedagógiát* s általában minden tudomány nevét, továbbá a *telegráfot*, *telefont*, *difteritist*, *gimnáziumot* és számos ilyen szót. Ha az olaszok, spanyolok, svédek, dánok, lengyelek, csehek *f*-fel írhatják a *filozofiát*, *fizikát* s más efféléket, akkor nekünk sem kell *ph*-val írunk. A görög és latin szók írását egyáltalán csak azok a nemzetek őrzik változatlan, a melyek nem tudják leküzdeni a régi és erős irodalmi hagyomány nyomását (a francziák, angolok, németek).

De ki kell terjesztenünk a magyaros írást a meghonosult szók körén túl a *meghonosuló idegen szókra* is, vagyis azokra,

melyek, bár még a mindennapi életben, az élő beszédben nem oly gyakran szerepelnek, de az irodalomban, s nem csak tudományos munkákban, hanem ismeretterjesztő könyvekben s a hírlapokban is minden nap olvashatók, s melyeket minden művelt magyarnak ismerni és érteni kell. Ilyenek pl. *miniatűr, prerogativa, paralizálás, kontroverzia, konzerválás, konstatálás, analízis* és egyáltalán az előkerülő idegen szók legnagyobb része, — úgy, hogy csak a ritkán használt és specialis tudományágakra szorítkozó idegen szók tartsák meg idegen öltözetüket, azonkívül természetesen a tulajdonnevek.

Ennek különösen gyakorlati szempontból van nagy fontossága, a mennyiben az idegen szóknak magyaros írása meg fogja könnyíteni az ismereteknek magyar nyelven való terjesztését.

Ezen indítványom elfogadását nagyon megkönnyíti az a tény, hogy hírlapjainknak jelentékeny része (a Budapesti Hírlap kezdettől fogva, egy idő óta pedig a Nemzet is, l. az idei márcz. 6-iki szám érdekes tárczáját) máris teljes következetességgel gyakorolja a magyaros írást, a többi — bár elvben ellenzi — mégis többé-kevésbé utána indul, — azonfelül pedig természet-tudósaink is, kivált az annyira elterjedt és olvasott Természet-tudományi Közlönyben, nagyrészt gyakorlatba vették e czélszerű és hasznos reformot.

*

Negyedik indítványom az *aki, ami*-féle relativ névmások egy szóba írását célozza, tehát olyasmit, a mit szintén sokan és régóta kívántak s a mit sokan már tényleg is gyakorolnak.

Erről a kérdésről nagy vita folyt már egy negyedszázaddal ezelőtt Akadémiánkban. Az összeírást pártolták Toldy Ferencz és Joannovics és alkalmazta az úgynevezett Nagy Szótár is, de ellenezte Arany János. Ő azt állította, hogy a népnek két harmada ilyenformán ejti a relativ névmást: *akki, ammi*; és így fejezte be érdekes fejtegetését: „Lelkiösmeretünk borzad *aki*-nek írni oly szót, melyet így volnánk kénytelenek olvasni: *akki*.”

A fölhozott okadatok épen nem voltak meggyőzők. Először is nem volna olyan borzasztó, mert épen nem hallatlan a mi helyesírásunkban ez a különbség az írás és a kiejtés közt. Országszerre így ejtjük: *eggyes, eggyütt, kissebb*, s az országnak tán négy ötödrésze azt mondja: *szívesen, magassan, okosabb, erősek* stb., s mégis egyszerű *gy*-vel és *s*-el írjuk: *egyes, együtt, kisebb, szívesen* stb. stb.

De másfelől tévedett a boldogult abban, hogy a magyar népnek két harmada *akki-t, ammi-t* ejtene; vagy ha nem tévedett, azt kell mondanunk, hogy ez a kiejtés ebben a negyedszázadban, mely a vita óta eltelt, igen sok tért vesztett. Megengedem, hogy még egész nagy vidékek így ejthetik, nem is

tudom megmondani pontosan, az *aki*, *ami* kiejtés mely területeken járatos: de annyit kétségtelennek tartok, hogy ma az országnak nagyobb részében az utóbbi kiejtés dívik s hogy ez a kiejtés — mint természetes is — mindinkább hódít. Nem lesz tehát baj, ha az *aki*-t, *ami*-t úgy fogjuk olvasni, a mint írva van; ámbár teljes szabadságában áll a tisztántúli embernek, hogy ezentúl is *akki*-t, *ammi*-t, *ammint*-et ejtsen, a mint hogy mi dunántúliak mindig *okossabb*-at, *erősebb*-et ejtünk, ámbátor egy *s*-sel írjuk.

Hogy pedig czélszerű és helyes a relativ névmást egy szóba írunk, az, úgy hiszem, kétséget nem szenved. Az *aki*, *ami* nyelvérvékünknek már ép olyan egység, mint pl. a *valaki*, *valami* vagy *senki*, *semmi*. Az *a* szócska annyira összeforrt már a relativ névmásokkal, hogy némely esetben már valósággal mellőzhetetlen. Pl. nem mondjuk már ma: *Azt veszem, melyiket akarom*; hanem csakis így: *Azt veszem, amelyiket akarom*. Nem mondjuk: *Úgy kiáltott, hogy csak tudott*; hanem: *Úgy kiáltott, ahogy csak tudott*. Sőt a népnyelv már egyéb esetekben sem igen hagyja el; talán egyáltalán nem hallani a néptől ilyent: *Az az ember, ki itt volt*, vagy: *Azt teszek, mit akarok*.

Czélszerű lesz tehát e tekintetben a franczia s a görög orthographiát követnünk, mely egy szónak írja az egészen hasonló szerkezetű *lequel*, *laquelle* és *ὅστις*, *ἥτις* névmást. Akkor az iskolában sem kell legalább avval a mesterkéltszétválasztással vekszálnunk tanítványainkat, a kik sehogy sem tudják megérteni az első években, hogy a mi egy szó, miért kell abból kettőt csinálni.

*

Az előadottakon kívül még két tekintetben szorulnak nézetem szerint javításra az Akadémia szabályai.

Egyik a hosszú magánhangzók, jelesen a nyelvjárások szerint ingadozó *ú*, *ű*, *í* hangok használatának szabályozása. E tekintetben a nyelvjárásoknak többségét kell biróvá tennünk s a kérdésnek megoldását nagyon megkönnyíti Balassa Józsefnek a nyelvjárásokat tárgyaló munkája, mely az Akadémia kiadásában már néhány hét múlva kikerül a sajtó alól.

A másik kívánság negatív s olyan szabályocskák mellőzését kívánja, a melyekre úgy sem ügyel senki, sem az Akadémián belül, sem rajta kívül. Azokat a mesterkéltszéphangzatos szabályokat értem, a melyek megszabják, hogy mikor kell *föl*-t írni, mikor *fel*-t, mikor *uk* *űk* személyragot s mikor *ok* *ők*-öt. Ez nem csak szőrszálhasogatás, de azonfölül nem is tartozik a helyesírásba, hanem legfőlebb a helyes *ejtés* tárgyalásába.

*

Ezek után arra kérem a t. osztályt, kegyeskedjék utasítani a Nyelvtudományi Bizottságot: *vegye revisio alá a helyesírási szabályokat és az elveket sértetlen épségben tartva, igyekezzék ezeket az elveket következetesebben keresztülvinni s jelesen az egyszerűsítés elvének nagyobb érvényt szerezni.*

A magyar Alföld csapadékviszonyairól.

(Kivonat *Hegyfokyt Kabos* márczius 16-án bemutatott dolgozatából.)

Hazánk népe számára a földművelés a legfontosabb kereseti és jövedelmi forrás lévén, kiváló jelentőséggel birnak mind ama tényezők, melyektől a termés mennyisége és minősége függ. Ezek közül első helyen az ország éghajlati tényezői, s ezek között ismét első sorban az ország esőzési viszonyai érdemelnek említést. A mi ezen viszonyok kikutatására nézve eddigelé történt, a mi a meteorológiai feljegyzésekben el van téve, az magában sok, de édes kevés, ha a feladat fontosságát tekintetbe vesszünk. Az országos meteorológiai intézet boldogult első igazgatója és szervezője dr. Schenzl Guidó az 1885-iki országos kiállítás alkalmából a magyar korona országainak csapadékviszonyait feltűntető térképet szerkesztett és ezt az addig meglevő észlelési anyagnak feldolgozása nyomán készült értekezéshez mellékelte. Rendkívül fontos, nemcsak a földművelés, hanem még a hydrotechnika szempontjából is, hogy az ország csapadékviszonyai mennyél több helyen tanulmányoztassanak, hogy ekként különösen a nagy magyar Alföld hydrographiája, mint az általános klimatographiának legfontosabb tényezőinek egyike ismeretessé váljék. Hogy e téren az érdekelt hatóságok részéről jelenleg mi történik, arról nincs tudomásom.

A fönt jelzett fontos kérdés megfejtéséhez egyik adalékul. tekinthető jelen értekezés, melyben Hegyfokyt Kabos, bán-horváti lelkész a magyar nagy Alföld csapadékviszonyairól értekezik. A dolgozatban foglalt tapasztalások a szerzőtől 1882-től 1886-ig Kún-Szent-Mártonban (Jász-Nagykún-Szolnokmegyében) tett öt évi észleletekre támaszkodnak. Az értekezés a következő tárgyakat öleli fel: 1. A csapadékos napok (száma és eloszlása). 2. A csapadék mennyisége. 3. A meteorológiai elemek magaviselete csapadék idején. 4. Nagy eső és légnyomási depressio. 5. A barometer ingadozása 5 millimetert meghaladó napi eső idején. 6. Nehány igen nagy esőről.

A csapadékos napokra nézve szerző azt találja, hogy a csapadékos napok gyakran többed magukkal ékelvők a száraz

napok közé. A leghosszabb csapadékos időszak 10 napot tesz. Télen 100 nap között 35, nyáron 36 csapadékkal jár.

A meteorologiai elemek magaviselete csapadék idején általában véve feltűnő változásokat nem mutat csapadékos napokon, csak a felhőzetet mozgató légáramlatokban észlelhetünk némi sajátsgot csapadékos napokon. Száraz időben az alsó felhők leginkább a szemhatár *északnyugati*, csapadékos időben pedig *délnyugati* negyedéből vonulnak. A felső felhők száraz időben a horizon *nyugati*, csapadékos időben *délnyugati* vidékéről jönnek.

Nagy esők idején — midőn 24 óra alatt több mint 10 millimetryi eső esik — a meteorologiai elemek energikusabb változásait látjuk. Barometer és thermometer lefelé száll, a viszonylagos nedvesség a párateltséghez közeledik, a borulat fokozódik. A szél ereje este felé a rendes mértéket felülmulja. — Nagy esők rend szerint depressióval járnak. A depressió ilyenkor az észlelő állomás délkeleti szemhatár-negyedén vonul keresztül. Annál bővebb az eső, mennél közelebbre jutott a depressió.

A szél a depressió felé tart, a felhők más irányt követnek. Szerző a depressiók és a felhővonulás közötti összefüggést fejtegeti, mire nézve az Alföld különösen alkalmas, hol a Föld felszínének domborzati viszonyai nem képeznek akadályt és a helyesen felállított szélvitorla Buys Ballot törvénye segítségével mindannyiszor megmutatja a csekély és a nagy légnyomás helyét. „Csak az Alföldön“ — úgy mondja szerző — „hasonlíthatjuk össze helyesen a szél irányát a felhők vonulásával“, minthogy ott a légáramok zavartalanul haladhatnak.

A meteorologiai állomások kimutatásaiban a felhők vonulásának rovatai rendesen üresek. Szerző a légáramlati viszonyokkal behatóan foglalkozik, s e célból azok irányát és erejét graphikailag feltűnteti, még pedig különféle régiók szerint (azaz földszint, alsó és felső felhők szintájában) és száraz és csapadékos időben.

Végül szerző vizsgálatának eredményeit következő összefoglalásban adja elő: Vidékünkön képződő és tartózkodó depressiók rendesen esőt hoznak, még pedig bővebbet, ha újak az Adriától a Fekete-tenger felé a Balkán-félszigeten vagy Magyarország déli részén visz keresztül, mint ha északnyugaton vagy északon vonulnak. Mennél közelebb esik hozzánk a depressió középpontja, annál bővebb a csapadék, legnagyobb az eső a centrumban, a felszálló légáram helyén. Kisebb mennyiségű eső egyenlőtlen hőmérsékletű légáramok keveredéséből származik.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály negyedik ülése.

1891. április 6-án.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Zichy Antal t. t. — Budenz József r. t. — Arany László, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Télfy Iván, Simonyi Zsigmond l. tt. — Más osztályokból: br. Eötvös Loránd, Entz Géza, Högyes Endre, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Szily Kálmán, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Csontos János, Domanovszky Endre, Heller Ágost, Lengyel Béla, Majláth Béla. — Jegyző: Gyulai Pál oszt. titkár.

107. SIMONYI ZSIGMOND l. t. fölolvassa értekezését «A magyar helyesírásról» s egyszersmind azt az indítványt terjeszti az osztály elébe, hogy az Akadémia helyesírásának némely pontjai vétsenek revisió alá.

Az értekezés az **Értesítőbe** adatik, az indítvány pedig a nyelvtudományi bizottsághoz utasítatik s egyszersmind elhatároztatik, hogy az osztály a helyesírás revisiója tárgyalásában ugyanazon a módon jár el, mint régebben, tudniillik a Nyelvtud. Bizottság véleményét előbb értekezleti, majd nyilvános ülésben veszi tárgyalás alá s végre megállapodását az összes ülés elébe terjeszti, mert az Akadémia min- dig magának tartotta fel a helyesírás végleges megállapítását.

108. MAJLÁTH BÉLA l. t. «Zrinyi Miklós. a költő könyvtáráról» értekezik. — Bírálatra adatik.

109. Az osztályelnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére ZICHY ANTAL t. és SIMONYI ZSIGMOND l. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1891. április 13-án.

PULSZKY FERENCZ t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Kautz Gyula, Pauer Gyula, Schvarcz Gyula, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wenzel Gusztáv, r. tt. — Csaplár Benedek, Csontos János, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Fejérpataky László, Hegedűs Sándor, Horváth Árpád, Lubrich Ágost, Majláth Béla, Matlekovits Sándor, Wlassics Gyula l. tt. — Más osztályokból: Hollán Ernő, Zichy Antal t. tt. — Br. Eötvös Loránd, Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán, Than Károly r. tt. — Jegyző: Pauer Imre, oszt. titkár.

110. TÓTH LŐRINCZ r. tag: «A rövid tartamú szabadságvesztés- büntetésekről és a feltételes ítéletekről» értekezik.

111. FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ I. tag fölolvassa: «Jelentését a Zsigmondkori oklevéltár előmunkálatairól».

112. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére TÓTH LŐRINCZ R. és FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ I. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1891. április 20-án.

THAN KÁROLY R. T. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: HOLLÁN ERNŐ, MARKUSOVSKY LAJOS T. TT. — ENTZ GÉZA, BR. EÖTVÖS LORÁND, HÖGYES ENDRE, JURÁNYI LAJOS, KONKOLY T. MIKLÓS, KÖNIG GYULA, KRENNER JÓZSEF, SZILY KÁLMÁN R. TT. — BEDŐ ALBERT, DADAY JENŐ, FRÖHLICH IZIDOR, GALGÓCZY KÁROLY, GOTHARD JENŐ, HELLER ÁGOST, HORVÁTH JENŐ, KLEIN GYULA, LENGYEL BÉLA, RÉTHY MÓR, SCHULLER ALAJOS I. TT. — Más osztályokból: ZICHY ANTAL T. T. — HUNFALVY PÁL, PAUER IMRE, VÉCSEY TAMÁS R. TT. — Jegyző Szabó József, oszt. titkár.

113. GOTHARD JENŐ I. T. székfoglaló értekezése: «Spectrál-fotografiai tanulmányok».

114. LIEBERMANN LEÓ részéről: «Tanulmányok a gyomor nyákhártyájában véghezmenő chemiai folyamatokról», előterjeszti THAN KÁROLY R. T.

115. ASBÓTH SÁNDOR pozsonyi tanár részéről: «A keményítő oxidatio termékei».

116. HANKÓ VILMOS tanár részéről: *a*) «A borszéki ásványvizek és a borszéki lápföld chemiai elemzése»; *b*) «Újabb értekezés a carbolsav megveresedéséről», megismerteti LENGYEL BÉLA I. T.

117. TANGL FERENCZ és TROJE G. tübingai tanársegédek részéről: «A jodoform antituberkulotikus hatásáról, és a kísérletileg gyengített gümöbacillusok hatásáról», bemutatja HÖGYES E. R. T.

118. WITTMANN FERENCZ részéről: «Periodikus villamáramok kísérleti megbírálásának optikai módszere» beterjeszti SCHULLER A. I. T.

119. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri HÖGYES ENDRE R. és LENGYEL BÉLA I. tagokat.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l é s.

1891. április 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: PULSZKY FERENCZ, ZICHY ANTAL TT. — HUNFALVY PÁL, KAUTZ GYULA, KELETI KÁROLY, PAUER IMRE, PAULER GYULA, SCHVARCZ GYULA, SZABÓ JÓZSEF, SZILÁGYI SÁNDOR, THAN KÁROLY, TÓTH LŐRINCZ, VÉCSEY TAMÁS R. TT. — BATIZFALVY SÁMUEL, BOGISICH MIHÁLY, CSAPLÁR BENEDEK, CZOBOR BÉLA,

Daday Jenő, Fejérpataky László, Heinrich Gusztáv, Majláth Béla, Pasteiner Gyula, Péch Antal, Réthi Mór, Simonyi Zsigmond lt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítká.

120. PÉCH ANTAL l. t. felolvassa emlékbeszédét **Zsigmondy Vilmos** l. tagról. — Az emlékbeszédek során közrebocsáttatik.

121. Főtítkár bejelenti **gróf Andrássy Manó** l. t. április 23-án bekövetkezett **elhunyatát** s elnök úr azon intézkedését, hogy a gyász-hír vételekor kifejezte a gyászoló család előtt az Akadémia részvétét. — Elnök úr intézkedése helyesléssel tudomásul vétetik s a II. osztály felhivatik, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

122. Felolvassa a **vallás- és közokt. miniszterium** 11052. sz. a. kelt **leiratát**, melynek értelmében az archaeologiai bizottságnak engedély adatik a műemléki rajzlapok lemásolására. — Tudomásul vétetik.

123. A sárospataki ev. ref. akadémia igazgatósága kéri, hogy a Széphalmon évenként tartatni szokott **Kazinczy-emlékünnepe** az orsz. tornaversenyre való tekintettel, ez évben kivételesen ne Széphalmon, hanem az illető iskolák helyiségeiben tartassék meg. — Az engedély ez évre kivételesen megadatik.

124. Bemutattnak az **alosztályoktól** megejtett **tagsági kijelölések**, melyek már a hetafogoknak postán megküldettek. — Tudomásul van.

125. A beküldött ajándékkönyvek közül főtítká kiemeli: *a)* A honvédelmi miniszterium működéséről szóló jelentést; *b)* A gróf Károlyi-család leszármazásáról cz. kiadványt Eble Gábertól s egyúttal felolvassa a lefolyt hónapban megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét.

126. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **KELETI KÁROLY** r. és **PÉCH ANTAL** l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Tagsági kijelölések.

I.

A II. osztály A) — philos. és társ. tudományok — alosztályainak kijelölőbizottsága (**TÓTH LŐRINCZ, KELETI KÁROLY, SCHVARCZ GYULA, PAUER IMRE** rendes- és **PULSZKY ÁGOST, WLASSITS GYULA, JEKELFALUSSY JÓZSEF** lev. tagok) a hozzá áttett tag-ajánlatok alapján, a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő 4 rendes tagsági helyre: **PLÓSZ SÁNDOR**, levelező tagot, jogtudományi író. **MATLEKOVITS SÁNDOR**, lev. tagot, közgazdasági író.

b) Az üresedésben levő 7 levelező tagsági helyre: **FÖLDES BÉLA**, budapesti egyetemi tanárt, a nemzetgazdasági bizottság segédtagját. **VARGA GYULA**, orsz. statist. hivatali titkárt, a nemzetgazdasági bizottság segédtagját. **FELMÉRY LAJOS**, kolozsvári egyetemi tanárt, neveléstudományi író. **NAGY ERNŐ**, nagyvárad kir. jogakadémiai tanárt, jogtudományi író.

II.

A II. osztály B) — történettudományi — *alosztályának* kijelölő bizottsága (WENZEL GUSZTÁV, SALAMON FERENCZ, PAULER GYULA. NAGY IMRE rendes- és BALLAGI ALADÁR, HAMPEL JÓZSEF, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ lev. tagok) a hozzá áttett tag-ajánlatok alapján. a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé.

Az üresedésben levő 4 lev. tagsági helyre kijelöltnek :

1. **CSÁNKI DEZSŐ**, a történelmi bizottság segédtagja, a kit e bizottság a «Hunyadiak kora» című munka folytatásával már régebben megbízott, s a ki e föladatának, mint a múlt évben megjelent I. kötet mutatja, derekasan meg is felel.

2. **FRÖHLICH RÓBERT**, az archaeol. bizottság segédtagja. epigraphusaink legjelesebbjeinek egyike.

3. **RÉTHY LÁSZLÓ**, az archaeol. bizottság segédtagja, a magyar középkori érmészeti és ethnographiai irodalom jeles művelője; kit az archaeol. bizottság a «Corpus Nummorum Regn. Hung. sth.» című vállalat szerkesztésével már eddig is megbízott.

III.

A M. Tud. Akadémia III. A) alosztálya (mathematika, physika, chemia, technikai és hadtudományok) körébe tartozó tagajánlások alapján az ad hoc választott kijelölő bizottság (HOLLÁN ERNŐ tt., B. EÖTVÖS LORÁND, THAN KÁROLY rtt., RÉTHY MÓR és HELLER ÁGOST ltt.) a következő kijelölést terjeszti az osztály elé: A bizottság mindenek előtt azon elvi megállapodását fejezi ki. hogy a kijelölésekben lehető tekintettel fog lenni a különböző tudományszakok arányos képviselésére, valamint az egyes tudomány-ágak (nevezetesen a technikai tudományok) képviselői körében élénken érezhető hézagokra. Ezen elvet szem előtt tartva. az alosztályban Hunyady Jenő, Stoczek József és Schenzl Guidó halálával megüresült *három rendes tagsági helyre*, az idősebbség sorrendjében, a következő három levelező tagot jelöli ki, u. m.: **WARTHA VINCZE** I. tagot, műegyetemi ny. r. tanárt, ki már hosszú évek óta kiváló sikerű tudományos tevékenységet fejt ki oly szakban (a technikai chemia terén), melynek jelenleg nincs képviselője a rendes tagok sorában. **FRÖHLICH IZIDOR** I. tagot, a budapesti tudomány-egyetemen a matematikai physika ny. r. tanárát, kinek tudományos munkásságát az Akadémia már két ízben (egyszer a Marczibányi-, másszor a Lukács Krisztina-jutalommal) tüntette ki. **SCHULLER ALAJOS** I. tagot, műegyetemi ny. r. tanárt, hazánkban a kísérleti physika egyik leghivatottabb képviselőjét. ki rendkívüli leleményességgel szerkesztett készülékeivel, calorimetriai és más kísérleti vizsgálataival jelentékeny mértékben előbbre vitte a physikai kutatás módszereit.

Az üresen álló **négy** levelező tagsági helyre a következő négy szaktudósunkat ajánlja, u. m.: **LIPTHAY SÁNDOR** műegyetemi ny. r. tanárt, a M. Mérnök- és Építész-Egyesület elnökét, ki a technikai tudományok terén kiváló becsű működést fejt ki s kit a Vasút-építéstan című (magyar nyelven úttörő) nagy műve első köteteinek megjelenésekor az Akadémia dicsérettel tüntetett ki. **VÁLYI GYULA**, kolozsvári tudomány-egyetemi ny. r. tanárt, ki matematikai irodalmunknak már tizenöt év óta tevékeny munkása s a különösen a differentialegyenletek, a függvénytan s az elemző és szerkesztő geometria terén járult hozzá a matematikai tudomány előbbre viteléhez. **FABINYI REZSŐ**, kolozsvári tud. egyetemi ny. r. tanárt, ki szaktudományában, a chemiában, teljes méltánylatra érdemes tudományos és irodalmi munkásságot fejtett ki. **ILOSVAY LAJOS** műegyetemi ny. r. tanárt, ki a chemiát számos vizsgálataival s különösen a gyors égés közben képződő termékek kérdésében becses adatokkal gazdagította.

IV.

A Magy. Tud. Akadémia III. B) alosztálya (természettudományok, földművelési és orvosi tudományok) körébe tartozó tagajánlások alapján az ad hoc választott kijelölő bizottság (MARKUSOVSKY LAJOS tt. elnökelete alatt SZABÓ JÓZSEF, ENTZ GÉZA rt., BEDŐ ALBERT és KLEIN GYULA ltt.) a következő kijelölést terjeszti az osztály elé. A Jendrassik Jenő rt. halálával megüresült rendes tagi helyre ajánlja **THANHOFFER LAJOS** l. tagot, egyetemi ny. r. tanárt, ki az élettan és finomabb boncztan terén évek óta általánosan ismert s úgy a bel-, mint a külföldön méltányolt, szakadatlan és kiváló sikerű tudományos tevékenységet fejt ki s az elhúnyt kiváló érdemű rendes tag helyét méltó elfoglalni.

Az üresen levő **három** levelező tagsági helyre a tudomány-szakoknak az ügyrendben foglalt sorrendje szerint a következő szaktudósokat ajánlja. 1. *A szorosabb értelemben vett természetrajzi tudományokat művelő jelöltek közül.* Első helyen: **BRUSINA SPIRIDION** zágrábi egyetemi ny. r. tanárt, a zágrábi Tud. Akadémia rendes tagját s a horvátországi természettudom. társulatnak megalapítása óta elnökét, a ki negyedszázad óta eredményekben gazdag s sok tekintetben úttörő munkásságot fejt ki a magyar birodalom drávántúli része úgy élő, mint kihalt állatvilágának, valamint az Ádriai tenger faunájának tanulmányozásában és ismertetésében s különösen a malakologia és ornithologia terén szűkebb hazája határain túl általánosan ismert és becsült szakteknit. Második helyen: **SCHMIDT SÁNDOR** egyet. ny. rk. tanárt és nemzeti múzeumi s.-ört, ki különösen a crystallographia terén kiváló és elismerésre méltó sikerrel szakadatlanul működik. 2. *A földművelési tudományokat művelő jelöltek közül* **TORMAY BÉLA** ministeri tanácsost, az állatgyógyintézet

volt igazgatóját, ki mint szaktudós és író országszerte ismert érdemeket szerzett s kinek szakvéleményét osztályunk is ismételtén igénybe vette. — 3. *Az orvosi tudományok művelőinek ajánlott*, **LAUFENAUER KÁROLY** egyet. ny. r. tanárt, ki az idegkórtannak a tudomány jelenlegi színvonalán álló sikeres művelésével tűnik ki s szerzett érdemeket.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az akadémiai nagyjutalomról.

és

Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalom- és a Marczibányi-mellékjutalomra az idei nagygyűlésen az 1884—1890. évkörben megjelent philosophiai szakmunkák pályáztak, azok kivételével, melyek már megelőzőleg részesültek valamely akadémiai jutalomban.

A kérdéses művek között egy sem találtatott, a melyre ráillenék a pályázati szabályzat 86. §-a: „hogyan legkitűnőbb, egyszersmind a tudomány terén jelentékeny haladást tesz és formai tekintetben is nagy irodalmi értéke van“. A nagyjutalom tehát ki nem adható.

A Marczibányi-mellékjutalom — mely a pályázati szabályzat 87. §-a szerint abban az esetben, a mikor a nagyjutalom ki nem adatik, azt a művet illeti meg, a mely társai között viszonylag legjobbnak ítéltetik — az osztály ajánlatára *Domanovszky Endre*: „A renaissance története“ című munkájának ítéltetett oda, mint a mely igen nagy szorgalom gyümölcse és minden fogyatkozásai mellett is hiányt pótol irodalmunkban.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1890-ik évre szóló Sámuel-díjra az ugyanazon évben megjelent nyelvészeti értekezések közül *dr. Asbóth Oszkár*nak „A hangsúly a szláv nyelvekben“ című értekezése találtatott legérdemesebbnek. (*Értekezések a nyelv- és szép-*

tudományok köréből XV. kötet 8. szám.) E tanulmány érdekesen ismerteti és magyarázza a szláv nyelveknek igen feltűnő sajátossággal járó hangsúlyozását. Fejtegeti, hogy ily szoros rokonságban álló nyelvekben hogyan lehetnek a hangsúlyozásnak merőben különböző eljárásai: egyszerűbb, mely a szóban állandó hangsúlyhelyet állapít meg és mesterségesebb, ugyanazon szónak alakjaiban változható hangsúlyhelylyel; hogy az utóbbinak eredetibb volta néhány szláv nyelvnek, jelesen az oroszoknak és szerbnek e részben igen feltűnő megegyezéséből következik, ha tudniillik ennek fölismerése végett a szerb hangsúlynak sajátosság minőségét is (emelkedő és leereszkedő hangsúly) számba vesszük. Néhány alaktani részletben azt is bemutatja, hogy az egyezőleg változó hangsúlynak egyszersmind functionalis jelleme van (például casust, numerust különböztet meg) s megállapítja, hogy még ilyen szorosb sajátossággal is a szláv nyelvnek helyváltoztató hangsúlyukat voltaképp az indogermán ősrégiségből örökölték, a mit az egyes feltűnő egyezések a szanszkrit és görög, meg a litván nyelvekből szépen igazolnak. E tanulmányban, a mely széleskörű tudományos készséget és alapos buvárlatot tanúsít, a szláv nyelvek összehasonlító nyelvtana becses adalékot nyer.

Dicsérettel említendők a következő értekezések: „Hangsúly a magyar nyelvben“, *Balassa Józseftől* (Nyelvtud. Közlemények XXI. k.); „A mondat definitiója“, *Balogh Pétertől* (Nyelvőr); „Mátyusföld nyelvjárása“, *Zolnai Gyulától* (Nyelvőr).

III.

Jelentés a Gorove-díjról.

A Gorove-jutalom az aesthetikának ó- és középkori történetére volt kitűzve a mult években s tavaly az egyetlen pályamű csak azért nem nyerhetett jutalmat, mert nem volt befejezve. A jutalom kiadása akkorra halasztatott, a mikor a munka teljesen befejezve küldetik be. A pályázó örvendetesen igazolta az Akadémia tavalyi határozatának helyességét: érdemes volt időt engedni neki s méltó volt a biztatásra. Olyan munkát nyújtott be, mely philosophiai tanulmányainkban hasznos szolgálatot van hivatva tenni s tudományos irodalmunknak egy hézagát tölti be. A szerző feldolgozta az egész anyagot, melyet a feladat kijelölt, de tárgyát egységesnek fogta föl. A *Görög műbölcsélet* címe alá foglalta az aesthetikai vizsgálódásnak római és középkori jelenségeit is, melyek lényegökben nem voltak egyebek, mint a görög

aesthetika paraphrasisai vagy visszhangjai. E derék munka különösen két érdeménél fogva méltó az elismerésre. Egyik az, hogy anyagát lehető teljességben adja elő; másik pedig az, hogy megelégszik az ismertető magyarázó feladatával. Nem valamely rendszer tanaiul idézi, forgatja és fejtegeti íróit, hanem hogy minél teljesebben és minél hivebben megértesse. A mi viszonyaink közt e módon könyvével nagyobb szolgálatot tesz, mint tenne a leg híresebb külföldi aesthetika-történet bármelyikének fordítása.

Mindezeknél fogva a jutalom kiadása javasoltatott. Felbontatván a jeligés levél abból *dr. Jánossy Béla* főgymnasiumi tanár neve tűnt elő.

IV.

Jelentés a Bulyovszky-pályázatról.

A Bulyovszky-alapból kitűzött jutalomért ódai költemények pályáztak, számszerint huszonegyen. Kivéve egy pár bölcselmi ódát, a legtöbb hazafias tárgyú, az alapító végrendeletileg kifejezett óhajátartva szem előtt, mely szerint az óda tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelm- és eszmeköréből veendő. Azonban sem a bölcselmi, sem a hazafias ódák között egy sincs olyan, a mely az óda nevét megérdemelné. Olyan is, mely a hírlapokban megjelenés színvonaláig érne, legfeljebb 3—4 van. Némelyikben csinos a nyelv és verselés, megakad bennök egy-egy jobb versszak, de az óda emelkedése, szárnyalása még a jobbakban is teljesen hiányzik. Ennélfogva a jutalom ki nem adása határoztatott s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

V.

Jelentés a Pór Antal pályázatról.

A Pór Antal akad. tag adományából kiírt, de eredménytelenül maradt pályázatra vonatkozólag: „Kivántatik a szt. Domokos szerzetének magyarországi története“ — Dedek Crescens Lajos azon ajánlattal járult az osztály elé, hogy hajlandó lenne a pályamunka megírására, ha ezzel az Akadémiától megbizátnék. Az osztály az adományozó hozzájárulásával az ajánlatot elfogadta és Dedek Crescens Lajos urat a pályamunka megírásával megbizta; határnapul pedig 1892. szeptember 30-ikát tűzte ki.

VI.

Jelentés a Gorove-jutalomról.

A Gorove jutalomra (az iskolázás története a XIV. és XV. században) 1890. szeptember 30-ikáig pályamunka nem érkezett be.

VII.

Jelentés az I. M. Ált. Biztosító-Társaság pályázatáról.

Az Első M. Ált. Biztosító-Társaság pályázatára: „Fejtsessenek ki az olasz valuta-kérdés előzményei s pénzügyi eredményei“ — egy pályamű érkezett e cím alatt: Az olasz valuta története. Jelígeje: „Épiù agevole entrare nel pelago del corzo forzato, die uscirne. Boccardo“. A pályamunka 22 lapra terjedő tájékoztató bevezetés után négy részben tárgyalja az olasz valuta történetét. Kiterjeszkedik a kérdés történeti előzményeire, ismerteti a parlamenti, bizottsági és kormányi tárgyalásokat; helyenkint kitér a feladat elméleti vonatkozásainak feltűntetésére s a befejező szakaszokban az olasz pénzügyi és valuta-viszonyok legújabb állapotát adja elő. Tárgyát tehát jól tagolja és a pályakérdésnek megfelelő keretbe szorítja. Azonban nagyon gyöngye, majdnem érthetetlen, a mit az agio hatásáról mond az iparra vonatkozólag és táblázataiban is sokszor nem azt állítja össze, a mi állításai igazolására szolgálna, mert semmit sem magyaráz. Hosszadalmas s részben ennél fogva is érthetetlen, a mint az olasz valuta-kölcsön sikerülte után a papírpénz beváltását elbeszéli, pedig ez az egész olasz valuta-történet legérdekesebb és legfontosabb része, mert épen az e körül történt hibák és mulasztások vezettek oda, hogy az összes valuta-rendezés előbb-utóbb még hiúnak is talál bizonyulni. Kíváncsú lett volna továbbá, hogy szerző a kérdés határozó jelentőségű momentumait elméletileg erősebben kiemelte és indokolta legyen; és több gondot fordított volna műve szerkesztésére és berendezésére, valamint nyelvezetére, mely sok helyt pongyola és hanyag.

Az osztály a jutalom ki nem adását javasolta, minélfogva jelíge levele felbontatlanul elhamvasztatott.

VIII.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle természettudományi pályázatról.

A Lukács Krisztina-féle alapból 1000 frttal kiírt természettudományi pályakérdésre: „Kíváncsú az 1831-ig, a M. Tud. Akadémia tényleges megalapításáig magyar nyelven meg-

jelent természettudományi munkák és értekezések beható tárgyi és nyelvi megismertetése és önálló becsű irodalomtörténeti méltatása, különös tekintettel a műnyelv fokozatos fejlődésére“ a kellő időben munka nem érkezett be.

IX.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle matematikai pályázatról.

A Lukács Krisztina-féle alapból 1000 frttal a következő pályakérdés tüzetett ki: „Kivántatik a matematika vagy matematikai physika egy oly fejezetének monographia jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek fejlődésében fontosabb szerep jutott. Új eredmények bemutatása nem kivántatik, de súlyt helyez az Akadémia a tárgynak egységes szempontból való kimerítő és önálló becsű előadására“.

Öt pályamű érkezett, melyekből 4 a tiszta matematika és 1 a matematikai physika köréből választotta tárgyát. A négy matematikaiból az I. számú: „A két független változót tartalmazó másodrendű partiális differentiál-egyenletek elmélete és alkalmazása“ fontos munkát végezett volna, ha e tárgyat a pályázat föltételeinek megfelelő módon dolgozta volna ki, de szerző a problema leglényegesebb tartalmát sem ismerte fel, azt t. i., hogy az illető egyenletek oly megoldásait találjuk, melyek bizonyos kezdő vagy határföltételeknek felelnek meg.

Még sokkal alantabb színvonalon áll a III. számú: „A láncztörtek“ és a IV. számú: „A determinánsok elmélete“.

Az V. számú: „Általános számelmélet Dedekind ideál-elmélete alapján“. E cím nem fejezi ki teljesen a munka irányát Dedekind híres vizsgálataihoz; néhány kevés közbetoldással próbált ugyan a szerző önállóságot bizonyítani, de többnyire helytelenül s általában nem áll azon a színvonalon, melyet a nyilvánosságra szánt dolgozatoktól elvárunk.

A II. számú: „Az erővonalak elmélete“ a matematikai physika egy újabb és fontos tárgya, melyet, ha szerző a pályakérdés intenciója értelmében önállóan és a tudomány mai színvonalának megfelelően dolgoz ki, nagy elismerést vívott volna ki magának; de nagy szorgalma daczára sem elegendő látkör, sem önállóság, sem kritikai eljárás a megkívánt fokban nem tűnik ki.

A pályamunkák egyikét sem találta az osztály méltónak a jutalomra, minélfogva a jelíges levelek felbontatlanul elégettettek.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1891. május 6-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak:

Igazgató tagoknak:

Gr. Csáky Albin.

B. Radvánszky Béla, tt.

A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Knauz Nándor, rendes tag.

A B) alosztályba levelező tagnak:

Csánki Dezső, történettudományi író.

Külső tagnak:

Binding Károly, egyetemi tanár Lipcsében.

A III. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Margó Tivadar, rendes tag.

Rendes tagoknak:

A) alosztályba: *Wartha Vincze*, lt.

„ *Fröhlich Izidor*, lt.

„ *Schuller Alajos*, lt.

B) „ *Thanhoffer Lajos*, lt.

Levelező tagoknak:

A) alosztályba: *Lipthay Sándor*, mérnök-tudom. író.

„ *Vályi Gyula*, mathemat. író.

„ *Fabinyi Rezső*, természettud. író.

„ *Ilosvay Lajos*, természettud. író.

B) „ *Brusina Spiridion*, zágrábi egyet. tanár.

„ *Laufenauer Károly*, orvostud. író.

„ *Schmidt Sándor*, természettud. író.

Külső tagoknak:

Van't Hoff J. H., chemikus Amsterdamban.

Sir Jos. Dalton Hooker, botanikus Londonban.

Nägeli Károly, botanikus Münchenben.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1891. május 8-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A Magy. Tud. Akadémia jutalomtételei.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1892-ben vígjátékok versenyeznek, a bohózatok mellőzésével. A verses forma előnyül tekintetik a hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1892. szeptember 30. A jutalom 1893. márczius 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja lesz, kiadása a szerzőnél marad.

2.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1893-ban vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték minden fajtát. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek és így kitüntetésre méltónak találhatik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1893. szept. 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művét, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

3.

A Farkas Raskó-alapítványból 100 forint jutalom hirdetik hazafias költeményre, mely lehet himnus, óda, elégia, dal, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy satira.

Határnap 1891. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsú műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik az újkori aesthetika története Kantig.

Jutalma a Gorove-alaphól 100 arany.

Határnap 1893. szept. 30.

A jutalom csak önálló tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

5.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafiás küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a Buljovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 ft.
Határnap 1892. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

6.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. Szükséges, hogy a mű lelemény, jellemrajz, compositió, költői tárgyalás, nyelv- és versbeli technika tekintetében költészetünk diszére szolgáljon.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1893. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, ki e művet egy esztendő alatt közrebocsátani tartozik.

II. Már hirdetett jutalomtéttelek:

1.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1891-ben vígjátékok versenyeznek, a bohózatok mellőzésével. A verses forma a mű előnyeül tekintetik, hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

Jutalma 100 arany.

A beküldés határnapja 1891. szeptember 30. A jutalom 1892. márczius 19-én íteltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja lesz a kiadásra a szerzőé marad.

2.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1891-ben szomorújátékok versenyeznek, ide értve a történeti, regényes, polgári színműveket, drámai erkölcsrajzokat is. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találtatik.

Jutalma 400 arany.

Határnap 1891. szeptember 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona. Ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná művét: a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

3.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Salamon és Szent-László király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek ép úgy nincsenek kizárva a pályázatból, mint a csak történeti háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1891. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s deczember 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűsége; a verses forma előnyéül tekintetik a műnek, hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad s így ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a később megindítandó «Magyar történeti színműtár a Kóczán-alapítványból» című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

4.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett; szükséges azonban, hogy a mű lelemény, jellemrajz, compositio, költői tárgyalás, nyelv- és verselési technika tekintetében költészetünk diszére szolgáljon. Ha ily önálló becsű mű nem találtatnék a pályázaton, a díj nem adatik ki, hanem újra kihirdettetik.

Jutalma az ifj. gróf Nádasdy Ferencz által néh. gróf Nádasdy Tamás nevére tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1891. szeptember 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona marad, a ki tartozik egy esztendő alatt nyomtatásban kiadni.

5.

Kivántatik a magyar drámairodalom története, a legrégebb nyomokon kezdve 1867-ig.

Határnap 1893. szeptember 30.

Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 frt aranyban.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Berzsenyi Dániel élete és munkái.

Határnap 1892. szeptember 30.

Jutalma a Léway-alapítványból 500 frt.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Kivántatik egy gyakorlati magyar-német phraseologia. Ebben összegyűjtendők s összehasonlítandók a gyakrabban előkerülő magyar és német szólások, főtekintettel a magyaros és szabatos fordításra. A mai magyar irodalmi nyelv szólásain kívül figyelembe veendők a népnyelv s a régi nyelv szólásmódjai; főképp azok, a melyekkel czélszerűen lehetne irodalmi nyelvünket gazdagítani.

Határnap 1891. szeptember 30.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 80 arany.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Kivántatik egy tűzetes magyar hang- és alaktan nyelvtörténeti alapon. Részletesen tárgyalandók a hang- és alaktan történeti változásai, a legrégibb nyelvemlékektől egész a mai korig, mindig az eredeti források felhasználásával; kitüntetendő végül, hogyan fejlődött és állapotodott meg a mai nyelvnek hang- és alakтана.

Jutalma a Lukács-alapítványból 1000 forint, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtétellek:

1.

Az 1891. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1885—1891. évkörben megjelent társadalmi tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1892. január végéig a főtktkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázní kíván.

2.

Fejtsenek ki az olasz valuta-kérdés előzményei és pénzügyi eredményei.

Jutalma az Első Magyar Biztosító Társaság alapjából 500 ft.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adható ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Adassanak elő a köszénbányászatnak a földtulajdonhoz való viszonyára vonatkozó, az európai nagyobb államokban létező törvényes intézkedések; fejtsék ki annak közgazdasági hatása, különös tekintettel hazai viszonyainkra és az alkotandó bányatörvényre.

Jutalma a Lévay Henrik alapból 500 ft.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adható ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Adassék elő a dunai hajózás fejlődése Magyarországon 1830 óta; fejtsék ki annak közgazdasági jelentősége, esetleg összehasonlítva más középeurópai folyamok viszonyaival.

Jutalma az Ullmann Károly-féle alapból 360 forint aranyban.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adható ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Adassék elő a szlavón (tótországi) bánság és bánok története a XVIII. század végéig.

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 forint, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1895. szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kívántatik a protestantismus behozásának, megalakulásának, fejlődésének története Magyarországon, Erdélyben és a hódoltságban a XVI. és XVII. században, a szatmári békéig,

tekintettel az iskolázás történetére s egyszersmind annak kitüntetésével, hogy a szabad vallásgyakorlat hogyan fejlődött a három különböző területen.

Jutalma Bük László alapítványából 1000 forint.

A jelíges pályatervezetek névtelenül, szerző nevét magában rejtő zárt jelíges levél kíséretében 1891. december 30-ig küldendő be a főtávkári hivatalhoz.

II. Már hirdetett jutalomtételek:

1.

Kivántatik a magyar könnyű lovasság (huszárság) fejlődésének története a XVII. és XVIII. században, s e csapatnem meghonosításának vázlata Európa más államainak hadseregeiben.

Határnap 1891. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 frt.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Kivántatik a magyar államjog mai érvényében. A magyar államjog, az 1848-iki törvényekben érvényre emelt állameszme s ennek tovább fejlődése alapján, megfelelő rendszerben, dogmatice adandó elő. Az alkotmánytörténet mint ilyen ezen pályamű köréhez nem tartozik. Csak az érvényben levő államjogi intézmények megértéséhez okvetlenül szükséges fejlődési főbb vonalak illesztendők be. A közigazgatási jogból csak az államjogi természetű kérdések veendő be.

A pályamű a nyugat-európai publicistika tudományos színvonalának megfelelő könyv legyen, a források irodalmi feldolgozásával, a polemiák mellőzésével, tanulságos olvasmányúl, az eredmények kiemelésével, úgy készítve, hogy esetleg a főbb culturnyelvek valamelyikére lefordítható s ekként a külföldi irodalomba is átültethető legyen.

Határnap 1891. szeptember 30.

Jutalma a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 3000 frt.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságunk hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomtatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

3.

Adassék elő a lengyel és a magyar közjog fejlődése összehasonlítva és kölcsönhatásában, Nagy Lajostól a XVII. század végéig.

Jutalma Czartoryski herceg adományából 1000 frt.

Határnap 1891. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Adassanak elő a történelmi emlékeinkben a XIV. század második feléig előforduló nemzetségek (genusok), birtokviszonyaik, czímerök és ennek koronként való változásai; oklevelek alapján összeállított leszármazási táblákon mutattassanak ki a családok, melyek e nemzetségekből erednek.

Határnap 1892. szeptember 30.

Jutalma a Péczely-alapból 1000 aranyforint.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad. a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

5.

Fejtsenek ki a nemzetközi jogsegély elvei az anyagi és alaki magánjog terén.

Határidő 1892. szeptember 30.

Jutalma a Sztrokay-alapból 100 arany.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munkát a szerző tartozik kiadni; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Adassék elő a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt és fejtsék ki azon hatás, melyet a magyar közgazdasági élet fejlődésére gyakoroltak.

Jutalma a «Beck Miksa pályadíj» 400 frtja.

Határidő 1892. évi szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda.

Ha ilyen pályamű nem érkezik be, a pályakérdés újból kitűzendő és ha másodikban sem érkezik önálló becsű munka, a jutalom az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év leforgása alatt közrebocsátani és három példányt a magyar leszámítoló és pénzváltó-banknak bemutatni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

7.

Fejtsenek ki a szövetkezetek alapelvei, tekintettel a hitel-, fogyasztási- és termelő-szövetkezetekre, s azok befolyása az alsóbb néposztályok anyagi és erkölcsi jólétének előmozdítására.

A munka terjeszkedjék ki arra a kérdésre is, hogy minő intézkedéseket kellene a szövetkezetek terjesztésére foganatosítani, különösen pedig arra, hogy szükséges-e a törvényhozás intézkedése és ha igen, mely irányban?

Jutalma az «Első m. ált. biztosító társaság» alapjából 500 ft.
Határnap 1891. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Fejtsék ki nemzetgazdasági és társadalmi szempontból, szükséges-e kereskedelmi törvényünknek a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedéseit megváltoztatni? — s ha igen, mely irányelvek szerint?

Jutalma a Dóra Szilárd alaphól 50 arany.

Határnap 1891. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Kiváncatlik a XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták elméleteinek kritikai ismertetése, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A III. osztályból.

I. Új jutalomtételek:

1.

Kiváncatlik az 1831-ig, a Magyar Tudományos Akadémia tényleges megalapításáig, magyar nyelven megjelent természet-tudományi munkák és értekezések beható tárgyi és nyelvi meg-

ismertetése és önálló becsű irodalomtörténeti méltatása, különös tekintettel a műnyelv fokozatos fejlődésére.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Mórícztól tett alapítványból 1000 ft.

Határnap 1894. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Kivántatik a matematika vagy a matematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek tudományos haladásában fontosabb szerep jutott.

Az Akadémia új eredmények bemutatását nem kívánja, hanem súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból, kimerítő és önálló becsű előadására.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Mórícztól tett alapítványból 1000 ft.

Határnap 1894. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétellek:

1.

Határozottassanak meg a közetalkotó ásványoknak fő törési együtthatói, legalább a nátrium-fényre.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1891. december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

A nyugati piacokon, úgy mint hazánkban, mindinkább elterjedt az a nézet, hogy a magyar buza sikértartalma lassan bár, de folytonosan csökken.

Kivántatik ezért a következő kérdés eldöntése: fogyott-e buzánkban a sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mily vidékeken s mily művelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

Tekintettel a kérdés terjedelmére, az Akadémia a díjat esetleg oly munkának is kiadja, mely annak megoldását ha nem is egészében, de legalább valamely fontosabb részében előmozdítja.

Jutalma a Lévy-alapból 500 forint.

Határidő 1892. december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határidőig*, „az Akadémia **főtitkári hivatalához**“ címezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A szerző *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra, minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai szabálynak is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten. 1891. május 6-án.

Szily Kálmán,

főtitkár.

IV. SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik **tudományos magyar nyelvtan** — mely tárgyaúl a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli, — a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kívántatik) — főszóly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanúságok is fölhasználándók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, — melynek részei: *Hangtan*, *Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltozás (annak külön nevei szerint: független és kapcsolatheli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); — *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó; s mely a jelentéstant is akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva magában foglalja, — *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzátartozhat a magyar nyelvtan-irodalom bírálati ismertetése.

Ehhez a történeti fejtegetés céljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül, — mint gyakorlati célú nyelvtan — a *mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzéstanban a nyelvújításra való tekintettel a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségektől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számba veheti a nagy művelt közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legföljebb 120 nyomtatott ív.

2.

Kiváncsítatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek, történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beleolvasztható mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikaírók, a kik nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl tejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálándók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalándók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általában szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgy szólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalándók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.

3.

Adassék elé Magyarország archaeológiája a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az első kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A második kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed.

A harmadik kötet a renaissancétól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet terjedelme, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt legföljebb 150 nyomtatott ív.

4.

Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék, és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben, időnként elfoglalt. *Terjedelme: 120—150 ív.*

5.

Kivántatik a Szent-István koronája alá tartozó országok földrajza, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltatassa a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával, s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembe vételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodaisia és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az administratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

6.

A feladat: Magyarország közgazdaságát úgy tárgyalni, a mint az kifejlett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magán tevékenység irányaiiban és eredményeiben. *Visszameneni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesülésére és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodszor oknyomozó, harmadszor pragmatikus módon tárja elének Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotnak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése, hanem a *tanulságok irányadó összefoglalása*, a múltnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a Magyar birodalom geológiájának leírása, és pedig: 1. A Magyar birodalom geológiai ismeretének fejlődése a múlt század második felétől mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közettani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai, az üledékes képződéseknel pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok, vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonló képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatához való viszonyukra. A jellemző szelvények és kővületek rajzai a szövegbe veendők fel; és geológiailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme* legfőljebb 150 nyomtatott ív.

8

Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely kémiai, p. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországból talált ásványfajok (hozzávévén a pseudomorphokat is), azoknak sajátyszerűségei a kémiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából, a mennyire lehet, pontosan leirassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rávonatkozó irodalom ismertetése kövesse. Végre irassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők felkeresését megkönnyítse. *Terjedelme* legfőljebb 100 nyomtatott ív.

9.

Kivántatik **Magyarország flórájának megírása.** — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását. kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézi könyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, neveinek és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyaiknak megismerésére. A munka első része az egyes növény-csoportok részletes morphológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leirt összes növényfajokat és varietásokat (a népies elnevezések megemlítésével) s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtja az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátóságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növény-geografiai szempontból és pedig előbb úgy mint önálló egészet, részletesen kitérítve flóránk fajainak elterjedési viszonyait s különösen kiemelve azon fajokat és varietásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólag, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kivánatos, hogy a munka lehetőleg számos és jó, a szövegbe nyomható rajzokkal s a munka tartalmát pontosan előtüntető indexxel legyen ellátva. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik **Magyarország faunájának megírása** oly módon, hogy a munka az e tárgyra vonatkozó ismereteinknek jelenlegi állását kitérítvén, a jövőben teendő búvárlatokban megbízható kalauzúl, alapmunkául szolgáljon. A munka két részből álljon. Az első, bevezető rész, legyen a zoológiának kézikönyve, mely az állatok tanulmányozására szükséges alapismereteket, azaz az állati test morphológiáját és fiziologiáját, valamint az állatok biológiáját (oecológiáját) a tudomány mai állásának megfelelő, de könnyen érthető modorban és röviden tárgyalja. A második részben adassék Magyarország állatvilágának leírása, azaz irassanak le rendszertani keretbe foglalva, röviden, könnyen felismerhető jegyeik szerint, hazánk állatfajai és varietásai lelőhelyeiknek s eddig ismert hazai elterjedésüknek és népies elnevezéseik pontos megjelölésével. Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát

túlságosan kibővítené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy a feltűnőbb, valamint a hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismeretése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüze-tesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben. s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint azon külföldi munkáknak felemlítése, melyek valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alapmunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10,000, azaz tízezer forint; másodjutalom, az adományi időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1895. szeptember 30-ika. e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra hocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétés levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétés levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályaművekről, előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag),

a három osztály-elnök és a három osztály-titkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrende a következő:

A bizottság szövegezi és, az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után, végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat-hirdetéseket; a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével, a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formáság tekintetében megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jelígés levelei, — egy-egy közös borítékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és mind erről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot küldjön, a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalakított bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említették meg dicsérrettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdicsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egyszersmind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten. 1890. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. június 15.

6. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

(Előadta a május hó 10-ikén tartott közülésen.)

Tisztelt gyülekezet!

Az Akadémia ünnepélyes közülése többé-kevésbbé mindig nemzeti ünnepe volt a magyarnak.

Volt idő, mikor a nemzeti romok között egyedül csak az Akadémia szószéke állott, a honnan szabadabban hangozhatott a magyar szó, ide hallgatott akkor az egész nemzet, hiszen innét várta vigasztalását, hite erősödését, reménye éledését.

Újabb időben az érdeklődés a mi ünnepünk iránt csökkenni látszik, pedig nem lettünk mi rosszabbak s nem hiszem, hogy a jobb napokban közömbösebbé vált volna a nemzet; ne is hibáinkban keressük az okot, hanem ismerjük fel abban a kétségtelenül haladásra valló tényben, hogy napjainkban az Akadémia politikai jelentősége kisebb, tudományos feladata pedig nagyobb lett.

Békés idöket élünk; azok, a kik a küzdelemben válllvetve szorosan egymás mellett állottak, saját munkásságuk köreibe visszatértek, s ez jól van így; mert a küzdelem csak akkor vezethet diadalra, ha mindnyájan együtt megyünk a harcza, úgy a békés munkálkodás csak akkor hozhat gyümölcsöket, ha mindnyájan egyenként dolgozunk. A nemzet dolgozó fiainak sorában ma az Akadémia is zavartalanul a maga dolgát végezheti, azért ne csodáljuk, hogy tudományos foglalkozása nem szítja ma oly közvetetlenül a hazafias lelkesedés tüztét, mint abban az időben, mikor minden életjelének politikai jelentősége volt.

De bár a munka felosztása megkívánja, hogy külön csoportokba sorakozzunk, azért mégis egyet és együtt kell éreznünk olyankor, a mikor nemzetünk öröméről, nemzetünk fájdalomról

emlékezünk. Tudom, velünk van azért ma minden magyar, mikor ez ünnepélyes ülésünket gróf Andrássy Gyula emlékének szenteljük.

Büszke lehet arra az Akadémia, hogy ez a feladat neki jutott, büszke lehet arra, hogy gróf Andrássy Gyula akadémikus volt — nem mondtam eleget — magyar akadémikus volt. „Magyar akadémikus“: ez a cím hosszas fejtegetéseknél jobban kifejezi azt, ki volt ő körünkben, s kifejezi még azt is, kik vagyunk mi magunk. Az ő emléke mindig arra fogja figyelmeztetni akadémikusainkat, hogy magyar akadémikusok legyenek, de inteni fogja arra is, hogy az igazi magyarság, úgy mint az ő magyarsága, nem abban áll, hogy a nagy világtól elzárkózva s minden lépésünket csak a magunk mértékével mérve, magunkat magunknak magasztaljuk, hanem sokkal inkább abban, hogy minden erőnkkel törekedjünk a művelt nemzetek sorába lépve, közöttük tisztességgel megállni helyünket.

S azért a mikor arra hivatott szónokunk el fogja mondani, mit tett gróf Andrássy a magyarért Magyarországon és mit tett érte a külföldön, akkor nekünk is e kettős nagy feladatunkra kell gondolnunk, hiszen minden nemzeti intézet között épen az Akadémia az, mely munkásságának sajátága által leginkább van hivatva arra, hogy itthon, úgy mint künn, a magyar-nak becsületére válják.

Nagy emberek emléke nemcsak saját alkotásaikban él tovább, hanem abban a buzdító példában is, melylyel az utódokat újabb alkotásokra vagy legalább kötelességüknek hű teljesítésére serkentik. Ezen a napon, a mikor gróf Andrássy Gyula emlékét ünnepeljük, legyen szabad nekem is néhány szóval elmondanom, hogyan fogom fel én a kötelességemet e helyen.

Midőn ez elnöki székre, a melyben mindannyian épen gróf Andrássy Gyulát szerettük volna és szeretnők még ma is látni, az Akadémia bizalma engemet emelt, voltak, kik e választásnak bizonyos elvi jelentőséget tulajdonítottak.

Valóban meglepő és új volt az, mikor erre a magas állásra, melyet eddigelé hazánk nagyjai, a nyilvános életben érdemesült férfiai foglaltak el, szerény professzort helyeztek, ki addig jóformán csak hallgatói körében élt, s a kinek politikai szereplésre még ambíciója sem volt. Méltán elvárta mindenki, hogy ezt a nagy kitüntetést tettekkal megérdemeljem s azért némelyek türelmetlenül várták a reformokat, melyekkel az új elnök a szerintök avúlt intézménybe új életet fog önteni.

Csalódtak, mert én nem gondolom, hogy reformok kezdeményezése épen az elnök feladata volna és meg vagyok győződve arról, hogy az irodalom és tudomány terén a zavartalan, folytonos munkásság nagyobb tett, mint az, a mit ma nálunk rendszeren reformnak neveznek.

Régebben a reform szó nagy dolgot jelentett, egy-egy nagy, rendkívüli lépést az emberiség vagy az egyes nemzetek haladásában, melyre többé-kevésbé mindig a tarthatatlan állapotok kényszerűsége vezetett, s a mely szabad teret nyitott addig lebilincselte erők munkásságának.

Ma ezt a nagy szót nagyon kis dolgokra is alkalmazzák. reformnak mondják sokszor azt, a mi nem újjáalakítás. hanem legfőljebb csak változtatás. Gyakran a bajt, mely erők vagy munkakedvünk hiányából ered, a formák és szabályok hibáiban keressük, helyökbe újakat gondolunk ki, s az új formák és szabályok mellett maradunk a régiéknél. Nem egyszer többet ártunk avval, mint használunk, mert ha nem is árt maga az új szabály, sokat árthat, mert sok hasznos munkaerőt pazarol, a szabálycsinálás s a vele járó izgalom.

Az nem fogja fel helyesen Akadémiánk feladatát, a ki minden áron annak reformját sürgeti, mert míg egyrészt ez Akadémiának egy hajszállal sem szabad eltérni arról az útról, melyet elébe nagy feladata tűz ki, t. i. az irodalom és tudomány magyar nyelven művelése és terjesztése; másrészt nem volna méltó hozzá, hogy a szabályaiban netán szükségeseeknek mutatózó változtatásoknak a reformok jelentőségét tulajdonítsa. Egy jó könyv, melyet kiad, egy tudományos igazság, melynek földterítését előmozdítja, jelentékenyebb esemény történetében, mint szervezetének bármily éles elmével kigondolt átalakítása.

Van azonban a reformmunkásság mellett a munkásságnak egy másik neve. a mely sokkal nehezebb ugyan, de sokkal biztosabban vezet eredményhez. Az a csendes, folytonos foglalkozás az, melyet nagy alapítónk tűzött ki feladatunkká, mikor alapító levelébe ezt írta:

„Nevezetesen kikötöm, hogy ezen magában álló, maga által kormányozandó, csupán tudományos intézet, semmi más intézetekkel soha össze ne köttessék, hanem ártatlan tudományos foglalatosságait királyom és hazám egyesített javára, és csak arra, magában csendesen folytathassa.“

Széchenyi tekintélyére kell hivatkoznom, mikor munkásságunk csendes folytatása mellett emelek szót, mert nálunk azt rendszeren maradiságnak gúnyolják s a csendes munkát nem sokra becsülik. Pedig ezek a csendes munkások azok, kiknek férfiasan kitartó szorgalmától egy nemzetnek műveltsége, gazdagsága s ezek által nagy részben hatalma is függ. Milyen csendes, kitartó munka tette nagygyá, hogy mást ne is említsek, német szomszédainkat.

De talán rosszul választottam példámat, azt mondhatnák nekem: a magyar Akadémia nem arra való, hogy a magyart a német professzorok mintájára formálja. Megengedem, de a mint

kétségtelen az, hogy Akadémiánk saját létjoga ellen törne, ha nemzetiségünk biztosítását, fölemelését főfeladatának nem tekintené, úgy bizonyos az is, hogy ezt a feladatát nem pillanatnyi felhevülés, nem türelmetlenség és túlzások által, hanem mint Széchenyi mondta, csak „lépten-lépve, mákszemet a mákszemhez hordva, cseppet-csepphez adva fogja teljesíthetni.“

Nemzeti feladatunkról szólottam s azt nem is szabad hallgatással mellőzni annak, a ki Akadémiánkról beszél, mert mindig ez volt s ez lesz munkásságunk legfőbb buzdító oka s mégis éppen annak irányában ér leggyakrabban a lanyhaság vádja.

De nyugodtan állhatunk e vád elébe, nem emelheti azt más, csak éppen azok, a kik a kitartó csendes munkát becsülni nem tudják.

Nemzetiségünk biztosításáért két módon küzdhetünk, az egyik az, hogy felhasználva a kezünkben lévő hatalmat, a magyarságot mindenütt és minden áron terjeszszük, s így számunkat látszólag növeljük, a másik az, hogy nyelvünket művelve, tudományunkat gyarapítva, iparunkat fejlesztve emelkedjünk arra a szellemi felsőbbiségre, mely nekünk más nemzetiségek között a vezérszerepet biztosítsa. A m. t. Akadémia a küzdelemnek e második módját választotta, fegyverei is csak arra valók s ebben is, mint minden egyébben, nagy alapítójának szavát követi.

„Felsőbbség által, vagy sehogysem menthetjük meg fajtánkat a bukástól s emelkedhetünk nagy, hatalmas, dicső nemzetté.“ Így szólott ő hozzánk és folytatta: „Könnyebb volna, elhiszem, s hasonlíthatlanúl kényelmesebb és sokkal kevesebb fáradsággal s előzvényekkel járó, ha úgy quia sic volo sic jubeo a honnak már minden lakosa rögtön magyarrá is válnék, vagy ha már magyarrá vált volna, mivel három négy nyelv mellett szólani még magyarul is tud. Ily kényelmesen azonban a dolog nem megy; mert valamint egyetlen egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magában olvasztó erő van, mint ezer üres vagy zagyvateli főben, éppen úgy terjeszthet nemzetiséget is egyedül felsőbbiség és semmi egyéb.

Minthogy, hála az égnek! e földgömbön, hol nemcsak fajtája, de egész neme érdekét köteles szívében hordani minden jobbra törekedő ember, ki mert vérét bálványozza, más fajtáját azért meg nem veti — e földgömbön, mondom, nem a jobb olvad az aljasban, de megfordítva s ármány daczára, az aljas a jobban; miszerint minden nép, egyet sem véve ki, csak magában, t. i. fiaiban hordozza az élet s dicsőség, vagy a halál és szegény csiráját.“

E szavak után indulva nem téveszthetjük el utunkat s bár ezen ritkábban harsog az éljen mint azokén, kik a chauvinismus zászlaját fennem lobogtatva inkább csak harcolnak, mint

hódítanak, azért nem szabad csüggednünk, mert a mint mi nem egy nap küzdelmére, hanem sok évig tartó munkásságra vállalkoztunk, úgy jutalmunk is nem lehet egy hamar elhangzó szó, hanem csak a hosszas fáradozás után elért eredménynek marandó elismerése.

S vajjon nem késik-e nagyon ez az eredmény? Nem, határozottan nem. Munkánk első gyümölcseire már is büszkén mutathatunk, bármennyire rágódjék rajtok az a rosszakarató kicsinylés, mely ma minden nagy és szép dolog szomszédságában kiüt, mint valami betegség, s mely nem tudom honnét származott el hozzánk — mert bizony nem magyar szokás.

De hála az égnek! nemcsak kicsinylőkből áll ez a nemzet, a nagyot, a szépet fogyatkozásai mellett még ma is a legtöbben örömmel nézik. Hozzájok, ez igaz magyar hazafiakhoz fordulok, hozzanak ítéletet munkásságunk eredményéről!

Nem fogják ők apróra darabolni a nagyot csak azért, hogy a sok részlet között hibákat keressenek, érdekelni fogja őket az egész is, és arra tekintve, nem fogják eltagadhatni: hogy Akadémiánk félszázados tevékenységének nemzeti műveltségünk fejlődésében nagy, talán a legnagyobb része volt. Nagy dolog az, egy nemzetet, melynek szépirodalma alig, tudományos irodalma pedig éppen nem volt, ily rövid idő alatt ha nem is tökéletes, de mégis már minden szakban annyira hasznavehető irodalommal gazdagítani, mint a mienk. S ez az Akadémia érdeme, mert ha nem is ő koszorúzott meg minden szép művet, ha nem is ő adott ki minden jó könyvet, ő egyesítette először egy életképes testbe azokat a szétszórt erőket, melyek újabb irodalmunkat megalapították, s ő jelölte ki és emelte folytonosan a színvonalat, melyre irodalmunk munkásainak törekedni kell.

Magyar könyv a mi hozzájárulásunk nélkül is megjelenhetett volna elég, a magyar nyelvet és magyar nyelven az életre legszükségesebb ismereteket terjeszthette volna magában az iskola is, de az, hogy e könyvekben a nyelv folytonosan fejlődött, hogy ezekben a magyar iskolákban a tudomány világa dereng, ebben nekünk sok az érdemünk. A tudós Magyarországon csak azért maradhatott magyar tudós, mert magyar központja és ítélőszéke volt.

Nem folytatom, ne kicsinyítsük, ne is nagyítsuk érdemünket, sokat kell még tennünk, hatalmas támogatásra van még szükségünk, de én bízom abban, hogy a nemzet javarésze velünk tart ma is, a mikor zászlónkra hangzatos mondatok helyett csak ennyit írunk: dolgozzunk csendesen! haladjunk folytonosan! És ezzel az Akadémia 51-ik ünnepélyes közülését megnyitom.

Gr. Andrássy Gyula emlékezete.

Kállay Béni tiszteleti tagtól.

(Előadta a május 10-én tartott közülésen).

Alig múlt egy éve még, hogy e palotában állta körül mély bánatba merülten gróf Andrássy Gyula ravatalát a magyar nemzet. És nincs méltóbb hely széles e hazában Akadémiánk-nál, a magyar művelődés e központjánál, hogy megemlékezzünk róla, az elköltözött nagy államférfiúról. Mert valóban a szellemi fejlődés általános érdekei s a gyakorlati politika talán sehol sem állanak oly szoros összefüggésben egymással, mint épen mi nálunk. Népünk multja, de méginkább jövője arra utal bennünket, hogy mi, kiknek legfőbb ereje nem a túlnyomó számban rejlik, e sok nyelvű országban az egyetemes művelődés őreivül lépünk fel s annak terjesztése által igyekezzünk magunknak biztosítani a politikai fölényt is. Ezer éven át csak azért maradtunk fenn mint nemzet, mert soha sem zárkózunk el a nyugatról kiáradó éltető eszmék elől. És jövőben is csak úgy számíthatunk vezérszerepre, ha nem feledkezünk meg azon hivatásról, mely nekünk az emberi szellem harczosai sorában jutott.

Senki sem érzé oly mélyen e felfogás igazságát, senki sem ragaszkodott ahhoz oly híven egész életén át, mint Andrássy Gyula. Már 1861-ben így nyilatkozott: «Bárhogy nevezzük az emberiség haladásának eszméjét: kereszténység, vallásszabadság, alkotmányosság, nemzetünket mindig a haladás zászlója alatt találjuk. Ha sebeink vannak, ezen a csatatéren nyertük.» Néhány évvel később pedig így szólott: «Vannak nemzetek, melyeknek fennállására elegendő, ha saját fajuk és nyelvök érdekét tűzik ki kizárólagos végcélul. Minket a gondviselés talán azért nem engedett számosabbaknak lennünk, mert a világ ezen a részén kell hogy legyen egy nép, mely csak úgy tarthatja fenn magát, ha és a míg az emberiség legszentebb érdekeiért küzd.»

Andrássynak legbensőbb gondolatát, törekvéseinek végpontját, egész életének irányát tárják fel előttünk e szavak. Szép és magasztos a feladat, melyre ő a magyar nemzetet hivatottnak tartá. Előljárni e feladat megoldásában, vezetni a nemzetet ezen az úton, ez volt Andrássynak egyetlen vágya, ez minden tettének rugója, attól a pillanattól kezdve, midőn a nyilvánosság terére lépett.

A hatalom birása a hatalom kedvéért nem vonzotta őt; hír és dicsőség nem ingerelték. Előtte csak egy eszmény lebegett: a magyar politikai nemzet a magyar államban. És ez ideál megvalósításának szentelé minden erejét, minden tehetségét.

Talán paradoxonnak látszik, bár nem az, hogy Andrássy Gyula, ki a gyakorlati politika terén oly fényes eredményeket ért el, ki a legbonyolultabb helyzetekből is oly bámulatos ügyességgel tudott kibontakozni, egyike volt a legnagyobb idealistáknak. Pedig éppen e tulajdonságának közönheti jórészt elévülhetetlen sikereit. Harmincz éve lesz e hónapban, hogy egyik beszédébe e szavakat szőtte be: «A história példája mutatja, hogy a legnagyobb monarchiák is eszmékben hordják jövődjüket s csak ezek által nyernek súlyt az emberiség mérlegében.»

A ki így gondolkodott, az bizonyára mély tisztelettel viseltetett az eszmék, az ideálok hatalma iránt. És igaza volt. Az élet küzdelmeiben, de különösen a politika mezején nagy alkotásra nem képes az, a ki megelégszik a mai nap eredményével, mint végcéllal. Csak az ideálhoz való ragaszkodás adhatja meg egyénnek és népnek azt az erőt, mely csüggedés nélkül, minden viszontagságon át diadalra vezet.

Nagy szerencse reánk nézve, hogy Andrássy, kinek hazánk sorsában oly döntő szerep jutott osztályrészül, soha sem szállott alá eszményi magaslatáról. Nagy szerencse ez, mert az ő idealismusának egyetlen tárgya a mi nemzetünk boldogulása volt. Benne testesült meg legfeltűnőbben, úgy mint senki másban, a mi fajunk, minden szép és jó tulajdonával. Magyar volt ő teljesen, magyar volt minden érzése, és magyar, a mit népünk oly találóan fejez ki, egész észjárása. Csakhogy az ő egyéniségében a nyugat-európai cultura, melynek vívmányaiért annyira lelkesedett, elválaszthatatlanul összeforrt az eredeti magyar felfogással. Ő volt e hazában az általános művelődést felölelő sajátos nemzeti fejlődés legkiválóbb képviselője. És ebben rejlett ereje közöttünk, ebben az a kimondhatatlan varázs, mely egész lényén előmlött. Érezték ezt egyébiránt országunk határain túl az idegenek is. És bizonyos, hogy midőn a monarchia ügyeinek élén állott, a «magyar gróf», mint több ízben nevezték, szellemének és felfogásának magyaros eredetisége által ismertebbé s egyszersmind tiszteltebbé is tette külföldön a magyar nevet, mint sok politikai eredmény, melyre különben jogos büszkeséggel tekint nemzetünk.

De bármily magasra emelkedett is Andrássy politikai törekvéseiben, nem vált soha elfogulttá és ment maradt az egyoldalúságtól. Így történt, hogy ő, ki mindenkor eszmékért küz-

dött, egyszersmind a leggyakorlatibb államfértivá lett. E csodálatos összhang az idealizmus és a gyakorlati felfogás között jellemzi leghivebben Andrássynak egész politikai működését. Némileg elmosódva még, de felismerhető e harmonia az ifjú lelkületében is: utóbb az évek haladtával azonban mind erőteljesebben érvényesül. Idealizmusából meríté a szilárd meggyőződést, hogy valódi fontossággal csak ama nagy cél bír, a melyre irányult minden vágya, hogy attól sohasem szabad eltántorodnia, hogy abból semmit sem engedhet. De másfelől a gyakorlati élet arra tanítá őt, hogy e cél nem maradhat meddő elmélet vagy pusztá ábránd, hogy azt valóban el is kell érnie. És ennek az eredménynek kedvéért kész volt megalkudni idővel és viszonyokkal, s nem törődött azzal sem, ha kortársai félreismerték vagy meg nem értékelték őt.

Midőn 1848 elején az egész ország élénk érdeklődéssel vitatta a választási census kérdését, Andrássy a magasabb t. i. a féltelmes census mellett nyilatkozott. Sokan úgy vélekedének, hogy őt e tekintetben aristocraticus és conservatív hajlamok vezérelték. De tévedtek. A szabadelvű haladásnak nem volt soha őszintébb barátja Andrássynál. A választási minősítés kérdését azonban nem a szabadelvűség vagy a conservativizmus szempontjából tekinté. E megkülönböztetés reá nézve közömbös volt. Nagyobb, fontosabb vívmányra gondolt ő. A magasabb census által a magyar népnek, mint ez országban a földbirtok tulajdonképeni képviselőjének, politikai túlnyomóságát óhajtá biztosítani. És ez előny elérhetéseért szívesen feláldozta a szabadelvűség jelszavát.

Szerette ő, mint senki jobban, a népet, melyből származott, a nyelvet, mely az övé is volt. De midőn a magyar nemzet jövő nagyságára gondolt, annak főfeltételét nem kizárólag a magyar faj nemzetiségi érdekeinek biztosításában kereste. Andrássy nem hitte, hogy többféle nép lakta államban, az egyik faj már oly módon állandó túlsúlyt szerezhet a többiek fölött, ha csupán nyelve és nemzetiségének külső kellékei lépnek előtérbe. Sőt ellenkezőleg úgy vélekedék, hogy különböző népeket ugyanazon a területen, a nyelvénél s a nemzetiségi momentumoknál sokkal feloldhatatlanabban fűz össze a hosszas együttélés, a közös történeti múlt s a vállvetett küzdelem jogért, szabadságért, az állami létért. De meg volt győződve arról is, hogy ha e népek között van egy nép, melyben hatalmasabban lüktet az államalkotó s az államot föntartó erő: ha van egy nép, mely mindenkor utat tört a haladás nagy eszméinek s előljárt akkor is, midőn áldozni, midőn vért kellett ontani mindazért, a mi az emberre nézve nagy és becses, — úgy e nép van egyedül hivatva arra, hogy a többiek önkéntelenül is kö-

rülötte csoportosuljanak, s hogy a sok fajú és nyelvű vegyülek-ből saját nevére és vezetése alatt egységes politikai nemzetet alkosson. Andrássy nem kételkedett, hogy Magyarországon már multjánál fogva, csak a magyar fajt illeti meg e szerep. És azért igaza volt abban a föltevésben is, hogy az, ki a magyar nemzet javát hordja szíven, egyszersmind ez államot lakó valamennyi nép érdekéért, az állam jövőjéért küzd.

Csodálkozhatunk-e tehát, hogy az ekként érző, az ekként gondolkozó Andrássy a legelső közt csatlakozott azon általános mozgalomhoz, mely az 1848. év tavaszán a nemzetet megragadta? Ő is, mint legtöbbször, egy új korszakot látott föderülni, mely a kölcsönös egyetértés alapján korona és nemzet között meghozza Magyarországnak, az ősi jogok biztosítása mellett, a törvényes szabadságot, az alkotmányos intézményeket, az állami élet akadálytalan fejlődését. Ez volt annak összesége, a mit akkor Andrássy óhajtott, ez a cél, melynek megvalósítására törvényes úton és eszközökkel törekedett. De éles elméje belátta már azon időben, hogy a magyar nemzet ezen előnyök kivívását is csak úgy remélheti, ha „saját erején s a benső egyetértésen kívül még mások rokonszenve által is támogatattik“. E támogatást azonban Andrássy nem a távolban kereste, hanem mindenekelőtt ott, hol a viszonyok természeténél fogva legkönnyebben volt az feltalálható. Az 1848. év május 9-ikén így ír e tárgyról azon követjelentései egyikében, melyeket az országgyűlésről Zemplénmegyébe szokott volt küldeni: „E rokonszenvet felgerjeszti a szabadság érzete, táplálni és megerősíteni az érdekegység fogja, legközelebb azon népekkel, melyekkel a *pragmatica sanctio* által a história és törvény összekötött“. A politikai irány tehát, melyet Andrássy már 1848 elején helyesnek, a nemzetre nézve üdvösnek vallott, lényegében nem különbözött azon politikától, melynek diadalát 1867-ben ő maga oly hatalmasan előmozdítja.

A törvényszerű reformok érdekében megindult mozgalom azonban, a mint ez annyszor történt már a népek életében, utóbb forradalomná változott át. Andrássy megmaradt híven mindvégig ennek zászlaja alatt is. Megmaradt, mert a mint akkor a viszonyok alakultak volt, ő is úgy hívé, hogy nincs más menedék a fegyveres ellenállásnál; de megmaradt leginkább azért, mert mindenek fölött igaz és becsületes jellemével nem fért össze, hogy épen a veszély pillanatában hagyja oda az ügyet, melyet önként és szabad elhatározásából karolt vala fel.

A forradalom elbukott és Andrássy sokakkal együtt a külföldön keresett menedéket. Az évek azonban, melyeket távol Magyarországtól töltött, nem vonultak el nyomtalanul fölötte.

Ő nem tartozott azon politikai száműzöttek sorába, kik semmit sem felejtenek és semmit sem tanulnak. Andrássy igaz, hogy nem feledett, egy pillanatra sem feledkezett meg hazájáról s annak jövőjéről. De tanult, és pedig, a mi a politikában a helyes tudásnak főismérvét képezi: éles megfigyelés, személyes tapasztalat s a viszonyok átalakulását számbavevő megfontolás segítségével. Ennek köszönhető, hogy elkerülte azon vészes zátonyokat, melyeken eddig még minden emigráció hajótörést szenvedett: a sikertelen ábrándozást, vagy a kétségbeesett lemondást.

Az embernek oly nagy szüksége van arra, a miben boldogságát véli feltalálni, hogy ha azt el nem érheti, nem könnyen nyugszik meg végzetében. Nincs tartósb, nincs szívósabb érzés azon hitnél, hogy meghíúsult vágyunk egykor még teljesülhet. E hitből fakad az a hatalmas ösztön, mely annyiszor még reménytelen kísérletekre is indítja az embert. És e tekintetben a népek sem képeznek kivételt.

A magyar emigráció is csak mulandó sorscsapásnak tekinté a nemzeti mozgalom leveretését. Annyival inkább érthető ez, mert hiszen a számkivetettek az idegen földön is rendesen az érzelmek, gondolatok s a remények azon körében szoktak mozogni, mely a hazából való távozáskor egész világukat alkotá. A magyar menekülség vezérei valóban sokáig megtörhetetlen bizalommal tekintettek a jövőbe, midőn majd újra kezdek otthon a küzdelmet, ha ugyan sikerülne felébreszteniök Nyugat-Európa rokonszenvét s ekként tettleges segílyt nyerniök. E célra irányult ezentúl minden törekvésök.

Andrássy nem vált el társaitól, sőt eleinte osztozott reményeikben is. De nemsokára kételyei támadtak. A mit maga körül látott és tapasztalt, komoly gondolkodásba ejté őt. Az európai sajtó egy részében, némely politikai salonokban, vagy nyilvános meetingekben kétségkívül élénk rokonszenv nyilvánult Magyarország sorsa iránt, és a menekültek legalább titokban még hivatalos részről is kaptak biztatásokat. Andrássy azonban csakhamar felismerte az ily módon tanúsított részvét, valamint a titkos ígéretek valódi értékét. Minél behatóbban tanulmányozta a viszonyokat, melyek között élt, annál inkább azon meggyőződésre jutott, hogy az európai közvélemény felbuzdulása a magyar ügyért csak fellobbanó és ép oly gyorsan elhamvadó szalmatűz volt, míg a kormányok az emigrációt legfőljebb csak eszközül óhajtották felhasználni saját céljaikra. Úgy a hatalmas Franciaországban, mint az akkor még kicsiny Piemontban a magyar kérdés csak annyiban birt némi fontossággal, a mennyiben a viszonyok esetleges bonyolultával kényelmes diverzióul szolgálhatott Ausztria ellen. De arra senki sem gondolt,

hogy Magyarország érdekéért diplomáciai versengésbe vagy épen háborúba keveredjék az osztrák birodalommal. Még levereőbb volt e tekintetben az angol mérvadó körök felfogása. A politikai szabadság s az alkotmányosság mintaházájában a kormány sokkal nagyobb súlyt fektetett a Németország, az orosz birodalom és Törökország közé beékelt, bár absolutisticus Ausztria fennállására, hogysem annak lételét a magyar ügy támogatása által veszélyeztette volna. Andrássy mindenütt azon, hol nyíltan, hol csak leplezetten kifejezett véleménybe ütközött, — és pedig azok részéről is, kik egyébként nem voltak barátjai az osztrák hatalomnak — hogy Európa azon a részén, a hol Ausztria létezik, a művelt világnak szüksége van egy ilyen nagy államra, mely úgy népességének száma, mint különösen hadseregének jelentősége által szívesen látott szövetségesül szerepelhessen.

Ez a felfogás Andrássyt az újabb kor politikai irányának pontos megfigyelésére indítá. Láttá ő, hogy bár többször visszanyomva, Piemontnak egyesítési vágyai mily élénk visszhangra találtak az egész olasz félszigeten. Láttá ő, hogy a csöndben fejlődő Poroszország a kis német államok egybeforaszttására van hivatva. Minden arra mutatott, hogy a század második fele a nagy államok alakulásának korszaka lesz. Az általános európai politika képe, mely ekként Andrássy előtt feltárult, aggodalommal tölté el őt Magyarország jövője iránt. Ha külföldi segílyre nem számíthatunk, e kérdés támadt föl önkéntelenül is elméjében, — vajjon egyáltalán lehetséges-e, és ha igen, nem lenne-e öngyilkosság a teljesen kimerült nemzetre nézve, újból kezdeni önerején az egyenetlen küzdelmet? És mivel a Nyugat fejlődési iránya egyöntetű nagy államok keletkezését látszott követelni, míg észak-kelet felől az óriási orosz birodalom nehezedik reánk, — vajjon még ha képzelhető volna is Ausztria megsemmisítése, és annak romjain a magyar önállóság megállapítása, üdvös lenne-e ez nekünk, vajjon nem teremtené-e meg hazánkban az ily önállóság az a minden népre nézve legszerencsésebb állapotot: a látszólagos függetlenséget a tényleges függésben valamely hatalmas szomszédtól?

De bármily kevésbé biztató volt is a válasz e kérdésekre, Andrássy nem csüggedt el. Nem tudott, de nem is akart megbarátkozni a gondolattal, hogy a magyar nemzet örökre lejátszotta politikai szerepét. Bizton hitte, hogy feltámad újból a nemzeti lét a magyar államban, ha mindjárt más körülmények között s más föltételek alatt is, mint a hogy azt az emigráció vezetői remélték és óhajtották. E hitében a történet bizonyága erősíté meg őt leginkább.

A magyar nemzet multjának egyik legmegkapóbb tanúsá-

gát Andrássy abban látta, hogy őseinket kétségkívül nem erőszak, nem önérdék, nem megfélemlítés indították csupán a Habsburg ház uralmának elismerésére Magyarország fölött. Már igen korán. majdnem egyidejűleg a beköltözéssel, az ujonnan alapított állam élénkebb és gyakoribb érintkezésbe lépett a határos tartományokkal nyugat felé, mint más irányban. És valóban figyelemre méltó körülmény, hogy nemcsak nyugati szomszédjaink iparkodtak több ízben bevonni hatalmuk körébe a magyar területet, de Magyarország részéről is történtek ismételve kísérletek épen azon országok egyesítésére Szent-István koronájának fenhatósága alatt, melyek a mai Ausztriát képezik. Bármilyen volt is e kölcsönös versengés közvetlen oka minden egyes esetben, annak századokra terjedő tartama a bizonyíték, hogy mindkét fél ösztönszerűleg érezte az egymáshoz való közelebbi viszony szükségét. És ha talán a XVI. század elején a keletről fenyegető veszély indítá is első sorban mindkét részt a szorosabb egyesülésre, ennek kétségkívül már akkor mélyebb értelme volt. A dynastia, örökös tartományainak kapcsolatában Magyarországgal, újabb erőt nyert a szent birodalmi császárság keretén belül, annak ingadozásai ellenében, sőt elenyészésének esetére is. Magyarország pedig megtalálta a természetes összekötő hidat a civilisált Nyugattal, a minnek következtében megmenekült, ha nem is azonnal, a keletről jövő hódítástól, de a kelet rideg szellemében való elmerüléstől. Ebben ismerte fel Andrássy ez eseménynek történeti fontosságát, de egyszersmind szükségességét is nemzetünkre nézve.

Ő azonban nem állapodott meg e határvonalnál. Tovább kutatta a történet tanúságtételeit a mohácsi vészre következő századokból is. A magyar korona a Habsburg-házra szállott, de az ország nem lett egyúttal az uralkodó család örökös tartományává s nem olvadt be a német birodalomba sem. Megtartá ezentúl is külön államiságát és megőrzé az önálló nemzeti létet, jogainak értelmében, melyeket a fejedelmek elismertek és szentesítettek. Az együttélés azonban nem folyt zavartalanul. Sok viszály támadt korona és nemzet között s olykor mind a kettő fegyverhez nyúlt. De bizonyára egyike a legnevezetesebb történeti jelenségeknek, hogy bármely részre dőlt is inkább a hosszas harczok szerencséje, soha egyik fél sem használta fel teljesen diadalát a másik rovására. A tusa mindenkor egyezséggel végződött, a melyben a dynastia újból megerősíté az ország törvényeit és kiváltságait, a nemzet pedig meghódolt őszintén és teljesen az uralkodónak. Így követte Bocskay, Bethlen és Rákóczy György harczait, békekötések alakjában, a valóságos közjogi kiegyezések egész sorozata, így Rákóczi Ferencz küzdelmét a szathmári béke, utóbb pedig a *pragmatica sanctio* s végre a mult század lejártá felé a tízéves viszályt az 1790/91-ik év törvényhozási

alkotása. De ha ez annyiszor ismétlődött a multban, nem volt-e helyes a föltevés, hogy a jövőben is így kellett történnie, nem volt-e jogos a számítás, hogy az 1849-iki eseményekre is egy újabb kiegyezés fog következni fejedelem és nemzet között? És azon nagy érdekek mellett, melyek a dynastiát s az országot egymásra utalták, melyek a kölcsönös kibékülést mindkettőjökre nézve életszükség gyanánt tünteték fel, nem kellett-e figyelembe venni azt a hatalmas tényezőt is, mely a magyar nép hagyományos dynastikus érzelmében rejlett? Keletről hoztuk mi magunkkal ez érzelmet, de itt e földön, az új hazában nőtt az nagygyá és erőssé. Az a csodálatos államalkotó erő, mely népünkben már akkor nyilvánult, midőn még alig bontakozott volt ki a nomád élet laza kötelékeiből, arra vall, hogy nálunk a nemzet belső élete kezdettől fogva elválhatatlanul egybeforrt az állami hatalommal. Ebben a formában jelentkezett századok óta a mi fejlődésünk s épen azért mélyen bevéssődött az a nemzet érzületébe. Ámde minden ily mélyebb érzés symbolumot kíván s ha azt megtalálja, annak viszonyhatása alatt még erősebbé válik. A keresztény világ a hit és az erkölcs összes fogalmait a keresztben látja jelképezve; a mohamedán buzgótsága a próféta sírjánál nyer újabb éltető erőt. Így mi magyarok állam és nemzeti életünk összes föltételeit és biztosítékait a szent koronában keressük kilenczszáz év óta. Ez a mi nemzetünk symboluma, mely annyi viszontagság között nem engedte kihalni a reményt szívből s bizalommal töltött el bennünket a jövő iránt. Soha meg nem rendülő ragaszkodásunkból a szent koronához fakadt a mi erős monarchikus hajlamunk s az ennek megfelelő dynastikus érzés.

A korona varázshatása teremté meg a kölcsönös viszonyt nemzet és dynastia között. E viszonyból pedig természetesen válik ki történetünknek azon nagy igazsága, hogy daczára a sokszoros viszálynak, daczára az olykor évekig tartó látszólagos szétválásnak el nem évültek soha a nemzet jogai, sőt mindannyiszor újabb megerősítést nyertek, másfelől pedig, hogy a nép érzületében egyszer sem szakadt meg véglegesen a dynastia jogfolytonossága.

Így jutott el Andrássy, megértvén a történet intő szavát, arra a meggyőződésre, hogy a magyar nemzet jogos követelményeit nem harczban a dynastia ellen, hanem csak őszinte kibékülés útján érheti el. És e meggyőződésből támadt lelkében az a szilárd bizalom, hogy a kibékülés nagy műve, habár késnek is egy ideig, végre fel fog épülni. Mert ha a nemzetre nézve egyedül üdvösnek azt tartá, hogy ismét teljes hűséggel forduljon a dynastia felé, nem kételkedett abban sem, hogy a dynastia a kielégített Magyarországon fogja találni legerősebb támaszát.

Hosszas belső küzdelem után s a gondolkodásnak erőteljes munkájával, megtalálván a nézete szerint egyedül helyes utat, melyen alkalom nyíltával haladni akart, Andrássy mindinkább visszahúzódott azon társaitól az emigrációban, kik továbbra is ragaszkodtak az ábrándhoz, hogy csak az engesztelhetetlenség biztosíthatja a boldogabb jövőt. Pedig ekkor már lényeges fordulat állott be a hazai közvéleményben. A nemzet élni vágyott. Sem a mult emlékei, sem a jövő káprázata nem elégíték ki többé; a jelenben óhajtotta birni azt, a mi az életet értékessé teszi, s ha mindent egyszerre el nem érhetett, úgy egyelőre kevesebbel is hajlandó volt megelégedni. A kik ezért kishitúséggel vádolták a nemzetet, azok nem ismerték az ember természetét, sem a történet kérlelhetetlen tanúságát. Curtius halálos ugrását csak egyesek tehetik meg, nép és nemzet soha sem. Így volt ez Magyarországon is. Az éles ellentétek kezdtek elsimulni, új remény támadt minden felé, a békülés szelleme suhant át az egész országon. A menekültek közül sokan nem látták ez átalakulást vagy nem vették azt számba. Andrássy azonban nagy figyelemmel kísérte a nézetek vajúdását odahaza és pontosan értesült arról is, hogy mennyire másként gondolkozott már a nemzet jó része, mint még pár év előtt. Elérkezettnek vélte tehát az időt, hogy elhagyja az idegen földet és kegyelmet nyerven, az elsők egyike volt, ki visszatért a hazába.

És e pillanattól kezdve rendületlenül élt benne az elhatározás, hogy minden erejét, összes tehetségét a dynastia és a nemzet őszinte és teljes kibékítésének szenteli. De azért nem tagadta meg multját soha és nem dobta el magától annak emlékét. Köznapi léleknek tartá ő azt, ki ifjúságának rég elmúlt első szerelmére kicsinyléssel tekint, midőn később már boldog házasságban él. Nemsokára ezután megkezdé működését úgy a társadalmi, mint a politikai téren. Csatlakozott a nemzet legjobbjaihoz és csatlakozott különösen azon böcs férfiúhoz, kinek felfogásával az övé oly sok tekintetben azonos vala, s kinek örök dicsősége lesz az az elv, hogy a jog csak akkor veszhet el végkép, ha arról magunk önként mondunk le. Teljesen osztozott ez elvben Andrássy s ott találjuk azok között, kik a 60-as években az ország jogainak elévülhetlenségéért folyó küzdelem vezérei valának. De bármily szükségesnek, bármily nélkülözhetetlennek tekinté is Andrássy a jogot, mint a nemzeti lét alapját, a hatalom külső kellékei nélkül nem tartá azt elegendőnek az állam erőteljesebb fejlődésére. Mert ő nem megállapodást, bár a legbiztosabb alapon, hanem folytonos haladást óhajtott. És valóban neki köszönhető leginkább, hogy a helyreállított jogszerű állapotban a magyar állam hatalmi tényezői is érvényesültek.

Kevés halandónak jutott az a jó sors, hogy ifjúságának

ideálját megvalósulva lássa. De Andrássy elérte ezt, elérte a mi a 25 éves ifjú előtt lebegett, mint életcél. Az őszinte kibékülés a dynastiával új életre ébreszté a magyar nemzetet a magyar államban, s a kiegyezés Ausztriával biztosítá számára a nagyhatalom előnyeit. Andrássy, kinek oly jelentékeny része volt hazája újjászülésében, ki tántoríthatlanul bizott a szent korona engesztelő, de egyszersmind egyesítő erejében, valóban megérdemelte, hogy a nemzet osztatlan bizalma által kijelölve, ő teheté fel Szent-István koronáját a fölkent magyar király fejére.

Andrássy nagyra tört s valóban nagyot ért el. Voltak, kik nem tagadhatván sikereit, legalább az érdemet tagadták meg tőle s csak bámulatos szerencsáját ismerték el. Mennyire tévedtek! A politikai sikert nem a szerencse, nem a véletlen kedvező alakulása teremti meg, hanem tehetség, akaraterő és bátorság csupán, s kitartás s tettvágy biztosítja annak ismétlődését. Az öntudatos, következetes cselekvés azonban oly ritka az emberek között, hogy mindenütt feltűnést kelt és várakozást gerjeszt újabb, nagyobb tettek iránt. A kiról pedig ily módon elterjed a vélemény, hogy a mihez kezd, az jól is végződik, arra nézve e vélemény utóbb természetszerűen valósággá lesz. De sohasem fáradtság és küzdelem nélkül. Küzdve és fáradva saját egyéniségének erejével vívta ki Andrássy is azon nagy eredményeket, melyeket politikai pályája felmutat. Egy szerencséje azonban mégis volt. Még az ő lángelméjének is meg kell vala bémulnia, ha nem nyer oly hatalmas támaszt az uralkodó fenkölt szellemében, határtalan jóindulatában. De a király és tanácsadója megértették egymást teljesen, oly teljesen, a mint erre alig van példa a történetben. A fejedelem, a ki semmit sem becsül inkább, mint a becsületes meggyőződést; a ki szíve sugallatát követve mindig kész megbocsátani az ellene vétőknek, csak önmaga iránt soha sem engedékeny; a fejedelem, kinek a legnagyobb áldozat is öröm és megnyugvás, ha az állam eszméje követeli azt; a ki biztos elmével a legnyomasztóbb viszonyok közepett is mindenkor megtalálta a mentő ösvényt, — felfogta s helyeselte Andrássy törekvéseit, s megadván azoknak akarata szentesítését, egész bizalmára méltatá őt. Ez volt Andrássynak egyetlen s egyszersmind legnagyobb szerencséje. De ebben mindnyájan egyaránt osztozunk vele. Mert mindnyájunknak közös szerencsénk, hogy épen a mi uralkodónk Ferencz József a bölcs, a jósaágos.

Létre jött tehát a mindkét részről egyaránt őszinte kibékülés korona és nemzet között. Andrássy érdemeiről, melyeket az alkotmány helyreállítása s az Ausztriával való viszony, a dualismus megalapítása körül szerzett, bizonyára a legnagyobb méltánnyal fog megemlékezni a magyar történelem. A kiegyezés nagy műve azonban közvetlenül nem az ő nevéhez tapad. Nem

neki jutott a vezérszerep a hosszú, eredményteljes küzdelemben Ő csak munkatárs volt, bár kétségtelenül a legjelentékenyebb.

Az ő sajátos politikai működése, az, mely egészen az ő egyéniségének bélyegét viseli magán, mely kizárólag az ő akarata, az ő felfogása szerint alakult, tulajdonképen csak akkor kezdődik, midőn a koronának s a nemzet többségének bizalmából az újonnan kinevezett felelős kormány élére lépett. E pillanattól fogva az ő hatalmas szelleme uralkodott viszonyok és események fölött. Valóban az utókor méltán Andrássy korának fogja nevezni azon időszakot, a midőn ő intézte Magyarország sorsát. És pedig nemcsak azon nevezetes alkotások miatt, melyek akkor létesültek, hanem még inkább a mély és tartós hatás miatt, a melyet az Andrássytól megteremtett irány napjainkig gyakorol a magyar nemzet fejlődésére.

Andrássy belpolitikájának legszembevetőbb vonása a kiegyezés által megteremtett alaphoz való szigorú és tántoríthatatlan ragaszkodás. Ő ez alapot nemcsak elegendőnek, de az egyedül biztos és lehetséges föltételnek tartá, a melyre támaszkodva a magyar nemzet elnyerheti mind azon előnyöket, melyeket önállóan berendezett állami intézmények segítségével, az örendelkezési jog gyakorlata adhat valamely népnek. Határozottan követelte tehát, hogy ne rázkódtassuk, ne ingassuk meg szándékosan a közjogi alapot, melyen nemzeti létünknek, hogy megszilárdulhasson, hosszú időn át kell nyugodnia. Valóban alig képzelhető helytelenebb cselekedet, mintha házat építvén magunknak, csak azért, mert utódaink később saját izlésük és kényelmük szerint valószínűleg át fogják azt idomítani, ismételve egészen újból kezdenők az építést. Andrássy államférfiúi feladatául tekinté, hogy minden, bármely oldalról jövő kísérlettel, mely a kiegyezésen rést szándékoznék ütni, erélyesen szembe szálljon.

És erre szükség is volt. Mert habár az egész nemzet osztatlan örömmel fogadta az alkotmányosságot, nem az egész nemzet volt egyszersmind megelégedve a kiegyezés módozataival és föltételeivel. Erős ellenzés keletkezett, mely nem a dynastia közösségét támadta meg ugyan s általában még az Ausztriával való együttélést sem, de rosszalta a közjogi alapot, melyen a kiegyezés felépült. Andrássy Magyarország jövőjének érdekében, úgy a miként az előtte lebegett, minden áron megakadályozni iparkodott, hogy ez irány fölülkerekedjék. Mert tévesnek tartá a czélt, melyért az ellenzék küzdött. Tévesnek, mivel a létező viszonyok között lehetetlen volt a mit az ellenzék akart s így feláldozá a valóságot az elérhetetlenért. Ott, hol a magyar faj zöme él, az alföld tágas rónáin, végtelen messzeségbe hat el a tekintet. De időről-időre felszáll a délibáb és csodálatos tüneményeket varázsol előnkbe oly életűen, hogy gyakran igaznak véljük a csalóka képet s megfede-

kezünk a távoli, de való láthatárról. Andrássy semmitől se tartott inkább a politikában, mint e sajátos magyar tüneménytől. A természet elfogulatlan, messzelátó tekintettel áldotta meg a magyart, de olykor elveszti a valóság érzetét és elmereng a lát-szat képzetén. A délibáb hatása ez. Ilyennek tűnt fel Andrássy előtt az ellenzék politikája s nem hitte, hogy az üdvössé vál-hatnék Magyarországra nézve. Mert a lehetetlennek követelése csak pusztá tagadásra, megbénulásra vezethetett. Ámde a nem-zetnek tettekre, ernyedetlen folyvást előre törő működésre volt szüksége, hogy végre kibontakozzék az úgy is elég régen tartó tespedésből. Jól érezte ezt Andrássy, midőn határozottan a posi-tiv cselekvés ösvényére lépett, szemben az ellenzék negatív irá-nyával. És e küzdelemben, a mint másként nem is lehetett, a győzelem az ő részére dőlt el. Pedig nélkülözte azt a fegyvert, mely azon a téren, hol e küzdelem folyt, a parlamentben, a diadalt leginkább biztosítja. A hangzatos mondatok, a zengzetes nyelv, a folyékony előadás adományát megtagadta tőle a termé-szet, azt az adományt, melylyel a nagy szónokok lelkesedésre ragadják a hallgatóságot. De midőn beszélt, bármily nehézkesen törtek is elő a szavak, csakhamar mindenki érzé, hogy a mit mond, az nemcsak a legbensőbb meggyőződésből fakad, de mély jelentőséggel is bír, s hogy a mit akar, azt világosan és igazán akarja. Ebben rejlett az ő nagy hatásának, az ő túlnyomóságá-nak titka a parlamenti vitatkozás terén, valamint egyáltalán a politikában. Mert ős idők óta a társadalom összes rétegein át va-lamennyi népnél, a legvadabtból a legműveltebbig, döntő befo-lyást, állandó vezértséget csak a soha nem ingadozó, öntudatos akarat biztosít egyes embernek embertársai felett.

És a mily diadalmasan visszanyomta az ellenzék támadá-sait, ép oly határozottsággal védte Andrássy Magyarország tekin-télyét és jogait a letűnt rendszerből még itt-ott fennmaradt ellen-tétes áramlatokkal szemben is, melyek az új viszonyok háborí-tatlan folyását olykor-olykor feltartóztatni iparkodtak. Meggyőző-désének őszinteségével, elveinek szigorú következetességével s akaratának szilárdságával vívta ki Andrássy sikereit e téren, — de saját pártjában is.

Kétségtelen, hogy a nehézségek, melyekkel küzdenie kel-lelt, nem egyedül az ellenzékkel folytatott vitából származtak. Ő a kormány feje volt ugyan, de nem egyszersmind azon párt vezére is, melyből a kormány megalakult. És ha már e tény maga olykor bénítólag hatott tevékenységére, egy más körülmény gyakran még nagyobb akadályokat gördített útjába. Az új állapot megteremtői s legőszintébb hívei, különösen azok között, kik már a forradalom előtt is jelentékeny szerepet játszottak a köz-ügyekben, sokan nem tudtak teljesen szakítani a mult hagyó-

mányaival, sem a régebben jogosult, de már erejét veszítette felfogással.

Abban a nagy pártban, mely a kiegyezést létrehozta, voltak, és pedig a legjobbak sorában, kik még azon időből, midőn nem létezett nemzeti kormány, megszokták a kormányt némileg szükséges rossznak tekinteni, melyet tűrni kellett, mert szükséges, de a melytől egyszersmind óvakodni is kellett, mert rossz. E hagyományos felfogás jelentkezett az újabb alkotmányos korszak kezdetével is. Nem ugyan oly határozott alakban, mint régente, nem is mint ellenzés a kormány egyes tagjaival szemben, hanem inkább mint lappangó bizalmatlanság a kormány intézménye iránt. Tagadhatatlan, hogy a forradalom óta eltelt két évtized történetéből mintegy önként látszott az a tanúság folyni, hogy a pusztá ragaszkodás a joghoz s a jogfentartásnak hangoztatása mindenkor a leghatalmasabb fegyver a nemzet kezében. És így nem csoda, ha épen azok lelkében, kik ekként oly nagy eredményeket értek el, némi aggodalmak támadtak, attól tartván, hogy a kormány mint végrehajtó hatalom, nem lesz hajlandó tűrni a jog szempontjából szükségesnek látszó korlátozást, cselekedeteiben. Ebből aztán önmagától következett az a felfogás, hogy azon intézménynek, mely a jog forrása és őre gyanánt tekintendő, t. i. a parlamentnek erősítése a főfeladat, s hogy a törvényhozásnak nemcsak ellenőrző, hanem beavatkozó befolyást is kell gyakorolnia a kormánynyal szemben. Ha e felfogás érvényesül, bizonyynyal a parlament mindenhatóságát, egyszersmind azonban a kormány tekintélyének teljes megszilbasztását eredményezte volna.

Ámde Andrássy meggyőződése szerint, ha valahol a világon, úgy épen nálunk volt szükség erős kormányra. Ausztriához való viszonyunk nehézségeivel s a hazánkban koronként fölmerülő centrifugális törekvésekkel csakis tette kész, érélyes kormány küzdhetett meg sikeresen. Ugy képzelé Andrássy, hogy a népek életében a kormányhatalom azzal a rendeltetéssel bír, a mely az emberi szervezetben az akaratnak jutott. Valamint az egyes embernél ész, tehetség és hajlam csak az akarat által érvényesülhet, úgy a nép szellemének és vágyainak megfelelő eredményeket csak a kormány képes valóban létesíteni. Ez okból alaptalannak tűnt fel előtte az az aggodalom is, hogy a nemzet többségének bizalmából támadt kormány, bármily erőssé válnék, veszedelmessé lehetne magára a nemzetre nézve. A legnagyobb mérvben károsnak tartotta tehát a kormány hatáskörének kicsinyeskedő korlátozását, a tulajdonképp nem fenyegetett alkotmányosság megvédésének jelszava alatt. „Az alkotmányos garancia, így szólott ő 1868-ban a felirati vita alkalmával, sohasem foglaltatik a törvény egyes pontjaiban, hanem a nemzet érettségé-

gében, azon súlyban, melyet a nemzetek maguknak szerezni tudnak. Ezt pedig paragrafizálni nem lehet.“ Ez érettségben bízott Andrássy, midőn a kormány tekintélyének és cselekvési szabadságának szükségét védte. És kétségtől egyik legfőbb érdeme a belpolitikában, hogy elosztatá a kormányzási hatalom iránt a multból fenmaradt előítéleteket, s ekként megveté annak lehetőségét, hogy nálunk erős kormány alakulhasson alkotmányos alapon.

De midőn Andrássy e célra törekedett, nem személyes uralomvágy vezette őt, hanem az az óhaj, hogy a régibb idők mulasztásait mihamarább pótolván, a magyar nemzetet a lehetőleg gyors haladás ösvényére terelje.

Jól tudta ő, hogy a leghatalmasabb elme sem bírja egy ország kormányzását, de különösen újjáteremtését, egymagára sikeresen végezni. És ezért munkatársait a kormányzásban a legkitünőbb férfiak sorából választá meg, azok közül, a kik az általános nyugat-európai művelődés magaslatán állva, hajlandók és képesek is valának erélyes és önálló működésre. Andrássy valóban nem arra vágyott, hogy egyedül az ő egyénisége magasodjék ki, hanem hogy Magyarország boldoguljon. És mert ezt akarta öntudatosan, amazt önkéntelenül is elérte.

A belügyek biztos megalapításával foglalkozván, Andrássy úgy tekinté hazánkat, mint a tengerész régi, kedves, de megviselt hajóját, melyet midőn tataroz és átidomít, hatalmas gőzgéppel szerel fel, hogy szélcsendben mint viharban egyenletes erővel szelje a hullámokat s a világ valamennyi hajójával megállja a versenyt. De azért nem dobja el a némileg már elavult vitórlákat sem, melyek ha baj éri a gépet, legalább fentarthatják a hajót, a míg ismét minden rendbe jó. Épen így Andrássy nem tartá helyesnek, hogy végkép szakítsunk a multból fenmaradt intézményekkel, hanem e mellett mulhatatlanul szükségesnek vélte, hogy az új alkotások a nemzet szellemének, egyszerűs mind azonban az általános cultura követelményeinek megfelelőleg is létesíttessenek. Mert csak így gondolta elérhetőnek azt, hogy a megizmosodott magyar nemzet a haladás lépcsőzetén föl-emelkedhessék Európa legműveltebb nemzeteinek sorába.

Az új alkotások, igaz, nagy áldozatokat követeltek a nemzetől. Az előnyök pedig természetesen csak fokozatosan, hosszabb idő multával következhetnek be. De azért nem lenne méltányos, az utóbb, éveken át tartó nyomasztó helyzetért, azt a gyors haladást okolni, melyet az Andrássy kormány kezdeményezett volt. Nincs nép a világon, mely áldozat és erőfeszítés nélkül vívott volna ki nagy és maradandó előnyöket. Ezt az árt minden nemzetnek meg kell fizetnie, ha nemcsak tengődni, de hatalmassá és tiszteltté akar lenni. És valóban ki tagadhatná,

hogy ha ma ismét kedvezőbb korszak derült fel hazánkra, ezt csak annak köszönhetjük, mert az áldozatkészség, melyre Andrássy ösztönözte a nemzetet, végre megtermé gyümölcseit, és mert hívek maradtunk azon fejlődési irányhoz, melynek ő veté meg biztos, egészséges alapját. Andrássy nem is habozott soha áldozatot követelni a nemzettől, ha az országra nézve szükségesnek vélte, nem törődve azzal, hogy ily módon elveszthetné talán népszerűségét. Sokkal nemesebben, sokkal emberiebben érzett ő, hogysen a közvélemény elismerését kicsinyelte vagy megvetette volna. De bármily jól esett is szívének az őszinte méltánylás, cselekedeteire annak nem volt befolyása. Mert a legtisztább meggyőződésnél egyéb indok soha sem vezérelte őt. Nem a népszerűség vágyának engedett ő akkor sem, midőn megalkotá azt az intézményt, melyet az egész nemzet osztatlan örömmel és megelégedéssel fogadott, a honvédséget.

Andrássy az európai állam-alakulások közepett Magyarország legszilárdabb biztosítékát az Ausztriával való közös védelemben, a közös hadseregben látta megvalósítva. Oly mélyen meg volt győződve annak szükségességéről reánk nézve, hogy az utolsó beszédet is, melyet életében mondott, ez intézmény védelmének szentelvé. De midőn a közös hadsereget a dualisticus monarchia s abban Magyarország életföltételéül tekinté, másfelől nézete szerint épen a dualismus szelleméből következett, hogy a mennyire a közös érdekek csorbitása nélkül, sőt azoknak előmozdításával lehetséges, mindkét fél birjon az önálló állami lét összes kellékeivel. Ez a honvédség jelentősége úgy, a miként azt Andrássy létesíté. A honvédség a közös hadsereggel együtt a közös védelem kiegészítő alkatrészét képezi, de egyszersmind egyik jelzője Magyarország külön államiságának.

A kiegyezés által megteremtett formába tehát Andrássy szelleme lehelt életet: az ő s az általa vezetett kormány alkotásai szerzik meg a nemzetnek a lehetőséget, hogy erejét minden irányban szabadon kifejthesse. Nem is hangzott fel az ő működése ellen csak egyetlen komolyabb színezetű aggodalom. Voltak és pedig inkább hívei, mint ellenfelei között, kik azzal vádolták, hogy túlságosan érdeklődik a külügyek iránt, s attól tartottak, hogy ennek következtében majd elhanyagolja a magyar dolgokat. De vajjon alapos volt-e a vád, helytelenül cselekszik-e valóban a magyar miniszterelnök, ha érdeket tanúsít a külpolitika iránt? Andrássy e tekintetben másként gondolkozott.

Úgy vélte, hogy nemcsak nem hanyagolja el Magyarország érdekeit, midőn a külügyekkel foglalkozik, hanem ellenkezőleg, fontos kötelességet teljesít hazája iránt. Csak alárendelt tartományra nézve lehet érvényes az a felfogás, hogy nem szükséges törődnie a külpolitikával. Ámde Magyarország a dualismus létrejötté óta

egyenjogú tényezővé vált a másik féllel. És így magyar érdekké lett nemcsak a monarchia fennállása a dualisticus alapon, hanem a monarchia viszonyainak alakulása a külfölddel szemben is. Igaza volt tehát Andrássynak, midőn akként vala meggyőződve, hogy a magyar miniszterelnök nem elégedhetik meg mind annak ellátásával, a mi a külügyek körében pusztán magyar szempontból károsnak tűnhetnék fel; de egyszersmind arra is kelle ügyelnie, hogy a külpolitikában egyfelől ne történjék semmi, a mi az egész monarchiára nézve hátrányos lehetne, másfelől pedig tényleg megtörténjék mind az, a mi a monarchia hatalmi állásának és tekintélyének öregbítésére szolgálhat.

Igy fogván fel Andrássy a magyar miniszterelnök feladatát, természetes, hogy az őt megillető befolyást igyekezett külügyi téren is érvényesíteni. Mindenkor biztos és helyes ítélete, szellemének magas röpte már ekkor nagy súlyt kölcsönzött tanácsának a külügyi kérdésekben is. Ehhez járult, hogy mint miniszterelnök Magyarország közvéleményére hivatkozhatott, a mi nem csekély mértékben növelte az ő véleményének értékét. Ekként általánossá vált a nézet nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is, hogy ő van hivatva a monarchia külügyeinek vezetésére. A közérzület nem csalódott föltevésében. Andrássy külügyminiszterré lett.

Az európai diplomácia körében több helyt némi kétkérdéssel fogadták Andrássy kineveztetését. Attól féltek, hogy őt heves magyar vérmérséklete meggondolatlan tettekre ragadja majd, a miből váratlan s kellemetlen bonyodalmak keletkezhetnek. Mily kevésbé ismerték a magyar jellemet és különösen Andrássy egyéniségét, a kik ily aggodalmakat tápláltak. Igaz, hogy mi magyarokul gyakran túllépjük a higgadt megfontolás korlátait nyilatkozatainkban. De a cselekvésben többnyire más-ként áll a dolog. Valóban nincs nép, mely ezeréves fennállása alatt annyi józan önmérsékletet s annyi számító ügyességet tanúsított volna, mint a magyar. Ily nép részéről, mely századokon át bámulatos politikai érzékének köszöni fennmaradását, nem lehetett attól tartani, hogy megfellebbezvéen multjának tanúságáról, könnyelmű vagy akadékoskodó külügyi politikát követelend. A mi azonban a nemzetnél csak a történeti fejlődés szülte érzés vala, az Andrássyban átgondolt meggyőződésként nyilvánult. Innét van hogy működését, mint külügyminiszter, sokaknak meglepetésére, nem valamely feltűnő tettel, hanem nyugodtan s a legnagyobb óvatossággal kezdette meg. A diplomácia kételkedő része csakhamar észrevehé, hogy oly államférfiúval áll szemben, a kit világos felfogás, erős akarat, de e mellett a viszonyok s az eshetőségek higgadt mérlegelése jellemeztek. És mivel e tulajdonok mindenkor biztosítják az elismerést és tiszteletet, Andrássy befo-

lyása és véleményének súlya is nemsokára érezhető volt a nemzetközi politikában. Igaz, hogy külügyi működésének sok és pedig igen fontos részletét még mindig némi homály fedi. És ez természetes. A diplomáciának kényes természetű kérdéseit egyáltalában csak a történetírás tárhatja fel teljes valóságukban. De az eredmények, a melyeket Andrássy elért, világosan állnak előttünk, oly világosan, hogyha nem követhetjük is mindig az utat, melyet ő választott, az elvekről, melyek őt vezéreltek, az irányról, melyben haladt, teljesen helyes képet alkothatunk.

Andrássy külpolitikája valóban néhány rövid szóba foglalható össze. Célja volt egyfelől, hogy a monarchia ne csak névleg, a terület nagyságának s a népesség számának megfelelően legyen nagyhatalom, hanem hogy valóban mint olyan lépjen fel. Másfelől azt akarta, hogy a nagyhatalmi állásban rejlő erő azon irányba tereltesse, melyben az, dacára a kedvezőtlen földrajzi fekvésnek, a történet útmutatása szerint s az újabbkori általános viszonyok alakulása következtében leginkább érvényesülhet. Minden a mit Andrássy, mint külügyminiszter kezdeményezett és tett, csak eszköz vala e kettős cél elérésére.

Midőn Andrássy azt óhajtá, hogy a nagyhatalmi állásnak érzete kifelé is erőteljesebben nyilvánuljon, nem valamely személyes politika útját akarta ez által egyengetni, s nem gondolt oly kalandos vállalatokra sem, melyek a monarchia békéjét zavarhatták volna. Nézete szerint csak oly külpolitika válhatott üdvössé, mely a monarchia összes tényezőinek érdekét egyaránt figyelembe vevé. És ezért arra törekedett, hogy újból megszilárdítván a monarchia tekintélyét, hatalma tiszteletet gerjesszen és szavát készséggel meghallgassák egész Európában. Erősen meg volt győződve, hogy ha sikerülne ily állapotot létrehozni, ebből nemcsak az egész monarchia meríthetne erőt és biztonságot, de a dynastiára is fény háramlanék, a mit ő a mi monarchicus szervezetünkben nagy előnynek tartott. És remélé, hogy e célzt sikerülend békés uton is elérnie.

Már első körlevelében, melylyel a külügyek átvételét tudatta, kimondá, hogy őszintén és határozottan békés politikát szándékozik követni. És ez nem volt pusztá szó, illet ő sohasem használt, de mint mindig szilárd eltökélésének hű kifejezése. Azonban nem akart békét minden áron, hanem csak hasznos és tevékeny békét. Tehát olyat, mely nem elégszik meg a népekre nézve legfőbb javak csöndes élvezetével, hanem azoknak erélyes fentartását és élettelmes fejlesztését is akarja. Ez azonban csak úgy érhető el, ha a béke idején sem szűnik meg az állami tényezők kifelé irányuló hatása. Mert bizonyos, hogy az államok, még azok is, melyek között a legbékésebb, a legbarátságosabb

viszony létezik, természetszerűen egymásra nehezednek s hogy az ekként származó káros következményeket csak az egyenértékű ellenhatás háríthatja el. Daczára a körülövedző légréteg óriási nyomásának, a gázzal telt legkisebb gömb is puffadtan marad, a míg nem lankad a gáz feszítő ereje. Ellenben a legnagyobb gömb is azonnal összezsugorodik, a mint gyöngül a belső feszítés. Ily folytonos belőlről kifelé ható erőre van szüksége minden államnak is, hogy az őt környező szomszédok között sértetlenül fenmaradjon. De valamint a gáz terjedése csak az összenyomástól óvja meg a gömböt és csak a legritkább esetben idéz elő robbanást, úgy az államok között kifelé gyakorolt hatás sem vezet szükségkép háborúra, de még összeütközésre sem, sőt éppen a súlygyen fentartásának legbiztosabb föltétele.

A békés politika tehát, melyet Andrassy hirdetett, nem jelentett egyszersmind tartózkodást a külügyi kérdésekben való részvételtől. Sőt ellenkezőleg. Lassanként s óvatosan bár, de minden kétséget kizárólag megérteté ő a hatalmakkal, hogy Ausztria-Magyarországnak rendkívül becses ugyan a béke, de értéke azonnal nagy mérvben csökkennék, ha fentartásáért a monarchiának nagy hatalmi állásából bármi áldozatot kellene is hoznia. És hogy e felfogásnak mindinkább érvényt szerezzen, minden fontosabb nemzetközi ügy iránt élénk érdeklődést tanúsított. E mellett azonban oly kérdésekre nézve, melyeket a monarchia sajátos hatásköréhez tartozóknak vélt, a kezdeményezés terére is lépett s megőrzé a cselekvés szabadságát. A világos, egyszersmind azonban határozott politika, melyet Andrassy képviselt, a kétségbevonhatatlan őszinteség, mely nyilatkozatait jellemzé, bizalmat gerjesztett iránta mindenütt és megszerzé neki még az ellenfelek méltánylását is. És így a külügyminiszter tekintélyével egyenlételen emelkedett a monarchia tekintélye. Andrassynak elévülhetetlen érdeme, hogy rövid idő alatt, a nélkül, hogy fényes tetekre még alkalma nyílt volna, egyedül az ő egyéniségének súlya által s mert megtörhetetlen hittel viseltetett Ausztria-Magyarország ereje és életképessége iránt, a monarchia valóban azzá lett, a minek egyik jegyzékében mondotta volt: „az európai súlygyen szükséges föltételévé s az általános béke nélkülözhetlen biztosítékává.” A nagy hatalmi állás, mely ekként minden irányban érvényesült, azzal a hatással van az államok életében, melyet az egyes embernél az önbizalom gyakorol. Midőn tehát Andrassy amazt újból föléleszté, egyszersmind bizalmat öntött a monarchia népeibe annak szilárd létele és jövője iránt. És ez már magában véve is jelentékeny eredmény volt.

De ezzel Andrassy csak egyik részét oldá meg a feladatnak, melyet maga elé tűzött. Most már a positiv cselekvés terére kellett lépnie. Az ő jellemének a tett volt kétségkívül egyik leg-

kiválóbb vonása. Nem a folytonos bibelődés apró ügyekkel, hanem nagy terveknek erős eszközökkel való létesítése; és e tekintetben fáradhatatlan tevékenység. Tudta ő, hogy a világ meg nem áll, s hogy annak feje fölött, ki részt nem vesz az általános mozgásban, az idő s a viszonyok hullámai összezsapnak. De az államférfinak nemcsak az a feladata, hogy korával együtt haladjon, hanem hogy az események fejlődésének irányt is adjon saját eszméi szerint. És Andrássy valóban nem sokára azután, hogy átvette a külügyek vezetését, merész kézzel nyúlt bele az európai viszonyokba.

Az 1870-ről 1871-re forduló év e század történetében a legnevezetesebb korszak határát jelzi. Az események, melyeknek akkor Nyugat-Európa színhelye volt, sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, mint azon óriási változások, melyek a század elején a világot megrendíték s aztán oly gyorsan elenyésztek ismét. 1870 őszén az olasz királyság bevonúl Rómába s létrejő az egységes Olaszország; 1871 elején feltámadt hosszas álmából a német birodalom hatalmasabban, mint valaha.

Arra, hogy az osztrák-magyar monarchia ezen alakulások után, a teljesen megváltozott viszonyok között, megkísértse visszanyerni régi állását az apennini félszigeten vagy a német földön, komolyan senki sem gondolt. Két út maradt tehát nyitva a monarchia előtt. Vagy közönyösen visszahúzódni a Közép-Európában ujonnan keletkezett két nagy államtól, vagy pedig őszintén barátságos viszonyba lépni velők. Az előbbi irányt Andrássy károsnak tartotta reánk nézve, mert a monarchia ily módon teljesen elszigetelt helyzetbe jutott volna. Véleménye szerint az osztrák-magyar monarchia külpolitikájának csak arra lehetett és kellett törekednie, hogy barátságos viszonyt létesítsen szomszédjaival, a német birodalommal és Olaszországgal. Ezt meg is kísérté; de csak lassan haladhatott előre ez úton. Az idők folyamában annyi ellenszenv, annyi bizalmatlanság és féltreértés halmozódott össze mindegyik félnél, s amott talán több mint itt, hogy a nehézségek sok időt és fáradságot, de még inkább tapintatot és kitartást igényeltek. De már maga a szándék s annak kitüntetése nyereség vala. És nemsokára a velencei találkozás, a fejedelmi önmegtagadásnak e tündöklő példája bizonyítá, hogy az Andrássytól ajánlott politika már néhány lépést tett előre.

A Németországgal való viszony előnyösségének fölismerése nem akkor keletkezett Andrássy lelkületében, midőn külügyminiszterré lett. Sokkal régebb óta tépelődött ő ez eszmén. Már 1848 tavaszán utal egyik követjelentésében a reánk nézve szükséges: „érdekegységre, nemzetiségünk és önállóságunk épségben tartása mellett azon népfajjal, mely a civilisációnak bölcsője s mely a lőporban s a könyvnyomtatásban a szellem leghatalmasabb

fegyvereit számítja találmányai közé.“ Világos, hogy e szavakkal a német nemzetre célzott. 1861-ben pedig a felirati vita alkalmával azon nézetét fejezte ki, hogy „Poroszország jövője a német egységben van.“ A ki már ifjúkorában így gondolkozott, a ki annyi évvel előbb oly tisztán látta az események későbbi fejlődését, az mint a monarchia külügyminisztere csak buzgón óhajthatta a jó viszonyt Németországgal. Téves az a nézet is, hogy Andrássy csak a német barátság megnyerhetésének kedvéért közeledett Oroszországhoz. Mert az ő politikája mind a két nagy birodalommal szemben teljesen önálló volt.

A következőzés megmutatta, mily helyes úton járt Andrássy, midőn szorosabb összeköttetésbe igyekezett lépni Németországgal, mert az a viszony, melyet utóbb ő létesített, képezi még ma is Európában a nemzetközi politika sarkkövét. Alaptalan tehát az olykor fölmerült állítás, hogy Andrássy nem eléggé törődött a nyugattal; sőt külpolitikájának nem a legkevésbé fontos része épen az volt, mely nyugat felé irányult. Való azonban, hogy a keleti ügyekben fejtette ki a leginkább szembetűnő tevékenységet. De e részben nem egyéni hajlam, vagy a különleges magyar érdek volt reá nézve irányadó, mint némelyek gondolták. Sokkal általánosabb szempontból fogta ő fel a monarchia keleti hivatását.

A keleti kérdés Nyugat-Európában tulajdonkép Konstantinápoly bevételel kezdődik, ha mindjárt a keresztes hadjáratok már előbb föllebenték is a fátyol egy részét. Reánk magyarokra nézve azonban sokkal korábbi keletű az. A bevándorlással egyidejűleg támadt nálunk az a törekvés, mely egész történetünkön áthúzódva, bennünket arra kényszerített, hogy egy vagy más alakban szorosabb viszonyt kössünk a Balkán tartományai-val. De minden más nép is, ha sikerül azon a területen, hol ma hazánk létezik, erős államot alkotnia, szükségképp ugyanazon irányt követte volna. Az a hatalmas folyó, mely annyi földet átszel és összeköt, a vágy, mely éjszokról dél felé tereli a népeket, a kétségbevonhatlan fölény, melyet a nagy síkságok lakói gyakorolnak, a félszigetet körülömlő tenger varázsa, végre az a körülmény, hogy ott egységes nagy állam soha sem alakult s a szünetlenül dúló meghasonlás és gyöngeség, mintegy önként beavatkozásra ingerelt; — mind ez együtt véve képezi azon okok tömegét, melyek keleti politikánkat kezdettől fogva meghatározták. Az Árpád-kort jó részt a Balkán felé való törekvés tölti be. Arra fordul több ízben Nagy-Lajos, majd Mátyás. A Habsburg-dynastia uralkodása óta is minden kedvező alkalommal föléledt a Magyarországtól átöröklött keleti politika, mely egykor nekünk valóban nemzeti politikánk volt.

Bizonyára Andrássy lelkületében is feltűnt a mult hagyo-

mányainak emléke, midőn a keletre gondolt. Az ő gyakorlati elméje azonban számba vette a változott idők s a fennálló viszonyok követelményeit is. E szempontból ítélte meg a monarchia keleti politikájának szükségességét, valamint föltételeit.

Andrássy nem akarta a létezőt erőszakosan szétroppantani, sőt igazán óhajtá, hogy az továbbra is fennmaradjon. De másfelől hibának vélte mesterségesen tartani fenn azt, a mi már hanyatlásnak indult. Mert ez utóbbi irány a mi monarchiánk gyöngyítésére vezetett volna. Ebből a felfogásból következett, hogy nem bolygatván a meglevő állapotot, az önként bekövetkező életképes alakulásokat sem akadályozá. Már akkor kijelenté, hogy rokonszenvesen szemléli a keleti államok önálló, független fejlődését s nem igényel befolyást sorsukra, de csak azon föltétel alatt, hogy minden más idegen befolyástól tartózkodnak. Andrássy nézete szerint a monarchia nem tűrheté, hogy közvetlen szomszédságában oly állami központok létesüljenek, melyek aztán, meglehet a legalkalmatlanabb pillanatban, ellenünk fordulhatnának. Attól tartott, hogy ha nem ügyelünk, egy vagy más, irántunk barátságtalan hatalom védelme alatt, nagyobb egy- séges állam keletkezhetnék a Balkán félszigeten, mely a Fekete tengertől az Adriáig terjedve, mint vasgyűrű övedzné körül délen a monarchiát. E veszély elhárítására szükségesnek vélte nemcsak a keleti ügyekben való folytonosan éber részvétet, hanem azt is, hogy a monarchia szilárd támponttal bírjon magán a Balkán félszigeten. Andrássy Boszniát tekinté ilyennek. Mert ez a tartomány messze benyúlva a monarchia területébe, nemcsak földrajzi fekvésénél, de a történeti emlékek erejénél fogva is, közelebb állott hozzánk, mint a Balkán bármely más része. Sokszor mondotta volt Andrássy, hogy a monarchia nem hódításra törekszik. És igazat szőlt. Közönyösnek tartá ő a jogcímét, a melynek alapján ama területre bejutunk. Ő csak azt óhajtá, hogy a Balkán félszigeten tényleg valahol megállhassunk. Jelenlétünkől Boszniában mindenekelőtt azt várta, hogy véget vetvén a folytonos zavaroknak, oly állapotokat teremtsünk majd, melyek e sokat zaklatott ország felvirágzását biztosítják. E mellett azonban remélte még, hogy működésünk Boszniában a szomszéd államoknak nemcsak például, de talán intésül is szolgálhat. Mert tudta ő, hogy keleten csak az a hatalom bír tekintéllyel, mely közelből érezteti hatását. Mélyen meg volt tehát győződve, hogy Boszniának megszállása által a nyugalomnak s az állandóságnak oly elemét teremtettük meg a Balkán félszigeten, melyet az ottani népek eddigelé nélkülöztek.

Azon a téren, melyet keleti politikája felölelt, Andrássy mindenütt Oroszországgal találkozott. Az orosz politika régtől fogva saját hatalmi körének kizárólagos tárgyául tekinté a kele-

tet. Ott tehát ki nem kerülhattuk egymást. Ily körülmények között kétségesse vált, vajjon nem tanácsosabb-e a monarchiára nézve, ha szemben a hatalmas vetélytárssal, teljesen visszavonul s felhagy a keleti politikával? Ezen irányt Andrássy nem követhet. Mert nem lett volna az egyéb, mint végleges lemondás a nagyhatalmi állásról s ekként a monarchiának talán lassú, de kétségtelen hanyatlása. A kérdés tehát csak az lehetett: fegyveres erővel lépjen-e fel a monarchia Oroszország ellen, hogy megingathatlan alapot biztosítson befolyásának a keleten? Andrássy nem riadt vissza ettől az eszköztől sem. De a lelkiismeretes államférfi legfőbb kötelességül tekinté, hogy mindaddig, míg a békés megoldás reménye végkép el nem enyészett, ne igyekezzék karddal ketté vágni a csomót. Mert ha nem félt is a nyílt küzdelemtől, de félt a tartós, nagy áldozatoktól, melyek a monarchia népeire háramlanának, ha közöttünk és Oroszország között megkezdődnék a beláthatatlan eredményű óriási tusa. És ezért nemcsak mulasztásnak, de hünnök tartotta volna, meg nem kísértetni mind azon eszközöket, melyeket a diplomáciai eszmecsere és meggyőzés módozatai nyújtottak. Tudta ő, hogy csak hosszabb idő multával, sok nehézség, előítélet és kétely elhárítása után várható ezen az úton az óhajtott eredmény, ha ugyan egyáltalában lehetséges. De úgy hívé, hogy sem időt, sem fáradságot nem szabad kimélnie, a míg fenmarad a legcsekélyebb valószínűség, hogy a cél, melyre törekedett, elérheti. Ily alapon, ily indokokból folyólag jött létre az a viszony, mely akkor a monarchia és Oroszország között kifejtett.

A dolog természete szerint Andrássy nem tárható fel teljesen sem végcélját, sem az alkalmazott eszközöket. E körülmény nagy mérvben hozzájárult ahhoz, hogy a közérzet egyrésze úgy Ausztriában, mint Magyarországon, vagy meg nem érté az ő politikáját, vagy határozottan tévesnek ítélte azt. De vajjon alapos volt-e e vélemény, csalódott-e Andrássy, midőn a keleti kérdés terén, a békés megoldás esetére is számításba vette az orosz politikát? Valóban nem; törekvése helyes vala s nem csalódott annak tárgyára nézve sem. De tévedt az időben, hívé, hogy már elérheti azt, a mi legalább akkor még lehetetlen volt. E tévedés azonban nem ejt csorbát Andrássy tündöklő érdemein. Nem nagy államférfi az, a ki sohasem csalódott, mert a politikában csak az nem csalódik soha, a ki semmit sem tesz. A valódi államférfi ismérve abban áll, hogy a folytonos cselekvés közben elkerülhetetlen tévedést, ha az megtörtént, jóvá tudja tenni. És e tekintetben Andrássy a legnagyobbak sorában foglal helyet. A san-stephanói békére csakhamar következett a berlini szerződés a megnyugtató a világot, mert elhárult a bonyodalom, mely a keleti viszonyoknak egyoldalú felzavarásából keletkezhe-

tett volna. Ez a szerződés volt legfényesebb igazolása a politikának, melyet Andrássy évek óta folytatott s melynek segítségével Ausztria-Magyarország tekintélyét oly magas fokra emelte, a melyet már régóta nem ért volt el az európai államok társágában.

De közvetetlenül a Berlinben megalkotott nagy mű befejezése után, melyben Andrássy oly döntő szerepet játszott vala, otthon nyíltan ellene fordult a közvélemény egy része. Bosznia megszállása erős ellenzést keltett, mely aztán a parlamentekben s azokon kívül is keserű megtámadásokban nyilvánult. A ki úgy mint ő, tettben leli életének egyedüli hivatását, a ki mint ő oly tiszta szándékkal, oly őszinte meggyőződéssel, csak a legmagasabb állami czélokért küzd, annak bizonyára rosszul esik a félreismertetés; de sem keserűséget, sem elkedvetlenedést nem fog támasztani lelkében. Andrássyt nem is tántoríták meg a politikája ellen intézett csapások s ereje nem lankadt azoknak hatása alatt. Szívósan és elveit egy pillanatra sem tagadva meg, működött tovább s nem könnyen bár, de végre mégis kivívta a sikert. Szilárdul hitte, hogy egykor majd, midőn politikájának ez a része is meghozza az általa bizton remélt következményeket, ő is részesül a történet igazság-szolgáltatásában. És e hite előbb lett valósággá, mint maga gondolta volt.

Andrássy tehát bevégezte a munkát, melyet a keleti politika körében maga elébe tűzött. Külügyminiszteri működése azonban befejezetlen marad, ha megelégszik ezen eredménnyel. Nemcsak keleten, de nyugaton is be kellett tetőznie a monarchia külpolitikájának épületét, melyen oly buzgón, oly híven dolgozott. E czélt érte el Andrássy, midőn megköté a szövetséget Németországgal, melyet méltán neveztek az ő legnagyobb tettének, legfényesebb érdemének.

Ma már közönyös, vajjon a szerződés megkötését célzó első felszólítás tőle származott-e, avagy a másik féltől. Andrássynak egész politikai pályája a tanúság arra nézve, hogy mindig híve volt a Németországgal való barátságos viszonyoknak. Nélküle tehát nem, de csakis vele jöhetett az létre. És úgy, a mint az ő hozzájárulásával e szövetség megállapított, sokkal mélyebb értelme, sokkal messzehatőbb jelentősége van annak, mint a közös védelem, mely tartalmát képezi. Mert nem annyira az egyes pontozatokban, mint inkább azon általános szellemben rejlik e frigy valódi bece, mely azt átlengi. E szellem lassanként behatott mind a két részen a közérzületbe és arra tanít bennünket, hogy a közös veszély elhárításán kívül sem létezhetik közöttünk érdek-ellentét. hanem csak érdek-azonosság, s éppen ezért a kötelezettségek, de az előnyök is mind a két oldalon csak egyenrangúak és egyenértékűek lehetnek. A legőszintébb értelmi barát-

ság e viszony, mely nemcsak egymással való ügyeinknek kölcsönösen méltányos elintézésére vezet, hanem egyszersmind oly hatalmat is képvisel kifelé, mely mindkettőnknek biztos védelmet nyújt. És így e szövetség egyfelől Európa békéjének, másfelől azonban a nyugat-európai culturának legerősebb támasza.

Andrássy alig, hogy aláírta e szerződést, megvált a külügyminiszteri állástól. Előre látta ő, hogy azon a biztos alapon, melyet megteremtett, a monarchiára nyugodalmasabb korszak fog bekövetkezni. És úgy gondolkozék, hogy az államférfi, ki mint ő, tetterejével nagy eredményeket vívott ki, helyesen cselekszik, ha elérvén célját, a természetszerű fokozatos fejlődésnek szabad tért enged s legalább egy időre másoknak adja át az ügyek vezetését. Távozását mély megdöbbenéssel fogadta a monarchia közvéleménye. Ekkor már lecsillapultak a múlt év izgalmai s nem maradt egyéb, mint az általános, őszinte sajnálkozás az ő lemondása fölött. De ha megszűnt is külügyminiszter lenni, nem szűnt meg érdeklődni a külügyek iránt, s a hol szükségesnek ítélte, mint mindig, nyíltan kimondá véleményét.

Élete utolsó éveiben, melyeket itthon a hazában töltött, inkább az ember, mint a politikus lépett előtérbe. Andrássy azon ritka egyéniségek közé tartozott, kik pusztán tulajdonaik valódi értéke által, bárhol s még a legszerényebb viszonyok között is magukra vonják a közfigyelmet, és rokonszenvet s egyszersmind tiszteletet gerjesztenek. Természetes tehát, hogy azon a helyen, melyet a társadalomban elfoglalt s a politikai életben kivívott, személye még élénkebb fényben tűnt fel. Jellemének legfőbb vonása az őszinteség, az egyenesség volt. Ebben rejtett azon erő, mely másokra mindenkor a legnagyobb hatást gyakorolta. Önérzete nem ismert akadályt, de azért sohasem csapott át elbizakodottságba. Szenvedélyes természettel bírt s ennek köszönhető azt a tevékenységi ősztönt, mely nála soha egy pillanatra sem lankadt el. De másfelől bámulatosan tudott uralkodni szenvedélyein. Az erős érzések nála a legeredetibb gondolkozásmóddal párosultak. E kettőnek egyesüléséből származott az a megnyerő modor s az az ötletgazdagság az előadásban, melylyel bármily körben szólott is, hallgatóit mindenha elbűvölte. Andrássynak nem is voltak soha ellenségei, csak ellenfelei. Ő, a ki oly erősen érzé és méltán, saját becsét, másokat is mindig csak belső értékek szerint bírálta meg. Lelke mélyéből fakadó tisztelettel viseltetett ő az emberi szellem és akarat alkotásai iránt. És nem létezett még soha oly igaz barátja az emberiség haladásának, mint ő. Így jelenik meg előttünk elválaszthatatlanul egybeforrva a nagy államférfival a nagy ember.

Andrássy ma már, fájdalom, a történeté. Élete és tettei s a kor, melyben működött, sokszor fogják még beható méltány-

lás tárgyát képezni. Nekem ez nem lehetett feladatomban. Csak nagy vonásokban óhajtottam megemlékezni e hatalmas szellemről, e tündöklő egyéniségről, úgy a mint abban a bizalomteljes viszonyban, melyre engem évek hosszú során át méltatott, megismerhetém. Úgy hiszem, híven és igazságosan vázoltam az ő alakját, de nem tagadom, hogy szeretettel is. Másként nem is tehettem volna. A rideg tárgyilagosság a történet nagy szereplőinek s általán magának a históriának megítélésében sem helyes, sem biztos vezérfonalul nem szolgálhat. Események és fejlődés emberi mű, az emberi érzelmek és szenvedélyek műve. A ki nem osztzik ez érzelmekben és szenvedélyekben, ismerheti-e vajjon azokat, mondhat-e felettök igaz ítéletet? Az emberi dolgokban az ész a szív nélkül talán gyakrabban téved, mint emez egy-magában. E kettőnek sugallatára kell hallgatnunk, hogy ne legyünk igazságtalanok a történet kimagasló egyéniségei iránt. E kettőnek összhangzó szavára van szükségünk, midőn Andrássyról emlékezünk.

A tudomány arra tanít, hogy az égbolton ragyogó csillagok között vannak olyanok, melyek talán rég elenyésztek már, mi azonban még mindig látni véljük őket, mert ősidők előtt kisugárzott fényök, a megmérhetetlen űr távolságain át, még folyvást eljut hozzánk. Andrassy letűnt közülünk örökre, de a fény, melyet hazánkra árasztott, nem enyészett el vele együtt, s a míg magyar él e földön, Andrassy Gyula emléke lesz az a világosság, mely nemzetünknek mindenkor megmutatja a boldogulás útját.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi 2-ik (április 15-iki) számában Reizner János «Magyar pogánykori sírleletek» czímen ismerteti a szeged-királyhalmi és bojárhalmi leleteket. Az előbbiben egy Kr. u. 906. évből származó arab érem is találatott s gombok és csatok voltak leglényegesebb részei. A másodikban csontvázak mellett, lőfelszerelési tárgyak s különféle ékszerek kerültek napfényre. — Nagy Géza folytatja «A magyar középkori fegyverzetről» írt tanulmányát. Ezúttal a lőszerszámot ismerteti, részletesen összehasonlítva a többi középkori népek e nemű fölszereléseivel. — Majláth Béla «A nemzeti múzeum sodronyos páncéljait» írja le. Bevezetőleg ismerteti a vötteai várkastély gazdag fegyvergyűjteményét, mely csak nem régen került zsbívsárra s nyolcz századnak védőfegyverzetéről nyújtott kimerítő képet. A sodronyos-öltözet történetének vázlatos fejtegetése után leírja a nemzeti múzeum páncélíngzeit, melyeket három

változatuk szerint csoportosít. — Az «Emlékek és leletek» során Bartalus Gyula «Egervideki kaptár-kövek és barlangok» leírását adja. A hegyekbe vájt fülkék szabálytalan alakúak s elhelyezésükben nincsen semmi rend; értekező úgy véli, hogy e fülkék, melyeket rajzokban is bemutat, hamvvedrek tartására szolgáltak. — Lehoczky Tivadar «Ung- és beregmezei leletek» közt az árdánházi vas kardokat, a gúti vasszekerczét és lándzsát, a barabási bronztárgyakat és más régiségeket ismertet meg. — Mihalik József «Őskori telepek Liptó megyében» cím alatt leírja a rohácskai telepet, a rózsahegyi rézleletet, a «Zámcsék-Lehotski» nevű telepet, a pavlova-lukai tűzjelző állomást, a Zsjarecz nevű hegyen levő őskori telepet, a nagy-selmeczi völgyben levő hradokot (várat), a Proszék Hradok őstelepet, a liptószentmiklósi telepet, a pálfalvi vasleletet és a Mattyasóczon talált quád pénzt. — Boncz Ödön közli a «Csáktornyai Ernuszt Zsigmond czímerét Pécssett», mely 1498-ból való. Csáktornyai Ernuszt Zsigmond pécsi püspök volt s a pécsi vár neki köszöni megerősítését. — A «Levelezés» során Wosinszky Mór a lengyeli neolith-kori sírmezőkben talált ékszerekről tudósít; Fenichel Sámuel a bedelői «la furcs»-i határbeli tumulusokról ír; egy magyar festő a Graf-féle antik arczképgyűjtemény műértékéről nyilatkozik; ifj. Kubinyi Miklós fibula vagy szíjgyártó lemez cím alatt egy az árvavármegyei Nagy-Biszterezec község határában előkerült őskori ékszer rendeltetését ismerteti; Reizner János a szeged-vidéki pusztá templomokról és a kereseti harangról emlékezik; Bella Lajos a varishegyi urnáról ad hírt; Téglás István a homoródi őstelepen előforduló diszítványokat és köeszközöket írja le; végre Darnay Kálmán Csabrendek újabb urnatemetőjéről közöl értesítést. — Az «Irodalom» rovatban a következő könyvismeretéseket találjuk: Irmey Ferencztől: Robert Dohme, Geschichte der deutschen Baukunst; I. f.-től: Pulszky Ferencz, A magyar pogánykori sírleletek; X. Y.-től: Csoma József, Őstörténelmi nyomok Abaúj-megyében; Kövér Bélától: Dr. Békefi Remig, A pilisi apátság története; A. B.-től: Az Archaeologiai Közlemények XVI. kötete. — A «Különfélék» rovatában a következő kisebb czikkek foglaltatnak: Römer F. Ferencz emlékezete; az orsz. régészeti és embertani társulat febr. 24-iki és márcz. 31-iki ülése, dr. Szendrei Jánostól; a tiszafüredi múzeum 1890. évi gyarapodásáról; a komáromvármegyei és komáromvárosi történeti és régészeti egylet 1890. évi jelentése; moszkvai congressus; zágrábi kiállítás; békés-gyulai éremleletek; IV. Béla kiadatlan denára; római legyezők, Radisics Jenőtől; tanácsok régi tárgyak ragasztására és tisztogatására, Fenichel Samutól. A szöveget négy képes tábla és huszonhárom ábra magyarázza. Külföldiek részére a füzet borítékán a tartalomjegyzék francia nyelven is közölve van.

2. A BUDAPESTI SZEMLE májusi füzetének tartalma: Csiky Gergely *Az atyafiak* című regényét folytatja. Kohn Dávid *A nemzetközi váltók tana* című tanulmányában a nemzetközi fizetéseknek legfontosabb eszközéről, a nemzetközi váltókról ír, mint a mely az arany és az értékpapírok mellett a nemzetközi értékforgalomnak leghatalmasabb tényezője. A váltó-árfolyam keletkezésének egyik legerősebb rugója a pénznemek különbözősége. De szerepelnek e mellett más tényezők is. A nemes fémek megszerzésének nehézsége, az azok küldözgetésével járó költség és veszély, az ércpénz használatával való takarékoskodás utáni törekvés, a circulationalis eszközök lehetőleg állandóan az országban való megtartásának szüksége, korunk tendenciája a hitelgazdálkodás felé: mind előmozdítják azt, hogy a belföldi adós a külfölddel szemben fönnálló tartozásait ne a belföld pénzével, hanem a belföld követeléseivel egyenlítsse ki. — Majd ismerteti a váltó-árfolyam ingadozásának határait. Vizsgálja, hogy mily okok eredménye az, ha a váltóárfolyam e határokon belől egyik vagy másik ponton áll, és minek kell tulajdonítani azt, ha az árfolyam akár látszólag, akár tényleg e határokat túllépi. Szól továbbá a váltóárfolyam alakulásának tényezőiről: ezek a nemzetközi váltók bonitása, a pénzverési költség, a külföldi valuták ára a belföldön. Végül ismerteti a nemzetközi váltóforgalom gazdasági jelentőségét és gazdasági hatásait. — Csánki Dezső *A renaissance és Mátyás király*-ról írt tanulmányt. Bevezetésében méltányolja Fraknóinak Mátyás királyról írt munkáját, kinek tolla alatt mintegy újra született Mátyás király. Csánki mint a renaissance korszakának szülöttét állítja Mátyást az olvasó szeme elé. Jellemzi a király akaraterejét, tudatosságát, munkakedvét, tudomány- és művészetszeretét, vitézségét, életismeretét és erős képzelmet, mely elsőrangú politikussá és hadvezérré tette. — Haraszi Gyula *Újabb nézetek a francia irodalomról* című tanulmányában ismerteti az újabb francia irodalomtörténeteszek nézeteit a középkori francia irodalom termékeiről. — Nendtvich Gusztáv Gaullieur Henriknek *Kaliforniai tanulmányok* című dolgozatát fordította le. Gaullieur, ki néhány telet Budapesten is töltött, húsz évig tartózkodott Amerikában. Érdekes képet ad ez országról, mely majdnem akkora mint Franciaország, s a természetből gazdagon van megáldva; éghajlata a legszebb és legégszesebb, növényzete a leggazdagabb a világon, földje a legjobb Amerikában. 1848-ban Mexico átengedte Kaliforniát is az Egyesült-Államoknak; akkor már az aranybányák fölfedezése sok kalandort csábított oda, de az 1850-diki első népszámlálás szerint az összes lakosság csak 92,000 főnyi volt, ma már túlhaladja az 1 $\frac{1}{4}$ milliót. A földbirtok értékét 1850-ben 3.874,000 dollárra becsülték, s ma már másfél milliárdot megérhet. Ott a társadalmat a természetes fejlődés és a gyakorlati szükség életereje formálta. — A költemények közt van Léva József *Emlékül H. M.-nak* című eredetije, és Longfellownak *Karosszékemen* című verse Szász Béla fordításában.

— Egy névtelen cikkíró *Forradalom és reactio Ausztriában* címmel tanulmányt írt gr. Hübner Sándor diplomatának *«Ein Jahr meines Lebens 1848—49»* című munkájáról, mely bennünket is érdekel, mert a magyar forradalomról is van szó benne. — Az Értesítőben ismeretve vannak: Brunetiére három munkája; Az *Irodalomtörténeti Közleményeknek* most megjelent első füzeté; Nagy E. *Magyarország közigazgatása*; Király Pál *Apulum* (Téglás Gábertól); Rákosi V. *Sipulus tárczái*; Iványi Ö. *A püspök atyafisága* című regénye.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2-ik (április havi) füzeté Thaly Kálmán *«Tényleges létszámok és hadi felszerelés Rákóczy hadseregének ezredeiben»* című értekezésének befejező közleményével kezdődik. Ebben a következő létszám-kimutatásokat ismerteti és fejtegeti: 1. báró Károlyi Sándornak, a tiszai és erdélyi vezérőrnagy tábornoknak 1708. április 22-én kelt s összes hadairól, ezek létszámáról, elhelyezéséről, kitűzött feladataikról stb. szóló jelentését a fejedelemhez; 2. az 1708. július 16-án a bonczhidai táborból kelt fizetési táblázatot Károlyi Sándor hadairól stb.; 3. 1709. elejéről Bottyán János tábornoknak huszárezredéről szóló kimutatást, mely élelmi szerek kivetéséről szól; 4. Berthóty Istvánnak 1709. április 27-én kelt jegyzékét, mely az ezredek közt kiosztott s tőlök Újvárra szállított lisztmennyiséget sorolja elő; 5. ugyanerről az időről való az erdélyi és partiumbeli hadak tavaszi mustrájának tüzetes tabellája, melyet a felszerelési cikkekről Erős Gábor főszemlebiztos 1709. május 3-ikán Szatmáron adott ki; 6. az 1709. július 25-én az egri mezőben megmustrált br. Zay András-féle udv. lovas gránátos-ezred létszámkimutatása is fenmaradt; 7. 1709. aug. 2-ikán a hernád-németi táborban a fejedelem zemplén- és borsodvármegyei kiváltságolt hajdúvárosaiból kiállított Deák Ferencz-féle regularis karabélyos lovas-ezred felett tartott szemle; 8. megvannak az 1709. év őszéről az egész udvari had (militia praetoriana) mustra-tabellái, külön-külön ezredek szerint; 9. 1709. december haváról egy, a fejedelem saját kezével írt ordre de bataille-szerű eredeti fölvetése ad számot a tényleges haderőről. 1710-ről már nem sok létszám-táblázat maradt fenn; ezek a következők: 10. a Zay-féle udv. lovas gránátos-ezred márcz. 19-iki mustrájának tabellája; 11. gr. Esterházy Antal tábornok dragonyos ezrede; 12. a Hans Jacob Dittrich-féle udv. regularis gyalogezred; 13. a Fierville-féle udv. gyalog gránátos-ezred kimutatása; 14. 1710. aug. 7-én az abaújszántói táborban mustrálták meg az udv. testőrző palotás-ezred egy részét; végre 15. 1710. végéről gr. Bercsenyi regularis karabélyos és dragonyos ezredének állományáról szóló táblázat. A későbbi 1711-ben kiállított kimutatások már nem jutottak el a fejedelemhez, hanem br. Károlyi Sándor meghatalmazott tábornoknak nyújtattak be, a ki aztán nemsokára (ápr. 29-én) megkötötte a szatmári békeszerződést. — Kiss Lajos *«Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen»* című dolgozatának második közleményében az 1050-iki hadjáratot, Hainburg fölépítését, Endre

diplomatai érintkezéseit a curiával a háború megakadályozása végett és az 1051-iki hadjáratot tárgyalja. — Th ú r y J ó z s e f «Szigetvár 1566-iki elfoglalását» ismerteti török forrás nyomán. Befejező közleményében a következő események vannak leírva: A padisah ő felségének a győzelmes hadsereggel együtt az őszeki hídon átkelése után történt dolgok; a budai beglerbégnék, Arszlán pasának vége, és Szigetvár körülrázásától ennek elfoglalásáig történt események. — Dr. K o m á r o m y A n d r á s «Az 1607-iki hajdúlázadás történetéhez» szolgáltat adatokat, számos levelet közölve e korból. — C z í m e r K á r o l y «A szegedi veszedelem» című tanulmányának első közleményében, az eddig föltárt adatok alapján, az 1552-iki török háború egyik véres epizódját eleveníti föl. — M a j l á t h B é l a «Zrinyi Miklós, a költő, ereklýei Vötteauban» című dolgozata elősorolja a Daun grófok vötteai várkastélyában talált s Zrinyi hagyatékából oda került emlékeket. Ez emlékek részint fegyverek a nagy költő fegyvergyűjteményéből, részint pedig könyvek, melyekről 1662-ben külön katalogus készült. Ezek közül felsorolja a 35 hadtudományi munka címeit s részletesebben ismerteti «Az militiáról írt tractatus» című kéziratot. E kis kézirat 33 beírott negyedréte alakú lapból áll s eddig kiadatlan és ismeretlen volt. — Ezután a hadtudományi bizottságról szóló jelentés, hadtörténelmi apróságok, könyvismertetések, repertoriumok következnek. Bezárja a füzetet, melyet a szigetvári hős, Zrinyi Miklós arcképe ékesít, Apaffy Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682. aug. 5-ikéről, közli Koncz József.

4. A «NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE» áprilisi számát dr. *Halász Sándornak* «A takarékpénztárak és az alsóbb néposztályok» című értekezése nyitja meg. Körülbelül egy évszázada, hogy megindult a mozgalom takarékpénztárak alapítása iránt. A mozgalom alapeszméje az alsóbb néposztályok gazdasági emelése volt. A célzt ezen osztályok önkéntes hozzájárulása, nem pedig kényszer útján kívánták elérni. Az első alkotások e téren az angol és svájcei intézetek, a hamburgi takarékpénztár, valamint első ilyenmű hazai intézetünk a Pesti takarékpénztár-egyesület is egészen tisztán magukon hordják az alsóbb osztályok gazdasági nevelésére irányuló jelleget. Más kérdés azonban, hogy a takarékpénztárak elterjedésök és szinte hihetetlen mértéket öltött megizmosodásuk után, napjainkban is betöltik-e eredeti hivatásukat? Kimerítő statisztika hiányában, mely a betevők foglalkozásáról országról országra felvilágosítást nyújtana, nem vagyunk képesek teljesen biztos választ adni a kérdésre, — hanem többnyire be kell érünk a betétek nagyságából levonható következtetésekre, melyek azonban, mint németországi példák mutatják, korántsem csálhatatlanok. Azért czélszerű azokhoz a hár szórványos adatokhoz fordulni, melyek a betevők hivatását is feltüntetik. Ily adataink a postatakarékpénztárakról több országra vonatkozólag vannak. Ezekből kiviláglik, hogy az alsóbb néposztályok szerepe a takarékpénztárak betevői közt

nem kielégítő. A jelentékeny rész, mely a cselédekre esik, más megítélés alá tartozik, mint a munkásosztály részvétele, miután a cselédség sorsa a jobbmódú osztályok helyzetével van összenőve. Legkevésbé tértek el eredeti szociális rendeltetésüktől az angol és francia takarékpénztárak, melyek legelőször kerültek állami rendszabályozás alá, mely megkötötte kezüket a betétek gyümölcsösztetési módja tekintetében. A continens legtöbb államában, úgy mint hazánkban is, az üzlet szabad fejlődése a nagyobb betétek keresésére indította a takarékpénztárakat s ezért egyáltalán nem találunk részükről oly intézkedésekre, melyek a szegény osztályok bevonását czéloznák. Ez utóbbi feladatot az államtól létesített postatakékpénztáraknak kellett magokra vállalni. Nagyon kívánatos volna, ha a takarékpénztárak üzletkörü megszábasánál súlyt fektetnének az alsóbb osztályok hitelszükségeire s egyéb gazdasági érdekeinek kielégítésére is. — *Dr. Bamberger Béla* «Egy valutarendezés története és sorsa» című alatt az olasz valutarendezésről értekezik. A feladat Olaszországban is az volt, mi nálunk lesz; a kényszerárfolyam megszüntetése. A kényszerforgalmú papírpénz Olaszországban 1866-ban, a háború alkalmával honosodott meg és pedig bankjegy alakjában. A bankok jegykihocsátási joga 1874-ben rendeztetett ugyan s egyuttal az államkincstár számlájára kiadott és 1000 millió lírát megközelítő jegyek ügye is szilárdabb alapokra fektetett; de a kényszerforgalom megszüntetését csak az államháztartás javulása tette lehetővé. A reform Magliani műve volt. A 940 millió líra államadóssági eredetű bankjegyből csak 600 millió líra beváltása határoztatott el, a többi bankjegy új államjegyekkel helyettesített, melyek beválthatók voltak. A kormány 644 millió lírás kölcsönt vett fel a beváltás céljaira. Úgy a kölcsönművelet, mint a kényszerforgalom és ágió megszüntetése fényesen sikerült. Legújában — 1885-től fogva — ismét feltűnt az ágió. E jelenség magyarázata nem az ország passiv kereskedelmi mérlegében, nem a külföldön felvett államadósságokban, nem is az államháztartás kedvezőtlen menetében, hanem a jegybankok magatartásában keresendő. Az olasz jegybankok nagyon szabadelvűek voltak az üzérkedőkkel szemben, nagyra növelték a bankjegyforgalmat és nehézségeket gördítettek jegyeik arannyal való beváltása ellen. E közben törvénysértéseket is megengedtek magoknak. Az olasz jegybankok törvényhozási reform előtt állanak; a tanulságot azonban a mi valutarendezésünk tekintetében előre le kell vonni. Nevezetesen kívánatos lesz nálunk az összes forgalomban levő papírpénz beváltása érczre, és szükség lesz óvatos leszámítolási politikára az Osztrák-Magyar bank részéről. A «Közgazdasági havi krónikában» *dr. Mandello Gyula* márczius hó eseményeit adja elő. — Az «Irodalmi Szemle» *dr. Gerlóczy Gyulának* (hozzánk is beküldött) nyilatkozatát és *dr. Vizneker Antalnak* arra adott feleletét hozza az utóbbtól Gerlóczy Gyulának «A közegészségügy szerepe a nemzetgazdaságban» című értekezéséről írt híralat tárgyában. Azután

dr. — ismerteti Wickenburg M. gr. «A németbirodalom valutareformja» című tanulmányát, kiemelve szerző érdemeit. *Dr. Vizneker Antal* a «Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern» cím alatt az új népszámlálásról Ausztriában megjelent első hivatalos kiadványt ismerteti, párhuzamot vonva a népszámlálás eredményeinek a Lajtán innen és túl történő feldolgozása közt, és önálló vizsgálat tárgyává téve a nemzetiségek szaporodási viszonyait Ausztriában. — Azután *s. a.* ir Dumont «Depopulation et civilisation» című néprajzi tanulmányáról. A «Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléjében» *dr. Ráth Zoltán* a «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik» egyik, Ulrich tollából eredő és a vasuti áruviteldíjszabások fokozatos mérséklését tárgyaló cikkével foglalkozik s azonkívül bemutatja a «Revue internationale des falsifications» folyóiratot. — A «Statisztikai Értesítőben» *Földes Béla* «Ágió és külkereskedelem» cím alatt hazánk 1884–89. évi külkereskedelmi forgalmára vonatkozó adatokból von le következtetéseket az agiónak a kereskedelem alakulására gyakorlott hatására, mely egyébiránt nem volt valami szembeszökő. — Végül — *r.* ir Ravenstein angol szakember nyomán «A földgömb benépesedésének határáról». A füzetet 4 lapra terjedő «Könyvszemle» zárja be.

5. A MAGYAR NYELVŐR IV. füzetében Joannovics György folytatólagosan közli a nyelvújításról szóló akadémiai értekezését. — Kulcsár Endre „a magyar nyelv képes beszédének” azt az oldalát vizsgálja, milyen költői képek alkotására használja fel a magyar nyelv a faj és nem viszonyát. Míg a rész a cselekvés határozott, az egész határozatlan föltételeinek felel meg, a számok pedig az állapot bizonytalan terjedelmét jelzik, addig a faj és nem az állapot kapcsolataira vet világot. Mind a faj, mind a nem képeit arra használjuk, hogy erőt adjunk vele a kifejezésnek; de míg a faj képeivel a tárgyi kört szűkítjük, hogy rá a cselekvést áthatóbbá, a tulajdonságot bélyegzőbbé tegyük (pl. „nincs keserűbb a király *kenyerénél*”, „úgy meg vagyok határozva, mint a *csikó* kantározva”), a nem képeivel kiterjesztjük, hogy a valóságot eltitkolhassuk s így a cselekvés hatása két irányúnak lássék, a tulajdonság tetszés szerint fokozható legyen (pl. „ajaj de karcsú *teremtés*”: leány, „huzd rá cigány csak azért is, még a *rajtamvalóért* is”). — Mócs Szaniszló Gyula „a magyar gerundium alakok” történeti fejlődését vizsgálja. A codexekből gyűjtött példányokban megmutatja, hogy a *van* használatos volt időhatározó, okhatározó, mód- és állapothatározó értelemmel, s igen gyakran a mai *-va* helyét is pótolta; így pl. a mai *írva* van, *tudva* van regenten rendszerint: *írván* vagyon, *tudván* vagyon” sat. — Zolnai Gyula „Mátyusföld nyelvjárásának” alaktani sajátságait ismerteti. Mint érdekes sajátságot megemlíthetjük, hogy e nyelvjárás sem tesz különbséget az ikés és iktelen igék ragozása közt, mint az ország legtöbb vidékén. — Gresits Miksa megrója a hírlapok azt a

kirívó magyartalanságát, hogy egyáltalán nem ügyelnek a *személyes birtokragok* helyes használatára; az írók nagy része nem tesz különbséget a *tulajdonképi birtokviszony* és az *egyszerű birtoklás* között. Az első esetben a *birtokot* jelentő szó csupán *egy személyű* birtokragot kap még akkor is, ha többen vannak a birtokosok: „a fiúk *könyve*”, „a népek *jogai*”. A birtokosok többsége csak akkor jeleztetik, ha a birtokot jelentő szó közbevetett mondatok miatt messzire esik a birtokostól, pl. *Azon tanítóknak*, kik hiven...teljesítik feladatukat, mindenki szívesen elismeri *érdemeiket*. Ellenben midőn nem tulajdonképi birtokviszony esetével van dolgunk, a birtokot jelentő szóhoz fűzött raggal *nem csak a birtoknak, hanem a birtokosnak többségét is kell jelezni*; így pl. „A fákat gyümölcsük, az embereket *tetteik* után ítéljük meg. A naplopóknak soha sem lesz *vagyonuk*. Ezen szegény embereknek se *házuk*, se *szántóföldjeik* nincsenek” sat. Hibásak tehát az ilyen szerkezetek: „Eddig ezeknek sem volt *sikere*” (e h. *sikerük*). „Nehéz *dolga* lehet Szilágy megye tisztviselőinek” (e h. *dolguk*). — Alexics György a magyar *száglya. gomolya és malac* szót szláv eredetűnek magyarázza. — Nagyszigethi Kálmán megemlíti: hogy a *boncol* szó meg van már XVII. századi népies prédikációkban is s ebből vonta el Bugát az összetételekben: „bonc-kés, bonc-tudomány” használta *bonc*-ot azon a módon, a mint a nép csinálja a *piszka-fa, sikár-fű, kina-tál*-féle szavakat, — s hogy a Ny. Tört. Szótárból kimaradt a *hurc* szó, a melyet már Kresznerics is idézi Molnár Albert szótárából. — A *tuladunai. tulatizsai* szóláshoz újabb adatokkal járulnak Szinnyei József, Simonyi Zsigmond, Szarvas Gábor. — Az egyveleg¹ rovatban Szamosi Gáspár beszél el egy pár jellemző nyelvész-anekdotát, Hanvai Albert pedig Barna Ignácznak *bördöny* = caestus fonákul alkotott új szavát gúnyolja ki. Népnyelv-hagyományok. Szólásmódok Tokajból, Közmondások Szatmárból. Babonák Háromszék megyéből. Tájszók Kunságiak. Szatmár, Baranya megyeiek s Tiszavidékiek.

Ugyane folyóirat V. (májusi) füzete folytatólagosan hozza Joannovics Györgynek „a végtelen kérdés” című értekezését. — Mócs Szaniszló Gyula bő példatárral mutatja be a gerundium alakok szerepét a régi nyelvben. A *-va, -ve* (ered. *-val, -vel*) alak sűrűn használatos a nyelvemlékekben mint állítmányi kiegészítő („*meg vagyon írva*”, „*ur istennél tudva vagyon*”), mint állapot és módhatározó. A személyragos gerundium alakok, a melyek a mai nyelvből teljesen kivesztek, szintén gyakoriak („*imádvám urat*”, „*te alamisna teved* ne tuggá te balod” sat.) — Zolnai Gyula Matyusföld nyelvjárásának jelentéstani sajátosságait ismerteti, fől sorolván az az érdekesebb *anyag*i jelentéstani sajátságokat. — Szarvas Gábor igazat ad Szinnyeinek abban, hogy a *tettetés* szó nem a *tész* ige származéka, hanem az elavult *tet-ik*-é (ma: *tetszik*), s zárt *ē* hangja onnan van, hogy alapszava (*tet*) kiveszvé a nyelvtudatból, a nyelv-

érzek a *tész* igéhez csatolta, a mit elősegíthetett a 'teszi magát' szólás is. — Asbóth Oszkár a *malac* szót az ószlav *mladicu*: 'fiatal' szóból eredetnek magyarázza. — Csapodi István a Nyelvtört. Szótárból kimaradt adatokat közül Páriz Pápai szótárából. — Szinnyi József 'Alakmagyarázatok' című akadémiai értekezésének kivonatát közli. — Az 'Irodalom' rovatban Névy László bírálja Sirisaka Andornak 'Magyar közmondások könyve' című művét. Sok megrovandót talál mindjárt a bevezető értekezésben, mely a közmondások elméletét fejtegeti, továbbá a közmondások irodalmának elősorolásában. a vele foglalkozott írók jellemzésében. Hibásnak tartja a 'betűrendes' beosztást, mely nem felel meg a közmondások természetének. Nem helyesen tette a szerző, hogy a közmondások közé minden rend és megkülönböztetés nélkül felvette a 'szólásmódokat' is, melyek inkább a szótárak anyagához tartoznak; ezek közt föl sorol sok olyat is, a mely nem népi, hanem irodalmi termék (pl. babérjain nyugszik, balekot fogott, árral úszik' sat. Fölvett olyan közmondásokat is, melyek nem a magyar nép szellemi termékei (pl. 'legtovább tart, a mi becsületes; hol legnagyobb a veszély, legközelebb az isteni segély; a szem a lélek tükre; a kutya ugat, a karaván halad' sat.) — Népi nyelvahagyományok. Szólásmódok Tokajból, hasonlatok Zalamegyéből, Népmesék Kis-Kun-Halasról, Tánccdalok Hajdumegyéből, Tájézők Tisza-Dobról.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IV. (áprilisi) füzet első cikkében Rupp Kornél behatóan fejtegeti Ovidius hatását Gyöngyösi Istvánra, a két költő számos egyező és hasonló helyeinek föl sorolásával kimutatva, hogy a XVII. századi népszerű magyar epikus mennyi anyagot, hasonlatot, leírást stb. részben igen híven, részben nagyon szabadon vett át Ovidius munkáiból, de a nélkül, hogy saját költői jellemét és önállóságát föláldozta volna. — A második cikkben Szilasi Móríc Thukydides történeti művének egy helyét (IV, 37. l.) tárgyalja szövegkritikai szempontból. — Utána id. Szinnyi József Simai Kristóf életére vonatkozólag közöl néhány helyreigazító adatot. Ezek szerint ez érdemes múlt századi írónak, ki a dráma terén az úttörők egyike, eredeti neve Sima Márton, ki mint Sima István kertésznek és Söcs (t. i. Szűcs) Borbála fia, 1742. novemb. 8. született Komáromban. Még két testvére választotta a szerzetesi pályát: László trinitárius volt Komáromban. Mihály dominikánus. Márton piarista lett s a szerzetbe léptekor vette fel a Kristóf nevet. Negyedik testvére István és az ötödik, Móríc, a polgári pályán maradtak. A család, úgy látszik, jóval 1848 előtt halt ki. — Sebestyén Gyula 'Anjoukori nyomok a nagymihályi Kaplyonok mulattatóiról' cz. cikkében régi hegedőseinkre vonatkozó, eddig figyelmet nem keltett adatokat tárgyal a Nagymihályi és Sztárai gróf Sztáray-család oklevéltárából, melyek kétségtelenné teszik, hogy főúri családaink udvarában rendes alkalmazásban volt a jocular, histrio.

igricz vagy hegedős, sőt hogy ezek helyenként még (foglalkozásukról elnevezett) telkeket is kaptak.

A hazai irodalom rovatában Sebestyén Gyula igen kedvezőtlen ítéletet mond Mátray Lajosnak Ludas Matyi-kiadásáról (Szatmár. 1891.), melynek szövege rendkívül sok helyen oly lényegesen eltér az eredetitől, hogy a kiadás ez által teljesen hasznavehetetlenné válik. Biráló szerint a Ludas Matyi 530 hexameterében e kiadás szövege szerint 564 goromba hiba van, melyeknek nagyobbik fele a verset teljesen tönkre teszi, a szöveget és vele az értelmet megmásítja; a többi pedig olyan, mely a verselésnek nem árt ugyan, de az eredetinek interpunctióját elrontja vagy a tiszántúli nyelv hangzóit minden következetesség nélkül rövidíti vagy nyújtja. — Bódiss Jusztin általában kedvezően bírálja Dávid István Latin-magyar zsebszótárát és Dávid-Némethy Magyar-latin zsebszótárát, melyeket hasznavehető taneszközöknek mond, hasonlókép ajánlja Prusinszky János Holzweissig Frigyesnek Latin gyakorlókönyvét, melyet Pecz Vilmos fordított és latin-magyar szótárral ellátott. — Több kifogással ismerteti Bartal Antal Tóth György olvasókönyvét Szepesi-Tóth latin mondattanához, melyet azonban oly iskolákban használhatónak vél, melyekben a kérdéses mondattan szerint tanítanak.

Az 1889/90-iki philologiai programmértekezések közül Némethy Géza ismerteti Incze Béla cikkét a római curiák szervezetéről, mely szerinte inkább egyes szakmunkákon (és nem is a legújabbakon), mint a források tanulmányán alapszik, és azért önálló értékkel nem bír. — Vári Rezső kimutatja, hogy Mészáros F. értekezése Demosthenesről lényeges részeiben nem egyéb, mint kivonat Curtius görög történetéből, de mint ilyen nem ügyetlen dolgozat. — Tóth Kálmán három értekezést bírál: Schmidt Attiláét: «A latin nyelv a reáliskolában», melynek szerzője a latin nyelvnek oly szerepet kíván biztosítani a reáliskolában, mint a melyet legújabbán a görög nyelv nyert a gymnasiumban; — Burián János dolgozatát Livius phraseológiájáról XXI. és XXII. könyvében, melyet figyelemre méltónak mond; — és Bódiss Jusztin értekezését a latin nyelv tanításáról a harmadik osztályban, mely szerinte helyes elveken alapuló fejtegetés. — Bösörményi János bírálja Kovács Dániel tanári székfoglalóját: «Herodotos szerepe a vallás-erkölcsi nevelésben», melyben szerző a görög történetíró ethikai elveit népszerűen ismerteti, de nagyon túlbecsüli. — Heinrich Gusztáv igen kedvező ítéletet mond Hahn Adolfnak Schiller Telljét tárgyaló tanulmányáról, melyben szerző Rousseau nagy befolyását Schiller politikai nézeteire, kiválóan a Tellben nyilvánítottakra, helyesen kimutatja, — és jó dolgozatnak mutatja be Gärtner Henrik értekezését a német polgári dráma eredetéről, melynek főbaja, hogy egy szót sem szól a német polgári drámáról, mivel (egy nagyobb dolgozat bevezető része lévén) egyelőre csak e műfajnak külföldi előzményeit tárgyalja. — Balassa József kedvezően

méltatja Majoros József dolgozatát az írásjelek használatáról. és Perényi Adolfnak «Egy kis lecke a nyelvtanból» cz. értekezését, mely utóbbi a magyar és német declinációt, valamint a magyar és német helyesírást ügyes párhuzamban tárgyalja. — Kelemen Béla nem ajánlja Barla Kálmán és Paulay Ödön dolgozatát, melyben a magyar irodalomtörténet rendszeres áttekintését adják, mivel e vázlat csupán egy tankönyvnek hamarosan készült kivonata és nagyon gazdag hiányokban és hibákban, míg Haraszti Gyula Richter Lászlónak Chateaubriandról írt tanulmányát önállótlan, nem a kellő kutatásokon alapuló, de élénken írt dolgozatnak mondja.

Télfi Iván «Hellén irodalom és hellén nyelvtanítás» cz. terjedelmes polemikus cikkében az új görög irodalom ismertetésére célzó saját munkásságáról, a görög nyelv kiejtésére vonatkozó törekvéseiről és általában a hellén nyelv és irodalom érdekében kifejtett munkásságáról közöl nagyszámú történeti érdekű adatokat. — Gazdag vegyes közlemények, Bürger «Vad vadászána» tartalom és alak tekintetében hű fordítása Griesbach Ágosttól, könyvészet, végül Kalmár Elek, Szerelemhegyi Tivadar. Bódiss István és Kassai Gusztáv ellenbirálatai s nyilatkozatai zárják be a füzetet.

7. MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE 1891. II. szám tartalma: Sprinczer orsz. képviselő «Önkormányzat» czímen közöl egy terjedelmes dolgozatot, e három pont alá foglalván az actualis kérdésre vonatkozó mondanivalókat: Az önkormányzat lényege, az állam és a társadalom azonossága, végül a történelmi alap. A cikk egyúttal védekezés dr. Kuncz Ignác, pozsonyi kir. akad. jogtanárnak, a Szemle múlt évi utolsó számában megjelent s Sprinczer egy javaslatát bíráló támadása ellen. Ezt követi dr. Kuncz Ignác válasza Sprinczer főntebbí cikkére. — Palágyi Menyhért a philosophiáról közöl rövid elmefuttatást, melyet a Petőfi-társaság egyik nem régi ülésén felolvasott. Szerző elítéli a természettudományokra támaszkodó pozitivismust s kifejezi vágyát a metaphysika szükségessége iránt. — Az értesítő rovatában több könyvismertetést találunk. Dr. Szilávik Mátyas ismerteti Domanovszky Endre könyvét, a «Renaissancekori bölcsészet történelmét». — Dr. Baçoni Lajos, debreczeni jogtanár érdekes tanulmányt ír Körösi József könyvéről, a «Kritik der Vaccinationsstatistik»-ről, kiemelve a munkának methodikai és logikai előnyeit. — Ismertetik Schvarcz Gyulának az állítólagos Aristoteles-féle ujonnan felfedezett s a British Museum őrei által kiadott papyrusra vonatkozó akadémiai felolvasását. Bemutatják dr. Weisz Józsefnek egy művét, mely e czímet viseli: A világura a világűrben, valamint dr. Wekerle László, máramarosi kir. tanfelügyelőnek: Népiskoláink gyorsabb fejlesztése czímen írt, sok philosophiai tartalommal bíró művét. — Ismertetik dr. Öreg Jánosnak, a debreczeni kereskedelmi akadémia tanítványai számára írt: «Bölcsészeti erkölcsstanát». Folyóiratok szemléje s néhány apróbb közlemény zárja be, a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály ötödik ülése.

1891. május 4-én.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnökle alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György, Zichy Antal t. tt. — Budenz József, Beöthy Zsolt, Szilády Áron, Thewrewk Emil r. tt. — Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Szigeti József, Szinnyei József, Télyfy Iván l. tt. — Más osztályokból: Csontos János, br. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán, Wlassics Gyula. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

127. SZINNYEI JÓZSEF l. t. «Alakmagyarázatok» című értekezését olvassa föl.

128. KUNOS IGNÁCZ mint vendég: A kisázsiai török nyelvről értekezik.

129. ZICHY ANTAL tt. bemutatja Kazinczy Ferencz levelezéseinek II. kötetét és ismerteti Váczy Jánosnak ehhez írt tanulmányát.

130. A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök ZICHY ANTAL t. és THEWREWK EMIL r. tagokat kéri föl.

LI. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1891. május 6-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos m. elnök, gr. Apponyi Sándor ig. t. — Jedlik Ányos, Joannovics György, br. Nyáry Jenő t. tt. — Beöthy Zsolt, Budenz József, Entz Géza, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Keleti Károly, Kruspér István, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Csaplár Benedek, Czobor Béla, Fejérpataky László, Horváth Géza, Kovács Gyula, Pecz Vilmos, Pulszky Károly, Schenek István, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Vadnai Károly, Wlassics Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

1. Bemutattatik a május 10-én tartandó ünnepies közülés programja, mely a következő módon állapítottat meg:

a) Elnöki megnyitó beszéd. b. EÖTVÖS LORÁND akad. elnöktől.
b) Jelentés az Akadémia munkásságáról 1890-ben, SZILY KÁLMÁN főtítkártól.

c) Emlékbeszéd gr. Andrassy Gyula ig. és t. tagról, KÁLLAY BÉNI tsz. tagtól. — Tudomásul van.

2. Olvastatik a II. osztály jelentése, mely szerint az akadémiai nagyjutalom az 1884–1890. évkörben megjelent philosophiai munkák egyikének sem adható ki, a Marczibányi-mélt. jutalomra pedig Dománovszky Endre: A renaissance-kori bölcsészet története. Budapest,

1890. című munkáját itéli legérdemesebbnek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat ez évben nem adja ki, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Domanovszky Endre l. tagnak itéli oda.

3. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1890-re szóló Sámuel-díjjal **Asbóth Oszkár**: «A hangsúly a szláv nyelvekben» (Budapest. 1890.) című értekezését ajánlja jutalmaztatni. Dicsérőleg emel ki még hármat: Balassa József: A hangsúly a magyar nyelvben; Balogh Péter: A mondat definitiója; Zolnai Gyula: Mátyusföld nyelv-járása című dolgozatokat. — A javaslat elfogadtatik.

4. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Gorove-díjról** («Az aesthetika története az ó- és középkorban»), mely szerint a múlt évi nagygyűlésen (Ért. I. 393. l. 6. pont) föltételelesen odaitélt díjat, miután a pályamű szerzője munkáját érdemlően fejezte be, a «Τὴν τῶν καλῶν καὶ θαυμάτων . . . » jellegű pályamunkának kiadni javasolja. — Az osztály javaslata elfogadtatik s a jeligés levél felbontatván, belőle **Dr. Jánossy Béla** főgymnasiumi tanár neve tűnt elő.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Bulyovszky-pályázatról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavál hirdetett, de még le nem járt pályázatok: 1. a Teleki-jutalom 1891-re, 2. a Karátsonyi-jutalom 1891-re, 3. a Kóczán-jutalom 1891-re, 4. a Nádasdy-jutalom (elbeszélő költemény), 5. a Bézsán-jutalom (a magyar dráma-irodalom története), 6. a Léway-jutalom (Berzsenyi élete és munkái), 7. a Marczibányi-jutalom (magyar-német phraseologia), 8. a Lukács Krisztina-jutalom (magyar hang- és alaktan) az illető határnapokkal **újra hirdetendők**. — Tudomásul van.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki** dráma-jutalomért 1892-ben vígjátékok versenyeznek, 1892. szept. 30. határidővel. — Tudomásul van.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a **Karátsonyi** jutalomért 1893-ban vígjátékok versenyeznek, 1893. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul van.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó**-alapból 1891. szeptember 30. határidővel, hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky**-alapból 400 forinttal s 1892. szeptember 30. határidővel ódai költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Nádasdy**-alapból 1893. szept. 30. határidővel elbeszélő költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a **Gorove**-alapból 100 arany jutalomdíjjal és 1893. szeptember 30. határnapkal «Az újkori aesthetika történetére» hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

13. Az I. osztály ajánlja, hogy a **Kóczán**-alapból 1892-re ne hirdetessék pályázat, és az Ügyrend 121. §-ának 5. pontja értelmében a ki nem adott jutalom a «Magyar történelmi színműtár» megindítására fordíttassék. — Elfogadtatik.

14. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Pór Antal** lt. adományából kiírt **pályázatról** (A szent Domokos szerzetének magyarországi története), mely szerint a pályázat eredménytelen maradván, az osztály a tárgy kidolgozásával Dedek Crescens Lajos urat bízta meg. — Tudomásul van.

15. A II. osztály jelenti, hogy a **Gorove**-jutalomra (az iskolázás története a XIV. és XV. században) a kitűzött határnapig pályamunka nem érkezett. — Tudomásul van.

16. Olvastatik a II. osztály jelentése az **I. M. Ált. Biztosító-**

Társaság pályázatáról (az olasz valuta-kérdés stb.), mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

17. A II. osztály jelenti, hogy a **Röck Szilárd-alap kamataiból** 1892-ben Fröhlich Róbert: «Pannónia történelmi földrajza az ókorban» című munkáját szándékozik közrebocsátani. — Helyben hagyatik.

18. A II. oszt. jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt **pályázatok**, u. m. 1. a Léway-jutalom (a magyar könnyű lovasság története a XVII. és XVIII. században), 2. a Fáy-jutalom (a magy. államjog mai érvényében), 3. Czartoryski-jutalom (a lengyel és a magyar közjog), 4. a Péczely-jutalom (a magyar nemzetségek a XIV. század második feléig), 5. a Sztrokay-jutalom (a nemzetközi jogsegély), 6. a Beck Miksa pályadíj (a budapesti bankok története), 7. az I. M. Ált. Bizt. Társaság-jutalma (a szövetkezetek alapelvei), 8. a Dóra-jutalom (kereskedelmi törvényünk és a biztosítási vállalatok), 9. a Gorove-jutalom (az angol moralisták a XVII. és XVIII. században), az illető határnapokkal **újra hirdetendők**. — Tudomásul van.

19. A II. osztály jelenti, hogy az 1891-ik évi **nagyjutalomért** és a **Marczibányi mellékjutalomért** az 1885—1891. évkörben megjelent társadalom-tudományi munkák pályáznak. — Tudomásul van.

20. A II. osztály ajánlja, hogy az I. M. Ált. Biztosító-Társaság alapjából már hirdetett, de eredménytelen maradt pályázat (az olasz valuta-kérdés előzményei és pénzügyi eredményei) 1892. szeptember 30-iki határnappal másodszer tűzessék ki. — Elfogadtatik.

21. A II. osztály ajánlja, hogy a Léway-alapból 500 frt jutalomdíjjal és 1892. szeptember 30. határnappal «A köszénbányászatot illető törvényes intézkedések kifejtésére» hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

22. A II. osztály ajánlja, hogy az Ullmann-alapból 360 frt aranyban «A dunai hajózás újabbról fejlődésére» tűzessék ki 1892. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

23. A II. osztály ajánlja, hogy a Lukács Krisztina-alapítványból 1000 frt a «szlavón bánág és bánok történetére» tűzessék ki 1895. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

24. A II. osztály ajánlja, hogy a Bük László-alapítványból az Ügyrend értelmében, a protestantismus magyarországi történetére 1000 frt tűzessék ki, 1891. december 31-ig jeligés pályatervezetek beküldését kívánva. — Elfogadtatik.

25. A III. osztály jelenti, hogy az egyik Lukács Krisztina-jutalomra (természettudományi irodalmunk tárgyi és nyelvi ismertetése) a kitűzött határnapig egyetlen pályamunka sem érkezett be. — Tudomásul van.

26. Olvastatik a III. osztály jelentése a **második Lukács-Krisztina-pályázat**ról, (mathematikai monographia), mely szerint a jutalomdíj ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

27. A III. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt **pályázatok**, u. m. 1. a Vitéz-jutalom (a közetalkotó ásványok fő törési együtthatói) és 2. a Léway-jutalom (buzáink sikértartalma) az illető határnapokkal **újra hirdetendők**. — Tudomásul van.

28. A III. osztály ajánlja, hogy a 25 és 26. pont alatt említett **két jutalom** 1894. december 31. határidővel **újra** kitűzessék. — Elfogadtatik.

29. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek **elégetésére** Entz Géza r. és Czobor Béla I. tagokat kéri fel, kik is még az ülés folyamán bejelentik, hogy megbízatásukban eljárak. — Tudomásul van

30. Olvastatnak az osztályok tagajánlásai:

A II. oszt. részéről.

Tiszteleti tagnak ajánltatik Knauz Nándor rt. 29 szavazattal 6 ellen.
Rendesnek az A) alosztályba: Matlekovics Sándor lt. 24 szavazattal 10 ellen.
Levelező tagnak a B) alosztályba: Csánki Dezső 24 szavazattal 11 ellen.
Külső tagnak: Binding Károly Lipcsében 30 „ 2 „

A III. oszt. részéről.

Tiszteleti tagnak Margó Tivadar rendestag 35 szavazattal 8 ellen.
Rendes tagnak az A) alosztályba: Wartha Vincze lt. 32 „ 11 „
 Fröhlich Izidor lt. 34 „ 9 „
 Schuller Alajos lt. 29 „ 14 „
Rendes tagnak a B) alosztályba: Thanboffer Lajos lt. 40 „ 3 „
Levelező „ az A) „ Liphay Sándor 34 „ 9 „
 Vályi Gyula 33 „ 10 „
 Fabinyi Rezső 32 „ 11 „
 Hosvay Lajos 37 „ 6 „
Levelező tagnak a B) alosztályba: Brusina Spiridion 34 „ 8 „
 Laufener Károly 32 „ 10 „
 Schmidt Sándor 26 „ 13 „
Külső tagnak: Van't Hoff J. H. Amsterdamban 39 „ 4 „
 Sir Jos. Dalton Hooker Londonban 31 „ 11 „
 Nägeli Károly Münchenben 28 „ 13 „

31. Olvastatik az 1890. május 19-én tartott összes ülés indítványa, *Stoczek József* volt másodelnök, ig. és rt. *arczképének* a képes teremben leendő kifüggesztése iránt. — Az indítvány titkos szavazással 22 szavazattal 3 ellenében elfogadtatik.

32. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére *Thaly Kálmán* és *Vécsey Tamás* r. tagokat kéri fel.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

A nagygyűlés második napja.

1891. május 7-én.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos másodelnök. Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Keleti Károly, Pulszky Ferencz, Semsey Andor. Szabó József, Szász Károly, gr. Széchenyi Béla, Szilágyi József, Than Károly, Tisza Kálmán, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

20. Az elnök megnyitván az ülést, melegen üdvözlí Semsey Andor igazgató-tanácsi tagot, ki hosszas betegeskedése miatt ez alkalommal vehet először részt a tanács ülésén.

21. A **pénztár- és számadások megvizsgálására** kiküldött (gr. Széchenyi Béla elnöklete alatt Kautz Gyula és Keleti Károly ig. tagokból álló) bizottság jelenti, hogy a számadásokat pontosan vezettéknek. egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács a jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét

fejezi ki; az 1890-iki számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza, és Trebitsch Ignác földhitel-intézeti főkönyvvezető úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany-tiszteletdíjat utalványoz

22. Zichy Antal, mint az **akadémiai ügyész 1890-re szóló számadásainak** átvizsgálására fölkért igazgatósági tag jelenti, hogy a számadás az igazoló adatokkal teljesen megegyező és így a kimutatott összeg (készkiadások czímén 250 frt 74 kr. írásdíjak czímén 132 frt 75 kr.) kiutalványozandó. Egyszersmind figyelmezteti az Igazgató-Tanácsot, hogy az ügyész úr az Arany-szobor bizottság megbízásából is végez szolgálatokat, melyek az ő rendes teendői körén kívül esnek. — Az Igazgató-Tanács a jelentést örvendetes tudomásul veszi, a kimutatott összeget utalványozza s a jelentés utolsó pontjának megfelelően, átiratot fog intézni az Arany-szobor bizottsághoz.

23. A főtitkár előterjeszti a **Széchenyi-emléktábla** ügyében érkezett válaszokat, u. m. 1. a m. kir. pénzügyminiszteriumnak, mint a budapesti lánczhíd mai tulajdonosa képviselőjének átiratát, melylyel az emléktábla költségeihez 1000 frttal járul, 2. a nemzeti casino átiratát, melyben az emléktábla-bizottság tagjául gr. Károlyi István igazgatóelnököt jelöli ki, s a költségekhez 1000 frttal járul, 3. a pesti henger-malom-társaság átiratát, melyben a bizottságba elnökét, b. Kochmeister Frigyeszt jelöli ki, s a költségekhez szintén 1000 frttal járul, 4. az I. cs. és kir. szab. Dunagőzhajózási társaság átiratát, melyben a bizottságba igazgatóját, Erényi Ullmann Lajost, s mint helyettest dr. Szalágyi Aurélt, budapesti osztályfőnökét jelöli ki. — Az Igazgató-Tanács mind ezen átiratokat köszönettel tudomásul veszi és a további módokzatokra nézve a bizottságtól benyújtandó jelentés alapján, fog egyik közelebbi ülésén határozni

24. A **diszterem falfestményeire**, a legutóbbi ülés óta. Császka György szepesi püspök 500 frtot, Hidasi Kornél szombathelyi püspök 100 frtot, Vaszary Kólos pannonhalmi főapát 100 frtot adományoztak. — A hazafias adományok köszönettel vétetnek.

25. A főtitkár jelenti, hogy az Akadémia azon határozatáról, mely szerint **gr. Andrássy Gyula** ig. és t. tag **arczképét**, kegyelete jeléül, képes termében el fogja helyezni, a boldogult családja értesülvén, az arczképet Spányik Kornél festőművésszel már elkészíttette és mint a család ajándékát az Akadémiának már át is szolgáltatta. — A kegyeletos ajándékért az Akadémia köszönete a jelen ülés jegyzőkönyvében és külön levélben is ki fog fejeztetni.

26. Boldogult Simor János ig. tag elhunytával az Igazgató-Tanácsban egy hely megürülvén, elnök úr fölhívja a jelenlevőket, hogy az elhunyt helyének titkos szavazás útján betöltése végett, szavazataikat nyújtsák be. — A szavazatok beadatván, **gr. Csáky Albin** vall. és közokt. miniszter egyhangúlag az Igazgató-Tanács tagjává választatik.

27. A főtitkár jelenti, hogy a régebben tett **alapítványokból** Inkei Imre örököseinek 1050 frtos, és Barlanghy László 1000 frtos alapítványa, az esedékes kamatokkal együtt, a Földhitelintézetnél befizetett. — Tudomásul szolgál.

28. Révai testvérek könyvkereskedése kéri, hogy az Akadémia **Könyvkiadó Vállalatából** átvett művekért fedezetül adott 1301 frt értékű váltóit Heinrich Gusztáv «Német Irodalom-történetének», Simonyi Zsigmond «Magyar Nyelv» és Beöthy Zsolt «A szépprózai elbeszélés . . .» czímű munkáinak nálók levő és 1647 frt névértékű példányaival visszaválthassák, a 346 frtot tevő különbözetet pedig az Akadémia a Ranke, Mac Carthy stb. műveiből nekik átadott példá-

nyokkal egyenlítse ki. — Az Igazgató-Tanács folyamodót szerződésbeli kötelezettsége alól csak azon esetben menti föl, ha az előbb említett munkák minden még készletben levő példányát visszaszolgáltatja és azok értékét a visszaadandó váltók értékével végleg ki-egyenlítettnek fogja tekinteni.

30. Az **ügyész** úrnak évi jelentése, mely már előzetesen minden tagnak nyomtatásban megküldetett, jóváhagyólag tudomásul véte-tik, megengedtetvén, hogy

1. a néhai Román Ferencz hagyatékából még értékesítettlen kötelezvények készpénzért elárvereztessenek.

2. A pacséri úri lak Szucsits Leóna úrnőnek 3200 frt vétel-árért eladassék.

3. A gr. Forgách István alapítványából állítólag még kiegyen-lítettlen 150 frtnyi kamathátralék a vagyonból töröltessék.

4. A b. Rudics-hagyatékna Gromon Dezső úr elleni követelése nézve. Gromon úr ajánlatához az Akadémia hozzájárulása ki-fejeztessék.

Ellenben Vukovics-Milassin Ilka úrnőnek kérelme a Szucsits-hagyatékából 2000 frtnak azonnal kifizetése iránt, valamint Cserszky Antal munkácsi ügyvéd úrnak munkadíjak tárgyában beadott felfolya-modása teljesíthetetlennek találtatott.

30. A jegyzőkönyv hitelesítésére TISZA KÁLMÁN és ZICHY ANTAL ig. tagok kéretnek föl.

AKADÉMIAI NAGYGYÜLÉS.

Harmadik nap.

1891. május 8-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök elnöklése alatt jelen voltak: Fraknói Vilmos, másodelnök. — Hollán Ernő, Jedlik Ányos, Joannovics György, Konkoly Miklós, Markusovszky Lajos, b. Nyáry Jenő, b. Pod-maniczky Géza, Pulszky Ferencz, Semsey Andor t. tt. — Beöthy Zsolt, Budenz József, Entz Géza, Fodor József, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hantken Miksa, Högyes Endre, Hunfalvy Pál, Jurányi Lajos, Kautz Gyula, Keleti Károly, König Gyula, Krenner József, Kruspér István, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Thalys Kálmán, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wenzel Gusztáv r. tt. — Acsády Ignác, Ballagi Géza, Batizfalvy Sámuel, Csaplár Benedek, Csontos János, Czobor Béla, Daday Jenő, Fejérpataky László, Horváth Géza, Jekelfalussy József, Klein Gyula, Mocsáry Sándor, Schenek István, Szádeczky Lajos, Szentkláray Jenő, Vadnai Károly, Wlassics Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkar.

33. Az elnök bejelenti, hogy az Igazgató-Tanács tegnapi ülése, maga részéről, **gr. Csáky Albin** vall. és közoktatási miniszter urat választotta meg a tanács tagjává. — Tudomásul van.

34. Az elnök felhívja a tiszteleti és rendes tagokat, az Igazgató-Tanácsba egy tag megválasztására, titkos szavazás útján.

Harminczkilencz szavazat adatván be, ebből esett: b. Radvánszky Béla t. tagra 29, Pauer Imre r. tagra 4, Pauler Gyula r. tagra 2,

Hollán Ernő t. tagra 1. b. Podmaniczky Géza t. tagra 1. Hajnik Imre r. tagra 1. Egy szavazólap érvénytelennek nyilvánított.

E szerint az Akadémia részéről az Igazgató-Tanácsba **b. Radvánszky Béla** t. tag választatott meg.

35. A tagválasztásoknál követendő sorrend. sorshúzás útján megállapítván. az elnök úr felhívja a tiszteleti és rendes tagokat a titkos szavazatok beadására.

A mi megtörténvén, megválasztattak :

A II. osztályba :

Tiszteleti tagul : **Knauz Nándor** ..... 33 szavazattal 6 ellen.

Levelező tagul : **Csánki Dezső** (a *B* alosztályba) : 28 „ 11 „

Külső tagul : **Binding Károly** ..... 35 „ 6 „

A III. osztályba :

Tiszteleti tagul : **Margó Tivadar** ..... 39 szavazattal 2 ellen.

Rendes tagul : **Wartha Vincze** (az *A* aloszt.) 36 „ 4 „

„ „ **Fröhlich Izidor** „ „ „ 39 „ 1 „

„ „ **Schuller Alajos** „ „ „ 35 „ 4 „

„ „ **Thanhoffer Lajos** (a *B* aloszt.) 32 „ 9 „

Levelező tagul : **Lipthay Sándor** (az *A* aloszt.) 33 „ 5 „

„ „ **Vályi Gyula** „ „ „ 31 „ 4 „

„ „ **Fabinyi Rezső** „ „ „ 32 „ 2 „

„ „ **Ilosvay Lajos** „ „ „ 31 „ 3 „

„ „ **Brusina Spiridion** (a *B* aloszt.) 30 „ 11 „

„ „ **Laufenauer Károly** „ „ „ 31 „ 9 „

„ „ **Schmidt Sándor** „ „ „ 29 „ 11 „

Külső tagul : **Van't Hoff J. H.** ..... 28 „ 3 „

„ „ **Sir Jos. Dalton Hooker** ..... 27 „ 3 „

„ „ **Nägeli Károly** ..... 24 „ 5 „

36. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére **JEDLIK ÁNYOS** t. és **CZOBOR BÉLA** l. tagokat kéri föl.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1891. május 11-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból : **Jakab Elek**, **Pauler Gyula**, **Szilágyi Sándor**, **Thaly Kálmán**, **Vécsey Tamás**, **Wenzel Gusztáv** r. tt. — **Acsády Ignác**, **Csaplár Benedek**, **Csánki Dezső**, **Csontos János**, **Czobor Béla**, **Fejérpataky László**, **Láng Lajos** l. tt. — Más osztályokból : **Zichy Antal** tt. — **Hunfalvy Pál** r. t. — Jegyző : **Pauer Imre**, osztálytitkár.

131. **SZILÁGYI SÁNDOR** r. t. «II. Rákóczy György Lengyelországban» című értekezését olvassa fel.

132. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkértnek : **SZILÁGYI SÁNDOR** és **THALY KÁLMÁN** r. tagok.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III-ik osztály ötödik ülése.

1891. május 25-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő t. t. — Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Hógyes Endre, König Gyula, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt. — Bedő Albert, Daday Jenő, Heller Ágost, Klein Gyula l. tt. — Egyéb osztályokból: Zichy Antal t. t. — Pauer Imre, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Bartal Antal, Csontos János, Fejérpataky László, Pecz Vilmos, Tély Iván l. tt. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

133. DADAY JENŐ l. t. «Az asplanchna-fajok revisiója és hazai képviselőik».

134. Winkler Lajos részéről: «A gázok oldhatósága vízben». (III-ik értekezés) megismerteti THAN KÁROLY r. t.

135. Méhely Lajos tanár részéről: «A magyarországi barna békák», bemutatja ENTZ GÉZA r. t.

136. SZILY KÁLMÁN r. t.: «A primitiv gyökök viszonyyszáma».

137. Elnök bemutat egy pecsételt levelet dr. Jendrassik Ernő részéről azon kijelentéssel, hogy egy tudományos dolgozat privitásának biztosítása végett a szerző kéri ezt az irattárba helyezni. — Az osztály elfogadja és a főtítkárhoz foganatosítás végett átteszi; ugyanegyütt azonban még az Akadémia pecsétje is kell, hogy reá tétessék.

138. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri ENTZ GÉZA r. és DADAY JENŐ l. tag urakat.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ülés.

1891. május 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, Zichy Antal tt. — Entz Géza, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hógyes Endre, Keleti Károly, König Gyula, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Szabó József, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thevwrewk Emil, Tóth Lőrincz rtt. — Acsády Ignác, Bartal Antal, Bedő Albert, Csánki Dezső, Csontos János, Daday Jenő, Fejérpataky László, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Jekelfalussy József, Klein Gyula, Láng Lajos, Majláth Béla, Pecz Vilmos, Tély Iván ltt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

139. A főtítkár bejelenti Grünwald Béla l. tagnak, a nagytehetségű publicistának május 4-én, Gondoi Dániel l. tagnak május 7-én, Nágeli Károly imént választott külső tagnak május 10-én és Birk Ernő külső tagnak május 17-én bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal részvétellel veszi tudomásul nagyérdemű négy tagjának elhunytát és felhívja az illető osztályokat, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

140. Felolvassa **Lubrich Ágost** I. tagnak a nagygyűlés második napján. május 6-án kelt levelét, melyben az akadémiai tagságról való **lemondását** bejelenti. — Gyulai Pál rt. felszólalása és a II. osztály elnökétől és titkárától adott fölvilágosítás után **Lubrich Ágost** úrnak lemondása tudomásul vétetik.

141. Felolvassa gr. Csáky Albin ig. tagnak, továbbá Csánki Dezső, Fabiny Rudolf, Ilosvay Lajos, Schmidt Sándor, Vályi Gyula I. tagoknak megválasztatásukért kifejezett **köszönetüket**. — Örvendetes tudomásul vétetik.

142. Felolvassa a közös pénzügyminiszter úrnak átiratát, melylyel a boszniai és hercegovinai kormány költségén kiadott **«Missale glagoliticum Hervoiae»** című nagybecsű díszmunkának 8-ik számú példányát megküldi. — Köszönettel vétetik.

143. Jelenti, hogy a **prágai cseh tudományos akadémia**. május hó 16-án tartott ünnepies megnyitására, meghívót küldött s hogy erre válaszul a m. tud. Akadémia üdvözlete és szerencsekívánata latin nyelven szerkesztett átiratban már ki is fejeztetett. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

144. Felolvassa a dán királyi akadémia átiratát, melylyel a **Hell Miksa** expedíciójára vonatkozó **iratok** másolata megküldeték. — Köszönettel vétetik s az iratok. jelentéstétel végett. kiadatnak a III. osztálynak.

145. Felolvassa a Vallás- és Közoktatási Miniszteriumtól leküldött meghívót az ez idén Washingtonban tartandó **geológiai congressusra**. — Kiadatik a III. osztálynak.

146. Felolvassa a **Széchenyi-emléktábla** ügyében érkezett átiratokat. ú. m.:

a) A m. kir. Pénzügyminiszterium átiratát, melylyel a tábla költségeihez 1000 frttal járul.

b) A Nemzeti Casinoét, melylyel a költségekhez szintén 1000 frttal járul és a végrehajtó bizottságba gr. Károlyi István igazgató-elnököt küldi ki.

c) A Hengermalom r. társaság átiratát, melylyel a költségekhez szintén 1000 forinttal járul s a bizottságba b. Kochmeister Frigyes elnököt küldi ki.

d) A Dunagőzhajózási társaság átiratát, melylyel a társaság hozzájárulását kilátásba helyezi és a bizottságba Ullmann Lajos igazgatót küldi ki.

e) A Lovaregylet átiratát, melylyel a költségekhez ugyancsak 1000 frttal járul és a bizottságba gr. Batthyány Gézá, esetleg gr. Dessewffy Aurélt küldi ki.

Ezen előterjesztéssel kapcsolatban Elnök úr jelenti, hogy a Hengermalom részvénytársaság igazgatója, Burchard Konrád úr, a maga részéről 300 frttal kíván az emléktábla költségeihez hozzájárulni. — Mindezen hazafias adományok köszönettel vétetnek, s a befolyt összegek a Földhitelintézetnél helyeztetnek el.

147. Felolvassa a főváros h. polgármesterének átiratát, melyben válaszképen az elnök úr f. évi márczius 24-én tett előterjesztésére, megnyugtatta az Akadémiát, hogy a kerepesi úti köztemető 12. és 20-ik parcellájában eltemetett néhai Garay János lt. és ugyanezen parcellákban eltemetett más **jelesek sírjai**, a kiürítés daczára is, érintetlenül fognak maradni. — Örvendetes tudomásul szolgál.

148. Az I. osztály jelentése a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium azon leiratáról, melyben az **újjörög kiejtés** tanítása tárgyában kérdést intézett az Akadémiához, a záradékpont világosabb

fogalmazása végett, visszatételek az osztályhoz, azzal az utasítással, hogy jelentését a legközelebbi összes ülésen újra terjeszse elő.

149. A II. osztály előterjesztésére dr. **Áldásy Antal** folyamodása **külföldi utazási ösztöndíj** adományozása tárgyában pártolólág fog a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumhoz fölterjesztetni.

150. A III. osztály a Matematikai és Természettudományi Bizottság ajánlatára kéri, hogy **Konkoly Miklós** t. tagnak e bizottságba való beválasztása helybenhagyassék. — Helybenhagyatik.

151. A főtitkár indítványozza, hogy az Ügyrend 55. §-ának f) pontja értelmében, nemcsak a színművek, hanem a többi **pályaművek bírálatai** is az Akadémiai Értesítőben ezentúl közzététessenek. — Elfogadtatik.

152. A könyvtár számára beérkezett **ajándékok** közül a főtitkár megemlíti 1. Budapest fővárosét (Budapest régiségei II.) és 2. az esztergomi főkáptalanét (Simor János emlékezete). — Köszönettel vétetnek.

153. A főtitkár bejelenti az e hónapban megjelent **Akadémiai kiadványokat**.

154. A jegyzőkönyv hitelesítésére **SCHVARCZ GYULA** r. és **TÉLFY IVÁN** l. tagok kéretnek föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés az akadémiai nagyjutalom- és a Marczibányi mellék-jutalomról.

Az akad. nagyjutalom- és a Marczibányi mellékjutalomra az idei nagy-gyűlésen az 1884—1890. évkörben megjelent philosophiai szakmunkák pályáztak. Azok kivételével, melyek megelőzőleg már részesültek valamely akadémiai jutalomban.

Összesen nyolcz pályamű érkezett a főtitkári hivatalhoz :

1. Felméri L. : Neveléstudomány.
2. Domanovszky E. : A renaissance-kori bölcsészet története.
3. Pikler Gy. : Az objectiv létben való hit lélektana.
4. Sándorffy : Istentan.
5. Gyulay B. : Nőnevelés.
6. Serédi : Az ismeret eredete.
7. Spiegel : Spiritismus.
8. Acsay : A prózai műfajok elmélete.

A kiküldött bíráló-bizottság (Kautz Gy., Schvarcz Gy., Pauer I. r. tt. — Kerkapoly K. és Pulszky Á. lev. tt.) több ülésben behatóan foglalkozott e művek bírálatával ; tárgyalásai keretébe bevonta a be nem küldött munkákat is, s bár ezek részletes bírálatába nem bocsátkozott, mert nem tartotta ildomosnak, hogy olyan műveket is bonczolgasson, melyeket szerzőik nem bocsátottak a versenytérre : a jutalom odaitétele vagy oda nem itélése kérdésében ezeket a műveket sem hagyta számításon kívül.

Sajnos, hogy még így is felette kedvezőtlen a végeredmény.

A bizottság a kérdéses művek között egyet sem talált, a melyre csak megközelítőleg is ráillenék a pályázati szabályzat 86. §-a: «hogy legkitünőbb, egyszersmind a tudomány terén jelentékeny haladást tesz, és formai tekintetben is nagy irodalmi értéke van». Valamennyinél nagy fogyatkozások constatálhatók. Egyiknek az iránya, másinak a tartalma vagy alakja, többnek az alakja és tartalma is annyi kívánni valót hogy bátra, annyira fogyatékos, egyoldalú, tendenciósus — hogy kiténtetésök az Akadémia nagy-jutalmával e jutalom értékét fogná alá-szállítani.

1. *Acsay*: A prózai műfajok elmélete című műve nem bocsát-ható pályázatra, mert nem a philosophiai, hanem az aesthetikai tudományok körébe, tehát más cyclusha tartozik.

2. *Sándorffy*: Istentan; *Gyulay B.*: Nőnevelés; *Spiegel*: Spiritismus című dolgozatok, a nagy-jutalom szempontjából annyira alacsony színvonalon állanak, hogy komolyan szóba sem hozhatók.

3. *Serédy*: Az ismeret eredete című értekezése, bár rendszeres, gondolkodó főre vall, egészben véve még sem egyéb sikerült rigorosalis dolgozatnál; önálló kutatás semmi sincs benne.

4. *Pikler Gy.*: Az objectiv létben való hit lélektana cz. dolgozata, néhány ívnyi értekezés, mint ilyen is befejezetlen; e mellett döcögős irányánál, sok helyt érthetetlen hosszadalmasságánál és zavaros fejtegetéseinél fogva, jelen alakjában teljesen élvezhetetlen dolgozat. Erőszakos fejtegetései még mint feltevések sem állják meg helyöket.

5. *Domanovszky E.* dolgozata a Renaissance-kor bölcészését tárgyalja és egy részt teszi szerző azon nagyterjedelmű munkájának, a melynek első kötetei a görög bölcészet és a scholastica történetének szentelvek. Azt a részét öleli fel, mely nálunk még épenséggel nincs földolgozva; és tagadhatatlan, hogy a nagy anyagot meglehetőes részletességgel és bőven ismerteti. Ebben van érdeme.

Másfelől azonban nagy hibája, hogy tárgyát csak másod-, sőt harmadkézből dolgozza fel; sem a görög, sem az olasz eredeti forrásokat nem ismeri közelebről, sőt még a latinul írottakat is nagyon fölületesen. Arról meg, hogy kritikailag is bírná méltatni e forrásokat, szó sem lehet. Még legérdekesebbek és aránylag tán legkevésbé kétes értékűek a renaissance-kor szellemi életének vezéralakjairól közölt életrajzi adatai. De valamint nagyon hézagos a munkája szemben azon nagyterjedelmű szellem-világgal, a melyben a modern szellemélet előkészítő stadiuma nyilatkozni kezd; úgy másfelől vajmi gyakran csakis azt árulják el fejtegetései, hogy nem rendelkezett mint földolgozó sem a kellő tudományos irodalmi látókörrrel, sem az illető századok társadalmi, politikai intézményeinek alapos ismeretével, a mint hogy ezt a többek közt a hűbéries középkor állítólagos «kasztrendszeréről» mondott reflexiói is bizonyítják. Nagyon hiányos és fölületes a francia írókról és philosophusokról szóló vázlata is, az angolokról szóló rész

pedig már épen alatta áll minden tudományos kritikai követelménynek. Végre nyelvezete is sok helyt kifogásolható; mondatkötései hibásak, némelyek itt-ott az érthetlenségig magyartalanok. Elég ok, hogy az Akadémia nagyjutalmára számot ne tarthasson.

6. *Felméri*: Neveléstudomány című munkájának habár csak külső értéke szabatos és világos nyelvezetében és azon meleg ügy-szeretében áll, a mely egész művén keresztül vonul és azt élvezhető, könnyű olvasmánynya teszi. Nem tagadhatni ugyan azt sem, hogy belső becsé is van e dolgozatnak: úgyszólván minden sora oly bő tanulmányról és oly bő olvasottságról tanúskodik, hogy a mű teljes tájékozást nyújt az irodalom ide tartozó összes jelenségeiről — de mind-ezen előnyei nem mérkőzhetnek azon nagy fogyatkozásokkal, amelyek tudományos értékének elfogulatlan méltatásánál figyelmen kívül nem hagyhatók.

Már a mű szerkezete és szövegezése sok kívánni valót hagy hátra tudományos szempontból; az egész munka úgyszólván idézetekből van mozaikszerűen összerakva, a melyek tömkelegéből vajmi nehéz lenne kibetűzni szerző saját tapasztalatainak és elmélkedésének eredményét, midőn lépten-nyomon idegen — majd angol, majd francia meg német munkák kivonatai veszik igénybe és kötik le az olvasó figyelmét elannyira, hogy szinte elfelejti, hogy magyar könyvvel van dolga. Pedig szerző tüntetően szeret beszélni a magyar nemzeti geniusról — holott tényleg csak az angol, hagyományosan fejlett intézményeket és az ezekhez hagyományosan fűződő, többé-kevésbbé téves commentárokat látja oly magaslaton, a melyre törekedni még meg-érdemelheti a fáradságot; s mintha művelt és egészséges Európa a szárazföldön nem is léteznék, szemet húny úgy a francia és olasz, mint a scandináv és hollandi cultura magas fokú vívmányai előtt, hogy azután a *német geniusz* tudákosságára vezethessen vissza mindent, a mi nem foglaltatik benne a hagyományos angol fejlődéshez fűződött egyoldalú commentárokbán.

Sokat levon a dolgozat tudományos értékéből anyagának az a tárczaczikk-szerű feldolgozása, mely keresve-keresi a hangzatos phrasiosokat és az erőszakos hasonlatokat sokszor egész az ízléstelenségig, mint a mikor pl. azt az igazságot, «hogy az állatember létezésének a társaság sine qua nonja» ilyen hasonlattal értelmezi: «A madár fészekben kel ki a tojásból s ha annyira fölcseperedik, örökre Isten-hozzádot mond szülőinek. Neki a szüle «mór», a ki ha megtette szolgálatát, elmehet» (4. lap). Vagy: «Az állatnak az ösztön sarkalása megszüntével semmi sem jut eszébe. Felőle akár keleten nyughatik le a nap; Columbus keresheti keletet nyugaton vagy akár északon» (9. lap). És alább: «A kezdeties ember a természettel nem vegyül bonyolult harciba, annak szívéig épen nem kíván hatolni — csak a bőrért karczolgatja» (már t. i. a természetnek) (17. lap). A művészet, vallás hatását úgy magyarázza meg: hogy nem engedik, hogy erkölcsileg szabad

ég alatt lakjunk és természetes hajlamaink árnyékában aludjunk, mint az állatok . . . Hiába való hajlamainkat kigyomlálják, az arravalókból pedig gerendákat faragnak ama fenséges épület számára, melynek jellem a neve és lelkismeret a háztulajdonosa» (34. lap) A görög nőről azt mondja, hogy nemcsak az asztaltól volt elzárva, «hanem a gondolkodás és tanulás banquetjétől is» (49. lap); s a középkori család-apáról: «hogy félig király, félig bíró, nejére nézve liber-báró» (49. lap). A míveletlen vagy hivatását elbanyagoló anyát pedig úgy mutatja be, mint a ki épúgy nem tud játszani gyermeke szíve bűnjain, mint Hamlet Guildensternje a fuvolán, s hogy az mégis kijátszhatlan hangszernek ne maradjon, idegen nevelőnőt vesz fel, hogy gyermeke érzülete jó korán megszokja az idegen világnézet és érzület accordjait!! Természetes — folytatja — hogy az ily családból a régi házi patikával együtt az önfeláldozás, a szeretet és tisztelet balzsamos üvegei is az utcára kerülnek, s az orsóval és a szövőszékkel együtt az ily házból jobb hazába költözik az az egy pár gólyamadár is, melyet a szülők iránti kegyeletnek s a hazai földhöz való őszinte ragaszkodásnak hívnak» (55. lap).

És ez így megy az egész könyvön végig. Szerzőnk ízlését annyira megrontotta az írás e különös módjában való tetszelgés, hogy még inductióit — s a mi legnagyobb baj: tudományos (?) definitióit is ily módon construálja. «Csak egy pillanatig vegyük szemügyre — úgy mond — nagyító üveggel egy kényes úrbölgys és a cigányasszony talpbőre közti különbséget, s tüstént állítjuk, hogy az emberi bőrt, testünknek ezt az élő védfalát, edzés által a külbehátásokkal daczoló védbástyává alakíthatjuk (145. lap). Alább meg azt mondja, «hogy a bőr üdesége összefügg a lelkismeret érzékenységevel, mit nevezhetnénk a bőr etikájának is». Szerinte a balló érzék a barátság érzéke (273. lap); a szem szervezetünknek gyémántkiadása (274. lap); az apróbetűs könyvek, a rendes látás pártütői (278. lap); a szemmérték, a tudományok és kézi mesterségek zászlóvivője s a gyors látás egyik hajtókereke (280. lap); a figyelem, az öntudat véréből való vér, és húsából való hús; szellemünk örök mozgató szerve (!), mintegy örökös íródeákja (286. lap) — a vérlejtés pedig az ő ágense, keze-lába! (306. lap) stb.

Legmegdöbbenőbb mégis az egész munkában az a veszedelmes egyoldalúság, a melylyel a természettudományok értékét és nevelő hatását mérlegeli és szembeszáll magával a XIX. század állami és társadalmi haladásának legnagyobb mozgató erejével, a demokráciával, csak azért, mert Angliában ezt az elvet nem így hívják. Szerinte a természettudomány forradalmár természetű s keresve keresi, a mit leromboljon. Ez a tudomány ma egy nagy áradat, mely a demokráciának nevezett másik áradattal kezet fogva minden régi felfogást és antik intézményt elsöpréssel fenyeget (454. lap). A természettudomány szintűgy lenézi a múltat mint a demokratia, felfogása szerint a mythus

s az epos egy kiveszett műfajnak oly maradványa, mint a casuar egy állatfajnak ; s nemsokára oly szemmel fogjuk őket nézni, mint a plesiosaurust vagy a megatheriont (455. lap). «A természettudomány lényegében jakobinus (463. lap), természeténél fogva cosmopolita. Nem ismer sem szülőföldet, sem hazai határokat, tehát neki nem léteznek sem Alpok, sem Pyrének, sem Duna, sem Kárpátok : holott a történelemben ezek kimagaszló egyedek» (459. lap). «Csupa természettudásra nézve a haza egy kissé beleolvad az emberiségbe ; az csak tartománya vagy — mit mondok — csak *egy pontja* az ő birodalmának» (459. lap). «A természettudomány tárgya a makrokosmos . . . a specialista vegyész az anya könyvét nem a bú kifejezésének nézi, hanem konyhasó, szíksó és phosphorsavas mészsoldatnak, mint a hogy a pusztá physiolog a virágot sejtek tömegének és rovarok laktanyájának tartja» (461. lap). Mennyi üres phrázis és egyoldalú reflexió ?!

Igaz ugyan, hogy egy későbbi fejezetben szerzőnk enyhíteni törekszik a merev ítéleten, melylyel a természettudományokat és matematikát legyalázza 465—472. és 492—494. lapokon — de ezzel ismét csak azt bizonyítja, hogy műve nem egy jól átgondolt és következetesen keresztül vitt rendszeres dolgozat, hanem esetről-esetre kikapott idézetek és különfajta olvasmányokból összeszedett reflexiók conglomeratuma. Arra, hogy az Akadémia nagyjutalmával tüntetessék ki, a bizottság egyértelmű ítélete alapján semmi esetre sem érdemes.

* * *

A Marczibányi mellékjuttalom odaitélése ügyében a bizottság már nem volt abban a kedvező helyzetben, hogy egyhangú határozatot hozhatott volna. Ez a juttalom a pályázati szabályzat 87. §-a szerint azon esetre, ha a nagyjuttalom ki nem adatik, azt a művet illeti meg, mely társai között *viszonylag* legjobbnak ítéltik. Es ebben a kérdésben szétágaztak a vélemények. A bizottság két tagja (Kerka-poly és Schvarcz Gyula) Felméri könyvét ajánlja e juttalomra ; míg más két tag (Kautz és Pauer) abban a véleményben van, hogy a Domanovszky műve, minden fogyatkozásai mellett is, mint igen nagy szorgalom gyümölcse jobban megérdelmi a juttalmat. A bizottság ötödik tagja (Pulszky Á.) betegség miatt nem vett részt az utolsó — döntő — ülésekben ; írásban azonban úgy nyilatkozott, hogy az ő nézete szerint a két mű egyike sem tüntethető ki, még a Marczibányi mellékjuttalommal sem.

Az Ügyrend 29. § i) pontja szerint olyan esetekben, midőn a bírálók véleménye eltér — a t. osztály van hivatva dönteni, illetőleg a véleményeket egyesíteni, a mire két mód kínálkozik. Az egyik az, hogy az osztály egyszerű szavazással dönti el: vajjon a kérdéses két munka közül melyiket ajánlja a Marczibányi-juttalomra, a Domanovszkyét vagy a Felmériét ?

A másik pedig az, hogy a kérdéses jutalomnak a két munka közti megosztását javasolja-e a nagy-gyűlésnek?

* * *

A II osztály és ennek ajánlata alapján a nagygyűlés Domonovszky Endre lt. művét jutalmazta meg.

2. Birálatok a Gorove-pályázatról.

I.

«A görögök műbölcsélete» című nagy kéziratot, mely felelet akar lenni «Az aesthetika története az ó- és középkorban» pályakérdésre, olvasgatván, örömmel teltem el, hogy magyar nyelven van írva e munka. Véleményem szerint írója nagyon érett ítéletű ember nemcsak, hanem a görög classikus irodalomnak, a mennyire a kérdést illeti, derék ismerője is. Szépirodalmunk igazán kérkedhetik ezzel a munkával, melynél jobbat, szükségesebbet alig nyújthat a tanulni akaró közönségnek.

Szerző helyesen mondja a 187. lapon, hogy «az antik felfogásban a művészetek aesthetikai hatása az ethikaitól nem volt elválasztva sehol, még Aristotelesnél sem». A görögöknél, mondjuk a görög gondolkodóknál, a Καλοκάγαθία szép-jó, vagy jó-szép a főszme, az uralkodó eszme; *abstract szépségről* nem értekeznek soha; nálok tehát azt, a mit aesthetikának nevezünk, hijába keressük. — «A költői mű — úgy ír szerző a 189. lapon — nem önmagáért és aesthetikai hatása kedvéért van, hanem nagy jelentőségű politikai és társadalmi tényező.»

Helyeslem tehát a szerzőnek eljárását is a görögök műbölcséletének tárgyalásában.

S ha az antik felfogást szemünk előtt tartjuk, Perikles híres beszédében a φιλοκλιθεμεν τε μετ' εδουλείας, καὶ φιλοσοφομεν ἄνευ μαλακίας mondást értjük; de megértjük Platón is, midőn kizárja képzelt államából, mely inkább παιδαγωγείον = nevelő intézet, mintsem realis állam, a költőket, kik törvényhozók akarnak lenni.

Aristoteles poetikájának azon igen-igen kitűnő helye, hogy a *poesis philosophusabb és jelesebb a históriánál*, véleményem szerint külön magyarázatra méltó, mint a szerzőé, a ki a 242. lapon ezt írja: «A költő feladata nem a valóban megtörténtnek, hanem a valószínűség, vagy szükségszerűség szerint megtörténhetők előadásában áll».

Evvél azonban az előbb kifejezett véleményemet nem czáfolom meg, mely tehát a munkát a pályadíjra érdemesnek találja.

A jó, magyaros előadásból a trivialis, csak hirlapi stilusba való kifejezéseket ki lehetne hagyni, milyen: «constatálni», «daczára annak» (sült német: trotz dem, v. trotz dessen) stb. A szerző tulságig fukar a *nak nek* alkalmazásában, mikor adjectivum vagy participium főnév jelentésű. Meg is jegyeztem több helyet a kéziratban, a melyekben a *nak nek* kitétele világosabbá, érthetőbbé teszi a mondatot.

Ismétlem, hogy a munkát a pályadíjra érdemesnek találok.

Budapest. 1891. április 30.

Hunfalvy Pál.

II.

A «görögök műbölcsélete» című pályamunka, mely a múlt évben csonkán versenyzett a Gorove-díjért, immár kiegészítve és befejezve nyújtatott be a függőben tartott jutalomért. Szerzője örvendően igazolta a tekintetes Akadémia tavalyi határozatának helyességét; érdemes volt időt engedni neki és méltó a biztatásra. Olyan munkát adott, mely philosophiai tanulmányainkban hasznos szolgálatot van hivatva tenni s tudományos irodalmunknak egy hézagát dicséretesen tölti be.

A pályafeladat az aesthetika történetét kívánta az ó és közép korban. Szerző feldolgozta az egész anyagot, melyet a feladat kijelölt; de tárgyat egységessé fogva föl, e felfogásának munkája czímében is kifejezést adott. Ueberweg, Reinhold, Zeller és mások az ó-kori philosophiát méltán nevezik csak görög bölcséletnek; szerzőnk is egészen helyesen foglalta a *görög műbölcsélet* címe alá az aesthetikai vizsgálódásnak római és középkori jelenségeit is, melyek lényegökben nem voltak egyebek, mint a görög aesthetika paraphrasisai vagy visszhangjai. Szent Ágoston is csak Plotinos magyarázója.

A munka rendezésében világos és könnyen áttekinthető. A szerző jól tette, hogy e részben nem alkalmazta Schusternek, kit talán túlságosan is magasztal, erőszakos és homályos kategóriáit, melyeknek épen semmi megvilágosító értékek nincsen. Zimmermann nem rendszeres, csak a görög aesthetikának három főképviselőjét, Platót, Aristotelest és Plotinost tárgyalja három egymásra következő fejezetben. Ugyanígy jár el L'évêque. Szerző helyesen tette, hogy azt az egyszerűbb, természetesebb s minden kategorizáló erőlködést kerülő utat választotta, melyet Herrmann Konrád elmés és tanulságos könyvecskéjében mutatott. Igazolására nem volt szükséges tárgya külön sajátosságául tüntetni föl azt: régiebb rendszerek és eszmék életét az újabbak mellett s föl-fölmerülését az újabbak után, a mi a történeti fejlődésnek úgyszólván általános törvénye. Gondoljunk a caesarismusra a respublica után, a nazarénus művészekre a classicismus után, a védvamosokra a szabad kereskedés után. Tökéletesen igazolja a szerző eljárását nem tárgyának külön természete, hanem a történeti fejlődés általában.

A nélkül, hogy a nagy munka részleteibe bocsátkozni szándékoznám, általánosságban legyen szabad két érdemét kiemelnem. Az egyik az a törekvése, hogy anyagát lehető teljességében dolgozta fel s e tekintetben használhatóbb munkát is adott, mint az általa vezérfonalul választott aesthetikatörténetek bármelyike. Sokat rövidebben tárgyal nálok: de igyekszik mindenről szólni valamit, a mi csak némi figyelemre méltó. Ismeri és használja az eredeti forrásokat s az egész szakirodalmat, még pedig úgy a philosophiait és aesthetikait, mint a classica-philologiait. Jegyzetei, melyekben az irodalomra vonatkozik, szabatosak és tanulságosak. Másik érdeme, hogy első sorban ismertető akar lenni. Nem Schuster és Zimmermann kritikai módszerét alkalmazza, mely a tanulmányozást nagyon megnehezíti s a tárgyalt gondolkodókat sokszor csak tanúkul idézi maga és saját rendszere mellett; nem is Herrmannnak azt a módját, melylyel mindenütt csak az uralkodó eszméket s ezeknek legnevezetesebb culturális hivatkozásait adja elő: hanem beéri a lelkiismeretesebb magyarázónak szerényebb, de talán hasznosabb szerepével. Könyvének nem egy philosophiai vagy aesthetikai rendszer szolgálata a célja, hanem tárgyának megismertetése. Ehhez alkalmazza előadása módját is, mely egyszerű, értelmes, világos. Azt hiszem, ha az Akadémia a szűk szavú pályafeladat helyett részletes tervezetet tűz ki, alig szerkeszthette volna meg azt viszonyainkhoz képest alkalmasabban, mint a hogyan e pályamunka szerzője maga magának kitervelte és megállapította. Meg vagyok győződve, hogy e könyv a mint van, nekünk sokkal megfelelőbb és jelentékenyebb szolgálatot fog tenni, mint tenne a leghiresebb külföldi, hasonló tárgyú munkák akármelyikének fordítása.

Csak két irányban ohajtanám még a könyv kiegészítését. Egyik az, hogy kíváncsnak tartanám Aristoteles Rhetorikájának részleteibb tárgyalását. A költői topika és lélektan alapja, melyet a tudomány maig sem fejlesztett rendszerre, itt van letéve. E fejezetek beható ismertetése, tudományunk mai állásában és problémái között, egyikévé lehetne a munka legtanulságosabb részleteinek. Másik kívánságom, hogy a görög gondolkodóknak a későbbi világra gyakorolt hatását legalább érintse. Ezzel nem változnék meg a könyv terve, nem bővülne meg fölöttébb tartalma, csak megnyerné azt a kiegészítést, a mely a szó legszorosabb értelmében hozzá tartozik. Nem az újkori aristotelikusok és platonikusok terjedelmes tárgyalását kívánom, csak néhány vonásban Plato és Aristoteles gondolatainak további életrajzát. Ez eszmék életének nem képezi határát a középkor vége s a francia classicismus rendszerének megalakulása. Lessing dramaturgiájának keletkezése ép úgy hozzátartozik Aristoteles pályájához, mint Platónéhoz az angol Cudworthon keresztül Shaftesburynek és társainak s a francia Andrének és Cousinnek rendszere.

Különben a szerző megjutalmazását bátor vagyok örömmel javasolni.

Budapest, 1891. ápril 5.

Beöthy Zsolt.

3. Jelentés az I. magyar ált. biztosító-társulat pályázatáról.

I.

A kitűzött pályakérdés következőleg szól: «Fejtsenek ki az olasz valutakérdés előzményei s pénzügyi eredményei».

E pályakérdésre 1890. évi szeptember hó 30-ig, mint kitűzött határidőig egyetlen egy pályamű érkezett be e cím alatt: «Az olasz valuta története». Jeligéje: «È più agevole entrare nel pelago del corso forzato, sth. Boccardo».

A pályamunka 22 lapra terjedő tájékoztató bevezetés után négy részben tárgyalja az olasz valuta rendezését. Az elsőben a kényszerfolyam előtti időt vázolja 1866-ig; a másodikban a kényszerfolyam alatti időt 1866-tól, több korszakra osztva azt, 1883-ig. külön fejezetben a kényszerfolyam hatásait festve; a harmadikban a valuta rendezése és előzményei vannak tárgyalva, míg a negyedik rész: a valuta rendezése utáni korszakot mutatja be 1883-tól 1888-ig. Mind-egyik részben külön-külön fejezet van szentelve a latin pénzszövetségnek, a többi államok pénzviszonyai csak annyiban érintetnek, a mennyiben Párizs vagy London, utóbb Berlin némileg befolyással vannak az olasz viszonyokra.

Szerző tehát tárgyat — mint látni — jól tagolja és a pályakérdésnek megfelelő keretbe szorítja. Az olasz valuta-viszonyok történelmi elbeszélése elég világos, forrásait jól használta s az eseményeknek, a törvényhozási és kormányi intézkedéseknek érthető, bár túlbő leírását adja.

Túlbő e leírás azért, mert egyes törvényjavaslatok egész parlamenti tárgyalását, azoknak általános és részletes megvitatását is ismerteti és idézve az egyes szónokok beszédeiből, végül az elfogadott törvényt §-usok szerint is leírja még olasz szövegben is.

És itt, de az egész munkán keresztül is azt a nem tudni kényelemből-e vagy hivatkozásból származó hibát követi el a szerző, hogy mikor valamely kiválóbb parlamenti szónoknak vagy kormányfőrúnak szavait, vagy valamely tudományos munkának vagy iratnak jellemzőbb itéletét idézi, azt legtöbbször olaszul, gyakran francziául, néhol angolul s itt-ott németül teszi. úgy, hogy a ki e nyelvekben nem járatos, a munkát csak félig érti. sőt a mely magyar ember époly jól olaszul is nem tud, eszmemenetét követheti ugyan, de érveit, melyekkel állításait mintegy igazolni akarja, épen nem értheti meg.

A meddig szerző elbeszél, elég simán megy a dolog, bár nem tud válogatni az okvetlenül elmondandó fontos s az ép oly okvetlenül elhagyandó lényegtelen között; de a hol maga okoskodik, állít vagy bizonyít, legtöbbször homályos lesz, sőt homályos következtetéseket is von.

Így nagyon gyöngé, majdnem érthetetlen. a mit az agio határsáról mond az iparra vonatkozólag, bár ez egyik legjobb fejezet és táblázataiban is sokszor nem azt állítja össze. mi állításai igazolására szolgál, mert semmit sem magyaráz ; például, mikor a buza árát, az árúforgalmi behozatalt és az agiót egy táblázatba foglalja össze ; vagy pedig a hitelnek természetes, az ország gazdasági fejlődésével párhuzamos emelkedését szintén az agiónak tulajdonítja ; vagy a mikor azt állítja, hogy a kényszerfolyam alatt az olasz állam vesztett a papirban kapott adóban, holott összes fizetéseit az állam is csak papirban teljesítette.

Hosszadalmas s részben ennél fogva is érthetetlen a mint az olasz valutakölcsön sikerülése után a papírpénz beváltását elbeszéli, mely pedig az egész olasz valutatörténelemnek legérdekesebb, egyuttal legfontosabb része, mert épen az e körül történt hibák és mulasztások vezettek oda, hogy az összes valutarendezés előbb-utóbb még hiúnak is talál bizonyúlni.

E tekintetben pedig a munka sikerültebb része épen e hibákra és mulasztásokra való ráutalás, bár szerző itt is folyton ismétlődik és világos, szabatos ítéletig fölemelkedni nem tud.

A munka közepe tájáig az írásmódor még valahogy tűrhető ; de azontul mind rosszabbá, sokhelyt érthetlenné válik. Itt pedig a bíráló ítélete is ingadozóvá lesz, mert nem tudja eldönteni : a szerző ír-e hibásan, vagy a másoló nem tudta olvasni szerző kéziratát ? De tény, hogy szerző a mű másik felét át nem olvashatta, legalább ki nem igazította a gyakran hanyag, legtöbb helyütt hevenyészett írást, melyben a legprimitívabb grammatikai és szókötési hibák mellett, néhol felsorok is üresen maradtak, hol ugyanis a másoló az eredetit elolvasni nem tudván, a szerző a kiegészítést és kiigazítást elmulasztotta s így gyakran csak a bíráló jóakarátára van hagyva, hogy azt olvassa bele a szövegbe, a mi benne nincs is, vagy corrigálja elméjében a hol például a fémpénz behozatala helyett kivitel van írva, mi az író egész okoskodását felforgatja.

Egyáltalában az vélem, az akadémia méltósága megkövetelheti, hogy az általa kitűzött díjra pályázók külsínra és alakra nézve is elfogadható műveket adhassanak csak be, nehogy a bíráló még a hibás írással és ebből származható érthetlenséggel is kénytelen legyen megküzdni. Jelen pályamű e tekintetben határozottan a hanyagul — hogy ne mondjam tiszteletlenül kiállított munkák közé sorozható.

A mi beltartalmát és irodalmi értékét illeti, az a munkától ugyan meg nem tagadható s a kitűzött pályakérdést elég sikerülten oldja meg.

De a pályadíj kiadását csak azon esetben merném javaslatba hozni, ha szerző a lényegtelen és fölösleges helyeket és untató ismétléseket elhagyja s ezzel a közel 800 írott lapra terjedő munkát körül-

belől egy harmaddal megrövidíti: a sokhelyt csak tetszetősebb phrasist tartalmazó idézetekből csak a nyomósabbakat hagyja meg, de ezeket magyarra fordítja, mert az Akadémia magyar olvasó számára iratja az ily műveket, végül pedig gondosan átdolgozza stílis tekintetben is, hogy a számos írásbeli hiba kiküszöböltessék s a különben érdemes munka élvezhető olvasmányává váljék.

Budapest, 1891. ápril 20.

Keleti Károly.

r. tag.

II.

Mint egyike a föntjelzett kérdésre beérkezett (egyetlen) pályamunkát bírálóinak, a következőkben terjesztem elő tiszteletteljes véleményemet:

Az előttünk fekvő dolgozat a tárgy meglehetősen részletes és kimerítőbb elemzését nyújtja; kiterjeszkedik a kérdés történelmi előzményeire, elmondja az olasz valutarendezés folyamatában helyet foglalt parlamenti, bizottsági és kormányi munkákat, tárgyalásokat, kitér helyenként a feladvány elméleti vonatkozásainak feltüntetésére; ráutal a nagyfontosságú kérdés megvilágosítására és tüzetesebb tanulmányozására szolgáló hivatalos forrás-írományok valamint egynémely nagyobb becsű irodalmi dolgozatokra; s a befejező szakaszokban az olasz pénzügyi és valutaviszonyok legújabb (fájdalom! nem épp igen örvendetes s utánzásra buzdítható) állapotára.

Ezeket a pályamunka érdemileg méltányló jellemzésére kiemelőnek tartom. — De a midőn, a t. alulírott ezt megtenné, nem hagyhatja szó nélkül a dolgozat gyöngéit és fogyatkozásait sem, fogyatkozásokat, a melyek annak úgy irodalmi, mint gyakorlati becsét némileg csorbitják, s esetleg lehetőleges helyreigazítást és pótlást tesznek szükségessé. Így, hogy egynémelyikre ráutaljak, kíváncsú lett volna, hogy szerző a kérdés határozó jelelőségű momentumait elméletileg erősebben kiemelje és indokolja; nem fordított szerző sem a dolgozat szerkezete- és berendezésére, sem irányára kellő gondot, úgy hogy az, legalább részben, pongyolának s nagyon is sietősen készítettnek látszik, s becses ugyan, de szellemileg nem eléggé áthatott anyaggyűjteménynek; jobban lehetett volna *Ferrari* és *Sachs* («L'Italie et ses Finances») idevágó jeles műveit értékesíteni; a főleg monarchiánkra nézve is (a megindítandó valutarendezés tekintetéből) sok becses gyakorlati újmutatást tartalmazó (igaz, rendkívül ritka s kereskedésbe nem jutott) «L'Abolition forcée en Italie» című *Emlékirat*ot a francia bankártól, *C. Rosenraadtól* felhasználni; nem helyeselhető végre, hogy szerző mindenütt csak az *olasz* szöveget és fejtegetést adja, s így dolgozatának

ezen ép igen fontos és tanulságos része csak azokra nézve hozzáférhető, illetőleg érthető, a kik az olasz nyelvet teljesen birják.

Mindezen hiányok és fogyatkozások ellenére a tisztelettel alólírott, a jelen munkát szerzőjének, tekintettel arra, hogy a pályamű mégis rendkívül becses anyagot nyújt; bevezető és befejező szakaszaiban igen helyes s figyelemreméltó fejtegetéseket tartalmaz; a források és hivatalos közlemények egy részét a szerző nagy fáradsággal, szorgalommal és tapintattal használta és dolgozta fel; s végül azért is, mivel a munkát monarchiánk valutarendezési eszme-mozgalmi és czélbaveendő praktikus feladatai tekintetéből kétségtelenül becses, a nagy közönségre nézve jól tájékoztató s maradandó értékű ismertetést képez: a pályadíj kiadhatónak véleményezi, megjegyezvén, hogy a műnek sajtó alá bocsátása előtt a föntjelzett hézagoknak pótlása, s az irálynak figyelmes javítása, — igen szükséges, s a munka irodalmi becsének tekintetéből is mellőzhetetlen lesz.

Kautz Gyula,
rendes tag.

4. Jelentés a Lukács Krisztina-pályadíjról.

A M. Tud. Akadémia az 1888-iki nagygyűlés alkalmával a Lukács Krisztina alaphól a következő pályakérdést tűzte ki:

«Kivántatik a matematika, vagy matematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek fejlődésében fontosabb szerep jutott»

«Az Akadémia új eredmények bemutatását nem kívánja, de súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból való kimerítő és önálló becsű előadására.»

A pályázat határideje 1890. decz. 31-ike volt. E napig öt pályamunka érkezett be, melyeknek elbírálására a M. Tudom. Akadémia az alulírottakból (Kőnig Gyula r., Réthy Mór és Fröhlich Izidor I. tagokból) álló bizottságot küldötte ki. A bizottság véleményes jelentését a következőkben van szerencsénk előterjeszteni.

A pályamunkák nagyobb része, szám szerint négy, a tiszta matematika köréből választotta tárgyát; egy — a II. sz. alatt benyújtott — a matematikai physika köréből. Első sorban a négy munkáról nyilatkozunk:

Az I. számú: «A két független változót tartalmazó másodrendű partialis differential-egyenletek elmélete és alkalmazása».

A szerző derék, sőt a nemzetközi tudományra is igen fontos munkát végezett volna, ha a választott tárgyat, melynek a függvénytan, a geometria és a matematikai physika számos fejezeteiben

valóban alapvető szerep jutott, csakugyan a pályázat föltételeinek megfelelő módon dolgozta volna ki. A föladat, melyre vállalkozott, épen nem volt könnyű. A probléma sokféle elágazása mellett széles irodalmi készütség, a matematika legtöbb fejezetére kiterjeszkedő alapos tanulmány, és önálló kritikával párosult tudományos éleslátást kívánt volna meg; melyet a kezdő törekvő szorgalma egyedül nem bír pótolni.

A munka elítélésére elég lesz fölhozni, hogy a szerző a probléma leglényegesebb tartalmát, hogy t. i. az illető egyenletek oly megoldásait találjuk, melyek bizonyos kezdő vagy határföltételeknek megfelelnek, föl sem ismerte. Így azon fejezetek kivételével, melyekben leginkább *Imseneczky* nyomán a régibb módszerekről referál, munkája értéktelen; az ismertetett vizsgálatok választását úgy látszik, tisztán a véletlen igazgatta; az ismertetésben mellékes számítások foglalják el a főhelyet, míg a leglényegesebb dolgok néha teljesen hiányoznak. A részletekben elég lesz fölemlíteni, hogy a potenciál differential egyenletére egyetlen tekintélye: *Earnshaw*, kivel együtt azt hiszi, hogy ennek elmélete kész, ha — tekintet nélkül minden egyéb föltételre — van oly sor, mely a differentiál-egyenletet kielégíti.

Még sokkal alantibb színvonalon áll a sorban következő két dolgozat:

a III. számú: «A láncztörtek»

és a IV. számú: «A determinánsok elmélete» czímmel.

Mindkettő — úgy látszik — szerény autodidakta műve, kinek ismeretköre nem terjed annyira, hogy az Akadémia fölhívásának megfelelő tárgykört kereshetett volna. Elemi, a tankönyvekbe fölvett és mondhatni triviálissá lett anyagot ölelnek föl, melyet sehol tudományos jelentőségű kérdésekig sem tudnak fölvinni, és melynek tartalmát oly egyetemi hallgató, ki egy-két első évét jól használta föl, okvetetlenül jobban és értelmesebben tudja földolgozni. Értelmetlen — harmadkézből vett — idézetek, mellékes megjegyzések zürzavara, az elemi tárgy daczára minden tudományos felfogás hiánya jellemzi e két pályamunkát.

Vége hátra van a matematikai munkák sorában az V. számú «Általános számelmélet, *Dedekind* ideál elmélete alapján.»

E cím nem fejezi ki teljesen e munka viszonyát *Dedekind* híres vizsgálataihoz, melyeknek rendszeres tárgyalását *Dedekind* a *Dirichlet* számelméleti előadásai III. kiadásának függeléke gyanánt adott ki. Mert ismeretes módszer szerint készült áthelyezések, kihagyások és betűváltoztatások leszámításával ennek nem mindig szabad fordítása. Pedig e tárgynak monographiajellegű tárgyalása, ha *Dedekind* egyéb értekezéseit, *Zoloturev* és mindenek előtt *Kronecker* buvárlatait is fölöleli a szerző — igen hálás themát adtak volna kellő előképzettségű szorgalmas írónak. Nehány kevés közbetoldással e munka írója

próbálta ugyan önállóságát bizonyítani, de ezek többnyire eltévesztették céljukat. Helytelen az egész számok *Kronecker*-féle elméletének megkísérlett rövid jellemzése, mely e szerző egyik értekezéséből van átvéve, de szerencsétlenül ott nem is számokra, hanem általánosan algebrai mennyiségekre vonatkozik; tehát ily módon Dedekind tárgyalásával nem is állítható párhuzamba.

Mint ezen áttekintésből is már eléggé kiténik: a négy matematikai munka megegyezik abban, hogy nemcsak az Akadémia pályadíjára nem érdemesek, de egyáltalában, bármily enyhe irodalmi mértéket alkalmazunk is, nem állanak oly irodalmi színvonalon, melyet a nyilvánosságra szánt dolgozatoknál várni szoktunk; és annál szomorúbb az eredmény, mert meggyőződésünk szerint matematikusaink sorában lett volna nem egy, ki — a pályázat fölhívását követve — irodalmunkat használható, jó munkával gazdagíthatta volna.

Áttérünk végre a II. számú, az *«erővonalak elmélete»* című pályamunkára, melylyel szerzője a matematikai physika újabb, igen fontos ágának, a potenciálméletnek az erővonalakra vonatkozó fejezetei feldolgozását kívánta előtűntetni.

Ha a szerző ezen tőle felkarolt, az elméleti physikára nézve épen oly termékeny mint geometriai szempontból érdekes tárgyat az Akadémia pályakérdése intentiója értelmében önállóan, kimerítően és a tudomány jelenlegi színvonalának megfelelően dolgozta volna fel, bizonyára oly munkát szerez, mely bármely nemzet tudományos irodalmában elismerést vívott volna ki magának.

Ámde a munka szerzője, daczára nagy szorgalmának és egyes részletek kidolgozásában kifejtett nagy gondosságának, kitűzött feladathoz sem elegendő látkörrel, sem a megkívánt önállósággal, helyenként pedig még kritikai eljárással sem rendelkezett. Csak így magyarázható, hogy a potenciálméletnek az erővonalakra vonatkozó számos fejezeteit és fontos tételét fel sem említi, hogy az e téren kínálkozó nagy számú új feladatok egyikét sem kísérlette önállóan megoldani, hanem példáit, ezek eredményeit és rajzait (miként ezt egyébként be is ismeri) majdnem kizárólagosan J. C. *Maxwell*nek: *«A treatise on electricity and magnetism»* című classikus művéből meríti s ezt csak részleteiben commentálja, végre, hogy a potenciálmélet több tételeinek bizonyítását részint hiányosan, részint pedig helytelenül adja.

Készségesen elismerve a szerző komoly törekvését és nagy buzgalmát, munkáját, még sem tekinthetjük olyannak, mint a mely jelen alakjában, esetleg kisebb mérvű átdolgozásokat is beleértve, a kitűzött pályakérdés feltételeinek megfelelne és ezért szerzőjének a pályadíj kiadását nem ajánlhatjuk. Mindazonáltal remélhetjük, hogy a szerző tovább fejlődve, néhány év múlva e tárgyat teljesen új, önállóbb, magasabb tudományos színvonalon álló s kevesebb fogatkozásokat mutató módon fogja feldolgozhatni.

Végezetre legyen szabad azon véleményünknek is kifejezést adni, hogy tekintettel a matematikai tudományok terén hazánkban jelenleg fennálló, már mégis kedvezőbb viszonyainkra s az e téren működő munkaerőkre, e pályázattól kedvezőbb eredményt vártunk volna; másfelől azonban az a körülmény, hogy öt pályamunka s köztük komolyabb törekvésű is érkezett be, az ezen tudományok terén így nyilvánuló s meglévő munkakedvre enged következtetni, melynek az Akadémia részéről telhető módon való élesztését és ébrentartását igen kívánatosnak tartjuk.

Ezen okoknál fogva javasoljuk a t. osztálynak, hogy e pályakérdést újra tűzze ki.

Híbaigazítás.

A 17. füzet 279. lapján alulról 3-ik sorban 2.299,194 forint 60 krnak, alulról 2-ik sorban pedig 29,215 frt 94 krnak kell állni. (V. ö. 14. füz. 111. lap.)

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. július 15.

7. FÜZET.

Jelentés

a M. T. Akadémia 1890-ik évi munkásságáról.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Felolvasta a május 10-én tartott közülésen.)

Tisztelt közönség!

Pár hónappal mult száz éve, hogy az első almanach a M. Tudós Társaságról és tagjelöltjeiről, kikből a felállítandó társaságot megalkotni akarták, 1791 elején napvilágot látott.¹ A lelkes tervezők az alapszabályokat már az előző évben közrebocsátották. Az országgyűlés kedvezően fogadta javaslatukat, és egyik regnicularis deputatióját, a „deputatio litterariá“-t meg is bízta, hogy az Academia Scientiarum föllállításáról törvénykönyvbe való tervezetet dolgozzon ki.

Minden jel arra látszott mutatni, hogy Bessenyei György tíz év előtti „Jámbor szándéka“ rövid idő alatt be fog teljesedni. Az akkori országos lelkesedés mámorában hihette volna valaki, hogy még csak azon év őszén fog megszületni az a férfiú, ki majd egykor nem a tanácskozások hosszú útján, hanem egy gyors elhatározással valósítja meg a már-már feledésbe merült régi tervet.

Negyvenhat író és tudós van tagúl kijelölve a száz év előtti névjegyzékben.² Nagy részök emlékét ma is kegyelettel

¹ Candidati erigendae Eruditae Societatis Hungaricae . . . Jaurini 1791.

² *Tiszteleti tagúl*: Barcsai Ábrahám, Báróczy Sándor, gr. Gvadányi József, Kazinczy Ferencz, Majláth Antal, Molnár János, Nagy János, Id. B. Rádai Gedeon. — *Rendes tagúl*: Balog Sándor, Bárány Péter, Bacsányi János, Benke Mihály, Benyák Bernát, Bolla Márton, Csépan István, Decsy Sámuel, Dugonics András, Fábchich József, Földi János, Gőből Gáspár, Görög Demeter, Gyöngyösi János, Horváth Ádám, Illei János, Kerekes Sámuel, Komjáti Ábrahám, Kovásznai Sándor,

gondozza a hálás irodalomtörténet, de csak kettő van közöttök, kiknek híre és dicsősége, nemcsak hogy nem szenvedett az idők mohától, hanem ma még fényesebben tündököl mint száz évvel ezelőtt. Az egyik irodalmi nyelvünk reformátora: KAZINCZY FERENCZ, a másik a történeti nyelvtudomány megalapítója: RÉVAI MIKLÓS.

A M. Tud. Akadémia, mindjárt megalakulásakor, magáévá tette Révai rendszerét és szentesítette Kazinczy törekvéseit. Az irántok érzett tisztelet és hála nagybecsű hagyományunk, mely immár nemzedékről nemzedékre száll át Akadémiánkban.

A lefolyt évben jelent meg az I. kötet *Kazinczy Ferencz Levelezéséből*, irodalomtörténetünk eme páratlan gazdag adattárából. Ez Kazinczy pályájának legmaradandóbb emléke. E levelezéshez nagy irodalmi, sőt politikai s társadalmi érdekek is fűződnek s a magyar szellem fejlődésének újabb történetében rendkívül nagyfontosságúak; a magyar civilisációnak oly becses adalékai ezek, a melyek mind nyelvünk és irodalmunk, mind társadalmi műveltségünk újabb korára verőfényt vetnek, föltárva a mult század utolsó két s a jelen század három első tizedében élt írók küzdelmét, mely újjá alkotta nyelvünket, irodalmunkat s egész műveltségünket, s előkészítette a szellemeket a politikai reform befogadására, mely az irodalmi újjá alakulást nyomon követte.

De külön tanulmányokban is foglalkoztak társaink Kazinczy írói pályájával: BEÖTHY ZSOLT r. t. mint szépíró t méltatta; SIMONYI ZSIGMOND lt. Kazinczy idegenszerűségeiről írt tüzetes tanulmányt, mintegy bevezetésül a tőle írandó Kazinczy-szótárhoz, mely föl fogja karolni Kazinczy egész szókészletét. Ha majd a Levelezés egész sorozata közzé lesz téve s a most említettekhez hasonló tanulmányok minden oldalról meg fogják világítani Kazinczy pályáját, akkor készülhet el csak a nagy agitator életrajza, méltóan hozzá és az Akadémiához.

A másik nagy reformátornak, Révai Miklósnak már két életrajzát is bírjuk. Az egyik egy idő előtti pályázat megkoszorúzott terméke, szépen írva, de még a kellő adatok ismerete nélkül; a másik, a melyből már négy nagy kötet jelent meg, a rendtársi kegyelet és lankadatlan buzgalom gyümölcse, rendkívül gazdag értékes és egészen új anyagban. De a legszebb emlék, a melyet Révainak az Akadémia ekkoráig állíthatott, — a Nyelvtörténeti Szótár, ez a nagy mű, mely számos hiánya

Kovács Ferencz, Kreskai Imre, Mátyus István, Milesz József, Nagyváti János, Novák István, Óri Fülöp Gábor, Péczeli József, Rajnis József, Ráth Mátyás, Rátz Sámuel, Révay Miklós, Rozgonyi József, Simai Kristóf, Baróti Szabó Dávid, Tolnai Sándor, Tóth Farkas, Versegi Ferencz, Virág Benedek.

mellett is, nemcsak legterjedelmesebb, de a legbecsesebb is a a magyar nyelv történetéről eddigelé készültek között, s mely-lyel a nagy nyelvtudós álmai valósultak meg.

A nemzeti kegyeletnek ébrentartását és a tudományos kutatás eredményein alapuló fejlesztését első kötelességei közé számítja Akadémiánk, nemcsak a tudomány és irodalom, hanem a hazai történet nagy alakjaival szemben is. Hunyady Mátyás halálának tavali négyszázados évforduló napja maradandó nyom nélkül tűnt volna le, ha e gyásznapiak, hazai történetünk eme válságos fordulópontjának emlékét Akadémiánk és tagjai — a mi legjobban illik hozzájuk — irodalmi művekkel föl nem fris-sítik. „*A Mátyás király korának emlékei*“ czimén tervezett diszmű, melyet Akadémiánk három bizottsága vállvetett erővel akart létesíteni, tárgyi nehézségek miatt nem jelenhetett ugyan meg, de azért a lefolyt év irodalmi termékei közül több ide-vágó becses munkát jegyezhetünk ki: „*Mátyás király életé*“-t FRAKNÓI VILMOS r. tagtól, „*A renaissance és Mátyás király*“ czimű felolvasást PULSZKY FERENCZ t. tagtól, az *Irodalomtör-téneti Emlékek II. kötetét*, gyűjteményét azon irodalmi emlékek-nek, melyek Hunyadi Mátyás korában élt olaszországi íróktól származnak s a nagy király egyéniségével foglalkoznak. Ide tar-tozik CSÁNKI DEZSŐ nagy műve is. „*Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*“, melynek megiratásával Aka-démiánk nemcsak ama nagy korszak ismertetésének tett szol-gálatot, hanem kötelességet is teljesített, midőn első elnöke s nagy jóltevője, gr. Teleki József befejezetlenül maradt művének kiegészítését, régi óhajához képest, foganatba vette.

Kegyelete kifejezésével Akadémiánk a hazai művészetnek is szolgálatot tesz. Ime innen, e díszes falfestményről szt. István, Kálmán és Nagy Lajos királyaink alakjai tekintenek le reánk s az átellenes loggia középpontját nem sokára Mátyás udvara, körülvéve tudósaitól és művészeitől, báltérben híres könyvtárá-val, a Corvinával fogja diszítani; tőle jobbra Pázmány Péter, a reformatió kimagasló alakjaival, balra a költő Zrínyi az iro-dalom jeleseivel foglalnak majd helyet. Valamint az első képet, úgy ezt is, Lotz Károly művészi keze fogja elkészíteni, s vala-mint az első kép költségeit a magyar főpapok áldozatkészsége fődőzte, e képhez is hazafias főpapságunkat nyertük meg mae-cenásul.

A jelen év szeptember 21-ike nevezetes évforduló nap lesz: gr. Széchenyi István születésének 100-adik évfordulója.

Mindannyian érezzük, hogy e napot a M. Tud. Akadé-miának a hála és kegyeletes visszaemlékezés ünnepévé kell tennie. Igazgató Tanácsunk el is határozta, hogy e nap emlékére a palota Akadémia-utczai oldalán emléktáblát fog felállítani, mely

bronzöntésű domborműben tünteti elő azt a történelmi jelenetet, melyben Széchenyi az 1825-iki országgyűlés ker. ülésén a M. T. Akadémiát megalapítja. Úgy vélte az Igazgató Tanács, hogy ezen emlékmű létrehozásában és ünnepében egyesítenünk kell mindazon fővárosi intézményeinket, melyek létezőket vagy fölvirágozásukat Széchenyinek köszönik: tehát első sorban magát a fővárost, mely Széchenyinek annyit köszönhet, mint senki másnak; továbbá a Széchenyi alkotta társaságokat és ezek sorában, mit legelől kellett volna említenem, a lánczíd mai tulajdonosának képviselőjét, pénzügyi kormányunkat. Örömmel jelenthetem, hogy a fölhevásunkra a pénzügyminiszter úr ő Exca, a főváros és a fölkeért társaságok mindannyian a legnagyobb készséggel ígérték meg hozzájárulásukat, és az ünnepben való részvételüket.

De egy emlékkel még ezentúlra is adósa fog maradni az Akadémia Széchenyi szellemének: az ő nagyságához méltó élet-rajzával! Széchenyinek annyi különleges szempontból írt élet-rajzát bírjuk már, hogy nem csodálkozhatunk a türelmetlenség — noha az még idő előtti — melylyel a nemzet Széchenyi életének művészi kézzel megírt, hű leírását várja. Ma még csak adalékokat gyűjthetünk és tehetünk közzé a jövő művész számára. Ily adalékok: „*Széchenyi István Levelei*“, melyekből a lefolyt évben jelent meg a II. kötet; „*Külföldi úti rajzai és följegyzései*“, melyeket ZICHY ANTAL t. tag gyűjtött össze a Naplókából, s ilyen lesz: Széchenyi hírlapi cikkeinek gyűjteménye, melyet ugyancsak Zichy Antal most állít egybe.

Örömmel időznék még tovább is, mert még nem soroltam el mind, az Akadémia kegyeleti tényeinél; de az óra már int, hogy jelentésemnek egy másik fejezetére, az osztályok működésének vázolására térjek át.

Az *I. osztály*, ez áll legközelebb a nemzet szívéhez s egyszersmind kritikájához, széptudományi alosztályában most is, mint már a megelőző években, leginkább az irodalomtörténet terén fejtett ki nagyobb munkásságot. Ide tartozik az ülésein felolvasott értekezések legnagyobb része, ide vágnak legújabb jutalomtételei: „A magyar drámairodalom története“, „Gróf Zrínyi Miklós, élete és munkái“. Állandó közlönyt is alapított, a mi eddig hiányzott az irodalomtörténetnek; megindította t. i. az *Irodalomtörténeti Közlemények* című évnegyedes folyóiratot BALLAGI ALADÁR l. t. szerkesztésében, hogy tért nyisson az idevágó kutatásoknak, különösen a tárgy történelmi oldalára fektetvén a főszűrt. A szorosán vett szépirodalom művelését, igen helyesen, átengedi szépirodalmi társaságainknak, magának csak azt, a mi még nagyobb támogatásra szorul, a tudományos részt tartván meg.

A nyelvtudományi alosztály működése három főirányban:

a magyar nyelv körüli vizsgálatokban, az altaji s különösen a minket legközelebből érdeklő ugor összehasonlító nyelvészet művelésében és a classica philológiában jut kifejezésre, s legélénkebben — a mi természetes is, mert ez nemzeti kötelességünk — a szorosan vett magyar nyelvészetben.

A *Nyelvtörténeli Szótár*, 18 évi előkészület után, most már gyorsan közeledik befejezéséhez. Megjelent a II-ik kötet és a befejező III. kötet is napvilágot fog látni a jövő nagygyűlés idejéig. — Ezt nyomban követni fogja a már szintén rég készülő *Tájszótár*, a várva várt *Mester-Szótár*, a mely fölhasználva a nép ajkán élő műkifejezéseket, az ipar és mesterségek műnyelvének helyes irányban való fejlődését fogja előmozdítani, és végre az *Arany-Szótár*, ez a rendkívül érdekes irodalmi szótár, mely Arany Jánosnak egész szókincsét és phraseológiáját fogja felölelni.

Még ez év folyamán meg fog jelenni a Nyelvtudományi Bizottság kiadásában BALASSA JÓZSEF alapvető munkája „A magyar nyelvjárásokról”, mely nagy utánjárással, utazások és országszerte kitöltött kérdőívek alapján készült, hangtanilag osztályozván és jellemezvén a magyar dialectusokat. — A régi panasz is, hogy nincs tudományos magyar syntaxisunk, mihamarabb tárgytalanná fog válni. SIMONYI ZSIGMOND lt. két pályamunkája a *Kötőszókról* és a *Határozókról*, mely utóbbiból a II. rész a lefolyt évben jelent meg, magában foglalja az egész mondattan történetét s megbízható alapot nyújt a további kutatásra. — Az orthologusok és neologusok immár száz éves vitája, mely még néhány évvel ezelőtt is oly tüzzel folyt az irodalomban, már-már kialvó félben van. Hallunk ugyan még néha egy-egy felolvasást, inkább talán a zászló becsületéért, de elvi eltérés már nincs a vitázók között. Már a neologus is készséggel elismeri, hogy a multban sok törvényteleniséget és önkénykedést honosítottak meg, s hogy e példát ma már nem szabad követni; viszont az orthologus is, föntartva ugyan tiltakozását, lemond a reményről, hogy a meghonosodott, törvénytelen alkotású szók kiirthatók legyenek. Bekövetkezett tényleg az az idő, a mit Szemere Pál 85 évvel ezelőtt megjósolt, hogy „be fog következni a nyelv megállapodásának kora” (már t. i. a mennyire szó lehet megállapodásról a nyelv életében). Ha ma alkotnak a régi példa nyomán törvénytelen szókat, ma már be nem veszi őket a kor-szellem, be nem veszi a *lélekidomárt*, mint egy tagtársunk helyesen jegyezte meg, még ha Jókai mondja is, be nem veszi az *áponczot*, ha millió lapon terjeszti is a kormányrendelet, s be nem veszi a *távbeszélőt*, még ha országos törvény van is róla.

A rokon ugor nyelvek művelésében ez idő szerint MUNKÁCSI BERNÁT lt. munkássága tűnik ki leginkább. Akadémiánk támogatásával végzett tanulmány-útjának eredményeit most kezdi

közrebecsátani. A mult év végén került ki sajtó alól *Votják Szótár*-ának I. füzeté a Rökk Szilárd-alapítvány költségén. E szótár nemcsak a nyelvet világítja meg minden oldalról — közölve a szójelentéseket, szólásokat, közmondásokat — hanem azon fölül számos adalékot nyújt a votják nép mythológiájáról, szokásairól, eszközeiről, úgy hogy ethnographiai tekintetben is nagy szolgálatot tesz az ugor népek ismeretének. Ugyanő közlött szibériai útjáról hozott gyűjteményei alapján vogul népköltési mutatóványokat és nyelvtani vázlatokat. Szegény Regulynk, ki ötven évvel ezelőtt kísérlette meg ugyanez utat s testben lélekben megtörve már csak hagyományait hozhatta meg hazájának, kiengesztelődéssel tekinthet le a szerencsésebb utódra, azon tudományos törekvések folytatójára, melyekért ő életét áldozta fel.

A tudányszeretet hősiességének lélekemelő példája az a posthumus munka is, mely a classica philologiai bizottság mult évi kiadványai közt az első helyet foglalja el: ÁBEL JENŐ *Pindar Scholionjai*. Kórágyon, sorvasztó láztól gyötörve, reszkető kézzel fejezi be művét és vele életét a fiatal tudós, hatalmas lépéssel vivén előbbre Pindar költeményeinek annyi nehézséggel járó megértését.

Áttérve a II. osztály munkásságának vázolására, az első alosztálynál, melyhez a philosophia, jogtudomány és a közgazdaság tartozik, HOFFMANN PÁL és VÉCSEY TAMÁS rt. jogtudományi, SCHVARCZ GYULA alkotmánytörténelmi, MATLEKOVICS SÁNDOR, JEKELFALUSSY JÓZSEF nemzetgazdasági értekezéseim kívül a Nemzetgazdasági Bizottság mult évben megindított nagyfontosságú új vállalatát említem meg: a *Nemzetgazdasági Írók tárá*t, mely irodalmunknak rég érzett hiányán, hogy a közgazdasági írók legjelesebbjeinek műveit sem birjuk nyelvünkön, kíván segíteni. A vállalat Smith Ádám korszakalkotó nagy művével indult meg, bevezetve KAUTZ GYULA rt. azon előadásával, melyet Smithről, mint a közgazdasági tudomány megalapítójáról, a Nemzetgazdasági Bizottság felolvasó ülésén tartott. Smith Ádám művét Malthusé: A népesedésről, Ricardoé: A közgazdaság alapelveiről stb. fogják követni. E vállalat jelentékeny anyagi támogatásban is részesült Schossberger Zsigmondnak e célra tavall tett nagy alapítványával.

Ugyanitt említem meg azt a nagyilelkű alapítványt, melyet ugyancsak a mult évben dr. Bródy Zsigmond egy rokon szaknak, a magyar publicistikának emelésére tett Akadémiánkban. „Szem előtt tartva azon fontos szolgálatokat, melyeket a magyar publicistika válságos időkben a nemzeti érdekeknek tett és tekintettel azon nagy nemzeti és culturalis érdekekre is, a melyeknek hű teljesítése a publicistika jelen és jövő hivatása” — 20,000 frtot bocsátott az Akadémia rendelkezésére oly czélból, hogy ez összeg kamatai három évenként publicistikai díjul tüzessenek ki. E jutalom az 1894-diki nagygyűlésen fog először kiadatni.

A történettudományi alosztály az üléseken FRANKÓI VILMOS, SZILÁGYI SÁNDOR r. és ACSÁDY IGNÁCZ, CSONTOSI JÁNOS, ORTVAY TIVADAR, SZÁDECZKY LAJOS l. tagoktól fölolvastott értekezések mellett a nagyobb publicatiók egész sorát mutathatja föl a lefolyt évből. Nevezetesen a folyamatos kiadásokból: *Magyar Országgyűlési Emlékek* X. kötete Frankói Vilmos és Károlyi Árpád r. tagok szerkesztésében, a *Corpus statutorum* II. kötete Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemenről, a *Magyarországi török kincstári defterek* II. kötete, Velics Antal és Kammerer Ernő-től; továbbá különálló munkák, Ballagi Aladár l. tagtól: *Colbert*, XIV. Lajos miniszterének jellemrajza; Demkó Kálmántól: *A felsőmagyarországi városok életéről* a XV—XVI. században; Gindely Antal prágai egyetemi tanártól: *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*; Szilágyi Sándor r. tagtól: *Erdély és az északkeleti háború* I. kötete; s tárgyánál fogva ide kell soroznom, noha a III. osztály köréből bocsáttatott közre, *Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, hadtudományi munkáinak* Rónai Horváth Jenő l. tagtól gondozott új kiadását.

A történettudományi állandó bizottság, mely eddigelé a magyar történelem kútfoínak csupán fölkeresését, gyűjtését és kiadását tekintette feladatának, elérkezettnek látja az időt, hogy munkaköre az oklevelek feldolgozására is kiterjesztessék; örömmel jelenti egyszersmind, hogy programjának kibővítését legközelebb fogantatba veheti. Pauler Gyula rt. az Árpád-házi kor szak történetének nagy részével elkészült; e munka „*A magyar nemzet története a XI—XIII. században*“ címmel két kötetből fog állani, melyekből az első, IV. Béla koráig, már a jövő évben sajtó alá kerülhet. Ugyanígy Hunfalvy Pál rt. „*A rumének általános története*“ című két kötetes munkájának első része, mely a mohácsi vészig terjed, teljesen kész s így bizton remélhető, hogy a bizottság, mely az új programnak megfelelően, tagjai számát is megnagyobbította, élénk tevékenységet fog kifejteni e téren is.

Az Archaeologiai Bizottság, a nagy gonddal szerkesztett Értesítőjén kívül, a lefolyt évben az Archaeologiai Közleményekből is közrebocsátott egy kötetet, a XVI.-at, mely Téglás Gábor *Korábia bányászatáról és a zalatnai kettős sírmezőről* írt dolgozata mellett, Wosinszky Mórtól a *lengyeli őskori telep* leleteinek, melyek a gr. Apponyi Sándor méltán világhírű muzeumát alkotják, részletes ismertetését foglalja magában. E bizottság ajánlatára Akadémiánk elhatározta, hogy ezentúl a törvényhozásilag archaeologiai kiadványokra szánt javadalmat felelő részben hazai építészeti műemlékek, fele részben egyéb arch. kiadványok közzétételére fogja fordítani.

A III. vagyis a matematikai és természettudományi osztály ülésain előterjesztett s vagy az osztály Értekezéseiben és Értesítőjében vagy a Matematikai és Természettudományi Közleményekben közzétett dolgozatok és buvárlatok hosszú sorozatának felolvasását mellőzván, és a nyomtatásban kiosztott jelentésre utalván, csak azon két nagyobb munkára hívom fel a figyelmet, melyek az osztály külön kiadványaként bocsáttattak közre. Az egyik SZABÓ JÓZSEF rt. nagy munkája: *Selmecz környékének geológiai leírása*. Szerzője, 14 évig tartó tanulmány után, a Selmeczre vonatkozó geológiai ismereteinket nem csak teljes egészében foglalja össze szövegben és pompás térképekben, hanem teljes érvényre akarja juttatni itt is, a földtanilag bonyolódott viszonyok között, azon alapgondolatot, mely veres fonálként húzódik végig az egész művön, t. i. a trachitok természetes osztályozását. — A másik FRÖHLICH IZIDOR lt. munkája: az I-ső (Bevezető) rész egy nagyobb terjedelmű (hat kötetre tervezett) kézikönyvből, az *Elméleti physiká*-ból, melyet a szerző az osztály megbízásából készít s melylyel tudományos irodalmunkban élénken érezhető hézagot fog betölteni.

Tisztelt közönség! A M. Tudós Társaság első rendszabásaiban (miként akkor az alapszabályokat nevezték) egész 1848-ig volt egy pont, a 42-dik, mely azt rendelte, hogy „a társaság czélirányos előmeneteléről a vármegyék esztendőnként, a karok és rendek pedig országgyűlés alkalmával tudósítandók.”

Azután jött egy időszak, melyben az új alapszabályok megparancsolták (53. §.), hogy „minden jegyzőkönyvek különbség nélkül, minden ülés vagy gyűlés megtartása után nyolcz nap alatt a cs. kir. generál-kormányzósághoz felküldendők tudomás és megvizsgálás végett.”

Ma már nem a vármegyéknek, nem is a karok és rendeknek, hanem annak, a mi mindezeket is magában foglalja, a nyilvánosságnak számolunk be „a társaság előmeneteléről”, nem is esztendőnként, hanem havonként, azon folyóirat, az *Akadémiai Értesítő* alakjában, a mely az ülések, értekezletek és bizottságok tárgyalásait, az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkákat és folyóiratokat részletesen megismerteti s a melyet hirlapok, könyvtárak, casinok, sőt a jelen évtől kezdve még egyesek is, ha az Akadémia működése iránt csak némi érdeklődést tanúsítanak, helyökbe küldve, ingyen kapnak meg.

Ma már az elzárkózottság vádja, melylyel régente illették Akadémiánkat, nem találó. Világosságát nem rejti véka alá, sőt azon van, hogy, ha kicsiny is a fénye, mentől szélesebb körre terjeszse el.

Nehéz szívvel térek át jelentésem utolsó részére: azon veszteségek elsorolására, melyeket halál által szenvedett Akadémiánk,

Az I. osztályból egy, a II-dikből kettő, s magából a III. osztályból nem kevesebb, mint hét tag hunyt el egy év alatt. Külső tagjaink közül elhunytak: *Atkinson E. T.*, egy távoli világrész tudósa, az indiai császárság volt pénzügyminisztere, India történetének és rovarvilágának buvára Calcuttában, és *Miklosich Ferencz*, a világhírű szláv nyelvtudós Bécsben, ki noha külső tag az I. osztályban, mégis közel állott nem csak nyelvtudományunkhoz, hanem szívünkhöz is. Többszöri tartózkodása Budapesten alkalmat adott Akadémiánk tagjainak, hogy megszeressék azt a férfiút, kit tudományos érdemeiért s különösen a magyar nyelvben előforduló szláv elemekről irt munkájáért, melylyel nyelvtudományunknak hatalmas lökést adott, már régen tiszteltek.

Belső tagjaink közül: a II. osztály köréből elvesztettük *Szabó Károly* r. tagot, a hazai történetírás egyik legtitiztetreméltóbb művelőjét, a magyar könyvészet új megalapítóját, a Régi M. Könyvtár halhatatlan érdemű összegyűjtőjét, kinek félben maradt munkája befejezéséről Akadémiánk kegyelettel gondoskodik; *Gr. Andrássy Manó* l. tagot, az archaeologia műértő maecenását, ki már akkor, mikor a hazai tudományosság még nem részesült országos javadalomban, buzgón gyámolította Akadémiánk archaeologiai munkásságát; a III. osztályból nesztorunkat, az Akadémiának 58 éven át tagját, *Udvardy Cserna Jánost*, a harminczas évek gazdaságtudományi íróját s eleinte túlbuzgó, később teljesen elkedvetlenedett reformerét, *Pettko János* l. tagot, a magyar nyelvű geologiai irodalom egyik első úttörő munkását, s ugyanezen szakból *Hofmann Károly* l. tagot, a páratlan lelkiismeretességű és szerénységű tudóst. a rendes tagok közül legutóbb *Jendrassik Jenőt*, egyetemünkön az élettan első magyar előadóját s Dubois-Reymond irányának nálunk meghonosítóját, s előtte *Schenzl Guidót*, az országos meteorologiai intézet megalapítóját, kinek Magyarország második hazája lett, hova a fényes apáti székről is vissza-visszavágyott; s holnap egy éve, ugyanazon órában, midőn e teremben ünnepies ülésünket tartottuk, végezte be életét Akadémiánk r. és igazgatósági tagja, volt másodelnöke és helyettes elnöke, kinek nevét lehetetlen belső megindulás nélkül kiejtenem: *Stoczek József*, a physika kiváló buvára, a hazai technikai felsőbb oktatás szervezője, a magyar műegyetemnek több mint harmincz éven át vezető lelke, a ma élő mérnökök feledhetetlen tanára, és nekem — hadd fűzzön a tanítvány is egy levelet az Akadémia koszorújához — nekem pedig nemcsak tanárom, hanem atyai barátom, buzdítóm, vezetőm, kinek tudományos pályámon legtöbbet köszönök.

Scholia in Nicandri Alexipharmaca.

(Vári Rezső márczius 2-án bemutatott előterjesztése.)

Nikander tanköltő, grammatikus és orvostól, ki Kolophon városából való volt, s a II. században Kr. e. élt, egy nagyobb *Thériaka* című költeményen és egyéb műveiből való számos töredéken kívül ránk maradt egy, 630 hexameterben írt, *Alexipharmaca* című költemény, mely az ételek által előidézett mérgezés esetében alkalmazandó szereket ismerteti. A költemény száraz és élvezhetetlen, de gazdag és nehézkes szókincse vonzotta a görög grammatikusokat, s így abban a korban, midőn már nem az érzelem eredetisége, a felfogás nagyszerűsége, hanem mythologiai és lexikális tudakosság imponált a közönségnek s jelölte ki a helyet a divatos kánonok lajtorjáin, Nikander olvasott poéta volt. Sőt a latin költők, kivált Vergilius és Ovidius, költeményeit oly kincses forrásnak tekintették, melyből nem egy ízben merítettek. Kapós volta mellett tanúskodik a kéziratoknak elég nagy száma és azok a bő magyarázatok, melyek mind a Thériakához, mind az Alexipharmacához irattak. E skolionok nélkül az élvezhetetlen költemények még érthetlenebbek volnának, mint a milyenek. Nincs is aesthetikai becsők, de fontosak a lexikographia és grammatika szempontjából.

A Thériakához való skolionok Keilben avatott kiadóra találtak. Kézirati hagyományuk ugyan még nincs eléggé tisztázva s értékők sincs kellőképen meghatározva, de az e munkálatra nélkülözhetlen alap megvan a Keil-féle kritikai kiadásban. Az Alexipharmaca-hoz írt skolionok ellenben, úgy a mint az eddigi kiadások mutatják, a legmegbízhatatlanabb rudis indigestaque moles. Mi a *vetus* és mi a *recens*, nemcsak hogy megkülönböztetve nincs, de megkülönböztetésök meg sem kísérhető kézirati útmutatás nélkül, annyira össze-vissza hányták azt középkori másolók és újabbkori kiadók. És mindamelllett, hogy az elsőrendűnek elismert kéziratot, melynek pontosabb felhasználása a sokszor felmerült panasznak véget vetett volna, Németország egy centralis pontjának, Göttingának egyetemi könyvtárában őrzik, száz esztendeje nem akadt philologus, ki az Alexipharmaca skolionjainak új kiadására vállalkozott volna. Magyar tudós, a boldogult Ábel Jenő collationálta először pontosan a szerfelett nehezen olvasható kéziratot. Egybevetett azonkívül egy leydeni codexet, mely a vulgatát tartalmazza s egy dresdai codexet, mely az Aldusnál 1499-ben kiadott skolionoknak értéktelen apographonja. Négy nappal halála előtt küldte a Schneider Ottó Nicandréá-it Vári Rezsőnek Flórenczbe azon kérelemmel, hogy

egy a florenczi Bibliotheca Riccardianában őrzött Nikander-kéziratnak Alexipharmaca-skolionjait számára hasonlítsa össze. Vári még hozzá se foghatott e megbizáshoz, midőn nagy fájdalomra a derék és feledhetetlen emlékü tudósnak halála hírért vette. Feladatát azonban a tudomány érdekében mégis teljesítendőnek tartotta.

Hazaérkeztekor alkalmá volt meggyőződni róla, hogy, bár az Ábeltől gyűjtött s a Riccardianus olvasásaival bővült apparatus criticus még nem a teljes ugyan, a göttingai kézirat olvasásai magukban véve is nyújthatnak egy új kiadásra biztos vezérfonalat s megadhatják a szempontokat a skolionok értékének meghatározására. Már Schneider J. G., ki 1792-ben megjelent kiadásában tetemesen javította a Göttingensisből a vulgata editiók szövegét, felismerte kéziratunknak kiváló jelentőségét. De a mult század philologusainál divatos fölületességgel használta fel a kéziratot, melyből lépten-nyomon olyat olvasott ki, mi a codexben nem állhatott. Schneider előtt Mitscherlich vette hasznát e kéziratnak, de csak az Alexipharmaca 130. verséhez irt skolion szövegének javításához. A jóval Schneider editiója után Bussemakertől Párisban Didotnál közzétett kiadás a Schneiderének lényegileg nem igen változtatott lenyomata, a Keilé pedig, mely a Schneider Ottó Nicandraihoz (Lipsiae 1856) van mellékelve, a Bussemakerétől épen csak hangjelzési tekintetben tér itt-ott el. A göttingai kéziratnak teljes értékéről csak az előttünk levő recensiónak apparatusa értesít híven és megbízhatóan.

Hogy az új kiadóra minő feladat vár, azt már Wilamovitz-Moellendorff mondta meg e szavakban (Euripides Herakles. Berlin, 1889. I. p. 189.): „Die Scholien der Alexipharmaca warten noch auf einen Bearbeiter, der sie wenigstens auf einen älteren Zustand zurückführe, als der jetzige ist“. Megkülönböztetni a régi skolionokat az újabbaktól: ez a főfeladat. De minden kézirati útmutatás nélkül az ily megkülönböztetés nem volna mindvégig megbízható és hiteles. A göttingai kéziratban a skolionokat két különböző kéz írta, egy régibb, a XIII. századra, s egy valamivel újabb, körülbelül a XIV. századra valló javító, pótló, kiegészítő kéz. Megvizsgálván a két eltérő kéztől irt magyarázatokat, arra az eredményre jutunk, hogy a régibb kéztől írottak az értékesek, az újabb kéztől írottak hasonlíthatatlanul értéktelenebbek. Ez utóbbiakban ugyanis gyakori az ismétlés, a fölösleges, a meg nem értett és érthetlenül magyarázott dolog. Ezen újabb skolionok az Apollonius Rhodius Argonauticájához irt skolionokra, Hesychius Alexandrinus lexikonára, szóval nem speciális irodalomtörténeti vagy exegetikus munkákra vallanak; adataikat másodkézből veszik, mi értéktelen skolionoknak

a legfőbb ismertető jele. Hogy Tzetzes compilálta-e őket mind, kétséges, de hogy Tzetzes compilatióira részben visszamennek, több mint valószínű.

A régibb skolionok Wilamovitz-Moellendorf véleménye szerint a II. században keletkeztek Kr. sz. u. s visszamennek Fabricius és Bussemaker nézete szerint Pamphilusnak Nikander munkáiról irt exegetikus művére és a skolionokban egy ízben idézett Lysimachosra, ki Hippokrates követője volt. De visszamennek, Vári nézete szerint, még Erasistratosra is, ki, a mint több forrásból értesülünk, több orvosi munkát irt Erasistratost idézik is skolionjaink a 65. vershez.

Az előttünk levő recensio a göttingai kézirat útmutatása alapján a régi skolionokat nagy betűkkel, az újabbakat kis betűkkel írja, akként, hogy együttvéve lehetőleg a vulgált kéziratok és kiadások szövegét adják. A tervezett kiadás szövege több mint ezer helyen correctebb az eddigieknél, nem is tekintve azt a félszáz emendatiót és coniecturát, mely részint Ábel-től, részint Vári-tól ered. A szövegnek ilyen tösgyökeres átalakulása egy új kiadás megjelenését nem csak jogosulttá, hanem szükségessé is teszi.

Együttesen lengő elemi mágnesek kölcsönös vonzásai és taszításai.

(Kivonat *Fröhlich Izidor* lt. márczius 16-án tartott előadásából.)

Körülbelül másfél évvel ezelőtt néhai dr. Regéczy Nagy Imre állatorvosintézeti tanár az izom összehúzódása magyarázata czéljából, a néhai dr. Jendrassik Jenő, az élettannak a budapesti egyetemen volt tanára és saját maga részéről felállított hypothesisist közölte szerzővel (l. alább) és ebből folyólag kérdést intézett, mely a hozzá mágnes-rendszerek, valamint az elektromos áramok átfolyta vezető tekercsek rendszerének együttes lengéseire és e lengések miatt netán módosított translatorius erőire vonatkozott.

a) Ha ugyanis az egyenlő tekercsek oly rendszerét veszünk fel, melyek középpontjai egy egyenesben fekszenek, geometriai tengelyeik pedig egyensúlyi helyzetükben ezen egyenesre merőlegesek, akkor e tekercsek mindaddig egyensúlyban maradhatnak, míg rajtuk állapodott (stationárius) áramok haladnak át; de mihelyt akár csak egyikök, bármely okból, egyensúlyi helyzetéből kimozdul, az egyensúly megszűnik, a többi tekercsek is mozgásba jönnek s ha felfüggesztésük vagy alátámasztásuk

megengedi, kölcsönös hatásuk befolyása alatt lengéseket létesítenek és az indukált áramok rendszerét gerjesztik.

b) Hasonlóan, ha e tekercseket oly állandó mágnesekkel helyettesítjük, melyek mágnesi nyomatókainak irányai az előbbi pontban említett tekercsek tengelyeivel megegyeznek s melyeknek állékony egyensúlyi helyzete, felfüggesztésük módja szerint, a középpontjaikat egybekapcsoló egyenesre merőleges: itt is egyetlen egy mágnesnek egyensúlyi helyzetéből történt kimozdulása a többieket is mozgásba fogja hozni s az egész rendszer, ha felfüggesztésének módja megengedi, lengésbe jő.

c) A tekercsekben haladó állapotott áramok, illetve az állandó mágnesek, rendszerük említett egyensúlyi helyzetében egymásra, többek között a középpontjaikat egybekapcsoló egyenes mentén, translatorius erőket fejtenek ki, melyek *taszítók*, azaz, ezen erők az elemek középpontjait egymástól eltávolítani törekcsenek.

Ezeket előre bocsátva, illetőleg felvéve, a fent nevezett élettani buvárok kérdése a következő volt:

d) Megváltoznak-e a (legutóbb említett) translatorius erők, ha a rendszer elemei lengésben vannak ezen lengések következtében? s ha tényleg változnak, vonzó-e az erők ezen változása?

Ha a kérdés mind a két részére igenlő volna a válasz, akkor a nevezett élettani kutatók nézete szerint, az izmok összehúzó-dása ily alapon magyarázható vagy értelmezhető lenne.

Még általánosabb rendszer is vehető fel, ugyanis olyan, melynek elemei sorokban és oszlopokban vannak elhelyezve.

E sorok egyébként még köröket is alkothatnak úgy, hogy az elemek hengerfölkületen lehetnek eloszolva, középpontjaik pedig a henger tengelye körüli symmetrikus generatrix vonalai mentén és egymástól egyenlő távolságban levő körök mentén (e vonalak és körök metszéspontjain) fekszenek; felfüggesztésük vagy alátámasztásuk pedig olyan legyen, hogy állandó egyensúlyi helyzetben minden elem geometriai tengelye merőleges a henger tengelyére és érinti azt a párhuzamos kört, melyen középpontja fekszik.

Itt a kérdés analog, mint a d) alatti egyszerűbb esetben, ugyanis, vajjon a rendszer egyes elemei által egymásra a henger tengelye mentén kifejtett translatorius erő a rendszer elemeinek lengései miatt más értékű-e, mint állandó egyensúly alkalmával és hogy e változás vonzó-e?

Dolgozatában szerző e kérdéssel mint kizárólagosan physikai problémával foglalkozik s egyelőre ennek csak egyszerű, a b) és d) pontjai alatt részletezett, de bizonyos módosításokkal megváltoztatott esetét karolja föl.

Felveszi ugyanis, hogy az állandó mágnesek méretei, középpontjaiknak egymástól való távolságához képest kicsinyek, azaz, hogy őket elemi mágneseknek lehet tekinteni.

Felveszi továbbá, hogy az elemi mágnesek, melyek középpontjai egy egyenesben fekszenek, ha kettőnél több elem van jelen, oly formán legyenek felfüggesztve (vagy alátámasztva), hogy állandó egyensúlyi helyzetükben párhuzamosak legyenek és így ekkor valamennyien a középpontjaikat egybekapcsoló egyenessel egy és ugyanazt a szöveget zárják be.

Felveszi továbbá, hogy az elemi mágnesek lengési tágaságai igen kicsinyek.

Felveszi végre, hogy egyes elemek lengő mozgásának periodusai igen kicsinyek a közönséges időegységekhez képest és hogy e szerint az egyes lengések igen sok periodusa múlik el a közben, a mi alatt középpontjaik távolsága (a translatorius erők változása miatt) észrevehető változást szenved.

Mínthogy a physikusra nézve a speciális, az egyszerűbb esetek részletes tanulmányozása rendszerint már csak azon oknál fogva is nagyon érdekes, mivel sok viszony és kapcsolat gyakran átlátszóbban és jellemzőbben domborodik ki, mint az általános eset megvizsgálásában és mivel az előbbieket a legtöbb esetben az utóbbinak igen jó előiskoláját képezik: azért az előterjesztett dolgozatában a két és a három elemi mágnesből álló rendszer lengéseinek és translatorius erőinek részletes tárgyalása megelőzi a tetszőleges számú elemből álló rendszer ide tartozó viszonyainak általános tárgyalását.

Az eredmények közül e helyen felemlítjük azokat, melyek az élettani buvároktól felvetett kérdésre is megadják a feletet.

a) Kiténik ugyanis, hogy bárhány (n számú) elemből álló rendszerre nézve az egyes elemek lengései n számú egyszerű harmonikus lengések összegeiből állanak, hogy a rendszer középpontjától egyenlő távolságban levő (e középponthoz szimmetrikusan fekvő) elemek lengései nem egyenlők ugyan, hanem szimmetrikus szerkezetűek; hogy az n^2 számú lengési amplitudók közül csak n független egymástól; végre, hogy a rendszer minden oly két elemére nézve, mely a rendszer középpontjától egyenlő távolságban van, az ezen lengő elemekre a középpontjaikat egybekapcsoló egyenes mentén működő translatorius erők középértékei értékre nézve egyenlők, de előjelre ellentettek.

b) Ennek értelmében a lengések n számú független amplitudóit mindenkor úgy választhatjuk, hogy azok kielégítsék a feltételeket, melyek fennállanak, mikor a nevezett translatorius erőknek a lengésektől függő részei *vonzó*k, azaz a rendszer középpontja felé tartók. Ha e szerint az állandó egyensúly alkalmával fellépő

translatoriuserők compensálva vannak, akkor ez esetben a lengések az egész rendszer összehúzóódását fogják létesíteni.

c) De megjegyzendő, hogy e független amplitudókat más-ként is, még pedig úgy is választhatjuk, hogy azok olyan feltételeket elégítsenek ki, melyek akkor állanak fenn, mikor a nevezett translatorius erőknél a lengésektől függő részei *taszító*k, azaz a rendszer középpontjától el vannak fordúlva. Ha itt a stabilis egyensúlyi helyzetben működő translatorius erők compensálva vannak, akkor ez esetben a lengések a rendszer kitágulását fogják eredményezni.

d) Két elemi mágnesből álló rendszernél, hol a felfüggesztés olyan, hogy állandó egyensúlyban az elemek merőlegesek a középpontjaikat egybekapcsoló egyenesre s hol A_{11} és A_{12} a lengések két független amplitudója, a rendszer összehúzóódása vagy tágulása fog bekövetkezni, a szerint, a mint A_{11} és A_{12} négyzeteinek viszonya nagyobb vagy kisebb egy harmadnál.

A gázok oldhatósága vízben.

(Kivonat Winkler Lajos márcz. 16. és május 25. bemutatott dolgozatából.)

Winkler úr ezúttal a már ismertetett absorptiométerével (Ért. I. 640), a nitrogén oldhatóságát határozta meg.

Az absorptio-coefficiensek a következők:

0°-on, 0.02348.	50°-on, 0.01087.
10°-on, 0.01857.	60°-on, 0.01025.
20°-on, 0.01542.	70°-on, 0.00991.
30°-on, 0.01340.	80°-on, 0.00985.
40°-on, 0.01183.	

E számok is, szintűgy mint az oxgyén- és hydrogénre vonatkozók, lényegesen eltérnek Bunsen adataitól; így péld. 0°-on 15.3 és 20°-on 9.9 százalékkal nagyobbak.

Május 25-iki előterjesztésében az oxgyénre vonatkozó kísérleti adatait mutatta be:

20.38°C-on 0.03083.	60.00°C-on 0.01946.
29.98°C-on 0.02609.	70.00°C-on 0.01833.
40.01°C-on 0.02306.	79.97°C-on 0.01761.
49.98°C-on 0.02090.	

Zrinyi, a költő, könyvtára.

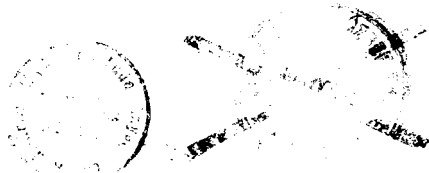
(*Majláth Béla* lt. április 6-án tett előterjesztése).

Kétszáz éve lesz néhány hó múlva, hogy a Zrinyiek utolsó fiúsarjadéka 1691. augusztus 19-én Zalankemennél elvérezve, a hírneves család nevét is sírba temette. S míg itt, a Zrinyiek hazájában a történelem örök időkre megóvta és ápolja a szigetvári hős emlékét, Zrinyi, a költő pedig munkáiban önmagának emelt ércznél maradandóbb oszlopot a nemzet szívében, lelkében, az alatt kétszáz esztendő óta egy idegen főúri család, a Daun grófok morvaországi ága a Tája folyó mentén elrejtett vöttei várkastélyában kegyelettel őrizé mind azokat a tárgyakat, melyek Zrinyi Miklós, a költő fia. Ádám halála után a családra szállottak. Ezek között kiváló érdekléssel és nagy fontossággal bírnánk nézve az a könyvtár, mely egykoron Zrinyi, a költő, tulajdona volt.

A Zrinyi-könyvtár létezésének első nyomát a magyar Történelmi Társulat 1880. évi május 7-én tartott választmányi ülésében hozta hírül Toldy László, felolvassván ez alkalommal „A Zrinyi-Könyvtár és Szluha László emlékezete” című értekezését. A nevezetes történeti hagyomány közérdeklődést keltett, de még ugyanabban az ülésben Csontos János közlése után nyilvánvalóvá lett, hogy az említett könyvtár a maga teljes egészében már nincs együtt, mert az egykori csáktornyai Zrinyi-könyvtárhoz tartozott darabok imitt-amott egyes könyvtárakban is találhatók. A választmány ez ügyre vonatkozó további határozatával felkérni kívánta a tulajdonos Daun grófot a könyvtárjegyzék megküldésére, s ennek megvizsgálásával Csontos János választmányi tagot bízta meg. Szluha László, mint a ki Toldy Lászlóval először tudatta a könyvtár létezését, további kutatásokat tett a vöttei várkastélyban, minek következtében az ő másolata szerint, a Zrinyi-könyvtárban őrzött, XVII. századból való, magyar szövegű szakácskönyv a „Történelmi Tár” 1881—82. évi folyamaiban ugyancsak Toldy Lászlótól közöltetett is.

A Történelmi Társulat igazgatóságának megkeresésére Daun gróf a sajátkezüleg írt könyvjegyzéket megküldte a társulatnak és Csontos János választmányi tag 1881. szeptember havában Vötteuba utazott a könyvtár tanulmányozására, a mi azonban nem vezetett eredményre, mert közbejött akadályok miatt a könyvtárban néhány negyedóránál tovább nem időzhetett.

Tíz év folyt le azóta, s ez idő alatt megszűnt az érdeklődés, megszakadt a további kutatás fonala.

Ez évi január 2-án azonban Pulszky Ferencz, a m. n. múzeum igazgatója értesült a vötteai majorátus urának 1890. évi október 14-én történt haláláról s ennek következtében az özvegy grófné azon rendelkezéséről, melylyel a birtokába jutott, vötteai összes ingóságok, gyűjtemények elárverezését f. évi január 12-ére tűzte ki. Az igazgató az ügghöz méltó gyors intézkedéssel január 3-án megbízott, hogy a hely színére utazzam s ott a múzeum rendelkezésére állott pénzüsszeg erejéig a Zrinyi Miklósról vonatkozó tárgyakat, különösen pedig a könyvtárat megszerezsem. S mert az árverési hirdetés megengedhetőnek jelezte az eladandókra nézve az árverést megelőzőleg is az alkut és az egyességekötést, már 4-én útban valék, hogy megbízatásomnak eleget tegyek.

Habár január 5-én már Vötteauban jelentkeztem a grófnénál, feladatomnak csak részben felelhettem meg, a mennyiben a Zrinyi Miklós fegyvertárának 1692-ben összeírt eredeti lajstroma alapján, a kisérétéhez tartozott vitézek néhány fegyverzetén kívül még csak a költőnek, halálos ágyán fölvet, eredeti olajfestésű mellképét sikerült megszereznem; a könyvtár azonban már nyolcz nappal elutazásom előtt eladatott a Daun-féle könyvtárral együtt, és harmadkézből a bécsi antiquariusok könyvpiaczára került.

Meghiúsult reményemben a becses könyvtár megszerezhetése iránt, fájdalmas érzettel eltelve, haladék nélkül a gyűjtemény nyomozásához láttam, míg végre, négy napi keresés után Bécsben, a Wiedenben, úgy a mint az Vötteauból elvitetett, egy ódonkönyvkereskedésben megtaláltam. Biztosítván az üzlettulajdonosnál a Zrinyi-könyvtár együtthagyását és a megvételi elsőbbséget a múzeumi könyvtár részére, az ott nyomban megejtett három napi bűvárlat után, a megtalált eredeti lajstrom, a gróf Daun-féle összeírás és Kende S. ódonkönyvkereskedő jegyzékének összevetése, tanulmányozása mellett a következő eredményekre jutottam.

Zrinyi Miklós könyvtárának jegyzéke még annak életében, 1662-ben készült és a birtokában volt összes könyvek czimeit magában foglalja. A kézirat czíme: „Catalogus omnium Librorum Bibliothecae Cháktorniensis Excellmi atque Illmi Dni Comitis Nicolai a Zrinio Bani Anno Domini 1662 Die 10 Octobris.“ A 30 cm. magas, 10 cm. széles, hosszúkás alakú könyv missaléből kivágott és kemény papirosra borított hártyalapba van kötve, mely elől két, hátulról 25 üres, közben pedig 61 beírott, összesen 88 levélből áll. Tartalmazza 420 műnek XI szakba beosztott címjegyzékét, melyeknek azonban sem megjelenési helyök, sem évök beírva nincsen, s a VII. „Poetae Latini“ szakba vannak a magyar verses művek is beosztva. A XI szak a következő beosztású:

I. Historici antiqui Romani et alii	51 mű
II. „ omnis generis et Nationis mixtim	47 „
III. „ Pannoniae et Orientalium	66 „
IV. Politici	40 „
V. Militares	35 „
VI. Geographi et Cosmographi (így)	27 „
VII. Poetae Latini	55 „
VIII. „ Itali	18 „
IX. Scholastici	30 „
X. Domestica Oeconomia	20 „
XI. Miscellanei	31 „
összesen	420 mű

Ezek között van azonban hét magyar, hat olasz, két latin és egy német kézirat is, összesen 16 kézirat; levonva tehát ezt: a könyvtár 1662-ben 404 nyomtatványból és 16 kéziratból állott.

Az 1880. évben gróf Dauntól készített könyvjegyzék már csak 208 művet: 203 nyomtatványt és 5 kéziratot tüntet fel, a mi a könyvtár 1662. évi állományának 210 művel, tehát lényeges csökkenését bizonyítja; míg ellenben a Kende S.-tól a múzeumi könyvtárhoz beküldött lajstrom 328 művet, tehát 120-szal többet mutat ki, mint az 1880. évi, és 90-nel kevesebbet, mint az 1662. évi jegyzék.

E három rendbeli jegyzék összehasonlításából megállapítható az, hogy az 1880. évben a Történelmi Társulat választmányához beküldött lajstrom csak részleges kivonata az eredeti jegyzéknek és nem a meglevő könyvek alapján készült, mert abban olyan művek is előfordulnak, melyek tényleg már nem voltak meg a könyvtárban; ellenben az antiquarius jegyzéke a tényleg meglevő művekkel számolt be, midőn 120-szal többet vett fel, mint az 1880. évi könyvjegyzékben található.

Valószínűnek, sőt majdnem bizonyosnak tartom, hogy a könyvtár megcsonkítása Zrinyi Ádámnak, Miklós fiának, halála után történhetett, mert az el nem gondolható, hogy Ádám, a ki iskolai írásgyakorlatait és irott latin könyveit is gondosan bekötve megőrizte, sőt maga is szerzett könyveket, a mint azt Thúróczi krónikájának brünni kiadású, hártára nyomott, szép példánya e bejegyzéssel „Ex libris Comitiss Adami a Zrinio“ bizonyítja, s ily bejegyzésekkel majdnem 40 mű dicséri egykori tulajdonosát, hogy az atyja könyvtárát megcsonkította volna; s így a hiányzó művek halála után veszhettek el, midőn t. i. Zrinyi Ádám hátramaradt özvegyét, Lamberg Mária Katalin grófnét általános örökösévé tette, ez Wlassin Miksa Ernő grófhoz ment ismét férjhez, kitől született Leopoldin nevű leányát Daun Henrik

gróf vevén nőül, Vötteau és Wlassin gróf egyéb birtokai is reá szállottak, Zrinyi Ádám özvegye pedig a könyvtárt is magával viven, az leányával együtt Vöttauba jutott.

Zrinyi Miklós tudományos műveltségének classikus alapjára enged következtetni könyvtárának említett jegyzéke; megmutatja ez nekünk bő és alapos ismereteinek fényét, mely szellemi és lelki életének bensejét megvilágította, mely költői kedélyének szárnyalását irányozta, mely hadtudományi műveinek sorára a geniális földolgozás mellett mélységet és maradandó becset hintett, a miket az élet — a társadalmi — és a katonai viszonyok kétszáz éves változása sem mosott le rólok.

Nyelvismereteinek biztos fokmérőjét adja kezünkbe e könyv-lajstrom, melynek alapján szabad határozottan állítanunk, hogy Zrinyi Miklós legkevesebb hat nyelvet értett s részben beszélt is a magyaron kívül, minthogy könyvtárából latin, német, horvát, francia, olasz és spanyol szövegű nyomtatványok és kéziratok vannak felsorolva. Támogatja ez állításunkat alapos tudományossága, melylyel prózai munkáit megalkotta, szétsugárzik belőlök az eredeti forrásokból merített fénylő világítása elméleti tételeinek, reflexióinak, meg-megjelen szépirodalmi dolgozataiban a classikus olvasottságnak geniusa, midőn költői lelkületének tüze, a latin, az olasz, a francia irodalom ismeretének benyomása lantjának húrjain megrezdül és magyar szóban tör ki ajakán.

Eredeti, bő forrásokból táplálkozott Zrinyi szelleme; ítélő, megfigyelő tehetségének alapját kedvencz tanulmánya, a történelmi művek olvasása által vetette meg. Erre utalnak könyvei, melyek között a történeti művek könyvtárának majdnem felét foglalják el, midőn a 404 műből álló könyvtárban a történeti munkák száma 164-re rúg. Nem a közönséges iskolai tudás, nem az encyclopaedikus ismeretek fölületén ápolta elméjét, de a mélyre ható, valódi tudományosság geniusa ihlette szellemét, midőn látjuk könyvjegyzékéből, hogy ismerte Titus Livius, Flavius Josephus, Cajus Julius Solynus, olvasta Plutarchot, Diodorus Siculus, Halicarnassus Dionysius, Appianus, Cornelius Tacitus, Cajus Salustius Crispus, Svetonius, Cajus Julius Caesar, Curtius Rufus; a későbbi korból tanulmányozta: Madrigano Navigatio ad terras incognitas; Navigatio Christophori Columbi; Alberici Vesputii Navigatio; Josephi Indi Navigatio, Marco Paulót, Paulus Jovius, Leonardo Aretinót, Paterculus Velleius stb. A különböző népek történetének tág mezején is otthonos volt, s korának felszínén tartotta ismereteit, mert megvolt könyvtárában: Res Brasiliae; Alfons Loschi: Comendi historici, Foniconi Strade de bello Gallico, Bentivoglio: Historia di Fiandra, Historia delle Guerre Civili de gli ultimi Tempi; Las Orbas ij Relaciones del Rey de Espano, de Antonio Perez; Historia belli Hussitorum, Historia della vita

D'Alberto Volstein stb. A hazánkra vonatkozó történeti művekből könyvszekrényében díszeskedtek; Bonfin, Istvánffy, Forgách Ferencz művei; továbbá *Rerum Hungaricarum Scriptores varii Historici Geographici, Annales Ecclesiastici Regni Hungariae, Authore Melchiore Inchofer; Archilaurus Strigoniensis, Historia della Transilvania, dal Ciro Spontani, Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Johannem Ungariae Reges; Disquisitio historico-politica de regno Hungariae Authore Martino Schödel; Pethő Gergely krónikája stb.*

S míg Zrinyi Miklós a történelem forrásaiból merített folytonos táplálékot határtalan honszeretetének, tüzelte önmagát a lelkesedésre, melylyel a magyar nemzetet igájából szabaddá, nagygyá tenni óhajta: mint hadtudományi író és nagy hadvezér levonta hadtörténelmi tanulmányainak következtetéseit s az ó-kor classikus íróinak teljes ismerete mellett belemélyedt a korában számot tevő hadtudományi művek szellemébe; át meg áttanulmányozva kivált a latin és az olasz hadtudományi munkákat. írta meg könyveit, melyekről a hadtudományok egyik hivatott művelője mondja: „Hadtudományi remek irataira nem kevésbé lehetünk büszkéek, mint nagy s magyar költőktől utól nem ért époszára.“¹

A hadtudományi elméletek elsajátítását fokozott értékűvé tette Zrinyi Miklós, a gyakorlati alkalmazásban mint hadvezér is, irataiban; nem a száraz elméletet örököltette meg egymagáért, de saját bőséges tapasztalataiban érvényesített gyakorlati kivitelét írta le azon becses munkákban, melyeknek genialitását kétszáz év múltán az elismerés babérjával üdvözli az utókor.

A kegyelet ezen nyilvánítása után nem lehet reánk nézve kielégítő Zrinyi Miklós hadtudományi alaposságának az a jelzője, hogy korának ismert összes hadtudományi munkáit tanulmányozta, de a fokozott érdeklődés igényeit támaszthatjuk akkor, midőn idáig nem kaptunk választ arra a kérdésre: vajjon a nagy hadvezér, a geniális hadtudományi író honnan merítette azt a tudást, azokat a mélyreható ismereteket, melyek nevét mint katonai íróét is megörökítették műveiben?

Tájékoztató felvilágosítást nyújt e kérdésre is könyvtárának jegyzéke, melyben a következő harminczöt katonai mű van felsorolva: Franciscus de Marchijs *Liber Magnus meras delineationes continens; La fortificatione Quardia Difesa del Francesco Tensini; Architectura militaris* három szerzőtől Andr. Cellario, Daniele Spekle és Mathiae Dögentől; továbbá: *Del arte Militare libri cinque di Hieronimo Cataneo Novarese; Florilegium Fortificatorium Autore Christophoro Mylius; Christophorus Noth-*

¹ Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái. 1891. 9. lapon.

nagel Manuale Architecturae Militaris; Kriegskunst zu Fuss Joh. Jac. Bellhausen; ugyanettől Kriegskunst zu Pferd; Arte Militare Terrestre et Maritima dell' Mario Savorgnanano; Il Seminario de governi di Stato et di Guerro, di Girolamo Frochetta de Rovigo; Justi Lipsii Saturnalium Sermonum libri duo; Fucina di Marte; Il mastro di Campe Generale di Giorgio Basta Conte d'Hust; Cl. Salmasij de re militari Romanorum; Discorso sopra la Necessita et Utilita del Architectura Militare di Pietro Sardi; Avertimenti in Facioni di Guerra di Bartolomeo Belliciar da Modena; Commentarij del Signor Blagio Montuk; Henrici Ranzovii Commentarius Militaris; Sensi civili del Co. Maiolino Bissacioni; Classicum novi Hannibalis; Galea Martis Christoph. Lachnerij; Vallo pertinente a Capitani Jo. Bapt. Tomoseno; Vegetij Opera; Theatrum Machinarum novum Georg. Andr. Pöckler; Quaedam Machinae Militares; Turtenpoch Opera Pyrotechnica; Archelei Opus pyrotectiarum; ugyan e műhöz kötve Architectura Militaris, Authore Erard. de Barle Duc; Artifices Defensionis et divers. instrumentis de Guerra; Corona e Palma d'Artigliaria Aless. Capo-Bianco Vicentino; s végre Practica Manuele del Artiglieria

A költői lelkület. az ihlettség, mely Zrinyi Miklós lángoló genialitása által epochális műveiben kifejezést nyert, művészi formáinak tökélyére szintén csak költői elődeinek beható mély ismerete után juthatott.

Ez irányban is kellő tájékozást nyújt könyvtárjegyzéke, melyben a latin remekírók, költők legnagyobb részével találkozunk, Homeros Odysseájának és Iliásának latin fordítását látjuk, nem hiányzik onnét Ovidius, Anneus Lucanus, Virgilius, Anneus Seneca, Horatius Flaccus, Juvenalis, Terentius. És mégis sajátos, hogy midőn Toldy Ferencz „Magyar költészet története“ szerint¹ a Zrinyiász megalkotásában Tasso remekműve „A megszabadított Jeruzsálem“ lebegett szemei előtt, s a kétségtelen követést mások is határozottan kimutatták² a Zrinyiászban: Tassónak említett nagy műve Zrinyi Miklós könyvtárában nem volt meg, s arról könyvtárjegyzéke hírt nem ad.

Hogy Zrinyi Miklós reflexióinak alkalmazásában Ariosto hatása alatt állott, mint ezt Arany János felismerte,³ támogatja ezt könyvtára is, a melyben könyvtárjegyzéke szerint Ariostonak

¹ 288. lap.

² Arany János: Összes munkái V. kötet. Prózai dolgozatok. 1—102. l. Greksa Kázmér: A Zrinyiász és viszonya Tasso, Vergilius Homeros és Istvánffyhoz. A székesfehérvári főgymnasium 1889/90. évi Értesítőjében.

³ Összes munkái V. kötet. Prózai dolgozatok. 1—102. l. Zrinyi és Tasso.

szatirái és Orlando Furiosója megvolt; de a mi azt is bizonyítja, hogy Zrinyi Miklós Ariosto műveit megismerhette ugyan Olaszországban időzése alatt, tanulmánya tárgyává azonban bizonyára csak otthon tette s nem Olaszországban.¹

Könyvjegyzéke a VII. és VIII. „Poetae latini és Italici“ szakban azon könyvek sorát állítja elénk, melyekből költői hajlamának tápot nyújtott, a mit azután genialitása, mesteri keze korszakalkotó époszában tükröztet vissza: Maffei S. R. E. Cardin. Bartesini nunc Urbani VIII. Poemata; Jacobi Philippi Tomasini Petrarcha redivivus; Victoria Zarkanzigethana Georgio Comiti Zrinio et aliis quibusdam Regni proceribus versibus decantata a Friderico Iatomo; Homeri Odysseas, Ilias; Publii Ovidii Nasonis Metamorphoses, ugyanannak Amatoriája; M. Anneus Lucanus de bello civili; Opera Publii Virgilii Maronis; Casparis Bartlaei Antwerpiani Poemata; Martialis Epigrammata; L. Annaei Senecae Tragoediae; From. Montmorency Cantica; Quintus Horatius Flaccus, Poetae lirici opera; Dionisii Catonis disticha de Moribus; D. Jun. Juvenalis et Auli Pestii Flacci Satyrae; Deliciae Poetarum Scotorum; Terentii Afrii Comoediae; Magyar Márs; Balassa Bálint fajtalan énekei. Igen szép história: Sigmond császárnak idejében lett dolog; Balassa Bálint és Rimai János istenes énekei; Vazelle Szigetha Grada po Borni Korneruticho Zadra vinu; La Babilona distrata Poema Herous autore Pietro Paulo Tozzi; Il Coro d'Elicone del M. R. P. D. Chrisostomo Talenti; Il Petrarca nuovamente ridotto; La Clomira Favola pastorale di Girolamo Maganati; I tre Giardini D'Madrigali del Mauricio Moro Veneciano; Epitalami de Cavallier Marino, Rime et Satyre di M. Ludovico Ariosto.

Irodalom- és költészettörténetünk szempontjából e könyvtár becsesebb része a benne őrzött kéziratokra esik, melyek közül ez alkalommal csak azokat kívánom megismertetni, melyek magyar szövegűek s részben Zrinyi Miklós sajátkezű írása, részben az ő jegyzeteivel vagy javításaival vannak ellátva, tartalmuknál fogva pedig vagy ismeretlenek, vagy oly fontos irodalmi kérdés fölmerülését okozhatják, mely a mennyire váratlan és meglepő, annyira érdekes és elodázhatlan is.

Az egyik azon szakácskönyv kézírata, a melyet már a Történelmi Társaság 1881. és 1882. évi folyamában Szilvási László másolata szerint Toldy László közölt, s a mely kis 8° alakban 49 levelet tartalmaz, melyek közül 37 levél szöveg, 6 levél lajstrom, 3 levél „Az pinczéről“ szól, s három levél latin szöveggel a fák ültetésére vonatkozik.

¹ Greksa Kázmér u. o. 4. l.

Ismeretes ugyan Forgách Ferencz, váradi püspöknek „De statu Reipublicae Hungariae“ című munkája, melynek egy XVII. századbeli kézirati példánya volt Zrinyi Miklós könyvtárában, de reánk nézve különös érdekekkel bír e 215 folio levélre terjedő példány. Érdekes azért, mert az ismert példányok között kor szerint a harmadik, a mely az autograph kézirathoz a legközelebb esik, és mert sem a Horányi hibás, sem a Majer Fidél akadémiai kiadásban ¹ felhasználva nem volt, s mert végre a kézirat végén 12 lapra terjedő, magyar szövegű feljegyzése van Forgách Simonnak, a mire már a czímirat alatti megjegyzés is oly figyelmeztetést nyújt, hogy Forgách Simon megjegyzései nem mellőzendők, mert ez Schwendi Lázárral sok dologban együtt volt és vele működött. E figyelmeztetés szerint Forgách Simon jegyzeteit a leirt história lapszéleire írta, s azokat külön lapra írva itt a kézirat végéhez fűzték, a mi határozottan arra utal, hogy ez csak másolata Forgách Simon megjegyzéseinek. E 12 lap betűinek jellege azonban inkább a XVI. század végére mutat mint a XVII-re, s kérdés támadhat az iránt: vajjon nem XVI. századbeli-e az egész kézirat. Maga az autograph kézirat a pécsi püspöki könyvtárban őriztetik. Az a példány, a melyből Majer Fidél a Monumentákban kiadta, egykor Istvánffy történetíróé volt és most a herczeg Eszterházyak levéltárában van; ez pedig mostanáig lappangott a vötteai várban Zrinyi Miklós könyvtárában, s mint variáns, Forgách Simon jegyzeteivel, történeti szempontból igen érdekes, minthogy a szerző tévedéseit igazítja ki ott, hol Forgách Simon személyesen jelen volt, s a harcokban részt vett egyénekre jellemző eseményeket örökít meg.

Nem kevésbé érdekes egy fehér bőrbe kötött 33 beírt lapból álló, negyedrétaalakú kézirat, melynek főcíme „Az militiáról irt tractatusbúl.“ Alcímei szerint ez a kézirat két részre oszlik: az első 14 lapra terjedő rész címe „Ötödik Károly császár idejében az militiáról irt tractatusból való extractus, minden rendekre nézve“; a második rész „Swendy Lázár militiájáról irt tractatusnak Extractusa minden rendekre nézve“ czímet viseli s 19 levélből áll.

Ismeretlen és kiadatlanul maradt e kézirat is; nem fordul elő sem előbbi sem legutóbbi hadtudományi munkájának kiadásában, sem önállólag, sem más műveiben felhasznált anyagként nem közölte. A kézirat nem Zrinyi Miklós írása ugyan, de valószínűleg az iródiákjáé, minthogy ez ugyanazon kéz vonása, a mely az „Ádriai tengernek Syrenaja“ című kéziratot és Forgách Simon jegyzeteit másolta Forgách Ferencz históriájához.

¹ M. tud. Akadémia. Történelmi Emlékek. XVI. kötet.

Mind a két rész a XVII. századbeli katonai szolgálattal foglalkozik; s míg az első rész az általános hadi szolgálat viszonyaival ismerteti meg, a második rész a hazánkban is érvényesült szolgálati kötelességek leírását tárja elénk s 55 szakaszon keresztül elmondja a főgenerálistól kezdve a markotányosig az egyes tisztek, altisztek, vitézek, káplárok, dobosok, siposok kötelességeit a gyalog és lovas hadaknál; szól az esküvéről, a főkapitánynak adandó conventiók levélről, az íródeákról, a mezei borbélyokról, a 24. szakaszban a Federhansokról, az Eisenbeisserekről és a Spiesknechtekről, a hadak fizetéséről és a fizésmesterekről.

Egy zöld papirostáblába kötött folio alakú kézirat „Ádriai tengernek Syrénája“ czímmel Zrinyi Miklósnak ugyanezen cím alatt 1651-ben Bécsben 4° alakban kiadott munkáját tartalmazza. A 189 lapra terjedő kézirat Zrinyi Miklós íródeákjának az írása, a melyről a nyomtatás történt. Ezt bizonyítják a költő kezeirásától eredő hibaigazítások, törlések és bejegyzések, a melyek szerint a szedés eszközöltetett. A javítások mindannyia az orthographiára vonatkozik. A lap szélére sajátkezű jegyzetet ír „Idilium“ második része első versszakának második sorához az Aspis kigyóról: „Aspisok kigyók azt mondják, hogy az farkával béteszik az fülét, hogy ne hallhasson.“ Ugyanott az 5. versszak 4. sorában Herculesről megjegyzi: „Hercules az, mely medvét megölt, az egekben csillaggá lett.“ Továbbá a 7. versszak 3. sorában hadnagyról megjegyzi: „Circe az görög hadnagyokat különb-különbféle állatokká változtatta; carminibus Circe socios mutavit Ulyssis;“ a 7. versszak 3. sorához följegyzi: „Perseus király leánya Daphne, Apolló szerelme elől szaladván, Laureussá változott.“

Ilyen lapszéli megjegyzések előfordulnak a Zrinyiászban is. Ennél érdekesebb dologról értesít azonban bennünket a kézirat 18. lapjának b) oldala, a hol a Pars Secundának 5., 6. és 7. versszaka van. E versszakok keresztül vannak húzgálva s azt jelezik, hogy a Zrinyiász költője, midőn már megírta nagy eposzát, még azután javítgatott rajta, s az eredeti szöveget megváltoztatva, újabb conceptionnak adott helyet; s míg a későbbi fogalmazvány csak az 5. versszakban adja elő Palota megszállásának előkészületét, a kitörölt eredeti ugyanazzal három versszakon át foglalkozik.

A kihúzott 5., 6. és 7. versszak eredeti fogalmazványa a kéziratban im ez:

5.

És ez a bátor vitéz vala Palotán
 Király hagiásából jó gondos Kapitán
 Ez Arszlánnak mérgét ideien meghalván
 Kezde szorgoskodni mindenről gondolván.

6.

Először is ira az Salmensis Groffnak
Küldgiön segítséget korán Palotának :
Azért Groff meghagya Izdenchi Istvánnak
Hogy száz gyaloggal segéchen Palotának.

7.

Lén Pápáról is alkalmas segichége
Mert harmadfél száz gyalog onnan eljüve
Túri Farkast öcsét kapitán elkülde
Maximiliánhoz segichéget kérve.

Ugyancsak a 14. rész 4. és 5. versszaka a kéziratban ki van törölve; a 4. versszak olvashatatlan, az 5. pedig így hangzik :

5.

A mi szent házunknak ű hüü komornyikja
Mi igaz hütünknek erős tartalékja
Kifogják esmerni üt e napokba
Mert Isten akarta . . .

Volt még Zrinyi Miklós könyvtárában egy „Igen szép história Sigmond chászárnak idejében lett dologról“ cím alatt, melyről azonban csak annyit tudunk, hogy az már 1873-ban nem volt meg, mert a most említett évben, midőn Szluha a könyvtárat vizsgálni Vöttauban járt, Toldy Ferencz levelére azt válaszolja,¹ hogy Balassa „Fajtalan és Istenes énekei“ s az „Igen szép história“ Daun Henrik gróf nyilatkozata szerint eltűnt. Daczára annak, hogy e kézirat már a vöttaui várban elkallódott, annak nyoma veszett, mostani birtokosa ugyanazon címmel jelzett egy kéziratot. Abban a hitben, hogy a jelzett cím alatt Tinódy Sebestyén históriás énekére vagy épen Zrinyi Miklós valamely ismeretlen költeményére bukkanok, megvizsgáltam a 74 lapra terjedő, ivrét-alakú, pergamentkötésű kéziratot, de az sem címének, sem a címben feltüntetett tartalomnak meg nem felel; a kéziratnak nincs is címe, s legkevésbé sem foglalkozik Zsigmond király korával.

A kézirat ötsoros versszakokban ötös rímmel irt költemény. Három részre oszlik Pars prima, secunda és tertia felirattal. Az első részben van 30 levélen 409 versszak, a másodikban a 30. laptól az 59-ig 411. versszak, és a harmadikban 59. laptól a 74-ig 242 versszak. Az utolsó versszak alatt az ör-szó: „szavát felemelvén“ áll; de az erre következő 17 levél üres maradt, s a költemény nincs befejezve.

¹ Dr. Toldy László: Szluha László emlékezete és a Zrinyi-könyvtár. 8. l.

E töredékes költemény XVII. századbeli költészetünk történetének néhány, igen nevezetes momentumához szolgáltat felvilágosító adatokat és talán oly irodalmi kérdés felmerülését idézi elő, mely a Chariclia első szerzőségének eldöntésébe mélyen belenyúl, mert e kézirat nem egyéb, mint a Charicliának első három része, mit Gyöngyösy István még tíz részszel megtoldván, azt „Új életre hozott Chariclia“ czím alatt tizenhárom részben 1700-ban Lőcsén kiadta.

Köztudomású dolog, hogy Gyöngyösy István a Charicliát a XVII. század utolsó éveiben, tehát oly időben dolgozta fel, midőn már Zrinyi Miklós fia, Ádám is elhalt és bárha ezen kézirat az 1662. évben készült könyvjegyzékben nem fordul elő, Ádám halála után az a könyvtárba nem juthatott, mert a Zrinyi-féle ingóságok az özvegy birtokában a XVII. század vége felé már Vöttauban voltak. Ellenben a valószínűség minden jele arra mutat, hogy Gyöngyösy István a Chariclia kéziratát — bár mi úton és módon — másolatban a Zrinyi-könyvtárból kapta meg s abból készítette Charicliáját.

Maga Gyöngyösy a címlapon mondja: „némely régi versek rongyából, és sok fogyatkozásiból újabb és jobb rendben vétele.“ E régi versek rongyai pedig, melyeket Gyöngyösy említ, nem más, mint a Zrinyi-könyvtárban levő töredék. Ugyancsak a Chariclia ajánló levelében írja, Andrási Péter szájába adván e szót: „Kár, hogy olyan rendetlenül vagon a Chariclia Históriaja, és nem vészi valaki azt igazításban...“ Ha tehát a Charicliának nyomtatott históriája magyar nyelven Gyöngyösi előtt nem volt, — a mint hogy ennek nyomai nincsenek — az esetben Andrásy Péter a Chariclia históriáját abból a kéziratból ismerhette, melyet neki Gyöngyösy olvasni adott, a mely felett Andrási sajnálkozott „hogy olyan rendetlenül vagon“, s végre a melyet Gyöngyösy később saját szavai szerint „új életre hozott“; ez pedig a Zrinyi-könyvtárból Gyöngyösyhez jutott kézirat másolata volt.

Még az a, netalán fölmerülhető ellentmondás: hátha még fiatal korában írta Gyöngyösy a kérdéses kéziratot, s Zrinyivel közölve, ennek könyvtárában maradt, megdől, mert a kézirat keletkezésének éve is szabatosan meghatározható a bejegyzésből, mely a kézirat felső táblájának belső oldalán Zrinyi Miklós kezevonásával írva van. A bejegyzés így szól: „Anno 1646. (13. octobris) indultam meg én (egy szó kitérőlvé) az Felső-Magyarországban és azonfölül más országokban, látni, hallani tanulni így ajálván ezeket.“ Ez év jelzi a kézirat keletkezésének idejét és azt az időt, melyet Zrinyi Miklós nemcsak Felső-Magyarországban, de Olaszországban is utazással töltött el,

az alatt ismerkedvén meg Tasso műveivel is, mert már 1651-ben megjelentette az ádriai tengernek Syrénáját.

Gyöngyösy, ha elfogadjuk Arany János és utána Toldy Ferencz nézetét, hogy 1625-ben születethetett legkorábban, 1646-ban 21 éves ifjú volt és mert Gyöngyösy költői munkássága már csak Zrinyi Miklós halála után kezdődik 1664-ben, ki van zárva annak lehetősége, hogy a Chariclia megírását mint 19 éves ifjú kezdette volna meg; sőt Gyöngyösy is azt mondja ajánló levelében: „Eleget gondolkodtam ugyan, mi mellett lehesen Nagyságot azon új Esztendőben illendőképpen idvezlenem és voltam azon, hogy nem *mások leleményét* toldozva foldozva, hanem csupán a magam elméjétől származott valamely újságot írva . . .” stb.

Ismeretlen maradt Theogenes és Chariclia történetének első magyar fordítója, mert azt Gyöngyösy, akár szándékosan, akár nem, meg nem nevezte, bárha előtte feküdt Heliodorus fordításának töredéke, mely hozzá a Zrinyi Miklós könyvtárából jutott, s nem annak a második ismeretlennek a fordítása, a ki nem ismerve Heliodorust, saját esze szerint egészítette ki Chariclia történetét.¹

Gyöngyösy István azonban nemcsak átdolgozta Zrinyi Miklós Charicliáját, de őt eme kiadványának igen sok helyén a szó szoros értelmében másolta is. Átvett tőle sorokat, egész versszakokat, széthányva azokat más-más helyütt alkalmazta, a mi leghatározottabban tanúskodik a mellett, hogy Gyöngyösy előtt a tőle meg nem nevezett névtelen első szerzőnek, Zrinyi Miklósnak műve feküdt. Álljon itt állításaink igazolásául néhány példa, melyekkel véleményünket bizonyítani kívánjuk.²

A kéziratban az első rész első versszaka ez:

Az tágh hyres Nylus hét szép ágaival
Aegeum tengerben dől sok habjaival
Messze járást szerez hosszú utáival
Vigh tartományokat bevith áriaival
Kazdagíth népeket marhás hajóival.

Gyöngyösy e versszakból a harmadik sort egyszerűen kihagyva, három szó megváltoztatásával így veszi át a versszakot:

A szép Nilus-vize hét tág ágaival
Aegyptom-tengerben dől sok habjaival,
Sok tartományokat bővít aranyival,
Gazdagit Népeket marhás hajóival.

¹ Gyulay Pál Irodalomtörténeti előadásaiából, Gyöngyösy István iskolája.

² Felette sajnáljuk, hogy Kende S. a kézirat jelen tulajdonosa üzleti szempontból nem engedte meg a hosszabb tanulmányozást.

Ugyanott a kézirat második versszaka így szól :

Eredetith veszi az paradicsomból
Mert ot buzog tiszta és hives forrásbúl
Küllieb hogi érkezik vizek toldásábúl
Elbévól vastagul azok sok voltábúl
S hatalmas naggiá nő szaporodásábúl.

E versszaknál Gyöngyösy a két első sort összehúzza egy sorba s a többi három sort meghagyja így :

A Paradicsomnak ered forrásából
És helyebb érkeznén vizek — toldásából.
El-bövül s vastagul szaporodásából.
Hatalmas nagyra nő azok sok voltából.

Az első rész 7. versszaka a kéziratban ezt mondja:

Annai szó lehetne ennek mivoltáról
Feöld alatt nagy messze titkos foliásáról
Egy hegi alol viszont kizuldulásáról
Aranial homokja elvegy forrásáról
De másoknak hagiom én az Irást arról.

Ugyane versszak Gyöngyösynél a hatodik, itt a Zrinyi negyedik sorát kihagyva, átveszi az egész versszakot ilyformán :

Több szó is lehetne ennek mivoltáról
Egynéhány helyeken földben búvásáról,
És ez alatt levő titkos folyásáról,
De mások írjanak ezeknek dolgáról.

A kézirat 9. versszaka Heraclea keletkezését adja elő s ekképen mondja el :

Heracleus Chyszar volt ennek kezdője
Az maga nevére várost nevezője
A fundamentomából el-feől emeleője
De Vespasianus fallal keriteője
Nagy Domitianus helében késziteője

Gyöngyösy a 11. versszakban ugyanezt a 3. sor kihagyásával így adja elő :

Hercules volt ennek első építője,
A maga nevére Várost nevezője,
Pius Antonius felékesítője,
És Vespasianus kövel kerítője.

A második rész első versszaka a Zrinyi kéziratban imígy szól :

Midőn már ily pusztán hadnak szigeteket,
Felgyujtván mind környül s benne is a részeket
Oltalmátúl fosztván szép erősségeket
Láng elemészténé benne épületeket
Olly nagy ropogással vesztene mindeneket.

Gyöngyösy ugyancsak a második rész első versszakában elhagyja a kézirat második sorát, az első sort a negyedik helyére teszi, s az egész versszakot eképen veszi át:

Midőn felpredálván minden szegleteket
Oltalmátúl fosztván szép erősségeket
A láng megemésztvén az épületeket
Pusztán hagyták volna már a szigeteket.

Kéziratunk 3. részének utolsó versszaka, melylyel a mű megszakad, így hangzik:

Ezt mondja Caricles az áldott leánynak
Amaz nagy csendesén hallgatója annak
Össze vonja hegyét ő gyenge vállának
Fejét lefüggeszté szemei húnynának
Alázatossággal tagjai állának.

Megtaláljuk e versszakot Gyöngyösynél a 4. rész 238. versszakában, midőn is a kézirat második sorát mellőzve, a többi négy sort így módon veszi át:

Igy szólla Caricles beteg leányának
Kire öszve-voná a hegyit vállának,
Lefüggeszté fejét, szemei húnynának,
És alázatosan így felel attyának.

A kézirat utolsó versszaka alatt áll a következő versszaknak őrszava „szavát felemelvén“, a mi valószínűvé teszi, hogy a műnek folytatása is volt, s bár ha a kéziratban erre 17 üres lap következik, nincs kizárva annak a lehetősége, hogy talán egy másik füzetben lett az folytatva.

Kétségtelenül bebizonyítotttnak hisszük, hogy Heliódorus Charicliájának első magyar fordítója Zrinyi Miklós volt, Gyöngyösy István pedig ez első fordítás alapján dolgozta át a maga Charicliáját, nemcsak, de talán meg nem engedett módon is eltolajdonított abból egész versszakokat, a mit biztonságban elkövetnie csak úgy lehetett, ha a „némely régi versek rongyai“ csak kéziratban volt még meg, s ennek szerzőjét ismeretlenül hagyta.

A Zrinyi Miklós könyvtárában talált kéziratoknak legszebb gyöngye, költői ihlettségének legkiválóbb nyilvánulása egy cím nélküli, 14 versszakból álló költemény, melyben fia halála fölött kesereg. A költemény Zrinyinek sajátkezű írása, mely teljesen azonos a 6. számú könyv címlapjára irt kilenczsoros vers írásával.¹ Az első négy versszak négysoros alexandrinus négyes rímmel írva; az 5., 6. és 7. kilenczsoros versszakban megbontja az alexandrinust, s nem kötött rímmel szabadabban versel vegyes

¹ A «Sors bona nihil aliud» magyarázata.

ütemű hatossorokban, s az utolsó vegyes ütemű hetes; a 8—14. versszak ismét négysoros alexandrinus négyes rímmel.

Kiadatlan és ismeretlen maradt Zrinyi Miklósnak eme gyönyörű költeménye, melyből azt is megtudjuk, a miről eddig adatlan nem birtunk, hogy Zrinyinek Ádámon kívül még egy másik fia is volt, a kinek korai elhunytáról elmélkedik. Kisebb költeményei között alig van más, mely oly lendületes volna, mint ez. Fia halálát összehasonlítja Izsákéval, s elborult kedélye vigasztalást talál a keresztény vallás hitelveiben, midőn fiát örök életűnek mondja a paradicsomban, míg itt a földön a bánat hervasztaná el. De csak ismét keresztültör e vigasztaláson a hazafi, a vitéz katona, az atya és a költő fájdalma, midőn keseregre reményének csalódása fölött, nem élhette meg, hogy fiát magához méltó hazafinak, vitéz katonának és költőnek láthassa, a ki nálánál is vitézebb katona, nagyobb költő és nagyobb hazafi lehetett volna, hogy a hazát a Zrinyi jó névvel szolgálhassa. Megkapó különösen a 9. és a 10. versszak, melyben a fülemile bánatos dalában nem a panasz hangját, de az ima zengését hallja, sebző fájdalmáért hálát adva Istennek, míg az ő tavaszát a balsors téltre fordítá, mert az ő kis fülemiléje elrepült s reménytelenül hagyta vissza a kesergő hazafit, vitéz katonát és atyát.

E szép költemény teljes szövege így hangzik: ¹

1. Elég vala Istennél Ábrahám jó kedve
Fiának halála mert meg volt engedve
Másképen vagyok én Istentől büntetve
Avagy talán Istentől szeretve.
2. Megláta kis Izsákot és megszereté
Karangyalok köziben el is viteté
Azt az áldozatot menyben helyezetté
Paradicsom kertiben őtet téteté.
3. Tudom miért kellett most szinten az Úrnak
Paradicsom kertiben kis virág Izsák.
Tavasszal ugyanis virágot plantálják
Őtet is most ültetik kisdéd anygalkák.
4. Virágjában megmarad mindenkor ottan
Itt pedig az földön lett volna hervadtan
Ottan örök öröme neki az Úrban
Itt bú bánat őtet verne világban.

¹ E költemény eredeti kéziratát jelenlegi tulajdonosa nem engedé ugyan meg lemásolni, de azt Szluha László egyéb jegyzeteivel, ki azt még 1875-ben irta le Vöttauban, Toldy László t. barátom szívésségéből megkapván f. é. február 3-án kelt sorai kíséretében, az eredetivel összehasonlítottam.

5. Ebben csak egy ok van
Az kit én szívem bán
Hogy nem értem gyümölcsöt
Urának hazának
És nagy Jehovának
Hadd talált volna kedvet
Mint pálma fa termett
Úgy ő neki kellett
.
6. De hiába sírok
Utánna ohajtok
Fátum irigy én nekem
Hogy ha ember korban
Ő jöhetett volna
Azt bizonynal elhittem
Ő Zrinyi jó névvel
Vitéz magyar kézzel
Kedvet tett volna nekem.
7. Így okozta Isten
Az ember mit tegyen
Vele nem pörölhetni
Az mi dolgunk nem más
Csak mint pironkodás
Mindent el kell szenvedni
Mind jóért gonoszért
És bal szerencséért
Az Istent kell áldani.
8. Im most ifjodik megvénuült esztendő
Tavasza fordula téli kemény idő
Újjul föld frissül viz vigadik az erdő
Teli szép madarakkal magas levegő.
9. Az szép fülemile sirással úgyszik
Régi bánatjáért, hogy panaszkodik,
De nem, hanem még inkább ő vigadozik
Hálát Istennek ad, néz fel imádkozik.
10. Ah az én tavaszomat írgy elronta
Szerencse sőt még inkább télre fordíta
Derült szemeimet essőnek bocsáta
Jéggel én szívemet s húval beboríta.
11. Gyönyörű madárkám picziny fülemilém
Az igen hirtelen elröpüle tőlem
Az én nekem vala minden reménységem
De mint könnyű árnyék el kele előlem.
12. Így számlálom vala az én jövődömet
Hogy sok idő mulván az megvált engemet,
Hogy követi, meg is haladja versemet
És szegény hazánkért igyekezetemet.

13. Zengőbb trombitával magyar vitézséget
 Fogja énekelni erős kar erejét
 És hogy ő is aztán érdemeljen illet
 Kinek énekelhessék cselekedetét.
14. Az szép fülemilét az irigy halál
 Lecsapa keblemben szörnyű kaszával
 Izsákot melly vala mint egy szép virág száll
 Kertek szépségére melly olly gyönyörűn áll.

Midőn Zrinyi Miklós könyvtárából az előadottakra kívántam a tisztelt Akadémia figyelmét irányozni, mély sajnálatomat kell kifejeznem azon, hogy az áldozatkészség daczára, mellyel mind a magas Közoktatási miniszterium, mint a m. n. Múzeum igazgatója az országos könyvtár törekvését e csakis reánk nézve érdekes könyvtár megszerzésében támogatta, e törekvésünk sikertelen maradt.

A rövid tartamú szabadságvesztés- büntetések és a feltételes elítélés.

(Kivonat *Tóth Lőrincz* r. tag április 13-án fölolvasott értekezéséből.)

Azon újabb eszmék közt, melyek a büntető jog terén fölmerültek és nagy érdekeltséggel tárgyaltnak, egyik legfontosabb a „feltételes ítéletek“ kérdése, mely abból a tapasztalás szülte meggyőződésből fejlett ki, hogy a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések általában, de különösen azoknak jelenlegi hiányos végrehajtása mellett, többféle tekintetben hátrányosoknak bizonyúlnak, s azért más büntetési rendszerekkel helyettesítendőek. Ez említett intézménynek, melynek czélszerűsége kérdésében a jogtudósok két táborra oszlanak, több oldalra kiható célja van, s ha e célok nem mindnyájan érhetők is el egyenlő sikerrel, tiszta nyereség az is, ha azok közül csak egyik-másik is beválik a gyakorlatban. A felolvasó azon véleményhez csatlakozik, mely a „feltételes elítélés“ rendszerét és ez által a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések roppant számának kevesbítését, a törvényhozás által figyelembe veendőnek tartja, de kellő óvatosság és gondos körültekintés alkalmazásával, nem elhírtelenkedve, hanem a szerzett tapasztalások eredményeit, a büntető statisztika ide vonatkozó adatait higgadtan megfigyelve, különösen szem elől nem tévesztve a magánérdekek jogos megóvását s kiegyenlítését, mi által a rendszert kárhóztató ellenvetések egyik legfőbbike szűnik meg.

Legfontosabb a feltételes elítélés rendszerével elérhető célok közt, hogy oly vádlottak, kik első ízben és nagy mértékben enyhítő körülmények közt követtek el csekélyebb jelentőségű, habár rövid tartamú fogsággal büntetendő törvényszegéseket s megromlottaknak még nem tekinthetők, és fogházakban, ezek mostani állapotában, majdnem kikerülhetetlen erkölcsi elsüllyedésnek lennének kitéve, el ne zárassanak s a szabadságvesztés-büntetéstől s a vele járó megbélyegzéstől és hátrányos anyagi következtetésektől, föltételeesen, t. i. bizonyos időn át tanúsítandó jó viselkedés föltétele alatt, megmeneküljenek, a mi a most fennálló s a bírót szorosan kötelező büntető törvény keretén belül lehetetlen.

Ismerteti azután felolvasó a feltételes ítéletek kérdésében a külföldi s hazai jogirodalom terén történt és már törvényhozási eredményekre is vezetett élénk mozgalmakat, megnevezve az írókat, kik részint az eszme kivihetősége s hasznossága mellett, részint annak ellene érvelve s gyenge oldalait kimutatni erőlködve, élénk vitákat folytattak. Hazai jogtudósaink közül különösen felemlíti dr. Fayer László egyetemi tanárt, Gruber Lajos, Reichardt Zsigmond, Markus Dezső ügyvédek, stb. mint az eszme buzgó védőit, s dr. Illés Károlyt és Baumgarten Izidort, mint annak ellenzőit; felsorolja továbbá a tudományos egyletek s congressusok votumait. De nem csak a tudósok gyűlésein talált túlnyomó pártolásra a „feltételes ítéletek“ rendszere, hanem a törvényhozó testületektől is felkaroltatott és különféle módon, de egyazon célra irányzott érvényesítése több államban és pedig az északamerikai Egyesült-Államok egynemélyikében, s Angliában és gyarmataiban már a tudományos congressusok verdiktjeit megelőzőleg lépett életbe. Az elv alkalmazásának dicsősége s érdeme Európában Angliát illeti meg, hol azt, noha más alakban, jóval előbb léptették életbe, mint Belgiumban s Franciaországban, sőt Massachusettsben ilyenmő intézkedés már húsz év óta van életben.

Felolvasó, mielőtt az életbe léptetett, egymástól lényegesen eltérő rendszerek ismertetésébe bocsátkozott, a vezéreszméket mutatta fel, melyek az említett irányú javítások alapelveit foglalják magokban.

Ma már, a tett tapasztalások nyomán általánossá vált a meggyőződés arra nézve, hogy sem az anyagi büntető törvény, sem a büntető eljárás eddigi reformjai nem meritik ki a kellő gondoskodást, melylyel a tudomány s ennek fáklyája mellett haladó törvényhozás e téren az emberiség s közjólét érdekeinek tartozik, hanem, hogy lelkiismeretes figyelem fordítandó a büntetések célszerű végrehajtására s arra a hatásra is, melyet a büntetések s különösen a leggyakrabban alkalmazott s a mai

büntetési rendszer súlypontját képező szabadjog-vesztés különféle fajai és módjai az elítéltekre gyakorolnak. Legfőbb feladat lehetőleg megelőzni a visszaeséseket, melyeknek mindinkább növekedő száma a kriminalisták valódi réme. Az alkalmas és sikeres módzatok megállapítása, melyek e bajon segíthetnének, ma a büntetőjogi irodalom legfontosabb kérdése. El van ismerve, hogy a visszaesés ellen ekkorig megkísérlett küzdelem a nagy cél elérésére elégtelen, mert az alkalmazott eszközök és módok hiányosak. A gyakorlati tapasztalásokkal rendelkező szakértők egyetértő véleménye szerint, az ijesztően szaporodó visszaesések legfőbb oka abban rejlik, hogy a szokásos és alkalmi bűnösök, a teljesen megromlottak s csak eltévedtek, a veteránok és újonczok nincsenek kellőleg elkülönítve, nincs meg a szükséges *egyénytés* s osztályozás, mely a büntető igazságszolgáltatás egyedüli biztos alapja. Mint az orvosnak nem lehet, a magában véve legjobb elmélethez való ragaszkodásból, minden betegét egyformán gyógyítani, úgy a kriminalista is kénytelen különféle egyénekre különféle egyéni szabályokat alkalmazni, ha célt akar érni.

Különösen feltűnt e mellett az igen bőven s nem helyesen alkalmazott rövid idejű szabadságvesztés-büntetések káros hatása a tekintetben, hogy a szokásos visszaesők, a társadalom makacs, gyökeresen megromlott ellenségei a társadalomba csakhamar visszatérve, visszanyert szabadságukat ismét rosszra fordítják, a fogházakban pedig a még meg nem romlott újonczok tanáraivá lesznek, kik a hely hiánya s különösen kellő számú magánzárkák nemléte miatt, tőlük el nem különítve, tanácsaik által kitanult s teljesen megromlott gonosztevőkké képződnek. — E tapasztalások általános meggyőződéssé érlették, hogy a visszaesések megelőzésére egyik legsikeresebb rendszabály, hogy minél kevesebb ember, főképp minél kevesebb fiatal ember zárasék el fogházakba, melyek, ezeknek jelen s nem is egykönnyen javítható állapotában, a bűnök legtermékenyebb tenyésztői. — Másik tapasztalás, hogy a szabadságvesztés-büntetés, ha rövid idejű, elrettentő hatással alig bír s míg egy részről a javulást, a beteg lelkület átalakítását nem eszközölheti, más részről a bármily rövid időre elzárt rabot ép úgy megbélyegzi, mint a hosszú tartamú, s egész hátralevő életére érzékenyen sújtja úgy társadalmi, mint kenyérkereseti tekintetben, a jobbak társaságából kizárja s a gonoszokkal együtt élésre szorítja; — a csekélynek látszó büntetés tehát ily egyénre nézve elkövetett cselekvényével arányban nem álló, mert egész életére kiható, kegyetlenül súlyos büntetéssé válik. Ez okok vezettek oda, hogy az alkalmilag rosszra tévedt emberek, főképpen pedig a fiatal törvényszegők, kisebb jelentőségű, nem mélyebb megromlott-

ságból, hanem gondtalanságból, könnyelműségből, pillanatnyi szenvedély hatása alatt stb. származó tetteikért el ne záras-
sanak, a túltömött fogházak ragályozó s örökre megbélyegző
levegőjébe ne szoríttassanak s ha lehet, a becsületes életnek
megmentessenek.

Felolvasó átmegy azután némely büntetésnemek bírálására,
melyekkel a rövid szabadságvesztés-büntetéseket azok, kik ezek-
nek hátrányait elismerik, pótolni s helyettesíteni akarják, milye-
nek: a bírói dorgálás, a pénzbüntetés, házi fogság, rendőri
felügyelet stb., melyek sem egyenként, sem összesítve meg nem
felelnek annak a célnak, hogy a rövid szabadságvesztéssel
kapcsolatos bajokat megszüntessék, és saját hátrányokkal járnak.
Kiterjeszkedik továbbá azok véleményének czáfolására, kik, bár
a hiányokat nem tagadják, de nem tartják szükségesnek az
eltérést a megszokott jelen rendszertől, s ennek keretében
hiszik a hiányokat orvosolhatni s megfelelő gyógyszernek vélik,
ha a fogházak a célznak megfelelő állapotba tételnek s a rövid
szabadságvesztés-büntetések végrehajtása czélszerűen eszközölte-
tik, nevezetesen: hogy az elítéltek különféle kategóriái egy-
mástól gondosan elkülönöztetnek, az első ízben törvényszegők,
különösen a fiatalok, magánzárkákban, veszélyes befolyásoktól
megóva, őriztetnek. A felolvasó ebben nem talál megnyugvást,
mert nálunk a szükséges számú büntető s javító intézetek s
helyiségek hiánya miatt a szabatos végrehajtás lehetősége még
oly távol áll, hogy erre, pénzügyi viszonyaink tekintetbe véte-
lével, még igen sok ideig gondolni sem lehet. Felemlíti, büntető
statisztikai adatok alapján, a magánzárkák kevés számát, a
büntető intézetek túltömöttségét, a különféle kategóriákba tar-
tozó elítéltek összevegyítését, szóval: hogy a büntető törvény
erre vonatkozó rendeleteinek végrehajtása oly hiányos, hogy
e mellett más megfelelő módzatokról okvetlenül kell gondos-
kodni, melyek során első helyen áll a „feltételes elítélések”
rendszere, melynek lényege abban áll, hogy az első ízben s
kevésbé jelentékeny törvénysértésekért elítéltek, bizonyos időn
át tartó, teljesen jó és helyes magaviselet feltétele alatt, szabad
lábon hagyassanak s a büntetést csak akkor állják ki, ha a
feltételnek, a bennök helyezett bizalomnak, eleget nem tesznek,
a mikor azután visszaesőknek tekintetvén, többé e kedvezésben
nem részesülhetnek.

Felolvasó értekezésének e poleмикus része után részletesen
ismerteti az új intézményt, felmutatja az amerikai s angol és
ezekkel szemközt a belga és franczia (Bérenger-féle) rendsze-
rek külön módzatait s különbségeit s kijelöli hiányait;
azután összegezi a többféle és sokoldalú előnyöket, melyek a
feltételes ítéletek rendszerétől általában várhatók; végre sorban

felemlíti s czáfolja a nevezetesebb ellenérveket s kifogásokat, melyek a javaslat ellenében részint annak határozott rosszalói, részint az aggódók s az elvet magát ugyan sok tekintetben helyeslő, de félénkebb természetű, vagy a fennálló iránt elfogultabb jogászok részéről felhozatnak. — Élesebben kel ki a védett rendszerben állítólag kísértő lágyszívű és érzelgős álhumanizmus vádja s a magyar bírák megbízhatlanságából merített vád ellen, védelmére kel a hazai bíróságnak úgy jellem, mint tudományos képzettség tekintetében, mely ma már a kötelességérzet oly fokán áll, melynél nem lehet alaposan félni attól, hogy az állami s társadalmi legmagasb érdekek védelmét el fogja hanyagolni, s e tekintetben, ha jelenleg még hiányok volnának is, napról-napra előrehaladó javulást vár. Az eddig szerzett tapasztalások is, azon államokból, hol a rendszer már el van fogadva, alaptalannak mutatják az aggodalmat, hogy a bírák igen bőkezűen fognak bánni a kedvezményenyl s meghiusítják a szükséges repressiót.

Legfontosabb ellenvetés azoké, kik elismerik ugyan, hogy a cél nemes, de azt mondják, hogy nemes cél is csak úgy helyeselhető, ha általa magasabb érdekek nem szenvednek sérelmet; már pedig a feltételes elítélés rendszere a vádoltak javát elébe teszi a közjónak, mely azt kívánja, hogy a bűn okvetlenül megtalálja büntetését, s a kellő jogvédelem, a becsületes polgárok kárára, semmiféle okból és senki kedvéért háttérbe ne szoríttassék. Ha ez így volna: a feltételes elítélés tanát kétségkívül el kellene vetni. De azt kell megvizsgálni: vajjon nem nagyobb hátrányával jár-e a közjónak a csekélyebb törvénysértésekre kimért rövid szabadságbüntetéseknek minden viszonyok közt kimaradhatlan alkalmazása, mint azoknak némely esetekben megengedett, szigorú törvényes feltételekhez kötött felfüggesztése s a föltétel teljesítése után, elengedése? — e kérdésre pedig igennel kell felelni, — mindig szem előtt tartván, hogy az életbe léptetendő intézmény egészséges alapokra legyen építve, hogy annak csak oly megszorítások mellett lehessen helye, melyek annak túlságos kiterjesztését s alkalmazását lehetetlenné tegyék, hogy az ne legyen szabály, hanem csak kivétel, hogy másoknak kárt ne okozzon s jogos követelések kielégítését meg ne hiúsítsa stb. — Az ellenérvek súlyát, melyek kétségkívül nagy figyelmet s megfontolást érdemelnek, felolvasó véleménye szerint, a kérdésben levő rendszer lehető legóvatosabb s minden oldalra körültekintő szervezésével és formulázásával ellensúlyozhatni s az aggodalmakat legnagyobb részben meg lehet szüntetni; miért is az értekező oda concludál, hogy az eszme minden esetre méltó arra, hogy bővebb tapasztalások s statisztikai adatok gyűjtése után, ha ezek annak

életrevalóságát bővebben bebizonyítják, Magyarország culturalis feladatai közé is felvételük; addig azonban, hogy minden hirtelenkedés és rögtönzés, mely ily fontos tárgyban sohasem engedhető meg, a figyelmes szemlélő álláspontjára helyezkedhetünk. „Hamis ideálokért nem fogunk lelkesülni, ezzel végzi az értekező felolvasását, de a megismert valódi jót, minden akadályokkal szemben, diadalra juttatjuk“.

A

Zsigmond-kori oklevéltár előmunkálatai.

(*Fejérpataky László* lt. április 13-án felolvasott jelentése.)

Történetíróink régóta érzik egy oly oklevél-gyűjtemény hiányát, mely Zsigmond király hosszú, csaknem ötvenegy éves uralkodásának okleveles emlékeit általános történelmi szempontból magába foglalná. Krónikáinknak, egykorú évkönyveinknek és egyéb kútfőszerű emlékeinknek hézagosa volt arra utalja a feldolgozó történetírót, hogy munkáját eredeti oklevelek adatain építse fel; tehát elébb gyűjtőnek kell lennie, az anyagot nagy fáradsággal felkutatnia, a helyett, hogy megbízható publicatiók alapján a feldolgozás munkájához láthatna. Pedig a félszáz évnél hosszabb időszaknak történelmünk szempontjából számos oly nagy-érdekű momentuma van, melyekre teljes világosságot csak a levéltárakban rejlő rendkívül gazdag oklevél-anyag közzététele deríthet. Az 1387. évi lázadás és már-már célzott pártütés körülményei, a simontornyai Laczkfiak zendülése, a XV. század kezdetének zavaros évei, melyek a királyt fogságba és Nápolyi Lászlót csaknem Magyarország trónjára juttatták, a keresztény egyház fejének beavatkozása ez utóbbinak érdekében, a több ízben megújuló és változó szerencsével folyó hadjáratok a török ellen, a déli szláv tartományok birtokáért, a Velenczével való viszályok, a magyar király sikerrel végződött törekvései a német birodalom trónjára, előkelő szerepe a keresztény egyházi szakadás megszüntetésében és belső békéjének helyreállításában, nagyfontosságú, hatásukban messze időkre kiterjedő állami szerződések, és Magyarország politikai történetének számos más eseménye minduntalan fölmerülnek a Zsigmond-kor okleveleiben és indokolttá teszik azon óhajtást, hogy azok tervszerűleg összeállított, a még felhasználatlanul maradt levéltárak dús, gazdag anyagának kiválogatásával szerkesztett nagy oklevélgyűjteményben lássanak napvilágot.

A politikai történelmi eseményeken kívül a belső állapotok és intézmények fejlődése, a művelődés történelme tekintetében számos oly momentumra akadunk éppen Zsigmond király uralkodása alatt, melyekre új felvilágosító adatokat várhatunk a közzéteendő oklevél-anyagban. Ez alkalommal csak néhány oly körülményre óhajtok utalni, melyeknek felderítése a már eddig végzett levéltári kutatások által is bizton várható.

Tudva van, hogy a városi intézmény fejlődése éppen Zsigmond király idejében érte el legmagasabb fokát. A magyarországi városok levéltáraiban, melyek rendkívül gazdag s eddig rendszeresen fel nem használt oklevél-anyagot őriztek meg számunkra, éppen e korszak igen nagy mértékben van képviselve. Egymást érik a kiváltságok, a szabadalmak, melyekkel a király egyik várost a másik után felruház. Ez által a birtokos nemesség és jobbágság közé egy vagyonos, hűségre nézve teljesen megbízható osztályt állít, melynek nemcsak szellemi támogatására, de a már nyert és még nyerendő kiváltságok fejében anyagi segélyére is bizton számíthat; és kétségtelen adatok bizonyítják, hogy a királyi kegy nyilvánulásai nem történtek a nélkül, hogy a király azok fejében valami áldozatot ne követelt volna az illető várostól. A városi polgárok kezében volt a kereskedés, melynek szálai a messze keletre, nyugaton, jobbra az ellenséges érzelmű Velence területének megkerülésével Genuáig, délen az adriai tengernek hazánkra nézve legfontosabb kikötőjéig Zenggig, és éjszakra Boroszlón és Krakkón keresztül Lengyelországba és a balti tenger tartományaiig elhúzódtak. A városi levéltárakban őrzött kereskedői leszámolások és a miattok felmerült pörök iratai fogalmat adnak a kereskedés kiterjedt voltáról.

A nemzetközi kereskedelmi érintkezés számos új intézkedést teremtett a hazai pénzügyi adminisztráció terén. Nagy számmal jönnek olaszok hazánkba s rövid idő multán előkelő állásokat töltenek be egyes pénzügyi forumok élén, a só-kamarák, a harminczad, a kamara-haszna, a bányászat terén. A florenczi Bernald csakhamar a só-kamarák ispánja; az ugyanonnét jött Scolari Fülöppel, mint Ozorai Pipoval a pénzügyi adminisztráció élén találkozunk. Törekvéseikben buzgón támogatják néhányan hazánk fiai közül. Kiváltak a dunántúli Szentgyörgyi Vince család tagjai és egy egyszerű budai polgár, Tétényi András, ki alig tíz éves szereplése után mint Kapi vár ura, a felvidék egyik legtekintélyesebb birtokosa. A király magánbankárai a városi polgárok sorából kerültek ki.

Az Olaszországgal való sűrű közlekedés révén a classikus alapokon újra ébredő tudomány és művészet éppen Zsigmond alatt talál termékeny talajra nálunk; és habár hatását az utóbbira csak néhány évtizeddel utóbb észlelhetjük: kétségtelen, hogy

nemzetközi érintkezések révén az irodalmi renaissance hazánkra is kihatott, s hogy a művészet legkiválóbb pártfogója a királyi udvaron kívül, épen az Olaszországból hazánkba költözött s itt meghonosodott Ozorai Pipo volt.

A közgazdasági állapotok terén számos reformot hozott e kor létre. Javította a jobbágy helyzetét földesurával szemben, biztosította az előbbinek szabad költözési jogát, még pedig oly indokolással, mely a kornak becsületére válik, az újítás alapelveül mondván ki, hogy minden ember eredettől fogva egyformán szabad, s csak a hatalom és erőszak teremtette a szolgai állapotot. A földesúri jog túlkapasát a jobbággyokkal kötött szerződések szabályozták, megállapíttatván kölcsönösen egymás kötelességei. A városi ipar kedvezményekben részesült, a bányászat virágzásnak indult. A királyi udvarnak gondja a földmivelés számos ágára kiterjedt; az erdők rendszer nélkül való kipusztításának erélyesen elejét vette.

Valóban csudálatos e politikailag nagyon mozgalmas korban, a királyi tekintély olykori sülyedése és az udvar rossz pénzügyi gazdálkodása mellett, mely messze ágazó politikájának üzésére gyakori pénzszükségben szenvedvén, az elzálogosítások kedvelt eszközhöz fordult, hogy rövid ideig tartó kerek pénzüsszeg árán a királyi kincstárát hosszú időkre megfoszsza legbiztosabb évi jövedelmeitől; csudálatos, hogy ép ez a kor annyi figyelmet fordít egyes intézmények javítására, s hogy a sokszor méltán szerencsétlennek tartott félszáz éves uralkodás annyi jó, annyi üdvös reformot hozott létre. E látszólagos ellenmondás még kíváncsabbá teszi e kor nevezetesebb okleveleinek közé tételét, melyek a kor képét, a belső és külső állapotok rajzát, minden magyarázat nélkül ugyan, de annál hívebben adják elének.

* * *

A Történelmi Bizottság által megindított és részben már befejezett oklevél-kiadványok közt az imént röviden vázolt kor eddigelé képviselve alig van. A hézagot az Anjouk kora és a most kiváló figyelemben részesített Hunyadiak kora közt egy kiadvány sem tölti be. Ez késztette a bizottságot arra, hogy az 1888. év végén megbizást adjon két tagjának: *Wenzel Gusztáv* r. tagnak a Zsigmond-kori diplomatai emlékek összegyűjtésére és közzétételére, és e jelentés felolvasójának az oklevéltár hazai részének szerkesztésére nézve; ugyanezen ülésen megkezdődtek a tanácskozások a kiadandó oklevéltár terve, a közzététel módja, a közlési elvek megállapítása tárgyában, melyek a bizottságot félévnel tovább foglalkodtatták.

Szakembereink tudják, hogy okleveleink e korból rendkívül nagy számban maradtak reánk. Ha széttekintünk ok-

levéltáraink közt, melyek — az egy Fejéré kivételével — legnagyobb részt nem az általános históriai érdekek hódolva, hanem monographikus célokat követve, vagy egy családra, vagy egy vidékre, vagy valamely jogi személyre vonatkozó oklevelek gyűjteményét nyújtották, úgy tapasztaljuk, hogy a közzétett anyagból Zsigmond király korát tízezernél több oklevél képviseli. E nagy szám mégis eltörpül, ha a levéltárakban még felhasználatlanul rejlő oklevél-anyagot számba vesszük. Hiszen ha csak az ország néhány leggazdagabb levéltárát tekintjük is: az országos levéltárát, a M. Nemz. Múzeum gyűjteményét, a leleszi orsz. levéltárát, a Batthyányak körmendi és a gr. Erdődyek galgóczi levéltárát: ezeknek mindegyike több ezer oklevelet őriz a mondott korból; pedig az ország nagyszámú levéltárai közül 50—60 olyan, hogy azoknak anyagát egy általános szempontok, a politikai és művelődés-történelem egészére való tekintet szerint összeállított oklevéltár nem nélkülözheti.

Ily körülmények közt physikailag lehetetlen, hogy a tervezett gyűjtemény abszolút teljességre törekedjék; ezért annak határokat kellett szabni akár az oklevél szövegének megrövidítése, akár a közlendő anyagnak bizonyos szempontok szerint történő megválogatása által.

Az előbbi eljárás czélszerű vagy czélszerűtlen volta hosszabb ideig foglalkodtatta a bizottságot. Kétféle módja kínálkozik a szöveg megrövidítésének: magyar vagy latin oklevél-regesták vagy kivonatos szöveg közlése által.

A magyar nyelvű registák alkalmazása a legkevesbbé ajánlható mód latin oklevelek közlésénél. Tartalmilag ugyan a legnevezetesebb minden oklevélből híven visszaadható; de nagyon sok kifejezése, fordulata, műszava van az oklevélnek úgy peres eljárás, mint pl. historicumok elbeszélésénél, melyeknek hű lefordítása, hiányozván arra a teljesen megfelelő műszó, lehetetlen; s a szerkesztőnek ezeket akár záró jelben, akár idéző jelek közt kellene az oklevélből szószerint kiírnia. Ez által a szöveg oly tarkává lenne, hogy az semmikép sem válnék sem a publicatio egyöntetűségének, sem pedig használhatóságának javára. A mi pedig az oklevélnek formai hűség tekintetében legalább némi megközelítést illeti, ez magyar nyelvű registák által legkevesbbé sem érhető el, s így a kiadvány épen oklevéltani szempontból teljesen hasznavehetetlenné válik.

Latin nyelvű registák kétségtelenül sokkal hívebben adják vissza az oklevél tartalmát. A szerkesztő szorosan ragaszkodhatik az eredeti szöveghez, megtarthatja az oklevél jellemző kifejezéseit, a fontosabbakat szószerint idézheti; jóformán — elhagyva az elhagyandókat — oklevél-kivonatokat adhat, ugyanazon mondatfűzéssel és szerkezettel, mint az eredeti oklevél. De

hogy ez eljárással mennyi megy veszendőbe, a mi az oklevélben a történetíróra, jogászra, diplomatikusra nézve fontos, bővebben indokolni fölösleges. Már pedig egy általános érdekű oklevéltárnál mindezek jogos igényeit nem lehet szem elől téveszteni. Ezért a regestaserű közlésnek kiadatlan okleveleknél helye nincs; az csak kiadott okleveleknél, utalással az illető kiadásokra, alkalmazható sikeresen, miként ezt Böhmer, Stumpf, Jaffé, Pott-hast és mások regesta-gyűjteményeinél látjuk, s a hogy azt a készülőben lévő Zsigmond-kori oklevéltárnál is, a kiadott anyagot illetőleg, a bizottság összeállítani szándékozik.

A magyar nyelvű regesták hátrányait kikerülhetjük s a latin regesták alkalmazásánál mutatkozó előnyöket elérhetjük, sőt — minthogy az oklevél szöveget formai tekintetben is megközelítő hűséggel adhatjuk vissza — még fokozhatjuk is oklevél-kivonatok adása által. Ha az oklevél formai részeit, a hosszas címzéseket, a szóhalmazásokat és ismételéseket elhagyjuk és szorosan az oklevél mondatszerkezetéhez ragaszkodva, annak lényeges tartalmára, jellemző részeire szorítkozunk, a nélkül, hogy az oklevél kifejezésein változtatnánk, átlagos számítás szerint a szöveg egy harmadára szállítható le. E mód következetes keresztülvitelének legfőbb akadálya az, hogy a legnagyobb figyelem és körültekintés mellett sem kerülhető el, hogy oly rész ki ne maradjon, melyet akár jogtörténeti akár oklevéltani szempontból egyik-másik kutató fontosnak tart; azért sikeresen csak ott alkalmazható, hol meglehetősen kifejlődött és hasonló esetekben visszatérő oklevél-formulákkal van dolgunk. Teljes sikerrel alkalmazta e közlési módot a Monumenta Vaticana Hungariae nagy vállalata IX. Bonifác pápa bulláinál; melyeknek nagy formaszerűsége, az egyházi beneficiumok adományozásánál, bucsúleveleknél, szabad gyóntató-választás engedélyezésénél, szentszéki kápiánok kinevezésénél mutatkozó tökéletesen egyező oklevélszövegezés czélszerűnek bizonyul ily kivonatos közlés alkalmazására. Ellenben a Zsigmond-kori Oklevéltár különböző eredetű, tárgyakra, írójukra és szövegezésükre nézve egymással rokonságban nem lévő, nem egy kancellária termékeit feltüntető darabjai nem egyöntetű formulák szerint szerkesztetvén, s még egynemű oklevelek is, mint például az adomány-levelek, a formuláknak legváltozatosabb alakjait tüntetvén föl: a kivonatos közlési mód sem alkalmasnak, sem célravezetőnek nem bizonyul.

Mindezen okok tekintetbe vételével a különben igen nagy terjedelművé váló oklevéltárnak legczélszerűbb volt az anyag megválogatásával szabni határokat. A Történelmi Bizottság 1889. ápr. 13-iki ülésében a teljes szöveg-közlés mellett foglalt ugyan állást, mely által az oklevél szövegéből semmi sem megy veszendőbe, melynek egyik-másik szakkal foglalkozó hasznát veheti,

de ugyanakkor utasításul adta, hogy a közlendő anyag egyedül az ország általános politikai, művelődési és egyházi történetét érdeklő oklevelekre szorítkozzék, kiváló figyelmet fordítva a donatiókra, azon korban előkelő szerepet vitt, az ország történetére döntő hatással bíró családok multjára és általában arra, hogy minden egyes oklevélnek a gyűjteménybe leendő felvétele az elmondott szempontok valamelyikével indokolható legyen.

A tervezett és munkában lévő oklevéltár tehát általános érdekű óhajt lenni, mellőzni mindent, a minek localis, monographikus érdeke van. Elmaradnak tehát a pusztán birtokjogi pörök, zálogba adások, a per folyamán felmerült különféle perhalasztások, vizsgálatok, bevallások, a magánjogi cselekvények különböző nemei, a beiktatások, ott, hol maga az eredeti adománylevél is megvan, s ha az nem adomány, hanem vétel, csere vagy más jog címén történik, szóval a reánk maradt óriási oklevél-anyagnak túlnyomó része — hacsak a fentebbi kategóriák valamelyikét a tartalom nem érinti — a gyűjteményben helyet nem talál. Alább lesz alkalmam kimutatni, hogy e megválogatás által az okleveleknek mily csekély része alkalmas a közlésre és mily túlnyomó a kihagyandóknak száma.

Az oklevéltár általános érdeke hozza magával, hogy annak anyagát nem néhány, hanem az ország minden vidékét képviselő legnevezetesebb levéltárakból kell meríteni, hogy az ne csak esetleg összekerült okleveleket nyújtson a Zsigmond-korból, hanem valósággal szerves egységű, bizonyos teljességgel, befejezettséggel bíróok levéltár legyen, melynek teljességi jellege ép úgy mutatkozik a gyűjtemény első mint utolsó kötetében. Természetesen itt csak relativ teljességről lehet szó. Oklevél-gazdagság tekintetében — kivált a XIV—XV. századot tekintve — Magyarországot Európa egy állama sem múlja felül. Egyházi corporatiók, városok, családok levéltáraiban — noha kivált egyes déli megyék területén ezek különféle viszontagságoknak estek áldozatul — sokkal több maradt reánk, hogy sem mindezek anyagát egy oklevéltár felölhelhetné; ezért a bizottság 1889. június 1. tartott ülésében megállapította azon negyvennél több legnevezetesebb levéltárat, melyeknek anyagát a készülöben lévő oklevéltárnak mindenesetre magában kell foglalnia.

E szerint az oklevéltárnak lehető teljessé tételére a fővárosban, Kolozsvárott, Zágrábban és esetleg Zárában lévő állami is nyilvános jellegű gyűjteményeken kívül a következő legfontosabb levéltárak anyaga okvetlenül felveendő:

I. Egyházi és hiteles helyi levéltárak.

Esztergom, Gyöngyös (sz. Ferenczrendiek), Győr, Jászó, Lesz, Nyitra, Pannonhalma, Pozsony, Szepes, Veszprém, Zágráb.

II. Városi levéltárak.

Bártfa, Eperjes, Kassa, Körmöczbánya, Lőcse és más szepesi városok, erdélyi szász városok, Nagyszombat, Pozsony, Selmeczbánya, Sopron.

III. Családi levéltárak.

Gr. Andrássy (Krasznahorka és Homonna), gr. és hg. Batthyány (Lajtafalu és Körmend), gr. Csáky (Lőcse), gr. Erdődy (Galgócz és Monyorókerék), hg. Esterházy (Kismarton), gr. Héderváry-Viczay (Hédervára), br. Perényi (Nagyszöllős), br. Révay (Kis-Selmecz), gr. Zay (Zay-Ugrócz).

IV. Külföldiek.

Bécsi állami, udv. kamarai és városi, müncheni állami levéltárak.

A kutatás és gyűjtés természetéből folyik azonban, hogy az nem maradhat meg az itt felsorolt levéltárak anyagánál, hanem alkalom adtán olyanra is kiterjeszkedik az itt említetteken kívül, melynek felhasználására munkája közben mód nyílik; ezért a már összegyűjtött másolatok egyéb levéltárakat is képviselnek, mi által az óhajtatás, hogy az oklevéltár egy kornak mennél teljesebb, mennél változatosabb képét nyújtsa, még inkább teljesebbé megy.

A bizottság 1889. jún. 1-én véglegesen jóváhagyván a tervezetet, megkezdődött a gyűjtés, mely másfél év eredményeül 1200 darab oklevélmásolatot mutat föl, melyek 57 levéltár és gyűjtemény anyagát képviselik.

A feldolgozandó levéltárak nagy száma okozza, hogy a szerkesztőnek gyűjtését egyszerre az egész korra vagy nagyobb oklevél-anyagnál legalább hosszabb korszakra kell kiterjesztenie és nem szorítkozhatik csupán azon évekre, melyeket az első kötetek ölelnek fel. Ez az eljárás késlelteti ugyan az első kötet megjelentét néhány évvel; de ha a programmba vett levéltárak anyaga össze lesz gyűjtve, mi legalább az 1387—1410. korszakra nézve alig három-négy év alatt várható, oly bő, oly teljes és oly becses anyag áll rendelkezésre, hogy annak gyors egymásutánban lehető közzétételével — minek szellemi akadály útját nem fogja állani — nagyobb szolgálat tehető a történetírásnak, mint ha a kötetek — miként ez más vállalatoknál gyakorta történik — nagyobb időközökben követik egymást.

A munka gyorsabb előhaladásának akadálya a nagy oklevél-mennyiség, melyet levéltáraink e korból megőriztek; a felkeresés, az átnézés darabról darabra, a közlendők kiválogatása némely

nagy levéltárnál tetemes munkát kíván. Egy-két példa fogalmat ad arról, hogy a nagy mennyiségnek aránylag mily csekély hányada az, mely tartalma érdekességénél fogva az oklevéltár szempontjainak valamelyikébe beilleszthető. A leleszi convent országos levéltárának egyik leggazdagabb csoportja, az évszerint rendezett kir. mandatumok és vegyes tartalmú oklevelek sorozata az 1387—1410. évek közt 506 oklevelet tartalmaz; s e nagy számnak csak 46 darabja olyan, mely az oklevéltárban helyet foglalhat: tehát az anyag tizedrészénél kevesebb. A hg. Esterházyak kismartoni levéltárában, mely a Zsigmond-kor legkiválóbb, legnagyobb szerepet játszó családainak levéltáraiból számos töredéket tartalmaz, ugyanazon éveket közel 300 oklevél képviseli, s a közlésre alkalmas anyag jóformán ennek negyedrészre: 77 oklevél. Még rosszabb az arány kisebb családok levéltárainál, melyeknek tagjai abban a korban kiváló szerepet nem játszván, a király kegyére magukat sem adományozások, sem egyéb kiváltságok nyerésével nem érdemesítették. Az ily levéltárakban Zsigmond király korát pusztán hatalmaskodási perek, birtokviszályok, csupa magánjogi vonatkozást tartalmazó oklevelek képviselik, melyeknek alig huszadrésze érinti az oklevéltár szerkesztése elé kitűzött szempontok egyikét-másikát. Legérdekesebb, tartalmukban legváltozatosabb anyagot nyújtanak és a kutatásra legeredményesebbek a városok levéltárai éppen azon kiváló közjogi állásnál fogva, melyet Zsigmond idejében elfoglaltak. Azon körülmény, hogy e nagyérdékű és rendszeresen föl nem használt levéltári anyagnak jóformán fele — tehát a legkedvezőbb arány — alkalmas az oklevéltárba leendő felvételre: arra készíti a szerkesztőt, hogy kiváló figyelmet fordítson a városok belső életét, jogviszonyait, kiváltságait, kereskedelmét, iparát feltűntető okleveles emlékekre, melyek — leszámítva

Fejér Györgynek szintén nem egységes terv szerint összeállított oklevéltárát, Wagnernek, Bárdosynak és Schmauknak csak a szepességi városokra kiterjedő publicatióit — eddigi oklevéltárainkban igen gyéren vannak képviselve. Az a kiváló szerep és az az előkelő állás, melyre a városok éppen Zsigmond korában jutnak, indokolttá teszi, hogy a készülöben lévő oklevéltár a városi levéltárakat lehető teljességben — még nagyobb mértékben, mint az eredetileg terveztetett — ölelje fel.

Nem lehet e helyen elhallgatnom, hogy az a nagy mennyiségű oklevél-anyag, mely már eddigelé is átvizsgáltatott, éppen Zsigmond király korát illetőleg egy nagy hiányt mutat föl, az úgynevezett missilis levelek fönmaradt csekély számában. Oly családok levéltáraiban, melyeknek nagyságát e korszak vetette meg, s melyeknek tagjait ekkor a legelőkelőbb állásokban, diplomatiai kiküldetésekben, hadvezérekül látjuk: missilis levelek

nagy halmazát, a királytól hozzájuk fontos országos ügyekben intézett parancsok, megbízások, bizalmas, levélszerű közlések hosszú sorát keresnők, de ezek helyett csak birtokjogot tartalmazó okleveleket találunk; a missilis levelek, melyek a köztörténetre nézve sokkal fontosabb adatokat rejtenek magukba, mint birtokjogot nem tartalmazó iratok, a múlt századokban ügyvédi kézzel és szempontból végrehajtott levéltári rendezésnek és selejtezésnek estek áldozatul. Innét van, hogy például a Perényiek levéltárában, hol Perényi Péter macsói bán, székely ispánnak, utóbb országbírónak, a király kedvelt hívének az adománylevelekben annyiszor kiemelt érdemeit és hűségét számos ily bizalmas jellegű levéllel illusztrálva hinnők, ezeket csak egyetlenegy képviseli, mely szerencsére kikerülte a selejtezők figyelmét: a királynak parancsa, melylyel őt felszólítja, hogy a kezén lévő királyi várakat élelmi szerekkel jól lássa el, erősítse meg és hozza jó karba. — Egy másik családnak, melynek hirtelen felemelkedése és előkelő állása szintén e korba esik, a Csákyaknak löcsei levéltárában hiába keresnénk ily királyi leveleket, pedig a család fényének megalapítói, Zsidói utóbb Csáki Miklós temesi főispán, majd erdélyi vajda és testvére Csáki György székely ispán utóbb több megyék főispánja, korukban oly döntő szerepet játszottak s a király érdemeikért őket annyiszor magasztalja: hogy kétszeres okunk van sajnálni e missilis levelek elpusztulását, melyek viselt tetteikre, a királyhoz való viszonyukra élénkebb szint vetettek volna, mint az adományleveleknek a formulák nyúgábe vetett szövegezése.

A családi levéltárak e hiányát legalább mennyiség tekintetében némileg pótolják egyes városi levéltárak, mint a pozsonyi, soproni, bártfai, melyek nemcsak a város jogaira, kiváltságaira vonatkozó írásokat őrizték meg, hanem nagy mennyiségben a városhoz egyesektől vagy más városoktól intézett correspondentiákat is. Az a jó szokás, melyet pl. Bécs követett, hogy e beérkező leveleket sokszor a felelettel egyetemben külön könyvekbe iktatták, nálunk még Zsigmond korában nem divott; de a felsorolt városok levéltárai e correspondentiáknak oly tömegét juttatták reánk, hogy az világos képet ad a középkori város ügymenetéről és azon tárgyokról, melyek azt foglalkodtatták. Természetes azonban, hogy e levelezés, mely legnagyobb részt örökségi, hagyatéki ügyekről szól, csak ritkán válik általános érdekűvé, s a családi levéltárakból hiányzó királyi missilisekért kárpótlást nem nyújt.

Az eddigelé összegyűjtött 1200 darab oklevélmásolat az átkutatott 57 levéltár és gyűjtemény anyagát a következőképen képviseli:

I. Állami levéltárak és gyűjtemények.

1. Magyar Nemzeti Múzeum (a benne elhelyezett 22 családi levéltárral együtt) 1387—1410. évekből . . .	378 drb.
2. M. kir. országos levéltár 1387—1388. évekből.	86 "
3. Bécsi állami levéltár *	37 "
4. Müncheni állami levéltár	9 "
5. Bécsi udv. kamarai levéltár	6 "
6. Gráczai tart. levéltár	6 "

II. Megyei levéltárak.

7. Szabolcsmegye levéltára	1 "
8. Szepesmegye "	1 "

III. Egyházi levéltárak.

9. Pannonhalmi házi és orsz. levéltár	67 "
10. Leleszi orsz. levéltár (1387—1410.)	46 "
11. Győri káptalan magán levéltára	11 "
12. A sz. ferenczrendiek gyöngyösi levéltára	4 "

IV. Városi levéltárak.

13. Kassa városa levéltára	(1387—1410.)	100 "
14. Sopron " "	(1387—1410.)	55 "
15. Zólyom " "		8 "
16. Kismarton városa "		7 "
17. Beszterczabánya levéltára		5 "
18. Szatmár "		3 "
19. Hybbe (Liptó m.) "		3 "
20. Rózsahegy "		3 "
21. Tornócz "		3 "
22. Selmeczbánya "		2 "
23. Bécs "	(1387—1410.)	2 "
24. Boczabánya "		2 "
25. W.-Neustadt "		1 "
26. Lőcse "		1 "
27. Verbicz (Liptó m.) "		1 "

* A hol évszám nincs kitéve, ott a másolatok Zs. király egész korára (1387—1437.) kiterjednek.

V. Családi levéltárak.

28. Hg. Esterházyak levéltára	(1387—1410.)	77 drb.
29. Br. Perényi cs.	"	76 "
30. Gr. Teleki cs. gyömrői levéltára		25 "
31. Br. Vécsey cs. sárköz-ujlaki levéltára		25 "
32. Gr. Batthyány cs. lajtafalusi levéltára		24 "
33. Gr. Csáky cs. löcsei	"	22 "
34. Becsky cs. nagyszöllősi levéltára		8 "
35. Butykay cs.	"	4 "
36. Puky Andor cs.	"	4 "
37. Br. Orczy cs.	"	3 "
38. Kubinyi cs.	"	3 "
39. Mihályi cs.	"	2 "
40. Tisza-Ujhelyi Ujhelyi cs. levéltára		2 "
41. Bobrovniczky cs.	"	2 "
42. Szent-Ivány cs.	"	2 "
43. Bossits Gábor cs.	"	1 "
44. Leövey cs.	"	1 "
45. Rásztokay cs.	"	1 "
46. Szentimrey cs.	"	1 "
47. Szmracsányi cs.	"	1 "
48. Platthy cs.	"	1 "
49. Demke cs.	"	1 "
50. Pongrácz cs.	"	1 "

VI. Gyűjtemények

51. Erdélyi Múzeum-egylet gyűjteménye		22 "
52. Fraknói Vilmos	"	17 "
53. Csoma József	"	10 "
54. Máramaros-Szigeti ev. ref. lyceum gyűjteménye		8 "
55. Dr. Szendrei János	"	5 "
56. Majláth Béla	"	2 "
57. Pokoly József	"	1 "

Összesen: 1200 db.

Beszámolva az eddig gyűjtött anyag mennyiségéről, azt hiszem nem lesz érdektelen annak természetéről, egyes kiválóbb vonásairól említést tenni, a mennyire a gyűjtésnek mostani stádiuma, mely a programmba felvett levéltáraknak alig egy harmadát öleli föl, megengedi.

A Zsigmond király idejében kiváló állással bíró, történelmünkben szereplő családok közül alig néhány van még életben, mely iratait mai napig megőrizte. Az új dynastia saját céljainak

eszközeiül új családokat emelt ki a homályból és tagjait előkelő állásokban helyezte el. Az ősrégi, nagybirtokú s gazdagságában magát függetlennek, önállóbbnak érző nemességgel szemben, melyet az udvar minden czélzatainak keresztülvitelére vak eszközül nem használhatott, teremteni kellett azok ellensúlyozására új családokat, melyek a vett jótétemények által a király leg-hívebb alattvalóivá, legbizalmasabb híveivé váltak. Így emelkedtek ki hirtelen a Csákyak, a Perényiek, a két százados múlttal bíró Osl nemzetség egy ágából a Kanizsayak, számos adomány révén egyszerre az ország leggazdagabb, családjai közé lépven. Ilyenek a Garaiak, a Maróthyak, Koroghyak, Sáróiak, Csapiak, Rozgonyiak stb. mely családok bár részben messze időkre vezetik vissza történetüket, de talán a Garaiak kivételével, döntő szerepet csak Zsigmond király idejében kezdenek vinni az ország történetében. Ebbe az időbe esik első feltűnése a Hunyadiaknak, kiket a homályból eddig megmagyarázatlan okok miatt Zsigmond király emelt ki Hunyadvárának 1405-ben történt adományozásával.

E családok levéltáraiban, ha azok érintetlenül reánk maradnak, befoglaltatnék az egész korszak története. Az ötvenéves időszak alatt nem volt mozgalom, nem volt hadjárat, nem volt diplomatiiai kiküldetés, melyben a családok valamely tagja részt ne vett volna; s ha részt vett, bizonyosak lehetünk a felől, hogy a középkor felfogása szerint siettek szolgálataik jutalmát kérni a királytól, mert legtöbb esetben a nyerendő adomány volt a vitézség főruhója. A királyi adomány-levél aztán bőven elbeszéli az érdemet, melyet az illető szerzett, elmondja a körülményeket, a harcokat, melyekben részt vett, oly részletességgel, oly közvetlenséggel, hogy az adomány-levelek narratióiban azon korszak leghívebb, legmegbízhatóbb krónikáját bírjuk.

Sajnos azonban, hogy e históriai nevezetességű családok levéltáraiból alig egy-kettő jutott el korunkig, a legtöbb a más kézre került birtokokkal, mint ezeknek tartozéka, más családok tulajdonába került, honnét csak a megindult levéltári kutatások folyamán jutnak ismét köztudomásra. Annak felderítése, hogy hová jutottak e legnagyobb részt kihalt történelmi családok iratai, régi óhajtas; s a Zsigmond-kori Oklevéltár érdekében végzett kutatások a már ismerteken kívül számos más család iratainak hollétét derítették ki.

Igy például most már tudjuk, hogy a *Garaiak* levéltárának egy része az orsz. levéltárba, másika a gr. Zayak levéltárába jutott. A *Drugethek* levéltárának töredékét Homonnán a gr. Andrásyak levéltárában kell keresnünk. A *Perényiek* iratainak zöme most is a család birtokában Nagy-Szőllősen van, kisebb része — kivált Zsigmond uralkodásának első éveiből — az orsz.

levéltárban. A *Rozgonyiak* iratainak zöme, valamint a *Kanizsayaké* ugyanitt; az utóbbiaknak kisebb része Kismartonban. Ugyanide kerültek a *Sáróiak* oklevelei. A *Maróthiak* levéltárának töredékei az országos levéltárba és a Hunyadiak levéltárával Anspachba és innét Münchenbe jutottak. A *Csapiak* iratainak töredékeit a br. Vécseyek levéltárában és a gr. Károlyiakéban találjuk. A *Koroghiak*-ét legnagyobb részben az orsz. levéltárban. A *Héderváriak* levéltára Héderváran van, jelenleg gr. Khuen-Héderváry Károly birtokában. A *Debrentei-Himfyeké* részben a Kállayak, részben a Batthyányak körmendi levéltárába jutott. A Rathold nembeli kazai *Kakasok* levéltára, a Zsigmond király alatt nagy szerepet vitt *Pásztóiak* iratainak töredékével, jelenleg Sajó-Kazán br. Radvánszky Béla birtokában van. *Ozorai Pipo* oklevelei az ozorai uradalommal az Esterházyak birtokába kerültek; míg Zsigmond másik kedvelt hívének *Stiboriczi Stibornak* levéltárából töredékeket az országos levéltárban és a br. Mednyánszkyak beczkói levéltárában találunk. A *Frangepán-levéltár* egyes darabjai a tenger melléki részek történetében kiváló szerepet vitt Nelepič család irataival együtt Kismartonban, a hg. Esterházyak levéltárában találhatók. A Báthmonostori *Töttös* és Zselizi *Vesszős* rokon családok gazdag levéltárát a zsélyi gr. Zichy levéltár és a kismartoni Esterházy levéltár anyagából jóformán rekonstruálhatjuk. Míg a *Hunyadyaknak*, kik Zsigmond király uralkodása alatt tűnnek fel első ízben, magán családi levéltára György brandenburgi őrgróf révén Anspachba és innét a müncheni állami levéltárba került, annak egy része pedig még II. József császár közbenjárásával Anspachból az országos levéltárba jutott, úgy, hogy a két helyen őrzött iratok tartalmilag egymást kölcsönösen kiegészítik. De nem folytatom tovább a sorozatot. Látható, hogy a történelmi kutatás nyomán van a Zsigmond király alatt előkelő sőt döntő szerepet vitt családok iratainak és remélhető, hogy a kiadandó oklevéltár érdekében még teendő kutatások a többinek is nyomába fognak vezetni.

Zsigmond király adomány-levelek tömeges osztogatásával kezdette meg uralkodását. Ezekben mindazok nevével találkozunk, kiknek a Horváthi János és Palisnai János lázadásának leveretésében, Mária királynő kiszabadításában és a rend helyreállításában részök volt, a legnagyobb érdemeket szerzett Garai Miklóstól és a Kanizsaiaktól kezdve Wlkovich Zankóig, a vegliai és modrusi grófok szolgáljáig, ki legelőször hozta hírét Mária királynő kiszabadításának. Az 1387—1390. évi adománylevelek bő elbeszéléséből teljesen rekonstruálható az 1386—1387. mozgalmas évek története, a kiterjedt, egész Erdélyig ágazó pártütés főbb embereinek sorozata s a király híveinek partja. Általában Zsigmond király uralkodásának első felében az adomány-

levelek nagy csoportja három esemény egyes phasisait világítja meg. A Palisnai-Horváthi-féle pártütésen kívül a 90-es évek számos adománylevele a Simontornyai Laczkfiak lázadásának leveretése alkalmával kelt, míg az elsőhöz hasonló nagy számú adománylevél a XV. század első éveiből a Nápolyi László trónra való törekvéseit, az érdekében Dalmát Horvátországban indított mozgalmakat és ezzel kapcsolatosan Zsigmond király fogságát, kiszabadulását, Debrői István volt kir. kincstartó és Ludányi Tamás egri püspök pártütésének körülményeit világítja meg. E zavaros korszak befejezése az 1405—1406. évi nagy oklevél-revisio volt, mikor Nagy Lajos, Erzsébet és Mária királynők és Zsigmond király korábbi oklevelei kerültek újabb megerősítés alá.

A későbbi évek adománylevelei közt külön csoportot alkotnak azok, melyeket a király 1414. évnél kezdődött és évekig tartott külföldi útja alatt adott részint a kíséretében voltak, részint egyéb híveinek jutalmazására, melyben ezúttal nemcsak hadi téren, hanem a diplomácia terén szerzett érdemek is részesültek. Ez időtől kezdődött a jutalmazás és kitüntetés legolcsóbb módja a címeres-levelek tömeges osztogatásával, mely eszközt a király eddigelé igen szórványosan alkalmazott.

Kiemelvén az oklevelek azon nemét, melyeknek szövege a köztörténetre nézve a legbecsesebb anyagot őrizte meg számkra, meg kell röviden emlékezni azon anyagról is, mely a bizottságtól kitűzött szempontok többijét érinti.

Hazánk pénzügyi adminisztrációjának történetét, egyes adóknak, mint pl. a *lucrum camerae*-nek behajtási módját, kezelését még sok tekintetben homály fűdi; s általában azon emlékek, melyek a középkor viszonyait e téren megvilágítják, gyéren maradtak reánk. Szerencsére a Kapy család levéltára megőrizte csaknem teljességében Tétényi, utóbb Kapy Andrásnak, a kamara-haszna egyik bérelőjének iratait. megvannak nyugtatványai, leszámolásai a főbérelővel, a Szentgyörgyi Vincze család tagjaival, a fő kamara-ispánnal, Ozorai Pipoval. Mindezek összevetve a Perényiek, a bécsi udv. kamara levéltárának és az orsz. levéltárnak ide vágó adataival, a homályt nagyban oszlatják.

A közgazdasági viszonyokra néhány szerződés a földesúr és jobbágysai közt a pannonhalmi, a lajtafalusi és az orsz. levéltárból élénk világot vet, a birtoktestek álladékat pedig az Alsó-Lindvai Bánffiak néhány osztálylevele, mely a legutolsó jobbágyról is megemlékezik, s a zselizi uradalomnak a XV. század első éveiből való urbarialis összeírása (Kismartoni levéltár) tünteti föl.

A közműveltségi állapotoknak csaknem minden nyilvánulására adatot nyújt az összegyűjtött oklevél anyag, melyben kivált a végrendeletek, a bennők felsorolt ingóságokkal kötik le a

figyelmet. Egy soproni papnak 1400 évi végrendelete, melyben a főhelyet a könyveiről való intézkedés foglalja el, a mint betekintést nyújt egy középkori alsóbb rendű papnak háztartásába, magánéletébe: ép úgy az előkelő főúr Perényi Miklósnak a híres galambóczi vár ostroma alkalmával 1428-ban tett végrendekezése bepillantást enged a főúri gazdagságnak már-már alig egy generáció alatt homályosodó fényébe, mely, hogy kötelmeinek megfelelni képes legyen, kénytelen ezeket érő kincseit zálogba vetni, örökössére bízván, ha tetszik, váltsa ki.

De nem folytathatom tovább a gyűjtött anyag ismertetését, mely az átkutatott levéltárak változatossága, minden vidékre vonatkozó volta és közérdeke által hivatva lesz az ország egész területének Zsigmond-kori képét elénekbe állítani, úgy a köztörténet, mint a művelődés és egyház története szempontjából.

Az elmondott tervrajzból és a relativ teljességre való törekvésből következik, hogy e gyűjtemény kiadása az osztálynak egy állandó bizottságát még évekig fogja foglalkoztatni; addig is, míg a diplomatarium első kötetét bemutatathatom, az előmunkálatok jelen előhaladott stadiumában időszerűnek tartottam úgy azok mibenlétével, mint jelentésem kapcsán a Történelmi Bizottságnak a Zsigmond-kori Oklevéltár kiadása körül kifejtett munkásságával a t. osztályt megismertelni.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma következő. Haraszti Gyula *Eckegaray* spanyol színműiről írt tanulmányt, kit a spanyol közönség valóságos hozsannával fogadott, s kit a modern spanyol színiköltészet történetirója «szeretettel és elragadtatással üdvözölt» mint egy új hajnalnak földterítőjét, «mosolygóbb jövő zálogát». — Gaulieur *Kaliforniai tanulmányai*-ból a második közlemény van Nendtvich Gusztáv fordításában. Ebben érdekes rajzát adja azon vállalkozási szellemnek, mely Kaliforniának, s általában a Far-West elhagyatott vidékeinek némely lakosát jellemezte. Ennek megismertetéseül elmondja, miként tudták apránként megrövidíteni azt az óriási távolságot, mely a Csendes Óceán partját elválasztja a művelt világtól. Ehhez az első lépés a postajárat létesítése volt, utána következett a telegráf. Hátra volt még a vasút, de erre alig mertek gondolni. 1858-ban 5—6 ember volt, a kik azt állították, hogy az ország jólléte a vasút létesítésétől függ. Ezek egyszerű, kezdetben szegény kereskedők voltak, kik fáradságos munkával némi kis vagyont szereztek, de a legvagyonosabbnak sem volt 500 ezer franknál többje, a költség pedig

8 és félmillió dollárra volt számítva. Szívós kitartással és erélyvel fogtak a vasútnak a Kalifornia-állam és a nevadai államterület határáig leendő kiépítéséhez, a mi a bizalmatlanság és közöny daczára sikerült. Keleten, az útnak másik végén, a Missouri és a Szikla-hegység közt szintén munkához fogtak; hanem ott egészen másképen foglalkoztak a dolgok. Míg a másik társaság az amerikai kereskedelemben ritka hozzáférhetetlenséggel dolgozott, a melynél az volt az elv, hogy nem csinál adósságot, addig a bostoniak, kik az Union-Pacific-vasút engedélyét megkapták, ezt csak úgy tudták elérni, hogy a kongresszus befolyásos tagjait bevonták az anyagilag érdekeltek közé; viszonzásul azután subventiót kaptak. Ezután ismerteti szerző az amerikai munkamódot, s figyelmeztet annak különbségére az európai nemzetekével szemben. Bemutatja a kaliforniai plutokratia szerepét a Csendes Óceán partjának fejlődésében. Majd áttér a khinai kérdésre. Előbb azonban a washingtoni politikusok ügyetlen beavatkozásának példái közül föl-említi azt a furcsa eseményt, a melyre a Sandwich-szigetekkel kötött viszonzossági szerződés jutott, mely szerződés arra kényszerítette a Far-West egész lakosságát, hogy a czukrot — egy ember javára — roppant drágán legyen kénytelen megfizetni. A khinai kérdésnél kimutatja, hogy a khinaiak közremunkálása nélkül Kaliforniának nem volnának meg azok a vasútjai, a melyek Kelet-Amerikával összekötik. A khinaiak nagy üldözésnek vannak kitéve. Az amerikai alkotmány — mely «semmi különbséget nem ismer se faj, se szín tekintetében» — a khinaiakkal páriákként bánik el. Se polgárjogot nem nyerhetnek, se törvény előtt tanúságot nem tehetnek; tanúskodásuknak nincs semmi törvényes értéke. Csakis a nagy iparosok, a nagy gazdák, a vasúti plutokraták kedveznek nekik, a kik szolgálataikat értékesíteni tudják. — K é g l S á n d o r Edud ed-daulet herczeg följegyzései nyomán, *egy persa király háreme* czímmel az e század első évtizedeiben uralkodó Fethalinak háremét ismerteti. — C s á n k i D e z s ő *«A renaissance és Mátyás király»* című tanulmányának befejező közleményében folytatja Mátyás király jellemzését, kinek egyéniségét önérzete és ambíciója hatja át. Ezek az ő tehetségeinek korlátlan zsarnokai, jellemének irányzói, trónra léptének pillanatától fogva. Önbecsérzete táplálja magyaros büszkeségét, méltóság- és tekintélyérzetét is. Szertelen becsvágyának tartalmat és irányt növekvő hatalomvágya ad, mely csakhamar igazi szenvedélylyé válik lelkében. Ez alapon indul meg. fejlődik s ölt végleges alakot politikája. E politika a maga eredetiségében méltó a leghatalmasabb lángelméhez és a legerélyesebb becsvágyhoz. A politikai hatás eszközeinek egész csodálatos skálája állott rendelkezésére, melyet terv- és alkalmasszerűleg különböző akkordokban szolálatott meg. Politikai tőkét kovácsolt nagylelkűségéből, majd megjelenésének pompás színjátékaival is igyekezett imponálni. Mäskor a hatalmára való hivatkozás, megfélemlítés által jutott célhoz. Általában az emberekkel való bánása módját önérzetén kívül első sorban

őnérdéke szabta meg. Pályájának ez a legfőbb törvénye. Külső politikájában is az őnérdék szálai alkotják az összetartó vonalakat. Kész tüstént szövetséget kötni azzal, a ki ellen háborút indított, barátjává fogadni halálos ellenségét. Első házassága is pusztán politikai egyezkedés szüleménye. Valóban újító volt ő; messze előtte járt korának. Ellányta a régi intézményeket, melyek, mint a szűk ruha, akadályozták lelkének bő lélekzését, mozgékonyágát. S egyszerre, minden átmenet nélkül alkotott, hogy alkotásait azonnal használhassa is. Nem lassú, rendszeres munkával, szoktatással, az utódok számára, hanem gyorsan, erőszakosan, egyedül a saját céljaira. A benne lakó őserő az újonnan föltűnt hatalmas, ragyogó, de idegen műveltség felé vonzotta, s ettől megtermékenyülve lehetetlen politikai célok felé hajtá: országok fölhasználására, meghódítására, császárságra, törvénytelen fi-utód keresztül erőszakolására oly nemzetről, melyről jól tudta, hogy még az asszony-uralmat sem szenvedheti. Az ébredező magyar nemzeti szellem mint magyart emeli trónra, kitől összes érdekeinek megvalósítását reményli, s ő idegen eszmék kultuszának hódol, a saját céljait, a szokottól eltérő irányban, idegen, követhetetlen úton keresi. Ez az ő tragikuma. Megbontja a világrendet itthon: erőszakos újításaival, külföldön: hódításaival. Az ür mind mélyebbé válik közte és kortársai között... Ő maga ugyan nem bukik meg, ennél sokkal erősebb, de halálával megbuknak összes alkotásai, az ürt ezek tetemeivel töltik be. Innen az ő alakjának különböző perspektívája. Csiky Gergely *Az atyafiak* regényét befejezi. Radó Antal Longfellow-nak *Sicíliai Róbert Károly* költeményét fordította le. — Bernát István *Consuljaink a mezőgazdaság szolgálatában* című tanulmányában az orsz. magyar gazdasági egyesület fölhevása következtében arról értekezik, milyen intézkedések lennének teendők consularis ügyünknek oly irányban való átalakítására, hogy a föld minden országában föllállított consuli hivatalok a magyar mezőgazdaság érdekeinek előmozdításához az eddiginél nagyobb mértékben járulnának hozzá. Érintvén a külföldi irányadó államoknak mozgalmait, előadja nézeteit. Szerinte a mezőgazdaság érdekében a consulátusok szaporítása föltétlenül szükségesnek mutatkozik. De az egyszerű szaporítással nem volna minden elérve. Új politikára, új, a régienél elevenebb érdeklődésre van szükség a mezőgazdasági ügye iránt. Általánosságokkal itt célt nem lehet érni. E helyett specialis, az illető ország és saját földművelési viszonyaink figyelembe vételével szerkesztett részletes utasításokra van szükség, melyeket az illetékes szakterületek meghallgatása után, a földművelési miniszteriummal egyetértve, a külügyminiszterium dolgozna ki. Miután pedig a viszonyok mai napság gyorsan változnak, gondoskodni kellene arról is, hogy ez utasítások megfelelő időszakokban módosíttassanak. Utasítandók a consulok arra is, hogy a magyar mezőgazdaságra figyelmet fordítsanak. Hasznosítani lehetne továbbá a műszaki és kereskedelmi

attachék eszméjét a mezőgazdaság érdekében. Szakminiszteriumaink pedig adjanak ki évről-évre, rövid resumét hazánk közgazdasági eseményeiről s küldjék meg azt cynosurául a consuloknak. Nézete szerint a tervezett reformnak közgazdasági fontosságánál nevelő hatása még több jelentőséggel bír. — Szily Kálmán *Hírlapjaink és a m. t. Akadémia* című cikkében védelmezi az Akadémiát a hírlapok támadásaival szemben, melyek időnként, különösen pedig a nagygyűlések idejében, szoktak legszaporábban megjelenni. — Pauer Imre *Felméri és az új Magyarország* című cikkében bírálja Felmérinek neveléstudományi kézikönyvét. — Volf György *a magyar helyesírásról* szóló cikkében czáfolja Simonyinak erre vonatkozó módosítványait, melyek a következők: 1. az egyszerű c jegynek használása cz helyett; 2. a kétjegyű mássalhangzó kettőztetése; 3. az idegen szók magyaros írása; 4. az *aki* és *ami*-féle relativ névmások egy szóba írását czélozza. Az elsőre nézve azt mondja Volf, hogy a cz megtartása szükséges, mert egyrészt a latin, francia, angol, olasz szók változó hangzású c-je a magyar c-nek egyforma hangzásával szemben zavarba ejtené a magyar olvasót, másrészt az Akadémia helyesírási szabálya szerint a cz-nek egyszerűsítése mindaddig, míg a többi kettősjegyű betű épségben marad, csekély hasznot hajtana írásunknak. A kétjegyű mássalhangzók kettőztetését sem tartja elfogadhatónak. A kettős betűk (szsz, ny ny) mint az akad. helyesírási szabályok mondják, ott irandók ki, hol a kettőztetés ragozás által keletkezik. Az idegen szók magyaros írása nem fogja helyesírásunk egyöntetűségét emelni, mert a kiejtést is megnehezíti. Simonyi negyedik indítványát sem tartja jobbnak a többinél, sőt mint grammatikai tévedés, még szerencsétlenebb. Az *Értesítő*-ben Gindely Antal Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez, Acsády Ignácztól; öt népszerű egészségtani munka; Biró Pál a honvédelmi miniszterium működése az 1877—80. években; Tokody: Összeférczelt lapok az öreg plébános írataiból című munkák vannak ismertetve.

Az «IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK» első füzeté Balagi Aladár szerkesztésében elhagyta a sajtót. E negyedéves folyóiratot a M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága adja ki s czélja oly irodalomtörténeti cikkek közzététele, melyeknek ez idő szerint irodalmunkban nincsen állandó közlönye. Ennélfogva felöleli az egész magyar és idegen nyelvű hazai irodalom történetét, a tárgy történelmi oldalára fektetvén a fősúlyt. Ily alapon nyernek benne helyet a hazai irodalomtörténet és segédtudományai körébe vágó feldolgozott értekezések és kritikák, valamint jegyzetekkel kísért irodalomtörténeti kisebb eredeti emlékek. Az első füzet tartalmát az alábbiakban közöljük. A közlemények sorát *Kacziány Géza* «A magyar versalakok Erdősiig» című tanulmánya nyitja meg. Ebben a legrégibb magyar versalakok származását tisztázza; kimutatja, hogy az ősi nyolcz-szótagos négy-sorú versszakok a keresztény himnuszok révén a legrégibb latin népdalokból

jutottak az európai, később a hazai költészetbe. Azután az alexandrin-versalakkal foglalkozik; nálunk való meghonosodását és általánossá levését két okból deriválja. Egyik a humanistáktól újra felkarolt ó-görög dráma versalakjának, a trimeternek módosítása és népszerűsítése, a másik az, hogy a reformatiót megelőző vallásos mozgalmak a karácsonyi mysteriumoknak és passio-játékoknak kedvezvén, ezekben fejlett ki az a népies forma, melyben tényleg a legtöbb ily játék írva van; ezekből vette át a nép balladáiba az alexandrint. A tanulmány Erdősi tisztült verszülésének méltatásával végződik. *Greksa Kázmér* «Homerosz némely hasonlatának vándorlását» mutatja be párhuzamos idézetekben. *Petz Gedeon* «Magyar és német hegedősök» című közleményében összehasonlíttja a régi német és magyar lantos elnevezéseket s elősorolja azon közhelyeket, melyekkel úgy kint, mint nálunk a középkori hegedősök hallgatóikra hatni igyekeztek. Ezekből arra a következtetésre jut, hogy a német hegedős-rend nagy hatással volt a mi vándor énekeseinkre. *Sebestyén Gyula* «Egy névszerint említett Árpádkori jocularator» emléket eleveníti föl. Egy Mykou jocularatort ismertünk már eddig is a veszprémi káptalan 1296. évi okleveléből; értekező kideríti, hogy már az 1253-dik évben előfordul egy Chipert nevű jocularator még pedig egy egész jocularator-telep kapcsán. *Hunfalvy Pál* «Oláh Miklós családi viszonyait és Hungáriáját» ismerteti. Oláh Miklós atyja, István, Havasalföldről menekült Mátyás királyhoz s Erdélyben telepedett le. 1505-ben a szászvárosi szék királybírája lett s tisztét a szászok megalégedésével viselte. Két fia maradt: Miklós és Máté. Ez utóbbit még atyja életében II. Lajos király kinevezte a szászvárosiak királybírájává, hogy atyjának halála után, a ki már öreg, következzen abba a tiszbe. 1536-ban említetik utoljára. Bátyja Miklós 1520-ban a pécsi püspöknek, Zápolyai Györgynek volt a secretarius. Nemsokára a király udvarába került Budára s a mohácsi ütközet után követte az özvegy királynét Belgiumba. Ferdinánd zágrábi püspökké és magyarországi cancellárrá nevezte ki. 1543-ban az egri püspökséget nyerte el s tíz évre rá esztergomi érsek és primás lett. «Hungaria» című munkáját 1536 körül Belgiumban írta; e munka két könyvből áll, az első Magyarország leírása, a másik Attila története. Az értekezés az első könyv tartalmát ismerteti meg nagy vonásokban. Ifj. *Kemény Lajos* «Hegedős Sebestyén» néven egy XVI. századbeli kassai magyar versszerzőről emlékezik, ki gúnyversével a város magyar nemzetiségű lakosait felháborította. Arra ítélték, hogy vagy visszavonja a rágalmat, vagy nyelvét kivágják; de Lantos Sebestyén inkább megkérlelte a haragvó polgárokat. *Ponori Thevrenk Emil* arra a kérdésre felel: «Mi az a héttollú huzogány?» Aranynál is előfordul e kifejezés s a szóban forgó toll nem egyéb, mint a penna, pinne mesterműszónak (a mely *fokot, élet* is jelent) rosszul értett magyar fordítása. *Révész Kálmán* «Kocsi Csergő Bálint életéhez» szolgáltat adalékokat. E protestáns egyházi férfiú pápai tanár volt s mint a gályarab-lelkészek

szenvedéseinek egyik részese, megírta e keserves napok történetét. Hazajövetele után ismét Pápán volt tanár haláláig — úgy mondanak kézikönyveink. Révész Thaly Kálmánnak azt a föltevését igyekszik megdönteni, hogy az a Kocsi Csergő Bálint, a ki 1708-tól kezdve a híres kurucz generális. Bottyán János tábori titkára volt, sőt a generális halála után ennek özvegyét is szolgálta s még a szatmári békekötést is túlélte, nem azonos a gályarabságot szenvedett pápai professzorral, hanem ennek vagy fia, vagy rokona vagy csupán névrokona volt. — *én* jegyű névtelen «Egy lantost ábrázoló kép 1630-ból» című sorai-ban merésznek tartja Myskovszky Viktor következtetését, hogy a fricsi várkastély sgraffittóin ábrázolt lantos alak Tinódi Sebestyén volna. Különben Myskovszky közleményét, mely az Archaeologiai Ertesztő februári számában látott napvilágot, jelentősnek mondja azért, mert eddig ez a második magyar képzőművészeti adalék, melyben régi énekmondó szerepel. Az első egy lőcsei kalendáriumból ismeretes. *Szily Kálmán* «Az első geographia magyar nyelven» című közle-ménye Vetsei Pap István Magyar Geografiájáról kimutatja, hogy az nem egyéb, mint Csécsi János sárospataki tanár kéziratban fenmaradt előadásainak plagiuma. Ugyanis Csécsi volt hazánkban az első, ki saját állítása szerint legelőbb tanított politikai földrajzot. Az esti órákban múzeumába hívta tanítványait és ott latinul leíktálta nekik az egész föld leírását. Tanítványa ifj. Vetsei Pap István előbb ref. predikátor lett, később azonban katolizált, s hogy a pécsi püspök és káptalan kegyeit megnyerje, benyújtotta kéziratban egy nagy mun-káját, a M. Geografiát. Ez sokáig kéziratban keringett s csak 16 évvel később, 1757-ben adta ki javítva és bővítve Zanathi József. Értekező össze-hasonlítja Vetsei Pap J. magyar szövegét a s.-pataki latin kézirattal s az nemcsak szóról szóra egyezik ezzel, hanem eredetijét sok helyt értet-lenül el is ferdíti. Egyébiránt nyelve sem válik ki; terjedős, izléstelen s hozzá még nem is magyaros. Műszavai pedig teljesen hasznavehe-tetlenek. *Dr. Kármán Mór* «Egy érdekes tankönyv» című cikkében Wagner Ferencz 1750-ben megjelent Phraseológiájának jeles tulaj-donságait ismerteti. E szókönyv nem annyira a latin phraseologia felvilágosítására törekedett, hanem inkább a magyar szókincset gyűj-tötte egybe stilisztikai s általán irodalmi czélokra. Annyi a szótár gazdag nyelvkincséből kétségtelennek látszik, hogy e munka a Faludi Ferencz auspiciuma alatt jelent meg; ő állott a megjelenés évében már harmadéve a nagyszombati iskola nyomdájának élén. *Dr. Váczy János* «Ráday Gedeon» című tanulmányának első részét találjuk e füzetben. Ráday Gedeon 1713. október 1-én született s már 17 éves korában az Odera m. Frankfurtba ment tanulmányai folytatására. Itt három évet töltött s atyja halála után Ludányban telepedett meg, mely csakhamar irodalmi központtá lőn. Legfőbb szenvedélye volt a könyv-gyűjtés, melyre nagy összegeket áldozott. De nem ez volt Rádaynak legnagyobb érdeme; az ő irodalmi működése a magyar vers techniká-

jában nagy fordulatot jelez, mert a mérték és rím összekapcsolása által művészeibbé tette verselésünket. Nagy hatással volt Kazinczyra is. Nemcsak a híres ember, külföldi és hazai költészethen jártas és fejlett ízlésű aesthetikus, nemcsak a roppant olvasottságú műkedvelő, a fordító, a levelező, a formalismus nagy híve, a külforma gazdagítója vonzotta a hasonlóan roppant fogékonyságú ifjú Kazinczyt, hanem az ember finom és gyöngéd modora, a férj példaszerűsége, az atya kegyessége, a jó barát hűsége s az alattvalók nemes szívű ura is. E hatás részletes kifejtése a jövő füzetben megjelenő második közlemény feladata lesz. *Csaplár Benedek* «Simai Kristóf, pályája kezdetén» című dolgozata az *Igazházi* szerzőjének, a derék «úttörők» egyik legderekabbjának fejlődési időszakát világítja meg. Simai 1742. november 8-án született Rév-Komáromban s 1765-ben szerzetessé lett. A piarista rendbe lépett s Márton keresztnévét Kristóffal cserélte föl. 1770 és 1771-ben Nyitrán hallgatta a philosophiai tudományokat. 1772-ben tanítás végett Kecskemétre rendeltetett, 1773-ban pedig Kalocsára. 1774-ben a theológiával foglalkozott tüzetesen; 1775–6-ban Pesten tanárkodott. 1777-ben ismét Kecskeméten működött mint a retorika osztálytanítója. Itt érte őt azon kitüntetés, hogy a felsőbb tanhatóság kíváratára Kassára jutott rajztanítás végett, melyet aztán 1791-től Kőrmöczbányán folytatott 1829-ig. Innentől kezdve pályája már eléggé ismeretes. *Heinrich Gusztáv* «Kisfaludy Sándor regéi» című tanulmányában kimutatja, hogy a költő első regéi, melyek 1807-ben jelentek meg, (Csobáncz, Tátika, Somló) azonnal epikai erejének legmagasabb fokán mutatják. Az ezekre következő három rege (Dobozi Mihály, A szentmihályhegyi remete, A megboszúlt hitszegő), melyek 1822–1824-ben az Aurorában jelentek meg, leggyengébb darabjai közé tartoznak. «Gyula szerelme» 1825-ből mint epikai munka igen kifogásos alkotás, de oly gazdag «Himfy» legszebb részleteire emlékeztető lyrai szépségekben, hogy a költőnek részben legalább visszahódíthatta a kortársak tetszését. Legközelebbi három regéje (Kemend, Döbrönte és Szigliget) némi emelkedést mutat ugyan, de távol sem az első három rege magaslatáig. Utolsó regéiben pedig, melyeket 1838-ig közzé tett (A somlói vérszűret, Esegvár, Miczbán stb.) ismét hanyatlóan látjuk a költő alkotó erejét. A költőnek főképp két sajátsága állott útjában annak, hogy mint epikus kiválóbb sikert nem arathatott; először, mert sohasem tárgyalja a cselekvényt magát, hanem mindig vagy annak előzményeit hősei kedélyében vagy, és ez a legrendesebb, hatásukat hőseire festi. Másik sajátsága az indokolásnak és szerkezetnek oly ügyetlen, mondhatni gyermekien naiv volta, mely történeteit rendszerint már eleve megfosztja hatásuk tetemes részétől. Kisfaludy regéinek hatása abban rejlett, hogy ő nemzeti közérzületnek volt költője, nemzeti ő maga is tárgyban, alakban, hangulatban. *Angyal Dávid* «Kisfaludy és Petrarca» című fejtegetésében újabb adalékokkal járul azon kérdés tisztázásához, hogy mennyiben hatottak a Canzoniere

egyek költeményei a «Kesergő szerelem» egyes dalaira vagy énekeire. A közleménynek folytatása következik. *Kardos Albert* «Toldi XII. éneke» cím alatt nyelvi és verselési fejtegetésekbe bocsátkozik; végeredményül kimondja, hogy a XII. éneknek külsőalakbeli fogyatékoságait és tartalmi hibáit nem tulajdoníthatni csupán a véletlennek, hanem körülbelül az lehet a magyarázata, hogy Arany, köztudomás szerint, Toldit pályaműnek szánván, kénytelen volt a sürgős határidő miatt költeménye végső részét elhamarkodni. Sietségében a versek utolsó csiszolásáról, a legtalálhatóbb hang megválasztásáról, az apróbb jellemvonások harmonikus egyeztetéséről lemondani. Értekező e felfogását megerősítik a szerkesztőségétől, közleménye után, közölt «Észrevételek Kardos Albert cikkére Toldi XII. énekéről». *Szalay Károly* «A beteg király» című cikkében Greguss Ágost egyik meséjéről kimutatja, hogy azt előzőleg már P. T. Helvetius van den Berg holland költő (élt 1799—1873-ig) is feldolgozta s Greguss a maga tárgyát valószínűleg ettől vette. *Ballagi Géza* «A pesti magyar társaság és Bessenyei» című tanulmánya kideríti, hogy Bessenyei 1792-ben törte meg hosszas hallgatását, midőn a pesti egyetemi ifjak hazafias buzgalmát elősegítendő, az általuk közrebocsátott emlékkönyvben három versét közzétette. A «pesti magyar társaság» az egyetemi hallgatók körében 1791-ben alakult meg s az a körülmény, hogy még a magát hallgatásra kárhoztatott kovácsi remete is kezébe vette lantját s a pesti magyar társaság felhívásának engedve, verseivel ismét a nyilvánosság elé lépett, azt mutatja, hogy a pesti egyetem ifjainak hazafias törekvése, melynek támogatására különben Szabolcsvármegye és a Hajdú-kerület pénzbeli segítyt is ajánlott, meleg visszhangra talált a nemzet jobb-jainál. Egy névtelen közlő arra a kérdésre felel: «Miért bujdosott Vörösmarty 1849-ben?» Vörösmarty 1849. április havában Debreczenben résztvett mint képviselő az országgyűlés tárgyalásaiban s bár a trónvesztést kimondó április 14-diki ülésen nem is volt jelen, április 5-dikén aláírta «A radikál párt programja» című okmányt, melynek három pontjában a trónvesztés kimondása benne foglaltatik. Ez egyetlen aláírás miatt kellett — mint közlő hiszi — Vörösmartynak bujdosnia. *Ballagi Aladár* «Gróf Károlyi Klára, néhai gróf Haller Gábor özvegyének két érdekes levelét, mely Brázay János mezőpetri plébános kiadásában jelent meg, ismerteti. «Matthisson hatása irodalmunkra, írta Demek Győző» munkát V. ismerteti. Ugyanaz bírálja «A budetini monda. Irodalomtörténeti tanulmány, írta Griesbach Ágost» című kiadványt. *Ballagi Aladár* «Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Iskola- és magánhasználatra szerkesztette Könnye Nándor» című munkára kimondja a plagium vádját; összehasonlításai szerint e szótár nem egyéb, mint Ballagi Mór zsebszótára 1880-diki kiadásának lenyomata. *Acsády Ignác* «Halotti bucsuztató 1633-ból» címen egy ifj. Bethlen István gróf temetésére készített költeményt mutat be. *Koncz József* Enyedi Istvánnak Teleki Mihályhoz 1671-ben intézett levelét közli. Ezt követi *Gróf*

Kuun Géza közléséből Kisfaludy Sándor két levele Döbrentei Gáborhoz. *Eble Gábor* «Bárá Wesselényi Miklós végpercei» czímmel közli Bártfay László 1850. ápr. 17—25. írt naplójegyzeteit.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály hatodik ülése.

1891. június 1-én.

SZÁSZ KÁROLY r. t. helyettes elnökle alatt jelen voltak az illető osztályból: Zichy Antal tt. — Budenz József, Beöthy Zsolt, Szarvas Gábor, Szilády Áron, P. Thewrewk Emil r. tt. — Arany László, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Szigeti József l. tt. — Más osztályokból: br. Eötvös Loránd, Pauer Imre, Pauer Gyula, Pulszky Ferencz, Szabó József, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Csánky Dezső, Fejérpataky László l. tt. — Patterson Arthur kt. — Gyulai Pál, osztálytitkár.

155. LÉVAY JÓZSEF r. t. Burns Róbertől értekezik s egyszersemind bemutatja Burns költeményeinek egy kötet fordítását s mutatóványokat olvas föl belőle. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

156. HEINRICH GUSZTÁV t. t. fölolvassa Szarvas Gábor r. t. «A nyelvtörténeti szótár és a kritika» című értekezését.

157. ZICHY ANTAL t. t. «Széchenyi István gróf mint író» tanulmányából egy részletet olvas föl.

158. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ZICHY ANTAL t. és HEINRICH GUSZTÁV l. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az II-ik osztály hetedik ülése.

1891. június 8-án.

PULSZKY FERENCZ t. tag és osztályelnök elnökle alatt jelen voltak a II. osztályból: Fraknoi Vilmos r. t. másodelnök, br. Nyáry Jenő t. t. — Pauer Gyula, Thaly Kálmán, Tóth Lőrincz r. tt. — Acsády Ignác, Fejérpataky László l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t. — Hunfalvy Pál, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Vécsey Tamás, h. osztálytitkár.

159. CSONTOSI JÁNOS l. t. felolvassa «Két Corvin-codex története» című értekezését, bemutatván az illető két pompás Corvin-codexet, melyet Ő felsége f. évi május 8-án ajándékozott a Magyar Nemzeti Múzeumnak. — Tudomásul szolgál.

160. A jegyzőkönyv hitelesítésére BR. NYÁRY JENŐ t. és CSONTOSI JÁNOS l. tagok kéretnek föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III-ik osztály hatodik ülése.

1891. június 15.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő, Konkoly Miklós t. tt. — Entz Géza. Br. Eötvös Loránd. Fröhlich Izidor. Högyes Endre. Krenner József. Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt. — Heller Ágost, Kherndl Antal. Klein Gyula, Lengyel Béla, Liphay Sándor. Réthy Mór l. tt. — Egyéb osztályokból: Hunfalvy Pál r. t. — Szentkláray Jenő l. t. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

161. LENGYEL BÉLA l. t. a) «Egy új nitrogéntartalmú vegyület-ről» Közlemény az egyetemi II. chemiai intézetből.

b) Mohai Ágnes-forrás chemiai elemzése.

162. SCHAEFFER KÁROLY részéről: «Adatok a gerinczvelő összehasonlító rostozatánához».

163. Lenhossék Mihály részéről: «A dúczhelyek fejlődéséről», bemutatja MIHALKOVICS GÉZA r. t.

164. KLEIN GYULA l. t.: «Vizsgálatok a növénylevelek rendellenességeiről».

165. KHERNDL ANTAL l. t.: «A vonólánczos ívtartók elmélete».

166. Zimányi Károly részéről: «Adatok az Antipyrin kristálytani és optikai ismeretéhez», bemutatja KRENNER JÓZSEF r. t.

167. KONKOLY MIKLÓS bemutatja a meteorológiai m. kir. központi intézet időjárási sürgöny-jelentését 1891. június 15-ről.

168. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri LENGYEL BÉLA és KLEIN GYULA l. tagokat.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ülés.

1891. június 22-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklete alatt jelen voltak: Fraknoi Vilmos másodelnök. — Zichy Antal t. t., — Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, P. Thewrewk Emil r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Csontos János, Heller Ágost, Pecz Vilmos, Télfy Iván, Wlassics Gyula l. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

169. Pauer Imre r. t. fölolvassa Pór Antal l. t. emlékbeszédét Rónay János Jácint r. tagról. — Az Emlékbeszédek során közrebocsáttatik.

170. B. Radvánszky Béla ig. tag, Liphay Sándor l. t., Binding Károly külső tag Lipcseből és J. H. van't Hoff külső t. Amsterdamból köszönetüket fejezik ki megválasztásukért. — Tudomásul van.

171. Az elnökség fölhatalmazást kér, hogy az 1841. szept. 3-án választott Akadémiai tagokat (B. Vay Miklós ig. tagot, Pulszky Ferencz t. tagot és Hunfalvy Pál r. tagot), kik az ez idei szünetek alatt érik meg ötvenéves tagságukat, annak idején az Akadémia nevében üdvözölhesse. — A fölhatalmazást az Akadémia éljenzéssel adja meg.

172. A vall. és közokt. miniszter úr értesíti az Akadémiát, hogy a francia köztársaság a **párisi középídot** állapította meg törvényes időül egész Franciaország és Algír számára. — Tudomásul van.

173. A **prágai** csehnyelvű tudományos **Akadémia** nevében Hlávka József elnök és Studnička Ferencz titkár köszönetüket fejezik ki a megnyitásra küldött üdvözlőnkért. — Tudomásul van.

174. A főtitkár bejelenti, hogy a **díszterem falfestményeire** újabban Schlauch Lőrincz nagyváradai püspök 300, Dessewffy Sándor csanádi püspök 200, Meszlényi Gyula szatmári és Steiner Fülöp székesfehérvári püspök urak 100—100 frtot ajánlottak fel. — Mind ezen hazafias adományok köszönettel fogadtatnak.

175. Az I. osztály előterjeszti újabb jelentését az **újjörög kiejtés tanítása** tárgyában s ezzel kapcsolatban Télyf Iván l. t. fölolvassa külön véleményét, melyet az osztály június 6-ki ülésén bejelentett. — Az Akadémia az osztály jelentését magáévá teszi, s ennek, valamint Télyf Iván l. t. külön véleményéhez a vall. és közokt. miniszteriumhoz leendő fölterjesztését elhatározza.

176. Bemutattatnak a Kóczán-pályázatra május 31-ikéig beérkezett következő pályamunkák:

I. **A koronáért.** Történeti drámai öt felvonásban.

Jelige: . . . sárból, napsugárból összegyúrva stb.

II. **Vid.** Történeti tragédia 5 felvonásban.

Jelige: Fejedet, mely koronáért sovárgott, kard hasítá ketté. Áttétetnek az I. osztályhoz s jeligés leveleik közös borítékban lepecsételtnek.

177. Az I. osztály jelenti, hogy a Kóczán-pályázathoz bírálókúl Csiky Gergely, Berczik Árpád és Pálffy Albert l. tagokat, a Hertelendy-pályázathoz pedig Zichy Antal t. t. elnöklete alatt Heinrich Gusztáv és Szigeti József l. tagokat küldötte ki. — Tudomásul szolgál.

178. A főtitkár a **könyvtár számára** beérkezett ajándékok közül főlemlíti különösen: *a)* «Oeuvres complètes d'Augustin Cauchy», a francia közoktatási miniszterium ajándékát; *b)* Arneht Alfréd lev. külső tagtól: «Aus meinem Leben». Die ersten dreissig Jahre (1819-től 1849-ig), szerző ajándékát; *c)* A japáni cs. egyetem természettudományi karától kiadott angol folyóirat IV. kötet 1. részét. — Köszönettel vétetnek.

179. Bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványokat. — Tudomásul van.

180. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére PAUER IMRE r. és TÉLFY IVÁN l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Az I. osztály jelentése a görög-kiejtés tanítása kérdésében.

Haris Pál görög kir. főkonzul emlékirattal járult a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr elé, melyben a görög nyelv tanításában a mai görögök kiejtésének elrendelését kéri.

Minthogy e kérdés nemcsak a gyakorlati paedagogia, hanem

főleg és első sorban a tudomány szempontjából bírálandó el, a Miniszter úr az említett beadványt azzal a kérrrel küldötte meg a M. T. Akadémiának, hogy a kérdés tudományos oldalára vonatkozó pontjai iránt véleményét mondjon.

Az I-ső osztály a class.-philologiai bizottság véleménye alapján a következőkben terjeszti az Akadémia elébe megállapodását:

A Haris-féle emlékirat voltaképp gyakorlati célzt követ; de ebbeli indítványát nemcsak az opportunità okaival, hanem első sorban tudományos argumentumokkal törekszik igazolni és támogatni.

Két részre oszlik. Az I. rész az úgynevezett Erasmus-féle kiejtés ellen vitatkozik s a mennyiben az új kiejtést indítványozza, a gymnasiumi oktatást érdekli.

A II. rész statisztikai adatok segítségével kimutatja, mennyire fontos keleti kereskedelmünkre nézve az új görög nyelv ismerete s ezen országos érdek miatt azt javasolja, hogy a budapesti kereskedelmi akadémiában a görög nyelv számára tanári állomás rendszerezéssé.

Az emlékiratnak e II. részéhez, melyet még újabb okokkal is támogathatni (lásd Egyet. philol. Közlöny XV. 349) készséggel hozzájárulunk.

A mi az I. részét illeti, ki kell jelentenünk, hogy annak tudományos okoskodása nem sikerült: azért a bizottság első ülésén szóba is jött, nem volna-e helyén az emlékiratnak ezt a részét egészen mellőznünk s az indítványnak csakis gyakorlati célja iránt nyilatkoznunk. Minthogy azonban a Miniszter úr éppen az emlékirat I. része iránt kéri véleményünket, kötelességünk erre határozott választ adni.

Az emlékirat azt mondja, hogy «a XVI. század közepéig ama kiejtés szerint olvasták egész Európa összes iskoláiban a remekírókat, melyet az Olasz-, Francia- s Németországba érkezett hellén születésű tudósoktól tanultak, a kik legjobban tudták, hogy miképp kell anyanyelvüket kiejteni, melyet hagyomány útján nemzedékről nemzedékre örökölték.» «Azonban a XVI. század első felében irt a rotterdami Erasmus egy tréfás értekezést a hellén és latin nyelv helyes kiejtéséről, melyben egy oroszán és egy medve vitatkozik egymással. A medve azt állítja, hogy az 1000-ed éves hellén kiejtés nem jó s hogy olyant kellene behozni, a melyben minden betű külön hallható legyen. De maga Erasmus soha sem követte a medvéje által indítványozott kiejtést, mert az «Echo» című párbeszédben ezt írja: «Conducendus aliquis natione Graecus propter nativum illum ac patrium sonum, ut castigate Graeca sonari discantur.»

«Csak 70 évvel Erasmus halála után kezdtek némely tanárok azt az új találmányú kiejtést az iskolába behozni azzal az ámtással, hogy ez a valódi kiejtés; jól lehet kézzel fogható, hogy a valódi az, mely a XVI. század közepéig és végéig volt általános használathat.

A dolog tehát megfordítva áll; t. i. az Erasmus kiejtés *új és hamis*, az élő helléneké pedig *régi és valódi* stb. stb.

Az emlékiratnak egész okoskodására azt feleljük, hogy a mit a Reuchlinianusok kiejtésük igazolására felhoztak, azt a mai tudomány nem hogy ignorálná, hanem nagyon is tudomásul és fontolóra veszi s a pro és contra részrehajlatlan elbírálása után állapítja meg ítéletét. Mikor tehát a mai nyelvtudomány a rövidség okáért Erasmus-félének nevezett kiejtést követi, nem egy tréfás ötlet után czammog, hanem a kutatás eredményének hódol; nem makacskodik, hanem meggyőződése szerint cselekszik.

Kétségtelenül be van bizonyítva, hogy a régi görög orthographia eredetileg phonetikai volt, azaz: minden betűnek külön értéke, a diphtongus írás a tényleges, a kettős hangzásnak a jelzése (Lásd Egyet. philol. Közlöny XV. 346).

Tudjuk, hogy Kr. e. 401-ben rendelték el Athenben az újabb alphabetum hivatalos használatát. Ez az orthographia nyomban érthetetlenné válnék, mihelyt az akkor felkapott új jeleknek ugyanazt a hangot tulajdonítanók, melyet már megvolt betűk jelöltek. Valahányszor az orthographián újítanak, mint azt napjainkban is tapasztaljuk, már előre is valószínű, hogy az eleven beszéd hangzását akarják megközelíteni.

A tudomány meggyőződése, hogy minden nyelv a világon régenten másképp hangzott mint most. A görög nemzet sem dicsekedhetik tehát azzal, hogy anyanyelvét úgy ejti, a mint azt ősei ezer évvel ezelőtt ejtették.

A nyelv századról századra változik s az utolsó nemzedék csak az utolsó stadiumban bírja a maga nyelvét. A nyelvnek a *multja* tisztán a történeté: a régi kiejtést csak a tudomány ismeri, a menyire módjában van azt kideríteni. Nem édes anyjától tanulta a magyar, hogy kell a Halotti beszédet olvasni, hanem a tudóstól. A német, francia, angol s minden egyéb nemzetbeli szintén csak könyvből tanulhatja meg, hogy kell nyelvének régi emlékeit olvasni és megérteni.

Ki tarthatja a világ legideálisabb népét olyan oktalanságra képesnek, hogy egy és ugyanazon szónak a tőhangzóját teszem: λαιπιν λείπω, λείλοπα *következetesen* így különbözteti meg, ha ebben a 3 szóalakban nem háromféleképen hangzott volna?

Ha mindenütt *i*-nek hangzott, minek a háromféle írás? Még a Reuchlinianusok állítása szerint is nem egyformán hangzott.

Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy a görög nyelv hangzása nemcsak az η, ε, ο, ι kiejtésén múlik, hanem ide tartoznak a mássalhangzók is, ide az accentus, ide a quantitás is. Már pedig ezekben is tetemes változások történtek. Nevezetesen a prosódia, melyet a régi görög tudósok mondhatni matematikai pontossággal ismertettek, az új görögben végkép elpusztult.

A nyelvtudományról, a jelen századnak e fontos vívmányá-

ról, nyomban le kellene mondanunk, mihelyt a tudomány sarkalatos igazságait tagadásba vesszük, melyek közé épen a hangok története tartozik.

Látni való tehát, hogy nemcsak a görögre, hanem minden nyelvre nézve kétféle kiejtést kell megkülömböztetnünk: a régi kiejtést és az újat, a régiben pedig néha annyifélet, a hány phasison ment keresztül.

Az emlékirat maga is ezen állításunk mellett bizonyít, mikor olyan munkára hivatkozik, mely kimutatja, hogy a francia kiejtés is más volt XIV. és XV. Lajos korában mint ma; de az emlékirat szerzője nem veszi észre, hogy a conclusiója nem a tudományos kiejtés elleni bizonyíték, hanem csak annak a constatalása, hogy a mai nemzedék előtt a régi kiejtés vagy érthetlenné teszi a beszédet, vagy legalább furcsává s azért történik az, hogy a színpadon, a hol nem akarnak nyelvészkedni, hanem aesthetikai élvezetet nyújtani, a régi francia drámákat mai kiejtéssel ejtik.

A tudományon kívül mindenütt, a hol praktikus czélt követnek, szakasztott így járnak el.

Ha magyar pap a Halotti beszédet újból el akarná mondani, annak kiejtését és elavult szavait okvetlenül modernizálni kellene. Ha nem tenné, érthetlenné és nevetségessé válnék.

Most már látjuk, miért hivatkozhatik az emlékirat a régi kiejtés nevelésének voltára is. A ki új görögül akar beszélni s régiesen ejti, furcsaságot követ el. A ki viszont a régi nyelvre a mai kiejtést alkalmazza, a történeti hűség ellen vét.

Igy áll a dolog a tudomány foruma előtt. Qui bene distinguit, bene docet.

Másképp áll a dolog, ha azt kérdezzük, van-e kifogása a tudománynak az ellen, hogy a görög nyelv az iskolában a mai kiejtés szerint taníttassék, vagy sem?

Ha a nyelvtanulással nem a nyelvészeti vagy nem csupán a nyelvészeti czélra, hanem gyakorlati haszonra is törekszünk, péld. arra, hogy így a tanuló füle és nyelve a modern beszédhez is hozzá szokjék s így a régi görög nyelv mellett rövid idő alatt az új görög nyelvet is elsajátíthassa magának, ez a tudományt semmiképp sem érinti.

Az osztály az elmondottak alapján kijelenti, hogy ez utóbbi kérdést nem tekintheti tudományosnak, hanem csakis praktikusnak s ennél fogva, ha az új görög nyelvre csakugyan szükségünk van, ha a régi görög nyelv modern kiejtésével az új görög nyelv megtanulását is könnyíthetjük, az osztály az új görög kiejtés ellen semmi kifogást nem tehet.

A mi paedagogiai és didaktikai kérdést illeti, az iránt nincs mit nyilatkoznunk, mert a Miniszter úr ilyen nyilatkozatot nem is kér, másodszor pedig nem az Akadémia van hivatva erre megfelelni: minden ilyen kérdés az országos közoktatásügyi tanács elé tartozik.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. augusztus 15.

8. FÜZET.

A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye.¹

Rég mult idők, letűnt századok, majdnem élők s tevékenységben mozognak látszó, változatos képét tükrözi vissza az olvasó lelki szemei előtt az a gyűjtemény, melynek eddig megjelent három kötete még csak egy részét teszi a szerzők sok évi levéltári kutatása eredményének.

Köztudomású dolog, hogy a magyar állam életében a particularis autonom jogalkotásnak a tényleges viszonyok a mult idők folyamán szinte oly tág mezőt juttattak, mint a törvényhozó hatalom alkotmányyszerű működésének.

A tényleges viszonyok — mondjuk — mert habár a törvény erejével és tekintélyével bírt Verbőczy H. K.-e a tért e tekintetben szűkebbre szabta; s ha bár némely országos törvényeink csak egyes concret viszonyokat neveztek meg az autonómikus jogalkotás anyagául, mind a mellett már egy futólagos tekintet e gyűjtemény tartalmára mindenkit meggyőzhet arról, hogy a vallás-erkölcsi élet, a jog, közgazdaság, ipar és kereskedelem s általában a magyar közműveltség minden ágazatú viszonyait az erőben növekvő vármegyék, szabadkerületek és sz. kir. városok rendező hatalmuk keretébe vonták. Ugyannyira, hogy a vallás-erkölcsi élet tekintetében az egyház és iskola; a jogélet terén a magánjog, büntetőjog, a polgári és büntető-

¹ Corpus Statutorum Hungariae municipalium. I. kötet: Statuta et constitutiones municipiorum Transilvaniae ab antiquissimis temporibus usque ad finem saeculi XVIII. (L. 639. lap.) 1885. II. kötet: Statuta et articuli municipiorum Hungariae cis Tibiscanorum (1-ső fele LI. 521. lap. 2-ik fele LXXVII. 422. lap.) 1890. Összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták: Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen egyetemi tanárok Kolozsvárt. Kiadta a magyar tudományos akadémia. Ára az első kötetnek 4 frt. A második kötet első felének 4 frt 50 kr., a 2-ik felének 4 frt 50 kr.

törvénykezés; az alkotmány és rendi viszonyok. a honvédelem és adózás, a közerkölcsi és biztonsági rendészet körében mindenütt látjuk hatni és alkotni a municipiumokat.

Ezekben és ezek által emelkedtek a régi helyhatósági szabványok, nemcsak a hazai jogfejlődés történetének, hanem az általános culturtörténetnek is elsőrangú kútforrásai sorába.

Ezért képezi régidő óta a közóhajtnak gyakran hangoztatott tárgyat a régi municipalis szabványoknak a vármegyék és városok porlepte jegyzőkönyveiből való kiemelése és a tudományos további földolgozás anyagaként való közrebocsátása.

S mintha csak a véletlenség akarta volna úgy, hogy a magánosok gyűjteményéből alakult magyar törvénytár *mellé* és a tudomány érdekében álló *kiegészítésül* a két Kovachich soha eléggé nem méltányolható munkássága irányát és megszakadt fonalát a „*Magyar országgyűlési emlékek*“ összegyűjtésében dr. Fraknói, Szilágyi Sándor és dr. Károlyi Árpád ismét magukévátéve, — illetőleg kezükbe véve, a törvényhozó hatalom működése és országos alkotásai felderítésével *párhuzamosan* a nem kevesebb kútforrás jelentőséggel bíró több százados particularis jogalkotás eredményei is a szóban forgó gyűjteményben szintén napvilágra kerüljenek.

Noha eddig sem hiányoztak egyesek, a kik a kérdésben forgó jogtörténeti emlékek egyikét, másikát szórványosan itt-ott közre ne bocsátották volna, mint pl. Wagner Károly „*Analecta Scepusii*“ című gyűjteményében (Bécs 1774) a szepesi városoknak 1370. évi municipalis jogát és ezzel egyetenesen 1505 és 1516-ból egy-egy szépeességi statutumot; hasonlóképpen Michnay Endre és Lichner Pál Buda városának 1244—1421. időből származó törvénykönyvét (Ofner Stadtrecht 1845. Pozsony); nem különben Kilyéni Székely Mihály „*A nemes székely nemzet constitutiói, privilégiumai és a jószág leszállását tárgyazó némely törvényes ítéletei*“ című művében az 1451., 1505., 1506. és 1555. évi székely nemzeti, 1701. és 1712-ről kelt Háromszéki constitutiókat; Teutsch G. D. pedig az „*Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*“ cz. folyóiratban (II. köt. 317—322 l.) egy 1469. évi szász nemzeti statutumot; Seivert Gusztáv a „*Die Stadt Hermannstadt*“ című művében (1859. N.-Szeben) Szeben városnak egy 1541. évi; Libloy Schuller Frigyes pedig „*Merkwürdige Municipalconstitutionen der Siebenbürger Sékler und Sachsen*“ című kis füzetében (1862. N.-Szeben) egy pár száz széknek és városnak néhány statutumát, a Kilyéni Székely Mihálytól is közlött székely constitutiókkal; a legújabb időben pedig Mikulik József a „*Magyar kisvárosi élet*“ című munkájában (1885) Rozsnyó város 1574. és 1603. évi statutumait; Demko

Kálmán a „Történelmi Tárban“ (1886. évfolyama I. füzet) Kassa város 1404. évi Articulusait; a melyek mellett még legfőbb a Jász-kun kerület 1799-iki nyomtatásban megjelent, és a Jakab Elek irta Kolozsvár monographiája mellékletét képező okmánytárban kiadott egy pár Kolozsvár városi, és a Korpónay-féle abaujmegyei, inkább adathalmaznak nevezhető féleles monographiában hibásan közzétett néhány statutumot sorozhatjuk, a melyek mint napvilágot látottak felemlítést érdemelnek. Azonban az összes magyar municipiumoknak (vármegyék, szab. kerületek és sz. kir. városok, sőt a nevezetesebb kiváltságolt községeknek is) minden particularis jogalkotásait, a már megjelentekkel együtt felölelő, vagy legalább felölelni célzó gyűjteményét eddig még nélkülöznie kellett a hazai jog- és kultúr-történetírásnak.

E régen érzett hiánynak pótlása képezi a „Corpus statutorum“ czélját.

Az anyag beosztásában tekintetbe van véve az erdélyi részeknek már a mohácsi vész után megkezdett, az 1540-iki tordai külön országgyűléstartással folytatott és majd a nemzeti fejedelem választással befejezett különválása és e történeti ténynek megfelelően az I. kötet az erdélyi székely, magyar és szász politikailag egyesült három nemzet közjogi alakulatához, nemzeti egyéniségéhez és territorialis elkülönzöttségéhez képest, — a jogfejlődésben külön elvi irányban nem haladt városokat beleértve, — három részre tagoltan, az elsőben a székely nemzet, a székely székek és székely városok; a másodikban a magyar vármegyék és városok; a harmadikban pedig a szász nemzet, szász székek, vidékek és városok constitutióit, statutumait és articulusait öleli magában.

A következő kötetekre nézve pedig, a melyek közül a II. kötet (első fele és második fele) már megjelent, hazánk régi politikai és territorialis felosztása szolgált kiindulási pontul, mihez képest a Tiszán innen és Tiszán túl, Dunán innen és Dunán túl eső kerületek vármegyéinek, kiváltságolt kerületeinek és városainak municipalis jogalkotásai vannak, illetőleg lesznek chronologiai rendben beillesztve, oly módon, hogy a vármegyéknek, szabad kerületeknek és privilegiaik alapján az idegen jogelemek nagy fokú receptióját feltüntető és külön saját-szerű jogfejlődési irányt vevő városoknak statutumai a műben külön „Részekre“ tagolódnak.

Az anyaggyűjtésben szerzők a legrégibb időkből indulnak ugyan ki, de nem állapodnak meg sem az 1791-iki gyökeresen átalakító reformmozgalmaknál, sem nem jönnek le egész 1848-ig, mert a mint előszavukban mondják, „a magyar municipiumoknak belső önélettevékenysége a jogszabályok autonom alkotása tekin-

tetében már a XVIII-ik század közepe táján teljesen vége felé közeledett és a haldoklás processusa a dicasterialis felsőbb rendeletek számának és minden irányban való kiterjesztésének növekedésével megfordított arányban annyira meggyorsított, hogy már azon század második felében a felsőbb rendeletek végrehajtásának módozatai meghatározásán, a statutarius régi alkotások összegyűjtésén és némely pótló intézkedések megtételén kívül, csak ritkán találkozhatunk akár a jog-, akár a kulturtörténetre nézve jelentősebb alkotásokkal.“

És ez meg is felel a valóságnak; mert eltekintve azoktól a városainktól, a melyek idegen elemekből népesültek és a melyek lakosai az előbbi hazából magukkal hozott jogszokásaikat, kiváltságok alapján is, tovább föntartani törekedtek (pl. szepesi és erdélyi szászok), a mig csak az új viszonyok között való élés kényszerhatása alatt, idő folytán a régieknek részben az újakhoz való assimilálása, részben pedig a hazai jogelemekkel vegyítése mellett már a 13—15 századból följegyzett és reánk maradt régi municipalis jogokkal dicsekedhetnek: az bizonyos, hogy a vármegyéknek autonomikus öntevékenysége csak a XVI-ik század közepe tájától a XVIII-ik század közepe tájáig terjed.

A municipalis jogalkotás ugyanis a többek között, leginkább a municipiumoknak, mint ilyeneknek önálló bíraskodási és közigazgatási hatóságokká átalakulásával áll okozatos összefüggésben. Hiszen a bíraskodás és közigazgatás functiói közben derítette föl a mindennapi élet azokat a hiányokat, a melyeket sem az országos törvények, sem az országos jogszokások nem fedvén: a törvényhatóságokat mintegy a szükségszerűség indította a jogélet minden irányában való alkotásokra.

Ez átalakulás azonban csak a 15-ik század vége felé jut fordulópontjához, a mikor Mátyás király uralkodása idejében első ízben van megrendelve (1486: LX. t.-cz.), hogy a megyei főispán a saját alispánját a vármegye nemesei közül vegye és ez a megye közönsége előtt tegyen hivatali esküt.

Befejezéshez pedig csak akkor jut, a mikor a megye közönsége már maga választhatja meg az alispánt (1548: LXX. t.-cz.), mert ezt megelőzőleg a megyék bíraskodási joga igen szűk téren mozgott. A keblileg választott szolgabírák (judices nobilium) és az esküdtek (jurati) önállólag csak a kisebb jelentőségű ügyekben bíraskodhattak és csakis mint az ispánok (comites) és alispánok (vicecomites) birótársai működtek (1291: V. és XIV. t.-cz.) majd pedig bizonyos esetekben együttesen is a neméseknek mindennemű ügyeikben. De hatásköre is még szűkebbre vonatott. (1298: XLV. XLVIII. t.-cz.)

A megyei autonomia fokozatos fejlődésével azonban mindinkább tágul a hatáskör s kezdetét veszi az az autonomikus

öntevékenység, a mely három századon keresztül a helyhatósági statutumok alkotásában is maradandó eredményeket hagyott hátra az utókor számára.

A mig ugyanis a nemzet egésze, a saját alkotmányát, választ, önállóságát s az európai civilisatiót veszélyeztető politikai s vallási hatalmak ellenében, élet-halál harczot vív, addig a részek kizárólag önjerejükből kénytelenek gondoskodni fenmaradásukról s gyarapodásukról. A magasabb eszmék iránt fogékony, a szebb jövő reményeitől eltelt ifjú lelkesedésével és az erejének öntudatára ébredt férfiú erélyével folytatják a megyék a létért való küzdelmet, s a külön folytatott munkát összetartó, irányító erős központosító hatalom hiánya daczára is, a küzdelem közös irány medrében halad. S miként a physikai organismus szervei a folytonos physiologiai működés által mindinkább edződnek, a megyei közönségek is, mint az állami organismus szervei, folyton nagyobb erőhöz jutnak, erkölcsi érzületük szilárdul, vallási fogalmaik tisztulnak, hatalmuk jogi, politikai s közigazgatási tekintetben egyaránt fokozódik s utóvégre oly izmos szervezetet nyer, melynek autonomiáján az aléltságából fölocsúdott központi hatalom ereje is megtörik.

És e három százados időköz a „*Corpus statutorum*“-ban gazdagon van képviselve.

Ismerve hazai levéltárainknak hiányos voltát, a meglevő jegyzőkönyveinknek és egyéb történeti adatoknak, a legtöbb helyütt rendezetlen állapotát, a gyűjteménynek oly értelemben való teljessége, hogy az kimaradás nélkül minden alkotott statutum magában ölelne, még tán kívánalomnak is túlságos volna. De meg felesleges is, mert a tudomány követelményének teljesen elég van téve, ha a jogélet minden ágazataiban, a fejlődést és átalakulásokat feltüntető minden időszak, sőt mondhatni minden év képviselve van benne. Annál is inkább, mert különben ugyanazon municipiumokban a folytonos ismétlésnek, a különböző municipiumokban pedig az anyagul szolgált viszonyok hasonlósága miatt, a tartalmi azonosságnak — a nyomtatásban ok nélkül való költségeket okozó — reprodukálása kikerülhetetlen lett volna.

A tudomány követelményei tekintetében tehát ez első rangú kútfőgyűjtemény *teljesnek* tekinthető s már azért sem kifogásolható, mert nincs kizárva, hogy akár a szerzők, akár mások, a kik jövőben hasonló munkára vetendik kezüket, a még napvilágra kerülhető új adatokat, pótlólag, hasonlóképen közhasználatra adhassák.

A főntebb megírt beosztással, az anyag, a gyűjtőktől — az ország vármegyéinek székhelyein és városaiban levő archivumokban személyesen föl kutatva és kiírva, — az eredetiek hol

megtalálhatásának hely, idő, jegyzőkönyv-szám, avagy egyéb levéltári jelzés megnevezése mellett van közre adva; még pedig az első kötetben az eredeti nyelvezetnek és orthographiának is hű követésével, míg a második kötet mindkét felének orthographiája az Akadémia e tárgyú megállapodásához képest a mai orthographiához van idomítva.

Lényegesen eltér a gyűjtemény minden másnemű régebbi gyűjteményektől abban, hogy már az erdélyi részek statutumait magában foglaló első kötet is, de főként a tiszáninneni kerület statutumait felölelő második kötet első felében a vármegyei statutumok oly tömör, kimerítő, felvilágosító, utaló és itt-ott összehasonlító jegyzetekkel vannak kísérvé, hogy azokat nemcsak a laikusok megérthetik, hanem még a szakemberek előtt is az egyes jogintézmények, mintegy dióhéjban szorítottan kidomborodást és fejlődési fokozataikban kitüntetést nyernek.

A használhatóság tekintetében nagy hátránya volt minden nagyobb kútfőgyűjteményünknek az, hogy az egyes tudomány-szakok mivelői csak sok időt és fáradságot kívánó munka után találhatták meg és kereshették ki a szakmájukba vágó egyes kútfői adatokat, a melyekre szükségük volt. A jelen gyűjtemény szerkesztői e hiányon azzal kívántak segíteni, hogy tíz csoportban, u. m.:

- I. Magánjog,
- II. Büntetőjog,
- III. Eljárás (büntető, polgári, peres és perenkívüli),
- IV. Alkotmány, közigazgatási szervezet, törvénykező, bírói, végrehajtó hatalom,
- V. Rendi és nemzetiségi viszonyok,
- VI. Hadügy,
- VII. Közrendészet,
- VIII. Adó és pénzügy, közmunka és egyéb szolgáltatások
- IX. Egyház, vallás és iskola,
- X. Gazdaság, ipar és kereskedés

czimek alatt az egész gyűjteményben levő statutumoknak a tartalmát is röviden jelző tárgymutatóját is összeállították (I. köt. és II. köt. 1. fele L—I., II-ik kötet 2. fele LXXV. lapon át), hozzákapcsolva a II. kötetre nézve egy nomenclaturát és mindkét kötetre a statutumoknak törvényhatóságunkénti kimutatását is.

A gyűjtemény egyes alkotó részeit illetőleg:

A kiváltságolt kerületek statutumai ugyan csekély számúak, de mindamellett élénk világot vetnek e kerületek gazdasági viszonyaira, öröklési, vagyoni s különösen a házastársak közötti vagyoni jogára, perrendjére, bírósági s közigazgatási szervezetére, mely tekintetben a legkiválóbb fontosságúak a szepesi

városoknak 1370. évi municipalis joga 93 pontban s a jászkun kerületnek 1799. évi 13 statútuma.

Bő s rendkívül érdekes anyagot nyújtanak a feldolgozásra a jog- s culturtörténet írójának a városi statútumok, melyek között Kassa városéi vannak a gyűjteményben legnagyobb számmal képviselve. Nemcsak évről-évre összegyűlt a választott közönség élén, a maga szószólójával (tribunus plebis, fürmender), hogy a város közjavát és jó hírnevét előmozdító szabályokat alkosson, hanem ezen fölül még időnként fel is olvastatta azokat, hogy mindenki folytonosan éber emlékében tarthassa, szigorúan meghagyván azok követését s erélyes végrehajtását. A legélénkebb színben ri ki e szabályokból az egész városi élet képe, mintha csak saját szemünk előtt pezsegne s mozogna a lassú, de szünetnélküli haladás útján. Elénk idézik a városi hatóság szervezetét, hatáskörét, egyes közegeit összes jogaikkal, köteleességeikkel, javadalmukkal s felelősségükkel; előttünk áll a nemesekkel, parasztokkal, idegenekkel szemben élvezett s a várostól erélyesen védett, előjogaira féltékeny, büszke városi polgár, minden erényével s gyarlóságával; látjuk, mily buzgósággal gondoskodik a város a templomokról, papokról, az istenitiszteletről, a hívek lelki üdvéről, az iskolákról, tanítókról, a gyermekek oktatásáról, neveléséről, továbbá az özvegyekről, árvákról, szegényekről; nemkülönben kórházak, orvosok, bábák, gyógyszerárak tartása s a gyógyszerek szorgos ellenőrzése útján a közegészségről s a betegek ellátásáról; megismerkedünk a város köz- s az egyesek magángazdaságának folyásával, valamint azon intézményekkel és intézkedésekkel, melyek a gazdaság külön ágai érdekeinek megvédése, a természetk s fogyasztók ellentétes érdekeinek kiegyeztetése céljából szükségesnek tartattak; nem kevésbbé tartalmasak e statútumok magán- s büntetőjogi s azon rendelkezések tekintetében, melyek célja a közrendet s csendet, a személy- s vagyonbiztonságot, az egészséget, erkölcsi s vallási érzületet veszélyeztető vagy sértő cselekvények megelőzése.

Ha e városi statútumokat komoly figyelemmel kísérjük, lehetetlen észre nem vennünk, hogy noha a városi culturából még korántsem halt ki az az idegen szellem, mely annak szerepvivőjét, a polgárságot, a nemzeti culturának tulajdonképeni képviselőjével, a nemességgel, századokon át rideg ellentétbe állította: mégis a fejlődés folyamában mind nagyobb adagot szívozt be a nemzeti szellemből, a mi utóvégre e kétféle szellemnek egybeolvadására vezetvén, az európai culturállamokat mozgató eszméknek befogadását s nemzeti irányban való megtestesítését lehetővé tette, a mely hatalmas művelődési processushoz megkívántató erőket aztán első sorban épen a városi elem szolgáltatta.

Ámde hagyjuk el a városi statutumokat s köszöntsünk be a gyűjtemény lognevezetesebb alkatrészéhez, a megyei törvényhatóságok szabályaihoz.

E nagyszámú szabályok kézzelfoghatólag tanúsítják, mily éber figyelemmel kísérték az egyes megyei közönségek a körükben lefolyt élet minden egyes mozzanatát. Mihelyt valamely hiányt vagy visszaélést tapasztaltak, legott hozzáálltak annak orvoslásához. Elég e részben csak a kimerítően összeállított tárgy s tartalommutatón hirtelenében végig futni, hogy megtudhassuk, mi minden nem képezte a szabályozás tárgyát: a személyes szabadság, a dologi jogok s terhek, a szerződéseken avagy egyéb alapon nyugvó magán jogosítványok és kötelezettségek, a házastársak közti vagyonjogi viszonyok, gyámság, gondnokság, örökségi osztály, a legkülönbözőbb bűntények s az ezekre rótt büntetések, a peres és perenkívüli polgári, meg a büntető eljárásnak mondhatni minden momentuma, a közigazgatási s bírósági szervezet, a közigazgatási s bírói hatalom szerveinek hatásköre, felelőssége, díjazása; a különféle rendek jogai s köteleességei, egymás közti viszonya, a honvédelem, közérkölciségi, közigazgatási, köztisztaság s egészség-, közbiztonság- s szegényügyi rendészet, az egész adó- s részben pénzügy, a közmunka, az egyház-, vallás- s tanügy, a gazdaság, ipar és kereskedelem érdekei megannyian érzik a megyéknek nemcsak szabályozó, hanem védő és fejlesztő karját is.

De a tárgymutató csak a kört, a melyben s az anyagot, mely körül forgott a megyék szellemi munkássága, ismerteti meg. Magának e szellemi munkának folyamatáról s jelentőségéről csakis a statutumok s az őket kísérő jegyzetek tartalmából alkothatunk magunknak tiszta fogalmat.

Kezdetben a statutumok csak egyes viszonyok számára alkotnak külön-külön egy-egy szabályt, s ha olykor többféle viszonyt is karolnak fel egyszerre, ezek közt, úgy szintén a reájok vonatkozó szabályok közt sincs belső összefüggés, nem lehetünk bennök sem természetes, sem pedig valamely mesterséges rendszert. A megyék, mint collectiv individuumok ugyanis sokáig távol állottak az értelmi fejlettség azon fokától, mely az egyes intézmények részletes, rendszeres, szervezetszerű szabályozása céljából okvetetlenül szükséges. Csak szórványosan, elszigetelten hozták egyes szabályaikat az időnként fölmerült egyes concret esetek alkalmából, a pillanatnyi szükség kényszerűségéből, a mely szabályokat aztán egyes megyék idővel a keltők szerinti sorrendben össze is gyűjtötték, így pl. Gömör, Heves és Külső-szolnok, Hontmegyék (L. Corpus statutorum II. köt. I. fele. 55. 217. és 336. l. *) jegy alatt). Lassanként azonban elsajátítják a rendszeres szabályozáshoz megkívántató képességet, s a midőn

az észjogi iskola meggyökerezésével kapcsolatosan a codificatio eszméje Európaszerte terjed, annak szelleme behat hozzánk is, a minek következtében a megyékben szintén megindul a határozott rendszerbe foglalt, kisebb-nagyobb terjedelmű szabályok készítése. Ez új irány, már a codificatio szükségérzetétől áthatott 1723. évi országgyűlést megelőzőleg, észlelhető Ungmegye 1712., Gömörmegye 1714. évi statutumain, de még sokkal inkább azután Borsodmegyének 1737., Gömörmegyének 1746., Szepesmegyének 1747., Bereg- s Zemplén megyéknek 1797. évben szerkesztett statutumaiban.

A megyei statutumok nyelve tulnyomólag a latin, melyet mintegy kivételesen vált csak föl közben-közből a magyar.

A latin nyelvnek e praeponderantiája egyébiránt közös jelenség mindazon népek történetében, melyek az egységes római világbirodalomnak rombadöltével Európában külön államok alkotóiként léptek föl. E jelenséget nem is nehéz megmagyarázni.

A középkori ú. n. barbár népeknél ugyanis a szokás utján keletkezett s nemzedékről nemzedékre hagyományyszerűleg átszállt szabályok írásba foglalásának szüksége már oly időben merült fel, a mikor nemcsak ők magok nem értették még az írás mesteriségét, hanem nyelvők sem volt még odáig fejlődve, hogy e szabályoknak írásban való kifejezésére egykönnyen felhasználható lett volna. E szükségükben szívesen sietett segítségükre a Nagy Constantin császár óta rómaivá lett keresztény egyház, melynek clericusai megannyi írástudók valának, s a melynek nyelve az ugyancsak Nagy Constantin óta kereszténynyé vált római birodalomnak nyelve, a latin volt. Miután a keresztény egyház szolgáltatta a maga vallásának s erkölcsi nézeteinek lassanként megnyert népek számára az írástudó jegyzőket: mi sem természetesebb, mint hogy ezek mindenféle szabályokat, tehát az egyébkéntől még soká élesen meg nem különböztetett jogszabályokat is latin nyelven jegyezték föl, annál is inkább, mert valamint manapság sincs, úgy akkoriban sem volt a jogi fogalmak jelölésére alkalmasabb nyelv semmint a jog legnagyobb mestereinek nyelve, a latin.

S ugyanez áll a magyarokra nézve is.

Később, midőn a szokás mellett a törvényhozó hatalomnak működési köre is folyton tágult, s az egyház ez utóbbinak lépten-nyomon mind jelentősebb tényezőjévé küzdötte fel magát: a latin nyelv is természetesen mind kényelmesebben s erőteljesebben fészkelhette magát be a nemzet életébe. Könnyen átlátható, mily hátrányosnak kellett lennie e körülménynek a nemzeti nyelv fejlődésére s mily nagy erőfeszítésre lehetett ennek szüksége, a mig amazt lassanként háttérbe szorítva, helyét ön-maga foglalhatta el.

Egyes megyék már a XVI. század utolsó negyedében kísérlik meg statútumaiknak magyar nyelven való alkotását; de nagyon is érzik rajtok a fogalmak, gondolatok szabadoságának, világosságának hiánya; a mondatfűzéssel való küzködés, nehézség, darabosság jellemzi azokat. A XVII. s különösen a XVIII-ik század folyamában kikerült magyar nyelvű statútumok a korábbiakhoz képest ugyan határozott haladást tanúsítanak úgy világosság, mint gördülékenység tekintetében, de ezek is csak számos latin jogi műkifejezés felhasználásával képesek az eredményt elérni. A latin nyelven szerkesztett statútumok szabadosága még ekkor is messze fölülmulja a magyar nyelvűeket. Ime, mily tanulságos e kútfőgyűjtemény már nyelvünk története szempontjából is.

Legnagyobb azonban a gyűjtemény jelentősége a jogtörténet szempontjából.

A megyék a köz- és magánélet viszonyait saját körükben szabályozván, korántsem szakítanak a multtal; nem merően új, a régítől eltérő vagy tán épen ellenkező alapon nyugvó szabályokat akarnak teremteni, hanem egyenesen folytonos tekintettel a multa s a régi alapon mozogva intézkednek statútumaikban. Autonomiájok első keletkezése idején az országos szokás s a törvény az, a mihez intézkedéseikben alkalmazkodnak s szorosan véve nem is tesznek egyebet, mint hogy az országos szokást és törvényt viszonyaiknak megfelelően alkalmazzatják, érvényesítik a maguk területén. Ilyetén szereplésök szükségképen maga után vonta előbb saját particularis szokásaik, majd particularis írott szabályaik — statútumok — keletkezését az országos szokás és törvény határain belül, a melyekkel ez utóbbiaknak hiányait pótolják, vagy azoknak intézkedéseit s az azokon nyugvó intézményeket is részletesebben kifejtik. Ekképen módjukban állott újabb szabályok létesítésében az országos szokás és törvény mellett még saját particularis szokásaikra s korábbi statútumaikra vagy más megyékére is támaszkodni, a mennyiben ilyenek egyes viszonyok tekintetében a körülményekhez képest egyik megyében előbb keletkezhettek, semmint a másokban, a mint-hogy azt tényleg meg is tették. Ebből fejthető meg az a nagy hasonlatosság, mondhatni lényegben való egyenlőség az egymástól teljesen független megyéknek ugyanazon tárgyra vonatkozó statútumai között, melyeknek egyező tartalmát — mivel az egész nemzet közszellemének, jogi meggyőződésének nyilvánulásaként jelentkezett — ép azért olykor a törvényhozó hatalom is a magáévá tehetette.

Kétségtelen tehát, hogy a statútumok az egyes állami s társadalmi intézmények s így az egész állami s társadalmi élet fejlesztésének kiváló jelentőségű tényezői, miért is mint ilyenek

nemzeti művelődéstörténetünk felismerésének oly fontos közegei, melyek semmiféle egyéb kútfők által sem pótolhatók; sőt mivel nemcsak egyszerűen rendelkeznek, hanem rendszerint dispositiójuk indító okait is adják: egyúttal hű képét tükröztetik vissza a hozatalok idején fennállt vallási, erkölcsi, gazdasági, politikai stb. viszonyok tényleges állapotának. De minthogy rajtok kívül az álladalmi s társadalmi élet fejlesztésének egyéb életerős tényezői is voltak, jelentőségek igazi mértékét csak úgy állapíthatjuk meg, ha folyton számba vesszük a velök szervesen összefüggő eme többi tényezők működésének irányát s eredményét, a minnek elősegítése főcélja az egyes statutumokhoz irt felvilágosító, összehasonlító s utaló jegyzeteknek, melyek ép e céljuknál fogva az egyes statutumok rendelkezésének tárgyát tevő intézmények fejlődését is főbb vonásaiban lehető szűk keretbe szorítva nyújtják.

Hazánk tölgyfajai s tölgyerdei (*Quercus et querceta Hungariae*).¹

Magyarország nagybecsű tölgyesei a legközelebb múlt fél-században nagyon megfogytak, de azért Európa országai közt ma is hazánkban van aránylag a legtöbb tölgyerdő s mostanáig nekünk vannak a legsajátságosabb s a legérdekesebb tölgyfajaink.

E tölgyeket hazánk botanikusai mindenkor figyelemre méltatták s a hazai *Quercus*okról egész kis irodalom támadt, mely e munkával még nehezen van befejezve. Szerzőt e munka megírásakor kettős cél vezérelte. Egyik a füvészi volt, hogy az eddig ismert anyagot saját vizsgálódásai alapján rendezze és kiegészítse, a másik az, hogy tölgyeinket, különösen tölgyeink fajvegyületeit a gyakorlat embereinek figyelmébe ajánlja. Ezek a fajvegyületek (*species hybridae*) hazánk délkeleti részeinek tölgyeseiben nem ritkaságok, sőt a kevert tölgyesekben figyelemre méltó számra rúgnak; egészséges és szépen megtermett tölgy-szálak s a természetes fejlődésükben megvénhedt szülőket majdan kiszorítják s a tölgyesekben pótolni fogják.

A „tölgyfáink alapos ismeretének gyakorlati fontossága“ megvilágosítása után Európa flórájából röviden 52 tölgyfajt

¹ A M. T. Akadémia matematikai és természettudományi állandó bizottságának külön kiadványa. *Simonkai Lajos* tanártól. Budapest, 1890. 4-r. 1—40 l., 10 táblával. Ára 1 frt 20 kr.

számít elő. A tölgy fajai, mint a hársfáé is, a föld kerektségének csakis az északi felén honosak s itt legalább 330 fajt lehet összeszámitani.

A tölgyfajok systematikai bélyegei és a földrajzi elterjedés tekintetbe vételével a tölgyeknek három nagy tenyészeti központja ismeretes: az amerikai, az indo-japáni meg a nyugati ó-világ centrumai. Afrikának csupán északi részén van tölgyvegetáció, mely déli Európa tölgyeivel egyező. Afrikának egyetlen egy benszülött tölgyfaja sincs.

Európát főleg oly tölgyek lakják, a melyeknek gyümölcse ugyanazon a nyáron megéri, a melynek tavaszán a gyümölcs fiatal képletét rejtő virág megjelent. Keleten pedig főleg oly tölgyek teremnek, melyeknek a makkja két nyár folytán érik meg. Hazánkban főleg Közép-Európa tölgyei uralkodnak, de a magyar tölgy meg a cserfa közbenső faj Nyugat-Európa és Kelet tölgyei között; a csertölgy egyenesen olyan, melynek makkja két nyáron át fejlődik és érik meg.

„Hazánk tölgyfajai s mérvadó jellemvonásaik“ cím alatt adja szerző először a hazai tölgyek irodalom történetét, azután a tölgyfajok jellemkulcsát, végre a hazai tölgyfajokat és fajtákat részletesen ismerteti. Ezek a *Quercus Robur* L. (kocsános vagy mocsár-tölgy), *Qu. sessiliflora* Salisb. (kocsántalan t.), *Qu. lanuginosa* Lam. (szőszös tölgy), *Qu. conferta* Kit. (magyar tölgy), *Qu. Smilax* L. (magyal tölgy) és *Qu. Cerris* L. (csertölgy) törzsfajok körül csoportosulnak, míg öt csoportba, két-két ellentéttel, a hybrid-tölgyek foglaltatnak. A hybrid-tölgyek nevezetesebbjei: a *Quercus Csatói* Borb. a *Qu. tridactyla* Borb. *Qu. Kernerii* Simk. *Qu. Dacica* Borb. *Qu. Széchenyiana* Borb. *Qu. Haynaldiana* Simk. és *Qu. Budenziana* Borb. *Qu. Tabajdiana* Simk. stb.

A fajok leírása után a rájuk vonatkozó újabb elnevezéseket (synonymokat), a hazai és a hazán kívül való földrajzi elterjedésüket, azután a fajtákat ismerteti, végül a hazánkban termesztett külföldi fajokat említi röviden.

A munka végén a *Qu. Bedői*, *Qu. Jahnii*, *Qu. Csatói*, *Qu. Derensis*, *Qu. Kernerii*, *Qu. Dacica*, *Qu. Budenziana*, *Qu. Haynaldiana*, *Qu. Tabajdiana* és *Qu. Austriaca* képeinek nagyobb szabású rajzai láthatók.

A magyarhoni lemezgombák (Agaricini) elterjedése.¹

Neilreich Ágoston, a M. T. Akadémia volt külső tagja s Bécsben a tartományi főtörvényszék bírása, a magyar floristikai irodalom javára rendkívül nagy előmunkálatot végzett. A legnagyobb pontossággal összeállította mindazokat a forrásműveket és főljegyzéseket, a melyek hazánk növénygeographiájára és flórája ismeretére vonatkoznak, s az egész tudományosan föl is dolgozta. *Neilreich* munkája nem determináló munka, hanem az 1870. évig megjelent munkáknak és főljegyzéseknek tudományos kritikával végzett összeállítása, illetőleg feldolgozása.

Az edényes növények meghatározására való floristikai munkákkal *Hazslinszky* bővítette a magyar irodalmat, sőt — az 1870—90. években, különböző szerzőtől megjelent floristikai enumeratiók. meghatározó munkák, monographiák s más floristikai adalékokon stb. kívül, melyek mind hazánk edényes növényeinek ismertetésére vonatkoznak — a sejtes virágtalan növények meghatározására szolgáló két kötetes munkát szintén *Hazslinszky Frigyesnek* köszönjük.²

A sejtes virágtalanok nagy csoportjai közül a *mohokról* meg a *zuzmókról* van összefüggő floristikai munkánk; ellenben a *gombákról* meg a *moszatokról* van ugyan több nagyértékű munkánk s *Hazslinszky* e téren is sok szépet produkált, de e két csoportról az egész összefoglaló determináló moszat- és gombaflóránk még nincs. *Hazslinszky*nek mostani tudományos működése a gombaflóra összeállítása körül összpontosul.

Hogy a hazai gombák tudományos systemájával, valamint a hazai gombák tökéletes összeállításával és feldolgozásával hátra vagyunk, ez nem egészen magunkon mult. Voltak világ-hírű mycologjaink s a M. T. Akadémia kiadványai között megjelent számos mycologiai munka a külföldi botanikai irodalomban is méltó számba jön. Számos gombának csak nem nagyon régiben felismert fejlődése vagy élet folytán való vándorlása és ivadékcseréje, életmódja (a zuzmók) stb. a gombák régebbi rendszereit mind romba döntötte s ma még a tudományos systema a külföld botanikai irodalmában is csak épülő félben van, és hogy mikor fejeződik be tökéletesen, egyelőre meg nem mondható.

¹ *Hazslinszky Frigyes* r. tagtól. Mathem. és természettudományi Közlemények stb. XXIV. kötet 3. sz. 8° 117—205. l. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest 1890. Ára 80 kr.

² A Magyar birodalom zuzmóflórája (Budapest, 1884.) és a Magyar birodalom mohflórája (Budapest, 1885.); mind a kettőt kiadta a k. m. Term.-tudományi társulat.

Ily körülmények között *Hazslinszky* egyes, már kikerekített csoportok feldolgozásán fáradozik. Ilyen csoport, a melyről az előttünk fekvő munka szól, az *Agaricini* csoport, a hová a közéletből ismert legtöbb jó és bolond gomba vagyis kalapos gomba tartozik.

Hazslinszky jelen munkájához különben hazai mycologiai történet fűződik. A M. T. Akadémia őt és *Kalchbrenner* Károly világhírű mycologusunkat azzal bizta meg, hogy *Schulzer* „*Schwämme und Pilze aus Ungarn und Slavonien*“ című kéziratát tudományosan értékesítsék. Minthogy azóta *Kalchbrenner* örökre elbucszott, az egész munka *Hazslinszky* vállára szállott. Most tehát saját s a hazai botanikusoktól (*Kalchbrenner*, *Hobuly*, *Dietz*, *Borbás* stb.) kapott anyag feldolgozásával egyesíti az említett megbízatást is, s a hazai *Agaricus*-félék (galócza-gombák) feldolgozásakor *Schulzer* kéziratát is kellő figyelemre méltatja. A 121—174 l. „a honi lemezgombák jegyzékébe felveendő új fajok neveinek részletes megállapítása“ fejezetben a galócza-fajok elterjedését megvilágosító jegyzetekkel kíséri, a 175—179. l. az összegyűjtött fajok névjegyzékét közli, végre a 180—205. l. a hazai lemezes gombák systematikai sorozatban következnek. Itt a geographiai elterjedés főirányai nyolcz rovatba vannak foglalva. Ezek a keleti megyék, a haza déli része Fiuméig, Budapest környéke, Trencsén, Zólyom, Szepes, Sáros s a nyugati vármegyék. E szerint 57-féle nem és 878 faj terem az *Agaricini* csoportból hazánkban.

Közép-Európa, különösen Magyarország kakukfüveinek ismertetése.¹

A nép a mezők zöld és őszkor elpusztuló növényzetét általában *fűnek*, *dudvának*, *gyomnak*, *burján*nak stb. mondja s a fajoknak hosszadalmas sorozatából aránylag kevesebb feltűnőt különböztet meg saját névvel s pedig főkép olyanokat, a melyeket valamely sajátása, pl. a kakukfüveket az illata, tüntet ki, vagy a melyre a nép mint hasznos növényre rászorul. Az iskolázott ember már valamivel többet ismer vagy többről hallott; a ki magát a botanikai tudományokra szánta, az már sok genus-t, sok fajt megkülönböztethet, de némelyik genus fajai-

¹ Irta dr. Borbás Vincze. (Mathem. és Termesztud. Közlemények XXIV. köt. 2. sz. 8r. 37—116. l.) Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1890. Ára 70 kr.

nak bélyegei nem könnyen szembetűnők, úgy hogy a szavakkal való élesebb megkülönböztetés, hosszabb összehasonlítás nélkül, még a botanikus gyakorlottabb szemének se mindenkor sikerül; különösen az apróbb termetű növények (kakukfű, galambbegy, fűrtike stb.) systematikai bélyegei rejtettebbek.

Európában a növényfajok száma, északról dél felé, a vegetatio változatosabb kellékeinek gyarapodásával, mindig nagyobb-nagyobb vagy változatosabb s a fajoknak irodalmi megkülönböztetése is északról (*Linné, Willdenow* stb.) terjedt tovább tovább dél felé (*Kitaibel, Jacquin*). A növényfajok szétválása vagyis tagosodása hazánkban már nagyon nevezetes és igen nagyfokú; hazánk a tudományosságnak számos növényfajt szolgáltatott. Némelyik északibb vagy Linné-féle faj hazánkban is változatlan, típusos alakjával terem, de sok északibb faj hazánkban már más hasonló, de többé-kevésbé eltérő testvére, *helyettesítő* faja vagy fajtája vált fel. Ezekről azután nem ritkán folyt kisebb vitatkozás, vajjon ezeknek a fajoknak és fajtáknak bélyegei igazán állandóak-e vagy sem, s hogy distinguálásuk a tudomány figyelmét megérdemli-e vagy nem.

Az északibb növénygenusok fajai már ismeretesebbek, az ő flórájuk már megállapítottabb, ott már az újság ritka s inkább bevándorlás útján támad. Hazánk számosabb növényei nincsenek annyira vizsgálva s bizonyos genusok, kivált a hol a fajok bélyege rejtettebb, szorgalmas gyűjtést, tüzetes vizsgálatot és revisiót követelnek.

Az utóbbi évtizedekben, Európában a növényfajok értelme és méltatása is megváltozott. Azelőtt sok heterogén növényt egy faj alá foglaltak, ha bizonyos jegyeik megegyeztek, de más aprólékosnak vagy jelentéktelennek látszó bélyegeik eltérők voltak is. Azelőtt sok forma egy faj alatt volt, a melyet ma külön-külön csoportokba állítanak.

E szempontoknak előre bocsátása után rátérhetünk a jelen munka megismertetésére.

Azt már régen tudták vagy sejtették, hogy a kakukfüvek (*Thymi*) színökre, szagukra, növekedések módjára nézve stb. egymástól különböznek, de azért a legtöbb floristikai munkában legfőljebb egy-két *Thymus* van ismertetve, vagy a másutt megkülönböztetett fajok a legnagyobb zürzavarral vannak rakásra halmozva. A „*Thymus Serpyllum* L.”-t Európa valamennyi országában meg akarták találni, de az típusos formájában inkább északra szorítkozik s hazánkban a *Th. collinus* M. Bieb. (*Th. arenarius* Bernh.) helyettesíti. Mentől apróbbak a növények, mint pl. a mohák vagy a kakukfüvek; annál kevésbé szembezőkő a systematikai eltérések, annál inkább egyformáknak látszanak.

A jelen munka a népies illatszer és herbathéa apróságainak systemáját s a kakukfű-fajok sorozatát és eltéréseit fejtegeti, még pedig, mivel a *Thymusok* Európának legtöbb floristikai munkájában összevissza vannak zavarva, itt Magyarország kakukfűvei alkotják a centrumot, de a hazai kakukfűvek leírása és földrajzi elterjedése után, azokat a termő helyeket is előszámítja, a melyeket a szerző saját vagy mások herbariumában mint bizonyost felismert.

A kakukfűvek különbsége nem a magas, talán furesa alkotású szár elágazása és termetében, nem a levelek sokféle alakjában és szabdaltságában, nem a változatosan elhelyezkedő virágzatban, nem a virágok nagyságában, tarka színezetében vagy eltérő alakjaiban nyilatkozik, tehát nem olyan sajátságokban, a melyek kétféle kakukfűvet már távolabbról is megkülönböztetnének.

A kakukfűvek meghatározásakor a legelső, a mit meg kell nézni, vajjon a levélerezet a levél legszélén, mint megvastagodott daganat, egészen összeolvad-e (*Marginati* Kern., *érszegélyes kakukfűvek*) vagy nem s ebben az utóbbi esetben, vajjon a szélesebb levelek mellékerei láthatók-e (*Camptodromi* Kern., *hajlott-erűek*) vagy pedig a keskeny levelek szövetében láttatlanul elmosódnak-e (*Hyphodromi* Kern., *keskenylevelűek*). Ezeket tartják általában a kakukfűvek legfőbb osztályozó bélyegének, de e munka itt-ott már elárulja, hogy a *Thymusok*nak e nagyra becsült sajátsága némely magyarországi kakukfűvön ingadozó.

Második nevezetes sajátság az, hogy minő a virágzó szár szőrözete, vajjon a virágzó hajtások csak az éleken (*Goniotrichi* Borb., *éle-szőrűek*) vagy köröskörül szőrűek-e (*Holotrichi* Borb., *körűlszőrűek*) vagy köröskörül gypjasak (*Lanuginosi* Borb., *gypjas kakukfűvek*). A levél erezete még a szár szőrözete után a kakukfű fajtái, főleg a levél és virágzat alakja, a növény tövének cserjés vagy fűnemű minősége, valamint a kehely felső ajakának mélyebb vagy sekélyebb metszetei stb. szerint különböznek.

Az egész munkában 41 faj kakukfű van leírva, de ebből 12 szomszéd országbelit leszámítva, csak 29 a hazai polgár, mintegy 8 horvátországbelit s 10 hybridet is ide számítva. Minden csoportot magyar és latin nyelvű analitikus tábla előz meg s a munkának systematikai nagyobb része egészen latin. A 29 hazai kakukfű közül a Nagy-Alföldre 3 faj ereszkedik le, a Kis-Alföldnek a *Th. angustifolius* a jellemzője, mely onnan a haza más részére nem is terjed. A verőfényes domb és alacsonyabb hegyvidéken, a három alföldin kívül, még más négy kakukfű díszlik. Az erdősebb nyugaton és északon, főleg a soktagú *Th. ovatus* uralkodik, a magasabb vidéken pedig az

előbbiekhöz hasonló, de különböző módon eltérő, helyettesítő fajok (10) jelentkeznek. A Tátra meg a Szudetok közös és jellemző kakukfűve a *Th. Sudeticus* Op. (*Th. Carpathicus* Čelak). Erdély füves mezőin 4, sziklás havasain pedig ismét más négy kakukfű ékeskedik. Szlavónia kakukfűvei a szomszéd magyar dombvidékével egyezők, Horvátország havas tetőinek 4 kakukfűve van, mely a *Th. continens* belsejében nem terem (*Th. acicularis*, *Th. bracteosus*, *Th. Kernerii*, *Th. Balcanus*).

A magyarországi kakukfűvek többféle vidék *Thymus*-ainak összeseregése; de épen hazánknak kedvező délkeleti fekvése és orographiai változatossága következtében *Thymus*flóránk oly nevezetes, hogy ilyenekkel nem akármely ország dicsekedhetik. Legnevezetesebb kakukfűveink, mint más érdekesebb növényeink is, Balkán-félszigetéről valók, még pedig hazánknak mind *continentalis*, mind *litoralis* vidékein. Végre a *Th. hirsutior* M. Bieb. (*Th. Rochelianus* Čelak), a *Th. comosus*, *Th. pulcherrius*, *Th. marginatus*, *Th. Dacicus* a Kárpátok bennszülöttjei, legföljebb e heglánczolatnak még a romániai tájain nőnek.

Spectrál-photographiai tanulmányok.

(Kivonat Gothard Jenő I. tag április 20-án tartott székfoglalójából.)

Az értekezés első része azon műszereket ismerteti, melyeket a szerző spectrál-photographiai tanulmányok céljából, saját szerkezete szerint, saját műhelyében készített. Részletesebben leírja a kis csillag-spectrographot, melylyel a csillagok vagy gyengébb fényű tárgyak spectrumát lehet photographálni. A nagyobb műszer csupán a laboratóriumban használható; pontos s minden tekintetben kifogástalan photographiák készítésére egész sorozat mellék-eszköz tartozik hozzá. A legnagyobb műszer jelenleg van munkában, s kitűnő jóságú Rowland-féle homorú rács teszi fő alkotó részét. A spectrál-photographiák lemérésére pontos mérő eszközt szerkesztett, melyet egyúttal a csillagászati photographiák feldolgozásában is használhat. Leírja a műszerek beállításakor használt, czélszerűnek bizonyult módszereket is.

A második részben, az említett műszerekkel végzett tanulmányait ismerteti a nitrogén spectrumán. Minthogy Hasselberg a spectrum látható részét már leírta, a szerző ott kezdi tanulmányát, hol Hasselberg elhagyta s a vonalak pontos hullámhosszaságát $\lambda=405-365 \mu\mu$ között sorolja föl. A pontosság, az aránylag kicsiny szinszóráshoz mérve, igen nagy, úgy hogy

már a mérésekhez használt alap különbözősége is nagyon szembe-ötölő. Hasselberg, Kayser és Runge eredményeivel összehasonlítva, kitűnik, hogy szerző mérései azokéival teljesen egyeznek s az esetleges hibák 0.005 μ -t nem haladnak meg.

A gyomor nyál-hártyájában véghez menő chemiai folyamatokról.

(Kivonat *Liebermann Leó* április 20-án bemutatott dolgozatából.)

I. A nucleinszerű testekkel foglalkozván, szerző érdekesnek tartotta megvizsgálni, vajjon a gyomor nyál-hártyájában találhatók-e ilyenek? Csakugyan sikerült is neki a gyomor-nyál-hártyában efféle anyagot találni és azt közelítőleg tisztán előállítani. A vizsgálatból kitűnt, hogy ez egy *fehérjefélnék* és *lecithinnek* chemiai vegyülete s hogy igen nagy valószínűség szerint, ez az anyag képezi a sejtmagvak állományát, mert a mikroszkopiában használt festőszerek iránt épen úgy viselkedik, mint a sejtmag.

Az anyag előállítására az emésztési módszert használta; a mesterséges gyomornedvben emészthetetlen részt megtisztította és elemezte.

II. Szerző ezután kimutatja, hogy ez előállított anyag, melyre *lecithalbumin* nevet ajánl, ugyanazon tulajdonságokkal, melyeket tisztán előállítva mutat, előfordul az ép, változatlan nyálhártyában is, s hogy ezen hártya savanyú chemiai hatását, ha nem is kizárólag de nagy részben, a lecithalbumin okozza.

Igen nevezetesek a gyomornyálhártyának a szerzőtől megállapított tulajdonságai, melyek, a mint bebizonyítja, egyenesen a lecithalbumintól származnak.

Ha a nyálhártya mélyebb rétegei közömbösek vagy gyengén alkalikusok, elegendő a hártyát szénsavas víz behatásának kitenni, hogy erősen savtermészetűekké változzanak. Ha szódaoldattal öntjük le és a szódafölösleget gondosan eltávolítjuk, a hártya *erősen alkalikus hatást mutat*, mert egy lecithalbumin-natron-vegyület képződik; ez pedig alkalikus és vízben csak igen nehezen oldódik. Ha ezt újra kiteszszük szénsav hatásának, újra savanyú lesz, mert a natron mint szénsavas vegyület eltávolodik, a szabad lecithalbumin pedig visszamarad.

Az a tény, hogy a *lecithalbumin* szénsavas natronnal egy colloid-vegyületet alkot s hogy a szénsav behatásánál konyhasóra és más chloridekre szénsavas natron és szabad sósav képződik, a mit szerző már múlt évben kimutatott, őt egy elmélet fel-

állítására vezette, mely megmagyarázza a gyomorsósav keletkezésekor szereplő chemiai folyamatokat s különösen azon eddig teljesen érthetetlen körülményt, hogy a chloridok bomlásakor az alkali a vér felé, a szabad sósav pedig a gyomorüreg felé vándorol.

Elmélete összhangzásban van minden eddigi tapasztalattal, s különösen támogatja még a régi észlelet is, hogy a vizelet nem akkor válik alkalikussá, mikor a gyomoremésztés elérte maximumát, hanem több órával azután, s hogy az alkali-kiválasztás igen hosszú időre nyúlik el.

Ez nyilván a mellett szól, hogy a kiszabadult alkali bizonyos ideig visszatartatik a szervezetben. Hogy azonban a lecithalbumin csakugyan képes alkali visszatartani s azt később ismét szénsav behatása alatt leadni, ezt szerző kísérleteivel bebizonyította.

Az elmélet sarkpontja tehát röviden az: hogy a chloridok bomlásából származó alkali megkötö a lecithalbumin. Az így keletkezett vegyület colloidalis, diffúzióra nem képes s ennél fogva nem is mehet a gyomorüregbe, mint a könnyen diffundáló szabad sósav.

A colloid *lecithalbumin natront* később lassan megbontja a szénsav, úgy hogy ismét szabad lecithalbumin keletkezik, mely egy új emésztési folyamatra alkalmas.

Szerző egy jegyzetben felemlíti, hogy a lecithalbuminhez hasonló anyagot a vesékben is talált, s hogy a vese-állomány ezen lecithalbuminhoz hasonló anyaga valószínűleg igen fontos dolgokat fog megmagyarázni, nevezetesen azt, hogy miképen választatik le az *alkalikus vérből savanyú vizelet*, s talán azt is, *hogy miképen képződnek a húgysavas kövek*.

Különösen két kísérlet ragadja meg a figyelmet.

Ha lecithalbuminra, melynek vizes kivonata alig mutat lakmuson kémhatást, erősen alkali hatású húgysavas natronoldatot öntünk fel, a lefolyó folyadék *erősen savi hatású* és szabad húgysavat tartalmaz.

Ugyancsak erősen savanyú szüredéket kapunk, ha lecithalbuminra alkali hatású phosphorsavas natronoldatot öntünk. Szerző még folytatja kísérleteit.

A keményítő oxydatio-termékei.

(Kivonat *Asbóth Sándor* április 20-án bemutatott dolgozatából.)

Szerző a keményítő oxydatiójára hidrogén-superoxydot használ, eltérőleg Lintnertől, ki a káliumpermanganát hatását vizsgálta meg. Eredményeik is több tekintetben eltérnek egymástól.

Összegezve Asbóth úr kísérleti eredményeit, kitűnik, hogy a keményítő oxydatioja hydrogén-superoxyddal igen símán megy végbe s hogy az így keletkező savtermészetű testek valószínűleg fölvilágosítást fognak adni a keményítő szerkezetéről.

A carbolsav megvörösödéséről.

(Kivonat *Hankó Vilmos* április 20-án bemutatott dolgozatából.)

Szerző már három évvel ezelőtt (Math. és Term. Ért. VI. 350. l.) állította, hogy a carbolsav megvörösödésében legnagyobb része van a levegő oxigénjének, ozonjának. Akkori vizsgálatát most kiegészíti, hogy minden kétséget kizárjon. Állítását az újabban végzett kísérletek is igazolják.

Négy év óta folytatott tanulmánya közben sikerült olyan eljárást találnia, melylyel a közönséges carbolsav főntebbi átváltozása késleltethető, a synthetikus carbolsavé pedig csaknem teljesen megakadályozható. E végből a kék üvegedény aljára kevés ónchlorür port hint; erre önti a megolvasztott carbolsavat az edény színéig s aztán jól illő dugóval elzárja a levegőtől. Így a carbolsav sokáig eláll, a nélkül hogy megvörösödnék.

A jodoformmal gyöngített gümö-bacillusok hatásáról.

(Kivonat *Troje G.* és *Tanql F.* április 20-án bemutatott dolgozatából.)

Kísérleteik eredményét a szerzők ekként foglalják össze:

A jodoform a gümöbacillusokra valóságos méreg; noha a hatás csak hosszabb érintkezés után nyilvánul. E hatást eddig-
elé csak az állati szervezeten kívül lehetett kimutatni, de ezt mind a száraz jodoform-por, mind a jodoformos glycerin és jodoformos olaj megtette.

Elméleti szempontból sokkal nagyobb fontosságú az, hogy a jodoformban oly szert találtak, melynek segítségével a gümö-bacillusok különféle mértékben gyöngíthetők. Ily módon közvetlenül bebizonyították Baumgarten tételét, mely szerint a gümös szövetekben az óriás sejtek képződése a kórfolyamatot okozó bacillusok bizonyos fokú gyöngülésétől függ. Ezzel házi-nyulakon tipikus gyöngykórt idézhettek elő, a mivel megint

Baumgarten felfogását igazolták, mely szerint a marha gyöngykórját a marha testében gyöngített gümöbacillus okozza, nem pedig ennek valamely különös alfaja. Azon bizonyítékok sorában, melyekre a gyöngykórt és az emberi gümőkórt okozó bacillusok azonosságát építik. hézag volt eddigelé, mert a gyöngykóros szövetdarabok beoltásával a házinyúlban sikerült ugyan gümőkórt előidézni, de viszont sohasem sikerült a gyöngykór előidézése a tiszta culturák beoltásával. A szerzők azt hiszik, hogy e hézagot betöltötték. A jodoformmal gyöngített bacillusokban a házinyulakban továbbá olyan kóralakot idézhettek elő, a mely $\frac{3}{4}$ évig tartó chronikus lefolyásában, a nyirokmirigyekre, a bélre, és tüdőre való szorítózkodásában, tüdőbarlangok képződésében feltűnően hasonlít az emberi tüdősorvadáshoz. Végre ugyancsak ily módon — gyöngített bacillusokkal — házinyulakon tipikus, torpid jellegű hideg tályogokat idézhettek elő.

Alak-magyarázatok.

(Kivonat Szinnyei József 1. tagnak május 4-én fölolvastott értekezéséből).

Az értekező három ige-alak megmagyarázásával foglalkozott, a melyekben föltűnő, hogy hosszú magánhangzó van bennök ott, a hol a többi alak és az etymologia szerint rövidet várhatnánk. Ez a három alak: 1. indic. praes. *várjátok*; 2. perf. *vártál, kértél*; 3. imperat. *takarodjál, törekedjél*, (dial.) *várjál, kérjél*.

A *várjátok* alakban a *-já* a 3. tárgyszemélyre mutató rag. Ennek a hangzója eredetileg nem lehetett hosszú, mert az ugor alapnyelvbeli 3. szem. névmás, a melyből fejlődött, a származéknyelvek tanúsága szerint rövid-hangzójú volt. A mai *várja, várjuk, várják* alakok föltehető eredetibb **vár-ja-ja, vár-ja-muk, vár-ja-jak*-ból fejlődtek; ezeknek megfelelőleg a mai *várjátok* alak megelőzőjéül **vár-ja-tok* veendő föl. A *-ja*-beli magánhangzó megnyúlása analógiás fejlődés. T. i. a praes.-beli sing. 3. plur. 1. és 3. szem. alak (*várja, várjuk, várják*) s a megfelelő imperat.-beli alakok teljesen egyformák; ezeknek analógiájára fejlődött a praes. **várjatok* is az imperat. *várjátok* (— **várja-ja-tok*)-kal egyformává. (Vö. a nép nyelvében előforduló *lássá, üssük, tudhassuk*-féle indic. praes. alakokat s az efféle analógiás alakulásokat: *kikapjunk* = *kikapunk, megengedjék* = *megengedik, vigyem* = *viszem*).

A *vártál, kértél* alakokbeli *á é* hosszúságát az értekező

szintén nem tartja eredetinek (vö. *vártam, vártatok, vártad; kértem, kértetek, kérted*: rövid hangzóval a személyrag előtt). Az igeidők tövei az ugarságban nagyrészt igenevek, vagyis nomen verbale képzéssel alakultak; s a magyar perf. töve nyilván a befejezett cselekvés igenevének tövével azonos. Az értekező szerint a magyar perf. nem egyéb, mint személyragozott igenév: *vártu-m, kérte-m* — várt én, kért én. (A 3. szem. ragtalan, vagyis = maga az igenév; vö. mord. *kulož* meghalt = *kulož* halott; a plur. 3. az igenév többes-száma: *vártu-k, kérte-k*; a *vártu-nak, kérte-nek* az értekező nézete szerint nem eredetibb teljesebb alak, hanem analogiás alakulás). A 2. szem. -l ragjának az igenév tövéhez járultával **vártu-l, kérte-l* alaknak kellett előállni. (Némely nyelvjárásban elő is fordulnak ilyenek, pl. Gömörben: *szöktel, mēntel, áttál*; de ezeket — minthogy az illető nyelvjárásban amúgy is nagyon divik a magánhangzók rövidítése — nem tekinthetjük eredetibb alakoknak, hanem csak a hosszú-hangzósakból fejlődöttnek). A **vártal, kértel*-beli *a e* megnyúlása kétféleképpen magyarázható. Lehetséges, hogy az *l* hatása következtében nyúlt meg (liquidatíó; vö. dial. *bāl, csēl, kēl* stb.) Ennek a föltevésnek nem áll az útjában az, hogy az *l* előtt az *a e* nem *á é*-vé, hanem *ā ē*-vé nyúlik; mert a nyelvemlékek tanúsága szerint a mai *kértél* megelőzője *kértél* volt, tehát a *vártál*-é is nyilván *vártál*. — A másik lehetőség az, hogy az *l* elveszett, pótló nyújtást hagyva maga után (vö. *taval: tavá, közel: közē*): **vártal, kértel: *vártá, kértē*. A kétféle alakot vegyest használhatták, mint ma is a *vártál* és *vártá, kértél* és *kértē* alakokat, s így könnyen megtörténhetett, hogy a kettőnek egymásra hatásából vegyülék-alak állott elő, t. i. **vártal + *vártá = vártál* és **kérte + *kértél = kértél*, s az utóbbiakból lett a mai *vártál, kértél*.

Az imperat. *-jál, -jél* magánhangzójáról szintén azt kell föltennünk, hogy eredetileg rövid volt, mert a többi személyben valamennyiben rövid, s nincs is semmi okunk föltenni, hogy az imperat. képzőjének (*-ja, -je*) hangzója valamikor hosszú volt, vagy hogy itt ezen képző és a személyrag között más valami elem lappang. A nyelvemlékek tanúsága szerint a mai *-jél* megelőzője *-jél* volt, tehát a *-jál*-é is valószínűleg *-jál*. Ennélfogva ezen alakok fejlődése is akként magyarázható, mint a perf.-belieké.

Végül az értekező még a *-képpen* névragot magyarázta, melyet Simonyi *képben*-ből fejlődöttnek tart, de ez hangtani lehetetlenség. Az értekező föltevése szerint *e* mód- és állapot-határozó rag eredetileg *képvel, képpel* volt, s mai alakját a nagyon sűrűn előforduló *-n* (<*an en*) ragos mód- és állapot-határozók hatása alatt vette föl.

Kazinczy Ferencz levelezése 1783—1802.

(Kivonat dr. Váczy János május 4-én bemutatott tanulmányából.)

Kazinczy Ferencz levelezésének I. és II. kötetében összesen 563 levél van közölve s pedig az I. kötetben 278 darab, a II-ikban 285 darab. Az előbbiben Kazinczytól van 56, az utóbbiban ellenben már 149 a Kazinczyé. De azért az I. kötetben közlött 56 levél fontosságra nézve majdnem egyértékű a kötet többi, összes darabjaival s kétségkívül elsőrendű kútforrás a József császár uralkodása alatt megindult szellemi mozgalom történelmére. Kazinczy e kor irói törekvéseinek középpontja, a ki különböző rangú és műveltségű férfiak tevékenységét egyesíti egy nagy cél: a nemzeti nyelv kiképzésének érdekében.

A mult századbeli magyar írók előtt, mint megvalósítandó ideál, az idegen nemzetek műveltsége lebeg; ez az az eszménykép, a melynek elérése törekvésüknek oroszlánrészét teszi. A közös meggyőződés mindenkiben egyformán él: hogy a magyar nemzet a régi rómaiak és görögök, az újkori népek, a francziák és németek irodalmának átültetésével, utánzásával boldogulhat. Kazinczy is osztozik e meggyőződésben; érzi, tudja és hirdeti ennek igazságát és becsét. Így kezd a Gessner műveinek fordításához, mint 22 éves ifjú, hogy szárnyait próbálgassa, önmagát mulattassa s erejét gyakorolja. A mint azonban Báróczy fordítása kezébe jut, a mely azonnal fölkelte önbizalmát és becsvágyát: nem tud nyugodni, míg Báróczynak és Ráday Gedeonnak be nem mutatja ifjú éveinek fáradozását s ennek eredményét. A bírálat mind Bécsből Báróczytól, mint Péczelről Rádaytól kedvezőn s bizalmat keltően hangzott Alsó-Regmecz felé, hol Kazinczy ez időben lakott. Báróczy nemcsak az írórt üdvözli Kazinczyban, hanem a merész kezdőt is: és e buzdítás egész életében fülébe hangzik Kazinczynak s oly kitörülhetlen bélyeget nyom lelkére, melyet sem a későbbi kritika gáncsai, sem magánéletének nyomasztó körülményei nem tudnak kiirtani. Ráday Gedeon, ez akkor nagy tekintélyben álló főúr, leplezetlenül bevallja, hogy ő maga sem tudta volna Gessner idylljeinek fordítását különben elvégezni. Igéri, hogy a műfordítás elméletét is ki fogja dolgozni, a mit aztán Kazinczy saját művével együtt tehet közzé.

Kazinczy a kedvező bírálattal reménységén felül megjutalmazva érezte magát, főleg miután látta, hogy e fordítás, még mint kézirat megszerzé a tekintélyt számára. E mű képezi

e korban Kazinczy törekvéseinek középpontját s ehhez járul a kassai *Magyar Museum*, a melylyel a fiatal, tetterre és szerepre vágyó Kazinczy először mutatta be agitatori egyéniségét. Az első magyar folyóirat nevezetes mozzanatot jelöl nemzeti irodalmunk történetében, s a sikerben bizonyára Kazinczynak volt legtöbb része. Ő érintkezett az írókkal, kiadóval, cenzorral, maecenásokkal, sőt az előfizetőkkel is. Felhasználta a József császár alatt szabadabban lélekzõ, a censura nyúgétól szabaduló szellem minden nyilatkozó formáját, mintha csak sejtette volna, hogy pár év múlva újra bilincsre verik a gondolat és szólás szabadságát. A *M. Museum* sikere Kazinczyt arra bírja, hogy önmaga kezdjen egy folyóírást, mely képviselője legyen a már fölkeltezt mozgalomnak nemcsak irányára, de eszméire nézve is. Senki sem érezte meg már 1789-ben a bekövetkező felbuzdulás tűzét annyira, mint Kazinczy s épen ezért jó előre toborozta új folyóírata számára az írókat és maecenásokat. *Orpheus*ával fölkeres mindenkit, a ki csak némi érdeklődést mutat a nemzeti műveltség fejlesztése iránt. Levelei, a melyeknek kíséretében az *Orpheust* a főrendi hazafiaknak megküldi, mindennél jobban mutatják fontos vezéri szerepét. Széchenyi Ferencz gróf örvendve fogadja s kívánja, hogy törekvéseit siker koronázza. Még lelkesültebben fogadja a folyóíratot Prómay László báró, József császárnak volt administratora, a ki Kazinczy fáradozását mintegy „az égből jött támogató ápolgatás”-nak nézi.

Kazinczy már 1789-ben, mikor iskolai visitorait hivatalukba iktatja, hévvel szól a magyar nyelv tanításának szükségéről. Az nem lehet a császárnak czélja — úgy mond — hogy a magyar nyelv eltörültessek. A német nyelv tanítása mellett a magyar nyelvre kell fordítani a tanítóknak minden igyekezetöket; ezt mind nyelvünk szépsége, mind nemzetiségünk megerősödése egyaránt követelik. Míg más iskola-felügyelők a magyar nyelv jogairól mélyen hallgatnak: Kazinczynak van bátorsága mintegy hangosan tiltakozni a fennálló rendszer végkövetkezményei ellen. S csakugyan a császár maga is meggyőződött, hogy rendszere többé fenn nem tartható. A nemzetiség erős nyilatkozása rombadöntéssel fenyegeti összes alkotásait; a megyegyűléseken újra felhangzik a nemzeti lelkesülés szava s a nemzeti előjogok épségben tartását követelik: „Nem adunk életet, míg szabadságaink helyre nem állítatnak” — írja Kazinczy Arankának az abaújmegyei gyűlés határozatáról.

Ime mily változás! Előbb, mikor hazai nyelvünk tanítását a németé mellett ajánlani merte, az agitator geniusa még csak félénken emelte szárnyait: most semmi mellétekintet nem tartóztatja többé. Hangja követelővé, erélyessé válik. Ki merné a

fölbredt mozgalomnak útját állani? Kűszöbön van az országgyűlés, hol a nemzet 1764 óta semmit sem tehetett jogainak védelmére. Ez országgyűlésen a magyar nyelv hivatalossá tétele a legelső és legfőbb kötelesség. „Vétkezik a haza ellen — kiált fel Kazinczy *Orpheusában* — a ki ezt a szent szándékot teljes erővel elő nem mozdítja; a ki kész nem lesz ezért minden hasznát, előmenetelét fel nem áldozni!” A jövő nemzedék átkai-val fenyegeti azokat, kik még most is késlekedni merészelnek. Nem tagadja, hogy idegen nyelveket tanulnunk kell, de bátran hirdeti, hogy „szemeink mindenek felett oda legyenek függesztve, hogy a magyar legyen az *első és közönséges*, és hogy azt a német, tót, rác és oláh gyermek egyaránt tanulja, valahol csak benne mód legyen. . . *Ha a magyar nyelvet hozzuk be, állani fogunk: ha a deák nyelv hozatik vissza, később vagy előbb elől az idegenek özöne s nemzetünk korcs zűrzavar lesz!*” Nyelvünk jogainak védelmét többen megkísérlették akkor: a lelkes törekvés azonban senkinél sem nyilatkozott szebben s meggyőzőbb erővel, mint Kazinczynál, a ki a felvilágosodás, a gondolkodás szabadsága és korlátozatlansága nevében szállt síkra nemzeti nyelvünk érdekében. Kazinczy reménye, hogy a magyar egy szebb jövő elé nézhet, soha sem volt erősebb és föltétlenebb. elragadtatása magasabb hevületű s hite szilárdabb. Ennek legszebb kifejezése a Prónay Lászlóval váltott leveleiben, főkép pedig abban az ajánlásban maradt ránk, a melylyel a *Hamlet* fordítását Prónaynak dedicalta.

Azonban sokkal vérmesebb reményt táplált, semhogy azt a közvetlenül bekövetkezett idők megvalósíthatták volna. Mindjárt a következő, 1791-ik évben kétkedni kezd sikerében, csalódva vonul vissza Pestről s keserűen fakad ki a részvétlenség ellen, a mely működését megbénítja. A főrendűek, az egy Prónayn kívül, siketek maradtak esdekléseire s nem maradt számára egyéb a kínzó lemondásnál. De nem sokára visszanyeri életkedvét s épen oly hévvel lát félbenhagyott munkáihoz, mint a hogy azokat megkezdte. Megyéje gyűlésein megkísérti a censura eltörlése, vagy legalább nyűgeinek tágitása iránti közhangulat erősítését. Azonban épen megindult új működésének közepette szakítják ki a család kebléből, hogy hetedfél évig tartó fogság után szellemi és anyagi erőben megtörve juthasson csak vissza az utána siránkozó édes anya szárnyai alá. 1801. jún. 28-án történt kiszabadulása irodalmunknak új korát jelöli. Szenvedései és anyagi romlása azonban a fogsággal nem értek véget. Alig kezdte élvezni szabadságát: újra nagy összeg fizetését kívánta tőle a jogügyi igazgató. S e mellett azok, kik fogsága előtt oly szívesen látták házuknál: most nem mertek vele nyilvánosan érintkezni, félvén a királyi nehezteléstől. Szerencsége

irodalmunknak, hogy Kazinczy nem vesztette el reménységét. A pályája délpontjához siető agitator újra kezébe vette a reformátor zászlaját, hogy közel három tizedévig lobogtassa azt, míg csak egy új irány, mely az ő nyomában kelt, ki nem ragadja a magyar műveltség vezetését kezeiből.

Megint ott fogja fel az irodalmi vezetés fonalát, a hol hetedfél évvel az előtt elejtette. „Minél gondosabb fordításokat, egy-két folyóírást, s egy-két lármás, de nemes tollesatát s ezt az utolsót még inkább, mint minden egyebet!“ Ezeket tartja a legszükségesebbeknek, a sok szükséges között. Az öntudatos működés, a számító haladás elvei Kazinczynál ez időben már tökéletesen kifejlődtek s megszilárdultak.

A tanulmány vége Kazinczy László jellemrajzát nyújtja. Kazinczy Lászlótól számos érdekes levél van közölve az említett I. és II. kötetben s mivel a többi kötetekben László már nem szerepel, mintegy búcsúzóúl foglalja össze az értekező a levelek tartalmát. Lászlónak kivált a bátyja kiszabadítása érdekében a királyhoz irt folyamodványa nevezetes, mert ennek lehet tulajdonítani, hogy Kazinczy Ferencz sok évi szenvedés után végre kiszabadult.

II. Rákóczy György Lengyelországban.

(Kivonat *Szilágyi S.* rt. május 11-én olvasott értekezéséből)

Az előzményekről, melyek Rákóczynak Lengyelország ellen intézett támadását megelőzték, már megemlékeztünk azon alkalmmal, midőn „Erdély és az északkeleti háború“ I. kötetét bemutattuk. Rákóczy létrehozta a kisebb keleti államok coalitíóját az ő fenhatósága alatt, melybe a két Oláhország és Kozákország volt bevonva s megkötötte a szövetséget X. Károly svéd királylyal, kinek ügyei épen ezen időben rosszra fordultak s kinek épen ezért előnyére vált a Rákóczyval kötött szövetség.

1657. jan. elején indult el Rákóczy Szamosujvárról Viskre, hova már előre összehívta a hadakat s hol egy rövid országgyűlést tartott. A császár is, a lengyelek is tettek egy utolsó kísérletet, hogy Rákóczyt tervétől elvonják, sőt a muszka czár is fényes követséget küldött hozzá, egy csomó nyusztprémet küldvén ajándécul, azzal a felhívással, hogy álljon el vállalatától. De a fejedelmet semmi sem ingatta meg. Annyira bizott vállalata sikerében, hogy a leendő krakkói bevonuláshoz szükséges zászlókat, ékszereket stb. magával vitte.

De az időjárás a lehető legkedvezőtlenebb volt reá nézve.

Az addig enyhe időt hirtelen fagy, roppant hóesés váltotta fel, s a legrosszabb volt az, hogy a mármarosi havasokon történendő átvonulásra vonatkozólag valótlan információt kapott az előre küldött Földváry Ferencztől, úgy hogy átvonulása a Priszlopon csaknem emberfeletti küzdelmek árán sikerült csupán. Magok a lengyelek sem tartották lehetőnek, hogy valaki ilyen időben, ilyen utakon átmeessen a havasokon, magok a legellenségesebb lengyel évkönyvirók is bevallották, hogy a lengyeleket bámulás és félelem fogta el, hogy Rákóczynak ilyen fegyelmezett s az idők viszontagságaival dacolni tudó serege van.

Rákóczy azt hitte, hogy az ő lengyelországi barátai csatlakozni fognak hozzá, de ebben csalódott, mert barátai mind ellenségeivé lettek, a mint megtudták, hogy ő Károlylyal Lengyelország felosztására szövetkezett.

De a lengyeleknek nem volt seregök s nem tehettek mást, minthogy elzárták váraikat. De Rákóczy sietett, hogy *Krakkót*, mely a svédek kezében volt s melyet egy lengyel haderő ostromolt, *felmenthesse* s bevonulását e városba megtarthassa. Egyesülvén az oláh és kozák hadakkal, serege 49,000 emberből állott s a lengyel várak parancsnokai, hogy az ostromot és annak következményeit kikerüljék, alkudozásba bocsátkoztak vele, melynek eredménye lett, hogy Lemberg s a többi városok semlegességre kötelezték magokat. Apróbb csatározások ennek daczára történtek s midőn a fejedelem a Sanon is átkelt, Szelepcsényi, a császár követe érkezett hozzá, hogy még egyszer kísérletet tegyen őt visszavonulásra bírni. Szelepcsényi minden eszközt megragadott, hogy Rákóczyt erre rábírja. Olyan leveleket mutatott fel neki a svédektől, melyekből kitűnt, hogy Károly Rákóczyt csak fel akarja használni. másfelől Lubomirszkyt a lengyel marsalt kitartásra biztatta, közölvén vele, hogy a császártól nem sokára segély érkezik, harmadszor Rákóczy s a *kozákok közt is konkolyt hintett*. De Rákóczy nem állott el a *svéd szövetségtől*, Szelepcsényi eredménytelenül ment vissza.

Miután Rákóczy Přemišlet is bevette, akadálytalanul folytatta útját, hogy Károlylyal egyesüljön. Márcz. 11-én Lancuton volt, hol a Wislok áradása miatt néhány napot kellett időznie. Ez által a közlekedés Würtz-czel, Krakkó parancsnokával helyre volt állítva s a Wislokon hidat vervén, márcz. 21-én átköltözött rajta s 28-án Krakkó alá érkezett. Még ez nap bevonult Krakkóba. Erős ködös nap volt; de ez nem gátolta, hogy teljes pompát ne fejtsen ki. A város előtt oly erős vihar tört ki, hogy a villámesapástól megijedt lovak Rákóczy kocsiját felborították. Baj azonban nem történt, a vihar is szünni kezdett s most Würtz átnyújtá a város kulcsait. Azután megkezdődött a felvonulás. Elöl ment 800 svéd, utánuk 2000 hajdú, ugyan-

annyi kozák, 1000 moldvai lovas, 600 svéd lovas, 2000 erdélyi. Most jött Rákóczy pompás török lovon ülve s kísérve vegyesen svéd, erdélyi, kozák főuraktól. A menetet 6000-nyi magyar, kozák, oláh, lengyel vegyes had zárta be. S a mint a városba ment s a tanács letette az esküt, beszállott a királyi palotába. A mire vágyott, sóvárgott, a miért annyi áldozatot hozott: egyet abból már elért — ott volt Báthory István régi fényes palotájában.

Már ekkor Károly is elindult Lengyelország felső részéből. hogy találkozzék Rákóczyval s az egyesülés ápril 11-én Csisztoporán megtörtént. Itt még sokkal fényesebb ünnepélyeket fejtettek ki, mint Krakkóban s az itt tartott haditanácsban megállapították a követendő módozatokat. Átkeltek a Visztulán, midőn hírt vettek III. Ferdinánd haláláról. De még rosszabb hír volt, hogy Dánia haddal támadta meg Svédországot. Károly eleinte azon gondolkozott, hogy Sziléziát fogja megtámadni. De tervével felhagyott s Rákóczytól elválva, június elején Poroszországnak vette útját. Egy darabig Stembock Rákóczy mellett maradt hadaival, de nemsokára ő is elvált.

Rákóczy ez alatt a kozák hetmánhoz intézett felhívást, hogy küldjön segílyt az ő számára s abban a meggyőződésben, hogy e segílyt meg fogja kapni, nem Galicziának vette útját, hanem Kis-Oroszágnak. Ez okozta bukását. Mert a kozákoktól nem hogy segílyt kapott volna, hanem még a vele levő kozák csapat is, a mint Kis-Oroszághoz ért, elvált tőle. Cserben hagyták az oláhok is s a lengyel hadaktól körülvéve, Czarniostrovban kénytelen volt kegyelemre feladni magát a lengyeleknek. Innen megalázva, megtörve, betegen ért haza, míg Kemény az erdélyi haddal tatár fogságba került.

Az Asplachna-fajok revisiója és hazai képviselőik.

(Kivonat dr. *Daday Jenő* lt. május 25-én olvasott értekezéséből.)

A Rotatoriák osztályába tartozó és az *Asplachnidae*-család egyik tagját képező *Asplachna*-genus fajainak legnagyobb részénél a korábbi búvárok a rágók mellett úgy nevezett „tartalék-rágókat” is tételeztek fel és különböztettek meg. Ezen az alapon indult meg *de Guerne J.* is akkor, mikor egy kis monographikus munkában az eddig pontosan, helyesebben, részletesen leírt fajokat ismerteti. A tőle összeállított meg-

torozó táblázat tíz fajt tartalmaz, a melyeknek elkülönítésénél a „tartalék-rágók” megléte vagy hiánya elsőrendű tényező.

A több évi gyűjtések folyamában birtokba került tekintélyes anyagnak és az idevonatkozó irodalomnak tüzetes áttanulmányozása a következő eredményekre vezetett:

1. Az *Asplanchna*-fajoknál eddig említett „tartalék-rágók” a rágókkal semmi összefüggésben nincsenek s csupán a rágógyomor kitüremlésekor megjelenő ideiglenes képletek.

2. A „tartalék-rágók” a fajok elkülönítésében és meghatározásában tekintetbe egyáltalán nem jöhetnek.

3. A rágók karjain minden *Asplanchna*-fajnál még egy önálló részlet is van: a kalapács, a mely a táplálék megapritását eszközözi s a melyről a bűvárok ez ideig nem vettek tudomást.

4. Az *Asplanchna*-fajok rágói teljesen homologizálhatók a többi Rotatoriák rágóival. A rágók karjai ugyanis az alaprészszel egyetemben a többi Rotatoriák rágóinak ülőjével, a kalapács pedig kalapácsukkal homologok.

5. Az *Asplanchna*-fajok meghatározásában a nőstények és hímek testének külső formája, a rágók szerkezete, a petefészkek külső formája s a téli peték burkának szerkezete az irányadó.

6. A *de Guerne J.*-től megkülönböztetett tíz faj ötre reducálendő, míg a másik öt ezek egyik-másikának synonymja. Így az *Asplanchna helvetica* Imhof és *Asplanchna Kramerii* de Guerne az *Asplanchna priodonta* Gosse-fajnak; az *Asplanchna Girodi* de Guerne J. az *Asplanchna syrinx* Ehrbg.-fajnak; az *Asplanchna Ebbesbornii* Huds. és *Asplanchna Imhofi* de Guerne az *Asplanchna Sieboldii* Leydig-fajnak a synonymje és lehetséges, hogy az *Asplanchna Herrickii* de Guerne-faj sem egyéb, mint az *Asplanchna Kramerii* Gosse-fajnak a synonymja.

7. Hazánkból ez idő szerint öt *Asplanchna*-faj ismeretes, névszerint a következők: *Asplanchna priodonta* Gosse, *Asplanchna triophthalma* Daday, *Asplanchna syrinx* Ehrbg, *Asplanchna Sieboldii* Leydig és *Asplanchna hungarica* Daday.

Magyarország barna békái.

(Kivonat *Méhely Lajos* május 25-én bemutatott dolgozatából.)

Az Európában élő barna békákat eddigelé a legtöbb szerző egyetlen fajnak tekinté (*Rana temporaria* *autorum*), a melynek két variétása van, u. m. a laposorrú (*R. platyrhinus* Steenstrup) és a hegyesorrú barna béka (*R. oxyrrhinus* Steens-

trup). Ujabb pontos vizsgálatok kiderítették azonban, hogy ez alatt a faj alatt voltaképen három élesen bélyegzett faj lappang. u. m. az a barna béka, a melyet *Rösel* 1758-ban "*Rana fusca terrestris* név alatt írt le (— *R. platyrrhinus* Steenstr.), továbbá az, a melyet *Nilsson* 1842-ben *R. arvalis* (= *R. oxyrrhinus* Steenstr.), végül pedig az, a melyet *Thomas* 1855-ben *R. agilis* névvel különböztetett meg. *Linné* csak az észak-európai hegyesorrú *R. arvalis*-t ismerte; ennek felel meg az ő *R. temporaria*-ja, a melynek megjelölésére újabb szerzők, a folytonos összetévesztések kikerülése végett, a *Nilsson* ajánlotta nevet, a *Steenstrup*-tól megkülönböztetett *R. platyrrhinus* megjelölésére pedig a *Rösel*-től származó *R. fusca* nevet használják.

Szerző kimutatja, hogy e három faj hazánkban is megvan; még pedig a *R. fusca* *Rösel* (gyepi béka) hazánk felföldeit, a *R. arvalis* *Nilsson* (mocsári béka) a mocsaras alföldet s a folyók mentében levő diluvialis területeket, a *R. agilis* *Thomas* (erdei béka) pedig főleg a dombos vidék erdeit, de az alföldet is lakja. Értekezésében e három fajnak mind külső morfológiai, mind anatómiai bélyegeit, valamint életmódját tárgyalja s a behatóan ismertetett fajokat művészi kivitelű festményeken mutatja be.

A primitív-gyökök viszonzszámáról.

(Kivonat *Szily Kálmán* rt. május 18-án előterjesztett dolgozatából.)

A dolgozat tárgya a következő valószínűségi feladat megoldása:

Egy urnában van valamennyi pozitív egész szám; a másikonban valamennyi törzsszám. Ebből is, amabból is kihúzatunk egy-egy számot találomra. Mi a valószínűség, hogy a kihúzott egész szám a kihúzott törzsszámnak primitív gyöke fog lenni?

Értekező azt találja, hogy e valószínűség igen közel 0.37 , vagyis a természetes logaritmuskok alapszámának megközelítőleg visszás értéke.

Burns Róbert.

(Kivonat *Lévay József* rt. június 1-én tartott székfoglalójából.)

Tekintetes Akadémia!

Midőn a tekintetes Akadémia körében megjelenek, hogy a szabályoknak hódolva, Önök kegyességéből itt széket foglaljak, megvallom, nem vagyok ment némi elfogultságtól. Legelsőben is, mélyen érzett hálás köszönetemet tolmácsolom a kitüntető figyelemért, mely szerint a tekintetes Akadémia engemet már régebben rendes tagjai sorába emelni méltóztatott. Azonban e pillanatban ép úgy érzem, mint évekkel ez előtt, hogy valamint hálám és köszönetem, úgy irodalmi törekvésem értéke sem áll arányban azon jóakarató méltánylással, melylyel önök figyelme egykor felém irányult s feljogosított arra, hogy díszes soraikban helyet foglaljak. Bőkezűleg adott jutalma volt ez a kitüntetés ifjúkorom óta folytatott írói munkásságomnak s ösztön arra, hogy folyvást hű maradjak a műzsához s buzgokodjam a czélokért, melyeket az Akadémia maga elé tűzött.

Kérnem kell a kegyes elnézést a késedelemért is, hogy a belépés jogának és kötelességének gyakorlására és teljesítésére csak most ébredek. Az élet prózai apró nyűgci gyakran a legjobb akaratot is fogva tartják. A fel-fellobbanó készségből sokszor nem lesz egyéb készülődésnél s a szaporodó évek az ősz hajjal együtt meghozzák ama napokat, melyekben az ember a római lantos szerint: „res omnes timide gelideque ministrat, Dilator, spe longus, iners avidusque futuri“.

És most is nem valamely különös hatásra számítható fejtegetéssel, vagy értékes eredeti művel, hanem egy szegény idegen népének karjába fűzve karomat, jelenek meg a tekintetes Akadémia előtt, kérvén, hogy vagy engemet ő érte, vagy őt én értem szíves fogadásban részesíteni méltóztassék.

* * *

Lévay a skótok népköltőjével, Burns Róberttel foglalkozott a közelebbi években. Magához vonzotta Burns költészetének eredetisége, természetes üdesége és változatos ereje. Mintha Petőfi lelke szállott volna hozzá a helyi, nemzetiségi és társadalmi körülményeknél fogva némileg megváltozott alakban. A gyönyörrel együtt a lefordított darabok száma is növekedett, úgy hogy a mi eleinte határozott célja nem volt, Lévay most Burns dalai legnagyobb részének magyar gyűjteményét bemutatja az Akadémiának. Nem mutatja be teljesen és kivétel nélkül a dalokat

sem, annál kevésbé Burns-nek elbeszélő vagy másnemű, nem lyrai természetű költeményeit. Nemcsak a fordítás nehézségei, hanem olykor izlési tekintetek, majd a költőnek helyi, személyi, vagy korviszonyaira való specialis vonatkozások is visszatartották. A fordításban magyar elődökre nem támaszkodhatott; mert Burns verseinek tekintetbe vehető magyar gyűjteményével nem bírunk. Aranytól vannak egyes darabok, Szász Károlytól számossabbak. — Mielőtt Burns költészetének jellemzésére térne, futólagos vonásokban rajzolja Burns élettörténetét. Rövid, zaklatott, nyomorú élet volt az, melynek útjára a géniusz egyik kezével hervadatlan virágokat hintett, másikkal nehéz göröngyöket és mocsárokat terített, hogy bámulatunk és dicsőítésünk együtt keljen a szájalom és sajnálat érzetével. 1759-ben január 25-én *Doonholm* falucskában született, a hol atyja Burnes Vilmos, egy igen csekély földbirtokon kertész és felügyelő volt. Később mint bérlő földműves iparkodott fentartani szaporodó családját a szerencsétlen apa, előbb Mount-Oliphant községben, később Lochleabban, de a szerencse mindenütt ellene fordult. A legnagyobb nélkülözések közt alig bírták tengetni életüket. Terhes paraszti munka nehezült Burns Róbert vállaira, mindjárt gyermekéiben. A benne szendergő költői tehetség fárasztó testi törődések és súlyos nyomorúság szorongatásai között ébredezett. Csépet és kaszát, ekét és kapát kezelt s a barmokkal foglalkozott a serdülő ifjuság legfogékonyabb éveiben. Maga mondja, hogy 16 éves koráig a gályarab gyötrelmeivel s a remete mogorva szomorúságával folyt az ő élete. Egyedüli vigasztalója a versek és dalok gyűjteménye volt, melyet paraszti foglalkozása közben mindenütt magával hordozott s lelkének fentartó és megerősítő táplálékául tekintett. Tizenöt éves korában kezdett verset írni népies nyelven, minden cél nélkül, szívének önkénytelen felbuzdulásait visszhangozva. A régi skót népdalokat vette példánnyul s azokat vagy saját géniusza szerint átalakította, vagy azok formájára és dallamára eredeti dalokat írt. Nagy bőséggel és könnyűséggel irogatott versei csakhamar közkeletűekké lettek s ismerték és dalolták közel és távol vidéken, mielőtt nyomtatva a közönség kezébe kerültek volna.

Az apa halála után a magára maradt most már népes család, szintén bérlettel próbált segíteni nyomorú sorsán. Ámde ezen próba-úton a végzet épen úgy üldözte őket, mint szerencsétlen apjokat. Ismételt kísérletek után sem várt reájok egyéb, mint tönkrejutás. Róbert, a kinél a csapások alatt a helyes és okszerű élet kötelékei is meglazultak, Indiába szándékozott vándorolni, hogy sorsán segítsen. Mások tanácsára kinyomatja a vidéken verses gyűjteményét; de annak jövedelméből nem Indiába, hanem Edinburgba megy. Ott az eredeti

paraszt költő, a már külsejére épűgy, mint szellemi képességeire nézve is felette érdekes földmives ifjú egyszerre fölkapott divatemberré lesz. Verseinek új kiadása nagy sikerrel történik. Belemérül a főváros test és szellemrontó élveibe s a magas rangú, dőzsölni szerető társaságoknak öntudatlan játékszere lesz, melyet azok félre dobnak, midőn megunták. Megtörtén, csalódottan, elkeseredve s kimerülten kerül vissza a vidékre régi foglalkozásához. Földbérlettel próbál magán segíteni; de üldözi végzete. Erkölcsi erejével együtt bérletűgye is aláhanyatlik. A költő kénytelen elfogadni a vámhivatal egy igen csekély fizetéssel díjazott *mértékűgyelői* vagy *akózoí állomást* s költői hirneve és dicsősége mellett ezen állás küzdelmei között végezni életét 37 éves korában, a közrészvét és könyörület gondjaira hagyva elárvult népes családját.

Burns költészetének java részét a dalok alkotják. Ezekbe öntötte lelkét, ezekkel szólt népe szívéhez. Kiindulásul vagy példányul egy-egy régi skót népdalt választ, melyet egyéni költői erejével újra terem. Nagy kedvvel utánozza s többnyire fölül is mulja példányait. Első kísérletei nem voltak szerencsések: lassanként birt szert tenni a forma tökéletességére. De a gyakorlat és tehetség legyőzte végre az akadályokat. Képzelődésének ereje, érzelmeinek árja lassanként az ízlés, a gyöngédség és szépség követelményeihez alkalmazkodott s az a nyersesség, mely első kísérleteiben érezhető volt, később fokról-fokra csökken s dalai finomság, gyöngédség, érzelmi mélység és eredetiség tekintetében fölülmulják mindazt, a mit nemzete e téren felmutathat. Ezek a dalok többnyire szerelmet zengenek; zengik a családi élet különböző érzelmes, majd tréfás vagy visszás körülményeit, — a természet szépségét s megható jeleneit. Burns lobbanékony szíve rendkívül fogékony volt a női bájak iránt, sőt a mások előtt fel sem ötlő női tulajdonok iránt is. Költeményeiben őszintén feltárja szívét a különböző benyomások elzengésével. Együtt és egyszerre hevítik a természet és a leányka szépségei. Mindkettőnek megdallásában hű marad a valósághoz. Költészetének ép oly erénye a szépség, mint az igazság. Nem tesz úgy, mint sok nagyszerű költő, a ki rendkívüli természetképeket és jeleneteket rajzol a színpompa csillogtatásáért. A tájkép, melyet ő fest, a tárgyak, melyekkel azt megleveníti, valóban ott vannak közelében, saját vidékén, úgy a mint ő azokat leírja. Alig van költeménye, melyben ily természetkép ne kapná meg figyelmünket, vagy a mely egy vagy más érdekes és szép természeti tárgyra vonatkozással ne bírna. Bár rajzai nincsenek túltömve részletekkel, egyszerűsögekben mégis fölötte sajátságosak és érdekesek. A génusz áradozó ereje túlragadja ugyan néha a népdalok korlátain: de izetlen túlzásba akkor

sem esik. Ha kifejezései fellengzőbbek, ha színei kápráztatóbbak: összhangban áll azzal szenvedélyének heve s képzeletének eredeti fenszárnyalása.

A költészetnek egyetlen faja sem hat a nép erkölcsi és érzelmvilágára oly közvetlenül, mint azok a népies versek, melyek nemzeti dallamokkal karöltve válnak közkeletűekké. Azokat még gyermekkorában tanulja meg az ember s marandó mély benyomást tesznek lelkére, mielőtt érzelmi ereje kifejlődött volna. Burns versei ilyenek voltak. Átadva a közforgalomnak rendkívül gyarapították nemzete népies énekeit s erősítették azon szálakat, melyek a nemesen érző szíveket a szülőföldre, s a gyermeki kor kedves családi köréhez és emlékeihez csatolják. Ha talán óvatlan perceiben oly dalokat is költött, melyek magasztalásunkra, vagy elismerésünkre nem méltók, azok bizonyára hatás nélkül is maradnak s könnyen feledésbe mennek. De őt csak igen ritkán hagyta el ép érzéke s ízlése. Azon régi népdalokat, melyek ízlés tekintetében kifogás alá estek, tisztább és szebb alkotásokkal helyettesíté. A nélkül, hogy a tárgyat változtatta volna, megváltoztatta az érzelmeket s egy pár mesteri vonással szép alakot adott az egész költeménynek. Példa rá *John Anderson*, mely Burns kezében eredeti nyersségét levetkőzve, megindító parányképe lőn a házaselet gyöngédségének, erkölcsös és érzelmes voltának.

Szembetűnőleg tanúsítja génuszának erejét és hatalmát, költeményeinek általános elterjedése Angliában, daczára a skót tájszólásnak, melyben verseinek nagy része írva van, s a mely miatt azok élvezése gyakran nem könnyű és nem zavartalan. Ezt a tájszólást néha magasabb tárgyaknál is használja, de mégis többször humoros érzelmek és rajzoknál. A hol emelkedett eszmékkal foglalkozik, tiszta angol stílusban ír. Különös képességgel bír arra, hogy ugyanazon költeményben a humoros érzelmeket és rajzokat, fenséges vagy rémletes vonásokkal tudja összhangba hozni s ehhez képest használja a népies tájejtés változatosságát. Megmutatta ezt *Kóbor Tamás*-ában, melyben a legkedves humor jelenetei, a szörnyű és rémletes képeivel váltakoznak. Oly zenesz ő, a ki húrjain a legalacsonyabb és legmagasabb hangok között bájosan szökdécsel.

Burns, már helyzeténél és fejlődésénél fogva is, főleg hazája pórnépe számára írogatott. Költészetének valamint színhelye és tárgya, úgy közönsége is a népiélet körében volt leginkább. Hiszen élete nagyobb része, költői szárnyalásának kezdete és legélénkebb időszaka e néppel való közvetlen érintkezések és benyomások közt folyt le. Ennek a népnek bizonyára nagyon szája íze szerint van a Burns nyelve és dalzengése mai napig is, sőt mint egyik életírója megjegyzi, kedves az Skócia

nagy számú műveltebb szülöttei előtt is, a kik különböző idegen tartományokban szétszórva, elhagyott hazájok népies nyelvét mintegy összekötő kapocs gyanánt használják. Föléleszti ez ifjú és gyermekkori emlékeiket s visszaidézi az előttük is még mindig kedves népelet számos eredeti, gyöngéd jelenségeit. Az a skót, a ki Edinburgban, vagy Aberdeenben kényelmesen él, föl sem foghatja ezt a hatást ama számos ezer meg ezer honfiktársainál, kik az ősi tűzhelytől távol, idegen földön vándorolnak. — Burns az egyszerű falusi s mezei életet akarta festeni a maga eredetiségében s egyszerűségében. Hogy ezt kellő hűséggel, hatással és megfelelő kedélyvel tehesse, nem nélkülözhetette sem a nép eredeti beszédmódját, sem a tárgyhoz képest szükséges feltüntetéseit a népi sajátságoknak. A kik az ily különleges, néha meglehet érdes vonásokban a finomabb ízlés, vagy magasabb műveltség sérelmét találják, azok ne vegyék kezökbe a természet kebeléről fakadt népének csifra nélkül zengő dalait. E dalok keresetlen természetessége s őszintesége nem az ő czukros, édeskés szájjizoknak való.

Skócia dalköltészetét bizonyára örökéletű kincsekkel gazdagította Burns. Dalai nemcsak egyenértékűek azok szép zenéjével, hanem többnyire értékesebbek. Úgyszólván, gazdagította s megörökítette hazájának különböző és szép vidékeit. Számos azelőtt ismeretlen, vagy legalább figyelembe nem vett hegy, völgy, folyó és patak lett ismeretessé az ő lantja által. A Doon, a Lugar, az Ayr, a Nith és a Cluden, a Yarrow, a Tweed és a Tay most már az ő költeményei után, mint hírneves folyók említetnek. Dalainak java részét Dumfries vidékén költötte, s többnyire séta közben, szabad levegőn. E szokása még talán azon időből maradt, midőn földmives foglalkozása állandóan külső munkához kötötte. Különösen kedves sétahelye volt a Nith és Cluden partja, melynek gyönyörű részleteit különböző vonatkozásokban oly bájosan rajzolgatta, a mint azok az alkony fényében, vagy a holdvilágos éj ünnepélyes csendjében előtte feltűntek. — Az ő költői értékét más költőkkel egybe hasonlítva meghatározni felette nehéz. Számtalan körülményt, külső és belső tényezőket s behatásokat kellene tekintetbe vennünk, hogy igazságosan ítélhessünk. De nincs is szükség ily összehasonlításra. Ez által az ő értéke sem nem csökken, sem nem gyarapszik. Saját eredetiségében önálló beccsel bír az ő költészete, s megítélésében nem szabad reá más mértéket alkalmazni, mint a melyet mivolta szerint elfogadhat. Kitűnővé teszi őt úgy az erő, mint a könnyűség. Ereje ép úgy gyökerezik hatalmas eszében, mint érzékeny szívében és képzeletében. — Értekezését Lévay következőleg végzi:

„Nálunk Petőfihez lehetne őt leginkább hasonlítani; de

Petőfi forrongóbb, szilajabb és erőszakosabb. Mindkettőjük szívét hevíti a szerelem, szabadság és honszeretet: de lantjokon még sem egyenlő hangon jut az kifejezésre. Mindketten a szegény nép alacsony törzséről fakadnak ugyan, mint a megénekelte *Szászsors szép* az ugar göröngyei közül; de nem egyforma helyi, társadalmi és nemzeti viszonyok közt. Egyik a magyar alföld végtelen rónáján, egy jobb lét után törekvő társadalom és önállásért küzdő nemzet légkörében, a másik a skót hegyek mocsár vidékén, szomorú elhagyatottságban, a nemzeti aspirációk minden fuallata nélkül. A helyzet ezen különbsége és annak behatása egyéni belső világok visszatükrözésében, költeményeiken is keresztül vonul. Petőfi lángol nemzete szabadságáért s harczok zajában hal el önmagával együtt lantja zengése is. Burns a nyomor nyúgai közt, mint egy kalitkába zárt énekes madár, sohajt a szabadság után s a szomorú vég nem megdicsőíti, hanem szenvedéseitől váltja meg. Míg a mi dalnokunkat saját népének kibontott zászlói lelkesítik, addig a szegény skót költőhöz csak a francia forradalom viharából vetődik egy-egy elcsapódott hang, mely őt a szabadságért dalra hevíti. Amaz a *Talpra magyart* fújja tárogatójába, emez a *Dumfriesi önkéntesek* dalával kél hazája védelmére. — Petőfi képzelete fellengzőbb és csapongóbb: de a Burnsé bővebb, élénkebb és fogékonyabb, valamint költészete általában naivabb, közvetlenebb s kiengesztelőbb. Még gyűlöletének és haragjának forrása is inkább szeretet és jóakarat: míg Petőfinak valamint szerelme és szeretete, úgy gyűlölete is lángból van. A verselés virtuóztatására és zenei bájjára nézve pedig a skót népdalnok bizonyynyal túlhaladja magyar testvérét. — S ha ehhez vesszük, hogy Petőfi teljesen kiképzett irodalmi nyelvet talál készen költői erejének szolgálatára, míg Burnsnek úgyszólván magának kellett azt faragnia a skót-angol népnyelv sziklaköveiből; ha ehhez vesszük a két költő élete körülményeinek nagy különbségét: hajlandók vagyunk azon véleményre, hogy Burns saját helyzetéhez mérve, nem kisebb kincset hagyott örökül népének, mint Petőfi a magáénak. — Merészség volna őt a világirodalom óriási alakjával egy rangba helyezni. Nem tudjuk, mennyire közelített volna hozzájuk, ha gondosabb művelődés, szerencsésebb sors és hosszabb élet jut osztályrészeül: de így is maradandó becsűek és örök gyönyör forrásai lesznek a művek, melyekkel ennek a szegény földműves fiúnak magasra törő szelleme hazáját, sőt az emberiséget megajándékozta. Elmondhatjuk s méltán fejezhetjük be sorainkat Carlyle-al, hogy: míg a „Shaksperek és Miltonok hatalmas folyamokhoz hasonlóan hőmpölyögnek a gondolat országán keresztül s szorgalmas gyöngyhalászokat hordanak hullámaikon, — ez a kis forrás is lebilincseli szemünket, mert ez

is egy elmés műve a természetnek; a föld mélyéből teljes erővel szabadon buzog fel a napvilágra és a vándor gyakran irányozza ide lépteit az országútról, hogy e forrás tiszta habjaiból igyék s sziklái és fenyői alatt csendes szemlélődésbe merüljön.“ — Végül néhány szép dalt olvasott fel az értekező Burns költeményeinek ez alkalommal bemutatott magyar gyűjteményéből.

Gróf Széchenyi István mint író.

(Kivonat Zichy Antal június 1-én bemutatott tanulmányából.)

Ismerteti a hatást, melyet ezelőtt ötven évvel az ifju mág-násnak publicistai téren való első föllépése tett. A kevésbbé tájékozottak föl sem tették, hogy egy magyar mág-nás jó magyar könyvet írhasson, s legalább is a nyelv és a stíl érdemét, a kidolgozás fáradságát valamely hozzá közelebb álló munkatársra szerették ruháztatni. Feledve, hogy valamint az eszmék újak voltak, úgy még inkább keresni, sőt teremteni kellett hozzájuk a szavakat is. A magyar publicistika nyelvének egyik első alkotója épen Széchenyi volt. Eredetisége, magas röpte az afféle pávatollakkal való ékeskedést előre is kizárta; de azért megengedte mégis egyes szónak vagy kifejezésnek a szófaragóktól néha kölcsönkérését, már aztán akár vette hasznát, akár nem. Az első esetben kamatostul adta vissza. Egy időben szokásba vette az akadémia fekete táblájára bizonyos idegen szavaknak krétával felirotgatását oly czélból, hogy azok egyenértékét, esetleg a javaslatba hozott új szavak helyes vagy helytelen voltát a tudósok határozzák meg. — Hivatkozva a Kis Jánossal folytatott (multkor már ismertetett) levelezésre, valamint a Felsőmagyarorsz. Minervában (1828.) folyt polemiára, mint bizonyítékokra, hogy mily féltékeny volt Széchenyi saját eredetiségének, stíl és nyelv dolgában is megőrzésére, értekező felolvassa betűrendben mintegy 270 szóból álló gyűjteményét, melynek mintegy 10%-a bevált, s ma is közhasználatban van. Általában elve volt, hogy a nyelvszüzesség absurd dolog s Polynesiába való; ellenben a gyakorlatra kell bízni, mily szót fogad el s milyet vet vissza. Utódainak jutott a hálásb feladat, a gyakorlatra is igazítólág, irányadólág hatni.

A Nyelvtörténeti Szótár és a kritika.

(Kivonat *Szarvas Gábor* rt. június 1-jén tett előterjesztéséből.)

Körülbelül három éve, hogy a Nyelvtörténeti Szótárból az első füzet elhagyta a sajtót, azóta már teljes két kötete jelent meg és a harmadik is folyóban van. Bőségesen elég ahhoz, hogy a közönség meggyőződést szerezhessen magának a mű értékéről, hasznavehetőségéről, s a hozzáértő kritika megalkossa róla higadt ítéletét, kimutassa, — a mi az ily úttörő munkánál elkerülhetetlen — több kevesebb fogyatkozásait.

E részben nagyon kevés említésre méltó történt eddig. Mindössze egy-két pótlékközlemény nagyobbrészt a Nyelvörben. elszórta egyebütt is; egy néhány jelentősebb munka elősorolása, a melyek nem voltak a Szótár számára kibányászva, — s a napi sajtónak általánosságban hangzó nyilatkozatai, a melyekkel időről-időre az egyes füzetek megjelenését kísérte.

Komoly bírálat, a melyre e nevezet több-kevesebb joggal reá illik, mindezeideig csupán egy jelent meg a „*Kalauz* a nevelésoktatás terén“ című katolikus paedagógiai folyóirat 1889. évfolyamának II. és III. füzetében Békési aláírással.

Mindjárt előjáróban soknak találja azt a tizenöt évi időt, melyet a szerkesztők az anyag földolgozására fordítottak, s úgy tünteti föl a dolgot, hogy a szerkesztők nem azért kezdték meg a mű kiadását, mintha már a szerkesztéssel készen volnának, hanem mivel „a késedelem nyomta már az intéző urak lelkiismeretét“, mintegy könnyíteni akartak rajta.

Már e nyilatkozatával elárulja járatlanságát és tapasztalatlanságát e téren. A nagy német szótárba ezelőtt ötven évvel fogott a Grimm testvérpár, s ma félszázad múlva még teljesen hiányzanak az S, W és Z betűk, továbbá a G, R, T és V betűknek több mint fele. Igaz, hogy terjedelemben jóval haladja a magyar Szótárt, de több is volt hozzá a gyakorolt munkáké, s Grimmék halála óta a szerkesztést négy szakudós végzi. Ehhez járul még, hogy a magyar Szótár szócsaládosító berendezése szövevényesebb, a munkát tetemesen megnehezíti. A gyűjtött anyag földolgozásához a szerkesztők 1882-ben fogtak, 1888-ban megjelent az első füzet s azóta nyomon követi egyik a másikat. A tulajdonképeni szerkesztés tehát hat évet tölt be, s ezt az időt csak a hozzá nem értő sokalhatja.

A kritikus a Szótárt megbizhatatlannak mondja. Ezt abból következteti, mert a szerkesztők nyilatkozata szerint a munka sok bajjal és fáradsággal volt egybekötve és hogy nagy időig — hosszú tizenöt esztendőig dolgoztak rajta. — Nem veszi észre

a bíráló, hogy ezek a körülmények éppen megbízhatósága mellett tesznek tanúbizonyságot.

Másik kifogása, hogy a Szótár a feldolgozott anyag tekintetében nem teljes, mert a benne fölhasznált források régi irodalmunk összes termékeinek csak mintegy negyed részét teszik.

A bíráló nem tesz különbséget szám és szám között. Kifejedte számításából, hogy a legjelentékenyebb írók, a főbb korszakok képviselői, előkelőbb, vaskos terjedelmű műveikkel ott vannak a feldolgozott források lajstromában, a többi apróbb munkák föl-nem-dolgozása pedig a munkára vállalkozók kevés számán múlt.

Megrója az Akadémia első osztályának tagjait is, hogy — a kiket első sorban illetett volna — nem vettek részt az anyag gyűjtésében, hanem azt egészen ismeretlen nevek, tapasztalatlan kezek végezték, a miből ismét fegyvert kovácsol a Szótár megbízhatósága ellen.

Tagadhatatlan, hogy a feldolgozók — a mint az a Bevezetésben ki van fejtve — egyben-másban tévedtek, tévedhettek, de a szerkesztők azon voltak, hogy ezeket kijavítsák, a kétes vagy annak látszó dolgoknak lelkiismeretesen utánna jártak s a fogatkozásokat helyrepótolták, a miről bárki meggyőződést szerezhet.

Megbízhatatlannak mondja továbbá a Szótárt, mert az egyes szavaknál „nincsenek mind azok a helyek egymás mellé sorolva, a hol az illető szó előfordúl.” — Megfontolatlan követelés, a mi azt jelenti, hogy az összes régi irodalmat legalább hatszor kellene lemásolni a szótár számára.

De a legerősebb vád, a mit a bíráló a Szótár megbízhatósága ellen fölhoz, hogy a szerkesztők — Szarvas és Simonyi — az objectiv nyelvtörténeti szempontot a második sorba állították s a Szótárt az orthologia szolgálatába szegődtették: „Az intéző uraknak nyelvtörténeti szótár nem is kellett, hanem csak okirattár az orthologia igazolására.” Ezt mindössze azzal okolja meg, hogy a régi nyelv egy sajátos alakja, az ige szenvedője: *megdicsőültetik, ékesültetik, birtatik, feszültetik* sat. következetesen ki van hagyva a szótárból, mert tudvalevőleg az orthologia perhorreskálja a szenvedő igealakokat.

A szerkesztők az utasításokhoz tartották magukat, mely mellőzendőnek rendeli az olyan képzéseket, melyek alapszavukból a ragozásokhoz hasonlóan mind alakra mind jelentésre nézve maguktól következnek, pl. *történő, történt, történendő, történhet* sat., ha csak valami sajátos jelentésük nem fejlődött vagy figyelemreméltó továbbképzésre nem szolgáltak alapszóul. Ilyen a szenvedő alak is. De fényt vet a kritikus lelkiismeretes utánjá-

rására az a körülmény, hogy azok a szenvedő alakok az illető czímszók alatt a codexekből pontosan idézve vannak. Fontosságuk nincs, csupán szokatlanságuknál fogva érdekesek, s onnan erednek, hogy a codexfordítók annyira ragaszkodtak a latin eredetihez, hogy a reflexiv alakokat — a latin szenvedő magyar egyértékesét — még a *-tatik* képzővel is kibővítették. E tévedés szülte alakok föllevenítése se nem szükséges, se nem kívánatos.

Ha a bírálat igazságos akar lenni, első sorban a mű tartalmát kell bonczoló kés alá vennie, s azt vizsgálni: 1. helyesen történt-e a szócsaládosítás; nem maradt-e innen, vagy nem lépte-e túl a kellő határt; 2. a mutató szó után elősorolt szóalakok megtalálhatók-e az idézett példákban s viszont föl van-e az idézetekben előforduló minden alak jegyezve; 3. helyes-e a jelentés meghatározása, a jelentés-különbözetek megállapítása, ezeknek sorrendje: találóan vannak-e választva a latin egyértékesek; az idézett példák alapján történt-e a jelentés meghatározás; 4. megtalálható-e az idézet ugyanabban a műben, ugyanazon az oldalon, a melyet a forrás megjelöl, s hibátlan, pontos-e az idézet.

Mindenesetre sajnálatos körülmény, hogy a források közül sok mű elmaradt, de e mulasztásért nem vádolhatók a szerkesztők, mert ők az Akadémia követelése szerint jártak el, a mely a gyűjtést befejezettnek kívánta tekinteni s az Utasításokban kimondta, hogy „meg kell elégednünk az ez idő szerint elérhetővel“. A vád terhe azokra háramlík, a kik a szerkesztőség többszörös fölszólítására sem jelentkeztek a munkában való részvételre. Más részről pedig a régi magyar irodalmi művek legnagyobb részben vallási tartalmúak lévén, egy egy írónak idevágó szókészlete négy-öt művében, ha nem is teljes számmal, de java részben bizonyára föltalálható; a mi pedig áll egyes írókról, nagyobbára áll egyes korszakokról is.

Több ízben hallatszott az a panasz, hogy a latin okleveles gyűjtemények legjava része nincs földolgozva, még azok is, a melyek a források közt említve vannak, csak nagy néha kerülnek elő egy-egy szónál idézetül. E forrásoknak fontosságuk mindenekelőtt a szó alakjára nézve van, de csakis akkor értékesíthetők, ha a helyes olvasat kétségtelen, s a szónak jelentése is a mellé csatolt latin egyértékesből világosan megtudható, a mi nem a leggyakoribb eset. E körülmények folytán az intézők elsőbbséget adtak azoknak a forrásoknak, a melyeknek egyetlen sorában több használható anyagot találhatni, mint a latin oklevélgyűjteményeknek 5—6 levelében.

A vonólánczos ívek elmélete.

(Kivonat *Kherndl Antal* lt. június hó 15-én tartott értekezéséből.)

Értekező az olyan vonólánczos ívek elméletét tárgyalja, melyeken az ívet a lánczczal függőleges vasak kötik össze. Megemlíti, hogy az ív vízszintes reactiója meghatározására az egyes erőök okozta elmozdulások összegét a tartó végén az átfogó irányában kell megszerkeszteni vagy kiszámítani, a láncz végpontján bekövetkező elmozdulásokat nemleges előjellel adván hozzá az ív végén előidézettekhez. Bebizonyítja, hogy az elmozdulások között legnagyobb az a rész, a melyet az ív deformációja okoz s hogy ezt bármily alakú, akár rácsos, akár tömör ívre akként lehet megszerkeszteni, hogy az ívnek olyan torzított vetületét rajzoljuk meg, a melyen a vízszintes ordinátatengelyre az ív sarokpontjainak valódi függőleges ordinátái helyett az ív és láncz közötti függőleges ordinátákat rakjuk föl s ezen torzított vetület alapján tökéletesen ugyanazt a szerkesztést hajtjuk végre, mint a vonólánczczal föl nem szerelt íveken. Megmutatja, hogy mi módon lehet ez alapon a vízszintes reactió influenza ábráját kötélpolygonok rajzolásával megszerkeszteni. Folytatólag bebizonyítja, hogy a reactiók bármely módon megterhelt s bármely alakú oly vonólánczos íven, a melyen a láncz nyílmagassága nem nagy, közel ugyanolyanok, mint a hasonló módon megterhelt egyenes vonórudas íven, a melyen a vonórud egyenese fölötti függőleges ordináták olyanok, mint a vonólánczos íven az ív és a vonóláncz közöttiek. Bebizonyítja továbbá, hogy a graphikai elméletben levezetett tételeket igen czélszerűen lehet az analytikai elméletben is alkalmazni; bemutatja a parabola-alakú vonólánczos ívek alap-egyenletét, tekintetbe véve mind a vonóláncz és a függővasak hosszaságának megváltozását, mind az ív nyomó igénybevételének befolyását is; megmutatja, hogy mi módon lehet a vízszintes reactiót tetszőleges alakú rácsos íven kiszámítani. Végül még megmutatja, mi módon lehet a veszélyes megterhelési módokat meghatározni s hogy mi módon lehet ez alapon a tartó egyes részeiben a legnagyobb erőket megszerkeszteni.

A mohai Ágnes-forrás új elemzése.

(Kivonat *Lengyel Béla* lt. június 15-én bejelentett dolgozatából.)

A mohai Ágnes-forrás chemiai elemzése először 1880-ban készült s most 1890-ben, tehát épen 10 év mulva, a víz újra elemzés alá került.

Az elemzési adatokból kitűnik, hogy a mohai Ágnes-forrás kémiai alkata 10 év alatt lényegesen nem változott meg és a víz jelleme is ugyanaz, mint volt kezdetben. Ez eléggé érdekes tény, ha tudjuk, hogy a tíz év alatt mennyi vizet merítettek a forrásból. 1880-ban az eladott palaczkok száma kerekén 82,000 volt; 1881-ben már 295.000, 1883-ban meghaladta az egymilliót s azóta évenként egymillión felül kerül a forgalomba. 1880-tól bezárólag 1890-ig 12 millió és 400,000 liter víz kelt el, tehát az évi átlag egymillió és 127,000 liter. Ha e feljegyzett mennyiséghez hozzá számítjuk az elhasználatlanul elfolyt vizet: állíthatjuk, hogy a mohai Ágnes-forrás a lefolyt 10 év alatt igen nagy mennyiségű vizet szolgáltatott és mind a mellett kémiai alkata nem változott. Ebből azt kell következtetni, hogy azok az alkatrészek, a melyeket a víz a felszínre hoz, a mélyben nincsenek készletben, hanem folytonosan képződnek s hogy azok a feltételek, a melyek között e vegyületek képződése végbemegy, ma is változatlanul fennállanak.

Egy új nitrogéntartalmú vegyület.

(Kivonat *Győry István* június 15-én bemutatott dolgozatából.)

A nitrogénmonoxyd kémiai karakterének megállapításával foglalkozván, a nitrogénmonoxyd és natriumäthylat egymásra való hatását vizsgálta. A vizsgálatból kitűnt, hogy e két test nagyon energikusan hat egymásra s a hatás folytán äthylalkohol, nitrogénoxydul és egy új nitrogéntartalmú vegyület keletkezik. Ez utóbbi a vizes oldatból igen szépen kifejtett, monoklinos rendszerű, átlátszó, szintelen kristályokban válik ki; főbb kristályalakjai: az oszlop, véglapok és dóma. Számos egybevágó analysisből kitűnt, hogy e vegyület kémiai alkata a következő leg-egyszerűbb formulával fejezhető ki: $\text{CH}_4 \text{N}_4 \text{O}_5 \text{Na}_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$. E formulával számított százalékos alkat a kísérletileg találttal igen jól megegyez:

Számított	talált	differentia
C . . . . . 5·56 %	5·63 %	+ 0·07 %
H . . . . . 1·85 „	1·95 „	+ 0·10 „
N . . . . . 25·93 „	26·09 „	+ 0·16 „
O . . . . . 37·04 „	36·55 „	— 0·49 „
Na . . . . . 21·29 „	21·21 „	— 0·08 „
H ₂ O . . . . . 8·33 „	8·57 „	+ 0·24 „
100.—	100.—	

E tapasztalati formula helyességét bizonyítja az is, hogy a cserebomlás útján előállított baryum és ezüst sóban a Ba és Ag mennyisége a számítottal jól megegyez. Az előállított új vegyület hevítésre igen hevesen felrobban; ütésre ellenben nem. Erős savakkal melegítve elbomlik és egyebek közt nitrogén-monoxyd fejlődik ki belőle. A chemiai constitutió és a képződésekor végbemenő chemiai folyamat megállapítása folyamatban van. A munka a budapesti egyetem II-dik chemiai intézetében készült.

Nekrologok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

IV.

Pesty Frigyes.

A tudósok között, kik az újabb időkben alapvetőleg járultak hazai történeti, földirati és politikai ismereteink gyarapításához, kétségkívül a legjelentékenyebbek egyike *Pesty Frigyes*. Mert akármerre fordulunk a hazai történet és a vele rokon szakok kutatásának terén, az ő nyomát ott találjuk mindenütt.

A tér, melyet közel egy félszázad óta tudományos művelés alá fogott s nagy képességével és ernyedetlen szorgalmával megtermékenyített, a hazai *történettudomány* és segédszakainak, a *diplomatiának* és *geografiának* tere volt. Ezeknek nem egy-egy elszigetelt részét fogta művelés alá. Kiterjeszkedett annak egészére. A magyar történelem terén alig van oly jelenség, melyet meg ne vizsgált, meg ne figyelt, fel ne derített volna. Ha végig tekintünk tudományos kutatásainak eredményein, elbámulunk azok sokaságán, változatos sokféleségén s valamennyinek komoly, alapos, helytálló okadatolásán. Termékeny kezéből cikkek, értekezések, vaskos kötetek kerültek ki s mindezek telvék tanulsággal, nagy és meggyőző igazságokkal, fényes értelmi sikerekkel. A mit elméje termelt, a hazai tudományra nézve elsőrangú nyereség volt. Ott is, hol kritikájának éle a sűrű ködön át nem hatolhatott, annyit használt nekünk, hogy kísérlete után legalább is megtudhattuk, merre, mily irányban kell tartanunk, hogy célhoz érjünk.

Addig, míg ő fel nem lépett, a hazai történettudomány mezején egész tájak heverték szemeink előtt csaknem teljesen parlagon. Némely politikai, közjogi, államtani kérdések alig vol-

tak a tudományos kutatás körében megérintve s annál kevésbbé megoldva. A fordulat akkor következett be, midőn ő e parlag tájakon megjelent. Ő e kietlen tért gazdag ismereteinek szövéténekével kivilágította s a rejtelmes kérdésekből igen sokat alaposan, biztosan s megdönthetlennül megoldott. Főleg Délmagyarország és a Dráván túl levő országrész multjának megismerésében vesszük műveinek nagy hasznát.

Munkái egymásután sűrűn láttak napvilágot. Megjelentek tőle :

1859-ben „*A templariusok Magyarországon.*“

1865-ben „*A perdöntő bajvívások története Magyarországon.*“

1868-ban „*A temesi bánság elnevezésének jogosultlansága.*“

1870-ben „*A világtörténelem napjai*“, két kötetes nagy munka.

1876-ban „*A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek.*“

1877-ben „*Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon.*“

1878-ban „*A helynevek és a történelem.*“

1877—78-ban „*A szörényi bánság*“ 3 kötet.

1880-ban „*Az eltűnt régi vármegyék*“ 2 kötet.

1882-ben „*A várispánságok története*“ 1 nagy kötet.

1882-ben. „*Die Entstehung Croatiens.*“

1883—84-ben „*Krassóvármegye története*“ 3 kötet.

1885-ben „*Száz politikai és történeti levél Horvátországról.*“

1888-ban „*Magyarország helynevei*“ 1 nagy kötet.

Ezekon kívül lemásolta Rómában középkori egyházi geographiánk legnevezetesebb és legbővebb forrásművét, az 1332—37 évi pápai tizedjegyzékeket, melyeket azután a magyarországi vatikáni-okirattári bizottság ki is nyomtatott. De e felsorolt nagy műveken kívül egész halmazt tesznek a tőle közrebocsátott kisebb czikkek és bírálatok, melyek jobbra a *Századok*, *Történelmi és Régészeti Értesítő*, *Delejtű* s egyéb folyóiratokban jelentek meg. Ezek is buzgó kutatásának és érett ítéletének bélyegét viselik magukon. Utánuk egy egész nemzedék indult s ha tán egyik-másik állítását a folyton fejlődő tudomány módosította is, mégis egészében és zömében évtizedekre irányadókul fognak kutatásainak eredményei szolgálni. Mi tetőzhetjük az épületet, az alapot hozzá ő vetette meg s annak elismerése fogja, míg magyar történetművelés lesz, fényes dicsőségét képezni.

Még elméjében levő nagy tervei, fájdalom, nem valósulhattak. A betegség, mely idegeit megtámadta, hosszas vívódás után véget vetett munkás életének. Kidolgozásra kerültek volna

„Magyarország helynevei“-nek többi kötetei, melyekhez óriási anyagot gyűjtött. Továbbá „*Temesmegye monographiája*“, melyhez az ország minden részében levő levéltárakban páratlanul dús okmánykincset gyűjtött. Mindez anyag ugyan nem veszett el a tudományra nézve, de hogy tőle fel nem dolgoztathatott, mégis felette sajnálatos.

Mint *ember* és *hazafi* is egyaránt mély tiszteletünkre érdemes. Életében a becsületesség és a használni vágyódó *hazafiság* voltak vezérelvei. Készségesen részt vett minden szellemi válalatban, melylyel hazánk reputációját künn és benn emelhetni vélte.

Született 1823. márczius 3-án Temesvárott s meghalt 1889. november 23. Budapesten. Életének java része a Magyar Tud. Akadémia palotájában folyt le, melynél mint a II. osztály titkára és a tört. bizottság előadója működött. 1859-ben akadémiai levelező, 1877-ben rendes taggá választatott.

V.

Szabó Károly.

Dr. Szabó Károly, a M. Tudom. Akadémia rendes tagja, a kolozsvári Ferencz József-egyetemen a történelem ny. r. tanára, volt rector és bölcsészeti dékán, az erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárnoka szül. Körös-Tarcsán, Békésvármegyében, 1824. decz. 14-én.

Atyja, Szabó Mihály, 1820-ban választatott meg Körös-Tarcsán egy tekintélyes ref. egyházban lelkipásztorrá s nem sokára megházasodott. Szabó Mihály nemcsak tudományáért, hanem rendkívüli finomságáért is népszerű ember volt s épen ezért az átutazók soha sem kerülték el házát. Egy alkalommal Migazzi püspök látogatta meg, midőn Károly fia súlyos betegségben sinlődött. A püspök megvizsgálta, orvosságot adott neki s szerencsésen megmentette.

Szabó Mihály fiaival, Károlylyal s Mihálylyal az elemi iskolákat Tarcsán végeztette, közösen a többi tarcsai fiúkkal s nem engedte, hogy azok, mert pap fiai, a többi gyermekek felett valami előnyben részesüljenek. Ez az érintkezés a falusi gyermekekkel javára vált: a népies magyar nyelv eredeti tisztaságában egészen vérebe ment, s irányán mindvégig fel is volt ismerhető. De abból merítette a magyar népköltészetnek ismeretét s szeretetét is. Onnan atyja Debreczenbe vitte 1833-ban a collegiumba s ott tanult egész 1842-ig. Abban az időben a protestáns iskolákban az angol nevelési systema divatozott, mely a fősúlyt a judicium fejlesztésére fektette. A híres Péczy volt

a történelem tanára, de ez az irodalmi képzettség fejlesztésére is nagy súlyt fektetett s ez jövődjé fejlődésére kétségtelen hatással volt. Innen 1842. őszén Késmárkra ment jogot tanulni, de oly szándékkal, hogy e szépebb városban a német nyelvben is gyakorolja magát. Ott elvégezte a jogot, de Hunfalvy Pál alatt a görög nyelvben is tökéletesíté magát s már ekkor hozzá fogott a hellén remekírók tanulásához. Elvégezvén ott a jogot, még egy évet töltött e városban mint joggyakornok, azután Pozsonyba ment s 1845-ben Pestre jött s letette az ügyvédi vizsgát.

De ügyvéd nem akart lenni. Elhatározta, hogy pályát változtat s 1846 tavaszán az akkor nagyon népszerű tengerész-pályára szánta magát. E célból Fiuméba ment a tengerésziskolába. Küzdött a tannyelvvel, mely olasz volt, a számtannal, melyet eddig csak felületesen tanult, de ő és a többi ottani magyar fiúk nemzeti becsületnek tekintették a kérdést, hogy a többi tanulók mögött el ne maradjanak, s az igazgató rövid idő alatt nagyon megszerette a magyarokat. Az első cursust bevégezte, de e pályát nem folytathatta, mert a nyári meleg napok beálltával erős lázba esett, úgy hogy orvosai le is mondtak róla.

Erős természete győzött. A válságot túlélte s láza szűnni kezdett. Orvosai azonban kimondották, hogy Fiuméból rögtön távoznia kell s csakugyan elindult a hosszas és fáradságos útra s lefogyva és kimerülten érkezett haza Körös-Tarcsára. Orvosa jó levegőt és szőlő-curát ajánlott neki Kiköltözött atyja szőlőjébe s kas számra ette a szőlőt. Aztán kivitte magával görög classicusát s elkezdte Thukydidest fordítani. Mire a szüret véget ért, már ő is felüdült.

1847 tavaszán ismét feljött Pestre, hogy ügyvéd mellett dolgozzon, s ez időre esik irodalmi föllépése. Görög orfdításait bemutatta Toldynak s ez e munkából felismervén Szabó értékét, lefoglalta őt magát a tőle tervezett „Magyar Tudósok Tára“ dolgozótársaságul. Pár évig folyt a munka s nyolcz kötettel — egész a H. betűig eljutottak. De a tulajdonképeni irodalmi föllépés 1847 év végén történt az Erdélyitől szerkesztett „Szép-irodalmi Szemlé“ben, melynek decemberi számaiban részletesen bírálta s helyenként javítgatta Szűcs István fordítását Sophokles két színművéről, melyek a Kisfaludy-Társaságtól kiadott Hellen-könyvtárban jelentek meg. Abban az időben fogadta el a Kisfaludy-Társaság az ő Euripides-fordításait kiadásra. s 1848-ban annak két kötetét Iphigenia Aulis-ban és Iphigenia Tauris-ban sajtó alá is adta. Mialatt azonban ezt nyomtatták, Szabó Károlyból journalist, a „Kossuth Hírlapja“ dolgozótársa lett, s mikor Toldy bevezetésével ellátva megjelentek, 1849 nyarán, már akkor katona volt. Részt vett a délmagyarországi

táborozásban, felvitte a hadnagyságig, de a görög nyelv kultúrájáról sem mondott le. Egy kastélyt szabad zsákmányra bocsátottak s ő a maga részét Thukydides egy híres kiadásával vette ki.

A fegyverletétel után bujdosás által került el a besoroztatást. Utóbb azonban haza ment s két erekléjét: ügyvédi diplomáját és katonaköponyegét egymás mellé helyezve, atyja gondjaira bízván, 1850-ben feljött Pestre, hogy Toldy által bemutatassék gróf Teleky Józsefnek, ki őt maga mellé vette, hogy a „Hunyadiak korá“-nak megírásánál segélyére legyen s a görög forrásoknak oda vonatkozó helyeit magyarra fordítsa. Attól fogva egész a gróf haláláig mellette maradt ennek sziráki kastélyában.

A Toldytól megindított „Uj Magyar Múzeum“-nak 1851 óta állandó dolgozótársává lett. Thukydidesből közölt mutatványt, cikket irt a magyar helynevekről, de elkezdte tanulmányozni a régi görög classicusok közül azokat, kik a magyar történetnek elsőrangú forrásai, úgy hogy már abban az évben Priscos töredékeit bemutatta.

Ezekkel már arra az útra tért, melyen utóbb irodalmi pályája nagyobb része haladt. Tanulmányozni kezdte a magyar történet régi forrásait: a hazaiakat épen úgy, mint a görögöket s nyugotiakat, s már az 1852-iki Múzeumban önálló tanulmányokkal lépett fel egyes korszakokról, eseményekről vagy szereplő egyégekről. És éppen a külföldi s hazai forrásoknak összehasonlítása meggyőzte őt arról, hogy a régi iskola, melynek legkiemelkedőbb képviselője Horváth István volt, téves úton haladt, s midőn egész új kritikai útra lépett, erős támadást intézett a régi iskola ellen. Rombolt és épített egyszerre. 1853-ban Pákh és Gyulai megalapították a „Szépirodalmi Lapok“-at s Szabó Károly ennek is állandó munkatársává lett. Adott ugyan ki még Anakreon-ból is fordításokat, de már a történelmi tárgyakat úgy dolgozta fel, hogy a forrás-kritika mellett a főgond a mű forrására volt fektetve.

A „Szépirodalmi Lapok“ egy évi pályafutás után megszűnt s most Szabó Károly minden üres idejét (az pedig valami sok nem volt, mert ötödfél év alatt öt kötet szöveget s három kötet okmánytárt rendezett sajtó alá s adott ki e munkából), mi a „Hunyadiak korá“-ban való közreműködése után maradt, az őstörténelmi források kritikájára szentelheté. Oknyomozói, történetírói és forrás-kritikusi hírért az 1854-ik évben megjelent dolgozatai állapíták meg. Bár sok volt az is, a mit eddig tett, s ítéletei higgadtsága, dolgozatai átlátszósága, jó magyaros írása már felköltötték a figyelmet a még fiatal író iránt, de a Kemény Józseffel folytatott polemiája a „Székely Krónika“

hitelességéről őt egyszerre az elsőrangú magyar történetírók közé emelte. „Victus do manus“ szavakkal tette le Kemény József a fegyvert. Ennek köszönhető, hogy Szalay felhívta Thierry Amadé figyelmét; munkáira ez, azon alkalmából, hogy megengedte neki Attilája lefordítását, levelezésbe bocsátkozott vele s az „Attilá“ jára tett jegyzeteit fel is használta.

Ezalatt nagy változás állott be életében. 1855. február 15-én gróf Teleki József meghalt s ez év nyarán a görög nyelv és irodalom tanszéke Nagy-Körösön megürült. Az egyház-tanács e tanszék elfoglalására Szabó Károlyt hívta meg s csakhamar, Körösre érkezése után, könyvtárnokká is megválasztá s a Szilassy György adományából nagyon felszaporodott könyv- és kéziratárnak rendezésével megbízta. Ez év telén vette nőül Szirákon Meskó Idát, kivel utolsó napjáig buzgó és szerető házasságban élt.

A görög nyelvet nagy buzgalommal s szeretettel tanította, a könyvtárt egész passióval rendezte. A magyar ősnymtatványokat itt kezdte meg külön választani a főkönyvtártól s együtt felállítani. S még ez elfoglaltatása után is maradt annyi ideje, hogy meglepő irodalmi tevékenységet fejtett ki. 1856-ban az „Új Magyar Múzeum“-on kívül dolgozott a Vasárnapi Ujságba, Magyar Nép Könyvébe, Családi Könyvtárba, Erdélyi Múzeumba, Kolozsvári Közlönybe, Budapesti Hírlapba s Szilágyi Sándorral együtt megkezdte a „Történelmi emlékek a magyar nép községi és magánéletéből“ című vállalat kiadását s ezeken kívül ez évben még Thierry „Attilá“-ját is lefordította, mely 1855-ben jelent meg. Az 1857-iki nagy-körösi iskolai Értesítőben (külön is) magyarra fordítva kiadta Sophocles „Oidipus király“-át.

A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban, tíz évi szünet után tartott első nagygyűlésén levelező taggá választotta. Ez időtől fogva kisebb dolgozatainak legnagyobb része a Budapesti Szemlében látott világot; itt adta ki tanulmányát Árpádról és Zsoltról, melyből a „Magyar Vezérek Kora“ nőtte ki magát, s a mindenfelé nagy feltűnést keltett bírálatot Büdingerről. S nem sokára (1860. jan. 28-án) székét is elfoglalta az Akadémiában a Konstantinusról írott tanulmányával.

Már ekkor ismét új pálya nyílt előtte. 1859. nov. 25-én az akkor felállított Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárnokává választá s ő nem sokára áttette lakását Kolozsvárra. Amint a könyvtárt átvette, hozzá fogott a régi magyar könyvesház rekonstruálásához. Hogy a múzeumi könyvtár hézagait pótolja, nyáron és ünnepeken utazásokat tett, s midőn 1867-ben a Történelmi Társulat felállott, ennek kirándulásait könyvészeti kutatásokra is felhasználta. De történelmi tanulmányaival sem szakított s nemcsak Thierry „Attilájá“-nak folytatásait: az Attila-mondákat

Attila fiáról s utódairól, hanem történetünk Árpád-kori hazai forrásait is lefordította s négy kötetben kiadta (1860—1864.). S eddigi tanulmányai alapján megírta és 1869-ben kiadta a Magyar Vezérek korát.

A Történelmi Társulat első kirándulása alkalmával Kolozsvárrt állandó bizottságot állított fel, mely megbízta Szabó Károlyt egy „Székely Oklevéltár“ szerkesztésével s kiadásával. Ugyanakkor Jakab Elek nagyjelentőségű mozgalmat indított meg, melynek célja volt a székely nemzet történetének megírására pályadíjat gyűjteni össze. Csakhamar összegyűlt a szükséges tekintélyes összeg, s a székely pályadíj-bizottság Szabó Károlyt kérte fel a munka megírásának elvállalására. Elvállalta s hozzá fogott a munka megírásához szükséges anyag összegyűjtéséhez. Terve volt előbb kiadni az Okmánytárt (ebből három kötet még is jelent) s azután fogni a megíráshoz. Csak egyes vitás kérdések tisztázásához látott s ez polemikába keverte Hunfalvy Pállal, mely éles és elkeseredett volt ugyan, de a két férfi szívélyes és barátságos viszonyán mit sem változtatott.

Ezalatt az 1842-ben felállított kolozsvári egyetemen a magyar történet nyilvános rendes tanárává neveztetett ki. Kitérő előadása volt, nemcsak uralkodott az anyagon, hanem előadása közvetlenségével el is ragadta hallgatóit. Nagyrabecsülték collegái is s két ízben viselte a dékáni s egyszer a rectori méltóságot.

A két nagy fontosságú vállalat közt, melynek végrehajtását maga elé tűzte, szépen megosztá teendőit. Kiadta (1885) a Régi Magyar Könyvtár II. kötetét s előkészítette a befejező III-ik kötetet, valamint előkészítette a Székely Oklevéltár negyedik kötetét is. Ugy számított, hogy 1890-ben mind a kettővel el fog készülni.

De egyiket sem fejezhette be. Már 1889. végén annyira kezdett betegeskedni, hogy kitartó és állandó munkálkodásról szó sem lehetett. Dolgozott mindeniken, mert pihenni nem tudott — de egyiknek sem érte végét. 1890. aug. 31-én tévelyes és pihenést nem ismerő élet után nyugalomra tért. Itt közöljük munkái jegyzékét.

Önálló művek:

Euripidesz Válogatott színművei. I—II. Iphigeneia Auliszban, és Iphigeneia Tauriszban. Bpest, 1849. (A Kisfaludy-Társaság Hellén könyvtára V., VI. köt.)

Attila. Történeti kor- és jellemrajz. Thierry Amadétól, ford. francziából. Pest, 1855.

Oidipusz király. Sophoklesz színműve, görögből. Kecskemét, 1857. (a nagykorösi hely. gymn. Programmjában is. 1857.)

Magyarország történetének forrásai. I. köt. 1. Béla király. Névtelen jegyzőjének könyve, a magyarok tetteiről. 2. Rogerius mester

- síralmas éneke Magyarországnak a tatárok által történt romlásáról. Tamás spalatói esperes: A tatárjárás. Nagy-Magyarország dolgaról. Pest, 1860—61. 3. Kézai Simon mester magyar krónikája. Pest, 1862. 4. Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról. Pest, 1864.
- Erdélyi történelmi adatok.* IV. köt. (Uj foly. I. köt.) Kiadja az Erd. Múzeum-Egyesület. Szerk. Szabó K. Kolozsvár, 1862.
- Hunyadiak Kora Magyarországon* gr. Teleki Józseftől. VI. köt. A szerző kéziratát kiegészítve adja Sz. K. sajtó alá.
- Az erdélyi muzeumi könyvtár többszörös példányainak jegyzéke.* Kolozsvár, 1863.
- Attila-mondák.* Irta Thierry Á. ford. Szabó K. Pest, 1863.
- Attila és utódai történelme* a magyarok Európába telepedéséig. Irta Thierry Á. 3. kiad. ford. Szabó K. 1—2. rész. Pest, 1865.
- A magyar vezérek kora.* Árpádtól szent Istvánig. Pest, 1869.
- Székelv Oklevéltár.* Kiadta a magyar tört. társ. kolozsvári bizottsága I—II. köt. (1211—1519.) Kolozsvár. 1872.. 1876.
- Péter és Aba.* Székfoglaló értekezés. Pest, 1872. (Értekezések a tört. tud. köréből. II. köt. 3. sz.)
- Apáczai Cseri János* Barcsai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. Pest, 1872. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. III. köt. 2. sz.)
- Kisebb történelmi munkák.* 1—2. köt. Bpest, 1873.
- Az erdélyi muzeumi könyvtár többszörös példányainak jegyzéke.* Kolozsvár, 1873
- Kritobulosz:* II. Mehemet élete. A m. tud. Akad. tört. bizottsága által kiadott görög szöveget ford. Szabó K. Bpest, 1875. (Monumenta Hung. Historica. II. osztály. Írók. XXII. köt.)
- A székely határőrség története.* Irta gr. Teleky Domokos. A szerző hátrahagyott irataiból közzétette Szabó K. Bpest, 1877.
- Szilágyi Ferencz emlékezete.* Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1878. máj. 27. tartott ülésében. Bpest, 1878.
- Régi magyar könyvtár.* Az 1531—1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bpest, 1879.
- Az 1473—1711-ig* megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok jegyzéke. Bpest. 1883.
- Régi magyar könyvtár.* II. köt. Az 1473—1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bpest, 1885.
- Királyi telepítvényesek-e a székelyek?* Maros-Vásárhely, 1884.
- Gyulafi Lestár főjegyzései.* 1565—1605. (Magyar Történelmi Emlékek. II. osztály. Írók. XXXI. kötet. 124 l. Bpest, 1881.
- Kun László.* 1272—1290. (Magyar Történelmi Életrajzok. II. évf. 4—5. f.)

•

Folyóiratokban megjelent művei.

- Hellen könyvtár.* Kiadta a Kisfaludy-Társaság III—IV. köt. Sophokles színművei. ford. Szűcs Dániel. I—II. köz. bírálata. (Magyar Szépirodalmi Szemle. 1847. 25—26. sz.)
- Mutatvány Thukydidesből.* (Uj M. Muzem 1851.)
- Magyar helynevekről.* (U. o.)
- Priskos szónok töredékei* (U. o.)
- A magyarok hadszerkezetéről Bölcs Leo szerint.* (U. o., 1852.)
- A bolgár-magyar háború 888-ban.* (U. o.)
- Elő vajda.* (U. o.)
- A hét magyar nemzetségről.* (U. o.)
- A X. századi besenyőkről.* (U. o., 1853.)

- Attila Thierry után.* (Szépirodalmi Lapok, 1853.)
Piroska. sz. László leánya. (U. o.)
Anakreon dalaiból. 1—4. (U. o.)
A régi Mikóvárrol. (Uj M. Muzeum I. 1854.)
Az 1533-ki székely krónika hitelességének védelme. (U. o. II. 1854.)
Attila élete. 5. czikk. (Vasárn. Ujs. 1856.)
Árpád a honalkotó. (Magyar nép könyve. Uj foly. 1856.)
Rosty Zs. Tatárjárása bírálat. (Bp. Hirl. 1856.)
A román Attila mondák. Thierry után. (Család könyve 1856.)
Szakál Ferencz naplójának ismertetése. (Kolozsv. Közl. 1856.)
Erdély a magyar vezérek alatt. (Erdélyi Muzeum 1856.)
Jegyzetek Thierry Attilájára. (Uj M. Muzeum 1858.)
Büdinger Austriai történelme bírálat. (Bp. Szemle II. köt. 1858.)
A magyar vezérek kora I. Árpád II. Zsolt. (U. o. III—V. kötet. 1858—59.)
Két XVII. századi magyar oklevél. (Delejtű 1858.)
Étele lakáról. (Delejtű 1859.)
Biborban született Konstantin cs. munkái, magyar történetirodalmi szempontból ismertetve. (M. Akad. Ért. 1860. Phil. Közl.)
Béla király névtelen jegyzője és német bíráói. (Bp. Szemle XI. k. 1860.)
Schweizi követ Mátyás király udvarában. (Bp. Szemle XIV. k. 1862.)
Apáczai Cseri János magyar logikájáról. (Korunk 1862. 98. sz.)
A székely krónika ügyéről. (Az Erd. Muzeum-egylet évkönyvei II. köt. Kolozsvárt, 1862.)
Emlékeszéd Benkő Károly felett. (U. o. III. 1. füz.)
Az enlakai egyház és székely betűkkel írt fölirata. (Koszorú 1864.)
Szilágyi és Hagymási. Ó-székely ballada. (U. o.)
Rosnyai David folyamodása az erd. főkörmányszéki bizottsághoz (Papp Miklós naptára 1864.)
Taksony kora. (947—972.) I. II. közl. (Bp. Szemle. Uj foly. I. köt.)
Gyeics kora. (972—997.) (U. o. III. köt.)
A magyar nemzeti büszkeségről. (Növendékek Lapja. Kolozsv. 1865.)
Emlékezzünk régiekről. (U. o.)
A régi hun-székely írásról. I—III. közl. (Bp. Szemle. Uj folyam 15., 16., 20. füz. 1866.)
Huszár Gál életéről és nyomdájáról. (Századok 1867. 2. füz.)
Még néhány szó Huszár Gál életéről. (Századok 1867.)
A Kendefiek a XIV. és XV. században. (U. o. 1868.)
Igaz-e, hogy a kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem sz. István foglalta el? (U. o. 1868.)
Emlékeszéd Mike Sándor fölött. (Erdélyi Muzeum-egylet évk. V.)
Az erdélyi közkönyvtárak régi magyar könyveiről. 1., 2. közl. (U. o.)
Néhány lap egy régi magyar könyvből. 1., 2. közl. (Vas. Uj. 1868—69.)
Tököli Imre hűtlenségi pere Erdélyben. 1685. (Századok 1869.)
A XVI. századbeli magyar nyomdászatról s különösen Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájáról. (Vasárn. Uj. 1870. 18—20. sz.)
Szikszai Hellopoeus kétéiről (Magy. prot. egyh. és isk. Figyelmező. 1870. 5. füz.)
Bornemisza Péter úgynevezett Postillájáról. (Bp. Közl. 1870. aug. 25.)
Régi magyar könyvészeti közlemények. I—VIII. (Bp. Közl. 1870—71.)
Adalékok régi prot. nyomdaírók történetéhez. (Erd. prot. közl. 1871. 1—3. sz.)
Egy XVII. sz. protestans gúnyirat. (Magy. prot. egyh. és isk. Figyelme. 1870.)
Az János király fiáról való szép crónika szerzőjéről. (Századok 1871. 3. füzet.)

- Bethlen János erd. cancell. levele Apafi Mihály fejedelemhez a hazai iskolaügy s különösen a n.-enyedi főiskola ügyének érdekében.* 1674. (Erd. prot. Közl. 1871. 16. sz.)
- Naggyáradai Inczédi József naplója 1688—1710.* (M. Polgár 1871.)
- Schütz György gyulafehérvári festő emlékezete.* 1559. (Kelet 1871.)
- Bethlen Gábor által alapított gyulafehérvári főiskola törvényei.* (Erd. Prot. Közl. 1872. 1—4. sz.)
- Adalék a magyarországi unitáriusok XVI. sz. történetéhez.* (Keresztény Magvető 1872. VII. köt. 3. füz.)
- Az erd. muzeumi könyvtár régi magyar könyvei.* 3. közl. (Erd. Múzeum-egylet évk. VI. Kolozsvár 1873.)
- Régi magyar könyvészeti közlemények.* IX. sz. Redmecz János eddig ismeretlen munkájáról. (Bpesti Közl. 1873.)
- Komáromy Csipkés György magyar nyelven kiadott munkáiról.* Száz. 1873—75.)
- Közlemények erdélyi tudósok múlt századi levelezéseiből.* (Erd. prot. közl. 1873. 1—9. sz.)
- Apáczai Cseri János élete és munkái.* (Néptan, ismerettára I. köt.)
- Jelentés a M. Tört. Társulat késmárki bizottságának működéséről és szepességi könyvtárúrlatairól.* (Századok 1872. 10. füz.)
- Eredeti oklevelek.* (Történeti Lapok 1874.)
- A M. Tört. Társulat stiavnicskai bizottságának jelentése, a b. Révay család levéltáráról.* (Századok 1875. 1. füz.)
- Az Andrássy-család 1569-ki csiki alkotmányleveléről.* (Száz. 1875. 7. füzet.)
- Egy székely örökségi per 1535—38.* (U. o. 9. füz.)
- Egy adat Dózsa György életére.* (Századok 1876. I. füz.)
- Toldy Ferencz emlékezete.* (U. o. 3. füz.)
- Adalékok az erd. ref. evang. egyház történetéhez.* I. József császár háromszéki utazása. II. A szászvárosi ref. egyház története. III. A n.-enyedi ref. eklézsia papjai. IV. V. Huszti Péter elítéltetése. VI. Idősb Csécsi János s.-pataki tanár folyamodása Apafihoz. (Erd. prot. Közlöny 1876., 1877., 1878., 1879. évf.)
- Egy adat Dávid Ferencz életére.* (Keresztény Magvető 1876. 1. füz.)
- XVI. sz. magyar kalendariumok.* (Magyar Könyvszemle 1876. 1. füz.)
- XV. és XVI. sz. magyar nyomtatványok,* melyeknek jelenleg egy példánya sem ismeretes. (Magyar Könyvszemle 1876. 3. füz.)
- Ezüstművek és drágaságok összeirásai a XVI. századból.* I. Báthory Kristóf erdélyi fejedelemé. II. Varkocs Miklósé. (Száz. 1877. 6. füzet.)
- A m. akadémiai könyvtár egy colligatuma.* (Magy. Könyvsz. 1877.)
- A pápai ref. egyház régi szabályai.* (Prot. egyházi és iskolai Figyelmező 1878.)
- Mivelődestörténeti adatok.* 1—5. közl. 1. Bocskai István fejedelem kincseinek összeirása. 2. Ugocsa, Szathmár és Máramaros vármegye adólagystroma 1564-ből. 3. Szinyér-vára leltára 1569-ből. 4. A boros-jenei várőrségbeli lovasság hópénze 1589-ben. 5. Haller János följegyzései 1685—1687-ről. (Történelmi Tár 1878.)
- XVII. és XVIII. századbeli magyar nyomtatványok* (1601—1709.) melynek jelenleg egy példánya sem ismeretes. (M. Könyvsz. 1878.)
- Régi magyar könyvészeti adalékok.* I. közl. (M. Könyvszemle 1878.) II. közl. (U. ott, 1879.) s attól fogva minden kötetben egy egy közlemény.
- Bethlen Gábor levele a gy.-fehérvári tanoda ügyében 1628.* (Erd. Prot. Közl. 1878.)
- Észrevételek a «Régi Magyar Könyvtár»-amhoz közlött adalékokra.* (M. Könyvszemle 1879.)

- Bethlen Gábor és neje Károlyi Zsuzsanna levelezése. (Történelmi Tár 1879.)
- A gy.-fehérvári főtanoda szervezeti szabályzata. (U. o.)
- Két oklevél a XVI. századból. (U. o.)
- Egyháztörténelmi levéltárca I—VI. sz. (Erd. Prot. Közl. 1879.)
- Balassa Bálint ismeretlen énekeiről. (Századok 1879.)
- Serédi Benedek könyveinek jegyzéke 1678. (U. o.)
- Szenczi Molnár Albert állítólag 1625-ben nyomtatott egyházi beszédeiről. (U. o.)
- Nagy János: A székelyek scythá-hún eredetisége. Könyvismertetés. (Századok 1880.)
- A székely nemzeti névről. (U. o.)
- A magyarországi székelytelepekről. (U. o.)
- Pintér Sándor. A palócokról. Könyvismertetés. (U. o.)
- Mátyás király születési háza. (Történelmi Tár 1880.)
- Bihar vármegye adólapstroma. 1560-ból. (U. o.)
- Családi följegyzések a XVII. száz. (U. o.)
- Diód vára történetéhez. (U. o.)
- Statutum a gyulafejervári nemesek hadnagya számára 1660. (U. o.)
- Szalárdi életéhez. (U. o.)
- Bethlen Gábor politikai levelezése. I., II., III. közl. (U. o. 1880—81.)
- Adatok Decsi János életéhez. (Magy. Prot. egyháztörténelmi monographiák. Bpest, 1880.)
- Régi magyar nyomtatványok egyetlen példányai a British Museum könyvtárában. (Magy. Könyvszemle 1880. évf.)
- A királyi regösökről. (Századok 1881. évf.)
- Gyula város bukása 1566-ban. (Békés vármegyei tört. társ. évkönyve. VII. köt. B.-Gyula 1881.)
- XVI. századbéli magyar tudósok levelei. (Tört. Tár 1881. 3. füz.)
- Az egri vár hadi szereinek összeírása 1562-ből. (U. o. 1881. 4. füz.)
- Bocskai István politikai levelezése. 1—2. közl. (U. o. 1882. 1—2. füz.)
- A kolozsvári polgárság összeírása 1453-ból. (U. o. 1882. 3—4. füz.)
- Az erdélyi muzeum könyvtárának régi Hungaricumai bezárólag 1711-ig. (Erdélyi Muzeum 1882. 7—9. szám.)
- Rectori székfoglalóbeszéd 1882. szept. 11. (Acta Reg. scient. Univ. Claudiop. 1882—83.)
- Kolozsvár város 1496-iki számadása. (Történelmi Tár 1883.)
- III. Endre fogsága 1292-ben. (Századok 1884.)
- Az 1290-iki ó-budai országgyűlés végzései. (Századok 1884.)
- Magyarország története a vezérek, az Árpád és egyes házakbeli királyok korában. (Osztr.-magy. monarchia írásban és képen 7., 11., 15., 19. füz. Bpest 1886.)
- Emlékbeszéd dr. Ladányi Gedeon felett. (Acta Univ. Claudiop. 1886—87. fasc. II. 1887.)
- Jelentés a gr. Toldalagi család radnótfáji levéltáráról. (Századok 1887. 8. füz.)
- A régi székely törvények és szokások. (Erdélyi Muzeum-egylet kiadványai. IV. köt. 3. füz. 1887.)
- Egy főbenjáró per a XVI. században. (Történelmi Tár 1888. 2. füz.)
- Az erdélyi muzeum eredeti okleveleinek kivonatai. 1—2. közl. (Tört. Tár. 1889. 2—3. füz. s különnyomathán is.)
- A zöld ág mint a székely főtisztek jelvénye. (Századok 1889. 3. füz.)

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ június 15-iki (3-ik) számában a közlemények sorát dr. Réthy László «Redwitz Miklós szörényi báni érmei» című értekezése nyitja meg. A XV. század elején a szörényi báni tisztséget Ozorai Pipo viselte, utána 1430-ig ez a méltóság nem volt betöltve, migsem Zsigmond király, hogy hatalmát a Szörénységben megerősítse, arra határozta magát, hogy ott az oláh vajdák-
kal szemben megbízható elemeket gyűjt össze s ez okból 1426-ban Schlick Gáspár követét a német lovagrend nagymesteréhez. Ruzsdorf Pálhoz küldte ki Poroszországba azon üzenettel, hogy vitézeket, polgárokat, kereskedőket, hajóépítőket és hajóslegénységet küldjön, kikkel a király Szörénységet szándékozik megnépesíteni. 1429-ben hét rendvitéz Redwitz Miklós lovag vezérlete alatt Pozsonyba érkezett, kit a király csakhamar a Szörénységbe küldött le. Ennek érmeit mutatja be szerző, s végül arra az eredményre jut, hogy a Szörénységnek külön pénzverése volt, hogy továbbá Redwitz is mint szörényi bán veretett érmeket s hogy e gyakorlat szorosan összefügg a havaselvi vajdaság numismatikájával. A bánoktól vert pénzek «banales» néven szerepeltek s az oláh nyelvben a vert pénz «banu» elnevezése innen ered. — Dr. Bojničič Iván «A zágrábi székesegyház kincstárának keresztalakú ereklyetartóját» ismerteti. Ez 1426—1546 között készült s művészeti tekintetben igen érdekes példány. — Csergheő Géza «Ismeretlen czímerek hazai ötvösműveken» cím alatt megállapítja a Holpuchler Jakab (1419), a Kosztka-család (XV. sz.), Nagy-Szeben város, a király-daróczi Debreczeni család (1627) és a borosjenői Székely-család (1685) czimerét. — Reizner János «A tábéi ásatásokat» írja le. Ez őstelep lakói, az ásatás eredménye után ítélve, a vadászaton és halászáton kívül gabonatermeléssel is foglalkoztak s a ruhaszövésben is jártasok voltak. — Wosinszky Mór «Praehistorikus talpcsöves edények» czímén ismerteti az őskori keramikának ez érdekes készítményeit. Értekezése kiterjeszkedik az összes e nemű leletekre s constatálja, hogy Magyarországon eddig Tükölyben, Sopronban, Marczban és Lengyelen fordultak elő e fajta edények. — Fröhlich Róbert «Római feliratok Alsó- és Felső-Pannoniából» cím alatt 32 feliratot tárgyal. — Szelle Zsigmond leírja azon régészeti ásatásokat, melyeket a bölcskei népvándorláskori temetőben végeztetett. Az e sírmezőn gyűjtött emlékek határozottan a népvándorlás korára vallanak s főbb vonalaikban a nemesvölgyi és keszthelyi sírmezőkkel egykorúaknak látszanak. — A *Levelezés* folyamán Lehoczky Tivadar a beregszászi őskori telepről értesít; Sötér Ágost oroszvári római leletekről ír; Pintér Sándor egy dolyányi bronzleletről ad hírt; Dömötör László aradvidéki bronzleletről tudósít; Bella Lajos pedig a varishegyi urnáról nyilatkozik. Az *Irodalom* rovatban a következő könyvismertetések vannak: Irmeý

Ferencztől dr. W. Bode. Geschichte der deutschen Plastik; Fröhlich Róberttől: Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn; Kövér Bélától: A békésvármegyei régészeti és művelődéstörténeti társulat XV. évkönyve; Hpl-től: dr. Hoernes, Die Urgeschichte des Menschen. — A *Múzeumok és Társulatok* cím alatt a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottság múlt évi működéséről; az orsz. rég. és embertani társulat áprilisi üléséről; a szegedi múzeum újabb szerzeményeiről s a nemz. múzeum régiségtárának gyarapodásáról találunk feljegyzéseket. A *különfélék* változatos rovata zárja be a füzetet, melyet 7 képes tábla és 72 ábra ékesít

2. A BUDAPESTI SZEMLE júliusi füzetének tartalma: Zichy Antal *A gr. Széchenyi Istvánhoz intézett «megtisztelő levelekről»* című cikkében az 1827 és 1835 között hozzá különböző alkalmakkor intézett leveleket ismerteti. Széchenyi a nyilvánosság előtti első föllépte óta a bámulók, a kételkedők, a tanácsot adók és kérők folytonos ostromának volt kitéve, mely elől, immár becsessé vált idejét kímélendő, az ily fajta levelek nagy tömegének olvasatlan hagyásával bírt csak menekülni. A három kopott boríték külsejére sajátkezűleg írta föl e jelzőket: Megbecsülő, vagy «megtisztelő» levelek. Mindössze 44 darab. (L. ismertetését az 1891. Akad. Ért. 151. lapján). — Nendtvich Gusztáv Gaullieurnek *«Kaliforniai tanulmányok»* című közleményét befejezi. Ebben Kalifornia fővárosának khinai részeit ismerteti. Szól azon kegyes bánásmódról, melyben a nép őket részesíti. Majd azon vidékét írja le, a melyet a kaliforniai vasútkirályok csak mostanában nyitottak meg a világ turistáinak, egyenesen az ő számukra építvén meg a Monterey-vasutat. A tengerpartról Kalifornia hegyvidéki részére megy át, ismerteti a Yosemite-völgyet, melynek csodáiról már sokat írtak. Az amerikai és európai társadalom nagyérdekű összehasonlításával fejezi be a cikket. — Joób Lajos a *socialismusról* írt tanulmányából közöl egy részt. A socialismus, vagyis az ember, mint társas lény, sorsának megjavítását célzó törekvés, alapjában véve, oly régi, mint maga az emberiség. Az ó-kori társadalom a munkát nem részesítette kellő erkölcsi tisztelőben. Plato és Aristoteles az ó-kor remek bölcselei megvetették a közönséges, kézi munkát, még nem ismerték a munkás-osztályok jelentőségét. Az ó-kori gazdálkodás rabszolgái munkán alapult, de a rabszolgák állapota nem volt lealázó, helyzete nem olyan, mint a modern afrikai törzseké. A keresztény korszak lassanként átidomította e világnézetet, de a munka általános erkölcsi jelentőségét mai napig sem bírta egészen meghonosítani. A társadalmi tudomány történetében Plato, Morus és Rousseau képezik a sarkoszlopokat; ezekre következnek az új-kor különféle javító terveivel és következnek a munkás-osztályok felszabadítására irányuló törekvések. Plato, Morus, Rousseau állami elméletének jellemzése után szerző áttér a munka és nyereség közötti viszonyra, mely az utolsó évtizedekben a társadalmi elégtelenség alapindokát képezi. Lassalle volt az, ki szóval és írásban izgatva,

általános érdeklődést bírt keltetni a munkás-kérdés iránt. Szerinte a baj a mai munkálkodási rendszerben van. Szól továbbá a Marx elméletéről, ki a tőke és a munka közti küzdelem tanát elvont okoskodás révén hegelizáló modorban igyekezett kifejtetni. — Schäffle megkísérelte «*Quintessenz der Socialismus*» című füzetkéjében a socialismus lényegét, minden salakjától elválasztva, körvonalozni. Schäffle szerint a socialis programm ez: a magántőke helyettesítése a collectiv tőke, vagyis oly termelési mód által, mely a társadalom minden tagjának a termelési eszközökre vonatkozó együttes tulajdona alapján, a nemzeti munkálkodás egységes szervezését viszi keresztül. A mai socialismus mindinkább közvetlen érintkezésbe jut a gyakorlati élet követelményeivel; azért józanabb a réginél. Ezután szerző bonczolja Schäffle elméletét. — Bá n f i Z s i g m o n d közli *Loti P. Szuleima* francia elbeszélését. — A költemények közt van legifj. Sz á s z K á r o l y a *hírvivők* eredeti és Burns *vadászdal* című költeménye Lévay József fordításában. — Tel k e s S i m o n *Agyagipari tárlatunk* című tanulmányában a budapesti kereskedelmi múzeum városligeti iparcarnokában máj. 22-én megnyílt agyag-, kő-, cement- és asfalt-anyag és ipari tárlatot ismerteti. E tárlatnak kettős célja van; egyfelől tájékoztatni hazai közönségünket a felől, hogy e téren mit tudunk fölmutatni úgy a nyersanyag és félgyártmányok, valamint az ezekből készített ipari tárgyakból, más felől pedig kis- és házi iparosainknak alkalmat nyújtani, hogy a külföldön e téren elért eredményekkel könnyen megismerkedhessenek, valamint bemutatni nekik azon gépeket, szerzőszámokat s eszközöket is, melyekkel az előrehaladottabb nyugati államok s országok dolgoznak. E nagyszabású és nagy körültekintéssel rendezett tárlat hivatva van nemcsak a benne képviselt iparosok jelene, hanem jövője fölött is határozni. a mennyiben föltehető, hogy komoly emberek, mint a milyenek a saját keresetük és igyekezetük után élő iparosok, nemcsak a pusztá látványosság és a pillanatnyi haszon céljából állítottak ki, hanem azért is, mert az abból levonható következtetéseket — még elég jókor — hasznukra akarják fordítani. Maga a tárlat még legelőrehaladottabb iparosainknak is bő anyagot nyújt, a mely fölött gondolkodni lehet, és csak saját érdekükben cselekszenek, ha megragadják ez alkalmat úgy egyéni ismereteik fejlesztésére, valamint arra is, hogy érdekeiknek megóvása végett szövetkezetekbe egyesüljenek. Ezután sorra ismerteti a nyersanyagok, asfalt-, cement- és kőárúk, téglagyárak, terracották és kályhák, agyagedények és dísz tárgyak című fejezetekben a kiállított tárgyakat. — Az értesítőben Chelard La Hongrie contemporaine; Suppan V. paedagogiai jelentés az ifjúság testi neveléséről; Les conditions du travail en Autrichë-Hongrie; Baksay S.: Szeder-indák című munkák vannak ismertetve. E rovatot Felméri és Pauer Imre polemiája zárja be, melyre Pauernek Felméri neveléstudományáról a mult füzetben írt bírálata adott okott.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK június havi (3-ik) füzetében Rónai Horváth Jenő «Az 1664-ik évi Mura-Rába melléki hadjárat és a szt.-gotthárdi csata» című tanulmányának első közleménye nyitja meg a sort. Külön részletezi a mura-melléki csatározást, a június 3—15-iki eseményeket s végre Zrinyivár ostromát és elesét, mi Montecuccoli szándékos mulasztásának volt az eredménye. — Kiss Lajos «Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen» cz. dolgozatának harmadik és befejező része van közölve. Ebben Henrik 1051-iki hadjáratának végét, továbbá 1052-iki hadjáratát és Pozsony ostromát, valamint a küzdelem végét írja le. — Dr. Komáromy András «Az 1607-iki hajdúházadás történetéhez» közöl okiratokat. Czimer Károly befejezi «A szegedi veszedelem» című dolgozatát. A szegedi török hadjáratból, mely tudvalevőleg 1552-ben a magyar hadak erős vereségével végződött, azt a tanulságot vonja le, hogy a hadviselésben a tétovázás és az ellenfél becsmérlése soha sem szűl jót és hogy a hadviselésben egyéb tényezőkön kívül a tervszerű előkészítés, a gyorsaság és határozottság döntő szerepet játszik. — Milodánovics Simon «A francia forradalmi háborúkban kitűnt magyar katonák» rövid életrajzeit közli. E háborúkban a következők vettek részt: Nemesdedi Stephaics Ferencz báró vezérőrnagy, berbereki Alvinczy József báró tábornagy, ternowai Stipsics József báró lovasági tábornok, vásárosnaményi Eötvös Károly alezredes, Duka Péter báró tábornagynagy, Suhay Ferencz báró altábornagy, krajovai és topollyai Kray Pál tábornagynagy, vajai Vay Pál altábornagy, baja-házai Bajalich Ádám báró altábornagy, bonyhádi Perczel Károly őrnagy és rákosi Boros Ádám altábornagy. — A *Tárcza* rovatban a M. Tud. Akadémia hadtudományi bizottságának működéséről s hadtörténelmi apróságokról találunk feljegyzéseket. Ez utóbbiak így következnek: Szilágyi Sándor: «Az erdélyi 1681-iki hadjárat előkészületeinek történetéhez»; K. J.: «Zrinyi Péternek a portával való alkudozásaihoz»; «Károly főherczeg napiparancsa 1809. ápril hó 6-án»; Dobos Kálmán: «Katona-levél az 1809-ik évi nemesi fölkelő seregéről». A magyar hadi szabályzatok gyűjteménye során Koncz József közül egy «Hadi edictumot Kővár vára részére 1665-ből». A füzetet három melléklet ékesíti; u. m. 1. Montecuccoli Rajmund gróf tábornagy arczképe az orsz. képtárban levő egykorú rézmet-szet után. 2. A Zrinyivár melletti császári tábor. Montecuccoli Rajmund gróf tábornagy és fővezér vázlata, melyet a császárhoz tett jelentéséhez csatolt, s végre 3. a régi és új Zrinyivár, Ortellius redivivus 1665-ik évi frankfurti kiadásának második kötetéből.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK második füzeté dr. Lázár Béla «A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre» című dolgozatával kezdődik (első közlemény). Ezúttal azt a hatást mutatja be, melyet a híres középkori mesegyűjtemény codex-irodalmunkra és Poli István «Jovenianusára» gyakorolt. — Ifj. Kemény

Lajos «Latin írók Kassán a XVI. században» cím alatt néhány versírórt mutat be; u. m. Valconius Dalmata 1565-ből, Kromer Lénárd 1557-ből, Nostitius Zsigmond 1579-ből, Kauffny Tóbiás 1580-ból stb. — Szeremlel Samu «A Nyelvtörténeti Szótárból kimaradt régi magyar szavak» közül főleglémít néhányat. — Dr. Váczy János-tól a «Ráday Gedeon» cz. értekezés második és befejező közleményét találjuk a füzetben. Ebben részletesen kifejti, hogy milyen hatással volt Ráday Kazinczyra. Kazinczy ő benne pályájának iránymutatóját, valóságos mentorát, atyai barátját s mindvégig híven szerető tanácsadóját, mesterét tisztelte. Nemcsak mint sokat olvasott tudóst és könyvgyűjtőt bámulta őt, hanem a magánember szeretetreméltó gyöngeségei is mintegy önkénytelenül vonzották. Senki sem használta fel akkoriban bölcsében a nyugalmas életet, hogy a közszellemet gyarapítsa, mint Ráday és senki sem volt alattvalóinak elnézőbb, békétűrőbb, kegyesebb ura, mint a folyvást könyvei közé temetkező, nyugodt lelkű. nyájas mosolyú gróf. Kazinczy ifjúságának legszebb emlékei közé sorozza évek múlva is a vele töltött napokat s még magánéletében is több vonást tud majdan életírója kimutatni, a melyeknek eredete Rádayra vezethető vissza. Ő is éppen oly jóakarója volt alattvalóinak, mint mesterre, éppen úgy elnézte apró tévedéseiket, éppen úgy igyekezett frótársain segíteni, mint Ráday. «Erit ille mihi semper deus» — mondja róla Kazinczy. — Dr. Versényi György «Még egy pár szó Simai Kristófról» cím alatt leginkább a körmöczbányai városi jegyzőkönyvek adatait közli. — Angyal Dávid folytatja «Kisfaludy és Petrarca» összehasonlítását. — Négyesy László «Petőfi Őrlült-jének versalakját» nyomozza. Szerinte Petőfinek ezen költeménye verses alakban van írva; formája egy nyugoteurópai schéma: az egyenetlen sorú szakozatlan és rímtelen anapaesztizált jambus. — Ballagi Aladár ismerteti a «Bibliothèque de la Compagnie de Jésus» című kiadványt. — Ballagi Géza méltatja Nagyváthy Kálmánnak «Nagyváthy János élete» című biographiáját. — Greksa Kázmér dr. Werner Adolf «Kisfaludy Sándor levélregénye» cz. kiadványát ismerteti. — Kármán Mór az Irodalomtört. Közlemények 1-ső füzetében Wagner Phraseologiájáról közlött cikkére vonatkozólag kijelenti, hogy Nagyszigethi Kálmánnak a Nyelvőr XVII. kötetében megjelent dolgozatáról, melyben a Phraseologia mind nyelvi, mind irodalomtörténeti tekintetben már tűzetesen meg volt ismertetve. — czikke írásakor nem volt tudomása. — A szerkesztő «Demek dolgozata Matthiissonról» cím alatt, megtagadva Demek ellenbírlátának közlését, nyilatkozatot tesz közzé. — Koncz József arra a kérdésre felel: «Hogy lett ifj. gróf Teleki Domokos a jénai ásványtani társulat elnökévé?» — Bayer József «Báró Wesselényi Miklós pesti szintársulatának történetéhez» szolgált adalékokat. Végre Ponori Thewrewk Emil Wesselényinek egy kiadatlan levelét közli.

A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE májusi számának első értekezése Matlekovits Sándortól van és «A francia vám-tarifa javaslatról» szól. Franciaország viselkedése a kereskedelmi politika tekintetében általános európai és különleges magyar szempontból egyaránt érdekel bir. Az első szempontból azért, mert Franciaország magatartása egykor úttörő volt a szabad kereskedés diadalra jutásában; az utóbbiból azért, mert anyagi érdekeink, fa-, gabona-, liszt kivitelünk — hüvelyesekből, állatokból, borokból való bevételeink nem csekély mértékben függenek e magatartástól. A francia kormány már 1890. tavaszán kijelentette, hogy a fennálló tarifaszerződések lejártuk előtt felmondja és szabad kezet kíván nyerni a vámpolitika megállapítására. Terjedelmes enquete után benyújtott javaslatában az uralkodó védekező irányra hivatkozva, nem zárja ugyan ki kereskedelmi szerződések kötésének lehetőségét, hanem az autonóm vámtarifa mellett egy minimális tarifát állít fel, melyen alulmenni semmi esetben sem szabad. E minimális tarifa azon országok czikkeire volna alkalmazandó, melyek a francia árukat viszonylagos előnyben részesítik. A képviselőház bizottsága, mely e javaslat tárgyalására volt hivatva, elnökének, az agrárius és védvamos Méline-nek befolyása alatt a javasolt vámtételek további emelését kívánatosnak jelezte. Utalt arra, hogy a francia termelést nagyobb terhek sújtják, mint a versenyző államokét; nagyobb az adó, magasabbak és aránytalanul emelkedők a munkabérek. A munkabér további emelkedése csak úgy lehetséges, ha a nemzeti termelés erősebb védelemben részesül; a munkásvédelmi törvényhozás ugy is egyre újabb terheket ró az iparra. A bizottság az autonóm tarifa emelésén kívül azt óhajtja, hogy a kormány még a minimális tarifa keretén belől se kösse le kezét oly szerződésekkel, melyek a tarifákat szilárdan megállapítanak úgy, hogy a parlament még e tételeket is emelhesse a szükséghez képest. Értekező az osztrák-magyar monarchiának Franciaországgal való kereskedelmét tüzetes vizsgálat alá vetve, sorra veszi azon czikkeket, melyeknek sorsa bennünket érdekel, előadja a vámtarifa módosulásától várható hatást és végül reményét fejezi ki, hogy a védvamos túlzások káros következményei a közel jövőben jobb útra fogják téríteni a francia közvéleményt, melyben már is mutatkozik a visszahatás. — Kohn Dávid «A trust-ről» ír. A trust részvénytársaságokból alakított részvénytársaság. Alapja a bizalom. Ugyanez áll a kartellre is, azzal a különbséggel, hogy ennél a bizalom a szövetkezettől az azt alkotó tagok felé irányul, míg amannál alulról fölfelé, a tagoktól az egyesületet képviselő board of trustees felé. A trust ugyanis a legközpontosítottabb egyesülés, az azt alkotó részvénytársaságok nem eljárási módjukat kötik meg, hanem egész vagyonukat reáruhazzák a központi szervre, úgy, hogy függetlenségüket teljesen el is veszítik. A trust bizottsága a részvények tulajdonosává lesz, de azokat elidegenítenie rendszerint nem szabad.

Az átruházott vagyon ellenében a trust saját jegyeit (certificate) adja, melyek névértéke rendesen nagyobb, mint az átadott vagyon, illetve részvények értéke. A trust állandóságát a kormányzó szerv nagy hatalma biztosítja. E hatalom a termelés és az árak megállapítására, az üzem korlátozására, beruházások tételére s általában az üzlet vezetésének minden ágára kiterjed. A trustról joggal mondták, hogy az emlékoszlopa Amerika gazdasági géniuszának s egyúttal Amerika vad kapzsiságának. Áttér ezek után értekező a trustokkal elért eredmények feltüntetésére, működésüket és sikereiket ismertetvén. Végül ifj. Hegedüs Ferencz értekezése következik *«Az italmérési jövedék reformjáról»*. A függőben levő államháztartási kérdések között egyike a legéletbevágóbbaknak az állami italmérési jövedékről szóló 1888. évi XXXV. t.-cz. revisiója. E törvény ugyanis az 1892. év lejártához köti az államkincstár azon jogát, melynél fogva a kizárólagos italmérési jogosultság bérbeadásával értékesítheti e jövedéket. E határidőn túl ki lesz zárva a jövedék hasznosításának ezen feletti jövedelmező módja. Ha tehát az állam a jelenben elért jövedelemről nem akar lemondani, szükségessé válik a törvény módosítása. A különböző lehetőségeket mérlegelvén, értekező kifejezést ad egyéni nézetének, mely szerint a bor és sör után fizetendő italmérési adót a jelenlegi fogyasztási adó megfelelő emelésével kívánná helyettesíteni és ezek mellett csak szeszmerési adót szeretne látni, mint külön adónemet, fentartván egyébiránt a kimérési engedélyek után fizetett illetékeket. A *«Közigazgatási havi krónikában»* s a hozzá fűzött megjegyzésekben dr. Mandello Gyula a f. é. április hó jelentékenyebb eseményeit sorolja fel. Az irodalmi Szemlében első helyen — y tárgyalja *«A magyar kir. honvédelmi minisztérium működése az 1877—1890. években»* czim alatt Biró Pál szerkesztésében megjelent hivatalos kiadványt, mely roppant anyagot ölel fel s a legjobb kalauz honvédelmi ügyeink beható megismertetésére. Azután dr. — ismerteti Mandello Gyulának *«Az ipari kartellekről»* szóló, különlenyomatban megjelent terjedelmes értekezését, kiemelvén szerző érdemeit, hogy a nagyfontosságú jelenség felől alaposan és általános elvi szempontból tájékoztatja a hazai közönséget. Majd — a — a emlékezik meg Mandello Károlynak *«Rückblicke auf die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft im Jahre 1890»* czimű, a Pester Lloyd hasábjain megjelent és külön is kiadott gyűjteményéről, mely lelkiismeretesség és szakavatottság tekintetében semmi kívánni valót nem hagy. — A *«Külföldi közgazdasági folyóiratok»* szemléjében dr. Ráth Zoltán Annecke W. egy, a Schindler-féle Jahrbuch etc. folyóirathoz megjelent s az Északamerikai Egyesült Államok mezőgazdaságának helyzetét tárgyaló tanulmányát mutatja be, kiegészítve azt a hivatalos kiadványokból merített, részben újabb adatokkal is. — A *«Statisztikai Értesítő»*-ben dr. Vargha Gyula *«Néhány adat a takarékbetétek statisztikájához»* czim alatt a Pesti hazai első takarékpénztár, ezen legnagyobb

magyar intézet kimutatása alapján elemzi a betétek természetét, nevezetesen azok mozgékonyágát, s rámutat arra a tényre, hogy a takarékpénztárakban elhelyezett tőkék évről-évre tartó emelkedésében az oroszlanrész nem az új betéteket, hanem a tőkésített kamatokat illeti. A füzetet 5 lapra terjedő «Könyvszemle» zárja be.

Ugyane folyóirat júniusi számában első helyén ifj. Kubinyi Miklós értekezése áll «Árvamegye közgazdasági és közművelődési állapota» czím alatt, mely tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának f. évi április hó 20-án tartott ülésén olvastatott fel. A jelenlegi első közlemény a bevezető általános részen kívül hat fejezetre oszlik. Értekező közvetlen megfigyelés alapján adja hazánk ezen legészakibb fekvésű megyéjének rajzát. A megye éghajlatilag úgy, mint néprajzilag 2 részre oszlik, a Magura hegyláncztól északra fekvő felső, s az attól délre eső alsó félre. A felső rész sokkal zordabb, mint az alsó; itt a szomszéd megyékkel azonos ajkú tótok laknak, míg amott a lakosság zömét a nyilván gácsországi eredetű lengyelek teszik. A megye, bár begyegekben gazdag, ásványokban felette szegény, miért az ipar sem tudott gyökeret verni; egyetlen és főkincse a megyének az erdő. A megye egyetlen nagybirtokosának, néhai gróf Thurzó György jogutódai tulajdonát képező árvai közbirtokossági uradalomnak 69,000 kat. holdat fevő területéből a legnagyobb rész szintén erdő. Ezen erdő manapság rendszeres üzemterv szerint bérbeadás által hasznosítatik; a jelenleg érvényben levő szerződés értelmében a vállalkozók kat. holdanként 486 frtot fizetnek évenként a kivágott fáért. Az uradalom, mely hitbizományhoz hasonló jogi természettel bír, egy, a már említett alapító leszármazóitól választott teljhatalmú főkormányzó igazgatása alatt áll, és úgy a példás kezelés, mint a tisztikar hazafiassága mellett culturmissiót teljesít az ország határán. A nemesi kézben levő közép-birtok csekély és annak is, a mi van, pusztulás a sorsa; birtokosai megyei hivatalt keresnek, hogy fizetésükből pótolják azt, mit a gazdaság a nyomasztó viszonyok közt meg nem ad. A gazdálkodás a parasztbirtokon, mely a megye területének túlnyomó nagy részét foglalja el, ma is oly kezdetleges, mint volt régente. Különösen áll ez a felső részre, hol a gazda csak szegényből nem hagyja parlagon földje egy részét s fáradsága díjául tisztán még csak a kevés szalmát sem tekintheti, melyet a hegyoldalon fekvő szántójáról őszzel betakarít. A paraszt tehát mellékfoglalkozás után lát, az uradalmi erdők közéletében fát fuvaroz, az Árva folyó mellékén fausztatást és tutajozást végez, az állami út mentén kavicsot tör és hord; a hol pedig ily mellékkereset nincs, ott a tavaszi munkák végeztével megindul a népvándorlás az ország belseje felé, honnét a tót ember, sanyarú életmódja mellett is, csak 20—50 forint keresménynyel tér vissza, ha ugyan az ország kórházaiban nem kényszerül visszamaradni. Ujabbán megindult a kivándorlás Amerika felé is. Az állattenyésztés úgy

menyiségileg, mint minőségileg hanyatlott. A gyáriparra nincs alkalmas talaj, mert nincs vasúti összeköttetés a megyében, nincs alkalmas munkás és nincs tüzelő anyag; a tőzeg és fa nem pótolhatja a köszén hiányát. Az árveramegyei paraszt ügyes kézműiparos volna ugyan, házilag készíti szükségleti cikkei legnagyobb részét, a ruhát, bocskort, kosarat, gazdasági eszközöket, de a gyáriparral versenyezni nem képes és tőke hiányában az anyagot és előleget nyújtó kereskedőhöz valóságos rabszolga viszonyba jut. Áll ez különösen a hajdan nagy virágzásnak örvendett gyolcsiparra, melynek üzői ma már házaló kocsisaivá váltak a gazdag gyolcskereskedőknek. A kereskedés állatokban is csekély, egyébben épen elenyésző és nagy részben az izraelita korcsmárosokon fordul meg. — A hitel nagyon fejletlen, a tulajdon biztonsága ellenben nem sok kívánni valót hagy. — Azután dr. Ráth Zoltán ír «Az új porosz jövedelmi törvényjavaslatról». A porosz egyenes adók reformja általánosan szükségesnek volt elismerve, mikor Miquel nagy port vert javaslatait elkészítette. A reformmunka a közvélemény kifejezése akart lenni, s főcélja a teherviselés arányosságának helyreállítása, a gyengébb vállak terhének könnyítése s a nagyobb jövedelmek erősebb bevonása által. E célznak volt hivatva szolgálni az iparadó-, az örökösödési adó- s a jövedelmi adótörvények megváltoztatása. A javaslatok sorsa különböző: az örökösödési adó reformja, mely a le- és felmenők s a házas-társak mérsékelt megadóztatását vonta volna maga után, elmaradt — a jövedelmi adójavaslat ellenben a képviselőházban a fent jelzett irányban tovább fejlesztetett. A porosz jövedelmi adó a szó szoros értelmében véve általános jövedelmi adó, mely különbséget jövedelmi források közt nem tesz, a létminimumot adómentesen hagyja, a kis és középjövedelmeknél az adólátat mérsékli, egyébként azonban a miniszteri javaslat szerint aránylagos, a képviselőháztól elfogadott szövegezésében azonban sajátságos módon, de nagyon csekély mértékben progresszív adó. Értekező ezután sorra elemzi a javaslat szerint adóköteles alanyok körét, az adótárgyat, az adólátat s aztán szól az adóketési eljárásról. A javaslat újításai közül nagy érdekeket érintenek és socialpolitikai szempontból is nagy fontosságúak a nyereszkezdésre alakult (nem közhasznú) vállalatok kettős megadóztatása, a kisebb jövedelmek adókötelezettségén tett könnyítések s a progresszív adólátat behozatala; végül az eddigi ketési eljárás módosítása a bevallási kötelezettségnek a 3000 márkát elérő és meghaladó jövedelmeknél való behozatala által. Mindezen fontos kérdések parlamenti tárgyalása is vázoltva van, a beadott módosítási javaslatok, indokolásuk és további sorsuk felemlítésével, a fejlődési irány jellemzésével és sok esetben bírálatával. Végeredményképp értekező javulást lát ugyan a porosz adóreformokban, de a socialpolitikai cél megvalósítását a német vámpolitika gyökeres változása nélkül elérhetőknek nem tartja. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Gyula ismer-

teti a f. é. május hó nevezetesebb eseményeit. — Az «Irodalmi Szemlét» dr. Vizneker Antal-nak terjedelmes ismertetése, illetve bírálata nyitja meg, melynek tárgya Dr. Tauffer Vilmosnak «A szülészet ügyének állása hazánkban, mint a gyermekek és gyermekágyasok nagy halálkozásának egyik tényezője. Javaslatok a szülésznői intézmény fokozatos fejlesztésére, stb.» cím alatt kiadott nagyszabású dolgozata. Szerző és segéd munkásai a nemzetközi és hazai egészségügyi statisztikában nem mindig mutatnak ugyan elegendő jártasságot, de a lelkes szakembert s a gyakorlati célra törő reformert csak elismerés illetheti a nagy szorgalommal egybegyűjtött anyagért és annak gondos értékesítéséért. — Majd dr. Halász Sándor ismerteti Rostand E., a marseillei takarékpénztár elnökének «La reforme des Caisses d'épargne françaises» című művét, mely a francia viszonyokon kívül a többi államok takarékpénztáraival is foglalkozik s a betétek elhelyezése körül a szabadság elvét kívánja uralomra juttatni Franciaországban is, bár egyelőre csak korlátozott mértékben. — A «Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléjében» dr. — először Soetbeer A. a «Jahrbücher für National-oekonomie und Statistik» egyik legújabb számában az utolsó évtized nemesfém-termeléséről közölt tanulmányát, aztán pedig a párizsi Société d'économie politique f. é. márcz. 5-iki ülésén a vasárnapi munkaszünet gazdasági hatása felett tartott vitatkozást tárgyalja, az utóbbit a «Journal des économistes» közleménye nyomán. — A «Statisztikai Értesítőben» Lewitter Miksa ír «A gabonavámok hatásáról Franciaországban», Artaud G. emlékiratának adatait és következtetéseit használva nem a gabonaművekre rótt prohibítív vámok közgazdasági következményeinek feltüntetésében. Az emlékirat, mely a marseillei malomiparosok syndikatusának megbízásából készült, először is kimutatja, hogy Franciaország kenyérszükséglete nagyobb, mintsem hogy a buzatermése fedezhetné. A védvámok nem hatottak a buzatermesztés fokozására; a bevett terület a vámok behozatala előtti időben is nőtt, ellenben a hektáronkénti termés nem gyarapodott a vámok hatása alatt sem. Aztán kimutatja az emlékirat, hogy a buza ára a vámmal arányban emelkedett Párisban magasabbra, mint a minő árat Londonban jegyezték, miből kitűnik, hogy a vámot Franciaország viselte s nem a bevívó külföld. A vám miatt a kisbirtokos földműves is veszít, mert a kenyér megrágul, a mit a buza árának emelkedése nem kárpótol, csakis a legalább mintegy 4 hektár buzavetéssel rendelkező földbirtokos nyer a vám következtében; tehát vagy 9 millió ember nyereségével 30 millió ember vesztesége áll szemben. — A «Könyvszemle» 4 lapot foglal el.

6. A MAGYAR NYELVŐR VI. füzetében Kulcsár Endre folytatja és bevégez «a magyar nyelv képes beszédéről» szóló tanulmányát. E részben azt vizsgálja, milyen költői tropusok alkotására használja fel a nyelvet, az anyag és mű; előzmény és következmény; ok és okozat; szerző és mű; tárgy és symbolum; a tárgy és tulajdonság viszo-

nyát. — Szinnyei József a *-képpen* rag etymológiáját illetőleg nem fogadja el Simonyi magyarázatát, hogy t. i. ebből alakult volna: *«kép-ben»*, mert ez esetben hangtani szabályok szerint *-kébben* lett volna belőle, s nem *-képpen*. Szerinte legvalószínűbb, hogy a *-vel* raggal alakult, vagyis eredetileg *-képpvel -képpel* volt, s hamis analogia folytán kapta mai *n-es (képpen)* alakját; az egységes raggá vált mód- és állapothatározó **képpel*-ben az alkotórészek a nyelvérzék előtt elhomályosulván, a sűrűn előforduló *-n* ragok mód- és állapothatározók hatása alatt lett belőle *-képpen*. — Ugyanő a *k e g y ü l é s* folytán keletkezettnek véli a feltételes jelenbeli többes első személy *-nök, -nök* ragjának régies *-nőjok. -nőjök* alakját (*adnőjok: adnők, kérnőjok: kérnők*) úgy, hogy az eredeti *-nájok. -néjök* összevegyült a belőle fejlődött *-nök, -nök*-kel, tehát *adnőjok, kérnőjök = adnőjok, kérnőjök + adnők, kérnők*. — Brassai arról polemizál Balogh Péterrel: mi a mondat; védi a saját definitiója helyességét. — Zolnai Gyula a mátyusföldi nyelvjárás jelentés- és mondattani sajátosságait ismerteti. — Névy László Sirisaka Andornak *«A magyar közmondások könyve»* című művét bírálja folytatólag. Nincs a szerzőnek erős érzéke a népies iránt, a mi abból kitűnik, hogy sok közmondást elrontva közöl, kivetkőztetve népies formájából; értelmezései, melyekkel a közmondásokat kíséri, részint fölöslegesek, részint nem találók, oda nem illők. Könyve utolsó szakaszában *«Szemelvények»* vannak régebbi írók műveiben, a miknek azonban mint nyelvtörténeti adatoknak, így kiszálalva, vajmi kevés értékük van. Általában: a munka felülmulta — ha nem épen erejét, de legalább készülttségét; a könyvben sok értékes anyag van, s ha új kiadást ér, kellő kritikával számot tevő munkát lehet belőle csinálni. — Vozáry Gyula Tompa Mihály költeményeinek nyelvi sajátosságait vizsgálja; összeállítja a költő verseiből azokat a helyeket, a melyekben szőlőművelésre vonatkozó kifejezések vannak, s kimutatja Tompa nagy tárgyismeretét, jártasságát e téren. — A szerkesztő több hozzáfűzött grammatikai és syntaktikai kérdésekre ad felvilágosító feleletet; ezek közül kiemeljük azt, hogy miképpen lehet a *hoggy*-os mondatokban a *hoggy* kötőszót változtatni; nem a szokásos *míserint*-tel, mint a mely csak főnévre vonatkoztatva állhat, hanem a kötőszó elhagyásával (pl. *«A gróf urat unokaöcscsének vakmerősége annyira felbőszíté, hogy komornyikjának megparancsolá. [hogy] menjen hozzá s mondja meg neki, [hogy] tüstént hagyja el a házat»*). — Népnyelvhagyományok. Szólamódok Bácsmegyéből. Párbeszédék. Babonák Deésről. Népadomák Váczról. Gyermekeversikék Heves megyéből. Tájjszók Tiszavidékiek, Gömörmegyeiek, Baranyamegyeiek, Kunságiak. Népdalok Hunyadmegyéből.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. szeptember 15.

9. FÜZET.

A m. tud. Akadémia zoologiai kiadványai 1832-től 1890-ig.

Hazai zoologusaink s általában a zoologia körébe osztható bűvárlatokkal foglalkozó szakembereink majdnem valamennyien fölkeresték dolgozataikkal a m. tud. Akadémiát, mindjárt kezdettől fogva. A legelső, e körbe tartozó dolgozatot az „Évkönyvek“-nek 1832—1834. évi, de már 1835. évben megjelent kötetében találjuk. Ez Frivaldszky Imre tollából került ki és a Balkánban tett természetrajzi gyűjtő kirándulások eredményeit ismerteti. Az idő haladtával azonban, különösen pedig azután, hogy a m. tud. Akadémia 1840—41. évben megindítja az „Évkönyvek“ mellett az „Értesítő“-t is, tágabb tér nyílt a zoologia keretébe tartozó dolgozatok számára is. Az „Értesítő“-ben megjelent dolgozatok sorát különben 1847-ben Frommhold azon czikke nyitja meg, a melyben az akkortájban a burgonyát állítólag pusztító néhány mikroskopi állatkát, „ázacsot“ ismertet. Ezen időtől kezdve aztán 1859-ig, valamint az Értesítő „Új folyam“-ának C. szakaszában is 1860-tól 1866-ig több bűvartól irt számos közleménnyel találkozunk. Az említett két kiadvány mellett azonban 1861-től kezdve a „Közlemények a Mathem. és Természettud. köréből“, továbbá 1867-től az „Értekezések a Természettud. köréből“ és 1882-től kezdve ezek mellett még a „Mathem. és Természettud. Értesítő“ is hozott és hoz a zoologia körébe tartozó közleményeket.

Azt hiszem, hogy talán nem lesz egészen érdektelen egy pillantást vetnünk az Akadémia mindeme kiadványaiban megjelent dolgozatok tartalmára, annyiival is inkább, mert így kellő módon mérlegelhetjük azt, hogy azok s illetőleg azoknak szerzői mily irányban és mily mértékben vitték előre a hazai és az általános zoologiai irodalmat. Ez vezetett arra, hogy jelen közleményemben lehetőleg minden, a zoológiát közlő vagy távolabbról érdeklő dolgozatot, rövid kivonatának kapcsán, megismer-

mertessek. És hogy czéломat annál biztosabban elérhessem, czélszerűnek láttam az összes dolgozatokat, lehetőleg a zoologiai systema szerint csoportosítani, külön vévén természetesen az általános érdekű, az anatómiai és hystologiai, a physiologiai, az embryologiai és faunistikai dolgozatokat. Az egyes csoportokon belül az időrendet tartottam irányadónak, hogy így némileg feltüntethessem a bűvárok egymásutáni következését. Előre kell bocsátanom itt még azt, hogy a rövidség kedvéért nem idézem a dolgozatok címét, hanem csak a szerző nevét, illető dolgozatának tartalmával és a megjelenés évszámával. Az évszám után álló nagy betűk azon akadémiai kiadványt jelentik, a melyben az illető dolgozat megjelent. Az egyes nagy betűknek ez a jelentése :

ÉK. — Évkönyvek.

É. — Értesítő 1840—1866-ig.

K. — Mathem. és term.-tud. Közlemények.

Ér. — Értekezések a term.-tud. köréből.

MTÉ. — Mathem. és term.-tud. Értesítő.

A) Általános érdekű dolgozatok.

Az e csoportba tartozó dolgozatok sorát egy magyar állattani tankönyv nyitja meg 1841-ben, a melyet Vajda Péter fordított Cuvier G. után, és mint az Akadémia külön kiadványa jelent meg. E tankönyv az Emlősöket és Madarakat tárgyalja. Tartalmát különösen érdekessé teszik azon magyar állatnevek, a melyeknek olvasásánál alig birjuk néha nevetésünket visszatartani. Hazai állattani irodalmunknak nagyobb szolgálatot tett Hanák J. azon értekezésével, a melyben a hazai állattan történetét ismerteti. (1847. *É.* VII. évf. p. 95. 98.). Röviden elmondja, hogy Apáczai Csere János „Encyclopediá”-jának megjelenésétől (1653.) kezdve, kik és mily irányban, mily eredménnyel dolgoztak e téren. Egy későbbi értekezésében (1848. *É.* VIII. évf.) az állattani magyar műnyelv érdekében emel szót, de hogy mily értelemben, nagy sajnálatomra nem tudhattam meg, mert az illető kötetet nem birtam megtalálni sem az Akadémia, sem a Nemz. Múzeum könyvtárában. Húsz évnél több idő telt el aztán, míg ismét egy oly értekezéssel találkozunk, a mely általános kérdés fejtegetésével foglalkozik. Ez Dorner J. azon dolgozata, a mely a mikroszkop történetének és alkalmazásának rövid vázlatát adja (1860. *É.* Új foly. C. IV. köt. p. 20). Kiválóan fontos Margó T.-nak az az értekezése, a melyben az állatország rendszeres osztályozását tárgyalja, különös tekintettel az újabb állattani rendszerekre. (1884. *Ér.* XIII. köt. 9. sz. 1. Tábl. *Kivonata* : *MTÉ.* 1882—83.

I. köt. p. 281). Miután reá mutat a rendszer szükségességére s annak természetes felállítását megnehezítő különböző akadályokra, felfejti, hogy milyennek kellene lennie a természetes rendszernek. Ezután áttér az állatországnak törzsekre és osztályokra való osztályozására, a melyet anatómiai és fejlődéstani alapon hajt végre.

Kriesch J. a modern zoologia szempontjai- és céljairól tesz elmefuttatást (1884. *Ér.* XIII. köt. 3. sz. *Kivonat: MTÉ.* 1882. I. köt. p. 165). Röviden elénk tárja Aristoteles, Linné, Cuvier, Darwin. a zoologia egyes korszakai vezéreinek működését s aztán körvonalozza a zoológiának feladatát.

B) Boncz- és szövettani dolgozatok.

Anatómiai és hystologiai vizsgálatokkal hazai buváraink aránylag meglehetősen későn kezdettek foglalkozni. A legelső ily irányú dolgozat Balogh Kálmán azon dolgozata, a melyben a juh Jakobson-szervének boncz- és szövettani szerkezetét ismereti önálló vizsgálatok alapján. (1861. *É. Új foly. C.* II. köt. p. 22. 2. Tábl.). Vizsgálatai kiterjednek e szerv minden részére s annál érdekesebbek, mert előtte a bűvárok nem tanulmányozták részletesen ezt a szervet, és Cuvier, Reiffsteck és Leydig csak néhány lényegtelen adatot közöltek róla. Egy másik dolgozatában (1866. *É. Új foly. VI.* köt. p. 153. 1. Tábl.) az izomidegek végződésének kérdésével foglalkozik s az idevágó irodalomnak összeállítása után kritikai alapon előadja saját vizsgálatainak eredményeit. Szerinte az izomideg egy protoplasmatikus korongba végződik s a bűvárok ide vonatkozó, ettől eltérő vizsgálati eredményei tévesek. Margó Tivadar már korábban foglalkozott az izomidegek végződésének kérdésével (1862. *ÉK.* X. köt. 9 db. rajzokkal) és szerinte a harántcsíkú izomrostokban részint a sarcolemma alatt, részint ennek összehuzódós belsejében saját-szerű idegvég-készülék van. Az izom belsejében lévő végkészülék finom, halvány rostokból áll, melyek helyenként szemcsékké duzzadtak, bizonyos távolságokban magvakkal és egymással is közlekednek. Az izomidegnek csak tengelyfonala terjed túl az izomrosthüvelyen s ez aztán elágazódik. Vizsgálatait kiterjesztette a Rovarokra és a Crustaceákra is.

Lenhossék József több rendbeli dolgozatai az emberi szervezet különböző részeinek boncztanáról adnak felvilágosítást. Első dolgozata a közép idegrendszer szürke állományának és egyes idegyökök eredetének tájviszonyaival foglalkozik (1867. *Ér.* I. köt. 2. sz. 1. Tábl.). Kimutatja, hogy a gerinczagy szürke állománya 4 oszlopból áll, melyek közül 2 érző, 2 mozgató. Boncz-szövettani alapon bizonyítja be Prohaszka, Bell,

Magendie, Müller J. kísérletei után megállapított azon tételt, hogy az egyes ideggyökök élettani működésükre nézve vagy tisztán mozgatók, vagy tisztán érzők, vagy mindkét tulajdonságot egyesítők. További dolgozataiban az emberi gerinczagy, nyúltagy és várolhid görcsövi tájviszonyait mutatja be 5 táblán (1869. *ÉK.* XIII. köt.); ismerteti a férfimedence vizseres torlatát (1870. *ÉK.* XIII. köt. 4. db.), az emberi vese viszer-rendszerét (1875. *ÉK.* XIV. köt. 4. db.) és az emberi vese Malpighi-féle pyramisait (1878. *Ér.* VIII. köt. 5. sz.).

Mihálkovics Géza a madárszem fésűjét tette tanulmánya tárgyává (1873. *Ér.* III. köt. 11. sz. 3. Tábl.) és annak szerkezetére, valamint fejlődésére vonatkozólag több fontos adatot közöl. A korábbi nézetekkel szemben kimondja, hogy közvetlen átmenet az edényhártyából a fésűbe nincs; a fésű nem az edényhártyával, hanem a látóideggel függ össze. Szerinte a fésű oly táplálkozási szerv, mely a fénytörő közegek és a reczehártyát átívódás útján tápláló edények vezetésére szolgál.

Klug Nándor néhány, különböző fajú emlősnön végzett, önálló vizsgálat alapján tárgyalja az emlősök fülszigájának szöveti szerkezetét (1873. *Ér.* III. köt. 14. sz. 3. Tábl.).

Legnagyobb tevékenységet azonban e téren Thannhoffer Lajos fejtett ki. Dolgozatainak sorát 1875-ben kezdi meg a szem porczhártyájának szövet- és élettanára vonatkozó vizsgálatainak közlésével. (*ÉK.* XIV. köt. 5 db. 12. színes tábl.). Ő a szaruhártyában a csillagforma fehér tereken kívül, ezekkel összenyíló nagyobb hálózatos meneteket talált. A csigolya közti dúcsejtek szerkezetét tárgyaló dolgozatában (1876. *Ér.* VII. köt. 4. sz.) kimutatja, hogy a gerincz-csigolya közti dúcok sejtjei egy, két vagy több nyúlványúak, a nyúlványtalanok ritkák és élettanilag nem működő, embryoi, visszamaradt vagy tönkre ment sejtek és hogy a Courvoisier-féle összekötő rostok nem léteznek. A verőérfalak nedvútait a Rana esculentán tett vizsgálatai alapján ismerteti. (1876. *Ér.* VII. köt. 4. sz. 1. Tábl.). E béka verőérfalaiban csillagforma nedvútakat talált; de megfigyelte azt is, hogy a tudó edényei úgynevezett endothel hüvelylyel birnak. Igen érdekesek azon vizsgálatai, a melyeket a harántcsikú izmok szerkezetére és idegvégződésének mibenlétére vonatkozólag végzett. (1881. *Ér.* XI. köt. 13. sz. 1. Tábl.). Az irodalmi adatok kritikai méltatása kapcsán részletesen tárgyalja a harántcsikú izomrostok szerkezetét, különösen azok sarcolemmájáét és kimutatja, hogy ez a rovaroknál két elkülöníthető rétegből áll, a mely között az ideg végződik. A betérő ideg tengelyszála vil-lásan oszlik s a véglemezben reczét formál. Eme dolgozatával alkalmat adott Jendrassik Jenőnek egy polemikus czik-kére, melyben néhány kritizáló és helyreigazító észrevételt talál-

lunk. (1882. *Ér.* XII. köt. 4. sz.). De a Jendrassik észrevételeit Thanhooffer nem hagyta szó nélkül, mert ugyane helyen helyreigazító észrevételeket közöl (1882. *Ér.* XII. köt. 9. sz.). Ezt követő dolgozatai közül az egyikben oly újabb eljárás-módokat ismertet, a melyeknek segítségével igen használható készítményeket lehet a gerinczesek központi idegrendszeréből előállítani. (1884. *MTÉ.* III. köt. p. 31). A következő dolgozatban már az idegsejtek kikészítésére szolgáló újabb módszereket ír le. (1887—88. *MTÉ.* VI. köt.). Kiválóan fontos az a nagyterjedelmű dolgozata, a melyben adatokat nyújt a központi idegrendszer szerkezetéhez. E dolgozata 1887-ben jelent meg 8 rajzlappal, az Akadémia külön kiadványai sorában és több érdekes, hézagosan ismert adatnak pontosabb vagy egészen új megfigyelésnek tüzetes megismertetése.

Krausz Károly röviden ismertette azon vizsgálati módszereket, a melyek az idegállomány vizsgálatánál addig használatban voltak, elmondja, hogy ő a királyvizet kitűnő sikerrel használta e célra. (1877. *Ér.* VII. köt. 4. sz.). Mezey Ödön a harántcsíkú izmok élet- és szövettanára vonatkozó vizsgálatainak eredményeit ismerteti. (1878. *Ér.* VIII. köt. 14. sz.). Lauffer Károly agyszövettani vizsgálatai három csoportra oszlanak. Az első az Aquaeductus Sylvii, a második a Luys-féle test szövettani szerkezetét tárgyalja, míg a harmadik a szemmozgató idegnek központ felé tartó rostjaira vonatkozó újabb vizsgálatokat tartalmazza. (1879. *Ér.* IX. köt. 6. sz. 2. Tábl.). Teschler György az emlősök dentin fogait tette tanulmánya tárgyává és több érdekes adatot nyújt azoknak finomabb szerkezetéről. (1879. *Ér.* IX. köt. 1. sz. 7. Tábl.). Davida Leo az agyéki és gerinczagi dűczök többszörösségéről értekezik. (1880. *Ér.* X. köt. 16. sz.). Ballagi János vizsgálatai szerint a gyomornak kehelyforma és csillagós hengerhámsejtjei vannak, melyek közül az elsőeknek hátrájuk nincs és nyálkás elfajulás útján az utóbbiakból lettek. (1881. *Ér.* XI. köt. 20. sz. 1. Tábl.). Lenhossék Mihály az idegrendszer különböző részeinek szerkezetére vonatkozó vizsgálatainak eredményeit ismerteti. A békán tett vizsgálatok alapján érdekes adatokat nyújt a gerinczagi dűczök ismeretéhez (1885. *Ér.* XV. köt. 15. sz. 2. Tábl. *Kivonat: MTÉ.* 1885. III. köt. p. 232). Nem kevésbé érdekes azonban az a dolgozata is, a mely a gerinczvelő idegeinek hátulsó gyökereiről szól. (1889. *Ér.* XIX. köt. 6. sz. 1. Tábl.).

A boncz- és szövettan körébe tartozó, még néhány újabb értekezéssel is találkozunk, a melyekben több-kevesebb érdekes és értékes adat van közrebocsátva. Rothman Armin az izom-magvakra vonatkozó vizsgálatait ismerteti, a melyek szerint a béka izomrostjainak belsejében különböző mélységben fekszenek a mag-

vak és nem függenek egymással össze. (1885. *Ér.* XV. köt. 14. sz. 1. Tábl. *Kivonat: MTÉ.* 1885. III. köt. p. 232). Apáthy István a sima izomzat gyarapodása és pótlódása felől nyújt adatokat. (1885. *Ér.* XV. köt. 15. sz. *Kivonat: MTÉ.* 1885. III. köt. p. 232). Tangl Ferencz a sejttest és a mag közötti viszony földerítésére vonatkozó szövettani tanulmányait adja elő, a melyből kiviláglik, hogy milyen viszony van a sejttest és a sejt-mag között nyugvaskor és oszláskor. (1887. *MTÉ.* VI. köt. p. 22. 1. Tábl.). Török Lajos a Salamandra maculata álczájának véresejtein végzett tanulmányai alapján ismerteti a vörös véresejtek oszlásfolyamatát. (1888. *MTÉ.* VII. köt. p. 77). Igen érdekes Uhlyárik Ferencz és Tóth Lajos azon értekezése, a mely a vékonybél-bolyhok szövettani szerkezetéről és a zsír felszívódásáról nyújt adatokat. (1888. *MTÉ.* VII. köt. p. 244). Högyes Ferencz végre egy új eljárást ismertet, a melynek segítségével a vörös véresejtek szöveti szerkezetét feltűntethetjük. (1889. *MTÉ.* VII. köt. p. 100).

C) Élettani dolgozatok.

A legelső oly dolgozat, a mely némi tekintetben élettani kérdések fejtegetésével foglalkozott, Bugát Pál tollából került ki 1835-ben. Bugát a külső érzőszervek physiologiai működésének ismertetésével foglalkozik, de csupán az irodalomnak ide vonatkozó adatai alapján. (1835., 1832—34. *ÉK.* II. köt. p. 297).

Az önálló kutatásokon nyugvó és valóban physiologiai dolgozatok sorát Thanhoffer Lajos nyitja meg 1872-ben azon közleményével, a melyben a zsír felszívódására vonatkozó vizsgálatait ismerteti. Kimutatja, hogy a bélbolyhok felhámsejtjeinek plasmája csillangószerű nyujtványokat bocsát, a melyek többé-kevésbbé élénken mozognak s a zsírcseppeknek a sejtplasmájába való jutását eszközlik. Ennek kapcsán ismerteti a bolyhok idegzetét, izomzatát és a boholy-felhámsejtek nyujtványait történelmi és kritikai alapon, saját vizsgálatainak tekintetbevételével. E téren végzett további kutatásai alapján aztán későbbben ismerteti a zsír első útját a szervezetben, a mely a szövetek között lévő csillagforma, hártás falazatú edényeken át vezet. Ezen edények össze-nyílnak a boholy tápnedv-üregével. (1876. *Ér.* VII. köt. 4. sz.).

Högyes Endre a vese vérkeringési viszonyai felől nyújt adatokat. Kísérletei és szövettani tanulmányai alapján kimondja, hogy a vese kéregállományának vérkeringésétől és táplálkozásától függetlenül történik a velőállományé. (1873. *Ér.* III. köt. 12. sz.).

Balogh Kálmán az agy befolyásáról a szívmozgásokra című dolgozatában kísérletek alapján kimutatja, hogy az agy különböző részeinek különböző fokú izgatásai mily hatással

vannak. csökkentik-e vagy növelik a szívüktetések számát (1876. *Ér.* VII. köt. 10. sz.). Kutyákon tett kísérletei alapján ismerteti aztán az agy féltekéinek és a kisagynak működését. Kimutatja, hogy ha a kisagy meg van bénítva, a nagyagy működése kis mértékben megzavartatik, mert nincs szabályozója. (1876. *Ér.* VII. köt. 8. sz.).

Hutyra Ferencz kísérleti alapon fejtegeti a zsírok átszivárgását, különösen az epe befolyása alatt. Az epe szerinte könnyebbíti a zsír áthatolását, de csak akkor, ha megelőzőleg már a zsírral elegyítettett. (1881. *Ér.* XI. köt. p. 78). A zsír felszívódására vonatkozó adatokat Mátrai Gábor is nyújt. (1881. *Ér.* IX. köt. 5. sz. 1. Tábl.).

D) Fejlődéstani dolgozatok.

Hazai búváraink csak az újabb időben kezdettek a fejlődés tan körébe tartozó vizsgálatokkal foglalkozni s ezek között a vezérszerep Mihalkovics Gézának jutott. Első enemű közleménye a magasabb rangú Gerinczesek és az emberi embriók agyfejlődésére vonatkozó önálló vizsgálatokat tartalmaz és 1877-ben jelent meg. (*ÉK.* XV. köt. 2. db. 7. Tábl.). Részletes ismertetését adja az agy és különböző részei fejlődésének. Tárgyalását az agy fejlődésének lemezszerű állapotával kezdi s úgy halad fokozatosan tovább. További vizsgálatai tárgyául a gerinczes állatok kiválasztó és ivarszerveinek fejlődését választja s addig, míg vizsgálatainak eredményeit összefoglalhatná, azokból időnként kisebb részleteket publikál. Ide vonatkozó első dolgozatában a magasabb rangú gerinczesek (amnioták) elemi veséinek (nephridia) fejlődését ismerteti röviden. (1884. *MTÉ.* II. köt. p. 99). Ennek folytatása az a dolgozata, a melyben a magasabb rangú gerinczesek ivarcsőveinek (Müllerféle csövek) fejlődése felől nyújt adatokat. (1884. *MTÉ.* II. köt. p. 321). A vizsgálatok befejezését aztán az ivarmirigyek fejlődéséről irt kis közleménye teszi. (1884. *MTÉ.* III. köt. p. 5). Eme kisebb közleményeinek becses adatait aztán egybefoglalja s illetőleg feldolgozza az Akadémia külön kiadásában megjelent azon nagy munkájában, a melynek címe: „A gerinczes állatok kiválasztó és ivarszerveinek fejlődése“.

Szintén fontosak és értékesek Ónodi Adolf dolgozatai, melyek közül az egyikben a csigolya közötti dúczok és ideggyökök fejlődésére vonatkozó önálló vizsgálat eredményeit olvashatjuk; (1884. *Ér.* XIV. köt. 3. sz. 2. Tábl. *Kivonat*: *MTÉ.* 1884. II. köt. p. 168); míg a másikban halakon, madarakon és emlősökön végzett tanulmányai alapján az együttérző idegrendszer fejlődését adja. (1885. *Ér.* XV. köt. 19. sz. 2. Tábl. *Kivonat*: 1885. *MTÉ.* III. köt. p. 237).

Erdős János dolgozatai a Gyíkfélék allantois-üregének keletkezésére vonatkozó megfigyeléseket tartalmaz. (1884. *MTÉ.* II. köt. p. 104. 1. Tábl.). Perényi József fejlődéstani közleményei különböző kérdések megoldásával foglalkoznak. Első közleménye a *Torpedo marmorata* gerinczhúrjának és az e körül fekvő képződményeknek fejlődéséhez szolgáltat adatokat. (1886. *MTÉ.* V. köt. p. 25). Második közleményében azon vizsgálatait írja le, a melyeknek eredménye szerint a békaféléknél a blastoporus állandóan megmarad (1886. *MTÉ.* V. köt. p. 11). Ezt követő dolgozata a gyíkfélék amnionjának és Wolff-féle csatornájának fejlődésére vonatkozik. (1887. *MTÉ.* VI. köt. p. 92). Utolsó közleménye végre a béka-blastulán tett megfigyelések alapján a mesoderma keletkezéséhez nyújt adatokat. (1889. *MTÉ.* VIII. köt. p. 16. 2. Tábl.).

A fejlődéstani dolgozatok sorát Lenhossék Mihály azon közleménye rekeszti be, a melyben összehasonlító boncz-tani adatokat nyújt a velős hüvelyek fejlődéséről a központi idegrendszerben. (1887. *MTÉ.* VI. köt.).

E) *Faunistikus dolgozatok.*

Az ezen csoportba sorozható közlemények közül az elsőnek megjelenése 1835-re esik és Frivaldszky Imre kutatásainak eredménye. Ő ugyanis akkor kezdi ismertetni a Balkánban tett gyűjtő-kirándulások eredményeit (*ÉK.* [1832—34.] 1835. II. köt. p. 235. 7. Tábl.) s e közleményében 17 új bogárfajt, 8 új lepke- és 3 új csigafajt ír le. Ezt még két más közlemény követi (*ÉK.* III. köt. 1838. és *ÉK.* IV. köt. 1840.), a melyek az elsőnek folytatásai és befejezései s a melyek közül az 1838. évben 3 új lepke- és 9 új bogárfajnak adja leírását. Ezeket követte az a dolgozata, a melyben a pusztá-pezséri erdőben tett gyűjtések eredményét sorolja fel s az *Autophila pannonica* új fajt jellemzi. (1859. *ÉK.* IX. köt. p. 19). Több érdekes faunistikai adatot jegyez fel azon dolgozatában is, a melyben a Debreczen környékén és Zalamegyében tett gyűjtéseinek eredményét ismerteti. (1862. *K.* II. köt. p. 231). Mindeme közleményeit azonban messze túlszárnyalja az a nagy munkája, a melyben összeállítja a hazánk faunájára jellemző állatfajokat. (1865. *ÉK.* XI. köt. 4. db. 13. Tábl.). E művében az átkutatott hazai területek jellemzését is adja a karakteristikus állatfajokkal s aztán több érdekes, kevésbé ismert, vagy új fajnak diagnosisit állítja össze.

Petényi Salamon azon alkalomból, hogy Biharmegyében vizsgálódott, a barlangokból több állatfajt jegyez fel. (1854. *É.* XIV. évf. p. 224).

Frivaldszky Imre nyomdokain halad némileg Fri-

valdszky János is, a ki ide tartozó első dolgozatában a hazai barlangok állatvilágának ismeretét alapítja meg. (1865. K. III. köt. p. 17). Röviden ismerteti az átkutatott barlangokat, jellemzi a barlangi faunát és aztán 14 barlanglakó állatot ír le, melyek között újak is vannak. Ezzel kapcsolatban összeállítja a denevérek külső élősködőit is. Ezt követő dolgozata Máramaros vármegye faunájára vonatkozó adatokat tartalmaz. A gyűjtött 634 állatfaj között van 3 Csúszómászó, 13 Hal, 11 Lágytestű és 618 rovarfaj. A rovarok közül külön említi a jellemzőket s ezek között két újat is ír le. (1871. K. IX. köt. p. 185). Az a közleménye, a mely Temes- és Krassó megyék faunájához nyújt adatokat, 1 Emlősnök, 3 Csúszómászónak, 3 Kétéltűnek, 18 Halnak és 1641 Izeltlábúnak följegyzése. A följegyzett állatfajok közül e megyékre jellemző 200 faj, de van aztán még 10 új faj és 3 varietas. (1875. K. XIII. köt. p. 285).

Karl János azon alkalmából, hogy jelentést tesz 1871. évi kirándulása alkalmával Trieszt és Fiume környékén végzett állattani gyűjtéseiről, 343 állatfajt jegyez fel, mely összegből 35 a Coelenterata, 23 az Echinodermata, 29 a Vermes, 59 az Arthropoda, 83 a Mollusca és 114 a Vertebrata típusra esik. (1871. K. IX. köt. p. 129).

Mocsáry Sándor faunistikai följegyzéseit a Nagyváradi és környékén, valamint Biharmegye más pontjain végzett gyűjtései eredményének följegyzésével kezdi meg. (1872. K. X. köt. p. 163). Ezen alkalmából 18 Halat, 6 Amphibiát és Reptiliát, 29 Molluscát, 45 Arachnoideát, 5 Crustaceát, 1 Annulatát és 1150 Insectát sorol fel, a melyek között hazánkban még addig nem ismertek is vannak. Eme följegyzését kiegészíti az a közleménye, a melyben Biharmegye Coleopteráit és Lepidopteráit sorolja fel. (1873. K. XI. köt. p. 95). Zemplén- és Ungmegyék faunájából 1874. év nyarán 4 Reptiliát, 5 Amphibiát, 6 Halat, 953 Arthropodát, 6 Molluscát és 3 Annulatát gyűjtött s ennek kapcsán biológiai megfigyeléseket is tett. (1875. K. XIII. p. 134). Bihar- és Hajdumegyéből Hymenopterákat, Dipterákat, Neuropterákat, Orthopterákat és Hemipterákat jegyez fel, a melyeket ott 1875. év nyarán gyűjtött. (1876. K. XIV. köt. p. 37). Végre Zólyom- és Liptó megyék faunájához is szolgáltat adatokat. a meny-nyiben innen 2 Reptiliát, 1 Amphibiát, 3 Halat, 762 Arthropodát, 14 Molluskát jegyez fel. A fajok között 37 jellemzőt és 3 újat mutat ki. (1878. K. XV. p. 223).

A faunistikus dolgozatok sorát Daday Jenő azon közleménye rekeszti be, a melyben a Balaton állatvilágából 4 állatkörbe tartozó 28 nemből való 42 fajt jegyez fel mint partlakót, és 3 állatkörbe tartozó 17 nemből való 23 fajt mint nyílt tükrit. Ezzel kapcsolatban jellemzi a *Pleuroxus balatonicus* új fajt. (1885. MTÉ. III. köt. p. 160).

F') Rendszertani dolgozatok.

I. *Protozoa*. A Protozoák tanulmányozását hazánkban legelőször Margó Tivadar kezdette meg. Egyetlen, ide vonatkozó értekezése ugyan több más adatot is tartalmaz, de legfőképpen a Budapest környékén megfigyelt fajok rendszeres jegyzékét nyújtja. Mintegy 63 nembe tartozó 106 fajt találunk itt. (1865. K. III. köt. p. 76).

Klein Gyula önálló vizsgálatok alapján ismerteti a *Vampyrellák* fejlődését s ezzel kapcsolatban rendszertani helyét. Kimutatja, hogy fejlődésük több tekintetben inkább növényi, mint állati. (1883. Ér. XIII. köt. 5. sz. 2. Tábl.).

Daday Jenő azon alkalmából, hogy a dévai sósvizekben megtalálta az *Amphidinium operculatum* Cl. et L. tengeri Cilioflagellatát, részletes leírást nyújt ezen állatka minden szervéről. Kimutatja, hogy csillangószőrök itt nincsenek, mert azok helyén hullámzó hártyaostor van. (1884. Ér. XIII. köt. 15. sz. 1. Tábl. *Kivonat*: MTE. 1883. II. köt. p. 73). Ezen kívül egy másik dolgozatában részletesen ismerteti a *Tintinnodeák* szervezeti viszonyait s itt érdekes az, hogy constatóálta a többmagvúságot. (1887. K. XXII. köt. 4. sz. 2. Tábl.).

Roboz Zoltán leírja a *Calcituba polymorpha* nevű új gyökérlábú állatkát, mely a *Milliolidák* családjához tartozik. (1883. MTE. I. köt. p. 295). Becses az a dolgozata, a melyben a *Gregarina flaván* tett vizsgálatai alapján constatóálja azt, hogy conjugatio alkalmával a magokon a caryotikus kép jelenik meg s e mellett íránytest is van. (1886. Ér. XVI. köt. 4. sz. 2. Tábl. *Kivonat*: MTE. 1886. IV. köt. p. 262).

II. *Cocenterata*, *Ürbélűek*. Az ide tartozó egyetlen közleményben Dezső Béla a magyar tengerpart szivacs-faunáját ismerteti. Szerinte a fiumei Quarnero-ban 47 szivacs-faj él, melyek közül 6 *Calcispongia*, 16 *Ceratospongia*, 1 *Gumminea*, 3 *Corticata* és 21 *Halichondria*. A felsoroltak között több oly faj van, mely a fiumei Quarnero-ból addig nem volt ismeretes. (1880. Ér. X. köt. 13. sz.).

III. *Vermes*, *Férgek*. A Laposférgek osztályából csupán a *Turbellariákra* és *Cestodákra* vonatkozó dolgozatok jelentek meg az Akadémia kiadványaiban. A *Turbellariákkal* Parádi Kálmán foglalkozott és dolgozatában a mellett, hogy felsorolja az erdélyi vizekben megfigyelt fajokat, több érdekes anatómiai és biológiai adatot is jegyez fel. A felsorolt fajok 13 genusba tartoznak és számuk 33. Ezek közül 9 genus 26 fajjal *Rhabdocoel*, 4 genus 7 fajjal *Dendrocoel*. *Vortex transylvanus* név alatt egy új fajt is ír le. (1883. K. XVIII. köt. p. 99. 2. Tábl.).

A *Cestodákra* vonatkozó dolgozat Roboz Zoltán azon

vizsgálatainak eredménye, a melyeket a *Solenophorus megalocephalus* teljes boncz- és szövettanának ismertetése céljából végezett. (1883. *Ér.* XII. köt. 10. sz. 17. Ábr. *Kivonat: MTE.* 1882. I. köt. p. 5).

A *Nematodák* közül egy fajt Frommhold ismertet már 1847-ben azon alkalomból, mikor a beteg burgonyában élő „ázacsokról“ értekezik. (*É.* VII. évf. p. 70. 1. Tábl.). Mint látszik, ő még az Infusoriumok egyik fájának tekintette a megfigyelt állatkát. Örley László a *Rhabditidák* magánrajzi munkája orvosi és természettudományi szempontokból tárgyalja azokat a Nematodákat, a melyeket korábban az *Anguillulidákkal* egyesítettek s a melyeknek fejlődésmenetében szabadon élő és élősködő nemzedékek váltakoznak. (1885. *K.* XXI. k. 1. sz. rajzokkal).

A *Rotatoriákról* Tóth Sándor írta az első közleményt. Leydig nyomán részletesen tárgyalja ezen állatkák szervezeti viszonyait és rendszertanát. Felsorolja aztán a Budapest környékén megfigyelt 23 fajt. (1861. *K.* I. köt. p. 159. rajzokkal). Utána még csak Daday Jenőtől van pár ide vonatkozó dolgozat. Daday J. első közleményében két új fajt és egy új genust ír le az anatómiai viszonyok tárgyalása kapcsán. (1885. *K.* XIX. köt. p. 17. 1. Tábl. *Kivonat: 1883. MTE.* I. köt. p. 290). Különösen érdekes az a dolgozata, a melyben a heterogenesis egy érdekes esetét mutatja be az *Asplanchna Sieboldii* fajon tett megfigyelései alapján. (1888. *MTE.* VII. köt. p. 11. 1. Tábl.). Utolsó dolgozata a nápolyi öböl szabadon élő Rotatoria-fajainak ismertetése, a melyben a 12 talált faj között 6 újnak leírásával találkozunk. (1889. *Ér.* XIX. köt. 7. sz. 2. Tábl. *Kivonat: 1889. MTE.* VIII. köt. p. 4).

Az *Annelidák* tanulmányozásával Örley László és Apáthy István foglalkozott. Örley L. mindenekelőtt a hazai *Oligochaetákat* gyűjti össze s a *Terricolák* közül 6 genusba tartozó 11 fajt jegyez fel több érdekes új varietással és egy új fajjal. (1881. *K.* XVI. köt. p. 561. 3. Tábl.). Majd a palaeartikus övben élő *Terricolák* revisiójával és földrajzi elterjedésével foglalkozik, mely dolgozatában az eddig ismert fajok kritikai méltatása kapcsán egy új családot és nemet állít fel. A fajok között 20 olyant említ, a melyek hazánkban is élnek. (1885. *Ér.* XV. köt. 18. sz. *Kivonat: 1885. MTE.* IV. köt. p. 3). A magyarországi piócák faunájáról szóló dolgozata, rövid anatómiai ismertetés mellett 25 hazai fajnak és 34 válfajnak leírását nyújtja. A leirt fajok között 5 újat is találunk. (1886. *K.* XXII. köt. 2. sz.).

Apáthy I. egy rövid dolgozatában a piócák fejlődésánára vonatkozó néhány megfigyelést közöl. (1888. *MTE.* VII. köt. p. 65). Terjedelmesebb az a dolgozata, a melyben a piócafélék külső alaktanát ismerteti. (1889. *Ér.* XIX. köt. 3. sz. 4. Tábl. *Kivonat:*

1889. *MTE*. VII. köt. p. 341). A hazánk piócza-faunájáról szóló dolgozatában a fajok felsorolása kapcsán kimutatja, hogy több önálló fajnak tekintett alak nem egyéb varietásnál. (1890. *K.* XXIII. köt. 4. sz.).

IV. *Arthropoda*, *Izeltlábúak*. Tekintve ezen állatkör terjedelmét és az állatcsoportok érdekes voltát, cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy az ide tartozó dolgozatok száma tetemesen fölülmúlja a többi állatkörökét.

1. *Crustacea*, *Rákfélék*. A Rákfélék közül az édesvizeinket népesítő, legnagyobb részben mikroszkopi állatfajok vonták magukra a bűvárok figyelmét. Chyzer Kornél a Budapest környékén megfigyelt Levéllábú rákokat ismerteti s a talált fajok latin-magyar leírását adja. Ezeknek száma 7 s köztük két új faj is van. (1861. *K.* I. köt. 1. sz. 7. Tábl.). Tóth Sándor szintén a Budapest környékén élő Rákfélék tanulmányozásával foglalkozik, de ő már a *Cladocerák* összegyűjtésére fordította minden igyekezetét. Első dolgozatában (1861. *K.* 1. köt. p. 93. 2. Tábl.). Leydig nyomán monographice tárgyalja a megfigyelt 15 fajt, míg második dolgozatában mintegy utánpótlólag még 6 más fajt jegyez fel. (1862. *K.* II. köt. p. 10. 1. Tábl.).

Több húsz évnél tölt el addig, míg hazai bűváraink közül találkozott olyan, a ki a mikroszkopi rákfélék tanulmányozására adja magát. Daday Jenő vette fel az elejtett fonalat. Ő mindenekelőtt a hazai szabadon élő *Evezőlábú rákok* (Copepoda) magánrajzát írta meg, mely munkájában az anatómiai és fejlődéstani viszonyok tárgyalása mellett 42 faj latin-magyar leírását adja. A talált fajok között 7 új is van. (1884. *K.* XIX. köt. p. 115. 4. Tábl.). Ezt követi az a dolgozata, a melyben jelentést tesz 1884. évi gyűjtő kirándulásai eredményéről s a melyben 16 genusba tartozó 54 faj van feljegyezve különböző termőhelyekről. (1885. *K.* XX. köt. 3. szám.). Végre összeállítja a hazánkból eddig ismert *Branchipus*-fajok átnézetét, mely dolgozatában kimutatja, hogy hazánkból ez idő szerint 7 faj ismeretes. Érdekes e helyen az a megfigyelése, hogy a *Branchipus ferox* ugyanazon termőhelyen évszakok szerint változó formában jelenik meg. Leír továbbá egy hazai új varietást is. (1889. *K.* XXIII. köt. 3. szám. 2. Tábl. *Kivonat* 1887. *MTE*. VI. köt. 4—5. füz.).

Szigethy Károly első dolgozatában (1884. *Ér.* XIV. köt. 7. szám. 2. Tábl.) a közönséges folyami rák zöldmirigyének boncz-, szövet- és élettanára vonatkozó vizsgálatait közli, míg második dolgozatában azokat az átmeneti alakokat állítja össze, a melyek összekapcsolják az *Astacus fluviatilis* az *Astacus leptodactylus*-szal. (1885. *K.* XX. köt. 1. szám. 4. Tábl.).

2. *Arachnoidea*, *Pókfélék*. A pókfélék különböző rendjeibe

tartozó állatok közül az *Acarina*-félékre vonatkozólag csupán egy közlemény jelent meg s ez Karpellés Lajos azon dolgozata, a melyben egy érdekes új Atkafajt ír le *Tarsonemus intectus* név alatt. (1885. *MTÉ.* IV. köt. p. 58. 1. Tábl.).

Az *Álskorpiókról* Tömösváry Ödön irt egy nagyobb dolgozatot, a melyben a hazánkból gyűjtött fajok latin-magyar leírását adja. A 2 családba tartozó és 8 nemből való 33 faj között 7 új is van (1883. *K.* XVIII. köt. p. 135. 5. Tábl.).

A valódi *Pókokra* vonatkozó tanulmányokat csupán Lendl Adolf publikál. Ő mindenekelőtt annak a kérdésnek fejtegetésével foglalkozik, hogy morphologiaiilag milyen a pókok végtagjainak értéke. Boncz-, fejlődés- és élettani tanulmányok alapján a pókok első lábpárát a rovarok alsó ajkával homolognak tekinti. Majd egy táblázatban szembe helyezi a rákok, pókok és rovarok végtagjait. (1886. *MTÉ.* IV. köt. p. 166.). Eme vizsgálatai terjedelmesebben felfejtve is megjelentek. (1886. *Ér.* XVI. köt. 1. szám.). Ezután a Magyarországon megfigyelt *Tetragnatha*-félék monographikus leírását adja. A talált 11 faj között 3 újat ismertet, továbbá egy új varietást. (1886. *K.* XXII. köt. 3. szám. 5. Tábl. *Kivonat:* 1886. *MTÉ.* V. köt. p. 127.). Utolsó idevonatkozó közleményében megkísérli a ke-rekhálós-pókok természetes osztályozását össze állítani. (1888. *Ér.* XVIII. köt. 2. szám. *Kivonat:* 1887. *MTÉ.* VI. köt.).

3. *Myriopoda, Százlábúak.* A százlábúakra vonatkozó dolgozatok valamennyien a Tömösváry Ödön vizsgálatainak eredményei. Ő e téren való dolgozatainak sorát azzal kezdi meg, a melyben a *Scutigera*-félék lélekzöszervének anatómiai ismertetését adja. (1882. *MTÉ.* I. köt. p. 145. 1. Tábl.). Ezt követi az a dolgozata, a melyben a magyarországi *Heterognathák* monographicus leírását közli. Ebben 3 fajt ismertet, a melyek közül az egyik mint genus is új. (1883. *K.* XVIII. köt. p. 351. 1. Tábl.). Utolsó dolgozatában a *Geophilus*-félék fonálmirigyének anatómiai szerkezetével foglalkozik és kimutatja, hogy ezek összetett mirigyek. (1883. *MTÉ.* II. köt. p. 84. 1. Tábl.).

4. *Insecta, Rovarok.* A rovarok terjedelmes osztályába tartozó állatfajokról hazai bűváraink az Akadémia kiadványaiban igen sok, különböző irányú dolgozatot tettek közzé. A Rovarok életében bizonyára fontos tényező és igen érdekes jelenség gyanánt szereplő dimorphismusról Horváth Géza értekezett. (1884. *Ér.* XIII. köt. 4. szám. 1. Tábl.). Felfejti a dimorphismus jelentőségét, aztán tárgyalja az ivari-, osztó-, tápszerbeli, társadalmi- és évszaki dimorphismust, mindenütt találó példákra hivatkozva.

A *Thysanurák* érdekes csoportját Tömösváry Ödön

méltatta figyelmére. Két értekezést irt ezen állatkákról, melyek közül az elsőben (1883. *K. XVIII.* köt. p. 119. 1. Tábl.) Lubbock rendszerének szem előtt tartásával ismerteti a hazánkban talált 7 családba tartozó 17 genusból való 35 fajt. E mellett egy új családot is állít fel egy új genussal és fajjal. Második dolgozata az előbbinek kiegészítése és 12 további fajnak ismertetését tartalmazza. (1884. *K. XIX.* köt. p. 47.).

A *Hemipterákra* vonatkozó közlemények valamennyien a Horváth Géza búvárkodásának eredményei. Első közleménye a Torna- és Gömörmegyében fekvő tornai hegységben gyűjtött fajok jegyzékét adja és összesen 166 fajt tartalmaz. (1871. *K. VIII.* köt. p. 3.). A Phylloxera kiteleléséről szóló közleményében kimondja, hogy a tél hidege nem öli ki végképen a phylloxerát. (1883. *MÉT.* I. köt. p. 267.). Monographice feldolgozza az *Eremocoris*-fajokat s ezek közül 7-et ír le. Érdekesen fejtegeti, hogy miként származhatott le egyik-másik faj egy törzsfajnak tekinthetőtől, az elszigeteltség útján. (1884. *Ér.* XIII. köt. 2. szám. 2. Tábl.) A *Rhynchoták* közé tartozó *Psyllidák* családjáról nyújtott magánrajzában kimutatja, hogy hazánkban összesen 64 faj él, melyek közül 3 a magyar fauna kizárólagos sajátja. Adja e családnak földrajzi elterjedését és ismerteti biológiai viszonyait is. (1885. *K. XXI.* köt. p. 291.). A gubacsképző levéltetvek mézgás váladékát illető vizsgálatai arra az eredményre vezettek, hogy az aphida-gubacsokban található gyöngyszinű apró golyócskák és nagyobb cseppek az ott élő levéltetvek ürülekei s így az állati szervezet is választhat ki mézgát. (1887. *MTE.* V. köt. p. 130.).

Az *Orthopterákra* vonatkozó munkák között első legterjedelmesebb, alapvető Frivaldszky János-nak az a munkája, a melyben a magyarországi Egyenesszárnyúak magánrajzát nyújtja. (1867. *Ér.* I. köt. 12. szám. 7. Tábl.). Az orismológiai viszonyok után külön-külön tárgyalja az egyes biológiai jelenségeket, a földrajzi elterjedést s aztán a rendszeres beosztásra tér át. Adatai szerint hazánkban 6 családba tartozó, 44 genusból való 117 faj ismeretes, melyek között 6 új is van. Horváth Géza az *Oecanthus pellucens* nevű tücsök fejlődési viszonyait ismerteti, a melyek azelőtt igen hiányosan voltak megfigyelve. (1883. *MTE.* II. köt. p. 76. 1. Tábl.). Pungur Gyula a *Poecilimon Schmidti* nevű szöcskefajt tárgyalja, a melyet korábban nem ismertek tökéletesen. A szárnyak erezetének ismertetése kapcsán bemutatja a zenehangokat is. (1886. *MTE.* IV. köt. p. 90. 2. Tábl.).

A *Dipterákra* vonatkozó közlemény csupán egy jelent meg s ez Tömösváry Ödön azon dolgozata, a melyben a *Thalassomyia congregata* nevű új légyfaj leírása és biológiai viszonyai foglaltatnak. (1884. *Ér.* XIV. köt. 1. szám. 3. Tábl.).

A *Lepidopterákat* Horváth Géza és Pável János méltatta figyelmére, akik együttesen a magyarországi Macrolepidopterák jegyzékét állították össze. Jegyzékük szerint hazánkból 249 genusból való 997 faj ismeretes. (1874. K. XII. köt. p. 25.).

A *Coleopterákra* vonatkozólag hézagot pótló volt Frivaldszky Jánosnak az a dolgozata, a melyben az idevonatkozó műszavak magyarázatát adja, rövid boncz- és élettani ismertetés kíséretében. (1867. K. V. kötet 1. szám. 3. Tábl.). Frivaldszky későbbben a magyarországi Carabidák monographiáját írja meg, a melyben egyebek mellett igen érdekesen fejtegeti a hazai fajok földrajzi elterjedését és hazánkat összehasonlítja más európai országokkal. Adatai szerint hazánkból 499 faj ismeretes s ebből 467 magyarországi, 358 pedig erdélyi. (1874. Ér. V. köt. 2. szám.) Emich Gusztáv egy kisebb dolgozata a *Lethrus cephalotes* fejlődésének menetét tárgyalja. (1884. MTÉ. II. köt. p. 163. 1. Tábl.).

A *Hymenopterák* Mocsáry Sándorban és Paszlavszky Józsefben találtak kitartó megfigyelőkre. Mocsáry Sándor azon alkalmából, hogy ismerteti Temesmegye Grebenác és Jaszsenova határában 1878. év nyarán végzett gyűjtései eredményét, igen sok Hymenopterát jegyez fel, a melyek között 10 új is van. (1879. K. XVI. köt. p. 1.). A magyar fauna másnejű darázsairól irt magánrajza (1881. K. XVII. köt. 1. szám. 2. Tábl.) az általános ismertetésen kívül 11 nembe tartozó 34 fajnak leírását is tartalmazza, érdekes biológiai feljegyzések kíséretében. Igen becses az a magánrajza is, a melyben a magyarországi *Chrysididákat* ismerteti (1882.). Az orismológiai, a tenyészegyének közötti, valamint az életmódi viszonyok ismertetése után 8 nembe tartozó 78 hazai fajt ír le, köztük három újat. Figyelmét azonban egy későbbi dolgozatában (1884. Ér. XIII. köt. 11. szám) idegen földi Hymenopterák tanulmányozására is irányítja és 32 genusból való 84 új fajt ismertet; de ezek között 11 hazait is találunk. Igen érdekes adatokat közöl Erdély Hymenoptera-faunájára vonatkozólag, a mennyiben kimutatja, hogy eddig innen 330 fajt ismertek s ő 106 érdekesebbet jegyez fel. (1884. K. XIX. köt. p. 385.). Az *Ichneumon*-félékre vonatkozó dolgozata monographice tárgyalja a hazánkban megfigyelt fajokat. Összesen 24 nembe tartozó 204 fajt sorol fel s ezek között négy újat. (1885. K. XX. köt. p. 53. 1. Tábl.). Rendkívül fontos az a nagy munkája, melyben a Föld ismert *Chrysididáit* tárgyalja latin nyelven s a mely „Monographia Chrysididarum orbis terrarum universi“ czímen 1889-ben mint az Akadémia külön kiadványa jelent meg. Ebben 733 fajt ír le s ezek között 178 újat, 19 új varietást.

Paszlavszky József kizárólag a *Gubacs-darázsok* tanul-

mányozásával foglalkozott. Első dolgozata a magyar birodalom, különösen pedig Budapest környékének Gubacsdarázs-faunájára vonatkozó adatokat tartalmaz. Feljegyzi a korábban ismert fajokat s azután enumerálja a tőle megfigyelt 11 genusba tartozó 81 fajt, a termőhelyek és termőnövények kíséretében. (1883. *MTÉ.* I. köt. p. 257.). A *Cynips superfetationis* Gir. tanulmányozása arra az eredményre vezette, hogy a szóban lévő és addig nagyon hiányosan ismert Gubacs-darázs az *Andricus* nemnek egyik faja, *Andricus superfetationis*. (1883. *MTÉ.* II. köt. p. 90. 1. Tábl.).

V. *Mollusca, Lágytestűek.* A Molluscákra vonatkozó legelső közlemény Frivaldszky Imrée 1856-ból s ez Magyarországból és Erdélyből ismert 30 genusba tartozó 230 édesvízi és szárazföldi Lágytestűnek névjegyzékét tartalmazza. (*É.* XVI. évf. p. 57.). A fajok közül 150 szárazföldi, 80 édesvízi és 36 hazánk faunájára jellemző. Margó Tivadar az izomrostokat vette tanulmánya tárgyává és kimondja, hogy ezek simák és harántcsíkosak. (1861. *ÉK.* X. köt. 4. drb. 1. Tábl.). Hazay Gyula az északi Kárpátokban és ezek vidékén gyűjtött Mollusca-fajok jegyzékét állítja össze, különös tekintettel a Magas Tátra tenyészetére. E jegyzékben 137 fajt és 40 válfajt találunk, melyek közül 180 csiga és 12 kagyló. (1884. *K.* XIX. köt. p. 315.). Apáthy István a Najadeák szövettanát tanulmányozta. (1884. *Ér.* XIV. köt. 8. szám. 4. Tábl.).

VI. *Vertebrata, Gerinczesek.* Ezen állatkörből a *Halakra* vonatkozólag Kriesch János nyújt adatokat. Első sorban a Selmecz környékén, a Garam és Vágmentén gyűjtött fajokat enumerálja, minek folytán a Garamból ismert fajok száma 15-re, a Vágból ismerteké 34-re emelkedik. (1872. *K.* X. köt. p. 201. és *É.* (legújabb folyam) VI. köt. p. 122.). Ezenkívül *Gobius rubromaculatus* néven egy új (?) halfajt is írle (1872. *K.* X. köt. p. 221. 1. Tábl.). Ónodi Adolf a *Selachiusok* idegrendszerére vonatkozó vizsgálatokkal gazdagítja az ismereteket, melyek egyfelől a bolygó idegcsoport, másfelől a sugárdúcra vetnek világosságot. (1886. *MTÉ.* V. köt. p. 6.).

A *Reptiliák* osztályából Teschler György az *Ablepharus pannonicus* érdekes állatkát tette tanulmánya tárgyává és önálló vizsgálatok alapján megírta teljes boncztanát. (1885. *K.* XX. köt. 5. szám. 11. Tábla.).

A *Madarak* osztálya már korán talált megfigyelőre Petényi Salamon János személyében, a ki egyik dolgozatában a pirokokról értekezett általában s a magyarországiakról különösen (1850. *É.* X. évf. p. 399. 1. Tábl.), másik értekezésében pedig a kakukot mutatja be. (1850. *É.* X. évf. p. 173.). Mindkét értekezése igen sok és érdekes biológiai adatot tartalmaz, melyeknek nagy részét maga Petényi figyelte meg.

Nagy József saját vizsgálatai alapján a madarak zúzgyomrát ismerteti, különös súlyt fektetvén a mutatózó különbségekre. Reá mutat, hogy a táplálék minősége mily formáló hatással van a madárgyomorra. (1860. *É.* (Uj foly. C.) I. köt. p. 30. 1. Tábl.).

Herman Ottó Erdélyben tett megfigyelései alapján constátálja, hogy az *Erismatura leucocephala* nem csak átutazó, hanem költőfajta. Adja a madár leírását. Kimutatja, hogy a fiatal példányok kezdetben az anyához hasonlitanak s csak azután öltik fel a hím ruháját. Szerinte e faj átmenet a Búvárok és Anatóidák között. (1872. *K.* X. köt. p. 151. 1. Tábl.).

Lovassy Sándor két dolgozata (1883., 1887. *K.* XVIII. és XXII. köt.) Gömörmegye madárfaunájára tartozó megfigyeléseket és enumeratiót ad. 1877-től kezdve 1882-ig 132 madárfajt figyelt meg, míg 1882 és 1883-ban 102 fajt tett megfigyelései tárgyává. Megfigyelései kiterjednek a vonulás és fészkelés idejének s egyéb biológiai viszonyok megállapítására. Ismerteti továbbá azon megfigyeléseit is, a melyeket 1868—1871. években Baja vidékén és 1872—74-ben Debreczen környékén tett. E megfigyelései 97 madárfajra vonatkoznak. (1887. *K.* XXII. köt. p. 213.).

Az *Emlősök* osztályából, mellőzve a boncz-szövetteni, élettani és fejlődéstani csoportokra vonatkozó dolgozatokban említett állatfajokat, csupán a *Denevérekre* vonatkozó egy dolgozatot találunk. E dolgozatban Daday Jenő Erdély Denevérfaunájára vonatkozó megfigyeléseit ismerteti. Az említett faunában 17 fajt talált és négy új varietást. A fajok között egy újat is ír le. A fajoknál a méreti viszonyokat és termőhelyeket is adja. (1887. *Ér.* XVI. 7. szám. 1. Tábl.).

* * *

Igen messze vezetne az, ha most már az előadottak után minden irányra kiterjedő végkövetkeztetést akarnánk levonni s különösen, ha mérlegelni akarnók, hogy az egyes búvárok dolgozataikkal mily mértékben vitték előre a tudományt. Legyen elég e helyen csupán arra mutatnom, hogy az Akadémia alapításától (1831), helyesebben első kiadványának megjelenésétől (1835) mostanig (1890), a zoologia körébe tartozó, vagy azt távolabbról-közelebbről érdeklő tanulmányokkal nem kevesebb, mint 60 búvár foglalkozott.

A lefolyt idő alatt az Akadémia különböző kiadványaiban vagy önállóan megjelent dolgozatok száma 158 s ezek irányuk szerint a következőleg oszlanak meg:

Általános érdekű dolgozat	6
Boncz- és szövettani dolgozat	33
Élettani dolgozat	8
Fejlődéstani dolgozat	14
Faunistikai dolgozat	17
Rendszertani dolgozat	80

A rendszertani dolgozatok aztán a következőleg oszlanak meg:

I. Protozoa	6
II. Coelenterata	1
III. Vermes	14
IV. Arthropoda	42
V. Mollusca	4
VI. Vertebrata	13

E számadatok nem tulságos nagyok ugyan, de azért, tekintettel hazai viszonyainkra s különösen arra, hogy hazánkban a zoologia terén az intensívebb buvárkodások csak az utolsó 20 év alatt lendültek fel, mégis eléggé kedvezőek, főleg pedig a jövőre nézve biztatók.

A m. t. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata.

A m. tud. Akadémia törekvése tudományos kézikönyvek iratásáról, kiadásáról és elterjesztéséről gondoskodni, majdnem egyidős magával az Akadémiával. Már az 1836. augusztus 22-én tartott kisgyűlés (Balogh Pál, gr. Desseffy Aurél, Perger János, Schedel Ferencz és Schedius Lajos tagokból álló bizottság javaslata alapján) a következő határozatot hozta:

„Tekintetbe vévén azon nagy hiányt, melyet literatúránk a külön tudományok jelen állapota szerint, célirányos módszerrel s helyes nyelvbeli előadással irt tudományos kézikönyvekben szenved: fordítsa a társaság *lehető legnagyobb* pénzbeli erejét tudományos kézikönyvek iratására és kiadására, szánjon évenként 200 darab aranyat jutalomképen e tárgyra, mely summát a kitűzendő tárgyak nagysága s nehézségéhez képest oszszon szét négy nagyobb-kisebb részre; készítsék el az osztályok azon kézikönyvek sorjegyzékét, melyek előleges szükséglet látszanak képezni; a jegyzékekben foglalt tudományok kidolgozását oszsza fel a nagygyűlés bizonyos évekre, hogy esztendőnkint háromféle ily kézikönyv jutalmaztathassék. Ezen kézikönyvekkel indítson meg a társaság egy gyűjteményt a Library of useful knowledge formájára ily cím alatt: Közhasznú tudományos Könyvtár. Kiadja a m. tud. társaság. — Hogy annak kelete a lehetőségig köny-

nyebbüljön, ajánltatik, hogy három ívnyi füzetekben adassék ki, úgy, hogy minden második héten egy s így évenként 24 füzet jelenjen meg; hogyha pedig valamely munka be van fejezve, kötetenként is adassék ki, mely egész öszveség nem több, mint 4 frt 48 krba kerülne, ha egy-egy füzet ára 12 kr-ra tétetnék pengőben“. Birjunk csak — teszi hozzá a bizottság — jól irt, jól elrendelt, céljokhoz képest teljes, mindenekfelett pedig a tudomány jelen állásához mért kézikönyveket minden tudományról, s nem csak az a művelt magyar fog azokhoz szívesen folyamodni, ki különben német vagy francia könyvet forgat e célra, mert örömmel fog a dolog érdeme mellett saját édes nyelvével is a tudományos mezőn megbarátkozni; hanem az iskolai ifjúság s nevelőink legnagyobb száma ezekkel fog élni, a tudomány és nyelv érdekét ezekben egyesülve látván. Úgy hiszi a bizottság, alig tehetne az Akadémia most valamit, mi élénkebb helybenhagyást s közönségesebb tapsot nyerne a haza minden rendeitől; másfelől tudomány és nyelv tekintetében is alig van sürgetőbb vagy méltóbb feladata intézetünknek.

1837. augusztus 14-én a bizottság már részletes javaslatot is tett az első hat évre terjedő cyklusba fölveendő tudomány-szakokra nézve. Az első esztendőre: logikát, grammatikát, Európa ország- és népismeretét; a másodikra tapasztalati psychológiát, iparismeretet és egy külön munkát a gőzmachináknak, gőzhajóknak, gőzszekereknek, vasútaknak, csatornáknak, vízszabályozásoknak, hidaknak és gátaknak leírására (!); a harmadikra historia literariát, aestheticát, könyvtartást vagy számviteltant; a negyedikre anthropológiát, Európa polgárisodásának történetét; az ötödikre chemiát, észjogot, természethistoriát; a hatodikra Magyarország statisticáját, nemzeti gazdaságot. — A Társaság e javaslatot „minden részeiben“ elfogadta s a nagygyűlés elé terjesztette, de ott, a nm. elnök kijelentvén, hogy „a vállalat megindítását a pénztár jelen állapota nem engedi meg“, a jövő évi nagygyűlésre, innen pedig („nem javulván a mult év óta a társaság pénztárának állapota“) határozatlan időre elnapoltatott.

A „határozatlan idő“ hoszúra nyúlt; húsz évnél tovább tartott!

1859. június 27-én Balogh Pál r. t. (ugyanaz, a ki már az 1836-iki bizottságban részt vett), az összes ülésen, 41 magyar hölgy részéről, évenkénti 123 db. aranyból álló és tíz évre kötelező alapítványt jelentett be, „Hölgyek díja“ czímmel, évenként négy-négy tudományos tárgynak pályázat útján leendő kidolgozására. Az aláíró hölgyek száma később 50-re s az évenkénti adomány 150 aranyra emelkedett.*

* Az aláíró hölgyek ezek voltak: Gr. Andrásy Gyuláné Kendeffy Katinka grófnő; Gr. Andrásy Manóné Pálffy Gabriella grófnő; Balogh

Szükséges — mondja Balogh Pál a hölgyek részéről tett előterjesztésében — hogy minden feladott tárgy alaposan s az illető tudomány jelen álláspontjával egyezően, e mellett lehetőleg népszerű, csinos és correct nyelven dolgoztassék ki. Ezen két tulajdonságot mulhatlan föltételek gyanánt kívánják az alapítónők megállapíttatni, hogy így mind a tudomány, mind a jóízlés, mind nyelvünknek vonzó kezelése és gazdagítása és így a tudományos ismeretek megkedveltetése által az olvasó és tudni vágyó közönség száma naponként szaporíttassék.

Az első tíz éves cyclusra az alapítók a következő tárgyakat tűzték ki: 1. Arithmetika elemei; 2. Algebra elemei; 3. Geometria elemei; 4. Mechanika; 5. Közönséges physika; 6. A villanyosság, elméleti és gyakorlati tekintetben; 7. Meteorologia; 8. Népszerű csillagászat; 9. Közönséges vegytan; 10. Életműtlen vegytan elemei; 11. A közönséges életre alkalmazott vegytan; 12. A fűvészet alapvonásai; 13. Fűvészeti földrajz; 14. Ásványtan; 15. Geologia; 16. Állattan; 17. Madarak természethistóriája; 18. Rovarak természethistóriájának elemei; 19. Állati és növényi physiologia; 20. Anthropologia; 21. Az újabb kor fölfedezései; 22. Logika; 23. Lélektan; 24. Physikai földrajz; 25. Tengeri és szárazföldi fölfedezések; 26. Újabb nevezetes utazók; 27. Erkölcsei philosophia; 28. A szép, természet-

Melanie, ennek halála után Gr. Szapáry Istvánné Ráday Borbála grófnő; Gr. Bánffy Miklósné Bethlen Kata grófnő; Bárczay-Lónyay Piroška; özv. Gr. Batthyány Lajosné Zichy Antónia grófnő; Csekolics-Lipthay Leonie bárónő; özv. Czékus Mártonné Czékus Klementina; Fekete Lászlóné Ruttkay Amália; Festetics-Almássy Adél grófné; özv. Forray-Brunszvik Julia grófné; B. Gerliczy Vinczéné Sztankovánszky Erzsébet; B. Gerliczy Felixné Kornis Luiza grófné; özv. Gyürky Pálné Vay Erzsébet grófnő; özv. Kállay-Blaskovich Amália; Gr. Karácsonyi Guidóné Marczibányi Mária; Karácsonyi-Kis Francziska; Gr. Károlyi Eduárdné Kornis Klarissza grófnő; Gr. Kornis Zsigmondné Györffy Berta bárónő; Bohus-Szögyényi Antónia; Gr. Kinszkyné Dadányi Ildiá; özv. Kóczán Józsefné Puky Francziska; özv. Kovács-Nedeczky Mária; Kuun-Gyulay Constantia grófné; Laffert-Koncz Mathild báróné; Latinovics-Somssich Mária; Lónyay-Kazinczy Ottilia; Lónyay Menyértiné Kappel Emma; özv. Matkovics-Rhédey Anna; Gr. Nádasdy Leopoldné Forráy Julia grófnő; Návay-Almássy Anna; Nedeczky Ágnes; Hg. Odescalchi Gyuláné Degenfeld grófnő; özv. Pázmándy-Domokos Lidia; Plachy-Ruttkay Mária; Gr. Szapáry Ferenczné Almássy Rozália; Szodoray-Platthy Emilia; özv. Szűcs Lajosné; Gr. Nákó Kálmánné Gyertyánffy Berta; Gyürky Ábrahámné Orczy Sarolta báróné; Tihanyi-Rhédey Borbála; Gr. Traun Ferenczné Bethlen Borbála grófnő; Gr. Zichy Pálné Kornis Anna grófnő; Gr. Vay Danielné Sennyey Amália bárónő; Gr. Vay-Beniczky Sarolta; Gr. Wass Györgyné Gyulay Francziska grófnő; B. Wenkheim Lászlóné Szapáry Francziska grófnő; özv. Aczél Sándorné Ottilik Anna; Gr. Cziráky Jánosné Dezasse Luiza grófnő; Gr. Batthyány Arthurné Apraxin Julia grófnő.

ben, művészetben és életben; 29. Közjog; 30. Politikai gazdaság; 31. Régiségtan; 32. Chronologia; 33. Ó-történet; 34. Középkor története; 35. Görög történet; 36. Római történet; 37. Görög irodalom története; 38. Római irodalom története; 39. Egészsegtan; 40. Magyar nyelvtan.

Az alapító nők kívánsága szerint e negyven tárgy közül évenként négy tűzendő pályázatra; a tárgyak évenkénti kiválasztását az Akadémia szabad rendelkezésére bízzák.

1859-től 1872-ig a fentebbi jegyzékből huszonhét különféle tárgyra hirdetett az Akadémia pályázatot; ha az első sikertelen maradt, két-három ízben újra kitűzte a kérdést. Az eredmény mindamellet rendkívül szegényes volt. A legenyhébb bírálat s a legjobb akarat mellett is csak *tíz* esetben lehetett a pályadíjat kiadni. Igaz, hogy a pályadíj nem is volt valami fényes; eleinte 300, utóbb is csak 500 frt. A díjat nyert munkák közül az elsőket Emich Gusztáv, a későbbieket maga az Akadémia adta ki, de oly gyarló, oly kezdetleges kiállításban, a legutolsót kivéve, hogy csekély kelendőségükön nem is lehet csodálkoznunk.

A „Hölgyek díjával“ megkoszorúzott munkák sora a következő:

Greguss Gyula: Községes természettan. A művelt rendek szükségéhez alkalmazva. Kis 8r. 230 l. 98 ábrával. Pest, Emich G. 1861.

Karvasy Ágost: Népszerű nemzetgazdászati tudomány. Kis 8r. 436 l. Pest, Emich G. 1861.—1867-ig három kiadást ért.

Hollósy Jusztinián: Népszerű csillagászat. Kis 8r. VI, 334 l. 111 ábrával és egy színes táblával. Pest, Emich G. 1864.

Greguss Gyula: Természettani földrajz. Kis 8r. 232 l. 7 táblával. Pest, Emich G. 1864.

Pór Antal: Hellas földirata és hellén államrégiségek. Kis 8r. 292 l. Pest, Heckenast G. 1871.

Pór Antal: Róma története a nyugoti birodalom elenyészteig. Kis 8r. VIII, 454 l. 50 képpel. Budapest, Athenaeum. 1873.

Soltész János: A fűvészet alapvonalai, tekintettel a műveltebb néposztály szükségére. Kis 8r. 246 l. 147 ábrával. Budapest (Hoffmann és Molnár). 1873.

Szabó Ignác: A lég. Népszerű légtűnettan (Meteorologia), különös tekintettel hazánk légtűneti viszonyaira. Kis 8r. 220 l. Két föld-abroszszal és 16 ábrával. Budapest (Hoffmann és Molnár). 1874.

Bardócz Lajos: A mechanika alapvonalai. Kis 8r. 350 l. 225 ábrával. Budapest (Hoffmann és Molnár). 1874.

Knausz Nándor: Kortan, hazai történelmünkhöz alkalmazva. 4r. 590 l. Budapest. Az Akadémia Könyvkiadó-hivatala. 1876.

A „Hölgyek díjából“ hirdetett pályázatok csekély eredményével elégedetlen volt mindenki, de legelégedetlenebb maga az Akadémia. 1870. október 31-én Toldy Ferencz (az 1836-iki bizottságnak ekkor már egyetlen élő tagja) lelkesen apostrophálta az Akadémiát: „találjon módot, mikép terjeszthesse sikeresen a tudományokat hazánkban, magyar tudományos kézikönyvek és

más, a tudományokat jelen színvonalukon előadó magyar munkák készíttetése, idegen jeles munkák fordíttatása és megjelenésük eszközölése által. Tennünk *kell*, tisztelt Akadémia! még pedig *mást is*, mint eddig, s különösen többet, sőt sokat, *a tudomány s az irodalom terjesztése érdekében*, és — a mit nem lehet eléggé hangsúlyoznom — minél előbb!“

Az Akadémia egyhangú helyesléssel fogadta a lelkes indítványt s megvalósítása végett javaslattételre előbb b. Eötvös József, majd ennek elfoglaltsága miatt, Csengery Antal r. t. elnöklete alatt kilencztagú bizottságot küldött ki, mely is az 1872. január 22-iki összes ülésen a megvalósításra a következő módokat ajánlotta :

„Az indítványozott munkák nem pályázás, hanem megbízás útján készíttessenek. Alakíttassék egy állandó bizottság, mely kizáróan a kézikönyvek kiadásával foglalkozzék, melynek saját ügyrendje és költségvetése legyen, mint az Akadémia többi állandó bizottságainak. A kiadás költségei fedeztetnének először a Hölgy-alapítvány maradványából, másodsor az Akadémia jövedelméből e célra évenként kiszakítandó összegből. Az elfogadott munkák, legyenek azok akár eredetiek, akár átdolgozások, akár fordítások, kiadó könyvtárusoknak adatnának el s csak azokat adná ki maga az Akadémia, melyekre a kiadók nem vállalkoznak.

A könyvkiadó bizottság elnökévé Csengery Antal választott; ő lett egyszersmind lelke és mozgató szelleme. Indítványára már az 1872-ik évi költségvetésbe 8000 frt vétetett föl „Tudományos kézikönyvek“ czímén. A bizottság összeállította a kiadandó munkák jegyzékét és Ráth Mór vállalkozott a kiadásra olyképen, hogy a szerzői és fordítói tiszteletdíjakat a Bizottság előlegezi, de azután Ráth Mór, a kiadványok jövedelméből az előlegeket, némely munkáknál teljesen, másoknál felerészben, vissza fogja téríteni. A Bizottság, fordítói tiszteletdíjak fejében, több mint 7000 frtot előlegezett; mikor azonban a megtérítendő összeg pontos kiszámítására és a visszafizetés módzatainak megállapítására került a sor, Ráth Mór késznek nyilatkozott ugyan elvállalt kötelezettségeinek teljesítésére, de csak olyformán, hogy a kiadásában megjelent munkák el nem kelt példányainak átengedésével fogja az előlegezett tiszteletdíjakat törleszteni. Ennek következtében a kiadói viszony Ráth Mórral felbontatott és az ő kiadásában megkezdett, de nála félbeszakadt munkák a Franklin-társulatnál fejeztettek be.

E munkák a következők voltak :

Duncker Miksa : Az ó-kor története. Ford. Jónás János. I. köt. Az egyiptomiak. A sémi népek. (558 l.). Kiadja Ráth Mór 1874. — II. köt. : Az asszírok kora. A négy nagyhatalom. (660 l.). Franklin-Társulat. 1877. — III. köt. : Az árák az Indusz és a Gangesz mellett. Buddha vallása és a brahmánok tana. (568 l.). Franklin-Társulat. 1877.

— IV. köt.: A kelet-iráni árnjak. A médek uralma és a persa birodalom. (794 l.). Franklin-Társulat. 1878.

Lenes György Henrik: Göthe élete. Ford. Szász Károly. Két kötet (XX. 388 és XII. 470). Kiadja Ráth Mór. 1874.

Mommsen Tivadar: A rómaiak története. Ford. Toldy István. I—IV köt. (321, 322, 329, 304 l.). Kiadja Ráth Mór 1874. 1875. — V—VIII. köt. (289, 329, 426, 386 l.) Franklin-Társulat. 1877.

Müller Miksa Felolvasásai a nyelvtudományról. Ford. Steiner Zsigmond. I. köt. (VIII. 448 l.). Kiadja Ráth Mór 1874.

Stuart Mill J.: A deductiv és inductiv logika rendszere. Ford. Szász Béla. I. köt. (XXII. 481 l.). Kiadja Ráth Mór 1874. — II. és III. köt. (496, XIV. 514). Franklin-Társulat. 1877.

Vámbery Ármán: Bokhara története a legrégibb időkől a jelenkorig. Két kötet. (XXXVI. 248, 232 l.). Pest. Nyomatott Wodianer F.-nél 1873.

Ugyanazon bizottsági ülésen (1874. október 22-én), melyen Ráth Mórral az addig fennállott kiadói viszony felbontatott, Csengery a következő indítványt tette:

„A bizottság eddigi eljárása, mely szerint a tőle megrendelt fordítások közrebocsátását más kiadóra bízta, eddig is jelentékeny áldozatokat követelt s ezentúl még nagyobbakat fogna követelni, a mely áldozatokat az Akadémia nem annyira az olvasó közönség, mint inkább a kiadók javára hozná. Ennek következtében indítványozza, hogy a bizottság ezentúl önmaga eszközölje a tőle megrendelt munkák kinyomatását és közrebocsátását, olyképen, hogy történeti, irodalmi, jog- és bölcsészettudományi szakkönyvtárakat indítson meg, melyekre aláírást nyitna s a melyeknek megszerzését, olcsó árakon, például 60 ívet 3 frton adva, megkönnyítené. Indítványának támogatására felhossa, hogy az Akadémia csak kötelességét teljesíti, midőn a nemzet áldozatkészségéből kezeibe letett tőke kamatainak egy részét ily módon ismét a nemzeti közművelődés érdekében visszatéríti.“

Csengery indítványát a bizottság helyesléssel fogadta; a részletes terv kidolgozására albizottságot küldött ki és ennek alapján 1875. január 6-án a következő módzatokban állapodott meg:

1. A *M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata* cím alatt eredeti munkákból és nevezetes külföldi munkák magyar fordításából három sorozat indítatik meg, melyek a) *Történet*, b) *Irodalom*, c) *Jog- és államtudományok* egész körét fölkarolják. A bizottság nem tartotta czélszerűnek, hogy e vállalat természettudományi munkák közrebocsátására is kiterjeszkedjék, minthogy e téren a Természettudományi Társulat, irodalmunk szükségleteit és hiányait helyesen megfigyelve, élénk és sikeres tevékenységet fejt ki, mely a hazai közönség pártolását méltán vívta ki. A bizottság ennek következtében a Természettudományi Társulat könyvkiadó-vállalatának erkölcsi és anyagi támogatása által óhajtja a természettudományi szak érdekeit előmozdítani

s lehetővé tenni, hogy a társulat nagyobb költséget kívánó munkákat is bevonhasson kiadványai körébe s ezeket az eddigénél is olcsóbb áron bocsáthassa közre.

2. A fentebb említett három sorozatból az *első* évenként 80 kis nyolczadrétű ívre terjedő 3—4 kötetet, a *második* évenként 60 ívre terjedő 2—3 kötetet, a *harmadik* ugyanannyit fog tartalmazni.

3. Az első sorozat egy évi folyamának ára 4, a második és harmadik sorozaté 3—3 frtban állapittatik meg.

4. Az ezen sorozatokban megjelenő munkák nem bocsátatnak könyvárusi forgalomba; mindenikőkre külön aláírás hirdettetik. Az aláírók, mint ezen vállalat „pártoló tagjai“, az egy-egy évfolyamért járó összeget vagy előre beküldik az Akadémia könyvkiadó hivatalához, vagy pedig az évfolyam első kötetének megküldésekor postai utánvétellel fizetik be.

A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának I. cyklusa (1875—77.) így indult meg 1875-ben és így folytatott öt cykluson át egész 1890-ig.

E 15 év alatt összesen 59 munka adatott ki 109 kötetben, és pedig 19 munka 42 kötetben a *Történet*, ugyancsak 19 munka 33 kötetben az *Irodalom*, 21 munka 34 kötetben a *Jog- és államtudományok* köréből. Eredeti munka köztük 21, átdolgozás 2, fordítás 36, és pedig francziából 17, angolból 9, németből 8 és olaszból 2. A munkák betűrendes czímsorozata a következő:

Alexander Bernát: Kant. Élete, fejlődése és philosophiája. Egy kötet. Kant Immanuel arczképével. (459 l.) 1881.

Arany János: Prózaí dolgozatai. Egy kötet. (520 l.) 1879. (Elfogyott.)

Bánóczi József: Révai Miklós élete és munkái. (A m. tud. Akadémiától a Fraknoi-Horváth-díjjal jutalmazott pályamű.) Egy kötet. (416 l.) 1879.

Beöthy Leo: A társadalom-fejlődés kezdetei. Két kötet. (432 és 536 l.) 1882.

Beöthy Zsolt: A szépprózaí elbeszélés a régi magyar irodalomban. Két kötet. I. 1526—1774. (304 l.) 1886.; II. 1774—1788. (384 l.) 1887.

Bernát István: Észak-Amerika. Közgazdasági és társadalmi vázlatok. Egy kötet. (256 l.) 1886.

Berryer: Válogatott törvényszéki beszédei. Ford. s Berryer élet- és jellemrajzával és zárszóval kísérte Tóth Lőrincz. Egy kötet. (400 l.) 1887.

Bluntschli J. C.: Az általános államjog és a politika története a tizenhatodik század óta a jelenkorig. Ford. dr. Acsády Ignác. Két kötet. (384 és 398 l.) 1875—6. (Elfogyott.)

Boissier Gaston: Cicero és barátjai. Tanulmány a Caesar korabeli római társadalomról. Egy kötet. A harmadik kiadás után fordította dr. Csiky Kálmán. (436 l.) 1876. (Elfogyott.)

Boissier Gaston: Archaeologiai séták. Róma és Pompeji. Egy kötet. Ford. dr. Molnár Antal. (XII. 377.) 1883.

Boyesen Hjalmar Hjorth és Heinrich Gusztáv: Goethe Faustja. Tanulmányok. Két rész egy kötetben. (XVI. 272.) 1888.

Carlyle Tamás: A francia forradalom. Ford. Baráth Ferencz. Három kötet. (XXIV. 436, 468, 490.) 1875—78.

Carrara F.: A büntető jogtudomány programja. Ford. Beksics Gusztáv. Két kötet. (XX. 390, 591.) 1878—9.

Concha Győző: Újkori alkotmányok. Két kötet. (X. 314 és XVI. 512 l.) 1884—1888.

Curtius Ernő: A görögök története. Ford. Fröhlich Róbert, Szilasi Mór. Lehr Albert. Komáromy Lajos. Hat kötet. (391, 471, 460, 625, 522, 532 l.) 1875—1880. (Elfogyott.)

Dante Alighieri: Isteni színjátéka (Divina commedia). Fordította, bevezette s jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Első rész: A pokol. (467 l.) 1885.

Földes Béla: Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. (Foville, Giffen, Cliffe, Leslie, Bagehot, Stanley Jevons, Syme, Cairnes). Egy kötet. Fordította, illetőleg átdolgozta dr. Földes Béla. (180 l.) 1882.

Fustel de Coulanges: Az ókori község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről. Egy kötet. Ford. Bartal Antal. (XIII. 609.) 1883.

Gide Pál: A nők joga. Tanulmány a nő magánjogi helyzetéről a régi és újkorban. Életirási értesítéssel, pótlékokkal és jegyzetekkel. Ford. Tóth Lőrincz. Két kötet. (390 és 412 l.) 1886.

Gneist Rudolf: A jogi állam. Egy kötet. Ford. dr. Takács Lajos. (275 l.) 1875.

Goethe: Lyrai költeményei. Fordította, bevezette és jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Két kötet egyben. (354 és 286 l.) 1875. (Elfogyott.)

Goldziher Ignác: Az iszlám. Tanulmányok a muhammedán vallás története köréből. Egy kötet. 412. (XII.) 1881.

Haraszti Gyula: A naturalista regényről. Egy kötet. (X. 410.) 1886.

Heinrich Gusztáv dr.: A német irodalom története. Két kötet. Az őskortól a nemzeti irodalom fölvirágzásáig. (XVI. 576 és XVI. 567.) 1886—9.

Hunfalvy Pál: Magyarország ethnografiája. Egy kötet. (XII. 544.) 1876. (Elfogyott.)

Kállay Béni: A szerbek története 1780—1815. Egy kötet. (640 l.) 1877.

B. Krafft-Ebing Rikhard: A törvényszéki elmekórtan tankönyve. Egy kötet. Ford. s előszóval ellátta Babarczy Schwartzter Otto. (XXXVI. 678.) 1885. (Elfogyott.)

Laveleye Emíl: Kormányformák az újkori társadalmakban. Egy kötet. Fordította s előszóval és jegyzetekkel ellátta Tóth Lőrincz. (XVIII. 180.) 1881.

Lavergne Leonce: Az angol mezőgazdaság. Egy kötet. Ford. Beksics Gusztáv. (XX. 464.) 1884.

Leroy Beaulieu Pál: Pénzügytan. Ford. Láng Lajos. Négy kötet. (XXVI. 542, XXII. 506, XX. 486, XX. 536.) 1879—1880.

Leroy Beaulieu Pál: Az új socialismus és annak bírálata. Egy kötet. Bevezető előszóval Kautz Gyulától. Ford. Sasváry Ármin. (XII. 496.) 1888.

Leves György Henrik: A philosophia története Thalestől Comte-ig. Ford. Bánóczi József. Három kötet (XVI. 506, 654, 640). 1876—1878. (Elfogyott.)

Macaulay: Anglia története II. Jakab trónralépte óta. Ford. Csengery Antal. A harmadik kötettől kezdve ford. Zichy Antal. Hat kötet. (662, 640, 548, 546, 616, 328, XLIV.) 1875—1877.

Mac Carthy Justus: Anglia története korunkban. Ford. Szász Béla. Három kötet. (618, 686, 485 l.) 1885—1887.

Maine Sumner H.: A jog őskora, összekötése a társadalom alakulásának történetével s viszonya az újkori eszmékhez. Fordította, bevezette és jegyzetekkel kísérte Pulszky Ágost. Egy köt. (XXIV. 444.) 1875.

Mayr György dr.: A társadalmi élet törvényszerűsége. A magyar viszonyok figyelembe vételével. Ford. dr. Kőrösi József. Egy kötet. (XVI. 348.) 1881.

Medveczky Frigyes: Társadalmi elméletek és eszmények. Kritikai adalékok a társadalmi eszmék fejlődéstörténetéhez. Egy kötet. (IV. 412.) 1887.

Müller Miksa: Újabb felolvasásai a nyelvtudományról. Ford. Simonyi Zsigmond. Egy kötet. (656.) 1876. (Elfogyott).

Nisard D.: Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából. (Erasmus Rotterodamus, Morus Tamás, Melanchton). Ford. Vajda János. Egy kötet. (X. 472.) 1875. (Elfogyott.)

Nisard D.: A francia irodalom története. Ford. Szász Károly. Négy kötet. (XVI. 464, V. 389, VIII. 420, XVI. 540.) 1878—80. (Elfogyott.)

Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeküvése 1664—1671. Két kötet. (X. 412, 450.) 1876.

Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Egy kötet. (312 l.) 1878.

Ranke Lipót: A római pápák az utolsó négy században. Három kötet. Ford. Lehr Albert és Acsády Ignác. (VIII. 442, VIII. 504, 280.) 1886—1889.

Ratzel Frigyes: A föld és az ember. Anthropogeographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Egy kötet. Ford. Simonyi Jenő. (XX. 624.) 1887.

Sainte-Beuve: Arczképek a francia újkori társadalomból. Fordította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Wohl Janka. Egy kötet. (XX. 416.) 1888.

Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. Két kötet. I. A magyar nyelv élete. (301 l.). II. A magyar nyelv szerkezete. (363 l.) 1889.

Sorel Albert: Európa és a francia forradalom. I. rész: A politikai erkölcsök és hagyományok. Ford. Szathmáry György. Egy kötet. (VIII. 718.) 1878.

Symonds John Addington: Renaissance Olaszországban. Ford. Pulszky Károly és Wohl Janka. Három kötet. (VIII. 502, XII. 496, VIII. 570.) 1881—1886.

Szász Károly: A világirodalom nagy époszai. Két kötet. (VIII. 632, VIII. 700.) 1881—1882.

Taine Hippolit Adolf: Az angol irodalom története. Ford. Csiky Gergely. Öt kötet. (VIII. 400, 492, 476, 336, 410). 1881—1885.

Taine Hippolit Adolf: A jelenkori Franciaország alakulása. Öt kötet. I. A régi uralom. (VIII. 664.) II., III., IV., V. A forradalom (574, 632, 426, 320.) Fordította Toldy László és Csiky Gergely. 1881—1890.

Thierry Amadé: A római birodalom képe, Róma alapításától kezdve a nyugati császárság végeig. Ford. Csiky Kálmán. Egy kötet. (XII. 410.) 1881.

Thierry Amadé: Elbeszélések a római történetből az ötödik században. Ford. dr. Öreg János. Négy kötet. I. A nyugoti birodalom

végző napjai. (XXVIII. 520.) 1884. (Elfogyott.) — II. Alarik, a birodalom haldoklása. (XIV. 508.) 1885. (Elfogyott.) — III. Aranyzajú Szent János és Eudoxia császárné. A keresztyén társadalom keleten. (XIV. 580.) 1887. — IV. Szent Jeromos. A keresztyén társadalom nyugaton. (XXVI. 588.) 1888.

Todd Alpheus: A parlamenti kormányrendszer Angliában s annak eredete, kifejlődése és gyakorlati alkalmazása. Fordította Dapsy László. Három kötet. (VIII. 600. 618. 628.) 1876—1877.

Trefort Ágoston: Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből. (XXII. 360.) 1882. (Elfogyott).

Trefort Ágoston: Emlékezésedek és tanulmányok. (VIII. 348.) 1881. (Elfogyott.)

Vámbéry Ármin: A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány. (XVI. 528.) 1882. (Elfogyott.)

Vámbéry Ármin: A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben. Egy kötet. (XVI. 768.) 1885.

Villemain: Pindar szelleme és a lantos költészet a népek erkölcsi és vallási emelkedettségéhez való vonatkozásaiban. Ford. Csiky Gergely. Egy kötet. (484.) 1887.

Az ismeretterjesztő vállalatok életrevalóságának megítélésében, a minőség mellett nem kevésbé fontos szempont az, hogy a kiadott könyvek elterjednek-e és mily példányszámban terjednek el a közönség körében?

Az I. ciklus (1875/7.) pártoló tagjainak száma fölülmúlt minden várakozást. Egy év elforgása alatt, 1876. márczius 30-ikáig az

Első	sorozatra . . .	1519	aláírás
Második	" . . .	1222	"
Harmadik	" . . .	1252	"

érkezett be. De már a II. ciklusnál (1878—80.) némi csökkenés, Csengery halála után (1880.) pedig rohamos hanyatlás állt be. Évről évre alább szállt a pártoló tagok száma, úgy hogy az V. ciklus utolsó évében (1889-ben) a megmaradt 767 tag közül az

Első	sorozatot	555
Második	"	525
Harmadik	"	379

fogadta el. Nyilvánvaló volt, hogy így alig érdemes fentartani e vállalatot, a mely évről évre súlyosabb terheket is rótt az Akadémiára. Tetemes nehézséggel járt, az évenkénti nagy ívszám mellett a három évre megállapított program pontos megtartása s az egyes munkák alapos megbirálása is. Ez okból Gyulai Pál bizottsági tag, már az 1889. január 7-iki ülésen megfontolásra ajánlta az ívszámnak felére, vagyis az évenkénti 200 ívből 100 ívre leszállítását.

A bizottság helyesléssel fogadta az indítványt s elhatározta, hogy az új (1890/2.) ciklus megállapításakor a vállalat egész szervezetét revisió alá fogja venni. Ez meg is történt és az

1890. január 16-án és november 20-án tartott bizottsági ülés a kezdetkor megállapított módozatokon a következő változtatásokat tette:

a) Az 1890/2. ciklustól kezdve, az egész tárgykört három helyett egy sorozatba foglalja össze s az addigi 200 ív helyett ezentúl évenként 100—120 ívet ad.

b) A három sorozat eddigi aláírási árát 10 frtról 5 frtra szállítja le.

c) Minden fordított munkát egy, e végből fölkerít szakember előzetesen át fog vizsgálni és a fordítás helyességeért, hűségéért a felelősségben osztozni fog a fordítóval.

d) A Könyvkiadó-Vállalat pártoló tagjai, hogy a M. Tud. Akadémiával folytonos kapcsolatban álljanak és működéséről részletesen értesülhessenek, az 1891-től fogva ingyen és bérmentve megkapják az Akadémiai Értesítőt.

Az 1890/2-iki ciklus programjába a következő munkák vétettek föl: Badics Ferencz: Fáy András életrajza. Egy kötet. — Barthélemy-St. Hilaire: A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Egy kötet. — Dante Alighieri: A purgatorium. Ford. Szász Károly. Egy kötet. — Heinrich Gusztáv: A német classikus irodalom története. Egy kötet. — Paul Janet: A politikai tudomány története, a morálhoz való viszonyában. Három kötet. — Rambaud Alfréd: Oroszország története. Két kötet. — Ribbeck Ottó: A római költészet története. Két kötet. — Schuchhardt Károly: Schliemann ásatásai Trója, Mykenae és Ithakában. Egy kötet. Összesen tizenkét kötet.

A közönség bizalommal fogadta a tett változtatásokat; ez évi július közepéig 1455 pártoló tag jelentkezett, úgy hogy az első évfolyam négy kötetét utólagos aláírásokra is számítva, 1800 példányban kellett nyomtatni.

1890-ben a következő munkák jelentek meg:

Badics Ferencz: Fáy András életrajza. Lévy-díjjal jutalmazott pályamű. Egy kötet; 42 ív.

Barthélemy Saint-Hilaire: A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Fordította Péterffy Jenő; felülvizsgálta Pauer Imre. Egy kötet; 12 $\frac{3}{4}$ ív.

Rambaud Alfréd: Oroszország története. Fordította Laukó Albert. Fölülvizsgálta Csiky Kálmán és Asbóth Oszkár. Két kötet; 55 $\frac{1}{4}$ ív, tehát összesen 110 ív.

Sajtó alatt van az 1891-dik évi illetmény, ú. m.:

Ribbeck Ottó: A római költészet története. Fordította Csiky Gergely. Fölülvizsgálta Némethy Géza. Két kötet; mintegy 55 ív.

Dante Alighieri: A purgatorium. Fordította Szász Károly. Megbírálta: Imre Sándor. Egy kötet; mintegy 33 ív.

Paul Janet: A politikai tudomány története a morálhoz való viszonyában. Fordította Lőrincz Béla. Fölvizsgálta Csiky Kálmán. A három kötetből álló munka első kötete; 38 ív, tehát összesen mintegy 126 ív.

Mátyás király életrajza.*

E mű Mátyás király halálának négyszázados évfordulóját ünneplé. Célja volt, hogy a nagy király életének történetét az újabb adatok alapján, a nagy közönség számára is tetszetős formában beszélje el. Mióta ugyanis az 50-es években a Teleki műve megjelent (melyből négy kötet Mátyás király uralkodását adja elő), elszórva és tömegesen sok új dolgozat és kútfő látott napvilágot a Mátyás király korára nézve. Ilyenek főleg az Akadémiától kiadott „Diplomacziái emlékek“ négy vaskos kötete, melyek az olasz levéltárakban található diplomacziái levelezések rendkívül becses sorozatát tartalmazzák, a többi hazai és külföldi kútfők és feldolgozások közül pedig: az osztrák Fontes-ek, Chmel, Palacky, Birk, Bachmann, Ulmann, Markgraf, Caro, Kurz, Droysen, Segesser, Riedel, Makuscsef, Schober, Reumont és Csánki munkáik, melyek számos jellemző új vonást vagy adatot közöltek e genialis s kortársaira oly rendkívüli hatást gyakorolt uralkodónk egyéniségére nézve.

Fraknoi ezen merőben új adatok és kutatások alapján építé fel művét. Sőt ezenkívül még hazai és külföldi levéltárak kiadatlan okiratait is fölhasználta, kutatásokat tévén itthon az Országos és Muzeumi, külföldön pedig a bécsi titkos, a müncheni királyi, a berlini királyi, a Raguza városi, a milanói állami, vatikáni, drezdai királyi, modenai, mantuai, velencei állami, anconai, bambergi királyi levéltárakban, továbbá a bécsi udvari, a müncheni királyi, a velencei Szt.-Márk, a párisi nemzeti s a Lobkovitz hercegi könyvtárakban is. Ebből a gazdag adatkészletből aztán alkalmasszerűleg mindenütt igyekezett helyreigazítani vagy pótolni a Teleki nagy művének hiányait és tévedéseit is, melyek annak idején első sorban abból a körülményből eredtek, hogy a boldogult szerző adatait nem önkénytelen forrásokból, azaz hiteles aktákból és levelezésekből, hanem történetírói,

* *Fraknoi Vilmostól.* Megjelent a M. Tudom. Akadémiától segélyezett «Magyar Történeti Életrajzok» 1890. évfolyamában. 416. lap. Ára 4 frt 80 kr; díszkötésben velinen 8 frt.

tehát többé kevésbé tendentiosus följegyzésekből, különösen a Bonfini műveiből volt kénytelen merítnie.

Legelőször is a Mátyás király eredetének Bonfini óta annyit vitatott kérdését az ethnographia és történettudomány legújabb kutatásai s különösen a magyar országos és a müncheni állami levéltárban található 1409. évi oklevelek alapján fogja fel, mely utóbbiaknak föltétlen hitelét Teleki — mivel magokat ez okleveleket eredetiben nem is láthatta — egyszerűen kétségbe vonta. Fraknói, kiemelvén a magyar faj szakadatlanul nyilvánuló assimiláló erejét, kétségtelennek tünteti fel aényt, hogy a Mátyás király atyjának elődei az oláhok elnevezése alatt egybefoglalt albán, rumén és bolgár eredetű pásztor népekhez tartoztak, melyek az Adriai-tenger és a Balkán vidékéről a mai Oláhországba s Magyarország és Erdély déli vidékeire, különösen az itt elterülő óriási királyi uradalmakba vándoroltak be, hol a Hunyadiak elei mint kenézek és vajdák, azaz törzsfők telepedtek le és már Zsigmond király idejében kir. adományul nyerték a hunyadvári nagy terjedelmű uradalmat. Hasonlókép tisztázza a Szilágyi-rokonság eredetét is, melynek ősi fészkeül a Boszniában (a Drina partján) máig fönnálló Gorazda helységet mutatja ki.

Eme két idegen eredetű család azonban már teljesen a magyar faj jellemvonásait tünteti föl a XV. század első felében a nagy hős: Hunyadi János és (miként kortársai nevezték) a hős asszony Szilágyi Erzsébet alakjában. E két kimagasló egyéniség tiszteletreméltó frigyéből származott Mátyás király, még pedig, miként Fraknói hosszabb czikkben is bizonyítja: nem 1443-ban, hanem 1440. február 23-án. Nem 15 éves gyermek volt tehát — mint eddig szerették állítani — mikor trónra lépett, hanem 18 éves ifjú, kinek korán nyilatkozó akarat-és tetterejét így is méltán csodálhatjuk.

Neveltetése olasz minták után indult, nevelője azonban nem a humanista műveltségű Vitéz János volt, hanem — hihetőleg az ő tanácsára — a lengyel eredetű, de szintén classicus műveltségű Sanocki, előbb I. Ulászló király bizalmas tanácsosa, későbbi lemergi érsek.

Részletesebb képben rajzolja aztán Mátyás gyermekkorát, főleg a Cillei leánynyal kötött házasságát; odább mint teljesen valótlan, jobban mondva: költöttényt mellőzi Garai Máriának Hunyadi Lászlóval való jegyesi viszonyát. Általában a Hunyadi László halálának, a Mátyás megválasztatásának és trónra lépésének időszakát az akkori velencei követ Thomasi jelentése alapján teljesen új világításban mutatja be. Így a Hunyadi László kivégeztetését közvetetlen követő hónapokra helyezi a Szilágyi Mihály hirhadt erdélyi szereplését, mely tulajdonképen nem volt

egyéb, mint Erdély megnyerése a Hunyadi-család számára. A királyválasztás történeténél pedig — helyreigazítván a Bonfini előadását — kimutatja, hogy a külföldi trónkövetelőket általában csekély figyelemre méltatták s első sorban a nemzeti szempont volt uralkodó; valamint hogy a Hunyadi-párt, a pápai követ, Podjebrad és Szécsi Dénes működése következtében teljesen elő volt készítve a Mátyás királyválasztatása s maga ez actus 1458. január 24-én már inkább csak formalitásnak, a közös megegyezés szentesítésének tekintendő.

Ugyancsak a Thomasi jelentései alapján állapítja meg Fraknoi a Mátyás első uralkodási éveinek eseményeit is, melyeknek sorrendjét eddig összetévesztették s a melyek közé nem egy mesét is szőtt Bonfini. A Mátyás és Szilágyi közti viszonyra nézve az öcs és a bátya jelleméből indul ki. Előbbi erős önérzetet és nagy ambíciót hozott magával a trónra, utóbbi pedig csak egyszerű katona volt, ki a nagy műveltségű ifjúnak imponálni sem birt, simulni sem tudott hozzá. Mátyás (és ekkori tanácsosa Vitéz János) diplomacziái ügyességét dicséri, hogy kihirdeté ugyan a Szilágyi kormányzóságát, de a törökök támadását adván okul, az Alföldre küldé őt. S önuralmát alkalmas időben tudta a határozott fellépés előnyeivel párosítani, úgy Szilágyival, mint régi ellenségeivel: Garaival és Ujlakival szemben is. Garait, ki leánya kezének mellőzése miatt nádor létere az udvartól távoltartá magát, csak négy hónapig tűrte meg e méltóságban, Ujlakit, ki szintén nem akart előtte Budavárában tisztelegni, megfenyegette s midőn e miatt a három nagy úr szövetekezett ellene, Szilágyit hirtelen letette a kormányzóságból s maga állt az ügyek élére. Majd midőn az e miatt felbőszült Szilágyi (a másik két főúrral együtt) nyíltan Frigyes császárhoz pártolt, Nándor-Fejérvárott elfogatta őt s csupán a pápai követ közbenjárására kegyelmezett meg neki. E tetteivel Garait, Ujlakyt és társait nyílt föllépésre ingerelte, az ország rendei előtt azonban kiküzdé a tekintély súlyát, különösen midőn lázadó alattvalóit fegyverrel is legyőzte egyik vezére. Az események eme fonalához képest a Bonfini és társai kiszínezett előadása a Szegeden történt elfogatásról, a lánczokról, kocsiról nem egyéb mesénél. S a Teleki föltevése is, hogy Szilágyi a szászokon elkövetett kegyetlenségével vonta magára a király haragját, hasonlóképp téves, mert ezt a kegyetlenséget Szilágyi még a Mátyás trónralépte előtt, sőt épen az ő érdekében követte el.

A további események: a cseh rablók elleni hadjárat, s a Podjebraddal és Frigyes császárral való diplomacziái viszályok. Előbbinek évét (Teleki 1459-re tette) az Orsz. Levéltár adatai alapján szabatosan meghatározza s főleg az 1460—1461. évekre helyezi; az utóbbiakat (Podjebrad jellemét általában a Bachmann

kitünő újabb műve alapján) teljesen rekonstruálja s kiemeli a császárral 1462-ben kötött békeszerződést, melyről történet-írásunk eddig mit sem tudott.

Majd Mátyásnak a bosnyák királylyal és az oláhországi vajdával szemben követett politikáját, Podjebrad Katalinnal való házasságát, bosnyák hadjáratát és megkoronáztatását rajzolja; aztán áttér arra az időszakra, midőn a férfiúvá vált király mind mélyebben vág bele az európai politika szövevényébe s mind magasabb tervekkel foglalkozik. A műnek e része hasonlókép telve van a különböző levéltárakból merített teljesen új adatokkal, melyekből a mind hatalmasabbá váló király alakja egyöntetűen emelkedik ki.

Az országban a rend nagyjából helyreállván, a török elleni hadjáratok ismét megkezdődnek. Ez időben érlelődik meg a király lelkében a meggyőződés, hogy Magyarország elszigetelten nem töltheti be történelmi hivatását és számára — a török elleni küzdelemre — Európa s főleg a szomszédos országok segítségét biztosítania kell. Ezért mind jobban közeledik a német császárhoz; majd mikor belátja, hogy III. Frigyes sem nem hajlandó, sem nem képes a német birodalom erejét Magyarország javára értékesíteni, még merészebb terv megvalósításába fog: ő maga akar a német birodalom trónjára emelkedni. E cél elérésére még a császár életében római királylyá kívánja magát választatni, mely méltósággal a trónöröklés igényei, sőt uralkodói jogok is járnak. Ettől fogva egész élete nem egyéb, mint e vágyának elérésére folytatott diplomaciai tárgyalások és háborúk szakadatlan sorozata.

Eleinte minden igyekezetét oda irányozza, hogy a császárt ragaszkodásának őszinteségéről és szolgálatkészségének értékéről meggyőzze. Ezért eltér ama régi magyar felfogástól, mely a németeket Magyarország természetes ellenségeinek nézte s nyíltan szakít e nézet híveivel, mint nevezhetnők: a nemzeti párttal és a legmagasabb méltóságokra azokat emeli, a kik a német határ közelében lakván (mint Elderbach, Szentgyörgyiek, Bánfiak, Kanizsaiak), előbb Frigyesel tartottak, de most kész eszközökül kínálkoztak német rokonszenven induló politikájának megvalósítására.

Ugyanez időtájban mind feszültebb viszonyba jut a (husszita) cseh királylyal, kit a pápa is üldözőbe vett. El lévén határozva, hogy — ha szükséges — a cseh trónon, mint választó-fejedelmi széken át lép föl a római királyi és német császári trónra, mind jobban megbarátkozik a cseh király elleni háború gondolatával. S hogy ennek sikerét előre biztosítsa, merészen a királyi haderő újjászervezésére s egyszersmind az ország pénzügyeinek gyökeres átalakítására veti magát. Eltörli a kamaranyereséget

és az ezzel járó mentességeket s kincstári adó és korona-vám nevezet alatt új, általánosabb adózást hoz be. Majd midőn e miatt, főleg Erdélyben, nyílt lázadás támad, ezt gyorsan leveri s ekként erős karját és hatalmát éreztetvén alattvalóival, könnyedén beleviszi őket a cseh háborúba. A pápa a cseh koronát ajánlja föl számára, Frigyes (kivel Podjebrád ép ujját húz) a római királyságra, a cseh katolikusok pedig szolgálatukon kívül hasonlóképp a cseh királyságra nyujtanak neki kilátást. Ekként a legkecsegtetőbb körülmények közt izeni meg e háborút.

Ugyanez időtájban kezdi meg és folytatja lankadatlanul egy évtizeden át (míg végre a nápolyi Beatrix-nál czélt ér) diplomacziái tárgyalásait a legelőkelőbb európai uralkodó családokkal, oly házasság kötésére, mely politikai előnyöket biztosítson számára. Ebbeli tervei ép oly változatosak, mint egész hadi és politikai működése, melynek folyamán szakadatlanul fő célját tartván szeme előtt, bármikor képes alkalmazkodni a változó körülményekhez.

Igy mikor belátja a Frigyes császár ígéreteinek hiúságát, magához a cseh királyhoz fordul, hogy választó-fejedelmi szavazatát biztosítsa s egyszersmind a brandenburgi választóhoz is, egyelőre csak titokban, szövetségre szólítván fel őt. Kétség kívül tudja, hogy ezeken az ajtókon hasztalan kopogtat, de időt nyer s határozott lépésre készíti a csehországi katolikusokat, kik eme diplomacziái mesterkedéseinek hatása alatt sietnek őt Csehország királyává választani. Ettől fogva nyíltan lép fel a brandenburgi választóval szemben is, Szilézia fővárosába vendégül hívja meg, rendkívüli pompával és nyájassággal fogadja, sőt nagy merészen 2000 frtnyi évdíjjal is meglepi őt. Most már a német fejedelmek maguktól keresik barátságát és látogatják udvarát. De céljának akadályai megmaradtak, régi ellenfelei ismét készülnek ellene. S ő erre, hogy a cseh és lengyel királyoknak a császárral való szövetkezését megbontsa, személyesen keresi föl a császárt bécsi palotájában. Azonban hasztalan. Mert kitűnik, hogy tulajdonképp nem Podjebrád és Mátyás, hanem Frigyes császár és Mátyás király az igazi ellenségek, az ő érdekeik állanak egymással legridegebb, kibékíthetetlen ellentétben. E nehéz viszonyok közt, midőn Podjebrád ismét a német császárra támaszkodva akar támadólag föllépni ellene, hirtelen halál szólítja el a nagy nevű cseh királyt a versengő felek közül. De a husszita csehek, rettegván a Mátyás erős kezét, helyette Ulászlót, a Kázmér fiát ültetik trónjokra.

Túlcsapongó becsvágya, önérzete és ezektől táplált merész tervei ezalatt itthon a bukás szélére sodorják. Oly szokatlan áldozatot követelt a nemzettől, melyre ez immár képtelennek érzi magát s 1471-ben a lengyel Kázmért hívja meg a trónra.

E válságos helyzetben Mátyás király mesteri önuralom jeleit adta. Mikor Boroszló polgárai rémülten értesítették, hogy Kázmér lengyel király nagy sereggel készül ellene Magyarországra, azt izeni vissza gúnyosan, hogy „a schweidniczi sörházakból kikerülő kőszá hírekkel ne alkalmatlankodjanak neki“. S egyszersmind követet küld Krakkóba, — megkérni a lengyel hercegznő kezét. „A lélek egyensúlyát, mely a nagyság egyik ismertető jele, épúgy meg tudta őrizni a legveszélyesebb helyzetekben, mint a világtörténelem kimagasló alakjai“; ugyanekkor ráér fogadni az ékes kéziratokkal Rómából érkező Blandius könyvfestőt.

Igy haladt tovább merész útján, kiengesztelve vagy letiporva ellenségeit, mint Vitézt és Janus Pannoniust, kik előbb legbizalmasabb tanácsosai voltak. De bár ki tudta játszani fejedelmi vetélytársait, azok bosszúját nem némíthatta el. 1474-ben a császár, a lengyel és a cseh király hármass szövetséget kötnek, világosan az ő megbuktatására. Szerencsére a császár most sem teljesíti kötelezettségeit, Ulászlóval és Kázmérral pedig könnyebben elbánik a hadvezér-király. Ekkor — Boroszlónál — csillogtatja legfényesebben bámulatos katonai geniejét, mely előtt hódolattal hajlik meg a két ellenséges király viselt dolgainak legújabb két krónikása is. (Palacky és Caro). S nemcsak a harcztéren, hanem a diplomacia mezején is túlszárnyalja őket. A békekötésnél tüntetőleg lép elő szövetségeseinek hosszú sorával, büszkén hirdette, hogy diplomáciájának szálai Brüsszeltől Poroszország keleti széléig húzódnak s nem kisebb emberek állanak szolgáltatásban, mint Kristóf bajor herceg, kinek évenként 4000 frtnyi évdíjt utalványozott.

Pedig nemsokára a német lovagrend nagymestere is neki ajánlotta föl a lovagrend és területe (a mai Poroszország) fölötti védnökséget, megtagadván a hódolati esküt a lengyel királytól. Csupán egyetlen, de hatalmas fejedelem volt még a német földön, ki barátságát mellőzte: Hohenzollern Albrecht brandenburgi örgróf, a ki 1476-ban össze is tűzött vele a glogau hercegség miatt, melyet Mátyás, mint Csehország királya, a sagani hercegnek adományozott, holott ahhoz a brandenburgi ház is jogot tartott. A császár szövetségeseivel ily módon egymás után háborúba keveredvén Mátyás, viszonya magához a császárhoz is mind feszültebb lett. Mikor pedig a császár Ulászlót a cseh királyi és a német választó-fejedelmi méltóságba (1487-ben) beigtatta, Mátyás a császárnak is tüstént megizente a háborút és minden erejét megfeszíté, hogy serege élén „a legfélelmezből ellenség és a legértékesebb szövetségés“ színében tűnjék fel.

Mikor aztán Frigyes katonailag megalázta, merész fordulattal szövetséget ajánlott neki. Frigyes rá is állott leglényegesebb föltételére s az Ulászló részére kiállított fölavatási oklevelet

visszavévn, őt avatta föl cseh királylyá és egyszersmind német választó-fejedelemmé.

E sikere a Jagellókat is békülésre kényszeríté s 1478-ban általok is elismertetett cseh királynak. Egyszersmind Csehország részei, Morva, Szilézia és Lausitz is az ő kezén maradtak. „Ekként, írja Droysen a porosz politika történelméről szóló művében: Mátyás Ausztriában tönkretette a császári hatalmat, számíthatott Francziaországra, szövetségben állott Svájczczal... híven támogatta őt a szent-szék... hozzácsatolta reményeit Velencze. Olaszország új műveltségének kedvencze volt ő, mert munkásait bőkezűségével árasztotta el. Sőt számos német fejedelem: a pfalczi, a bajor, a szász vetélkedve kereste kegyeit. Német költők mint egy új keresztes hadjárat hőstét énekelték meg. Így a közvélemény által magasra emelve s még nagyobb dicsőségre szomjazva, a burgundi Merész Károlynál is veszedelmesebb, mert simulékonyabb és óvatosabb volt. Immár Németország keleti részében is uralkodó állást foglalt el. Többé senki sem állott ellen, csak Albrecht brandenburgi őrgróf“. De nem-sokára ő is meghajolt s a német fejedelmek rábeszélésére lemondott a glogaui hercegségről.

A császár — és bizonyos tekintetben a német birodalom — megalázása pedig még csak ezután következett be, 1485-ben, Bécs bevételével, melyet a birodalom, ha kezdetben akart is, sehogy sem volt képes megakadályozni. Ily módon Mátyás, az osztrák örökös tartományok javarésznének birtokában, még biztosabban vélt számíthatni a császári trónra. Azonban Frigyes sem nyugodott s 1486. elején a frankfurti birodalmi gyűlésen fiát, Miksát kiáltatta ki római királynak. Mire Mátyás, kinek „nem volt szokása némán meghódnolni a bevégzett tények előtt“, azonnal kísérletet tett a választás megsemmisítésére. Rábirta Ulászlót, hogy óvást emeljen az ellen, maga pedig nagy európai szövetség létesítésébe fogott, majd magával Miksával lépett alku-dozásokra, ki a maga részéről a rokonszenv érzésével kísérte őt merész útján s attól sem idegenkedett, hogy szövetségre lépjen vele a keresztyénség közös ellensége ellen.

Fraknoi művének e része szintén új adatokon és kutatásokon nyugszik, t. i. a Hohenzollern-ház és Modena állami levéltárainak eddig merőben ismeretlen anyagán s az osztrák Schober könyvén, ki a Mátyásnak Frigyes ellen viselt hadjárataira vonatkozó adatokat nagy gonddal kereste össze s kritikailag dolgozta fel.

A német császári trón elnyerésére irányuló óriási tevékenysége mellett a török elleni védekezést is folyton szem előtt tartotta Mátyás király. Így diplomaciai úton mindent elkövetett Dzsem török herczeg kézrekerítésére. Általában „mindenütt, a

hol befolyását érvényesíté vagy fegyverének súlyát érezteté: Magyarország biztonságának föltételeit és az anyagi támogatás forrásait kereste, hogy aztán annál szabadabban és hatályosabban szenteihesse életét az ozmánok elleni harcznak“.

Másfelől, „a mint a császári korona megszerzésének vágya lelkében megfogamzott“ s második neje révén az olasz udvarokkal és államokkal is közelebbi érintkezésbe jutott: Olaszország irányában szintén a cselekvés, a kezdeményezés terére lépett. Ez által politikájának színterét kiszélesíté, befolyását Európa ügyeire s így kilátásait is a császári trónra biztosabbá tette. Ettől fogva még jobban megszaporodnak összeköttetései s élete még izgatottabbá válik. S mivel az adriai tenger partján (Trieszt) is erős állást kíván elfoglalni, az olasz félsziget két legnagyobb hatalmasságát: a pápát és Velenczét támasztja maga ellen.

Ez irányban kifejtett lázas tevékenységét, valamint élte utolsó éveiben a nagyravágyó, eszes és szívós Beatrix királynéval, a mind magasabbra emelt, de ferde helyzetbe került s gyöngye akaratú Korvin Jánossal, továbbá a pápával mint az egyház fejével való viszonyát, a „Diplomaciai Emlékek“ és az olasz állami levéltárak még kiadatlan forrásai alapján rajzolja Fraknoi. S ugyane forrásokból meríti adatait azon fejezetekhez is, melyekben a fáradhatatlan királynak a magyar hadi szervezet átalakítására, a zsoldos királyi hadsereg, tűzérő és hajóhad felállítására irányuló tevékenységét ismerteti, minek következményeképen a királyi hatalom teljeseen függetlenné vált a nemzet akaratától.

Végül mindinkább súlyosbodó betegségét és halálát beszéli el, orvosi szakvélemény segítségével megállapítván, hogy Mátyás nem — mint sokan gyanúskodtak — méregtől, hanem gutaütésben halt meg. Az egész életrajzot pedig a nagy férfiú jellemének rövid összefoglalásával fejezi be, melynek végén a Mátyás és I. Napoleon egyénisége és életpályája közti föltűnő hasonlatosságra utal.

Nekrologok

a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

VI.

Br. Orbán Balázs.

Br. Orbán Balázs 1829. február 3. született Udvarhelyszéken (mai törvényadta néven Udvarhelymegyében), Lengyelfalván, az Orbánok ősi lakhelyén, székely fő nemesi — primori —

atyától s görög eredetű anyától; atyja br. Orbán János, nyugalmazott huszárkapitány, a kit a nép felsőbb rangjára czélzólag, „*lengyelfalvi báró*“-nak nevezett; anyja Knechtel Eugenia, Konstantinápolyban Foresti Eugenia görög anyától született nemes jellemű hölgy; nagyatyját, Knechtel Mihályt Mohamed török szultán mint végzett selmeczi akademikust hívta meg tizenkettedmagával a törökországi bányák rendezésére. Így ismerkedett meg Konstantinápolyban egy gazdag görög hölgygyel, a kit vizsontagságos hányatásai után nőül vett, s tőle született egyetlen leánya, br. Orbán Balázs édesanyja. Atyja Magyarországra vivén nevelőbe kis leányát: midőn Konstantinápolyba visszaindult, tengeri vész áldozata lett. A lányka rokoni szeretettől gyámolítva árván nőtt fel, így került Lengyelfalvára; így lett nővé és több gyermek anyjává, a kik egyike különösen szeretett Balázs fia volt.

Br. Orbán Balázs élete 16-ik évében elvégezte alsóbb iskoláit Székely-Udvarhelyen, de a bölcészeti két utolsó és a jogi tanfolyamot nem; mert szülőinek Konstantinápolyban élő beteg édes anyjok látogatására kellvén menni: 1847 elején őt is magukkal vitték, s még útjukban hírt vettek, hogy a beteg nagymama meghalt, a kit végakarata végrehajtójává tett, az egyházzal egyetértett, s ez az örökséget, mint örökös nélküli vagyont elfoglalta. Orbán Balázs szülőinek tehát annak visszaszerzése végett hosszasan kellett Konstantinápolyban maradni, (még is csak egy részét kapták vissza, nagyobb része maig per alatt áll). Magyarországra az 1848—49-ki zavarok miatt vissza nem jöhettek, fiuknak nem keresztény országi iskolákban végezni lehetetlen volt. Bizonytalan helyzete s tétlen állapota tettsovár lelkét nem elégítette ki. Elhatározta, hogy külföldönlétét utazásra s a keleti népek művészete, történetei és élete megismerésére fordítja. Beutazta *Palaestinát, Syriát, Egyiptom keleti részét, Görögország nevezetesebb városait*, s 1847. november 1. érkezett vissza szülőihez. De rövid idő múlva ismét útra kelt, s más országok és népek fölkeresése s megismerése után 1848 közepén tért meg Konstantinápolyba. Útjáról „*Napló*“-t írt, gondosan följegyezte látásait, oly czéllal, hogy keleti útját leírja, a mi azután utazó honfitársainak tájékozója legyen, s a magyar utazási irodalom az ő művével is gyarapodjék.

Künnléte alatt megismerkedett Kossuth-, Mészáros-, Guyon-nal; Hugó Victornak barátságát bírta, 1889-ben a 800 magyar Párisban létekor ő beszélt a Pantheonban levő emléksobránál. Mazzinit és Louis Blanc-t ismerte s társaságukban szívtá be a democratia és szabadság eszméit. A csatornák szigetein négy évet töltött, Európa száműzött szabadgondolkozói társaságában. Majd Londonba ment, a hol a British Museumban

útazási tapasztalatait egészítette ki s könyvéhez bő és becses adatokat gyűjtött.

Br. Orbán Balázs hazájából 1847 tavaszán távozott s 1859 végén tért vissza. A 16 éves ifjú élte virágkorát külföldi utazással, az ó- és új-világ nagy népeinek tanulmányozásával töltötte el. Ott készült el azon hivatásra, melyet e közben földszabadult hazánkban mint közélet embere elfoglalt. Őt már születése, a mi némi kalandos regényesség színét viselő, neveltetése és véralkata, külföldön léte alatt hatalmas forradalmi férfiak iskolája mintegy praedestinálták a pályára, melyet megfutott. Neki az ellenzék soraiban kellett helyet foglalni. S ő teljesítette a hivatást, teljes önfeláldozással, szívének eszményies hazaszeretetével.

Előbb azonban nevének népszerűséget szerzett, tudományos kutatásaival honfitársaiban rokonszenvet keltett ... Athéne és Sparta emlékei benne a Székelyföld emlékei és romjai kutatása vágyát ébresztették fel. Ott egy maroknyi görög nép mívelt csodákat, itt a kevés számú székelység védte meg saját földében a magyar királyság keleti határait. E nagy és hosszú harc nyomainak — gondolá — meg kell lenni a földön vagy föld alatt, írásban vagy emlékekben, a hagyományokban vagy a köztudalomban. Ily hittel tanulmányozta hat éven át szülőföldét, melyről sokan írtak előtte: így Kunics, Lakatos, Bod Péter, Benkő József és mások, de úgy mint ő, oly tudományos és sokoldalú előkészülettel, mint Orbán Balázs, soha, senki sem. A székely nép hálás is volt érette életében s halálában ... Faluról-falura járta be azt, megismerni igyekezett földrajzát, történetét, szokásait s népeletét; a mit a föld gyomra, a vén székelyházak mestergerendái s a faluk és urak leveles ládái rejtegettek, a mi a templomokban és középületeken, harangokon és emlékköveken írva fenmaradt; a földben rejlő régi várak alaprajzait s a még fennálló bástyákat és romokat, a mi a néptudalomban és mondákban élt, mindent felkutatott, leírt, lerajzolt, ismeretlen írásokat megfejtett s hat kötetben sok száz képpel és rajzzal, — melyek közt 75—80 ismeretlen vagy rosszúl ismert régi vár és vár-rom volt — csaknem díszkiadásban költségesen közzétette, a székely népet önmagával és az országgal megismertette, s oly könyvet írt róla, mely a magyar irodalomban örök becsű. Ez az ő halhatatlan érdeme.

Elismerte ezt a M. Tudom. Akadémia, megválasztván őt levelező tagjává 1887-ben május 13-án, a mit ő a *Székelyek származásáról és intézményeiről* írt s az 1888. évi márcz. 5-ki történelmi osztály ülésében felolvasott székfoglalójával, s 1890. *Torda város és környéke* 74 nagy 4-rét ívet tevő monographiájával hálált meg, melyhez e városnak és vidékének a Székely-

földéhez hasonló leírását adja, nagy számú képpel és rajzzal, igen diszes kiállításban, melylyel a magyar történeti és leíró irodalom a második állandó becsű művel gazdagodott. A mi szépet, érdeklőt és méltót a város története, földrajza, ethnographiája és polgári élete a multból megőrzött s a jelen felmutat, Orbán Balázs egy képbe foglalta össze, könnyen áttekinthetően rendezte s az ő tiszta, magyaros, vonzó irányával úgy állítja olvasói elé, hogy a ki látja, megolvassa; a ki megolvassa, megszereti. E két nagy leíró művében br. Orbán Balázs tartós emléket emelt magának, a mit feledés és idő el nem pusztít.

Van sok kisebb-nagyobb műve, melyek közül kétkötetes *Keleti Utazása* kiemelésre méltó. A *provisorium* alatt jelentek meg; a nemzet nyomott közhangulata emelte a hazafias szellemhen irt mű kelendőségét. Megvették azt sokan, olvasták többen, s bár a kritika hibáztatta némelyekben az író, a közönség közpártolása védelembe vette őt s fáradságát tetszésével jutalmazta.

Lénye, ruhája, modora, beszéde, tettei hajthatatlan kurucz jellem és ős székely természet tipikus kidomborodása volt. Nemzete függetlensége volt eszményképe, a minek megvalósítására munkálkodott s abban hitt. Édesanyját, Celesta testvérét forrón szerette. Igaz barát s talpig becsületes, puritán erkölcsű ember volt. A visszaéléseknek erős ellenzője, bárkiben s bármiben került feddő tekintete elé. Takarékos majdnem a fősvénységig, jognak, igaznak védője, nép barátja, nemes társai gögjének s pazarlásának ostromozója. Ők elvesztegetik őseiktől kapott nagy birtokait, nem lát belőle majdnem semmit, irodalom, közintézet, iskola és szegénység. Én — mondá büszke önérzettel — sokszor naponként 30 krból megélek! Ő míg élt, megosztotta kenyereét a fővárosban tanuló szegény székely fiúkkal, a kik koporsóját sírva állották körül; halálakor (1890. április 19.) vagyona nagyobb részét iskoláknak és az erdélyi közművelődési egyesületnek hagyta.

VII.

Gróf Andrassy Manó.

Csikszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy Manó, valóságos belső t. tanácsos, volt tornai és gömöri főispán, több országgyűlésen képviselő, magyar akadémiai I. tag, az Andrassyaknak Székelyföldről átszármazott ősrégi nemzetségből, gróf Andrassy Károlynak és Szapáry Etelka grófnőnek elsőszülött fia; gr. Andrassy Gyula s Aladár idősb fivére, született 1821. márczius hó 3-án, Kassán. — A gondos nevelésben részesült testvérek előtt hazafi és hős elődök példái ragyogtak. — Aty-

juk, gróf Andrássy Károly, az egykori főrendi ház kitűnő, élces s eredeti észjárású és mindenkor nagy figyelemben részesült ellenzéki tagja, német nyelven kiadott nagyobb politikai röpiratán kívül, mely 1833. évben Londonban jelent meg ily czím alatt: *Umriss einer möglichen Reform in Ungarn. im Geiste des Justemilieu* (2-ik kiadás Altenburgban), magyar nyelven is írt érdekes hírlapi czikkeket az augsburgi *Allg. Zeitung* ellen, s jeles monografiát „az útkészítésről“, melynek méltánylásául Gömörmegye, hasznos működésének székhelye, őt bizta meg útjai építésének főfelügyeletével, s ő e megbízásnak emberül meg is felelt, mert Gömörmegye útjai ma is a legjobbak közé tartoznak hazánkban. Ugyanő a bányászat s gyáripár lelkes előmozdítója s a Tiszaszabályozó társulat elnöke is volt. — Manó gróf nagy mértékben örökölte édes atyja gyakorlati, munkás szellemét s élces, eredeti egyéniségét, mely gyakran igen találós, talpra esett bonmotokban és sikerült politikai torzképekben nyilatkozott.

Az elemi ismereteket házi oktatás útján Peregrini Elek m. akadémiai tagtól, nagy műveltségű s lelkes nevelőjétől, — a német s francia nyelveket dús tehetségű édes anyjától sajátította el, ki méltó anyai büszkeséggel tekinthetett végig a haza szolgálatában kitűnő fiának fényes sorozatán. — Középiskolai tanulmányait a fiatal gróf Tatán fejezte be a kegyesrendiek konviktusában, az egyetemi tanulmányokat pedig a pesti egyetemen, részint nyilvánosan hallgatta, hol bölcsészettudori oklevelet is nyert. Tanulmányai végeztével azonnal utazásra indulva, bejárta Német-, Olasz- s Franciaországot és Angliát, későbbben Spanyolországot s Portugalliát is, honnét átrándult Afrikába, a marokkói szultán udvarába. Majd minden európai művelt nyelvet megtanult hosszas utazásai közben s úti élményeiről a „Honderú“-ben közlött leveleket 1843-ban.

Ily előkészületek s tapasztalatok után — miközben főleg az iparra s művészetekre fordította figyelmét — közpályáját 1847-ben kezdte meg, midőn Torna megyében követte választatott, míg öccsét Gyulát, Zemplén megyében segített megválasztatni. 1848-ban, a nemzeti kormány alatt, Torna megye főispánja lett, s mint ilyen a főrendi házban foglalt helyet, hol azonban nem annyira szónoklatai, mint ügyesen rajzolt torzképei által tűnt ki, melyeket a politikai közönség nagy tetszéssel fogadott.

A kitört szabadságharcban a nemzeti ügy zászlói alá sorakozva, Gyula s Aladár testvéreivel együtt, résztvett a pákozdi csatában, — 1849-ben, az üldöztetés szomorú napjaiban, midőn az itthoni ég elsötétült s „megnehezült az idők viharos járása felettünk“, ismét hosszas útra menekült, ezúttal Ázsiába s bejárta Kelet-Indiát, Ceylont, Jávát, a chinai biro-

dalom parti városait, mely érdekes útján gyűjtött benyomásait s tapasztalatait fényes folio alakban kiállított díszműben adta ki 36 színes kőrajzzal (32 frt bolti áron), melynek címe: „*Utazás Keletindianában*“ (Ceylon, Jáva, China, Bengal) Pest, 1853.; 2-ik kiadás ugyanott 1854. negyedréttben. E jeles és érdekes műve által érdemesítette magát, hogy a m. Akadémia lev. tagjává választassék, a mi 1858. december 15-én következett be. Az Akadémia ülésein gyakrabban megjelent s annak alapja növeléséhez 1000 forinttal járult. Másik díszműve, melyet Orczy Béla báró, Wenkheim Béla báró és Podmaniczky Frigyes báró társaságában 1857-ben adott ki, a „*Hazai vadászatok és Sport*“ című. Egyéb irodalmi művei: cikkek a „Szépirodalmi Lapok“ 1853-ik évi folyamában „az elefánt-vadászatok“, melyet maga is megkísérlett keletindiai útjában s a „Pesti Napló“-ban (1853, 1855) a nemzeti színházról és a Tisza-szabályozásról, mely utóbbinál folyvást élénk részt vett, főleg azokban időkben, midőn a politikai működés sorompói el voltak zárva a leigázott országban. Mert a sok gyakorlati ismeretekkel bíró, élénk véralkatú, mozgékony s tevékeny férfiú sohasem pihent, s mint jeles gazda, bányász, vasgyártó, víz- és útszabályozó, építő s rendező, folytonosan érvényesítette közhasznú s magára nézve is előnyös munkásságát s ismereteit nagy terjedelmű jószágaiban s a jelesség és jövedelmezés magas fokára emelt gömörmegei vasgyáraiban. Ide vonatkozó cikke jelent meg a „Nemzet“ 1887-iki 43-ik számában: „a magyarországi vasgyárak versenyképességéről“.

De legkiválóbb tulajdona, legnemesebb szenvedélye volt a dúsgazdag főúrnak a művészetek buzgó szeretete, melynek méltánylásául a pesti műegylet elnökévé is választatott, s mely legigazabb címe volt akadémiai tagsággá választatásának is. — Érem- és ékszergyűjteménye, drága műritkaságai, melyek budapesti palotájában s krasznahorkai várában összehalmozvák s egész múzeumot képeznek, páratlanoknak mondhatók a hazai magángyűjtemények közt s versenyeznek a dúsgazdag angol lordok legkitünőbb gyűjteményeivel. S ez nem csak külső fénykeresés s hiúság volt, hanem igaz úgyszeretet kiváló szakértelemmel egyesülve. Az „Archaeologiai Közlemények“ második kötetében (1861.) leirta említett gazdag gyűjteményeinek akkorig kiadatlan magyar érteit és pecsétgyűrűit 7 réztáblával.

Legnagyobb érdeme e tekintetben, melyben említett kiadó társai is osztoznak, a m. Akadémia s a tudomány javára, hogy a fentebb említett Vadász-Album kiadójától nyereményül fennmaradt 1400 forintot az Akadémia archaeologiai bizottság rendelkezésére bocsátotta, s ez által e bizottság működésének nagyobb lendületet adott.

Ily nemes és hasznos kedvtelésekkel töltötte a politikai élet szünetelésének éveit. A nemzeti alkotmányosság helyreállítása után Gömörmegye főispánja lett s e méltóságot viselte a megyerendezési törvény megalkotásáig, midőn a főispánság burokratikus hivattalá lett s megszűnt a régi értelemben méltóság lenni. Ezentúl inkább telt kedve abban, hogy a képviselőház tagjai során foglaljon helyet s 1881 óta a rozsnyói választó kerületet képviselte, mint a szabadelvű (kormány) párt-hoz tartozó, de véleménye függetlenségéről soha le nem mondó törvényhozó s a pénzügyi bizottság erélyes tagja; és többször hallatta őszinte, gyakorlati, józanészű felszólalásait, melyek büszke függetlenségérzetét és párttekintetek által soha nem feszélyezett s nem korlátolt benső meggyőződésének szabadságát bizonyították. Soha semminek és senkinek sem rendelte alá egyéni függetlenségét s kormánypárti létére, a kormánnyal szemben is többször érvényesítette ezt, azt az időt sem véve ki, midőn saját nagynevű testvére, gróf Andrássy Gyula állott a kormány élén. Egyenes jelleme, szokimondó őszinte természete, s az, hogy beszédében és modorában mindenkor bizonyos eredeti, jóízű magyarság mutatkozott, megérdemelt népszerűséget szereztek neki. — Egyes országgyűlési s más politikai beszédei részben önállólág is megjelentek, így 1887. június 5-én Rozsnyón tartott beszámoló beszéde. Utolsó politikai actiója a primási székhelynek Budapestre való áthelyezése iránti felszólalása volt.

Az életvidor, ruganyos testű s lelkű, tevékeny férfiú munkás életét hirtelen s váratlanul oltotta ki a halál f. 1891-ik év ápril hó 23-án. A hosszú, hideg tél után, melyet Mérleg-utczai palotájában töltött, déli éghajlat alá vágyódott és márczius 27-én elutazott Meránba. Útközben azonban megbetegedvén, kiszállott Görzben, hol legidősb leánya, Esterházy Miklós herczegné lakott, s ott néhány nap mulva, a nyakán támadt mérges daganat s vérmérgezés folytán elhunyt az akkorig ritka egészségnek s erőnek örvendő, piros arcú, eleven kedélyű örök-ifjú, kinek lélettől duzzadó alakján senki sem vehette észre, hogy már hetven éves. Teteme díszes ércz-sarcophagban szállítattott Görzből egyenesen a krasznahorkai várba, a családi fényes sírholtba, melyet ő építtetett, s melynek ő lesz első lakója.

Gróf Andrássy Manó a magyar ősi oligarchiának s a nemzeti közéletnek egyik kiváló, valóban tipikus alakja volt, de azon kevesek egyike is, kik példát adtak, hogy a főúri fényűzés nem vonja okvetlenül maga után az ősi vagyon apasztását, sőt annak szaporítását is megengedi. Egyike volt s maradt az ország legnagyobb birtokosainak, ki ősi öröklött uradalmait, a

parnóit Zemplénben, a bettlérit Gömörben s a kenyézt Szabolcsban nem csak megtartotta s óriásilag fejlesztette, hanem azokhoz a tornamegyei szádvári uradalom felét is megszerezte. s budapesti Mérleg-útczái palotájához, hol fejedelmi múzeumának egy része van lerakva, még két nagy házat vett, az Egyetemtéren s a Kecskeméti-útczában. — Kevés magyar főúr volt és van, kiben annyi gyakorlati érzék, ösztön s tapintat, annyi vállalkozási kedv s erély lakott, mint Andrassy Manóban, s ki az ország anyagi életében, közhasznú s egyszersmind önmagának is előnyös működés által, többet lendített volna, mint ő. Pénzét jövedelmező iparvállalatokba fektette s műkincsek összehalmozására s így hasznos és nemes czélokra fordította. Tudott lenni polgárian takarékos jó gazda, s nábobí fényűzést kifejtő nagyr. Távol a pénzgűjtők komor, zordon merengésétől és sopánkodásától, folytonosan életvidor volt, s egyes különösségei mellett, állandó derűtség s humor tartották fenn kedélye fiatalágát s erős, izmos testalkata rugékonyságát élte végéig. — Kiváló és sajátágosan kidomborodó testi és szellemi egyénisége felejthetetlen lesz mindazon körökben, hol fáradhatlanul mozgott s teremtet, a m. Akadémia történettudósai pedig azok közé fogják őt számítani, kik a hazai érdekek előmozdítása s a kötelességteljesítés tekintetében főrendbeli társaik nagy részénél többet értek.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE augusztusi számának tartalma: Kvacsala János *Egy félszázad a magyarországi philosophia történetéből (1630—1680)* czímmel tanulmányt közöl, melyben művelődéstörténetünk egy lapját világosítja meg. A philosophiának tulajdonképeni jelentősége nálunk ott kezdődik, midőn az iskolák újjá szervezésével azokon polgárjogot nyert. Kettős jelentősége volt nálunk is: fontos eszközül szolgált az ifjak elméjének kiképzésére és az irodalom új ágat és irányt s így általában éltető elemet is nyert benne. Mindenekelőtt a három nagy tanférfiúnak: Alstedtnek, Bisterfeldnek és Comeniusnak bölcséleti műveit, irányát és nézeteit adja elő röviden. Alstedt több bölcséleti munkát irt, de egy nagy tudományrendszer megalkotásának kísérletét két encyclopaediájában nyújtotta. Legfontosabbnak ép honi bölcséletünk szempontjából, a metaphysikát kell tekintenünk, mely tudvalevőleg a létezővel foglalkozik. Az ő bölcsellete lényegileg az aristotelesi: a létező és a lét magyarázatánál érdekesebb nincs. Ramushoz különösen a logikában közeledik. Az által pedig, hogy a metaphysikát és a logikát tanítási tárggyúl is behozták Gyulafehérvárott,

ez irányt jelölt a magyarországi bölcselet fejlődése számára. Alstedt paedagogiai munkásságában is szövetségese volt Bisterfeld H. János. Metaphysikai rendszere nagyon rokon Alstedtével s benne helyenként kiváló szép helyek fordulnak elő. Csak a vázlat alapvonalait nyújtja. Általános jelentőségben messze fölülmúlja Comenius őket, kik bár képzett és tanérferiak voltak, azonban az eszmefejlődés általános történetében majdnem nyom nélkül eltűnnek. Mint az emberi nem egyik legnagyobb nevelője, bő méltánnyal találkozik az eszmefejlődés történetében. Itt csak mint philosophust ismerteti a szerző. Comenius általános bölcselettörténeti jelentőségéről eltérők a vélemények. Főleg magyarhoni bölcseletre való hatását tekintve, megállapítja, hogy mint Apáczai Alstedtnek és Bisterfeldnek, úgy Comeniusnak Bayer, Pósa-házi, Ladiver, sőt Czabán is tanítványai s a bölcseleti szellem, mely nálunk az elméket mozgásba hozta, ezek közvetítésével voltak kapcsolatban az európai bölcseleti áramlatokkal. Ezután szerző áttér ezek jellemzésére. Apáczairól azt mondja, hogy ámbár a magyar bölcseleti irodalom úttörője, mégis a mint nem nyelvész, ki nyelvtant ir iskolai használatra mások nyomán, úgy nem philosophus, ki azért, mert a philosophiát is tanulták, ennek alapvonalait is nyújtja iskolai könyvében, úgy, hogy mások eredményeit használja föl. Apáczaival ellentétben határozottan bölcseleti kutatási cél és szellem jellemzi Bayert, ki úgy látszik, nem volt Comenius tanítványa, de szellemi irányban teljesen hozzá szegődik. Míg Bayer ragaszkodik Comenius philosophiai elveihez, addig két tanítványa sokkal szabadabb állást foglal el vele szemben. Ezek Pósa-házi és Ladiver. Pósa-házi éles eszű, képzett philosophus volt, kit ellenzék jellemez korabeli, majdnem minden philosophus ellen. Végül még Czabán, eperjesi tanár bölcseletéről szól, kivél Ladivernek oly heves vitái voltak az atomok fölött, hogy a medgyesi zsinat forma szerint betiltotta őket. — Joób Lajos *a socialismusról* szóló befejező tanulmányában az egyes socialis irányokról értekezik. Kezdi Angliával, hol Denison Móricz Frigyes lelkész a keresztény socialismust alapította. Alapeszméje, hogy a világrend és a keresztény világnézet közt ellentétnek lennie nem szabad. A munkáskérdést leginkább a keresztény világnézetből és a feleharáti szeretetből véli megoldhatónak. A keresztény socialismus, mint gazdasági irány, kudarcot vallott ugyan, de társadalmi működése még sem volt előny nélküli. A felsőbb osztályok magatartása a munkások iránt kedvezőre változott. Angliában államellenes irányzatú munkásmozgalom nem létezett, az angol munkások a munkabér körüli természetes küzdelem terén maradtak. Legújabbban a socialis irány, mely a munkások részére az államtól kíván védelmet, az önségély elvén alapuló trades unions szövetkezeteiben is elterjedt. Más fajú a mozgalom Irországban. Itt nincs munkásmozgalom, oly értelemben, hogy a munkabéresek a tőke elleni küzdelembe sorakoznának; itt állandó mezőgazdasági és politikai válság van. — Általában észlelhetni, hogy a munkásmozgalmak ott vesznek állam-

ellenes irányt, a hol a társadalmi viszonyok és az államalkat olyanok, hogy a munkásosztályokra természetlen nyomást gyakorolnak. Itt a mozgalom elveszti gazdasági jellegét a politikai és társadalmi mellett; mivel a társadalmi mozgalmak mindenütt magukon viselik az ország történeti és alkotmányi jellemének lenyomatát. E tételre például szolgál Anglia és Írország, de mindenek fölött Oroszország; ellenkező értelemben pedig az északamerikai unio. Ezeknek jellemzése után áttér Németországra, mely a socialismus fejlődése terén sajátos, sok tekintetben legveszedelmesebb példát nyújt. Franciaország, mint mindenben, a socialismus terén is a végletek hazája. Belgium is, előhaladt gyáriparánál fogva sok viszályok és sűrű sztrájkok színhelye. — A munkásmozgalmak fejletlen iparral bíró országokban is jelentkeznek, a milyen Magyarország, a hol munkát találni könnyű, a hol a tőke még sok tért talál befektetésre és a hol a munkásvizonyok árnyoldalai még nem igen nyilvánulnak. Itt a munkásmozgalmak államellenes irányt nem követnek. A munkásosztályok érdekében a főbb államok az emberség szellemében törvényhozásilag intézkedtek, különösen a mi a munkások és hozzátartozóik sorsa biztosítását illeti, baleset következtében beállott munkaképtelenség és utódjaik biztosítását, baleset okozta elhalálozás esetére. Szól szerző ezután II. Vilmos német császárnak a munkások helyzetének javítása érdekében eddig tett intézkedéseiről. A munkásosztály emancipatioja jogosult mindazon kérdésekben, melyek a termelésre vonatkoznak és a melyek a munkaadó és a munkás közötti viszony körül forognak. A socialis kérdés megoldásának érettsége, a munkásosztályok felszabadításának szükségessége leginkább a műveltség fokától függ. — Marczali Henrik *gr. Széchenyi István emlékiratát a dohányregáléről* közli. Széchenyi ezt 1847. júl. 5-én egy hosszú levél kíséretében küldte be gr. Apponyi udvari főkancellárhoz. Szerinte a dohányregále behozása úgy Magyarországra, mint az osztrák birodalomra nézve kiszámíthatatlan haszonnal járna. Ahhoz, hogy a dohányregále már a következő országgyűlésen életbe léphessen, szükséges, hogy 1. az indítványt maga a kormány tegye meg; 2. világosan szemléltethetővé kell tenni a Magyarországra nézve származó hasznot. A jövedelem 6 millió p. forint lenne. Az első 10 évben az állami pénztár a tiszta jövedelem $\frac{2}{3}$ -át kapná, Magyarország pedig $\frac{1}{3}$ -át; 3. hogy a dohányjövedék már a jövő országgyűlésen behozassék, szükséges, hogy a nemesség magára vállalja a házi adó egy részét; mert az ország jobb része méltatlankodik azon, hogy csak a paraszt viseli az ország terhét, a nemes pedig mindenkől kivonja magát. Már pedig ebből a nemes és a gazdag földbirtokos nyer legtöbbet; 4. elkerülhetetlen szükséges, hogy a kormány előterjessze az ősiség eltörlését vagy legalább is módosítását. Nehogy az ősiség eltörlése halálos sebet ejtsen a magyar nemzetiségen, igen fontos volna csak azon föltétel alatt engedni meg az ősiség eltörlését, ha majoratusok és hitbizományok törvényes föllálítása által kellően gondoskodva lesz a jóságok és csa-

ládok állandóságáról. — Pisztóry Mór *az aranyvaluta behozatala Németországon* című Léva-díjjal jutalmazott pályaművéből az első közleményt adja. Ebben a főbb nemzetek álláspontjáról a valuta szempontjából és német pénzverés múltjáról szól. — A szépirodalmi részben Meyer F. K. *Jenatsh György* című regényeiből az első közlemény van; Kozma Andortól *Az öreg úr könyve* című eredeti és *Horatius Postumushoz* című költeménye van Fülöp Imre fordításában. Jakab Elek *Erdély és az északkeleti háború* cikkében Szilágyi Sándornak hasonló című munkájáról ír, mely az Akadémia kiadásában jelent meg s melynek oklevelei II. Rákóczy György véralkata és politikai jelleme felőli fölfogást és véleményt megváltoztatják. Az *Értesítőben* gróf Andrássy Gyula beszédei, Lederer Béla kiadásában, gr. Széchenyi István levelei, III. kötet, kiadta Majláth Béla, Gothard Jenő *«A photographia gyakorlata»*, *«Magyar vagy német színház»* című röpirat vannak ismertetve.

2. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE júliusi számában *ifj. Kubinyi Miklós* folytatja és befejezi *«Árva megye közgazdasági és közművelődési állapota»* című értekezését, melyet az előző számban kezdett meg. A VII. cím a közigazgatásról szól. A közigazgatás Árva megyében oly jó, a milyen az a dívó rendszer mellett egyáltalában lehet. Az érdeklődés az önkormányzati ügyek elintézése iránt csekély, a megyegyűléseken jobbra csak a megyei tisztviselők és körjegyzők képezik a közönséget. A képviselőválasztások és tisztújítások idején valóságos interregnum van; ilyenkor, ha kell, minden megyei tisztviselő egy-egy kortese a kormánypártnak. A községek terhei nagyok; a községi erdők üzeme újabban szabályoztatott s az erdőpusztításnak gátat vetettek. A közegészségügy állása a VIII. cím szerint elszomorító. A nép teljesen érzéketlen a levegő és az ivóvíz tisztasága iránt, mi főleg a gyermekeken boszúlja meg magát. A nép szegénysége miatt a közegészségügyi törvény nem hajtható végre; körorvossal még ma sem bír minden község s a nép ott sem veszi az orvos segélyét igénybe, ahol ilyen helyben van. A IX. cím a közművelődési és nemzetiségi állapotokat vázolja. A gentry műveltség tekintetében semmivel sem áll bátrább más megyék értelmiségénél. Az egész értelmiség számra nem haladja meg az ötödfélszázat. Magasabb műveltségről nem igen lehet szó. A megye népessége hazafiság tekintetében még alig hagy fenn kívánni valót, bár tény, hogy néhány nemzetiségi izgató jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekszik aláásni a talajt. A nép nagy tömege béketűrő, engedelmes, munkás és rendkívül vallásos. A felsővidéki r. kath. papság a magyar állameszme valóságos védbástyája, mit az alsóvidéki ágostai evang. lelkészekről nem lehet elmondani. A felvidéki magyar közművelődési egyeslet Árva megyében nem bírja ellensúlyozni a turócz-szent-mártoni nyomda haza-ellenes irodalmi termékeit s a tót egyletek izgatásaival szemben tehetetlen. A mi a nép lakását és hazáját illeti, az az alsó vidéken sokkal jobb benyomást hagy hátra,

mint a Galiciával határos községekben, hol rendszerint még a lábas marha egy része is a szobába szorul, valósággal megfertőztetve a füsttel telt létkört. A pálinkaital nagyon el van terjedve és káros mértékben fogyasztatik. A népnevelés közepes fokon áll. — *Dr. Teleszky János* «A francziaországi kapuadó-rendszerről» értekezik. A községi háztartásnak legerősebb alapja Franciaországban a kapuadókban van. Ez adók eredete a középkorba nyúl vissza. A király, ki egyedül volt jogosítva adókat szedni, egyes városoknak jogot engedett arra, hogy az oda bevitt és ott fogyasztott egyes cikkek után adót szedhessenek. A forradalom ez adókat eltörölte, de az ancien régime újra életre keltette azokat. A jelenlegi rendszer az 1814. évben kelt «ordonnance» alapján áll. Adó csak a községben elfogyasztott cikkekre vethető és egykép fizetendő az adóvonalon belül termelt és a kívülről behozott javak után. Az adóval sujtható tárgyak köre több változáson ment át a jelen században is. Jelenleg egy általános tarifa van, mely az adó-tárgyakat s a maximális adótételeket megjelöli, de a köztársaság elnöke, ki a kapuadó-szedés jogát engedélyezi, esetről esetre e tételek-nél magasabbakat is engedélyezhet. Az általános tarifa a községeket nagyságuk szerint 6 osztályba sorozza; az első osztály a 4.000 lakost meg nem haladó, a hatodik osztály pedig a 100.000-en felüli lakossággal bíró községeket foglalja magában. Az adótétel nagyobb közsé-geknél természetesen nagyobb lehet, mint kisebbeknél. Kávé, thea és kakaó nem adózthatók meg a községek által, miután ezeket úgy is jellemezni állami adó sújtja. Ellenben a többi élelmi szerek, italok, egy csomó fűtő- és tüzelőanyag, több takarmánynem és az építkezés-nél használt anyagok legtöbbje adó alá vethető. Az iparcikkek elő-állítására felhasznált nyersanyag és tüzelőszer adómentes, a mennyiben az iparcikkre vetett kapuadóból a község adóvonálán belül termelő által fizetett ily adó betudatik a kész iparcikk adójába, vagy, ha ez utóbbiak nem adókötelesek, úgy az előállításukra felhasznált javak kapuadója visszatérítetik. E rendszabály szükséges arra, hogy az adóvonalon belül termelő helyzete a kívülállókéval egyenlősíthessék. A katonaság terhére eső kapuadók fejében a beszállásoló község bizonyos kárpótlást tartozik nyújtani az államkincstárnak. A kapuadó-szedési jog mindig csak bizonyos, előre megállapított időre engedélyeztetik. A beszedési eljárás különböző és ismeri a mi nyílt és zárt városaink közt fenforgó különbséget. E különbség az áru átszállítá-sának eseteiben is fontossággal bír. — A «Közgazdasági havi króniká-ban» *dr. Mandello Károly* számol be a f. é. június hó közgazda-sági eseményeiről, a hozzáfűzött magyarázó megjegyzésekben pedig az Osztrák-magyar államvasút magyar vonalainak államosítását, mint kimagasló fontosságú forgalompolitikai tényt méltatja. — Az «Irodalmi Szemlében» először —*p* ismerteti Havas Miksának «A mezőgazda-sági hitel és a zálogleveles kölcsönök» című, az országos magyar gazdasági egyesületben felolvasott tanulmányát, mely hazai pénzinté-

zeteink jelzálogos kölcsöneiről s különösen záloglevélüzletéről ad felvilágosítást, megróva egyes visszaéléseket és javaslatokat téve a földhitelügy további fejlesztésére. — Azután —y foglalkozik Bernát Istvánnak Holyoake után angolból átdolgozott, a rochdalei takácsok történetét tartalmazó kis füzetével, mely arra a célra van szánva, hogy a szövetkezési hajlamot népünkben éleszsze. — Majd dr. — tárgyalja Tolsztojnak «A pénz» című socialpolitikai tárgyu és a jelenlegi gazdasági jogrendet erős bíráltnak alávető röpiratát, mely a pénzt az erőszak eszközeként hirdeti és minden társadalmi baj kútforrásának tekinti. — A «Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléjében» dr. Ráth Zoltán Schöfflének a «Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft» című folyóiratban a munkásvédelem elméletéről és gyakorlatáról közzétett nagyszabású tanulmányáról ír, ismertette és bírálva az itt felmerülő fogalmakat és osztályozásokat s aztán érintve czikkirónak a nyolczórai munkaidő jelszava alatt ismert mozgalom várható eredményeiről s a házasságban élő munkásnők védelméről táplált nézeteit. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. Vargha Gyula «Oroszország 1883—1890. évi aratásáról» ad beható ismertetést, abból az alkalomból, hogy a német piac megnyílt a gabnánk részére valószínűvé vált, de egyúttal attól kell tartani, hogy e piac Oroszország felé is meg fog nyitni. Oroszország gabnakivitele alig érte még el fejlődésének tetőpontját. A mi a termelést illeti, arra vonatkozólag 1883 óta gyűjtetnek csak megbízható adatok. Oroszországban 24-szer akkora terület van rozsossal bevetve, mint Magyarországon; a búza négyszer, az árpa ötször, a zab pedig tizenháromszor akkora területet foglal el, mint nálunk. A holdankénti átlagos termés azonban nagyon alacsony, mi az extensiv termelés következménye. Az állatok takarmányozása is hiányosnak látszik, mi a gazdálkodás eredményességéből sokat levon. — Végül Fenyvessy Adolfnak a «Közgazdasági és Statisztikai évkönyv» legközelebb megjelenendő évfolyamában «A horvát kvótáról» közölt ismertetését találjuk. — A füzetet a Könyvszemle fejezi be, melylyel együtt annak terjedelme 96 lapra rug.

Ugyane folyóirat (augusztusi) számának tartalma: *Keleti Károly*: «A statisztika hazai és nemzetközi művelése» című értekezésében felveti a kérdést, hogy a statisztika egykor oly fénylő napjai csakugyan hanyatlóban vannak-e, mint némelyek állítják, vagy sem? Tény az, hogy a nagynevű statisztikusok legjava vagy megvált már az élettől vagy elhallgatott. A statisztikai kongresszusok az 1876-ban Budapesten tartott összejövetel óta megszakadtak s az új «Institut international de statistique» derék tevékenységet fejt ugyan ki, de a statisztika mai állapotában távolról sem pótolhatja a kongresszusok tevékenységét, a minthogy a magánszorgalom tudvalevőleg teljesen képtelen azon óriási feladatok megoldására, melyekkel a statisztikai kutatás manapság jár. A statisztikai anyag előteremtése és annak feldolgozása oly apparátust követel, melylyel csak az államok vagy nagy városok bírnak s innét

van, hogy azon országok statisztikáját találjuk legfejlettebbnek, melyeknek kellő szellemi és anyagi erővel rendelkező statisztikai hivatalai vannak. A kongresszusok éppen a hivatalos statisztikának nemzetközi előbbrevitelét szolgálták: a döntő tényezők ott a statisztika ú. n. termelői voltak. Az utolsó kongresszus óta is sokat haladott a világ, új feladatok merültek fel; a szociális kérdést kell megoldani, nagy szükség volna az égető kérdések nemzetközi statisztikai alapon való tanulmányozására. A mi pedig hazai statisztikánkat illeti: annak sorsára kedvezőtlen befolyást gyakorol az a lenézés, melyben ezen ismeretág oly helyről is részesül, a honnét azt legkevésbé várnók; kedvezőtlen hatású volt az egyetemi tanrendszer módosítása is, mely a jogászfűjság túlnyomó nagy részére nézve a statisztikából való vizsgázás alól felmentést jelentett. E körülmény annyival sajnosabb, mert ma már el van ismerve, hogy a statisztikai kutatás az összes társadalmi s általában a tömeges észlelést szükségű tudományok induktív módszere s annak tanítását és tanulását nemcsak megszorítani nem szabad, hanem a jogi tanszakon túl az orvosira és mérnököre is ki kellene terjeszteni. Szükség volna nálunk az egyetemen oly magasabb rendű statisztikai tanfolyamra, melyen a statisztikának gyakorlati alkalmazása mutatnatnék be a legkülönbözőbb élethivatásokra készülő ifjaknak vagy azokban működő férfiaknak. Ez előadásokra csakis egy statisztikai hivatal vezetője vagy képzett képviselője lehet hivatott, ki a statisztikai anyag gazdag tárházával rendelkezik s azt egyúttal fejlődésében s egészében is bemutathatja. Hivatalos statisztikánk további fejlesztésére is szükség van. Értekező megjelöli a fejlesztés irányát néhány példában; hozzátéve azt, hogy a statisztikának a mai igényekhez és a technika mai fejlettségéhez mért átalakítása nem csekély költséggel jár. — *György Aladár*: «A szibíriai nagy pacific-vasútról» ir. E vasút fontossága felülhaladja az északamerikai transcontinentális vasutakét, mert míg emezek csak az Egyesült-Államok akkor néptelen nyugati felét nyitották meg a művelődés számára, addig a szibíriai vasút Európát Kelet-Ázsiával hozza összeköttetésbe, tehát oly vidékkel, hol az emberiségnek közel fele lakik s a hol oly régi kultúra fészke van, minő a roppant területű és népességű Khiná-é. Maga az építendő vasút hossza jelentékenyen meghaladja az északamerikai pacific-vasutakét, még ha azok leghosszabbikát tesszük is az összehasonlítás tárgyává. A terv keresztülvitele katonai szempontnak köszönhető; az angolok kezében levő kanadai vasútösszeköttetést, mely jól szervezett gőzhajtársaságok közvetítésével egyenesen Szibíria partjaihoz juttatná az angol haderőt, ellensúlyozni kellett az ázsiai pacific-vasúttal. A vonal világgazdasági jelentősége rendkívül nagy. Mert bár igaz, hogy Szibíria egy része terméketlen, de viszont tudni kell, hogy vannak oly fekete földjei a rengeteg őserdők mellett s van oly subtropikus része, melyen számítások szerint mintegy százmillió ember volna képes megélni. Aranyban való gazdagsága e vidéknek, vagyis inkább világrésznek

ismeretes; az erdők és legelők ma még csaknem teljesen kihasználatlanok. Az orosz kormánytól választott útirány nem a legrövidebb és gazdasági szempontból nem a legjobb; ámde több, mint valószínű, hogy a pacific-vasút kiépülése maga után fogja vonni a hálózat oly fejlesztését, mely Szibíria termékenyebb részeit és az egész Khinát is összeköttetésbe hozza a távoli nyugattal, mi a világkereskedelem útjának megváltozását jelenti és esetleg azzal a következménnyel járhat, hogy a kereskedelem eleddig passzív szerepet játszó Oroszország válik Ázsia forgalmának főközvetítőjévé. — Végül *dr. Teleszky János* folytatja és befejezi «A franciaországi kapuadó-rendszert» tárgyaló tanulmányát. Ismerteti a szabadraktárak (entrepôts) intézményét, mely lehetővé teszi a kapuadóval terhelt helységek kereskedőinek és iparosainak a nem adóköteles használatra szánt cikkek adómentes beszerzését. Az ellenőrzés a nagyon könnyen történhető visszaélések meggátlása érdekében felettebb szigorú; az óvó rendszabályok meg nem tartása kihágásként büntetettik. Van u. n. fictiv szabadraktár is, mely alatt a tulajdonos valamely e célra szolgáló helyisége értendő. E kedvezményhez az általányozás kedvezménye járulhat, melyet főleg az ipari szabadraktárral bírók vesznek igénybe, mely esetben a beraktározott nyers- és fűtőanyag fejében havi általányt fizetnek, de a házi fogyasztásnál felhasznált ilyenű cikkek után aztán kapuadóval nem terhelhetnek. Az adóbeszedés könnyítése érdekében meg van engedve, hogy az egy osztályba tartozó adókötelezettek egyetemlegesen megválthassák magukat az adó alól. Az általányozás ezen módja azonban csak oly cikkeknel alkalmaztatik, melyeket rendszerint inkább csak egyes ipar-területek szoktak az adóvonalon bevenni s nem az összes lakosság vagy bármely magános. Leggyakrabban a mészárosok és hentesek veszik igénybe ezen kedvezményt. A kapuadó beszedése többféleképp történhetik. Leggyakoribb a házi kezelés, de létezik u. n. regie interesse és u. n. ferme is. A regie interesse a kapuadók hasznosításának az a módja, midőn vállalkozó szedi be meghatározott általány fizetése ellenében az adót, de olykép, hogy az esetre, ha az adó hozadéka ezen általányt s azonfelül megállapított beszedési jutalékot meghaladja, a többletből a község bizonyos arányban részesül. A harmadik mód a közönséges bérlet. Mindkét nemű bérlet versenytárgyalás alapján készült szerződéseken nyugszik. A kapuadók beszedésének negyedik módja az adónak a kincstári közegek által való beszedése. A kapuadók hozadéka a község pénztárába folyik, de a számadások ellenőriztetnek a prefekturai tanács. illetve — 30,000 frankot meghaladó összegeknél — az állami számvevőszék által. Végül az idevágó jövedéki kihágásokról szól értekező. — A «Közzgazdasági havi krónikában» *dr. Mandello Gyula* ezúttal a f. é. július havi eseményekről számol be. — Az «Irodalmi Szemlé»-ben *Acsády Ignác* ismerteti a «Magyarország vizeinek statisztikája» cím alatt a m. kir. kereskedelemügyi miniszter megbízásából az országos m. kir. statisztikai hivatal által

kiadott, Zawadowski Alfréd-től szerkesztett két kötetes művet. A nagyszabású munka egész országos vízvédelmi rendszerünk állapotát, az évtizedek munkájában elért eredményeket, a pénzeszközöket, melyeket azok igénybe vettek, tüzetesen feltünteti; kiterjeszkedik a múlt számos eddigelé ismeretlen tényére, a nagy árvizek történetét érdekesen írja le és számot ad az okozott károkról. Egészben hézagpótló szakmunkával van dolgunk, mely rég érzett szükségnek felelt meg. — A «Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje»-ben dr. — a bostoni «Quarterly Journal of Economics» f. é. júliusi számának Dunbartól a közgazdaságtan egyetemi műveléséről irt értekezését s aztán a Schmoller-féle «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft» legújabb füzetének «Die Rentenhypothek» című, Klemm tollából eredő ezikkét ismerteti és megjegyzésekkel kíséri. — A «Statisztikai Értesítő» első helyén Havas Miksa «Segédszámok és táblázatok összeállítások az arany-ezüst számításához» feliratú számításai állanak, melyek egy csomó viszonyszámot, illetve átszámítási kulcsot s azok alapján véghezvitt átszámításokat foglalnak magokban. — Azután dr. Vizneker Antal állítja össze «Magyarország áruforgalma 1890-ben» című fejtegetéseiben az utolsó év s egyúttal az áruforgalmi statisztikánk keletkezése óta lefolyt időszak egyes éveinek legtanulságosabb adatait; párhuzamot von áruforgalmi mérlegünk és államháztartásunk mérlege közt, kiemelve az azok alakulása közt meglevő összhangot, vizsgálja a bevételnél és kivételnél szereplő árúk összeségének, majd egynémelyiköknök áralakulását és jelzi az árak újabb változásának kedvező voltát áruforgalmi mérlegünk szempontjából. — Végül dr. Ráth Zoltán ismerteti «Az épületek statisztikáját Franciaországban», Boutinnek a párisi statisztikai társaság ülésén felolvasott s a társaság folyóiratában közzétett dolgozata nyomán. Megemlékezik az adatok gyűjtésének módjáról, azok megbízhatóságáról és adja a legfőbb eredményeket, különös figyelemre méltatva a franciaországi szociális állapotokra vonható következtetéseket. — A füzetet 6 lapra terjedő «Könyvszemle» zárja be.

3. A MAGYAR NYELVÖR VII. füzte Szarvas Gábornak «A nyelvtörténeti szótár és a kritika» című akadémiai fölolvását hozza. Bő ismertetését lásd az Akadémiai Értesítő 20. füzetében. — Kicska Emil «A hangsúly és szórend» törvényeit kutató tanulmányában folytatólagosan kifejti, hogy a szórendnek nem a hangsúly a kulcsa, mint azt Brassai magyarázza; de nem okolja meg Joannovics sem a szórend különbségét a «természet szerint nyomatos fogalmak» kategóriájának felállításával, (t. i. hogy «a természet szerint nyomatos fogalmak nem fogadnak el igejelezte nyomatékot»); a szavak egymásutánja a mondatban az értelem két műveletének: a kirekesztésnek és összefoglalásnak törvénye szerint rendeződik. — Balassa József a vonatkozó névmás írásmódjáról szoltában azt vitatja, hogy minden ok az «aki» írásmód mellett bizonyít. mert az ország legnagyobb része

(dunántúl, székelység) így ejti, mellette szól az egyszerűsítés elve s hogy a két szótag közül az első a hangsúlyos s a második a kiejtésben szorosan hozzá fűződik. — Szarvas Gábor «Összehasonlítás és nyelvtörténet» czímmel azt fejtegeti, mennyire fontosak a szavak etymológiájának földértésében a nyelvtörténet adatai s ezt meggyőző példákkal igazolja. — Bélték Kálmán az «*ás, túr, vaj*» rokonértelmű szavaknak jelentését állapítja meg a mai nyelvhasználat alapján. — Zolnay Gyula befejezi a Mátyusfüld nyelvjárásáról irt tanulmányát. E részben a tót és német nyelvnek a dialektusra gyakorolt hatását ismerteti, a mi nagyobb mértékben a szókincsen mutatkozik s közli a figyelemreméltóbb tájszavakat. — Az apróbb közlemények sorából megemlíjük: Steuer János oláhos fordulatokat közöl a székely népnyelvből; az «ira» alakról azt mondja, hogy ez az időalak a székelységben az épen most befejezett, az imént vagy közelebb történt cselekvést jelöli. — Nagyszigethi Kálmán rámutat Csapodi tévedésére, a ki az «agykér» második szótagját mélyhangúnak veszi Páriz Pápai «Pax Corporisa» nyomán. — Zolnai Gyula megemlíti, hogy a palócz *bondzsúr* «bekecs» szó a franczia «bonjour» magyarosított képmása. — Népnyelvhagyományok. Szólások Tokajból. Tájszók. Tiszavidékiek.

Ugyane folyóirat VIII. füzetében Kicska Emil folytatja a «hangsúly és szórend»-ről szóló értekezését. Bírálja a hangsúly kérdésével eddig foglalkoztak véleményét, Szvorényival ő is kétféle hangsúlyt különböztet meg, egy erősebbet és egy gyengébbet, a gyengébbet *mondó*, az erősebbet *ellenmondó* hangsúllynak nevezi. — Lehr Vilmos nem fogadja el a Balogh Péter mondat-definiícióját: a mondat annak a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk. akarunk vagy érezünk, lélektani okokból, de meg az iskolai könnyenérthetőség szempontjából is sokkal szabatosabbnak és kifogás alá nem esőnek tartja az általánosan használtat: a mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése. — Ugyane tárgyban polemizál Balogh Péter Brassával. — Barbarics Róbert a műveltető igének egy sajátos árnyéklatát tárgyalja, a mikor a műveltető ige segítségével a nyers oratio rectát szelűdebb indirectává alakítjuk, pl. «Mostohám ugyancsak *bujtatta* ám kendbe az *ördögöt*» (= azt mondja: ördög bujjék kendbe), «*Menykövel ültet* pipát, *taplót agyon*» stb. — Balogh Péter a többször vitatott genitivus és dativus ügyéhez szól hozzá s az eddigi vizsgálódások eredményeként kimondja: A *-nek* rag eredetileg dativusi rag, genitivusi használata csak későbbi kölcsönzés; a *-nek* ragos szó akkor genitivus, 1. ha a *-nek*-et el lehet hagyni mellőle, 2. ha a *-nek* ragos szó többes száma mellett a birtokszó egyes számú személyragot vehet föl. — Kovács S. János a répczevidéki nyelvjárást ismerteti, fölsorolván részletesen a dialektus nevezetesebb hangtani sajátosságait. — Az irodalom rovatban Simonyi Zsigmond ismerteti a dr. Kiss Áron szerkesztette «Magyar gyermekjátékgyűjte-

ményt». Kiemeli a mű jelentőségét, a benne fölhalmozott becses nyelvészeti anyagot, melegen ajánlja a közönség figyelmébe. — A «Helyreigazítások» rovatában Kardos Albert kerülendőknél ajánlja az «üldöznielek, büntetnielek» szerkezetű alakokat, a melyeket Greguss Ágost is használt. — Simonyi Zsigmond a régi nyelv egy rejtélyes kifejezését: «*uszován* festett ló» a francia *orseille*-ből eredettnek magyarázza. — Népnyelvhagyományok. Babonák Deésről. Példaszók Szolnokról. Népdalok Tapolezáról.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az V—VI. kettős füzetnek első cikkében Boros Gábor a stasimon szerepét Aristophanes vígjátékaiban tárgyalja. Szerző az egyes vígjátékokban található stasimonok részletes fejtegetése után bemutatja, hogy a stasimon a parabasis testvére, de kevésbé mesterkéltszerű, a mennyiben csupán két részből áll, t. i. strophé- és antistrophéból. Tartalma vagy gúnyos kicsúfolás, vagy istenek dicsőítése, s lehet vagy kapcsolatban a darab cselekvényével, vagy állhat külön. Így képez átmenetet a stasimon az apró, jelentéktelen s a cselekvény folyamában előforduló kardalokról a parabasisnak pontosan meghatározott művészi alakjára. A stasimon az epeisodionokat elkülönítő kardal, melyet a kar a már elébb elfoglalt állásban s félkarokra oszolva, olykor táncmozdulatokkal kísérve énekel. — A második cikkben Sebestyén Gyula Imre király troubadour vendégéről értekezik. Peire Vidal provencai költő 1198-ban járt hazánkban; e látogatásáról terjedelmes dalban is emlékezik meg, melyet a szerző pontos prózai fordításban közöl. E dal szereztetésének idejére nézve Diez úgy vélekedett, hogy az 1196 és 1202 közt keletkezett, míg Bartsch létrejöttét 1197-re teszi. De szerző kimutatja, hogy Vidal minden valószínűség szerint 1198 elején járt hazánkban, midőn Imre király aragoniai Constantiával kelt egybe, kinek kíséretéhez a troubadour is tartozott s így legkorábban csak 1198-ban írhatta e dalát. Nem tudni meddig időzött Magyarországon. Imre királyt dicséri, a mi az ő ajkán annyit jelent, hogy a magyar király kegyesen fogadta és gazdagon megjutalmazta. Így nem lehetetlen, hogy hosszabb ideig időzött köztünk; életéről csak az 1202-ik évre vonatkozóan van új adatunk; ez évben a montferrati udvarban találjuk. — Utána ifj. Reményi Ede fejtegeti és tartalom, valamint alak tekintetében hű fordításban közli Szent Ágoston dicsénetét a mennyországról, mire Szeremlei Barna behatóan ismerteti Bessenyei Györgynek egy politikai munkáját, t. i. «A társaságnak eredete és országlása» cz., eddig ki nem adott prózai dolgozatát, melyet szerzője 1803. augusztus 14-én küldött volt meg a sárospataki collegiumnak, honnan az a harminczas években eltűnt és 1877-ig lappangott, midőn Szinyei Gerzson egy pataki család lomtárában megtalálta és a biztos enyészettől megmentette. Bessenyei 1802-ben írta e dolgozatát, melynek öt főfejezete: 1. Természeti szabadság, 2. atyai vezérlés, fiúi engedelmesség, 3. vezérkapitányság, 4. királyság, 5. az egyenlőségben levő különbségről. A munka tehát politico-

philosophiai irányú, a politikus Bessenyei eszméinek rendszeres összefoglalása és szakszerű feldolgozása. Az egész művön végighúzódo főeszme az alkotmányos monarchia dicsőítése és védelme, melylyel Bessenyei egyéb, prózai és verses műveiben is igen sokszor találkozunk. A munka főleg e szempontból igen érdekes. — A hazai irodalom rovatában *Bódiss Jusztin* terjedelmesen ismerteti Szamosi János görög nyelvtanának harmadik kiadását, melyről elismeri, hogy sok dologban javult, de nem oly mértékben, minőt az iskola és a kor megkívánna. — *Erdélyi Pál* bírálja Szaák Lujza könyvét Jósika Miklós életéről és munkáiról, melynek biographiai részéről elismeréssel nyilatkozik, míg a munkák tárgyalása szerint igen terjedelmes és beható ugyan, de túl van halmozva tarka részletekkel, melyek mégsem adnak tömör rajzot. Sok a könyvben a bőbeszédűség és az ismétlés. — *Némethy Géza* igen elismerőleg ismerteti Pecz Vilmos akadémiai emlékbeszédét Pott Frigyes Ágost fölött, és Cicero *De officiis* cz. művének legújabb szövegkiadását Csengeri Jánostól; végre *Balassa József* bemutatja Simonyi Zsigmond kis magyar nyelvtanának hatodik és a felsőbb osztályok számára irt magyar nyelvtanának negyedik kiadását, melyekről kifejti, hogy azok minden tekintetben javultak és most főképp az iskola igényeinek is teljes mértékben megfelelnek. — A külföldi irodalom termékeiből *Vende Ernő* ismerteti Raoul Chélard könyvét: «*La Hongrie contemporaine*», melyről általában (persze első sorban viszonyítva Tissot rajzaihoz) elég kedvezően nyilatkozik, de a könyvnek behatóbban ismertetett irodalmi részéről kimutatja, hogy az teljesen értéktelen, mert tele van félreértésekkel, hibákkal és feltűnő hézagokkal.

A philologiai prózamű-értekezések közül *Marusák Pál* nagy dicsérettel nyilatkozik dr. Takáts Sándornak Péteri Takáts Józsefről irt terjedelmes és önálló könyv alakjában is megjelent tanulmányáról, melyet értékes irodalomtörténeti adaléknak ismer el. E monographia hőse 1767-ben született Keszthelyen, a veszprémi káptalan ügyésze s jószágigazgatója, majd Győr megye főjegyzője volt, és 1821 tavaszán hunyt el. Nem annyira mint író, hanem inkább mint Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Szabó Dávid, Horváth Endre, Verseghy s másoknak lelkes és áldozni tudó barátja érdemes az emlékezetre. Kevesebb elismeréssel szól *Demek Győző* Porubszky Pálnak «*Szinügyi viszonyaink Bessenyei koráig*» cz. értekezéséről, melyről kimutatja, hogy nagyon hízagos és vastag tévedésektől sem ment. Simai Kristóf, Fejér György és Dugonics András nevei sem fordulnak elő e dolgozatban s így természetes, hogy a szerző a piaristák és pálosok nagy érdemeit az iskolai dráma ápolásában teljesen elhallgatja. Pedig e súlyos hibától a Bayer József könyve megóvhatta volna, ha e gazdag anyagárt kellő figyelmére méltatja. — *Erdélyi Pál* érdekes dolgozatnak mutatja be Thúry Józsefnek «*Ősköltészetünk*» cz. tanulmányát, melynek nagy szorgalommal gyűjtött adatai bizonyosságot nyújtanak arról, hogy az

ősmagyar költészet élt és virágzott, de nem szolgáltatnak elég alapot arra, hogy e költészet vizsgálatába mélyebben bele mehessünk. Azért szellemesnek találja ugyan a bíráló a szerzőnek sokszor merész következtetéseit, de minden állításának hitelességeért nem vállalhatna kezes-séget. Ugyanaz a bíráló igen kedvezőtlen ítéletet mond Kapás Aurél dolgozatáról: «Néhány szó Simai Mesterséges ravaszság cz. vígjátékáról», mely úgy felfogás, mint ítélet és előadás tekintetében teljesen el van tévesztve. — Két szláv tárgyú dolgozatot ismertet *Szamota István*: Romanecz Mihály értekezését a Szibinyáni-románczkörről a szerb népköltészetben, melynek értékét lényegesen emeli a tárgyalt románczok ügyes fordítása; és Vojtás Mátyás cikkét a lengyel nép ősmondáiról, mely a hazánkra vonatkozó lengyel hagyományokra is tekintettel van. — *Pete Gedeon* behatóan vizsgálja Pausinger Sándor tanulmányát a német főnevek ejtegetéséről, mely kérdés nálunk az iskola igényeinek szempontjából igen fontos. A bíráló nem találja szerző tárgyalását sem tudományos, sem gyakorlati szempontból sikerültnek és maga fejtegeti a német főnevek declinatióját és állapítja meg az egyes típusokat, melyek a declinatio mintái gyanánt szolgálhatnak. — *Némethy Géza* ismerteti Kincs Gyula cikkét: «A görög nyelv kérdése», mely a görög tanítás szükségességét és hasznát melegséggel és helyes felfogással védelmezi, — és *Balogh Szilárd* tanulmányát a rómaiak kegyes házi isteneiről, mely jó forrásokon alapul és az anyagot kellő tájékozottsággal feldolgozza. Hasonlóképen kedvezően szól *Tóth Kálmán* Jurkovich Emil ily című értekezéséről: «A rómaiak mezőgazdasága», mely megfelel azon czélnek, hogy a tanuló Livius, Vergilius, Tacitus, Sallustius olvasásánál a földművelésre vonatkozólag szerzett ismereteit szer-ves egészszé összefoglalhassa. Végül *Négyesy László* ismerteti Czapáry László cikkét Makáry Györgyről, irodalmunknak ez egyik elfeledett alakjáról, ki mint költő az Auróra-körhöz tartozott, egy emlékezetre méltó verstant irt és az egri gymnasiumnak tanára volt. Különösen sikerült a dolgozatnak életrajzi része, főleg az adatok szorgalmas és lelkiismeretes egybeállítása, továbbá Makáry megjelent műveinek kimerítő jegyzéke miatt, míg szerzőnek aesthetikai fejtegetése és ítélete részben túlságosan általánosságokból áll, részben nagyon elfogult.

Gazdag és sokoldalú vegyesek után következik még *Hellebrand Árpád* könyvészeti adaléka: A magyar philologiai irodalom 1890-ben (601—681. l.), melyben szerző, mint az előző években is, a lefolyt évben hazánkban, főkép magyar nyelven megjelent (a szó legtágabb értelmében vett) philologiai tárgyú könyveket, értekezéseket és cikkeket — ezúttal 2075 számot — összeállítja. Danielovics Kálmán és Mátray Lajos polemikus nyilatkozatai zárják be a 12^{1/2} ívre terjedő füzetet.

A M. T. Akadémia jegyzőkönyvei.

Az Igazgató Tanács harmadik ülése.

1891. június 24-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklete alatt jelen voltak: gr. Csáky Albin, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Keleti Károly, Szász Károly, Szilágyi József, Than Károly, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

31. Elnök úr megnyitván az ülést, üdvözlí gr. Csáky Albin Ő Exciáját, mint az Igazgató Tanács új tagját és fölkéri őt, hogy valamint eddig jó indulatával, ezentúl bölcs tanácsaival is támogatni sziveskedjék az Akadémia működését.

32. A főtitkár fölolvassa az Építési Bizottság június 22-én tartott ülésének jegyzőkönyvét, melyben a bizottság a bérház homlokzatán az újra vakolást és főtést, valamint ugyanott és egyúttal a palotában is az ablakok újra mázolását és kijavítását halaszthatatlanul szükségesnek jelenti ki és e munkára összesen 5725 frt rendkívüli költség megszavazását kéri. — Az Igazgató Tanács, a halaszthatatlan szükség előtt meghajolva, a nevezett munkák foganatosítását elrendeli, a kért összeget az alaptőkéből veendő kölcsönképen megszavazza, s egyszersmind elhatározza, hogy e kölcsön visszatérítésére 1892-től kezdve a költségvetésbe tíz éven át az összegnek legalább is 10 százaléka fölveendő lesz, mindaddig, míg így az alaptőkéből fölvevett kölcsön törleszve nem lesz.

33. A főtitkár jelenti, hogy az adóhivatal erélyes sürgetésére a megelőző hét évért fizetendő illeték-egyenértéket, a melyet az Igazgató Tanács részletekben óhajtott volna törleszteni, egyszerre le kellett fizetni, s hogy e czímen az Igazgató Tanács utólagos jóváhagyása reményében 6500 frt már ki is utalványoztatott. — Jóváhagyólag tudomásul vétetik, a visszatérítésre nézve pedig az előbbi pontban megállapított mód fog itt is követettni.

34. Ezek után az Igazgató Tanács (Szilágyi József ig. tag indítványára) elhatározza, hogy a jövő évtől kezdve «előre nem látható kiadásokra» egy nagyobb összeget fog a költségvetésbe fölvenni.

35. Elnök úr bejelenti, hogy az Emléktábla Széchenyi születésnapjára nem készülhet el, s indítványozza, hogy a leleplezés ünnepe a jövő évi Nagygyűlésre halasztassék el. — Helyesléssel elfogadtatik.

36. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Gr. Csáky Albin és Zichy Antal ig. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés a dán kir. akadémiától küldött okiratokról. A dán tud. akadémia főtitkára Zeuthen ur a kért okiratokat, melyek nagyobb-részt levelekből állanak, s a mennyiben azok dán nyelven irattak francia fordítás kíséretében küldte meg. (Ért. II. 369 l.) Azonban Zeuthen ur még a kívánságunkon túl oly adatokat is közöl velünk, melyekről tudomásunk nem is lehetett. Így C. Molbech «L'Histoire du siècle 1742—1842 de l'Académie Royale Danoise des Sciences et des Lettres» (Copenhague 1843) című művéből kiemeli mindazokat a helyeket,

melyek *Pater Hell*-nek és társának *Sajnovics*-nak kopenhágai tartózkodására és szereplésükre az akadémiában vonatkoznak. Azonkívül «Histoire de l'observatoire de l'université à la tour ronde» című 1826-ban megjelent értekezésből az 1769-iki Vénusátvonulásra és *Pater Hell*re vonatkozó helyeket kiíratta.

Az Akadémiánk nevében kért és immár másolatban kezünk között levő iratok a következők:

1. Kivonat a norvégiai Történelmi szemle II-dik sorbeli 2-dik kötetéből, melyből 1769-iki szeptember haváról keelve közöltek, hogy míg *Hell* sikeresen észlelhetett, addig társai Tromsoeben és Trondhjemben esős idő miatt nem láttak semmit.

2. Gr. Bernstorff miniszter gróf Thott dán államtitkárhoz címzett levele, melyben vele tudatja, hogy *Hell Miksa* rendfőnökeiktől a Vardoehusba teendő útra megkapta az engedélyt. Mellékelve gróf *Buchhoff* bécsi dán követ ugyane tárgyra vonatkozó levele.

3. Gr. Thott levele *van der Luhe* belső titkos tanácsoshoz az expeditio költségeit illetőleg.

4., 5. Gr. Thott az expeditio elszállásolása és eltartása ügyében intézkedik.

6. *Hell* jelentése Thott grófhhoz, melyben az observatorium felépítését és berendezését leírja és visszautazásra más hajót kér, mint-hogy a régi tönkrement.

7. Ugyanaz állandó observatoriumot tervez Vardoe számára.

8. Gr. Thott tetszéssel fogadja *Hell* tervét és további intézkedésig az observatorium meghagyását elrendeli.

9. Gr. Thott intézkedése ugyane tárgyan.

10. *Hell* jelentése gr. Thott-hoz 1769. április 30-ika alatt intézett levélben. *Pater Hell* eddig véghezvitt dolgozatairól tesz jelentést. Rendszeres meteorológiai feljegyzéseket vitt, észlelte a légköri sugártörést, a mágnesű elhajlását és lehajlását, a nehézségi gyorsulás meghatározására ingaórájának járását használta fel; gondosan vizsgálta az éjszaki fény, a tenger-fénylés, a tenger hátrálása tüneményét és az árapály késését a Hold-culminatio után. Ezeken kívül néhány természetrajzi, különösen botanikai feljegyzésről tesz említést. Sajnovicscsal a «lappok nemzetét» tanulmányozza. Egyszersmind reményének ad kifejezést, hogy június 3-ikán és 4-én a Vénusátvonulást és a hat órával később bekövetkező napfogyatkozást fogja észlelhetni. — Elmondja még, hogy Vardoeban mily eszközöket hagy hátra a tervezett observatorium felszerelésére.

11. *Hell* levele június 5-éről, melyben gr. Thott-nak megírja, hogy az átvonulás észlelése teljesen [sikerült, hogy «insonderheit die beyden pretiosen innern Contacten mit aller praecision» teljesen észlelhetette. Hivatkozik arra, hogy a katonatisztek teljes számban jelen voltak az észleléskor és reméli, hogy az angol társak Kjelvigben és Hammerfestben hasonló sikerrel észleltek.

12. *Gr. Thott* jul. 15-én *Hell* áprilisi levelére felel.

13. 1769 július 27-ike alatt *Hagerup* Amtmand *gr. Thott*-nak jelenti Talvigból, hogy a két angol észlelő *Bellay* és *Diksen* kedvezőtlen időjárás miatt nem észlelhettek, hogy ellenben *Hell*-nek az észlelés hallomás szerint teljesen sikerült, a mi Vardoe váltakozó időjárása mellett elég csodálatos valami.

14. *Gr. Thott* 1769 aug. 5-éről keltezett levele, melyben örömet fejezi ki a sikerült észlelés felett, melyről a királynak is tett jelentést.

15. *Gr. Thott* 1769 okt. 30-ika alatt *Horrebow* kopenhágai tanárnak utasítást ad *Hell* és *Sajnovics* kopenhágai tartózkodásából eredt költségek dolgában.

Az ekként kezünkben levő levelek és egyéb okmányok körülbelül mindent magukban foglalnak, a mi a *Hell*-féle expedícióra fontos iratok közül a dán állami levéltárban található. Különös súlyt fektettem azokra a levelekre, melyeket *Hell* nyomban a megtörtént észlelés után írt. Hogy a tüneményt tényleg észlelte, arra nézve a jelenlevő sok tanu és az egész eljárásának nyilvános volta mellett kétségnek alig van helye. Hogy a szomszédos helyeken levő, szerencsétlenül járt észlelők bizonyos bosszúsággal és irigykedő kétkedéssel nézték *Hell* sikerét, ez nagyon is emberi dolog. A kezdetben talán csak odavetett kétkedő megjegyzések később *Lalande* szájában egyes és leplezetlen támadásokká sűrűsödtek, melyekben *Hell* észleléseit koholtaknak állítja. *Lalande* Hellre különösen a miatt haragudott, hogy ez eredményeit a párisi akadémiával nem tudatta, a mi a szerény tudósnak eszébe sem jutott.

Mindenesetre becses adatok ezek *Hell Miksa* 1769-iki expedíciójára nézve, a melyek birtokába a magyar tudományos akadémia a királyi dán akadémia előzékeny eljárása folytán jutott.

2. Különvélemény a görög kiejtés tárgyában.¹ A görög kiejtést leginkább a hajdankori köfeliratokból lehet tudományosan megállapítani, mert *saxa loquuntur*. Én tehát ebből az alapból kiindulván, bebizonyítom, hogy az erasmusi kiejtésnek nincsen semmi tudományos értéke.

I. A VII-ik században Kr. e. Thérában, az aegaei tenger szigetén, a köfeliratokon az E rövid és hosszú *e*-t és *et*-t az O rövid és hosszú *o*-t és *u*-t is jelent. Azonkívül ott van digamma (Ϝ) és Koppa (Q), melyek a latin alphabetumban még most is szerepelnek. (*Franzius*: Elementa epigraphices graecae p. 42, 49, 51—56, és *Kirchhoff*: Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets p. 44 és I. tábla VIII).

¹ Fölvasta *Télfi Iván*, a m. t. Akadémia összes ülésén 1891. június 22-én. — Az I. osztály véleményét, melyet az összes Akadémia is elfogadott, a júliusi füzetben közöltük.

Ha tehát ε helyett csak ε -t s u helyett csak o -t irtak a théraiaiak, világos, hogy ott az írás nem volt a phonetikai, vagyis, az írás nem egyezett meg a kiejtéssel, s minthogy a digamma és koppa a hetedik századnál sokkal előbb volt szokásban, azért Homér költeményeit nem olyan kiejtéssel olvassák az erasmianusok, a milyennel azokat a VII-ik században Kr. e. a théraiaiak olvasták. Ezt az is bizonyítja, hogy a digammából lett ypsilon mint F-t és V-t ejtették ki. Tehát $\alpha\delta\tau\acute{o}\varsigma$ nem hangzott mint *autos* vagy *aútos*, hanem mint *aftos*. Ezt elismerik az összehasonlító nyelvészek is, mint Benfey, Mayer Leo, Curtius György. (L. *Ebeling*: *Lexicon Homericum* « $\alpha\delta\tau\acute{o}\varsigma$ » alatt.)

Azért írta Curtius György (*Grundzüge der griech. Etymologie*. 2-ik kiad. p. 499.) hogy Alcaeus 41-ik töredékében az $\varepsilon\gamma\chi\epsilon\upsilon\varsigma$ mint $\varepsilon\gamma\chi\epsilon$ olvasandó, nem pedig mint *enheue* vagy *enheüe*.

II. A VI-ik században Kr. e. egy korinthusi fölíraton $\sigma\phi\omicron\varsigma$ áll, mely helyett később $\sigma\beta\omicron\varsigma$ -t találunk. (Kirchhoff p. 80. I. tábla XV.) Következőleg, midőn σ helyett β -t irtak, ennek a hangja majdnem azonos volt a V-hanggal. Azért írta Curtius György (*Grundz.* p. 614): «Dass unter allen nach dem Hinschwinden des σ üblichen Zeichen der griechischen Sprache keines einen dem W-Laut näherliegenden Laut bezeichnete, als β , kann als feststehend betrachtet werden. Freilich muss β von jeher einen ungemein weichen zu W hinneigenden Laut gehabt haben, der nach und nach völlig in diesen überging.»

Attikai fölíratokon ε helyett ι áll, mint $\sigma\iota\kappa\tau\epsilon\iota\omicron\varsigma$, $\sigma\iota\kappa\tau\epsilon\iota\omega\upsilon$ helyett $\sigma\iota\kappa\tau\iota\omicron\varsigma$, $\sigma\iota\kappa\tau\iota\omega\upsilon$. (*Meisterhans*: *Grammatik der attischen Inschriften*. 2-ik kiad. p. 142.) De egy más fölíraton ε helyett ε is áll, mint $\mu\epsilon\lambda\epsilon\delta\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\upsilon$ helyett $\mu\epsilon\lambda\epsilon\delta\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\upsilon$ (*Meisterhans* u. o.). Ha tehát a kőfaragó ε helyett ι -t vagy ε -t vésett a kőre, nagyon természetes, hogy ezt azért tette, mivel a közönséges beszédben mindig csak ι -t vagy ε -t hallott az olyan szókban, melyeket a műveltek ε -val irtak. Továbbá attikai fölíratokon $\omicron$ helyett o áll; péld. $\mu\epsilon\theta\omicron\upsilon\upsilon\tau\alpha$ helyett $\mu\epsilon\sigma\theta\omicron\upsilon\tau\alpha$. (*Meisterhans* p. 21.)

Ha tehát az erasmianusok a fölébbi szókban az ε -t és ι -t még is mint ε -t s az o -t mint u -t ejtik ki, világos, hogy ellenmondanak önmagoknak, mert egyrésztől azt mondják, hogy az írás megegyezett a kiejtéssel s másrésztől mégis a kiejtésök ellenkezik az írással.

Egy attikai fölíraton a kemény hehezet jele (H) majd megvan, majd hiányzik, péld. $O\delta = \delta\delta$. $\text{H}\varepsilon\rho\mu\epsilon\varsigma = \text{'E}\rho\mu\acute{\eta}\varsigma$. (*Franzius*: p. 100.)

Akkor tehát Attikában a kemény hehezetet részint kimondták részint nem, s η helyett ε -t irtak.

Más attikai fölíratokon υ helyett csak u áll, mint $\upsilon\acute{\iota}\delta\varsigma$ helyett $\delta\acute{o}\varsigma$. (*Meisterhans* p. 113.) Az υ : tehát nem volt diphtong, hanem egyszerű hangzó.

Mind ebből világos, hogy akkor Attikában Homér, Hesiod, Archiloch, amorgosi Simonides, Tyrtaeus, Alkman. Mimnermus, Sappho, Alcaeus, Solon. Anakreon, Theognis költeményeit más kiejtéssel olvasták, mint az erasmianusok.

III. Az V-ik században Kr. e. egy attikai fölíraton η helyett ϵ , $\sigma\sigma$ helyett σ , α helyett ϵ fordul elő, péld. $\tau\omicron\delta \alpha\upsilon\tau\omicron\delta$ helyett $\tau\omicron \alpha\upsilon\tau\omicron$, Αλκμαιονίδης helyett Αλκμεονίδης . (Franzius p. 113.) Tehát az írás nem egyezett meg a kiejtéssel. S különösen kiemelem, hogy akkor az α mint $\bar{a}$ = e hangzott. Mert miképen véshetett volna a kőfaragó α helyett ϵ -t, ha a mindennapi életben nem hallotta volna mindig az *Alkmeonid* nevet és soha sem az *Alkmaionid*-ét?

440-ben Kr. e. az attikai adójegyzékekről szóló kőfelíratokon $\Pi\omicron\tau\iota\delta\alpha\iota\alpha$ helyett $\Pi\omicron\tau\iota\delta\epsilon\alpha$ áll, azaz, α helyett ϵ . (Böckh : Staatshaushalt der Athener. 2-ik kiad. II-ik köt. p. 470 és 722.) Ez ismét azt bizonyítja, hogy a kőfaragó mindig csak *Potideát* hallott emlegetni és soha sem *Potidaia*t, különben nem véselt volna α helyett ϵ -t.

Számos attikai fölíraton ϵ helyett csak ϵ áll, mint $\epsilon\pi\epsilon\sigma\tau\alpha\tau\epsilon = \epsilon\pi\epsilon\sigma\tau\alpha\tau\epsilon$, $\sigma\phi\epsilon\lambda\omicron\mu\epsilon\nu\alpha = \sigma\phi\epsilon\lambda\omicron\mu\epsilon\nu\alpha$, $\pi\omicron\lambda\epsilon\varsigma = \pi\omicron\lambda\epsilon\iota\varsigma$, $\sigma\pi\epsilon\rho\alpha\varsigma = \sigma\pi\epsilon\iota\rho\alpha\varsigma$. (Franzius p. 127.) Ha tehát az erasmianusok a fentebbi szókban az ϵ -t mint ϵi -t mondják ki, világos, hogy kiejtésök nem egyezik meg a Kr. előtti V-ik század attikai írásával.

Attikai fölíratokon υ és ι fölcseréltetnek, péld. Κυνδογς és Κυνδονγς . (Meisterhans p. 23.) Az υ tehát mint i hangzott.

Volt-e az υ -nak valaha $\bar{u}$ -hangja, azt a fölíratokból nem lehet bebizonyítani, hanem irodalmi forrásokból gyaníthatni csak. Ahrens (de linguae graecae dialectis. I. p. 180) azt mondja, hogy a boeotok és lakónok υ helyett σ -t használtak; péld. $\kappa\acute{\omicron}\nu\epsilon\varsigma$ helyett $\kappa\omicron\upsilon\epsilon\varsigma$. Valószínű tehát, hogy mielőtt az υ -nak i -hangja volt, az u és i közé eső hanggal bírt; ilyen pedig az $\bar{u}$. De ebben a században az υ -nak már i -hangja is volt Attikában.

422-ben Kr. e. attikai fölíratokon η helyett ϵ áll; péld. $\sigma\upsilon\beta\acute{\eta}\nu\eta$ helyett $\sigma\upsilon\beta\acute{\iota}\nu\eta$, Ιφαιστιανων helyett Ιφαιστιανων . (Meisterhans 15 és 92.) Tehát $\eta = i$.

Az V-ik században sem egyezett meg tehát az írás a kiejtéssel.

IV. A IV-ik században Kr. e. attikai fölíratokon ϵ helyett ϵ és $\sigma\sigma$ helyett σ áll; péld. Ἀριστοκρατος ... Ἀριστοκρατους , $\alpha\rho\rho\omicron\rho\omicron\nu$ = $\alpha\rho\rho\omicron\rho\omicron\nu$, $\chi\epsilon\rho\omicron\varsigma$ = $\chi\epsilon\iota\rho\omicron\varsigma$. (Franzius p. 154.) Tehát Euklid archon után sem egyezett meg az írás a kiejtéssel.

Attikai fölíratokon υ helyett csak υ fordul elő; péld. $\kappa\alpha\tau\epsilon\alpha\gamma\omicron\iota\alpha$ helyett $\kappa\alpha\tau\epsilon\alpha\gamma\omicron\alpha$. (Meisterhans p. 46.) Tehát υ : nem volt diphtong.

Más attikai fölíratokon ι helyett υ áll, mint $\eta\mu\upsilon\sigma\upsilon = \eta\mu\iota\sigma\upsilon$. (U. o. p. 22.)

Szintén attikai fölíratokon ι helyett η van, mint Μελισσανδρου helyett Μελησανδρου . (U. o. p. 15 és 92.)

332. és 321. között Kr. e. írta Plato *Kratylos* című munkáját, mely megerősíti a kőfelíratok bizonyítványát. Ott ugyanis azt olvassuk (418, B), hogy a nők, a kik a régi kiejtést megőrzik, a *nappalt* (dies, Tag) *imera*-nak ejtik ki, s hogy mások *émera*-t mondtak, a mostaniak pedig *hémerá*-nak ejtik. Ebből világos, hogy az *ἡμέρα* szó legrégebb

kiejtése *iméra* volt. épen úgy mint a mai görögöknél; de az is látszik, hogy akkor e szóra nézve trialismus uralkodék. Innen lehet megmagyarázni, hogy Kratinus ebben a században a juhok bégetését βῆ βῆ által fejezte ki, mert az η-t e helyett használta. De az is lehetséges, hogy az ő kéziratában nem η, hanem ε vagy αι állt, melyeknek akkor, a mint láttuk, szintén e hangjok volt.

Azt kérdezik az erasmianusok, hogy miért hozta volna be Euklid az η-t mint i-hangot, ha a régen meglevő ι-t használhatta volna? Én is kérdezhetem, hogy miért hozta volna be Euklid az η-t mint e-hangot? Hiszen a hosszú e megjelölésére megvolt az ε s még Euklid után is sokáig e helyett állt.

Azt is kérdezik, hogy miként jöhettek volna hajdan arra a gondolatra, η alá ι-t írni, ha maga az η is i volt? Ezt az etymologia miatt kelle tenniök. Tekintsük csak az εἶδω szót. Ennek a plusquam-perfectumban a többes 3-ik személye ἔειπεν, összevonva εἰσεν-ből; következőleg szükséges az alióta, hogy ἔειπεν-től (valának) megkülönböztessék.

Attikai fölíratokon többször hiányzik a kemény hehezet jele (H), mint Ηερον, Ηερεα helyett Ιερον, ερεα. (Franzius, p. 173.)

E század végén attikai fölíratokon ε helyett ι áll; péld. συμφεριν = συμφέρειν. (Meisterhans p. 38.)

Világos tehát, hogy a köfaragó a közönséges beszéd szerint *szimferin*-t mondott.

V. A III-ik században Kr. e. attikai fölíratokon ε és ι fölcseréltetnek, mint χιρίδια = χερῖδες, Λυσίου = Λυσίον, ἄπμι = ἄπειμι. (Meisterhans p. 38.)

Egy attikai fölíraton ο helyett αι áll; péld. Ποιανειψων = Ποανειψων. (U. o. p. 46.)

Innen lehet megmagyarázni Thucydideus helyét (II. 54), a ki azt beszéli, hogy midőn Athénben 429-ben a pestis dühöngött, megemlékeztek az emberek erről a régi jóslatról: «jönni fog a dóri háború s vele együtt a λοιμός». Ekkor vitatkoztak az emberek, vajon a λοιμός *pestist* jelent-e vagy *éhínséget*? De az *éhínség* λιμός-nak iratott. Miként vitatkozhattak tehát, ha a λοιμός mint *loimos* hangzott? Hiszen akkor világos lett volna a különbség a kiejtésben, t. i. *loimos* és *límos*. Ez a vita azt mutatja, hogy e két szó kiejtése között vagy épen nem vagy nagyon csekély különbség lehetett, s hogy már akkor az αι mint ü hangozhatott.

Sok attikai fölíraton αι helyett ο áll, mint οἶοῦ, οἶόν helyett οου, οον. (Meisterhans p. 47 és 113.)

VI. A II-ik században Kr. e. Teos fölíratán fölcseréltetnek ε és ι, mint δμειν = δμιν. (Viereck: Sermo graecus quo senatus populusque romanus usi sunt. p. 2.)

Egyiptomi papyrusokon fölcseréltetnek αι és ο; péld. ἀνόγω = ἀνοίγω. (Meisterhans p. 46.) Akkor tehát Egyiptomban az αι = ο

valószínűleg mint *ū* hangzott. De az *oi*-nak különféle vidékeken *ō*-hangja is lehetett, mert a rómaiak azt *oe* által fejezték ki.

Az egyiptomiak *i*-hangját a görögök *η* által fejezték ki, mint *Mesori* = Μεσορή. (*Letronne*: Inscription grecque de Rosette.)

Attikai föliatokon *oi* helyett 32-szer *o* áll az *οἶος* szóban, (*Meisterhans* p. 47.)

Plautus a görög λῆροι-t *liroe*-nak írta (*Poenulus* I, 1, 9). Tehát a görög *η* helyett *i*-t s az *oi* helyett *oe*-t alkalmazott.

VIII. Az I-ső században Kr. e. egy káriai föliaton *η* által van kifejezve a latin *i*, péld. Καλοῦσιω = Calvisio; szintúgy egy délosi föliaton Παβήριον = Rabirium. (*Bulletin de correspondance hellénique*, VI, p. 608; XI, p. 225 és *Viereck*: Sermo graecus p. 41, 56.)

Cicero is az *η*-t *i*-nak mondta ki; mert Verres elleni beszédében (II, 4, 24) és Muraena védelmében (XII, 26) a görög δίκης ἐνεκα-t *dicis causa*, nem pedig *dicis causa* által fejezi ki.

A görögök a latin *v*-t ypsilon által adták vissza, mint Οκτάσιος = Octavius, Μεβίσιος = Mevius. (*Viereck*: Sermo graecus p. 57.)

Mytilene és Mylasia föliatain *ει* és *ι* fölcseréltetnek, péld. ἀφισιτω = ἀφιέτω, ἀποβαλιν = ἀποβαλεῖν. (U. o. p. 8, 47.)

Azért bevallja Blass is, a föerasmianus (p. 40, 55, 58), hogy az *ει* már a legrégibb emlékeken sokszor *i*-vá lesz, mit Ποσειδών = Ποσειδών, Χίρων = Χείρων s hogy a Kr. előtti III-ik század végétől kezdve az *ει* általában mint *i* hangzott.

Strabo ezt a latin nevet *Novum Comum* így írja görögül Νοβουκομουμ (V, I, 6). Nála tehát β = v.

VIII. Az I-ső századba Kr. u. Pompeji föliatain *αι* és *ε* fölcseréltetnek; mint ἐνθάδαι = ἐνθάδε, εἰσάιται = εἰσέτω. Ezt maga Blass mondja. (p. 67 a jegyzetben.)

Attikai föliatok a latin *v*-t görög β által fejezték ki, mint Venustus = Βενόστιος. (*Meisterhans* p. 60.)

IX. A II-ik században Kr. u. attikai föliatokon *ι* helyett *ο* áll; péld. Μουσιχίων h. Μουνοχιών. (*Meisterhans* p. 23.) — A kereszténység az *η*-et *i* által fejezte ki; péld. a κύριε ἐλέησον-t mindig így írta és mondta ki: *Kirie eléíszon*, nem pedig *küríe eleészon*. A nagyhéten az ἐλέησον ἡμᾶς-t mindig így ejtette ki: *eléeíszon imász*, nem pedig *eleészon hémász*.

Attikai föliatokon *αι* és *ε* fölcseréltetik; péld. Πλαταιῖς helyett Πλαταιῖς, Πειραιῖος helyett Πειραιῖος (*Meisterhans* p. 27.) Itt megjegyzem, hogy a szanszkritban is *ai*-ből *e* lesz; péld. *bharait*-ből *bharet* (vinne), *acsvai*-ből *acsve* (lónál, lóval). Így tanítja ezt Schleicher (*Compendium der vergleichenden Grammatik*, 2-ik kiad. 14. §.) és Bopp (*Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache*, p. 1 és 12). a ki ezt mondja: «Wilkins és Colebrook tanúsága szerint az *ai*-nak olyan hangja van, mint az angol *where*, *there* szókban az első *e*-nek.

Azt mondják az erasmianusok: a német *Kaiser*-ből lehet

következtetni, hogy a görög *καίσαρ* mint *kaiszar* hangzott. De a görögök e szó által a latin *Caesar*t fejezték ki. Tehát be kellene bizonyítani, hogy a latin *Caesar* mint *Czaiszar* vagy *Kaiszar* hangzott. Ezt csakugyan nehéz volna bebizonyítani; annál kevésbbé, mert az ó-főlnémetben volt *cheisar*, az ó-szászban *kesar*, az ó-frizben *keser*. (Grimm és Sanders szótára). Attikai fölíratokon a latin *v-t* görög β által találjuk visszaadva; péld. Vegetus = Βέγετος, Flavius = Φλάβιος. (Meisterhans p. 60).

X. A főlebbiek szerint következő a tárgyalt betűk kiejtési évkora:

α	mint e	2600 éves
$\alpha\upsilon$	> af, av	2600 >
β	> v	2200 >
$\epsilon\iota$	> e és i	2500 >
$\epsilon\upsilon$	> ef, ev	2600 >
η	> i	2400 >
η	> e	500 >

t. i. VII-ik századtól a III-ik századig bezárólag.

$\omicron$	mint i	2400 éves
$\omicron$	> ő	400 >
υ	> i	2400 >
υ	> ü	400 >
υ	> v	2300 >

Ellenben az erasmusi kiejtés csak 446 éves. Innen láthatjuk, hogy az erasmianusok alaptalanul vádolják oktalanságról a hajdani görögöket, ha a $\lambda\epsilon\iota\pi\omega$, $\lambda\iota\pi\epsilon\upsilon\iota\nu$, $\lambda\epsilon\lambda\omicron\iota\pi\alpha$ szókban egyféleképen mondták ki az $\epsilon\iota$ -t és $\omicron$ -t. Ez nem egyszerre s nem ugyanegy helyen történt. A $\lambda\epsilon\iota\pi\omega$ előbb *lépó* s különféle vidékeken *lipó* volt a kiejtésben; $\lambda\iota\pi\epsilon\upsilon\iota\nu$ is mint *lipén* és *lipín* a $\lambda\epsilon\lambda\omicron\iota\pi\alpha$ pedig vidékek szerint mint *lelúpa*, *lelőpa*, *lelúpa* hangzott.

Jól mondja tehát a görög főconsul emlékirata, hogy az erasmusi kiejtés új és hamis, a jelenkori görögöké pedig régi és valódi. Nem is kell rajta csodálkozni, hogy emlékiratában kemény kifejezésekkel él az erasmianismus ellen. Mert melyik magyar ember nem bosszankodnék, ha egy idegen akarna minket tanítani, hogy miképen ejtsük ki a magyar szokat? Ha azt mondaná, hogy mi rosszúl ejtjük ki az *ördög* szót, mert azt régenten *ewrdewgh*-nek írták, nem nevetnénk-e az ő merészségén? Mi az ő kedvéért nem fogjuk az *ördög*-öt *ewrdewgh*-nek kimondani.

XI. A hangmennyiségre nézve is tévúton járnak az erasmianusok, midőn azt mondják, hogy a jelenkori görögök elvesztették a régi hangmennyiséget. A hajdankoriak sohasem beszéltek hangmennyiségleg, hanem mindig a hangsúly szerint. A hangmennyiség csak a költészetben, mint a művészet alkotásában uralkodék. De ebben is sokszor rövid hangzók, éles hangsúlyuk miatt, mint hosszúak s megfordítva hosszú hangzók a thesisben mint rövidek szerepeltek. Ha tehát a nép

meg nem ütközött azon, hogy a rhapsodok hosszú hangzókat röviden és rövideket hosszúan ejtettek ki, világos, hogy a nép nem törődött a quantitással, hanem a hangsúlylyal. Ezt bizonyítja Longinus is a Hephaestio Enchiridionához írt Prolegomenáiban (147. l.) midőn ezt írja: «a prózai beszédben elhallgatott sok versmérték rejtve marad... Demosthenesnél találhat valaki egy heroikus verset, mely észrevétlen maradhatott. *mivel a kiejtés prózai volt.*» De már Demosthenes kora előtt is (mondja Hephaestio 34. l.) a vígjátékírók az életet utánozván, úgy akartak látszani, hogy *kötetlenül* beszélnek, nem pedig *versmértékben*. Innen világos, hogy a komikusok korában az attikai emberek nem hangmennyiségileg, hanem hangsúly szerint beszéltek.¹

XII. Némelyik azzal ijesztget, hogy a jelenkori görögök kiejtésének behozatala által tönkre tételnék a nyelvtudomány! Ettől ugyan komoly ember meg nem ijed. Ha az angolok- és francziáknak van nyelvtudományuk, daczára annak, hogy kiejtésök különbözik az írástól, mi akadályozhatná a magyar embert, a görög szók eredetét az orthographiája szerint kutatni? Halljuk csak az erasmianus Stiert, a ki így ír (Neue Jahrbücher für Philologie. LXX. köt.): «Man kann vollkommen zugeben, dass seit Alexander die Sprache der Gebildeten *der heutige Itacismus gewesen sei*... Der Gelehrte, der sich mit griechischen Schriftdenkmälern aus den verschiedenen Jahrhunderten beschäftigt, und dem sich dabei das Bedürfniss aufdrängt, dieselbe Sprache überall gleich auszusprechen, *muss die neugriechische Weise wählen.*»

Curtius Györgynek, szintén egy erasmianusnak, vallomása pedig így hangzik: «Man kann sagen: die wirkliche Aussprache des Griechischen, wie es etwa die Attiker um das Jahr 400 v. Chr. redeten, ist nicht vollständig zu ermitteln; wir schliessen uns also lieber dem Gebrauche der Neugriechen an, weil wir hier doch etwas festes und nebenbei den Vortheil haben, eine noch heut zu Tage lebendige Sprache leichter zu erlernen. (Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst. 1853, 29. sz.)

Befejezés. Mindezeknél fogva azt ajánlom, hogy a közoktatásnál az erasmusi kiejtés helyett a jelenkori görögöké hozassék be.

¹ Erről a tárgyról bővebben irtam az amsterdami 'Ελλάς-ban (1891. 1-ső füz. 13—20. l.) e cím alatt: *Betonung des Hellenischen*, hol bebizonyítom, hogy a jelenkori görögök megtartották a klasszikai kor hangsúlyozását.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. október 15.

10. FÜZET.

Selmecz környékének geológiai leírása.*

Selmecz Magyarország oly vidéke, mely nemcsak ezeréves bányászatánál, de geológiai viszonyainál fogva is sok tudóst foglalkoztatott; igen is megérdemli tehát, hogy a tudomány mai állása szerint nagyobb részletességgel dolgoztassék fel, mint eddig történt. Erre törekedett e monográfia 59 ív szövegben s egy nagy atlaszban.

Két részre oszlik: az elsőben le vannak írva az egyes kirándulások, melyeken az adatok főleg gyűjtettek; a másodikban a geológiai viszonyok petrográfiai alapon rendszeresen tárgyaltnak.

Az irodalomból, melynek régibb korszakát Beudant, az újabbat Lipold oly részletesen közli, csupán az újabb mozgalmat említi meg s általában csak azok munkásságát emeli ki, kik elegendő adatot gyűjtöttek arra, hogy egyszersmind geológiai térképet is készítsenek. Az ily geológiai térkép Selmecz környékének ismeretét időszakonként mintegy lezárta s állandósította. Öt ilyen időszak van: az első geológiai térképet Selmecz környékéről Beudant készítette (1822.), a másodikat 31 év múlva Pettkó (1853.), a harmadikat 13 év múlva b. Andrian (1866.) a felületen, és egy évre reá Lipold (1867.) a bányákban, erre következett 20 év múlva a szerző térképe egy atlaszban, szelvényekkel.

Az I. részben a főbb kirándulásokból 8 a felületre, 4 a legtanulságosabb bányákra esik, melyek adatait a felületig folytatja és összhangzásban tartva szelvényben fejezi ki.

1. Az első kirándulásnak veszi a *Kozelniki völgy*-et, a melyben ez az, melyen most a legközönségesebben jutunk Selmeczre. Ez a vasút völgye Garam-Berzenczéről fel a hegyi pályán, Béla-

* Dr. Szabó József: Selmecz környékének geológiai leírása. 4r. 488 l. Egy atlaszszal 9 nagy folió-lapon, két a szöveghez fűzött térképpel és 55 szövegközi ábrával. Budapest, 1891. Ára 16 frt.

bánya mellett, a Kalvária-hegy körül Selmeczre. A Kozelniki völgy egy hosszú kimosási trachitvölgy, mely nemcsak geológiai tekintetben nyújt sok feltárást, de Bélabánya táján már érczeléreket is tartalmaz. Talált itt új lelőhelyet levéllenyomatokra trachitufában; itt van egy hely, hol a Biotittrachitban mély fúrást csináltak 424 méterre, a nélkül, hogy változást találtak volna benne. A fővölgyből a mellékvölgyekbe tett kirándulást, hogy a völgy oldalán mutatkozó trachitfaj kiterjedéséről tudomást szerezzen; a Bélabányai szakasznál betért a szép Halcsi völgybe, hol a nagy Hipersten kristályokat tartalmazó Piroxenandesiten kívül, a riolitos külsejű Biotittrachitok között Biotit-orthoklas-riolitot is választott ki.

2. Selmeczre érvén, kirándulását mindenekelőtt a *Kalvária-hegy* tájékának irányozza, ez képezvén a legdominánsabb pontot tájképileg is. Környöskörül járván, a sok érdekes részlethől tán legjobban kiválik, hogy a Kalvária-hegy legmagasabb kis nyergétől kezdve húzódik egy trachittufaréteg Barnaszénnel; úgyszintén azon nevezetes fölfedezést tette, hogy a Biotittrachitot, legyen az bármennyire elváltozva esetenként, arról lehet biztosan felismerni, hogy felületén vagy repedései falán fönnebb *Adulárok* képződnek apró kristályokban. A Kalvária-hegytől keletre van a Kisiblyei bazaltfeltörés, melynek fontossága az, hogy biztosan megállapíthatni, hogy az a Biotit-Andesintrachiton tör keresztül s abból zárványt is tartalmaz, tehát nálánál fiatalabb. Végre ezen kirándulásba foglalja be Kisiblye és Kolpach között a Biotittrachit barlangszerű egykori fejtését, a melyből Selmecz legrégibb épületeihez használták fel az anyagot. Nevezetes adat fűződik ezen közethez, a mennyiben a mostani bányászakadémia régi kővei között egészen az itteni pirosas riolitos Biotit-Andesintrachithoz hasonló anyagot találtak, a melyben docimastikai meghatározással annyi aranyat találtak, hogy a munkáltatás kifizetné magát.

3. *Vereskút* nevezetes szerepet játszik Selmecz topográfiájában; ez zárja be északról a selmeczi völgyet, de másrészt a szekér-út is fölvezet reá, mely aztán egyrészt a Paradicsom-hegyre s ennek folytatásaképen a Tanád-gerinczre vezet, másrészt a vízválasztót képezi éjszaknak és nyugatnak, a melyről leereszkedve, két igen fontos völgybe, Vihnye és Hodrusra juthatunk.

Ezen kirándulás néhány főpontjaként a következők említhetők meg. A várost elhagyva, az ú. n. bélabányai hegy a vízválasztó Selmecz- és Bélabánya között, voltaképen a *Jánostelér*. Ez az agyagos telérek képviselőjeképen oly feltáráspan van meg, mely a tanulmányozásra alkalmassá teszi. Tovább haladva a *Mihály-akna* felé kanyarodhatunk, hol a leghíresebb telérek

egyikének, a Spitaler-telér kibúvását és alakulását látjuk. Az érczeknek csak hűlt helye van, de hogy mi módon fordultak elő, arról a felszínen jó fogalmat szerezhetünk. Főlebb menve, a *Heklststein* quarcezszikla tűnik fel, mit szerző vándorkőnek tart, de nem azon értelemben, mint a negyedkori vándorkövek, hanem olyannak, a melyet, mint paleozói réteggkőzetet, a feltörő trachit elszakított és feltolt.

Elhagyva a Heklstteint, a Vereskút gerinczére érni fel, honnét gyönyörű panorama nyílik délnek, mely a szemet egész a vácsi hegyig (Naszál) engedi elhatni. Itt egyszersmind a Paradicsomhegy tővénél levén, annak kutatására is jó alkalom nyílik. Ezen feltűnő topografiai eleme Selmecz tájképének az ő gyér erdőszakállas éjszaki oldalával más trachitból áll, mint a Vereskút és a Selmecz völgyének felső része, t. i. Biotit-Andesintrachitból, mit a Vereskút Piroxén-Andesitja emelt. A Tanádgerincz a Paradicsomhegy folytatása délnyugat irányban, tehát jó alkalom van annak erdőtlen tetejét innét tekinteni meg. A Tanád-gerincz is vízválasztó lévén keletnek és nyugatnak, szintén elragadó szépségű képet nyújt. Kőzete Piroxen-andesit, melyben a selmeczi telérek vannak kiképződve, minélfogva a Tanád keleti oldalán a legrégibb bányamíveleteknek nyomaival bőven találkozunk.

4. A *Hodrus-völgy*-be a Vereskútról hirtelen ereszkedünk le gyönyörű fenyves hegyoldal serpentináin. A kőzet változik s e változás után sokáig marad meg egyformán. A mi eddig főleg követett bennünket, a fekete, egyöntetűnek kinéző Piroxen-andesit elhagy és egy tarka trachit sok Biotittal, Amphibollal, Quarcczal nagyszemű szövettel vergődik uralomra nemcsak kőzet-tanilag, de bányászatilag is, mert az ezen nevezetes völgybeli ércz-telérek benne találtatnak. A legelső bánya az Aranyasztal-tárna, most újra üzembe van véve és a tanulmányozást megérdemli. Fontos továbbá a Józseftárnai völgy, főleg petrografiai tekintetben.

Ezen hosszú völgy középtáján van Hodrus falu s az ősrégi bányászat fészke. Itt a kutatás nemcsak a hegyekre, hanem megfelelőleg a bányákra is kiterjeszthető. Ezen utóbbiak közül a legrégibb mívelet kétségbevonhatlan jele az Ó-Mindszent-tárnában van, melyben régi szerszámokat, agyagmécset, feszítő éket, fűrőt találtak, de maga a tárna egy része is szépen megtartva mutatja a lőporelőtti időben követett mívelésmódot. Itt vannak a Finsterorti bányák; innét találni meg a völgy baloldalán fölmenve a nagyon érdekes Modertárnát. Mineralógiai szempontból az ide vezető útról kissé kitérve, jutunk az Uskertova-völgybe, hol a Fassait és Pleonast fordul elő mint kontakt képződmény, Mészkö és Biotittrachit között. A Modertárna egy hullámos feülsíkon van,

onnét nyugatnak Kopanicza felé visszatérve a Hodrus-völgybe, a régibb kőzetekbe jutunk és sok érdekes feltárást találhatunk. Hodrus-völgy alsó harmada sem fogy ki a nevezetességekből, sőt bányászati főnevezetességeinek egyike, a Schöpfer-tárna, itt van a Jalsova völgy sarkán. Ezen virágzó magántársulati bányászat a haladást a berendezésben jobban mutatja, mint bármely más bánya a körületben; a vájat nagy méretei, a fedő természetes sima alakulata és a sokoldalú tudományos érdek, mi ide fűződik, meglátogatását érdemessé teszik. Annyi bizonyos, hogy onnét felejtethetlen benyomással távozzunk. Nem kevésbé érdekes geológiai szempontból Alsó-Hámar község táján a hegység alakulata és kőzete. Itt Riolit lép fel és Piroxen-andesit oly feltárással, mely beható tanulmányra bő anyagot nyújt. Itt van a Murángát, csupa Riolitból képződve, ezen aztán feljuthatni a Zapolenkára, Pettkó kráterjére s onnét a Kojatin-csúcsra, melynek Zapolenka az oldalán van elhelyezve.

Hodrus-völgy nevezetes még arról is, hogy a II. József altárna nagyrészt ennek a vonalán van vezetve, minélfogva a levezető aknáknak nagy része itt van.

5. *Vihnye-völgy* az előbbeninek vetélytársa, de változatoságban felülmúlja, lévén bányászatán kívül gyógyforrása is. A Vereskútról bocsátkozván le ezen északnyugati irányú és szintén hosszú völgybe, legelőször Banka helysége felé állapodunk meg, hol a Diorit régiójába jutunk, egy olyan kőzetébe, melynek tanulmányozására e völgyben nyílik a legjobb alkalom; ugyanitt találkozunk nagyban az Aplittal is, a mi szintén itt van legérdekesebben feltárva. Lejebb haladva, szerző a Hodruska-völgy táján szelvényt készíthetett, mely a mesozóik kőzetek stratigraphájára nézve döntőleg hat; itt látni, hogy a Mészke és a Dolomit fiatalabb, mint a Werfeni palák (alsó-trias). Az alsó részben Vihnye falu táján találni a Nummulit tartalmú meszes Homokkővet, mi Pettkó ideje óta minden geológus figyelmét lekötötte, mert a korhatározásra ez adta meg az első biztos adatot, s ennek eredménye az, hogy a trachit fiatalabb, mint a Nummulit-réteg. Szerző egy második lelőhelyet is talált a szomszéd Kontra-völgyben, hol ilyen rétegek Nummulittal, de Molluskákkal is hasonlóképen vándorkő-alakban fordulnak elő.

A gyógyforrás, mely a Tiszova-hegyből a Dolomit és Piroxen-andesit érintkezési határán foly ki, geológiai tekintetben is fontos, nemcsak azon elemek miatt, melyeket benne Schenek pontos munkája kimutat, de a tufalakerakódás miatt is, mely egykor magasabb kifolyási helyre utal, mint a mostani. Ez is adat arra, hogy az egykori tengerfenék jelentékenyen ki van emelkedve. A gyógyforrással szemben áll a *Kötenger*, e völgy egyik főnevezetessége. Az egykori hegy szilárd kőzete repedések

következtében darabokra vált szét, a melyek halmaza e névre alkalmat szolgáltatott. Utánjárással szerző kiderítette, hogy a szétrepedést fölemelés okozta; a Kőtenger riolitos Biotit Quarcz-trachitja alatt felnyomult a Piroxen-andesit, a mi a Kőtenger képződésének és ezen kőzet változó kinézésének is a főtényezője.

6. *Szkleno*, Selmeczről meglátogatva, előbb hoz érintkezésbe a gyógyforrásával s csak azután jövünk a völgy alsó részén azon kőzetalakulatokhoz, melyeket *Beudant* tett világhírűekké. A gyógyforrás a Bukovecz-hegyből fakad, ennek trachittal való érintkezési határáról E völgyben oly fontos ez a hegy, hogy annak kedvéért szerző külön kis térképet adott a szövegbe, minthogy az atlasz nagy térképén csak déli vége látható. A Bukovecznek monografiáját szolgáltatja, leírván külön az oldalakat a világtájak szerint és a tetejét. Itt jó alkalmat talál megmagyarázni a Quarczitok között azon különbséget, mely eredési módjukat fejezi ki: telérquarczit és palásquarczit, a melyek Selmecz környékén néha könnyen összetéveszthetők. Bukovecznek összefüggéséről is szól déli irányban a Szálláshegygyel, melynek környékén a Gneisz a legjobban van kiképződve a Szkleno és Vihnye völgye közti tájon. Itt nyílik egyszersmind alkalom azon nevezetes mesozói conglomerátról bővebben szólni, melyet Pettkó Nummulit-kőzetnek gondolt. Szerző kifejti, hogy ez maga nem kenozói, hanem határozottan mesozói képződmény; a Nummulit-kőzet igaz hogy rajta nyugszik, de csak véletlenül, mint vándorkő.

A Szkleno-völgy balparti nevezetessége a Pustihrad nevű szép Riolit csúcshegy, melyre Repistye fensíkján juthatunk oly módon, hogy egyszersmind útunkba ejthetjük a repistyei Bazaltot is, mi szerény méretekben ugyan, de sokra tanítva lép fel egy nagyon nehezen található erdőfedte hegylejtőn. A Riolitok nevezetes előforduló helye azonban a szklenoi völgy vége, a mint az a Garam-völgybe szakad: pontosabban véve Szkleno, Apáti, Lehotka és Geletnek helységek határán. Itt találni azon magas Riolit-sziklakat, melyek a völgy jobboldalán egy ritkás erdő szegélyezte köfolyásból négy pompás pyramis alakjában emelkednek fel egész a hegytetőig, különösen Apáti határában; ennek folytatásába esik Lehotka, honnét a világ gyűjteményeibe a szép Perlitek kerültek; végre itt van Geletnek (Illinik) a malomkőbányákkal. A Garam-völgyből bemenő turista e hosszú völgyet geletnekinek nevezi, az tehát egyértelmű az irodalomban a szklenoival. Itt is fedezett fel szerző döntő adatokat arra, hogy a riolitosodás és az alatta feltörő Piroxen-andesit között szoros összefüggés van. Ez nem azon az úton található, melyen minden geológ járt, hanem a hegység beljében, itt azonban világos interpretatióra képesítő módon.

7. *Szeitna* a legszebb kirándulás turistai szempontból is,

de a geolog sem panaszkodhatik, mert a Piroxen-andesit csúcsban végződő hegy északi oldala Biotittrachit oly településsel, hogy ezt törte keresztül a Piroxen-andesit, tehát határozottan fiatalabb, mit aztán bizonyít még az a sok zárvány a Biotittrachitból a Piroxen-andesitban, mit csak húzamosb kutatás derít fel; de ha a szem megszokta, akkor a Szitna-tetőn, a messze látó északi táján a sok ismétlődés nem kerüli el figyelmünket, noha a bezárt és a bezárt közet színe megközelítőleg ugyanaz.

8. *Selmecz völgye* oly sokat tartalmaz, hogy ez egyike a legtanulságosabb kirándulásoknak. Kezdődik a várostól északnak, Vereskúttól és tart Szent-Antalig.

A völgy felső része a város közepéig Piroxen-andesit. A legjelentékenyebb hegy a völgy baloldalán van: ez az Ó-város-hegy, így nevezve, mert egykor ennek a hegynek a tetején volt a város. E hegy sok kincset szolgáltatott már; rajta vonúl keresztül a Spitaler- és a Bieber-telér, délkeleti részén van a Mihály-akna. Az alsó utca kiválólag Biotittrachit, erősen megviselt Zöldkő állapotban, de szintén telérekkel és érczekkel, mert a telér nem köti magát egy külön közethez, csak egy külön repedéshez, a mely többféle közet meghasadásából keletkezhetett. A dohánygyár táján jó alkalom van chronológiai megfigyelésre, a mennyiben a Biotit, Quarcztrachit conglomerátját Piroxen-andesit lávái borítják.

A Szentháromság-hegyet felül megtekintve, a benne nyitott hasonnevű altárnát is felkereste szerző, Cseh Lajos bányageolog társaságában, hogy megmutassa azt a helyet, hol vagy 20 év előtt egy *Carpinus grandis* levelet talált. A közet palás sediment, a mint kivehető, a Biotittrachit sedimentje, melyet a Piroxen-andesit háborgatott és beborított. Chronológiai megítélésre felette fontos adat.

A vasúti indóház táján három kis kupban tör fel a Piroxenandesit, de annyi fekete Csillámmal, hogy sokáig nem vagyunk tisztában, minek tartsuk. Végre a typus-keveredés fogalma megszületvén, e három domb annak illusztrálására kiváló példa. E tájon van a Ribniki domb, melyről az atlaszban levő panoráma felvétellett fotografiai körvonalakkal, de szabadkezű kiegészítéssel. A közet Biotit-orthoklas-trachit. E tájon van a Ferencz József-akna, lejjebb a kohó, melynek táján újabb feltárások, a Biotittrachit tufarétegek Barnaszén tartalmára nézve, meggyőző adatokat szolgáltatottak. Itt emelkedik a Lintichi csúcs, melynek kőzete a Biotit-Andesintrachitra nézve, mit a bécsi geologok a valódi trachitnak mondtak, jelleges. Szent-Antal határában felette fontos a völgy baloldalán a *Hippberg*, mert kitűnő tanulmány a typus-keveredésre nézve a Biotit-Andesintrachit és a Piroxenandesit között. E kirándulást kiterjesztve keletnek Zsibritó, dél-

nek Prencsfalu határáig, szerző az atlasz térképén ez utóbbi irányban túl jutott.

9. A II. József altárnával nyitja meg a földalatti tanulmányozások sorát, melynek szerencsés befejezése tanulmányozása idejébe esett. A leírás sorrendjében, a tényleges mai hozzáférhetést is szem előtt tartva, 10 szakaszt állít fel, a melyeket az atlasz erre vonatkozó szelvényén is kitüntet. Kezdi keleten a Ferencz József-aknával s megy aknától aknáig, a mennyiben ezek járható állapotban vannak. Itt csak általánosságban vázolván annyit mondunk, hogy e 16,334 méter hosszú vonalon a Piroxen-andesit praepotentiája domborodik ki nemcsak azáltal, hogy a Tanádot, a szelvény legmagasabb csúcsát, a hegy testének legnagyobb részében egymaga képezi, de erre mutat azon körülmény is, hogy az válik be activ tényezőnek, míg a többi kőzet az ő physikai, chemiai és általában alakító hatásának csak passiv anyagát képezte. A Piroxen-andesit, hasadékból felnyomúlva, a régi kőzeteken elterült, a lávaömlések ismétlődővén, feltornynosult, és hol önálló kúpot képezve, hol a régibb kőzeteket borítva foglal helyet. Az altárnában, az Aplit, Diorit és a Bazalt kivételével, a környék minden egyéb kőzete feltalálható, némely helyen úgy, hogy a felületre is kimegy, másutt úgy, hogy fölötte künn Piroxen-andesit van. Az Amália-aknánál a Piroxen-andesit vastagsága jelentékeny, alatta mesozói conglomerát és Werfeni pala (kövületekkel) van az altárna szintjén.

Az altárna profilja középtáján több mint az egész vonal $\frac{1}{3}$ hosszában nincs Piroxen-andesit, hanem Biotit-orthoklas-trachit, kezdve a Hodrusi felső tónál s letartva nyugatnak a Stampfer-aknáig. Felette érdekes látni a viszonyt, mely, a felületen a Hodrus-völgy közép és alsó részében oly gyakran tehető észlelet kapcsán a Biotit-orthoklas-trachitnak felosztását *Sienites-re* és *Porphiros-ra* előidézte, hol a szöveti különbséghez, mely magában elegendő ok nem volna, a chronologiai eltérés csatlakozik. A Biotit-orthoklas-trachit keresztül tör az archei palákon nem kevésbbé, mint a mesozói rétegeken; a kétféle Biotit-orthoklas-trachitnál az a tény mutatkozik kivétel nélkül, hogy a Porphiros a Sienitesen közzetelér alakjában nyomul fel. A felületen esetenként szétterül, hol azután a kiválasztás nem mindig vihető keresztül oly határozottan.

10. Az *István-akna* Stefultón szolgáltatja a második geológiai tanulmányozást bányában. Az akna mélysége 218 méter, mi 8 szinten járható be. Ezek egyike, az 5-ik, a Ferencz császár altárna, mely a II. József altárna után a legkiterjedtebb s annak ide vonatkozó részét bányatérképben mellékeli szerző, azon a petrografiai alakulást a felület alatt 409 m. mélységben tüntetvén ki.

Kétféle trachit fordul elő mint Zöldkő, oly annyira külön-

bőzven, hogy azokat, a propilit felfogás szerint, egy kalap alá hozni lehetetlen volna. Az István-akna Zöldkövei legismertebbek azon gömbös kiválásról, melyek innét mentek szét gömb-diorit vagy gömb-zöldkő, meg más hasonló nevek alatt. Az egyik trachit-typus a Biotit-orthoklas-trachit, ennek Zöldköve átlagosan fehér s erősen indult Kaolinosodásnak, de a Quarczosodás is haladást tett; a másik a Piroxen-andesit s ebben fordulnak elő a gömbök ugyanezen typus trachitjából. Ha a gömböt szétütjük, belül mindig épebb, mint a kőzet a gömb körül. Két képet phototypiában közöl, egyiken a gömbök egészek, másikon szét vannak ütve és a kőzet lapja általában csiszolva; itt a különbség a színben jól kivehető. Egykor az egész kőzet fekete normál Piroxen-andesit volt, mely azonban solfatárai hatás következtében különféle hydrosilikáttá stb. változott el. A gömb olyan részt képez, mely az elváltozásnak jobban ellenállt. a kőzet ott sűrűbb, a gázok és folyadékok nem birtak oly könnyen behatni, mint egyebütt.

11. Bélabányán a *Nándor-tárna és a György-tárnai völgy* Selmecz környékének északkeleti viszonyaival ismertet meg bennünket a föld alatt és felett, oly kiváló módon, hogy az itt látottak között vannak unicumok is. A Nándor-tárnában megvan a Dolomit, a Mészkö, a Biotit-orthoklas-trachit felette megviselve és a Piroxen-andesit. A Dolomit csak lenn marad, a Mészkö a felületre is hatol a György-tárna völgyben, hol érdekes látni a Piroxen-andesit kőzeteltéréseit, benne szétágazva. A Dolomit és a csaknem felismerhetlenségig elváltozott Biotittrachit érintkezésén mint contact képződmény Agalmatolith tömzs van, a 600-ik méterben a tárna szájától befelé s végződik a 696 méterben; benne mint vereses mag, Diaspor képződik ki. Utóbb Mészkö váltja fel. A Nándor-tárna végén a Bieber-telért is elérni, de bele hatolni most nem lehet, a tárna folytatása kövel lévén berakva.

A györgytárnai völgy a Vereskúttal közel parallel megy, attól északra a két Sobó-hegy választja el. Geológiai nevezetessége a kőzetek nagy változatossága: megvan a trachitoknak mind a három typusa, megvan a Diorit, mi különösen a Felső-György-tárna körül képez egy önálló kis hosszúkás szigetet, a Nagy- és Kis Sobó északi lejtőjén.

12. Az *Ó-Antaltárna Vihnyén* sok tekintetben egyedül áll minden bányamívelet között geológiai érdekességre nézve, s ez abban culminál, hogy az érczek Dioritban vannak legnagyobb-részt. A Diorit szorosan csatlakozik az Aplithoz, mi a második nevezetessége, végre nevezetes benne a Turmalin fellépése néha oly mennyiségben, hogy értőteléknek vehető. Egész egy nagy csoporton, tán 15 teléren és erecskén folynak a míveletek. A

telérek fel vannak tárva a Szentháromság aknával és három tárnával, melyek közül legmagasabb a Sprohova-tárna, melyen most nem dolgoznak; alatta a Páduai Ó-Antaltárna, vagy újabb néven a „Vaspályaszint“, minthogy e bányatelepnél csak ezen a szinten van vaspálya. Legalsó a Keresztfeltalálási-tárna, nyílással a Vihnye fővölgyre. A geologiai viszonyok kitüntetésére egy szelvényt mellékel szerző, mely a Vihnye-völgyet délfelé összeköti a Hodrus-völgygyel oly módon, hogy a tárnákon egyik völgyből a másikba, több szint felhasználása mellett, át is lehetne menni. A régebb kőzetek viszonyai ily jó feltárással másutt nem találhatók.

* * *

A II. rész Selmecz kőzeteinek geologiai rendszeres leírása; mellesleg azonban szellőztetve van a tudománynak néhány kérdése is. Mindjárt a bevezetésben különbséget tesz a kőzetek *petrográfiai* és *geologiai* osztályozása között: *petrográfiai*-nak meghagyván azt, a mit ma általában értünk rajta, t. i. a kőzetpéldányon a petrográfiai módszerek alkalmazásával véghezvitt tanulmányozás eredményét, mit a laboratóriumban a Föld minden tájáról összehordott kőzetre kiterjesztve, végre az ekként megállapított kőzetegységeket olyan rendszerbe lehet összefoglalni, melybe minden ismert kőzet beilleszthető, az újabbak számára pedig hely található. Ez a kezdet minden vidéken, a melyet tanulmányozni szándékunk. Hogy a kőzeten *geologiai* osztályozást ejthessünk meg, több kell, a kőzetet, mint a hegység anyagának egységét a maga egész voltában, meg tömegének nagysága, alakja és viszonyos kora szerint a helyszínén kell tanulmányozni. A Trachitokra nézve bizonyos vidéken az tűnik ki, hogy nem mind egykorúak; van, a mely az eruptiói cyclust megkezdette, amaz folytatta, ez bevégezte. A typusok, a kor szerint megállapítva, külön ásvány-associatiót is kitüntetnek, melynek egy-két lényeges tagja chronologiai jelentőségével áll előnkbe, miből aztán annak osztályozó képessége kerekedik ki. A fiatalabb Trachit minden öregebbre, melylyel érintkezett, sokféleképp módosítólag hat, mi által a normál és módosult állapot fogalma szülemlik meg azon tényállással, hogy a fiatalabb Trachit az activ, az öregebb a passiv szereplő. Az ilyen mozdulatok localis vagy regionalis természetét szintén csak a tömegben, a természetben és nem egyes darabokon magyarázhatjuk meg. Már ha most valamely vidék kőzeteinél a petrográfiai meghatározás adatait a geologiai tanulmányozás eredményével kibővíthetjük, más osztályozást és nomenclaturát is állíthatunk fel, olyat, mely e kétrendbeli eredmény egyesítéséből keletkezik. Ez a petrográfiai osztályozástól annyiban el is térhet, hogy bizonyos petrográfiai egységek között oly

családi összefüggést derít fel, melynélfogva azok egy magasabb egységbe vétetnek fel. Ennek kifejezésére az összetartozást kifejező családi névvel szükséges őket ellátni. Ezen elvek alapján keletkezik a kőzetek *geológiai osztályozása*.

E két osztályozás külön elvet képvisel: a petrográfiai egyesíti a hasonló képződési körülmények szülötteit, a geológiai-
nak kiindulása a kor lévén, ennek alapján az ugyanazon idő-
szakban s némileg egy cyklust alkotó képződményeket hozza
össze.

Szerző a II. részt három fejezetre osztja, melyek elseje Selmecz kőzeteinek és kiválólág a Trachitoknak geológiai systematikája és nomenclaturája. A geológiai korszakok nincsenek nagy változathan képviselve: az Alluvium és Diluvium gyenge, a kenozói csoport az, melyre a kőzetek zöme esik, még pedig túláradva a trachit-család vonúl keresztül a pliocen- és miocenen úgy, hogy a sedimentek is mind ezen vulkáni kőzet törmelékéből állanak.

A kenozói aera kőzeteinek leírását szerző a Bazalttal kezdi meg, mint az eruptiv kőzetek között a legfiatalabbal. Vagy 18 helyen tör fel, de mindenütt kis mennyiségben; Kisiblyén és Bartos-Lehota táján kőzetteléreket alkot.

A Trachitokból Selmecz környékén a következő három typust választja ki szerző: I. *Piroxentrachit* (Piroxandesit) a legfiatalabb s legbázisosabb; utána II. a *Biotit-Labradorit-Andesintrachit*; végre III. a *Biotit-Orthoklas-trachit*, mint a legrégebb s egyszersmind a legsavasabb. A helyszínen biztosan csak a *Piroxentrachit* és a *Biotittrachit* különíthető el makroszkoposan, minélfogva indítványozza, hogy hagyassék meg a Trachit elnevezés a trachitkülső tagokra úgy, mint kezdetben volt és a szétválasztás a Földpát szerint a részletes kidolgozásnak tartassék fenn. A petrográfiai megkülönböztetés alapját, hogy a Földpát Orthoklas-e vagy Plagioklas, a felvétel alkalmával nem mindenkor lehet megtudni; de azt, hogy Biotittrachit-e vagy nem s ebben az esetben Piroxentrachit, azt igenis felismerjük a felvételnél és térképezhetjük is. A Piroxentrachit az ő régiesen andesites külseje után is részletesebben Piroxen-andesit lesz, de a Biotittrachitot csak a laboratoriumi tanulmányozás után választjuk el Biotit-Labradorit-Andesintrachitra és Biotit-Orthoklas-trachitra; ez utóbbinál a névbe az associatióban fellépő Plagioklast nem szükség bevenni.

Selmecz környékén a Hodrus-völgyben különösen, valamint a II. József altárna nyugati felében számtalanszor meggyőződött szerző arról, hogy a Biotit-Orthoklas-trachit kétféle: van szemcsés és porfiros, ez fiatalabb és gyakran képez amabban kőzettelért. A sok Amfibol végett már Es mark Sienitnek tartotta a szem-

csését; szerző tehát *Sienites* és *Porfiro*s Biotit-Orthoklas-trachitot választ ki, nevezetesen a két nagy szelvényben.

A kenozói kőzeteket a Nummulit-rétegek zárják be, melyek több helyen fordulván elő, mindenütt azt mutatják, hogy a Trachitot megelőzőleg rakódtak le.

A mesozói kőzeteket Diorittal kezdi, mely érdekes bonyodalmat szülve jelenik meg Selmecz északi és északnyugati táján. Az elegyrészek között Diallagit teszi nevezetessé és megkülönböztethetővé a Piroxen-andesittől, melyhez sokszor hasonlít, különösen Zöldkő állapotában.

A Mészkörről és Dolomitról annyit mondhatni, hogy fiatalabb mesozói kőzetek, mint az alsó trias, de kővületek hiányában, melyek a molekulák metamorf csoportosulásának áldozatául estek. Többet biztosan nem lehet mondani. A Mészkö a Dolomitot mindig fedi.

Az alsó trias, mint Werfeni pala, jó geológiai szintet képez a felismerhető vezérkagylók, de részben a kőzet sajátága által is.

Alatta Quarcz fordul elő többnyire palásan. Ezen Quarcz szintén kővület nélkül, de a település miatt már paleozóinak vehető. A palás szövet sokszor kivethető s nem ritkán látni nyomait elpusztult apró Csillámnak, mely a Quarczczal váltakozva, Csillámpalára vezet át, a mely Quarczban dús volt, a kevés Csillám pedig legnagyobbrészt eltávolodott.

A paleozói kőzetek között az Aplit, mint egykor irrúptív kőzet, felette érdekes bonyodalmakat idéz elő. Olykor szétvált Földpát és Quarczszemek Arkózára emlékeztetnek. Érdekes fészkeket képez benne a Pegmatit, mi, mint későbbi képződmény, az uralkodó körülmények között az újabb eruptív kőzetek zárványa gyanánt is erősen tartja magát. Más nevezetessége a Turmalin, mint utólagos képződmény. Az Aplitban legtöbb van, de az Aplit erős viszonyba jutott a Diorittal és a Gneis-szal; az gyakran a fedőjét, és a fekvőjét képezi, és a Turmalin kis arányban ezekbe is átmegy.

Archei kőzetek gyanánt a Csillámpalát és a Gneist veszi; ezek Selmecz környékén az alapkőzetek. Gránit a térképezett területen nincs, de keletre, Zólyom és Losonc között, még pedig érintkezésben Piroxen-andesittel, nem jelentéktelen mennyiségben foglal tért.

A II. fejezetben szól Selmecz kőzeteinek tektonikai s fejlődési viszonyairól, chronológiai megvilágítással. Itt vannak egyesítve mindazon meghatározások, melyek csak a természetben tehetők s a melyek a kőzet geológiai osztályozásának alapját szolgáltatják. Visszaállítja szerző előbb azon állapotot, mely a Trachit eruptiót megelőzte, kiemelvén, hogy abban az időben Selmecz területét nemcsak metamorf és réteges kőzetek képezték, hanem

már egy eruptív kőzet is volt a mesozoí aera fiatalabb korából. Míg ez azonban a vulkáni tevékenység kis fokáról tanúskodik, a bekövetkező trachit-erupció egész cyklust enged megkülönböztetni korra nézve, melyet a Biotit-Orthoklas-trachit nyitott meg, a Biotit-Andesin-Labradorit-trachit követett és a Piroxen-andesit befejezett, mit, mint az eruptív tevékenység elhalása, a gyenge Bazalt-kitörés végleg kioltott. A kor egyszersmind új fogalmakat is szül, nevezetesen, hogy a fiatalabb trachit-typus, ha az öregebben keresztül tör, ezen változást idézhet elő az érintkezés határán. Ezen behatások egyike a typus-keveredés, másika a riolitosodás; van még egy utólagos vulkáni tevékenység, a solfatarai hatás: ennek műve a Zöldkötrachit.

Megkísérli szerző az ekként nyert tényeket az elméleti felfogás alapjául is bevezetni a neovulkáni kőzetképződés magyarázatába és azt találja, hogy az eruptíói cyclusok nemcsak a kenozoí aerában különböznek idő szerint, hanem hogy a régibekben is rithmusosan ismétlődtek, mi végleg a földkéreg anyagkerengésének nem tagadható tényével hozható kapcsolatba.

A III. fejezet a selmeczi érczeléreknek van szentelve geológiai tekintetben. Szerző először azok korát állapítja meg a trachit-typusok szerint. Fiatalabbak azok, melyek vagy közvetlenül a Piroxen-andesit hasadékában, vagy ezen hasadék folytatásában bármily kőzetben vannak kiképződve; öregebbek, a melyek a Piroxen-andesit activ közreműködését semmi módon nem árulják el. Másodszor szól a telérek irányáról általában s ezen tekintetben az adatok minden bányatérképen megtalálhatók, valamint az atlasz geológiai térképén is kivehetők; vannak azonban a főirányoknak hol megfelelő, hol eltérő síklapok, melyeken csúszás és vetődés következik be, mi a teléreknél fontos kérdés bányászati szempontból; de fontossá válik a geogra nézve is, ha ilyen mozgások a csúszáslapokon olykor észlelhető karcvonalak segítségével határozatnak meg. Ilyeket a selmeczi telérek nyugati csoportján *Gretzmacher* bányászakadémiai tanár eszközölt azon végeredménnyel, hogy a telérek délkeletnek egy bizonyos táj felé convergentiát árulnak el. Ez a táj a Piroxenandesit egyik vulkáni depressiójának felel meg.

Szól végre a selmeczi teléreken észlelhető chemiai tünetenyekről. Itt a tanulmányok végtelen láncolata tárul fel; szerző csak néhány legfeltűnőbbre szorítkozik, mely figyelmét kiválóan lekötötte. A telérképződés két főanyaga a nagyobb tömegben előforduló nemfémek és kisebb mennyiségű fémek ásvány. A Calcit, a Quarcz rendesen a telér nagyobb tömegű kitöltői, míg a fémek ásványok, ezek egyike vagy másika mellett gyérebben foglalnak helyet. A víz a leghatásosabb közvetítő, ez azonban két ellentétes irányban hoz anyagot: egy leszálló és egy felszálló oszlop-

ban. Ez utóbbi a fontosabb, ezzel jönnek az érczek is; ez oxigénmentes és meleg, amaz oxigént tartalmaz és hideg. A hol találkoznak, az oldatokban oxydatió következik be. A fémeket a víz a kőzet impregnált környezetében veszi fel és juttatja a telérbe; a fémimpregnatio a solfatarai időszak alatt történt.

A paragenesis és successió megfigyelése, mit eddig négy szomszédos teléren Fessler tanulmányozásának köszönünk, de még ha azok minden telérre kiterjesztetnének is, mégsem volna elegendő a telér-chemismus teljes ismeretére; nem elég tanulmány tárgyává tenni a kész ásványt, hanem azon folyadék is tanulmányozandó, mely az ereken kereng, valamint azon törmelék is, mely nem az alkotás, hanem a pusztítás eredménye. A fejtés közben előálló mindenkor telérképek bennünket azon dynamismusról is meggyőznek, mely a teléreken gyakori s a mely a chemismusra is lényegesen módosító hatást gyakorolhat.

A physika története a XIX. században.¹

Mióta Locke az ismerettan problémáját fölvetette, mindinkább megszilárdult az a tudat, hogy a világ fölismerésének nagy feladata nemcsak kívülünk fekvő tényezőktől függ, hanem ezeken kívül igen lényegesen a saját felismerő képességünktől is. Ez időtől kezdve nagyobb fontosságot tulajdonítanak a tudományos eszmék fejlődésének. Különösen áll ez azokra a tudományos eszmékre nézve, melyek az anyagi világ legbelsőbb tényezőivel kapcsolatosak, miként ezek a physika tárgyát képezik. Már a múlt században több ízben hozzáfogtak az egész tüneményvilágra, vagy csak egyes tüneménykörre vonatkozó ismereteink történetének megírásához. Újabb időben több pályakérdés tüzetett ki ily értelemben, melynek eredményeképpen itt csak *Dühring*-nek a mechanikai alapelvek kritikai történetét tárgyzó kiváló művét említem, valamint az energia eszméjének fejlődésével foglalkozó két munkát, melyet *Planck* és *Helm* hasonló alkalomból szerkesztettek.

A kir. magy. Természettudományi Társulat 1879-ik évi közgyűlésén a Bugát-alapból a következő pályakérdést tűzte ki: „Kiváncsatik kiváló physikusok életrajzainak gyűjteménye oly módon összeállítva, hogy az a legfontosabb physikai tanok fej-

¹ A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta *Heller Ágost* a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Két kötetben. Első kötet (Természettudományi könyvkiadó vállalat XLV. kötete). Budapest, 1891.

lődésének történetét magába foglalja“. Szerző, ki ezen tárggyal akkoriban már évek óta foglalkozott vala, „A physika története Aristotelestől Newtonig“ című dolgozatával pályázott, melynek a Társulat 1881-iki közgyűlése a díjat odaítélte. Szerző ezután a legújabb korig terjedő műnek német nyelven való ki-dolgozásába fogott, mely „Geschichte der Physik von Aristoteles bis auf die neueste Zeit“ cím alatt (Stuttgart, Ferdinand Enke 1882—1884) két kötetben meg is jelent.

Számos ismertetés és kedvező bírálat, mely a külföldi tudományos szaklapokban művével foglalkozott, azonkívül e tárgyra vonatkozó több tudóssal folytatott levelezés útján igen becses útmutatásokra tett szert, melyek arra bátorították, hogy művének a jelen század első feléig érő tárgyalását napjainkig folytassa, azaz oly munkát írjon, melynek tárgya lenne: a physika fejlődéstörténete a XIX. században. A magy. tudományos Akadémia III. osztálya lehetségessé tette, hogy e munka, mielőtt német nyelven kiadatnék, magyar nyelven jelenjék meg. 1886-ban azon megbízásban részesítette szerzőt, hogy a tervezett munkát írja meg és a kiadási költségeket az Akadémia magára fogja vállalni. Tekintve azonban, hogy a munka tartalmánál fogva nagyobb kört is érdekel, az Akadémia III. osztálya, az akad. főtitkár indítványára, a mű kiadását a királyi magyar Természettudományi Társulatnak oly módon engedte át, hogy a mű a társulat könyvkiadó vállalata sorában jelenjék meg, miáltal másfélezer tagból álló olvasókör számára válik hozzáférhetővé. A szerző irányában ellenben az Akadémia, a megbízást fentartva, az írói tiszteletdíj költségét viseli; a ki-nyomatás költsége pedig a társulatra hármlik.

A természeti tüneményekről való ismeretünk — a physika — története csak a legújabb időben lépett azon problémák körébe, melyek behatóbb tanulmány tárgyát alkotják. A physikai főfogalmak és főbb elméletek fejlődéséről szóló nézetek csak lassan tisztulnak és a feladat megoldásától ma még nagyon távol állunk. A mi pedig magának a feladatnak fogalmazását illeti, ezt röviden következő szavakban fejezhetjük ki: Adassék elő azon nézetek, fogalmak és elméletek fejlődés-menete, a melyekből a természettüneményekre vonatkozó ismeretünk keletkezett. Különösen kijelölendő, hogy miként merülnek fel az egyes eszmék, melyek a felállított elméleteknek mintegy magvát teszik. Ilyen eszméknek gyakran évezredekre szóló történetök van, p. o. az atom-elméletnek, másoknak ellenben csak néhány évszázadra vagy csak néhány évtizedre terjed a történetök; mint p. o. a gyorsító erő fogalma, a physikai energia eszméje stb.

A physika történetének ilyen általános szempontból fel-

fogott tárgyalása nehéz feladatnak tekinthető. Sokkal nehezebb e feladatnak megfelelni most, mint akkor, midőn a felfedezések száraz felsorolásával is megelégedtek és midőn a régibb nézetekről és elméletekről csak mellékesen, még pedig főleg azon szempontból volt szó, hogy kimutattassék, milyen képtelenek és fogyatékosak azok az elméletek a most uralkodókhoz képest. Napjainkban mindinkább általános meggyőződésé válik, hogy a physika történetének más a feladata, t. i. olyan, mely az általános történetírás elveinek megfelel és akként formulázható, hogy a physika története lényegében egybevág a physikai eszmék fejlődésének kritikai méltatásával. A mi ehhez járul még, a mi a kutatás módszerének tökéletesedésére vonatkozik, az a föntemlített főczél mellett — bármennyire fontos is a maga nemében — teljesen háttérbe szorul.

Ebből a szempontból tekintve, a physika története általánosabb jelentőségűnek tűnik fel; messzire túlterjed az a szaktudomány határain, minthogy nem is egyéb, mint azon általánosabb értelemben vett philosophia történetének kiegészítő része, mely történet az emberi szellem összes eszméinek fejlődését magában foglalja. Ekként fontos módszertani elemet rejt magában, mert az eredményes és czéltudatos tudományos kutatás számára hasznos, sőt mondhatnók mulhatatlan szükséges kellék, hogy az alapvető eszmék fejlődés menetét ismerjük, hiszen épen e tudomány történetének minden lapján olvashatjuk, hogy még a legnagyobb gondolkodók is mily súlyos tévedésekbe estek, mikor e természetes fejlődésmenetet félreismerték. Erős meggyőződésünk, hogy a főiskolákon, különösen a tudományegyetemen, melyek rendeltetése a tudományos gondolkodásra és kutatásra való nevelés, a mennyiben számot tartanak a főiskola czímére és nem a pusztá szakiskola szintjén akarnak maradni, hogy ezeken a valódi értelemben vett főiskolákon, a physikai tudományok történetének rendszeres előadásáról már a közel jövőben gondoskodni fognak, még pedig az imént jelzett magasabb szempontból, hogy t. i. a physika, chemia, physiologia és egyéb kapcsolatos tudományok számára általános encyclopaedikus tanulmányul szolgáljon, a mint ez a philosophiai tanulmányokra nézve már is régóta történik.

A jelen ismertetés tárgyát képező munka feladata az, hogy a physika fejlődéstörténetét adja a legújabb korszakban, azaz a XIX. században. Oly időszak ez, mely kulturális fejlődés tekintetéből egyáltalában, a physika szempontjából pedig még különösen is érdekes. Nem csupán csak azért, mert ez az a kor, melynek tudományos bélyegét viselik a mi saját tudományos nézeteink, meggyőződésünk, szóval tudományos hitvallásunk és világnézetünk, hanem azért is, mert a mi korunkban

a physika haladása úgy terjedelem, mint mélységre nézve, csakugyan kimagaslik. S ezek az események úgyszólván szemünk előtt mentek végbe, vagy legalább oly korszakban, melynek szellemét, egész gondolkodása módját fel bírjuk fogni, s ekkép a legtöbb esetben képesek is vagyunk az eszmék egymásba szövődését követni és megérteni. Azok, kik a leirandó korszakban a természettudományok előmozdításában közreműködtek, részben még köztünk élnek, előttünk érthető hangon beszélnek és tőlünk felfogható gondolatcsapáson elmélkednek. Mert minél távolabb esik valamely korszak, annál nagyobb a veszély, hogy arra a magunk gondolkodásmódját erőszakoljuk.

A ki a physika történetét meg akarja írni, a mint ez a XIX. században fejlődött és azt oly eseménynyel akarja kezdeni, mely a jelenkori physika korszakának küszöbén méltón foglal helyet, annak két évtizeddel vissza kell nyúlania a múlt századba, hogy azt a két emlékezetes eseményt feltalálja, melytől a jelenkor physikai tudománya számitandó, értem az áramló elektromosság felfedezését és az antiphlogistikus chemia meg-alapítását.

A jelen munka, melynek első kötete most hagyta el a sajtót, két kötetre van számitva. Hosszas megfontolás arra az elhatározásra birta a szerzót, hogy a mű tulajdonképi tárgyát, a tizenkilencedik század physikáját megelőző terjedelmes bevezetésképen megírja a régibb physika történetét is, mint-hogy az a meggyőződés támadt benne, hogy e rész elhagyásával történetünk megírásába fogni annyit tenne, mint alap nélkül házat építeni. Meg kellett mutatni, bármilyen röviden, hogyan keletkeztek és fejlődtek a physikai eszmék a letűnt századok folyamán és milyen volt a physika állapota a kiindulásul választott korszak elején. A régibb kor ezen tárgyalása a hat könyvre tervezett egész mű első könyvét teszi. Tárgya e szerint a physika története a tudományos nézetek keletkezésétől a tizenhatszadik század végéig, vagy szabatosabban kifejezve az 1780-iki évig, azaz a physikai nézetek, elméletek és alapelvek története az ó-kor, a középkor és az újkor folyamán.

Az a század, melynek a physika terén elért haladásait e mű előadni fogja, szem előtt tartva tudományunk ez időben való fejlődését, tartamára nézve egymás közt majdnem teljesen megegyező öt fejezetre osztható, öt oly fejezetre, melyek mindegyike a mű következő öt könyvének egyikét foglalja el. A második könyv az 1780-tól 1800-ig terjedő időközt foglalja magába, azaz az oxydatió elmélet felállításától és a galván elektromosság felfedezésétől a Volta-féle oszlop feltalálásáig terjedő időszakot.

A harmadik könyv a Volta-féle oszlop feltalálásától az elektromagnetismus felfedezéséig, azaz 1800-tól 1820-ig terjed. — E három könyv alkotja a mű első kötetét.

A negyedik könyv az elektromagnetismus és az elektrodynamika felfedezésétől az energia megmaradása törvényének felállításáig fog terjedni, azaz 1820-tól 1843-ig.

Az ötödik könyv a szinképelemzés felfedezéséig tartó időszakot fogja tárgyalni (1843—1860). Végül a hatodik könyv tárgyaúl a physika fejlődésének leírása van kitűzve az 1860-tól napjainkig terjedő időszakban, vagyis az energia törvényének általánosítása és megszilárdítása korszakában.

Magától értődik, hogy a választott határok helyett másokat is lehetett volna kitűzni, hogy más eseményeket is lehetett volna találni, melyek az egyes fejezetek elejét és végét jelölhették volna. Ha azonban szem előtt tartjuk, hogy a felosztás csakis arra való, hogy kisebb, könnyebben áttekinthető egységeket nyerjünk, és hogy a fent kijelölt felosztás az egész száz éves korszakot öt, majdnem egyenlő, azaz húsz éves szakaszra osztja, úgy ez eljárás czélszerűnek fog látszani.

Mindenesetre nehéz feladat véleményt alkotni arról a századról, melyet még oly közelből, minden történelmi perspektíva híjával látunk, melyben magunk is egész tudományos nevelésünkkel, tudományos nézeteinkkel és gondolkodásunk módjával élünk. De mindamellett teljes joggal állíthatjuk, hogy nagy jelentőségű száz év tűnt le a nyolczadik decennium végeztével, olyan saeculum, melyben erős lépésekkel haladtunk a természeti tűnemények felismerésében és — a mi vele karöltve jár — a természeti erők felhasználásában. Az a korszak, mely a chemia megalapításával és az áramló elektromosság fölfedezésével veszi kezdetét, igen gazdag fontos fölfedezésekben a physika terén; ebben az időszakban sikerült a mechanika rendszerét kiépíteni és megszilárdítani, a mennyire ezt a rendelkezésre álló matematikai készülék lehetségessé tette. Miután a szóban forgó időszakban a melegségtan alapfogalmai és a melegmennyiség mérésének főbb módszerei meg voltak állapítva, a telített gőzök munkaképessége útján a hőnek mechanikai elméletében találták a kapcsolatot két látszólag távol álló tűneménykör között. Bármennyire haladtak is az egyes tűneménykörökről való ismereteink, van egy tűneménykör, melyben ez a haladás messzire túlhaladja a többi irányban elért eredményeket, s ez az elektromosság tana. Noha a tizennyolczadik század a nyolczvanas évekig e tekintetben is eleget bír felmutatni, ez mégis mind elenyészik a mellett, mit jelenleg az e fajta tűneményekről tudunk. A galván-elektromosság fölfedezése és hatásainak fölismerése a régi elektromosságtant alapjaiból kiforgatta. Az elektomos áram és a mágnesség hatásai közt levő szoros kapcsolat egyfelől két nagy tűneménykört helyezett közös alapra, másfelől pedig ép e szoros

kapcsolatnak felismerése teremtette meg az összeköttetést az elektromo-mágnesi tűnemények és a mechanikai energia között. A fénytűnemények mivoltáról a jelen század elejéig az a nézet volt általánosan elfogadva, mely szerint külön fényanyag létezik s ennek a fényforrásból történő kilövellése okozza a különböző jelenségeket. Századunk első felében tett tapasztalások a fényanyagról való nézetet a tarthatatlanságig megingatták. — Helyébe a mechanikai alapnézetekkel sokkal inkább megegyező feltevés lépett, melynek nagy becsé még abból is kitűnik, hogy eddig ismeretlen új jelenségek ismeretére vezetett. Midőn ekképen az optika a mechanikai tűneményekkel szoros összeköttetésbe jutott, a legujabb időben egy másik igen nagy jelentőségű kapcsolódás kezd létesülni a fénytűnemények és az elektro-mágnesség tűneményköre között, jóllehet eddigelé úgy látszott, mintha e kettő között legnehezebben sikerülne az áthidalás. Noha korunkban a hangtan — különösen a mi a physiologiai akustika felé eső részét illeti — szintén igen lényeges haladásokat bir felmutatni, azért mégis a physikának ez a fejezete leginkább megmaradt régi állapotában.

Ha a physika terén a felöleltük korszakban elért eredményeket egymással összehasonlítjuk és fontosságuk szerint latolgatjuk, keresve közöttük azt, melyben az egész kornak physikai alapeszméi mintegy tetőpontjokat érik el, olyformán, hogy az egész időszakot róla lehessen elnevezni, úgy ezt a kort az energia megmaradása korszakának nevezhetnők, mert a benne felfedezett igazságok között ez az, mely az egész tűneményvilágra érvényes törvényt alkot.

Valamely tudományág történetének megírásában különböző módszer szerint járhatunk el. A philosophia történetében, az általános irodalomtörténetben, szóval mindenütt, a hol a tudós vagy író egyénisége és meggyőződése leginkább mértékadó, ott a személy a középpont, mely körül a tárgyakat csoportosítjuk. Ez indíthatta annak idejében a Természettudományi Társulat physikai pályakérdését formulázó tudósokat, hogy a physika történetét a kiváló physikusok szerint kívánták elrendezni. Ily rendet követett aztán szerző német nyelven megjelent nagyobb művében is. Ez eljárás bizonyos fokig tagadhatatlanul egyoldalú, a miért szükséges, hogy ennek ellensúlyozására minden nagyobb fejezet végén tárgyak szerint rendezett összefoglaló visszapillantás csatoltassék. Más oldalról a személyek szerinti rendezés és a nagy kutatók és gondolkodók körüli csoportosítás mégis célszerű, különösen a meddig a mult századokbeli időszakokról van szó, a midőn egész korszakok egyes kiváló gondolkodók nézeteinek és meggyőződéseinek bélyegét viselik. Ha meggondoljuk, hogy *Aristoteles*, *Descartes* vagy

Galilei mennyire tudták saját meggyőződésüket egész korszakok számára irányadónak tenni, hogy mily nehéz volt az egyszer megszilárdult nézetet legyőzni, úgy a jelzett eljárás mindenestre okadatoltnak látszik.

Másképen áll a dolog a jelen század történetével, mikor a dolgozók száma oly nagy, hogy az egyéni nézet nem bir annyira függetlenül és önállóan fejlődni, mint a mult századokban, mikor a tudós, miután korának ismeretkörével és nézeteivel tisztába jött, csak kevéssé álván a hasonló irányban törekvők hatása alatt, magába szállva dolgozott és kutatott. De nem csak ez az ok, hanem a physikának mai állapota is azt hozza magával, hogy a tudósok a velők egyenlő irányban működők munkálkodását figyelemmel kísérik, s így saját nézeteiket az egész korszak nézetével összhangzatban tartásák.

Midőn a jelen kornak a physika terén elért eredményeit akarjuk leírni, sokkal czélszerűbbnek mutatkozik az egyes problémák fejlődését venni a tárgyalás alapjául. Ebből azonban nem következik, hogy azért a biographiai elem és az evvel kapcsolatos általános művelődés-történeti momentum is háttérbe szorítandó volna. A jelen műben követett eljárás fősúlyt fektet az illető időszakban a tudományos munkálkodást leginkább elfoglaló kérdések fejlődésére és a többit az ekképen kimagasló problémák közül iparkodik csoportosítani. Nagyon természetes, hogy minden korszakban több, sőt gyakran igen számos oly kérdés merül fel, mely egyidejűleg foglalkoztatja a tudományos tevékenységet.

Oly munka, mely feladatául tűzi maga elé, hogy a physika és vele a physikai világnézet fejlődéséről valamely korszakban helyes képet adjon, nem szorítkozhatik a szorosabb értelemben vett physikára, hanem még a rokon tudományzajok fejlődését is — a mennyire ez szükséges — tekintetbe fogja venni. Ide tartozik különösen a csillagászat, a chemia és az érzékek physiologiájának néhány fejezete. A világrendszerre vonatkozó ismeretek a mechanikai felfedezésekkel karöltve járnak; az égi testek physikai viszonyai és chemiai alkotások a színképelemzés történetétől nem különíthetők el. Nagyobb súlyt kell a chemia fejlődéstörténetére fektetni, mert e tudomány alapelvei az anyag szerkezetével és moleculáris mechanikájával elválaszthatatlanul össze vannak forrva. Hogy mily fontosság tulajdonítandó a chemiának a physika történetében, annak szerző az által is kifejezést iparkodott adni, hogy a jelen század physikájának kezdetétől a galván elektromosság fölfedezése mellett, az újkori chemia megalapítását jelölte ki, hogy ekként *Lavoisier* oxydálási elmélete határkövül szolgáljon a legújabb kor kiinduló pontján.

Összes tudományosságunk egybekapcsolója a philosophia. Nem zárkozhatunk el oly kérdésektől, melyek megfejtésében a tapasztalás biztos ösvényét el kell hagynunk. Az a magasztos cél, mely felé a physika a legrégibb idők óta tartott: a valóságos — ezt a dicső nevet megérdemlő — *philosophia naturalis*. Ez a valódi „természetphilosophia“ nagyon is különbözik attól, mit a század elején néhány a természettudományi gondolkodásra képtelen philosophus e nagy névvel illetett. Nem akarjuk tagadni, hogy e tanok uralkodása a század első felében a physikára, valamint a többi természettudományokra nem éppen a legjobb hatással volt, noha az okozott kár tetemes nem volt, mert a természettudományok fejlődését a XIX. században kődös philosophémákkal megakasztani nem lehetett és *Schelling* vagy *Hegel* philosophiai rendszere legföljebb egyesek józan gondolkodását zavarhatta csak meg. De eme káros hatás mellett még ezen philosophiai rendszereknek is üdvös hatásuk volt a természettudományok fejlődésére, a mennyiben a logikai és dialektikai módszereket tökéletesítették. — Azért a physika történetírója nem térhet ki e philosophiai rendszerek elől, hanem iparkodik befolyásukat felkutatni, hogy hatásukat a physikai eszmék fejlődésmenetére kimutathassa.

A physika története a világirodalomban ma még csak kis tért foglal el és csak az utolsó időben keletkezett az az irány, mely szerint a physika története nem a physika terén tett felfedezések, hanem első sorban a physikai eszmék fejlődésének kritikai története. Ez irányba esnek *Dühring*-nek és *Mach*-nak a mechanikai alapelvek fejlődésére vonatkozó művei¹ és ezen iránynak terjesztésében e munkairója is érdemet tulajdoníthat magának. Ha jelen műve még mindig számos hiányt mutat fel, szolgáljon némileg méntsegeül, hogy a feladat a kitűzte alakban új és a szükséges előmunkálatok még teljesen hiányoznak. A ki pedig járatlan utakon halad, annak könnyebben meg lehet bocsátani, ha nem mindig követi a legczélszerűbb utat, sőt azt is, ha gyakran le is téved a helyes ösvényről.

¹ *Dühring* Kritische Geschichte der allgemeinen Principien der Mechanik. Von der philos. Facultät der Univ. Göttingen mit dem ersten Preise der Beneke-Stiftung gekrönte Schrift. Berlin. 1873.

Mach. Die Mechanik in ihrer Entwicklung, historisch-kritisch dargestellt. Leipzig 1883.

A gazdasági válság.¹

Ezen az Akadémia megbízásából irt s a Pesti hazai első Takarékpénztár-egyesülettől alapított, 2000 frtos Fáy díjjal jutalmazott pályamű a megelőző évek egyik legfontosabb gazdasági tüneményét: az árhanyságot, ennek okait és hatását a mezőgazdasági- és iparos-termelésre, kereskedelemre és forgalomra, vagyonszágra és jövedelem-megoszlásra tárgyalja. — Szerző a munka bevezető részében kijelenti, hogy csakis a helyzetről akar tiszta és világos képet nyújtani, de annak taglalásában, hogy az kíván-e általában javítást, és ha igen, mely eszközöket kellene alkalmazni, nem bocsátkozik. Indokolja ezt azzal, hogy az ily kérdések tárgyalásánál rendesen előtérbe lép az illető irónak fölfogása a társadalomnak helyes tagozatáról. Kijelenti azonban, hogy egyes a munkában tárgyalta kérdésekkel szoros összefüggésben tett javaslatokról elmondja nézetét, mert elhanyagolását mulasztásnak tekintené.

A munka bevezetésében szerző előadja a hetvenes és nyolczvanas évek kiemelkedő gazdasági eseményeit. Vázolja különben már a hatvanas évek végén megindult, de a francia-német háború befejezése után különösen nagy arányokat öltött üzérkedést, melyet különösen a nagyarányú vasútépítkezések és a tengeri hajóknak a suezai csatorna megnyitásával járt újra építése és teljes átalakítása istáptoltak. Vázolja a túlüzérkedés okozta áremelkedést, továbbá az ezt követett börze-, majd iparos és kereskedelmi válságot, mely roppant tőkéket és értékeket semmisített meg. Utal a német valutareformra és röviden vázolja a valutakérdésnek fejlődését a jelen században. Előadja a nemzetközi szabad kereskedelmi rendszer fejlődését és okait és miként váltotta ezt fel a védelmi rendszer.

Az „Egyesült-Államok“, „Kelet-India“ és „Oroszország“ című fejezetekben, ezen a mezőgazdasági termékek világversenyében leginkább szereplő államok mezőgazdasági viszonyai adatnak elő.

Az „Egyesült-Államok“ mezőgazdaságának külterjes fejlődését főleg a vasúthálózat rohamos terjedése és a szállítási költségek hanyatlása okozta. A vasúthálózat fejlődésének kitüntetésére ide írjuk azon táblázatot, mely a vasúthálózatnak az egyes államcsoportok közt való megoszlását mutatja.

¹ *Pólya Jakab*: A gazdasági válság: Budapest. Athenaeum. 1890. Ára 3 frt 50 kr.

Vasutak hossza kilométerekben :

	1870.	1880.	1884.	1888.
Új angol államok	7.231	9.627	10.150	10.709
Közép „	17.645	25.540	30.904	32.964
Déli „	17.961	23.836	32.019	41.252
Nyugoti „	39.520	85.018	118.073	153.204
Pacífic „	2.699	6.384	10.630	14.516

Mindezekben az államokban szerző különös vizsgálat tárgyává teszi a verseny jövő fejlődését. Az Egyesült-Államoknál constatalja, hogy van ugyanott még 534 millió hektárnyi műveletlen terület, melynek jelentékeny részét legelőnek használják, de a melynek különösen nagyobb fokú beruházások nélkül csak csekély része kerülhet eke alá. Sokkal fontosabb tényező a farmterületeknek ú. n. javítatlan része, mely 101.672,938 hektárt tesz, de a melyből 76,990,792 hektár fás és erdős terület. — Indiában is még jelentékeny 31.911,525 hektárnyi oly terület van, mely művelés alá vehető, de a gazdasági fejlődés itt főleg az öntözési művek terjedésétől függ. — Különben az indiai buza minősége kizárja a liszt kivitelt.

„Oroszország“ című fejezetnél még ki kell emelnünk, hogy szerző ebben a földbirtoknak a társadalmi osztályok közt való megoszlásával és azon kérdéssel is foglalkozik, hogy mely vidék az, mely nekünk a versenyt okozza. Ebben az országban főleg a parasztbirtokok okozzák a versenyt és a „fekete föld“ rendelkezik fölösleggel. — De itt a hozadékok rendkívül csekélyek. A hozadékok kiszámításában az 1883—85. évek adatai szolgáltak alapul s a tavaszi buzánál, melyet leginkább természetnek, a legmagasabb átlagot hektáronként 10·4 hektoliter Orenburg szolgáltatta, de az egyes tartományokban az átlag hektáronként többnyire 4—7 hektoliter közt váltakozik.

A „túltermelés“ című fejezettel indul meg tulajdonképp a munka. — Megtámadja azt a véleményt, hogy az árhanyatlást a túltermelés okozta volna. Mielőtt véleményt mond, vizsgálja azon nézeteket, melyeket a túltermelés ellen fel szoktak hozni és midőn a túltermelés ellen állást foglal, ezt azzal indokolja, hogy teljes lehetetlenség, hogy az emberek évek hosszú során át többet termeljenek, mint a mennyit elfogyasztani képesek, illetőleg hajlandók. E véleményének kifejtése után áttér azon nézet bírálataira, mely az árhanyatlásból akarja a túltermelést következtetni, tehát összezavarja az okot az okozattal. E nézet azért is helytelen, mert a túltermelés rendkívüli állapot, holott első sorban mindig a rendes állapotra kell gondolni, mely a termelés javításában s ebből eredő termelési költség leszállításában nyilvánkozik, a mi viszont az árak hanyatlására hat. És itt szerző fővonásokban elősorolja azokat a tényező-

ket, melyek a termelési költségek apadására hatottak. Majd részletes vizsgálat alá veszi azt a kérdést, hogy forog-e fenn gabona és állati termékekben való túltermelés. Kiemeli, hogy az, hogy a gabonatermelő terület növekedett, még nem bizonyít semmit, mert a népesség is emelkedett s összehasonlítást tesz Európa buza- és lisztbeviteli szükséglete közt. Hangsúlyozza továbbá azt, hogy a gabonatermelés minden haladás ellenére az idő viszontagságaitól függ. Kedvező időjárás okozta bőség még korántsem túltermelés, ép úgy, mint a kedvezőtlen időjárás okozta szükséglet nem lehet a termelés elégtelenségével azonosítani. Itt különösen utal a szállítási költségek hanyatlására. A hosszú táblázatból csak azt akarjuk kiemelni, hogy míg egy métermázsza búzának Jubbulporeból Angliába való szállítása 1873-ban 5 frt 13 krba került, 1887-ben csak 2 frt 13 kr. volt. Míg Chicagóból Angliába egy métermázsza buza szállításaért 1873-ban 3 frt 3 krt kellett fizetni, 1887-ben már csak 1 frtot.

A „nemes fémek“ című fejezet két részre oszlik, és pedig 1. az ezüst kérdésre, melyben szerző az ezüst-árának hanyatlását, ennek okait és befolyását az áralakulásra és a nemzetközi forgalomra vizsgálja, és 2. az arany-kérdésre, melyben azt fejtegeti, hogy megdrágult-e az arany vagy sem?

Az „ezüst-kérdés“ című fejezetben mindenekelőtt előadja, hogy a két nemes fém értékviszonya idők folytán mindig változott, az ezüst mindig olcsóbb lett; majd áttér az arany és ezüsttermelésnek előadására és constatálja, hogy míg napjainkban az aranytermelés 1886-ig folytonosan apadt, az ezüsttermelés nagy arányokban emelkedett és e viszonyt a következő táblázattal teszi szemlélhetővé:

	Arany- termelés	Ezüst-
1866—70	100	100
1871—75	89	147
1876—80	88	183
1881—85	76	214
1886	83	242
1887	82	255

Azután kutatja az ezüst fogyasztását, különösen felhasználását iparos célokra, bírálva Soetbeer ide vonatkozó kimutatását, kivitelét a keleti országokba, különösen Indiába és Chinába, pénzverési célokra való fordítását, rámutatva azon változásokra, melyek valutapolitikájában előállottak. — Eredményül kihozza, hogy ha az ezüst árának csökkenését a termelési viszonyokban kell is keresnünk, arra főleg mégis a valutapolitikában előállott változások hatottak. Ezzel kapcsol-

latban bírálja az ajánlt bimetallistikus egyezményt. Az ezüst-ár hanyatlása következményeinek előadásánál utal szerző arra, hogy az ezüsttermelés még a régiebb termelő országokban sem apadt, mit részben annak is kell felróni, hogy az ezüst mellékterményt képez és előállítása lényegesen olcsóbb. Bírálja azt a véle-
ményt, hogy az ezüst vásárlási képességének hanyatlása idézte elő az árhanyatlást. Ezt tévesnek tartja, mert az ezüst kilogrammjának vásárlási képessége hanyatlott ugyan, de az ezüsttermelés értéke, egysége árának hanyatlása ellenére is, emelkedett. Vitatja azonban, hogy az ezüst árának hanyatlása közvetve még is hatott az általános árhanyatlásra. Visszautasítja, mintha az ezüst árának hanyatlása által az ezüst vagy papír valutájú államok előnyben részesültek, s termelések és kivitelök pusztán azért emelkedett volna, és előadja azokat a hátrányokat, melyeket az ezüst valutás államok az ezüst árának hanyatlása miatt szenvedtek. S itt megengedi, hogy közvetve emelkedett a kivitelök. a mennyi-
ben az arany valutás adósságaik fizethetésére nagyobb mennyi-
ségű terméket kellett kivinniök.

Az arany-kérdésnél, miután vázolta azon nehézségeket, melyekkel a kérdés kapcsolatos s előadja, hogy az arany meg-
drágulását két tényből következtetik, abból, hogy termelése hanyatlott ugyanakkor, midőn szükséglete emelkedett s hogy az árak ára hanyatlott. Mindenek előtt az első tényt vizsgálja s kiemeli, hogy igaz ugyan, hogy az arany-termelés az utóbbi években hanyatlott, de ez a termelés viszonyítva a régiebb kor termeléséhez, még mindig óriás nagy. Áttér a legujabb idők szükségleteire, különösen Németország, Olaszország és az Egye-
sült-Államok igényeire, India bevitelére s constatálja, hogy már e szükségletek is tetemesen meghaladják az ugyanazon idő alatt való termelést. Kijelenti azonban, hogy ebből következtetést nem szabad levonni, mert azok a régi készletekből is fedez-
tethettek. Más alaphól, készletből, és pénzszükségletből kell ki-
indulnunk. Itt az eligazodás lehetetlen, mert hiányoznak a biz-
tos adatok. Vizsgálja és bírálja azon érveket, melyeket az arany
szűk volta ellen hoznak fel; nevezetesen a jegy kibocsátó ban-
kokban felhalmozott nagy készleteket, az olcsó kamatlábat. Bírálja azt az érvet, mely abban domborodik ki, hogy a szük-
séges arany mennyiséget mindig meg lehetett szerezni. S itt kifeje-
ti azt a fontos kérdést, mennyi pénzre van a forgalomnak
szüksége és hogy korunk hitelgazdasága apasztotta-e és mennyi-
ben a szükségelt pénzmennyiséget. Végre megállapítja, hogy
biztos és teljesen kielégítő eredményre ebből az anyagból eljutni
nem lehet.

Ezzel tulajdonképp áttér napjaink árhanyatlására. Itt min-
denekelelt felteszi a kérdést, hogy napjaink hitelgazdasága

mellett az arany, illetőleg az ebből vert pénzmennyiség gyakorolt-e általában befolyást az árfejlődésre. Birálja az e kérdés körül felmerült véleményeket. Állást foglal el azok ellen, kik a pénz mennyiségének befolyását az áralakulásra tagadják, valamint azok ellen, kik azt vitatják, hogy az csak akkor forog fenn, ha az összes árú ára egyenlő mértékben hanyatlott. Nézete szerint már akkor is lehet az arany befolyására következtetni, ha az árú többségének ára, habár nem is egyenlő mértékben leszállt. — Kifejti azután, hogy minőknek kellene lenni az áradatoknak, hogy azokból biztos következtetést lehessen levonni. Azoknak nem szabad kizárólag a nagyforgalom áradatainak lenniök, nem is szorítkozhatnak pusztán egy országra, hanem fel kell ölelniök az összes, a forgalom körébe bevont országok árait és a fogyasztási árakat is. Mert egyrészt a fogyasztási forgalom az, mely készpénzt igényel, másrészt pedig a forgalom hozza magával, hogy midőn a forgalom-központokon az árak esnek, a végpontokon emelkednek.

Előadja, hogy az árak tömkelegéből végre senki sem volna képes kijutni, szükségkép az összes árúknak egy átlag árat kell alkotni. Ennek felel meg az Index-number, egység-árszám.

Bemutatja és bírálatos megjegyzésekkel kíséri a nevezetesebb egység-árszámokat. Legrészletesebben a Soetbeer-féle ártáblázattal foglalkozik. Itt hozza fel azon ellenvetését, hogy ezek az áregység-számok tulajdonkép nem tüntetik fel hiven a pénz vásárlási képességét, mert nem fejezik ki azt, hogy mily összegű pénzt kellett meghatározott mennyiségű árúkra különböző időszakokban fordítani. Ezen elv szerint eljárva egész más az eredmény, mint az „index number“-féle módszer szerint. Így kimutatja, hogy az ő ajánlta módszert alkalmazva, az 1885. évi hamburgi árak nem $8\frac{72}{100}\%$ -al magasabbak az 1847—50. évek árainál, mint ezt Soetbeert kiszámítja, hanem $3\frac{28}{100}\%$ -al alacsonyabbak.

Folytatva az érvek bírálatát, melyek az arany megdrágulása ellen felhozatnak, azon végeredményre jut, hogy az arany megdrágult s így határozottan befolyt az árak hanyatlására, de teljes lehetetlenség befolyásának mértékét megállapítani.

„Államvédelem és pártfogás“ című fejezetben szerző vizsgálatai csakis a jelzett állami tényeknek az ár-fejlődésre és a nemzetközi forgalomra való befolyására szorítkoznak. Figyelmeztet arra, hogy különbséget kell tenni a védvámok és a kiegyenlítő vámok közt. Az előbbiek hatnak bénítólag a forgalomra, az utóbbiak nem. Természetes, hogy a gyakorlatban bajos megvonni a biztos határvonalat védvám és kiegyenlítő vám közt s a védvámok hatása már akkor előáll, midőn a

törvényhozás csak kiegyenlítő vámot czélt. Napjaink védvám és pártfogolási rendszere határozottan befolyt az árhanyatlásra, főleg a fogyasztás leszállítása és másrészt a túltermelés előidézése által. Az utóbbira nézve példaképen a szesz és czukoripart hozza fel.

Napjaink árhanyatlása következményeinek tárgyalását a mezőgazdaság állapotának az előhaladtabb államokban való vizsgálatával kezdi meg. Külön vizsgálja a termelést és külön a jövedelmet. A termelést illetőleg a rendelkezésre álló statisztikai anyag alapján constatalja, hogy a mezőgazdaságban irányváltozás fordult elő az Egyesült-Államok keleti államaiban ép úgy, mint Angliában, de a kisbirtokú Németalföldön és Franciaországban még a gabonatermelés is emelkedett, különösen pedig a búzatermelés. Hazánkra nézve is constatalja a gabonatermelés nagy arányú emelkedését. A *jövedelmet* illetőleg mindennek előtt figyelmeztet, hogy tiszta fogalmat kell alkotni a jövedelemtől, mert más a gazda jövedelme és más a mezőgazdasági jövedelem és különbséget kell tenni a termény- és pénzjövedelem közt, mert a gyakran homlokegyenest ellenkező vélemények csak is abból magyarázhatók, hogy mindegyik a jövedelemnek másféle felfogásából indult ki. A pénzben kifejezett jövedelem határozottan hanyatlott. Hanyatlott különösen a földjára, mi azt eredményezte, hogy az öngazdálkodás terjedt. Hazánkban a gazdák jövedelme, szerző nézete szerint, nem hanyatlott, mert a munkabérek nem emelkedtek s mert a jó és bő termések pótolták a hanyatló árakat. De hozzá teszi, hogy ha ez árhanyatlás rossz termésű évekkel járt volna, bizony ez alatt szenvedett volna a gazda, különösen az eladósodott és az adós gazda. „Ép ezért” — mondja — „nem is vagyunk különös barátjai a birtokadósságoknak. S bölcsen cselekszik az a gazda, ki nem nagy birtokra, hanem inkább adósságmentes, jól felszerelt, habár a mai fogalmakhoz képest csak kisbirtokra is vágyik.” Már előbb utalt volt arra, hogy hazánk viszonyai közt nekünk inkább a francia gazdálkodásra és birtokrendszerre, mintsem az angolra kell tekintettel lennünk. A járadék emelésére ajánlja különösen a kisebb haszonbérleteket.

A „bányászat és ipar” fejezetben a vas- és szén-termeléssel, továbbá a fonó- és szövő-iparral foglalkozik behatóan. Ezeket illetőleg is kimutatja, hogy termelések nem hanyatlott, sőt mindenfelé emelkedett. Foglalkozik még hazánk malomiparával és jövedelmezőségével. Hazánk e legfontosabb iparága, mi a termelést illeti, emelkedett, jövedelmezősége azonban hanyatlott s általában nem szolgáltatja azokat a nagy jövedelmeket, miket régebben még az 1876—80-as években nyújtott, midőn a budapesti malmok csaknem 16 % -ot fizettek részvényeseiknek.

— A jövedelem e csökkenése azonban minden iparnál fenforog. Következik ez részint a kamat csökkenéséből, részint pedig abból, hogy a vállalkozás kevesebb kockázattal jár.

A „kereskedelem és forgalom“ című fejezetben bő adatokkal van kimutatva, hogy az mily roppantul fejlődött napjainkban.

„Vagyon-jövedelem és jövedelemmegoszlás“ című fejezetben különösen az angol és német adatokat mutatja be és teszi bírálatos vizsgálat tárgyává. Mindez adatok azt bizonyítják, hogy a nemzeti vagyonosodás nemcsak nem hanyatlott, hanem emelkedett s a jövedelem megoszlásban sem állottak elő azok a következmények, melyeket a sötétlátók jósoltak és a mely azzal fejezhető ki, hogy a vagyonosabbak folytonosan vagyonosabbakká, a szegények pedig folyton szegényebbekké lesznek. Hazánk vagyoni előhaladását is következteti a takarékbetétek, és házadó, keresetadó, bor és húsadó emelkedéséből, habár némelyikökhöz kétség is fér, és a bor és a húsadóból nem lehet a tényleges fogyasztás emelkedésére következtetni. Megengedi azonban, hogy a földbirtokos osztály egyes tagjai, sőt egyes rétegei szenvedtek, sőt el is buktak. De ez nem jelenti, hogy az egész osztály megrendült. S az ennek igazolására leginkább használt adatok, a bekebelezett teherre nézve, bizonyítják, hogy a tehernövekedés főleg az előhaladottabb vidéken állt elő.

A „Befejezés“-ben szerző, midőn még az árhanyatlás egyes különösen hangsúlyozott okaira kitért, tanulmányainak eredményét foglalja össze. Az árhanyatlást illetőleg tanulmányai eredményét abban foglalja össze, hogy arra nem egy bizonyos ok általában vagy kiválólólag, hanem az okok egész összefüggő láncolata hatott, melyek közt különösen kiemelkedik a termelési költség apadása, részint a javított termelés, részint a szállítási költség apadása és új termő területeknek a forgalmi övbe való bevonása által, továbbá a valutaviszonyok és a védvamos rendszer.

Meg kell még említenünk, hogy a művet már a szövegben is előforduló számos statisztikai anyagon kívül, még külön statisztikai táblázatok, különös ártáblázatok egészítik ki.

Az iszákosság elleni védelem irányelvei.¹

Dr. Fekete Gyulának e pályaműve a czímében foglalt igen actualis kérdésnek kimerítő s a legújabb tapasztalásokra és statisztikai adatokra alapított összehasonlító fejtegetését, s a tárgyra fordított gondos és hosszas tanulmány gyümölcseit tárja az olvasó elé.

Az alkohol általános fogyasztása a mai társadalom életrendére nézve forduló pontot jelent, s más szempontok alá esik, mint más italok mértékletlen fogyasztása. Az emberi nemet természetes italához, a vízhez visszavezetni akarni hiú törekvés s a szeszes italok mértékletes fogyasztása ellen kifo-gást tenni, s a teljes megtartóztatás elvét föltétlenül hirdetni nem volna helyes; ellenben a mértékletlenség ellen elhatározott harczot vívni, s e modern csapást legyőzni igyekezni: a társadalom szent kötelessége.

Az égetett szeszes italok mértékletlen fogyasztása (az alkoholizmus), társadalmi s állami szempontból sokkal rombolóbb hatású, mint más szeszes italoké, a boré és söré; mert a szesz újabb időben egész néposztályok általános és kedvencz itala lett, s míg a mult századokban inkább csak gyógyszer-tárakban, kis mértékben, mint gyógyszer, alkalmaztatott, most már közfogyasztás alkatrészévé lett s óriási tért hódított magának, veszélyt árasztva, egészséget s életet ölve, bűnöket termelve iszonyú arányokban.

Már e kérdés egész nagyságában s égető jellegében fekszik előttünk. Míg más országokban s más nyelveken ma már az alkoholizmusnak igen bő s tanulságos irodalma van, nálunk ekkorig az sem talált alapos művelőre s csak mellékesen, egyes hírlapi cikkekben s rövidebb értekezésekben érintetett; a magyar társadalom alig gondolt e fontos hadjáratra a társadalmi bajok ez egyik legfőbbike ellen. Az Akadémia tehát, kétségkívül igen helyesen tűzte ki az actualis kérdést specziális tanulmányozásra.

Mint hogy az alkoholizmus elsőrendű s legveszélyebb terjesztője a szeszes italokkal való ellenőrzetlen kereskedés, akár korcsma, akár kis árulás alakjában, és így a törvényhozás lényeges feladata e veszélyes hatást megszüntetni: a szerző mindenek felett erre fordítja figyelmét, s munkájában az erre csábító s alkalomnyújtó kereskedés által szított mértékletlenség vészes következéseit mutatja ki. Azután azon rendszerek alap-

¹ Irta dr. *Fekete Gyula*: «Az iszákosság és befolyása a társadalom életrendjére és az ellene való védelem irányelvei.» A m. tud. Akadémiától Sztrókay-díjjal jutalmazott pályamű — Budapest. Pallas, 1891.

gondolatait tárgyalja, melyek a tudományos elmélet részéről az alkoholizmus veszélye ellen védszerekül ajánlatnak, s a felmutatott és alkalmazásban levő rendszerek közt a leghelyesebbnek megválasztását, s az annak szellemében alkotandó törvény alaptételeinek meghatározását teszi kutatásai feladatává. Kiterjeszti azonban figyelmét a társadalmi cselekvőség e tárgyra vonatkozó körének megjelölésére is, s mind ennek, mind pedig a tételes törvényhozásnak útmutatóul, nagy súlyt fektet a más, előre haladt nemzetek intézményeinek s törvényeinek ismertetésére.

A munka, mely 238 sűrűen nyomott lapra terjed, két részre van osztva. Az első rész az alkoholizmus ellen irányuló állami védelem eszközeit; a második rész pedig a mértékletlenség ellenében fennálló egyesületeket s ezen egyesületi élet hatásait, eszközeit s eredményeit tárgyalja. Az első fejezet a szeszes italokkal való kiskereskedés természetét fejtegeti, megállapítván, hogy az italmérési üzlet nem rokon más közönséges kereskedési üzletekkel, s már magában véve közveszélyes, a korcsma pedig e veszélyek legtermékenyebb forrása, a mennyiben a nemzetgazdasági élet pusztulására, az erkölcsök eldurvulására, a prostitúció előmozdítására vezet s a balesetek és büntettek egyik főokozója.

A korcsma, nem úgy mint más üzletek, veszélyes gyülekezések színhelye, a veszélyes néposztályok itt találkoznak; tolvaj, zsebmetsző, rabló, csalo, kőborló koldus s más efféle elemek anyatűzhelye az. Itt olvas az éretlen tömeg lázító lapokat, itt cseréli ki fonák politikai eszméit; a lázadások első szikrája a korcsmaokban gyúlad ki. Ha az államveszélyes, p. o. nemzetiségi egyleteket az állam hatalma kiirtja, ártatlan poharazás köpönyege alatt ott folytatják üzelveiket a korcsmaiban. A korcsmáros, saját anyagi érdekénél fogva, szövetségese vendégeinek, kinek kicsapongásait vidám arczczal dédelgeti. A szeszárulás azon nagy kísértésnek okozója, melynek oly tömérdék ember esik áldozatul. Szükséges tehát, hogy a szeszes italokkal való kereskedés, mely minden más kereskedéstől lényegesen különbözik, eltérő, speciális jogrendezés tárgyát képezze, mint ez már az európai törvényhozásokban ténynyé is vált.

A második fejezetben átmegy a szerző a fennálló rendszerek ismertetésére s bírálatára, melyeket különböző államok s törvényhatóságok elfogadtak. Ilyenek a *tilalmi* rendszer, a *szabad kereskedelmi* rendszer s az *engedélyezési* rendszer. Szerző az utóbbi mellett érvel. Felhossa s bírálat alá veszi az említett rendszerek mellett felhozott összes érveket. A tilalmi rendszer mellett felhoznak, hogy a szeszes italokkal való kereskedés korlátozása vagy szabályozása nem vezet célhoz; hogy a magánhaszon s a kincstári jövedelem nem igazolja e kereskedés

megengedését ; hogy ily tilalom összefér a józan szabadsággal s a törvényes kereskedés követelményével, s a civilizáció érdekei e tilalmat szükségké tesz. Ellenben a szabad kereskedelmi rendszer barátai azt az üres frázist hangoztatják, hogy a tilalmi s az engedélyezési rendszer a tulajdon mentsége iránti tiszteletet sérti, hogy az engedélyezési rendszer politikai szempontból nagy veszélyt rejt magában. Azt vitatják, hogy az államnak nincs joga a korcsmák számát meghatározni ; s ily korlátozás a közérkölciség szempontjából nem okvetetlenül szükséges ; s elfelejtik a nagy veszélyeket, melyek a szabad kereskedésnek a szeszes italokra kiterjesztett oltalmazásából származnak, hogy e rendszer a korcsmák túlságos, a szükségletet messze túlhaladó számát eredményezi, nem gondol a korcsmáros-osztály veszélyes minőségével, s az államhatalmat a legbecsesebb preventív eszközöktől fosztja meg ; hogy ezáltal a szeszes italoknak egész nemzedékeket tönkre tevő túlságos élvezésére vezet sat. Ezért e rossz s egyszersmind drága rendszert elfogadott államok csakugyan nagy kevesebbségben is vannak. A szerző tehát úgy véli, hogy az engedélyezési rendszer az, melynek, mint kitűnő erkölcsjavító s a nemzet gazdasági életére sok tekintetben üdvösen ható eszköznek elsőbbség adandó. Fejtegeti azután, az első rész harmadik fejezetében, az engedélyezési rendszeren nyugvó törvényhozás alaptételeit, az engedélyezés feltételeit, a korcsmárosok személyi képességét, az üzlethelyiségek kellékeit, az engedélyszemélyhez és helyhez kötöttségét, a vámnak szükség szerinti korlátozását ; a szeszes italokkal való kereskedés rendszetét, az engedély megtagadásának, visszavonásának, elvesztésének eseteit ; az eladás korlátozását idő, ünnepek, kiskorúak tekintetében sat. A negyedik fejezetben ismerteti a különféle tételes törvényeket Angliában, Franciaországban, Poroszországban, Hollandban, Olaszországban, Oroszországban, Ausztriában s az ide vonatkozó mai magyar jogot, annak általános s különös részében.

A második rész három fejezetben a társadalom munkásságát s a mértékletlenség ellen működő egyesülési életet rajzolja, főleg az angol társadalmi s egyházi egyesületek rendszerét, a tőlök használt eszközöket s azok áldásos sikerét, követendő például állítva fel e nemes működést a kereszténység egész területén s különösen hazánkban is.

A szerző, állításainak igazolására, többféle statisztikai táblázatot mutat fel, melyek társadalmunknak az iszákosság okozta erkölcsi eldurvulását bizonyítják ; kimutatja, hogy a bűncselekmények szaporodásának legfőbb okozója a korcsmák eszközölte mértékletlenség a szeszes italok élvezésében, melylyel együtt jár az elszegényedés, elsatnyulás, prostitúció sat. A mely nem-

zetnél, úgymond, szeszes italokból egy fejre 52 liter jut, s ha oly szegény nemzet, mint a magyar, egy év alatt közel 150 millió forintot költ el szeszes italokra, ott a kórnak okvetlenül terjeszkednie kell. A munkásosztályra e nagy költekészés kétötöd része jut, melyet keresményével fedezni képes nem lévén. a törvény által tiltott cselekményekre vetemedik. Az összes társadalmak multja és jelene igazolja, hogy a szeszes italokkal való kiskereskedés fő indító oka azon nagy mértékben büntetendő cselekményeknek, melyek a büntető codexek rendelkezéseinek zömét sértik. Mihelyt valahol a korcsmák elszaporodnak: azonnal bomlik a nép erkölcsisége s jóléte. A korcsmai üzlettel foglalkozó egyének többnyire a társadalom salakjai, kik irtózva a komoly s nehéz munkától, a könnyű életmód e nemét választják; műveletlen, kétes erkölcsű, elzüllött emberek, kik csekély tőkével megkezdik üzletüket s csakhamar vagyonhoz jutnak, meghamisítják az italokat, s hitelbe adnak nagy uzsorára. A munkásosztályt az üzérkedés ez átka öli meg. Nagy része csak azért dolgozik s teljesíti a legfárasztóbb munkát, hogy a hitelező korcsmárosnak adja egész keresetét, s e vérszopó meggazdagodhassék, míg családja otthon éhezik, fázik s elpusztúl. A hidegen számító korcsmárossal szemben ott áll a szesztől felizgatott, könnyelmű eljárása szörnyű következményeivel számolni nem tudó együgyű fogyasztó, kinek kizsákmányolása a család nyomorát eredményezi sat. Elsőrendű kötelessége tehát mind az államnak s törvényhozásnak, mind a társadalomnak, hogy ez úgy erkölcsi mint nemzetgazdasági tekintetben veszélyes állapotnak orvoslására minden lehetségest elkövessen. Ezen orvoslás módjaival s eszközeivel s azoknak bírálataival foglalkozik a jelen munka.

A korcsmaüzlet is alkalmas lehet arra, hogy a polgárok egy osztályának életfentartását s boldogulását eszközölje, míg a megengedett határokon belől mozog, s el kell tűrni a kenyérkereset e fáját is, de visszaélései s ártalmai ellen is minden irányban gondoskodni kell. Általában s mereven eltiltani nem lehet; szabadon eresztetni s korlátlan utat nyitni visszaéléseinek, a társadalom érdekében nem szabad. A középút követendő tehát itt is, mely a jól alkalmazott s jól formulázott engedélyezési rendszerben van kifejezve, t. i. hogy a szeszes italok árulásának joga, kellő korlátok közt s óvadékok mellett, a közhatóságoktól engedélyeztessék s ellenőriztessék, csak biztos, kellőleg minősített személyeknek engedtessék meg e jog gyakorlata és ez minden tekintetben akként szabályoztassék a törvény által, hogy a visszaélés lehetetlenné legyen.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Üdvözlő levelek a M. Tud. Akadémia 1841. szeptember 3-án választott tagjaihoz.*

I.

Br. Vay Miklós, igazgatósági taghoz.

Kegyelmes Úr! A M. Tud. Akadémia, a szünet előtt tartott utolsó ülésében elhatározta, hogy Nagyméltóságodat szeptember 3-án, mint azon napnak, melyen a M. Tud. Társaság Igazgató tanácsa tagjává választatott, ötvenedik évfordulóján, az Akadémia nevében üdvözljük.

Midőn e megbízás értelmében, az ötven év alatt annyszor tanúsított érdeklődéséért és bölcs közreműködéséért mély köszönetünket kifejezve, az Akadémia legőszintébb örömét és kegyeletes háláját tolmacsoljuk, hazafiúi büszkeséggel tekintünk vissza Nagyméltóságod fényes pályafutására, melyet egy halhatatlan emlékü társunk már 76 évvel ezelőtt oly meglepő divinatióval jövendölt meg:

«Generális Br. Vaynál 3 1/2 napot tölték», írja Kazinczy Ferencz Kis Jánosnak 1815-ben. «Oly két fia a hazának, mint a milyet ez a jó atya s jó anya nevel, nincs és sokáig nem lesz. Miklós 13 esztendő, Lajos 11; mind a kettő papiros nélkül számlálja össze $\frac{5}{19} \times \frac{8}{38}$ és több ilyeneket; algebráz, geometriai problémákat oldoz, deákul derekasan resolvál, egy vastagocska kötelen s egy sikárlott rúdon felmász, közel 3 lábnyi magasságot általszökdel, czélt lő. Pestalozzi ily fiakat nevel.»

A jóslat beteljesült. A test és lélek egyarányos edzése Nagyméltóságod magas szellemi tehetségeit nemcsak kifejlesztette, de meg is tartotta azon bámulatos frissességben, melyet az éveknek sem száma, sem súlya nem birt megtörni.

Már 1827-ben az ország egyik legnagyobb megyéjének alispánja volt, s ez óta — hazai történetünk évlapjai tanúskodnak róla — sokszor a legnehezebb időkben is, mindig áldásosan érvényesíti szakadatlan munkásságát a közügyek terén, egyaránt birva Főlséges Urunk és Királyunk bizalmát és becsülését, valamint a nemzet osztatlan tisztelét és szeretetét.

Nagyméltóságod látta e század hajnalát s megérte alkonyodását is. Adja az ég, s ezt minden magyar kívánja velünk, hogy a Gondviselés jóvoltából megérhesse, a mi már nem is oly messze van — a jövő század pirkadását is.

Fogadja Nagyméltóságod . . . . .

* A leveleket, 1891 szeptember 3-ikáról keltezve, az Akadémia nevében és megbízásából az elnök és főtitkár írta alá.

II.

Pulszky Ferencz, igazgatósági és tiszteleti taghoz.

Méltóságos úr! A kiváló állást, melyet tudományos ismereteinek és tapasztalatainak bámulatos gazdagságával, szellemének sokoldalúságával Méltóságod Akadémiánk sorában elfoglal, nem úgy lassanként. lépésről-lépésre és az évek hosszú sorával járó tekintélytől is támogatva szerezte meg magának, hanem egyszerre, úgy szólván az első rohamra hódította meg már az 1848 előtti M. Tudós Társaság körében.

Ifjú éveiben, mint a nyugoti cultura eszméinek hirdetője, a közélet küzdőterére lépve, alig hogy első irodalmi dolgozatai megjelentek, magára vonta Méltóságod a Tudós Társaság figyelmét és az 1838-iki nagygyűlés Méltóságodat — mint Toldy Ferencz és Szemere Pál ajánló iratában olvassuk — «az ujabban feltűnt íróknak egyik leggeniálisabbikát, világot látott, alapos szakismeretekkel és kitűnő ítéllettel felruházott férfit» levelező taggá, két évre az 1840-iki nagygyűlés a Nyelvtudományi osztályba rendes taggá s a rákövetkező nagygyűlés (1841. szeptember 3-án) tiszteleti taggá választotta meg.

Méltóságod eme gyors előlépése a rangfokozatokban páratlanul áll Akadémiánk történetében, valamint páratlan az is, s valószínű, hogy nagyon sokáig az fog maradni, hogy még más valaki megérhesse levelező, rendes és tiszteleti tagga választása napjának ötvenedik évfordulóját.

Méltóságod mindezt megérte és a Gondviselés megengedte, hogy szellemének régi frissességében érhesse meg.

A M. T. Akadémia, a szünet előtt tartott utolsó ülésén elhatározta, hogy valamint 1888-ban, levelező tagságának jubilaumán történt, a mai napon is, tiszteleti taggá választásának ötvenedik évfordulóján, az Akadémia szerencsekívánatait Méltóságod előtt ismét tolmácsoljuk.

Engedje az Ég, hogy Méltóságod, ki az évek és viszontagságok súlya által meg nem törve, ma is fiatal lelkesedéssel és lankadatlan erővel működik körünkben, még sok éven át maradjon tényezője Akadémiánk munkásságának, fejlődésének és sikereinek.

Fogadja méltóságod . . . . .

III.

Hunfalvy Pál, igazgatósági és rendes taghoz.

Méltóságos Úr! «A nyelv a nemzet lelke; a nyelv történetei a nemzet lelkének történetei. A nyelv egyszersmind a nemzet hová tartozását, rokonságát, tehát más nemzetek közti helyét is megjelöli. De magában egy nyelv sem adhat érthető tanúságot, hanem csak rokonai segítségével. A rokon nyelvek t. i. egymást értelmezik, fölvilágosítják s egyszersmind kimutatják az illető nemzet eredetét és nevelődését.»

E gondolatok, melyeket Méltóságod egyik akadémiai értekezésében, már 1851-ben oly megragadó világossággal fejtett ki, szabták meg az ez óta szakadatlanul e téren fejlődő tudományos munkássága irányát. E téren való fölléptével új életre kelt a magyar összehasonlító nyelvtudomány, melynek első kezdetét (még mielőtt az indogermán összehasonlító nyelvtudomány keletkezett volna) megtaláljuk ugyan Sajnovics, Gyarmathi és Révai munkáiban, de azért méltán nevezi a nyelvtudomány története Hunfalvy Pált az újabb magyar nyelvhasználtatás megalapítójának. Bámulatos az a lankadatlan munka, a mit Méltóságod a nyelvhasználtatás nagy terének megismertetésére fordított, folyton kiterjesztve, ennek körén kívül is, a tájékoztatást mind abban, a mi az altajissággal csak némiképen kapcsolatba hozott. De legtűzesebb gondját mégis magára a magyar-ugor nyelvhasználtatásra fordította, egyrészt egyes ugor nyelvek ismertetésével, mindig hasonlító tekintettel a magyarra vagy a hasonlító nyelvtan egyes részleteinek fejtegetésével; másrészt olyan munkára vállalkozván, mely által nyelvhasználtatásunk ismeretanyagát igen fontos részekkel egészítette ki. Magának Méltóságodnak és követőinek munkássága Budapestet az ugor nyelvbuvárlat egyik középpontjává tette; most már minden nyelvész, a ki e téren akar dolgozni, fölkeresi hazánk fővárosát, meg is tanulván nyelvünket, legalább annyira, hogy irodalmunk idevágó termékeivel megismerkedhessék.

Tudományos programja innen átvette Méltóságod munkásságát fontos őstörténeti kérdések fejtegetésére, Magyarország ethnographiájának, ezen alapvető munkának megírására s néptörténeti nyomozásokra, mindenütt fölhasználván a nyelvészeti adatok fényét, hogy bevilágítson vele a historikus ismeretkörébe.

Miért mondtuk el itt mindezt, a mit minden nyelvész és historikus tud s a mit a jövőendő irodalomtörténet hálával fog Méltóságod nevének följegyezni s miért éppen ma?

Ma ötven éve választotta a Tudós Társaság Méltóságodat tagjává s a M. Tud. Akadémia, a szünet előtt tartott utolsó ülésében megbízott bennünket, hogy Méltóságod előtt az Akadémia örömeinek és köszönetének tolmácsai legyünk: örömeinek, hogy Méltóságod e napot szellemének teljes frissességével és lankadatlan erejével érhetne meg s köszönetének, hogy az imént vázolt tudományos munkásság eredményeit a mi üléseinkben terjesztvén elő és a mi kiadványainkban bocsátván közre, el nem múló dísz és fényt hozott a M. Akadémiára. Tudjuk, hogy tudományos munkásságának programját még korántsem merítette ki. Adja az ég, hogy megélhesse Méltóságod Ranke életkorát Ranke munkaerejével s hogy kidolgozhassa még mindazt, a mivel hazájának és tudományszakjának szolgálni kíván.

Fogadja Méltóságod . . . . .

IV.

Üdvözlét Hunfalvy Pálhoz Finnországból.

F. hó 7-én Budenz József rt. Helsingforsból a következő iratot kapta, azzal a kéréssel, hogy azt Hunfalvy Pálnak, jubilauma alkalmából, nyujtsa át:

Unkarin Tiedeakademian jäsenelle Paavali Hunfalvy'lle.

Juhlaa vietettäissä Teidän 50. vuotisen akatemikko-vaikutuksenne johdosta, pyydämme saada kaukaisesta Suomenmaasta yhtyä siihen kunnioitukseen, jolla Magyarikansa tiedesankariansa tervehti. Oikeutemme tähän osan-ottoon perustuu ei yksistään niihin tutkimuksiin, joilla olette vahvistaneet lujat sukulaisuuden siteet Suomenkansan ja Unkarilaisten välille, vaan myöskin siihen hartaasen ystävyYTEEN, jota aina olette Suomea kohtaan sekä itse osoittaneet että kansalaisissanne virittäneet. Me onnittelemme Teitä jalosta elämäenne työstä ja toivotamme Teille hyvin ansaitun palkan: aikalaisten ja jälkimaailman ylistyksen!

Helsingissä, Lokak 1. p. 1891.

A mi magyar fordításban így hangzik:

A m. tudományos Akadémia tagjának, Hunfalvy Pálnak.

Midőn Önt, 50 éves akadémiai működése alkalmából, ünneplik, legyen szabad nekünk is, a távoli Finnországból, résztvenni a tisztelet azon nyilvánításában, a melylyel a magyar nemzet az ő tudományhőst üdvözl. Hozzávaló jogunk nemcsak azon tudományos kutatásokon alapszik, a melyekkel Ön a finnek és magyarok közt levő rokonság erős kötelékeit megszilárdította, hanem azon őszinte barátságon is, a melyet Ön Finnország iránt mindig tanúsított és honfitársaiban élesztett. Üdvözljük Önt azon sok jeles munkáért, a melyet életében tett, s kívánjuk Önnek a jól megérdemlett jutalmat: a kartársak és az utókor hálás elismerését.

Helsingfors, 1891. október 1-én.

Az üdvözlő iratot saját kezökkel aláírták:

TORSTEN T. RENVALL, Suomen arkkipiispa (finn érsek).

K. F. IGNATIUS, Senaatori, Valtiotilus-asiain päällikkö (senator, állami statistikai hivatal főnöke).

TH. REIN, Suomen yliopiston nyk. Rehtori (finn egyetem e. i. rectora).

Z. YRJÖ-KOSKINEN, Senaatori, kirkollis-asiain päällikkö (egyházi ügyek vezetője).

- W. S. ENEBERG, Senaatori (senator).
- A. MEURMAN, Kansanvalistus-seuran esimies; tilanomistaja (a Népmívelődési egyesület elnöke; földbirtokos).
- O. DONNER, Suomalais-ugrilaisen seuran vara-esimies (a Finn-ugor társaság másod-elnöke).
- F. W. ROTHSTEN, Suomalaisen kirjallisuuden seuran sihteeri (a Finn irodalmi társaság titkára).
- A. W. JAHNSSON, Turun suomalaisen lyseon lehtori (lector az Aboi finn lyceumon).
- ARVID GENETZ, Suomen normaalilyceon lehtori (lector a finn normál-lyceumon).
- ELIEL ASPELIN, Esteelikan dosentti Suomen yliopistossa (aesthetika docense a finn egyetemen).
- PAAVO CAJANDER, yliopiston lehtori (egyetemi lector).
- KAARLE KROHN, Suomalaisen ja vertailevan kansanrunouden dosentti (a finn és hasonló népköltészet docense).
- A. A. GRANFELT, Kansanvalistus-seuran sihteeri (a Népmívelődési egyesület titkára).
- J. R. ASPELIN, Suomen valtioarkeologi; Suomen muinais-yhdistyksen esimies (finn áll. régész; a finn régészeti egyesület elnöke).
- JAAKKO FORSMAN, Lakitieteen professori Suomen yliopistossa (jogtudomány tanára a finn egyetemen).
- J. R. DANIELSON, Historian professori yliopistossa (a historia tanára az egyetemen).
- EEMIL SETÄLÄ, Suomalais-ugrilaisen kielitieteen dosentti S. yliopistossa (a finn-ugor nyelvtudomány docense).
- OSKAR FAVÉN, Suomen kielen lehtori yliopistossa (a finn nyelv lectora az egyetemen).
- O. E. TUDEER, Kreikan kielen professori S. yliopistossa (görög nyelv tanára az egyetemen).
- HANNES GEBHARD, Pohjoismaiden historian dosentti yliopistossa (az Északi országok történetének docense az egyetemen).
- KAARLO BERGBOM, Suomen kansallisteaterin johtaja (a finn nemzeti színház igazgatója).
- ERNESTI FORSMAN, Lainvalmistelukunnan esimies (a Codificationalis bizottság elnöke).
- ADOLF STRENG, Suomalaisen normaalilyceon rehtori, Latinankielen lehtori (a finn normállyceum rectora, a latin nyelv lectora).

- KUSTAVI GROTEFELT, yliopiston dosentti, Suomen historiallisen seuran esimies (egyetemi docens, a finn Történelmi társaság elnöke).
- E. G. PALMÉN, Pohjoismaiden historian professori yliopistossa (az Északi országok történetének tanára az egyetemen).
- VIKTOR LÖFGREN, Uuden Suomettaren päätoimittaja (a «Uusi Suometar» című hirlap főszerkesztője).
- AXEL O. HEIKEL, Suomalaisen kansatieteen dosentti (a finn Ethnographia docense).
- KARL ERWAST, Suomalaisen normaalityseon yliopettaja (főtanító a finn normályceumon).
- B. F. GODENHJELM, Saksan kielen lehtori, yliopistossa (a német nyelv lectora az egyetemen).
- A. ALMBERG JALAVA, Unkarin kielen lehtori yliopistossa (a magyar nyelv lectora az egyetemen).

Folyóiratok szemléje.

1. A «BUDAPESTI SZEMLE» szeptemberi füzetének tartalma : Huszár Imre, *egy francia követség keleten (1728--1741)* címmel, tanulmányt irt Vandal Albert francia történetbuvár monographiájáról, mely Villeneuve marquis missiójáról 1728-tól 41-ig szól. E missió a belgrádi békével ért véget, a mely egynél több tekintetben bizvást nevezhető a francia politika diadalának. — 1728-ban Fleury bíbornok, XV. Lajos mindenható minisztere, alkalmas egyéniséget keresett a konstantinápolyi követi állásra. Hosszas tapogatódzás után, a melyeknél a személyes protectio és cselszövények nem csekély szerepet játszottak, d'Aguesseau kancellár végre a bíbornoknak Villeneuve Lajos Sauveur marquist, Marseille polgári helytartóját ajánlotta, ki fontos szerepét sikeresen betöltötte. — Villeneuve 1728. november havában ért Konstantinápolyba s már a következő évben alkalma nyílt diplomatiai föllépésre, midőn az a nehéz feladat várt reá, hogy a Porta nyugtalanságát lecsillapítsa és e mellett föntartsa Franciaország azon jogát, hogy az éjszakafrikai kalózokat a tőle szabadon választandó módon fenýithesse meg. Franciaország követelései teljesítetttek s így sikere teljes volt, melyből Villeneuve jó részt követelhetett magának. Ügyességének nemsokára újabb próbát kellett kiállnia. 1729-ben Castagnier, a miloi francia konzul, egy hajótörést szenvedett és francia oltalom alatt állott genuai hajó kapitányának menedékhelyet adott. Egy csapat török e miatt bántalmazta a konzult, ki Konstantinápolyba sietett elégtételt követelni, de a Kapudán basa gályarabságra vettette őt. Villeneuve

föllépését ekkor is siker koronázta, bár része volt ebben a hárem királynőjének és egy Konstaninápolyban élt férjes genfi nőnek, kit Villeneuve ez ügyben fölhasznált. — A következő évben különféle viharos kalandok után Törökországba jutott a francia születésű gróf Bonneval, Franciaország legelőkelőbb nemesi családai egyikének sarja; előbb XVI. Lajos, később Ausztria hadseregeinek soraiban harczolt és az utóbbiban mint Savoyai Jenő legjobb vezéreinek egyike, európai hírnevet vívott ki magának. Most a sors viszontagságai Törökországba hozták. Személyes boszúját kielégítendő, egymaga akarta megkísérteni azt, a mit Franciaország több ízben megpróbált a követei által, tudniillik megtanítani a törököket arra, hogy védelmezzék meg magokat a szomszédaik ellen és hogyan tarthassák meg azt az állást, a melyet Európában elfoglalnak. Előbb Velenczében tartózkodott, honnan Szerajevoba ment. Itt letartóztatták. Midőn pedig Boszniában az élet elviselhetetlenné kezdett válni, áttért az iszlamra, hogy így kierőszakolja maga részére a törökök oltalmát. Az 1730-iki konstaninápolyi forradalom lehetővé tette Bonnevalnak szerencsését újra megalapítani. A cikk folytattatik. — **Pisztóry Mór** az *aranyaluta behozatala Németországon* című tanulmányát folytatja. Ebben a pénzügyi rendszert illető reformtörekvéseket, az 1857-ki pénzügyi egységet, az egységes német pénzügyi rendszer létesítésére irányuló törekvéseket tárgyalja, ismertetvén a legjelesebb nemzetgazdasági íróknak az e tárgyra vonatkozó dolgozatait. — Egy névtelen író a *törökök és a balkánnépek* címmel ismerteti Miatovics Csedomil, a szerb akadémia tagjának «Egy nagy kérdés» című tanulmányát, mely az «Otachina» folyóiratban jelent meg. A szerző ebben azt a kérdést fejtegette, hogy a számban nem valami erős török nép mint hódíthatta meg oly gyorsan és hosszú időre a Balkán népeit? Szerző adatokkal bizonyítja, hogy a gyors hódításban mily nagy része volt az okosságnak, alkalmazkodásnak, a keresztény népek közti viszályok kiaknázásának, sőt még a föld népén való segítés politikájának is. A Balkán félsziget népei közt faj- és vallásgyűlölet urakodott. Ez és nem a törökök túl ereje győzte le valaha a szerbeket. Mert a törökök hadereje korántsem ment akkor még százazrekre, mint Nagy Szulejman alatt. A törökök felhasználták a görög, szerb bolgár egyházak viszályait, mert ha ezek békében éltek volna együtt, a török sohasem veti meg lábát a Balkán ormain. A rigómezei katasztrófát is az idézte elő, hogy az összes szerb törzsek vezetői nem siettek a hazai fejedelem fölhívására együtt harcolni. Konstaninápoly sem esik török kézbe, ha a keleti és római egyház nem gyűlölik annyira egymást. E nagy békétlenségeket aknázták ki eszesen a törökök, kik gyakran magok is csodálkoztak nagy sikereiken S mi okozta a balkáni népek egyenetlenségeit és zsihbadt téttlenségét? Főképe van ebben az egyháznak, vagyis az uralkodó papságnak, annak a szellemnek, mely a bizanci császárságra rányomta a klerikális jelleget, melylyel a szerb állam is birt. Nagy hatalma volt e papságnak, mely azzal vissza is élt. — A szépirodalmi részben Meyer

Jenatsch György regényének folytatása, *Góbi Imre Bál után* című eredeti, *Byron Don Juanja* III. énekéből *A görög dalnok* rész van közölve, ez utóbbi Spóner Andor fordításában; továbbá *Tutsek Annától Egy kis csalódás* című rajza. *Hanusz István a földrajzi helyzet szerepe a város-alapításokban* című tanulmányában arról értekezik, hogy kell bizonyos tényezőknek létezni, melyek a városok alakulására döntő befolyást gyakorolnak s azok fönmaradását biztosítják. Ilyen tényezőkül válnak be: a földrajzi fekvés, az éghajlati, tenyészeti és a tőlök függő társadalmi viszonyok, melyekhez azután a politikai okok járulnak. Ezek összhangzóan kedvező vagy ellenkező működése elősegíti vagy hátráltatja a városok keletkezését. Ezeknek bizonyítására ismerteti a világ nevezetesebb városait. — Nem lehet világforgalmat erőszakolni s világra szóló jelentőséget követelni ott, hol az emberiség számára elszigetelt helyi érdekek, korlátozott viszonyok, közömbös erények léteznek csupán. Ehhez hatalmas térvizonyok, imposans keret, a lakosság szellemének történelmi és politikai nagysága, a nagy vagyonnal járó kifejlődött luxus és kulturélet, ezeket mozgató instrumentumok az intézményekben szükségesegek. A mely város e föltételek bármelyikét nélkülözi, bárha falai között lakott legyen a vezérhatalom, annak az idők árja tova hömpölyög kövein. De az is áll, hogy rossz politikai viszonyok közt a legkedvezőbb földrajzi fekvés és világhelyzet sem képes magát érvényesíteni. Buda-Pest leggyöngébben emelkedett az abszolút kormány idejében. Az Értesítőben Kazinczy Ferencz levelezésének II. kötete, kiadta Váczy János, Rigal: Alexandre Hardy et le théâtre français à la fin du XVI.-e et au commencement du XVII.-siècle, Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Bubics Zs. fordításában, Jókai Mór, A tenger-szemű hölgy regénye vannak ismertetve.

2. A «NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE» szeptemberi számát dr. Csillag Gyulának «A bajor talajjavítási hitelintézetről» irt értekezése nyitja meg. Ez intézet felállítását az 1884. évi április 21-ki törvény rendelte el. A gyorsan szaporodó népesség élelmezési szükséglete kielégítésre vár: azért a talajjavítás, mint a belterjesebb földművelés előfeltétele, immár a közérdek körébe vág. A bajor állam a talajjavítási hitelszükségletet saját intézete által, saját hitelén szerzett tőkével elégíti ki. Az állam 2 millió márkáig terjedhető összegű 4%-os kötvényeket bocsát ki e célból, és olcsó 3¾ százalékos kamatozású, hosszú, egészen 58 évig nyújtható törlesztési határidővel bíró kölcsönöket nyújt; a kamatkülönbözet és az igazgatási költségek terheit maga viseli. A műveletek, melyek költségeinek fedezésére a talajjavítási hitel igénybevehető, sokkal tágabb körre terjednek, mint a hazai 1889. évi XXX. t.-cz.-ben engedélyezett hitelnél. Mindennemű öntözési és vízvezetési munkálatok, patakok és magánvizek szabályozása, partvédelmi vagy árvíz elleni berendezések, terméketlen területek termőképesse tétele, szántóföldek és rétek javítása, sőt tagosítások, a mezőgazdasági birtok

jobb kihasználása czéljából létesített útépitkezések és a községek tulajdonát képező puszták telkek beerdősítése is beletartozik azon műveletek körébe, melyekre a törvény kedvezményeit kiterjeszti. A kölcsönök felmondhatatlanok a hitelező részéről, ellenben $\frac{1}{4}$ évi felmondásra részben vagy egészben az adós visszafizetheti. A kölcsönök szabály szerint jelzálogilag biztosítandók és pedig a földbirtok értékének első felén belől. Az elsőbbséggel bíró jelzálogos hitelezők jogai nem csorbíttatnak, a mennyiben, ha talajjavítási hitel az elsőbbség átengedése nélkül nem nyújtható a birtokosnak, úgy a hitelezők az engedélyezett kölcsönről oly hozzáadással értesíttetnek, hogy az esetre, ha egy hó alatt elsőbbségi jogukat világosan fenn nem tartják, úgy tekintetnek, mintha arról a talajjavítási kölcsön javára lemondottak volna. Községeknél és vízi társulatoknál a biztosítás vázolt módjától el lehet tekinteni. A kölcsönügylet az engedélyezés előtt szakértői véleményezés alá kerül, a javítások keresztülvitelének vezetése és felügyelete kultur-technikai személyzetre bízatik. Az intézet 1890. év végeig összesen 668.233 márka kölcsönt engedélyezett 1.291 kölcsönkérő részére. A legnagyobb összeggel a községek szerepelnek. Legtöbb kölcsön (az egésznek kétharmada) öntözési és vízlevezetési munkálatok czéljaira szolgált. Az intézet fejlődése nem rohamos ugyan, de biztos, és el lehet mondani, a tervezők eszméje bevált az életben. — B é k é s A n d r á s «A tűzbiztosítás bajairól» ír. A biztosító társaságok ügyében egy törvényjavaslat kerül legközelebb szakértekezlet elé, mely főleg a mozgó ügynökökkel foglalkozik. A javaslat régebb eredetű s abból a közvéleménybe átment felfogásból indul ki, hogy a tüzesetek szaporodása a túlbiztosításokból ered, ezek viszont jórészt a mozgó ügynökök működésére vezetendők vissza. Értekező szerint e felfogás helytelen, mert az utazó ügynökök nélküli országokban is szaporodnak a tűzkárok, mert nem csak az erősen túlbiztosított tárgyakat szokták az emberek felgyújtani, sőt a legtöbb tűz a vidéken ingók felgyújtásából ered, melyek biztosítása rendszeren nem az utazó ügynökök dolga, s mert az emberek tapasztalásukból tudhatják már, hogy a társaságok nem fizetnek többet a tényleges kár összegénél. Az utazó ügynökök eltörölhetők volnának ugyan, de olcsóságuk és új társaságok keletkezésénél tett szolgálataik javasolják az intézmény fentartását. A mi azt a vádat illeti, hogy a mozgó ügynökök az ajánlatok kitöltésekor visszaéléseket követnek el: abban sok ugyan az igazság, de azért nem lehet az intézeteket vagyoniilag felelőssé tenni, már annál az elvnel fogva sem, hogy a meghatalmazó a meghatalmazottnak csakis oly cselekvényeiért tartozik felelni, melyekre azt feljogosította. Kivánatos volna annak kimondása, hogy a felek csakis a bemondások valóságáért szavatolnak; ha az ügynök kitöltetlen, vagy a fél helyett tőle aláírt ajánlatokat mutat be: e körülmény ne váljék a felek hátrányára. A kárbecslés ellen irányult vádak alaptalanok: a visszaélés itt különösen a jégkárok és ingók biztosítása esetén a biztosított felek részén van. A

kárbecslő szakbizottságok szervezete némileg módosítandó lenne. Nem megfelelők a törvényjavaslat 6. és 7. szakaszainak intézkedései, melyek helyett értekező a több éves szerződések jogviszonyainak alapos reformját kívánja. és körvonalozza a reform lényegét. A jelenleg szőnyegen levő javaslatot különben is elégtelennek tekinti és nem részleges, hanem az egész biztosítási ügyet felölelő reformmunkát óhajt látni. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. M a n d e l l o Gyula a f. é. augusztusi eseményeket sorolja fel. — Az «Irodalmi Szemlében» — á — á — smerteti Jekelfalussy József és Vargha Gyula szerkesztette «Közgazdasági és statisztikai évkönyv» újabb ötödik évfolyamát, kiemelve a a kútforrások közvetlenségét és megbízhatóságát s a műnek a statisztikai anyag feldolgozásában rejtő nagy érdemét. Utal a nehézségekre, melyekkel egy ily nagy szabású, nemzetközi statisztikai alapon készülő Évkönyv összeállítása évről-évre jár s aztán részletezi a jelen évfolyamban foglalt bővítéseket, illetve újításokat. — R á t h Z o l t á n Herkner H.: «Die sociale Reform als Gebot des wirtschaftlichen Fortschrittes» czimű művét tárgyalja, előadva annak eszme-menetét és következtetéseit. — A «Külföldi közgazdasági folyóiratok» szemléjében «dr. K o v á c s A l a d á r Kollmann Pálnak az «Allgemeines statistisches Archiv»-ban a Németbirodalom népességének socialis összetételéről irt cikkével foglalkozik; dr. — pedig Baudrillart-nak a «Revue des deux mondes» egyik legújabb számában «Le crédit agricole. Ses nouvelles formules» czím alatt közzétett értekezését ismerteti. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. V a r g h a G y u l a «Magyarország 1891. évi aratását tünteti fel. Előrebocsátva az újabb áralakulások okának s az agrárstatisztika továbbfejlesztésének kérdését: adja a bevetett területet, összehasonlítva az előző évvel s aztán a termést összegében s a hektáronkénti átlagban megyéről megyére; majd fő kenyértermékünknek, az őszi búzának utolsó öt évi termését tünteti fel, szintén megyéről megyére. Végre gabnánk súlyával foglalkozik s aztán általános jellemzését adja az idei termésnek. — Utolsó helyen x. y. «A Svájcban működő életbiztosító intézetek és az állami felügyelet» czím alatt a gazdag statisztikai anyagból, melyet a svájci szövetségi biztosítási hivatal a biztosító intézetekről összeállít, egyes fontosabb részleteket mutat be, az életbiztosító társaságok üzletvitelének jellemzésére. — A füzetet a «Könyvszemle» zárja be

3. A MAGYAR NYELVŐR IX. füzetében K i c s k a E m i l folytatja a «hangsúly- és szórend»-ről szóló értekezését. Előző fejtegetésében megállapítja a magyar nyelv fő szórendi törvényét: mondó és ellenmondó hangsúly, mondó és ellenmondó (összefoglaló és kirekesztő) szórend van a magyarban. Most egy két tagú szólamot («fát vág») vesz föl s azt vizsgálja, hányféle értelmet vehet föl az a szavak különböző rendje s hangoztatása szerint. Ez úton hat formát állapít meg, ezek közül csak egy nincs meg a magyarban: hangsúlytalan ige után mondó hangsúlyos határozó. De megvan a német nyelvben s régi

biblia-fordítóink gyakran éltek vele s a régiesség örve alatt Arany is gyakran használja (pl. «Sietett, sietett ámbár vala *fáradt*», «Gyilkosságba estem, lettem *bujdosóvd*», «Sikolt a fehérnép, esve már *kétségbe*» stb.). A köznyelv még most sem ismeri, de a sajtóban a német nyelv nyomása alatt, gyakorta megfordul. — Balogh Péter a genitívus és datívus viszonyának kérdését fejtegeti; rámutat arra a kapcsolatra, mely a *nyelvi* jelenségeket a velük kifejezett *lelki* jelenségekkel összefűzi; hangoztatja, hogy a nyelv sok tényét csakis philosophiai alapon érthetjük meg kellőleg. — Goldstein Henrik a kombináló szóalkotáshoz szolgáltat adatokat részint az élő nyelvhasználatból, részint az irodalomból. — Ugyane kérdésben válaszol Simonyi Zsigmond Albert Jánosnak a Nyelvőr I. füzetében megjelent támadására s több kifogását igyekszik megcáfolni. — B é l t e k y K á l m á n a *takar, fed; bont, old* rokonértelmű szavak jelentésbeli különbségét állapítja meg a mai nyelvhasználatból. — Kovács S. János a répczevidéki nyelvjárás alakotani, mondattani, jelentéstani sajátosságait ismerteti. — A Helyreigazítások, Magyarázatok rovatában Körösi Sándor a m. *paczkáz* szót az olasz *bazzicare* igéből származtatja s a biliárd-játékban használatos *paczika* főnevet szintén az olasz *bazzica* (egy kártya-játék neve) magyar másának tartja; — Freckay János az *uszován* (uszován festett) szót nem a francia *orseille*-ből eredezteti, hanem hogy olasz révén került hozzánk, mint a hol e festékanyagot a középkorban nagyban gyártották; — Ladányi Béla arról értesít, hogy az éneklő hangsúly dívik a palócz nyelvjárásban is; — Zolnai Gyula védelmébe fogja az előző füzetben kárhoztatott «*üldöznelek, büntetnelek*» (névszó igeraggal) alakokat, kimutatja, hogy az nem a Greguss csinálmánya, hanem hogy az élő nyelv is él vele: «meg kell nekem tégedet *vernelek, tanítanolak, ruháznolok*» stb. s keletkezte az analógia hatásából magyarázódik. A Csigabigák rovatában a szerkesztő néhány divatos magyartalanságot ostoroz. — Végül a szerkesztőség néhány a nyelvtörténetben előforduló, homályos alakú és értelmű szó használatára nézve kér felvilágosítást az olvasóktól. — Népnyelvhagyományok, Szólásmódok Szalontáról, Székely adomák, Álomfejtések Deésről, Találós mesék Halasról, Zalamegyéből, Kiolvasó versek Pestmegyéből, Tájsszók Somogy-, Beregmegyéből, Nagybányáról és a Tisza vidékéről.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A VII. (júliusi) füzet első cikkében Liszka János Joannes Gazaeust és leíró munkáját tárgyalja. E Joannesről nem sokat tudunk. Stark nézete, hogy az azonos volna a keresztény Joannes Philoponos grammatikussal, nem pártolható, mire nézve elég a gazai Joannes művében erősen nyilatkozó hellenisztikus szellemre, és kiváltképen a keresztény tanokra vonatkozó célzásokban föltűnő fogalmi zavarra utalni. Csupán annyi tény, hogy Joannes gazai grammatikus volt és hogy Gazában, a szir partok e virágzó városában tartózkodott. Valószínűen a VI. század első felében élt és talán 540 előtt írta Ekphrasis című nagy művét, melynek

tárgya egy falfestmény, mely egy Gazában (vagy Antiochiában ?) levő fürdőn volt és a világegyetemet ábrázolta. E nagyobb leíró műven kívül még hat anakreonteon maradt tőle reánk. Joannes az alexandriai Nonnosnak volt utánzója; innen előadásának mesterkéltisége, kifejezéseinak keresettsége, általában dagálya, mind oly tulajdonok, melyek művét nehézkessé és homályossá teszik. Valószínű, hogy e költeményét Gaza előjáróinak megbízásából írta; bizonyos, hogy e városban nyilvánosan felolvasták. A mű egyik fő jellemző vonása, hogy szerzője a pogány tárgy leírásába folyton belevegyíti a kereszténység eszméit. A görög mythologia alakjai mellett dicsőíti Krisztust, a mindenek atyját; leírását megváltónk szenvedéseinek jelképével kezdi meg, mire feltünteti a szentháromságot, a mint a keresztet körülfogja. S később is az Okeanos, Eos, Hórak alakjai közt ott látjuk az angylt a keresztel, a mint üdvözli a pogány Phaetont. — A második cikkben Kelemen Béla Szemere Pál (1785—1861) életét, jellemét és munkásságát tárgyalja, e régi érdemes írónk összes műveinek Szvorényi József eszközölte jeles kiadása alapján. Szemere munkásságának jelentősége nem abban van, a mit alkotott, hanem abban, a mit hatott. Hatott nagy tudományával, roppant kitartásával s lángoló lelkesedésével, eszének és szívének páratlan adományaival, melyek nemzeti művelődésünk egyik legértedesebb bajnokává avatták. Csak az irodalomnak és az irodalomban élt; még beszélni sem szeretett egyébről, pedig örömet beszélt. Ebben az egy eszmekörben élt; érdeklődése, tanulmányai, örömei arra szorítkoztak. Lelkesíteni, izgatni, munkálkodásra buzdítani és a munkálkodóknak új meg új feladatokat tűzni ki. — mindezt még Kazinczynál is jobban értette. Kitűnő szeme volt a tehetségek felismerésében és ritka türelmet tanúsított még a legkezdetlegesebb kísérletek iránt is. Fáy András, Kisfaludy Károly, Toldy Ferencz, br. Eötvös József, Kölcsey Ferencz, sőt Kazinczy és Petőfi is buzdítást, elismerést vettek tőle. — A harmadik cikkben Lázár Béla hazai tárgyú, német jezsuita-drámákról értekezik. A legrégibb ily termék egy «Szent István első magyar apostoli király» című ludus, mely 1626-ban III. Ferdinánd tiszteletére Bécsben került színre. A darab a Vitae Sanctorum alapján, minden költői felfogás nélkül, de annál több moralizálással rajzolja Szt. István győzelmét Kupa fölött. A pogány magyar király meghódol a pápának, segíti a papokat, kolostorokat épít, templomokat emel s végül a szentek sorába lép. A második darabot, mely I. Lajos magyar királynak 300 év előtt a törökökön vett győzelmét mutatja be, 1664-ben adták Augsburgban. A harmadik darab Mátyásnak királylány választását tárgyalta és 1687-ben került színre Augsburgban, később, 1702-ben, Münchenben is. Forrása Aeneas Sylvius európai története. A negyedik mű «Ludovicus Gritti», melyet 1687-ben Landsbergben adtak, az ötödik «Szent István király» (háborúja Konrád herczeggel), mely 1693-ban Münchenben került színre; a hatodik «Szent Imre, Magyarország hercege» (Burghausenben 1707. és Münchenben

1765-ben); tárgya: Szent Imre rokonainak zaklatására jegybe lép, de a boldogságos szűz megjelenése ismét megváltoztatja lelkületét: a herceget elhagyja jegyesét, megveti a koronát és magányba vonul. A kor felfogása szerint magyar tárgyú darab: «Gordes, a hún király» is, mely Prokopiusnak a vandálok háborúiról írt műve alapján a pogány Gordesnek a keresztény vallásra térését és e miatt felbőszült rokonai részéről szenvedett erőszakos halálát tárgyalja. Végre két évvel a szerzet feloszlata előtt. 1771-ben is adtak Münchenben magyar tárgyú drámát: «Ottó császár győzelme a magyarokon», melyben a vitéz magyarok veresége a keresztényeket pártoló isteni segedelemnek van tulajdonítva. A cselekvény színhelye Augsburg vidéke; az előadaskor nagy pompát fejtettek ki: 280-an működtek közre e ludusban, mely nagy tetszésben részesült. — A következő, «Psychiatria a kritikában» című cikkben Haraszi Gyula három kiváló francia írónak legújabb élettrajzeit tárgyalja, melyekben a szerzők hőseik jellemét és működését Lombroso nagy feltűnést keltett műve értelmében az elmekórtan segítségével akarják behatóbban és igazabban föltüntetni és megértetni. E művek a dán Sundhy könyve Pascalról, Larroumet műve Molière-ről és Brunetiére tanulmánya Rousseauról. Szerző e művek beható elemzése alapján azt találja, hogy a Pascalról írt munkában az új szempont alkalmazása következtlen ingadozásra vezetett lélektan és elmekórtan közt; a Molière élettrajzában a psychiatria indoklatlan erőszakolása a tények elferdítését eredményezte, míg Brunetiére a Rousseauról írt dolgozatban egyenesen lélektani elemzést árul a psychiatria divatos czégére alatt, mintha ezáltal növekednék értéke. Mindent összefoglalva, az irodalmi kritikának eddigelé kevés haszna van a psychiatriából. — Az utolsó cikkben Barbarics L. Róbert néhány műveltető ige személyragozását tárgyalja. — A hazai irodalom rovatában Petz Gedeon általában kedvezően ismerteti Hermann Antal Német olvasókönyvének és nyelvtanának II. és III. részét; Nemethy Géza nagyon megdicséri Aristoteles poetikájának Geréb József eszközölte újabb magyar fordítását és Reményi Ede kiváló munkának mutatja be P. Thewrewk Emil legújabb könyvét: «Görög Anthologia-beli epigrammák», melyhez érdekes új adalékokkal is járul. — Philologiai tárgyú programm-értekezés tizenegy van e füzetben ismertetve. Szigetvári Iván bírálja Schuber Mátyás dolgozatát a tropusokról és figurákról, mely szerint nem viszi tovább ismereteinket, s ennyiben fölösleges munka. Nem meddő osztályozásokra van ma már szükségünk; a ki jelenleg a tropusokkal és figurákkal foglalkozni kíván, annak az egyes fajokat lehetőleg intensive kell kifejtenie és érvényre juttatnia a nemzeti szempontot is, mert tagadhatatlan, hogy a tropusokban is nyilatkozik az írók és nemzetek jelleme s mindenekelött ezekben tükröződnek le a nép kedvelt foglalkozásai. — Kardos Albert néhány kifogás mellett igen kedvezően nyilatkozik Zlinszky Aladárnak «Szondy két apródja az iskolában» című dolgozatáról, ellenben gyen-

gének mondja Rupp Kornél értekezését a magyar Mária-hymnuszokról, melyet hevenyében készült dolgozatnak tekint. Bírálatá folyamában egyúttal azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy úgy a Battyány-hymnarium, mint a sárospataki két kodex nem katolikus énekgyűjtemények. hanem tisztán protestáns graduálék, olyanok, mint a XVI. századból reánk maradt nagydobszai és kecskeméti református kodexek vagy éppen a Keserői Dajka és Gelei Katona-féle öreg graduál, melyekkel amazok minden tekintetben feltűnően meg is egyeznek. — Pruzsinszky János ismerteti Szabó Szilveszter terjedelmes értekezését: Rabszolgaság az ó-korban s különösen a rómaiaknál, melyről dicsérőleg elismeri, hogy az anyag szorgalmasan van benne egybegyűjtve; de nem helyesli, hogy sok olyat is tartalmaz, a mi a tárgy körén kívül esik, de különösen oly momentumokra is terjed ki, melyek erkölcsi szempontból nem valók egy első sorban az ifjúsághoz forduló dolgozatba. Ugyanaz a bíráló örömmel és köszönettel üdvözli «A nagybecskereki k. főgymnasiunban iskolai használatra elfogadott nyelvtani és mennyiségtani elnevezések», bár egyes terminusokra nézve eltérő véleménynyel van. — Bódis Juszti három értekezést bírál: Telmányi Emil dolgozatát: «Vonások a görög eposzok külső kultúrájának megértéséhez», melyben szerző a homerosi kor régiségeit (építkezés, ruházat, etikette, fegyverzet, butorok cz. szakaszokban) tárgyalja, nem találja sikerültnek, mivel az voltaképp nem egyéb, mint kivonat Helbig ismeretes művéből, melyből még a kétséges állításokat és ítéleteket is, mint biztos tudományos eredményeket, egyszerűen átvette; ellenben kedvezően ítél Kutrucz Rezső Homerosz-fordításáról (Odys. I.), melynek csupán verselése ellen vannak némi kifogásai; és Kovalik János módszertani dolgozatáról: «Észrevételek a philologiai oktatáshoz.» — Kelemen Béla nem mondja sikerültnek Nagy Ferencznek «Ilosvai-Arany Toldija» cz. értekezését, mely tele van szóvirággal és nem nyugszik alapos tanulmányokon; ellenben elismeréssel szól Gellért Jenőnek «Nagy Ferencz emlékezete» cz. dolgozatáról és Kovács Antal értekezéséről: «A magyar nép érzelem- és kedélyvilága dalaiban», melyet tárgyszerezettel és vonzóan irt dolgozatnak mond. — Végre Ember Pál bírálja Mácska Lajosnak Erdélyi Jánosról mint kritikusról és philosophusról irt értekezését, melyet úgy ő, mint Háhn Adolf (alább 815. l.) gyengének mondanak, mivel voltaképp egyebet sem nyújt, mint kivonatokat Erdélyi műveiből, önálló felfogás és ítélet nélkül. — Őt lapra terjedő vegyes közlemények és könyvészet zárják be a nyolcz ívre terjedő füzetet.

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának pártoló tagjai.

A Könyvkiadó-Vállalat új folyamának megindításakor megigértük (Akad. Ért. I. 125.), hogy a pártoló tagok névsorát e folyóirat mellékletén közölni fogjuk. Az ily névsorok közzététele nemcsak a nyilvános beszámolás és a személyes tájékozódás, hanem különösen az aláírók lakóhelyének és társadalmi állásának statisztikai egybefoglalása szempontjából is szükséges. Ismeretes, hogy a tudományt magyar nyelven terjesztő munkák, ha a közönség bizalmát meg bírják nyerni, 1200—1800 példányban kelnek el. Ezt tapasztalja a Természettudományi Társulat Könyvkiadó-Vállalata már 20 év óta, valamint a jelesebb budapesti könyvkiadók is, s ezt tanúsítja a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának első és utolsó ciklusa is. A Természettudományi Társulatban, hol a pártoló tagok társadalmi állását már évek óta százalékszerűen is egybeállítják, azt is tapasztalták, hogy a százalékvizony 20 év alatt, jóformán állandó volt: tanár. szaktudós 21, orvos, gyógyszerész 16, birtokos, gazda, erdész 16, egyesület, intézet 14, jogász, ügyvéd, bíró 11, mérnök, bányász 9 százalék és így tovább. Vajjon, hogy alakulnak e számok minálunk? Fájdalom e kérdésre ma még szabatosan nem felelhetünk meg. E névsor t. i. éppen a társadalmi állás megjelölésében még nem kis mértékben hézagos. Ez okból ma még tartózkodnunk kell a százalékviszonyok kiszámításától, de reméljük, hogy ezt, ha előbb nem, 1893-ban, az akkor meginduló ciklus aláíróinak névsorából utána fogjuk pótolhatni.

Még csak annyit jegyzünk meg, hogy e névsorból azon aláírókat (számra 63-at), kik az 1890-iki illetményt nem vették át, kihagytuk.

Abaffy Agoston, földbirtokos Felső-Lehota.	Babics József, urad. igazgató Zsombolya.
Acsay Antal, theologiai tanár Nyitra.	Baboss László, ügyvéd Nagy-Kanizsa.
Acsay Ferencz, sz.-benedekr. tr. Esztergom.	Bacher Vilmos, tanár Budapest.
Agli Norbert, premonstrei kan. Szombathely.	Baczoni Lajos, jogakad. tanár Debreczen.
Agoston József, fölmérnök Budapest.	Badics Ferencz, kir. főgymn. tr. Budapest.
Albert Iván, kir. mérnök N.-Egyed.	Baja: Cisterci főgymnasium.
Alcsúth: Főhercegi könyvtár.	Bajor József, Rácz-Almás.
Alföldy Gedeon, orvos Zombor.	Bakóczy János, ref. lelkész H.-Böszörmény.
Allaga Otto, ügyvéd Baja.	Balázs Gyula, gymn. tanár Újverbász.
Amberger Arthur, r. k. kaplán Ném.-Csernya.	Balázs József, ref. lelkész M.-Régen.
Ambrus Mór, főgymn. tanár Losonc.	Balázsházy Bertalan Evaakla.
Andorka Elek, vm. tgyész Kaposvár.	Ballagi Aladár, akad. tag Budapest.
Ángyal József, oszt.-tan. Budapest.	Ballagi Géza, akad. tag Sárospatak.
Antonescu Döme, Arad.	Balog Ferencz, ügyvéd Székesfehérvár.
Anyos Lajos, tak.-pénzt. hiv. Rév-Komárom.	Balogh Antal, bányarvos Ném.-Bogsán. †
Báró Apor Gábor, Szepsi-Szent-György.	Balogh Jenő, kir. altágyész Budapest.
Apt Odön, földbirtokos Rácz-Almás.	Bán Gyula, Kőtegyán.
Arad sz. kir. város közönsége.	Bánffy-Hunyad: M. kir. állami iskolák.
" Állami tanítóképezde.	Bankós Izidora, tanítónő Kun-Szent-Miklós.
" Casino-egylet.	Bánóczy József, akad. tag Budapest.
" Kúlcsey-egyesület.	Baráth Ferencz, tanár Budapest.
" Kir. főgymnasium.	Barbarics Róbert, tanár Zircz.
" Főreáliskola.	Barcza Kálmán, Veszprém.
" Kereskedelmi akadémia.	Barkassy Géza, Budapest.
Arányi Agost, főgymn. tanár Kecskemét.	Barna Ferdinánd, akad. tag Budapest.
Aranyos-Maróth: Barsmegyei Casino.	Barta László, főv. tanácsjegyző Budapest.
Arenstein József, akad. tag Gloggnitz.	Bartal Ferencz, földbirtokos Kislúcs.
Árvay János, vár. tanító Szepes-Szombat.	Bartók József, építész Deés.
Árvay Lajos Zala-Tapolca.	Bartos József, kegyesrendi tanár Budapest.
Aszód: Gymnasiumi könyvtár.	Basch Béla, Budapest.
Axmann Béla, orvos Budapest.	Bató Henrik, ügyvéd Budapest.
	Gróf Batthyány Károly, Gyimótfalva.

- Bauer Márton, orvos Apostag.
 Bauer Simon, főreálisk. tanár Lőcsa.
 Becher Áron, orvos Szalonta.
 Bedő Károly, Nagy-Enyed.
 Beer Zsigmond, ügyvéd Poprád.
 Békefy Remig, tanár Pécs.
 Békés: Ev. ref. gymnasium.
 Békés-Csaba: Ág. ev. algymnasium.
 Casino-egylet.
 Békési Gyula, tanker főigazgató Debreczen.
 Belák István, ügyvéd Enying.
 Belcsák László, közjegyző Léva.
 Belényes: Görög. kath. főgymnasium.
 Belicza Pál, Aranyos-Maróth.
 Benczik Ferencz, kegyesr. tanár Tata.
 Bende Andorné, Zágráb.
 Bene-Járy József, magánzó Hietzing.
 Beniczky Kálmán, tanár Losoncz.
 Beniczky Lajos, Pestm. t. főjegyz. Budapest.
 Benka Gyula, igazgató tanár Szarvas.
 Benkő Imre, tanár Nagy-Kőrös.
 Benkő Kálmán, ügyvéd Budapest.
 Benkő Lajos, főorvos Aranyos-Maróth.
 Benkő S. Ede, m. á.-v.-állomástfőn. Sily-Sáp.
 Beöthy Andor, alispán Nagyvárad.
 Beregszász: Állami reáliskola igazgatósága.
 Berg Antal, Budapest.
 Bergmann Agoston, tanár Eger.
 Berkovits Ferencz, Nagyvárad.
 Berkovits Zsigmond, orvos Nagyvárad.
 Bernát István, Budapest.
 Bernáth Elemér, kir. tábl. tan.-elnök Kassa.
 Bernáth Géza, kir. táblai bíró Budapest.
 Bernauer Zsigmond, tanársegéd Budapest.
 Berta Ilona, tanítónő Budapest.
 Béry Lajos, kir. tv.-széki írnök Szombathely.
 Berzenyi Gerő, Lengyeltóti.
 Beszedits Ede, orvos Tapolcaza.
 Besztercze: Gymnasium igazgatósága.
 Beszterczebánya: Ág. hitv. ev. gymnasium.
 " Kir. főgymn. ifj. könyvtára.
 " tanári
 " Áll. felső leányiskola.
 Beyer Jenő, Kőszeg.
 Birnbaum László, Budapest.
 Bíró Károly, árvászéki jegyző Szabadka.
 Bíró Mór, jószágkorm. Pozsony-Csákány.
 Bittó Béni, Sárospata.
 Blaskovich István, kir. táblai elnök, Pécs.
 Blaskovits Gyula, Nagybánya.
 Blumenfeld Henrik, Bécs.
 Bobula János, építész Budapest.
 Bocz Vilmos, aljárásbíró Hátszeg.
 Bod Péter, igazg. tanár N.-Szeben.
 Bódis Jusztin, benczés tanár Pannonhalma.
 Boér Miklós, Szilágy-Csehi.
 Bognár János, megyei állatorvos Ajka.
 Bognár Teofil, főgymn. tanár Sopron.
 Bolner Károly, ügyvéd Tokaj.
 Bolváry Illés, bankhivatalnok Budapest.
 Bolvári-zahn István, üvegyáros Pótlár.
 Bonyhád: Algymnasium.
 " ifj. könyvtára.
 Boór Jenő, evang. lelkész S.-A.-Újhely.
 Boronkay György, főmérn. Nagyvárad. †
- Borsodi József, kir. járásbíró Tornallya.
 Bosnyák Géza, földbírtokos Lelle.
 Bottka Győző, Aranyos-Maróth.
 Bournáz Ernő, főgymn. tanár Brassó.
 Bozszenik Béla, " Lugos.
 Brád: Gör. kel. román algymnasium.
 Brandtner György, vár. főjegyző Kalocsa.
 Brankovics Gy., g. kel. patriarcha Karlovicz.
 Brassó: Áll. polgári iskola.
 " " kereskedelmi Akadémia.
 " főreáliskola.
 " Evang. gymnasium.
 " Róm. kath. főgymnasium.
 Braun Vilmos, Budapest.
 Breuer Miksa, ügyvéd Budapest.
 Bruck Jakab, orvos Budapest.
 Bruckmann János, állatorvos Zomba.
 Budapest: Első m. ált. biztosító társaság.
 " Állatorvosi Akadémia.
 " Kir. m. tud. egyetem.
 " Bölcsészek segélyegylete.
 " Modern philolog. seminarium.
 " Történeti seminarium.
 " Földrajzi
 " Ludovica-Akadémia.
 " Galilei szabadkőműves páholy.
 " M. kir. egyet. kath. főgymnasium.
 " A kegyes tanítórend főnöksége.
 " Kegyesr. főgymn. igazgatósága.
 " VII. ker. főgymn. ifj. könyvtára.
 " igazgatósága.
 " Ref. főgymn. ifj. önképző köre.
 " Ref. főgymnasium.
 " Ev. főgymnasium.
 " Tabáni iskolai könyvtár.
 " Tanárképző gyakorló főgymn.
 " II. ker. főgymn. ifj. könyvtára.
 " V. ker. gymn. ifjúsági könyvtára
 " Állami középipariskola.
 " II. ker. polgári iskola.
 " Kereskedelmi akadémia.
 " Keresk. akadémia ifj. könyvtára
 " VI. ker. középkeresked. iskola.
 " Könyvnyomd. és betűönt. egylete.
 " V. ker. polgári leányiskola.
 " Állami felsőbb leányiskola.
 " II. ker. polgári leányiskola.
 " VI. ker. állami tanítónőképződe.
 " Orsz. nőképzőegyl. leányiskolája.
 " Minta-rajziskola.
 " Műegyetemi könyvtár.
 " Országos casino.
 " „Pallas“ irod. és nyomdai r.-társ.
 " I. ker. polgári kör.
 " II. ker. főreáliskola.
 " IV. ker. főreáliskola.
 " V. ker. állami reáliskola.
 " VIII. ker. községi főreáliskola.
 " Orsz. m. kir. statisztikai hivatal.
 " Állami tanítóképződe.
 " II. ker. áll. tanítónőképző-intézet
 " Orsz. izr. tanítóképző-intézet.
 " Természettudományi intézet.
 " Magy. tisztviselők orsz. egyesülete.
 " Vakok intézete.

Buday József, főreáliskolai igazg. Versecz.
 Budenz József, akad. tag Budapest.
 Buj, községi népkönyvtár.
 Burián Pál, kir. táblai bíró Temesvár.
 Busbak Ádám, magánzó Losonc.
 Búzás Pál, jogtanár Debreczen.
 Buzinkay Gyula, Budapest.
 Buzogány Mariska, tanítónő Budapest.

Chernel Kálmán, földbirtokos Kőszeg. †.
 Chobot Ferencz, r. k. lelkész Szentes.
 Conlegner Károly, nyug. műegyet. tr. Néver.
 Csabai Imre, tanár Kecskemét.
 Csáktornyai: Állami tanítóképző-intézet.

„ Polg. iskola.
 Csáky Jenő gróf, Péter.
 Csáky Vidor gróf, Szepes-Görge.
 Csányi Fer, kir. ítélőtábl. bíró Kolozsvár.
 Csapó Péter, ev. ref. s.-lelkész Szikszó.
 Csarada János, egyet. m. tanár Budapest.
 Császká Gy., szepesi püspök Szepes-Váralja.
 Csécsi Nagy Zsuzsanna, tanítónő Kapuvár.
 Cseli Lajos, m. kir. bányageol. Selmeczbánya.
 Cselka János, gazdatiszt Esztergom.
 Csengery Lőránt, Budapest.
 Csenkey Géza, Nyitra.
 Csepely Sándor, ügyvéd Budapest.
 Cser Vendel, káplán Tata.
 Cserháti Sándor, akad. tanár Magyar-Óvár.
 Csernyus Allan, Kővecses.
 Csorvenyák György, gyógyszer. B.-Gyarmat.
 Csikesz Endre, tanító F.-Nyék.
 Csik-Somlyó: Kath. főgymnasium.
 Csiky Gyula, kir. táblai fogalm. M.-Vásárhely.
 Csiky Viktor, egyetemi tanár Kolozsvár.
 Csillag Gyula, egyet. rk. tanár Budapest.
 Csippek János, gyógyszerész N.-Tapolcsány.
 Csizér Akos, Dees.
 Csomár István, Munkács.
 Csongvay Lajos, ügyvéd Marosvásárhely.
 Csorna: Prenontrei könyvtár.
 Csornai Pál, m. kir. postatiszt Budapest.
 Csuday Jenő, prem. kan. és tr. Szombathely.
 Csurgó: Ref. főgymnasium könyvtára.
 Czajlik Kálmán, k. járásbíró K.-Félegyháza.
 Czegléd: Casino-egylet.

Dáni Nándor, curiai bíró Budapest. †.
 Dániel László, m. főjegyző N.-Becskekerek.
 Daray Vilmos, Kis-Kőrös.
 Darázs Albert, Budapest.
 Darkó Akos, ügyvéd Marosvásárhely.
 Debreczen: Róm. kath. gymnasium.
 „ Ref. gymnasium ifj. könyvtára.
 „ Ref. főiskola.
 „ Főiskolai nyilv. olvasóterem.
 „ Fels. tanuló ifjak olvasó egylete.
 „ Jogász és tisztviselői kör.
 „ Kereskedelmi akadémia.
 „ Városi főreáltanoda könyvtára.
 Décesei Janka, fels. leányisk. igazg. Lőcs.
 Deesi Gyula, ref. lelkész Gyula.
 Dedinszky Kálmán, Budapest.
 Degenfeld József gróf, főispán Debreczen.
 Demek Győző, tanár Nagyvárad.

Demjánovich Emil, orvos Budapest.
 Denkő Pál, ügyvéd N.-Becskekerek.
 Derzsi Károly, unit. lelkész Budapest.
 Desbordes Viktor, Gerebencs.
 Dessewffy Aurél gr., akad. tag Budapest.
 Deszkásy Boldizsár, jogtanácsos Kis-Marton.
 Déva: Nemzeti Casino.

„ Áll. főreáliskola ifj. könyvtára.
 „ Állami tanítóképzede.
 „ Áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 Dezsőffy Emil, főszolgabíró Nagy-Káta.
 Dezsőffy Géza, kir. t.-széki eln. Szegzárd.
 Dezsőffy Gyula, nyug. pléb. Sz.-Mártonkáta.
 Dézsi Mihály, unit. lelkész F.-Szováth.
 Diesőfi József, theol. tanár Debreczen.
 Dieballa György, gyógyszer. Székesfehérvár.
 Divald Adolf, akad. tag Pozsony.
 Dobozy István, jegyző Maglód.
 Doctorics Sándor, árvaszelki ülnök Sopron.
 Dóczy Imre, tanár Debreczen.
 Dókus Gyula, főiskol. gondnok S.-A.-Ujhely.
 Dorogi Lajos, ref. lelkész Kisújszállás.
 Dózsa József, ref. lelkész Tata.
 Dömötör Sándor, kir. közjegyző Kecskemét.
 Dóry József, földbirtokos Dombóvár.
 Dövényi Pál, ügyvéd Székelyhid.
 Drájkó Béla, kegyesrendi tanár Budapest.
 Dubsky Ferencz, urad. pénztárnok Csongrád.
 Dudás István, tak. ptári igazgató Zenta.
 Duka László, kir. törvénzéki bíró N.-Becskekerek.
 Duka Marcell, Szeged.
 Duill László, alispán Zilah.
 Dunaföldvár: Casino-társulat.
 Dunszt Ferencz, plébános Keszthely.
 Dusóczky Károly, Budapest.

Eger: Egri érsekmegyei könyvtár.
 „ Erseki joglyceum.
 „ Főgymnasiumi könyvtár.
 Eisler Ignác, ügyvédjelölt Budapest.
 Emich Gusztáv, országgy. képvis. Budapest.
 Emődy József, földbirtokos Suránka.
 Ényi László, Trencsén.
 Eösz Ferencz, urad. számvevő Nagy-Károly.
 Eötvös Kár. ügyv., országgy. képvis. Budapest.
 Eperjes: Evang. collegium.
 „ Collegiumi magyar társaság.
 „ Kir. kath. főgymnasium.
 Eperjessy Dénes, Kolozsvár.
 Erdélyi István, főkáptalani tolln. Debreczen.
 Erdélyi Károly, kegyesr. tanár Kecskemét.
 Erdélyi Pál, könyvt. gyakornok Budapest.
 Erdősi Gyula, Kálcsa.
 Ernst Bernát, Újvidék.
 Ernst Jakab, Békés.
 Érsekújvár: Gymnasium.
 Ertl Heribert, Nándorvölgy.
 Erzsébetváros: Róm. kath. gymnasium.
 Esztergom: Casino.
 „ Szent-Benedek-rendi székház.
 Esterházy Kálm. gr., országgy. képvis. Gyula.
 Fábian Mihály, ref. lelkész Felső-Ireg.
 Fábinyi Ferencz, Maros-Vásárhely.
 Fábinyi Gyula, igazságügymin. tan. Budapest.

Faller Sándor, ügyvéd Gölniczbánya.
 Falussy Gusztáv, várm. számvevő Kaposvár.
 Fanta Adolf, orvos Szekesfehérvár.
 Farkas János, orvostudor Dunapentele.
 Farkas Kálmán, könyvkereskedő Munkács.
 Farkas Mór, mérnök Szeged.
 Farkas Sándor, gyógyszerész Szentes.
 Farkasdy Dezső, ügyvéd Szekesfehérvár.
 Farnady József, ügyvéd Budapest.
 Fáy Béla, földbirtokos Dódács.
 Fazekas Ágost, megyei aljegyző Budapest.
 Fazekas Sándor, realisk. igaz. Debreczen.
 Fechtig Imre báró, gazda Tisza-Ugh.
 Fehértemplom: All. főgymn. ifj. könyvtára.
 igazgatósága.

Feilitzsch Arthur báró, Kolozsvár.
 Fejérfatutyi Kálmán, ügyvéd Budapest.
 Fekete József, ev. ref. lelkész Átány.
 Fekete Lajos, földbirtokos Budapest.
 Félegyháza: Kath. gymnasium.

M. kir. áll. tanítóképezde.
 Félegyházy Ágost, Budapest.
 Fellner Sándor, műépítész Budapest.
 Felső-Lövő: Ev. tanítóképző igazgatósága.
 Fényes Samu, Kassa.

Ferenczi László, magánzó Budapest.
 Ferenczi Zoltán, polg. isk. igaz. Kolozsvár.
 Ferenczy József, közokt. tan. jegyző Budapest.
 Festetics Benő gr., tanfelügy. Szekesfehérvár.
 Fiók Károly, gym. tanár Budapest.
 Fischel Pál, könyvkereskedő N.-Kanizsa.
 Fittler Béla, ügyvéd Szekesfehérvár.
 Finme: M. kir. áll. főgymnasium.
 keresk. Akadémia.

Fletzer Ignác, mérnök Fiume.
 Floth Fer. Adolf, főszozabíró Bethlen.
 Fodor Lajos, lapszer. Hódmezővásárhely.
 Fodor Lajos, gym. tanuló Pozsony.
 Follmann Alajos, kir. járásbíró Budapest.
 Forgách József, jószágigazgató Kassa.
 Fomét Kornél, sótarok Mohács.
 Forster Gyula, Budapest.
 Földes János, m. kir. főerd. Német-Palánka.
 Földváry Vilmos, Budapest.
 Fraenkl Sándor, ügyvéd Budapest.
 Frankl István, kir. főgymn. igazg. Új-vidék.
 Frenzl János, ügyvéd Eger.
 Freund Henrik, ügyvéd Tolna.
 Fraysinger Lajos, kir. közjegyző Vác.
 Frivaldszky János, akad. tag Budapest.
 Futó Mihály H.-M. Váshely.

Gaal Gaston, Vacs.
 Gaar Vilm., ügyv. és keresk. akad. tr. Sopron.
 Gál Ernő, Baja.
 Gál Imre, bizom. tiszletulajdonos Budapest.
 Gál Jenő (felvinczi), orsz. képvis. Budapest.
 Galandauer Bernát, mérnök Szolnok.
 Galgóc: All. polgári iskola.
 Gáll Ferencz, kir. törv. sz. eln. Kecskemét.
 Gallik Géza, gyógyszerész Kassa.
 Gansel Lipót, könyvkereskedő Trencsén.
 Garam Jenő, kir. ítélőtáblai bíró Budapest.
 Gárdos János, orvos Budapest.
 Garzó Imre, Hódmezővásárhely.
 Gáspár János, kir. tanfelügyelő N.-Egyed.
 Gavallér Lajos, ügyvéd M.-Sziget.

Gedeon Aladárné, Hv.-Ardó.
 Geitner A. József, Budapest.
 Genersich Antal, egyet. tanár Kolozsvár.
 Geng Gyula, plébános Bata.
 Geréb József, gym. tanár Losonc.
 Geréb Mihály, ügyvéd Szabadka.
 Géresy Imre, tanár M.-Sziget.
 Géresi Kálmán, tanár Debreczen.
 Gervay Mihály, nyug. min. tan. Budapest.
 Glyczy Béla, cs. és kir. nyug. altá. Budapest.
 Glyczy Géza, keresk. akad. igazg. Budapest.
 Gidófalvy István, kir. közjegyző Szász-Régen.
 Glatz Henrik, kereskedő Budapest.
 Gleimann Kálmán, orvos Zólyom-Brezó.
 Gold Simon, ügyvéd Budapest.
 Gondy Károly, Debreczen.
 Gothard Jenő, akad. tag Herény.
 Gönczy Pál, akad. tag Budapest.
 Görgei Arthur, Visegrád.
 Graff János Pál, Panceova.
 Grézli Ernő, ügyvéd Budapest.
 Gróf József, polg. isk. tanár Cs.-Somorja.
 Grötschel Imre, tkpénztári igazg. Budapest.
 Gruber József, ügyvéd Budapest.
 Grünwald Béla, orsz. képvis. Budapest. †.
 Gschwindt Mihály (győri), Budapest.
 Gúta József, tanár Besztercebánya.
 Guzsvenits Vilmos, káplán Hidaskürth.
 Gyárfás Miklós, kir. aligazgató N.-Szeben. †.
 Gyenes József, nyug. törv. széki bíró Szolnok.
 Gyöngyösi László, gym. tanár Marm.-Sziget.
 Gyöngyösi Márton, hintőfényező Makó.
 Gyöng: Ev. ref. gymnasium.
 Győr: Kath. gymnasium.

ifj. könyvtára.
 " Kir. jogakadémia.
 " All. főreáliskola igazgatósága.
 Gyórfy Balázs, ügyvéd Kecskemét.
 György Lajos, gym. tanár Losonc.
 Győry Elek, ügyvéd Budapest.
 Győry István, egyet. tanárségéd Budapest.
 Gyula-Fehérvár: Róm. kath. főgymnasium.
 Gyulányi Lajos, oszt.-tanácsos Budapest.
 Gyurácz Ferencz, ev. lelkész Pápa.
 Gyurtsy Kálmán, Duna-Szerdahely.

Haaberern Jonathan Pál, orvos Budapest.
 Habókay József, ügyvéd Berettyó-Ujtalu.
 Haeger Cecil, áll. tanító Nagy-Illonda.
 Hagara Viktor országgy. képvis. Budapest.
 Haidekker Béla, ügyvéd Szegszárd.
 Hajdú Gyula, főmérnök N.-Kikinda.
 H.-Böszörmény: Ev. ref. gym. könyvtára.
 Hajdú Nánás: Gymnasium.
 H.-Szoboszló: Olvasóegylet elnöksége.
 Hajnik Imre, akad. tag Budapest.
 Hajós János, Dömsöd.
 Halász László, kir. főgymn. igazgató Lőcsé.
 Halphen Mór, kereskedő N.-Kanizsa.
 Hamaliár Károly, gyógyszer. Rimaszombat.
 Hammer Jenő, Szeged.
 Hankiss János, pénz. foglalm. gyak. Budapest.
 Hankó Ödön, városi főorvos Décs.
 Harsányi Sándor, tanár Orosháza.
 Hauszmann Alajos, műegyet. tr. Budapest.
 Havas József, kir. erdőfelügyelő Budapest.
 Haydin Károly, Budapest.

Héder János, kir. járásbíró M.-Sziget.
 Hegedűs Béla, áll. gymn. tanár Budapest.
 Hegedűs Gyula, ügyvéd Budapest.
 Hegedűs János, honv. főőrzőszorvos Budapest.
 Hegedűs József, jószágkorm. Budapest.
 Hegedűs Károly, ügyvéd Budapest.
 Hegedűs Kár., középiparisk. igazg. Budapest.
 Hegedűs Sándor, akad. tag Budapest.
 Hegyesi Márton, ügyvéd Nagy-Várad.
 Hegyesy Viktor, kir. alügyész Brassó.
 Hegyfok Kákos, rk. lelkész Bánhorváth.
 Heinrich Gusztáv, akad. tag Budapest.
 Heinrich Károly, tanár Budapest.
 Helle Károly, jogszigorló Szabadszállás.
 Hellebronth Géza, földbirtokos Tisza-Roff.
 Herz Lipót, ezredorvos. (Hol?)
 Hercz Zsigmond, gépgyáros Miskolcz.
 Hering Zsigmond, ügyvéd Sopron.
 Hertelendy Béla, országgy. képvis. Budapest.
 Hetényi Kálmán, földbirtokos M.-Sziget.
 Heyduk Ambrus, borterm. Tokaj.
 Hieronymi Károly, orsz.-gy. képvis. Budapest.
 Hinka László, püsp. jogtanácsos Pécs.
 Hirschler Jakab, A.-Domboru.
 Hlatky Endre, ügyvéd Nagy-Várad.
 Hochstrasser A. János, ügyv. Nagy-Kikinda.
 H.-M.-Vásárhely : Ev. ref. főgym. könyvtára.
 Főgym. „Petőfi” önk. társ.
 Holczner Adolf, Csongrád.
 Hollós György, Budapest.
 Hopf János, kanonok Kalocsa.
 Holdházy János, apátkanonok Alesuth.
 Horn Valér, fürdőigazgató Késmárk.
 Hornbostel Bruno, kereskedő Budapest.
 Bőr Hornig Károly, püspök Veszprém.
 Hornyánszky V., könyvker. Budapest. (15 péld.)
 Hortobágyi Antal, Budapest.
 Hortobágyi J., kir. tszéki üllők K.-Sz.-Márton.
 Hortobágyi Zsigmond, gymn. tanár Lugos.
 Horváth Béla, kir. mérnök Miskolcz.
 Horváth Cyrill, ciszt. r. tanár Baja.
 Horváth Döme, nyug. tanácselnök Kecskemét.
 Horváth Ferencz, kir. tábl. bíró Budapest.
 Horváth Ferencz, kir. albíró Pécs.
 Horváth Geiza, ügyvéd Tata.
 Horváth János, könyvkereskedő Baja.
 Horváth János, Szentcs.
 Horváth József, főgymn. tanár Új-Vidék.
 Horváth Kristóf, ben. r. gymn. tanár Sopron.
 Horváth Károly, gyógyszerész Kalocsa.
 Horváth Károly, kir. közjegyző Orosháza.
 Horváth Lajos, orsz. képviselő Miskolcz.
 Horváth Máté, segédlelkész Füles.
 Horváth Rezső, realisk. tanár Sümeg.
 Horváth Sándor, gymn. igazgató Nyitra.
 Horvay Ede, segédtanár Budapest.
 Horváthi Géza tkptári vezértitkár N.-Várad.
 Huberth Vilmos, ügyvéd Léva.
 Huszágh Nándor, ügyvéd Zenta.
 Huzella Gyula, kereskedő Nagy-Várad.
 Hyross Mihály, kanonok Garum-Szt.-Kereszt.

Ígló: Ág. hitv. evang. főgymn. könyvtára.
 „ Főgymn. magyar önképzőkör.
 Ignics Boldizsár, főgymn. tanár Eger.
 Illés Ráfael, tanár Keszthely.

Ilosvay Bálint, megyei aljegyző N.-Károly.
 Ilosvay Jenő, városi tanácsos Deés.
 Ilosvay Lajos, akad. tag Budapest.
 Imre Miklós ügyvéd, érseki jogigazg. Eger.
 Inkey Béla, akad. tag Pozsony.
 Ipolyag: Honti Casino
 Issekutz János, ügyvéd Gyula-Fehérvár.
 Issekutz Viktor, Erzsébetváros.
 Istvánffy István, kir. közjegyző Török-Becse.
 Ivánka Pál, szolgabíró Kis-Kőrös.
 Ivicz István, ügyvédjelölt Kecskemét.

Jahn Vilmos, urad. igazgató Boros-Sebes.
 Jakab Ödön, tanár Déva.
 Jálies Géza, nagykereskedő Budapest.
 Janisch Lajos, gazdász M.-Óvár.
 Jankovich László gróf ifj., főbíró Kaposvár.
 Jánosy Gábor, joghallgató Budapest.
 Jármai Gyula, gyógyszerész Budapest.
 Jászberény : Községi kath. főgymnasium.
 Jaszonovics István, kir. jbiró Déva.
 Jászlady: Róm. kath. népiskola.
 Jedlik Anyos, akad. tag Győr.
 Jellinek Lajos, min. tisztviselő Budapest.
 Jeczenszky Béla, ügyv. nagybirt. Temesvár.
 Jeczenszky Ferencz képviselő Budapest.
 Jeczenszky Sándor, kir. közj. Besztercebánya.
 Jobst László, ügyvéd Pécs.
 Joó Imre, főgymn. tanár Nagy-Kőrös.
 Jósika Lajos báró, Branyicska.
 Józán Miklós, segédlelkész Polgárdi.
 Juhász György, ev. ref. lelkész Ipp.
 Juhász Lajos, orvos Budapest.
 Jurányi Lajos, akad. tag Budapest.
 Justh Károly, tkptári hivatalnok N.-Várad.

Kalliwoda Ede, Új-szász.
 Kálmánecz helyi József, ügyvédjelölt Tasnád.
 Kalmár Endre, megy. főnök Budapest.
 Kalocsa : Főgymn. ifjus. könyvtára.
 „ Érseki főgymnasium.
 Kammerer Ernő, Tolna-Szántó.
 Kapi Gyula, képezdei igazgató Sopron.
 Kapossy Endre, ciszt. r. tanár Baja.
 Kaposvár : Állami főgymnasium.
 Kara Győző, tanár Budapest.
 Karai Sándor, tanár Debreczen.
 Karczag : Ev. ref. gymnasium.
 Károly György Hugó, tanár Budapest.
 Karsa István, jogtanár Debreczen.
 Karsa László, kir. táblai bíró Budapest.
 Karsay János, kegyesr. tanár Vác.
 Kassa : Kir. akadémiai könyvtár.
 „ M. kir. gazdasági intézet.
 „ Prémontrei r. főgymnasium.
 „ Állami főrealiskola.
 Kasztner Janka, képezd. igazgató Kolozsvár.
 Kátai Endre, ev. ref. lelk. D.-Szt.-György.
 Katona Ignác, ügyvéd Budapest.
 Kautz Gusztáv, jogakad. igazgató Győr.
 Kautz Gyula, akad. tag Budapest.
 Kazacsay Gerő, kir. aljárásbíró Budapest.
 Kecskemét : Kegyes tanítór. társház könyvt.
 „ Áll. főrealiskola.
 „ Jogakadémia.
 „ Reform. főgymn.
 Kégl Sándor, Szentkirály.

- Keglevich Gábor gróf, Egres-Káta.
 Keifel József, törv.-széki bíró Pozsony.
 Kellermen Károly, realisk. tanár Sümeg.
 Kemenes Ferencz, kanonok Veszprém.
 Kemény Domokos b. földbirt. Malomfalva.
 Kemény Ödön báró, Alsó-Jára.
 Kende Péter, alispán Ungvár.
 Kende Zsigmond, földbirtokos N.-Géciz.
 Kenessey Béla, ref. theológ. tanár Budapest.
 Kenessey Pongrácz, ügyvéd Veszprém.
 Keresz Kálmán, Sásd.
 Kereszthy István, Budapest.
 Kerpely Antal, akad. tag Budapest.
 Késmárk: Ág. hitv. evang. lyceum igazg.
 " Magyar önképző kör.
 Keszthely: Grófi könyvtár.
 " Kir. kath. gymnasium.
 " Gazdasági tanintézet.
 Kherndl Imre, földbirtokos Zala-Nécsze.
 Kilian Frigz, könyvtáros Budapest. (2 péld.)
 Király József, gym. tanár N.-Szalonta.
 Kirchner Lajos, nevelő Budapest.
 Kis János, N.-Beeskerek.
 Kis-Kőrös: Olvasó egyesület.
 Kis-Kun-Halas: Ref. főgymnasium.
 Kiss Ferencz, tisztartó Kapricza.
 Kiss Gyula, min. osztálytanácsos Budapest.
 Kiss Gyula, tszvéki bíró Budapest.
 Kis János, igazgató Budapest.
 Kiss Károly, Gergelyi.
 Kiss Károly, ügyvéd N.-Kikinda.
 Kiss Lajos, ügyvéd Zilah.
 Kiss Sándor, igazgatótanár Kolozsvár.
 Kis-Szeben: Kegyes. gymnasium.
 Kisújszállás: Ev. ref. gymnasium.
 Kiszely Tibor, kir. táblai bíró Budapest.
 Klimm Mihály, műegyet. tanár Budapest.
 Klükner Péter, könyvtáros Székesfehérvár.
 Kocsis József, ref. lelkész Alsó-Szöllős.
 Kollerich Lajos, gyáros Budapest.
 Kolosváry J. Béla, prem. kan. és tr. N.-Várad.
 Kolozs-Monostor: Gazd. tanintézet.
 Kolozsvár: Állami tanítóképző.
 " Evang. ref. colleg. könyvtára.
 " Ev. ref. colleg. ifj. olvasóegylet.
 " Felsőbb leányiskola.
 " Tudom. egyetemi kör.
 " Keresk. akad. könyvtára.
 " Keresk. akad. ifj. könyvtára.
 " Unit. főtan. ifj. önképző-egylet.
 " Polg. fiúiskola igazg.
 " Állami tanítóképző.
 " Főtanítóképző-intéz. önképzőkörö.
 " Erdélyrészi techn. iparmúzeum.
 " Unit. főtanodai könyvtár.
 " A rom. kath. lyceum könyvtára.
 Kolumbán Áron, ev. ref. lelkész Kőtegyán.
 Komárom: Szent-Benedekrendi székház.
 Komáromy Lajos, tanár Budapest.
 Komjáthy Béla, országgy. képvis. Budapest.
 Koncz Imre, esperes Seregélyes.
 Korányi Frigyes, akad. tag Budapest.
 Korény-Scheck Vincze, Újvidék.
 Kornfeld Zsigmond, bankigazgató Budapest.
 Kornstein Lajos, Nagyvárád.
 Koschowitz Gyula, honv.-főhadn. Budapest.
 Kosztka Antal, kincst. ügyész Budapest.
 Kovács Edwárd, Homok.
 Kovács Gyula, min. fogalmazó Budapest.
 Kovács János, Szeged.
 Kováts S. János, tanárjelölt Deés.
 Kovács József, egyet. tanár Budapest.
 Kovács József, banyaorvos Salgó-Tarján.
 Kovács József, nyug. tanár Hajdú-Nanás.
 Kovács József, fegyint. igazgató Illava.
 Kovácsics Caesar, kir. aligazgató Zombor.
 Kovács-Sebestyén Gyula, Kaposvár.
 Kovácsy Sándor, min. oszt.-tanácsos Budapest.
 Kováts Béla, ügyvéd Nagyvárád.
 Kozáry Gyula, r. k. segédlelkész Némethely.
 Kőfalvi Vidor, főgym. igazg. Szombathely.
 Kőkényesdy Mihály, ügyvéd M.-Sziget.
 Kölber Alajos, gyáros Budapest.
 Kölesvölgyi József, Szombathely.
 Kőlyessy Kálmán, Lengyelőti.
 Körmeny Imre, ügyvéd Budapest.
 Körömczabánya: M. kir. áll. főreáliskola.
 Körösy György, főgym. tanár Brassó.
 Köszeg: Gym. tanári könyvtára.
 Kövály László, akad. tag Kolozsvár.
 Kóvér Kálmán, gyermekgyógyász Budapest.
 Krajszik Ferencz, országgy. képvis. Budapest.
 Krausz Izidor, földbirt. és gyáros Budapest.
 Krausz Lajos, országgy. képvis. Budapest.
 Krietschmár Árpád, rendőrkap. Sz.-Szombat.
 Krécsy Miklós mérnök Székesfehérvár.
 B. Krémer Sámuel, Deés.
 Krieger Ödön, vár. aligazgató Kaposvár.
 Kriesch Mihály, főreálisk. tanár Budapest.
 Kriza Ákos, biztos Vác.
 Krocsák Károly, könyvelő Vajda-Hunyad.
 Krsztics János, polgármester N.-Beeskerek.
 Kuczmann Filőp, főgym. tanár Esztergom.
 Kugler János, ügyvéd Budapest.
 Kukovetz János, ellenőr Szeged.
 Kulín Ferencz gyógyszerész, Hajdú-Sámson.
 Kulizsák Ferencz, százados B.-Gyula.
 Kulman János, ügyvéd Poprád.
 Kun Illés, állam-vezető Tölgyes.
 Kun Kálmán, tszvéki bíró Miskolcz.
 Kunc Adolf, praelatus Csorna.
 Kunfalvy István, tszvéki bíró Nyíregyháza.
 Kun-Szt.-Miklós: Ev. ref. gymnasium.
 Kuszák József, realisk. tanár Győr.
 Kürschák József, műegyet. m.-tr. Budapest.
 Kúrti József, kir. törv.-széki jegyz. Budapest.
 Lachmann György, m. á. v. felügy. Budapest.
 Lacsny Gyula, társ. igazg. főmérn. Karczag.
 Lacza József, kir. curiai bíró Budapest.
 Latleur Lajos, gyógyszerész Perlasz.
 Lakatos Sámuel, ref. kolleg. tr. M.-Vásárhely.
 Lalahay Pál, plébános Szurdok-Püspöki.
 Láng Frigyes, Zomba.
 Laszberg Rudolf gróf, alispán Győr.
 László Ede, műegyet. m.-tanár Budapest.
 László Mihály, országgy. képvis. Budapest.
 Laukó Albert, főreálisk. tanár Arad.
 Lázár Kálmán gróf, Maros-Vásárhely.
 Lechner Károly, egyet. tanár Kolozsvár.
 Lechner Lajos, min. tanácsos Budapest.
 Lederer Gusztáv, kir. járásbíró Kula.
 Lengyel Béla, akad. tag Budapest.
 Lengyel István, igazgató Budapest.

Lenk Gusztáv, m. k. honv. ezredorv. Karczag.
 Lenner Emil, főreálisk. igazgató Győr.
 Lestyan Adorján, kir. közjegyző Székelyhid.
 Lestyánszky Pál, kir. aljárásbíró Perlasz.
 Léva: Állami tanítóképezde.
 Léway Henrik, főrendiház tagja Budapest.
 Léway József, akad. tag Miskolcz.
 Linka János, vasúti hivatalnok Budapest.
 Lintner Imre, Budapest.
 Lippe Vilmos, Jászberény.
 K. Lippich Elek, min. fogalmazó Budapest.
 K. Lipthay Sándor, akad. tag Budapest.
 Liszka Nándor, jogtanár Debreczen.
 Liszkay Jenő, Budapest.
 Liteczky Béla, segédlelkész Iglo.
 Lonesár József, Szalatnak.
 Losonecz: M. kir. áll. főgymn.
 " Közskönyvtár.
 Losoneczy László, tanár Nagy-Kőrös.
 Löese: M. kir. állami főreáliskola.
 " Kir. főgymnasium.
 Lörintzy Menyhért, telekközvez. Szamosújvár
 Lőte József, egyet. tanár Kolozsvár.
 Lővy Adolf, könyvkereskedő Miskolcz.
 Ludvig János, törvénzéki bíró Nagy-Kikinda.
 Lugos: Casino egylet.
 Lukács Antal, főrendiház tagja Budapest.
 Lukács László, min. tanácsos Budapest.
 Lupa Kovács József, kir. jbiró Szepes-Szombat.
 Luszakézy Bertalan, közs. jegyző Kuczura.
 Lutter Nándor, akad. tag Budapest.
 Madarassi János, gazdatiszt Egres-Káta.
 Magdics István, szentszéki üllök Sz.-Fehérvár.
 Magos Sándor, Esztergom.
 Magurányi József, ügyvéd Esztergom.
 Magyar-Ovár: Róm. kath. gymnasium.
 " M. kir. gazd. akadémiája.
 Magyary Kossa Sámuel, Tápió-Szt.-Márton.
 Mailáth István ifj., Aranyos-Maróth.
 Majthényi László br., v. b. t. tan. Budapest.
 Makó: Casino könyvtára.
 " Polgári leányiskola.
 Mangold Samu, ügyvéd N.-Beeskerek.
 Máriássy Andor, Rakottyás.
 Máriássy Ferencz, Márkusfalva.
 Márki Sándor, gym. tanár Budapest.
 Markó László, orvos Miskolcz.
 Markovits József, ügyvéd Kőszeg.
 Markovics Vincze, g.-kol. lelkész Nagylak.
 M.-Sziget: Állami tanítóképezde könyvtára.
 " Kath. gymnasium.
 " Helv. hitv. lyceum.
 M.-Vásárhely: Róm. kath. gymnasium.
 " gym. ifj. könyvt.
 " Ev. ref. collegium könyvtára.
 Martinovics Péter, gyógyszer. Szabadszállás.
 Marton Gyula, ügyvéd Kaposvár.
 Matavovszky Aladár, k. aljbíró Sz.-Szombat.
 Máthé Sándor, igazg. tanár Kecskemét.
 Matkovics József, ügyvéd Zenta.
 Marta Árpád, Budapest.
 Mayering Károly, gyógyszerész Zichyfalva.
 Medgyes: Ev. gymnasium.
 Medve Kálmán, ügyvéd Debreczen.
 Melczér István, v. b. t. t. Kassa.
 Mérei Kálmán, tanár Esztergom.

Mészáros Károly, Budapest.
 Mezey Lajos, Budapest.
 Mező-Túr: Ev. ref. gym. könyvtára.
 Mihálovits Béla, főszolgabíró K.-Félegyháza.
 Mike Károly, ügyvéd Komárom.
 Miklós Lajos, ker. erdész Brád.
 Miklósy József, Deés.
 Miklovicz Bálint, ref. lelk. H.-M. Vásárhely.
 Mikolay István, ügyvéd Orosháza.
 Miskolcz: Közép keresk. iskola.
 " Kir. kath. gymnasium.
 " Ev. ref. főgymn. könyvtára.
 Mitterdorfer Gusztáv, kereskedő Budapest.
 Mitterdorfer Henrik, építész Budapest.
 Mitterdorfer Lajos, főkönyvelő Budapest.
 Móczár Gyula, fogorvos Budapest.
 Modor: Polgári iskola.
 Mohács: Casino-egyesület.
 Mokrin: Közs. isk. könyvtára.
 Molnár Béla, gym. bevezetés-tanár Pápa.
 Molnár Endre, ügyvéd Szt.-Gothárd.
 Molnár Ferencz, Sárpentele.
 Molnár Imre, p. if. fogalmazó Budapest.
 Molnár Jákó, ügyvéd N.-Kanizsa.
 Molnár Károly, közjegyző Hajmáskér.
 Molnár László, ügyvéd Csik-Szent-Márton.
 Molnár Zsigmond, ügyvéd Marosvásárhely.
 Monor: Egyenlőségi kör.
 Moser József, főgym. tanár Uj-Vidék.
 Möller István, műépítész Budapest.
 Munkács: Kir. államgymnasium.
 Muraközy Károly, tanár Budapest.
 Müller Dezső, gyógyszerész Járdánháza.
 Müller János, ügyvéd Pécs.
 Nádasos Imre, Szt.-Lőrincz.
 Nagel Ottó ifj., könyvkereskedő Budapest.
 Nagics Ferencz, m. áll. vas. hivat. Hatvan.
 Nagy-Bánya: főgymn. tanári könyvtár.
 Nagy-Becserek: Községi főgymnasium.
 Nagy Elek, tanár Debreczen.
 Nagy Elek táv. hivat. Sepsi-Szt.-György.
 N.-Enyed: Bethlen főiskola.
 " Bethlen főiskola ifj. köre.
 " Polg. olvasó egylet.
 Nagy Ignác, ref. lelkész Kölked.
 Nagy Iván, akad. tag Horpács.
 B. Nagy József, állatorvos N.-Kun-Madaras.
 Nagy-Kálló: Áll. főreáliskola.
 Nagy-Kanizsa: Polgári egylet.
 " iskola igazgatósága.
 " R. kath. főgymnasium.
 N.-Károly: Róm. kath. főgymnasium.
 " Régi Casino.
 Nagy Károly, Budapest.
 Nagy-Kikinda: Gymnasium.
 Nagy-Kőrös: Ref. tanítóképző intézet.
 " főgymn. könyvtár.
 Nagy László, alispán P.-Daróc.
 Nagy László, Budapest.
 Nagy Miklós, Petrozsény.
 Nagy Mór, városi tanácsos Kolozsvár.
 Nagy Pál, házbirtokos Cséreg.
 Nagy Sándor, gyógyszerész Kőrös-Tarcsa.
 Nagy Sándor, bankhivatalnok Budapest.
 N.-Szalonta: Olvasó-egylet.
 " Algymnasium.

Nagy Szeben: Állami főgymnasium.
 „ Ag. hitv. evang. gymnasium.
 Nagy-Szombat: Érseki főgymn. igazgatósága.
 Nagyvárád: Bihari ev. ref. egyházm. kvtár.
 „ Kir. jogakadémia.
 „ Magy. kir. áll. főreáliskola.
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Főgymn. ifj. önképzőkör.
 „ Biharmegyei nemzeti Casino.

Nagy Zsigmond, főiskolai tanár Debreczen.
 Nátafalussy Kornél, főgymn. igazg. Kassa.
 Náthán Bernát, orvos Gyulafehérvár.
 Návay Aladár, min. segédfőigalm. Budapest.
 Nemes Ferencz, főszojgábiró Körmen.
 Nemes Károly, m. kir. erdész Gyula.
 Német Lipót, ügyvéd és földbirt. Mohács.
 Némethi Pál, H. M.-Vásárhely.
 Némethy János, kir. főmérnök Szatmár.
 Nemsits Gyula, városi tan. Székesfehérvár.
 Nendtvich Andor, városi aljegyző Pécs.
 Nendtvich Gusztáv, mérnök Budapest. †.
 Neumann Rezső, tanító Temes-Ságh.
 Nikolajevits P. László, főgymn. tan. Baja.
 Nikoltis Döme, ügyvéd Arad.
 Novák Ferencz, polgármester Gyulafehérvár.
 Novák József, orsz. képviselő Algyő.
 Novák Rezső, kir. közjegyző Medgyes.
 Nunkovics Sándor, szolgabíró Letenye.
 Nyiregyháza: Casino.

„ Ag. ev. főgymnasium.
 Nyíry Ferencz, okl. mérnök Nyiregyháza.
 Nyitra: Gymn. tanári könyvtár.
 „ Gymn. önképzőkör.

Ócskay Rudolf id., Bori.
 Ofner Oskár, főgymn. tanuló Újvidék.
 Okolicsányi Emil, Losonc.
 Oppenheim Emil, Budapest.
 Orczy Tekla báróné, Újszász.
 Ormódy Vilmos, társ. igazgató Budapest.
 Osztovcics Gerő, ciszt. tanár Zircz.
 Ozlógár: Tiszti casino.

Óreg János, tanár Debreczen.

Paál Gyula, Maros-Vásárhely.
 Pachér Donáth, főgymn. tanár Győr.
 Páncsova: Áll. főgymn. tan. könyvtára.
 Pannonthalma: Pápatisági könyvtár.
 Pap Imre, ref. lelkesítő H. M.-Vásárhely.
 Pap József, kir. gymn. tanár Újvidék.
 Pap Samu, Budapest.
 Pap Sándor, tanár Miskolcz.
 Pápa: Ref. főiskola könyvtára.
 „ Szent-Benedekrendi székház.
 Papánek Ferencz, s.-lelkész Budapest.
 Papp József, ev. tanítókép. tanár Sopron.
 Papp Mihály, tanár Halas.
 Papp-Szász Lajosné, P.-Tenk.
 Párcsetich Mihály, közs. tanító Bezdán.
 Párcsetics Vincze, tanár Újvidék.
 Patay József, Gomba.
 Patek Béla, polg. isk. tanár Újvidék.
 Paum Lipót, gyak. orvos Pécs.
 Pecláta Endre, oszt.-tan. Budapest.
 Péchy Mór, Décs.
 Pécs: Közs. tunteület könyvtára.

Pécs: Püspöki joglyceum.
 „ Róm. kat. főgymn. tanári könyvtára.
 „ Főreáliskola igazgatósága.
 Pecz Vilmos, akad. tag Kolozsvár.
 Pekár Imre, hivatalnok Budapest.
 Perlaky Elek orsz.-gyűll. képv. Budapest.
 Péter János, főreálisk. tanár Pécs.
 Péterfi Zsigmond, vasúti igazgató Doés.
 Péterffy Antal, ügyvéd Arad.
 Péterfy Sándor, igazgató Budapest.
 Pethő Richárd, kincst. ügyész Budapest.
 Pethő Gyula, m. kir. oszt. geolog. Budapest.
 Potki Ferenczné, Királyhalma.
 Petrovay Adám, földbirt. Nagy-Kőr.
 Petrovics Arzén, kir. mérnök Arad.
 Pfeifer Ferdinánd, könyvtáros Budapest.
 Pilaszanovits Mátás, m. alügyész Zombor.
 Pillitz Benedek orvostudor Veszprém.
 Pintér Kálmán, kegyesr. tanár Budapest.
 Piringer József plébános Hátszeg.
 Pfusich Frigyes, ügyvéd Budapest.
 Plachner Sándor, aljegyző Kaposvár.
 Platzer Ferencz, bányahiv. főnök Selm.-bánya.
 Plihal Ferencz közjegyző Nagy-Kanizsa.
 Pócsy György, kir. közjegyző Kecskemét.
 Podhraczky Ferencz, gyógyszer. Nagy-Szalonta.
 Podhradzky Károly, kir. törv. bíró Lugos.
 Pogány Károly, kir. tábl. bíró Marosvásárhely.
 Polák Ede, kegy. kormánysegéd Budapest.
 Polereczky Jolán, tanítónő Budapest.
 Polgár Sándor, ügyvéd Gyöngyös.
 Politzer Bernát, ügyvéd Rózsashegy.
 Politzer Géza, bérő Nagy-Körpád.
 Pólya Ferencz, tanár Szentos.
 Pólya Jakab, egyet. magántanár Budapest.
 Pongrácz Jenő, kir. ügyész Veszprém.
 Popovich László, kanonok Szepeshely.
 Popper István, mérnök Budapest.
 Popper Mór, ügyvéd Debreczen.
 Poroszkay Béla, m. főügyész N.-Becskerek.
 Pósch Gyula, ügyvéd Budapest.
 Pozsóczky Károly, Rácz-Almás.
 Pozsony: Kir. kath. főgymn.
 „ Áll. főreáliskola.
 „ Kereskedelmi akadémia.
 „ Theológiai aka. léma.
 „ Ag. hitv. ev. lyceum könyvtára.
 „ Kir. akad. könyvtára.
 „ kath. főgymn. ifj. könyvtára.
 Pröhle Vilmos, Radafalva.
 Puch Sándor, mérnök Tittel.

Rácz Géza, szakaszmérnök Temes-Ságh.
 Rácz György, gyógyszerész Miskolcz.
 Rácz Kálmán, orvos N.-Kanizsa.
 Rácz Lajos, gymn. tanár Sárospatak.
 Rácz Mihály, főjegyző N.-Várad.
 Rada István, szentszéki jegyző Veszprém.
 Radácsy György, theol. tanár Sárospatak.
 Radimetzky Ferencz, közs. jegyző Topolya.
 Radnai Ferencz, püsp. titkár N.-Várad.
 Radó Vilmos, tanár Budapest.
 Radvánszky Béla báró, akad. tag Sajókaza.
 Radvánszky Károly, Budapest.
 Rakoczay Sándor, kir. hétszemély. Zágráb.
 Rakcsányi Kálmán, I. jegyző Irsa.
 Rameshofer Sándor, Baranya-Szt. Lőrincz.

- Raschmann Tamás, Aranyos-Maróth.
 Rásky Béla, ügyvédjelölt Pécs.
 Ráth Mór könyvkereskedése Budapest.
 Rátai József, megyei főorvos Zombor.
 Récei Ede, ügyvéd B-Kula.
 Réczey Gyula, mérnök N-Becskerek.
 Regéczy Nagy Imre, rk. tanár Budapest. †
 Reif Jakab, főreálisk. tanár Budapest.
 Reiniger Jakab, ügyvéd Szeged.
 Reisner Józsefné, Kassa.
 Rétaý Sándor, posta-tanácsos Temesvár.
 Réthi Gyula, prem. kanonok lelkész Túrja.
 Réthy Károly, ügyvéd Makó.
 Réti Ferencz, ügyvéd Csongrád.
 Révaytösvérek könyvkeres. Budapest. (10 p.)
 Révai Samu, könyvk. Eperjes. (2 péld.)
 Révész Benő, orvos Stanács.
 Reviczky József, földbirtokos P-Bagós.
 Rezsőfy György, jószágfelügyelő Túrja.
 Rhénes Imre, gyak. orvos Újlehelő.
 Rhorer László, min. tanácsos Budapest.
 Rhorer Miklós, kir. tábl. bíró Győr.
 Rickl Gyula, min. titkár Budapest.
 Riezenberger Jenő, ügyvédjelölt M-Sziget.
 Rigócz Kálmán, ügyvéd Budapest.
 Rima-Szombat: Egyes. protest. gymnasium.
 Ring Béla, ügyvéd Arad.
 Ritóók Zsigmond, ügyvéd N-Várád.
 Rittich Antal, ügyvéd Új-Arad.
 Rittner Jakab, közs. tanító Kevermes.
 Rónaky Kálmán, v. megy. gyakornok Pécs.
 Rónay Jenő, alispán N-Becskerek.
 Rosenberszky Ödön, Budapest.
 Rosenfeld Sándor, ügyvéd Gödöllő.
 Róth Gusztáv, (Telegdí-) kir. mérn. Titel.
 Róth Károly, gyógyszerész Deés.
 Rothschild Samu, ügyvéd N-Kanizsa.
 Rozsnyó: Prémontrei társulat.
 " Ev. főgymnasium.
 Rőser Miklós, Budapest.
 Ruffly Pál, főjegyző Aranyos-Maróth.
 Ruzsicska Árpád, könyvtáros Budapest.
 Sááger Kornél, gyógyszerész Nagy-Komlós.
 Sáfraú József, főgymn. tanár Szeged.
 Sági József, tanító Kiskér.
 Sailer Károly, orvos Lükér.
 Salacz Gyula, polgármester Arad.
 Salgó-Tarján: Acélgázári tiszt. Casino.
 " Casino-egyesület.
 Samassa József, éresek Eger.
 Samu József, Csáktornya.
 Sándor János, ev. ref. lelkész Mirszlő.
 Sárdi János, kir. járásbíró Perlasz.
 Sárospatak: Akad. ifjúsági könyvtár.
 " Erdélyi önképzőkör.
 " Ev. ref. főiskola könyvtára.
 Sass István, orvos Szegszárd.
 Say Győző, cs. és kir. tábornok N-Szeben.
 Schaffner Mór, ügyvéd Szabadka.
 Schaffner Sándor, ügyvéd Duna-Földvár.
 Schenek István, akad. tag Solmeczbanya.
 Scherer Rezső, gym. tanuló Baja.
 Schiller Antal, kir. közjegyző, Ipolyás.
 Schindelmán Sánd, m. tisztv. N-Becskerek.
 Schlauch Lőrincz, püspök N-Várád.
 Schlesinger Ede, kir. mérnök Titel.
 Schmidthauer, gyógyszerész Komárom.
 Schorm J., Bécs.
 Schröter Károly, erdőfelügyelő Dombóvár.
 Schröder Kornél, ügyvéd B-Gyula.
 Schwarcz Károly, könyvtáros Sopron. (3 péld.)
 Schwarz Adolf, ügyvéd Nagy-Kanizsa.
 Schwartz Béla, tanár Egres-Káta.
 Schwarz Gusztáv, kereskedő N-Kanizsa.
 Schwartz Ottó, egészségügyi tan. Budapest.
 Schwarcz Mihály, ügyvéd N-Becskerek.
 Sobostény Lajos, ügyvéd N-Kanizsa.
 Sebestyén Gyula, tanár Budapest.
 Soelliger Károly, könyvtáros Lőcsé.
 Segesdy Ferencz, jogtanár Pápa.
 Séllei Imre, közs. orvos Kun-Madaras.
 Séllei Péter, gym. tanár Békés.
 Selmezbánya: K. gymnasium.
 " Magyar olvasó-társulat.
 " Ev. liceum.
 Sepsi-Szt-György: Ev. ref. Székely-Mikló-kolleg.
 Serédi P. Lajos, ev. koll. főgymn. tr. Eperjes.
 Sorly Gusztáv, m. főorvos N-Károly.
 Siklós: Polgári iskola.
 Simon Izidor, ügyvéd Budapest.
 Simon János, festész Makó.
 Simonides Károly, papnöv. igazg. Vác.
 Simonyi Béla, Aranyos-Maróth.
 Sinor János, kir. törvényszéki bíró Vigánd.
 Sipelky Béla, földbirtokos Borsicz.
 Sipos János, közs. jegyző Csernátfal.
 Sipos Pál, földbirtokos Szikszó.
 Somkerek Miklós, ref. espores Sz-Doboka.
 Somogyi Géza, m. államvas. mérnök Zenta.
 Somogyi Rudolf, főgymn. tanár Budapest.
 Sopron: Ev. tanítóképezde.
 " Szt-Benedekr. főgymn. tan. könyvt.
 " Állami főreáliskola.
 " Ev. lyc. ifjúsági „Magyar társaság”.
 " Ev. liceum könyvtára.
 " Kereskedelmi Akadémia.
 " Állami felsőbb leányiskola.
 Spiegel dr., Duna-Földvár.
 Sréter Ferencz, Budapest.
 Stajer Gyula, aljárásbíró Szabadka.
 Stamatiz Sándor, javítóint. csatlódó Aszód.
 Stassik Ferencz, ügyvéd N-Becskerek.
 Stauber József, Duna-Földvár.
 Staud Lajos, törv.-széki bíró Pozsony.
 Stein Gyula, Budapest.
 Steiner Salamon, Losoncz.
 Steinitzer Géza, bankigazgató N-Becskerek.
 Sterba Dezső, osztálymérnök Deés.
 Stern Lázár, N-Becskerek.
 Steuer János, főreálisk. tanár Új-Szt-Anna.
 Stillér Bertalan, egyet. tanár Budapest.
 Stirling Sándor, keresk. akad. tr. Pozsony.
 Strossz Ernő, Zombolya.
 Szein János, jegyző Nagy-Komlós.
 Susnek Rezső, m. á. v. hivatalnok Sily-Sáp.
 Sümeeg: Államilag segélyezett reáliskola.
 Sváb Károly, főrendi házi tag Budapest.
 Szabadka: Főgymn. könyvtár.
 Szabady József, Székesszékfőváros.
 Szabó Aurél, ügyvéd M-Sziget.
 Szabó Dénes, birtokos Zala-Tapolca.
 Szabó Fanni kisasszony, K-Félegyháza.
 Szabó György, orvos N-Várád.

Szabó Gyula, gazdatiszt Pusztaszent-Iván.
 Szabó János (Gelléri-), Budapest.
 Szabó József, képezdei igazgató Arad.
 Szabó Miklós, kir. curia elnöke Budapest.
 Szabó Sámuel, tanár Kolozsvár.
 Szakáts Károly, N-Szeben.
 Szakolcza: Kir. kath. gymnasium.
 Szalay Gyula, főgymn. tanár Nagy-Kőrös.
 Szalay László, min. titkár Bécs.
 Szamos-Ujvár: Örmény kath. gymnasium.
 Szántó Lajos, Kalocsa.
 Szarvas: Főgymn. könyvtár.
 Szarvasy Sándor, Budapest.
 Szász Gerő, ev. ref. első pap, esp. Kolozsvár.
 Szász-Régen: Gymnasium.
 Szász Sándor, Alkenyér.
 Szászváros: Ev. ref. Kuntanoda.
 Szatmár: Kir. kath. főgymnasium.
 Szatmár-Németi: Ev. ref. főgymnasium.
 Széchenyi Béla gróf, akad. tag Budapest.
 Szécsi István, lelkész Sáránd.
 Szeged: Főreáliskola.
 " Főgymnasium könyvtára.
 " Főgymnasium önképzőköre.
 " Kereskedelmi középiskola.
 " Somogyi-könyvtár.
 Szegedy Béla, Acsád.
 Szegedy György, cs. és kir. kam. Acsád.
 Szégnér József, Lengyeltóti.
 Szegszárd: Polgári iskola.
 Székely Adolf, m. kir. főerdész Alsó-Kubin.
 Székely Albert, Berzova.
 Székely-Keresztúr: Állami tanítóképezde.
 " Unit. gymn. nagykönyvt.
 " Udvarhely Casino.
 " Ev. ref. collegium.
 " Róm. kath. főgymn.
 " M. kir. áll. főreáliskola.
 Szekeres Mihály, ref. lelkész Takácsi.
 Szekesfehérvár: "Vörösmarty-kör".
 " Kath. főgymnasium.
 " M. kir. állami főreáliskola.
 " Kereskedelmi akadémiá.
 Seiler Miklós, községi tanító Temes-Ságh.
 Székfi Ignác, ügyvéd Szekesfehérvár.
 Széll Ignác, min. tanácsos Budapest.
 Szemere József, S.-A.-Ujhely.
 Szenczy Győző, főgymn. igazgató Baja.
 Szentos: Városi gymnasium.
 Szentkirályi Gyula, ügyvéd Kolozsvár.
 Szentkirályi Kálmán, Tápió-Szent-Márton.
 Szentpéteri Sámuel, ref. lelkész Pelsőcz.
 Szerb György, orsz. képviselő Budapest.
 Szordahelyi Ágost, főv. ker. mérnök Budapest.
 Szeremley Lajos, curiai bíró Budapest.
 Szigetvári János, tanár Budapest.
 Szikrai Odo, kir. törvényszéki aljegyző Pécs.
 Szilády Áron, akad. tag K.-K.-Halas.
 Szilágyi Farkas, ev. ref. pap Nagy-Enyed.
 Szilágyi József, főisk. tanár Pápa.
 Szilágy-Sonlyó: Róm. kath. algymnasium.
 " Casino.
 Szily Dezső, bérlet Ollár.
 Szinér-Váralja: Egyházmegyei könyvtára.
 Szinkovich Károly, tb. szolgabíró Sásd.
 Szinyei Endre, gymnas. tanár Sárospatak.
 Szivák Imre, ügyv., orsz.-gyűlt. képvis. Budapest.

Szlávy József, akad. tag Budapest.
 Szmracsányi Lajos, érseki titkár Eger.
 Szmracsányi Pál, kanonok Eger.
 Szohor Pál, városi tanácsos Nyiregyháza.
 Szokolóczy József, m. kir. erdész Liptó-Ujvár.
 Szombathely: Főgymn. tanári könyvtár.
 " Főgymn. ifjúsági könyvtár.
 " Papnevelő-intézet.
 Szombathely István, főreálisk. tr. Kecskemét.
 Szondy Dénes, szolgabíró Kun-Szent-Miklós.
 Szontágh Miklós, Új-Tátrafűtő.
 Szontágh Pál, val. belső titk. tan. Horpács.
 Szöcs Ferencz, ügyvéd Budapest.
 Sztankay Ferencz, gyógyszer. Selmeczbánya.
 Sztranyovszky Géza, kir. közj. B-Gyarmat.
 Szuchevich Sándor, jár. erdész Élesd.
 Szunter Nándor áll. főgymn. ig. N-Bánya.
 Szunyoghy Bertalan ifj., Újfehértó.
 Szurmó Ambrus, felső leányisk. ig. N-Kőrös.
 Szvorényi József, akad. tag Eger.

Tabódy Jenő, megyei főjegyző Ungvár.
 Takács Sándor, kegyesrendi tanár Budapest.
 Tallián Béla, főispán Kaposvár.
 Tarajosy Sándor, Kalocsa.
 Tarczali Dezső, könyvtáros Nyiregyháza.
 Tarkovich József, min. tanácsos Budapest.
 Tata: Kegyesr. algymnasium.
 " Ev. ref. lelk. értekezlet.
 Tauffer Károly, gyógyszerész Budapest.
 Tauscher Béla, városi tisztifőorvos Pozsony.
 Tébnér Samu, fegyintézeti ellenőr Illava.
 Téglás Gábor, akad. tag Déva.
 Tegzes Gyula, jogszigorló Pécs.
 Telbisz György, tanár Zombolya.
 Telek János, Budapest.
 Teleki Arvéd gróf, Drassó.
 Teleki Miksané gr., Kendi-Lóna.
 Telepy Károly, festész Budapest.
 Temesvár: M. kir. áll. felsőbb leányiskola.
 " Nővendékpátság irod. iskolája.
 " Nyilv. elsőfokú ipariskola.
 " Reáliskolai ifj. könyvtár.
 " Főreáliskola tanári könyvtára.
 " Főgymn. igazgatósága.
 Tallóczy Lajos, akad. tag Bécs.
 Thaly Zsigmond, áll. vas. felügyelő Budapest.
 Thébusz János, ev. lelkész Zólyom.
 Thuróczy Károly, Nyitra.
 Tihanyi Béla, Budapest.
 Tikos Imre, mérnök Debreczen.
 Timár J. Pál, gym. tanár Szolnok.
 Timon Zoltán, mérnök Szeged.
 Thüringer Béla, Budapest.
 Tisza Kálmánné, Geszt.
 Tolnai Lipót, ügyvéd Budapest.
 Tolnay Lajos, orsz. képvis. Budapest.
 Tomann Rudolf, főszolgabíró N-Tapolcsány.
 Tomka Jenő, ügyvéd Budapest.
 Tompa Árpád, tanár Besztercebánya.
 Torda: Unit. gymn. könyvtára.
 " Casino.
 Torma Miklós, Csicsó-Keresztúr.
 Tóth Ferencz, ref. lelkész Tészt.
 Tóth József, Kaposvár.
 Tóth József, ügyvéd N-Kőrös.
 Tóth József Sándor, vas. felügy. Budapest.

Tóthfalussy Ödön, gyógyszer. Kis-Kun-Majsa.
 Tömösváry Sándor, honvért. Budapest.
 Török Gábor, joghallgató Budapest.
 Törley Gyula, földbirt. Pusztazobnaticza.
 Török József, gyógyszerész Budapest.
 Török Sándor, gyógyszerész Budapest.
 Török Szilárd, főgymn. tanár Zirc.
 Törty Gusztáv, min. titkár Budapest.
 Trencsén: Társas kör.

Kir. kath. főgymnasium.
 Triff Eugénia, polg. isk. tanítónő N.-Szeben.
 Trifunác Mladen, N.-Kikinda.
 Trombitás Mihály, m.-aljegyző Kaposvár.
 Turnovszky Jenő, orvos Budapest.
 Turóczy Adolf, Budapest.
 Tyroler Sándor, ügyvéd Budapest.

Ugron Gábor, orsz. képvis. Székely-Udya hely.
 Ujfalussy Brúnó, szolgabíró Szepes-Ófalva.
 Újhelyi Nándor, ügyvéd Csongrád.
 Új Verbász: Algymnasium.

Új-Vidék: Magyar Casino könyvtára.
 " Kir. kath. magyar főgymnasium.
 " Kir. k. gym. ifj. könyvtár.
 " Vörösm. kör. ifj. könyvtára.
 " Polg. és középkeres. iskola.

Ullmann Károly ifj. Budapest.
 Ungvár: Kir. kath. főgymnasium.
 " Társaskör könyvtára.
 Urbányi Jánosné, Szepes-Szombat.
 Urszinyi Károly, gyógyszerész N.-Kálló.

Úrnóssy Miklós, min. titkár Budapest.
 Vác: Egyesült Casino-kör.
 " Kegyes tanítór. főgymnasium.

Vagner József, prépost-kanonok Nyitra.
 Vajda Ignác, magánzó Budapest.
 Vajna Gábor, ügyvéd Brassó.
 Vallner Ödön, ügyvéd Nagyvárád.

Vályi Gábor, egyet. tanár Kolozsvár.
 Vámos Károly, kegyes. tanár Budapest.
 Vámosy Mihály, igazgatótanár Budapest.
 Vancsó Gyula, jószágigazgató Budapest.

Varga Gyula, ev. lelkész Vönöczk.
 Varga István, rendőr-alkapitány Kunhegyes.
 Varga Pál, plébános Rába-Patona.
 Vargha Gyula, min. titkár Budapest.

Vargyas Gyula, ügyvéd Szt. Gotthárd.
 Váró Benjámin, polg. isk. igazg. Fogaras.
 Vásárhelyi Boldizsár, ev. ref. lelk. Sz. Újvár.
 Vásárhelyi Imre, földbirtokos Szomor.

Vass Bortalan, főgymn. tanár Székesfehérvár.
 Vass Sám., ev. ref. főgymn. tanár N.-Kőrös.
 Vay Miklós báró, akad. tag Budapest.
 Vay Tihamér gróf, Felső-Vadász.

Vécsy István, posta- és távfelügy. Pécs.
 Vécsy Tamás, akad. tag Budapest.
 Végh Arthur, kir. tábl. bíró Budapest.
 Végman Ferencz, ügyvéd Szeged.

Vén Mihály, ref. lelkész Bikkfalva.
 Veress Jenő, kir. járásbíró Mocs.
 Veress Károly, tsz. bíró Szolnok.
 Veress Lajos, főgymn. tanár Szabadka.
 Veszprém: Veszprém vármegye.

Veszprém: Kath. főgymnasium.
 Vetsey István, ügyvéd Budapest.
 Vida Zoltán, joghallgató Budapest.

Vigh Béla, tanár Szeged.
 Vilesek Alfonz, törv.-széki bíró Rózsahegy.
 Vilesek Jenő, Trsztena.

Vissy Károly, kir. közjegyző Ó-Becse.
 Vogronics Antal, apátkanonok Veszprém.
 Vojnits Döme, tanár Esztergom.
 Volf György, akad. tag Budapest.

Volosz Lajos, ügyvéd M.-Sziget. †
 Vörös Sándor, gazd. int. igazg. K.-Monostor.
 Vörösmarty J. Kálmán, urad. számv. Ujszász.
 Vuits János, okl. gazda Zenta.

Vuits Vazul, birtokos Zenta.
 Vurglich Gusztáv, prep.-plébános Felső-Örs.
 Wagner Lajos, tanár Pozsony.

Walter Antal, kanonok Pécs.
 Walter Gyula, tanár Esztergom.
 Warga Lajos, theol. tanár Sárospatak.
 Wassilievich Emil, bankhivatalnok Budapest.

Weber H. J., nyug. gőzhaj. hivat. Budapest.
 Wein János, főv. vizm. igazg. Budapest.
 Weiner Salamon, ügyvéd Szolnok.
 Weinstein Ignác, kir. mérnök Kaposvár.

Weisz István, ügyvéd Jászfényszék.
 Wenckheim Géza gróf, Gerla.
 Weross Dénes, nyug. alispán Torda. †
 Werner Adolf, cziszt. tanár Székesfehérvár.

Werner Gyula, tanító Nyiregyháza.
 Wertheim Armin, földbirtokos Enying.
 Widder Mór, Abauj-Szék lak.
 Wieder Gyula, főgymn. tanár Gyulafehérvár.

Wilezek Fede gróf, Erdőkürti.
 Willinger Márton, gyógyszerész Zomba.
 Winkler Albert, Nagy-Ényed.
 Wlassics Gyula, akad. tag Budapest.

Záboji Gusztáv, tanító Kis-Kőrös.
 Zagoni Gábor, N.-Szeben.
 Zala-Egerszeg: Polgári iskola.
 Zalányi Farkas, Obrásza.

Závodi Albin ifj., törv.-sz. bíró Szegszárd.
 Zelenka Sámuel, mérnök Debreczen.
 Zemányi János, földbirtokos Illava.
 Zenta: Közs. gymnasium.

Zeyk Károly, Ajton.
 Zichy Antal, akad. tag Budapest.
 Zilah: Ref. collegium.
 Zilahy Ilona, tanítónő Budapest.

Zilahi Lajos, Nagyvárád.
 Zirc: Apátági könyvtár.
 Zircen Janka, igazgatónő Budapest.
 Ziskay Antal, országgyöl. képviselő Győr.

Zolnai Gyula, realisk. tanár Székesfehérvár.
 Zoltványi Irén, bencész tanár Pannonhalma.
 Zombor: Állami főgymn. igazgatósága.
 " Városi könyvtár.

Zsidó Domokos, fővárn. ellenőr Páncsova.
 Zsilinszky Mihály, akad. tag Szentes.
 Zsoldos Benő, gymn. tanár Sárospatak.
 Zsombolya: Casino.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

II. KÖTET.

1891. november 15.

11. FÜZET.

Jelentés a Hertelendy-pályázatról.

(Előadta *Szigeti József* lt. az október 5-iki összes ülésen.)

Néhai Hertelendy Gyula, Hertelendy Miksa emlékére végrendeletileg, egyszer mindenkorra, 500 forint pályadíjat tűzött ki, eredeti magyar színművekre. A pályázat meghatározott szabályai szerint, versenyre bocsáttatnak minden oly eredeti és a színirodalom bármely fajához tartozó darabok, melyek 1889. és 1890-dik évben vagy nyomtatásban megjelentek, vagy a magyar színpadok valamelyikén tényleg előadattak; de semmiféle pályadíjban még nem részesültek. A pályázatnak ezen világosan körülírt feltételeiből látható, hogy ez esetben nyílt pályázatról van szó, melyben csakis már nyilvánosságnak átadott művek vehetnek részt.

A bíráló bizottságnak, mely Zichy Antal tiszt. tag, Heinrich Gusztáv l. t. és az előadóból állott, összesen 19 színmű jelentetett be mint versenyre jogosított. Ezen művek részint szerzőktől küldettek be, részint, a mennyiben t. i. megkaphatók voltak, hivatalosan szereztettek be, vagy egyszerűen csak föl-
említetttek.

Tényleg azonban a bizottság elé összesen 11 darab került, melyek sorszám és név szerinti följegyzése következő:

I. Hun utódok	Váradi Antal
II. Ildikó	Név nélkül
III. Vegyes párok	Dóczi Lajos
IV. Éva	Kabos Ede
V. Bál után	Szécsi Ferencz
VI. Méhek	Bartók Lajos
VII. Bölcs Salamon	Szász Károly
VIII. Huszárszerелеm	Murai Károly
IX. Thespis kordéja	Jókai Mór
X. Svihákok	Berczik Árpád
XI. Örök törvény	Csiky Gergely

Megjegyzendő, hogy az itt felsorolt művek mindegyike megfelelt a pályázat megírt szabályainak.

Nem forogván tehát fönn annak szüksége, hogy most ismét s mintegy utólagosan is újabb megbírálásnak legyenek alávetve, ez oknál fogva Zichy Antal tisz. tag mint elnök indítványozá, hogy a bizottság tagjai jelöljék ki azon műveket, melyek legjobb véleményük és meggyőződésük szerint, a pályadíj elnyerésére legméltóbban versenyezhetnek. Ez indítvány egyhangúlag elfogadtatván, a bizottság két tagjától díjazásra két szinmű ajánlatot, névszerint: *Bölcs Salamon* Szász Károlytól és *Örök törvény* Csiky Gergelytől. Az ajánlott két versenyző mű fölött ekkor tüzetes eszmecsere fejlődött ki. Részletesen kifejtettek mindegyiknek tulajdonságai, míg végre alapos és beható tárgyalás után, a bizottság szavazatának többsége Csiky Gergely *Örök törvény* című munkája mellett nyilatkozott.

Azonban midőn a bizottság többsége az említett mű javára döntött, legkevesebbé sem ragadtatta magát azon képzelődésre, mintha talán valami örökbecsű, vagy kiváló irodalmi magaslaton álló munka volna előtte. Jól belátta a bíráló bizottság, hogy ezen ajánlott darab ama „középfajú“ drámák sorába tartozik, melyek nem tárgyalnak ugyan mélyreható világnézeteket, nem vitatnak nagyobb fontosságú erkölcsi vagy társadalmi elveket, sőt még a jelenkor méltán megtámadható botlásait és ferdeségeit sem ostorozzák; hanem csekélyre szabott körben szerénykedve, a közéletnek egyes érdekes epizódját vagy valamely félrevonult család tűzhelyének megható eseményeit tüntetik elénk, mik ha nem gyakorolnak is reánk kitörölhetlen benyomást, de legalább nemesen szórakoztatnak, s ennél fogva százszor, meg ezerszer többet érnek, mint azon külföldről importált, sőt fájdalom, már hazai irodalmunkban is gyárilag készült, kétértelmű és kétes értékű drámai ingóságok, melyek olvasását a komoly apa határozottan megtiltja serdülő fiának; míg más részről a gondos mama annak esetleges előadása alkalmával már a második felvonás közepén haza bocsátja a „castis omnia casta“ jeligével még jogosan ékeskedő szende virágját.

De már itt volna tán az ideje, hogy a jutalomra méltott művet, bár lehető röviden, de mégis részletezve is tárgyaljuk; mert csak így válik lehetségessé, hogy a bíráló bizottság is kimondott kedvező véleményét kellő mértékben igazolhassa. Tekintsük tehát mindennek előtt a mű cselekvényét:

Orláthi György, jelenleg már törvényszéki elnök, fiatalabb korában nőül vett egy szépségéről híres külföldi énekesnőt; még pedig családjának határozott ellenzésével. E házasság csakhamar boldogtalanná lett; mert a nagyvilág zajához és tömjénezéséhez szokott nő nem tudta megszokni férjének és családjának puri-

tán életmódját. Folytonos kellemetlenségek között végre oda fejlődött a dolog, hogy a nő titkon eltávozott férjétől, odahagyva kisdied leány-gyermekeit, Sylviát is. A házasságot törvényesen fölbonító bíróság ítélete a nőt nemcsak férjétől, de gyermekétől is elválasztotta, az apára bízván annak jövőjét. Az elválasztott anya, természetes érzelmeitől ösztönözve, többször kért levélben fölvilágosítást gyermeke hogylétéről, de sorait Orláthy következetesen válasz nélkül hagyta. Végre a nő, régi hivatását követve, egy daltársulattal Amerikába vándorolt, hol bizonyos Marcel nevű gazdag gyáros, elbájlolva kellemeitől, feleségül vette. Ezalatt Sylvia apja házánál nevelkedett azon hitben és teljes meggyőződésben, hogy édes anyját még kisdied korában elragadta tőle a halál. E közben Orláthy is másodszor megházasodott, nőül véve egy magához illő pietistikus asszonyt; de a kinek szintén sohasem merte fölfödözni, hogy első felesége még életben van, eleinte azért, mert félt, hogy a szigorú elvű nő meg fogja tőle tagadni kezét, később pedig, mert félt a bekövetkező szemrehányásoktól. Orláthinak ezen nejtől is származott egy leánya, névszerint Judit. A két testvér rendkívül szereti egymást és boldogoknak érzik magukat, úgy egymás, mint közös anyjuknak, Annának kebelén, ki saját szülöttje és mostoha gyermeke között semmi különbséget nem tesz, hanem valódi komoly anyai szeretettel szereti és gondozza mind a kettőt. Fájdalom! hogy Orláthynak, az apának makacs előitélete a legnagyobb mértékben zavarja Sylvia boldogságát és életörömet. Orláthy ugyanis az „átöröklés“ tanával eltelve, halálos rettegésben él, hogy Sylviában előbb-utóbb ki fog fejlődni szerencsétlen anyjának hibás természete. Ezen nézetből kiindulva, bár szereti és pedig apai szívének teljes hevével szereti ezen leányát, azért mégis félve az elkényeztetéstől, folytonos ridegséget mutat vele szemben s a lehető legszigorúbb fegyelem alatt tartva, zord hidegséggel viszonzozza a bensőleg szeretett gyermeknek még ártatlan közeledéseit is. E ridegség nagy mértékben gyötri az érzékeny leány szívét, főleg midőn látnia kell, hogy apja minden kitelhető gyöngédséggel és szeretettel halmozza el testvérét, Juditot, mintha az ő részére járandó apai szeretetet is arra akarná tékoznia. Azonban e körülmény nem zavarja meg a két nőtestvér őszinte vonzalmát; ők szeretik egymást háborítatlanul, mint igazi és jó testvérek között szokás.

Azonban elkövetkezett az idő, melyben a két fiatal leány szíve megszólalt, és ők őszinte bizalommal közlik egymással titkaikat. Sylvia szereti Rozgai Endrét és csakis ennek karjaiban vár kárpótlást a méltatlanul kiállott szenvedésekért. De a zord apa másként határoz. Ő Rozgai Endrének másik leányát, Juditot szánta, Sylviát pedig Alberti Vilmosnak, egy zárkózott keblű

rideg férfiúnak, a ki mint férje is folytatni fogja azon üdvös fegyelmet, melyet ő Sylvia irányában oly jókor megkezdett. Épen ezen időben érkezik vissza első neje, Bella Amerikából férjével, Marcellel. Az anyai szeretet kergeti és ő felkeresi volt férje házáat, hogy rég nem látott leányáról ismét valami bizonyosat tudhasson. A Bella véletlen megjelenésén elrémült Orláthy megigéri Bellának, hogy látni fogja gyermekét; sőt kilátásba helyezi előtte azt is, hogy többször érintkezhetik vele, de csupán azon egyetlen föltétel alatt, ha kiletét leánya előtt föl nem fődözi. Bella erre ígéretet ad és ígéretét meg is tartja az utolsó lehetőségig. Orláthy azonban épen ezen váratlan körülmény miatt sarkalva érzi magát, hogy Albertivel a házasságot siettesse. Röviden tehát és ridegen tudatja Sylviával, hogy pár nap mulva egybe fog kelni Albertivel. Mint villámcsapás érinti a születése óta már annyit szenvedett gyermeket e rettenetes tudósítás; érti és érzi e pillanatban, hogy ő ezen a földön már kárhozatra van ítélve, még pedig minden ok nélkül és teljesen ártatlanul. Ezen tudat alatt fölébred benne az emberi jogérzet, s az eddig oly türelmes szenvedő most fölemelt fejvel áll apja előtt, lángoló hévvel szikráztatja előtte mindazon fájdalokat, miket születése óta oly méltatlanul kellett túrníe, míg végre a szívtépő fájdalom érzelmei között elfullad. Meglepetve, megdöbbenve, de egyszersmind a legőszintébb szánalommal nézi Orláthy gyermekének fájdalmaikat, míg végre a valódi apai szeretet erőt vesz rajta. Ekkor föllágyult szívvvel közeledve hozzá, keblére vonja, s egész őszinteséggel vallja be neki, hogy eddigi zordsága és hidegsége csupán álarcz volt az ő javáért s biztosítja, hogy szereti őt az atyai szívnek teljes érzetével. A nyilatkozat varázserővel hat a leányra s elbűvölten omlik a szerető apai kebelre. Most már kész minden áldozatra, hiszen van apja, jó apja, ki őt igazán szereti. E tudat édes hatása alatt engedelmeskedve, elfogadja a számára kitűzött vőlegényt. Ezen jelenet egyik megható fénypontja a műnek, s valóban oly szép és erőteljes, hogy bármily szigorú bírálatot is kielégíthet. Most következik az oly drágán megfizetett apai szeretetnek tragikuma. A szenvedő és minden életboldogságról lemondó menyasszony megnyezőre készül. Már csak pár óra választja el attól, midőn megérkezik Rozgai Endre, kinek, mint tudjuk, Sylvia örök hűségét esküdött. A magát megcsalva képzelt szerelmes szemrehányásaira végre megvallja a boldogtalan leány, hogy csupán atyja kedvéért szánta el magát ez iszonyú áldozatra. Ekkor Endre kényszeríteni akarja, hogy hagyja el vele az atyai házat; legyen övé, mint törvényes neje. Ekkor lép be a gyűlölt vőlegény. A két szerelmes heves vita után párbajra szólítja egymást; s midőn Alberti Sylviát, Endre veszélye miatt, kétségbeesni látja,

vad indulatra gyulad, s hevében szemére hányja Sylviának anyját; elárulja azt is, hogy még életben van. Sylvia ekkor a gyermeki kegyeletben megsértett egyén dühével rohanja meg Albertit, számadásra vonja őt anyja miatt; majd belépő apja felé fordul s meglepő bátorsággal kér fölvilágosítást, gondolatában mindenkor szentnek tartott anyja felől, de miután senkitől választ nem kap, sőt atyjától a legkeményebb hangon rendreutasítatik, végre a legnagyobbra szánja el magát, s a menyasszonyi koszorút a gyűlölt vőlegény lábaihoz dobva, oda hagyja az apai házat s elrohan, meghalni vagy föltalálni a képzelt szerető anyát. Ezen föl sorolt jelenetek mindegyike szintén egy-egy valódi gyöngyszem a műben.

Hogy Sylvia távoztával a legnagyobb családi zűrzavar áll be, az természetes. Ezalatt Bella találkozik Annával, a mostohával, ki most kapja csak a valódi fölvilágosítást Belláról és életben létéről. Ekkor már mind a két anya siet Sylviát megkeresni, míg végre csakugyan megtalálják, egyik közel rokonuk házában. Itt a valódi anyát elárulja öröme, s a boldog leány és szerető anya csókjai egy igen szép jelenetben össze forradnak. Végre megtörténik a teljes kibékülés, s minden kívánt és örömdetes véget ér.

Ime az itt bár kivonatossan előadottakból is talán eléggé megérthető, hogy a jelzett mű cselekvénye, bár szerény családi körben mozog, mégis eléggé érdekes és hatásos. E mellett dicséri őt a compact „tárgy-egység“, mely semmi idegen vagy mellék-cselekvény által háborgatva nincs. Dicséri továbbá élethűsége, bonyodalmainak természetessége, melyek minden mozzanatukban maguktól fejlődnek alá; mint az ügyesen elkészített fonálgombolyag, a nélkül, hogy egyes csomók vagy kuszátságok hosszas bontogatásával kellene a figyelő türelmét fárasztani.

Ime t. Akadémia, ezen tulajdonságok egybevetése után határozta el a bizottság többsége, hogy az itt tárgyalt mű részére fogja kérni a jutalom kiadását. Mielőtt azonban a bizottság ezen kérelmét véglegesen előterjeszteném, ki kell jelentenem, s föl említenem, hogy a bizottság a másik, névszerint: Bölcs Salamon című munkának érdemei elől sem zárkozhatott el. Mert a bizottság örömmel és egyhangú elismeréssel méltányolta ennek is sok tekintetben kiváló érdemeit. Különösen szép és magasan szárnyaló költői hangulatáért, komoly és gondos kidolgozásáért föltétlenül dicsérendőnek véleményezi; mely tulajdonságainál fogva valóban nyertes versenytársának veszedelmes ellenfelévé válhatott volna, ha hosszabbá és tartósabbá nyúlt volna szinpadi élete, melyet a bizottság, a pályadíjat adó szándékát tekintve, figyelmen kívül nem hagyhatott. Minthogy pedig tény az, hogy a jutalomra candidált szinmű a szinpadon mai napig is használtatik, sőt még hosszabb jövővel is kecsegtet, ezen fontos oknak engedve, határozta

el a bizottság többsége, hogy a kitűzött jutalomra a kérdéses darabot fogja ajánlani; minek következtében bátor vagyok a bizottság határozata szerint fölkérni a t. Akadémiát, hogy a Hertelendy Gyulától kitűzött 500 forintos pályadíjat a Csiky Gergely „Örök törvény” című színművének kiadni méltóztassék.

A magyar politikai és irányvígjátékok a 40-es években.

(Kivonat *Bercsik Árpád* 1. t. október 5-én tartott székfoglaló értekezéséből.)

Engedje meg a tek. Akadémia, hogy őszinte köszönetemet fejezzem ki a kitüntetésért, melyben igénytelen irodalmi törekvésemet azzal részesítette, hogy tagjainak díszes sorába megválasztott. Működésem leginkább a színpadnak volt szentelve, melyen a magyar társaséletet iparkodtam tehetségemhez képest derültebb s vígjátéki oldaláról rajzolni s azért ez alkalommal is, midőn szabályszerű kötelességemhez képest széket foglalok, a magyar társasélettel fogok foglalkozni, a mint az a 40-es évek politikai irányú vígjátékaiban előttünk feltárul.

* * *

A vígjátéknak az a fajtája, mely az egykori Athénben virágzott, s azzal, hogy a politikai közéletnek actualitását a gúny és vidámság világításában a közönség elé vitte — némiképp a mai élezlapirodalmat pótolta — nálunk sem ismeretlen. Nekünk is vannak politikai vígjátékaink s habár Aristophanessal nem dicsekedhetünk, egyik másik terméke e műfajnak nemcsak korrajzi érdemeinél fogva becses, hanem helyet kér magának irodalmunk történetében is azon hatáznál fogva, a melyet annak idejében tett s melylyel némelyik még ma is megállja a helyét.

A magyar vígjáték már bölcsőjében elárulta, hogy a családi élet szűk keretén túl érzékkel viseltetik a közélet iránt, és vígjátékunk megalapítója Kisfaludy Károly, a hogy a színpad szószékére léphet, mindjárt arra használja fel a legelső alkalmat, hogy a hazafiságot buzdítsa, lelkesítse s a külföldieskedést, a nemzetből való elszakadást kigúnyolja. Idézhetném azon hazafias mondásokat, melyekkel a „Kérők” című vígjátéka be van hintve, de jellemzőbbnek tartom az írónak szándékát és célzatát azon két alakkal való elbánásából kitüntetni, melyben Perföldyt és Szélházyt részesíti. A táblabíró képviseli a bár nyelvében eldeákosodott, de minden ízében jó magyar középosztályt, az utóbbi a minden hazait fitymáló, csak a külföldiért lelkesedő, magyar-

ságából kivetközött mágnást. Kisfaludy Károly érdemök szerint bánik el mindegyikkel. Míg a mágnás Székházyt legmaróbb gúnnyával nevetségessé teszi, a derék táblabíróval csak legyeskedik, sőt utoljára még feleséghez is juttatja, a minél nagyobb jutalom felett tudvalevőleg a színműíró nem rendelkezik. De Kisfaludy Károly sem haladt tovább a megkezdett úton, későbbi vígjátékai minden tendentia nélküli családi vagy történeti vígjátékok. Sem a kor, sem a viszonyok nem is kedveztek másnak, a kor izlése a Kotzebue, Töpfer-féle német vígjátékírókhoz hajolt s ezeknek családi vígjátékaiban találta mulatságát kielégítve, a helytartó tanácsai cenzurának pedig kétségkívül nem tetszettek politikai és hazafias czélozgatások, a minthogy még később is ilyen alkalmaknál mindig megnyirbálta a Pegazus szárnyait. Az író tehát inkább megmaradt a családi biztos, csendes tűzhelynél.

De beköszöntenek a 40-es évek, a láthatár peremén derengni kezd, friss hajnali szellő fuvallatát érzik az elbágyadt lelkek és — megszületik a magyar politikai vígjáték. Megszületik, mihelyt a fölébredt nemzetben aspiratóikká válnak az eddigi álmodozások! Megszületik azokban a szép negyvenes években, melyek nemzetünk történetének nemcsak egyik legfényesb, de legvonzóbb korszakát is képezik. Fényes ez a kor a nagy eszméknél fogva, melyek a nemzetet mozgatták, azon nagy tettek-nél fogva, melyekkel a világ figyelmét magára vonta, azon nagy átalakulásnál fogva, melyen társadalmunk ez időben keresztül ment, vonzó pedig azért, mert alig van történetünknek még egy másik korszaka, melyben fajunk szeretetreméltó, rokonszenves tulajdonságai úgy megnyilatkoznak, mint ekkor. Soha nemzetünk annyi rokonszenvet nem szerzett magának, mint ekkor. Ifjonti lelkesedés az új kor eszméi iránt, nagylelkű lemondás a kiváltságolt helyzetről, nemes szívű befogadása a kizárt osztályoknak az alkotmány és társadalom sánczai közé — általában véve az a hiszekény idealismus jellemzik azt az időszakot, mely a szabadság kiküzdésével az emberi boldogulásnak ultima Thuléját elértnek véli. Ezt a szellemet tükrözi vissza az akkori irodalom is, mely a szabadelvűség megváltó ígéit hirdeti hirlapokban, regényekben, röpiratokban, még a színpadon is. A maradiság, a conservatív irány politikai képviselőikkel bírt, szépirodalmiakkal nem, s mindazon tanok, melyek a szépirodalom útján hatoltak a nemzetbe, a szabadelvű haladás vezéreinek eszméit népszerűsítették és terjesztették el mind szélesebb körökben. A mely politikus a szépirodalmat kicsinyli (s nálunk nem ritka az ilyen!) tekintsen a 40-es évekre és látni fogja, mily szolgálatokat tehet az író tolla a politikusnak. Utját egyengeti, midőn egyrészt az előítéleteket, ósdiságokat nevetségessé teszi a közvélemény előtt, másrészt az államférfiak eszméinek népszerűsítésével azokat oly

körökbe is viszi, hová más úton nem hatottak volna. Testet ad elvont fogalmaknak, lelket önt száraz tanokba. Bárány Eötvös József példája, a ki a politikust a szépíróval egyesítette, legvilágosabban tanúskodik a mellett, mit köszönhet az előbbi az utóbbinak, mert azt hiszem, mitsem vonok le Eötvös politikai és publicistai munkásságának érdemeiből, ha azt mondom, hogy a „Falu jegyzője“-nek korrajza legalább is annyi hatással volt a nemzetre, mint Eötvös cikkeinek és szónoklatainak.

Hogy ily mozgalmas időben, mikor minden erjedt és forrt s egy új, nagy nemzet keletkezett a régi, kicsiny helyében, a színpad is megérezte a kor hatását, szinte magától érthető. Rendszerint a színpad nem kedveli a politikát s a közélet harcaiból politikai eszméket, jelszavakat a színpadra vinni, veszedelmes, mert mind Sardou „Thermidor“-jának legutóbbi példája is bizonyítja s magam is a nemzeti színpadon 1868-ban előadott „A népszerűség“ című vigjátékkal tapasztaltam — a különféle rétegekből álló színházi közönség véleménye különféle szokott lenni a megvitatott kérdések felett. Az írónak legnagyobb tapintata kíváncsít hozzá — s néha az sem elégséges arra, — hogy a közönségben azt az egyértelműséget hozza létre, mely a sikerhez okvetlenül megkíváncsít.

Mikor azonban egy-egy nagy áramlat ragadja magával a nemzetet vagy legalább is annak túlnyomó részét, mint a negyvenes években a haladás és szabadelvűség áramlata, az író tehát számíthat a többség támogatására: a politikai tendencia nemcsak ártalmára nincs a műnek, sőt emeli hatását — de még gyengéit is elföldheti.

A negyvenes évek több drámaíróján meglátszik a kor politikai és társadalmi áramlatának hatása. Obernyik Károly egyik drámájában „A főúr és pór“-ban az első szülöttségi jog ellen küzd, az „Örökség“-ben a nemesség előítéletei ellen harcol, melyekkel a polgárság irányában viseltetik. Hasonlóan szabadelvű és demokratikus felfogással találkozunk Szigligetinél, ki népszínműveiben a reformirány bajnokának mutatkozik. „Csikós“-ában ő is az elsőszülöttség aristokratikus intézményének káros következményeit rajzolja, a „Két pisztoly“-ban a vármegyei börtönrendszert gúnyolja ki. Vahot Imre „A kézműves“ népszínművében, Kovács Pál „A nemesek hadnagya“ drámájában és mások színpadi műveiben is találni társadalmi vagy politikai tendenciákat, de mivel ez alkalommal csakis azon korszak vigjátékaira szorítkozom, a többi iránydarabról kénytelen vagyok hallgatni. Nagy Ignác, Vahot Imre, báró Eötvös József, Szigeti József, Dobsa Lajos és Obernyik Károly azok, a kik politikai vigjátékokat írtak s ezeket mindenki élvezni fogja, a ki a nemzet fejlődése iránt érzékkel s érdeklődéssel viseltetik.

Érdemes tehát ezeket a porlepte, ócska kéziratokat a nemzeti színház könyvtárából elővenni s átlapozni. Más, egészen más világ tárul elénkbe, mint a melyet ma láthatunk magunk körül! Kisebb világ kisebb társadalommal, kisszerűbb viszonyokkal — de fiatalabb, üdőbb, kevésbé pessimistikus felfogással annál, mely mai nap divatos.

Két világ áll egymással szemben, a régi s egy új világ, melyet a nemzet reformatorai akarnak megteremteni, Széchenyi, Kossuth, Eötvös s a többiek. Csökkönyös ragaszkodás a régi állapotokhoz küzd a haladás ösztönével s a politikai vígjáték-irodalom minden művelője ebben a harcban a haladás részén áll s elől megy, magosan lobogtatva a szabadelvűség lobogóját.

Mai napság azon korszak, legkivált a 48-as szabadságharcznak inkább közjogi oldalán szoktunk és szeretünk lelkesedni, az állami függetlenségen, önállóságon, melyet akkor tollal és karddal kiküzdtek s e mellett háttérbe szorúl azon időnek egy másik oldala, mely pedig nem kevésbé fontos következményeket vont maga után. Értem a szabadelvű, demokratikus áramlatot, melynek jelszava: az egyenlőség, együtt szerepelt a politikai szabadság és önállóság jelszavaival. Kivált mióta a párisi mozgalmak hatása Magyarországon is érezhető lett és mindenki önként vagy kényszerből beállt polgártársnak. Új alkotmány, új társadalom eszméi mozgatták a nemzet testét s tán az új alkotmányt ki sem küzdhetjük, ha a régi társadalom válaszfalainak ledöntése s az új elemeknek befogadása által a nemzet számbeli és erkölcsi ereje rendkívüli módon meg nem növekszik. Ezek a társadalmi eszmék és jelszavak, legkivált a társadalmi egyenlőség, fordulnak elő legtöbbször azon kor politikai vígjátékaiban. Osztálykülönbség által elválasztott szívek küzdelme s az előítéletek capitulációja a szerelem hatalma előtt oly forrás, melyből már sokan merítettek s még többen fognak meríteni. A mi politikai vígjátékaink közül is néhány ezzel a témával foglalkozik.

Az előadás ezek után sorra veszi a negyvenes évek folyamában előadott politikai és irányvígjátékokat, melyek elseje Nagy Ignác „Egyesüljünk“ című 3 felvonásos vígjátéka. Azt hirdeti, hogy az ázsiai nemzetnek modern európai nemzeté kell átalakulnia s e célból Széchenyi ideálját, az angol nemzetet tartja mintaképül élénk. A társadalmi erők felköltésével, az egyesüléssel kíván hasznos és szükséges intézményeket létesíteni, hogy az országot a polgárosultság magas színvonalára emelje. Angolok és magyarok vegyest szerepélnek benne s a cselekvény Magyarországon kezdődik, Angliában végződik. Figyelemreméltónak tartja felolvasó ezt a különben színpadra csak egyszer került darabot már azért is, mert egyetlen magyar vígjáték, mely Széchenyi István hatásának nyomát viseli.

Sokkal szerencsésebben járt Nagy Ignác 1843-ban színre hozott 3 felvonásos vigjátékával, a „Tisztújítás“-sal, mely mindössze 43-szor fordult meg a nemzeti színpadon. Sikerét legkivált korszerűségének köszönhetette, a kortesjeleneteknek, melyekben a bocskoros nemesség akkori szereplése a restaurációk körül sikerülten van szatirizálva. Az akkor folyt harcokban szabadelvűek és maradiak közt szerző az előbbieken részen áll és darabjának cselekvénye ehhez képest is a körül forog, hogy a szabadelvűség képviselőjét miképpen jutalmazza meg a szerelem. Érdekes körülmény, hogy a keletkező új társadalomban a zsidó is itt formulázza először kívánságait és foglal politikai pártállást. Schnapsz Mózes, korcsmáros oda áll, a honnan pártolást vár. Közte és az évtizedek múlva írott Toldy István-féle „Új emberek“ meggazdagodott, megmagyarosodott, sőt ki is keresztelkedett Csipkey Kelemenje közt meg van az összeköttetés. Schnapsz még csak álmodik az emancipációról, Csipkey már ennek gyümölcse. Amott még ő követel, Toldynál már a nemzet követel, megmutatván annak, a kit emancipált, hogy milyennek óhajta. Megkapott minden polgárságot, olvadjon hát tökéletesen a nemzetbe. A két véglét közt áll a lelkes zsidó a forradalomban Szigeti Józsefnél.

A „Tisztújítás“ nyomán jár Vahot Imre „Még egy tisztújítás“ vigjátéka, de kevesebb szerencsével. Túlságosan sok benne a száraz politika. Jobban járt Vahot Imre „Országgyűlési szálalás“ 3 felvonásos vigjátékával, mely ugyan szigorúan véve nem mondható politikai darabnak, de hazafiúi irányánál fogva, mely a német polgári elem megmagyarosodását hirdeti, legalább az irány-vigjátékok kategóriájába sorozható. Burman, a nyárspolgár a Peleskei nótárius serfőzőjével együtt ősapja annak a számtalan elejénte magyarfaló, de utóbb megtérő német polgárnak, ki színpadunkon évtizedek óta illusztrálta a városok régi polgári elemének mai napság már befejezéséhez közel álló beolvadása processusát. A polgár és nemes közti kérdést nálunk a dolog természetéből folyó ellentéteken kívül faji és nemzetiségi különbségek is complicálják. Két különböző véralkat, hagyomány, világnézet képviselői, előítéletekkel eltele állnak egymással szemben, kik azonfelül még más-más nemzetiséghez is tartoznak. A magyar irodalom elejétől fogva az egységes és nagy társadalom szükségét érezvén, a városok vegyes lakosságára vetette szemét, mint beolvasztandó elemre. Azon van tehát, hogy békét hozzon létre közte s az uralkodó magyar nemesi elem közt, a mit rendesen a szerelem segítségével el is szokott érni.

Röviden megemlékezik a felolvasás még Vahot Imre „Éljen a hon“ egyfelvonásos apróságáról, mely a védegyleti mozgalmakkal foglalkozik s áttér aztán a 40-es évek legkiválóbb politikai vigjátékára. Ez báró Eötvös József „Éljen az egyenlőség“-e,

mely mindedig 19 előadást ért meg a nemzeti színpadon. Eötvös az álszabadelvűséget gúnyolja ki, az emberiség s főleg a társadalom azon gyöngeségét, hogy fölfelé mindenki demokrata, lefelé pedig aristokrata.

A szabadságharc alatt mindössze három politikai vigjáték került színre a nemzeti színpadon. Szigeti József művét: „Egy táblabíró a márcziusi napokban“ 9-szer adták, Dobsa Lajostól a „Márczius 15-e“ csak egyszer, Obernyik Károly „Egy magyar kivándorlott a bécsi forradalom alatt“ című 2 felvonásos művének előadásait az osztrák hadsereg bevonulása s a nemzeti színház becsukása szakította félbe. Mindhárom darab a pecso-vicsok, vagyis mint már akkor nevezték a „táblabírák“ ellen fordul. Szigeti a régi aulikus táblabírót gúnyolja ki Nyakassy-ban, a ki még teli van a régi társadalmi rend előítéleteivel és sem az új idők demokratikus szellemével. sem a politikai változásokkal nem tud kibékülni. Dobsa radikalisabb, ő már belekeveri a napi politikát, nemcsak a táblabírót teszi neveltségessé, hanem a „camarillát“ is. Személyei közt ilyenek is szerepelnek: Piffl Alojz, a Camarilla ügynöke, Latour levelezője. Csevecs, Rácz bujtogató, Jellasich bérlettje, Piffl jobb keze.

Obernyik meg egy úgynevezett Coblenzistát vesz elő, egy táblabírót, a ki a Magyarországon kitört forradalom elől Bécsbe menekül s ép akkor ér föl, mikor ott is kitör a forradalom. Cseherből vederbe futott.

A felolvasás most ismerteti a három darabnak úgy alapeszméjét, mint politikai irányát részletesebben. Szigeti műve egy mesalliance-t tárgyal. A büszke Patainé ellenzi fia házasságát egy gazdag iparos lányával, de kiűt márczius 15-e és Patainé előítéletei romba dőlnek. Dobsa csak épen a napi politika jel-szavaival cifrázott fel egy kis szerelmi történetkét, melynek lényege az, hogy a „Márczius 15-e“ forradalmi lapnak egyik levelezője hogy üt el egy fiatal lányt bizonyos pecso-vics táblabíró kezéről. Obernyik művében egy mulatságos félreértés derültté teszi az első felvonást, mikor a Bécsbe szökött táblabíró félreértés következtében a legionariusok vezérévé lesz, a második felvonás utcai barrikádharcza pedig érdekes korképet nyújt.

A felolvasás egy pillantást vetve még az ötvenes évek néhány politikai vigjátékára, a következők szavakkal végződik:

Ha tehát olyan hatalmas politikai vigjátékot, mint a milyen a muszkák „Revizor“-a vagy a francziák „Rabagas“-a, nem is találunk sem a negyvenes évek színirodalmában, de később sem, mégis elmondhatjuk, hogy színműiróink ezen a téren is derekasan megállták helyüket. Produkáltak oly minőségűt, a melyet színirodalmunk fejlődésének akkori stádiumában várni lehetett s annyi, a mennyit oly rövid idő alatt termelni lehe-

tett. Hiszen nemzeti politikai életünk fölpezsdülésének az a korszaka oly rövid volt. Alig köszöntött be, máris véget ért a szabadságharc leveretésével. De annyi bizonyos, hogy annak a kornak képét vígjátékiróink több oldalról híven lefestették s a ki ismerni akarja azt a korszakot, azt a pár darabot, melyről említést tettem, nem fogja mellőzhetni.

A legújabbban fölfedezett athénei alkotmánytörténeti munkáról.

II. közlemény.

(Kivonat *Schvarcz Gyula* rt. október 12-én tartott előadásából.)

Értekező további tanulmányt olvasott föl a legújabbban fölfedezett alkotmánytörténelmi munkáról, melyet Mr. Kenyon adott ki ez év elején a British Museum által megszerzett görög szöveg szerint, s a mely, mivel sokan Aristotelesnek tulajdonítják, rendkívüli mértékben foglalkoztatja Európa-szerte a tudományos világot. A márczius 9-diki ülés óta, (Értes. II. 227.) a melyben e szöveg tartalmát kritikai megjegyzések kíséretében bemutatta, hozzászólottak e munkához már Európa legtöbb tudományos akadémiájában, de az akadémiák falain túl is egész irodalom támadt e tárgyban.

A fölszólalt tudósok nagyrésze határozottan a mellett kardoskodik, hogy maga Aristoteles írta, életének utolsó éveiben a Kr. előtti 329. és 325. közt ezt a Kenyontól kiadott görög szöveget, Schvarcz Gyula azonban már márcziusi előadásában e föltevés ellen nyilatkozott. Kimutatta ugyanis, hogy Aristotelesnek egészen más az értesülése az athénei alkotmánytörténelem egyes korszakairól, mint a legújabbban fölfedezett Kenyon-féle szövegnek, másfelől ráutalt arra a lehetőségre is, hogy e szöveget Demetrios Phalereus athénei államférfi és bölcsész-író is írhatta, ugyancsak a Kr. e. 329. és 322. közt, mivel Demetrios Phalereus elveszett munkái közt az egyik egészen azt a címet viselte (Az Athenében időről-időre fennállott alkotmányokról), a mely cím legjobban fejezné ki a Kenyontól kiadott szöveg tartalmát is.

Ez álláspontot foglalja el ma is értekező és kifejti, hogy a temérdek fölszólalás mindinkább és inkább meggyőzi őt a felől, hogy a szóban forgó szöveget egyáltalán nem is írhatta Aristoteles. Nagyon jellemző, mondja, hogy majdnem kizárólag csakis oly többé-kevésbé hírneves philologok szólalnak föl Aristoteles szerzősége mellett, a kik annak előtte, már t. i. a Kenyontól kiadott szöveg megjelenése előtt soha életökben nem foglalkoztak,

legalább nem foglalkoztak irodalmilag sem a politikai tudománnyal, sem pedig Aristotelessel.

Értekező sorra veszi e felszólalók érvelgetéseit és egész kis kritikai tanulmányt szentel annak a 190 lapnyi, sűrűn nyomtatott könyvnek, melyet Bauer, gráczai egyetemi tanár bocsátott világgá pár hónap előtt.

Bauer, valamint Gomperz is csak állítanak, de nem képesek egyetlenegy komolyabb érvet is fölhozni állításuk mellett. Sőt Bauer hosszadalmas érvelgetései közben elárulja, természetesen egész önkéntelenül még azt is, hogy szerfölött hiányosak az ő politikai ismeretei, a minthogy nem képes megérteni még azokat a nem is épen finom különbözeteket sem, a melyekben szemlátomást elűt Aristoteles „Politiká“-jának értesülése, hirdása a Kenyon-féle szövegtől. Már pedig, értekező szerint, Bauer munkálata, relativ értelmében a szónak, még a legkevesbbé jelentéktelen mindazon fölszólalások közt, a melyek márczius óta annak bebizonyítására törekedtek, hogy Aristoteles írta a Kenyon-féle „Αθηναίων πολιτεία“-t. Ámde nem egy szakbúvár foglalt állást azóta Aristoteles szerzősége ellen is. Így Cauer, Diels és különösen a königsbergi egyetem kitűnő rendes tanára, Rühl.

Schvarcz Gyula behatólag foglalkozik Rühl érveivel; elismeréssel adózik az iránt az elfogulatlan, éleselmű kritika iránt, a melylyel ez a kiváló tudós kimutatni igyekszik, hogy a Kenyontól kiadott szöveget Aristoteles nem is írhatta. De nem minden egyes érvét fogadhatja el értekező; például azt sem, hogy Rühl míg egyfelől mintaszerűnek tartja Aristotelesnek úgy fölfogását, mint szerkezeti dispositióit és nyelvezetét, addig a Kenyontól kiadott szöveget úgy tartalmilag, mint alakilag annyira alantas fokú férczműnek nevezi, a melynek megírása nem is lett volna méltó Aristoteleshez. Hisz már Bernays, Heitz és mindenekfölött Bonitz kimutatták, hogy Aristoteles irálya igen-igen sok helyütt sem nem tiszta, sem nem világos; most értekező államtudományi kritikával mutatja ki Aristoteles irányában a szabotosság hiányát is. Mindezt concret példákkal igazolja be.

Egyebekben Rühl több oly érvet is hoz föl, melyeket értekező márcziusi előadásában már kifejtett. Nem hagyható azonban szó nélkül, hogy Rühl, a ki oly nagy súlyt fektet a két író — Aristoteles és a szóbanforgó szövegszerző — nyelvezetének különböző voltára, nem veszi észre azt a valóban döntő fontosságú eltérést, melyre az államjogi és politikai műszók alkalmazása vall mindkét szerzőnél. Aristoteles e műszót: „ἐπιτελεῖς“ ugyanabban az értelemben használja mint az „εἰδότες“-t, vagyis azokat az állampolgárokat érti alatta, a kik szakavatottságuknál, szellemi képzettségöknél és tapasztaltságuknál fogva igényt formálnak maguknak az állam ügyeinek intézésére: a Kenyon-féle

közlés szerzője pedig az „ἐπιεικῆς“ alatt nem ezeket, de egyáltalán a higgadtabb, mérsékeltabb pártpolitikai elemeket érti csupán, tekintet nélkül képzettségökre, „ἐπιτηδεῖς“-oknak nevezvén a szakavatottságuk miatt kormányzásra alkalmas egyéneket.

Az eredmény tehát az, hogy ma már hasonlíthatatlanul valószínűbb, hogy a Kenyon-féle szöveget nem Aristoteles írta.

Ezek után értekező áttér a szöveg második nagy szakaszára, mely az athénei államszervezetet és ennek közegeit, valamint ezek jog-, munka- s hatáskörét ismerteti a Kr. e. 329. és 322. közti évekből. Értekező tüzetesen a „βουλῇ“-ről vagyis államtanácscról szóló fejezeteket veszi szemügyre, és miután megismertette az athénei lovassági ujonczozásra vonatkozó eljárást, kritikailag méltatja azt a törvényt, a melynek erejénél fogva Athenében 2 obolos napi díjat húztak az állampénztárból mindazok az állampolgárok, a kiknek az összes tőkeértékek kisebb volt 3 minánál, vagyis 300 drachmánál, mihelyt ez állampolgárok beigazolták a βουλῇ, vagyis az államtanács előtt, hogy bármi okból eredő testi fogyatkozásaik miatt, tehát akár balesetek következtében is, munkaképtelenné váltak. Az athénei államjog műszava a munkaképtelent így fejezi ki: „ἀδύνατος.“

Bátran el lehet mondani, hogy az athénei állam ez idő szerint a szó szoros értelmében nemcsak az éhhaláltól óvta meg a munkaképtelenné vált szegényeket, de kitartotta, átlag szólva, tűrhető életmódban részeltette az egész tömeget. Ime tehát, egy előre vetett árnyéka a modern szociálpolitikának, a mely a munkaképtelen szegényekre nézve, minden esetre becsületére válik az athénei demokratia emlékezetének. A baj csak az, hogy az athénei állampénztár jövedelmeit nem az athénei állam társadalma szerezte be, egészséges közgazdasági munka által, hanem a jövedelmek túlnyomó mértékben a sanyargatott frigyársak véres verejtékéből kerültek Athénébe s így változván a háborúk esélyei, a hadi szerencsével együtt tűntek el az államjövedelmek s az államjövedelmekkel együtt a munkaképtelenné vált szegények kilátásai is!

A földbirtokos osztály hitelszükséglete s ennek kielégítése.

(Kivonat *dr. Ráth Zoltán* október 12-én bemutatott értekezéséből.)

Nem nagy ideje, hogy a földbirtok eladósodása s az ennek meggátlására irányuló törekvés nagyon élénk megvitatás tárgya volt hazánkban. Reformjavaslatokban nem volt hiány s úgy látszott, mintha mindenki meg lett volna győződve arról, hogy tenni kell valamit. A mozgalom azonban egyszerre csak lelohadt s a nélkül, hogy történt volna valami, napirendre tértek a kérdés felett. Nem így a külföldön. Ott egymást érik a törvényhozási alkotások s a társadalom és állam egyaránt élénk tudatában van a további reformok szükségének. Fölmerül tehát a kérdés, hogy csak nálunk javultak-e a viszonyok annyira, hogy e téren immár semmi tennivaló sincs? Kétséget nem szenved, hogy a földbirtokos osztály helyzete hazánkban a nyolczvanas évek eleje óta javult. E mellett bizonyítanak az árverési statisztika adatai, melyek apadást mutatnak a dobra került ingatlanok számában és értékében, valamint az ily alkalmakkor kielégítetlenül maradt jelzálogos követelések összegében. Hasonló jelenség mutatkozik Ausztriában s a nagyobb német államokban is. De közvetlenebb bizonyítékaink is vannak arra nézve, hogy a földbirtokosok hitelviszonyai javultak. Szaporodtak hitelintézeteink, emelkedett a tőke kínálata és ennek következtében csökkent a kamatláb. Mindez azonban nem jelent még annyit, hogy a helyzet most már teljesen kifogástalan és hogy földbirtokos osztályaink sajátságos jellegű hitelszükségletüket megfelelő alakban képesek kielégíteni. A mi e hitelszükséglet sajátságos vonásait illeti, azok a földbirtokosoktól igénybe vett hitel különböző neveinek jellegéből volnának levezetendők. A földbirtokos, mint ilyen, vehet fel kölcsönt földjének jelzálogos lekötése mellett (ingatlan hitel), a mikor is a föld a hitel biztosítéka. Azonkívül, tekintve a hitel rendeltetését, vehet fel kölcsönt a végből, hogy azt a földbe fektesse (mezőgazdasági hitel); ez ismét feloszlik szorosabb értelemben vett mezőgazdasági hitelre, mely álló és forgó tőkék beszerzése céljából vétetett igénybe és az úgynevezett birtokszerzési hitelre, mely vételár-hátrálékok és örököstársi illetőségek képében jelentkezik. Ez utóbbi hitel nem egyik legfőbb oka a földbirtok eladósodásának és sem a magán-, sem a közgazdaság szempontjából nem tekinthető szükségkép productiv hitelnek. Minden hitelt azonban, melyet a földbirtokos igénybe vesz — legyen az dologi vagy személyes hitel, productiv vagy consumtiv stb. — jellemzi

az a körülmény, hogy a hitel terheinek elviselésére szolgáló forrás a föld, illetve annak hozadéka. Kell tehát, hogy a hitel oly feltételek mellett álljon rendelkezésre, melyek e forrás természetével összhangban vannak. A hitelnek a mezőgazdaság, mint hozadékforrás sajátos vonásaihoz kell alkalmazkodnia. E sajátos vonások: a termelés időszakossága, a hozadék bizonytalansága, helyesebben szólva annak rendkívül hullámzó volta és a tiszta hozadéknak a gazdálkodás alapját képező álló tőke jellegű értékekhez, nevezetesen a földben rejlő értékhez viszonyítva csekély volta. Az utóbbi sajátság, mely a földbirtokostól igényelt hitelt egyenes ellentétbe állítja a kereskedő-hitellel, azt vonja maga után, hogy a földbirtokos a kölcsöntőkét, mihelyt a föld értékének nagyobb hányadára rúg, nem fizetheti vissza egy üzletév alatt, hanem csak az évek hosszabb-rövidebb sora múlva, a mikor is az az évi tiszta hozadékból visszatéríthető. A gazdaság tiszta hozadéka s a föld értéke közt szilárd, változatlan arány nem létezik ugyan, a mennyiben ez arány gazdáról gazdára változik, de adott időben és helyen átlagában meghatározható nagyság ez; nálunk pl. az országos kamatlábat valami jelentékenyen nem haladja meg. Nem szabad feledni azonban azt a tényt, hogy a szóban forgó arány az egyes földbirtokos osztályok szerint más és más. A nagybirtokos, ki haszonbérbe adja vagy tisztjeivel művelteti földjét, aránylag sokkal kisebb jövedelmet húz abból, mint a középbirtokos, ki maga vezeti a gazdaságot, vagy éppen a kisbirtokos, ki kézimunkájával is hozzájárul a termeléshez és így nemcsak a földbirtokos és vállalkozó, hanem a munkás jutalékát is megkapja, míg a nagybirtokos és középbirtokos e jutalékokat a hozadékból egészben vagy részben levonni kénytelen. Elmondhatjuk tehát, hogy a paraszt aránylag nagyobb adósságterhet képes elviselni, mint a nagybirtokos. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a most jelzett tiszta hozadék nem áll egészében rendelkezésre a hitel terheinek fedezésére, mert abból először levonandó a gazda háztartásának szükséglete; csak a megmaradó rész, az úgynevezett szabad jövedelem jöhet szóba. Az egyes földbirtokos osztályok szerint a levonás nagyon különböző; a parasztosztály szerény életmódjával itt is előnyben van a középbirtokos felett.

A mezei gazdaság természetéből tehát az összes irányadó körülmények tekintetbevételével az foly, hogy a földbirtokosnak oly hitelre van szüksége, melynél a fizetési kötelezettség arra az időszakra esik, melyben a föld hozadéka már értékesíthető; rossz termésű években a hitel terhén könnyítés történik, a visszafizetés, esetleg részlettörlesztés elhalasztatik; s végre az esetben, ha a hitel tőkéje a gazda évi szabad jövedelmét megüti, a hitel lejártá egy évnél hosszabb és pedig oly hosszú időre terjedő, hogy

a tőke visszatérítése a szabad jövedelem odafordítása által eszközölhető s ez időhatáron belül felmondás nem történhetik. — E kívánalmakon kívül vannak olyanok is, melyek csak közvetve folynak a mezői gazdaság természetéből, a mennyiben a gazdálkodó alanyok egyéniségével függenek össze s a földbirtokosok gazdasági jelleméből vezethetők le. A földbirtokos osztályt jellemzi az, hogy a hitel intézményével nem bír oly jól élni, mint az iparos vagy ép a kereskedő osztály. E jelenség magyarázata abban keresendő, hogy a hitel egyike a legmagasabb gazdasági alakulatoknak, már pedig a föld művelésével foglalkozó társadalmi osztály mindenkor alacsonyabb gazdasági fejlődési fokozaton áll, mint a többiek. A hátrány mutatkozik a hitelforrások megkeresésében, azok minőségének megítélése körül, a drága közvetítés nagyon gyakori igénybevételében, a kölcsönök feltételeinek kikötésekor, a kötelezettségek teljesítése körül, nevezetesen a pontosság hiányában, minek nagyon szomorú következményei vannak, ha a hitelező a kényszerhelyzettel visszaél. A követelmények tehát e részben a következők: a hitelforrások nyilvánosságra hozatala, a közvetítés kikerülése, a hitelügylet kikötéseinek egyszerűsége, a késedelem káros következményeinek lehető enyhítése, a hitel felmondhatatlansága és hosszabb lejáratú hitelnél a részletekben való törlesztés behozatala. A két utolsó pont jelentősége a földbirtokos osztályra általában, de különösen a kisbirtokos osztályra nézve nagyon szembeszökő. Ez osztálynál jár legnagyobb nehézséggel a felmondott kölcsönnek újjal való pótlása s itt várható legkevésbé a kis fölöslegiek előrelátó felgyűjtése az egyszerre visszafizetendő kölcsön lejáratára. A földbirtokos osztály hitelszükségletét, épen a kívánalmak nehezen teljesíthető voltánál fogva, a magánhitel csak nagyon kivételesen s akkor is aránytalanul drágán képes csak kielégíteni. Azért ez osztálynak intézeti hitelre van szüksége; szóba jöhet még a közhitel, vagyis az állam vagy annak valamely szerve által nyújtott hitel. Az intézeti hitel az úgynevezett záloglevelek intézményével képes a legnagyobb nehézségeket megoldani, lehetővé teszi nevezetesen a felmondhatóság kizárását s a részlettörlesztések általánosítását. — Míg a magánhitel elégtelensége tekintetében meg lehetős egyetértés uralkodik a szakkörökben, addig a törlesztési kötelezettség általánossá tétele nem részesül a kellő méltatásban. A törlesztés szükséges volta beruházási hitelnél, valamint az ú. n. *consumtiv* hitelnél tulajdonkép bizonyításra nem szorul; a birtokszerzési hitelnél azonban nem oly átlátszó annak indokoltága azért, mert itt az adós állandó forrásra tett szert, mely neki a hitel terheinek viselését úgyszólván végtelen időig lehetségesse teszi. E körülményből látszik kiindulni Rodbertus, mikor a járadék-adósság elvét kívánja alkalmazni a földbirtokot terhelő adós-

ságoknál. Ez az elv az egyest tekintve helyes lehet, de az a körülmény, hogy az egymást követő nemzedékek az emberi nem természetes szaporasága miatt a vagyon elaprózás következtében amúgy is gyengülnek, hogy különösen az örökösi osztály, a mennyiben nem a természetben való felosztással, hanem az örököstársak pénzzel való kielégítésével jár, nemzedékről nemzedékre nagyobbodó terhet rak a földre: nagyon is kívánatosná teszi a birtokszerzésből eredő adósságok törlesztését is. A törlesztés leghosszabb időhatára itt egy emberöltő lehet. A mi az örököstársak pénzben való kielégítésének esetén az igazságos osztály kérdését illeti, erre nézve az idevágó jelenségek tüzelesebb vizsgálatára van szükség. A látszat azt mutatja, hogy ily osztályok alkalmával a jog igazságtalan előnyben részesíti a birtokátvevőt örököstársai hátrányára. Ámde az igazságosság itt csak annyit kíván, hogy az örököstárs, ki nem akar a föld művelésével foglalkozni, annak hozadékából annyi pénzt kapjon, a mennyi a földből minden személyes fáradtság nélkül nyerhető jövedelemnek megfelelő hányadát teszi. Tehát a tőkésített haszonbér megfelelő törtrésze az, melyre igazság szerint számot tarthat. Ebből következik, hogy nem volna méltányos, ha a föld forgalmi értéke képezné az egyenlő osztály alapját, feltéve, hogy ez érték a gazdálkodó személyes közreműködésének, vállalkozói vagy kézimunkáért járó jutaléknak részleges tőkésítését tartalmazza. Pedig ez utóbbi eset áll főkép a kisbirtoknál, hol a gazda nem veszi munkáját üzemi költség-számba és oly magas árt ad a birtokért, mint oly vállalkozó adhatna, kinek ingyenes munka áll rendelkezésére. Más az eset akkor, ha a természetben való osztály a törvény által ki van zárva. Ilyenkor a méltányosság azt kívánja, hogy tekintetbe vételessék az átlagos kereset, melyre a birtokból kiszorultak egyéb foglalkozási ágakban szert tehetnek. — A törlesztési kötelezettség különösen akkor bizonyul áldásos hatásúnak, mikor a kamatláb csökkenésében s az őstermékek árának emelkedésében rejlő kedvező conjuncturák, melyek a hitel határát kitolják és az adósságteher növekedését szokták maguk után vonni: az ellenkező conjuncturába csapnak át és válságot idéznek elő az eladósodott birtokok körében. — A végeredményben azt látjuk, hogy a földbirtokosok hitelviszonyai hazánkban nem kielégítőek. Különösen a kisbirtokos osztály, melynek legnagyobb szüksége volna különleges hitelszervezetre, kénytelen azt nélkülözni. Van ugyan szerencsés kezdeményezések, de az egész országot átölelő szervezet, melyre égető szükség lenne, a jelen alapokon nem fog felépülhetni. Ily szervezet csak egyesült intézet-csoportok vagy nagy, központi pénzkezeléssel és számtalan fiókkal bíró intézet képeben képzelhető. Az intézetnek széleskörű kiváltságokkal kellene birnia, de viszont az állam ellenőrzése és bizo-

nyos fokú befolyása alatt kellene állania. A kölcsönök felmondhatatlanok és törlesztési kötelezettség alá esők, a földbirtokosok a hitelhatárig terjedő folyószámlaszerű hitelt kapnának az intézettől bekeblezés mellett. A fiókok a lakosság értelmiségéhez és megbízhatóságához képest különböző hatáskörrel volnának felruházandók és tervbe kellene venni azok szövetkezetszerű kifejlesztését, hogy az egyes fiókok tagjaik hitelügylét teljes felelősség mellett vezethessék. — Az értekezéshez külön statisztikai rész van csatolva.

Az idegen szók használási módja.

(Kivonat Szabó József rt. október 19-én felolvasott értekezéséből.)

Értekező az idegen szók használási módjának fejtegetésében nemcsak a helyesírással, de az idegen szók grammatikai kezelésével is foglalkozik. Előre bocsátja a haladottabb nyelvekben tapasztalható mozgalmakat, a melyek számára az ösvényt minden nyelv saját géniusza jelöli ki ugyan, de másrészt vannak olyan szabályok, melyek a fejlődést mindenütt egyaránt átlengik, úgy hogy ezek az emberi nyelv élettörvényeinek mondhatók. A német, francia és angol helyesírás ügyének rövid vázolója után a fonetikát és a takarékoskosságot emeli ki, mint általános törvényt, a mit az Akadémia helyesírási szabályai is vezérelvül tűznek ki, de az idegen szókra nézve csak általánosságban. Előadó rendszeresen foglalkozik, e résztől kezdve, az illető magyar betűkkel, melyeknek szerep jutott az idegen szók adaptációjában; s átmegy aztán az idegen főnevek, melléknevek, és igék grammatikai elbánására, mire az akadémiai helyesírásban szabály eddig nincs fölállítva.

Előadását így végzi:

A helyesíráshoz egyesek szólnak ugyan hozzá mint indítványozók, és van reá eset, hogy nem eredmény nélkül, de a komolyabb döntés magasabb forumot illet meg. Németországban és Ausztriában ministeriumok döntöttek. Angliában philologiai társaság vette kezébe, másutt akadémiák, de ezek is különböző hatással.

Minden Akadémia között e részben a francia magaslík ki; ennek a nemzet feltétlenül megadta magát, a nélkül, hogy az akadémia erre valaha számot tartott volna; a dolog magától fejlődött oda. Már 1696-ban vette fel a lexikograph szerepét, összeállítván az addigi szótárak és saját tanulmányai alapján a nyelv szókincsét. Dictionnaire-jét időről-időre új átdolgozással adta ki, elhagyván a használatból kiment és bevévén a használat

szenstettese új szokat. Ezek között a mesterségek, ipar, technika és tudomány kifejezései is minden kiadással fokozódott számban járultak a szaporodáshoz. Az akadémiánál nagy apparátussal, jeles emberektől kidolgozott ilyen szótár nemzedékek során át azt idézte elő, hogy a francia nép nyelv dolgában az akadémiát souverain hatalomnak tekint. Minden nyelvújító az akadémiához fordul azon kéréssel, hogy tekintélyének súlyával döntse el, hogy ez és ez a változás jó-e vagy sem?

A francia akadémia azonban az ilyen kívánságokat nem elégíti ki egészen, szabály helyett toleranciát hirdet; szótárában sohasem nyilatkozik döntőleg „On écrit je payerai, ou je paierai, ou je païrai. Remercie ment on remercie ment. Terrain ou terrain. Zéphyre ou zé phir sat. A nyelv sebesebb lépésekben halad, mint annak írott képviselte. Itt oly téren vagyunk, melyen a hagyomány uralkodik és az emberi mű folytonossága tükröződik vissza. Olives szerint a francia akadémia sohasem tett mást, minthogy követte a közönséget, a mely gyorsabban és tovább ment mint ő maga; követi a használatot, de soha nem előzi meg.

A francia akadémia vállalkozása nagyszabású lévén, a mennyiben az a helyesírás szabályait mindjárt egy nagy szótárban közli a nemzettel, az ilyen munkának létrehozása csak nagyobb időközökben történhetik. Másképp áll a dolog egy oly munkával szemben, minőre Akadémiánk vállalkozott, midőn „A magyar helyesírás elveit és szabályait“ rövid füzetkében adta a közönségnek. Hogy ez azt méltányolja, bátran következtethetjük abból, hogy 12 év óta már a hatodik kiadás van elkélő félben. Ezen kiadások mindegyikén ez áll: „Változatlan kiadás.“

Minthogy irodalmunk az utolsó tizedben is jelentékenyen lendült és az Akadémia helyesírási szabályainak néhány pontja kétségessé vált, némely dolgokra nézve pedig új szabályok bevétele szükségesnek mutatkozik, a következő kiadásban minderre annál inkább figyelemmel kellene lenni, mert már nemcsak az író közönségnél vannak eltérések a helyesírásban, de az Akadémia körében is. A nyelvtudományi osztály két jeles tagja emelt szót ez évben: Simonyi a fonetika, Volf inkább az etymologia védelmében és így Simonyi a világirodalom tanúsága szerint a győzelmes, Volf a legyőzött.

Értekező a fonetika és az egyszerűsítés elvének hódolva nyilatkozik, azon megjegyzéssel, hogy így egyenként mindnyájan többet mondhatunk, de ha mint Akadémia nyilatkozunk, ennek csak óvatos tartózkodással kell megtörténni. A nyelv a maga egész voltában tartandó szem előtt, és az ekkor nem egyéb, mint a magyar nép megérthetési eszköze, nem pedig valami rendszeres mű, a minőt egy tudós tudna kigondolni. Innét van, hogy a nyelvben nincs valami kizáró vagy egységes elv, miből

aztán az is következik, hogy a helyesírás kénytelen különféle körülményekkel (rövidség, egyszerűség, világosság, jó hangzás, megszokás) számolni és arra törekedni, hogy ezek között egyensúly legyen.

Mint hogy pedig itt nem csupán akadémiai, de a nép minden osztályának érdekeit érintő dologról van szó, nem egyszer esik meg, hogy a philolog kénytelen saját meggyőződését ezen tekintetek egyikének, másikának áldozatul hozni. Tagadhatatlan, hogy a magyar közönségre nézve is döntő befolyást gyakorolhat az Akadémia, de csak azon feltétellel, ha mérsékkel nyilatkozik, ha nem kíván rohamos újítást, hanem egyszer-egyszer csak arra szorítkozik, a mire az irodalom leginkább óhajt tájékozást. Ilyen módon az Akadémia, mint a nyelv állandó őre és ápolója, újabb és újabb kiadásában sok javítást juttathat be az irodalomba és általa a közbeszédbe, a nemzetben pedig areopági szerepe meggyökeresedik.

Indítványozza végül, hogy „A magyar helyesírás elvei és szabályai”-nak hetedik kiadása ujabbán átnézett kiadás legyen.

Egy új szerkezetű mikroszkóp.

(Kivonat *Lendl Adolf* október 19-én bemutatott dolgozatából.)

Dr. Lendl Adolf műegyetemi magántanárnak sikerült oly mikroszkópot szerkeszteni, mely a nagyítás fokozását igen nagy mértékben megengedi, a nélkül, hogy ez más tekintetben fogyatkozásokat vonna maga után. E mikroszkóp lényegének megismertetésére a következőket bocsátjuk előre.

Ha valamely mikroszkóp optikai erejét megvizsgálni akarjuk, akkor főképen háromféleképpen kell tekintettel lennünk, és pedig az ú. n. defineáló, penetráló és nagyító erőre.

A defineálás (a mező széleinek határozottsága) attól függ leginkább, hogy mennyire sikerül a lencsék színes és gömbös eltérítéseit helyreigazítani. A penetrálás a megvizsgálandó tárgy legcsekélyebb részleteinek és finom szerkezetének visszatükröződésében nyilvánul és leglényegesebben a tárgylencsék nyílászögétől függ. A nagyítás ellenben a lencsék gyújtó távolsága és a mikroszkóp szerkezete szerint változik.

Ha csupán csak azt kívánnók a jó mikroskóptól, hogy mentől nagyobb képeket nyújtson, akkor az optikusok e feladatuknak könnyű szerrel megfelelhethének. A pusztá nagyítás azonban nem vezethet kellő eredményre, mert mire való a

szörnyen nagyított kép, ha a részletek hiányzanak belőle? Már *Mohl* kimondotta 1846-ban, hogy csupán a nagyítással nem érhetjük be. *Abbe* és *Helmholtz* később matematikai alapon magyarázták meg, hogy miért szükséges a penetráló erő fokozása végett a lencsék nyílás-szögét nagyobbra ereszteni; bizonyos nagyítás határán túl csupán csak ezáltal fokozhatván a penetrálást. De a defineálás meg épen ennek a szögnek korlátozását követeli meg s így a mikroskópnak eme lényeges három tulajdonságát csakis egymás rovására fejleszthetnők nagyobb mértékben. Szükséges tehát bizonyos arányt tartani; nem szabad a képet a defineálás vagy penetrálás rovására túlságosan megnagyítani, de viszont nem szabad a nagyítást sem elhanyagolni, mert mire való az olyan kép, melyben a legcsekélyebb részletek is megvannak ugyan, de oly aprón, hogy szemünk fel nem ismerheti őket?

Minthogy a penetráló erőnek fejlesztése aránylag a legnehezebb feladatnak látszott, a legkitünőbb szakemberek épen ennek a nehéz feladatnak megoldásával foglalkoztak legtöbbet, és az optikusok bámulatos immersióikkal büszkélkedtek, melyek penetrálás tekintetében már kívánni valót sem hagytak. Azonban szükséges ezzel bizonyos fokú nagyítást is párosítani, még pedig a nélkül, hogy a defineáló erő ezáltal fogyatkoznék. Épen ebben rejlett a megfejtés nehézsége. Legegyszerűbben lehetett volna e bajon úgy segíteni, hogy erősebb ocular-nagyítást használunk; azonban csakhamar belátták, hogy sem a domború, sem a bonyolult szerkezetű ocular-lencsék alkalmazása nem vezethet sokra. Így vissza kellett térni az objectiv nagyításhoz. A tudomány és művészet egymást támogatva, megteremtette azokat a kitünő immersiókat, melyek a megkívánható legjobb penetrálás mellett tényleg igen erősen nagyítanak is. De megvan ennek is a határa, és a nagyítást már csak a penetrálás rovására lehetne még fokozni, azonkívül nem él mindenki oly szerencsés viszonyok között, hogy ezeket az aránytalanul drága immersiókat megszerezhesse.

Az adott határon túl tehát ez a módja a nagyításnak szintén nem vezethetett volna jó eredményre, s így oda jutottunk, hogy igen sokszor kielégítetlenül abba kellett vizsgálódásainkat hagynunk, mert az immersió ugyan megsejtette velünk bizonyos apró részletek létezését; megláttuk a pontot vagy az apró csíkot a megvizsgálandó tárgy képében, de oly aprón, hogy már nem vehettük ki, ez a pont kerek-e vagy szögletes és a csík hányszor hosszabb mint széles? Csak sejtettük sok esetben a finom szerkezet részleteit, de ezeket kellően meglátni nem lehetett, mert csekély volt még a nagyítás.

Épen ilyen esetekben, midőn egyes apró részleteknek

közelebbi megtekintése szükségessé válik, midőn a részlet megítéléséhez még fokozottabb nagyításra volna szükségünk, akkor jó segítségünkre a Lendl-féle újítás. Lényege az: *hogy a penetráló és defineáló erő csökkentése nélkül megnagyítjuk a képet mégis annyira*, hogy a kérdéses részletet kellő nagyságban megláthassuk. Az újítás abból áll, hogy kirekesztjük az ocular-lencsét a mikroskópból és helyébe beállítunk a collectiv lencse megjavított képére egy *második egész mikroskópot*. Két mikroskópot helyezünk egymás fölé, de az alsóból eltávolítjuk az ocular-lencsét. Ekkor ugyanazzal az immersióval, tehát a penetráló és defineáló képesség csökkentése nélkül, ugyanazt a részletet látjuk meg, melynek alakját és nagyságát az előbb tisztán és biztosan nem vehettük ki, meglátjuk ismét, de még többszörösen megnagyítva. A domború ocular-lencsék helyett csekély nagyítású mikroskópot használva, kikerüljük egyszersmind a látás mezejének elsötétetését.

Bizonyos esetekben tehát oly előnyöket biztosít ez az újítás, melyeket nem szabad ugyan túlbecsülnünk, de könnyedén elvetnünk sem. Ha ezzel a mikroskóppal nem is fogunk hosszantartó vizsgálatokat folytathatni és új részletek fölfedezésére indulhatni, mégis oda vezet, hogy a kisebb nagyításnál megsejtett vagy félig-meddig észrevett részleteket kellően megvizsgálhatjuk és sok esetben optikai csalódások alól fölmentetünk. Hogy mennyire csalódhatik szemünk apró részletek vizsgálásában, arra elégséges a Pleurosigma angulatum példáját említenem, melynek héján látható rajzokat eddig hatszögeknek vagy köröknek nézték, pedig 5—6000-szeres nagyításnál határozottan és elvitáztatatlanul *rhombusok*-nak mutatkoznak, mely rhombusoknak különösen a hegyes szögeik le vannak tompítva s ezért sejtették a hatszögek alakját. Kisebb nagyítással is meglátjuk e tompításokat, mint sötét pontokat, de éppen mert ilyenkor még nem elég nagyok e pontok, nem tudtuk mivoltukat megítélni.

Még sokkal finomabb szerkezetű egy másik diatomea-faj héja, a Surirella Gemma. Az az immersió (Reichert-féle $\frac{1}{20}$ hom. immersio), mely erős ocularral egyesítve, éppen csak sejteti még e finom szerkezet részleteit: az apró mezőcskéket; ocular helyett a második mikroskóppal köttetvén össze, lehetővé teszi azt is, hogy az egy sorban levő mezőcskék számát megolvassuk, a szem megerőltetése nélkül. Abban rejlik tehát a mikroszkóp új szerkezetének értéke, hogy az éppen rendelkezésünkre álló immersióval is megnézhetjük jól azokat az apró részleteket, melyeket különben éppen csak hogy látni birtunk.

Annál ajánlatosabb ez az újítás, mert gyakorlati fogantatása nem ütközik nehézségekbe.

A gázok oldhatósága vízben.

(III-ik közlemény.)

(Kivonat *Winkler Lajos* október 21-én bemutatott dolgozatából.)

Winkler úr kísérleteit (Értes. I. 640, II. 399) folytatva, meghatározta a nitrogén-oxid és szén-oxid vízben való oldhatóságát 0° -tól 80° -ig.

A mérések eredménye következő:

NO abs. coeff.		CO abs. coeff.	
$0\cdot07^{\circ}$ -on	$0\cdot07367$	$0\cdot10^{\circ}$ -on	$0\cdot03529$
$10\cdot02$	5706	$10\cdot04$	2813
$20\cdot02$	4704	$20\cdot01$	2319
$30\cdot01$	4003	$30\cdot04$	1997
$39\cdot96$	3509	$39\cdot88$	1776
$50\cdot04$	3151	$49\cdot98$	1615
$59\cdot94$	2954	$60\cdot00$	1488
$70\cdot05$	281	$79\cdot97$	143
$79\cdot85$	270		

Az *NO* absorptio-coefficiensét eddig nem határozták meg; a szén-oxidét *Bunsen* határozta meg 0° — 20° -ig. *Winkler* úr adata 20° -on *Bunsen*-ével megegyező, de 0° körül jóval nagyobb.

Winkler úr a hidrogén, oxigén, nitrogén, nitrogén-oxid és szén-oxid-gázok absorptio-coefficiensét vízben meghatározván, a számokban jelentkező törvényszerűségeket keresi s azt találja, hogy az absorptio-coefficiens százalékos csökkenése arányos a gáz molekula-súlyának köbgyökével, s arányban áll a víz belső surlódásának hőkoztató változásával. Az így kiszámított értékek elég jól megegyeznek a kísérlet útján talált adatokkal.

Nekrologok

a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

VIII.

Haynald Lajos ig. és tiszt. tag.

(1816—1891.)

Haynald Lajos 1816. október 13-ikán a nógrádmegyei Szécsény mezővárosban született, hol atyja, sokoldalú műveltségű férfiú, ki különösen a természettudományokkal előszeretettel foglalkozott, gróf Forgách István fiainak nevelője volt.

Az elemi iskolákat szülőhelyén, a gymnasiumot Váczt, Pesten és Esztergomban végezte. A papi pályára érezvén hivatást, 1830. nyarán az esztergomi egyházmegye papnövendékei sorába lépett. A pozsonyi papnöveldében töltött egy előkészületi év után, a bölcsészeti tanfolyamra Nagyszombatba (1831—33.), a hittudományira a bécsi Pázmány-intézetbe (1833—37.) küldetett. Fényes sikerrel végezvén egyetemi tanulmányait, a hittudorság megszerzése végett a Bécsben fennálló, szent Ágostonról címzett, felsőbb papnevelő intézetben töltött még három esztendő, melynek lefolyása alatt (1839. október 15-ikén) áldozárrá szenteltetett.

Az 1840-ik év nyarán lépett a nyilvános élet terére. Két éven át mint segédlelkész a fővárosban működött. 1842. őszén Esztergomban a presbyterium-intézetben nyert hittudományi tanszéket, melyet négy éven át foglalt el. Alapos egyházi tudományosságát ez időben a sajtó útján is értékesítette. A „Religió és Nevelés” című folyóiratban több dolgozatát tette közzé. És (1845.) az „Augsburger Allgemeine Zeitung” hasábjain, Horarik kath. pap apostasiája alkalmából, a magyar főpapok ellen intézett támadásokat éles tollal utasította vissza.

1846-ban a nyugati Európa nagy részét beutazta, és hosszabb időt töltött Párisban. Visszaérkezése után, Kopácsy József primás a maga oldala mellé titkárnak hívta meg; s annak már egy év mulva bekövetkezett halála után, a székküresedés idején, mint az egyházmegyei hivatal igazgatója széles hatáskört nyert, melylyel azonban egyúttal súlyos felelősség terhe szállott rá, főképen a mozgalmas 1848/9-iki esztendőben. Az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat kihirdetésének megtagadásáért kormányrendelettel hivatalától elmozdítottatott. Szülőhelyére, anyja házához kellett elvonulnia. A szabadságharcz eldőlte után, visszatért állomására, melyet Scitovszky Jánosnak primássá kineveztetésével is megtartott. De csak rövid időre.

A tőle fogalmazott felterjesztésekkel magára vona a bécsi kormánykörök figyelmét. És mikor ott (1851. nyarán) a 81 éves, elerőtlenedett erdélyi püspök mellé segéd-püspök kinevezése iránt tárgyalások folytak, iskolatársának Simor Jánosnak, a bécsi cultusministeriumnál alkalmazott ministeri tanácsosnak javaslatára, őt jelölték ki. A mint erről értesült, esdekelve kérte barátját, hárítsa el tőle a kitüntetést. De meg nem hallgatták. 1851. szeptember 9-ikén megtörtént a kinevezés. Ezután is soká vonakodott elfoglalni a magas állást. A tárgyalások a nehézségek felett, a miket támasztott, majdnem egy esztendeig húzódtak. Csak 1852. augusztus 15-ikén szenteltetett püspökké, és ekkor ment Erdélybe. Néhány héttel utóbb (október 15.) elhalálozván Kovács Mihály püspök, az egyházmegye kormányát most már mint valóságos

püspök vette át. Nagy erélyvel és buzgósággal fogott nehéz feladatai megoldásához, a zilált viszonyok rendezéséhez. Személyesen bejárta nagykiterjedésű egyházmegyéje egész területét, meglátogatott minden plébániát és iskolát. És míg így közvetlen meggyőződést szerzett az állapotok és szükségletek felől, egyúttal ékesszólásával fölélesztette papjai és hívei buzgalmát, kiküzdötte a többi hitfelekezetek tiszteletét is. Majd sűrűn egymásután megjelenő körleveleiben az egyházi és iskolai ügyek intézését szabályozta. Jelentékeny pénzáldozatokat is hozott, hogy a papnövelde emelését, az iskolák szaporítását, szegény lelkészei helyzetének javítását lehetővé tegye. Alapítványainak és adományainak összege, tizenkét éven át, közel négyszázezer forintira emelkedett.

A mily buzgalommal tölté be főpásztori hivatását, ép oly lelkiismeretességgel igyekezett, a mikor az 1860. október 20-iki diploma a politikai közélet sorompóit megnyitotta, azon köteleességeknek is megfelelni, a melyek a hazai közjog és a történeti tradíciók szellemében, Erdély főpapjára váraoztak. Beható tanulmány tárgyává tette az Erdély és Magyarország között fennálló kapcsolat és az 1848-iki unió történetét. Érintkezésbe lépett Erdély kiváló politikusaival.

És miután azon meggyőződésre jutott, hogy az 1848-iki törvények jogérvényéhez kétség nem férhet, hogy az alkotmány épületének azokra, mint alapkövekre, emelését a nemzet és a trón érdeke egyaránt követeli: azzal az eltökéléssel lépett a politikai pályára, hogy szellemének hatalmával és állásának tekintélyével a jogfolytonosság elvének diadalát segíti elő.

Az 1861. február 11-ikén megnyitott gyulafehérvári konferencián, melynek feladata lett volna az erdélyi országgyűlés egybehívása tárgyában véleményt mondani, Haynald volt az első, a ki felszólalt. Beszédét így végezte: „Azon tántoríthatatlan hűség és ragaszkodás érzetétől vezérelve, melyvel felséges apostoli fejedelmünk trónja és személye iránt viseltetem, melyet életem végperczéig, jó és rossz napokban, minden időviszontagságok közepett megőrizni akarok, és ha szükséges lenne, véremmel megpecsételni kész vagyok; de a mely szeretet fejedelmem iránt minden mellétekintet nélkül őszinteséget követel, különösen e nehéz időkben tőlem: oda kényszerülök nyilatkozni, hogy legalázatosabb alattvalói hódolattal kérjük meg felséges apostoli fejedelmünket. miszerint fennálló törvényünk értelmében, honunk képviselőit az egyedül illetékes magyar országgyűlésre legkegyelmesebben meghívni méltóztassék; miért is részünkre megszűnik a szükség, hogy bármely más országgyűlés meghívásának módja fölött elmélkedjünk, értekezzünk, tervet készítsünk, tanácsot adjunk.“

Ezen indítvány a meghívottak túlnyomó többségétől lelkesedéssel fogadtatott el. De a bécsi kormánykörökben nem talált visszhangra. A pesti országgyűlésre Erdély nem hivatott meg. Haynald, ki mint a püspöki kar tagja, a főrendiházban megjelenhetett, a felirati vitánál kínálgató legelső alkalmat megragadta, hogy Erdély közjogi állásának kérdését napirendre hozza, és alkotmányos igényeit tolmácsolja; sürgetvén, hogy „a Magyarhonnal újra tüstént egyesítendő Erdély az országgyűlésre haldéktalanul meghivassék.”

Másfél óráig tartó beszéde, történeti fejtegetéseinek alaposágával és mint a parlamenti ékesszólás mintaszerű alkotása, általánosan mély benyomást tett. Haynald ezzel a nemzet kiváló férfainak első sorába lépett.

További működésével még nagyobb mértékben érdemelte ki a nemzet tiszteletét. Mikor a november 4-ikére összehívott erdélyi országgyűlés kihirdetésének ügye tárgyalatott a főkormányzók ülésében, nem habozott kijelenteni, hogy az erdélyi országgyűlés egybehívása a törvényekkel ellenkezik, s azt javasolta, hogy a főkormányzók a királyi leirat kihirdetését függeszsze föl, s ő felségénél az egybehívandó országgyűlés iránt célba vett intézkedéseket ejtse el. Indítványa szavazattöbbséggel elfogadtatott.

Mire Bécsbe hivatván, itt is a ministeriumhoz benyújtott terjedelmes emlékiratban leplezetlenül kifejtette nézeteit a fengörög alkotmányos kérdésekről. Kinyilatkoztatta, hogy a kormány célba vett intézkedéseit úgy az országra, mint a trónra „veszélyeseknek tartja;” s azoktól „mert a népek történeti jogérzékére tekintettel nincsenek, a szellemek megnyugtatása nem várható.” Végül nevezetes nyilatkozatot tett azon álláspontról, melyet a főpapoknak politikai téren elfoglalniok illik.

„Ha — úgymond — tőlünk püspököktől azt lehetne követelni; hogy a különböző ministeriumoktól létesített rendszer-változásokkal saját politikai meggyőződésünket is változtassuk; hogy ily módon senkinek hasznára, saját erkölcsi és politikai értékünk teljes megsemmisítésével, politikai chamaeleonok szerepét játszszuk; ezen esetben milyen súlya és nyomatéka lehetne az eljárásunkat joggal elítélő nép előtt szavunknak akkor, mikor az uralkodó iránt tartozó hűség és engedelmesség tanát hirdetjük neki? . . . A kormány is mily előnyöket várhatna, ilyen hozzá és hozzánk egyaránt méltatlan szemfényvesztéstől?”

Ugyanekkor a ministerekkel folytatott eszmecsereben kijelentette, hogy míg jelen állását elfoglalja, azzal járó kötelezettségeit lelkiismerete sugallata szerint fogja teljesíteni; de a meny nyben uralkodójának bizalmát elvesztette volna, kész bármikor püspöki székéről lemondani s a magánéletbe visszavonulni.“

És miután az ellentét közte és a bécsi kormány között mind élesebb lett, 1863. őszén felhivatott, hogy lemondását nyújtsa be. Ezt meg is tette, elhagyta megyéjét és újra anyja szécsényi házába vonult vissza, hol a nemzet elismerésének számos megható nyilatkozata kereste föl. De a szent-szék csak hosszú vonakodás után nyugodott meg abban, hogy letegye az egyházmegye kormányát, melyet oly sikerrel vitt. És hogy emelt fővel léphessen a magánéletbe: IX. Pius érseki címmel tün-tette ki, s Rómába hívta meg, hol a rendkívüli egyházi ügyek intézésére hivatott bizottság tagjává nevezte ki.

Haynald az 1865-ik év elején költözött Rómába, hol csak-hamar tehetségeinek megfelelő állást vívott ki magának. A pápa elhalmozta bizalmának nyilatkozataival és a legfontosabb ügyekben kikérte tanácsát. A legelőkelőbb római társaságokban pedig, hol szellemes társalgásával, szeretetreméltó modorával és előkelő megjelenésével mindenkit meghódított, valóságosan ünnepelték őt.

Harmadfél esztendő telt el így. A mikor Magyarországon beállott a szerencsés fordulat, mely a jogfolytonosság elvét diadralra vezette, Haynald előtt is megnyílt újra az út hazájába és az őt megillető egyházi állásra. 1867. április 5-ikén, a nem-rég elhunyt Lonovics József utódjává, kalocsai érsekké nevez-tetett ki. Mielőtt az örök várost végkép elhagyná, azon kintün-tető feladat jutott neki osztályrészül, hogy a szent Péter halálá-nak tizennyolczszázados évfordulójára a világ minden részéből egybesereglett főpapok nevében, a pápához intézett feliratot ő fogalmazza.

Hazájába visszatérve, közreműködött a koronázás fenséges szertartásaiban, és tevékenyen részt vett a politikai élet mind-azon nagy tényeiben, melyek az új közjogi viszonyok szabályo-zására céloztak. A főrendiház és a delegátiók üléseiben, a leg-fontosabb országos bizottságok tárgyalásaiban érvényesíthette szavának súlyát, melylyel híven támogatta mindig Deák Ferencz és gróf Andrássy Gyula politikáját. Hasonlóképen készséggel karolta föl báró Eötvös József eszméjét, a mely a kath. világi elem részére az egyház ügyeinek intézésében részt követelt; de egyúttal az autonómiai előkészítő tanácskozmányokban és gyű-lésekben az egyház hierarchiai szervezetének sértetlen megóvását követelte.

Az 1869-iki december 8-ára IX. Pius pápától összehívott egyetemes zsinaton megjelenvén, a világegyház főpapjainak sorá-ban ékesszólásával és theologiai tudományosságával a legelső helyek egyikét tudta magának kivívni. A pápai infallibilitás taná-nak hitágazattá nyilvánítását időszerűtlennek tartó zsinati ellen-zék benne egyik vezérét ismerte el. Három nagy beszédben, tehetségei összes fegyverzetével küzdött meggyőződése mellett;

mert attól tartott, hogy az új dogma az egyház és állam közötti viszonyokban veszélyes bonyodalmak szülője lehet, és a magasabb műveltségű köröket még inkább elidegenítheti a vallástól. Mindvégig folytatta e harczot. De miután a zsinat túlnyomó többsége a dogmatikus határozatot meghozta, és a világegyház összes főpapjai meghajoltak előtte, ő is meghódolt.

Hazatérve folytatta tevékenységét a politikai közélet terén. De bár a Deák-pártnak és örökösének, a szabadelvű pártnak következetesen híve maradt, és politikáját mind a főrendiházban, mind a delegációkban nem egyszer hathatósan védelmezte; nem mulasztotta el valahányszor az egyház jogait és érdekeit érintve látni, azoknak védelmére kelni. Minden párt tiszteletét birván, azon kitüntetésben is részesült, hogy a delegációkban őt izben (1878—1888.) bízott rá az elnöki tisztt.

Főpapi hivatásának betöltésében nem kisebb buzgalmat fejtett ki és nem csekélyebb sikereket ért el. A kalocsai érsekség történetében a jelentékeny tények hosszú sorozata örökíti meg emlékezetét. Szervező tehetségét egyházmegyei konferenciákban megalkotott szabályrendeletei hirdetik. Apostoli szelleméről tanúskodik gondoskodása a plébániáktól és iskoláktól távol fekvő új tanyák lakóiról, kiknek részére több új plébániát alapított; valamint az árvák ügyének felkarolása, a kalocsai, bácsi, zombori és szécsényi árvaházak létesítésével.

A tanügy is nagy lendületet nyert kormánya alatt egyházmegyéjében. A tantermek száma 475-ről 602-re emelkedett. Több népiskolát állított föl a maga költségén. A nőnevelés ügyében még nagyobb áldozatokat hozott. A bajai, óbecsei, újvidéki, bácsi, szabadkai, jankováczi, temerini, almási és szécsényi, apáczáktól vezetett, intézeteket részint maga alapította, részint jelentékeny adományokkal járult felállításukhoz. Végre az elődjétől, Kunszt érsektől alapított kalocsai főgymnasium és convictus is részesült bőkezűségében. Épületeit, száznegyvenezer forint költségen, új szárnyval bővítette, és ezenkívül csillagászati observatoriummal látta el.

Egyházmegyéje egyházi és iskolai szükségleteiről a jövőben is gondoskodni óhajtván, nagy alapot létesített; saját jövedelmeiből évenként (24 éven át) 20.000 forinttal járulván hozzá, és 1889. október 15-ikén aranymiséje alkalmából egyszerre 236,000 forinttal gyarapítván. Közczélokra hozott áldozatai — melyekről pontos kimutatások jelentek meg — érsekségének 24 éve alatt az öt millió forintot érték el.

Fényes érdemei méltó elismerésben részesültek. A király a Lipót- és szent István-rendek nagykeresztjével tüntette ki. XIII. Leo pápa (1879.) bibornoki méltóságra emelte.

A politika és főpásztori tevékenység mellett nemes érdek-

lődéssel viseltetett a tudomány és művészet iránt. Különösen élvezetet talált a zenében. Állandó látogatója volt a fővárosi jobb zene-előadásoknak. Szoros baráti viszonyban állott Liszt Ferenczczel. A zenekedvelők egyesületének sok éven át elnöke volt. Az egyházi zene művelésének előmozdítására alapítványt tett. Hasonlag jelentékeny alapítvánnyal működött közre abban, hogy az egyházi festészet Magyarországon lendületet nyerjen.

A magyar egyháztörténelem római forrásainak megnyitásában és értékesítésében a főtényező Haynald volt. A régiségtudományt figyelemreméltó eredményekkel gazdagították az ásatások, melyeket költségén Henszlmann Imre Kalocsán és Bácsan eszközölt. De kedvencz tudománya: a növénytan volt. Ebbe kora gyermekségében atyja — ki maga is gyűjtött herbariumot — vezette be. Ez irányban tudományos ismeretei gyarapítására nagy befolyással volt a pozsonyi származású Endlicher István, a bécsi udvari könyvtár őre, a „Genera plantarum“ hírneves szerzője, kivel mint a bécsi felsőbb hittudományi intézet növendéke összeköttetésbe lépett. Mint erdélyi püspök vetette meg alapját növénygyűjteményének, melyet nagy gonddal és áldozatkészséggel gyarapított. Nemcsak élénk csereviszonyt folytatott a világ minden jelentékeny gyűjtőjével, megbízásokat adott távol világrészekre induló missionáriusoknak és szakférfiaknak; hanem több nagy herbáriumot is vásárolt meg, melyek között Heuffel, Kotschy, Schott és Sodiro gyűjteményei voltak a nevezetesebbek. Így történt, hogy a kalocsai herbarium a leggazdagabb magángyűjtemény hírére emelkedett.

Azonban kedvelt tanulmányának irodalmi művelésére csak későn határozta el magát. Alkalmat erre az Akadémia adott, mely őt 1868. márczius 17. és 18-dik napjain országos érdemei és az Akadémia iránt tízezer forintnyi alapítványával tanúsított áldozatkészsége elismeréséül, az Igazgató Tanács tagjává, és tekintettel gyűjtéseinek tudományos értékére, tiszteleti taggá választotta meg. Székfoglaló értekezése tárgyál a szentírás szövegében megemlített növények kritikai ismertetését választá. Azonban, nagy elfoglaltsága miatt, ezen széleskiterjedésű feladat megoldására nem volt képes, és egyik fejezetnek, a mézgákra és gyán-tákra vonatkozó résznek kidolgozására kellett szorítkoznia. Ezekről szóló értekezésével foglalta el 1869. ápril 12-ikén akadémiai székét, és az Akadémia felkérésére négy nappal utóbb az ünnepélyes közülésen ugyanezen tárgyról a nagyobb közönség igényeihez alkalmazott felolvasást tartott. Székfoglaló értekezése, melynek kiegészítésén éveken át dolgozott — sajnos, — nem látott napvilágot. A népszerű felolvasás is csak több mint egy évtized multával, a Kanitz Ágosttól szerkesztett Növénytani Lapokban jelent meg.

Mindazáltal az Akadémia kiadványaiban sem hiányoznak

tudományosságának emlékei. Három akadémiai külső tag, hírneves botanikusok: Parlatore Fülöp, Fenzl Ede és Boissier Edmund fölött ő tartotta (1878. június 16., 1884. október 27. és 1888. november 25-én) az emlékbeszédeket, melyekben nemcsak az ünnepeltek egyéni jellemét és tudományos munkásságát méltatta, hanem alkalmat keresett saját tudományos nézeteinek kifejtésére és tapasztalatainak értékesítésére. Ezek az Emlékbeszédek során bocsáttattak közre és idegen nyelvekre is lefordítottak. Az Akadémia tudományos munkásságában személyes részvételével is közreműködött; s 1874. óta matematikai és természettudományi bizottságának elnöki tisztét viselte, mindaddig, míg 1890 elején a kór hatalma a közélet teréről, melyen ép oly sokoldalú mint buzgó tevékenységet fejtett ki, visszavonulni kényszeríté. Szellemi és testi erői lassú sorvadásának 1891. július 4-ikén vetett véget a halál. Végredeletében egész vagyonát egyházmegejének, herbariumát és növényteni dús könyvtárát a Nemzeti Múzeumnak hagyományozta. Az Akadémia 1891. október 4-ikén tartott ülésében kifejezést adott fájdalomának a veszteség fölött, melyet elhunytával szenvedett, egyúttal elhatározá, hogy Képestermének arczképével díszítése iránt a legközelebbi nagygyűlés elé javaslatot terjeszt.

A M. Tud. Akadémia Képesterme.

Második közlemény.¹

Az 1851. május 26-án tartott heti ülésen a titoknak (Toldy Ferencz) gyászbeszédet olvasott néh. Döbrentei Gábor rt. felett, s egyszer-mind indítványozta a boldogult képének az Akadémia termében felfüggesztését.

Ezt az ülés titkos szavazás útján egyhangúlag elrendelte, minek következtében az elhunyt tag örökösétől, Döbrentei Antaltól ajándékozott arczkép még az ülés folyta alatt fel is függesztetett.

*

Az 1855. február 26-án tartott elegyes ülésen a másod-elnök (Gr. Andrassy György) emlékezetbe hozván az Akadémiának azon határozatát, mely szerint nagyérdemű elhalt tagjainak képei, a többség kívánatára, az Akadémia termében tiszteletkijelentésül felfüggesztethetnek, azt indítványozta, hogy valamint az elhunyt Elnöknek (Gr. Teleki Józsefnek) érdemei ez intézet iránt minden tekintetben rendkívüliek voltak, úgy rendkívüli megtiszteléseül, annak eddig az akadémiai könyvtárban felállítva volt fejez márvány mellszobra állandóan az ülési ter-

¹ Az I. közlemény e kötet 32. lapján.

met ékesítse, — mely indítvány közfelkiáltással helyeseltetvén, a szobornak az elnöki asztal mögött felállítása elrendeltetett.

[Később az Akadémia a Teleki-család ajándékából Gr. Teleki József olajfestésű arczképének birtokába jutván, e szobor, melyet a tagok, aláírás útján, a maguk költségén készíttettek Ferenczy István szobrászszal, a könyvtárba visszahelyeztetett, az arczkép pedig az ülésteremben felfüggesztetett; de annak, hogy ez mikor történt, a levéltárban nem találni a nyomát.]

*

Az 1856. január 28-án tartott heti ülésen a másodelnök úr (B. Eötvös József) jelentvén, hogy néhai Fessler Ignác Aurél külső tagnak Rombauer löcsei képirótól Sz.-Pétersvárában élet után festett eredeti képe a néhai Elnök ő exja (Gr. Teleki József) által megszereztetett, indítványozza, hogy e nagyérdemű tag képének, a magyar történetírás és magyar név becsülete mellett a külföldön oly buzgón és sikeresen tett fáradozásai iránti tiszteletből az Akadémia üléstermében hely adassék.

Elnök úr a társaságot szavazásra híván fel, az összes gyülekezet egyhangú felszólalással el kívánta az indítványt fogadni, mihez képest az elnök végzésül kimondta Fessler Ignác képének tiszteletül felfüggesztését, mi azonnal véghez is ment.

*

Az 1858. október 4-én tartott heti ülésen Csorba József lt. emlékbeszédet tartott Bene Ferencz tisz. tag felett, és ezzel kapcsolatban bejelentette, hogy az Akadémia az elhunyt tt. arczképének birtokába jövend.

A másodelnök úr (B. Eötvös József), a fennálló határozatok értelmében felszólította az ülés minden osztálybeli tagjait, hogy titkos sorsolás útján döntenék el: a teremben nyerjen-e helyt a dicséretes emlékezetű férfiú arczképe? E sorsolás eredménye lett, hogy 9 tag 1 ellen néhai Bene Ferencz tt. tag arczképét a teremben felfüggesztetni kívánta: mit is az elnök akadémiai végzésül mondott ki.

*

Az 1859. október 24-én tartott heti ülésen a titoknok bemutatta Berzsenyi Dániel hű arczképét, melylyel, mint saját művével, Barabás Miklós lt. az Akadémiát megajándékozni sziveskedett.

Az ajándékozott kép, mely mint mű is ékessége lesz a M. Tud. Akadémia termének, hazafiúi köszönettel fogadtatott, s az Akadémia nagy termében leendő felfüggesztése titkos szavazás útján egyértelműleg elhatároztatott.

*

Az 1859. december 12-én tartott heti ülésen a másod-elnök úr jelentette, hogy idősb Szász Károly özvegye férjének hűn talált arczképével ajándékozta meg a M. Tud. Akadémiát.

Köszönettel fogadtatván, az arczkép a szabályok értelmében, szavazás útján, 14 szóval egy ellen, az Akadémia üléstermében felfüggesztetni elhatározottat.

*

Az 1860. július 30-án tartott heti ülésen olvastatott Bártfay József családi titoknak úr levele, melyben írja, hogy néhai Bártfay László, testvérbátyja, a M. Tud. Akadémiának is hosszas éveken által lev. tagja többször kijelenté életében, hogy Kölcssey Ferencz, Wesselényi Miklós, Vörösmarty Mihály és Deák Ferencz olajba festett élethű eredeti arczképeit, halála esetében a M. Tud. Akadémia birtokába kívánja juttatni; az elhunytinak özvegye azonban haláláig magánál tartá e képeket. Most, folyó évi május 13-án özvegy Bártfay Lászlóné is meghalálózván, a levélíró mint örökös, néhai testvérbátyja akaratát teljesítendő, az érintett arczképeket a M. Tud. Akadémiához küldi által.

A M. Tud. Akadémia hazafiúi köszönettel fogadja a nevezett férfiak arczképeit, kiknek egyikét most is igazgató és tiszteleti tagjai közt tisztelet, s a többiek emlékezetét pedig kegyelettel őrzi. Deák Ferencznek, mint élő tagnak arczképe, a szabályok szerint, az ülésteremben nem levén felfüggeszthető, a titoknoki szobában helyeztetik el, Kölcssey, Vörösmarty és Wesselényi arczképeiknek pedig az ülésteremben leendő ünnepélyes felfüggeszthetése a nagygyűlésre halasztatott.

Az 1860. október 1-én tartott heti (összes) ülésen az elnök úr (br. Eötvös József) előadá, hogy br. Wesselényi Miklós, Vörösmarty és Kölcssey Ferencz arczképei, melyeket néhai Bártfay László örököseinek adományából bír az Akadémia, még a szünnapok előtt be voltak ugyan mutatva, akkor azonban ezen arczképeknek az ülésteremben felfüggesztése iránt intézkedés nem történt.

Mind három arczképnek az ülésteremben leendő felfüggesztése, a szabályok értelme szerint, titkos szavazat útján, egyértelműleg elhatározottat.

*

„Az 1861. június 29-én tartott összes ülésen” az elnök (gr. Dessewffy Emil) jelentette, hogy boldogult emlékeztű testvérenek, gr. Dessewffy Aurélnak olajba festett hű arczképét a M. Tud. Akadémiának ezezzel felajánlja.

E nagybecsű ajándék hazafiúi köszönettel fogadtatván, a dicsőült férfinak, Akadémiánk egykori díszének arczképe az Akadémia termében, szabály szerint titkos szavazat útján, közakarattal, felfüggesztetni határoztatott.

*

Az 1863. márczius 30-án tartott heti ülésen Kubinyi Ágoston tiszt. tag előadá, hogy Szontagh Gusztáv elhunyt akadémiai r. tagnak barátai és tisztelői síremléket emeltek s úgy hívék, hogy az e célra gyűjtött pénzből fenmaradt összeget méltóbb helyre nem fordíthatják, mintha az elhunyt arczképét festetik le s azzal az Akadémiát ajándékozzák meg. Ez arczkép Kovács Mihály hazai művészünktől elkészíttetett s a jelentő ez alkalommal az Akadémiának, az ülésteremben leendő felfüggesztés végett, általadja.

A kép köszönettel fogadtatott, s felfüggesztése az ülésteremben azonnal elhatároztatott.

*

Az 1864. július 18-án tartott heti ülésen a jegyző (Csen-gery Antal), bejelentette, hogy a M. Tud. Akadémia szeretve tisztelt titoknoka, Szalay László, Salzburgban, f. h. 17-én d. u. 2 órákor, agyszélhűdésben elhunyt.

A M. Tud. Akadémia tagjai, hazafiúi fájdalomukban nem érzik magukat képeseknek, hogy a vett gyászshir után az ülés rendes teendőit végezhessek; s csupán a nagy elhunyt emlékezetének szentelvén a néhány perczet, a míg együtt voltak, egyértelműleg elhatározták, hogy az Akadémia örökre feledhetetlen titoknoka, Szalay László arczképe, az akadémiai tagok saját költségén, mielőbb festessék le és függesztessék föl az ülésteremben, mi célból még ez ülés folyama alatt azonnal megnyittatott s a jelen nem volt akadémiai tagok közt is köröztetni rendeltetett az aláírási ív.

Az 1866. november 26-án tartott heti ülésen az elnök (B. Eötvös József) jelenti, hogy a dicsőült Szalay Lászlónak az akadémiai tagok által megrendelt arczképe már kész. Az arczkép fölfüggesztése ugyanakkor elrendeltetett.

*

Az 1866. január 10-én tartott rendkívüli összes ülésen a M. Tud. Akadémia legmélyebb fájdalomukat és sajnálatukat fejezik ki a jegyzőkönyvben a rendkívüli veszteség fölött, mely feledhetetlen emlékezetű elnökük (gróf Desseffy Emil) elhunyt által az országot, az irodalmat s legközelebről magát e tudományos intézetet, melynek a dicsőült férfiú újabb statora

lett, érte. A gyászünnepek alkalmából határozatokat hoznak, melyek két utolsó pontja így hangzik: Az elhunyt elnök tisztelt családja felkératik, hogy a feledhetetlen férfiú arczképével az Akadémiát megajándékozzon méltóztassék. — Végre a dicsőült elnök szobra a palota nagy termébe vezető lépcső előtti díszcsarnok egyik fülkéjében lesz felállítandó.

*

Az 1866. november 26-án tartott heti ülésen Toldy Ferencz r. tag elhunyt Czuczor Gergely akadémiai tagnak 1837-ben Barabástól festett arczképével ajándékozza meg az Akadémiát.

Köszönettel fogadtatott s Toldy Ferencz r. t. indítványára elnök úr az összes ülést zárt ülésnek jelentvén, az Ügyrend 15-dik pontja értelmében, titkos szavazásra hívja fel a tagokat; néhai Czuczor Gergely arczképe felfüggesztessék-e az Akadémia képes termében, vagy se.

A titkos szavazat egyértelműleg igenre ütven ki, Czuczor Gergely elhunyt tag arczképe a teremben felfüggesztetni határozatott.

*

A titkoknak (az 1867. április 1-én tartott összes ülésen) fölolvassa Sztrokay Antalné asszony levelét, melyben bold. férje, Sztrokay Antal arczképét az Akadémiának felajánlja. — Az ajánlat köszönettel fogadtatott s a legközelebbi gyűlésen az Ügyrend értelmében titkos szavazás útján fog elhatározatni, ha a már megérkezett arczkép felfüggesztessék-e az Akadémia képes termében?

[Úgy látszik, e határozat feledésbe ment, mert sem a következő, sem a későbbi összes ülések jegyzőkönyveiben nincs említés róla, hogy a szándékolt szavazás tényleg megtörtént. Sztrokay arczképe ekkoráig az I. osztály titkári szobájában volt felfüggesztve.]

*

1867. május 27-én tartott összes ülésen Lónyay Menyhért alelnök jelenti, hogy Dora Szilárd úr, neje, született Janitsáry Teonimphia asszony nevében Wagner eredeti olajfestményét „*Izabella királyné búcsúja Magyarországtól*” a M. Tud. Akadémiának felajánlja. — Örvendetes tudomásul szolgál s az Akadémia köszönete levélben fog az adományozóval közölni.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ» október 15-iki (4-ik) számában a közlemények sorát K ö v é r B é l a «A pécsi székesegyház» című tanulmánya nyitja meg. Szerinte a mai Szent Péter templomot a Mecsek-hegyen vagy annak tövében más két templom előzte meg. Az u. n. cubiculum bolthajtása fölé nyúló falak felső építményt, kápolnát tételeznek föl s e kápolna őskeresztény bazilika kiegészítő részének képzelhető. Biztosabb a második templom létezése; ez az avar-frank korban a Mecsek tetején föltételezhető római négytornyú erőd tetejére épült. A harmadik templomot a Mecseken Péter király építtette, mely sok viszontagság után ma már teljesen restaurált állapotban emelkedik. Értekező különösen a Corpus domini oltárt ismereti, melyet Szatmáry György püspök építtetett 1506 és 1521 közt. — T o m k a G y u l a «Zólyomvármegye őstelepeit» mutatja be. Sorba veszi Pusztavárt, Borovahorát. Szélnyét, Hrabkovát, Kochulkát és Dapsinát, mindegyikről elmondva a jellemző sajátságokat. — W o s i n s z k y M ó r «Ásatások Gerjenben (Tolnamegyében)» című jelentésében részletesen ismerteti az itt előkerült őskori régiségeket. E fontos telep a bronzkor kezdetéről való, egyes tárgyai a legnevezetesebb ritkaságok közé tartoznak, általában pedig az itt felszínre került tárgyak a terramarékból ismeretes leletek jellegével azonosoknak mondhatók. Érdekes leleteket szolgáltat még ez őskori telep felsőbb rétegében fekvő népvándorláskori temető. Fokozza végre e telep fontosságát azon körülmény is, hogy a telep első lakóinak temetője is előkerült már, a teleptől keletre, honnan már régóta veti ki az eke az urnákat s nagy területen hevernek a szántóföld fölszínén a praehistorikus cserépdarabok. — B e l l a L a j o s «A Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője» címen szintén egy praehistorikus telepet ismertet. A jól megerősített földvár fekvése és környéke arra enged következtetést, hogy a vidék őslakói szükségét érezték annak, hogy legyen olyan központi fekvésű erősségük, melylyel napközben magas pontról, éjszakán pedig lobogó lángok segítségével jeleket cserélhessenek s mely végső veszély idején a szomszéd telepek lakóinak mentsvárul is szolgálhasson. Maguk a sírhalmok, legalább az eddig feltárt 42 halomból következtetve, tartalmuknál fogva a hallstatti korba tartoznak; ugyan e korból valók a sánczok földjében előforduló cseréptöredékek is; de a Purgstallnak sánczóvezte területén belől fölös számmal találjuk a La Tène-kor edénytöredékeit is. Ezeket szem előtt tartva, a földvár építésének idejét a hallstatti kor végére, még inkább a La Tène-kor elejére lehet tenni. — S z á r a z A n t a l «Az Egger-féle régiséggyűjteményt» ismerteti. Az Egger testvérek régiségkereskedő cég budapesti tagja, évek hosszú során át túlnyomólag Magyarországon gyűjtött

régiséggyűjteményét f. évi június havában közárverésre bocsátotta. Az érdekes gyűjtemény emlékét egy angol lajstrom őrzi meg, melyben Pulszky Ferencz tollából eredő rövid bevezetésen és rövid leíráson kívül, 26 fénynyomatos táblán az érdekesebb tárgyak vannak feltüntetve. A tárgyak összes száma jóval túlhaladja a 300-at és ezek zöme az őskorból eredő réz- és bronzeszköz, ékszer és fegyver. A legfordítottabb lelet az egész gyűjteményben az aszári kincs volt, melyet 1884-ben találtak szántás közben; ebben került elő Atta katonai elbocsátó diplomája, más 14 régiséggel együtt, melyeknek korát a diploma állapította meg, minthogy ennek datuma ismeretes (148-ból származik), miért is a kincset tevő bronz-serpenyők, ezüst karperecek, fibula, láncz és csüngő készítési kora gyanánt a Kr. u. II. század tehető fel. — Dr. Grempler Vilmos «Néhány rejtélyes emlék» magyarázatát adja. Egy bronzhalról, egy nyolczoldalú hengerded bronztárgyról, továbbá egy bronz-szarvasról s egy pávaalakú emlékről, melyek mind a nemzeti múzeum tulajdonában vannak, kideríti, hogy kisebb szekrények, szelenczék elzárására szolgáló függő zárok voltak. — Dr. Lisauer A. «A szláv halántékgyűrűk idomairól» értekezik. A leletek tanúsága szerint a halántékgyűrűk használatának szokása Ausztria-Magyarországban keletkezik, s az onnan minden irányban előnyomuló szlávok viszik magukkal és terjesztik a merre eljutnak; tovább a szlávok lakta területen túl a szokás nem terjed. — Strzygowski József «Domborműves elefántcsont-táblácska a salerno-i székesegyház oltáráról» című közleménye a nemzeti múzeum egy XII. századi emléktárgyát írja le. — Dankó József «Rómer Gáspár pozsonyi kanonok síremlékét» ismerteti. Ez, mint a rajta levő felirat bizonyítja, 1515-ből való. A pozsonyi káptalanban levő oklevelek világot derítenek Rómer G. életmozzanataira is s értekező mindazt közli, a mit erre nézve talált. — Dr. Pick B. «Két thyatira-beli érem» leírását adja. Thyatira nevezetes lydiai város volt az ókorban s érmei közül két példány került elő eddig Magyarországon; ezeket ismerteti ez a cikk. — Hampel József «Egy bregetiói éremkincs» darabjait határozza meg. Ez érmek Numerianus, Diocletianus, Constantius Chlorus, Maximianus Herculeus és Gal. Val. Maximianus császár idejéből valók. — A «Levelezés» rovat a következő kisebb közleményeket tartalmazza: Récsy Viktor: «Bronzkori leletekről Hont- és Nógrádmegyéből»; Reizner János: «Szege-d-vidéki leletekről»; Neudek Gyula: «Az Orsova közelében, Ogradinával szemben levő Trajanus-emlékről»; Mihalik József: «A mátyfalvi templom és címerképe». — Az «Irodalom» rovatban a következő könyvismertetések vannak: Baróti Lajos: Budavári régiségek H. J.-tól, dr. Forster Gyula: Az ingó műemlékek III. rész. —y-tól; A vasmegegyei egylet évkönyve 1889—1890-re és Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye multjából, yy-tól; Mihalik József: Ugocsa vármegye lakói a praehistorikus korban és a történelmi kor elején, és a Művészi Ipar

III. *x. y.*-tól. — A «Múzeumok és Társulatok» rovatban az orsz. rég. társulat ülései és egyes múzeumok állapotáról szóló jelentések közöl-
tetnek. — Végre a «Különfélek» változatos rovatával záródik a füzet,
melyet 12 fénynyomat és képestábla, valamint 15 ábra ékesít.

2. A «BUDAPESTI SZEMLE» októberi füzetének tartalma :
*Vámbéry Ármin A török nép művelődési törekvései és állami
jövője* című tanulmányban azon átalakulási folyamatról ír, melyen
az ottomán császárság különféle ethnikus elemekből alakult társa-
dalma a maig keresztül ment. Általában a reformok kezdeményezésének
korát Törökországban három különböző korszakra lehet osztani. Az
első korszakot, mely a janicsárok eltiprásától a krími háború végeig
terjed, azon első bátortalan kísérletek jellemzik, melyeket a niczam
gyűjtőnév alá lehet foglalni. E szó rendet jelent, a mennyiben első
sorban rendet akartak teremteni, a régi korhadtság és hanyagság
helyébe. Az első korszakot roppant nehézkes haladás jellemzi és ered-
ményei is csak igen jelentéktelenek voltak. Mindazonáltal Abdul Medsid
trónraléptétől a krími háborúig a reformok munkája valahogyan mégis
csak előrehaladt. A második reform-korszak a krími háború befejezése
után kezdődik. Az a jelenség, hogy a keresztény Európa egyesült
seregei az Oroszországtól szorongatott Törökország segélyére siettek, a
legmegátalkodottabb moszlim fanatizmusára is térítő hatást gyakorolt.
De a győzelmi mámor a török társadalom államférfiainak és vezetői-
nek szemére végzetes fátyolt borított. A nyugat polgárosodása, legalább
abban az alakban, melyben Törökországba hatolt, nem volt üdvös s
a reform e második korszaka fölötté terméketlen és elcsüggesztő. A har-
madik korszak kezdete gyanánt az orosz-török háború befejezése után
következő időt lehet tekinteni. Ha a krími háború sikereiből keletke-
zett győzelmi mámor a kedélyeket túlságos önbizalomba ringatta,
annál kijózanítóbb hatással kellett lennie azon szörnyű csapásnak,
mely a nemzetet 1878-ban érte. Törökország néhány legszebb tarto-
mányát, az állami bevételek leggazdagabb forrásait elvesztette, tekin-
télye Európában és Ázsiában tönkre ment és e katasztrófa ismétlődése
az élet utolsó szikráját is kioltaná a beteg államból. Ez a tudat sokakat
fölébresztett a lethargiából és az utolsó erő összeszedésére ösztönözött.
E párthoz tartozik a jelenleg uralkodó szultán is, ki fáradhatatlan,
páratlanul hazafias férfiú, kinek azonban nincs meg a kellő előkép-
zettsége és elszántsága. Ő figyelmét a nyilvános oktatásra fordította,
számos iskolát és intézetet alapított. Ha összehasonlítjuk a mai Török-
országot a 30 év előttivel, észre lehet venni a nagy különbséget.
Vámbéry Törökország jövőjére azt mondja, hogy annak jövő képét
megrajzolni merész dolog. Alig lesz elkerülhető a kompakt tömegek-
ben lakó keresztény népesség elszakadása. Törökország jövőndő szul-
tánjainak parancsszava tehát legjobb esetben csak a moszlim elem,
az örmény fensíktól délre eső terület fölött fog uralkodni, ha a már
erősen aláaknázott syriai partvidék Palestinával együtt a szultánoknál

marad. — P i s z t ó r y M ó r *Az aranyvaluta behozatala Németországon* című tanulmányából a harmadik közleményt adja, s ebben az egy-séges pénzrendszerről s az aranyvaluta behozataláról, a német birodalmi pénzrendszer végrehajtásáról, annak következményeiről behatóan érte-kezik. — H u s z á r I m r e *Egy francia követség keleten (1728—1741)* tanulmányát folytatja, melyben a lengyel kérdés történetét ismerteti. Franciaország II. Ágost halála előtt három évvel elhatározta, hogy adandó alkalommal Leszcinszky Szaniszlónak kell megválasztatni lengyel királylyá. A fő nehézség azonban nem abban állt, hogy Szaniszló a trónra jusson, hanem abban, hogy azt meg is tarthassa. A lengyelek nagy része előtt ő volt még mindig a valódi nemzeti király, ellentét-ben a szász királylyal, a ki a külföld segítségével és javára uralko-dott. Természetesnek látszott, hogy az utóbbi halála után egy hatalmas nemzeti párt fog Szaniszló pártjára állani, de még az egyhangú meg-választatás sem lesz képes koronáját biztosítani. Ausztria és Orosz-ország, a melyeknek érdekekben állt Lengyelországot függő állapotban tartani, nem fogják eltérni, hogy a lengyel nép magát emancipálja és az ország történelmében ez által mintegy új korszak kezdődjék. A szász fejedelmi ház, a mely a lengyel korona örökös birtokát óhaj-totta magának biztosítani, kénytelen lesz a két birodalom támogatásá-hoz folyamodni és oda adni magát az önkényuralom eszközéül. Len-gyelország nem birt elég erővel, hogy e coalitióznak ellentállhasson, ezenfölül ha talán választása, régi szokás szerint, azon jelöltre esnék is, a ki a nemzeti szabadság képviselője, később a fenyegetések, üzel-mek és megvesztegetések következtében, mégis alávetethné magát a külföld által ráerőszakolt jelöltnék. A sikerhez tehát egy külhatalom közbelépése lett volna szükséges. De Franciaország nem volt abban a helyzetben, hogy segínyt nyújtson. A többi hatalmak közül csak Törökország léphetett volna fel védőként. Villeneuve földadata volt a törökök közreműködésének kieszközlésével a győzelmet Szaniszló részére biztosítani. Azonban a törökök haboztak fegyvert fogni, mert Francia-ország szándékaira vonatkozólag nem voltak tisztában. Jelentékeny szerepet játszott ez időben is Bonneval, ki hatalmas emberré és a török birodalom külpolitikájának elismert intézőjévé lett s kinek jóvá-hagyása nélkül a portánál semmiféle határozatot sem hoztak a keresz-tény hatalmakat illető ügyekben. Az ő tanácsa volt az, hogy Török-ország csak azon esetben hocsátkozik háborúba, ha Franciaország írásban megígéri, nyíltan belépni a küzdelembe s velők tartani. De ez nem történt meg, mert azon pillanatban, midőn Törökország oly hosszas tétovázás után késznek látszott a cselekvés terére lépni, XV. Lajos visszavonta ajánlatait és Franciaország meghátrált. Szaniszlót legyőzte Ausztria és Oroszország szövetezése. Szerző ezután ismerteti Orosz-orzágnak törekvését a Pruth-béke megsemmisítését illetőleg. — M e y e r F. K. Jenatsch György regényéből a harmadik közlemény következik. A versek közt van G y u l a i P á l *Enyhület* című eredeti és B u r n s-

nek *Még egy csókot* . . . című Lévai József fordításában. — K ö r ö s i J ó z s e f *Megyei monographiák* tanulmányában azon bevezetést adja, mely az Akadémia kiadásában hasonló címmel megjelent munka első kötete élén áll, s mely tájékoztatja a közönséget az egész vállalatról. Ugyanis e monographiák célja megyeink és nagyobb városaink jelen közgazdasági és közművelődési állapotát, a gazdasági és gyakorlati élet közepett működő, ítéleteikben a dolgok közvetlen szemléletére támaszkodó és e tekintetben lehető legilletékesebb személyek által megismertetni. — Egy névtelen szerző *Az orosz-francia viszonyok története* című cikkében ismertetését adja azon utasításoknak, melyet a francia külügyminisztérium levéltárának bizottsága tesz közé Rambaud Alfréd szerkesztésében, s melyben az oroszországi francia követeknek adott utasítások foglaltak. Rambaud igen szépen fejtegeti, hogy az orosz-francia szövetségi kísérletek miért nem sikerülhettek és — a mai viszonyokra való félreérthetetlen célzással — bizonyítja, hogy a szövetség szükségességét belátták a nagy forradalmat megelőzőtt évtizedben, és a szövetség megkötését csak a forradalom tette lehetetlenné. A fejtegetések igen tanulságosak, a bizonyítás azonban nem igen meggyőző. — Az *Értesítő*ben ismertetve vannak: Lorenz O. L. v. Ranke: *Die Generationenlehre und der Geschichtsunterricht*, Szabó Ferenc: *Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 1—33. köt.* (ez utóbbi Szamota Istvántól). Schumacher: *Aus dem modernen Ungarn*, Imre S.: *A magyar nyelv és nyelvtudomány története*; Singer M.: *Zsidó világ* című munkáik.

3. A «HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMENYEK» október havi (4-ik) füzetében a cikkek sorát Thaly Kálmán «Még egyszer a koronczai csatáról s gróf Forgách Simon tábornokról» című közlemény nyitja meg. Ebben a koronczai csatát (1704. június 13.) újabb jelentésekkel világítja meg; ezek elseje b. Andrassy István tábornoktól való, ki a koronczai vagy győr-szemerei csatában a kurucz hadak jobb szárnyának volt a vezére, második pedig Forgách tábornok bizalmas titkárától, a Koroncónál szintén jelen volt Dobay László, nógrádmegyei libercei nemestől származik. — G ö m ö r y G u s z t á v «Esztergom vár bevétele 1595»-ben» című tanulmányának első közleményében azon előkészületeket ismerteti, melyek az ostromot megelőzték, s egyúttal leírja az Esztergom körül vívott kisebb harcokat. — Dr. Karátsónyi János egy «Katonai becsülethiróság» működését ismerteti 1515—1516-ból. Székely Miklós és Nelepeczy Ferencz kőrösmegyei birtokosok vszállkodását vázolja s egyszersmind közli az e végből alakított bíróság ítéletlevelét, mely mint régi nyelvemlék is nevezetes. — K o z i c s L á s z l ó «Győr-vár 1594-től 1598-ig» című tanulmányának első közleménye előbb a régi Győr-vár erődítéseinek rövid vázlatát adja, azután pedig leírja történetének két legnevezetesebb mozzanatát: a vár elvesztését 1594-ben és visszafoglalását 1598-ban. — R ó n a i H o r v á t h J e n ő «A magyar függetlenségi

harcz 1848—1849-ben» című dolgozata a magyar történet e nevezetes eseményét vázlatosan ismerteti. Elmondja a háború okait és előzményeit, ismerteti a szerbek és horvátok lázadását, azután leírja a pákozdi (sukorói, velenczei) csatát 1848. szept. 29-én, majd a schwechati csatára tér át. Külön fejezetet képez Windischgrätz támadó hadjárata, melynek kiemelkedő mozzanatai: a moóri csata 1848. decz. 30-án és a kápolnai csata 1849. febr. 26. és 27-én. A magyar támadó hadjáratban nevezetesek az isaszegi csata 1849. apr. 6-án, Komárom fölmentése és Buda bevétele. Azután leírja a déli és keleti hadszínhelyen lefolyt eseményeket. Az osztrák-orosz szövetséges hadak támadó hadjárata czímen ismerteti a haderőviszonyokat; e szerint az osztrák erők összege 176,000, közte 150 lovas század és 605 löveg; az orosz hadsereg összege 194,000 fő, közte 307 lovas század és 587 löveg. Tehát a szövetségesek egész ereje volt 370,000 fő, közte 457 lovas század és 1192 löveg. E rendkívüli nagyságú erők ellenében a magyarok egész hadi ereje 152,000 fő volt, közte 148 lovas század és 450 löveg. A gyászos vég előre látható volt s mint általában tudva van, Világosnál következett be. «A magyar függetlenségi harcz — úgymond szerző — legfényesebb tanúsága annak, mint képes egy hazaszeretettől áthatott, szabadságszerető, függetlenségét féltő nép még a legmosztohább viszonyok közt is hatalmas erő kifejtésre; az álló hadsereg töredékeiből, melyek újonnan alakított csapatokkal kiegészítetnek s támogattatnak, lassanként egy hadműveletekre kész hadsereg fejlődik, mely a régi Ausztria, kipróbált vezérek alatt álló, szervezett, harczedezett csapatait végre leküzdi s diadalmas csaták után az ország egész területét felszabadítja.» — A «Hadtörténelmi Apróságok» című rovatban a következő kisebb közleményeket találjuk: Az 1848—49-iki szabadságharczi emlékek és képek kiállítása. A velikai vár felszerelésének jegyzéke 1491. márczius 9. Közli dr. Szendrei János. A jajczai bánok fizetése 1505—1507. Közli dr. Karácsonyi János. Önfeláldozó utóvéd-harcz Riednél 1805. október 30-án. II. József császár zsidó ezrede. Asztali szabályok a XVII. századból. — A «Hadtörténelmi Irodalom» rovatban ismertette van: Bubics Zsigmond «Cornaro Frigyes velenczei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről» című munkája. Ezután irodalmi szemle és hadtörténelmi repertorium következik s végre bezárják a füzetet magyar hadi szabályzatok 1734-ből. A füzetet több melléklet ékesíti, u. m. Szinán pasa arcképe, A koroncói csata, egykorú rézmetszet után, Győr ostroma Ortelius után, Az isaszegi csata.

4. Az «IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK» harmadik füzete dr. Lázár Béla «A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre» című dolgozatának befejező közleményével nyílik meg. Tárgyalja Apolloniusz históriáját, mely a Gesták egyik legérdekesebb darabja, Rustan császár dolgait, melynek magyar átdolgozása ügyesen változtatott mese-alakítás mellett, rossz verselést s a rythmus iránt

csekély érzést árul el s végre méltatja Haller János magyar Gesta Romanorum-ját. — **Koncz József** «A witterbergi akadémián a XVI. században tanult magyar ifjak latin versei mint forrásművek és pótlékok a magyar Athenáshoz» című közleménye nevezetes adalékokat szolgáltat a magyar irodalomtörténethez. Van a marosvásárhelyi ev. ref. kollegium könyvtárában a többek között egy több apró füzetből összekötött könyv, «Collectanea Varia» címmel. E kis füzetkék latin verseket tartalmaznak túlnyomólag, melyeket a magyar tanuló ifjak írtak Witterbergben 1586—1589-ben egymásnak, a mint egyik vagy másik onnan haza indult. Ezek tehát bucsú-, üdvözlőversek s ezekben itten-ottan az illetők körülményeire és viszonyaira vonatkozó adatok is foglaltatnak. Azután név szerint is felsorolja azon magyar ifjakat, kik az említett időben Witterbergben tanultak. — **Kardos Albert** Rontó Pálról kideríti, hogy tulajdonképen pikáregény s feltűnő egyezést mutat Hurtado de Mendozának rövid, de híressé vált elbeszélésével. «Lazarillo de Tormes»-szel. — **Dr. Váczy János** «A Mondolat keletkezéséről» ír. Szerinte a Mondolat keletkezése szoros összefüggésben van a debreczeni grammatikával. A debreczeni areopág általában rossz szemmel nézte Kazinczy újításait s maga Kazinczy is csakhamar meggyőződött, hogy közte és a debreczeni írók között áthidalhatatlan ür tátong. Mind jobban kerülté velök az érintkezést s csupán Szentgyörgyi Józseffel, Debreczen hírneves orvosával kötött szoros barátságot, a kinek tudományát s egyéniségét annál többre becsülte, minél inkább hitte, hogy Szentgyörgyivel képes lesz egyértelemre jutni a nyelvmívelés ügyében. Azonban ebben csalódott. Szentgyörgyit Kazinczy nem tudta meggyőzni, hogy helyes úton jár, sőt 1809 körül «Mondolat» címen egy tréfás pamphletet írt Szentgyörgyi Barczafalvi és utánczói kigúnyolására, de hírül sem azért, hogy kinyomassa, hanem csak azért, hogy barátainak és ismerőseinek néhány derült órát szerezzen, ha a nyelvészkedésre, ez akkor kelendő foglalkozásra kerül a szó. De ebben Kazinczyra nem is gondolt. Valószínű, hogy e tréfás pamphlet kéziratban több másolatban kerengvén, valamelyik juratus magának is leírta s így jutott aztán idővel Somogyi Gedeon kezébe, a ki Veszprémmegyében mint esküdt szolgálván, némi ismeretséget kötött az ottani írókkal és műveltebb közönsséggel s kapva kapott a kéziratot. 1813-ban megjelent nyomtatásban. Somogyi a Mondolat túlzásait még felülőbbekké tette s az egésznek élet Kazinczy és Berzsenyi ellen fordította, a mi Szentgyörgyit kínosan lepte meg. Kazinczyt nagyon elkeserítette e támadás; ellenben Berzsenyi hideg vérrel, zavartalan nyugalommal fogadta a gúnyiratot és iparkodott megnyugtítani Kazinczyt is. — Ezután **Bayer József** közöl «Adatokat a régi magyar színpad főszerelése történetéhez». — **Dr. Garda Samu** arra a kérdésre igyekszik feleletet adni: «Hol született báró Kemény Zsigmond?» Utána járván, Alvinczen a keresztelési anyakönyvben megtalálta keresztelése időpontját: 1814. június 26;

e szerint a születésnapot június hónapnak 1—26-ika közé tehetjük. — «Bölcsészettudori értekezések» czímen a következő disszertációk vannak ismertetve: Sebestyén Gyula: Adalékok a középkori énekmondók történetéhez; Kacziány Géza: Ősköltészetünk az összehasonlító irodalomtörténet alapján; Schneider József: Lessing mint meseíró; Rupp Kornél: Ovidius és Gyöngyösi. — Komáromy András: «Listi László munkái» czímű kiadványát ismerteti dr. Váczy János; Éble Gábor: «Egy magyar nyomda a XVIII. században» ismerteti Ballagi Aladár; Garda Samu: «Horváth Ádám életrajza» czímű munkáját ismerteti dr. Lázár Béla. — Erdélyi Pál «Egy régi gradual»-t mutat be. — Ballagi Aladár közli Kazinczy levelét gr. Ráday Gedeonhoz 1827-ből. — Végre Pajor István közlése Szemere Miklósnak 1866. nov. 30-án hozzá intézett levelét, melyben Szemere Petőfiről emlékezik.

5. A «NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE» f. é. októberi számának első helyén dr. Keleti Károly ír «Az Institut international de statistique harmadik ülésszakáról». Miután a nemzetközi kongresszusok megszűntek, a statisztika hívei magán úton iparkodtak fentartani a nemzetközi érintkezést és 1887-ben létrehozták az Institut-t. A harmadik ülésszak, mely legközelebb folyt le Bécsben, némi hivatalos színnel is bírt úgy előkészítését, mint a tárgyalások alakját illetőleg. Monarchiánk külügyi miniszterteriumának meghívására a legtöbb ország statisztikai hivatala elküldte képviselőit. Volt néhány jelentés egyes országok hivatalos statisztikájának fejlődéséről s több tag és vendég tartott felolvasást a tőle vizsgálgatás tárgyává tett problémákról. Az ülésszak munkarendjének súlypontja azonban a bizottságokban tárgyalt s a közgyűlésen megvitatott kérdéseken nyugodott. Ide tartozik mindjárt az elemi oktatás statisztikájának szervezése, mely kérdéssel Levasseur párisi tanár tett jelentést, kinek indítványait a közgyűlés elfogadta. A földbirtok statisztikáját illetőleg a Párisban szervezett bizottság a további, a bizottsági tanulmányozást ajánlja. három új pontot vevén fel tárgyalásai körébe. ugymint a föld árára, az épületekre és a földbirtokot és épületeket terhelő adókra vonatkozó kérdéseket. Ugyancsak negatív eredményekre jutott a comité de prix, melynek tulajdonképeni célja az volt, megállapítani az újabb időben oly sok oldalról használt index-number-ek elméletét. A bizottság összegyűjtötte és megismertette azon dolgozatokat és műveleteket, melyek ide vágnak, de határozatot nem hozott, hanem a szakbizottság további fentartását és megerősítését javasolta. — A bűnügyi statisztikai bizottság előadója, Bodio, beható tárgyalás után határozati alakban nyújtotta be a megállapodásokat, melyeket a közgyűlés el is fogadott. E megállapodások a nemzetközi bűnügyi statisztika érdekében teendő lépéseket jelölik meg és főleg a bűncselekmények elnevezését és osztályozását, aztán a statisztika módszerének az egyéni lapokra fektetését, az adatgyűjtés körének kiterjesztését s az eljárás fontosabb mozzanatainak

számbavételét illetik. A kereskedelmi statisztikai bizottság előadója, Bateman, jelentésében csak az angol viszonyokra volt tekintettel és az anyaország s a gyarmatok közti forgalom statisztikájának szervezetét tárgyalta. A belforgalom feltüntetésével foglalkozó bizottság nem nyújtott kész munkát. Legjobban volt előkészítve a munkabér-statisztika kérdésének tárgyalása. Boehmert határozati javaslata, mely nem minden részében talált elfogadásra, nagyon kimerítő statisztikát kíván a munkás egész évi keresményének tekintetbe vételével. Volt szó a nagy városok halandóságáról s a foglalkozások elnevezéséről a népszámlálások alkalmával. Értekező végül ismerteti a bécsi ülés által tárgyalásra kitűzött kérdések állását, az előmunkálatokat s az ülés ünnepségeit. — Következik dr. Ráth Zoltán értekezése «A földbirtokos osztály hitelszükséglete s annak kielégítése» cím alatt (L. e. füzet 647. lapján). — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly számol be a f. é. szeptember hó jelentékenyebb gazdasági eseményeiről. — Az «Irodalmi Szemlében» — á — ismerteti Schneider Kröpiratát, mely «Die Bewegung für Errichtung von Heimstätten» cím alatt javaslatot tartalmaz a földbirtokos osztály eladósodásának megállítására vonatkozólag. — A «Külföldi közgazdasági folyóiratok szemlájében» dr. Fournier de Flaix-nek a Journal des économistes f. é. szeptemberi számában a papírpénz térfoglalását tárgyaló cikkével foglalkozik; — r. pedig Kablukoff orosz szakembernek a Braun-féle «Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik» című folyóiratban «Die russische Gesetzgebung betreffend die Versorgung des Volkes bei Missernten» felirat alatt közölt napi érdekű tanulmányát s azonkívül a «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik» folyóiratnak az északamerikai Census Bulletin-eket tárgyaló egyik cikkét ismerteti. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. Ráth Zoltán megkezdi «A földbirtokosi hitel statisztikája» című tanulmányát. A statisztikához forduló kutató mindannyiszor tapasztalja, hogy lényeges különbség van a közt, a mit a statisztikától a tudomány vár s a közt, a mit az nyújtani képes s végre a közt, mit az tényleg nyújt. E három fokozat közt nagy űr van a földbirtokos osztály hitelének statisztikáján belől is. A feladat itt az lenne: feltüntetni mindazon viszonyokat, melyek alapján megítélhető lenne, hogy minő terhet ró a földbirtokos osztályra, illetve osztályokra az általuk igénybevett hitel és viszont minő szolgálatot nyújt az nekik. A feladat részletezése után áttér cikkíró Poroszország idevágó statisztikájára, nevezetesen az 1882-ben megindított próbafelvétel eredményeire. — Azután dr. Vargha Gyula «Magyarország tűzkár-statisztikája» cím alatt előadja a statisztika ez ágának eddigi fejlődését hazánkban s az 1884—1888. évötöd adatait táblázatokba összefoglalva, levonja belőlök a következtetéseket. Külön táblázatot nyújt a tűzkárok okairól, a tűzvésztlő látogatott községekről, az elégett háziállatokról, a leégett lakóházak és gazdasági épületekről, a tűzvészben megsemmisült tárgyak pénzértékéről s a biztosító

intézetektől kifizetett kárterítési összegekről, többnyire törvényhatóságok szerint részletezve adatainkat. — A 102 lapra terjedő füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

6. A «MAGYAR NYELVŐR» X. füzetében Kicska Emil folytatja a magyar hangsúly- és szórendről szóló értekezését. Négy logikai formát különböztet meg, a melyek szerint alakulnak a mondatok; u. m. 1. pozitív mondas (*fát vág: er hackt holz*); 2. negatív mondas (*nem vág fát: er hackt kein holz*); 3. állító ellenmondas (*vág fát: er hackt holz*); 4. tagadó ellenmondas (*nem vág fát: er hackt kein holz*). A negatív mondas az ellenkezőjét jelenti annak az állapotnak vagy cselekvésnek, melyet a pozitív mondas kifejez; a tagadó ellenmondas szinte ellenkezője a pozitív mondasnak, de nem jelent egyszersmind ellenkező állapotot vagy cselekvést, azaz egyszerűen csak megszünteti, tagadja a mondatot. — Ha a predikátum csak egy szóból áll, akkor a német mind a pozitív, mind a negatív mondasokban magát a predikátumot hangsúlyozza, a negatív mennyiséget jelölő *‘nicht’* szót hangsúlytalanul az ige után veti a negatív mondasokban (er *hackt* nicht); a magyarban a tagadó szó annyira egy fogalommal forr össze a predikátummal, hogy egymástól el nem választható, egy hangsúlyt kap (*nem lát’*). — Ha a predikátum két szóból, nyelvtani igéből és vele syntetice egybekapcsolt határozóból áll, a magyar a hangsúlyos határozót mindig elébe teszi az igeének pozitív mondasokban (*fát vág, katona voltam* stb). A negatív mondasokban is követi e törvényt, ha a határozó és ige kötelékét elég erősnek érezzük vagy ha a negatív synthesissel is megelégszünk (pl. *‘Tönkre megy, ha gonlját* nem viseled’, *‘Elbágyadsz, ha bort* nem iszol’, *‘Apám, bor* nincs az asztalon’, *‘bornemisza, kézzel* nem fogható’ stb). Az állító és tagadó ellenmondásoknál mindig egy feltételezett mondas valamely részének mondunk ellen, s ez esetben ez a tagadott mondatrész áll a hangsúlyos helyen (pl. mondas: *‘A csikó zabot eszik’*, tagadó ellenmondas: *‘A csikó nem zabot (hanem . . . pl. szénát) eszik’*; tagadjuk az objectumot és így tovább). — Balogh Péter «névszói és mondatbeti kapcsolatok» czímmel a genitivus és dativus vitás kérdését tisztázza. A névszói kapcsolatban két név mint jelző és jelzett szerepel (a szomszéd(nak) háza’), a mondatbeti kapcsolatban két névszót úgy kapcsolunk egybe, hogy azok együtt ítéletet fejezzenek ki (a szomszéd(nak) van háza’), s a névszói kapcsolatból úgy lesz mondatbeti kapcsolat, ha a jelző szót a névszó mellől áttesszük a mondat állítmányi részébe; a magyarban ilyenkor az ige: *van, lesz, nincs* vagy néha semmi. Az is megesik, hogy két értelmileg összetartozó dolog neve között nincs semmiféle grammatikai kapcsolat, pl. *‘Az elnök beadta lemondását’*. — Szarvas Gábor a «kombináló szóalkotás» módját fejtegeti; a Simonyi kihozta elvet alapjában elfogadja, de élesen ki kell az elharapódzott túlzások ellen. — Kardos Albert Zolnai

ellenében is elitélendőeknek tartja az *üldöznelek*, *büntetnelek*-féle alakokat, mert használatuk, meglétük a nép nyelvéből sem igazolható. — Muzsna y János azt mondja, hogy az ilyen szerkezet: *föl lett fuja*‘ dunántúl általános használatú, tehát az irodalmi nyelvbe is szabad vele élnünk a germanismus vádjá nélkül. — Szarvas Gábor a *packáz*, *pacika* szót nem olasz eredetűnek tartja, mint Körösi, hanem a szláv *packa*: ‘ferula’ magyar mássának. eredetije a bajorosztrák *patze* = ‘schlag auf die Hand’. — Az «Irodalom» rovatban Albert János bírálja Finály Henriknek «Hogy is mondják ezt magyarul» című magyar nyelvészeti könyvét. Fejtegeti a könyv stílusbeli fogyatékos voltát, a Finály hirdette alapelvek elavultságát, módszere gyarlóságát. — Balassa József Kalotaszeg nyelvi sajátosságait ismerteti a Bánffy-Hunyadon megjelenő «Kalotaszeg» című hetilap népnyelvi közleményei alapján. — Népnyelvhagyományok. Szólamódok. Hasonlatok Bereg megyéből, Székely adomák, Álomfejtések Deésről. Gyermekmondókák Halasról, Zsidó gúnynevek Debreczenből, Tájszók: komárommegyeiek. nagybányaiak, tiszavidékiek.

7. «EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.» A VIII. (októberi) füzet első cikkében Weszely Ödön Kazinczy Ferencz Gessnerfordításának keletkezését és jelentőségét tárgyalja. Kazinczy 1771-ben mint pataki diák ismerkedik meg Gessner idylljeivel, és a svájci költő, e kora ifjúságától kezdve, élete végeig kedvencze maradt, a mi nem föltűnő, ha tekintetbe vesszük, hogy Kazinczynak egész egyénisége, minden tulajdonsága, minden jellemvonása rokon a Gessner idylljeinek szellemével. Ez idyllek fordításán mintegy 14 évig dolgozott; már 1785-ben készen van, de a kiadás csak húzódik s ő még egyre talál simítani, javítani valót rajta, míg végre 1788-ban kiadja, de még ekkor sincsen megelégedve munkájával. Tizenötször dolgozza át e fordítást és mindig oly lelkiismeretességgel, mely a legkisebb vonást sem tekinti mellékesnek és pl. reáveszi a lelkes fordítót, hogy egy homályosabb hely miatt magához Gessnerhez forduljon fölvilágosításért. Ily munkáról azután méltán elmondhatta gróf Teleki kancellár, hogy oly tisztán van írva, a milyen tisztasággal még egy magyar könyvet sem ismer. Később, 1815-ben kiadta Kazinczy Gessner összes munkáinak fordítását. «Ábel halálát» Kónyi János is magyarra fordította, de Kazinczy finom ízlése, elegáns nyelve, stílbéli művészete nagyon fölülhaladja a derék, de terjengős «hadi szolga» művét. Érdekes, hogy Kazinczy a Gessner idylljeinek Huber-féle francia fordítását is fölhasználta, melyet szintén fölülmult. — A második cikkben Baló József Bajza József dramaturgiai munkálkodását tárgyalja, mely 1829-ben kezdődik. midőn Bajza egy dráma gyűjtemény kiadásáról kezd gondolkozni. A kritikában Lessing volt mestere és mintája, kiről találó jellemzést írt. A magyar színi kritika első zsengéje 1793-ból való; de ez csak kísérlet, és gyenge kísérlet, mindaz, a mit e téren a múlt század végén és a jelennek elején a hazai lapokban elvétve találunk. A Tudományos Gyűjte-

mény. mely 1817-ben megindúl, szintén hoz színi bírálatokat, melyek azonban csupán a darabok irodalmi értékéről szólnak, de nem egyúttal színi előadásukról is. Az «Aurora» is szól drámákról és előadásokról, de nem rendszeresen. Az első, ki a komolyabb színi kritikát megkezdte, gróf Csáky Tivadar volt, a ki Kassán «Játékszini tudósításokat» indított meg, de e vállalatból csupán 16 szám jelent meg. Így tehát a «Társalkodó» az első lap, mely 1832-ben a színi kritikát megkezdí, mit a «Regélő és Honművész» és a «Rajzolatok» folytatnak. Az e lapokban folyt irányok ellenében kezdí meg Bajza saját kritikái működését «A magyar színészeti bírálókhöz» cz. cikkével (1836), melyben a színi kritika főadatait magas álláspontról és széles látkörrel körvonalozza. E nézeteit ismételve kénytelen védelmezni sokféle támadásokkal szemben, a míg végre 1837-ben a nemzeti színház megnyílik és Bajza az ugyanazon évben megindúlt Athenaeumban rendes organumot nyer bírálatai számára. A cikk másik felét a novemberi füzet fogja közölni. A harmadik cikkben Cserép József az ú. n. Asinius Polliókérdést tárgyalja. Landgraf Gusztáv ugyanis 1888-ban már régebben folytatott és töredékesen közzé is tett kutatásainak eredményeképf kifejtette, hogy a Caesar műveit kiegészítő «bellum Africanum» és «bellum Alexandrinum» egyes részeit Asinius Pollió irta. E véleményyt sokan magukévá tették, sokan megtámadták, miből egész kis irodalom keletkezett. Cserép ismerteti és bírálgatja az ellentétes nézetek támogatására fölhozott indokokat és azon eredményre jut, hogy Landgraf véleménye, az ellene fölhozott. részben figyelemre méltó adatok és argumentumok ellenére is, mégis oly biztos alapokon nyugszik, hogy a philologus bátran magáévá teheti. — A negyedik cikkben Kiss Antal behatóan ismerteti és kivonatolja Kazinczy Ferencz Levelezésének a M. T. Akadémia kiadásában megjelent II. kötetét, melynek irodalom- és művelődéstörténeti nagy jelentőségét fejtegeti. — Az ismertetések sorát Szamota István nyitja meg, ki a philologusok figyelmét Szabó Ferencz történeti, nép- és földrajzi könyvtárára hívja föl, mint a mely főképf a Balkán-félsziget népeinek kevésbé ismert, de épen reánk magyarokra nézve nagy érdekű történetét tárgyalva, fontos és hasznos anyagot nyújt a nyelvek és irodalmak fejlődésével foglalkozó kutatónak is. Utána Balassa József kedvező ítéletet mond Schack Bélának a kereskedelmi iskolák számára irt Német Olvasókönyvről. melyről elismeri, hogy szerzője helyes tapintattal válogatta össze az olvasmányokat és lelkiismeretes gondnal készítette elő az anyagot, mely az olvasmányok módszeres feldolgozásához szükséges. Nem ily kedvezően ítélf Petz Gedeon Wagner Lajosnak németül irt poetikájáról, mely nem felel meg tanterveinknek, sem tárgyi és nyelvi tekintetben nem üti meg a ma már indokolt mértéket. — Pozder Károly ismerteti Schill Salamon Görög régiségeit a görög tanítást pótló tanfolyam számára, melyet, csekélyebb jelentőségű kisebb tévedéseket nem tekintve, ajánlíható jó könyvnek mond, — míg Váczy

János Erdélyi tanulmányait jellemzi és nagy értékeket fejteti és Finácz Ernő Platon Theaitetosának, a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadásaké megjelent magyar fordítását (Simon József Sándortól), mint egyes tévedések és kevésbé találó fordítások ellenére is sikerült művet, a magyar művelt olvasó közönség figyelmébe ajánlja.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1891. október 5-én.

B. EÖTVÖS LÓRÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : Fraknoi Vilmos m.-elnök, Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Budenz József, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Högyes Endre, Hunfalvy Pál, Kautz Gyula, König Gyula, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz r. tt. — Berczik Árpád, Bogisich Mihály, Csánki Dezső, Czobor Béla, Daday Jenő, Fabinyi Rezső, Fejérpataky László, Goldziher Ignác, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Klein Gyula, Majláth Béla, Pulszky Károly, Simonyi Zsigmond, Szigeti József, Volf György l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

181. Elnök úr megnyitván az ülést, ekképen szólott:

«Tisztelt Akadémia!

Üdvözlöm az Akadémiának a szünidő után ma itt először, mint örömmel látom, friss erőben és egészségben egybegyűlt tagjait. Szét-szórva hazánk és a külföld üdülő helyein, gondolatban többször együtt voltunk; együtt voltunk gondolatban szept. 21-én, e nagy ünnepnapon, melyen gr. Széchenyi István születésének százéves fordulója következett be, és sajnáltuk bizonyára mindnyájan, hogy e napon nem lehetünk együtt és nem valósíthattuk meg azt a szép tervünket, hogy leleplezhettük volna azt az emléktáblát, melyet az Akadémia alapítójának, gr. Széchenyi Istvánnak emlékére készítettünk. Szeptember 21-én én és a főtítkár az Akadémia koszorúját gr. Széchenyi István szobrának talapzatára letettük és éreztük, hogy ezzel nem teljesítettük végleg kötelességünket, hanem csak zálogát tettük le annak a kötelességnek, melynek kifejezést fogunk adni később, t. i. a jövő nagygyűlésen. Ezt az ünnepélyt meg fogjuk tartani, de ezzel még nem tesz eleget az Akadémia a nagy férfiú emlékének. Az egyetem, iskolák, más akadémiák, más testületek többnyire évenként ünneplik meg alapítójuknak emlékét; illő, hogy az Akadémia is ezt tegye, annál is inkább, mert ha valamikor, úgy épen a Széchenyi-kegyelet dolgában az Akadémia az egész nemzetet képviseli. Ebben az ülésben, mely gr. Széchenyi István 100-éves évfordulója után az első ülés, azt az indítványt terjeszttem az Akadémia elé, hogy ezen az Akadémia nagy alapítójának születése évfordulóját évenként ünnepelje meg. De az évről-évre visszatérő ünnep ne lapuljon el a magasztaló dicsbeszédnek szó-özönévé; legyen ez ennél több, tiszteljük mi ezen az ünnepen alapí-

tónk emléket azáltal, hogy ne mindig csak róla, hanem azokról a haladásokról is beszéljünk, melyeket Akadémiánk tudományos és irodalmi működésével ez úton tett s beszámoljunk azokról az eredményekről, melyeket Széchenyi jelölt ki Akadémiánk czéljának. Azért ez ünnepnek főtárgyát képezze a jövőben egy-egy oly előadás, mely a tudomány valamely ágának, vagy valamely fontos tudományos kérdésnek tárgyalásával foglalkozik. Ez indítványom a következő:

1. Mondja ki az Akadémia, nagy alapítója. gr. Széchenyi István születésének századik évfordulója alkalmából határozatképen, hogy e nap emlékére ezentúl évenként ünnepélyes közülést fog tartani.

2. Ez ülések feladata legyen a nevezetnek beszámolni arról, mit tettek az Akadémia egyes osztályai irodalmi és szakszerűen tudományos munkálkodásukkal azon czélok előmozdítására, melyeket nagy alapítója tűzött ki az Akadémiának. Azért e közülés neve Széchenyi-ünnep, főtárgya pedig egy olyan előadás legyen, mely a tudomány valamely ágának haladását, vagy egyes fontos és közérdekű kérdéseit tárgyalván, a művelt közönséghez alkalmazott modorban számot adjon arról is, mi része van a M. T. Akadémiának e haladás előmozdításában vagy e kérdések megoldásában.

3. Ez ünnep, úgy mint az ezentúl is megtartandó rendes ünnepélyes közülés, az egész Akadémia ünnepe; tárgyánál fogva ünnepélyes szakülés legyen és pedig az Akadémia alosztályai szerint megállapítandó, ismétlődő sorrendben.

4. A Széchenyi-ünnep részletes tervezetének megállapítására az Akadémia bizottságot küld ki. — Elfogadtatik.

Méltóztatik az indítványt elfogadni; bátorodom javasolni, hogy ez indítvány tárgyalása végett az elnökök és titkárokból álló bizottságnak adassék ki. — Elfogadtatik.

Ugyancsak az a kegyelet, melylyel gr. Széchenyi István emlékének tartozunk, még egy második indítvány tételére indít. Gr. Széchenyi István beható, részletes életrajzának megírására tűzzön ki az Akadémia pályadíjat. A pályadíj legyen 2000 ft s a benyújtás határideje 1896. szept. 21. — Elfogadtatik.

Egy más napon, mikor bizonyosan mindnyájan ide gondoltunk. szept. 3-án, három érdemes tagja Akadémiánknak félszázados jubileumát ünnepel Akadémiai tagságának. Az Akadémia az elnökséget bízta meg, hogy e három félszázados tagját, ú. m. Hunfalvy Pált, B. Vay Miklóst és Pulszky Ferenczet üdvözlje. Ezt a kötelességünket tegnap teljesítettük, a mikor is nevezett társainkat fölkerestük, az Akadémia üdvözlő iratát átadtuk. Örömmel jelenthetem, hogy mindhárman jókedvben és jó egészségben fogadtak bennünket, s mind a hárman azt az ígéretet tették, hogy továbbra is lelkes munkáisi lesznek Akadémiánknak.

Az örömnappok mellett a keserűségnek napjai sem maradtak el; alig fejezte be az Akadémia mult évi ülészakát, június 4-én meghalt dr. Haynald Lajos bíbornokérsek, igazgatósági és a III. osztály tiszteleti tagja s matematikai és természettud. bizottságának elnöke. A gyász hír vétele alkalmából az Akadémia részvétét a kalocsai káptalan előtt kifejeztem s a temetésen az Akadémiát a III. osztály titkára képviselte. Dr. Haynald Lajos emléke nem fog kiveszni körünkől, nem már azért sem, mert fényes betűkkel van felírva Akadémiánk minden könyvében, ott áll az akadémiai vagyonnak törzskönyvében mint nagy adományozó, az igazgató tanácsában, az osztály értekezleteiben, ott végre, a mi nem utolsó dolog, a III. osztály tudományos kiadványainak sorában. Feledni őt nem fogjuk s ha el is tűnt körünkől teste, legyünk azon, hogy ebből is megtartsunk annyit, a mennyit megtarthatunk. Kérjük föl a nagygyűlést, hozzon határozatot, hogy arczképét a képes-

teremben felfüggeszthessük. Az emlékbeszéd megtartását illetőleg a III. osztály fog határozni. — Tudomásul vétetik.

182. SZIGETI JÓZSEF lt. felolvassa a Hertelendy-féle pályadíj bíráló bizottsága részéről a jelentést, a mely szerint **Csiky Gergely: Örök törvény** című színműve ajánlatik a megjutalmazásra. — A bíráló bizottság javaslata elfogadtatott s a jutalom Csiky Gergelynek kiadni határoztatott.

183. A főtitkár bejelenti **Ballagi Mór** r. tagnak, 51 év óta az Akadémia egyik legmunkásabb tagjának. a nagyérdemű bibliafordító- és szótárírónak szeptember 1-én, **Haan Lajos** l. tagnak, Békésvármegye lankadatlan buzgalmú monographusának augusztus 12-én, **Podhorszky Lajos** l. tagnak, a nagytudományú nyelvésznek Párisban augusztus 26-án, **Petzval József** külső tagnak. Pest városa hajdani mérnökének. utóbb a pesti, majd a bécsi egyetem nagyhírű matematika-tanárának szeptember 17-én és **Raja Rajendrolala Mitra** külső tagnak, a bengali ázsiai társaság alelnökének július havában bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal részvétellel veszi tudomásul nagyérdemű öt tagjának elhunytát és fölhívja az osztályokat, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

184. Felolvassa a **kalocsai főegyházi káptalan** július 10 én kelt levelét, melyben az Akadémiának Haynald Lajos bíboros-érsek elhunytá alkalmából kifejezett benső részvéteért a főegyházi káptalan köszönetét nyilvánítja. — Tudomásul van.

185. Előterjeszti **Jalava Antal** külső tagnak Helsingforsban szeptember 21-én, gr. Széchenyi István születésének századik évfordulóján feladott sürgönyét: «A legnagyobb magyar emlékünnepe a hideg északról meleg üdvözlét küld Jalava Antal». — A lelkes megemlékezés köszönettel vétetik.

186. Előterjeszti **SIR JOSEPH DALTON HOOKER** külső tagnak levelét, melyben mély köszönetet mond megválasztatásáért. — Öröndetes tudomásul van.

187. Bejelenti, hogy **Hofmann A. W.** külső tagnak ez évi augusztus 9-én bekövetkezett ötvenéves doctori jubileumára az Akadémia nevében üdvözlő irat küldetett. — Tudomásul van.

188. Felolvassa **PULSZKY FERENCZ** tt. október 5-én kelt levelét, melyben tiszteletbeli tagságának ötvenedik évfordulója alkalmából hozzá intézett üdvözlétért köszönetét fejezi ki. — Öröndetes tudomásul van.

189. Felolvassa a vallás- és közoktatási m. kir. minister július 4-én kelt leiratát, melyben az Akadémia fölszólíttatik, hogy a felállítandó **csillagvizsgáló torony** kérdésében kiküldött bizottságba a maga részéről egy-két tagot jelöljön ki. — Kiadatik véleményadásra a III. osztálynak.

190. Felolvassa a kereskedelemügyi m. kir. minister július 22-én kelt leiratát, mely a **Nemzetgazdasági Szemle** 1891. évi folyamata költségeinek részben fedezésére 500 frtnyi **segély** engedélyezéséről szól. — Közzétetett a nemzetgazdasági bizottsággal.

191. Előterjeszti a **bolgár fejedelmi közoktatásügyi minister** június 20-án kelt átiratát, melyben a főtitkár szóbeli ígéretére támaszkodva, **Frivaldszky Imre** néhai rt. Balkáni utazásának leírását (Évk. II—IV. k.) **Sophiába** elküldetni kéri. Egy második átiratban a megküldött kötetekért a ministerium szíves köszönetét jelenti ki. — Tudomásul van.

192. Felolvassa az akadémiai **diszterem falfestményei** ügyében kiküldött bizottság szeptember 29-iki ülésének jegyzőkönyvét, mely szerint a bizottság tüzetes szemle alá vette a Lotz Károlytól bemutatót három kép cartonját és örömmel constátálta, hogy a művész fénye-

sen oldotta meg feladatát, a miért is a bizottság, köszönetet mondva, fölkérte őt, hogy e cartonok alapján a mű kivételéhez hozzáfogni szíveskedjék. — Öröndetes tudomásul van.

193. Mitrák Sándor görög-kath. lelkész beküldi **«Magyar-Orosz Szótár»**-ának kéziratát, bírálat és esetleges kiadás végett. — Áttétetik az I. osztályhoz.

194. A Holczer Miklós-féle ösztöndíj-pályázatra egy folyamodó: Zsarkó József zürichi műegyetemi hallgató jelentkezett. — A folyamodó a szabályzatban előírt kellékeknek megfelelően, az Akadémia az ösztöndíjat Zsarkó Józsefnek adományozza.

195. Bemutattatnak a szeptember 30-án lejárt pályázatokra beérkezett pályamunkák, ily rendben:

a) Teleki-pályázat. (Vígjáték.)

1. *Kedves alakok.* Vigj. 3 felv. Jelige: Megreszkírozható.
2. *Az én övegyem.* Vigj. 3 felv. J. i.: S ha a koldúsbottal, éhen és szomjan stb.
3. *Idyll.* Vigj. 3 felv. J. i.: Dalaimat erdő lombjai susogják.
4. *Mammon.* Vigj. 3 felv. J. i.: Avanti!
5. *A kapi vár.* Történelmi vigj. 4 felv. J. i.: Az igazságnak mindig győzni kell.
6. *A féltékenyek.* Vigj. 1 felv. J. i.: Furcsa istenteremtése ő stb.
7. *A kis baronesse.* Vigj. 3 felv. J. i.: Voyons!

b) Karátsonyi-pályázat. (Szomorújáték.)

1. *Borongó felhő.* Színdarab 3 felv. Jelige: Koldusbarát.
2. *Az oktalán.* Tragédia 5 felv. J. i.: Nem alkuszom.
3. *A rút.* Színmű 3 felv. J. i.: Szép a rút, rút a szép.
4. *A levél.* Szomorújáték 5 felv. J. i.: A munka felvidítja a lelket.
5. *Vezekénynél.* Szját. 5 felv. J. i.: Én, én vagyok a te ellenséged.
6. *Árpád.* Színmű 5 felv. J. i.: Millenium.
7. *A havas rózsája.* Dráma 3 felv. J. i.: Szép tavaszom virága stb.
8. *Olga hercegnő.* Tragédia 3 felv. J. i.: Élttem nyugalma stb.
9. *Jephthé.* Szomorújáték. J. i.: Mit ér a barna énnem.
10. *Rafael.* Szomorújáték 5 felv. J. i.: Anch io...
11. *Vértanúság.* Drámai költ. 4 felv. A hit volt életem stb.
12. *A mostoha.* Dráma 4 felv. J. i.: A boldogsághoz több lemondás kell, mint szerelem.
13. *V. László.* Tragédia 5 felv. J. i.: A hősök érdemét felfogni — érdem.
14. *Hol a király?* Dráma 4 felv. J. i.: Volt és lesz király.
15. *Trón és becsület.* Történ. szomorújáték 3 felv.: J. i.: Felix praeteritum memoria.
16. *A fehér rózsza.* Szomorúj. 5 felv. J. i.: Azokkal időzöm... stb.
17. *Sforza Ferencz.* Szomorúj. 5 felv.: J. i.: Az élet életre úgy érdemes stb.
18. *Ben Dávid.* Tragédia 5 felv. J. i.: Ad astra.
19. *Szevek harca.* Színmű 3 felv. J. i.: Ever-Never.
20. *Sötét napok.* Tört. szomorújáték. J. i.: Világosságot!
21. *Szécsi Erzsé.* Tört. színmű 4 felv. J. i.: Halász.
22. *Zách Klára.* Szomorújáték 4 felv.: J. i.: Fenen lato vala az Feő udvari nagy úr stb.
23. *Tiberius.* Tragédia 5 felv. J. i.: Hazám, hazám, te éretted van ez.
24. *A Numidák.* Szomorúj. 5 felv. I. és II. rész, két kötetben. j. i.: Per quod quis peccat, per hoc punitur et idem.

c) Nádasy-pályázat. (Elbeszélő költemény.)

1. *Szilágyi és Hajmási*. Költői elbeszélés. J. i.: Régi jó idők-ből való e történet.
2. *Orondátész*. Költői elbeszélés. J. i.: Emlékezzünk a régiekről.
3. *Aladár*. Költői elbeszélés tíz énekben. J. i.: Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!
4. *Szigliget*. Elbeszélő költ. J. i.: Dall száll tova stb.
5. *Krimhilda csatája*. Tíz énekben. J. i.: Ledőlt már a nemes Ilion... stb.
6. *Irma szerelme*. Elbeszélő költ. J. i.: Hű a halálig.
7. *Végzet*. Elbeszélő költ. J. i.: Danubius.
8. *A hű hitvesek*. Elbeszélés. J. i.: Nem tudom én, melyik volt szebb.
9. *Három kereszt*. J. i.: Ki a Tisza vizét iszsa.
10. *Marie*. Regény versekben. J. i.: J have a passion for the name of «Mary».
11. *Jolánta*. J. i.: Házi mécssem szeléd fénye... stb.

d) Farkas-Raskó-pályázat. (Hazafias költemény.)

1. *Gróf Széchenyi István emlékére*. J. i.: Honleány.
2. *Rákóczi*. J. i.: Körülöttem lebeg... stb.
3. *Hymnus*. J. i.: Isten segíts... stb.
4. *Visegrád*. J. i.: Rossz időket élünk stb.
5. *Telkem álma*. J. i.: A mit egy szép álom rajzol élénk stb.
6. *Iringó*. J. i.: Tévelygésem, törekvésem stb.
7. *János bácsi*. J. i.: Azok voltak napok...
8. *Emlékezzünk régiekről*. J. i.: Magyarország nem volt... stb.
9. *A magyar nemes*. J. i.: Munka.
10. *Hymnus*. J. i.: Lassabban, jó Pegazus, imádkozzunk.
11. 1) *Loreley*. 2) *A vár hölgye*. 3) *Az üldözők*. J. i.: A lét káprázat.
12. *Hazátlanul*. J. i.: A gyógyulást sebare nem lelem.
13. *Király-hymnus*. J. i.: Áldás hazánkra.
14. *A dóm panasza*. J. i.: Nonum prematur in annum.
15. *Kibékült sorsharag*. J. i.: Mire nincs szó... stb.
16. *Apai szózat*. J. i.: A haza minden előtt.
17. *Honfidal*. J. i.: Tied vagyok, tied hazám!
18. *A néptanítókhoz*. J. i.: Fiaim, csak énekeljetek!
19. *Ezer év*. J. i.: Ezer év, hogy e nemzet... stb.
20. *A magyar nemzethez*. J. i.: Ébredj nagy álmaidból stb.
21. *Király-hymnus*. J. i.: Fejedben kele az szent korona.
22. *A magyar néphez*. J. i.: Higyél nekem.
23. *Új magyarok dala*. J. i.: Minden ember legyen ember stb.
24. *Király-hymnus*. J. i.: Éljen a király!
25. *A szabadság hajnalán*. J. i.: Szabad Magyarország.
26. *Kossuth Lajos emlékére*. J. i.: Szenvedő.
27. *Király-hymnus*. J. i.: Nefelejts.
28. *Múlt és jelen*. J. i.: Klé e hon, ha nem miénk.
29. *A háborúhoz*. J. i.: Szeresd a hazát.
30. *A várrom*. J. i.: Eszméim győztek.
31. *A névtelen hős*. J. i.: ... pro patria mori.
32. *Felköszöntő*. J. i.: A legelső magyar ember a király.
33. *Rákóczi emlékezete*. J. i.: Recrudescunt inclutae gentis.
34. *A magyar nemzethez*. J. i.: Megfogyva bár... stb.
35. *Utolsó dal*. J. i.: Isten hozzád, szép berek!
36. *Álom*. Jelégés levél nélkül. (Nem pályázhat.)

e) **Marczibányi-pályázat.** (Magyar-német phraseologia.)

1. *Német és magyar szólások (phraseologia).* I., II., III. J. i.: Magyar genius.

Mind e pályamunkák kiadatnak bírálatra az I. osztálynak.

f) **A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalma.**

1. *A magyar államjog mai érvényében.* J. i.: A haza minden előtt.

2. *Czím ugyanaz.* J. i.: Hungaria regnum liberum et independents.

3. *Czím ugyanaz.* J. i.: Hungaria semper libera.

g) **Czartoryski-pályázat.** (A lengyel és magyar közjog.)

1. *A lengyel és magyar közjog fejlődése összehasonlítva és kölcsönhatásában Nagy Lajostól a XVII. század végeig.* J. i.:...hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute afficit. Cícero.

h) **Az első magyar ált. biztosító-társaság jutalma.** (A szövetkezetek alapelvei.)

1. *A szövetkezetekről.* J. i.: Concordia parvae res crescunt stb.

2. *Czím ugyanaz.* J. i.: Az általános jólét a művelődés.

i) **Dóra-pályázat.** (A kereskedelmi törvény intézkedései a biztosító vállalatokat illetőleg.)

1. *A biztosítási vállalatok.* J. i.: Sie können gegenüber einer solchen... stb.

Mind e pályamunkák kiadatnak bírálatra a II. osztálynak.

k) **A Lévy-jutalomra,** melyre «A magyar könnyű lovasság (huszárság) fejlődésének története a XVII. és XVIII. században» című kérdés volt kitűzve, a kitűzött 1891. szept. 30. határrnapig pályamunka nem érkezett be.

196. A főtitkár bejelenti, hogy Semsey Andor tt. 100.000 frtos adományának 2-ik részletét (20.000 frtot) az Akadémia pénztáránál befizette s hogy Thanhoffer Pál végrendeleti hagyománya (4000 frt) szintén befolyt. — Tudomásul van.

197. A könyvtár számára beérkezett ajándékok közül kiemeli: a bécsi apost. nunciatura küldeményét: Pubblicazioni della Specola Vaticana I. füzet; a finlandi geologiai bizottság részéről: Finland geologiai térképének két füzetét; Bubics Zsigmond kassai püspök ajándékát: «Cornaro Frigyes velencei követ jelentéseit Buda várának ostromáról és bevételéről» című díszművét; Szabó Istvántól, az Akadémia jubilaris tagjától: «A műzsák eredete és nevök jelentése» és «A Hold előtti Arkaszok» című munkáit; Csaplár Benedek I. tagtól Vegyes dolgozatainak gyűjteményét; Csuday Jenő premontreai kanonoktól: «A magyarok történelme» című két kötetes munkáját; végre a kéziratár számára Récsey Viktor tanártól három török nyelvű oklevelet. Mindezen ajándékok köszönettel vétetnek s a könyvtárba, illetőleg kéziratárba helyeztetnek.

198. Bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványokat.

199. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT és KÖNIG GYULA r. tagokat kéri fel.

Ugyanakkor

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály hetedik ülése.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: az előbbieket. Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

200. BERCZIK ÁRPÁD lt. fölolvassa: «A negyvenes évek magyar politikai vígjátékairól» című értekezését. — Tagsági oklévelének kiadása határoztatik.

201. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkeri ZICHY ANTAL t. és BERCZIK ÁRPÁD l. tagokat.

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II-ik osztály hetedik ülése.

1891. október 12-én.

TÓTH LŐRINCZ r. t. elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Fraknói Vilmos, Keleti Károly, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula r. tt. — Csaplár Benedek, Czobor Béla, Csontos János, Hampel József, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Mailáth Béla l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Pauer Imre osztálytitkár.

202. SCHVARCZ GYULA r. t. felolvassa: «További tanulmány a legújabbban fölfedezett Athenaiion politeia fölött» című értekezését.

203. JEKELFALUSSY JÓZSEF l. t. bemutatja dr. RÁTH ZOLTÁN mint vendég értekezését: «A földbirtokos osztály hitelszükséglete és annak kielégítése».

204. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek KELETI KÁROLY és PAULER GYULA r. tt.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1891. október 19-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Konkoly Th. Miklós, Markusovszky Lajos, B. Podmaniczky Géza, Margó Tivadar t. tt. — Entz Géza, Fodor József, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Balló Mátyás, Daday Jenő, Heller Ágost, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kondor Gusztáv, Lengyel Béla, Martin Lajos, Paszlavszky József, Réthy Mór, Vályi Gyula l. tt. — Egyéb osztályokból: Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Pauer Imre r. tt. — Simonyi Zsigmond l. t. — Szabó József osztálytitkár.

205. VÁLYI GYULA székfoglalója: «A harmadrendű görbék elméletéhez». — A tagsági oklevél kiadandó.

206. SZABÓ JÓZSEF r. t.: «Az idegen szók használási módja», és végén indítvány, hogy «A magyar helyesírás elvei és szabályai» új kiadása újabban átnézett kiadás legyen.

Ezen tárgyhoz hozzászólottak: Hunfalvy Pál, Szily Kálmán és Gyulai Pál. utóbbi megjegyezvén, hogy ilyen indítvány az I. osztályban is történt és a Nyelvtud. Bizottsághoz utasíttatott. Elnök kimondotta határozatkép, hogy Szabó indítványa tétessék át az összes üléshez.

207. WINKLER LAJOS részéről: «A gázok oldhatósága vízben, III.», beterjeszti THAN KÁROLY rt. t.

208. LENDL ADOLF részéről: «A mikroskóp egy újabb szerkezetéről», bemutatja THANHOFFER LAJOS r. t.

209. MÉHELY LAJOS tanár részéről: «A palaearticus állatöv gőtéinek két vérokonáról», megismerteti ENTZ GÉZA r. t.

210. SCHIFF ERNŐ részéről: «Újabb adatok az újszülöttek haematológiájához», beterjeszti FODOR JÓZSEF r. t.

211. FODOR JÓZSEF r. t. bemutat egy tőle szerkesztett készüléket, melylyel a mikroskóp asztaláról a kívánt baktérium-coloniát biztosan és könnyen kiszedhetni.

212. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ENTZ GÉZA és THANHOFFER LAJOS r. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolezadik ö s s z e s ülés.

1891. október 26-án.

B. EÖTVÖS LÓRÁND elnöklete alatt jelen voltak: Markusovszky Lajos, Zichy Antal t. tt. — Beóthy Zsolt, Entz Géza, Gyulai Pál, Högyes Endre, Hunfalvy Pál, Keleti Károly, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Szabó József, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Csontos János, Fejérpataky László, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Mailáth Béla, Ortway Tivadar, Paszlavszky József l. tt. — Szily Kálmán főtitkár.

213. ORTVAY TIVADAR lt. fölolvassa emlékbeszédét Pesty Frigyes r. tagról. — Az emlékbeszédek során közrehocsáttatik.

214. Főtitkár fölolvassa B. Vay Miklós igazgató tag október 8-án kelt levelét, melyben az Igazgató-tanácsba történt megválasztásának ötvenedik évfordulója alkalmából hozzá intézett üdvözlétért köszönetét fejezi ki. — Örvendetes tudomásul szolgál.

215. Az I. osztály ajánlja, hogy az Irodalomtörténeti Bizottságba Dankó József lt. rendes tagúl, Ráth György nyugalmazott kir. táblai tanácselnök úr pedig segédtagúl beválasztassanak. — Az ajánlat elfogadtatik.

216. Az I. osztály jelenti, hogy a Karátsonyi-pályázathoz Szász Károly rt. elnöklete alatt Csiky Gergely, Bánóczi József, Vadnai Károly és Szigeti József l. tagokat, a Teleki-pályázathoz Zichy Antal tt. elnöklete alatt Berczik Árpád és Csiky Gergely l. tagokat, a Nádasy-pályázathoz Gyulai Pál, Lévy József és Arany László l. tagot, a Farkas-Raskó-pályázathoz Thewrewk Emil r., Baksay Sándor és Lehr Albert l. tagokat küldötte ki bírálókul. — Tudomásul van.

217. A II. osztály jelenti, hogy az Első Hazai Takarékpénztár Fáy-pályázatához Kautz Gyula, Schvarcz Gyula r. és Pulszky Ágost l. tagokat, a Czartoryski-pályázathoz Wenzel Gusztáv és Hajnik Imre r. tagokat, az Első magyar ált. Biztosító-Társaság pályázatához Matkovics Sándor és Jekelfalussy József l. tagokat, a Dóra-pályázathoz Keleti Károly r. és Hegedűs Sándor l. tagokat küldötte ki bírálókul. — Tudomásul van.

218. A II. osztály engedélyt kér, hogy **Demkó Kálmán** lőcsei főreáliskolai igazgató úr «Szepesi jog» című értekezését az osztály legközelebbi ülésén személyesen olvashassa föl. — Az engedély megadatik.

219. A III. osztály jelenti, hogy az **országos csillagásztorony** kérdésében alakítandó **bizottságba** a M. T. Akadémia képviselőiül **Kruspér István** és **Szily Kálmán** r. tagokat ajánlja. — Az ajánlat elfogadatik.

220. A III. osztály az összes ülés elé terjeszti **Szabó József** r. tag október 19-én tett azon **indítványát**, hogy a «Magyar helyesírás elvei és szabályai» című akadémiai kiadványnak legközelebbi hetedik kiadása «újra átnézett kiadás» legyen. — Áttétetik az I. osztályhoz, mely e kérdéssel már úgys foglalkozik.

221. Főtitkár fölolvassa **Hellebrant Árpád** könyvtári tiszt úr részéről, kit az I. osztály bold. **Szabó Károly** r. t. «**Régi Magyar Könyvtár**» című munkája III. kötetének sajtó alá rendezésével bízott meg, az e tárgyra vonatkozó jelentését. — Örvedetes tudomásul van s a jelentésben kiemelt külföldi könyvtárak tisztviselőinek az Akadémia köszönete ki fog fejeztetni.

222. Jelenti, hogy az Elnökség **Kunoss Ignác** egyetemi magántanár urat a könyv- és kéziratár részére megvásárolt **Szilágyi Dániel-féle gyűjtemény** rendezésével és lajstromozásával megbízza s kéri, hogy az idevonatkozó előleges jelentést, helyette, **Kunoss** úr olvashassa föl. — Az engedély megadatik s a fölolvasott jelentés helyeslőleg tudomásul vétetik.

223. Jelenti, hogy a hírlapokból egy a besztercei régi levéltárban talált latin-magyar szótárról tudomást szerezvén, a dolog mibenléte iránt kérdést intézett dr. **Berger Albert** tanár úrhoz, ki e levéltár rendezésével van megbízva. Fölolvassa dr. **Berger** tanár úr válaszát, mely szerint a könyvecske 8 nyolczadrétű papírlapból áll s hihetőleg egy régi iskolai kézirat töredéke. Évszáma nincs, de az írás neméből ítélve, valószínűleg a XV. század kezdetéről való. Az első hat lapon latin szavak vannak s fölöttük áll magyar fordításuk, pl.

gemelch, kertuel.....

fructus, pirum.....

A jövő hó elején az egész könyvecskéről photographiák fognak készíttetni s ezekből **Berger** tanár úr egy példányt meg fog az Akadémiának küldeni. — Az Akadémia **Berger** tanár úrnak köszönetét fejezi ki.

224. Fölolvassa **Fraknoi Vilmos** másodelnök úr október 18-án kelt levelét, melyben írja, hogy mikor a M. Tud. Akadémia megtisztelő bizalmából a főtitkári hivatalt elfoglalta, négy elődének, **Döbrentei Gábornak**, **Toldy Ferencznek**, **Szalay Lászlónak** és **Arany Jánosnak** arcképét **Kovács Mihály** festővel elkészíttette, azon szándékkal, hogy egyelőre saját lakását ékesítsék, majdan pedig az Akadémia főtitkári hivatalában nyerjenek elhelyezést. Másodelnök úr ez arcképeket most a M. Tud. Akadémiának tisztelettel felajánlja. — Az Akadémia a becses ajándékot, a tisztvársi kegyelet e szép tanújelét, köszönettel fogadja s elhatározza, hogy az arcképek a főtitkár elfogadó szobájában függesztesse föl, s az átvétellel a főtitkár bizatván meg.

225. **Gyulafehérvár** sz. kir. város közönsége a honfoglalás ezredik évfordulójának emlékünnepeire megiratja a város történetét. Az I. kötet, mely **Gyulafehérvár (Apulum)** ókori történetét foglalja magában és **Király Páltól** íratott, megküldetett az Akadémiának. — Köszönettel vétetik.

226. A főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványokat.

227. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **HÖGYES ENDRE** r. és **ORTVAY TIVADAR** l. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

II. KÖTET.

1891. december 15.

12. FÜZET.

Az 1891-dik évi Kóczán-pályázatról.

— Csiky Gergely jelentése. —

Tekintetes Akadémia!

A tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából ez évre járó 100 arany pályadíj oly színműre volt kitűzve, mely Salamon vagy Szent-László király korából vette tárgyát. A határnapig két pályamű érkezett be, melyek a következők: az 1. sz. „*A koronáért*“ című történeti dráma 5 felvonásban, a 2. sz. „*Vid*“ című történeti tragédia 5 felvonásban.

Ezekről lesz szerencsém, a bíráló-bizottság nevében, mely az előadón kívül Pálffy Albert és Berczik Árpád levelező tagokból állt, jelentésemet a következőkben bemutatni.

Az 1. sz. pályamű hőse Salamon király. A dráma cselekvénye ott kezdődik, midőn Salamon, már mint trónvesztett király, az uralkodó László jóvoltából, czímének és rangjának fentartásával mintegy nyugalmazott király él az országban és vadászattal tölti idejét. De mint a megnyitó prologszerű magánbeszédben mondja, „a vesztett pontot feledni nem fogja soha“. Vadászatra hívta meg Lászlót a dömösi erdőbe, egyelőre nincs ellene semmi rossz szándéka, de a mint Opossal, hivével, a király megérkezését várja, „gyors paripán Eszter közelg feléjük“. Ez az Eszter az elesett Vid leánya, kissé kétes jellemű és gyanús erkölcsű hölgy, kivel a dráma folyamán még sok baja lesz Salamonnak és nekünk is. Jelenleg, úgy látszik, együtt lakik Salamonnal, afféle közös háztartásban, s együtt lakásuk legalább is gyanús, mert Salamon röstelné, ha László itt találná vele.

Ő nagy erkölcsbíró,
S elítél engem a lánynyal együtt.

Eszter azonban nem sokat törődik László erkölcsbírói véleményével. Sokkal nagyobb dolgon jár az esze. Egyszerűen azt tanácsolja Salamonnak, hogy Lászlót öljék meg a vadászat

alatt, sőt a milyen elszánt nőszemély, maga ajánlkozik, hogy lelövi nyilával, csak hozzák eléje. Meg is egyeznek, hogy akkor fogja rálöni nyilát, mikor Salamon ezt a jelszót mondja: „Hajh! más vadat hajtottunk Cserhalomnál!” Salamon el van ragadtatva a tervtől, s következő, az ő szemében bizonyára nagy értékű szavakkal fejezi ki elismerését:

Eszter! Nem én vagyok az igazi
Salamon, helyettem te jobban érzel.

Örök halát, örök szerelmet ígér neki viszonzásul:

Köszönöm Eszter, védő szellemem!
Hajh! boldogult atyádat látom benned,
Ki érdekemet védte mindenütt,
S oly elszánt volt, mint te e perczben édes,
Te rendkívüli nő — de addig nem
Foglak ölelni, míg nincs elvégezve
A munka, mely reánk vár, ah, de aztán
Aztán nem lesz vége szerelmemnek.

De alig távozik el Eszter, már a következő jelenetben Salamon elfelejti a neki tett szerelmi ígérteit, s a míg örömeiben Oposnak nádorságot ígér, rögtön követséget küld Regensburgba, nejéhez, Judithhoz, hogy visszahívja az országba és királynéjává tegye. Most már valóban zavarba jövünk, mit higgyünk Salamonról: Esztert akarja-e megcsalni és csak eszközül használni, vagy igazán szereti s Juditot csak politikából hívja vissza és Esztert mellette olyan mellékes feleségnek akarja tartani, a miről azonban tudhatná, hogy nem fog vele megelégedni? Hosszú ideig nem fogunk tisztába jönni e kérdésre nézve: vajjon Juditot szereti-e vagy Esztert, míg végre megtudjuk, hogy egy harmadikat szeret meg a negyedik felvonásban. De Eszter nyomára jó Salamon tervének; a bokorból, hol elrejtőzve vár Lászlóra, kihallgatja a Regensburgba küldött két követ beszélgetését, nagyon megharagszik Salamonra s kijelenti, hogy egy „szemhunyorítást sem tesz érte“, kapja íjját, ott hagyja a bokrot és haza megy, úgy, hogy midőn Salamon oda érkezik Lászlóval, csak hiába mondja kétszer is: „hajh! más vadat üztünk mi Cserhalomnál!“ míg végre megúnja a várakozást, maga mér hátulról egy csapást Lászlóra, de ez észreveszi, felfogja Salamon csapását, lefegyverzi, az elősiető örökkel megkötözteti és azonnal a visegrádi börtönbe küldi.

A második felvonásban Székesfehérvárott nagy ünnep, vagy mint Bátor Opos jó magyarsággal mondja, „ünnepség“ van. Salamon is később úgy hívja az udvarnokot, hogy „udvaros“. S ez alkalommal nem hallgathatom el azon észrevételemet, hogy — nem tudom szándékosan-e és a jellemzetesség céljából? — az igazi ősmagyarok, mint Salamon, Opos stb. mindig tiszta ortholog magyarsággal beszélnek, míg a moldovai kúnok, mint

afféle félmagyar barbárok, pironkodás nélkül használják a neologusok alkotásait. Elég az hozzá, hogy Fehérvárott nagy ünnepségre készülnek István és Imre szentté avatásának tiszteletére. Salamont is ide hozzák Visegrádról, de csak azért, hogy börtönt cseréljen. A püspökök, a főurak egyre ostromolják László királyt, hogy bocsássa szabadon Salamont. De a király rendíthetetlen: még akkor sem enged, mikor egy püspök kijelenti, hogy másképp a fődelet nem lehet leemelni a szent királyok koporsójáról. Ekkor előáll az elmaradhatatlan Eszter, a ki, úgy látszik, már megbocsátotta Salamon első felvonásbeli hitszegését. Sűrűn lefátyolozva szembe áll a királylyal s fényes dialektikájával ráveszi Salamon szabadon bocsátására. És a király, ki sem püspökeire, sem főuraira nem hajtott, meghallgatja az ismeretlen fehérszemély tanácsát, ki még nevét sem akarja megmondani; szabadon bocsátja Salamon, miután esküjét vette, hogy többé nem fog ellene fegyvert. Alig szabadul ki Salamon, már megint eléje áll Eszter és felajánlja szerelmét; de Salamon most hallani sem akar róla, mert Juditba szerelmes és elindul Regensburgba, mialatt Eszter ájultan összeesik.

A harmadik felvonásban Judit kedvére éli világát Konrád német herczeggel, a kibez férjhez fog menni, mert Kelemen, az antipápa felbontotta Salamonnal kötött házasságát. Ekkor érkezik meg Salamon. Az udvaros, ki bejelenti, nem tud kihallgatást eszközölni ki számára, s midőn Salamon végre erőszakkal akar betörni a kapun, Judit megjelen a küszöbön és elküldi, kijelentve, hogy már nem férje, mert frigyöket felbontotta a pápa. Salamon ekkor megátkozza Juditot, boszút esküszik ellene s mivel irányában így megszegnek hűséget és esküt, ő sem érzi többé lekötve magát esküje által és elmegy. Ebben a jelenetben és Salamon kitörésében erő van s ez a legjobb jelenet a darabban.

A negyedik felvonásban Moldovában vagyunk, Kutesk, kún király táborában, Salamon is jelen van, mint ismeretlen vendég. A király leánya, Kúma, belészeret; Salamon is szereti és lángoló szavakkal rajzolja szerelmét. A király megtudva Salamon kilétét, hozzáadja leányát és segítséget ígér neki a magyar trón visszafoglalására. De Eszter, hogy-hogy nem, ide is eljutott és megint lábatlankodik. Először Kúmat ijesztgeti nyögéseivel, aztán újra, erőszakosan kínálja szerelmét Salamonnak s midőn ez elkergeti, megátkozza és nyilvános botránnyal akarja megakadályozni eljegyzését. De Salamon keményen összeszidja, megkötözteti s kijelenti, hogy a vádra majd meg fog felelni. Ebben a felvonásban történik még az is, hogy Bátor Opos foglyul hozza Konrád herceget, a kit Németországból a szó szoros értelmében ellopott, s egész Moldováig hozott, hogy itt Salamon rajta álljon boszút hűtlen nejéért.

Az ötödik felvonásban Munkács tájékán csatára készülnek a kún és magyar hadak. László táborában jelen van Judit is, ki elorzott vőlegényét jött keresni. Azután a csatamezőt látjuk, elesettek testeivel tele. Ott találja Judit Konrádját is, a ki különben csak egy véletlen baleset áldozata lett, mert Salamon a csata reggelén szabadon bocsátá, s eltévedve a csapatok közt, egy nem neki szánt nyíltól elesett. De Judit mégis boszút esküszik Salamon ellen, s midőn Kúrára akad, ki viszont az eltévedt Salamont keresi, ezt két ártatlan szobaleányával együtt megfojtatja s aztán haza megy Németországba. Salamon már csak neje holttestét találja, s a mint reá borul, egyszerre csak ki áll megint előtte? Ki más mint az örökös Eszter, a ki megint felajánlja neki szerelmét, s midőn Salamon azt feleli: „Nem kellesz, menj utadra“, még akkor sem mond le róla, s e szavakkal távozik:

A mint kívánod. Ám ha valaha
Más gondolat villanna meg agyadban,
Gondolj reám.

Szinte félni lehet, hogy Salamont még remeteségében is fölkereste s ajánlkozott neki a remete-élet egyhangúságának földerítésére. Ez azonban csak Eszter jelleméből levont következtetés, mert a dráma itt véget ér. Salamon következő magánbeszéde fejezi be, melyet egész terjedelmében bemutatok, hogy a szerző stíljéről és verseléséről példát nyujtsak.

«Nincsen vigasz számomra már a földön —
Hiába aunyi küzdés koronaért, —
Temetve trón, — gazdagság és öröm.
De ezt talán feledtem volna. Drága
Szerelmem, hol lelek vigasztalást,
Hogy téged elvesztélek? Bibor alkony,
Mely kigyullasztod a csillagokat.
Lelkemben is gyujts egy enyhe világot.
Feltarthatatlanul megy az idő,
Mindennek végét érzük, s pillanat lesz
Ember, ország, egész világnak léte,
És minden földi kéj és fájdalom
E röpke szókon mulik: volt, nincs, nem lesz.
Egy lehellet csak, a mi hátra van,
Egy szellőnek fuvalma elvisz mindent,
Egy szellőnek fuvalma meghoz mindent.
Igen, uj fény kél létre e kebelben,
Érzem, ott túl a csillagok honán,
Hol néked már örök tavasz virul,
Hol fény, ha kelt, többé el nem borul,
Hol minden jönak örök léte van,
Ott látjuk egymást újra, boldogan».

A darabnak röviden vázolt cselekvényéből, alakjainak feltüntetéséből és a közlött mutatványokból fogalmat lehet nyerni

az egésznek értékéről. Legfőbb baja Eszter alakja, mely az egész darabban végig vonul, mindenbe beleavatkozik, mindent elront, s hibásan megalkotott jellemével, indokolatlan cselekedeteivel minduntalan a gyermekesség színvonalára rántja le a komolyan gondolt cselekvényt, s az ismertetőt, akarata ellenére is, sokszor a parodisztikus hangra ragadja ismertetésében. Sokkal jobban tett volna a szerző, ha a darab történeti személyeire hagyja, hogy végezzék el maguk a dolgokat, mintsem közéjük küldje e képzeletéből született nőszemélyt, hogy elrontsa azt a drámát, melyet a történelem sokkal jobban megcsinált. Ámbár a jellemzés a többiekben is, Salamonban, Juditban, Lászlóban, a leggyengébb oldala a darabnak; önkényesen, a pillanat szeszélye szerint, lélektani igazság nélkül ide-oda rángatott fabábok valamennyien, s nem élő emberek, kik természetesen gondolkoznak és cselekszenek; pedig a történeti dráma írójának sem szabad elfelednie, hogy emberei, habár kacagányt viselnek és versekben beszélnek, azért mégis emberek és alá vannak vetve a lélektan törvényeinek. Azért a cselekvény is, melyet ily hihetetlen emberek visznek végbe, érdektelen, elfogadhatatlan és hatástalan. Pedig azt meg kell adni a szerzőnek, hogy drámai cselekményt, ha nem is tudott, de akart csinálni. Tudja, hogy a drámának lényege és ismertető vonása a folytonosan haladó és fejlődő cselekvény; nem fulasztja szók özönébe a tettét és ha jó drámai cselekvényt nem tudott is előállítani, legalább meglátszik művében az arra való törekvés. És azért a lélektani képtelenségek, jellemrajzi hibák, szakadozott és nagy szökésekben haladó cselekvény, a hibák és kezdetlegességek halmazán keresztül is ki-kicsillan néha a szerző tehetsége, melynek a bírálat szigorúbb hangja és hibáinak feltüntetése talán még hasznára válhatik.

A 2. számú pályaműnek hőse *Vid*, Salamon gonosz tanácsadója. Abban hasonlít az előbbihez, hogy Vidnek itt is van leánya, most már nem Eszter, hanem Ilma, a ki, mint a fentebbi Eszter, sokat alkalmatlankodik a cselekvényben, míg végre a döntő csata mezején, hol természetesen szintén jelen kell lennie, saját atyja nem ismervén reá vitézi öltözetében, irgalom nélkül leszúrja. De ez csak a darab legvégén történik; egész addig Ilma sokat tesz, különösen sokat beszél. Igen bőbeszédű, erős mellű és hoszszú lélekzetű hölgy. Szerelmét így vallja meg Petrudnak:

«Hát van-e oly idő, akár öröklét
Oly hosszú tér, oly végtelen,
Mely elválasztni tudna téled engem?
És hát a hajnalpir fénylő sugarát,
Midőn a nap lángkebliből kitor
S szerelmesét, a mennyholtot ölelni
Siet, van-e oly villámfergeteg,

Mely megállítaná? Nem Petrudom,
Szerlemem oh nem hervatag virág,
A nap hatalmas lángja ég szívemben,
Melyből szerlemem hajnalpirja kelt.

Mire Petrud így válaszol:

Ah úgy van, s égboltozat szívem,
Enyém vagy Ilma most örökre hát,
És esküszöm, a csillagboltozatról
Előbb szakad le remeke, a nap,
Mint elszakadj szívemről, én világom!...
Lásd, én szerlememet erős karokkal
És vérrel ázott hős győzelmi úton,
Melyen mirtusz s babér együtt terem,
Akarom fel az égi boltra tűzni,
Hol csillagok körítsék homlokát.

A hol már a gerliczék így turbékolnak, mily hangon ordíthatnak az oroszlánok! Vid, Salamon és a többiek az orkán zúgásával beszélnek, sötét felhőből mennydörögnek, villámokat sujtanak, megrázzák az ég oszlopait, megrendítik a poklokat, isteneknek érzik magukat, felgyújtják haragjokkal a világot, a napot, holdat, csillagokat úgy vagdalgják egymás fejéhez, mint a lapdát; az olvasó feje végre is elkábul, füle zúgni kezd, szédül és már-már összerogy, midőn szerencsére észreveszi, hogy mind ez az orkán, dörgés, leomló égboltozat nem más, mint a nagy dob üres puffogása. E folytonos kongás következtében a darab olvasása igen fárasztó, lehet mondani, siketítő. Elfelejtjük, hogy drámát olvasunk; mert a beszéd oly tenger sok, hogy a mi cselekvény volna, az teljesen elvész benne, s utoljára azt képzeljük, hogy meggyeszerzte híres toasztozók felköszöntéseit halljuk, a kik abban versenyeznek, ki tud többet és nagyobbat mondani. Valóban, ha e darabból kell a szerző tehetségére következtetni, azt kellene mondani, hogy drámairói tehetség nincs ugyan benne, de van toasztmondó tehetség.

E két darab közt kellett a bíráló-bizottságnak választania. Egyik sem üti meg a színszerűség mértékét, mindegyik csak nyelvét és verselését illetőleg érdemel némi méltánylást, de mint dráma nem áll jelen színműirodalmunk színvonalán, és ha egyiknek a másik fölött előnye van, az inkább a szerzőnek, a munkában fel-feltűnedező tehetségében, mint a munkában keresendő.

Ezeknek előrebocsátása után a bíráló-bizottság arra kéri a tekintetes Akadémiát, hogy a jutalmat az 1. sz. „A koronáért” című, „Sárból, napsugárból összegyúrva, tudásra törpe és nagyságra vak” jeligével ellátott pályaműnek méltóztassék kiadni.

Az igeidők használatához.

(Kivonat *Simonyi Zsigmond* l. t. novemb. 3-án tartott felolvasásából.)

Az igeidők használata a magyar nyelvtörténetnek egyik legérdekesebb tárgya. Hunfalvy Pál és Szarvas Gábor érdeme, hogy ez az érdekes kérdés nagyrészt már tisztázva van. Ebből a nagy érdemből mit sem von le az a körülmény, hogy némely részben tévedtek.

Ilyen tévedés volt, mikor azt remélték, hogy a régi nyelv szabatos időhasználatát a mai nyelv újra fölélesztheti. Igaz, hogy ezzel az elbeszélő stílus megbecsülhetetlen eszközt nyerne a történeti perspektíva szemléltetésére: mégis meg vagyok róla győződve, hogy stílusunknak ennyire mesterséges tökéletesítéséről örökre le kell mondanunk, még ha nem veszszük is számba azt az Arany János említette aesthetikai akadályt, mely a sok *vala* halmozódásában áll. A hol az újabb nyelvfejlődés annyira szakított a régi kategóriákkal, hogy részben egészen elejtette s más eszközökkel pótolta őket, ott lehetetlen a nyelvet régibb állapotára visszacsavarni. Így pl. gyakran szórendi finomsággal pótoljuk a régi igeidők finomságát s nem ritkán így különböztetjük meg az *ira* és *ir* *vala* árnyéklatokat, melyeket különben egyaránt az *irt* alakkal helyettesítünk. Például: A nádor *fölment* Bécsbe s előterjesztést tett a királynak. Ellenben: A nádor éppen *ment föl* Bécsbe, mikor hozzá jutott a rémhír. Régiesen az első mondatban *fölmene*, a másikban *fölmegy* *vala* kellene, s a szórendben talán nem volna különbség; holott ma, ha a *ment föl* helyett *fölment*-et mondunk, már nincs kifejezve az, a mit ki akartunk fejezni, hogy a cselekvés még folyt, hogy a nádor éppen útban volt, mikor a rémhír utólérte. Éppen oly kevéssé lehetséges ez esetben visszakényszeríteni a történeti fejlődést, mint mikor pl. Szarvas Gábor azt a nézetét fejezi ki (a M. Nyelvőrben), hogy a latin *nullus* kifejezésére föltámaszthatnánk a régi *seme*gy szót. Nem támaszthatnánk föl, mert nem is halt meg soha, csak átalakult ezzé: *egy* *sem* (a mint hogy a *sem* és *is* kötőszóknak ötszáz évvel ezelőtt általában más szórendje volt, mint mai napság) s ez az átalakulás bizonyítja, hogy az a *seme*gy soha sem volt egységes szó, minő a latin *nullus* vagy a német *kein*. Ha tehát a mai *egy* *sem* helyébe a régi *seme*gy-et rántanánk elő, ugyanoly joggal lehetne a rövidség kedvéért a *város*on *kívül* helyett régiesen azt mondani: a *város* *kívül* s ép úgy lehetne föléleszteni a nyelvtörténetnek sok más régiségét. De akkor nem cselekednénk a történeti fejlődés szellemében, mely amaz alakokat és szerkezeteket bizonyos okokból nem ismerte el életrevalóknak s más alakokkal és fordulatokkal pótolta.

De nem csak a gyakorlati nyelvművelés szempontjából tévedtek föntemlített érdemes tudósaink, hanem hibáztak egy-egy elméleti részletben is. Különösen egy igealak értéke megállapításában — nézetem szerint — csalóka látszat után indulnak s azért megtévedtek. Annyira csalóka volt a látszat, hogy ezzel az igealakkal, az *irand* alakkal, nem is foglalkoztak tüzetesen, hanem néhány példa idézése után azt hitték, hogy apodiktikus ítéletet mondhatnak felőle. Magam is csak a régi nyelvszokásnak huzamos megfigyelése után győződtem meg, hogy az *irand* értéke tágabbkörű volt s részben egészen elütő attól, a melyet ők tulajdonítottak ez alaknak.

Igaz, hogy gyakran — megállapodásukkal egyezőleg — jövőben befejezett cselekvést (jövőbeli előidejűséget) jelent az *irand* és fordítása a latin *futurum exactum*-nak, mint a következő példában: *Minekutánna imádkozandunk, megtérünk* hozzátok: *postquam adoraverimus, revertemur ad vos* (M.A. Bibl. I. 18).

Tovább megyek: még azt is megengedem, hogy az *irand* régi fordításainkban többnyire a latin 'futurum exactumot' fordítja s erre száma nélkül lehetne idézni a példát. De még ebből nem következik, hogy a magyar *irand* alak a *futurum exactum* értelmére szorítkozik; nem következik pedig azért, mert a latin úgynevezett 'futurum exactum' a *scripsero* alak, szintén nem szorítkozik a *futurum exactum* jelentésre, vagyis nemcsak a jövőbeli előidejűséget fejezi ki. Már a klasszikus latinságban is előkerül a *scripsero* a jövőbeli egyidejűség szerepében (a jövőben folyó cselekvést jelölve, Ramshorn: Gramm. § 193). Használata köre később mindinkább tágult s a középkori egyházi latinságban, melyből fordították nagyrészt a mi régi nyelvemlékeinket, már általában mellékmondati jövő időül szerepel, tekintet nélkül arra, hogy a két cselekvés közül melyik történik előbb vagy utóbb. A közép- és újkori grammatikusok csakis egy egyszerűen *futurum conjunctivum*-nak nevezettnek, sőt Verseggi attól int bennünket, ne így fordítsuk magyarra: *irni fogjon* (Anal. Inst. II. 373).

Nem csoda tehát, hogy az *irand* alaknak nyelvemlékeinkben sokszor csak látszólag van *futurum exactum* értéke s ha jobban szemügyre vesszük, kisé, hogy a jövőben egyidejűséget fejez ki, ép úgy, mint az a *scripsero* alak, a melyet fordítanak vele. Ilyen kétségtelen egyidejűséget látunk a sok közül a következő példákban: Kik azkoron szerzet fogadni *jövendnek*, csak szent léleknek mivelkedeti miatt vezettetnek: *qui tunc temporis ad suscipiendum ordinis habitum venerint, sola spiritus sancti operatione ducentur* (EhrC. 110). Valahova *menendesz*, megyek s valahol *lakoza*ndol, én es lako^{zom}: *quocunque per-*

rexeris, pergam; *ubi morata fueris*, et ego pariter morabor (BécsiC. Ruth 1: 16).

Még arra is akad példa, hogy a *scripsero* épen ellentéte a *futurum exactumnak*, vagyis nem előidejű, hanem utóidejű cselekvést jelöl a jövőben s ilyent jelent a fordításban megfelelő magyar *irand* is: Ma ez éjjel, *mielőtt* kakas szavát kétszer *adandja*, háromszor vagy megtagadandó engemet: tu hodie in nocte hac, *priusquam* bis gallus vocem dederit, ter me es negaturus (MünchC. Márk 14: 30).

Szarvas Gábort a látszat annyira megvesztegette, hogy ez egy időalagnál elmulasztotta, a mit mind a többi alaknál megtett, egybevetni a másnyelvű bibliafordításokat, olyan nyelvekét, melyeknek határozottan kidomborodó *futurum exactumuk* van. Ha megtette volna, látta volna, hogy a *scripsero*-t azok sem fordítják mindig *futurum exactummal*, abból az egyszerű okból, mert nem mindig előidejűséget jelent, hanem gyakran egyidejű, sőt utóbb történő cselekvést a főmondatéhoz képest. Ime egy példa: Ha csak tū atyátok fiait *üdvözlenditek*, mit tesztek többet...? (uo. Máté 5: 47): si *salutaveritis* fratres, vestros, quid amplius? Fr. si vous *faites* accueil. Ang. if ye *salute*. Ném. so ihr euch... freundlich *tut*. Gör. ἐν ἀσπάζεσθε...).

De még ha a latin *scripsero* s a neki megfelelő *irand* mindig befejezett cselekvést jelentenének is a jövőben: számba kell vennünk egy új körülményt is, t. i. hogy az *irand* alak régi fordításainkban sokszor nem is a *scripsero*-nak, hanem egészen más latin alakoknak felel meg. Így mindenekelőtt:

a) a latin *scribet* alaknak, mely a jövőben folyó cselekvést jelent: Ha *éneklend* a trombita a városban és a nép meg nem ijed? si *clanget* tuba in civitate, et populus non expavescet? (BécsiC. Ámos 3: 6.) stb.

b) Gyakran a latin *scribit*-nek felel meg az *irand* alak, tehát szintén egyidejűséget jelent, csakhogy kifejezi, hogy a cselekvés ezután történik, míg a latin eredeti pontatlanabb, színtelenebb kifejezést alkalmazott: Ki *jövend* én hozzám, nem éhezik, és ki *hiend* én belém, nem szomjuhozik örökké: qui *venit* ad me, non esuriet, et qui *credit* in me, non sitiet unquam (MünchC. János 6: 35).

c) Ugyanolyan tekintet alá esik a latin *scribat* megfelelése a következő példákban: Miként ha a pásztor *elragadand* oroszlánnak szájából két szárat, így ragadtatnak el Izrael fiai: quomodo si *eruat* pastor de ore leonis duo crura, sic eruent filii Israel (BécsiC. Ámos 3: 12). Mielőtt kakas kétszer szólal, háromszor tagadsz meg engemet: *priusquam* gallus *cantet* bis, ter me negabis (MünchC. 72).

d) Szintén folyó cselekvést jelöl a *scribens*-féle igenév, mely

a következő példában *irand* alakkal van fordítva: Ha ezt *tended*, égő üszegeket gyűtesz az ő fejire: hoc *faciens* carbones ignis congeres supra caput ejus (Komj. Sz. Pál. Róm. 12: 20).

e) Végre előkerül az *irand* alak mint a latin *scripturus* fordítása, tehát nemhogy befejezett cselekvést jelölne, hanem ennek egyenes ellentétét, a beálló cselekvést fejezi ki: Kicsoda *adand* jelt az futóknak? kicsoda *merészlend* Sándornak helyébe következni? annak felette, ha szinte Hellespontusig futva behatnának is, hajókat, melyeken általkeljenek, kicsoda *készítend*? Quem signum *daturum* fugientibus? quem *ausurum* Alexandro succedere? jam ut ad Hellespontum fuga penetrarint, classem qua transeant quem *praeparaturum*? (Forró: Curt. III. 5. cap. 56. l.).

De hiszen a latin alakok nélkül is akárhányszor megállapíthatjuk régi nyelvelméleinkből, hogy az *irand* alak egyidejűséget vagy utóidejűséget jelent, ha t. i. nincs kezünknl a latin eredeti vagy pedig nem fordított, hanem eredeti magyar szöveggel van dolgunk. A számtalan példa közül itt csak egyet-kettőt idézünk:

a) Egyidejűség: Ha oly helyen leendesz, holott az asztalra olvasnak, az olvasásra igyekezzél (VitkC. 47. így uo. 51). Imádj érettem és legyek részes imádságodba, ki ez könyvbe olvasandasz (WinklC. 111).

b) Utóidejűség: Azt higgyed én nekem, én tudom, kiket választandok (Ehr. C. 50). Ebbe hogy ez urunk Krisztusnak lelkét hozzánk veszjök, adatik nekünk az örök életnek záloga, de csak úgy [azzal a föltétellel], hogy malasztba ez velágból kimúlandonk (NádC. 16).

A mellékmondat egyidejűsége sokszor annyival is kétségtelenebb, mert a főmondatban befejezett cselekvésű igealak van, annak jelöl, hogy ha a mellékmondat cselekvése megtörténik, akkor ezzel együtt már a főmondaté is megtörtént, el van döntve. Pl. Ha ezt *mondandjuk*, bűnünk nincsen, mű magunkat csaltuk meg (Sylv. Ján. 1. lev. 1: 8). Ha *endik*, *elkárhozott*, mert nem eszik hűtből (Sylv. Róm. 14: 23).

Az említett észleletek nézetem szerint kétségtelenné teszik, hogy az *irand* alak nem futurum exactum, nem jelöl befejezett cselekvést a jövőben, hanem csak azt fejezi ki, hogy az illető cselekvés még csak ezentúl fog megtörténni. Tehát körülbelül egyértékű az *irni fog* alakkal, mint már Geleji Katona István egy sorba állítja őket, mikor azt mondja: „Az indicativusnak futurumi kétképen mondathatnak magyarul ki: *adándok* vagy *adni fogok*, *szereténdek* vagy *szeretni fogok*“ (Corp. Gram. 321).

És csakugyan: az *irand* alakot minden egyes esetben he-

lyettesíthetjük az *irni fog* alakkal. A kettő között első sorban csak korbeli különbség van: a mit ma az *irni fog* fejez ki, azt hajdanában az *irand* alakkal fejezték ki. Csakhogy ezt már codexeink korában bizonyos megszorítással használták: rendszerint csak idői, föltételező és relativ mondatokban éltek vele, de ebből, mint láttuk, nem következik, hogy befejezett cselekvést értettek volna rajta.

Ha már most azt látjuk, hogy az *irand* alak nem a jövőben befejezett, hanem általában csak az ezentúl történendő cselekvést jelöli: akkor nem fogunk többé csodálkozni az *irand* és *irandó* alakok közel rokonságán. A kettő közt voltaképen nincs is jelentésbeli különbség, csak az, hogy az egyik ige, a másik névszó (igenév) alakjában fejezi ki a történendő cselekvést: *irandok* = *irandó vagyok*, a kettő ép úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. *irok* és *író vagyok*, *járok* és *járó vagyok*.

Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században.

(Kivonat *Szentkláray Jenő* novemb. 9-én tartott előadásából).

Hazánk történetében egy egészen különálló fejezet illeti meg azt a területet, mely az ország szélső délkeletén a Tisza-Duna-Maros és Erdély közt fekszik s melyet köznéven Temesi Bánságnak vagyis helyesebben Délmagyarországnak szokás nevezni. Ezen a területen a múlt században nagymérvű telepítések mentek végbe, melyek felülmulnak Európában minden más telepítést. Szükség volt a telepítésekre, mert 1716-ban, a törökök kivonulása után, csak nagyon gyér lakosság maradt e területen s az is ráczokból és oláhságból állott. III. Károly király, de még inkább Mária Terézia külföldi németeket telepített a Bánságba, mely a visszahódítás után 1779-ig nem csatoltatott az anyahazához, hanem mint fegyverhatalommal szerzett tartomány osztrák törvények szerint egy provinciális igazgatóság által kormányoztatott és a bécsi főkormányshékek jurisdictiója alatt állott. 1716-tól 1779-ig az összes igazgatási iratok Bécsbe kerültek s most is az ottani államlevéltárakban őriztetnek, egy csekély részen kívül, mely néhány évvel ezelőtt Temesvárról a magyar országos levéltárba tétetett át. Szentklárayt a legutóbbi bécsi kutatásai meggyőzték arról, hogy egymaga az udvari kamarai levéltár nagyon gazdag kincsesbányája a multszázadi magyarországi telepítések adatainak. *Figyelmezteti az Akadémiát e nagybecsű levéltári anyagra és reményét fejezi ki, hogy lesz idő, midőn szakfőfaink előtt a levéltárak újabbkori történelmi anya-*

gának egy diplomatáriumba vagy adattárba egybegyűjtése és az enyészettől megmentése szintén szükségesnek fog mutatkozni. Mert e levéltárak immár porladozó, de irodalmilag még nem értékesített aktaiban rejtezik Délmagyarországnak egy nagyobb szabású újabbkori története, sőt Magyarország egyetemes és kulturtörténetének még néhány hiányzó, de igen tanulságos fejezete.

Értekezésében Mária Terézia telepítéseinek egy epizódjáról, a *délmagyarországi oláhság költöztetéséről* szól, a mi abban állott, hogy egyes oláh községeket a Maros mellől átköltöztettek a Béga mellé Nagy-Beckerek vidékére. E költöztetések részletei eddigelé még nem voltak ismeretesek. Mária Teréziának speciális politikai eszméje volt, hogy a Maros vidékéről az összes oláh községeket más vidékekre telepítse át. Azonban ezt a tervét csak részben vihette keresztül. De már ez a művelete is megérdemli, hogy a történetírás figyelmére méltassa és tudomásul vegye.

1764-ben, midőn Délmagyarországon a német telepítés javában folyt, panaszok merültek fel a temesvári tartományi administratiónál, különösen a marosmelléki oláh lakosság ellen, hogy szüntelen háborgatja a berendezendő német gyarmatokat s éjjeli barangolásaival és tolvajlásaival veszélyezteti a külföldi jövevények vagyonát, sőt életbiztonságát is. Mária Terézia egy 1765. évi júl. 14-én kelt rendelettel elvben kimondotta, hogy a délmagyarországi oláh községeket, melyek a német gyarmatosításnak útjában állnak, más vidékekre kell átköltöztetni: „weil ratio status militaris et politici erheischet, in denen rückwärts Temesvar situirten Districten, zwischen denen Flüssen Marosch, Theyss und Pega, deutsche Dorfschaften anzulegen“. Ezzel elejét akarta venni a vám-, só- és egyéb csempészetnek, a rablásoknak és tolvajságoknak, más részről pedig egy netán kitörendő török háború esetére biztosítani akarta a hadsereg számára az Arad, Szeged, Pétervárad és Temesvár közti vonalat.

A királynő szándékát leginkább a délmagyarországi kincstári puszták bérlőtársasága ellenezte, mely 300,000 holdnyi területet tartott árendában egészen potom árért. De a királynő kijelentette, hogy előtte a Temesi Bánság impopulációja a fő-cél s nem kíván tekintettel lenni a kincstár jövedelmére. Elszedgette lassanként az üres pusztákat a bérlőktől s némelyekre német gyarmatosokat telepített, másokat a marosi oláhok átköltöztetésére tartott fenn. A Bégán túli üres praediumok közül Klek és Torák vétetett el a bérlőktől költöző oláhok telepítésére s elrendeltetett, hogy a Maros mellől *Sefdin* és *Kisfalud*, Temesvár mellől *Szakálháza* és *Rékas* már az 1767. év folyamán a nevezett pusztákra átköltözzenek, mit hivatalos nyelven „Schiebung“-nak nevezték. A kivándorlásra utasított oláh köz-

ségeknek folyamodványt kellett aláírni, melyben magok kérték az áthelyeztetésüket. Háromszáz negyven oláh családnak költözése mintegy kétezernyi lélekszámmal, öt-hatszáz szekéren, ökrökkel, tehennel, juhnyájjal, nem közönséges látványosság lehetett. Az oláh költözőkődők Temesvározt pihentek meg, a honnan a kincstár szállíttatá őket tovább a Béga folyón hajókon. 1767. évi augusztusban értek Becskerek alá, hol három oláh falut népesítettek be: *Kleket, Kis- és Nagy-Torákot*.

De az oláhok mindjárt kezdetben rosszul érezték magokat új lakásaikon. Lehangolta őket a pusztító marhavész, mely jószágukat megdézsmálta, a salétromos kutak, a nedves légkör, földből vert házaiknak nyirkos falazata, az élelmezés hiánya. Minek következtében már az első években szökdösni kezdtek ismeretlen tájakra s a temesvári adminisztráció hasztalan köröztette őket. Mária Terézia enyhíteni akart a sorsukon; de időközben II. József szelleme tört magának utat a kormányzásban, ki az oláhság költöztetését nem helyeselte. A mellett óvatosságra intették a kormányt a bánsági nemzetiségi mozgalmak is, melyek az unió és a német telepítések miatt mind a görög-keleti vallású oláhokat, mind a velők szövetkezett szerbeket nagy izgatottságban tartották. Ez arra indította Mária Teréziát, hogy bánsági terveit, az oláhság átköltöztetésének folytatását mindaddig függőben hagyja, míg a viszonyok meg nem változnak. Azonban ez soha sem következett be. A Temesi Bánság 1779-ben visszacsatoltatván Magyarországhoz, a marosi és temesvidéki oláhság átköltöztetésének terve is minden időkre elejtetett s az oláhság magyar fennhatóság alá került. *A magyar vármegyék nem zaklatták többé őket, hanem csak azt kívánták, hogy szent István koronájának hű alattvalói legyenek.*

A szepesi jog.

(Kivonat Demkó Kálmán november 9-én tartott felolvasásából.)

A Szepesség régi idők óta egyike hazánk történelme legérdekesebb helyeinek. A mai Szepes vármegye területén hajdan nyolcz municipium volt. A tulajdonképeni Szepes vármegye (*nagy-megye*), a tíz lándzsások széke (1802-ig a *kismegye*); 1412-ig a XXIV szepesi város a „provincia saxonum de Scepus“, melyből az elzalogosítás után Lengyelországhoz tartozott 13, hazánknál megmaradt 11 és ez volt a XV. század végéig a *XI városi grófság*; — volt a három korona-uradalom; 2 szabad kir. város és a felső-magyarországi 7 bányaváros. Ezekből alakult ki a mai egységes Szepes vármegye. Az említett területek

mindenike külön joggal élt, de csak a szász provinciának voltak olyan jogai, melyeknek gyökerét külföldön kell keresnünk.

A törvényeket, melyek szerint a betelepült szászok telepítvényeiket kezdetben rendezték, magokkal hozták. Ezek később részint továbbra is megmaradtak, részint az országos joghoz módosultak, a közjogi állás szerint, melybe a települők itten jutottak; és a mely viszonyokra sem a behozott, sem az itt talált magánjog nem volt alkalmazható, azokra megfelelő törvényeket önállóan alkottak.

Hogy a szepesi szászok a tatárjárást megelőző időben az országos jogtól eltérő — saját jogaikkal éltek, ezt V. Istvánnak 1271-iki kiváltság-leveléből látjuk. Ennek alapján kimutatható, hogy a szász provincia kezdetből önálló municipium volt külön székhelylyel. A szászok magánjogi ügyeiket maguk intéztették, közjogilag alávoltak rendelve a szepesi várgrófnak úgy, mint a várak népei általában. Birtokaikat szerzett birtok gyanánt örök tulajdonul birták és ebből magyarázható meg: miért alakult át eredeti joguk.

Nincs közöttük rendi különbség, nincs meg sem a hűbéri, sem a jobbágyi viszony, mint volt elhagyott hazájokban és a nemesi birtokra nézve itten is; és így az erre vonatkozó törvényekre sincs szükségök.

Róbert Károlynak 1312-iki kiváltság-levelé részletesen megállapítja a szepesi jog területét. Összesen 39 községre terjedt az ki. A szepesi jognak mostan két régi kézírata ismert — ezeket bemutatta az értekező —, ez egyik a löcsei, a XV. század második —, a másik a szepes-szombati, a XV. század első feléből. Ezen utóbbi kiváló érdekel bír, mert a jogkönyvön kívül benne van Zsigmondnak 1433. Szt-Katalin napján Baselben kiadott oklevele, német fordításban, melynek alapján ki lehet igazítani Róbert Károlynak fentebb említett, eddig hiányosan közölt oklevelét. Még nagyobb érdeket ad a kéziratnak az, hogy benne Magyarországnak 1457-ig terjedő krónikája van — német nyelven — részben egykorú írótól. Ez krónikáinknak egyik legrégebb, eddig ismeretlen kézírata, mely a kiadást méltán megérdemelné.

A jogkönyv kéziratának egymással és az említett krónikával egybevetéséből kitűnik, hogy a Zipser Willküht eredetileg 1370-ben szerkesztették mai tartalmával.

A jogkönyv eredetileg 93 pontot tartalmazott. Tárgy szerint: Családi és örökösödési ügyekre, a birtokjogra a személy és a vagyonbiztosságra, a közigazgatásra és törvénykezésre, az iparra és kereskedelemre vonatkozó törvényeket.

Országos jogunkból megismerkedtek a szászok a Gewette helyett elfogadott bírságiummal, a magyar nemesekkel kölcsö-

nősségi viszonyba léptek az egymás területén elkövetett bűntények büntetésére nézve. A szabad örök birtokolás elvére alapítva a nőnek állása a családban és joga a vagyonhoz több tekintetben országos jogunk szerint alakult át. De a családi és örökösödési jog legnagyobb részben behozott és a Sachsen-spiegelből van átvéve, mint eredeti jogforrásból. Így a szász nő önállóan soha sem kezdhet pert, hanem érte mindig férje vagy gondnoka — Vormund, Vorsprech — áll törvényt. A szülő mindig felelős kiskorú vagy vele osztatlanul élő gyermekeinek tetteiért. A hitbérré vonatkozólag is azonos a szepesi jog a szász joggal. Az özvegyen maradt nőnek, az édes és a féltestvéreknek, a felfelé és a lefelé menő rokonsági ízeknek örökösödése is a szász jogéival azonos elveken alapszik. Így a második házasságra lépő szülőnek osztozása a gyermekekkel stb.

A szepesi jognak és a szász tükörnek az adósság behajtására, zálogolásra, a tulajdon és a házi béke oltalmára meg a párbajra vonatkozó intézkedései annyira egyeznek, hogy a szepesi jognak alapforrásául csakis a szász tükröt vehetjük fel.

Vannak aztán az ismertetett jogkönyvben olyan önálló fejlődésű törvények, melyek ép úgy eltérnek országos jogunktól, mint a szász tükörtől. Ezeknek önálló fejlődését a szepesi szász birtoknak különleges jogi természetéből magyarázhatjuk meg. Az örök birtokon, a mint . . . helye a nemi örökösödésnek, úgy a gyámságban sem lehet helye az agnatus és cognatus rokonság közötti különbségnek. A nagykorúsításnál szintén nincs különbség a fiú és a leány között. Ilyenek az árvák vagyonának eladására, az árvák jogainak, az életben maradt szülők új házasságra lépése esetében, elévülésére vonatkozó pontok.

Az összehasonlítottakon kívül vannak még a törvénykönyvben büntető határozatok, a közigazgatásra, törvénykezésre, ipari és kereskedelmi ügyekre vonatkozó pontok, melyek mind épen olyan jelentősek a jogfejlődésre, mint az ismertettek.

A selmeczi, budai és az erdélyi szász particularis jogoknak a szepesi joggal összehasonlítása mutatja, hogy a Németország különböző vidékeiről különböző időben bejött telepítvényeseknek a helyi viszonyoktól nem függő, királyi privilegiumok által nem szabályozott magánjogi viszonyokra vonatkozó törvényeik közös jogforrásuk alapján egészen megegyeznek egymással. A magyar országos jognak hatása azonban az egyes csoportok életére más és másféle, a szerint, a minő közjogi helyzetbe kerültek a betelepülők.

A particularis jogfejlődést illetőleg a szepesit illeti az elsőség; mert még a selmeczinek mind a 40 pontja behozott; a budai jog részint németországi városoktól van átvéve, részint privilegiumok alapján keletkezett; az erdélyi szászoknál a német-

országi birtokjogi viszonyok megmaradván egészben, megmaradtak az azokra vonatkozó törvények is: csak a szepesi jogban találunk egészen önállóan itthon keletkezett particularis törvényeket. E szerint leginkább a szepesi jog alapján mutatható ki, hogy hogyan keletkeztek itthon is külön jogok oly jogelvek és jognézetek szerint, melyek az itteni városlakosoknak jogi öntudatában gyökereztek.

A jogkölcsonzésre vonatkozólag is találunk érdekes példát a löcsei codexben, mely mutatja, hogyan és mikor vették alkalmazásba Lőcsén kiegészítőül a szász-tükröt és a magdeburgi jogot, melyek a XV. században a 13 szepesi városban már általános használatban voltak. Bemutatta a 13 szepesi városban alkalmazásban volt, a canonjogból, a szász- és a svábtükrökből, a codex justinianeusból összegyűjtött kölcsönözött törvények gyűjteményét, melyeket Apelles Boldizsár, szepes-váraljai jegyző betűrendbe szedve 1628-ban írt össze. Szerző véleménye szerint egyetlen particularis jogokkal élt területeknek sincsen a kölcsönözött jogokat saját viszonyaikhoz alkalmazottan kiválogatott és rendszerbe szedett hasonló gyűjteménye. Ennek értékét emeli még az is, hogy egyes törvények mellett idézi a régi jogtudósok véleményeit is.

Particularis jogaink fejlődési menetének részletes megállapítása érdekesen tüntethetné fel az egyes korok társadalmi, erkölcsi viszonyait. A particularis jogoknak egymásközt, országos jogunkkal, a németországi jogforrásokkal és ugyanottani particularis jogokkal részletes összehasonlítása alapján legbiztosabban lehetne megállapítani az egyes betelepült német csoportok származásának helyét, úgyszintén azon közjogi állást, melyben telepítvényeseink éltek, mielőtt ismert királyi kiváltság-leveleiket nyerték.

Harmadik lappföldi utamról.

(Kivonat *Halász Ignác* l. t. novemb. 23-án tartott jelentéséből).

Az értekező beszámol harmadik lappföldi tanulmányútjáról, melyet a Magyar Tudományos Akadémia segélyezésével tett meg. Mostani utazásának kettős célja volt: részint a megelőző utazások alatt gyűjtött nyelvészeti anyagban mutatkozó hiányok pótlása, részint pedig új, különösen a még eddig teljesen ismeretlen közép svéd-lapp nyelvterületnek átkutatása.

Lappokkal először Tromsöbe utaztában a hajón találkozott, kiknek ott időzése alatt alkalmá nyílt az Ofoten fjordi dialektus sajátosságának rövid áttekintésére. Tromsöben harmadfél napot

töltött, hogy a nyári időben ott tartózkodó karesuandói lappoktól öt év előtt gyűjtött szókincsét még egyszer átnézzze. E városban azonkívül Qvigstad K. J., az ottani tanítóképzőnek igazgatója rendelkezésére bocsátott egy a szemináriumában tartózkodó lappot, a kivel egy délibb finnmarki nyelvjárás fontosabb hangtani jelenségeit vette át. Ugyancsak Qvigstad több érdekes lapp irodalmi terméket is ajándékozott, melyekhez igen nehezen lehet hozzáférni. Mindezekből egy-egy példányt a M. T. Akadémia könyvtára részére is átadott. Ezek közül különösen érdekesek a mi ponyvairodalmi kiadásunkhoz hasonlító, képekkel díszített lapocskák, melyek egy-egy kis vallásos áhitatra serkentő történetkét tartalmaznak és egy egyházi zsoltárkönyv, melyet egy Bakke András nevű lapp vándorprédikátor a saját költségén nyomtatott ki. A kiadás úgy történt, hogy mikor az első iv ki volt nyomtatva, bejárta vele a lappok kunyhóit, elénekelte a benne lévő zsoltárokat és csekély árért eladogatta. Mihelyt annyi pénze volt együtt, hogy a következő iv nyomtatása kitelt belőle, visszatért Tromsöbe s aztán a kinyomtatott folytatásokkal újra kezdte vándorútját.

Tromsöből délnek fordult és két napig Bodöben tartózkodott, a hol véletlenül egy Folden fjordból való lappal találkozott. Ennek segítségével egy napig az ott divatozó nyelvjárást tanulmányozta, mely a hét év előtt kutatott Lule lappmarkival egyezik meg. Bodöből Norvégia belsejébe indult és Rognanban állapodott meg, mely a több mint hatvan kilométer hosszú Salt-dalen völgynek a középpontja. E völgyben több, a svédországi Pite lappmark arjepluogi egyház kerületéből való lappcsalád él, kik rénszarvas nyájuk elpusztulása következtében hurczolkodtak ide és most csekély földműveléssel, napszámmal és halászattal keresik meg kenyerőket. Miután innen még a svéd határra, egy a Sulitelma hegycsoportozat aljában levő bányába tett kirándulást és ott néhány napig a Lule lappmark qikkjokki nyelvjárást tanulmányozta, visszatért Rognanba, a melynek közelében egy lappcsalád lakott. Ennek a körében vizsgálta majdnem négy hétig az arjepluogi dialektus sajátosságait. Ez a család szokatlan terjedelemben és frissességben őrizte meg a mult idők hagyományait, mondáit és számos olyan dolgot is, a miről más vidékeken már semmit sem tudtak. Főmestere Nils Anteresnek, az öreg lappnak a leánya, Elsa Britta, egy nyomorék púpos, lábatlan teremtes volt, a ki szellemileg rendkívül ki volt fejlődve. Irni mintalapok után magától tanult meg s olvasni is társai tanították. Igen élénk emlékező tehetsége és ügyes elbeszélő képessége is volt. A szövegek összegyűjtésében különben az egész család közreműködött. Előbb mindig elmondatta az egyes meséket, a nélkül, hogy leírta volna. Ilyenkor egyes helyeknél vagy a leány

atyja vagy az anyja, később pedig hétszámra ott időző nagy-nénje szólt közbe és hol helyreigazítottak, hol pótoltak valamit. Csak miután a családi tanácson keresztül ment, vetette papírra az egyes elbeszéléseket.

A Rognanban tanulmányozott arjepluogi egyházkerület nyelve, szókincsét tekintve, közel áll a szokásos svéd-lapp könyvnyelvhez, melyet az arjepluogi lappoknak már nem nagy fáradságukba kerül megérteni. A lapp nyelvjárásoknak egymástól való nagy eltérése mellett e közelállást azonban úgy kell értenünk, hogy azért a könyvnyelvtől jóval nagyobb különbségek választják el, mint pl. a mi göcseji dialektusunkat az irodalmi nyelvtől. Hogy milyen fontos nyelvészeti szempontból még a könyvnyelvhez ily közel álló dialektus tanulmányozása is, arról leginkább itt végzett kutatásai tanúskodnak. Az arjepluogi dialektus egyes hangtani sajátosságai, mint pl. az *a* tőhangzónak *i*-re, az *o* tőhangzónak *u*-ra változása, fontos adatokat szolgáltatnak a lapp és finn nyelv közti viszony tisztázásához. Különben e dialektus több tekintetben átmeneti nyelvjárás az éjszaki lappságból a délibe. Itt még megvan ugyan a mássalhangzó-gyengülés törvénye teljes rendszerességében, mint az éjszaki nyelvterületeken, de megvan egyszersmind a magánhangzóknek említett változása, mely a déli lappságnak is egyik jellemző sajátossága. Magában a mássalhangzó-gyengülés jelenségében is észrevehető már itt a bomlás folyamata, mely annál nagyobb lesz, minél inkább haladunk dél felé.

Eddigi utazásai közt, a gyűjtés mennyiségét és minőségét tekintve, egyik sem volt olyan eredményes, mint a mostani. A lappok közt a régi pogány korra emlékeztető hagyományok ma már kivesző félben vannak és nagy területeken teljesen ki is veszttek. Rognanban azonban olyan helyre került, a hol a régi hagyományokból még igen sokat megőriztek, habár a legtöbbet itt sem egészen eredeti tisztaságában és teljességében. Az itt följegyzett szövegek igen változatos tárgyúak. Meglehetősen számmal találhatók köztük olyan népmesék, melyek egyszerű átvétel útján kerültek a svéd vagy norvég mesevilágból a lappokhoz és ezek csak annyiban érdekesek, hogy mikép olvasztotta bele a lapp nép saját gondolatvilágába. Még a *stallu* és *jēhtanes* óriásszerű alakokról szólók nagyrésze is az idegen hatás alatt keletkezett. Valószínűleg skandináv eredetűek az őrdőgről szóló elbeszélések is.

Eredeti lapp fölfogásra vallanak a tartalmuknál fogva rendkívül érdekes mondák, melyeknek egy része a lappok mythikus világába nyúlik vissza. Őseredetűek az egyes állatok, mint a farkas, a ló, a csuka, a kígyó teremtetése, a rénszarvasra, a kutyára s egyes más állatok eredetére vonatkozók. Vannak mondáik a holdban ülő emberre, az ősz idején világító holdra vonatkozólag. A régi medve-kultusznak is több nyoma maradt.

Néhány elbeszélés a régi pogány vallás táltosairól, az úgynevezett *noide*-kről szól, kiknek némelyikéről, mint *Anna Vollā*-ról egész mondaör maradt fenn. A régi lappok pogány isteneinek neve közül csak a mennydörgés istenét, Ačēk-ét tartotta fenn egy elbeszélés. Számos mesét jegyzett fel azonkívül a lappok mythosi világának, babonás felfogásának több apróbb lényeiről, mint a *kinē*-kről, kik az emberek iránt barátságos, föld alatt élő lények; az *ēhpēr*-ről, melyek kisdud korukban megölt gyermekeknek kísértetei; a *raukā*-kről, melyek vízbefült embereknek följáró szellemei.

Gyűjteményének értékes részét teszik a babonák, és különösen a betegségek gyógyítására vonatkozók. A legtöbb betegséget eredeti módon kuruzsolják. Legáltalánosabb gyógyító szer náluk a tapló, melyet a fájdalmas helyeken meggyújtanak. Ha fejük fáj, békát szorongatnak a kezökben; fogfájás ellen vagy szeggel szúrnak bele a fájós foghúsba vagy rénszarvas ideget pörkölnek meg s törnek össze s ezt rágják a fájós foggal. Nehezen szülő asszonynak megszáritott és összetört kígyóbőrt adnak be. A ki egész testén beteg, azt mindenféle babonás szertartások között szedett három kővel készült fürdővel vagy Szent Iván-napkor gyűjtött nyirfalevelekkel gyógyítják stb.

Közmondást a lappok nem igen ismernek és ilyent először Rognanban sikerült följegyeznie. Gyűjteményében tizennégy darab van és csak egyetlen egy találós mese, melynek értelmét azonban már maguk a lappok sem tudták megmagyarázni. Káromkodást szintén nem igen ismernek s a mi van, az is igen ártatlan természetű. Legnagyobb cáromkodásuk a következő: *kur'titat, tē kalhka pära oivē koutat* = „*kur'titat*, szakadjon a fejed ketté!”

Dalokat csak az utolsó napokban tudott tőlük kapni és ezeknek legnagyobb része régiebb korból való. Ez annál fontosabb, mert a lappok ma már többnyire improvizálják a legtöbbszor értelmetlen, rhytmustalan dalaikat. Összesen tizenöt verset birt gyűjteni. Ezek között van két szerelmes vers, egy legénynek leánykérő dala és a leány felelete, továbbá „egy fiatal leánynak bánatdala“, „egy fiatal leánynak örömdala“. Legérdekesebbek s úgy látszik a legrégiebbek az egyes állatokról szóló versek, mint *pūhcū vullē* (rénszarvas dala), *rēpē vullē* (róka dala, két kis verses elbeszélés), *pēr'tna vullē* (medve dala). Azon kívül igen régieknek látszanak a következők is: *peivē vullē* (napnak dala), *jāmikij vullē* (halottak dala), *hējūn vullē* (szegénynek a dala).

Rognanban való tartózkodásának száznál jóval több mese, monda, elbeszélés, babona, közmondás, cáromkodó formula és tizenöt vers volt az eredménye.

Saltdalenből délibb vidékre utazott a Svédország Jemtland

tartományában élő legdélibb lappokhoz, a kiket a Skaltstugu hegységben sátraikban keresett föl s miután velük néhány napot a hét év előtt gyűjtött nyelvtani anyag átnézésével töltött, hazafelé indult és augusztus huszadikára ért haza Magyarországba.

Széchenyi István összes művei.

(Kivonat *Zichy Antal* tt. novemb. 23-án tartott felolvasásából.)

Zichy Antal t. tag gr. Széchenyi István összes műveiről írt tanulmányából olvas fel részleteket. Miután a nagyobb munkákról (Hitel, Világ, Stádium), már a multkor értekezett,¹ most feladata nehezebb, halátlanabb részére tér, ú. m. Széchenyinek Kossuth ellen intézett támadásaira, melyeket ugyan igazolnia is kellene, a mennyiben az események nem igazolták volna. Óriások harcza volt az, míg a körülöttük jobbra és balra csoportosulók, szinte törpéknek tűnnek fel. Vagy rövidlátók voltak, kik nem látták az oly tisztán és világosan megjósolt események bekövetkezését; vagy gyengék voltak, kik nem merték kitenni magokat, hogy azokat megakadályozni segítsenek. Deák alakja ki-magasodik, mint a kit értelmi felsőbbsege, jelleme s nagy tekintélye egyedül képesített volna arra a szerepre, melynek elvállalására őt Széchenyi annyiszor, de mindig sikertelenül szólított: egy középpárt megalakítására. Jó nyomon jártak Eötvösök is, a magyar centralisták; de szerencsétlenségök az volt, hogy sem Széchenyit, sem Deákot, sem Kossuthot elméleteik részére megnyerni nem tudták. S azért merőben készületlenül érték bennünket a nagy események. Reánk szakadt az európai forradalom s elsodort mindent, a mi útjában állott. Széchenyi váltig küzdött évek hosszú során át, egész erejével s ereje megszakadtáig küzdött a catastropha ellen, melyet megátolni élete feladatának tekintette. Megátolni nem bírván, felkiáltott: „Füstbe ment életem“.

A *Kelet népet* értekező egybefoglalva tárgyalja a *Politikai program* című töredékkel, mely közvetlen a forradalom előestéjén jelent meg s nem volt egyéb, mint amannak folytatása, illetőleg erősebb ismételése. Ismeretes mondása: „a magyar haza soha sem volt híjával derék, sőt kitűnő férfiaknak; de egy nemében a hazafiaknak mindig szűkölködött, olyakéban t. i., kik tartózkodás nélkül szemére lobbantják a nemzetnek az igaz szót“. Fájdalom, ezzel egy általános emberi gyarlóság, a szolgálalkú-

¹ A f. év. jún. 1. tart. osztályülésben.

ségre való nagy hajlandóság felett szellőzteti a leplet, mely nem csak nálunk, hanem minden országban egyaránt undorító alakban mutatkozik; legyen az úr egy fejedelem, legyen a felséges nép. Bajos elhatározni, a zsarnokság melyik faja utálatosabb.

Végül egy keretbe foglalja értekező Széchenyi hatalmas szellemének két utolsó fellobbanását: a német nyelven írt *Blick*-et és a posthumus *Önismertet*-et. Előadja az előbbi munka, az annak idején úgynevezett sárgakönyv keletkezésének történetét. Egybeállítja többek közt azokat a szemenszedett epithetonokat, melyekkel Magyarország akkori sanyargatóját, Bach ministert megtisztelte. Rendes czíme, melynek gúnyos ismétlését egy fordulatnál sem felejtí el: Excellenz, Baron, Minister und Favorit! Aztán sorban jönnek: Parvenu, Tartuffe, Paravent, Chameleon, Hazug, Szívtelen, Gyalázatos, vak és részeg (lelkileg, a mit nehezebb felismerni). Torlaszhős, pirulni nem tudó, Szemtelen, Bankócsináló, Impostor, Gensdarm, Lucifer, Mephisto stb. Valóban, a Lear király derék Kent grófjára kell gondolnunk, ki a nyomorúlt Oswaldra szórt csúfszavait azzal végzi, hogy mindjárt el is fogja döngetni, ha mindazon czimeiből csak egyet is el mer tagadni. Az *Önismertet* épen nem tekinthető, miként kiadója (Török János) állítja, a *Blick* folytatásának, vagy épen magyar kiadásának. Nem is sorolhatjuk e könyvet általában a politikai munkák közé, mert egy-két vonatkozás, csipős megjegyzés vagy kitérés még nem teszi azzá. Czimének megfelelőleg, a bölcselmi — illetőleg tartalma nagyobb részénél fogva, a neveléstani irodalom körébe tartozik. Értekező néhány évvel ezelőtt „gr. Széchenyi István mint paedagog“ czím alatt egy értekezést koczkáztatott egy iskolai szaklapban, s úgy hiszi, helyes nyomon járt. Örömmel vehetjük tudomásul, hogy a nagy gondolkodó e téren is az úttörők közé tartozik. Miket a tehetségek harmonikus kifejtéséről, miket az egészség ápolásáról, a testi erő és ügyességnek a hervasztó száraz tudákosság ellenében érvényesítéséről mondott, átment azóta az iskolába, az életbe.

Értekező zárszava: „A M. T. Akadémia kegyeletes kötelességének ismeri s immár napi rendre is fogja tűzni dicső alapítója összes műveinek lehető teljes kiadását; nem tartottam tehát időszerűtlennek ez általános ismertetést, szemlelképen, mintegy előrebocsátani“.

A Nyelvtud. Közlemények XXII. kötete.

(Bemutatta Budenz József rt. a novemb. 23-iki ülésen.)

E kötet három utolsó füzeté most jelenik meg. Főtar-
talma: 1. Halász Ignác 1889-ben tartott székfoglalója „A
svédországi lapp nyelvjárások“-ról. Ez értekezés jobbadán azon
anyagkészség alapján készült, melyet a szerző lappországi utazásai
között gyűjtött (s eddig 4 füzetben közzé is tett, Svédlapp-
nyelv I—IV, szövegek és szótárak). A Svédországban dívó lapp-
nyelv roppant sok vidéki változataiban kimutatja a szorosabb
egyetartozásokat, a melyek egyes jellemző hangalakú saját-
ságokban nyilvánulnak. Így a szerző a sok svéd-lapp dialektusra
hármaz osztályt alkalmaz: északi-, közép- és déli lapp nyelvet
különböztetvén meg. A főkritérium pedig, mely szerint e föl-
osztást intézi, a mássalhangzó-gyengülés törvénye, mely északon
(csatlakozva a finnmarki lapp nyelvhez) még teljes hatályban
lép föl, a közép-lappban már fogyatkozott s délen szinte egé-
szben megszűnt. E mellett azonban egyéb sajátos hangváltozá-
sok is számbajönnek (pl. a déli nyelvben az eredetibb *d*-ből vált
r, mely a szónak hangképét igen érezhetően megváltoztatja.
Jellemzésében azonban szerző az alaktani és szókincsbeli saját-
ságokra is tekintettel van, vagyis több oldalról határolja meg
az egybetartozó nyelvterületeket. — 2. Kúnos Ignác dol-
gozata: *Kis-ázsiai török nyelv*, a II. füzetben megjelent Brussa-
Ajdin vidéki nyelvmutatványok (népdalok) folytatásául. „*Láz-
dalok*“; azután Brussa-vidéki *Szólások* (165), jórészt közmon-
dások; végre *Szójegyzék*, Ajdin-vidéki tájszókkal. E közlemé-
nyek, népköltészeti becsők mellett, egyszersmind a kis-ázsiai
török nyelvnek a közönséges osmánlitól való, ha nem is roppant
nagy, de részleteiben érdekes eltéréséről adnak fogalmat. —
3. Budenz József: *Jurák-szamojéd szójegyzék*. Ez magában
foglalja a) azon szokat, melyeket Budenz 1882-ben a Buda-
pesten megfordult szamojédektől, főleg az öreg Kanyikov-tól
jegyzett föl és a melyek jó része egyszersmind az ugyanakkor
följegyzett nyelvmutatványokban is (I. II. füzet) előfordul. b)
Regulynak az Uralon följegyzett szógyűjteménye az 1844.
évből. Mindkét rendbeli szó a jegyzékben, eredetők megjelö-
lésével, cikkekkel vannak egyesítve s hozzá vannak adva még
Castrén jurák-szamojéd jegyzékéből a megfelelő szóalakok.
Regulynak és Castrénnek följegyzései közel ugyanazon időből
valók (40-es évek) s érdekes észrevenni, mennyire összevág-
nak, némi hangalakú eltérés mellett, ezen egymástól merőben függet-
len anyaggyűjtések. Csakhogy Reguly, a ki szamojéd-gyűjtését
csak nagyon rövid idő alatt, mintegy futólag eszközölte s kü-

lőnben szamojéd nyelvtanulmányba tüzetesen bele sem bocsátkozott, jóval kevesebb adatot nyújt: de mégis van köztük, valamint a Kanyikov-félék közt is olyan, mely Castrénnál nincs meg — azaz merőben új adatok.

Nekrologok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

IX.

Ballagi Mór.

(1815—1891.)

Ballagi Mór zemplénmegyei Inóczon született 1815-ben. Ifjúsága roppant nyomorban tölt el, melynek részletes leírását adta fia, Ballagi Aladár, a Protestáns Naptár 1879. évi folyamában.

Húsz éves volt, mikor Surányban, mint instructor, életében először került tisztességes társaságba. Ott a plébánostól latin és görög könyveket s e nyelvek tanulásához némi utasítást nyervén, másfél esztendő múlva levelet irt Tarczy Lajos pápai tanárhoz, hogy vegye föl a philosophiára. Levelének megírása nagy munkájába került, mert orosz faluban születvén, aztán magyar vidékre szakadva, nem ismert mást, mint a páriák jargonját, melylyel megértetni is alig tudta magát, bár eszméi hamar fölillantak. Ehhez járult, hogy véletlenül Verseghynek avult grammatikája jutott a kezébe, s ő abból sajátította el nyelvtanunk elemeit.

A derék Tarczy lett első bátorítója pályája nehéz útain. Pápán, a fölvételi vizsgán kitűnően megállván helyét, a diákok sorába állott, s a philosophiai cursust elvégezte. Pápáról Pestre jött, hol a Hasznos Mulatságokban és a Pesther Tageblattban irodalmi zsongéit mutatta be. Aztán beiratkozott az egyetemhez kapcsolt mérnöki intézetbe, s azzal tartá fenn magát, hogy társainak magánúton leczkéket adott az előadásokból. Azon korbeli latin jegyzetei (Trigonometria plana; geometria etc.) ma is megvannak: pakoló papirosra irt jegyzetek, melyben a körök krajczár szélén, a vonalak egészen szabad kézzel húzvák. Szorgalma azonban hiábavaló volt. A technikának a Tacitus „sordida plebséből” való legelső hallgatója oklevelet nem nyerhetett.

„Nagy a világ,” s annyi pénzzel, mennyi épen elegendő volt az útra, Párisba ment a mérnöki tudományok tanulására. A nyomor ott is megtalálta, s a Rue Pagevin egy szurtos padlásszobája sokat beszélhetne egy szegény ifjú keserves küzdelmeiről.

Az alatt ide haza az 1840-ki országgyűlésen a zsidók emancipációja kerülvén szőnyegre, „legjobbjaink“, köztük első sorban Eötvös, fölkeresték őt, ki már akkor több magyar s német pesti lapnak állandó levelezője volt, hogy hitsorsosai körében mozgalmat indítson meg az ügy érdekében. E felhívás eredménye *A zsidókról* című röpirata, melyet Vajda Péter adott ki. A kis munkához csatolt „zsidó szózat a magyar néphez“, lázas lelkesedéssel irt vezércikk, mely a szabadságjogok kapcsolatoságát kimutatván, a nemzet szabadelvű törekvései szigorú következményének tünteti föl, nem a türelmet, hanem az emancipatiót. S a szerzőnek akkori egész egyéniségét látjuk honfitársaihoz intézett eme szavaiban: „csak gondolná magát a keresztény valaha egy mivelt zsidó helyzetébe, ki Magyarországon született. . . Vegyétek szívre, hogy nincs irgalmatlanabb, szívszakasztóbb, mint szerető szívvel másnak szörnyűségére lenni.“

Párisból hazatérve, ugyancsak 1840-ben magyarra fordította *Mózes öt könyvét* s *Józsuát*, mellé vetve az eredeti héber szöveget is. Toldy Ferencz szerint, „az ifjúi erő és tűz erényei és hibáival teljes mű ez, mely minden lapjain, a sietés nyomai mellett, a betűt és hangot híven követve, bibliai irodalmunkban eladdig utól nem ért szépséggel adja Mózes, és csak Józsuaiban érezteti a fárasztó munka lankadását.“

Akkoriban már a nyelvhasználat tekintetében is élesen ketté vált a két nagy párt, az aulicus (maradó) és a liberális (haladó). Amazok az orthológok, ezek a neológok. Ballagi, életviszonyainál fogva, nem lehetett más, mint neológ. Mózes öt könyve a Kazinczy iskolája nyelvén van írva, s számos új szava közül nevezetes a tőle a genesisbeli *ách* és *acháth*-ra készített *fivér* és *nővér*, melyek egyikét Eötvös egyik regénye címéül választván, irodalmi fenmaradását örökre biztosította.

Lugossy bírálata nagy elismeréssel szólt a Hexateuch fordításáról, minek eredménye, hogy a 25 éves ifjút, a magyar tudós társaságba „levelező tagnak ajánlja philosophiai tárgyú értekezései, a zsidókról irt munkájának, és az ó testamentomnak magyarosítása, de a kor fejlődésének is tekintetéből“ Zsoldos Ignác, Tarczy, Péczely, Szontagh G., Eötvös József, Vásárhelyi, Vállas, Jerney, Schedel; „erősen ajánlja a zsidó ó-testamentom magyar fordítóját“ Stettner György, Jankovich Miklós, Kossovich Károly, Bugát Pál, Luczenbacher és Vörösmarty.

1840. szept. 5-én a Magyar Tudós Társaság levelező tagjául választja. Akadémiai rendes taggá 1858-ban lett, s 1890. szept. 5-én, mint fél század óta tagját üdvözölte őt az Akadémia küldöttsége. Még abban az évben, mikor levelező taggá választották, megtartotta székfoglalóját, mely *Nyelvészeti nyomozások* czim alatt önállóan is megjelent. Ehhez járult a követ-

kező évben Kossuth Pesti Hirlapjában elmondott azon nézetének elősegítője gyanánt, hogy a magyarosítást kisdédóvók állításával kell megkezdeni, három kiadást ért *Ungarischer Unterricht in der Kleinkinder Schule* és *Jisrael könyörgései*, czímű munkája. 1842-ben jelenik meg először, azóta hat kiadást ért németek számára szánt *Magyar grammatikája*; majd 1845-ben szintén németajkúak használatára, kritikai jegyzetekkel ellátott *Magyar olvasókönyve*, valamint *Költészeti kézikönyve*.

Élte eseményei ekkoriban rohamosan fejlődtek. Rajongó lelkesedéssel látott a magyarosodás ügyére rendkívül fontos magyar-zsidó képezde fölállításának megvalósításához. Legelőbb Széchenyivel közlé tervét, a ki 200 forinttal nyitotta meg az aláírást. Ő maga röpiratokkal, de különösen a Kossuth Pesti Hirlapjában izgatott az ügy mellett. Aztán a pesti hitközséghez fordult, mely azonban, a tőle méltán várt ezrek helyett 140 váltóforintot szavazott meg.

Légvárai összeomlottak, legszebb, leghőbb tervei, óhajtaisai semmivé lettek, s az nap, melyen egy „Protocolls-Extract“ tudatta vele a szűkkeblű határozatot: szilárdul elhatározta, hogy végkép odahagyja azt a felekezetet, melynek akkori, százados elnyomatás-szülte alantjáró gondolkodása és kasztszerű elzárkózottsága az ő messzevágó eszméit nem tudta megérteni, s legkevésbé sem akarta követni. Kiment Tübingába: oda vonzotta lelkét Németország legszabadabb elvű theologiai facultásának hírneve. Ewald, a kitűnő hebraeista, Bauer, a merész kritikus, Beck és Landerer a tanárai; azok avatják bölcsészettudorrrá, s azok révén csatlakozik a protestantismushoz, 1843 május 28-án. Ugyanott kezdődik benső barátsága Székács Józseffel, kivel együtt lefordítja az eredetiből az egész Uj-szövetséget, melyből azonban csak mutatóványok jelentek meg, ép úgy mint a teljes biblia fordításából, melyet a Magyarországi Prot. Egylet megbízásából, egyedül kezdett meg. A nagy mű egészen elkészült, de az Egylet az előfizetők csekély száma miatt nem adhatta ki. Mikor aztán 1886-ban a British and Foreign Bible Society felhívta a magyar exegetákat a Károli-biblia revideálására, Ballagi, mint a központi felülbíráló bizottság tagja készséggel bocsátotta rendelkezésre gondosan átnézett kéziratát.

1844-ben a sarvasi ev. főgymnasium hívta meg tanárául, hol minden képzelhető tárgy tanításával elhalmozva, a mellett még néhány éven át az igazgatói teendőket is vitte. Mind a mellett ott is mindig fenn tudta magát tartani az eszmék kristálytisztaságkörében, mert nem tudott élni eszményképek cultusa nélkül. A sarvasi tót köznép megmagyarosítását tűzte célul maga elé, a miért is a lánglelkű Vajda Péterrel, fölváltva tartották az első magyar szónoklatokat az ottani nagy-templom-

ban. S ugyanez években a két protestáns felekezet uniója ügyét mozdítja elő irodalmi téren, Török és Székács lapjában, valamint egyházi közgyűléseken.

Szarvason érte őt 1848, a mikor is báró Eötvös cultus-minister által pesti egyetemi tanárnak kijelöltetvén, szarvasi tanárságáról leköszönt. Azonban október elején kitör a szabadságharcz, s az egyetemi új tanszékek felállítása, az ujonnan kinevezett tanárok beiktatásával együtt elmaradt.

Ballagi, mint a szarvasi nemzetőrök kapitánya, a Maros vonalára s a Délvidékre vezeti csapatát, majd mint békésmegyei tábori hírnök vesz részt szabadságharcunkban. Ekkor tartotta a szarvasi honvédegyületben egyik leglelkesebb beszédét, mely külön füzethen magyarúl és tótul is megjelent. Bizalmat akart önteni a népbe a nemzeti ügy iránt; „midőn — úgymond — a zsarnokságnak a néptől izolált serege egy szabadságáért vívó nemzet seregével áll szemközt: a zsarnokság percziglen győzhet, de míg a nép él és szabad akar lenni, a szabadság ügye veszve nem lehet; mert a hány ház annyi vár, a hány lélek annyi harcoss, a hány házi eszköz annyi fegyver.“

Ballagi márczius 23-ika óta hadi fogalmazó, ápril 2-ikától fogva honvédszázadosi ranggal Görgey mellett tábornoki fogalmazó, utóbb hadelnöki titkár; végre Aulich mellett működött hasonló minőségben. Görgey és a hadügyi kormány proclamatióinak legnagyobb részét ő fogalmazta.

Világos után, hol jelen volt, családostól nehéz viszonyok közé sodortatott. A cs. k. kormány tanári állásától elmozdította s Szarvasra internálta. Ekkor a megélhetés gondjaitól sarkalva, megtakarított csekély pénzével Kondoroson földet bérelt, mely vállalata anyagi jóllétének alapját vetette meg. Csak nagy sokára, 1851. aug. 22-én engedte meg Placskó esperes és Kubinyi Ágoston közbenjárására Geringer báró cs. k. helytartósági ideigl. főnök, hogy a békési esperesség által újból tanárrá választassék, s e hivatalát el is foglalta. Időközben Kecskemétre hívták meg az ott felállított ref. theologia tanárául, honnét 1855-ben Pestre jött a keleti nyelvek, a szentírás-magyarázat és dogmatika tanszékére. A pesti prot. theologiai akadémiát Török Pál és ő alapították meg; az unio alapján állott ezen intézet nem jöhetett volna létre, ha Ballagi a három legfontosabb tárgyat az első évben teljesen díjtalanul nem tanította volna.

„Mintha még most is hallanánk — írja egy tanítványa — páratlan érdekes, lelkesítő, a tudomány mélységeiben és a legtisztább eszmék magasságaiban járó, gondolatokban s eszméletekben gazdag, szép előadásait. Hogyan nyert életet, eleveniséget minden eszme és mily rengeteg anyagot adott, mekkora látkört tárt fel tanítványainak! Előadásainak ereje és értéke

azonban nem abban állott, hogy kész positiv tanokat vésett volna hallgatói lelkébe, hanem abban, hogy tájékoztatást nyújtott a tudomány birodalmában, s aztán felkelteni igyekezett az öntevékenységet.

Tanári működésében vezérelvét végző tanítványainak pár szóval szokta volt tudtúl adni: „remélem — úgymond — kalauzoltam önöket annyira, hogy most már megkezdhetik a tanulást.” Így fejezte ki azt a meggyőződését, hogy önmunkásságra kell serkenteni az ifjút, hogy a maga erején tudjon kutatni s találni. Volt oka rá: saját életpályája egy megtestesült: védbeszéd az „önsegély” mellett.

Szótárírói munkássága 1843-ban kezdődik. Akkor adta ki első ízben *magyar-német és német-magyar zseb-szótárát*. Ez több kiadást ért; 1846-ban hozzájárult *A magyar és német nyelv kiegészítő szótára*; 1851-ben pedig *A legújabb magyar szavak*, pótléklül minden eddig megjelent szótárhoz.

Nagy szótárát, úgynevezett „teljes” *magyar-német s német-magyar szótárát* 1851-ben adta ki először, s attól fogva 40 éven át szótárára nézve nála — nulla dies sine linea. Szótárainak valamennyi kiadása egy-egy új dolgozat, mert mindenikét maga a szerző, idegen munkaerő igénybevétele nélkül írta; az anyagot részint a mindennapi életből közvetlenül, részint az irodalomból meríté, melyre nagy segédeszköze 20.000 kötetre rúgó encyclopaedicus jellegű magán-könyvtára. Scaliger, epigrammájában, a szótáríró munkáját a gályarabéhoz hasonlítá. Mennyivel súlyosabb, egyéb, megállapodottabb nyelvek kincseinek gyűjtőienél Ballagi feladata, kinek egy heves forrongásban s mindenestől átalakuló-félben lévő nyelv anyagát kell regisztrálnia. Szótárai ehhez képest nyelvünk fejlődésének különböző stadiumait tüntetik föl, fény- és árnyoldalaikkal egyetemben, a mennyiben mindenik a megjelenése korában divott szókészletet egész teljességében törekedett földolgozni. Ebbeli fáradozásait a nemzet ismerte el, a leghamisíthatatlanabb módon nyilvánítva bizalmát a szerző iránt; a szentírás kivételével alig van könyv, mely annyi példányban lenne elterjedve nálunk, mint Ballagi szótára.

Egyéb gyűjteményei: *Magyar példabeszédek* és közmondások gyűjteménye, mely két kötetben, első ízben 1850-ben látott napvilágot; *A magyar nyelv teljes szótára*, 1866—73-ig jelent meg szintén két kötetben, melyet a Magyar Tud. Akadémia a Marczibányi-díjjal jutalmazott, 1867-ben szintén az Akadémia koszorúzta meg szótárait a Fekesházy jutalommal, mert a legkiválóbbaknak találta azon művek közt, melyek „a magyar nyelv és irodalomnak a hazabeli nem magyarajkú népek közötti ismeretetését és terjesztését tűzték ki feladatokul.” 1887-ben adta ki az Akadémia, a német-magyar és magyar-német *Kereskedelmi Szó-*

tárt, két kötetben, melyet György Aladárral együtt készített. Ő írta magyar nyelven a legelső *héber nyelvtant*, mely 1856-ban Prágában jelent meg, második kiadása, Goldziher Ignác átfordításában Pesten, 1872-ben.

Ballagi, bár a nyelvújítás híve, e téren sem dogmatikus, e téren is független úgy egyes tudósok, mint a tömeg tekintélyétől. Mikor a nyelvújítás már Bugát Szócsintanáig ér: ő az első, ki szótára első nagyobb alakú kiadásában főlemeli szavát azon „újítási vágy ellen, mely erőnek erejével el akarja velünk hitetni, hogy nyelvünk ma szintúgy mint ezelőtt harmincz évvel, véghetetlen szegény, s hogy a derűre-borúra faragott új szók gazdaggyá teszik.“ Majd 1857. júl. 6-dikán a Magyar Tud. Akadémiában tartott *Nyelvújítás és nyelvrontás* című értekezésében pontosan kipécézte a határvonalat, a meddig az újítás jogosult és a melyen túl a nyelvrontás kezdődik. Abban az értekezésében a később fellépett orthologia alaptételei már feltalálhatók. Ő a nyelv fejlődését nem a szakma szűk köréből, hanem a nemzeti léttel szerves kapcsolatban — vagyis igazi modern philologiai szempontból, tekinti. Ez eszmekörben „a neologia a nemzeti szellemnek forradalmi ténye, s ez fejti meg, honnan nyerte azt a teremtő őserőt és az intuitionnak azt a biztosságát, mely mindannak sajátja, mit a nép egyetemleg alkot. Ha már a neologia forradalom, e szóval jelezve van a neológiának úgy jogcíme, mint jogosultságának határa: a parancsoló szükség elmúltával a törvényes rend helyreállítandó. A restauratio ép oly szükségszerű, mint annak idején a forradalom volt; mert mindenben a mi társadalmi, a törvényt félrevető önkény, ha ideiglenesen érvényre jut is, de állandó, a társadalmi léttel ellenkező természeténél fogva nem lehet.“ Ő tehát, mint a neológok vezére abban a küzdelemben, melyet ezek a Nyelvőr és iskolája ellen folytattak, a következő álláspontra helyezkedik: „A tudománynak kétségen kívül jogában áll. illetőleg kötelessége, hogy a nyelvet, melyet közéletben, iskolában és irodalomban használnak, a korabeli nézetek szempontjából új meg új vizsgálat alá vegye, annak további fejlődését irányozza, újításait ellenőrizze. De nem áll jogában, tehetsége sincs rá, hogy a múltat szabályozza, hogy helytelennek, korcsnak nyilvánítsa, mit a nagy közönség emberöltőkön át egyiránt használt, és ezzel hallgatólag kijelentette, hogy szellemi sajátjának tekinti.“

Ily alapon állnak Ballaginak időről időre tartott akadémiai polemikus értekezései: *Brassai és a nyelvújítás* (1876), *Nyelvünk újabb fejlődése* (1881), *A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr* (1884), *Szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola* (1890).

Hatására nézve a felhozottak közt az utolsó volt leg-

nagyobb, melyben kikelt az ellen, hogy az orthologia kánonait már a tankönyvekbe is bevitték. Mutasson nekem valaki — úgy mond — akár a múltban, akár a jelenben széles e világon még egy országot, hol a fiatalságot anyanyelve helyes használatára úgy tanítják, hogy kezébe adják a nemzeti irodalom remekeit, mint a magyar styl mintaképeit, s egyidejűleg tanítják olyan nyelvtanra, melynek szabályai szerint azok a remekművek rakva vannak hibásan képzett szókkal, kerülendő barbarismusokkal, s általában egész nyelvezetők alapjában hibás. Sőt — s ez az abderitaságnak igazi netovábbja — maga a grammatika írója is oly nyelvvel él, melyet munkája szabályai helytelennek, hibásnak bélyegeznek.“

Ballagi e művének a magyar remekírók tankönyvi kritizálására vonatkozó álláspontját, a középiskolai érettségi vizsgákhoz kiküldött kormányképviselőknek és ministeri biztosoknak értekezlete azon mód a magáévá tette, s ahhoz képest határozott.

A philologia mellett Ballagi élte javát a protestáns egyháznak, s főleg a prot. egyházi irodalomnak szentelte. Mindjárt Pestre jöve telekor megindítja a „*Protestáns Naptárat*“. Ez igénytelen naptárral szólaltatta ő meg az 1848 óta lethargiában sínylő protestáns irodalmat, melynek aléltságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy egy kalendárium körül csoportosúlnak legkiválóbb prot. íróink; munkatársai: Arany János, Tompa, Jókai, Obernyik, Gönczy, Szilágyi, Gyulai, Török Pál, Székács, Dobos, Révész Imre, Szász Károly, Fabó s az egyház egyéb coryphaeusai.

E vállalatához, melyet 1855-től 1873-ig szerkesztett, járult 1858-ban a Révész Imrével és Fabóval együtt megindított *Protestáns theologiai könyvtár*“, 1858-ban pedig a „*Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*“. Ennek szerkesztését azzal a nyilatkozattal kezdte, hogy lapja „nem egy pártnak közlönye és nem egy theologiai nézet képviselője“, s fennen hirdetvén „a szabad gondolat méltóságát“, tért nyit a legkülönbözőbb véleménynek és felfogásnak, mert „minden becsületes küzdelem és jó szándékú vita az igazsághoz egy lépéssel közelebb visz“, és „csak ott lehet igazi, nem színlelt kegyesség, hol semmiféle kényszer a hívek vallási nyilatkozatát nem korlátozza.“ Ő tehát a maga részéről „a meggyőződésnek ha személyes nézeteinkkel még annyira ellenkeznék is, tiszteletben tartását megszeghetetlen erkölcsi törvénynek nézi.“ Hogy ez elvek nem pusztá szavak, arról bizonyosságot tehet a Prot. Egyh. és Isk. Lap 31 évfolyama, melyet életírója, Radácsi György, „a hazai protestantismus élő lelkiismeretének“ nevezett, s melyben több ízben adott ki ön-maga és az általa képviselt irány ellen támadó cikkeket.

„Ballagi — így olvasuk egyik életrajzában — a vallási tudományoknak lapja által egészen új, nálunk eddig ismeretlen

lendületet adott. A magas eszmék e munkás bajnoka, széles tudományosságával, fáradhatlanságával és a jobb erők buzdításával egyszerre belevonta a magyar protestantismust a nyugati eszmeharczba. Lassanként egy kis, bátor, ifjú sereg alakult az öreg vezér körül, ki a theológiának oly tiszteletet tudott szerezni, hogy áldott emlékezetű Eötvösünk az összes magyar tudományosság felvirágzására nézve annyit várt az életerős prot. theológiának az egyetemre vitelétől, hogy e tervéhez tárczáját szándékozott kötni. Ballagi e lapjában is mind végig, határozottan körvonalazott szabadelvű nézeteket vallott, s kemény vitákat vívott az orthodoxokkal. Mind elejétől fogva a prot. unió elveit hirdette, s a mellett sokat foglalkozott a gyakorlati kérdésekkel, minők a domestika, a papi özvegy-árva segélyező egyletek, a takarékmagtárak, az apró egyházak affiliatiója, a misszióügy, az egyházkerületek szervezése stb.

A Prot. Egyh. és Iskolai Lap országos politikai fontosságra emelkedett az 1859-iki „K. k. A. h. Patent“ kiadásakor, midőn t. i. a protestáns ügy a magyar nemzeti ügygyel mintegy azonosult. A rendőrség lépten-nyomon elkobozza, magát a szerkesztőt megzaklatja minden módon. Mert Ballagi nem elégedett meg azzal, hogy a mint csak a censor vörös plajbásza miatt tehetette, a sorok közt protestált az egyházi önkormányzat elkobzása ellen, hanem még a háztetőkről is hirdetve igaz ügyünket, tolmácsolta azt a külföld előtt is, mely a bécsi sajtó útján, viszonyainkról eladdig csak torzképeket ismert. Két füzetre menő műve: *„Die Protestantenfrage in Ungarn und die Politik Oesterreichs. Von einem ungarischen Protestanten“* álnév alatt, Hamburgban, 1860 elején jelent meg; a „Blick“ mellett ez a legvehemensőbb támadás Ausztriának nemcsak pátensügyi, hanem az egész Bach-korszakon át folytatott politikájával szemben. „E röpirat — úgy mond egyik életírója — úgy mutatja fel Ballagit, mint a ki tökéletesen ismeri egyházunk történelmét, jogfejlődését, s kitűnő exegetája alaptörvényeinknek és nyitott szemmel, éles tekintettel látja Ausztria politikáját s annak rendkívüli gyengeségeit. A mű egyszersmind kitűnő korrajza az 50-es évek viszonyainak és hű kifejezése annak a hazafiúi elkeseredett hangulatnak, melyet a Bach-rendszer legjobbjainknál támasztott. Nagy merészség és elszántság volt e mű közrebocsátása abban az időben, mikor a kézmárki gyűlés emberei már fogságban voltak, és Pest legelőkelőbb protestánsai vizsgálat alá vetve.“

A röpirat szerzősége iránt Prottmann és Worafka gyanúja tüstént reá esett, s ettől fogva különböző czímek alatt irányúl ellene a hivatalos üldözés: házmozgásokkal, közcsendháborítás miatti idézésekkel, lapja rendőri lefoglalásával, sőt személyes letartóztatásával zaklatják.

Ezzel egyidejűleg vesz részt az országos prot. árvaház megalkotásában, melynek éveken át elnöke, alelnöke, igazgató-választmányi tagja volt, s lapja révén évenként százakra menő összegeket gyűjtött részére. Az intézet különösen szívéhez volt nőve azért, mert egy rég összeomlott kedvencz eszméjének, a prot. uniónak ez az egyetlen, utolsó repraesentánsa.

A „nehéz évek“ elmúltával Ballagit a Hajdúkerület, Bács-megye stb. díszpolgárává választja, s ugyanakkor egyszerre két helyről, Letenyéről és Ó-Moroviczáról szólítják föl, hogy vállalja el a kerület országgyűlési képviselését, s az utóbbi helyen 1861 márcz. 26-án egyhangúlag kikiáltják képviselőnek. Az országgyűlésen, mint a határozati párt híve, tevékeny részt vett; de ezzel vége is szakadt tényleges politikai szereplésének. 1865-ben Ó-Moroviczán, 69-ben Dárdán, 71-ben Siklóson és Csákváron, 72-ben Gesztesen, 75-ben Seps-Sz.-Györgyön, 84-ben Marosvásárhelyt volt képviselőjelölt, de mindenütt vereség éri. Tisztán politikai művei, programbeszédei stb. közül nevezetesebb 1869-ben közzétett röpirata *A baloldal ez idő szerinti feladatáról*, mely két kiadást ért.

Politikai szereplésénél sokkal fontosabb azzal egyidejűleg nagyobb arányokat öltött egyházi irodalmi munkássága. 1861-ben megindítja a *Házi Kincstár* című családi lapot, mely a belmissió és a prot. öntudatnak a nagy közönség körében való emelésére szolgált négy éven át. Majd ugyan e célra törekszik a szintén az ő szerkesztésében megindult, rövid életű *Család Lapja*.

1862-ben kezdi meg Ballagi Mór, a rationalismus elveit hirdető dogmatikai és egyházpolitikai polemiáit egyfelől a prot. orthodoxok, másfelől a Religió köré csoportosult párt ellen. A polemiák sorát megkezdi a „*Tájékozás a theologia mezején*“. Visszonzásul Filó Lajosnak *A Feltámadás és Spiritualismus* című műve, mint a halottaiból feltámadt scholastica legújabb termékére. E rövid időn két kiadást ért munkát egy szakavatott író, Kenessey Béla ekkép jellemzi: „Ballagi itt a legnemesebb vitaközlőnek mutatta magát, a ki mindig elvi magaslaton marad, nem személyeskedik soha, mert tudja, hogy a gorombaság rossz takarója a tudománybeli szegénységnek. Filónál is nem az bántja, hogy a feltámadásra ilyen vagy olyan egyéni meggyőződést fejez ki, hanem az, hogy protestáns létére csálhatatlanságot követel nézeteinek s eretnekíteni merészeli, ki nem az ő hitében él.“

1863-ban adja ki *A biblia* című munkáját, Tholuck után, mindenütt átszöve reflexiókkal s a magyar bibliafordításokról szóló tanulmányával. E könyv közzétételére a Tájékozás kiadása bírta; azért mutatta be a magyar közönségnek Tholuckot, hogy ezen orthodox theologus művében tüntethesse fel, mennyi enged-

ményre kényszeríti a modern világ szellemi áramlata még a confessiókhoz erősen ragaszkodó theologust is.

1864-ben jelenik meg a *Renaniana*: Renan Ernő „Jézus életének” bírálata, melyben a tudományos kritika föltétlen jogsútságát hirdeti, mert — tárgyat nézve — „az emberiség, a mi szépét és magasztost létesített, nem azoknak köszönheti, kik igazhívó voltukban az évezredekkel ezelőtt szabott hagyásoknak föltétlen magasztalói voltak, hanem mindig olyanoknak, kik az igazságot keresve, az ember isteni rendeltetését a tudomány előhaladt eszméivel összhangzatba, a vallást az étellel szorosabb kapcsolatba hozni törekedtek.”

1865-ben adja ki *Biblia-tanulmányok* című két kötetes művét, mely leginkább a Kanon kérdésével, a Pentateuch eredetével és a Profetizmussal foglalkozik. Az egész munkának az a rendeltetése, hogy az ó-héber társadalom megismertetésével helyezze igaz világításba a biblia tartalmát.

1866- és 67-ben midőn az országgyűlés kétségeskedik, vajon napirendre tűzze-e a már jóformán kész vallásügyi törvényjavaslatot: Ballagi a javaslat ellenzői, illetőleg azok organumai, t. i. az Idők tanúja és a Religió ellenében vezércikk-sorozatot indít meg lapjában. És hogy polemiája szélesebb körben is ismeretessé váljék, külön kötetet ad ki *A protestantismus harcza az ultramontanizmus ellen* cím alatt. Ebben tárgyalta vitáit önmaga ekkép jellemzi: „az ultramontanizmus ez alkalommal nyilvánított tanai tárgyalásában magasabb álláspontra és azon színvonalra kívántunk emelkedni, hol felekezetünk közvetlen érdekein túl a hazai igények közös köre kezdődik.”

1868-ban *A népiskolai törvényjavaslatról* nyilatkozik egy füzetben. A javaslatban a szabadság és a rend eszméjét koordinálva látja, a mennyiben az, míg egyfelől egyesek és testületek részére iskolanyitási és fentartási legtágabb szabadságot biztosít, másfelől e szabadságot a rend, a közérdek, és a sikeres oktatás tekintetéből, föltételekhez köti. Egyszersmind védelmezi a községi iskolákat. „A vallásügyet — úgymond — ne féltsék a községi közös iskolák intézményétől, föltéve, hogy a vallásnak iskolán kívüli rendes tanításáról gondoskodnak.” A neveléstani irodalom terén egyébként legkiválóbb alkotása az az Intő szózat, melyet a Prot. Naptár első évfolyamában fiához intézett, s melyről azt olvassuk, hogy az „mint irodalmi termék szépségre és emelkedett hangulatára nézve élenken emlékeztet az Imitatio Christi-re vagy Kölcssey Parainesisére”.

1869-ben „útnak indítja egy ismeretlen, lakatlan pusztaságra, melyet magyar protestáns theologiai irodalomnak neveznek” *Protestáns tudományos szemle* című theologiai és bölcsészeti folyóiratát. Lapja irányát ő jelöli ki azzal, hogy a theologia

is csak abban az esetben válik tudománynyá, ha — miként a modern természettudományok és a történelem — tényekből indul ki. „Különösen pedig két dolog az, a mit e részben tényképen állapított meg a jelenkor tudományos kutatása. Egy az, hogy a mi minden emberrel közös, az nem lehet pusztán külsőleg ráragadt átmeneti vagy éppen pathologikus állapota az embernek; hanem annak az ember lényegében kell gyökereznie, s abból kell erednie. A másik, hogy szorosan megkülönbözteti a vallást, mint szellemi szükségletet, az ennek kifejezésére alakult nézetek és symbolumoktól, valamint az ezekről szóló tudománytól, a theológiától.“

Ily értelemben tart előadást 1870-ben a *Tudomány fejlődése hajdan és most* cím alatt. Majd 1871-ben ugyanoly alapon tartja *Megnyitó beszédét* a Magyarországi Protestáns Egylet alakuló gyűlésén. E nagy hatású beszédének quintessentiája abban a feleletben lelhető meg, melyet arra a kérdésre ad: mit is akar ez az egylet? „egyházat, — úgymond — mely nem tantételek, hanem emberiségi nemes célok egységén alapulva, a lelkiismereti szabadságot óvja, nem pedig hóhérolja.“

A Protestáns Egylet halva született vállalkozás volt: kezeményezői abban a balvéleményben voltak, hogy már a köz tudatban is helyet foglalt, mi régóta élt az ő lelkükben. A 70-es évek derekán mind erősebb már az európai közszellem újabb áramlata, mely elsodorta nemcsak azt az Egyletet, hanem már a szabadelvűségnek a prot. egyházban Ballagítól képviselt azon egész rendszerét is kikezdé, mely szerint „a protestantismus irányt, elvet képvisel, de nem doctrinát, s épen az által lépett Krisztus Úrunk nyomdokiba, hogy a lelki élet szabad terén semmi külsőségnek, semmiféle örök időkre megállapított törvénynek, érvényt nem tulajdonít, hanem minquent a benső érzületre, az egyén autonom önelhatározására alapít.“

Midőn aztán az efféle eszmékkel ellentétes áramlat egyre növekedik: 1877-ben Ballagi lemond theologiai tanári állásáról, úgyszintén egyszer s mindenkorra nyugdíjáról is azon egyházkerületi ref. tanári nyugdíjintézet javára, melyet ő alapított. 23 évi theol. tanári fáradozásainak jutalma egy babérkoszorú volt, melyet „hálás tanítványai“ nyújtottak át részére, s az a jótékony célra szánt „Ballagi-alapítvány“, melyet növendékei hoztak össze.

Az egyházi téren mind a mellett továbbra is tevékeny részt vesz, csak tanokat nem hirdet többé. Mint zsinati képviselő, mint a magyarországi ref. egyetemes konvent tagja, valamint a dunamelléki ref. egyházkerület, a pesti egyházmegye és a pesti egyház tanácsbirája a zöld asztalnál, valláserkölcsi felolvasásokon, a Prot. Irodalmi Társaság megalakításánál, szorgalmasan istápolja az egyház közérdekeit. 1881-ben az ev. ref.

zsinaton keresztülviszi, hogy a tanító hivatalból legyen tagja a presbyteriumnak, mely törvény az első eredményesebb lépés az egyház szolgálatában álló tanítók állásának emelésére. Ugyanazon debreczeni zsinaton megéri, hogy a ref. közalap (domestica), melynek érdekében annyit vitázott, ténynyé válik, s Ragályi után ő adja a második ezer forintot kedvencz eszméje megvalósítására.

Mint Budapest-főváros közigazgatási, tanügyi és törvényhatósági bizottsági tagja, meleg érdeklődéssel csüggött a főváros népiskoláin, a magyarosodás eme mintatelepein, s mint jó ideig fizetéstelen fővárosi árvaszéki ülnök, az árvák ügyét mozditá elő. Hasonlóan nagy érdeklődéssel vitte a budapesti VI. kerületi állami tanítónőképezde igazgató-tanácsának alelnöki tisztét.

Tevékenysége nemcsak polgári kötelességei teljesítésében, de irodalmi téren sem ismert szünetet. Még 1872-ben megjelent: *Az ujszövetségi iratok keletkezése*, valamint *Mesa, Moab királyának diadaloszlopa* című munkáihoz járult 1879-ben akadémiai *Emlékbeszéde Székács József fölött*, szintűgy 1882-ben *Révész Imre fölött* tartott emlékbeszédéhez ugyanabban az évben akadémiai értekezése *Baronyai Decsi János és Kisviczay Péter közmondásairól*. Élte végső éveiben lapjának szerkesztése, példabeszédeinek ujonnan sajtó alá készítése, szótárainak javíttatása, a Nyelvőrrel folytatott polemiái, a biblia revideálása stb. stb. foglalják el nap nap mellett reggel 6-tól esti 10-ig.

Élet-eleme lévén a munka, bár mint tanár nyugalomba vonult, pihenni még sem tudott. Csupán lelkének derült harmoniaja maradt továbbra is tükörsíma, felületét nem zavarván egyetlen hullámfodor. Az emberiség iránti optimismusát mind végig meg tudta őrizni, ámbár tenger ok változtathatta volna meg e nézetében.

1891. máj. 21-én ágynak ejté a betegség, mely szept. 1-sején kioltotta életét. Ravatalánál régi jó barátja Szász Károly püspök, sírjánál kedves tanítványa Kenessey Béla theol. tanár tartottak emlékbeszédet. „Az ember, a tudós és hívő, — úgymond Szász Károly — a munkás, a fáradhatatlan, a jó és szerető ember, az *egész ember* — volt a mi szeretetünk, becsülé sünk, osztatlan tiszteletünk, sokszor bámulatunk tárgya: s ez a mi nagy veszteségünk — mely elnémítana engem, ha negyven évi szoros barátság s annak e koporsó felett feltámadó emlékei nem tennék is hebegővé nyelvemet, mikor mindezt elvesztettem, elvesztettük. Elvesztettük? — nem; az ő élete befejezett könyv, teljes tele írva; lapjain eszmék, érzés, tudás, szeretet igéi: s nem esett rajtok egy mocsok sem; be van fejezve, mintha csak egy művész keze alkotta, rendezte volna. Örökségül hagyta e bámulatosan tartalmas könyvet, egész élete munkáját, örökségül önmagát, övéinek, a hazának, az egyháznak, a társadalomnak, örökségül mindnyájunknak.“

Folyóiratok szemléje.

1. A «BUDAPESTI SZEMLE» novemberi füzetének tartalma: Imre József: *Az ifjúság testi nevelése az iskolában* című tanulmányából az első közleményt adja. A középiskola ellen újabban sok vád merült fel. Egyfelől keveslik azon ismeretek összegét, melylyel a tanulók a magasabb intézetekbe átlépnek; másfelől úgy találják, hogy a középiskola általános elme- és jellem-fejlesztő hatása csekély. Ezekhez járul az a vád is, hogy az iskola helytelen szervezete, rosszul kitűzött céljai, túlságos követelései által megrontja a tanulók egészségét. Századok óta tart a szellem kizárólagos művelése, a test rendszeres elhanyagolása. Szerző nemzeti érdeknek tartja, hogy értelmileg jól képzett, de testileg is jól fejlődött legyen az ifjúság, mikor az iskolából kikerül; hogy ne csak elméjére és talán szívére, de karjaira is számíthasson. Az iskolának hygiénikus intézménynyé kell átalakulni. Az iskolának feladata legyen, hogy a nemzet ifjúságát egészséges emberekké nevelje. Meg kell tehát változtatni azt, a mi most is benne van a programmban, de rosszul: a testi nevelés eszközét, a testgyakorlást. Olyan testi gyakorlatokra van szükség, melyek általánosan erősítő hatásúak: úgynevezett hygiénikus gyakorlatokra. De ez nem elég. Szükséges továbbá az izomzatnak és a mozgató idegzetnek specialis kiképzése, az izmok használatában való gyakorlás. Nagyjelentőségű a gyermekek egészségére nézve a tüdő gymnastikája. Szerző ezután a gymnastikai gyakorlatoknak hasznát ismerteti. — Pisztory Mór: *Az aranyvaluta behozatala Németországon* című tanulmányát befejezi. Ebben az aranyvaluta elleni áramlatot Németországon ismerteti. — Huszár Imre: *Egy francia követség keleten* (1728—1741.) tanulmányát befejezi. Ebben az oroszokkal viselt háborúról szól, melyben a törökök Bendernél nagy vereséget szenvedtek. Ennek daczára Törökország csaknem érintetlenül fejezte be a hadjáratot. Franciaország feladata volt most közvetítői szerepénél fogva, gyors egység által biztosítani a kivívt eredményeket. Ez azonban nem volt könnyű, mert a serailban és a divánban a háború folytatását sürgették, vagy lehetetlen békefeltételeket követeltek. Ezenfölül Bonneval is, kit boszú hevített, nagy háborúról álmodozott; s azt remélte, hogy nagy forradalmat támaszthat Magyarországon és a császárt legyőzheti saját alattvalói segélyével. E célra II. Rákóczi Ferencz fiát szemelte ki. Az öreg Rákóczi, rodostói számkivetésében megszerette Bonnevalt, megtisztelte őt bizalmával, sőt a halálos ágyán a családját ajánlotta neki. Idősb fia Rákóczi József, nem akart mint trónkövetelő föllépni, hanem visszavonulni Francia vagy Spanyolországba. Bonneval lebeszélte e szándékáról, s Rákóczi tovább is Rodostóban maradt, az elégtelen magyarok és Bonneval rendelkezésére. Az utóbbi 1737. végén azt tanácsolta a portának, hogy Rákóczit

hívják meg Konstantinápolyba, kiáltsák ki Erdély fejedelméül a szultán souzerenitása alatt. Rákóczi a portán nagy ünnepélyességgel fogadták. Szerződés iratott alá, a melyben a szultán elismerte Rákóczi «Erdély fejedelméül és a magyarok vezéréül», egyúttal kötelezvén magát, bizonyos évi adó fejében, őt teljes erejéből támogatni. Villeneuve meggyőződött arról, hogy a nagyvezér és tanácsosai nem osztották Bonneval vérmes reményeit Rákóczi sikerei iránt, hanem inkább csak elégtételt akartak nyújtani az Ausztria ellen uralkodó közelkeseredésnek. 1738. május 24-én a nagyvezér Drinápolyba ment, hogy a legközelebbi hadjárat előkészületei iránt intézkedjék. Ausztria békét ohajtott és nem késett elfogadni a francia közvetítést. Villeneuve már 1738 elején megkapta Bécsből a császártól ohajtott föltételeket és egyúttal a meghatalmazást is, hogy a császár nevében alkudozzék. VI. Károly a passzaroviczi béke egyszerű visszaállítást követelte, vagyis a század elején tett hódítások megerősítését, minden újabb területi nagyobbodás nélkül. Fleury bíbornok e föltételhez, némi habozás után, hozzájárult. Nehezebben ment a dolog Oroszországgal. A szentpétervári kabinet semmi áron sem akarta a békét Franciaország közvetítése alapján aláírni. Csak miután fondorlatai sikertelenek maradtak, hagyott föl cselszövényeivel, s hivatalosan elfogadta a francia közvetítést, Villeneuvek meghatalmazást küldött az osztrák mintára. Franciaország nem érhetett el a békeelőzmények rögtöni aláírását. A nagyvezér érett megfontolás után visszautasította Ausztria föltételeit és némely szerbiai kerületek átengedését kívánta a császártól kárpótlásul az igazolhatatlan támadásért. Szerző ismerteti ezután az újra megindult háború eseményeit azon időpontig, melyben Ausztria és Oroszország Franciaország közvetítésével Belgrádban békét kötöttek. A császárral kötött békeszerződés csupán az előzetes békeponatok megerősítését és kibővítését tartalmazta. Ausztria Belgráddal együtt visszaadta Szerbia mindazon részeit, a melyeket húsz év előtt fegyverrel meghódított; ezenfölül lemondott oly területről is, a melyet a passzaroviczi békekötés biztosított számára Boszniában. A Duna északi partján Ausztria elvesztette keleti Oláhországot és visszavonult a magyarországi határhegyekig. Ada Kaleh török kézre került. Oroszország kénytelen volt visszaadni összes hódítmányait. Elismerte a törökök azon jogát, hogy a Don torkolatánál és Azov alatt erődítményeket építhessenek, hogy ezáltal az oroszokat elzárja a Fekete tengertől. A békekötés legfontosabb pontja az volt, a mely az összes orosz hadi és kereskedelmi hajókat kitiltotta a Fekete tengerről. E belgrádi békekötés Franciaországra nézve azon befolyás tetőpontját jelentette, a melylyel a versaillesi udvar a XVIII. században a keleten bírt. Villeneuve, kinek követi pályája egy egész külön és bevégzett történelmi korszakot ölelt fel, nemsokára nyugalomba vonult. — Földes Béla: *Költségvetési kérdések* czímmel a törvényhozó testületek egyik fontos jogáról értekezik. Különös figyelmet fordít a

külföldi államjogokon kívül a magyar törvényhozás gyakorlatára és álláspontjára, mint az részint országgyűlési vitákban, részint hivatalos okiratokban stb. kifejezést talált. Nem terjeszkedik ki a költségvetési jog egész körére, csak néhány pontra szorítkozik, melyből leginkább kitűnik e jog fontossága egyfelől, politikailag és pénzügyileg czélszerű megállapításának nehézsége másfelől. — A szépirodalmi részben Gyulai Pál *Piroslik a cseresznye* . . . című eredeti, *Longfellow: Az énekesek* költeménye Szász Béla fordításában van közölve. — Meyer K. F.: Jenatsch György regényéből a negyedik rész következik. — Simonyi Zsigmond: *A magyar helyesírásról* szóló cikkében Volf Györgynek azon ellenvetéseivel foglalkozik, melyeket a Szemle júniusi füzetében Simonyinak a helyesírás írására vonatkozó javaslataira tett. Az ellenvetések az egyszerű c-re, a kétjegyű mássalhangzók kettőztetésére, az idegen szók magyaros írására, és a ki, a mi-féle relativ névmások egy szóba írására vonatkoztak. Simonyi ez ellenvetéseket czáfolja, melyre Volf György *Még egyszer a magyar helyesírásról* címmel válaszol. Újra végig megy Simonyi indítványain, s a második kivételével, melyet visszavon, egyiket sem találja elfogadhatónak. — Az Értesítő-ben Csuday Jenő a magyarok története, Shakspeare színműveinek illusztrált kiadása, Du Mans R. *Estat de la Perseen 1660.* — ez utóbbi Végh Sándortól — Eble egy magyar nyomda a XVIII. században című munkák vannak ismertetve.

2. A «NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE» f. é. novemberi számában dr. Ráth Zoltán folytatja a «Földbirtokos osztály hitelszükséglete s annak kielégítése» cím alatt az előző számban megkezdett értekezését (kivonatát l. az Akadémiai Értesítő 647. lapján.) — Dr. Jekelfalussy József «Statisztika és logika» feliratú cikkében ismerteti a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent «Megyei monografiákat», s ez alkalomból bírálatot gyakorol Kőrösi Józsefnek a kötet elé írt előszava felett. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly október hó közgazdasági jelentőségű eseményeit sorolja fel időrendben s a magyarázó megjegyzésekben megemlékezik az 1892. évi költségvetésről, stb. — Az irodalmi Szemlében a — az Athenaeum kézi lexikonának első füzetét ismerteti és egyúttal bírálja. — Majd —y foglalkozik a dr. Hutyra Ferencz által szerkesztett hivatalos «Állategészségügyi évkönyv» legújabb — 1890. évre vonatkozó — folyamával; idézve az állategészségügy fontosságát megvilágító főbb számokat s a szakoktatásra vonatkozó adatokat. — A «Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléjében» dr. — a Contemporary Review októberi számának Rae J. tollából eredő s a rövid munkanap gazdasági hatásait tárgyaló cikkét mutatja be. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. Ráth Zoltán folytatja «A földbirtokosi hitel statisztikájáról» szóló s az előző számban megkezdett fejtegetéseit, Porosz-, Szászország és Baden idevágó adatait tüntetve fel. — A füzetet a «Könyv-szemle» fejezi be.

3. A «MAGYAR NYELVŐR» XI. füzetében dr. Kicska Emil folytatja a magyar *hangsúly és szórend* törvényének kifejtését. A szavaknak különböző hangsúlylyal kiejtése s a mondatban elhelyeződése szerint hat formát állapít meg, a melyek a magyar szórendnek logikai alapon kifejtett formái, s az ellenők vétést különböző folyóiratokból szedett hibás szórendű példákön mutogatja. — Balogh Péter bevégi a névszói és mondatbeli kapcsolatokról szóló fejtegetését, s eredmény gyanánt kimondja: a *-nek* ragos név lehet: 1. *névszói* kapcsolatban lévő birtokviszony birtokosa (genitivus); 2. *mondatbeli* kapcsolatban lévő birtokviszony birtokosa (genitivus); 3. részes határozó (dativus) birtokkal vagy a nélkül. A birtokviszony névszói kapcsolatát többes birtokos mellett csak egyféleképp jelölték (az embereknek hazá-juk), idővel azonban a birtok többes jelölése elmaradt, s ma ez a használatos. A birtokviszony mondatbeli kapcsolatában kezdettől óta többes birtokjelzés dívott (az embereknek van hazá-juk), de újabban a névszói kapcsolat hatással volt reá s így keletkezett a nem-egyezős jelzés; az embereknek van hazá-ja', tehát természetes *analógia* folytán alakult, s így nem mondható hibásnak. — Szigetvári Iván a névmagyarosítás fonákosságaira tesz bíráló észrevételeket. Megrója, hogy *tót* családnevekre is megengedi a ministerium az átváltoztatást (pl. *Kollár*), továbbá, hogy soha nem hallott s nem létező *helynevek* is szerepelnek ily módon (pl. Szépszegi, Körri), s hibásak azok is, a melyekben az *i* nem helynévhez járul: *Egyesi, Tüköri, Reményi* sat. — Az 'Irodalom' rovatban Albert János folytatólagosan bírálja Finály Henriknek: 'Hogy is mondják ezt magyarul?' című művét. — Szarvas Gábor a Budapesti Hirlapnak válaszulva tüzetesen kritizálja a hirlapok nyelvének magyartalanságát. különösen kiemeli, hogy minden lap tele van a szórend magyarsága ellen elkövetett vétségekkel, állítását példákkal bizonyítja, s utasításokat ad nehany finom szórendi elhelyezés szabatosságára. — A 'Helyreigazítások. Magyarázatok' rovatában Zolnay Gyula védi a *-nalak, -nelek* végű infinitivus keletkezhetségének jogosultságát; — Muzsnai János a dunántúli népnyelvre támaszkodva helyesnek és nem hibáztatandónak vallja a *föl lett fújva* alakot, ellenében a szerkesztő kifejti a *természetes fejlődés* és *idegen hatás* közt való különbséget, s a *föl lett fújva* szerkezetet mint az utóbbi úton keletkeztetett hibáztatja és az irodalomban kerülendőnek ítéli. — Ifjabb Szamosi Gáspár bemutatja a nemzeti múzeumnak egy csodabogarat (*fémer* = emlékpénz); idősb Szamosi Gáspár folytatja a tréfálkozást s öcscsét nehany nyelvészeti rébusz megfejtésére szólítja fel. — Válaszok a szerkesztőség kérdéseire.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IX. füzet első cikkében *Danielovics Kálmán* «Tempora. Modi» címmel a latin mondatlannak legfontosabb kérdéseivel foglalkozik és beható útmutatást ad a syntaxis e nehéz fejezeteinek helyesebb, sikeresebb iskolai

tárgyalására. — A második cikkben *Baló József* befejezi a Bajza dramaturgiai munkálkodásáról szóló tanulmányát. A dolgozatnak a második felében előtérbe lép Csató Pál, kinek viszonya Bajzához terjedelmesen van tárgyalva. Ezután bőven fejtegeti szerző Bajzának «Szózat a pesti magyar színház ügyében» irt röpiratát, melyhez szintén többféle támadások és polemiák fűződtek. Végül az Athenaeum játékszíni krónikájával foglalkozik szerző, mely Bajzát hosszas vitába keverte Henszlmannal és másokkal. — *Boznár Teofil* egy kis adalékot közöl a Toldi-mondához, nevezetesen a nógrádi Toldi-hagyománynak azon részletéhez, melyet a Pesti Hírlap 1882. október 18-iki számában közzétett s mely szerint Mátyás király egy alkalommal azt követelte Tolditól, hogy «ne jöjjön gyalog s mégis gyalog jöjjön; hozza el magával legjobb barátját, a legnagyobb kincsét és a legnagyobb ellenségét»; mely kívánságnak Toldi szellemes ötlettel eleget tett. Szerző kimutatja, hogy ez az elbeszélés a Gesta Romanorumból származik, hogy az a Dolopathosban is található, és így vagy a Ponciánus históriájából vagy a Hármaskönyvből került a magyar Toldi-mondába. — *Lehr Vilmos* adalékot közöl Zrínyi Szigeti Veszedelemének forrásaihoz, a mennyiben kimutatja, hogy a Zrínyi époszának berekesztése, melyben a költő magának és művének halhatatlanságot ígér, teljesen egybevág azzal a kilencz sorral, melyvel Ovidius is lezárja Metamorphosisának utolsó könyvét. — Végül *Váczy János* néhány helyreigazító megjegyzést közöl a Kazinczy Levelezésének eddig megjelent I. és II. kötetéhez, illetőleg e két kötet fölvilágosító jegyzeteihez, s egyúttal fölkeri mindazokat, a kik Kazinczy és műveinek kiadása iránt érdeklődnek: szíveskedjenek ők jóakarató figyelemzetéseikkel. útbaigazításaikkal ezután is támogatni, valamint netaláni tévedéseire észrevételeiket megtenni, mert csak így várható, hogy a levelezésnek néha rejtvénytű vonatkozásai lassanként lehetőleg fölvilágosuljanak s érthetők legyenek.

A hazai irodalom rovatában *Bódis Juszti*n behatóan bírálja Bartal Antal latin mondattanának harmadik kiadását, melynek sok apró hibáját föl sorolja, de egyszersmind elismeri, hogy e könyvnek számos jelessége is van. — A külföldi irodalom termékeiből ismerteti *Pozder Károly* Müller Miksa «Physical religion» című legújabb könyvét, melynek igen beható és részletes elemzését adja. — A philologiai program-értekezések közül *Petz Gedeon* kedvezően ítél Czirbusz Géza értekezéséről, mely Goethe Hermann és Dorotheájának tartalmát fejtegeti, *Némethy Géza* pedig céljoknak megfelelő dolgozatokul mutatja be Zlamál Ágost cikkét Pythagoraszról s szövetkezetéről, Varjú János értekezését az ó-classikai irodalmak művelődéstörténeti hatásáról és Borsos István tanulmányát az areopágról. — A vegyesek közül a mai helyesírási viták közepette figyelmet érdemel *Szilassi Mór*icz közleménye a görög tulajdonnevek magyaros írásáról.

Ugyane folyóirat X. füzetének első cikkében *Boznár Teofil* bő

kivonatokban tárgyalja a «Kahilah va Dimnah» czfmű híres keretes mesegyűjteményt, mely minden művelt nemzet irodalmára vagy közvetlenül vagy arab regék, a Gesta Romanorum s egyéb művek közvetítésével nagy befolyással volt. Nálunk is felfedezhető három fordítása és egy kivonatos, csak a tanulságokat magába foglaló átdolgozása. de kapcsolatban van a XVI. század elbeszélő költészetével is, melynek forrásai sokat merítettek, ha nem is közvetlenül, e keleti gyűjteményből. — *Lázár Béla* tárgyalja Kunits Ferencz jezsuitának «Sedecziás» czfmű «keserves játékát» (1753), melyről kimutatja, hogy az Giovanni Granelli olasz eredetijének átdolgozása, sok helyütt hű fordítása. — *Zolnai Gyula* behatóan fejtegeti a defectivumokat a magyar nyelvben, azaz azokat a szóalakokat, melyeket a nyelvbúvár használatlanoknak, nem létezőknek kénytelen tekinteni. E jelenséget részben hangtani okokból, többnyire az analogiából tudjuk megmagyarázni. E fejtegetések után bő gyűjteményben állítja össze szerzőnk a nyelvünkben található hiányos szokat, főneveket, mellékneveket és névmásokat. — Végre *Némethy Géza* ismerteti a Cato distichonjainak Planudes-féle görög fordítását (a XIII. század végéről vagy a XIV-iknek elejéről) és kimutatja, hogy az a kézirat, melynek alapján Planudes a maga fordítását elkészítette, a Cato-codexek második családjának rosszabb osztályához tartozott s ennél fogva szövegkritikai szempontból egészen értéktelen.

Az irodalmi rovatban *Vári Rezső* a legnagyobb elismeréssel ismerteti a Pindar-scholionoknak legújabb kiadását, melyet a korán elhunyt Ábel Jenő a M. T. Akadémia megbízásából eszközölt. — *Fináczy Ernő* hasznos kézikönyvnek mutatja be Geréb Józsefnek «Görög vallás és művészet» czímű vezérfonalát, mely első sorban a görögöt pótló tanfolyam számára készült. — Több kifogása van *Pozder Károly*-nak Cicero philippikai beszédeinek Iványi Ede eszközölt kiadása ellen, melyet úgy módszer és tartalom, mint stílus és magyarság tekintetében beható javításokra szoruló könyvnek tekint; — míg *Balassa József* a Körösi Sándornak olasz nyelvben, első sorban a fiumei államgymnasium használatára irt magyar nyelvtanát igen sikerültnek mondja és határozott nyereségnek tekinti nemcsak a fiumei, hanem a magyar nyelvtudomány számára is. — Gazdag vegyes közlemények, könyvészet és tárgymutató zárják be e füzetet s egyúttal a Philologiai Közlöny XV. kötetét.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály nyolczadik ülése.

1891. november 3-án.

HUNFALVY PÁL r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Zichy Antal tt. — Budenz József, Beöthy Zsolt, Szász Károly, Szilády Áron rt. — Goldzieher Ignác, Heinrich Gusztáv, Szász Béla, Szigeti József, Télfy Iván, Volf György I. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Ballagi Aladár lt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

228. SIMONYI ZSIGMOND lt. «A magyar igeidőkről» értekezik.

229. BUDENZ JÓZSEF rt. fölolvassa: «A szamojéd névragozás» című értekezését.

230. A jegyzőkönyv hitelesítésére BUDENZ JÓZSEF r. és SIMONYI ZSIGMOND I. tagok kéretnek föl.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II-ik osztály kilenczedik ülései.

1891. november 9-én.

PULSZKY FERENCZ tt. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Jakab Elek, Kautz Gyula, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz r. tt. — Acsády Ignác, Csánki Dezső, Csontos János, Fejérpataky László, Horvát Árpád, Mailáth Béla, Szentkláray Jenő I. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — B. Eötvös Loránd, Hunfalvy Pál, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

231. SZENTKLÁRAY JENŐ I. t. felolvassa: «Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században».

232. DEMKÓ KÁLMÁN mint vendég értekezése: «A szepesi jog; keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajoghoz».

233. A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek JAKAB ELEK r. és MAILÁTH BÉLA I. tagok.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1891. november 16-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós, Semsey Andor t. tt. — Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Hantken Miksa, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Daday Jenő, Heller Ágost, Ilosvay Lajos

Inkey Béla, Klein Gyula. Klug Nándor. Kondor Gusztáv, Lengyel Béla. Lipthay Sándor, Réthy Mór, Schmidt Sándor l. tt. — Egyéb osztályokból: Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Pauer Imre r. tt. — Szabó József osztálytitkár.

234. SCHMIDT SÁNDOR l. t. székfoglalója: «Adatok a piroxencsoport egyes ásványainak pontosabb ismeretéhez».

235. FÉNYI GYULA részéről: «A Haynald-observatoriumon 1887-ben tett protuberantia-észlelések általános eredményei», bemutatja Heller Á l. t.

236. SZILY KÁLMÁN r. t. előterjesztést tesz a Lendl-féle új szerkezetű mikroszkop tárgyában, constatálva, hogy ugyanily szerkezetű mikroszkopot Fuchs Károly előbb pozsonyi, jelenleg pancsovai tanár már 1890. december 5-én rendelt meg Ernecke berlini mechanikusknál.

237. KÖNIG GYULA r. t. bejelenti az Értesítő számára Rados Gusztáv műegyetemi tanár közleményét «Az orthogonális helyettesítések elméletéhez».

238. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök fölkeri SCHMIDT SÁNDOR és HELLER ÁGOST l. tagokat.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEμία ÜLÉS.

Az I-ső osztály kilenczedik ülése.

1891. november 23-án.

HUNFALVY PÁL r. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Zichy Antal tt. — Budenz József, Beöthy Zsolt r. tt. — Arany László, Goldzieher Ignác, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond, Volf György l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Czobor Béla, Hampel József l. tt. — Gyulai Pál, osztálytitkár.

239. HALÁSZ IGNÁCZ l. t. fölolvassa jelentését harmadik lappföldi útjáról.

240. ZICHY ANTAL t. t. «Gróf Széchenyi István összes műveiről» értekezik.

241. BUDENZ JÓZSEF r. t. bemutatja a «Nyelvtudományi Közlemények» újabb füzetét.

242. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ZICHY ANTAL tt. és SIMONYI ZSIGMOND l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1891. november 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Budenz József, Entz Géza, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Högyes Endre, Jakab Elek, Keleti Károly, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szabó József, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Than Károly, P. Thewrewk Emil r. tt. — Bartal Antal, Csaplár Benedek, Czobor Béla, Fejérpataky László, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Jekelfalussy József, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lengyel

Béla, Majláth Béla, Paszlavszky József, Simonyi Zsigmond, Tély Iván
l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

243. Elnök úr megnyitván az ülést, ekként szólott:

«Tisztelt Akadémia!

Rendes heti ülésünkre gyűltünk ma egybe, azért jöttünk, hogy mint rendesen, folytassuk a munkát s íme megilletődve látjuk, hogy halottas házhoz érkezünk, melyben szünetel a munka s melyben csak egy szó van helyén, a fájdalom szívből eredő csendes szava.

Hunfalvy Pál itt e palotában ravatalán fekszik!

Két napja csak, itt állott ez emelvényen, itt fogadta az ethnografiai társaság üdvözlését s a szavak, melyeket ekkor mondott, fájdalom, az ő bucsúszavai, még el sem múltak, de ne is némuljanak el soha e teremben.

A maga szerény modorában, szívének egész melegével elmondotta akkor, mily nagy hálával tartozik ő Akadémiánknak, mert a sikert, melyet ő kötelességének teljesítése közben elért, az Akadémia ösztönzésének és segítségének köszönheti.

Mondjunk hálát mi is halottunknak ravatalán, hiszen ő életének egész munkaerejét Akadémiánknak szentelte.

Nagy feladatok egész embert kívánnak. Ilyen nagy, Akadémiánkra nézve minden egyébnél nagyobb feladat a magyar nyelvtudomány megalapítása és kiművelése. Hunfalvy egész életében, egész erejével e feladaton dolgozott, milyen sikerrel azt tudjuk mi itthon és tudja a külföld — tudományszakában nálam avatottabb fogja azt más alkalommal elmondani.

Minden gondolatában tudós, minden érzésében magyar volt ő, tudományért és magyarságért munkára mindig kész, kérdésére soha. Tudományának fitogtatása, hazafiságának fenhangú hirdetése által népszerűséget soha sem keresett, de kiáltoit a síkra és bátran harczolt mindig, a mikor tudományos meggyőződését és hazafiságát, melyek szívében egygyé forrtak, komoly veszély fenyegette.

Igen, Hunfalvy egész ember volt életében, egész még halálában is, mert gondoskodott arról, hogy a munkásság, melyet megkezdett, ne szakadjon meg az ő életfonalával, iskolát teremtett s ez a Hunfalvy-iskola folytatni fogja mesterének munkáját.

A nagy fájdalomban, melyet elhúnyta felett érzünk, ez legyen némi vigasztalásunk!»

Az Akadémia legmélyebb fájdalmát fejezve ki a nagy tudósnak, az Akadémia egyik kiváló dicsőségének elvesztése fölött, az elhunyt iránti tisztelete és kegyelele kifejezésére a következőket határozza:

a) Az Akadémia tagjai külön gyászjelentésben fölhívatnak, hogy december 2-án délután 3 órakor, az Akadémia palotájában tartandó gyászünnepélyen testületileg jelenjenek meg.

b) Gyulai Pál osztálytitkár fölkératik, hogy a gyászünnepélyen az Akadémia nevében bucsúszót intezzen az elköltözőkhöz.

c) Az Akadémia koszorút helyez az elhunyt ravatalára.

d) Az elhunyt özvegyének az elnöktől vezetett küldöttség útján fejezi ki mély részvétét.

e) Az I. osztály megbizatik, hogy az emlékbeszéd iránt intézkedjék.

f) Ezen ülésből a jövő évi nagygyűlés elé indítvány terjesztetik, hogy Hunfalvy Pál képmása az Akadémia termében elhelyeztessék.

g) A mai napra hirdetett rendes ülés nem tartalik meg és december 7-ére, a következő osztályülések pedig december 14-ikére, illetőleg 21-ikére halasztatnak el.

244. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Szász Károly és Keleti Károly r. tagokat kéri föl.

Harmadik Igazgatósági ülés.

1891. december 1-én.

Jelen vannak: B. Eötvös Loránd elnök, Gyulai Pál, Szabó József, Than Károly ig. tagok és Szily Kálmán főtitkár.

A tagok nem jelenvén meg határozatképes számban, az elnök úr indítványára a jelenlevők, ülés helyett értekezletté alakulva, a sürgősen elintézendő ügyekben a következő javaslatokat teszik:

20. Hunfalvy Pál ig. és r. tag s akadémiai főkönyvtárnok halála alkalmából az Akadémia-palota oszlopcsarnoka a gyászravatal felállítására és a temetési szertartás céljaira átengedendő s megfelelő díszítése elrendelendő.

21. A főkönyvtárnoki leendő végzésével, addig is, míg az állás véglegesen betöltetik, a főtitkár bízandó meg.

22. Lotz Károly úrnak, ki a díszterem második falfestményét, a bizottság teljes megelégedésére elkészítette és az Akadémiának már át is adta, a megajánlott tiszteletdíj és az állványozás költsége utalványozandó.

23. Az évi számadások könnyebb elkészíthetése végett a lezárás nem december 15-én — miként ez az idei budget-tárgyaláskor határoztatott — hanem szokás szerint december 31-én eszközözendő.

24. Mindeme javaslatok végrehajtandók s a legközelebbi Igazgatósági ülésen, utólagos jóváhagyás végett, előterjesztendő.

HARMINCZHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1891. december 7-én.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Hollán Ernő, Konkoly Th. Miklós, gr. Kuún Géza t. tt.; — Entz Géza, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hőgyes Endre, Kautz Gyula, Keleti Károly, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schwarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Than Károly, Tóth Lőrincz r. tt.; — Csaplár Benedek, Csontos János, Czobor Béla, Fejérfataky László, Galgóczy Károly, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horvát Árpád, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Munkácsi Bernát, Pulszky Károly, Télyi Iván l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

245. HELLER ÁGOST l. t. emlékbeszédet tart Schenzl Guidó r. tagról. — Az «Akadémiai Értesítő»-ben adatik ki

246. A főtitkár bejelenti Wenzel Gusztáv r. tagnak az európai jogtörténet meghonosítójának, az Árpádkori Új-Okmánytár és az Anjou-kori diplomatiai emlékek, Szerémy Krónikája stb. kiadójának, Magyarországnak bányászata történetirőjének, a Zsigmond korára vonatkozó nagybecsű tanulmányok s annyi más történet- és jogtudományi értekezés szerzőjének november 23-án. Hirschler Ignác l. tagnak, a kitűnő szemorvosnak s nagyérdemű orvostudományi íróknak november 11-én, Divald Adolf l. tagnak, az «Erdészeti Lapok» s az «Erdészeti Egyesület» egyik megalapítójának november 12-én s Csiky Gergely l. tagnak, a mai magyar társadalmi színmű megteremtőjének. Kisfaludy

Károly és Szigligeti méltó utódjának, az Akadémia egyik legmunkásabb tagjának november 19-én történt elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas szívvel veszi tudomásul ennyi nagyérdemű tagjának elhunytát s az osztályokat fölkéri, hogy emlékszedék tartása iránt határozzanak.

247. GYULAI PÁL osztálytitkár felolvassa hold. Csiky Gergely lt. jelentését az 1891. évi **Kőczán-pályázat**ról, melyben a bizottság a «Koronáért» című drámát, noha nem áll a drámai irodalom színvonalán, megjutalmazásra ajánlja. — A bizottság javaslata elfogadhatván, a felbontott jeligés leveléből FERDINÁNDY BÉLA neve tűnt elő.

248. A főtitkár hivatkozva a Kőczán-pályázat szabályzatának 4. pontjára, mely szerint az esetben, «ha a jutalom sikerültebb pályaműnek nem léteben, oly színműnek adatnék ki, mely a bírálók véleménye szerint nem áll irodalmi színvonalon ugyanaz a történelmi tárgykör mindaddig újra kitűzendő, míg oly színmű nem nyeri, mely megüti az irodalom színvonalát», indítványozza, hogy a mai ülésből **hirdetessék ki a Kőczán-pályázat**, 100 arany jutalommal és 1892. május 31-i határnappal oly színműre, melynek tárgya ismét Salamon és Szt. László király korából veendő. — Elfogadtatik.

249. A főtitkár bemutatja a helsingforsi irodalmi társaság, a gráci Károly-Ferencz egyetem. Teza Emil és Mistelli Ferencz r. tagok részvét-nyilatkozatát Hunfalvy Pál rt. halála alkalmából. — Köszönettel vétetnek.

250. A kereskedelemügyi m. kir. minister átiratot intéz az Akadémiához egy «a hazai ipar történetét ismertető munka» iratása tárgyában. — Kiadatik a II. osztálynak.

251. A közoktatásügyi m. kir. minister átiratot intéz «az egységes polgári idő behozatala» tárgyában. — Kiadatik a II. osztálynak.

252. A m. kir. áll. számvevőszék elnöke megküldi az 1890. évi **zárszámadást**, az erre vonatkozó részletes jelentéssel együtt. — Átadatik a könyvtárnak.

253. Temesvár sz. kir. városa megküldi «a Temesmegye és Temesvár városa monographiája» költségeire megszavazott összeg első részletét. — Tudomásul van.

254. A nemzeti színház intendánsa értesíti az Akadémiát, hogy a **Teleki-pályaművek** bíráló bizottságába Egressy Ákos és Ujházy Ede urakat kérte föl a színház képviselőiül. — Tudomásul van.

255. A **Kisfaludy-Társaság** köszönetét fejezi ki a palota I. emeletén részére átengedett hivatalos helyiségért. — Tudomásul van.

256. A szombathelyi **Berzsenyi-szobor bizottság** jelenti, hogy Vas megye közönsége Berzsenyi emlékének Szombathelyen szobrot fog emelni s e czélra a megyében gyűjtőívet bocsátott ki. — Vasvármegyének e hazafias határozatát az Akadémia örömmel és elismeréssel veszi tudomásul.

257. A Kisfaludy-Társaság gyűjtőívet küld Csiky Gergelynek az Akadémia-palotájában felállítandó **mellszobra** költségeire. — A tagok között köröztetni fog.

258. A ravennai Dante-mausoleum bizottság nemzetközi gyűjtést indít e műemlék fölállítására. — Köröztetni fog.

259. HOFMANN ÁGOST VILMOS és HELMHOLTZ HERMANN k. tagok köszönetüket fejezik ki a jubileumukra küldött üdvözlétért. — Örvedetes tudomásul van.

260. A Kisfaludy-Társaság meghívja az Akadémiát TÓTH LŐRINCZnek **ötvenéves tagsága** alkalmából f. hó 9-én tartandó jubilaris ünnepére. — Az Akadémia, mely már 1886-ban megünnevelte Tóth Lőrincz akadémiai tagságának ötvenéves jubileumát, örömmel értesül ez újabb ünnepéről s képviselőiül az elnök urat és a főtitkárt kéri föl.

261. BRUSINA SPIRIDION zágrábi egyetemi tanár s az idei nagygyűlésen választott lev. tag köszönetét fejezi ki megválasztatásáért s egyszersmind ígéretét, hogy igyekezni fog az Akadémiának szolgálatára lenni. — Örvedetes tudomásul van.

262. Az I. osztály ajánlja, hogy a **classica philologiai** bizottságba dr. VÁRI REZSŐ úr segédtagul beválasztassék. — Az ajánlat elfogadtatik.

263. Az I. osztály jelenti, hogy a Marczibányi-pálvázathoz (**német-magyar phraseologia**) bírálókul Szarvas Gábor, Ponori Thewrewk Emil r. tagokat és Volf György I. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

264. Kautz Gyula r. t. egyéb elfoglaltatlásai miatt lemond a Nemzetgazdasági és Statistikai Bizottság elnökségéről. — Az Akadémia sajnálattal veszi tudomásul és a lemondó levelet átteszi a II. osztályhoz.

265. Az akadémiai díszterem falfestményeinek bizottsága jelenti, hogy Lotz Károly a **második falfestményt** is (a terem keleti oldalán) elkészítette s a bizottság teljes meglegedésének kifejezésével, a művet tőle át is vette. — Az Akadémia, midőn e jelentést örvedetes tudomásul veszi, egyszersmind köszönetét és elismerését fejezi ki a művésznek, ki e feladatát is oly mesterileg oldotta meg.

266. A **millennium-bizottság** a következő javaslatot terjeszti az Akadémia elé:

a) Az Akadémia, egyébként is részt vevőn az 1895-ben rendezendő országos ünnepben, a maga részéről azzal ünnepelje meg az ország ezeréves fennállását, hogy a honfoglalás történetére vonatkozó hazai és külföldi kútfőket, a kornak teljesen megfelelő kritikai kiadásban hocsássa közre.

b) E célra 1892-től kezdve egész 1895-ig költségvetésébe évenként 2—2000 forintot vegyen föl.

c) Dr. Fejérfataky László lt.-nak és dr. Marczali Henrik, a tud. egyetemen a történeti seminarium vezető tanárának együttes ajánlkozása a honfoglalást és az államalkotást illető kútfők kritikai kiadása tárgyában, örvedetes tudomásul vétetvén, tétessék át véleményadás végett a II. osztály útján a Történelmi Bizottsághoz. — Elfogadtatik.

267. A főtitkár előterjeszti, helybenhagyás végett, az 1892-iki ülésort. — Elfogadtatik.

268. Seemann Gábor, a szombathelyi polg. és keresk. isk. igazgatója indítványt tesz a Nyelvtörténeti Szótár kivonatos kiadására nézve. — Kiadatik az I. osztálynak.

269. A főtitkár jelenti, hogy özv. Kóczán Józsefné végrendeletében a M. T. Akadémiának 500 frtot hagyományozott, Vajda Ödön, zirczi apát úr pedig a második falfestmény költségeire 50 frtot adományozott. — Köszönettel vétetnek.

270. Gr. Du Buysson Róbert francia zoologus beküldvén «Species des Hymenoptères d' Europe» czímű munkáját, köszönetét fejezi ki az Akadémiának, hogy Mocsáry Sándor lt. mesteri munkáját a Chrysididákról közrebocsátotta, mert e munka az ő kutatásait is rendkívül megkönnyítette. — Örvedetes tudomásul van.

271. A könyvtár számára továbbá: 1. Az olasz kir. kormány Galileo Galilei összes műveinek nemzeti kiadásából a 2. kötetet, 2. Sopronmegye alispánja Sopron vármegye történetének I. és II. kötetét, 3. Hevesmegye alispánja Heves vármegye történetének III. kötetét, 4. Dr. Nogall János fölszentelt püspök «Kempis Tamás» fordításából egy díszpéldányt, Tormay Béla miniszr. tanácsos többrendbeli munkáját stb. ajándékozzák. — Köszönettel vétetnek.

272. A főtitkár előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul van.

273. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Gyulai Pál r. és Heller Agost I. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. A Kir. Magyar Természettudományi Társulat jelentése a Természettudományi Könyvkiadó-Vállalatról. (Olvastatott, a m. tud. Akadémia november 20-ikán tartott bizottsági ülésén.) A Kir. Magyar Természettudományi Társulat befejezvéen Könyvkiadó-Vállalata *hatodik ciklusát*: kedves köteletségének tartja a ciklus lefolyásáról és főbb eredményeiről a Tekintetes Akadémiának jelentést tenni.

A ciklus előrajzában 250 nyomtatott ívnyi könyvilletményt ígért a Társulat az aláíróknak. Adott pedig 263 ívet, 12 kötetben, 704 rajzzal. A kötetek a következők:

Herman Ottó: A halgazdaság, 43 rajzzal.

Ilosvay Lajos: A chemia alapelvei, 70 rajzzal.

Krümme: Az oceán, 66 rajzzal.

Kirándulók zsebkönyve, 70 rajzzal.

Heller Agost: Az időjárás, 31 rajzzal.

*Darvai Mór*icz: Űstökösök, meteorok, 58 rajzzal.

Hartmann: A majmok, 57 rajzzal.

Csopey-Kuppis: A világforgalom, 131 rajzzal.

Lubbock: A virág, termés és a levél, 122 rajzzal.

Houzeau: A csillagászat történelmi jellemvonásai, 5 rajzzal.

Simonyi: Sarkvidéki fölfedezések, 51 rajzzal.

Rudolf trónörökös: Tizenöt nap a Dunán.

* * *

A Természettudományi Társulat már öt ciklusban, tehát 15 éven át részesült a m. t. Akadémia segélyében, s ez okból legyen szabad végig pillantani a lefolyt ciklusok eredményein, hogy láthassuk, mennyiben teljesítette a társulat feladatát.

Az *első ciklust* a Társulat saját erejéből indította meg és fejezte be 1872–1874-ben, és pedig mind tudományos, mind anyagi tekintetben a legkedvezőbb eredménnyel. E ciklus a Társulatnak 6271 frt 09 kr. tiszta hasznót hajtott.

A *második ciklus* megindításakor a Társulat a M. Tud. Akadémiával a következő megállapodásra jutott:

1. A M. Tud. Akadémia nem veszi fel Könyvkiadó-Vállalatába a természettudományi szakot, hanem a Természettudományi Könyvkiadó-Vállalatnak évenként 2000 frt segélyt ad oly kikötéssel, hogy

2. a Társulat szállítsa le az addigi 7 frt évi díjat 5 frtra, hogy így a munkák minél szélesebb körben elterjedhessenek, s továbbá, hogy a Társulatnak módjában lehessen esetleg nagyobb szabású munkák kiadásába is belevágni.

Társulatunk ennek kapcsán a második ciklustól kezdve leszállította az évi díjat 5 forintra, s azóta az Akadémia segélyével folytatja Könyvkiadó-Vállalatát, úgy, hogy a lefolyt 15 év alatt a Társulat 30 ezer forintnyi segélyben részesült az Akadémiától.

Önként fölmerül a kérdés, vajjon teljesültek-e a várakozások, melyek e változáshez fűződtek?

E kérdésre az évi kimutatások és a kiadott művek sorozata megadja a feleletet. Ugyanis míg az I-ső ciklus kiadványai (7 frt évdíj mellett) 1400 példányban, a többi öt ciklusban kiadott művek (5 frt évdíj mellett) 1800–2000 példányban terjedtek el. Tehát az évi díj leszállítása mintegy 600-zal több olvasót gyűjtött a vállalat zászlója alá.

Ezen kívül igen nevezetes kulturális haszon vala az, hogy oly költséges munkák kiadásába is belemerészkedhetett a vállalat, melyek nélküle soha napvilágot nem láthattak volna, s a melyekre hazánkban magánkiadó sohasem vállalkozott volna.

És ha vállalatunknak olykor nem volt alkalma igen költséges, díszes munkákat adni, pótolta azt a könyvilletmények ívszámának fölemelésével.

Ezekből az tűnik ki, hogy az irodalom és a tudományos ismeretek terjesztése szempontjából, valóban teljesültek a remények. melyeket a Társulat is, és a M. Tud. Akadémia bizottsága is az évi díj leszállításához fűzött.

A gazdasági és anyagi eredményekre nézve az egyes ciklusoknak 1890 év végeig szóló tiszta jövedelmét összeállítva, a következőkben közöljük:

Tiszta jövedelem 1890 végéig:

Az I-ső ciklusból (mikor még a Társulat saját erejéből tartotta fenn a vállalatot)	+ 6271 09 frt.
A II-ik ciklusból (Akad. segélylyel) +	3034 53 „
A III-ik „ „ „ „ „	+ 2741 68 „
A IV-ik „ „ „ „ „	+ 2768 32 „
Az V-ik „ „ „ „ „	— 9371 26 „ deficit.
A VI-ik „ „ „ „ „	+ 3160 50 „
Összesen +	8604 86 frt.

Ehhez az összeghez járult még a Földmívelési Ministerium is 911 frt 30 krral egyik külön kiadványnak a gazdasági intézetek részére történt megrendeléséből származó segélylyel.

A fentebbi kimutatásból kiviláglik először is az, hogy a Könyvkiadó-Vállalat mostani 8600 forintnyi alapítványából 6271 frtot épen maga az első ciklus, tehát az a ciklus takarított meg, a melyet a Társulat saját erejéből végzett; másodsor pedig kitűnik az, hogy a mióta az Akadémia kívánságára az évi díj 2 frttal leszállított, az utóbbi 15 év alatt mindössze 2333 frt 77 krt, tehát évi átlagban csak 155 frt takaríthatott meg.

Igen valószínű, hogy ha a Társulat a következő ciklusokat is a 7 frt évi díj mellett hirdette volna, a többiekben is meg lehetett volna évenként 2000 forintot takarítani, miként az első ciklusban, a mely hozzá még a kezdet nehézségeivel is küzdött.

Az Akadémiának eme segítsége nélkül a Természettudományi Társulat Könyvkiadó-Vállalata nem tehetne mást, mint kénytelen lenne vagy fölemelni az évi díjat ismét 7 forintra, vagy pedig kénytelen lenne a ciklus könyvilletményeinek ívszámát tetemesen csökkenteni; — akár egyik, akár másik hanyatlást jelentene kulturális mozgalminkban. Dr. Högyes Endre, a K. M. Term. tud. Társ. alelnöke. Dr. Lengyel Béla, a K. M. Term. tud. Társ. e. titkára.

